

इस पुस्तक १८६० संवत्सराचनियमस २५ संवत्सविमापनुघातो केबाह्य
इत्यादिस सर्वेद्रमिकरत कापीन्य रक्षिताः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

अष्टमस्कन्धः ८

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

स्वायंभुवादिमन्वन्तरचतुष्टयनिरूपणं ॥ १ ॥ चतुर्थमन्वन्तरीयभगवदवतारभूतस्य हरेर्गजेन्द्रमोक्षणकथोपक्षेप ॥ २ ॥

ओं नमो भगवते वासुदेवाय ।

राजोवाच—

स्वायंभुवस्येह गुंरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुतः ।
 [यत्र धर्माश्च विविधाश्चातुर्वर्ण्याश्रिताः शुभाः]
 यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्य नः ॥१॥
 यत्र यत्र हरेर्जन्म कर्माणि च महीयसः ।
 गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वताम् ॥२॥
 यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ।
 कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ॥ ३ ॥
 ऋषिरुवाच—
 मनवोऽस्मिन्व्यतीताः पद् कल्पे स्वायंभुवादयः ।
 आद्यस्ते कथितो यत्र देवादीनां च संभवः ॥४॥
 आकृत्यां देवहृत्यां च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः ।
 धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः ॥ ५ ॥
 कृतं पुरा भगवतः कपिलस्यानुवर्णितम् ।
 आख्यास्ये भगवान्यज्ञो यच्चकार कुरुद्वह ॥ ६ ॥
 विरक्तः कामभोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः ।
 विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् ॥७॥

सुनन्दायां वर्षशतं पदैकेन भुवं स्पृशन् ।
 तप्यमानस्तपो घोरमिदमन्वाह भारत ॥ ८ ॥
 मनुरुवाच—
 [वासुदेवो वसत्येष सर्वदेहेष्वनन्यदृक् ।]
 येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यम् ।
 यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद सः ॥९॥
 आत्मावास्यमिदं विश्वं यैर्तिकचिज्जगत्यां जगत् ।
 तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मागृधः कस्यस्त्रिद्वनम् १०
 यं न पश्यति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्यति ।
 तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ॥ ११ ॥
 न यस्याद्यन्तौ मध्यं च स्वः परो नान्तरं वहिः ।
 विश्वस्यामूनि यद्यस्माद्विश्वं च तद्वत् महत् ॥१२॥
 स विश्वकायः पुरुहूत ईशः
 सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः ।
 धत्तेऽस्य जन्माद्यजयाऽऽत्मशक्त्या
 तां विद्ययोदस्य निरीह आस्ते ॥ १३ ॥
 अथाग्रे ऋपयः कर्माणीहन्तेऽकर्महेतवे ।

१ विज० मनोर्वंशो । २ उभ० इदमर्धमधिक । ३ विज०
 मन्वन्तरे हरेर्जन्मकर्माणि च महीयस । ४ वीर० सर्व-
 मन्वन्तरे । ५ वीर० मूर्तिभ्यां पुत्रतां प्राप्तो भगवान्
 नरेभ्यः । ६ वीर० श्रुत त्वया ।

१ वीर० इदमर्धमधिक । २ उभ० येनाय तपते विश्वं
 विश्ववीर्यं यतस्त्वप । ३ विज० यज्जगत्या जगन्मन ।
 ४ विज० न पश्यन्ति । ५ वीर० न यस्याद्यन्तमध्यानि ।
 विज० यस्याद्यन्तो न मध्यं न । ६ वीर० नरेभ्य गोप्ता
 एज्ज पुराण । विज० नत्यं परं ज्योतिरज पुगण ।

ईहमानो हि पुरुष प्रायोऽनीहां प्रपद्यते ॥१४॥
 ईहते भगवानीशो न हि तत्र विपद्यते ।
 आत्मलाभन पूर्णाधो नावसीदन्ति चेऽनु तम् १५
 तमीहमान निरहङ्कृतं पुंशं
 निराश्रिप पूर्णमनन्यचोदितम् ।
 नृम्भिष्ठक्षयन्त निजवैर्त्मसंस्थितं
 प्रह्व प्रपद्येऽखिलवर्मभावनम् ॥ १६ ॥
 श्रीशुक उवाच—

इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितम् ।
 दृष्ट्वाऽसुरा यातुषाना जग्मुमम्पद्रवन्मुखा ॥१७॥
 तान्मथाऽवसितान्नीस्य यज्ञं सर्वगतो हरि ।
 यामं परिश्रुतो दर्वैर्हताऽश्वासप्रियष्टपम् ॥१८॥
 स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरभे सुतोऽभवत् ।
 सुमत्सुपेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजा ॥१९॥
 तत्रेन्द्रो रोचनस्तासीद्वाभ्रं तुपितादयः ।
 ऊर्जस्तमादय सप्त श्रपयो ब्रह्मवादिन ॥२०॥
 श्रपेस्तु वेदशिरसस्तुपिता नाम पश्यभूत् ।
 तसां जग्न सतो देवो विद्विरित्यभिविद्युतः ॥२१॥
 अष्टाशीतिसहस्राणि मृनयो ये भूतव्रताः ।
 अन्वधिषन् व्रतं तस्य कामारब्रह्मचारिणः ॥२२॥
 तृतीय उचमो नाम श्रियव्रतसुतो मनु ।
 पश्चन सृजयो यज्ञहोत्राद्यास्तस्सुता नृप ॥२३॥
 वसिष्ठवनया सप्त श्रपय प्रमदादय ।

इति भीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

सत्या वेदंश्रुता मद्रा देवा इन्द्रस्तु सत्यजित् २४
 धर्मस्य स्रुतायाम् तु भगवान्युरूपोचम ।
 सत्यसेन इति ख्यातो जात सत्यैवैतै सह २५
 सोऽनृतव्रतदुःशीलानसवो यद्भाराक्षसान् ।
 भूतद्वन्द्वो भूतगणांस्तवधीत्सत्यैजित्सख ॥२६॥
 षतुर्थ उचमम्राता मनुर्नाम्ना च तामसः ।
 पृथुं ख्यातिर्नरं केतुरित्याद्या दक्ष तस्सुता २७
 सत्यका हरयो धीरा देवास्त्रिष्विष्व ईश्वर ।
 ज्योतिर्धामादयः सप्त श्रपयस्तामसेन्तरे ॥ २८ ॥
 देवा वैभूतयो नाम विश्वेस्तनया नृप ।
 नष्टा फालेन यैवेदा विश्रुताः स्वेन तेजसा २९
 तत्रापि जग्ने भगवान्हरिष्पां हरिमेघस ॥
 हरिरित्याहृतो येन गजेन्द्रो मोषितो ब्रह्मात् ३०

राजोषाच—
 बादरायण एतत्ते श्रोतुमिच्छामहे ययम् ।
 हरिर्यथा गजपतिं ब्राह्मप्रत्नममृशुचत् ॥ ३१ ॥
 तस्कथा सुमहत्सुप्यं घन्यं स्वस्त्ययनं शुभम् ।
 यत्रयत्रोचमश्लोको भगवान् गीयते हरि ॥३२॥
 सूत उवाच—

परीक्षितैवं स तु बादरायणिः
 प्रायोपविष्टेन कयासु शोदित ।
 उवाच विप्राः प्रतिनन्द्य पार्थिवं
 मुदा मृनीनां सदसि स गृण्वताम् ॥ ३३ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

गजेन्द्रमोघध्यायः ॥ १ ॥ इति गीर्वाणो महाभारतस्य गजेन्द्रस्य प्रादेय ग्रहणे गजेन्द्रस्य हरिकरण
 भाषिः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
 आसीद्विरचरो राजंश्रित इति विसृत ।
 धीरोदनाऽऽश्रुत भीमान्योऽवनापुत्रमुच्छ्रित ॥१॥

१ विर बुधेः । २ शूर गार्ग्यः । ३ विर कश्चित् ।
 ४ विर शर्मन्नाम् । ५ विर पुत्रः । ६ विर कोर
 शंका । ७ शूर आर्येणम् । ८ शूर मयनः ।

ठावसा यिन्वृत् पयन्त्रिभिः शूद्रैः पयोनिधिम् ।
 दिश्रुतं रोचयन्मान् रौप्यायसद्विरम्भय ॥२॥

१ शूर वरमुता । २ विर सत्यवतः । ३ विर
 कणजित्पुत्रः । ४ विर तावसा । ५ शूर वृषा । ६ विर
 बुधः । ७ शूर भीमान्यः । ८ विर धामादयः । ९ विर
 शार्वाधेयः । १० विर रगुता । ११ यज्ञ विषयः ।

अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितः ।
नानाद्रुमलतागुल्मनिर्वोपैनिर्झराभसाम् ॥ ३ ॥
सं चावनिज्यमानाङ्घ्रिः समन्तात्पयऊर्मिभिः ।
करोति ज्यामलां भूमिं हरिन्मरकताश्मभिः ॥४॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरमहोरगैः ।
किन्नररप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकन्दरः ॥ ५ ॥
यत्र सङ्गीतसन्नादोर्नदद्ब्रह्ममर्पया ।
अभिगर्जन्ति हस्यः श्लाघिनः परशङ्कया ॥ ६ ॥
नानारण्यपशुघ्रातसङ्कुलद्रोण्यलङ्कृतः ।
चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकण्ठविहङ्गमः ॥ ७ ॥
सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः ।
देवस्त्रीमजनामोदसौरैर्भाञ्चनिलैर्युतः ॥ ८ ॥
तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः ।
उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोपिताम् ॥ ९ ॥
सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यैर्नित्यं पुष्पफलद्रुमैः ।
मन्दारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः ॥१०॥
चूतैः प्रियालैः पनसैराभ्रैराघ्रातकैरपि ।
क्रमुकैर्नालिकैरैश्च खर्जूरैर्वीजपूरकैः ॥ ११ ॥
मधुकैः सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः ।
अरिष्टोदुम्बरप्रक्ष्वेदैः किंशुकचन्दनैः ॥ १२ ॥
पिचुमन्दैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः ।
द्राक्षेक्षुरंभाजं वृभिर्वदर्यक्षाभयामलैः ॥ १३ ॥
विल्वैः कपित्थैर्जवीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः ।
तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्काञ्चनपङ्कजम् ॥१४॥
कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रश्रियोजितम् ।
मत्तपद्मदनिर्घुष्टं शकुन्तैश्च कलस्वनैः ॥ १५ ॥
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि ।
जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् ॥ १६ ॥
मत्स्यकच्छपसञ्चारचलत्पन्नरजःपयः ।
कदंबवेतसनं लनीपवञ्जुलकैर्वृतम् ॥ १७ ॥
कुन्दैः कुरवकाशोकैः शिरीषैः कुटजेजुदैः ।

कुञ्जकैः स्वर्णयुथीभिर्नागपुत्रागजातिभिः ॥ १८ ॥
मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः ।
शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः ॥ १९ ॥
तत्रैकदा तद्भिरिकाननाश्रयः
करेणुभिर्वारणयूथपञ्चरन् ।
संकण्टकान्कीचकवेणुवेत्रव-
द्विशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन् ॥ २० ॥
यद्गन्धमात्राद्दरयो गजेन्द्रा
व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सखङ्गाः ।
महोरगाश्चापि भयाद्भवन्ति
सगौरकृष्णाः शरभाश्चमर्यः ॥ २१ ॥
वृका वराहा महिपर्शशल्या
गोपुच्छसालावृकमर्कटाश्च ।
अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादय-
श्चरन्त्यभीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥
सघर्मतप्तः करिभिः करेणुभि-
र्वृतो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः ।
गिरिं गरिम्णा परितः प्रकंपय-
न्निपेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः ॥ २३ ॥
सरोऽनिलं पङ्कजरेणुरुपितं
जिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः ।
वृतः स्वयूथेन तृपादितेन त-
त्सरोवराभ्याशमथागमद्भुतम् ॥ २४ ॥
विगाह्य तस्मिन्नमृतांबु निर्मलं
हेमारविन्दोत्पलरेणुवासितम् ।
पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतं-
मात्मानमद्भिः स्वपयन् गतकृमः ॥ २५ ॥
स्वपुष्करेणोद्धृतसीकरांबुभि-
र्निपाययन्संस्वपयन्वथा गृही ।
घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो
नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोऽजमायया ॥ २६ ॥

१ विज० सदा निर्णिज्य । २ विज० शुभैर्भरकतादिभिः ।
३ वीर० जुष्टद्रोणिक । ४ विज० सौरभाञ्चानिलैर्युत ।
५ वीर० भल्लातकैरपि । ६ विज० निर्जुष्ट । ७ वीर० शकुनैः ।
८ उभ० कलनि स्वनैः । ९ विज० वेतसरल ।

१ उभ० सकण्टक । २ विज० अन्ये च । ३ विज०
वृतश्च । ४ वीर० वृतं व्यात्मान । ५ विज० अयं श्लोको

सं तत्र कश्चिद्युतं देवस्योदितो
 प्राहो बलीयांश्चरणे रूपाञ्जरीत् ।
 यदृच्छयैवं व्यसनं गतो भवो
 यथाफलं सोऽतिबलो विश्वक्रमे ॥ २७ ॥
 तथाऽऽतुरं यूथपतिं करेणवो
 विकृष्यमाणं तरसा बलीमसा ।
 विशुक्लुष्टुर्दीनधियोऽप्यरे गजा
 पार्थिवग्राहास्तारयितुं न श्वाश्वकन् ॥ २८ ॥
 नियुध्यतोरेवमिमेन्द्रनक्रयो
 विकर्षतोरेन्तरतो बहिर्मिषं ।
 समाः सहस्रं व्यगमन्महीपते
 सप्राणयोधिप्रमर्मसतामरा ॥ २९ ॥
 एतो गजेन्द्रस्य मनोपलौबसां
 कालेन दीर्घेण महानभूद्यय ।

विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो
 विपर्ययोऽभूत्सकलं जलौकितः ॥ ३० ॥
 इत्थं गजेन्द्रं स यदाप सङ्घटं
 प्राणस्य देही विवधो यदृच्छया ।
 अपारयन्मात्मविमोक्षणे पिर
 दध्याविमां बुद्धिमयाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥
 न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजा
 कुत करिष्यं प्रमवन्ति मोषितुम् ।
 प्राहेण पाशेन विधातुराहतो
 ऽप्यहं च तं मामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
 य कश्चनेष्टो बलिनोऽन्तफोरगा
 स्प्रचण्डवेगादमिषावतो भृशम् ।
 मीतं प्रपन्नं परिपाति यज्ञया
 न्यस्युः प्रधावत्यरभं तमीमहि ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्राहुरहीतेन गजेन्द्रेण भगवत्सुतिः ॥ १ ॥ उपश्रुत्वागतेन हरिणा प्राहाङ्गजेन्द्रमोचन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
 एवं व्यवसितो युष्मा समाधाय मनो हृदि ।
 ब्रह्माप परमं ब्राह्म्यं प्राग्जन्मन्यनुशिद्धितम् ॥१॥
 गजेन्द्र उवाच—
 ॐ नमो भगवते तस्मै भव एतद्विदात्मकम् ।
 पुरुषायाऽऽदिधीन्वाय परेऽक्षायामिधीमहि ॥ २ ॥
 यस्मिभिर्दं यतभेदं येनेदं य इदं स्वयम् ।
 योऽसात्परमाथ परस्तं प्रपद्य स्वयसुवम् ॥ ३ ॥
 यः स्यात्सानीदं निजमायमाऽर्पितं
 कश्चिदिमातं क्व च तल्लिरोहितम् ।
 अपिद्धद्वपसाभ्युभयं तदीक्षत
 स आत्ममूलोऽप्यतु मां परात्परं ॥ ४ ॥
 कालेन पश्यत्यमितेषु कृत्स्नयो

लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ।
 तमस्तदाऽऽसीद्गहनं गभीरं
 यस्तस्य पारेऽमिधिराजते विश्व ॥ ५ ॥
 न मस्य देषा क्रपय पदं विदु
 र्जन्तुः पुन कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।
 यथा नटस्याऽऽकृतिभिर्विचित्रेणो
 दुरत्ययातुक्रमणः स माऽप्यतु ॥ ६ ॥
 दिदृश्यो मस्य पदं सुमङ्गल
 विमुक्तसङ्गा मुनयः सुसाधवः ।
 चरन्त्यलोकप्रतममर्षा वन
 भूतात्मभूताः सुहृदः स म गतिः ॥ ७ ॥
 न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा

१ विज कर्मा । २ विज निमोक्षार्थं । ३ विज लीन
 ४ ५ विज यजसमभूताः ।

न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
 तथाऽपि लोकाप्ययसंभवाय यः
 स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥
 तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।
 अरुपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥
 नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने ।
 नमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥
 सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता ।
 नमः क्ववलयनाथाय निर्वाणसुरसंविदे ॥ ११ ॥
 नमः शान्ताय घोराय मृढाय गुणधर्मिणे ।
 निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥ १२ ॥
 क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे ।
 पुरुषायाऽऽत्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥
 सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे ।
 असतां छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १४ ॥
 नमो नमस्तेऽखिलकारणाय
 निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।
 सर्वागमाग्न्याय महार्णवाय
 नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥
 गुणारणिच्छन्नचिदूर्ध्वपाय
 तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।
 नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागम-
 स्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥
 मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय
 मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।
 स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीत-
 प्रत्यग्दृशे भगवते वृहते नमस्ते ॥ १७ ॥
 आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तै-
 र्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।

मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय
 ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥
 यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा
 भजन्त इष्टां गतिमामुवन्ति ।
 किन्त्वाशिषो रत्यपि देहमव्यय
 करोतु मेऽद्भ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥
 एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थ
 वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः ।
 अत्यद्भुतं तच्चरितं मुमङ्गलं
 गायन्त आनन्दसमुद्रमग्नाः ॥ २० ॥
 तमक्षरं ब्रह्म परं परेश-
 मव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
 अतीन्द्रियं सूक्ष्ममीवातिदूर-
 मनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥
 यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाधराचराः ।
 नामरूपविभेदेन फलव्या च कलया कृताः २२
 यथाऽर्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो
 निर्यान्ति संयान्त्यसकृत्स्वरोचिपः ।
 तथा यतोऽयं गुणसंप्रवाहो
 बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः ॥ २३ ॥
 स वै न देवासुरमर्त्यतिर्य-
 ङ्ङ् स्त्री न पण्डो न पुपान्न जन्तुः ।
 नायं गुणः कर्म न सन्न चांस-
 न्निपेधशेषो जयतादशेषः ॥ २४ ॥
 जिजीविषे नाहमिहामुया कि-
 मन्तर्वाहिश्चावृतयेभयोन्म्या ।
 इच्छामि कालेन न यस्य विप्रव-
 स्तस्याऽऽत्मलोकावरणस्य मोक्षम् ॥ २५ ॥
 सोऽहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसम् ।
 विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोऽस्मि परं पदम् ॥ २६ ॥
 योगरन्धितकर्माणो हृदि योगविभाविता ।

१ विज० लोकस्य च । २ विज० विपश्चिता । ३ वीर०
 गूढाय । ४ विज० कर्मिणे । ५ विज० असत्यान् विमुक्ताय ।
 ६ विज० नारायणायातिविनाशनाय । ७ विज० चिदूर्ध्व-
 पाय । ८ वीर० नैष्कर्म्यभावाय निवर्तितागम । नैष्कर्म्यत्या-
 दिगुणसगविवर्जितायेत्यन्त अर्धचतुष्टय विज० पाठे न
 दृश्यते ।

१ विज० युक्तात्म । २ उभ० किं चाशिषो । ३ विज०
 त्प्रधाना । ४ विज० यच्चरित । ५ विज० जल्प्या । ६ वीर०
 वर्गा । विज० सर्ग । ७ विज० न्त वाऽस । ८ वीर०
 नेदृज ।

यथा गजः स्तब्धमतिः स एव ॥ १० ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं शब्दा गतोऽगस्त्यो भगवान्मृप सानुगः ।
 इन्द्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ॥ ११ ॥
 आपन्नः कौञ्जरीं योनिमात्मस्मृतिविनाशनीम् ।
 हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः ॥ १२ ॥
 एवं विमोक्ष्य गजयूथपमञ्जनाभ-
 स्तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः ।
 गन्धर्वसिद्धविभुधैरुपगीयमान-
 कर्माऽद्भुतं स्वभवनं गरुडासनोऽजात् ॥ १३ ॥
 एतन्महाराज तवेरितो मया
 कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणम् ।
 स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्मपापहं
 दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्ष्यं शृण्वताम् ॥ १४ ॥
 यथाऽनुकीर्तयन्त्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः ।
 शुचयः प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशान्तये ॥ १५ ॥
 इदमाह हरिः प्रीतो गजेन्द्रं कुरुसत्तम ।
 शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभूतमयो विभुः ॥ १६ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 ये मां लां च सरश्चेदं गिरिकन्दरकाननम् ।

वेत्रकीचकवेपूनां गुल्मानि सुरपादपान् ॥ १७ ॥
 शृङ्गाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च ।
 क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्वरम् ॥ १८ ॥
 श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम ।
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरम् ॥ १९ ॥
 शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयाम् ।
 ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रहादमेव च ॥ २० ॥
 मत्स्यकूर्मवराहाधैरवतारैः कृतानि मे ।
 कर्माण्यनन्तपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनम् ॥ २१ ॥
 प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्वर्धमव्ययम् ।
 दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि ॥ २२ ॥
 गङ्गां सरस्वतीं नन्दां कालिन्दीं सितवारणम् ।
 ध्रुवं ब्रह्मऋषीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् ॥ २३ ॥
 उत्थायापररात्रान्ते प्रयताः सुसमाहिताः ।
 सरन्ति मम रूपाणि मुच्यन्ते ह्येनसोऽखिलात् ॥
 ये मां स्तुवन्त्यनेनाङ्गं प्रतिबुध्य निशात्यये ।
 तेषां प्राणायत्यये चाहं ददामि विमलां मतिम् ॥ २५ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमम् ।
 हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधिपम् ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पञ्चमपष्ठमन्वन्तरनिरूपण ॥ १ ॥ अमृतमथनकथारम्भ ॥ २ ॥ दुर्वासस श्लापादितिजपराजितैर्देवैः स्वपराजयं विरिञ्चये विज्ञाप्य तेन सह क्षीराविधगमन ॥ ३ ॥ ब्रह्मणा भगवत्प्रसादाय तस्स्तुतिः ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—
 राजद्युदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनम् ।
 गजेन्द्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं तन्तरं शृणु ॥ १ ॥
 पञ्चमो रैवतो नाम मनुस्तामैससोदरः ।
 बलिविन्ध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वकाः ॥ २ ॥
 विभुरिन्द्रः सुरगणा राजन्भूतरयादयः ।

हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्ववाहादयो द्विजाः ३
 पत्नी विकुण्ठा शुभ्रस्य वैकुण्ठैः सुरसत्तमैः ।
 तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुण्ठो भगवान्स्वयम् ॥ ४ ॥
 वैकुण्ठः कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृतः ।

१ विज० सदोप । २ विज० अथानु । ३ विज० स्तापस ।

१ विज० सूर्यसोमहुताशनान् । २ विज० मक्षय ।
 ३ विज० दाक्षायणीं धर्मपत्नीं । ४ उभ० तैदसो । ५ वीर०
 विपला । ६ विज० गतिं ।

रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या सत्प्रियकाम्यया ॥५॥
 तस्मानुभावः कथितो गुणाश्च परमोदयाः ।
 मौमान् रेण्वन् विममे यो विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६
 पृथक् चक्षुष पुत्रभाक्षुषो नाम वै मनु' ।
 पूरूपरुपसुपुत्रप्रमुखाभाक्षुषात्मजा ॥ ७ ॥
 इन्द्रो मन्त्रमुमेत्तत्र देवा आप्यादयो गणाः ।
 मूनयस्तत्र वै राजन्हविष्मद्रीरकादयः ॥ ८ ॥
 तत्रापि देवः संभूत्यां वैराजस्वामवत्सुव ।
 अजितो नाम भगवानश्वेन जगत' पतिः ॥ ९ ॥
 ययोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा ।
 अममाणोमसि घृत' कूर्मरूपेण मन्दरः ॥ १० ॥
 राजोवाच—

यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागर ।
 यदर्घ्यं वा यतश्चाद्रिं दधारांपुचरात्मना ॥ ११ ॥
 यथाऽमृतं सुरैः प्राप्तं किंचान्यदमवचसतः ।
 एतद्भगवतः कर्म षदस्य परमाद्भुतम् ॥ १२ ॥
 त्वेषा संकथ्यमानेन महिम्ना सासत्तां पते ।
 नैतित्थमपि मे विचि सुचिरं तापतापितम् १३
 सूत उवाच—
 सर्पृष्टो भगवानेषं द्वैपायनसुतो द्विजा ।
 अभिनन्द्य हरेर्वीर्यमम्याचर्तुं प्रचक्रमे ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच—
 यदा पुदेऽसुरैर्देवा बोध्यमाना' शिताशुधैः ।
 प्लुतसदोः निपतिष्ठा नोत्सिष्ठेत्सर्क' पूरुषः ॥१५॥
 यदा दुर्घाससः धापास्तेन्द्रा लोकास्त्रयो नृप ।
 नि'श्रीकाशामर्वस्तत्र नेहुरिज्यादय' क्रियाः १६
 निशाम्यैतत्सुरगभा महन्द्रवरुणादस ।
 नाध्यगच्छन्त्यर्षं मर्षमैश्वर्यन्तो विनिश्चयम् ॥१७॥
 ततो ब्रह्मसमां जग्मुर्मैरोर्धुर्धनि सर्वथ ।
 सर्वं विज्ञापयान्चक्षु प्रणठा' परमेष्ठिने ॥ १८ ॥

स विलोकयेन्द्रवाय्वादीभिःसत्त्वान्विगतप्रमान् ।
 लोकानमङ्गलप्रायानसुरानयया विभुः ॥ १९ ॥
 समाहितेन मनसा संसरन्पुरुष परम् ।
 उवाचोत्कृष्टवदनो देवान्स भगवान्पर' ॥ २० ॥
 अहं भवो यूपमबोऽसुरादयो
 मनुष्यतिर्यग्भुमधर्मजातय' ।
 तस्यावतारांश्चकला विसञ्जिता
 ब्रजाम सर्वे क्षरण तमम्भयम् ॥ २१ ॥
 न यस्य बध्यो न च रक्षणीयो
 नोपेक्षणीयादरणीयपथ' ।
 अथापि सर्गस्थितिसंयमार्थं
 घञ्चे ख'सत्त्वतमांसि काले ॥ २२ ॥
 अयं च तस्य स्थितिपालनध्वण'
 सत्त्व श्रुपाणस्य मवाय देहिनासु ।
 तस्माद्ब्रजाम' क्षरणं जगद्गुरुं
 खानां स नो घास्त्विति शं सुरप्रियः ॥ २३ ॥

श्रीशुक उवाच—
 इत्यामाप्य सुरान्नेषा' सह देवैररिन्दम ।
 अजितस्य पदं साक्षात्तगाम तमसः परम् ॥२४॥
 तत्राऽष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै विभी ।
 स्तुतिमग्नेत दैवीभिर्गीभिस्तवहितेन्द्रियः ॥२५॥
 ब्रह्मोवाच—

अधिक्रियं सत्यमनन्तमाधं
 गुरुराद्यं निष्कलप्रपत्त्यस्य ।
 मनोऽश्रयानं वचसाऽनिरुक्तं
 नमामहे देषधरं वरेभ्यम् ॥ २६ ॥
 विपश्चितं प्राणमनोधिवात्मना
 मयेंन्द्रियामासमनिद्रमप्रणम् ।
 छायावपौ यत्र न शृध्रपथौ
 तमस्रं खं त्रियुगं ब्रजामहे ॥ २७ ॥
 अजस्य चक्रं सजयेर्मार्गं
 मनोमयं पश्चदक्षारमाशु ।

१ वित्र मन्त्रहस्तकत्र । २ वीर मन्त्रहस्तकत्र । ३ वित्र
 पयोधिपि । ४ वीर किंवाप्य । वित्र किंवाप्य । ५ वीर
 संश्रीर्षमा । वित्र तदर्थं कथ्यमा । ६ वीर वैव ।
 ६ वीर विष्णुपतेन संश्रुते भगवान्काशरावकि । ७ वीर
 कथ्यमानाः । ८ वीर पुत्रय ते । ९ उम इवात्तघापेन ।

१ वित्र मायामुताभिष मवा । २ तम इ । ३ वीर
 चाभि मोः । वित्र आन्यपाद । ४ वित्र महत्तदेवीभि ।

त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि
यदक्षमाहुस्तमृतं प्रपद्ये ॥ २८ ॥
य एकवर्णं तमसः परं तै-
दलोकमव्यक्तमनन्तपारम् ।
आसांचकारोपसुर्णमेन-
मुपासते योगरथेन धीराः ॥ २९ ॥
न यस्य कश्चातितितति मायां
यया जनो मुह्यति वेद नार्थम् ।
तं निर्जितात्मात्मगुणं परेशं
नमाम भूतेषु समं चरन्तम् ॥ ३० ॥
इमे वयं यत्प्रिययैव तन्वा
सत्त्वेन सृष्टा बहिरन्तराविः ।
गतिं न सूक्ष्मामृषयश्च विब्रहे
कुतोऽसुराद्या इतरप्रधानाः ॥ ३१ ॥
पादौ महीयं स्वकृतेव यस्य
चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्गः ।
स वै महापुरुष आत्मतन्त्रः
प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ॥ ३२ ॥
अंभस्तु यद्रेत उदारवीर्यं
सिद्धान्ति जीवन्त्युत वर्धमानाः ।
लोकास्त्रयोऽथाखिललोकपालाः
प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ॥ ३३ ॥
सोमं मनो यस्य समामनन्ति
दिवीकसां वै बलमन्ध आयुः ।
ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३४ ॥
अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा
जातः क्रियाकाण्डनिमित्तजन्मांः ।
अन्तःसमुद्रेऽनुपचन्स्वधातू-
न्प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३५ ॥

यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं
त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यम् ।
द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३६ ॥
प्राणादभूद्यस्य चराचराणां
प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः ।
अन्वास्स सप्राजमिवानुगा वयं
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३७ ॥
श्रोत्रादिशो यस्य हृदश्च खानि
प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्यांः ।
प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेतं
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३८ ॥
बलान्महेन्द्रस्त्रिदशाः प्रसादा-
न्मन्योर्गिरीशो धिष्णाद्विरिञ्चः ।
खेभ्यश्च छन्दांस्यृषयो मेढ्रतैः कः
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३९ ॥
श्रीर्वक्षसः पितरश्छाययाऽऽस-
न्धर्मः स्तनानितरः पृष्टतोऽभूत् ।
दौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारा-
त्प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४० ॥
विप्रो मुखं ब्रह्म च यस्य गुह्यं
राजन्य आसीद्भुजयोर्वलं च ।
ऊर्वोर्विडोजोर्द्विरवेदशूद्रौ
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४१ ॥
लोभोऽधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्युति-
र्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः ।
शुबोर्यमः पक्षमभवस्तु कालः
प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ४२ ॥
द्रव्यं वयः कर्म गुणान्विशेषं
यद्योगमायाविहिर्तान्वदन्ति ।
यद्दुर्विभाव्यं प्रदुर्धापवाद्यं

१ विज० विद्युच्चलमष्टनेमि । २ विज० सदलोक ।
३ विज० सुपर्णपत्र । ४ वीर० पथेन । ५ विज० नमामि ।
६ विज० यत्कृपर्यव । ७ विज० रन्तरं विभो । ८ उभ०
स्वकृतेव । ९ वीर० स मे । १० उभ० जन्मा । ११ विज०
समुद्रे पचत स्त ।
भाग. ४४

१ विज० रमृतस्य मृत्यो । २ विज० नामे । ३ विज०
स्वशरीरवन्धु । ४ वीर० गिरित्रो । ५ वीर० हर्षाद्विरिञ्च ।
विज० ऽशरणाद्विरिञ्च । ६ विज० मेढ्रतस्तु । ७ विज०
विशोर्भैरववध शूद्रा । ८ विज० विद्वता पतन्ति । ९ उभ०
पदमात्रेण ।

प्रसीदतां नः स महाविभूति* ॥ ४३ ॥
 नमोज्जु तस्मा उपशान्तश्चक्रमे
 खाराण्यलामप्रतिपूरितात्मने ।
 गुणेषु मायारचितेषु वृषिमि
 नं सज्जमानाय नमस्वद्वये ॥ ४४ ॥
 स त्वं नो दर्शयाऽऽत्मानमसत्करणगोचरम् ।
 प्रपन्नानां दिव्यरूपां सशितं वे सुखांशुखम् ॥४५॥
 तैस्तैः स्वेच्छाधृतै रूपैः कालेकाले स्वयं विमो ।

कर्म दुर्विपाहं यन्नो भगवानास्तत्करोति हि ॥४६॥
 क्लेशशुभ्यन्त्यसाराणि कर्माणि विफलानि वा ।
 देहिनां विपयार्वानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥४७॥
 नां वमः कर्मकल्पोऽपि विफलायेभ्यरार्पित ।
 कल्पते पुरुषस्यैरे स ह्यात्मा दयितो हि त्वं ॥४८॥
 यथा हि स्कन्धश्चाखानां तरोर्भूलावसेशनम् ।
 एवमारार्धनं विप्योः सर्वपानात्मानव हि ॥४९॥
 नमस्तुभ्यमनन्ताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे ।
 निर्गुणाय गुणेषुषाय सत्त्वस्याय च सांप्रतम् ॥५०॥

इति भीमश्लागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स्तुतिप्रसङ्गेन भगवता देवेभ्यः प्रसन्नीभवनं ॥ १ ॥ पुनरपरोक्षतो ब्रह्मज्ञा भगवत्स्तुतिः ॥ २ ॥ भगवता श्रीगणेशे
 येन देवात्म्यति अदुरिः सह सखिं कृत्वा तस्माहाभ्येन क्षीरोद्वीपी अस्तुतमवने आह्लादाद्यं ॥ ३ ॥ सर्वं सम्प्रपर्वतात्म
 नं ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं स्तुतः सुरगणैर्मगवान्हरिरीश्वरः ।
 तेषामाविरभूद्ब्राह्मणसहस्राकोदयश्रुतिः ॥ १ ॥
 तेनैव महसा सर्वे देवाः प्रतिहतेषणाः ।
 नापश्यन्त्वं दिग्भः क्षोणिमात्मानं वै कृतो विस्मर
 विरिञ्चो भगवान्ब्रह्मा सह श्रवणं तां तनुम् ।
 स्वय्यां मरकतश्यामां कञ्जगर्भाशुण्डिष्याम् ॥३॥
 तप्तहेमावदातेन लसत्कौश्लेयवाससा ।
 प्रसन्नचास्त्रसर्वाङ्गीं सुमुखीं सुन्दरश्रुवम् ॥ ४ ॥
 महामणिकिरीटेन केयूराभ्यां च शृपिताम् ।
 कर्णाभरणनिर्मातृकपोलश्रीमुखीपुञ्जाम् ॥ ५ ॥
 काञ्चीकलापवलयहारनूपुरद्रोमिताम् ।
 कौस्तुभामरंजां लक्ष्मीं विभ्रतीं वनमालिनीम् ६ ॥
 सुदण्डनादिमि* स्वात्मैर्मूर्तिमस्त्रिकपासितोम् ।

तुष्टाव देवप्रवर* सशर्ष* पुरुषं परम् ।
 सर्वाभरणैः सार्कं सर्वाङ्गैरवर्णि गतै* ॥ ७ ॥
 ब्रह्मोवाच—
 अस्वार्तन्मस्वितितिसंभवा
 गुणाय निर्बाणसुखार्णवाय ।
 अणोरणिभ्रेऽपरिगण्यघाम्ने
 महानुमावाय नमोनमस्ते ॥ ८ ॥
 रूपं तवैतत्पुरुषपरमेष्ठ्यं
 भेयोर्षिमिर्बैदिकताभिकेण ।
 योगेन घात सह नखिलोका
 न्यध्याम्यसुष्मिन्नुह विश्वमूर्ती ॥ ९ ॥
 सैव्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसी
 त्वभ्यन्त आसीद्विदमात्मतथे ।

१ मित्र भवः लभतने । २ मित्र प्रयत्नात् ।
 ३ मित्र आगतो । ४ मित्र मरणं कर्म विप्रतं वनमा
 लिनीं । ५ मित्र शिर्षः ।

१ मित्र नाचमी । २ मित्र स्वैव । ३ मित्र अज्ञान ।
 ४ मित्र वैद्य । ५ मित्र भव मित्रमूर्ति । ६ मित्र त्वत्पुत्र
 बाधोविदनात्यतथे त्वमाहिरण्यो अयतोस्य मध्यम् । षट्क
 शस्त्रैव परः परस्मात्त्वमेव बाधेयमशेषयाम ।

तमादिरन्तो जगतोऽस्य मध्यं
 घटस्य मृत्स्त्रेव परः परस्मात् ॥ १० ॥
 त्वं माययाऽऽत्माश्रयया स्वयेदं
 निर्माय विश्वं तदनु प्रविष्टः ।
 पश्यन्ति युक्ता मनसा मनीषिणो
 गुणव्यवायेऽप्यगुणं विपश्चितः ॥ ११ ॥
 यथाऽग्निमेधस्यमृतं च गोषु
 भ्रुव्यन्नमंबूधमने च वृत्तिम् ।
 योगैर्मनुष्या अधियन्ति हि त्वां
 गुणेषु बुद्ध्या कवयो वेदन्ति ॥ १२ ॥
 तं त्वां वयं नाथ समुज्जिहानं
 सरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् ।
 दृष्ट्वा गता निर्वृतिमद्य सर्वे
 गजा दवार्ता इव गाङ्गमंभः ॥ १३ ॥
 स त्वं विधत्स्वाखिललोकपाला
 वयं यदर्थास्तव पादमूलम् ।
 समागतास्ते बहिरन्तरात्म-
 न्किं ध्यान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः ॥ १४ ॥
 अहं गिरित्रश्च सुरादयो ये
 दक्षादयोऽग्नेरिव केतवस्ते ।
 किंवा विदोमेश पृथग्विभाता
 विधत्स्व शं नो द्विजदेवमत्रम् ॥ १५ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं विरिश्वादिभिरीडितस्त-
 द्विज्ञाय तेषां हृदयं तथैव ।
 जगाद् जीमूतगभीरया गिरा
 बद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् ॥ १६ ॥
 एक एवेश्वरस्तास्मिन्सुरकार्ये सुरेश्वरः ।
 विहर्तुकामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभिः ॥ १७ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 हन्त ब्रह्मन्नहो शंभो हे देवा मम भाषितम् ।
 शृणुतावहिताः सर्वे श्रेयो वः स्याद्यथा सुराः १८

यात दानवदैतेयैस्तावत्सन्धिर्विधीयताम् ।
 कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्भो भव आत्मनः ॥ १९ ॥
 अरयोऽपि हि सन्धेयाः सति कार्यार्थगौरवे ।
 अहिमूपकर्वदेवा ह्यर्थस्य पदवीं गतैः ॥ २० ॥
 अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितम् ।
 यस्य पीतस्य वै जन्तुर्मृत्युग्रस्तोऽमरोऽभवेत् ॥ २१ ॥
 क्षिप्त्वा क्षीरोदधौ सर्वा वीरुत्तृणलतौषधीः ।
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् २२
 सहायेन मया देवा निर्मन्थध्वमतन्द्रिताः ।
 क्लेशभाजो भविष्यन्ति दैत्या यूयं फलग्रहाः २३
 यूयं तदनुमोदध्वं यदिच्छन्त्यसुराः सुराः ।
 न संरंभेण सिद्ध्यन्ति सर्वेऽर्थाः सान्त्वया यथा ॥
 न भेतव्यं कालकूटाद्विपाञ्जलधिसंभवात् ।
 लोभः कार्यो न वो जातु रोषः कामस्तु वस्तुषु ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः ।
 तेषामन्तर्दधे राजन्स्वच्छन्दगतिरीश्वरः ॥ २६ ॥
 अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः ।
 भवश्च जग्मतुः स्वस्वं धामोपेयुर्वलिं सुराः ॥ २७ ॥
 दृष्ट्वाऽरीनप्यसंयत्ताञ्जातक्षोभान्स्वनायकान् ।
 न्यषेधदैत्यराट् श्लोकैः सन्धिविग्रहकालवित् २८
 ते वैरोचनिमासीनं गुप्तं चासुरयूथपैः ।
 श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ॥ २९ ॥
 महेन्द्रः श्लक्ष्णया वाचा सांत्वयित्वा महामतिः ।
 अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् ॥ ३० ॥
 तैदरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिपाः ।
 शंभरोऽरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः ॥ ३१ ॥
 ततो देवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः ।
 उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परन्तर्प्यं ॥ ३२ ॥
 ततस्ते मन्दरगिरिमोर्जसोत्पाद्य दुर्मदाः ।
 नदन्त उदधिं निन्युः शक्ताः परिघवाहवः ॥ ३३ ॥

१ विज० मबूत्खनने तथोर्व्या । २ वीर० ऽधियन्ति ।
 विज० वयन्ति । ३ उभ० किवाद्य । ४ विज० विधेमेश ।
 ५ विज० देव मित्र । ६ विज० सर्वकामान् ।

१ वीर० यावद्दानव । विज० यातुधानश्च दैतेयै ।
 २ वीर० वत्पश्चादर्थस्य । ३ विज० नथ सपन्नाञ्जातक्ष्वेला ।
 ४ वीर० राट् श्लोक्य । विज० राहुञ्चै । ५ विज० तेन्व-
 नेचन्त । ६ वीर० परस्परं । ७ विज० मञ्जसोत्पाद्य ।

दूरमारोद्ग्रहान्ता' शक्रवैरोचनादय ।
 अपारयन्तस्त वोडु विषशा विबहु' पथि ॥३४॥
 निपतन्त गिरिस्तत्र बहूनमरदानवान् ।
 चूर्णयामास महता भारेण कनकाचल' ॥ ३५ ॥
 तांस्तथा भग्नमनसो भग्नभाहूरुक्त्वरान् ।
 विद्याय भगवांस्तत्र धमूष गरुडध्वज' ॥ ३६ ॥

गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोकयामरदानवान् ।
 ईक्षया जीवयामास निर्जेराभिर्भगान्मया ॥३४॥
 गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया ।
 आरुह्य प्रययावर्षिष सुरासुरगणैर्षुत' ॥ ३८ ॥
 अवरोप्य गिरिं स्कन्धात्सुपर्णाः पततां वरः ।
 ययौ बलान्त उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः ३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अमृतमधवारिमः ॥ १ ॥ स्वैज विपपार्म ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

ते नागराजमामभ्य फलभागेन वासुकिम् ।
 परिधीय गिरां वसिष्ठेप्रमर्षिष मृदाऽन्विताः ॥१॥
 आरेभिरे मुसंयत्ता अमृतार्थं कुरुद्रह ।
 हरिं पुरस्ताजगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् ॥ २ ॥
 तन्मन्त्रन्दत्यपतयो महापुरुषचण्डितम् ।
 न गृहीमो पय पुञ्चमहरङ्गममङ्गलम् ॥ ३ ॥
 स्वाध्यायमुत्सर्पन्ना प्रस्थाता जन्मकर्मिणः ।
 इति तूर्णीं स्थितान्देत्यान्विलोक्य पुरपोत्तमः ४
 क्षपमानो विद्युज्याम्रं पुच्छ जप्राह सामर' ।
 कृतस्नानपिमागान्मर्षं कथयनन्दना' ॥ ५ ॥
 मम-यु' परमायत्ता अमृताथ पयोनिधिम् ।
 मध्यमानेश्याय योत्रिरनाधारो व्यपोऽपिदात् ॥६॥
 धियमाणोऽपि षड्भिर्गारपाल्याण्डनन्दन ।
 तं मुनिर्षिष्णमनस परिस्नानमुराधिय ।
 आमन्यर्षाण्य नष्ट देवनातिपत्नीपता ॥ ७ ॥
 विलोक्य पित्राभिषिधिं तदधरो
 दुरन्तापीयोऽपितयाभिगथि' ।
 कृता ययु काष्ठपमञ्जुम मद

स्प्रविश्य तोम गिरिमुञ्जहार ॥ ८ ॥
 तमुत्पितं धीक्ष्य कुलाचलं पुन
 समुत्थिता निर्मथितं सुरासुराः ।
 दधार पृष्ठन स लक्ष्ययोजन
 प्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ॥ ९ ॥
 सुरासुरेन्द्रैर्मुञ्जवीर्येषपिर्षं
 परिभ्रमयन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठत ।
 विभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छ्लयो
 मेनेऽङ्गकण्ठयनमप्रमेय ॥ १० ॥
 तथाऽसुरानाविशदासुरण
 रूपेण तेषां पलवीर्यमीरयन् ।
 उद्दीपयन्दवगणांश्च विष्णु
 दैवेन नागेन्द्रमयोधरूपः ॥ ११ ॥
 उपर्षगेन्द्र गिरिराट्टिवान्य
 आप्तस्य हस्तन सहस्रबाहु' ।
 तर्ष्यां दिदि प्रक्षमवेन्द्रमुग्यं
 रभिष्टुपति' सुमनोऽभिष्टुष्ट ॥ १२ ॥
 उपर्षपथाऽऽत्मनि गोपनप्रयो
 पण्य त प्राविगता ममपिताः ।
 मम-युर्षिष तरणा मनोऽप्यत्र

१ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 २ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ३ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ४ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

५ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

महाद्रिणा क्षोभितनक्रचक्रम् ॥ १३ ॥
 अहीन्द्रसाहस्रकठोरदृञ्जुख-
 श्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः ।
 पौलोमकालेयवलील्वलादयो
 द्वाग्निदग्धाः सरला इवाभवन् ॥ १४ ॥
 देवांश्च तच्छ्लासशिखाहतप्रभा-
 न्धूर्वाचरस्रग्वरकञ्चुकाननान् ।
 समभ्यवर्षन्भैगवद्वशा घना
 ववुः समुद्रोर्म्युपगूढवायवः ॥ १५ ॥
 मध्यमानात्तथा सिन्धोर्देवासुरवररुथपैः ।
 यदा सुधा न जायेत निर्ममन्थाजितः स्वयम् ॥ १६ ॥
 मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्यु-
 न्मूर्ध्नि भ्राजद्विललितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः ।
 जैत्रैर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दशूकं गृहीत्वा
 मश्रन्मश्रा प्रतिगिरिरिवाशोभताथोद्धृताद्रिः ॥ १७ ॥
 निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विपं
 महोल्बणं हालहलार्हमग्रतः ।
 संभ्रान्तमीनोन्मकराहिकच्छंपा-
 त्तिमिद्विपग्राहतिमिङ्गिलाकुलात् ॥ १८ ॥
 तदुग्रवेगं दिशिदिश्युपर्यधो
 विसर्पदुत्सर्पदसर्हमग्रति ।
 भीताः प्रजा दुद्रुवुरङ्ग सेश्वरा
 अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवम् ॥ १९ ॥
 विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या
 भवाय देव्यांऽभिमतं मुनीनाम् ।
 आसीनमद्रावपवर्गहेतो-
 स्तपो जुपाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः ॥ २० ॥
 प्रजापतय ऊचुः—
 देवदेव महादेव भूतात्मन्भूतभावन ।
 ग्राहि नः शरणापन्नांस्त्रिलोक्यदहनाद्विपात् ॥ २१ ॥

त्वमेकः सर्वजर्गत ईश्वरो बन्धमोक्षयोः ।
 तं त्वामर्चन्ति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुम् ॥ २२ ॥
 गुणमय्या स्वशक्त्याऽस्य सर्गस्थित्यप्ययान्विमो ।
 धत्से यदा स्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३
 तं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः ।
 नानाशक्तिभिराभातस्तमात्मा जगदीश्वरः २४
 तं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा
 प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणस्वभावः ।
 कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्म-
 स्त्वय्यक्षरं यत्रिवृदामनन्ति ॥ २५ ॥
 अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा
 क्षितिं विदुर्लोकभवाङ्घ्रिपङ्कजम् ।
 कैलं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो
 निशश्च कर्णौ रसनं जलेशम् ॥ २६ ॥
 नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वा-
 न्मूर्यश्च चक्षुषि जलं स रेतः ।
 परावरात्माश्रयणं तवाऽऽत्मा
 सोमो मनो द्यौर्भगवञ्छिरस्ते ॥ २७ ॥
 कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसङ्घा
 रोमाणि सर्वोपधिवीरुधस्ते ।
 छन्दांसि साक्षात्तव समधातव-
 स्त्रयीमयात्मन् हृदयं सर्वधर्मः ॥ २८ ॥
 मुखानि पञ्चोपनिषदस्तवेश
 यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमत्रवर्गः ।
 यत्तच्छिवाख्यं परमार्थतत्त्वं
 देव स्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते ॥ २९ ॥
 छाया लंघर्मोर्मिषु यैर्विसर्गो
 नेत्रत्रयं सत्त्वरजस्तमांसि ।
 साङ्घर्षात्मनः शास्त्रकृतस्तवेश्वा
 छन्दोमयो देवक्रपिः पुराणः ॥ ३० ॥
 न ते गिरित्राखिललोकपाल

१ विज० शालभा द्वापतन् । २ विज० धूमाग्र ।
 ३ वीर० वर्षन्मघवद्वशा घना । ४ वीर० मूर्धा कानन्विप्रति
 पात्तिस्तम्भो । ५ विज० धो श्रुताद्रि । ६ वीर० हलाह्य ।
 ७ विज० दृच्छंपात्तिमि । ८ विज० रमधर्वाय । ९ विज०
 देव्याऽभिमुन । १० विज० प्रजा कतु ।

१ वीर० जगतामीश्वर । २ उभ० भावनं । ३ विज०
 कालो गतिस्ते । ४ वीर० देवतात्मन् । ५ वीर० रसना ।
 ६ विज० जनेश । ७ विज० इन्द्रिणस्तवात्मा । ८ विज०
 पञ्चोपनिषदवेश । ९ उभ० परमात्म । १० विज० त्वधर्मो
 मृतः । ११ वीर० गायामन । विज० नाशान्मनु ।

पिरिञ्चर्वकृष्टसुरेन्द्रगम्यम् ।
 ज्योतिं परं यत्र रजस्तमश्च
 सत्यं न यद्ब्रह्म निरन्तमेदम् ॥ ३१ ॥
 कामाध्वरत्रिपुरकांलगराघनेक-
 भूतदुष्टैः क्षपयतं स्तुतयं न वते ।
 यस्तान्तकाल इदमात्मकृतं खनेत्र
 यद्विस्फुलिङ्गशिखया मसितं न वेद ॥ ३२ ॥
 यत्तामरामगुरुर्मिर्हृदि चिन्विताङ्गि
 द्रुद्रं चरन्तमुमया वपसाऽभितप्तम् ।
 कृत्यन्त उग्रप्ररुष निरतं इमंशान
 ते नूनमेतिमविदंस्तथ हातलज्जाः ॥ ३३ ॥
 तत्तम्यं च सदसद्यो परतः परस्य
 नार्जः स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूमः ।
 प्रसादयः फिमृत संस्तवने वयं तु
 तत्सर्गमर्गविषया अपि गतिमात्रम् ॥ ३४ ॥
 एतत्परं प्रपश्यामी नं परं च महेश्वर ।
 मृदनाय हि लोकस्य प्यक्तिस्नेष्यक्तकर्मण ३५
 श्रीशुक उवाच—
 तडीस्य प्यसनं तासां कृपया भृशपीडित ।
 सचभूतगुह्यस्य इदमाह सर्वां प्रियाम् ॥ ३६ ॥
 नियाय उवाच—
 अहो पथ मवान्यतत्प्रजानां पश्य पश्यसम् ।

धीरोदमथनोद्भवात्कालकूटादुपसितम् ॥ ३७ ॥
 आसां प्राणपरीप्सुनां विधेयममयं हि मे ।
 एतावान्धि प्रमोरयो यदीनपरिपालनम् ॥ ३८ ॥
 प्राणं स्यैः प्राणिनः पान्ति साधवः क्षमसहुरैः ।
 पदवरेषु भूतेषु मोहितेष्व्वात्ममायया ॥ ३९ ॥
 पुंसः कृपयतो मन्त्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः ।
 प्रीते हरौ मगवति प्रीयेऽहं सचराचरः ।
 तस्मादिदं गरं मुञ्जे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे ॥ ४० ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवमामभ्य मगधान्मघानीं विश्वमावनः ।
 तद्विषं चग्धुमारोमे प्रसाधम्राज्ज्वभोदत ॥ ४१ ॥
 ततः करवलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषम् ।
 अमधयन्महादेयं कृपया भूतमाघन ॥ ४२ ॥
 तस्यापि दर्शयामास स्वपीर्यं जलकल्मष ।
 यथकारं गल नीलं तथ साधोर्विभूषणम् ॥ ४३ ॥
 तप्यते लोकतापेन साधवः प्रायशो जनाः ।
 परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः ॥ ४४ ॥
 निश्चम्य कर्म तच्छमोर्देषदवम्य मीडुषः ।
 प्रजा दाधायणीं प्रजा वैकृष्टमभ्युत्सिरे ॥ ४५ ॥
 प्रस्त्रं पिपत पाणेर्यैर्तिकधिस्रगुहं स तद् ।
 वृधिकादिपिर्पापघ्नो दन्दं प्रकाम पश्यर ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

कामोपेन्द्राङ्गुलिः ॥ १ ॥ महाभयभुजङ्गिः तथा मगधनां वरम य ॥ २ ॥ अष्टमस्कन्धस्य अष्टमोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 अशुभस्य हने तद्दृष्टव्यं मगधनाः साहित्यिक्यम्भीकारः ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—
 पीथं च वृताङ्गं प्रीत्यान्ममदानरा ।
 १ विषयः कल्पवृक्षमवतः । २ विषयः महाभयभुजङ्गः ।
 ३ विषयः नरकः । ४ विषयः साहित्यिक्यम्भीकारः । ५ विषयः मेभू-
 त्तन्त्रेण तन्त्रेण हीनतः । ६ विषयः कल्पः । ७ विषयः

ममभूमन्ममा मित्नुं हविषानीं तानो मरद् ॥ १ ॥
 गामविहोषीशुपयो जग्धुमन्नरादिन ।
 यत्रम्य दपयानम्य मप्याय दविष नृप ॥ २ ॥
 ना उध धवा नाम हयो भूदन्त्रवाङ्गुः ।

तस्मिन्वलिः स्पृहां चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिक्षया ॥३॥
 तत ऐरावतो नाम वारणेन्द्रो विनिर्गतः ।
 दन्तैश्चतुर्भिः श्वेताद्रेर्हरन्भगवतो महिम् ॥ ४ ॥
 कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नं पद्मरागो महोदधेः ।
 तस्मिन्हरिः स्पृहां चक्रे वक्षोऽलंकरणे मणौ ॥५॥
 ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणम् ।
 पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा भवान् ॥६॥
 ततश्चाप्सरसो जाता निष्कंकेष्यः सुवाससः ।
 रमण्यः स्वर्णिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ॥७॥
 ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा ।
 रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत्सौदामनी यथा ८
 तस्यां चक्रुः स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः ।
 रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ॥ ९ ॥
 तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतम् ।
 मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुम्भैर्जलं शुचि ॥१०॥
 आभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः ।
 गावः पञ्च पवित्राणि वसन्तो मधुमाधवौ ॥११॥
 ऋषयः कल्पयाञ्चक्रुरभिषेकं यथाविधि ।
 जगुर्भद्राणि गन्धर्वा नट्यश्च ननृतुर्जगुः ॥ १२ ॥
 मेघा मृदङ्गपणवसुरजानकगोमुखान् ।
 व्यनादयञ्छङ्खवेणुवीर्णास्तुमुलनिःस्वनान् ॥ १३
 ततोऽभिपिपिचुर्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीम् ।
 दिगिभाः पूर्णकलशैः सूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः ॥१४
 समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् ।
 वरुणः स्रजं वैजयन्तीं मधुना मत्तपद्रूपदाम् ॥१५
 भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः ।
 हारं सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुण्डले ॥१६॥
 ततः कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं
 नदद्विरेफां परिगृह्य पाणिना ।

चचाल वक्रं सुकपोलकुण्डलं
 सत्रीडहासं दधती सुशोभनम् ॥ १७ ॥
 स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं
 निरन्तरं चन्दनकुङ्कुमोक्षितम् ।
 ततस्ततो नूपुरवल्गुसिञ्जितै-
 र्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ ॥ १८ ॥
 विलोकयन्ती निरवद्यमात्मनः
 पदं ध्रुवं चाव्यभिचारि सद्गुणम् ।
 गन्धर्वयक्षासुरसिद्धचारण-
 त्रैविष्टपेयादिषु नान्वविन्दत ॥ १९ ॥
 नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो
 ज्ञानं क्वचित्तच्च न सङ्गवर्जितम् ।
 कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः
 स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः ॥ २० ॥
 धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं
 त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणम् ।
 वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतं
 न हि द्वितीयो गुणसङ्गवर्जितः ॥ २१ ॥
 क्वचिच्चिरायुर्न हि शीलमङ्गलं
 क्वचित्तदप्यस्ति न वेद्यमायुषः ।
 यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमङ्गलः
 सुमङ्गलैः कथं न काङ्क्षते हि माम् ॥ २२ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं विमृश्याव्यभिचारिसद्गुणै-
 र्वरं निजैकाश्रयतयाऽगुणाश्रयम् ।
 वत्रे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं
 रमा मुकुन्दं निरपेक्षमीप्सितम् ॥ २३ ॥
 तस्यांसदेश उशतीं नवकञ्जमालां
 माद्यन्मधुव्रतवस्वथगिरोपघुष्टाम् ।
 तस्यौ निर्धाय निकटे तदुरः स्वधाम
 सत्रीडहासविकसन्नयनेन याता ॥ २४ ॥

१ विज० श्वेताभो । २ विज० हरिस्तं तु समग्रहीत् ।
 वीर० हरञ्छङ्खवतो महि । ३ वीर० ततो गजा करिष्णोष्टौ
 कौस्तुभमथामवचृप । पद्मरागे स्पृहां चक्रे वक्षोलङ्करणे हरि ।
 विज० अयं श्लोको नास्ति । ४ उभ० विभूषणः । ५ वीर०
 निष्कम्पीवा । ६ विज० तस्याथासन । ७ विज० मधुमा-
 धव । ८ विज० नार्यथ । ९ विज० वीणा तुमुल । १० उभ०
 सूक्तवाकै ।

१ विज० हेमलतेव । २ विज० पेयादिषु । ३ उभ० त-
 स्य । ४ वीर० तस्य । विज० तम् । ५ वीर० सुमङ्गलो यथ ।
 ६ विज० सद्गुणं पद निजैकाश्रयि सद्गुणाश्रय । ७ वीर० निजै-
 राश्रयतोऽगुणाश्रयं । ८ विज० निवीय । ९ विज० सीता ।

तस्याः भ्रियस्त्रिभगवतो जनको जनन्या
 षष्ठो निवासप्रकरोत्परमं विभूतेः ।
 श्रीः क्ष्माः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन
 यत्र स्थितैभयत साधिपर्तीस्त्रिलोकान् ॥ २५ ॥
 अङ्गुत्सुमृदङ्गानां वादित्राणां पृथुः खनं ।
 देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्यतां गायतामभूत् २६
 ब्रह्मरुद्राङ्गिरोमुस्म्यां सर्वे विश्वसृजो विश्वम् ।
 ईद्विरेऽधितयैर्मसैस्तक्षिणैः पुष्पवर्षिणः ॥ २७ ॥
 भ्रिया विलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः ।
 क्षीलाविगुणसंपभा लेमिरे निर्द्वितं पराम् ॥२८॥
 निःसखा लोलुपा राक्षभिरद्योगा गतत्रयाः ।
 यदा बोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्देवदानवा २९
 अवाऽऽसीद्वाक्णी देवी कन्या कमललोचना ।
 अक्षरा अगृह्णतां वै हरेरनुमतेन ते ॥ ३० ॥
 अपोदधेर्मध्यमानात्काश्यपैरमृतार्विमिं ।
 उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतं ॥ ३१ ॥
 दीर्घपीरदोर्दण्डः कङ्गुग्रीबोऽङ्गोधणः ।
 ध्यामरुस्तकम्बः स्रग्धी सर्वाभरणभूषितः ॥३२॥
 पीतबासा महोरस्कः सुसुष्टमधिकण्डलः ।
 स्निग्धकुम्भितकेयान्तः सुमगः सिंहविक्त्रम् ॥३३॥
 अमूर्त्तापूर्णकलशं बिभ्रद्रलयभूषितं ।
 स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरर्शाशंसम्ब ॥३४॥
 धन्वन्तरिरिति ख्यात जायुर्देवगिज्यमाक् ।
 तमालोक्पासुरा सर्वे कलशं चामृतासुतम् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच—

सेऽन्योन्यतोऽसुरैः पार्श्वं हरन्वस्त्यकसीद्वाः ।

१ वित्र कप्रजाः । २ पीर व सिःखदा । वित्र
 दृक् स्वका । ३ वित्र कील । ४ वित्र अमृतस पूर ।
 ५ वित्र अमृताद्भुतं । ६ पीर अन्योन्यतः । ७ सम
 सुपापार्थः ।

लिप्सन्तः सर्ववस्तुनि कलशं तरसाऽहरन् ।
 नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने ॥ ३६ ॥
 विपण्णमनसो देवा हरिं धरणमाययुः ।
 इति तदैन्यमालोक्य भगवान्मृत्युकामकृत् ।
 माखिद्यत मिथोऽर्षे वः साधयिष्ये स्वमायया ।
 [इत्युच्येत्वा सान्त्वनन्देर्वास्तत्रैवान्तर्दधे हरिः ३७]
 मियाः कलिरभूत्तेषां तदर्थे तर्पचेतसास् ।
 अहंपूर्वमहंपूर्वं न तं न तमिति प्रभो ॥ ३८ ॥
 देवाः स्वं मागमर्हन्ति ये तुन्यायासहेतवः ।
 सप्रयाग इषैतस्मिन्नेष धर्मं सनातनं ॥ ३९ ॥
 इति स्वान्प्रत्यपेधन्वै दैतेया ज्ञातमत्तरां ।
 दुर्बलां प्रबलां राजन्गृहीतफलान्मनुहुः ॥४०॥
 एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः सर्वापायविदीभरः ।
 बोधिरभूयमनिर्दोष्यं दक्षार परमाद्भुतम् ॥ ४१ ॥
 प्रेक्षणीयोत्पलप्रभामं सर्वाषयवसुन्दरम् ।
 समानकर्णभरणं सुकपोलोकसाननम् ॥ ४२ ॥
 नवयौवननिर्द्वैतस्तनमारकृद्भोदरम् ।
 सुस्वामोदानुरकाडिभ्रह्महारोद्विषलोचनम् ॥ ४३ ॥
 बिभ्रत्सकेषुभारेण मालामृत्कुलमष्टिकाम् ।
 सुग्रीवकण्ठभरणं सुसुखाद्भुतभूषितम् ॥ ४४ ॥
 विरञ्जितरसपीतैर्नितर्बद्धीपशोभया ।
 कात्र्या प्रथिलसद्भ्रस्युचलैरभयनपुरम् ॥ ४५ ॥
 सतीडसितविद्विभ्रस्रुविलासाबलोकनैः ।
 दैत्यभूयपचेतस्तु कामद्वारीपयन्तु ॥ ४६ ॥

द्विपन्तो दस्युर्भर्माण आयान्ती वृक्षशुः स्त्रियम् १
 अहो रूपमहो घाम अहो अस्या नर्व भयः ।

१ पीर मय्ययुः । २ पीर इहमर्षमधिकं । ३ वित्र
 विष्णुः । ४ वित्र मृत्युः । ५ वित्र संदीर्घं निर्धं बन्दी
 पशोभया । ६ वित्र कुण्डलरत्न । ७ वित्र जनाप्याय
 विष्णोरे भावि । ८ जन भर्षेण आयान्ती ।

इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातहृच्छयाः ॥ २ ॥
 का त्वं कञ्जपलाशाक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि ।
 कस्यासि वद वामोरु मथन्तीव मनांसि नः ॥३॥
 न वयं त्वाऽमरैर्दैत्यैः सिद्धगन्धर्वचारणैः ।
 नास्पृष्टपूर्वा जानीमो लोके शैश्च कुतो नृभिः ॥४॥
 नूनं त्वं विधिना सुभ्रूः प्रेषिताऽसि शरीरिणाम् ।
 सर्वेन्द्रियमनःप्रीतिं विधातुं सघृणेन किम् ॥५॥
 सा त्वं नः स्पर्धमानानामेकवस्तुनि माँनिनि ।
 ज्ञातीनां वद्ववैराणां शं विधत्स्व सुमध्यमे ॥६॥
 वयं कश्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः ।
 विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ॥७॥
 इत्युपामञ्चितो दैत्यैर्मायायोपिद्वपुर्हरिः ।
 ग्रहस्य रुचिरापाङ्गैर्निरीक्षन्निदमव्रवीत् ॥ ८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि संगताः ।
 विश्वासं पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ९
 सालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विपः ।
 सख्यान्याहुरनित्यानि नूनं नूनं विचिन्वताम् १०
 श्रीशुक उवाच—
 इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुराः ।
 जहसुर्भावगंभीरं ददुश्चामृतभाजनम् ॥ ११ ॥
 ततो गृहीत्वाऽमृतभाजनं हरि-
 र्बभाष ईपत्सितशोभया गिरा ।
 यद्यभ्युपेतं क्वच साध्वसाधु वा
 कृतं मया वो विभजे सुधामिमाम् ॥ १२ ॥
 इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यसुरपुङ्गवाः ।
 अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत ॥ १३ ॥
 अथोपोष्य कृतस्नाना हुत्वा च हविषाऽनलम् ।
 दत्त्वा गोविप्रभूतेभ्यः कृतस्वस्त्ययना द्विजैः १४
 यथोपजोषं वासांसि परिधायाऽहतानि ते ।
 कुशेषु प्राविशन्सर्वे प्रागग्रेष्वभिभूषिताः ॥ १५ ॥

१ विज० विप्रतीव । २ विज० स्पृष्टपूर्वा तु जानीम ।
 ३ वीर० योगेशैश्च । ४ विज० भामिनि । ५ उभ० पण्डि-
 ता । ६ उभ० न यान्ति हि । ७ वीर० यूथपा । ८ वीर०
 प्राकूलेष्वभि ।

प्राञ्जुखेपूपविष्टेषु सुरेषु दितिजेषु च ।
 धूपामोदितशालायां जुष्टायां माल्यदीपकैः ॥१६॥
 तस्यां नरेन्द्र करभोरुशुशुहुकूल-
 श्रोणीतटाऽलसगतिर्मदविह्वलाक्षी ।
 सा कूजती कनकनूपुरसिञ्जितेन
 कुंभस्तनी कलशपाणिरथाविवेश ॥ १७ ॥
 तां श्रीसुखीं कनककुण्डलचारुकर्ण-
 नासाकपोलवदनां परदेवताख्याम् ।
 संवीक्ष्य संमुमुहुरुत्सितैर्वीक्षणेन
 देवासुरा विगलितस्तनपट्टिकां ताम् ॥ १८ ॥
 असुराणां सुधादानं सर्पाणामिव दुर्नयम् ।
 मत्वा जातिनृशंसानां न तां व्यभजदच्युतः ॥१९॥
 कल्पयित्वा पृथक्पङ्कीरुभयेषां जगत्पतिः ।
 तांश्चोपवेशयामास स्वेषुस्वेषु च पङ्क्तिषु ॥ २० ॥
 दैत्यान् गृहीतकलशो वञ्चयन्नुपसंचरैः ।
 दूरस्थान्पाययामास जरासृत्युहरां सुधाम् ॥२१॥
 ते पालयन्तः समयमसुराः स्वैकृतं नृप ।
 तूष्णीमासन्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया ॥२२॥
 तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः ।
 बहुमानेन चावद्धा नोचुः किंचन विप्रियम् ॥२३॥
 देवलिङ्गप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि ।
 प्रविष्टः सोममपिबच्चन्द्रार्काभ्यां च सूचितः ॥२४॥
 चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिवतः शिरः ।
 हरिस्तस्य कवन्धस्तु सुधयाऽप्लावितोऽपतत् ॥२५॥
 शिरस्त्रमरतां नीतमजो ग्रहमचीकृपत् ।
 यस्तु पर्वणि चन्द्रार्कावभिधावति वैरधीः ॥२६॥
 पीतप्रायेऽमृते देवैर्भगवाँल्लोकभावनः ।
 पश्यतामसुरेन्द्राणां स्वं रूपं जगृहे हरिः ॥२७॥
 एवं सुरासुरगणाः समदेशकाल-
 हेत्वर्यकर्ममतयोऽपि फले विकल्पाः ।

१ विज० माल्यदूपकै । वीर० माज्यदीपकै । २ विज०
 लसहुकूल । ३ विज० श्रीसुखी । ४ वीर० रत्स्ययवीक्षितेन ।
 ५ उभ० स्वासुस्वासु च । ६ वीर० तत्कृतं । ७ विज०

अन्ये पौलोमकालेया निवातकवचादयः ॥ २२ ॥
 अलब्धभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः ।
 सर्व एते रणमुखे बहुशो निर्जितामराः ॥ २३ ॥
 सिंहनादान्विमुञ्चन्तः शङ्खान्धुर्महारवान् ।
 दृष्ट्वा सपत्नानुत्सिक्तान्वलभित्कुपितो भृशम् २४
 ऐरावतं दिक्करिणमरूढः शुशुभे स्वरान् ।
 यथा स्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्षतिः ॥ २५ ॥
 तस्याऽऽसन्सर्वतो देवा नानावाहध्वजायुधाः ।
 लोकपालाः सह गणैर्वाय्वग्निरुणादयः ॥ २६ ॥
 तेऽन्योन्यमभिसंसृत्य क्षिपन्तो मर्मभिर्मिथः ।
 आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधुर्द्वन्द्वयोधिनः ॥ २७ ॥
 युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण गौहोऽस्यत ।
 वरुणो हेतिनाऽयुध्यन्मित्रो राजन्प्रहेतिना ॥ २८ ॥
 यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेन वै ।
 शंभरो युयुधे तप्रा सवित्रा तु विरोचनः ॥ २९ ॥
 अपराजितेन नमुचिरश्विनौ वृषपर्वणा ।
 सूर्यो बलिसुतैर्देवो वाणज्येष्ठैः शतेन च ॥ ३० ॥
 राहुणा च तथा सोमः पुलोश्ना युयुधेऽनिलः ।
 निशुंभशुंभयोर्देवी मद्रकाली तरखिनी ॥ ३१ ॥
 वृषाकपिस्तु जंभेन महिषेण विभावसुः ।
 इल्वलः सहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैरिन्दम ॥ ३२ ॥
 कामदेवेन दुर्मर्ष उत्कलो मातृभिः सह ।
 बृहस्पतिश्चोशनसा नरकेण शनैश्चरः ॥ ३३ ॥
 मरुतो निवातकवचैः कालेयैर्वसवोऽमराः ।
 विश्वेदेवास्तु पौलोमै रुद्राः क्रोधवशैः सह ॥ ३४ ॥
 त एवमाजावसुराः सुरेन्द्रा
 ब्रह्मेन संहत्य च युध्यमानाः ।
 अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुरोजसा
 जिगीषवस्तीक्ष्णशैरासितोमरैः ॥ ३५ ॥
 भृशुण्डिभिश्चक्रगदपिंपट्टिशैः
 शक्त्युल्मुकैः प्रासपरश्वधैरपि ।
 निस्त्रिंशभलैः परिधैः समुद्रैः

सभिन्दिपालैश्च शिरांहि चिच्छिदुः ॥ ३६ ॥
 गजास्तुरङ्गाः सरथाः पदातयः
 सारोहवाहा विविधा विखण्डिताः ।
 निकृत्तवाहूरुशिरोधराङ्गय-
 शिच्छन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ॥ ३७ ॥
 तेषां पदाघातरथाङ्गचूर्णिता-
 दायोधनादुल्वण उत्थितस्तदा ।
 रेणुर्दिशः खं द्युमणिं च छादय-
 न्यवर्ततासृक्सृतिभिः परिहृतात् ॥ ३८ ॥
 शिरोभिरुद्धूतकिरीटकण्डलैः
 संरंभदग्भिः परिदृष्टदच्छदैः ।
 महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः
 सां प्रास्तृता भूः करभोरुभिर्वभौ ॥ ३९ ॥
 कवन्धास्तत्र चोत्पेतुः पतितस्वशिरोऽक्षिभिः ।
 उद्यतायुधदोर्दण्डैराधावन्तो भटान्मृधे ॥ ४० ॥
 बलिर्महेन्द्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः ।
 चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकेनारोहमार्च्छयत् ॥ ४१ ॥
 स तानापततः शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः ।
 चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ॥ ४२ ॥
 तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः शक्तिमाददे ।
 तां ज्वलन्तीं महोल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्भूरिः ४३
 ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरसृष्टयः ।
 यद्यच्छस्त्रं समादद्यात्सर्वं तदच्छिनद्विभुः ॥ ४४ ॥
 ससर्जाथासुरीं मायामन्तर्धानगतोऽसुरः ।
 ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरि प्रभो ॥ ४५ ॥
 ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना ।
 शिलाः सटङ्कशिखराश्वर्णयन्त्यो द्विपद्मलम् ॥ ४६ ॥
 महोरगाः समुत्पेतुर्दन्दशूकाः सवृश्चिकाः ।
 सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ॥ ४७ ॥
 यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः ।
 छिन्धिभिन्धीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणाः प्रभो ॥

१ उभ० मारुदो वियति । २ उभ० नामभिर्मिथ ।
 ३ विज० दिवस्पति । ४ विज० वाणज्येष्ठशतेन । ५ विज०
 स्तीक्ष्णशराश्च चिक्षिपु ।

१ विज० ध्वजज्यासतनुत्र । २ विज० परिहृत ।
 ३ विज० सद्भुत् । ४ विज० सप्रास्तृता । ५ विज० शिला-

ततो महाधना व्योम्नि गंभीरपरपखना ।
 अङ्गारान्मुमुक्षुर्वावैराहताः स्तनपित्तव ॥ ४९ ॥
 सृष्टो वैत्येन सुमहान्बद्धिं भसनसारथिं ।
 सावर्तेक इवात्युग्रो विभुषञ्जिनीमघाक् ॥५०॥
 ततः समुद्र उद्वलं सर्वतः प्रत्यङ्क्षयत ।
 प्रचण्डवातेरसूततरङ्गावर्तमीपण ॥ ५१ ॥
 एवं वैत्यैर्माहामार्यरलक्ष्यगतिमीपणः ।
 सृज्यमानासु मायासु विपेदुः सुरसैनिकाः ॥५२॥
 न सत्प्रतिषिद्धिं यत्र विदुरिन्द्रादयो नृप ।
 ध्यातुं प्रादुरभूत्त्र भगवान्विभ्रमावन ॥५३॥
 ततः सुपर्णासकृताङ्गिपल्लव
 पिशङ्गवासा नवकञ्जलोचनः ।
 अक्षयताटापुषवाङ्गुरुल्लस

श्शीकौस्तुमानर्षकिरीटकुण्डलः ॥ ५४ ॥
 सस्मिन्प्रविष्टसुरकृतकर्मजा
 माया विनष्टुर्मदिना महीपसः ।
 स्वमो यथा हि प्रतिबोध आगते
 हरिस्मृतिः सर्वविपद्भिर्मोक्षार्थम् ॥ ५५ ॥
 दृष्ट्वा मूषे गरुडवाहमिमारिवाह
 आविध्य शूलमदिनोदय कालनेमि ।
 तल्लीलया गरुडमूर्ध्नि पतन्महीला
 तेनाहनसृप सवाहर्मारिं श्यधीशु ॥ ५६ ॥
 माळी सुमात्पतिषलौ युधि पततुर्ग
 षक्रेण कृचक्षिरसावय मात्स्यवांस्तम् ।
 आहत्य तिग्मगदयाञ्जनदण्डजेन्द्र
 तावन्निरोऽच्छिन्नदरेर्नदतोऽरीणाऽऽद्य ॥ ५७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे वैश्वमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इत्येवमसवकपाकनमुषिप्रसृतीर्षां वनः ॥ १ ॥ नारदं पुद्गलिनायं ॥ २ ॥ सुधाचार्येण सृष्टानां अमितहावचनानां
 वैश्वानामुन्नीयं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथो सुरो प्रत्युपलम्ब्यचेतसः
 परस्य पुंसः परयोऽनुकंपया ।
 वधुर्भुशं शक्रसमीरणादय
 स्त्रास्तान् रणे यैरभिसंहताः पुरा ॥ १ ॥
 बैरोचनाय संरम्भो भगवान्याकृशासन ।
 उदयच्छददा वज्रं प्रवा हाहेति शुक्रसु ॥ २ ॥
 वज्रपाणिस्तमाहेर्दं तिरस्कृत्य पुर स्थितम् ।
 मनस्विनं सुसर्पेभं विश्वरन्तं महामूषे ॥ ३ ॥
 नटवन्मूढ मायाभिर्मयिद्याभो जिगीपसि ।
 निता बालाभिषदाद्याभटो हरति तदनम् ॥४॥
 आरुह्यन्ति मायामिकसिसृप्सन्ति य दिवम् ।
 तान्वस्त्विधुनोम्यज्ञानपूर्वसाथ पडादधः ॥५॥

सोऽहं दुर्मायिनस्तेज्य वज्रेण क्षतपर्वणा ।
 शिरो हरिभ्ये मन्दात्मन्बटस्य ज्ञातिमिं सह ॥६॥
 बलिरुवाच—
 सङ्गामे धर्तमानानां कालभौदितकर्मणाम् ।
 भ्रिर्तिर्जयोऽज्यो मृत्युं सर्वेषां स्युरनुकृमात् ॥७॥
 तदिदं कालरक्षणं जनाः पश्यन्ति सूरयः ।
 न हृष्यन्ति न क्षोचन्ति तत्र युयमपण्डिताः ॥८॥
 न वय मन्ममानानामात्मान सत्र साधनम् ।
 गिरो व साधु क्षोभ्यानां शुक्रीमो मर्मताडना ॥९॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्याधिप्य विभु धीरो नाराचैर्धरमैर्दन ।

१ नीर सृष्टारो प्रतिपत्तय । २ नीर परमायु । ३ नीर
 संघटा । ४ नीर सृष्टरन्तं । ५ निर मनो हरति ।

१ निर महता महीपति । २ निर क्षामो यथाऽह्निः ।
 ३ निर क्षणी । ४ निर मन्मोऽध्यायः । ५ नीर पाक-
 नोदित । ६ तन समिर्षं । ७ नीर मावद ।

आकर्णपूणैरहनदाक्षिपैराहतं पुनः ॥ १० ॥
 एवं निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना ।
 नामृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः ॥ ११ ॥
 ग्राहरत्कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः ।
 सयानो न्यपतद्भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः ॥१२॥
 सखायं पतितं दृष्ट्वा जंभो बलिसखः सुहृत् ।
 अभ्ययात्सौहृदं सख्युर्हतस्यापि समौचरन् ॥१३॥
 स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा ।
 जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः ॥ १४ ॥
 गदाग्रहारव्यथितो भृशं विह्वलितो गजः ।
 जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं परमं ययौ ॥१५॥
 ततो रथो मातलिनां हरिभिर्दशशतैर्वृतः ।
 आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः ॥१६॥
 तस्य तत्पूजयन्कर्म यन्तुर्दानवसत्तमः ।
 शूलेन ज्वलता तं तु सयमानोऽहनन्मृधे ॥१७॥
 सेहे रुजं सुदुर्मर्षा सत्त्वमालंब्य मातलिः ।
 इन्द्रो जंभस्य संकुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः ॥१८॥
 जंभं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः ।
 नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्तराऽन्विताः ॥१९॥
 वचोभिः परुषैरिन्द्रमर्दयन्तोऽस्य मर्मसु ।
 शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥ २० ॥
 हरीन्दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः ।
 तावद्भिरर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् ॥ २१ ॥
 शताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवं पृथक् ।
 सकृत्सन्धानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे ॥ २२ ॥
 नमुचिः पञ्चदशभिः स्वर्णपुङ्खैर्महेषुभिः ।
 आहत्य व्यनदत्सङ्घो सतोय इव तोयदः ॥२३॥
 सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसारथिम् ।
 छादयामासुरसुराः प्रावृदसूर्यमिवांबुदाः ॥२४॥
 अलक्षयन्तस्तमतीव विह्वला
 विचुकुशुर्देवगणाः सहानुगाः ।

अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता
 वणिक्पथा भिन्ननवो यथाऽर्णवे ॥ २५ ॥
 ततस्तुरापाडिपुर्वद्वपञ्जरा-
 द्विनिर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः ।
 बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचय-
 न्स्वतेजसा सूर्य इव क्षपाल्यये ॥ २६ ॥
 निरीक्ष्य पृतनां देवः परैरभ्यर्दितां रणे ।
 उदयच्छद्रिपुं हन्तुं वज्रं वज्रधरो रूपा ॥ २७ ॥
 स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयोः ।
 ज्ञातीनां पश्यतां राजञ्जहार जनयन्भयम् ॥२८॥
 नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्षरूपान्वितः ।
 जिघांसुरिन्द्रं नृपते चकार परमोद्यमम् ॥ २९ ॥
 अश्मसारमयं शूलं घण्टावद्धेमभूषणम् ।
 प्रगृह्याभ्यद्रवत्कुद्धो हंतोऽसीति वितर्जयन् ।
 प्राहिणोद्देवराजाय निनदन्मृगराडिव ॥ ३० ॥
 तदापतद्गगनतले महाजवं
 विचिच्छिदे हरिरिषुभिः सहस्रधा ।
 तमाहनन्नृप कुलिशेन कन्धरे
 रूपाऽन्वितस्त्रिदशपतिः शिरो हरन् ॥ ३१ ॥
 न तस्य हि त्वचमपि वज्र ऊर्जितो
 विभेद यः सुरपतिनौजसेरितः ।
 तदद्भुतं परमतिवीर्यवृत्रभि-
 त्तिरस्कृतो नमुचिशिरोधरत्वचा ॥ ३२ ॥
 तस्मादिन्द्रोऽग्निभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः ।
 किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनम् ॥३३॥
 येन मे पूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदः प्रजात्यये ।
 कृतो निविशतां भारैः पतत्रैः पततां शुवि ॥३४॥
 तपःसारमयं लाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः ।
 अन्ये चापि बलोपेताः सर्वास्रैरक्षतत्वचः ॥३५॥
 सोऽयं प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके ।
 नाहं तदाददे दण्डं ब्रह्मतेजोऽप्यकारणम् ॥३६॥

१ विज० राशुगै । २ वीर० प्राहिणोत्कुलिश । ३ वीर०
 विचिन्तयन् । ४ विज० हरिर्दश । ५ विज० शत्रोर्दानव ।
 ६ उभ० तत्रोत्थेत्तु । ७ वीर० रिन्द्र घट्टयन्तो । ८ वीर०
 रथ च तिलश ।

१ वीर० शत्रुबलेन निर्जिता । २ वीर० पुङ्ख । ३ विज०
 विरोचयन्स्व । ४ वीर० शरै । ५ विज० नमुचिर्दानवोत्तम ।
 तदाविध्य महावीर्यो हतो सीति विसर्जयन् । ६ वीर० महो-
 ल्कवद्विचिच्छिदे । ७ वीर० हरत् । ८ वीर० प्रजाक्षये ।

इति शक्रं विपीदन्तमाह वागशरीरिणी ।
 नायं शुकैरयो नार्द्रैर्वधमर्हति दानवः ॥ ३७ ॥
 मयाञ्चै यद्गरो दक्षो मृत्युर्नैवाऽऽर्द्रशुकयोः ।
 अतोऽन्यश्चिन्तनीयस्त उपायो मघवन् रिपोः ३८
 तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान्सुसमाहितः ।
 ध्यायन्केनमयापश्यदुपायमुभयात्मकम् ॥ ३९ ॥
 न शुक्येण न चाद्रिेण जहार नमुचः क्षिरं ।
 तं तुष्टुर्मुनिगणा मास्यैवावाफिरन्विष्टम् ॥ ४० ॥
 गन्धर्वमुख्यौ अगतुर्विश्वावसुपरावसू ।
 देवदुन्दुमयो नेदुर्नर्तकयो नचतुर्मुदा ॥ ४१ ॥
 अन्येष्वेव प्रतिद्वन्द्वान्वाय्वमिषरूपादयः ।
 सूदयामासुरस्रौषैर्मृगान्केसरिणो यथा ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मणा श्रेयितो देवान्देवर्षिर्नारदो नृप ।

धारयामास विषुधान् दृष्ट्वा दानवसंक्षयम् ॥ ४३ ॥
 नारद उवाच—
 भवद्विरमृत प्राप्तं नारायणमुजाभयै ।
 धिया समेचिताः सर्वे उपारमत विग्रहात् ॥ ४४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 संयम्य मन्युसंरंभ मानयन्तो मुनेर्वचः ।
 उपगीयमानानुचरैर्येषु सर्वे त्रिविष्टपम् ॥ ४५ ॥
 भेष्वशिष्टा रणे तस्मिनारदानुमतेन ते ।
 बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरिशुपागमन ॥ ४६ ॥
 तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानक्षिरोधरान् ।
 उधना धीवयामास सङ्गीविन्या स्वधियया ॥ ४७ ॥
 बलिद्योद्धनसा स्पृष्टं प्रत्यापभेन्द्रियस्त्वृतिः ।
 पराबितोऽपि नास्त्रिषष्टोक्तत्त्वविषद्वयः ॥ ४८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

मोहिनीकर्म पुनः स्वस्य वसेभिरुं वृषपाशितेन मघवता तत्पददक्षिणे उत्पत्तीन्वर्षवर्षवर्षमिषममसो हरश्च मोहाधिगमः ॥ १०

श्रीयाद्वारायणिरुवाच—
 श्रुपञ्चसो निशम्येदं शोषिद्रूपेण दानवान् ।
 मोहयित्वा सुरगणान्हरिं सोममपाययत् ॥ १ ॥
 श्रुपमारुह गिरिशः सर्वभूतगणैर्हृतः ।
 सैह देव्या यमौ द्रष्टु यत्राऽस्त्ये मधुसूदन ॥ २ ॥
 समाबितो मगवता सादरं सोमया भवः ।
 सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य सयन्हरिम् ॥ ३ ॥
 श्रीमहादेश उवाच—
 देवदेव जगत्यापिञ्जगदीश्वर अगन्मय ।
 सर्वेषामपि भावानां त्वात्मा हेतुरीश्वर ॥ ४ ॥
 आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः ।
 यैतोऽन्ययस्य नतानि तत्तत्स्यं ब्रह्म चिद्भवान् ५
 सर्वेषु चरणांमोर्जं श्रेयस्कामा निराक्षिपः ।
 विसृज्योभयस्य सङ्गं मुनयः ससुपासत ॥ ६ ॥

तं ब्रह्म पूर्षममृतं विगुणं विशोक
 मानन्दमाश्रमविकारमनन्यदन्वयम् ।
 विश्वस्य हेतुर्द्वयस्वितिसंयमाना
 मात्मेश्वरस्य तदपेक्षतयाऽनपद्यः ॥ ७ ॥
 एकस्तमेव सदसद्भवमद्वयं च
 स्वर्णं कृताकृतमिषेह न वस्तुमेदः ।
 अज्ञानवस्तुमि अनेर्बिहितो विकल्पो
 यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥ ८ ॥
 तां ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेक
 एके परं सदसतोः पुरुषं परेष्टम् ।
 अन्येष्वेयन्ति नवशक्तिपुत्रं परं तां
 केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतत्त्वम् ॥ ९ ॥
 नाहं परायुर्भेपयो न मरीचिभ्रुम्या
 जानन्ति यद्विरचितं खलु सत्यसर्गा ।

१ शीर एहीगवाः । २ विज अत्र शोषो न हरवत् ।
 ३ शीर यस्याम्यवस्य ।

१ विज इयमोऽध्याय । २ विज तदुपेक्षतया ।
 ३ विज कथ । ४ विज वरन्ति ।

यन्मायया मुपितचेतस ईश दैत्य-
मर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः ॥ १० ॥
स खं समीहितमदः स्थितिजन्मनांशं
भूतेहितं च जगतो भवबन्धमोक्षौ ।
वायुर्यथा विशति खं च चराचराख्यं
सर्वं तदात्मकतयाऽवगमोऽर्वरुंत्से ॥ ११ ॥
अवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणैः ।
सोऽहं तद्रुमिच्छामि यत्ते योपिद्विपुर्धृतम् ॥ १२ ॥
येन संमोहिता दैत्याः पायिताश्चामृतं सुराः ।
तदिदृक्ष्व आयाताः परं कौतूहलं हि नः ॥ १३ ॥
श्रीशुक उवाच—
एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवाञ्छूलपाणिना ।
प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभापत ॥ १४ ॥
श्रीभगवानुवाच—
कौतूहलाय देत्यानां योपिद्वेषो मया कृतः ।
पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥ १५ ॥
तत्तेऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षोः सुरसत्तम ।
कामिनां बहुमन्तव्यं संकल्पप्रभवोदयम् ॥ १६ ॥
श्रीशुक उवाच—
इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया ॥ १७ ॥
ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं
विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे ।
विक्रीडतीं कन्दुकलीलया लस-
हुकूलपर्यस्तनितं वमेखलाम् ॥ १८ ॥
आवर्तनोद्धर्तनकंपितस्तन-
प्रकृष्टहारोरुभरैः पदेपदे ।
प्रभज्यमानामिव मध्यतश्चल-
त्पदप्रवालं नयतीं ततस्ततः ॥ १९ ॥
क्षुदि भ्रमत्कन्दुकचापलैर्भृशं
श्रोद्धिशतारायतलोललोचनाम् ।

१ विज० समीहितं तत स्थिति । वीर० समीहित-
भवस्थिति । २ विज० नाशान् । ३ वीर० ऽनुभुङ्क्ते । विज०
नुतिस्ते । ४ वीर० धृत । ५ विज० हते । ६ विज० तत्का-
मिनां च मन्तव्य ।

स्वकर्णविभ्राजितकुण्डलोच्छस-
त्कपोलनीलालकमण्डिताननाम् ॥ २० ॥
श्लथहुकूलं कवरीं च विच्युतां
संनखतीं वामकरेण वल्गुना ।
विनिघ्नतीमैन्यकरेण कन्दुकं
विमोहयन्तीं जगदात्ममाधया ॥ २१ ॥
तां वीक्ष्य देव इति कन्दुकलीलयेप-
द्वीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः ।
स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविद्वेलात्मा
नात्मानमन्तिक उमां स्वगणांश्च वेद ॥ २२ ॥
तस्याः कराग्रात्स तु कन्दुको यदा
गतो विदूरं तमनुव्रजत्स्त्रियाः ।
वासः संसूत्रं लघु मारुतोऽहर-
द्भवस्य देवस्य किलानुपश्यतः ॥ २३ ॥
एवं तां रुचिरापाङ्गीं दर्शनीयां मनोरमाम् ।
दृष्ट्वा तस्यां मनश्चक्रे विर्षजन्त्यां भवः किल ॥ २४ ॥
तथाऽपहतविज्ञानस्तत्कृतस्सरविद्वलः ।
भवान्या अपि पश्यत्या गतहीस्तत्पदं ययौ ॥ २५ ॥
सा तमायान्तमालोक्य विवस्त्रा व्रीडिता भृशम् ।
निलीयमाना वृक्षेषु हसन्ती नान्वतिष्ठत ॥ २६ ॥
तामन्वगच्छद्भगवान्भवः प्रभुं पितेन्द्रियः ।
कामस्य च वशं नीतः करेणुमिव यूथपः ॥ २७ ॥
सोऽनुव्रज्यातिवेगेन गृहीत्वाऽनिच्छतीं स्त्रियम् ।
केशबन्ध उपानीय बाहुभ्यां परिपखजे ॥ २८ ॥
सोपगूढा भगवता करिणा करिणी यथा ।
इतस्ततः प्रसर्पन्ती विप्रकीर्णशिरोरुहा ॥ २९ ॥
आत्मानं मोचयित्वाङ्ग सुरर्षभभुजान्तरात् ।
प्राद्रवत्सा पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता ॥ ३० ॥
तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मणः ।
प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जितः ॥ ३१ ॥
तस्यानुधावतो रेतश्चस्कन्दामोघरेतसः ।

१ विज० लोलकुण्डलोच्छसत्कपोलालक । २ वीर० मन्त-
मेन । ३ विज० मूढ । ४ विज० निर्वृतात्मा । ५ विज०
सुसूक्ष्म । ६ उभ० विलज्जन्त्या । ७ वीर० प्रमथितेन्द्रिय ।
विज० प्रव्यथितेन्द्रिय । ८ वीर० यित्वा सा ।

शुष्मिणो यूथपक्षेव वासितामनु घायत ॥३२॥
 यत्रयत्रापतन्मर्द्यां रेतस्तस्य महात्मनः ।
 तानि रूप्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते ॥३३॥
 सरित्सरस्तु शैलेषु वनेषूपवनेषु च ।
 यत्र कचाऽऽसृष्टपयस्त्र सनिहितो हरः ॥३४॥
 स्कन्धे रेतसि सौज्यश्यादात्मानं देवमायया ।
 जडीकृतं नृपश्रेष्ठ संन्यवर्तत कश्मलात् ॥ ३५ ॥
 अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्मनः ।
 अपरिक्षेयपीर्यस्य न मेने वदुहाद्भुतम् ॥ ३६ ॥
 तमविक्रममग्नीढमालस्य मधुमूदनः ।
 उपाच परमप्रीतो विभ्रत्स्वां पार्ष्णीं तनुम् ॥३७॥
 श्रीभगवानुवाच—
 दिव्या तं विबुधश्रेष्ठं खां निष्ठामात्मना म्रितः ।
 र्धन्मे स्त्रीरूपया खैरं मोहितोऽप्यङ्ग मायया ॥३८॥
 को नु भेजतिवरेन्मायां विपक्वस्तद्वत् पुमान् ।
 तांस्तान्विबुधवर्ती भावान्नुस्तरामकृतात्मभिः ३९
 सेष गुणमयी माया न त्नामभिमविष्यति ।
 मया समेता कालेन कालरूपेण मागञ्च ॥४०॥
 श्रीशुक उवाच—
 षष्ठं भगवता राजम्प्रीवत्साङ्गेन मत्कृत ।
 आमन्त्र्य तं परिक्रम्य स्रगणं स्वालयं ययौ ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणष्टमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

रासमारिचतुर्दशमस्यस्तरवर्त्म ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

मनुर्विबलवत् पुत्रः धादृदश इति धृतः ।
 रासमो धर्तमानो यन्मदपत्यानि म गृणु ॥ १ ॥
 इत्यादिर्नभगर्ध्वं पृष्टः शर्यानिरय च ।
 नरिष्यन्तोऽप्य नामाग रासमो दिष्ट उच्यतां ॥२॥

१ कीर म्नामे । २ रित्र दृग्ग । ३ रित्र हनुदृष्टे ।
 ४ रित्र यना पुनग्या । ५ उभ म्त्र । ६ रित्र इषवा
 बुध ममथ ।

आत्मांशभृतां तां मायां भवानीं मगवान्भव ।
 क्षसतामृपिमृख्यानां प्रीत्याऽऽचष्टाथ भारत ४२
 अपि व्यपश्यस्तमजस्य मायां
 परस्य पुतः परदेष्टताया ।
 महं कलानामृपमो विमुञ्चे
 ययाऽऽशोऽप्ये किमुतास्त्वभाः ॥ ४३ ॥
 यं मामपृच्छस्तमुपेत्य योगा
 त्तमासहस्रान्त उपारत वै ।
 स एव साङ्घात्पुरुष पुराणो
 न यत्र कालो विशते न वेदः ॥ ४४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति तत्रमिदितस्तात निष्क्रमः शार्ङ्गधन्वन ।
 सिन्धोर्निर्मबने येन पृष्टः पृष्टे महाचक्ष ॥४५॥
 एतं मुहुः कीर्तयतीऽनुमृष्वतो
 न रिष्यत जातु समुद्यमः कश्चित् ।
 यदुत्तमस्योक्तगुणानुवर्णनं
 समस्तसंसारपरिभमापहम् ॥ ४६ ॥
 असद्विषयमङ्गि मावगम्यं प्रपञ्चा
 नमृतममरवर्मानाक्षमत्ति धुमभ्यम् ।
 कपटयुवविषेषो मोहयन्त्य सुरारीं
 त्तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोऽस्मि ॥ ४७ ॥

करूपम पृषन्नम दशमो षगुमान्मृत ।
 मनोवबलवत्स्यते दश पुत्राः परन्तप ॥ ३ ॥
 आदित्वा वसतो यद्वा विभवेया मङ्गणा ।
 अधिनापृमवो राजनिन्द्रत्तपां पुरन्दर ॥ ४ ॥
 वन्त्यपोऽप्रियसिष्टस्य पिशामिप्रोऽप्य गौतम ।
 समदधिमङ्गान इति सप्तर्षयः स्मृता ॥ ५ ॥

१ रित्र अत्ता तृशमुवाच इ । २ रित्र यदि ।
 ३ रित्र एषादृशोऽध्यायः ।

अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत् ।
 आदित्यानामवरजो विष्णुर्वा मनरूपधृक् ॥ ६ ॥
 संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्वन्तराणि ते ।
 भविष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णोः शक्त्याऽन्वितानि च
 विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वकर्मसुते उभे ।
 संज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ॥८॥
 तृतीयां वडवामेके तासां संज्ञासुतास्त्रयः ।
 यमो यमी श्राद्धदेवश्छायायाश्च सुताञ्छृणु ॥९॥
 सावर्णिस्तपती कन्या भार्या संवरणस्य या ।
 शनैश्चरस्त्वृतीयोऽभूदश्विनौ वडवात्मजौ ॥ १० ॥
 अष्टमेऽन्तर आयाते सावर्णिर्भविता मनुः ।
 निर्मोकविरजस्काद्याः सावर्णितनया नृप ॥११॥
 तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृतप्रभाः ।
 तेषां विरोचनसुतो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥१२॥
 दक्षेमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयम् ।
 राद्धमिन्द्रपदं हित्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति ॥१३॥
 योऽसौ भगवता वद्धः प्रीतेन सुतले पुनः ।
 निवेशितोऽधिके स्वर्गादधुनाऽऽस्ते स्वराडिव १४
 गालवो दीप्तिमान् रामो द्रोणपुत्रः कृपस्तथा ।
 ऋष्यभृङ्गः पिताऽस्माकं भगवान्वादरायणः ॥१५॥
 इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगतः ।
 इदानीमासते राजन्स्वेस्वे आश्रममण्डले ॥ १६ ॥
 देवगुह्यात्सरस्वत्यां सार्वभौम इति ब्रह्मः ।
 स्थानं पुरन्दराद्दत्त्वा बलये दास्यतीश्वरः ॥१७॥
 नवमो दक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः ।
 भूतकेतुर्दीप्तकेतुरित्याद्यास्तत्सुता नृप ॥ १८ ॥
 पारा मरीचिर्गर्भाद्या देवा इन्द्रोऽद्भुतः स्मृतः ।
 द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्यृपयस्ततः ॥ १९ ॥
 आयुष्मत्तौऽबुधारायामृपभो भगवत्कला ।

भविता येन संरांद्वां त्रिलोकीं भोक्ष्यतेऽद्भुतः २०
 दशमो ब्रह्मसावर्णिरूपश्लोकसुतो महान् ।
 तत्सुता भूरिपेणाद्या हविष्मत्प्रमुखा द्विजाः २१
 [तत्रापि जन्म भविता हरेर्विश्वसृजां गृहे ।
 श्रीमूर्तिरिति विख्यातो येनाप्यायेत वै जगत् १]
 हविष्मान्सुकृतिः सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विजाः ।
 सुवासनविरुद्धाद्या देवाः शंभुः सुरेश्वरः ॥२२॥
 विष्वक्सेनो विषूच्यां तु शंभोः सख्यं करिष्यति
 जातः स्वांशेन भगवान्गृहे विश्वसृजो विभुः २३
 मनुर्वै धर्मसावर्णिरैकादशम आत्मवान् ।
 अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥ २४ ॥
 विहंगमाः कामगमा निर्वाणरुचयः सुराः ।
 इन्द्रश्च वैधृतस्तेपामृपयश्चारुणादयः ॥ २५ ॥
 आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः ।
 वैधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥ २६ ॥
 भविता रुद्रसावर्णी राजन्द्वादशमो मनुः ।
 देवानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः ॥ २७ ॥
 ऋतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादयः ।
 ऋपयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः ॥ २८ ॥
 स्वधामाख्यो हरेरंशः साधयिष्यति तन्मनोः ।
 अन्तरं सत्यसंहसः सन्नृतायाः सुतो विभुः ॥२९॥
 मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् ।
 चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिर्देहजाः ॥ ३० ॥
 देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इन्द्रो दिवस्पतिः ।
 निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यन्त्यृपयस्तदा ॥३१॥
 देवहोत्रस्य तनय उपहर्ता दिवस्पतेः ।
 योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ॥ ३२ ॥
 मनुर्वा इन्द्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति ।
 उरुगंभीरबुद्ध्याद्या इन्द्रसावर्णिर्वीर्यजाः ॥ ३३ ॥

१ विज० शक्त्यन्वितानि । २ विज० मार्ये । ३ विज०
 तृतीया वडवा नाम । ४ वीर० तासु । ५ उभ० सावर्णे-
 स्तनया । ६ वीर० भुक्त्वा । ७ विज० परा । वीर० धाता-
 मरीचिर्गर्भाद्या । ८ वीर० इन्द्र श्रुत स्मृत । ९ विज०
 भगवान्किल ।

१ विज० सत्रातो । वीर० सरुद्धा । २ वीर० श्रुत ।
 ३ विज० अयमेक श्लोक अधिक । ४ वीर० जातौऽशाशेन ।
 विज० जात शान्तस्तु भगवान्गृहे विश्वसृजा । ५ वीर०
 इन्द्रस्तु वै ध्रुव । विज० इन्द्रश्चैव धृति । ६ विज० मेरुसा-

पवित्राभाह्रुपा देवाः शुचिरिन्द्रो भविष्यति ।
अभिर्बाहुशुचि श्रद्धो मागघाद्यास्तपस्विनः ३४
सैभ्रायणस्य तनयो बृहन्नानुस्तदा हरिः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेष्टमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

वितानायां महाराज क्रियावन्तुन्वितायिता ॥३५॥
राजंभतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते ।
प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ॥३६॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

सर्वमन्वन्तरेष्वपि मन्वादीनां साधारणकर्मकथनम् ॥ १ ॥

राजोवाच—

मन्वन्तरेषु मगवन्पथा मन्वादपस्त्रिमे ।
यस्मिन्कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद्वदस्व मे ॥ १ ॥

श्रपिरुवाच—

मनवो मनुपुत्राश्च घृणयश्च महीपते ।
इन्द्रा सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः ॥ २ ॥
यद्वाटयो याः कथिता पौरुष्यस्तनवो नृप ।
मन्वादयो जगघात्रां नयन्त्यामि प्रचोदिताः ३
चतुर्थ्युगान्ते कालेन प्रस्ताभृतिगणान्यथा ।
तपसा श्रपयोऽप्यश्रयन्तो धर्मः सनातनः ॥ ४ ॥
ततो धर्मं चतुष्पाद मनवो हरिणोदिता ।
युक्ता संचारयन्त्यद्वा म्बेस्ते काल महीं नृपाः ॥ ५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेष्टमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

पूर्वमित्रपराजितस्य बलेः पुरोहितेन शुक्राचार्येण सर्वलोकत्रयाय विधजिता वारणम् ॥ १ ॥ युद्धमसाहसमुत्तमकलस्य
बलेर्भवाद् ब्रह्मण्यसहितसैन्धवस्य त्रिभिन्नपात्यकायम् ॥ २ ॥

राजोवाच—

बले पटत्रय भूमे कस्माद्हरिरयाचत ।
भूतधरः कृपणवद्वम्भार्षोपि धमय तम् ॥ १ ॥
एतद्वेदितुमिच्छामो महत्कौतूहल हि न ।
यंतधरस्य पूर्णस्य यथन चाप्यनागतः ॥ २ ॥

१ मित्र विजिता । २ मित्र मारायणस्य । ३ मित्र
शक्तिप्रयोगिता । ४ मित्र नृपा । ५ यम भूतधरा ।
६ मित्र कामधरस्य ।

श्रीशुक उवाच—

पराजितभीरसुमिष्य हापितो
हीन्द्रेण राजन्मृगुमिः स जीवितः ।
सर्वात्मना ज्ञानमभ्रद्रगुन्बलिः

१ मित्र हाण्डोऽध्यायः । २ भीरु वैशाम्यैऽप्राप्तुर्भि
तिता । मित्र वै च तप्राप्तुर्भेतिता । ३ उम धर्म ।
४ मित्र हन्ति । ५ उम अनायास । ६ मित्र तपोद
धोऽध्यायः ।

शिष्यो महात्माऽर्थनिवेदनेन ॥ ३ ॥
 तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीयमाणा
 अयाजयन्निश्वजिता त्रिणाकम् ।
 जिगीषमाणं विधिनाऽभिपिच्य
 महाभिषेकेण महानुभावाः ॥ ४ ॥
 ततो रथः काञ्चनपट्टेनद्वो
 हयाश्च हर्यश्चतुरङ्गवर्णाः ।
 ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो
 हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ॥ ५ ॥
 धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं
 तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यम् ।
 पितामहस्तस्य ददौ च माला-
 मम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः ॥ ६ ॥
 एवं स विप्राजितयोधनार्थ-
 स्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोऽथ विप्रान् ।
 प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः
 प्रहादमामञ्च्य नमश्कार ॥ ७ ॥
 अथाऽऽरुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः ।
 सुस्रग्धरोऽथ सन्नह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ॥८॥
 हेमाङ्गदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुण्डलः ।
 रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाद् ॥ ९ ॥
 तुल्यैश्वर्यवलश्रीभिः स्वयुथैर्देत्ययुथपैः ।
 पिबन्निरिव खं दृग्भिर्दहैर्द्विः परिधीनिव ॥१०॥
 वृतो विकर्षन्महतीमासुरीं ध्वजिनीं विभुः ।
 यथाविन्द्रपुरीं स्वृद्धां कंपयन्निव रोदसी ॥११॥
 रम्यामुपवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नन्दनादिभिः ।
 कूजद्विहङ्गमित्युनेर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ॥ १२ ॥
 प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः ।
 हंससारसचक्राहकारण्डवकुलाकुलाः ।
 नलिन्यो यत्र क्रीडन्ति प्रमदाः सुरसेविताः ॥१३॥
 आकाशगङ्गा देव्या वृतां परिखभूतया ।
 प्राकारेणाग्निवर्णेन साट्टालेनोन्नतेन च ॥ १४ ॥
 रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारैः स्फटिकगोपुरैः ।

१ विज० महान्स्वार्थं । २ विज० त्रिलोक । ३ उभ०
 वद्धो । ४ विज० रिद्धात् । ५ वीर० हर्द्वि ।

जुष्टां विभक्तप्रपथां विश्वकर्मविनिर्मिताम् ॥१५॥
 सभाचत्वररथ्याह्यां विमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् ।
 शृङ्गाटकैर्मणिमथैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः ॥ १६ ॥
 यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः ।
 भ्राजन्ते रूपवन्नार्य अर्चिर्भिरिव वह्नयः ॥१७॥
 सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगन्धिकस्रजाम् ।
 यत्राऽऽमोदमुपादाय मार्गं आवाति मारुतः ॥१८॥
 हेमजालाक्षनिर्गच्छद्भूमेनागुरुगन्धिना ।
 पाण्डुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यान्ति सुरप्रियाः ॥१९॥
 मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभि-
 र्नानापताकावलभीभिरावृताम् ।
 शिखण्डिपारावतभृङ्गनादितां
 वैमानिकस्त्रीकलगीतमङ्गलाम् ॥ २० ॥
 मृदङ्गसङ्घानकदुन्दुभिस्वनैः
 सतालवीणामुरजट्टिवेणुभिः ।
 नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकै-
 र्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभांम् ॥ २१ ॥
 यां न व्रजन्त्यधर्मिष्ठाः खला भूतद्रुहः शठाः ।
 मानिनः कामिनो लुब्धा एभिर्हीना व्रजन्ति यत् २२
 तां देवधानीं स वरुथिनीपति-
 र्वहिः समन्ताद्गुरुधे पृतन्यया ।
 आचार्यदत्तं जलजं महाखनं
 दध्मौ प्रयुञ्जन्भयमिन्द्रयोपिताम् ॥ २३ ॥
 मघवांस्तमभिप्रेत्य वलेः परममुद्यमम् ।
 सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह ॥ २४ ॥
 भगवन्नुद्यमो भूयान्वलेर्नः पूर्ववैरिणः ।
 अविपह्यमिमं मन्ये केनासीत्तेजसोर्जितः ॥२५॥
 नैनं कथित्कुतो वापि प्रतिव्योडुमधीश्वरः ।
 पिबन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश ।
 दहन्निव दिशो दृग्भिः संवर्तागिरिवोत्थितः २६
 ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपोः ।
 ओजः सहो बलं तेजो यत एतत्समुद्यमः ॥२७॥

१ उभ० सुरस्त्रिय । २ विज० जितप्रहा । ३ विज०
 व्रजन्त्युत् । वीर० व्रजन्ति या । ४ विज० तैजसात्म ।

शुरुकवाच—

जानामि मधवञ्छत्रोरुभतरस्य कारणम् ।
 शिष्यायोपमृतं तेजो मृगुभिर्ममवादिभि ॥२८॥
 मवद्विषो मधान्वाजपि बर्षपितेश्वरं हरिम् ।
 नोस्य शक्तं पुं स्यातुं कृतान्तस्य यथा वना २९
 तस्माधिलयमृत्सृज्य युषं मर्वे त्रिविष्टपम् ।
 यात काल प्रतीक्षन्तो यत शत्रोर्विपर्यय ॥३०॥
 एष विप्रबलोदकं संप्रत्युञ्जितविक्रम ।
 तेषामेवापमानन सानुय चो विनह्यति ॥३१॥
 एव सुमन्त्रिवार्षास्त गुरुणार्थानुदक्षिना ।

हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गर्वाणा कामरूपिणः ॥३२॥
 देवेष्वथ नितीनेषु षड्विंशोचनं पुरीम् ।
 देवधानीमधिष्ठाय वषं निन्ये जगद्भयम् ॥३३॥
 त विश्वजयिनं शिष्यं मृगव शिष्यवत्सला ।
 शतन इयमधानामनुव्रतमयाजयन् ॥ ३४ ॥
 ततस्तदनुभावेन भुषनत्रयविभ्रुताम् ।
 कीर्तिं दिक्षु वितन्वानं स रेवं उद्धराडिवा ॥३५॥
 युसुजे च शिष्यं सृष्ट्वा द्विजदेवोपलंभिताम् ।
 कृतकृत्यमिवाऽऽमान मन्यमानो महामना ३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

पुत्राणां त्रिविष्टपनाशोऽशोचन्त्या अदित्या मार्षितेन कश्यपेन इरितोपनाथं तस्य पत्न्योपदेष्टाः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

एव पुत्रेषु नष्टेषु द्ववमाताऽदितिस्तदा ।
 इत त्रिविष्टपं दत्त्वं पथतत्पदनाथवत् ॥ १ ॥
 एकदा कश्यपस्तस्मा आश्रम भगवानगात् ।
 निरुत्सव निरानन्दं समाधर्विरतधिरात् ॥ २ ॥
 स परीं दीनयदनां कृतासनपरिग्रहं ।
 गमाजितो यथान्यायमिदमाह क्रुद्धह ॥ ३ ॥
 अप्यमर्द्रं न विप्राणां मद्रं लोकेशुनाऽऽगतम् ।
 न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योः शब्दानुपार्तिनं ॥४॥
 अपि याऽऽशुश्लं किंपिद्गहृषु गृहमधिनि ।
 धमस्याधस्य कामस्य यत्र योगो व्ययोगिनाम् ॥५॥
 अपि वा त्रिषयोभ्यत्य सुदुर्भामक्तया राया ।
 गृहादपूजिता माता प्रत्युत्थाननया वचिन् ॥६॥
 गृहपु यन्प्रतिपयो नातिताः मष्टिसर्गि ।
 यदि नियान्ति न नूनं फरेराजगृहोपमा ॥७॥
 अप्यप्रयन्तु पत्न्यां न हुता इपिपा गति ।
 तत्पाटिप्रपिपा मद्रं प्रापितं मयि वदिविन् ॥८॥

यत्पूजया कामदुषान्मोति लोकान्पृहान्वितं ।
 प्राण्णणोऽग्निष वै पिण्योः सर्वदेवात्मनो मुखम् ॥
 अपि सर्वे कुशलिनस्तथ पुत्रा मनसिनि ।
 लक्षयेऽश्वम्यमात्मानं भयत्या लक्षणरहस्य ॥१०॥
 अदितिरुपाच—
 मद्रं द्विजगवां प्रसन्नधर्मसास्य अनस्य च ।
 त्रिपर्गस्य पर क्षेत्रं गृहमधिगृहा इमे ॥ ११ ॥
 अप्रयोगितिययो मृत्वा मिश्रयो य च लिप्तस्य ।
 सर्वं भगवतो ब्रह्मभनुष्यानास्य रिष्यति ॥ १२ ॥
 को नु मे भगवन्कामो न संपद्यत मानस ।
 यस्या भवा प्रजाप्यस्य एव धर्मा प्रभापत ॥१३॥
 तेष्व मारीच मन शरीरवा
 प्रजा इमा मश्वरजस्तमोनुपः ।
 सेमो मयांस्ताम्यगुरादिषु प्रमो
 मयापि मत्तं भवत मदेधर ॥ १४ ॥

१ शुक उवाच २ कश्यप उवाच ३ कश्यप उवाच ४ कश्यप उवाच ५ कश्यप उवाच ६ कश्यप उवाच ७ कश्यप उवाच ८ कश्यप उवाच

१ शुक उवाच २ कश्यप उवाच ३ कश्यप उवाच ४ कश्यप उवाच ५ कश्यप उवाच ६ कश्यप उवाच ७ कश्यप उवाच ८ कश्यप उवाच

तस्मादीशं भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुव्रत ।
 हृतश्रियो हृतस्थानान्सपत्नैः पाहि नः प्रभो ॥ १५ ॥
 परैर्विवासिता साऽहं मग्ना व्यसनसागरे ।
 ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रवलैर्मम ॥ १६ ॥
 यथा तानि पुनः साधो प्रपद्येरन्ममाऽऽत्मजाः ।
 तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम १७
 श्रीशुक उवाच—

एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव ।
 अहो मायाबलं विष्णोः स्नेहवद्धमिदं जगत् ॥ १८ ॥
 कदेहो भौतिकोऽनात्मा क चाऽऽत्मा प्रकृते परः ।
 कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् १९
 उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं जनार्दनम् ।
 सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुम् ॥ २० ॥
 स विधास्यति ते कामान्हरिर्दीनानुकंपनः ।
 अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम ॥ २१ ॥
 अदितिरुवाच—

केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिम् ।
 यथा मे सत्यसंकल्पो विदध्यात्स मनोरथम् २२
 आदिशं त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनम् ।
 आशु तुष्यति मे देवः सीदन्त्याः सह पुत्रकैः २३
 कश्यप उवाच—

एतन्मे भगवान्पृष्टः प्रजाकामस्य पद्मजः ।
 यदाह ते प्रवक्ष्यामि व्रतं केशवतोपणम् ॥ २४ ॥
 फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः ।
 अर्चयेदरविन्दाक्षं भक्त्या परमयाऽन्वितः ॥ २५ ॥
 सिनीवाल्यां मृदाऽऽलिप्य स्नायात्क्रोडविदीर्णया ।
 यदि लभ्येत वै स्रोतस्येतं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २६ ॥
 त्वं देव्यादिवराहेण रसायाः स्थानमिच्छता ।
 उद्धृताऽसि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणाशय २७
 निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चेत्समाहितः ।
 अर्चायां स्थण्डिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि ॥ २८ ॥
 नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महीयसे ।

सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥ २९ ॥
 नमोऽव्यक्ताय सूक्ष्माय प्रधानपुरुषाय च ।
 चतुर्विंशद्गुणज्ञाय गुणसङ्ख्यानहेतवे ॥ ३० ॥
 नमो द्विशीर्ष्णे त्रिपदे चतुःशृङ्गाय तन्तवे ।
 सप्तहस्ताय यज्ञाय त्रयीविद्यात्मने नमः ॥ ३१ ॥
 नमः शिवाय रुद्राय नमः शक्तिधराय च ।
 सर्वविद्याधिपतये भूतानां पतये नमः ॥ ३२ ॥
 नमो हिरण्यगर्भाय प्राणाय जगदात्मने ।
 योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतवे ॥ ३३ ॥
 नमस्ते आदिदेवाय साक्षिभूताय ते नमः ।
 नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः ॥ ३४ ॥
 नमो मरकतश्यामवपुषेऽधिगतश्रिये ।
 केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे ॥ ३५ ॥
 त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्य वरदर्पभ ।
 अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुमुपासते ॥ ३६ ॥
 अन्ववर्तन्त यं देवाः श्रीश्च तत्पादपद्मयोः ।
 स्पृहयन्त इवाऽऽमोदं भगवान्मे प्रसीदताम् ॥ ३७ ॥
 एतैर्मन्त्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् ।
 अर्चयेच्छ्रद्धया युक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः ३८
 अर्चिता गन्धमाल्याद्यैः पयसा स्नपयेद्विभुम् ।
 वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ।
 गन्धधूपादिभिश्चार्चेद्द्वादशाक्षरविद्यया ॥ ३९ ॥
 शृतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति ।
 ससर्पिः सगुडं दत्त्वा जुहुयान्मूलविद्यया ॥ ४० ॥
 निवेदितं तद्भक्ताय दद्याद्भुञ्जीत वा स्वयम् ।
 दत्त्वाऽऽचमनमर्चिता तांबूलं च निवेदयेत् ॥ ४१ ॥
 जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुम् ।
 कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणमेद्दण्डवन्मुदा ॥ ४२ ॥
 कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्रासयेत्ततः ।
 द्वयवान्भोजयेद्विप्रान्पायसेन यथोचितम् ॥ ४३ ॥
 भुञ्जीत तैरनुज्ञातः शेषं सेष्टः सभाजितैः ।
 ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि ॥ ४४ ॥

१ विज० तस्मादश भजन्त्या । २ वीर० हसन्निव ।
 ३ वीर० भगवत्सेवा । ४ वीर० जगद्गुरु । ५ विज० विद-
 धाति मनो । ६ वीर० आदिशस्व । ७ विज० यदह ते ।

१ विज० नम साधारणाय च । २ उभ० देवदेवाय ते
 नम । ३ विज० तपसा । ४ विज० श्रीविनिर्जितपद्मयो ।
 ५ उभ० स्नापये । ६ विज० हुतशेष ।

स्नात श्रुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः ।
 पयसा स्नापयित्वा चैवावहृतसमापनम् ॥ ४५ ॥
 पयोमघो व्रतमिदं चरेद्विष्वर्धनावृतः ।
 पूर्ववज्जुषादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ॥ ४६ ॥
 एव लहरहः कूर्माद्वादशाह पयोव्रतः ।
 हरेराराधनं होममर्हणं द्विव्रतर्पणम् ॥ ४७ ॥
 प्रतिपदिनमारभ्य यावच्छुक्रत्रयोदशी ।
 ब्रह्मचर्यमघंस्वैमं स्नानं त्रिपवणं चरेत् ॥ ४८ ॥
 वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावर्त्तनात् ।
 अहिंसः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः ॥ ४९ ॥
 त्रयोदश्यामयो विष्णो स्नपनं पञ्चकर्मिणो ।
 कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोषिदैः ॥ ५० ॥
 पूर्वां च महतीं कुर्याद्विचारात्मविवर्जितः ।
 चर्चं निरूप्य पयसि क्षिपिषिष्टाय विष्णवे ॥ ५१ ॥
 श्रुतेन तेन पुरुषं यजेत् सुसमाहितः ।
 नैवेद्यं चातिगुणवद्घाल्युरुपतुष्टिदम् ॥ ५२ ॥
 आचार्यं ज्ञानसंपन्नं ब्रह्मभरणधेनुभिः ।
 तोषमेदसिबन्धैश्च तद्विद्याराधनं हरेः ॥ ५३ ॥

भोजयेचान्गुणवता सदभेन श्रुचिस्मिते ।
 अन्यांश्च ब्राह्मणाञ्छक्त्या ये च तत्र समागताः ५४
 दक्षिणां गुरवे दद्यादतिगम्यश्च यथाऽर्हतः ।
 अन्नाधेनाऽऽध्याकांश्च प्रीणयत्समुपागतान् ५५
 मुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनान्बहुपणेषु च ।
 विष्णोस्तत्प्रीणनं विद्वान्मुञ्जीत सह वःपुमि ५६
 नृत्यवादिप्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः ।
 कारयेत्तत्कथामिश्च पूर्वां भगवतोऽञ्चहम् ॥ ५७ ॥
 एतत्पयोव्रतं नाम पुरुषाराधनं परम् ।
 पितामहेनामिहितं ममा ते समुदाहृतम् ॥ ५८ ॥
 तं चाननं महामागे सम्येकीर्णेन केशवम् ।
 आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा मज्जाप्यमम् ५९
 अयं वै सर्वमञ्जारस्य सर्वव्रतमिति स्मृतम् ।
 तपःसारमिदं मन्त्रे दानं चेश्वरवर्षणम् ॥ ६० ॥
 त एव नियमा साक्षात् एव च वैमोचमा ।
 तपो दानं व्रतं यज्ञो येन तुष्यत्यघोषजः ॥ ६१ ॥
 तस्मादेतद्ब्रतं मन्त्रे प्रयता भद्रया चरे ।
 भगवान्परितुष्टे वरानाद्यु विधास्यति ॥ ६२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे पौर्ण्योऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अदित्या पयोव्रताचरन् ॥ १ ॥ तद्वाचचरन्तुह्य भगवतस्तर्षे प्रादुर्भावः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युक्त्वा साऽदिति राजन्त्यमर्शा कश्यपेन वै ।
 अन्वतिष्ठद्भवमिदं द्वादशाहमन्तन्त्रिता ॥ १ ॥
 चिन्तयन्त्येकया पुष्ट्या मेहापुरुषमीश्वरम् ।
 प्रगृह्णन्तिषट्पाशान्मनसा बुद्धिसारथिः ॥ २ ॥
 मनभक्रात्रया पुष्ट्या भगवत्यखिलतमनि ।
 वासुदेवे समाधाय चचार ह पयोव्रतम् ॥ ३ ॥
 तस्या प्रादुरभूत्पातं भगवानादिपूरुष ।
 पीतपाशाभतुर्पाद्भुः शतशक्रगदाधरः ॥ ४ ॥

तं नत्रगोचरं धीह्य सहस्रोत्वाय सादरम् ।
 ननाम सुवि कायेन दण्डवत्प्रीतिविह्वला ॥ ५ ॥
 सोत्थाय वद्वाञ्छसिरीरितुं स्थिता
 नोत्साह आनन्दजलाकुलेधना ।
 ययूव तूर्प्यां पुरुकाकुलाकृति
 स्तद्दर्शनास्युत्सवगात्रवपयु ॥ ६ ॥
 प्रीत्या धनैर्गहदया गिरा हरिं
 तुष्टाव सा दम्यदिति क्रुद्धह ।
 उद्गीधती सा पियसीव चक्षुषा

१ मित्रं प्रातः । २ मित्रं यदुदयोः । ३ मित्रं रात्रिः ।
४ वीरं गृह्यते । ५ मित्रं भगवन्त्वमपाशुर्धे ।

१ मित्रं शिष्येण । २ वीरं तन्मयधेयः । ३ वीरं श्रेयः
तमा । ४ वीरं यज्ञः । ५ मित्रं पञ्चदशाभ्यायाः ।

रमापतिं यज्ञपतिं जगत्पतिम् ॥ ७ ॥

अदितिरुवाच—

यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद
तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ।

आपन्नलोकवृजिनोर्पशमोदयाऽऽद्य
शं नः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ॥ ८ ॥

विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय
स्वैरं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने ।

स्वस्थाय शश्वदुर्वृंहितपूर्णबोध-
व्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ॥ ९ ॥

आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मी-
र्घोर्भू रसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ।

ज्ञानं च केवलमनन्त भवन्ति तुष्टा-
त्वत्तो नृणां किमु सपत्नैजयादिराशीः ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच—

अदित्यैवं स्तुतो राजन्भगवान्पुष्करेक्षणः ।

क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥११॥

श्रीभगवानुवाच—

देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकाङ्क्षितम् ।

यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः ॥१२॥

तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् ।

प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् ॥१३॥

इन्द्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां युधि विद्विषाम् ।

स्त्रियो रुदन्तीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिताः १४

आत्मजान्सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः ।

नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥

प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा

अपारणीया इति देवि मे मतिः ।

यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता

न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति ॥ १६ ॥

अथाप्युपायो मम देवि चिन्त्यः

१ विज० ऽपरमो । २ विज० नवसप्तनाम । ३ विज०
किमुपसन्नजनाधिनाश । ४ विज० वाधितानां । ५ उभ०
रुदन्तीरासाद्य । ६ विज० समृद्धान्स्वान् ।

सन्तोषितस्य व्रतचर्यया ते ।

ममार्चनं नार्हति गन्तुमन्यथा

श्रद्धानुरूपं फलहेतुकत्वात् ॥ १७ ॥

त्वयाचितश्चाहमपत्यगुप्तये

पयोव्रतेनानुगुणं समेधितः ।

स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुता-

न्गोष्ठाऽस्मि मारीचतपस्याधिष्ठितः ॥ १८ ॥

उपधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषम् ।

मौं च भावयती पत्यावेवंरूपमवस्थितम् ॥ १९ ॥

नैतत्परस्मा आख्येयं पृष्टयाऽपि कथंचन ।

सर्वं संपद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् ॥ २० ॥

श्रीशुक उवाच—

एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।

अदितिर्दुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्माऽऽत्मनि प्रभोः २१

उपाधावत्पतिं भक्त्या परया कृतकृत्यवत् ।

स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥ २२ ॥

प्रविष्टमात्मनि हरेरंशं ह्यचित्थेक्षणः ।

सोऽदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसंभृतम् ।

समाहितमना राजन्दारुण्यग्निं यथाऽनिलः ॥२३॥

अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवन्तं सनातनम् ।

हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः ॥२४॥

ब्रह्मोवाच—

जयोरुगाय भगवन्सुक्रम नमोऽस्तु ते ।

नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमोनमः ॥२५॥

नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे ।

त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥२६॥

त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्य-

मनन्तशक्तिं पुरुषं यमाहुः ।

कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं

स्रोतो रथान्तः पतितं गभीरम् ॥ २७ ॥

१ विज० सुतास्त्रातास्मि । २ वीर० धारयिष्यसि मा
पत्या देव । विज० मा च भावय तेऽपत्यमेव । ३ उभ०
देवगुह्य । ४ वीर० सपत्यते । ५ विज० गुह्यात्सुसंवृतात् ।
६ वीर० श्रद्धया । ७ विज० संचितं । ८ विज० अदित्या
निष्ठित । ९ विज० नमोस्तु ते । १० विज० त्रिगुणाय ।
११ विज० यथाभ ।

सं वै प्रजानां स्थिरजङ्गमानां
प्रजापतीनामसि संमंविष्णु* ।

दिवीकसां दन दिवङ्मुतानां
परामणं नौरिच मज्जतोऽप्यु ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अदितिर्वेद्यां भगवतो वामनावतारः ॥ १ ॥ पित्रोपनीतस्य तस्य अश्वमेधैर्जतो बलेर्देवशशाङ्गमनं ॥ २ ॥ अश्विना
वामनं सत्कृष्णामिषपितृवरवाममसिष्ठानं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्थं विरिञ्चस्तुतकर्मवीर्यः
प्रादुर्बभूवामृतमूरदित्याम् ।
अतुर्भुजं शङ्खगदाज्जचक्रः
पिङ्गवासा नलिनापतेक्षण* ॥ १ ॥
श्यामावदातो क्षपराजकुण्डल
सिषोष्ठसञ्जरीवदनाधुजः पुमान् ।
श्रीनस्तवक्षा षलयाङ्गदोष्टस
रिक्तीटकाञ्जीगुणचौरुन्पुर ॥ २ ॥
मधुव्रतव्रातविधुष्टया स्वया
विराजित* श्रीवैनमालया हरिः ।
प्रज्ञापतर्वैश्रमवम* सरोषिषा
विनाश्रयन्कण्ठनिषिष्टकौस्तुभ ॥ ३ ॥
द्विजः प्रसदु* सलिलाश्रयस्त्रद
प्रज्ञाः प्रहृष्टा ऋतवो गुणान्विताः ।
धौरन्तरिद्य क्षितिरभिजिहा
गावो द्विजा* संस्रह्युर्नगाश्च ॥ ४ ॥
भोषायां शंभयद्वादस्यां मूर्द्धैर्भिक्षिति प्रसुः ।
सर्वे नक्षत्रताराधामकुस्तजन्म दक्षिणम् ॥ ५ ॥
द्वादश्यां सविताऽतिष्ठन्मध्यन्दिनगतो नृप ।
विषया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६
शङ्खदन्तुमयो नेदुर्भुदङ्गपण्यवानका* ।
विश्रवादिप्रत्सुर्गणां निषोपस्तुमुलोऽम्भवत् ॥ ७ ॥

श्रीताम्राप्सरसोऽनृत्यन्गन्धर्वप्रवरा जगुः ।
सुष्टुर्भुनयो देवा मनव पितरोऽभय* ॥ ८ ॥
सिद्धविद्याधरगणा* सर्किपूरुपकिभरा* ।
चारणा मधुरक्षांसि सुपर्णां भुजगोत्तमा* ॥ ९ ॥
गायन्तोऽतिप्रशंसन्तो नृत्यन्तो विभुषालुगा* ।
अदित्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् ॥ १० ॥
दृष्ट्वाऽदितिस्तं निजगर्मसंमर्षं
पर पुनांसं मुदमाप विभिता ।
गृहीतदेहं निजयोगमायया
प्रजापतिश्चाह ज्येति विभितः ॥ ११ ॥
यत्तद्गुर्माति विभूषणायुधै
रभ्यर्कैश्चिक्कमधारयदरि* ।
बभूव तेनैव स वामनो वदुः
संपश्यतोर्द्विव्यगतिर्देवा नट* ॥ १२ ॥
त वदु वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः ।
कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रज्ञापतिम् १३
तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविताऽञ्जयीत् ।
बृहस्पतिर्महामुत्रं मेखलां कश्यपोऽद्वादार् ॥ १४ ॥
द्वौ कृष्णाजिनं भूमिर्द्विषं सोमो वनस्पति* ।
कौपीनाञ्छादनं माता द्यौश्छत्रं व्रगत* पतं १५
कमण्डलुं वेदगर्मः कुशान्तसर्पयो ददु* ।

१ निज दोषदोऽध्यायः । २ निज पतयो । ३ तस्य
सुष्टुर्भुजगोत्तमा । ४ धीर गायन्ताः प्रशंसन्त्यर्थः । ५ निज
मर्मिप्रसृतपतो । ६ निज मताः । ७ निज अभ्यर्कयदयत् ।
८ तस्य दवी । ९ धीर जवदीपताः ।

१ निज संमंविष्टः । २ धीर हारद्वयः । ३ निज
श्रीवैनमाकना । ४ धीर गार्गहावदना । ५ धीर अश्वि ।

अक्षमालां महाराज सरस्वत्यव्ययात्मनः ॥१६॥
 तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदात् ।
 भिक्षां भगवती साक्षादुमाऽदादंबिका सती १७
 स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभाविता वटुः ।
 ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यैरोचत मारिषः ॥ १८ ॥
 समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा परिसमूहनम् ।
 परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्धिरजुहोद्विजः ॥१९॥
 श्रुत्वाऽश्वमेधैर्यजमानमूर्जितं
 बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः ।
 जगाम तत्राखिलसारसंभृतो
 भारेण गां सन्नमयन्पदेपदे ॥ २० ॥
 तं नर्मदायास्तट उत्तरे बले-
 र्यं ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसंज्ञके ।
 प्रवर्तयन्तो भृगवः क्रतूत्तमं
 व्यचक्षतारादुदितं यथा रविम् ॥ २१ ॥
 तं ऋत्विजो यजमानः सदस्या
 हतस्त्रिषो वामनतेजसा नृप ।
 सूर्यः किलांऽऽयात्युत वा विभावसुः
 सनत्कुमारोऽथ दिदृक्षया क्रतोः ॥ २२ ॥
 इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा
 वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः ।
 छत्रं सदण्डं सजलं कमण्डलुं
 विवेश विभ्रद्भयमेधवाटम् ॥ २३ ॥
 मौड्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरम् ।
 जटिलं वामनं विभ्रं मायामाणवकं हरिम् ॥२४॥

प्रविष्टं विक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः ।
 प्रत्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षिप्तास्तस्य तेजसा ॥ २५ ॥
 यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमम् ।
 रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् ॥ २६ ॥
 स्वागतेनाभिनन्द्याथ पादौ भगवतो बलिः ।
 अवनिज्यार्चयामास मुक्तसङ्गमनोरमम् ॥ २७ ॥
 तत्पादशौचं जनकल्मषापहं
 स धर्मविन्मूर्ध्निदधात्सुमङ्गलम् ।
 यदेवदेवो गिरिशश्चन्द्रमौलि-
 र्दधार मूर्धा परया च भक्त्या ॥ २८ ॥
 बलिरुवाच—
 स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवाम ते ।
 ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्यवपुर्धरम् ॥२९॥
 अद्य नः पितरस्तृप्ता अद्य नः पावितं कुलम् ।
 अद्य स्विष्टः क्रतुरयं यद्भवानागतो गृहान् ॥३०॥
 अद्याग्रयो मे सुहुता यथाविधि
 द्विजात्मज त्वचरणावनेजनैः ।
 हतांहसो वामिरियं च भूरहो
 तथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव ॥ ३१ ॥
 यद्यद्ददो वाञ्छसि तत्प्रतीच्छ मे
 त्वामर्थिनं विप्रसुतानुतर्कये ।
 गां काञ्चनं गुणवद्धाम मृष्टं
 तथाऽन्नपेयमुत वा विप्र कन्याम् ।
 ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वा
 र्थान्स्तथाऽर्हत्तम संप्रतीच्छ ॥ ३२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१ विज० लक्षयात्मन । २ वीर० संघुष्टा । ३ विज०
 मन्वरोचत । ४ वीर० द्विभु । ५ वीर० यमृत्विजस्ते । विज०
 यज्ञत्विजस्ते । ६ विज० तत्राखिलो । ७ विज० किमायात्युत ।
 ८ वीर० वितर्कमाणेषु । ९ उभ० सदण्डछत्र ।
 भाग. ४७

१ उभ० कलिकल्मषा । २ वीर० भूरभूत्तया । विज०
 भूमिरद्धा । ३ वीर० तथात्रमथवा विप्र । विज० तथात्रमुत वा
 विप्र । ४ वीर० रथोत्तमानर्हत्तम प्रतीच्छ मे । ५ विज०
 सप्तदशोऽध्याय ।

एफोनविंशोऽध्याय ॥ १९ ॥

वामनेन बलिप्रशंसनपूर्वकं स्वपद्व्यपमिषधुषाचनं ॥ १ ॥ तद्यदात्समुद्रकल्प बलेः शुभाचार्येण तस्य वामनस्य विष्णु-
कल्पनपूर्वकं भूमदायनिषेधः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति वैरोचनेर्वाण्य धर्मयुक्तं संसृजतम् ।

निश्चम्य भगवान्प्रीत प्रतिनन्देदमग्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

वचस्तवैतज्जनदेव सूनुत

कुलोपित धर्मयुत यक्षस्करम् ।

यस्य प्रमाणं सृगवाः सांपराये

पितामह कुलहृद्दः प्रशान्त ॥ २ ॥

न ह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्त्व कृपणः पुमान् ।

प्रत्याख्यासा प्रतिश्रुत्य यो वाञ्छात्वा द्विजातये ३

न सन्ति तीर्थे युधि धार्थिनाऽर्जिता

पराशुखा ये तमनसिनो नृपाः ।

युष्मत्कुले यद्यश्नसाऽमलेन

प्रहाद उन्नाति यथोद्भुप ॥ ४ ॥

यतो ज्ञातो हिरण्यश्वरभेक इमां महीन् ।

प्रतिवीरं दिग्विषये नाविन्दत गदायुध ॥ ५ ॥

य विनिव्रित्य कृष्णेण विष्णुः क्षोद्वार आर्गतम् ।

नात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं सूर्यनुसरन् ॥ ६ ॥

निश्चम्य तद्वचं ज्ञात्वा हिरण्यकशिपुः पुरा ।

हन्तुं ब्राह्मणं कुर्वो जगाम निलयं हरेः ॥ ७ ॥

तमापान्त समालोक्ष्य श्रुत्वापाणिं कृतान्तवत् ।

चिन्तयामास फाल्गुनो विष्णुर्मायाविनां परः ८

यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणसृष्टामिव ।

अतोऽहमस हृदय प्रवेक्ष्यामि पराङ्मुख ॥ ९ ॥

एषं स निमित्त्य रिपोः शरीरं

माघावतो निर्विशेषेऽस्तुरेन्द्र ।

आसानिजान्वाहृतसूक्ष्मदेह

स्तर्लाणर श्रेय विविधचेता ॥ १० ॥

स तक्षिकेत परिमृष्य गून्व

मपश्यमानः कृपितो ननाद ।

इमां यां दिशं स्वं विवरान्तमुद्रा

न्विष्णुं विचिन्वन्न ददर्श वीर ॥ ११ ॥

अपश्यभिति होवाच मयाऽन्विष्टमिदं जगत् ।

आसृष्टा मे गतो नूनं यतो नाधर्तते पुमान् ॥ १२ ॥

वैरानुबन्ध एतावानामृत्योरिह देहिनाम् ।

अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपहृष्टितः ॥ १३ ॥

पिता प्रहादपुत्रस्ते तद्विद्वान्द्विबत्सलः ।

स्वमायुर्द्विजलिङ्गभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचित १४

भवानाचैरितान्वर्मानास्त्वितो गृहमेधिमि ।

प्राक्ष्यैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोक्षामकीर्तिभिः ॥ १५ ॥

तस्मात्त्वतो महीमीपदूणेऽहं वरदर्पमात् ।

पदानि श्रीभिः दैत्येन्द्र संमितानि पदा मम १६

नान्येचे कामये रावन्वदान्याऽजगदीश्वरात् ।

नैन प्राप्नोति वै विद्वान्वावदर्थप्रतिग्रहं ॥ १७ ॥

बलिरुवाच—

अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्तेऽश्वसंभवाः ।

स बालो बालिद्यमतिं स्तार्य प्रत्यशुषो यथा १८

मां वचोमिं समाराध्य लोकानामेकमीश्वरम् ।

पदत्रयं हृणीते योऽनुदिमन्दीपदाशुपम् ॥ १९ ॥

न पुमान्मातृपदत्रयं भूयो याचिद्यमर्हति ।

तस्मात्सुषिकरी भूमि वटो कामं प्रतीच्छ मे ॥ २० ॥

श्रीभगवानुवाच—

यावन्तो विपयाः प्रेष्टास्त्रिलोकयामजितेन्द्रियम् ।

न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप ॥ २१ ॥

१ वीर परिष्टम् । २ ब्रह्म परिष्टम् । ३ ब्रह्म वाच
विता बर्मात् । ४ ब्रह्म वरदर्पम् । ५ ब्रह्म बर्मात् ।

६ वीर यावत्सर्वपरिष्टम् । ७ ब्रह्म वाचदर्पप्रतिग्रहात् ।

८ ब्रह्म सुदिमन्दीपदाशुपम् । ९ उम मामनुबन्धम् ।

१० वीर श्रेष्ठा । ११ वीर विद्वान् ।

१ वीर सुसृजतं । २ उम युधिवा । ३ ब्रह्म वृष ।

४ ब्रह्म आणवे । ५ वीर आत्मानं । ६ वीर तमापतन्त
माघोक्ष । ७ ब्रह्म शरीरं मायावतो । ८ उम तद्वचः ।

त्रिभिः क्रमैरसंतुष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते ।
 नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया ॥ २२ ॥
 सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयादयः ।
 अर्थैः कामैर्गता नान्तं तृष्णाया इति नः श्रुतम् ॥
 यदृच्छयोपपन्नेन संतुष्टो वर्तते सुखम् ।
 नासन्तुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः ॥२४॥
 पुंसोऽयं संसृतेर्हेतुरसन्तोपोऽर्थकामयोः ।
 यदृच्छयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृतः ॥२५॥
 यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते ।
 तत्प्रशाम्यत्यसन्तोपादंभसेवाऽऽशुशुक्षणिः ॥२६॥
 तस्मात्रीणि पदान्येव वृणो लद्वरदर्पभात् ।
 एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनम् ॥२७॥
 श्रीशुक्र उवाच—
 इत्युक्तः स हसन्नाह वाञ्छातैः प्रतिगृह्यताम् ।
 वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनम् ॥२८॥
 विष्णवे क्षमां प्रदास्यन्तमुशना असुरेश्वरम् ।
 जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं ग्राह विदां वरः ॥
 शुक्र उवाच—
 एष वैरोचने साक्षाद्भगवान्निष्णुरव्ययः ।
 कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधकः ॥३०॥
 प्रतिश्रुतं तथैतस्मै यदनर्थमजानता ।
 न साधु मन्ये दैत्यानां महानुपगतोऽनयः ॥३१॥
 एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतम् ।
 दास्यत्याच्छिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ३२

त्रिभिः क्रमैरिमांलोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति ।
 सर्वस्यं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथम् ॥३३॥
 क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः ।
 खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ३४
 निर्घां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतम् ।
 प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५
 न तद्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते ।
 दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥३६॥
 धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च ।
 पञ्चधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ॥३७॥
 अत्रापि बहुचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम ।
 सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हि तत् ३८
 सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीर्यते ।
 वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमात्मनः ॥३९॥
 तद्यथा वृक्ष उन्मूलः शुष्यत्युद्धर्ततेऽचिरात् ।
 एवं नष्टानृतः सद्य आत्मा शुष्येन्न संशयः ॥४०॥
 पराग्रिक्तमपूर्णं वा अक्षरं यत्तदोमिति ।
 यैत्किंचिदोमिति ब्रूयात्तेन रिच्येत वै पुमान् ।
 भिक्षवे सर्वमोङ्कुर्वन्नालं कामेन चात्मने ॥ ४१ ॥
 अथैतत्पूर्णमभ्यात्मं यच्च नेत्यनृतं वचः ।
 सर्वं नेत्यनृतं ब्रूयात्स दुष्कीर्तिः श्वसन्मृतः ॥४२॥
 स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसङ्कटे ।
 गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ४३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे एकौनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

१ विज० धरेच्छया । २ वीर० प्रहसन्नाह । ३ उभ०
 वाञ्छित । ४ वीर० यशस्तप ।

१ वीर० निष्ठान्ते नरक । विज० निष्ठान्तं नरक ।
 २ विज० शृणुष्वामुसुर । ३ विज० जीवत । ४ विज० तत्रस्या ।
 ५ उभ० तद्यत्किंचोमिति । ६ विज० ब्रूयान्न स रिच्येत ।
 ७ विज० प्राल कामेभ्य । ८ वीर० नेत्यतिथि । विज०
 नेत्ययिन । ९ विज० नर्म । १० विज० अष्टादशोऽध्याय ।

विंशोऽध्याय ॥ २० ॥

हरेः कपरं शासनवशापि बलिनाऽनृतभयाद्विष्णवे तदपक्षितशर्म ॥ १ ॥ मासपद्मयेन धामनेन शीवनिश्चकपमहमेन
मूकोकलकेन पदाऽऽक्रम्य ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

बलिरुर्वं गृहपतिः कुलाचार्येण भापित ।
तूष्णीं भूत्वा धनं राजभुवाचावहितो गुरुम् ॥१॥
बलिरुवाच—
सत्यं भगवता श्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् ।
अर्थं कामं यशोवृत्तिं यो न वाचेत् कर्हिषित् ॥२॥
स चाहं पिबलोमेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजम् ।
प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राहादिः कितवो यथा ॥३॥
न ह्यसत्यात्परोऽधर्म इति होवाच भूरियम् ।
सर्वं सोऽहमलं मन्ये श्रुतेऽलीकपरं नरम् ॥ ४ ॥
नाहं भिमेमि निरयाभाधन्यादसुखार्णवात् ।
न स्नानप्यधनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलंभनात् ॥५॥
यद्यदास्यति लोकेऽस्मिन्संपरेतं धनं दिकम् ।
तस्यै त्यागे निमिषं किं विप्रस्तुप्येभं तेन चेत् ॥६॥
भयं कुर्वन्ति भूतानां साधवो दुस्त्वजासुभिः ।
दध्यन्श्चिधिप्रभृतयः को भिक्त्यो घरादिषु ॥७॥
यैरियं धुंसुजं ब्रह्मन्दैत्ये त्रैरनिवर्तिभिः ।
तेषां कालोऽयसील्लोकाश्च यद्योऽबिगतं युधि ॥८॥
मुलमा युधि विप्रप्रे बनिवृत्तास्तनुत्यज ।
न तथा धीर्ध आयाते भद्रया ये धनत्यजः ॥९॥
मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं
येदेरिक्वामोपनयेन दुर्गति ।
कृतं पुनर्ब्रह्मविदां भवाहृष्टां
ततो पटोरस्य ददामि वाञ्छितम् ॥ १० ॥

१ मित्र मेमिन् । २ नीर इतीवी । मित्र इतं ।
३ नीर प्रथियुतं । ४ नीर मूर्धतः । ५ उम भोड ।
६ नीर मेन । ७ मित्र काधन्वी । ८ उम प्रकोमनात् ।
९ मित्र संपरेतो । १ उम घरादिर्क । ११ नीर उम
कायमिमितं । मित्र उष्णाकारो निमित्तं । १२ मित्र
स्तुप्येत तेष भेद । १३ मित्र मुज्यते । १४ नीर युदे ।
१५ मित्र यदर्थकामो ।

यजन्ति यज्ञक्रतुभिर्यमाहता
भवन्त आम्नायविधानकोविदा ।
स एव विष्णुर्वरदोऽस्तु वा परो
दास्याम्यशुभ्रं दितिमीप्सितां मुने ॥ ११ ॥
येदप्यसाधधर्मेण मां धन्नीयाठनागसम् ।
तथाप्यन न हिंसिष्ये भीतं प्रदत्तवतु रिपुम् १२
एव वा उचमस्को न जिहासति यद्यथ ।
हसा मनां हरेद्बुद्धे क्षयीत निहतो मया ॥१३॥
श्रीशुक उवाच—
एवमभक्षितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः ।
शुश्राप दैवप्रहितः सत्यसन्धं मनस्विनम् ॥१४॥
इदं पश्चिद्विद्वान्पुत्रं सत्त्वोऽस्यसादुपेक्षया ।
मन्त्रासनातिगो र्येस्तमचिराद्दृश्यस भियः ॥१५॥
एव श्रुतं स्वगुरुणा सत्याश्च चलितो महान् ।
वामनाय ददाधेनामर्षितोदकपूर्वकम् ॥ १६ ॥
यिन्ध्यावलिस्तदाऽऽज्जाल्य पत्नी जालकमालिनी ।
आनिन्धं कलशं ह्यममवनबन्धन्यां भृतम् ॥ १७ ॥
यजमानः सत्यं तस्य श्रीमत्पादयुगं मुदो ।
अवनिष्पापहं मूर्ध्नि तदपो विष्णुपावनी ॥१८॥
तदाऽऽरेन्द्रं दिवि देवतागणा
गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारुणा ।
तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त आर्जवं
प्रसूनवर्षैर्बभूवुर्मुदाऽन्विता ॥ १९ ॥
नेदुर्मुहुर्दुन्दुभयं सहस्रशो
गन्धर्वकिंपूरुपकिंभरा जगु ।
मनस्विनाज्जेन कृतं मुदुष्करं
विद्वानदाद्यद्रिपवे जगप्रभम् ॥ २० ॥

१ उच्य नयन्वत् । २ नीर इतमह । मित्र कीर्न
प्रथ । ३ नीर हरि । ४ नीर नर्त्त । ५ नीर तदा ।
६ नीर आधरात् । मित्र कार्य ।

तद्वामनं रूपमवर्धताद्भुतं
 हररनन्तस्य गुणत्रयात्मकम् ।
 भूः खं दिगो द्वाविंशतिः पयोधव-
 स्तिर्यङ्नुदेवा ऋग्यो यदासन् ॥ २१ ॥
 काये बलिस्तस्य महाभिभूतेः
 महस्त्रिगाचार्यमदस्य एतन् ।
 ददर्श विश्वं त्रिगुणं गुणान्मके
 भूतेन्द्रियार्थाग्रयजीवयुक्तम् ॥ २२ ॥
 रसामचट्टाङ्घ्रितलेऽथ पादयो-
 र्महीं महीध्रान्पुरुषस्य जङ्घयोः ।
 पतत्रिणो जातुनि विश्वमूते-
 र्वर्वाङ्गणं मास्तमिन्द्रमेनः ॥ २३ ॥
 सन्ध्यां विभोर्वाससि शुभ एक्ष-
 त्रजापतीञ्जवने आत्ममुखायान् ।
 नाभ्यां नभः कुक्षिपु सप्तसिन्धु-
 चुरुक्रमस्योरसि चर्क्षमान् ॥ २४ ॥
 हृद्यङ्ग धर्म स्तनयोर्पुरारे-
 र्कृतं च सत्यं च मनस्येन्दुम् ।
 श्रियं च वक्षस्यरविन्दहस्तां
 कण्ठे च सामानि समस्तरेफान् ॥ २५ ॥
 इन्द्रप्रश्नानानयरान्भुजेषु
 तत्कर्णयोः ककुभो द्वाश्च मूर्ध्नि ।
 केशेषु मेधाञ्छसनं नासिकाया-
 मक्ष्णोश्च मूर्यं वदने च वह्निम् ॥ २६ ॥
 वाण्यां च छन्दांसि रसे जलेशं
 भ्रुवोनिपेधं च विधिं च पक्ष्ममु ।
 अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो
 मन्युं ललाटेश्चर एव लोभम् ॥ २७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

स्पर्शं च कामं नृप गतगोभः
 शृष्टे त्वधर्म क्रमणेषु यजम् ।
 छायासु भृशुं हसिते च भावां
 तन्मूहेष्वोपधिजातबंध ॥ २८ ॥
 नदीश्च नाडीषु शिला नसेषु
 वृद्धावजं देवगणानृषींश्च ।
 प्राणेषु नात्रे स्थिरजङ्गमानि
 सर्वाणि भूतानि ददगे वीरः ॥ २९ ॥
 सर्वात्मनीदं भुवनं निरीक्ष्य
 सर्वेऽसुराः कल्पलमापुरङ्ग ।
 मुदयनं चक्रमनगतेजो
 धनुश्च गार्ङ्ग स्तनयिबुधोपम् ॥ ३० ॥
 पर्जन्यघोषो जलजः पाञ्चजन्यः
 कामोदकी विष्णुगदा तरस्त्रिनी ।
 विद्याधरोऽसिः शतचन्द्रयुक्त-
 स्तूणोत्तमावक्ष्यन्मायकां च ॥ ३१ ॥
 सुनन्दमुख्या उपतस्थुरीशं
 पापदमुख्याः सह लोकपालाः ।
 स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डल-
 श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांवरः ॥ ३२ ॥
 मधुव्रतस्रग्वनमालया वृतो
 रराज राजन्भगवानुरुक्रमः ।
 क्षितिं पदेकेन बलेविचक्रमे
 नभः शरीरेण दिग्ध्र चाहुभिः ॥ ३३ ॥
 पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिविष्टपं
 न वै तृतीयं तदीयमप्यपि ।
 उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्यथो
 महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥ ३४ ॥

१ वीर० मुनयो । २ विज० यदासन् । ३ विज०
 मरुता । ४ विज० स्नात्ममुख्य ।

१ विज० वीरधश्च । २ विज० नदाश्च । ३ वीर० हरे-
 रनन्तस्य विलक्षणानि । विज० क्षणार्धमात्रेण विमृद्धमूर्तेः ।
 ४ विज० वैद्याधरोऽसिः । ५ उभ० स्वपार्श्व । ६ वार०
 पादौ । ७ विज० तृतीयस्य । ८ विज० स्पर्शयो द्विगो । ९
 विज० एकोनविंशोऽध्याय ।

एकविंशोऽध्याय ॥ २१ ॥

द्वितीयेन पदा च्छकौक अमठचिचिअमस अह्यादिद्वैः पादप्रसारणं ॥ १ ॥ आमम इन्द्रमुपुफातानामसुराणां विष्णुपार्थ
वर्निवारण ॥ २ ॥ भागवदभिप्रायजेन गद्वेन बलेबाह्यपाथीवन्धनं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

सैत्यं समीक्ष्यान्नमवो नखेन्दुमि
र्हवस्वयामपुतिरावृत्तोऽभ्यगात् ।
मरीचिमिथा श्रपयो पृह्वता
सनन्दनाद्या नरदेवयोगिनः ॥ १ ॥
वेदोपवेदा निर्यमान्विता यमा
स्तकेतिहासाङ्गपुराणसंहिताः ।
ये चापर योगसमीरदीपित
ज्ञानामिना रन्धितकर्मकल्पमाः ॥ २ ॥
ववन्दिरे यत्सरणानुभावत
स्त्रायसुर्वं धाम गता अकर्मकम् ।
अथाह्वय प्रोन्नमिताय विष्णो
रुपाहरत्पममवोर्हणोदकम् ।
ममर्च्य भक्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिभवा
यन्नामिपद्भ्रुहसंभवः स्वयम् ॥ ३ ॥
बातु फमञ्जलजल तदुरुक्रमस
पात्नवनजनपथिव्रतया नरेन्द्र ।
म्यधुन्यभ्रमसि सा पतवी निमार्ष्टि
लोकत्रय भगवतो विश्रम्भं कीर्ति ॥ ४ ॥
प्रदादयो लोकनाया स्यनायाय ममास्ताः ।
मानुगा षडिमाबहु संधिहात्मविभूतम् ॥ ५ ॥
तोयं समहणं स्रग्भिदिभ्यग धानुलपनः ।
धूर्पंशपं सुरमिभिलाञ्जाधतफलाहुरं ॥ ६ ॥
स्तयनत्रयश्रद्धंष वशीयमेदिमाहितः ।
नृत्ववादिप्रर्गातंय शतद्वन्दुभिनिभ्यनं ॥ ७ ॥
जावयानृक्षराजस्तु मरीचिर्मनोजव ।

१ रिज गतः । २ कीर निगमा कयागिता । रिज
रिक्ता धर्मा कताः । ३ उभ ईकारिदं । ४ रिज
उररथो वजाकभूतये । ५ कीर पुराणीय । ६ कीर
करीणः । ७ रिज कीर्तिरिभिममाहितः । ८ कीर
हृदयिनीर्ति

विजयं दिक्षु सर्वासु महोत्सवमयोपयत् ॥ ८ ॥
महीं सर्वा हृतां हृष्टा त्रिपदन्वाजयाज्ञया ।
ऊचु स्वमर्तुरसुरा दीक्षितस्वात्मर्षिताः ॥ ९ ॥
न वा अयं ब्रह्मबन्धुर्विष्णुर्मायाविनां धरः ।
द्विजवरूपप्रतिच्छभो देवकार्यं चिकीर्षति ॥ १० ॥
अनेन याचमानेन शत्रुणा वदुरुपिणा ।
सर्वस्व नो हृतं मर्तुर्न्यस्तदप्यस्य वहीषि ॥ ११ ॥
सत्यव्रतस्य सतत दीक्षितस्य विशेषतः ।
नानृतं मापितुं क्षम्यं ब्रह्मण्यस्य दयावत ॥ १२ ॥
तस्मादस्य धवो धर्मो मर्तुः शुश्रूषणं च न ।

श्रीशुक उवाच—

इत्यायुधानि जगुर्ध्वलरनुचरासुरा ॥ १३ ॥
वे सर्वे धामनं इन्तु शूलपट्टिशपाणयः ।
अनिच्छतो बले राबन्प्रात्रवजातमन्यव ॥ १४ ॥
थानभिरवतो हृष्टा दितिजानीकपाष्टुप ।
प्रहसानुचरा विष्णो प्रत्यपेधमुदायुधाः ॥ १५ ॥
नन्द सुनन्दोऽथ जयो विजयः प्रेषलो बल ।
कुमुद कुमुदाद्यश्च विष्यन्मन पतभिरान् ॥ १६ ॥
जयन्त युतदवश्च पुष्पदन्तोऽथ साततः ।
सर्वे नागायुतप्राणोभमम् त जसुरासुरीम् ॥ १७ ॥
हन्यमानान्त्वका हृष्टा पुष्टपानुचरैर्षलिः ।
वारयामास संरन्धान्काप्यघ्रापमनुसरन् ॥ १८ ॥
ह भिरधिते ह राहो ह नम भूयतां भवः ।
मापुष्पत निवर्षश्च न न कालोऽपमर्षकृत् १९
यः प्रसुः सर्पभूतानां सुखदुःखोपपथय ।
त नातिवर्तितुं दत्त्वा परंरुपीधरः पुमान् ॥ २० ॥
यो नो भषाय प्रागासीदभवाय दिवोकसाध् ।

१ कीर लमर्षता । २ कीर वरः । ३ कीर प्रमथ
मुयः । ४ कीर प्रागापमृताः । रिज प्रागाः कां कां न ।
५ कीर राहो । ६ उभयद्वे दो ।

स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ॥ २१ ॥
 बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौपधादिभिः ।
 सामादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जनः ॥ २२ ॥
 भवद्भिर्निजिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरेः ।
 दैवेनैद्वैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदन्ति नः ॥ २३ ॥
 एतान्वयं विजेप्यामो यदि दैवं प्रसीदति ।
 तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो नोऽर्थस्वाय कल्पते २४
 श्रीशुक उवाच—
 पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयुथपाः ।
 रसां निर्विचिञ्च राजन्विष्णुपार्षदताडिताः ॥ २५ ॥
 अथ तार्क्ष्यमुतो ज्ञात्वा विराटं प्रभुचिकीर्षितम् ।
 व्रत्रन्ध वारुणः पार्श्वैर्बलिं सान्त्येऽहनि क्रतो २६
 हाहाकारो महानासीद्रोदसोः सर्वतो दिशम् ।
 गृह्यमाणेऽसुरपतां विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ २७ ॥

तं वद्धं वारुणः पार्श्वैर्भगवानाह वामनः ।
 नष्टश्रियं स्थिरप्रजमुदारयशसं नृप ॥ २८ ॥
 पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मध्यं त्वयाऽसुर ।
 द्वाभ्यां क्रान्ता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥ २९ ॥
 यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः सहोदुभिः ।
 यावद्द्वैर्पति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ॥ ३० ॥
 पर्देकेन मया क्रान्तो भूलोकः खं दिशस्तनोः ।
 स्वलोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥ ३१ ॥
 प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते ।
 विश खं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः ॥ ३२ ॥
 वृथा मनोरथस्तस्य दूरस्वर्गः पतत्यधः ।
 प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलंभते ॥ ३३ ॥
 विप्रलब्धो ददामीति त्वयाऽहं चाह्यमानिना ।
 तद्बलीकफलं भुङ्क्ष्व निरयं कतिचित्समाः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

शलिना भगवत्स्तुतिः ॥ १ ॥ प्रह्लादस्य तत्रागमन ॥ २ ॥ सप्रह्लादस्य बले. सुतललोकप्रेषण ॥ ३ ॥ हरिणा बलेर्हारे
 पालकत्वेन भवन ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं विप्रकृतो राजन्बलिर्भगवताऽसुरः ।
 भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्रवं वचः १
 बलिरुवाच—
 यद्युत्तमश्लोक भवान्मथेरितं
 वचो व्यलीकं सुरर्वयं मन्यते ।
 करोम्यृतं तन्न भवेत्प्रलंभनं
 पदं तृतीयं कुरु शीर्ष्णि मे निजम् ॥ २ ॥
 विभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो
 न पाशबन्धाद्भसनादुरत्ययात् ।

नैवार्थकृच्छ्राद्भवतो विनिग्रहा-
 दसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा ॥ ३ ॥
 पुंसां श्लाघ्यैतमं मन्ये दण्डमर्हत्तमार्षितम् ।
 यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशन्ति हि ४
 खं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः ।
 यो नोऽनेकमदान्धानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ५

१ वीर० स्थिर प्राज्ञ । २ वीर० यावदभिस्सपर्जन्य ।
 ३ विज० भूलोको विचैरे । ४ विज० मयाऽऽत्मना ।
 ५ विज० दूरं स्वर्गात् । वीर० दूरस्वर्ग । ६ वीर० यो-
 धिनेऽर्थं प्रतिश्रुत्य नालं तदुपपादने । विज० विप्राय प्रति य
 श्रुत्य न तदर्पयते क्वचित् । ३२-३३ श्लोकौ पूर्वोत्तरतया
 वर्तते । ३३ तमश्लोके पूर्वोत्तरार्थौ च व्यत्यस्तौ । ७ वीर०
 तदलीक । ८ विज० विंशोऽध्याय । ९ वीर० श्लाघ्यमह ।
 १० विज० पारोक्ष्य । ११ विज० तद्भ्रंशं चक्षुरादिशत् ।

१ विज० विपर्यय । २ विज० दुर्गमन्त्रौपधा । ३ वीर०
 दैवोपदैस्त । विज० दैवरुद्धास्त । ४ विज० निर्विचिञ्च ।
 ५ विज० विराट्पुत्र । ६ वीर० दैत्यपतां । ७ विज० सुरर्षभ
 मन्यसे ।

पम्नित्रैरानुषंघेन रुद्रेण विबुधेतरा ।
 पहवो लभिर सिद्धिं यार्मुहकान्तयोगिनः ॥६॥
 तेनाहं निगृहीतोऽसि भवता मूरिकर्मणा ।
 चक्षुष्य वारुणे पाशैर्नातिभीह न च व्यथे ॥७॥
 पितामहो मे भवतीयसंमत
 प्रहाद आविष्कृतसाधुवादः ।
 भवद्विपक्षण विचित्रवैद्यसं
 संप्रापितस्सत्परम स्वपित्रा ॥ ८ ॥
 किमात्मनाऽनन जहाति योऽन्तत
 किं रिक्थहारं स्वजनाप्यदस्युमि ।
 किं जायया संसृतिहेतुभूतया
 मत्स्यस गर्हः किमिहापुषो व्ययः ॥ ९ ॥
 इत्थं न निधित्य पितामहो महा
 नगाधशोषो भवत पाटपद्मम् ।
 ध्रुव प्रपद झङ्कतोमय जना
 श्रीतः स्वपद्मधपणस्य सचमः ॥ १० ॥
 अथाहमप्यात्मरिपोस्तवान्तिरु
 दैपन नीतः प्रसम त्याजितभी ।
 इत्ं कृतान्तान्तिरुवर्ति जीवित
 यया ध्रुव सप्यमतिर्न पुष्यत ॥ ११ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 तस्यत्थ भाषमाणस्य प्रहादो भगवद्विय ।
 आजगाम कुरुभेष्ट राकापतिरिचोरियतः ॥१२॥
 तमिन्द्रमेन व्यपितामहे भिया
 विराजमान नन्निनापतधणम् ।
 प्रांगु पिशङ्गापरमज्जनलिष
 प्रन्धपाद् घुमग मर्मधत ॥ १३ ॥
 तन्मं वदित्वापपाशयप्रित
 तामहेनं नोपमहार पूषधन् ।
 ननाम मृगाऽभ्युविनोत्तलोचन
 गर्भीटनीपीनमुगो भषुव ह ॥ १४ ॥
 स गय दार्गानिदुर्दास्य गैपति
 गुनन्दनन्द्रापनुगुरुपागितम् ।

उपेत्य भूमौ शिरसा महामना
 ननाम मूर्धा पुलकाद्युधिरुषः ॥ १५ ॥
 प्रहाद उवाच—
 तथैव दत्तं पदमेन्द्रमुज्जितं
 इत तदवाय तथैव शोभनम् ।
 मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो
 विभ्रंशितो यच्छिष्य आत्ममोहनात् ॥ १६ ॥
 यया हि विद्वानपि मुञ्चते येत
 स्तत्को विचष्टे गतिमात्मनो यया ।
 तसं नमस्ते जगदीश्वराम वै
 नारायणायाखिललोकसाधिने ॥ १७ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 तस्योनुमृश्वतो राजन्न्रहादस्य कृताञ्जले ।
 हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनम् ॥ १८ ॥
 पद्म पीड्य पतिं साध्वी सत्यमी मयपिहला ।
 प्राञ्जलिं प्रणतोपन्द्रं धमापञ्चार्सुखी नृप ॥१९॥
 चिन्ध्यावलिर्कथाय—
 श्रीदार्पमात्मन इदं त्रिजगत्कृतं त
 म्याम्य तु तत्र कुधियोऽपर ईश कर्तुं ।
 कर्तुं प्रमोस्तव किमस्यत आपहन्ति
 त्यक्तद्वियस्तदधरोपितकर्तवादा ॥ २० ॥
 ध्रुवोवाच—
 भूतभावन भूतश दधदध जगन्मय ।
 मुञ्चनं इतसथैस्ते नापमर्हति निग्रहम् ॥ २१ ॥
 कृत्स्ना तज्जन दसा भूलोका कर्माजिताथ य ।
 नियदित च सर्वस्यमात्माऽविरुषया धिया ॥२२॥
 यत्पादयोगशठधी सलिलं प्रदाय
 द्याङ्गुररपि विधाय सती सपयाम् ।
 अप्युत्तमां गतिमसौ भजत त्रिलोकीं
 दाधानयिरुषमनाः कथमादिगृष्यतु ॥ २३ ॥

१ विज लण । २ विज विदुः । ३ विज लण
 लावा । ४ विज लण । ५ विज लण । ६ विज लण
 लण । ७ विज लण । ८ विज लण । ९ विज लण
 लण । १० विज लण । ११ विज लण । १२ विज लण
 लण । १३ विज लण । १४ विज लण । १५ विज लण

श्रीभगवानुवाच—

ब्रह्मन्वमनुगृह्णामि तद्विद्यो विधुनोम्यहम् ।
 यन्मदः पुरुषः स्वधो लोकं मां चावमन्यते २४
 यदा कदाचिज्जीवात्मा संनरभिजकर्मभिः ।
 नानाप्योनिष्यनीजो ज्यं पौरुषीं गतिमात्रजेन ॥२५॥
 जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः ।
 यद्यस्य न भवेत्तन्मस्तत्रायं मदनुग्रहः ॥ २६ ॥
 मानस्तंभनिमित्तानां जन्मादीनां समन्ततः ।
 सर्वश्रेयःप्रतीपाना हन्त मृगं न मन्परः ॥ २७ ॥
 एष दानवदत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः ।
 अजेपीठजयां मार्यां सीदन्नपि न मुह्यति ॥२८॥
 क्षीणैरिवथयुनः स्थानात्क्षिप्तो वद्वध गन्तुभिः ।
 जातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः ॥२९॥
 गुरुणा भर्त्सितः शप्तो जहौ सत्यं न सुव्रतः ।

ल्लैरुक्तो मया धर्मो नायं त्यजति सत्यवाक् ३०
 ऐष मे प्रापितः स्थानं दुष्प्रापममरंरपि ।
 सावर्णेरन्तरस्थायं भवितेन्द्रो मदाश्रयः ॥ ३१ ॥
 तावन्मुतलमध्यास्तां विश्वकर्मविनिमित्तम् ।
 यन्नोधयो व्याध्रयश्च क्लमस्तन्द्रा पराभवः ।
 नोपयर्गा निवसनां संभवन्ति ममेक्षया ॥ ३२ ॥
 इन्द्रयंन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते ।
 सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ३३
 न तामभिभविष्यन्ति लोकंयाः किमुतापरे ।
 सन्ध्यायनातिगान्द्वैत्यांश्चक्रं मे मृदयिष्यति ॥३४॥
 रक्षिष्यं सर्वतोऽहं तां मानुगं सपरिच्छदम् ।
 सदा सन्निहितं वीर तत्र मां द्रक्ष्यते भवान् ॥३५॥
 तत्र दानवदत्यानां मज्जात्ते भाव आसुरः ।
 दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यः कुण्ठो विनङ्गयति ॥३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

बलिना प्रह्लादेन सह सुतलप्रवेशः ॥ १ ॥ भगवद्वाक्या शुक्राचार्येण यज्ञच्छिद्रसंधानं ॥ २ ॥ इन्द्रस्य वामन पुर-
 स्कृत्य स्वर्गलोकगमनं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युक्तवन्तं पुरुषं पुरातनं
 महानुभावोऽखिलसाधुसंमतः ।
 वद्व्राज्जलिर्वाष्पकलाकुलक्षणो
 भक्त्युद्गलो गद्गदया गिराञ्चवीत् ॥ १ ॥
 बलिरुवाच—
 अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः
 प्रपन्नभक्तार्थविधौ समाहितः ।
 यद्यो कपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरै-
 रलब्धपूर्वोऽपशदेऽसुरोर्षितः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युक्त्वा हरिमानम्य ब्रह्माणं सभवं ततः ।
 विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुक्तः सहासुरैः ॥ ३ ॥
 एवमिन्द्राय भगवान्प्रत्यानीय त्रिविष्टपम् ।
 पूरयित्वाऽदितेः काममशासत्सकलं जगत् ॥४॥
 लब्धप्रसादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिम् ।
 निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 प्रह्लाद उवाच—
 नेमं विरिञ्चो लभते प्रसादं

१ विज० तद्विक्त । २ विज० क्षणाद्विभ्रक्षित । ३ वीर०
 प्रणामस्य । विज० प्रसादोस्य । ४ विज० समुद्यत ।
 भा. म ८८

१ वीर० सत्पथ । २ विज० एव मे । ३ उभ० यत्राधयो ।
 ४ उभ० स्तन्त्री । ५ विज० ममेच्छया । ६ वीर० मदानु-
 भाव । ७ विज० एकविंशोऽध्याय । ८ वीर० सहासुरैः ।

न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ते' ।
 यन्नोञ्जुराणामसि दुर्गपालो
 विश्वामिबन्धैरपि बन्दिताङ्गि ॥ ६ ॥
 यत्पादपद्ममकरन्दनिषेवणेन
 ब्रह्मादयः शरणदाश्रुवते विभूति ।
 कस्माद्वयं कुसुतयः खलधोनयस्ते
 दाक्षिण्यदृष्टिपदधीं भवतः प्रणीताः ॥ ७ ॥
 चित्रं सवेदितमहोऽमितयोगमाया
 लीलाविष्टदृष्टवनस्य विश्वारदस्य ।
 सर्वात्मनः समदृशो विषमः स्वमाद्यो
 मक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ॥ ८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—

वत्स प्रहाद मद्रं ते प्रयाहि सुतैलालयम् ।
 मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां सुखभावाद् ॥ ९ ॥
 नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाशिमवस्थितम् ।
 मर्धनमहाहादंभस्तर्कनिबन्धनः ॥ १० ॥
 श्रीशुक उवाच—

आज्ञां भगवतो राजन्प्रहादो बलिना सह ।
 पादमित्यमलप्रज्ञो मूर्धर्याषाय कृताञ्जलिः ॥ ११ ॥
 परिक्रम्याऽऽदिपुरुषं सर्वाश्वरथमुपतिः ।
 प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबिलम् ॥ १२ ॥
 अमाहोऽननसं राजन्हरिर्नारायणोऽन्तिके ।
 आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मादिनाम् १३
 ब्रह्मन्सन्तनु द्विप्यस्य कर्म चिच्छ्रं वितन्वतः ।
 यत्तत्कर्मसु वैषम्यं ब्रह्मदृष्ट समं भवेत् ॥ १४ ॥

शुक उवाच—
 कुतस्तत्कर्मवैषम्यं यस्य कर्मेशरो भवान् ।
 यज्ञतो यज्ञपुरुष सर्वभावेन पूजितः ॥ १५ ॥
 भवत्स्तभ्रतच्छिद्रं दक्षफालार्थवस्तुतः ।
 सर्पं करोति निश्छिद्रं नामसङ्घीर्षतं तव ॥ १६ ॥
 तथाऽपि यदतो भूमन्करिष्याम्यनुग्रामनम् ।

एतच्छ्रेय परंपुसां यत्तवाऽऽज्ञानुपालनम् ॥ १७ ॥
 श्रीशुक उवाच—

अभिनन्द्य हरेराज्ञामुच्छना भगवानिति ।
 यज्ञच्छिद्रं समाचक्ष बलेर्विप्रविभिः सह ॥ १८ ॥
 एवं बलेर्महीं राज्ञिमक्षिन्वा धामनो हरिः ।
 तदौ आश्रे महेत्राय त्रिदिवं यत्परैर्हृतम् ॥ १९ ॥
 प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिषैः ।
 दक्षसृन्वाङ्गिरोद्गुस्त्यैः कुमारेण भवेन च ॥ २० ॥
 कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतमधाय च ।
 श्लोकानां लोकपालानामकरोऽग्रमनं पतिम् ॥ २१ ॥
 वेदानां सर्वदेवानां घमेस्य यज्ञैसः भियः ।
 मङ्गलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः ॥ २२ ॥
 उपेन्द्रं कल्पयाञ्चक पतिं सर्वविभूतये ।
 तदा सर्वाणि भूतानि सृष्टं ब्रह्मदिरे नृप ॥ २३ ॥
 ततस्तिन्द्रः पुरस्कृत्य देशयानेन धामनम् ।
 श्लोकपालैर्दिवं निन्द्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥ २४ ॥
 प्राप्य त्रिभुवनं चेन्द्र उपेन्द्रसुखपालितः ।
 भिया परमया श्रुष्टो ब्रह्मदे शतसाध्वसः ॥ २५ ॥
 ब्रह्मा शर्वः कुमारश्च मृगधाया मनुषो नृप ।
 पितरः सर्वभूतानि सिद्धा धैमानिकाश्च ये ॥ २६ ॥
 सुमहत्कर्म सञ्चिष्णोर्गायन्त परमाङ्गवम् ।
 चिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदिति च शर्दसिरे २७
 सर्वमतन्मयाऽऽस्पृशातं भवतः कुल्लेनन्दन ।
 उरुकमस्य चरित भोदणामघमोघनम् ॥ २८ ॥
 पाद महिम्न उरुविक्रमतो शूर्पानो
 यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्ये ।
 किं जायमान उत जात उर्पति मर्त्ये
 इत्याह मन्त्रदृष्टिः पुरुषस्य यस्य ॥ २९ ॥
 य इदं देवदक्षस्य हरेरनुवर्तकर्मणः ।
 अपतारानुचरितं शृण्वन्त्याति पराङ्मितम् ॥ ३० ॥

१ शीर प्रक्षिप्तम् । २ शीर मनुभूमिः । ३ शीर
 तप । ४ जम पार्थिव । ५ शीर कुल्लेनन्दन । ६ शिञ्ज
 हाराय पार्थिवानपि कथिर्विमने रजांसि ।

१ शीर वै । २ शीर निभूति । ३ शिञ्ज सुतकातल ।
 ४ शिञ्ज मय । ५ उय चिद्रमनुभूमिर्तम ।

क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽथ मानुषे ।

यत्रयत्रानुकीर्त्येत तत्तेषां सुकृतं विदुः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

मत्स्यावतारकथां वक्तुं राज्ञा प्रार्थितेन शुकाचार्येण सत्यव्रतकथाकथनपूर्वक मत्स्यावतारनिरूपणं ॥ १ ॥

राजोवाच—

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः ।
अवतारकथामाद्यां मायामत्स्यविडम्बनम् ॥ १ ॥
यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितम् ।
तमःप्रकृति दुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः ॥ २ ॥
एतन्नो भगवन्सर्व यथावद्वक्तुमर्हसि ।
उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहम् ॥ ३ ॥

सूत उवाच—

इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्वादरायणिः ।
उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतम् ॥४॥

श्रीशुक उवाच—

गोविप्रसुरसाधूनां छन्दसामपि चेश्वरः ।
रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥ ५ ॥
उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः ।
नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्विगुणैः ॥ ६ ॥
आसीदतीव कल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः ।
समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृपं ॥ ७ ॥
कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिर्षोर्वली ।
मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोन्तिकेऽहरत् ॥८॥
ज्ञात्वा तद्दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितम् ।
दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ॥ ९ ॥
तत्र राजक्राधिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् ।
नारायणपरोऽतर्प्यत्तपः स सलिलाशनः ॥१०॥

योऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः ।
श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुखे हरिणाऽर्पितः ११
एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् ।
तस्याञ्जल्युदके काचिच्छफर्येकाऽभ्यपद्यत ॥१२॥
सत्यव्रतोऽङ्गलिगतां सह तोयेन भारत ।
उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः ॥ १३ ॥
तमाह साऽतिकरुणं महाकारुणिकं नृपम् ।
यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल ।
कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले ॥१४॥
तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरम् ।
अजानन्नक्षणार्थाय शफर्याः स मनोदधे ॥१५॥
तस्या दीनैतरं वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः ।
कलशाप्सु निर्धायैनां दयालुर्निन्य आश्रमम् १६
सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डलौ ।
अलब्ध्वाऽऽत्मावकाशं वा इदमाह महीपतिम् ॥
नाहं कमण्डलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे ।
कैल्पयौकः सुविपुलं यत्राहं निवसे सुखम् ॥१८॥
स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके ।
तत्र क्षिप्त्वा मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत ॥ १९ ॥
न स एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदञ्चनम् ।
पृथु देहि पदं मह्यं यच्चाऽहं शरणं गता ॥२०॥
तत आदाय सा राज्ञा क्षिप्त्वा राजन्सरोचरे ।
तदाऽऽवृत्त्याऽऽत्मना सौम्यं महामीनोऽन्ववर्धत ॥
नैतन्मे स्वस्तये राजन्नुदकं सलिलौकसः ।

१ विज० मानवे । २ वीर० मिच्छामो । ३ वीर० मला-
पह । ४ वीर० मत्स्य । ५ विज० ऽनघ । ६ वीर० जंले ।
७ वीर० स्स नृप सलिलाशन । विज० तपस्तत्सलिला-
शये ।

१ विज० द्वाविंशोऽध्याय । २ उभ० स आत्मनो ।
३ वीर० दीनतम । ४ वीर० विधायैना । ५ वीर० काशा
सा । ६ वीर० कलयौक । ७ उभ० सर्व ।

निषेहि रक्षायोगेन हृदे मामविदासिनि ॥२२॥
 इत्युक्तः सोऽन्यन्मत्सं तत्रतत्राविदासिनि ।
 जलाशये संमितं तं समुद्रे प्राक्षिपञ्जपम् ॥२३॥
 क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिह मां मकरादयः ।
 अदन्त्यतिषला धीर मीं नहोत्स्रष्टुमर्हसि ॥२४॥
 एव विमोहितस्तेन घदता बल्यु भारतीम् ।
 तमाह को मवानस्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन् ॥२५॥
 नैर्वपीर्यो बलचरो दृष्टोऽस्मामि युतोपि च ।
 यो मवान्योजनक्षतमहाऽभिव्यानद्ये सरं ॥२६॥
 नूनं सं भगवान्साक्षाद्दर्शिरारायणोऽप्ययः ।
 अनुग्रहाय भूतानां घत्से रूपं बलौक्यमा ॥२७॥
 नमस्ते पुरुषभेष्टु सित्यत्युत्पय्यप्ययेश्वर ।
 मक्तानां नः प्रपन्नानां मुष्यो ह्यत्तैर्गतिर्विमो ॥
 सर्वे लीलावतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः ।
 ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूपं यदर्थं भवता घृतम् ॥२९॥
 न तेऽजिन्दाद्य पदोपसर्पण
 मृपा मवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः ।
 यथेतेरपां पृथगात्मनां सता
 मदीच्छो यद्भ्रष्टरुतं हि नः ॥ ३० ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति घुषाण नृपतिं जगत्पतिं
 सत्यग्रत मत्स्यवपुर्युगलये ।
 विहृतुकामः प्रलयार्णयश्चपी
 धिकीर्षुरेकान्तवनप्रियं प्रियम् ॥ ३१ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 सप्तमेऽथतनादूर्ध्वमहन्नेतदरिन्दम ।
 निमत्तपत्यप्यप्यामोषो ग्रैलोष्य भूर्भुवादिकं ३२
 प्रिलोष्यां लीयमानायां संवर्ताभसि वै तदा ।
 उपन्यास्यति नां काचिद्विघ्नाला रां मयेरिता ॥
 रा तावदोपपी मर्या भीजान्युषापचानि च ।
 यत्तर्पिभिं परिहृत सपसत्सोपसंहितः ॥ ३४ ॥

आरुह्य वृहतीं नाथ विचरिष्यस्यधिरुवः ।
 एकार्णवे निरालोकं श्रपीणाभव वर्षसा ॥३५॥
 दोधूममानां तां नाथं समीरेण बलीयसा ।
 उपसितस्य मे शृङ्गे निषङ्गीहि महाहिना ॥३६॥
 अहं तामृपिभिं साक सह नावमुदन्वति ।
 धिकर्षन्विचरिष्यामि यावद्वाङ्गी निशा प्रभो ३७
 मदीय महिमानं च परंप्रभेति शब्दितम् ।
 वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे संप्रभैर्विहृत हृदि ॥ ३८ ॥
 इत्यमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत ।
 सोऽन्वबैक्षत त कालं यं हृपीकेषु आदिशत ३९
 आस्तीर्य दर्मान्प्राक्कूलाध्याजपिः प्रागुदक्षुतः ।
 निपसाद् हरेः पादौ धिन्त्वयन्मत्स्यरूपिणः ॥४०॥
 तत समुद्र उद्वेलः सर्वतं घ्रावयन्महीम् ।
 वर्षमानो महामेघैर्वैर्पञ्चिं समदृश्यत ॥ ४१ ॥
 ध्याय मगर्षदादेशु दृश्यो नाथमागताम् ।
 तामारुहो विप्रेन्द्रैरादायौपधिधीरुष ॥ ४२ ॥
 तमुज्जुर्मुनय प्रीता राजन्ध्यायस्य केऽनघम् ।
 स वै नः सङ्कटादस्माद्द्रैपिता सं पिचास्यति ४३
 सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महार्णवे ।
 एकमृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजन ॥४४॥
 निषध्य नाथं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरिणा पुरा ।
 वरप्रेणाहिना तुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ४५ ॥
 राजोवाच—
 अनाघधिघोपहतात्मसंपिद
 स्तन्मूलसंसारपरिभ्रमातुराः ।
 यदन्वयेदोपसृता यमामुप
 विहृत्किदो नः परमो गुरुर्भवान् ॥ ४६ ॥
 जनोऽप्युषोऽर्जं निवर्कर्मय घनं
 सुरैरुचया कर्म समीहत्तन्मुम् ।
 यत्संभया तां विपुनोत्पसन्मतिं
 प्रथिं मे भिन्यान्मुदय स नो गुराः ॥ ४७ ॥
 यत्संभयाऽप्रेरिष गद्गरोदनं
 पुमान्निजघ्नान्मलमारमनस्तमः ।

१ मत्स्य ममागुपसृष्ट । २ उभ वा । ३ मत्स्य महा
 कथ्यामये । ४ वीर उमरा । ५ उभ श्यामा गति ।
 ६ मत्स्य देवस्य । ७ उभ विधीर्षितं वाच्यम् । ८ उभ
 मत्स्य । ९ वीर उमरा ।

१ वीर भगवताः वारी । २ मत्स्य हरिनाथे । ३ कथ
 मत्स्य ।

भजेत वर्णं निजमेष सोऽव्ययो
भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरुः ॥ ४८ ॥
न यत्प्रसादायुतभागलेश-
मन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयम् ।
कर्तुं समेताः प्रभवन्ति पुंस-
स्तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ४९ ॥
अचक्षुरन्धस्य यथाऽग्रणीः कृत-
स्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः ।
त्सैर्मर्कटवसर्वदृशां समीक्षणो
वृतो गुरुर्नः स्वैर्गतिं बुभुत्सताम् ॥ ५० ॥
जनो जनस्याऽऽदिशतेऽसतीं भैर्ति
ययां प्रपद्येत दुरत्ययं तमः ।
त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमञ्जसा
प्रपद्यते येन जनो निजं पदम् ॥ ५१ ॥
त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो
ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः ।
तथापि लोको न भवन्तमन्धधी-
र्जानाति सन्तं हृदि वद्वकामः ॥ ५२ ॥
तं त्वामहं देववरं वरेण्यं
प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय ।
छिन्ध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभि-

र्ग्रन्थीर्नहृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ॥ ५३ ॥
श्रीशुक उवाच—
इत्युक्तवन्तं नृपतिं भगवानादिपूरुषः ।
मत्स्वरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ॥५४॥
पुराणसंहितां दिव्यां साङ्ख्ययोगक्रियावतीम् ।
सत्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ॥ ५५ ॥
अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्त्वमसंशयम् ।
नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनम् ५६
अतीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे ।
हत्वाऽसुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्वरिः ॥ ५७ ॥
स तु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः ।
विष्णोः प्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ५८
सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः ।
संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ५९
अवतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः ।
संकल्पास्तस्य सिध्यन्ति स याति परमांगतिम् ६०
प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः
श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा ।
दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां
तमहमखिलहेतुं जिह्वामीनं नतोऽसि ॥ ६१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां पारमहंस्यां
वैयासक्यामष्टमस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

समाप्तोऽयमष्टमस्कन्धः ॥

१ वीर० नचक्षु । विज० सचक्षु । २ विज० त्वमर्थदृक् ।
३ उभ० सुगति । ४ उभ० गति । ६ विज० तथा । ५ उभ०
त्वमव्यय । ७ वीर० मन्यधी । ८ विज० सिन्ध्यर्थ ।

१ विज० ग्रन्थि हृदय्या । २ वीर० रात्मगुह्या ।
३ विज० अतीते प्रलया । ४ उभ० उत्थिताय च । ५ विज०
अवतार हरेर्योऽयु । ६ उभ० मुपनीत । ७ उभ० कथयच्च ।
८ विज० सत्यव्रताय । ९ विज० त्रयोविंशोऽध्यायः ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

→ नवमस्कन्धः ९ ←

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

सूर्यवशकथनारभः ॥ १ ॥ सूर्यपुत्रस्य श्राद्धदेवस्य मनो इक्ष्वाकुप्रभृतिपुत्रोत्पत्तेः पूर्वं पुत्रोत्पत्त्यर्थं मैत्रावरुणेष्टिकरणं ॥ २ ॥ मनुपत्न्या श्रद्धादेव्या दुहितृजननार्थं प्रार्थितस्य होतुर्मन्त्रविपर्योसेन इलानामककन्योत्पत्तिः ॥ ३ ॥ वसिष्ठाराधितस्य भगवतो वरदानेन इलाया पुस्त्वप्राप्तिः ॥ ४ ॥ मृगयार्थं मेरुसमीपस्थं किंचन वनं प्रविष्टस्य सुद्युम्ननामकस्य तस्य स्त्रीत्वप्राप्तिः ॥ ५ ॥ तस्यामिलायां सोमसुताहुधात्पुरूरवोनामकपुत्रोत्पत्तिः ॥ ६ ॥ ततः शङ्करप्रसादेन तस्याः पुनः मासपर्यायव्यवस्थया स्त्रीपुसत्वप्राप्तिः ॥ ७ ॥ सुद्युम्नस्य उत्कचादिपुत्रोत्पत्तिः ॥ ८ ॥ पुरूरवसं प्रतिष्ठाननगरेऽभिषिञ्च्य सुद्युम्नस्य तपोवनगमनं ॥ ९ ॥

श्रीरामचन्द्राय नमः ।

राजोवाच—

मन्वन्तराणि सर्वाणि त्रयोक्तानि श्रुतानि मे ।
वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य हरेस्तत्र कृतानि च ॥ १ ॥
योऽसौ सत्यव्रतो नाम राजर्षिर्दिविडेश्वरः ।
ज्ञानं योऽतीतकल्पान्ते लेभे पुरुषसेवया ॥ २ ॥
स वै विवस्वतः पुत्रो मरुतासीदिति श्रुतम् ।
तत्तस्तस्य सुताथोक्ता इक्ष्वाकुप्रमुखा नृपाः ॥ ३ ॥
तेषां वंशं पृथग्ब्रह्मन्वंश्यानुचरितानि च ।
कीर्तयस्व महाभाग नित्यं शुश्रूषतां हि नः ॥ ४ ॥
ये भूता ये भविष्याश्च भवन्त्यद्यतनाश्च ये ।
तेषां नः पुण्यकीर्तानां सर्वेषां वद विक्रमान् ॥ ५ ॥
सूत उवाच—
एवं परीक्षिता राज्ञा सदसि ब्रह्मवादिनाम् ।
पृष्टः प्रोवाच भगवाञ्छुकः परमधर्मवित् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच—

श्रूयतां मानवो वंशः प्रौचुर्येण परंतप ।
न शक्यते विस्तरतो वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥
परावरेषां भूतानामात्मा यः पुरुषः परः ।
स एवाऽऽसीदिदं विश्वं कल्पान्तेऽन्यन्न किंचन ८
तस्य नाभेः समभवत्पद्मकोशो हिरण्मयः ।
तस्मिञ्जज्ञे महाराज स्वयंभूश्चतुरासनः ॥ ९ ॥
मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि कश्यपः ।
दाक्षायण्यां ततोऽदित्यां विवस्वानभवत्सुतः १०
ततो मनुः श्राद्धदेवः संज्ञायामास भारत ।
श्रद्धायां जनयामास दश पुत्रान्स आत्मवान् ११
इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टृष्टकरूपकान् ।
नरिष्यन्तं पृषंध्रं च नभंगं च कविं विभुः ॥ १२ ॥

१ वीर० ततस्तस्य सुता प्रोक्ता । विज० त्वया तस्य सुता प्रोक्ता । २ वीर० वर्णयस्व ।

१ विज० सक्षेपेण । २ वीर० अकृते पर । ३ विज० नाभेरुदस्तात्स पद्म । ४ वीर० भूतभावन । ५ विज० मीनस । ६ उभ० पृषंध्रं च । ७ विज० नाभाग च नजभं (?) ।

अप्रजस्य मनो पूर्वं वसिष्ठो मगवान्किल ।
 मित्रावरुणयोरिति प्रजार्षमकरोत्प्रभुम् ॥ १३ ॥
 तत्र भद्रा मनो पत्नी होतारं समयाषत ।
 दुहितृर्भ्रमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता ॥ १४ ॥
 प्रपितोऽध्वर्युणा होता ध्यायंस्तत्सुसमाहितः ।
 हविषि ध्यधरचन धपद्दार गृणन् द्विजः ॥१५॥
 होतुस्तथमिचारण कन्यला नाम साऽभवत् ।
 तां विलोक्य मनुः प्राह नातिदृष्टमना गुरुम् १६
 मगवन्किमिदं जातं कर्म यो मत्प्रवादिनाम् ।
 विपर्ययमहो षटं मेध स्याद्भ्रमविक्रिया ॥ १७ ॥
 यूय मन्मविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
 श्रुत संकल्पवैपम्यमनृतं विबुधध्विव ॥ १८ ॥
 तभिश्चम्य षषस्तस्य मगवान्प्रपितामह* ।
 होतुन्पतिश्रम धात्वा धमापे रयिनन्दनम् ॥१९॥
 एतत्संकल्पवैपम्य होतुस्ते ध्यमिधारत ।
 तथाऽपि साधयिष्य ते सुप्रजास्तं स्वतेजसा २०
 एष व्यधसितो राजन् मगवान्म महायज्ञाः ।
 अस्तापीदादिपुरुषमिलायाः पुस्तकाम्यया २१
 तस्मै कामधर तुष्टो मगवान्हरिरीश्वरः ।
 ददाविलाऽभवचेन सुपुत्रः पुरुषर्षम* ॥ २२ ॥
 स एकदा महाराज विचरन्मृगयां वन ।
 श्रुत षतिपयामास्त्वेरथमाश्रस सैषवम् ॥२३॥
 प्रगृह्य रुचिरं शापं शरशं परमाद्भुतान् ।
 दण्डितोऽन्तु शृगं धीरो जगाम दिग्भ्रुचराम् २४
 सैं कुमारो यनं मगेरथन्तात्रविवेग ह ।
 यत्राऽऽन्ते मगवाऽष्टशै रममाण सहोमया ॥२५
 तन्मिन्प्रविष्ट एवार्तो सुपुत्र परधीरदा ।
 अपगयस्त्रिपयामान्मानमथं च षट्शान् नृप ॥२६॥
 तथा वदन्तुगा मर्षं जामन्विद्विपययम् ।
 दृष्ट्वा विमनगोभूयन्धीधमाणा परस्परम् ॥२७॥
 राजोवाच—
 षपमपगुणो दशः वन वा मगवन्ऽहतः ।

प्रभमेनं समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि नः ॥२८॥
 श्रीशुक उवाच—
 एकदा गिरिश द्रष्टुमृपयस्तत्र सुव्रता ।
 दिशो धितिमिरामासा* कुर्वन्तःसैमुपागमन् २९
 तान्विलोकयांश्चिका देधी विवासा व्रीडिता भृशम्
 मर्तुरङ्गात्सहृत्पाय नीषीमाश्रष पर्यधात् ॥३०॥
 ऋपयोऽपि तयोर्धीस्य प्रसङ्ग रममाणयोः ।
 निश्रुताः प्रययुस्तस्मात्परनारायणाभ्रमम् ॥३१॥
 वैदिदं मगवानाह प्रियाया प्रियकाम्यया ।
 स्थानं यः प्रविशेदतत्स वै योपिन्नवेदिति ॥३२॥
 एत ऊर्ध्वं वन तद्रे पुरुषा वर्जयन्ति हि ।
 सां चानुश्वरसंयुक्ता विचचार वनाद्गनम् ॥३३॥
 अथ तामाभ्रमाभ्याशे चरन्तीं प्रमदोचमाम् ।
 स्त्रीमि* परिश्रुतां धीस्य चकमे मगवान्मुध* ३४
 साऽपि तं चकम सुभूः सोमराजसुव पतिम् ।
 स तस्यां वनयामास पुरुषवसमात्मजम् ॥३५॥
 एष स्त्रीलमनुप्राप्त* सुपुत्रो मानषो नृप* ।
 सस्वार स्यङ्कुलाधाय वसिष्ठमिति शुकुंम ॥३६॥
 सै तस्य तां दद्यां दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः ।
 सुपुत्रस्ताऽऽश्रय पुस्तसुपाधाषत शङ्करम् ॥३७॥
 तुष्टस्सै स मगवानृपय प्रियंमावहन् ।
 स्यां च षाचमृतां कुर्षभिदमाह पिशांपत ॥३८॥
 मासं पुमान्म मयिता भातं स्त्री एव गोप्रजः ।
 इत्थं ध्यवम्यया कामं सुपुत्रोऽप्यतु मदिर्नाम् ३९
 आचार्यानुप्रदात्काम लब्ध्वा पुस्तं ध्यवम्यया ।
 पात्यामास जगतीं नाभ्यनन्दन्म सै प्रजाः ४०
 तस्योत्कलो गयो राजन्विमलध सुतारय* ।
 दधिणोपयराजानो षभृगुर्षमपलाता ॥ ४१ ॥

* १ इति भाग्य । २ इति मनुता । ३ इति तद्रे
 इति तद्रे एव १६५३ । ४ इति मन्मविदो १ ।
 ५ इति मन्मविदो २ । ६ इति मन्मविदो ३ ।

* १ इति भाग्य । २ इति मनुता । ३ इति तद्रे
 मयिता । ४ इति मन्मविदो १ । ५ इति मन्मविदो २ । ६ इति मन्मविदो ३ ।
 ७ इति मन्मविदो ४ । ८ इति मन्मविदो ५ । ९ इति मन्मविदो ६ ।
 १० इति मन्मविदो ७ । ११ इति मन्मविदो ८ । १२ इति मन्मविदो ९ ।
 १३ इति मन्मविदो १० । १४ इति मन्मविदो ११ । १५ इति मन्मविदो १२ ।

ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः ।

पुरुवरस उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनम् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे अथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

वैवस्वतमनोरिक्ष्वाकुप्रभृतिपुत्रोत्पत्तिः ॥ १ ॥ अज्ञानाद्गोवधं कृतवता मनुपुत्रेण पृषध्रेण तपोवनगमनं ॥ २ ॥ अन्ये-
षां मनुपुत्राणां वशकथनं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं गतेऽथ सुद्युम्ने मनुवैवस्वतः सुते ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनायां शतं समाः ॥ १ ॥
ततोऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुम् ।
इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्राँल्लेभे स्वसदृशान्दश ॥ २ ॥
पृषध्रस्तु मनोः पुत्रो गोपालो गुरुणा कृतः ।
पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरासनव्रतः ॥३॥
एकदा प्राविशद्गोष्ठं शार्दूलो निशि वर्षति ।
शयाना गाव उत्थाय भीतास्ता बभ्रमुर्व्रजे ॥४॥
एकां जग्राह बलवान्सा चैक्रोश भयातुरा ।
तस्यास्तत्क्रन्दितं श्रुत्वा पृषध्रोऽभिससार ह ॥५॥
खड्गमादाय तरसा प्रलीनोडुगणे निशि ।
अज्ञानर्नहनद्बभ्रोः शिरः शार्दूलशङ्कया ॥ ६ ॥
व्याध्रोऽपि वृक्णश्रवणो निस्त्रिशाँग्राहतस्ततः ।
निश्चक्राम भृशं भीतो रक्तं पथि समुत्सृजन् ॥७॥
मन्यमानो हतं व्याध्रं पृषध्रः परवीरहा ।
अद्राक्षीत्स्वहतां बभ्रुं व्युद्ययां निशि दुःखितः ८
तं शशाप कुलाचार्यः कृतागसमकामतः ।
न क्षत्रबन्धुः शूद्रस्त्वं कर्मणा भविताऽमुना ॥९॥
एवं शप्तस्तु गुरुणा प्रत्यगृह्णात्कृताञ्जलिः ।
अधारयद्गतं वीर ऊर्ध्वरेता मुनिप्रियम् ॥ १० ॥
वासुदेवे भगवति सर्वात्मनि परेऽमले ।

एकान्तित्वं गतो भक्त्या सर्वभूतसुहृत्समः ॥११॥
विमुक्तसङ्गः शान्तात्मा संयताक्षोऽपरिग्रहः ।
यदृच्छयोपपन्नेन कल्पयन्वृत्तिमात्मनः ॥ १२ ॥
आत्मन्यात्मानमाधाय ज्ञानतृप्तः समाहितः ।
विचचार महीमेतां जडान्धवधिराकृतिः ॥१३॥
एवंवृत्तो वनं गत्वा दृष्ट्वा दावाग्निमुत्थितम् ।
तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप परं मुनिः ॥ १४ ॥
कविः कैनीयान्विषयेषु निस्पृहो
विसृज्य राज्ञ्यं सह बन्धुभिर्वनम् ।
निवेश्य चित्ते पुरुषं स्वरोचिषं
विवेश कैशोरवयाः परं गतः ॥ १५ ॥
करूपान्मानवादासान्कारूपाः क्षत्रजातयः ।
उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सलाः ॥ १६ ॥
धृष्टाद्दार्ष्टमभूत्क्षत्रं ब्रह्मर्भ्यं गतं क्षितौ ।
र्तृगस्य वंशः सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसुः ॥१७॥
वसोः प्रतीकस्तत्पुत्र ओषवानोर्धवत्पिता ।
कन्या चोधवती नाम सुदर्शन उवाह ताम् ॥१८
चित्रसेनो नरिष्यन्तादक्षस्तस्य सुतोऽभवत् ।
तस्य मीढ्वाँस्ततः कूर्च इन्द्रसेनस्तु तत्सुतः ॥१९॥
वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात्तस्य सत्यश्रवा अभूत् ।
उरुश्रवाः सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥ २० ॥

१ विज० परिणत । २ उम० वृषध्रस्तु । ३ विज० सानु-
क्रोशभयातुरा । ४ विज० स्तु क्रन्दित । ५ उम० वृषध्रो ।
६ वीर० प्रच्छित्तद्बभ्रो । ७ विज० व्याध्रो विरुक्ण ।
८ उम० त्रिशांग्रहत । ९ वीर० दृढ । १० उम० वृषध्र ।
ग. ४९

१ विज० द्वितीयोऽध्याय । २ वीर० ब्रह्मावाप । ३ विज०
कविस्तदाय । ४ विज० सन्न । ५ वीर० रूढात् । ६ विज०
ब्रह्मभूत । ७ वीर० हि तत् । ८ विज० नभपुत्रोतिचलवा-
न्वातिमूलोऽभवद्दृष्टु । ९ विज० नोधवत्ससा ।

ततोऽभिवेष्यो भगवानभिः स्वयमभूत्सुत ।
 कानीन इति विख्यातो जादूकण्यो महानृपिः २१
 ततो ब्रह्मकुल जातमाभिवेष्यायन नृप ।
 नरिभ्यन्तान्वयं श्रोक्तो विष्टबंशमतं शृणु ॥ २२ ॥
 नामागो दिष्टपुत्रोऽन्यः कर्मणा वैश्वतां गतं ।
 मलन्दन सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्मलन्दनोत् ॥ २३ ॥
 वत्सप्रीतं सुतः प्रांशुस्तं सुतं प्रमतिं विदुः ।
 खेत्रिणं प्रमतेस्तस्माच्चामुपोऽयं विविद्यति ॥ २४ ॥
 पिबिंशतिमुतो रभः खनिनेत्रोऽस्य धार्मिकः ।
 करन्वमो महाराज तस्याऽऽसीदात्मनो नृप २५
 तस्याधीष्टित्सुतो यस्य मरुत्तस्य कृत्वर्त्यभूत् ।
 संवर्तोऽप्याजययं वै महायोग्यक्रिरसुत ॥ २६ ॥
 मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथाऽन्यस्य कश्चन ।
 सर्वं क्षिरभ्यं सासीघट्किचिच्चोस्य श्लोमनम् २७
 अमाघदिन्द्रः सोमेन दक्षिणामिर्दिजातय ।
 मरुत्त परिवेष्टारो विश्वेदेवा समासदः ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अर्वादिपुण्याः सुकन्यायाकन्यदुभयवर्णयैव कन्या ॥ १ ॥ शर्पातिपत्नीस्य ककुभिनसुतुम्बा रेवत्याम् कन्या ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

शर्पातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठः स बभूवह ।
 यो वा अक्षिरसां सभे द्वितीयमेह ऊषिवान् ॥ १ ॥
 सुकन्या नाम तस्याऽऽसीत्कन्या कमललोचना ।
 तथा सार्धं वनगतो क्षगमभ्यवननाभमम् ॥ २ ॥
 सा सखीमिं परिभृता विधिन्वत्यङ्घ्रिपान्वने ।
 वरमीकरधे ददृशे खद्योत इष ज्योतिषी ॥ ३ ॥
 ते देव्योदिता पाला ज्योतिषी कण्ठकेन वै ॥

१ मित्र वेपथस्य मयवा । २ वीर इन्दनः ।
 ३ वीर इन्दनात् । ४ वीर तस्युतः प्रमतिर्विभो । मित्र
 तस्युतः प्रमतिर्विभुः । ५ वीर उमित्र । ६ उम
 ज्योतिः । ७ मित्र वास्तवि । वीर धितस्य शोमर्त ।
 ८ मित्र संवभूवह । ९ मित्र महारथगात् । १ मित्र
 ३ वीर शोदिता । ११ मित्र वा ।

अविध्यन्मृगभावेन सुस्रावास्तुक्तो बहू ॥ ४ ॥
 लकुन्मृत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानां च तस्यपात् ।
 राजर्षिस्तंशुपालस्य पुरुषान्विसितोऽप्रवीत् ॥ ५ ॥
 अप्यमर्द्रं न युष्माभिर्मार्गवस्य विचेष्टितम् ।
 व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाभ्रमदूषणम् ॥ ६ ॥
 सुकन्या प्राह पितरं मीता किंचित्कथं मया ।
 त्रे ज्योतिषी अब्रानन्त्या निर्भिन्न कण्ठकेन वै ७

१ वीर विन्दुमान् । २ वीर विन्दुसहायम् । ३ मित्र
 वेष्टिभिरा । वीर चक्रमित्त । ४ मित्र मिथवाच यना
 शिरः । ५ वीर सोषाय । मित्र प्रथम । ६ वीर= मृये ।
 ७ मित्र योनिधरः । ८ उम तस्युतः सहदेवस्य । ९ वीर
 तस्य वातमयः । १० वीर ततोऽपि मित्र भित्तो । ११ मित्र
 तृतीयोऽध्यायः । १२ वीर शर्पाति । मित्र लघुपा-
 न्वयम् ।

दुहितुस्तद्वचः श्रुत्वा शर्यातिर्जातसाध्वसः ।
मुनिं प्रसादयामास बल्मीकान्तर्हितं शनैः ॥८॥
तदभिप्रायमाज्ञाय प्रादाद्दुहितरं मुनेः ।
कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामन्त्र्य पुरं प्रायात्समाहितः ॥९॥
सुकन्या च्यवनं प्राप्य पतिं परमकोपनम् ।
प्रीणयामास चित्तज्ञा अग्रमत्ताऽनुवृत्तिभिः ॥१०॥
कस्यचिन्वथ कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ ।
तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरौ ॥११॥
ग्रहं ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वामप्यसोमपोः ।
क्रियतां मे वयोरूपं प्रमदानां यदीप्सितम् ॥१२॥
वाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनन्द्य भिषक्तमौ ।
निमज्जतां भवानस्मिन्हृदे सिद्धविनिर्मिते ॥१३॥
इत्युक्त्वा जरयाग्रस्तदेहो धमनिसन्ततः ।
हृदं प्रवेशितोऽश्विभ्यां वैलीपलितविप्रियैः ॥१४॥
पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीच्या वनिताप्रियाः ।
पद्मस्रजः कुण्डलिनस्तुत्यरूपाः सुवाससः ॥१५॥
तान्निरीक्ष्य वरारोहा सरूपान्सूर्यवर्चसः ।
अजानती पतिं साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ ॥१६॥
दर्शयित्वा पतिं तस्यै पातित्रत्येन तोषितौ ।
ऋषिमामन्त्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ॥ १७॥
यक्ष्यमाणोऽथ शर्यातिश्च्यवनस्याऽऽश्रमं गतः ।
ददर्श दुहितुः पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसम् ॥ १८ ॥
राजा दुहितरं ग्राह कृतपादाभिवन्दनाम् ।
आशिपथ्वाप्रयुञ्जानो नातिप्रीतमर्ना इव ॥१९॥
चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया
प्रैलंभितो लोकनमस्कृतो मुनिः ।
यैन्वं जराग्रस्तमसत्यसंमतं
विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगम् ॥ २० ॥
कथं मतिस्तेऽर्च्यगताऽन्यथा सतां
कुलप्रसूते कुलदूषणं त्विदम् ।

त्रिभर्षिं जारं यदपत्रपाकुलं
पितुश्च भर्तुश्च नयस्यधस्तमः ॥ २१ ॥
एवं श्रुवाणं पितरं सयमाना शुचिस्मिता ।
उवाच तात जामाता तवैष भृगुनन्दनः ॥२२॥
शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलंभनम् ।
विस्मितः परमप्रीतस्तनयां परिषखजे ॥ २३ ॥
सोमेन याजयन्वीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत् ।
असोमयोरप्यश्विनोश्च्यवनः स्वेन तेजसा ॥२४॥
हन्तुं तमाददे वज्रं सैद्योमन्युरमर्षितः ।
सवज्रं स्तंभयामास भुजमिन्द्रस्य भार्गवः ॥२५॥
अन्वजानंस्ततः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनोः ।
भिषजाविति यत्पूर्वं सोमाहुत्या वहिष्कृतौ ॥२६॥
उत्तानवर्हिरानर्तो भूरिषेण इति त्रयः ।
शर्यातेरभवन्पुत्रा आनर्तद्वैवतोऽभवत् ॥ २७ ॥
सोन्तःसमुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीम् ।
आस्थितोऽभुङ्क्त विषयानानर्तादीनरिन्दम् ॥२८॥
तस्य पुत्रशतं जज्ञे ककुब्जियेष्टमुत्तमम् ।
कैकुब्जी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विशुं गतः २९
कैन्यावरं परिग्रष्टुं ब्रह्मलोकमपावृतम् ।
आवर्तमाने गान्धर्वे स्थितोऽलब्धक्षणः क्षणम् ३०
तदन्त आद्यमानस्य स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् ।
तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ॥३१॥
अहो राजन्निरुद्धास्ते कालेन हृदि ये कृताः ।
तत्पुत्रपौत्रनमृणां गोत्राणि च न शृणुमहे ॥३२॥
[सुहूर्तं शृण्वतोऽश्राव्यं प्रतिघातस्य तेऽनघ]
कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः ।
तद्गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबलः ॥ ३३ ॥
कन्यारत्नमिदं राजन्नरत्नाय देहि भो ।
भुवो भारवताराय भगवान्भूतभावनः ॥ ३४ ॥
अवतीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणकीर्तनः ।

१ उभ० सहानुग । २ वीर० ययेप्सित । ३ उभ०
इत्युक्तौ । ४ विज० स्वयं चामज्जता हृदे । ५ वीर० विग्रह ।
६ विज० स्वयं । ७ वीर० स्तूयमानो । ८ वीर० क्षिपो न
प्र । ९ वीर० नातिहृष्ट । १० वीर० प्रलोमितो । ११ उभ०
या त्व । १२ विज० स्तंभ । १३ विज० मार्गन्विय मन्त्रः ।

१ वीर० सोमेनायाजयद्वीर । २ वीर० शतमन्यु ।
३ वीर० रेवतो रेवतीं कन्या । ४ वीर० समादाय दिव ।
५ उभ० पुत्र्या वर । ६ विज० तदन्ते विभुमानस्य । ७ विज०
इदमर्धमधिक । ८ वीर० कालोतियात । विज० कालो
मानसिणावतिभक्त्या ।

इत्यादिष्टोऽभिवन्धाजं नृप स्वपुरमागत ॥३५॥
त्यक्तं पुण्यबनत्रासाद्वाठभिर्दिश्ववसितै ।

सुतां दंश्वाऽनवघात्रीं षलाय बलशालिन ।
बदर्याख्य गतो राजा तनु नारायणाभ्रमम् ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे कृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

मनुषीश्वर नामागम कथा ० १ ॥ नामागपुत्रस्याम्बरीषस कथा ० २ ॥ एकादशीसप्तमसुठिष्ठोम्बरीषस इत्युक्ती
पारमसमये बुर्वासस आगमन ॥ ३ ॥ स्वपारणवेडातिक्कमिषांबरीषेण सप्तमक्षणे कृते कुदेम कपिणा अंबरीष इत्यु
स्रजरातः कुत्वाभिर्मां ० ४ ॥ तत्र राहो रक्षार्थं शिवेन चक्रापुत्रेण कुत्वां दुग्धा कपिमपि इत्युममित्रावर्ण ॥ ५ ॥
कुत्वापुत्रकम्बलागेन कपिणा भगवन्तं प्रति शरणगमन ० ६ ॥ भगवता नारायणेन स्वभक्तमाहात्म्यप्रकटनार्थं अंबरीषं
प्रत्येव शरणगमनचोदना ० ७ ॥

श्रीशुक उवाच—

नामागो नमगापत्यं यं तैतं आतरः कविम् ।
यधिष्ठ स्यमञ्जन्दायं ब्रह्मचारिणमौगतम् ॥ १ ॥
आतरोऽमाह किं मह्यं मज्जाम पितर तव ।
[नामागस्तु पिता पुत्रं प्राह त ब्रह्मचारिण]
तां ममार्यास्ततामारुह्युर्मा पुत्रक तदाहया ॥२॥
इमे अक्रिरमः सत्रमासतज्य सुमेघसः ।
पष्टं पष्टमुपेत्याह कवे श्रुयन्ति कर्मणि ॥ ३ ॥
तास्तं क्षयय सूक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मन ।
ते स्यन्तो घन सत्रपरिक्षेपितमात्मन ॥ ४ ॥
दास्यन्त्यथ ततो गच्छ तथा स कृतवान्यथा ।
तसं दक्षा ययुः स्वर्गं ते सत्रंपरिक्षेपितम् ॥५॥
तं कभित्स्त्रीकरिप्यन्तं पुत्रप कृप्यादर्शनः ।
उषाचोचरतोऽभ्येस्य ममेदं वास्तुर्कं वसु ॥ ६ ॥
ममेदमृपिमिर्दक्षमिति र्हाई स मानव ।
स्यार्मां ते पितरि प्रभं पृष्टवान्पितरं तथा ॥७॥
यद्ब्रवास्तुगत सर्वेषुच्छिष्टसृपयः क्वचित् ।

चक्रुर्विभाग रुद्राय स देव सर्वमर्हति ॥ ८ ॥
नैमगस्तं प्रब्राम्याऽऽह तवेक्ष किल वास्तुकर्म ।
इत्याह मे पिता ब्रह्मच्छिरसा तां प्रसादये ॥९॥
यत्ते पिताऽनदद्वर्मं स तुं सत्य प्रमापसे ।
ददामि ते मन्त्रद्वये ज्ञानं ब्रह्म सनातनम् ॥१०॥
[तसौदसत्य न भूयात्परसां चापदि क्वचित् ।
सत्येन परिसंतुष्टो भवामीष्ट स मे भवेत् ॥११॥]
गृह्णाण द्रविणं दत्तं मत्तैश्च परिषेपितम् ।
इत्युक्त्वाऽर्वाहो रुरो भगवान्सत्यवत्सल ॥१२॥
य एतत्संकरेत्प्रातः साय च सुसमाहित' ।
कविर्मैषति मन्त्रज्ञो गतिं चय तथाऽऽत्मनः ॥१२॥
नामागादंबरीषोऽभून्महाभागवत' कृती ।
नास्पृशद्ब्रह्मशापोपि ये नं प्रतिहत क्वचित् ॥१३॥

राजोवाच—

भगवन्श्रोतुमिच्छामि राजपेंतस्य धीमत ।
न प्राभूयश्च निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्यय ॥१४॥
श्रीशुक उवाच—
अंबरीषो महाभाग सप्तद्वीपवर्ती महीम् ।

१ मित्र नामागोऽन्यदतः प्राहो ये नला आतरः ।
२ वीर यं न उक्रुतर । ३ मित्र भाह स । ४ मित्र म
जान । ५ वीर इदमभमभिधे । ६ वीर मम ज्ञाना । मि
त्र कि म ज्ञाना । ७ वीर इमे अक्रिरमः । ८ वीर सत्रे ।
९ वीर दास्यन्त्यथ ततो गच्छ । मित्र दास्यन्त्यथ ततो गच्छ ।
१ मित्र बरिचरन्तं । ११ वीर वास्तुर्कं । मित्र वास्तुर्कं ।
१२ मित्र स एव वितरं तथा ।

१ मित्र चतुर्थोऽध्यायः । २ मित्र चक्रुर्वि । ३ उम
नामापत्यं । ४ उम वास्तुर्कं । ५ उम तां य । ६ वीर
कवे श्लोक क्वचित् इत्युक्ते । ७ वीर च सत्रप्रपरिक्षेपि ।
मित्र बलमप्रपरिक्षेपि । ८ वीर पृष्टव । ९ मित्र
अत्र पयमोऽध्यायः । १० वीर वनप्रतिहतः । मित्र चक्र-
प्रतिहतः ।

अच्ययां च श्रियं लब्ध्वा विभवं चातुलं भुवि १५
मेनेऽतिदुर्लभं पुंसां सर्वं तत्स्वप्नसंस्तुतम् ।
विद्वान्विभवनिर्वाणं तमो विशति यत्पुमान् १६
वासुदेवे भगवति तद्भक्तेषु च साधुषु ।
प्राप्तो भावं परं विश्वं येनेदं लोष्टवत्स्मृतम् ॥ १७ ॥
स वै मनः कृष्णपदारविन्दयो-
र्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।
करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिपु
श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥ १८ ॥
मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ
तद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसङ्गमम् ।
घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे
श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पिते ॥ १९ ॥
पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे
शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ।
कामं च दास्ये न तु कामकाम्यया
र्थयोत्तमश्लोकजनार्थया रतिः ॥ २० ॥
एवं सदा कर्मकलापमात्मनः
परेऽधियज्ञे भगवत्यधोक्षजे ।
सर्वात्मभावं विदधन्महीमिमां
तन्निष्ठविप्राभिहितः शशास ह ॥ २१ ॥
ईजेऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरं
महाविभूत्योपचिताद्भक्षिणैः ।
ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभि-
र्धन्वन्भ्यभिस्त्रोतमसौ सरस्वतीम् ॥ २२ ॥
यस्य ऋतुषु गीर्वाणैः सदस्या ऋत्विजो जनाः ।
तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यदृश्यन्त सुवाससः ॥ २३ ॥
स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रियः ।
शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् ॥ २४ ॥
संमर्द्ध्यन्ति तान्कामाः स्वाराज्यपरिभाविताः ।

दुर्लभां नापि सिद्धानां मुकुन्दं हृदि पश्यतः ॥ २५ ॥
स इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिवः ।
स्वधर्मेण हरिं प्रीणन्सङ्गान्सर्वाञ्छनैर्जहौ ॥ २६ ॥
गृहेषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु
द्विपोत्तमस्यन्दनवाजिपत्तिर्षु ।
अक्षय्यरत्नाभरणायुधादि-
ष्वनन्तकोशेष्वकरोदसन्मतिम् ॥ २७ ॥
तस्मा अदाद्वरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहम् ।
एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भृत्याभिरक्षणम् ॥ २८ ॥
आरिराधयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया ।
युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥ २९ ॥
व्रन्ताते कार्तिके मासि त्रिरात्रं समुपोपितः ।
स्नातः कदाचित्कालिन्द्यां हरिं मधुवनेऽर्चयत् ३०
महाभिषेकविधिना सर्वोपस्करसंपदा ।
अभिषिच्यांवरौकल्पैर्गन्धमाल्यार्हणादिभिः ॥ ३१ ॥
तद्गतान्तरभावेन पूजयामास केशवम् ।
ब्राह्मणांश्च महाभागान्सिद्धार्थानपि भक्तितः ३२
गवां रुक्मविपाणीनां रूप्याङ्गीणां सुवाससाम् ।
पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ॥ ३३ ॥
प्राहिणोत्साधु विप्रेभ्यो गृहेषु न्यर्षुदानि पद् ।
भोजयित्वा द्विजानग्रे स्वाद्वन्नं गुणवत्तमम् ॥ ३४ ॥
लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे ।
तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद्गुर्वासा भगवानभूत् ॥ ३५ ॥
तमानर्चातिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनार्हणैः ।
ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ॥ ३६ ॥
प्रतिनन्द्य स तद्याज्जां कर्तुमावश्यकं गतः ।
निममज्ज बृहद्भ्यायन्कालिन्दीसलिले शुभे ॥ ३७ ॥
मुहूर्तार्धावशिष्टायां द्वादश्यां परंणं प्रति ।
चिन्तयामास धर्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्मसङ्कटे ॥ ३८ ॥
ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारणे ।

१ वीर० विभु । २ उभ० संमित । ३ वीर० वत्कृत ।
४ वीर० श्रुती । ५ विज० सङ्ग । ६ विज० सौरभश्रीमत्तुलस्यां ।
७ विज० कामं तु । ८ विज० तथो । ९ विज० श्रया रतिं ।
१० विज० विद्वानभिस्त्रो । ११ वीर० अनुगायद्भिः । १२ वीर०
न वर्धयन्ति तान्कामान्स्वा । विज० समृद्धा यस्य नो कामाः ॥ १२ ॥

१ विज० अपि । २ वीर० पङ्क्तिषु । ३ उभ० योगेन ।
४ वीर० भीताभिः । विज० भूत्वाभिः । ५ वीर० यिषुर्विष्णु ।
६ वीर० धीरो । ७ विज० विच्य वराकल्पैः । वीर० विच्य
पराकल्पैः । ८ वीर० तर्हि तस्यातिथि । ९ वीर० सम्यक् ।
विज० भूय । १० वीर० पारणा । ११ वीर० सङ्कट ।
१२ वीर० श्यामप्यपारणे ।

यत्कृता साधु मे भूयादभर्मो धान मां स्पृशत् ३९
 अमसा क्वलेनार्थं करिष्ये व्रतपारणम् ।
 प्राहुरभमक्षयं धिप्रा ह्यक्षितं नाशितं च तैत् ॥४०॥
 इत्यप' प्रापय राजपिभिन्यन्मनसाञ्छ्युतम् ।
 प्रत्यक्षेत् कुरुभ्रेष्ठ द्विजागमनमथ स ॥ ४१ ॥
 दुर्वासा यमुनाकूलात्कृतावश्यक आगत ।
 राज्ञाजर्मिनन्दितस्तस्य धुमुषे चेष्टितं धिया ॥४२
 मन्थुना प्रचलद्वात्रो भुकुटीकृटिलानन' ।
 युद्धधितथ सुवरां कृताङ्गलिममापत् ॥ ४३ ॥
 अहो अस्य नृपसस्य भियोन्मत्तस्य पश्यत् ।
 वर्मव्यतिक्रम विष्णोरमक्तसधैमानिन' ॥४४॥
 यो मामतिथिमापातमातिथ्येन निमग्न्य च ।
 अदत्त्वा युक्तवांस्तस्य सद्यन्ते दर्शये फलम् ॥४५॥
 एवं भुवाण उक्तस्य अटां रोपविदीपितः ।
 तथा स निर्भये तस्यै कृत्यां कालानलोपमाम् ॥४६
 सामापतन्तीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा सुवम् ।
 वेपयन्तीं समुद्रीस्य न चचाल पदाश्रुप' ॥४७॥
 प्राग्दिष्ट भृत्यरक्षार्यां पुरुषेण महात्मना ।
 ददाह कृत्यां तां चक्रं कृदाहिमिव पावकः ४८
 तदमिद्रवदुर्वीरस्य स्वप्रवासं च निष्फलम् ।
 दुर्वासा दुमुषे भीतो दिष्टु प्राणपरीप्सया ॥४९॥
 तमन्वधावद्भगवद्भवाङ्गं
 दावाप्रिकृतवक्षिणो यथाऽहिम् ।
 तथाञ्जुपर्कं मुनिरीषमाणो
 गुहां विविधुः प्रससार मेरो' ॥ ५० ॥
 दिष्टो नमः स्मां विषरान्समुद्रौ
 छोकान्सपालासिदिवं गव' सः ।
 यतोयतो धावति तत्रतत्र
 सुदर्शनं दुष्यसहं ददर्श ॥ ५१ ॥
 अलम्बनाथ स यदी कुतश्चि

त्सभस्तधितोऽरणमेपमाण' ।
 देवं विरिञ्च समगाद्रिघात
 स्वाहात्मयोनेऽजिततजसो माम् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मोषाच—
 स्थानं मदीय सह विश्वमेत
 स्कीडावसाने द्विपरार्धसंज्ञे ।
 भ्रूमङ्गमात्रेणे हि संदिघद्योः
 कालात्मनो यस्य तिरो भविष्यति ॥ ५३ ॥
 अहं भवो दधभृगुप्रधाना
 प्रजेऽभूतेऽसुरेऽद्यमृत्या ।
 सर्वे वयं यक्षियमं प्रपन्ना
 मूर्धैर्यपितं लोकहितं वहाम' ॥ ५४ ॥
 प्रत्यास्पातो धिरिञ्चेन विष्णुषेकोपवापित' ।
 दुर्वासा' शरणं यातः शर्वं कैलासवासिनम् ५५
 श्रीकृद् उवाच—
 वयं न तात प्रमथाम भूमि
 यस्मिन्यरेऽन्येऽप्यज्वलीवकोशा' ।
 भवन्ति कालं नमभवन्ति हीहृषा'
 सहस्रशो यत्र वयं ब्रमाम' ॥ ५६ ॥
 अहं सनत्कुमारश्च नारदो भगवानञ्जः ।
 कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धमं वासुरि' ॥५७॥
 मरीचिप्रभृत्साधान्ये सिद्धेष्वा पारदर्शिन' ।
 निदाम न धयं सर्वे यन्मार्थां मायमाऽञ्जुता' ५८
 तस्य विश्वेश्वरस्वेद शस्त्रं दुर्षिपहं हि न ।
 तमेव शरणं याहि हरिस्तं श्रे विधास्यति ॥५९॥
 ततो निराशो दुर्वासा' पर्दं भगवतो ययौ ।
 विकृण्ठास्यं यदभ्यास्त भीनिवासः धिया सह ॥
 सद्यश्चमानोऽजितशस्त्रवह्निना
 तत्पादमूले पतित सवेपयुः ।
 आहाप्युतानन्व सदीप्सित प्रभो
 कृतागसं माञ्जहि विश्वमावन् ॥ ६१ ॥

१ विज् भाष । २ नीर पारणा । ३ उम आहु ।
 ४ नीर ह्यधितानधितं । ५ उम बह । ६ विज् विष्णु
 निवृत् । ७ उम स्वधमाभिना । ८ नीर तथा । ९ नीर
 प्रविशं । विज् आशिर्ह मच्छ । १० नीर इदृत् । ११ नीर
 ध भूमि ।

१ नीर द्विज विष्णु । २ नीर मायेपथ । ३ विज् च
 कस्यथ परवृत्ति को भविष्यत् । ४ विज् भूर्मा । ५ नीर
 शकेय । ६ विज् द्वितीयः पादः एतौवपथा । एतौव-
 द्वितीयतया य वर्तत । ७ विज् भूमो । ८ नीर विकृण्ठ-
 त्वे । ९ विज् मायक ।

अजानता ते परमानुभावं
कृतं मयाऽर्घं भवतः प्रियाणाम् ।
विधेहि तस्यापचितिं विधात-
र्भुच्येत यन्नाश्रुदिते नारकोऽपि ॥ ६२ ॥

श्रीभगवानुवाच—

अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतत्र इव द्विज ।
साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥ ६३ ॥
नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना ॥
श्रियं चात्यन्तिकीं ब्रह्मन्येषां गतिरहं परा ॥ ६४ ॥
ये दारागारपुत्राप्राणान्निर्वृत्तमिमं परम् ।
हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्यक्तुमुत्सहे ६५
मयि निर्वद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः ।

वशीकुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा ॥
मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयम् ।
नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविद्रुतम् ॥
साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहम् ।
मदन्यत्ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि ६८
उपायं कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् ।
अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्तं यातु वै भवान् ।
साधुषु ग्रहितं तेजः ग्रहर्तुः कुरुतेऽर्शिवम् ॥ ६९ ॥
तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसकरे उभे ।
ते एव दुर्विनीतस्य कल्पेते कर्तुरन्यथा ॥ ७० ॥
ब्रह्मंस्तद्गच्छ भद्रं ते नाभागतनयं नृपम् ।
क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति ॥ ७१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पादौ गृहीतवतो दुर्वाससो रक्षणार्थं अबरीषेण सुदर्शनस्तुतिः ॥ १ ॥ तस्तुतिप्रसन्नेन सुदर्शनेन दुर्वाससो मोचन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं भगवताऽऽदिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः ।
अंबरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत् ॥ १ ॥
तस्य सोऽयमनं वीक्ष्य पादस्पर्शविलज्जितः ।
अस्तावीत्तद्वरेरस्त्रं कृपया पीडितो भृशम् ॥ २ ॥
अंबरीष उवाच—
त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वं सोमो ज्योतिषां पतिः ।
त्वमापस्त्वं क्षितिर्व्योम वायुर्मात्रेन्द्रियाणि च ३
सुदर्शनं नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रिय ।
सर्वस्त्रघातिन्विप्राय स्वस्ति भूया इडस्पते ॥ ४ ॥
त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् ।
त्वं लोकपालः सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परम् ५

नमः सुनाभाखिलधर्मसेतवे
ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे ।
त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे
मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृणे ॥ ६ ॥
त्वं तेजसा धर्ममयेन संहृतं
तमः प्रकाशश्च धृत्तो महात्मनाम् ।
दुरत्ययस्ते महिमा गिरां पते
त्वं द्रूपमेतत्सदसत्परावरम् ॥ ७ ॥
यदा विसृष्टस्त्वमनञ्जनेन वै
बलं प्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् ।
बाहूदरोर्वद्विशिरोधराणि

१ विज० पुत्रादीन्प्राणा । २ विज० सिद्ध । ३ वीर०
मुपागम्य । ४ उभ० तद्यसन । ५ वीर० अस्तापीत्तद्वरे-
धक् । ६ वीर० सर्वारिघातिन् । ७ विज० भूयादिडस्पते ।
८ वीर० त्व धृतिर्निन्सा । विज० त्व वृत्ति सत्य । ९ वीर०
सर्वात्मस्त्व ।

१ वीर० वशे । २ विज० प्रदिष्ट । ३ उभ० विष्टतं ।
४ वीर० ह्यह । ५ वीर० मदन्य ते । ६ विज० भयं ।
७ विज० महाभाग । ८ विज० अत्राध्यायविच्छेदो नास्ति ।
९ विज० कर्मणेऽस्तु ते । १० विज० अयं श्लोक उत्तरश्च
श्लोक पूर्वोत्तरतया वर्तते । ११ वीर० दशो महात्मना ।
विज० दशोर्महात्मना । १२ उभ० प्रविश्योजित ।

यत्कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मां स्पृशत् ३९
 अमसा केषलेनार्यं करिष्ये व्रतपारणम् ।
 प्राहुरभ्यर्चयन् विप्रा ब्रह्मिन्तं नाश्रित च तैः ॥४०॥
 इत्यप' प्राश्य रावर्षिभिनन्तयन्मनसाञ्च्युतम् ।
 प्रत्यषष्ट कुरुभेष्ट द्विजागमनमेव स ॥ ४१ ॥
 दुर्वासा यमुनाकूलात्कृतावश्यक आगत ।
 राम्नाजर्मनन्दितस्तस्य ध्रुवधे वेष्टित धिया ॥४२
 मन्थुना प्रचलद्रात्रो भुङ्कुटीकुटिलानन' ।
 पुमुधितस्य सुवरां कृताञ्जलिममापत् ॥ ४३ ॥
 अहो अस्य नृशंसस्य धियोन्मत्स्य पश्यत ।
 धर्मन्व्यतिश्रम विष्णोरमक्तस्वैर्धर्मालिन' ॥४४॥
 यो मामतिथिमापातमातिथ्येन निमग्न्य च ।
 अदत्त्वा मुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥४५॥
 एवं भ्रुवाण उक्तस्य जटां रोपविदीपितः ।
 तथा स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमाम् ॥४६
 तामापतन्तीं अलतीमसिहस्तां पदा भ्रुवम् ।
 वेपयन्तीं समुद्रीस्य न चचाल पदाष्टुप' ॥४७॥
 प्राग्दिष्ट मृत्युरध्यायां पुरुषण महात्मना ।
 ददाह कृत्यां तां चक्र कुद्वाहिमिव पावक ४८
 तटमिद्रवदुद्रीस्य स्वप्रपासं च निष्फलम् ।
 दुर्वासा दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सता ॥४९॥
 समन्वधाषद्रगधद्रयात्रं
 दावामिन्द्रेस्तद्विखो यथाऽहिम् ।
 तथाऽनुपक्तं मुनिरीघमाणो
 गुहां विविधु प्रससार भेरो' ॥ ५० ॥
 त्रिंशो नम इमां विषरान्तमुद्रां
 छोकान्तपालोस्त्रिविवं गत स ।
 यतोपतो धावति तत्रतत्र
 गुदघ्नन दुष्प्रमहं ददर्श ॥ ५१ ॥
 अल्पघनाथ स यदी कुतश्चि

त्सभस्तचितोऽरण्यमेपमाण' ।
 दयं विरिञ्च समगाद्विधात
 आत्मात्मयोनेऽजिततेजसो माम् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मोघाच—
 स्थान मदीयं सह विश्वमेत
 क्कीटावसाने द्विपरार्धसंज्ञे ।
 भ्रूमङ्गमात्रेण हि संदिषश्चो
 कालात्मानो यस्य तिरो भविष्यति ॥ ५३ ॥
 अह भवो दक्षभृगुप्रधाना
 प्रनेशभूतेषुसुरेषुमुल्याः ।
 सर्वे वय यस्मिन्मयं प्रपन्ना
 मूर्ध्न्यपितं लोकहित बहाम' ॥ ५४ ॥
 प्रत्याख्यातो विरिञ्चने भिष्णुचेक्रोपतापित' ।
 दुर्वासा क्षरण यात शर्वं कैलासवासिनम् ५५
 श्रीकृत्र उवाच—
 वय न सात प्रभवाम भूमि
 यस्मिन्यरेऽन्येऽप्यज्जीवकोशा' ।
 भवन्ति काल नभवन्ति हीदृशा'
 सहस्रशो यत्र वय अमाम' ॥ ५६ ॥
 अह सनत्कुमारश्च नारदो भगवानज ।
 कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धर्म आसुरि' ॥५७॥
 मरीचिप्रमुखाभ्यान्व सिद्धेशा' पारदर्शिन' ।
 विदाम न वयं सर्वे यन्मर्यां माययाऽञ्जृता' ५८
 तस्य विशेषश्चरस्येद श्रुत्वं दुर्विषहं हि नः ।
 तमेव शरणं याहि हरिस्ते ईं विभास्यति ॥५९॥
 एतो निराशो दुर्वासा' पदं भगवतो यया ।
 यिकुण्डालस्यं यदध्यास्ते भीनिवास' धिया सह ॥
 संदक्षमानोऽजितशस्त्रघडिना
 तत्पादमूले पतित सवेपथुः ।
 आहाच्युतानन्त सदीप्सित प्रभो
 कृतागसं माञ्वाहि विश्वमाधन ॥ ६१ ॥

१ वित्र मात । २ वीर वारणा । ३ उभ भाद्रु ।
 ४ वीर लघितानसित । ५ वम यद । ६ वित्र विपत्
 निवृत्त । ७ उभ श्रेष्ठमानियः । ८ वीर वरा । वीर
 प्रसिद्धिः । वित्र आरिर्दं मन्त्र । ९ वीर ददत् । १० वीर
 च शुनि ।

१ वीर द्विज विष । २ वीर माप्रधव । ३ वित्र वा
 क्षरमन्त्रः परवति को भविष्यत् । ४ वित्र मुद्रां । ५ वीर
 लक्ष्यः । ६ वित्र द्विगोचः पदः सुदीपयतया । सुदीपः
 द्वितीयतया च वातव । ७ वित्र भूयो । ८ वीर वेदुष्कर-
 र्वं । ९ वित्र मामव ।

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

मनोज्यैष्ठ्यपुत्रस्य इक्ष्वाकोर्वशे शशादादिमान्धातुपर्यन्तानां राज्ञां कथाकथनं ॥ १ ॥ सौभरिकपिकथा ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

विरूपः केतुमाञ्छंशुरं वरीपसुतास्त्रयः ।
 विरूपात्पृषदश्चोऽभूत्तत्पुत्रस्तु रथीतरः ॥ १ ॥
 रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तन्तंवेजर्थितः ।
 अङ्गिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥२॥
 एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्त्वाङ्गिरसाः स्मृताः ।
 रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ ३ ॥
 क्षुवतस्तु मनोज्ञ इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः ।
 तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डकाः ॥ ४ ॥
 तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा नृप ।
 पञ्चविंशति पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ॥५॥
 स एकदाऽष्टकाश्राद्धं इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् ।
 मांसमानीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ माचिरम् ॥६॥
 तथेति स वनं गत्वा मृगान्हत्वा क्रियार्हणान् ।
 श्रान्तो बुभुक्षितो वीरः शशं चाऽऽददपस्मृतिः ७
 शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः ।
 चोदितः प्रोक्षणायाऽऽह दुष्टमेतदकर्मकम् ॥८॥
 ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाऽभिहितं नृपः ।
 देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रूपा ॥९॥
 स तु विप्रेण संवादं जापकेन समाचरन् ।
 त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावप यत्परम् ॥१०॥
 पितर्युपरतेऽभ्येत्य विकुक्षिः पृथिवीमिमाम् ।
 शार्सदीजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ॥११॥
 पुरञ्जयस्तस्य सुत इन्द्रवाह इतीरितः ।
 ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृणु नामानि कर्मभिः १२
 कृतान्त आसीत्सर्मरो देवानां सह दानवैः ।

पार्ष्णिग्राहो वृत्तो वीरो देवैर्देवैत्यपराजितैः ॥१३॥
 वचनोद्देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः ।
 वाहनत्वे वृत्तस्तस्य बभूवेन्द्रो महावृषः ॥ १४ ॥
 स संनद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखाञ्जितान् ।
 स्तूयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुदि स्थितः ॥१५॥
 तेजसाऽप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परात्मनः ।
 प्रतीच्यां दिशि दैत्यानां न्यरुणत्रिदशैः पुरम् १६
 तैस्तस्य चाभूत्प्रधनं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 यमाय भल्लैरनयदैत्यान्येऽभिययुर्मृधे ॥ १७ ॥
 तस्येषुपाताभिमुखं युगान्ताग्निमिवोल्बणम् ।
 विस्मृज्य दुद्रुवुर्देत्या हन्यमानाः स्वमालयम् ॥१८॥
 जित्वा पुरं धनं सर्वं सश्रीकं चक्रपाणये ।
 प्रत्ययच्छत्स राजर्षिरिति नामभिराहंतः ॥१९॥
 पुरञ्जयस्य पुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुतः पृथुः ।
 विश्वरन्धिस्ततश्चन्द्रो युवनाश्वश्च तत्सुतः ॥२०॥
 शावस्तैस्तत्सुतो येन शावस्ती^३ निर्ममे पुरी ।
 बृहदश्वस्तु शर्विंस्तिस्ततः कुवलाश्वकः ॥ २१ ॥
 यः प्रियार्थमुत्तङ्गस्य धुन्धुनामासुरं वली ।
 सुतानामेकविंशत्या सहस्रैरहनद्भुतः ॥ २२ ॥
 धुन्धुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलुः ।
 धुन्धोर्मुखाग्निना सर्वे त्रय एवावशेषिताः ॥२३॥
 दृढाश्वः कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत ।
 दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुंभस्तत्सुतः स्मृतः ॥२४॥

१ विज० धीरो । २ विज० वचनादेव । ३ विज० व्यापितो । ४ वीर० महात्मन । ५ विज० क्षमवद्राजन्स-
 द्भामो रोमहर्षण । ६ विज० ये युयुधुर्मृधे । ७ वीर०
 पाता । ८ वीर० दृष्ट्वाऽन्ये । ९ उभ० सर्वमयच्छद्वृष ।
 १० विज० राहुत । ११ वीर० विश्वगन्ध । विज० विश्व-
 गन्धि । १२ उभ० शावस्ति । १३ उभ० निर्मिता ।
 १४ उभ० शावन्नेन्वत । १५ वीर० सुदृष्ट । विज०
 प्रियार्थं सुदृन्दस्य । १६ उभ० प्रनञ्जलु । १७ वीर०
 नन्य चात्मज ।

१ वीर० तन्तवे ऋषि । २ वीर० क्षेत्रप्रसूता । विज०
 क्षत्रप्रसूता । ३ उभ० पुनश्चाग्निः । ४ विज० पुत्रशत ।
 ५ उभ० पञ्चविंशति पश्चात् । ६ वीर० श्राद्धे लिक्ष्वाकु ।
 ७ विज० क्रियार्हणान् । ८ विज० शशादादयः । ९ वीर०
 गमाचरत् । १० उभ० शावस्तीजे । ११ विज० वाप्युषा ।
 १२ विज० समरे ।

बुक्कणमज्रं प्रघने विराजसे ॥ ८ ॥
 स तं जमप्राणस्त्रलप्रहाणये
 निरूपितः सर्वसहो गदाश्रुता ।
 विप्रस्यं शास्त्रकुलदैवहोतवे
 विषेहि मद्र तदनुग्रहो दि नः ॥ ९ ॥
 यद्यस्ति दक्षमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनृष्टितः ।
 कुलं नो विप्रदैव चेद्भिज्जो मयतु विन्ध्वर ॥१०॥
 यदि नो मगवान्प्रीत एकं सर्वगुणाभयः ।
 सर्वभूतात्ममावेन द्विजो मयतु विन्ध्वरः ॥१२॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ।
 अशाम्यत्सर्वतो विप्रं प्रेदद्द्राजयाज्रया ॥१२॥
 स मुक्तोऽस्त्रामितापेन दुर्वासा स्वस्तिमास्ततः ।
 प्रच्छन्नं स तमुर्वाक्षं युञ्जान परमाक्षिप ॥१३॥
 दुर्वासा उवाच—
 अहो अनन्तदासानां महर्षेस्वं दृष्टमद्य मे ।
 कृतागसोऽपि यन्नाजन्मङ्गलानि समीहसे ॥१४॥
 दुष्करं को नु साधूनां दुस्त्यजो वा महात्मनाम् ।
 यैः संगृहीतो मगवान्सासतामृपमो हरिः ॥१५॥
 यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान्मवति निर्मलः ।
 तस्य तीर्थपदं किं वा दासानामवक्षिष्यते ॥१६॥
 रामभनुगृहीतोऽहं सयाजतिकल्प्यात्मना ।
 मैदसं पृष्ठतं कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिता ॥१७॥
 राजा तमकृताहारं प्रत्यागमनकाह्वया ।
 चरन्वावृपसंगृह्य प्रसाद्य सममोजयत् ॥ १८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

सोऽशिताऽऽहृतमानीतमातिथ्यं सार्वकामिकम् ।
 दृष्टात्मा नृपतिं प्राह ह्यर्जुनामिति सादरम् ॥१९॥
 श्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽसि तव भागवतस्य वै ।
 दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनाऽऽस्ममेधसा ॥२०॥
 कर्मावदातमेतत्ते गायन्ति स्वःश्रियो मुहुः ।
 कीर्तिं परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥२१॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं सकीर्त्य राजानं दुर्वासाः परितोषितः ।
 ययौ विहायसाऽऽमन्य ब्रह्मलोकमद्वैतकम् ॥ २२
 संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यौवता नागतो गतः ।
 मुनिस्तादर्शनार्काहो राजान्मद्यो बभूव ह ॥२३॥
 गते च दुर्वाससि सौमरीपो
 द्विजोपेयोगातिपवित्रमाहरत् ।
 अपेर्विमोक्षं व्यर्तनं च पुन्या
 मेने स्वधीर्यं च परानुमावम् ॥ २४ ॥
 एवंविधानेकगुणं स राजा
 परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे ।
 क्रियाकलापैः समुवाह मर्कि
 ययाऽऽधिरिश्वाभिर्बरांश्चकार ॥ २५ ॥
 अथांबरीपस्तनयेषु राज्यं
 समानक्षीलेषु विष्टभ्य धीरः ।
 वनं विवेक्षाऽऽत्मनि वासुदेवे
 मनो देवद्वन्द्वस्तगुणप्रवाहः ॥ २६ ॥
 इत्येतस्युप्यमारुप्यानमंबरीपस्य भूपते ।
 संकीर्तयन्नुप्यायन्मक्तो भगवतो मषेत् ॥२७॥

१ नीर प्रहाणयोर्विरूपितः । २ मित्र विप्रस्य पर ।
 ३ मित्र यदि मे । ४ नीर विप्रमज्रहाणयः । ५ नीर
 माहात्म्यं । मित्र महित्वं । ६ एतं दुष्करं किं नु साधूनां
 दुस्त्यजं वा । ७ एतं मनासं ।

१ नीर मुञ्जतां मुञ्जतामिति । २ नीर स्वर्गो
 बन्धित्वा भिनोः । ३ मित्र पावतं । ४ जम काही ।
 ५ मित्र भोगादिपवित्रमाहरत् । ६ मित्र व्यतमात्र
 पुण्या । ७ नीर परमपवित्रमिति । ८ मित्र यथा
 निरियादिमवचकार । ९ नीर हवः । १ नीर भाव

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

मनोज्यैष्ठपुत्रस्य इक्ष्वाकोर्वशे शशादादिमान्धातुपर्यन्ताना राज्ञां कथाकथन ॥ १ ॥ सौभरिक्रपिकथा ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

विरूपः केतुमाञ्छंभुरं वरीपसुतास्त्रयः ।
 विरूपात्पृषदथोऽभूत्तत्पुत्रस्तु रथीतरः ॥ १ ॥
 रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तन्तवेऽर्थितः ।
 अङ्गिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्त्रिनः सुतान् ॥२॥
 एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्त्वाङ्गिरसाः स्मृताः ।
 रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ ३ ॥
 क्षुवतस्तु मनोज्ञ इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः ।
 तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डकाः ॥ ४ ॥
 तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा नृप ।
 पञ्चविंशति पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ॥५॥
 स एकदाऽष्टकाश्राद्धं इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् ।
 मांसमानीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ माचिरम् ॥६॥
 तथेति स वनं गत्वा मृगान्हत्वा क्रियार्हणान् ।
 श्रान्तो बुभुक्षितो वीरः शशं चाऽऽददपस्मृतिः ७
 शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः ।
 चोदितः प्रोक्षणायाऽऽह दुष्टमेतदकर्मकम् ॥८॥
 ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाऽभिहितं नृपः ।
 देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रूपा ॥९॥
 स तु विप्रेण संवादं जापकेन समाचरन् ।
 त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परम् ॥१०॥
 पितृपरतेऽभ्येत्य विकुक्षिः पृथिवीमिमाम् ।
 शशं दीजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ॥११॥
 पुरञ्जयस्तस्य सुत इन्द्रवाह इतीरितः ।
 ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृणु नामानि कर्मभिः १२
 कृतान्त आसीत्संभरो देवानां सह दानवैः ।

पाष्णिग्राहो वृतो वीरो देवैर्देवपराजितैः ॥१३॥
 वचनादेवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः ।
 वाहनत्वे वृतस्तस्य वभूवेन्द्रो महावृषः ॥ १४ ॥
 स संनद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखाञ्छितान् ।
 स्तूयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुदि स्थितः ॥१५॥
 तेजसाऽप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परात्मनः ।
 प्रतीच्यां दिशि दैत्यानां न्यरुणत्रिदशैः पुरम् १६
 तैस्तस्य चाभूत्प्रधनं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 यमाय भलैरनयदैत्यान्येऽर्भिययुर्मृधे ॥ १७ ॥
 तस्येपुपाताभिमुखं युगान्ताग्निमिवोल्बणम् ।
 विसृज्य दुद्रुवुर्देत्या हन्यमानाः स्वमालयम् ॥१८॥
 जित्वा पुरं धनं सर्वं सश्रीकं वज्रपाणये ।
 प्रत्ययच्छत्स राजर्षिरिति नामभिराहंतः ॥१९॥
 पुरञ्जयस्य पुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुतः पृथुः ।
 विश्वैरन्धिस्ततश्चन्द्रो युवनाश्वश्च तत्सुतः ॥२०॥
 शावस्तेस्तत्सुतो येन शावस्ती निर्ममे पुरी ।
 बृहदश्वस्तु शर्वस्तिस्ततः कुबलयाश्वकः ॥ २१ ॥
 यः प्रियार्थमुत्तङ्कस्य धुन्धुनामासुरं बली ।
 सुतानामेकविंशत्या सहस्रैरहनद्भुतः ॥ २२ ॥
 धुन्धुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलुः ।
 धुन्धोर्मुखाग्निना सर्वे त्रय एवावशेषिताः ॥२३॥
 दृढाश्वः कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत ।
 दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुंभस्तत्सुतः स्मृतः ॥२४॥

१ वीर० तन्तवे ऋषि । २ वीर० क्षेत्रप्रसूता । विज०
 क्षत्रप्रसूता । ३ उभ० पुनश्चाङ्गि । ४ विज० पुत्रशत ।
 ५ उभ० पञ्चविंशति पश्चाच्च । ६ वीर० श्राद्धे लिक्ष्वाकु ।
 ७ विज० क्रियार्हकान् । ८ विज० शशमाददय । ९ वीर०
 समाचरात् । १० उभ० शासनीजे । ११ विज० वाप्युक्त ।
 १२ विज० समरे ।

माग. ५०

१ विज० धीरो । २ विज० वचनादेव । ३ विज०
 व्यापितो । ४ वीर० महात्मन । ५ विज० ह्यभवद्राजन्स-
 ज्जामो रोमहर्षण । ६ विज० ये युयुधुर्मृधे । ७ वीर०
 घाता । ८ वीर० दृष्ट्वाऽन्ये । ९ उभ० सर्वमयच्छद्वज्र ।
 १० विज० राहुत । ११ वीर० विश्वगन्ध । विज० विश्व-
 गन्धि । १२ उभ० शावस्ति । १३ उभ० निर्मिता ।
 १४ उभ० शावस्तेस्तत । १५ वीर० मुदङ्कस्य । विज०
 प्रियार्थं मुकुन्दस्य । १६ उभ० प्रजज्वलुः । १७ वीर०
 स्तस्य चात्मज ।

सङ्गं त्यजेत मिथुनं व्रतिनां मुमुक्षुः
 सर्वात्मना न विसृजेद्ब्रह्मिन्द्रियाणि ।
 एकश्चरन्नहसि चित्तमनन्त ईशे
 युञ्जीत तद्ब्रतिषु साधुषु चेत्प्रसङ्गः ॥ ५१ ॥
 एकस्तपस्व्यहमथांभसि मत्स्यसङ्गा-
 त्पश्चाद्दौसमुत पञ्चसहस्रसर्गः ।
 नान्तं ब्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां

मायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभावः ॥ ५२ ॥
 एवं वसन्सृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः ।
 वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पतिदेवताः ॥ ५३ ॥
 तत्र तस्मात्पत्नीक्षणमात्मकर्षणमात्मवान् ।
 सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ॥ ५४ ॥
 ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याऽऽध्यात्मिकीं गतिम्
 अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शान्तमिवाग्निपः ५५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

मान्धातृवंश्यस्य हरिश्चन्द्रस्य कथा ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

मान्धातुः पुत्रप्रवरो योऽवरीषः प्रकीर्तितः ।
 पितामहेन प्रवृतो यौवनाश्वश्च तत्सुतः ।
 हारीतस्तस्य पुत्रोऽभून्मान्धातुप्रवरा इमे ॥ १ ॥
 नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्सस्य योरगैः ।
 तया रसातलं नीतो भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥ २ ॥
 गन्धर्वानिवधीत्तत्र वैध्यान्वै विष्णुशक्तिधृत् ।
 नागाह्वयधरः सर्पादभयं स्मरतामिदम् ॥ ३ ॥
 त्रैसदस्युः पौरुकुत्सो योऽनरण्यस्य देहकृत् ।
 हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्माद्रुणोऽथ त्रिवन्धनः ॥ ४ ॥
 तस्य सत्यव्रतः पुत्रस्त्रिशङ्करिति विश्रुतः ।
 प्राश्नन्त्वाण्डालतां शापाद्गुरोः कौशिकतेजसा ॥ ५ ॥
 सशरीरो गतः स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते ।
 पातितोऽवाक्शिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ६

त्रैशङ्कवो हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 यन्निमित्तमभूद्युद्धं पक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ॥ ७ ॥
 सोऽनपत्यो विषण्णात्मा नारदस्योपदेशतः ।
 वरुणं शरणं यातः पुत्रो मे जायतां प्रभो ॥ ८ ॥
 यदि वीरो महाराज तेनैव त्वां यजे इति ।
 तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहितः ॥ ९ ॥
 जातः सुतो ह्यनेनाङ्ग मां यजस्वेति सोऽब्रवीत् ।
 यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति १० ॥
 निर्दशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् ।
 दन्ताः पशोर्यज्ञायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ॥ ११ ॥
 जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् ।
 यदा पतन्त्यस्य दन्ता अथ मेध्यो भवेदिति १२ ॥
 पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् ।
 यदा पशोः पुनर्दन्ता जायन्तेऽथ पशुः शुचिः ॥
 पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् ।
 सार्नाहिको यदा राजन्नाजन्योऽथ पशुः शुचिः ॥
 इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्त्रितचेतसा ।
 कालं वञ्चयता तं तमुक्तो देवस्तमक्षत ॥ १५ ॥

१ विज० वृजिनान्सुमुक्षु । २ उभ० तद्ब्रतिषु । ३ विज० पश्चात्पुत्र । ४ विज० मातामहेन । ५ उभ० युवनाश्वस्तु । ६ उभ० हरितस्तस्य । ७ विज० चोरगै । ८ उभ० गन्धर्वान्सोव । ९ वीर० वध्यास्तान्विष्णु । विज० वध्यश्चान्विष्णु । १० उभ० मिम । ११ वीर० त्रसदस्यु । १२ वीर० तस्माद्भयरूपेण । १३ उभ० त्रिवन्धुग । १४ उभ० क्षण्डालता ।

१ वीर० विषयार्थ । २ वीर० स्वपत्न्या । ३ विज० मात्मवित् । ४ विज० अत्राध्यायविच्छेदो नास्ति । ५ विज० वरुणेनोक्ते । ६ वीर० सुतस्त्वननाद् । ७ विज० मात्राहुको ।

बर्हिणाभो निकुंमस्य कृशाभोऽध्यास्य सेनेजित् ।
 युवनाभोऽभवत्स सोज्ज्वल्यो धनंगतः ॥२५॥
 मार्याश्वतेन निर्विष्ण ऋषयोस्य कृपालव* ।
 इष्टिं स वर्ययाषडुरैर्त्रीं ते सुसमाहिताः ॥२६॥
 राजा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्पित ।
 दृष्ट्वा शयानान्विप्रास्तान्यपौ मञ्जुर्जलं खयम् २७
 उत्थितास्ते निद्राम्याथ व्युदकं कलशं प्रभो ।
 पप्रच्छु* कस्य कर्मेदं पीतं पुंसवर्नं जलम् ॥२८॥
 राजा पीतं विदित्साद्य ईश्वरप्रहितेन ते ।
 ईश्वराय नमश्चक्रुरहो दैवपलं चलम् ॥ २९ ॥
 तत्र* काल उपाहृते कुक्षिं निर्मिष दक्षिणम् ।
 युवनाभस्य तनयश्चक्रवर्ती जज्ञान ह ॥ ३० ॥
 कं धासति कुमारोयं स्तन्यं रोरुपते मुग्धम् ।
 मां धोता वत्स मारोदीरिवीन्द्रो दक्षिणीमदात् ३१
 न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादतः ।
 युवनाभोऽर्थं तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥
 प्रसंरस्युरिवीन्द्रोऽङ्ग विदधे नार्भं तस्य धै ।
 यस्माप्रसन्ति सुदिप्रा दस्यवो रायणादय ॥३३॥
 यौवनाभोऽयं माघाता षड्वर्त्यवनीं प्रभुः ।
 सप्तद्वीपवतीमकाः दद्यात्साप्युतवेजसा ॥ ३४ ॥
 इवे च यष्टं ऋतुभिरात्मपिद्भिरदक्षिणैः ।
 सर्वदेवमयं देवं सर्वोत्तमकमतीन्द्रियम् ॥ ३५ ॥
 द्रव्यं मश्रो विधिर्यशो यजमानस्तथर्त्विजः ।
 धर्मो देवश्च कालश्च सर्वमेतद्यदात्मकम् ॥३६॥
 यायन्त्यर्प उदेति स योवश्च प्रतिष्ठिति ।
 सर्वं तर्षोवनाशस्य मान्धातु धप्रभृत्पत ॥३७॥
 दद्यान्दिन्द्रोर्द्विहतरि बिन्दुमत्संयामघाष्टुपः ।
 पुरुकुलसंघरीपं मुचुकुन्दं च योगिनम् ।
 तेषां म्यमार* पश्चात्सर्त्तारिं वारिरे पतिम् ॥३८॥
 यमुनान्तर्जलं मैत्रन्प्यमानं परं तपः ।

निर्द्विचि मीनराजस्य धीस्य मैघुनधर्मिणः ॥३९॥
 जातस्त्वहो नृपं विप्र कन्यामेकामयाचत ।
 सोऽप्याह शृण्वतां ब्रह्मन्कार्यं कन्या स्वयंवरे ॥४०॥
 स विचि त्वांप्रियं स्त्रीणां वरठोऽयमसंमत* ।
 वलीपलित एजत्क इत्यहं प्रत्युदाहृत ॥ ४१ ॥
 साधयिष्ये तथाऽऽत्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितम् ।
 किं पुनर्मनुजैन्द्राणामिति व्यवसित* प्रभु ॥४२॥
 मुनि प्रवेशितः क्षत्रा कन्यान्तःपुरमृद्धिमत् ।
 इतश्च राजकन्यामिरकः पश्चात्तता भरः ॥४३॥
 तासां कठिरभूद्दयास्तदर्थेऽप्योषा सौहृदम् ।
 ममानुरुपो नाथ व इति तद्गतचेतसाम् ॥४४॥
 स बहुषस्ताभिरपारिणीय
 र्षेणः भियाज्जर्घ्यपरिच्छेदेषु ।
 गृहेषु नानोपवनामलांभः
 संरस्यु सौगन्धिककाननेषु ॥ ४५ ॥
 महाईश्वर्यासनवस्त्रभूषण
 ज्ञानानुलेपान्म्यवहारमात्यकैः ।
 स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा
 रेमेऽनुगायद्द्विभृंगवन्दिषु ॥ ४६ ॥
 यद्गार्हस्थ्यं तु संघीस्य सप्तद्वीपवतीपति ।
 यिस्मितः स्वममज्जहात्सार्धभौमभियाऽन्वितम् ४७
 एवं गृहेष्वभिरतो पिपयान्निविधैः सुखैः ।
 सवमानो न चातुप्यदाभ्यस्तोकेरिवाणल ॥४८॥
 स कदाचिदुपासीन आत्मापद्भवमारतनः ।
 ददर्श बहुषाचार्यो मीनसङ्घसमुत्थितम् ॥४९॥
 अहो इम पश्यत म विनाशं
 तपस्विनः राशरितप्रतस्य ।
 अन्तर्जल वारिश्चरप्रसङ्गा
 त्रय्योपिवर्तं मद्र चिरं धृतं यत् ॥ ५० ॥

१ शौर बर्हिणाभो । २ विप्र धर्मिणि । ३ शौर
 रेदीभ्य । ४ शौर लाम्ने । मित्र ह्यभो । ५ विप्र मां
 पातयन् । ६ शौर भावि । ७ शौर प्रमदस्यु । ८ शौर
 वास । ९ मित्र वाचवग्नाः प्रीतिः । १ शौर-मरता
 एगच्छः । ११ मित्र मज्जंगम्य ।

१ विप्र विभः । २ विप्र मैत्रुवदीषां । ३ ब्रह्मा
 एवात्मी । ४ विप्र भिया विराजतस्यपरिच्छेदेषु । ५ विप्र
 प्रातः । ६ शौर एतद्वीरावनीपति । ७ शौर स्मितः ।
 ८ शौर भिविधैर्भुषैः । ९ शौर संघामिते । विप्र
 प्रसादिपं ।

सङ्गं त्यजेत मिथुनं व्रतिनां मुमुक्षुः
सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिन्द्रियाणि ।
एकश्चरत्रहसि चित्तमनन्त ईशे
युञ्जीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसङ्गः ॥ ५१ ॥
एकस्तपस्व्यहमथांभसि मत्स्यसङ्गा-
त्पश्चाशदासमुत् पञ्चसहस्रसर्गः ।
नान्तं व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां

मायागुणैर्हृतमतिर्विपर्येऽर्थभावः ॥ ५२ ॥
एवं वसन्गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः ।
वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पतिदेवताः ॥ ५३ ॥
तत्र तस्या तपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मैवान् ।
सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ॥ ५४ ॥
ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याऽऽध्यात्मिकीं गतिम्
अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शान्तमिवाचिपः ५५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

मान्धातृवंश्यस्य हरिश्चन्द्रस्य कथा ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

मान्धातुः पुत्रप्रवरो योऽवरीपः प्रकीर्तितः ।
पितामहेन प्रवृतो योर्वनाश्वश्च तत्सुतः ।
हारीतस्तस्य पुत्रोऽभून्मान्धातृप्रवरा इमे ॥ १ ॥
नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः ।
तथा रसातलं नीतो भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥ २ ॥
गन्धर्वानं वधीत्तत्र वैध्यान्वै विष्णुशक्तिधृत् ।
नागाल्लब्धवरः सर्पादभयं स्मरतामिदम् ॥ ३ ॥
त्रैसदस्युः पौरुकुत्सो योऽनरण्यस्य देहकृत् ।
हर्यश्वस्तसुतस्तस्मादरुणोऽथ त्रिवन्धनः ॥ ४ ॥
तस्य सत्यव्रतः पुत्रस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुतः ।
प्राप्तश्चाण्डालतां शापाद्गुरोः कौशिकतेजसा ॥ ५ ॥
सशरीरो गतः स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते ।
पातितोऽवाक्शिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ६

त्रैशङ्कवो हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
यन्निमित्तमभूद्युद्धं पक्षिणोर्वहुवार्षिकम् ॥ ७ ॥
सोऽनपत्यो विपण्णात्मा नारदस्योपदेशतः ।
वरुणं शरणं यातः पुत्रो मे जायतां प्रभो ॥ ८ ॥
यदि वीरो महाराज तेनैव त्वां यजे इति ।
तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहितः ॥ ९ ॥
जातः सुतो ह्यनेनाङ्ग मां यजस्वेति सोऽब्रवीत् ।
यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति १० ॥
निर्दशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् ।
दन्ताः पशोर्यज्ञायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ॥ ११ ॥
जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् ।
यदा पतन्त्यस्य दन्ता अथ मेध्यो भवेदिति १२
पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् ।
यदा पशोः पुनर्दन्ता जायन्तेऽथ पशुः शुचिः ॥
पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् ।
सान्नाहिको यदा राजत्राजन्योऽथ पशुः शुचिः ॥
इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्त्रितचेतसा ।
कालं वञ्चयता तं तमुक्तो देवस्तमैक्षत ॥ १५ ॥

१ विज० वृजिनान्मुमुक्षु । २ उभ० तद्व्रतिषु । ३ विज०
पद्माशताथ सुतपञ्चसहस्रसङ्ग । ४ वीर० वर्ग । ५ उभ०
मान्धातृपुत्र । ६ विज० मातामहेन । ७ उभ० युवनाश्वस्तु ।
८ उभ० हरितस्तस्य । ९ विज० चोरगै । १० उभ० गन्ध-
र्वान्तोव । ११ वीर० वध्यास्तान्विष्णु । विज० वध्यश्चान्वि-
ष्णु । १२ उभ० मिम । १३ वीर० त्रसदस्यु । १४ वीर०
स्तस्माद्भयरुणोथ । १५ उभ० त्रिवन्धुर । १६ उभ०
धण्डालता ।

१ वीर० विपयार्थ । २ वीर० स्वपत्न्या । ३ विज०
मात्मवित् । ४ विज० अत्राध्यायविच्छेदो नास्ति । ५ विज०
वरुणेनोक्त । ६ वीर० सुतस्त्वनेनाङ्ग । ७ विज० सान्नाहिको ।

रोहितम्भमिन्द्राय पितु कर्म चिकीर्षितम् ।
 प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाणिगरण्य प्रत्यपघत ॥ १६ ॥
 पितर वरुणप्रसूत युक्ता ज्ञातमहोदरम् ।
 रोहितो ग्राममयाम तमिन्द्र प्रत्यपघत ॥१७॥
 भूम पर्यटन पुण्यं तीर्थक्षत्रनिषेधणं ।
 रोहितायाटिग्रन्थं सोऽप्यरण्यञ्जमत्समाम् १८
 एष द्वितीये तृतीये षतुर्थे पञ्चमे तथा ।
 अभ्यत्याभ्यत्य स्यविगे विप्रो भूलाऽऽह वृत्रहा ॥
 षष्ट संवत्सर सत्र चरिता रोहित पुरीम् ।
 उपग्रजभजीगर्तादश्रीणा मध्यम सुतम् ॥ २० ॥
 हुनः'उप प'पु पिप्र प्रदाय गमवन्त् ८ ।
 तत' पुष्पमधेन हरिध'द्रो महायगा' ॥ २१ ॥

मुक्तोदरोऽप्यजदेवान्वरुणादीन्महत्कथ ।
 विद्यामिश्रोऽमषत्सि होता चाच्चरुंरात्मवान् २२
 जमदग्निरबृहदा वसिष्ठोऽप्यास्य सामगः ।
 वस्मं हुष्टो ददाविन्द्र ग्रातकाममय रथम् २३ ॥
 गुन शेषस्य माहात्म्यमुपरिष्ठात्प्रचक्षते ।
 सत्यमारां धृतिं दृष्ट्वा समार्यस्य च भूपत ॥२४॥
 विद्यामिगो भृशं प्रीतो ददाचविहतां गतिम् ।
 मनः पृथिव्यां तामस्त्रित्सेजसौऽग्निलन तद् ॥
 खे वायुं धारयस्तथ भूतादां त महात्मनि ।
 तस्मिन्ज्ञानकलां ध्यात्वा तथाऽज्ञान विनिर्दहन २६
 हिरा तं स्यन भाषेन निर्वाणसुगर्तविदा ।
 अनिर्दश्याप्रतषयेण तस्यां विध्वंसवधन ॥२७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराण नवमस्कन्ध सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

हरिधन्वन्वचनं गतास्य चरितं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
 इति रोहितगुनधपमत्साद्विनिमित्ता ।
 पपापुर्गि मुण्योऽत्रो विप्रयो यस्य साऽऽमज ॥१॥
 मग'म'गुगमत्साद्रुष मत्सापि वाद्रुष ।
 गो'गिभिर्हर्षेभू गजा गमार्षो पनमाविगत्र ॥२॥
 बृदं सं पक्षतां प्रात मद्रिष्यनुमरिष्यती ।
 आर्षेप ज्ञानगाऽऽमानं प्रनायनं निवारिता ॥३॥
 आत्रायास्य गपर्वाभिमगे दमो'पयो गद ।
 मट तनैव जंजाल' गगगात्पो महायगा ॥४॥
 मग'प'प्रवन्वागीन्वागगे ययुर्न कृम ।
 गमा'ज'त्रहा'प'पना'का'द'दय'प'ग'स ॥ ५ ॥
 नावर्षाद्रि'रा'प'पन'प'प' विह'ग'स'प'ग' ।
 सु'दा'न'पु'प'प'ग'का'भि'सु'म'का'प'प'मु'द'ग'ान् ६

अनन्तवामम काभिदधर्हिवासमोपगन् ।
 सो'यम'ध'र'य'ज'त' सर्व'द'रु'ग'म'क'म् ॥ ७ ॥
 आर्षो'प'दि'ष्ट'योग'न' हरिमात्मानमीश्वरम् ।
 तस्योत्पदं प'पु यज्ञ अदागर्थं पुन्दर ॥ ८ ॥
 गुमत्याम्नया पत्ना पितुगदशकारिण ।
 ह्यमन्वपमाणात्म गमन्नाश्परत'मदीम् ॥ ९ ॥
 प्रागुदीर्घ्यां दिगि ह्यं द'र'पु' प'पि'ला'न्ति'क' ।
 एष वाद्रि'र'ग'भोर' आत्म गी'डि'त'नो'ष'नः ॥१०॥
 ह्यन्वां ह्यन्वां पाप इति प'ष्टि'ग'द'गि'ण' ।
 उदा'पू'षा' अभि'य'पु'द'ग्नि'म'प' ह'दा' मु'नि ॥११॥
 ग'ग'री'ग'पि'ना' ता'र'म'द'न्'द'ह'न'प'ग'ग' ।
 म'द'ह'ति'म'द'ता' भ'म'गा'द'म'र'थ'ना'न् ॥ १२ ॥
 न गा'पु'न'दा' मु'नि'के'प'म'ति'ना
 नृ'प'पू'षा' इ'ति' ग'ग'र'प'ाम'नि' ।

१ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

वर्षं ततो गेयमर्षं विप्रस्यताम्

जगत्पवित्रात्मनि खे रजोभुवः ॥ १३ ॥
यस्येरिता साङ्ख्यमयी दृढेह नौ-
र्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययम् ।
भवार्णवं मृत्युपथं विपश्चितः
परात्मभूतस्य कथं पृथङ्गतिः ॥ १४ ॥
योऽसमञ्जस इत्युक्तः स केशिन्यां नृपात्मजः ।
तस्य पुत्रोऽशुमान्नाम पितामहहिते रतः ॥ १५ ॥
असमञ्जस आत्मानं दर्शयन्नसमञ्जसम् ।
जातिसरः पुरा सङ्गाद्योगी योगाद्विचालितः १६
आचरन्गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म विप्रियम् ।
सरख्यां क्रीडतो बालान्प्रास्यदुद्वेजयञ्जनम् ॥ १७ ॥
एवंवृत्तः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै ।
योगैश्वर्येण बालांस्तान्दर्शयित्वा ततो ययौ ॥ १८ ॥
अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान्पुनरागतान् ।
दृष्ट्वा विसिस्मिरे राजन्नाजा चाप्यन्वतप्यत १९ ॥
अंशुमांश्वोदितो राज्ञा तुरङ्गान्वेषणे ययौ ।
पितृव्यस्वातानुपथं भस्मान्ति ददृशे हयम् ॥ २० ॥
तत्राऽऽसीनं मुनिं वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्षजम् ।
अस्तौत्समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्रणतो महान् ॥
अंशुमानुवाच—
न पश्यति त्वां परमात्मनोऽजनो
न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभिः ।
कुतोऽपरे तस्य मनःशरीरधी-
विसर्गसृष्टा वयमप्रकाशाः ॥ २२ ॥
ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना

गुणान्विपश्यन्त्युत वा तमश्च ।
यन्मायया मोहितचेतसस्ते
विदुः स्वसंस्थं न वहिःप्रकाशाः ॥ २३ ॥
तं त्वामहं ज्ञानघनं स्वभाव-
प्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः ।
सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यं
कथं हि मूढः परिभावयामि ॥ २४ ॥
प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्ग-
मनामरूपं सदसद्विमुक्तम् ।
ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं
नमामहे त्वां पुरुषं पुराणम् ॥ २५ ॥
त्वन्मायारचिते लोके वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु ।
भ्रमन्ति कामलोभेर्ष्यामोहविभ्रान्तचेतसः ॥ २६ ॥
अद्य नः सर्वभूतात्मन्कामकर्मेन्द्रियाशयः ।
मोहपाशो दृढश्छिन्नो भगवंस्त्व दर्शनात् ॥ २७ ॥
श्रीशुक उवाच—
इत्थं गीतानुभावस्तं भगवान्कपिलो मुनिः ।
अंशुमन्तमुवाचेदमनुगृह्य धिया नृप ॥ २८ ॥
श्रीभगवानुवाच—
अश्वोऽयं नीयतां वत्स पितामहपशुस्तव ।
इमे च पितरो दग्धा गङ्गांभोऽर्हन्ति नेतरत् २९
तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् ।
सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापयत् ॥ ३० ॥
राज्यमंशुमति न्यस्य निःस्पृहो मुक्तबन्धनः ।
और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमाम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१ वीर० भय । २ वीर० परात्मनस्तस्य । ३ वीर०
भस्मान्ते । विज० भस्मापि । ४ वीर० न यस्य तत्त्व ।
५ वीर० यस्य ।

१ विज० स्वभावप्रध्वस्त । २ विज० गृहीतलिङ्ग । ३ वीर०
द्विधाश्रय । ४ विज० हति । ५ विज० मशुमते । ६ विज०
अत्राप्यायविच्छेदो नास्ति ।

रोहितस्तदमिन्द्राय पितुं कर्म चिकीर्षितम् ।
 प्राणम्रेषुर्धनुष्याणिरररुष्यं प्रत्यपद्यत ॥ १६ ॥
 पितर वरुणप्रत्त भुक्ता ब्राह्मणहोदरम् ।
 रोहितो ग्राममयाय तमिन्द्र' प्रत्यपद्यत ॥१७॥
 भूम' पर्यटनं पुष्प तीर्थक्षत्रनिषवर्णः ।
 रोहितायादिशुच्यं सोऽप्यरण्येऽज्यमत्समाम् १८
 एव द्वितीय तृतीये चतुर्थे पञ्चमे तथा ।
 अम्येत्याम्येत्य स्वधिरो यिप्रो भूताऽऽह वृत्रहा ॥
 पष्टं संवत्सर तत्र चरिता रोहित पुरीम् ।
 उपमज्जजीगर्तादश्रीणा मध्यम सुतम् ॥ २० ॥
 शुन'गेपे प'पु पित्र प्रदाय समवेन्दत ।
 तत पुरुषमघेन हरिश्चन्द्रो महामघा' ॥ २१ ॥

शुक्तोदरोऽपजरेवान्वरुणादीन्महत्कथ ।
 विश्वामित्रोऽभवच्छक्ति होता चाध्वर्युरात्मवान् २२
 जमदग्निर्मूढासा वसिष्ठोऽप्यास्य सामगः ।
 तसं तुष्टो ददाविन्द्र शातकौममयं रथम् २३ ॥
 शुन श्रेपस्य माहात्म्यमुपरिष्ठात्प्रचक्षते ।
 सत्यसारां वृत्तिं दृष्ट्वा समार्यस्य च भूपते ॥२४॥
 विश्वामित्रो मृशं प्रीतो ददावविहतां गतिम् ।
 मन' पृथिम्यां तामञ्जितेजसोऽप्योऽनिलन तत् ॥
 खे वायुं धारयस्तथ भूतादौ त महात्मनि ।
 तस्मिन्ञ्चानकलां ध्यात्वा तपाऽञ्जान विनिर्देहन् २६
 द्विता तां स्वेन भाषेन निर्वाणसुखसंविदा ।
 अनिर्देश्याप्रतवर्षण तस्यां विध्वंस्य च नन' ॥२७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराण नवमस्कन्धे सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्याय' ॥ ८ ॥

हरिश्चन्द्रवर्षण मगरत्न चरित्रं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
 हरितो रोहितगुतर्धपत्न्याद्विनिषिता ।
 पंपापूरी गुदयोत्रो यिजयो यम्य पाऽऽमज ॥१॥
 म'पमेतसुतमन्माहूक मन्म्यापि पाहुष ।
 सोऽरिभिर्हतेभू राजा गमार्यो वनमावि'त् ॥२॥
 वृद्धं स पक्षतां प्राप्त महिष्यनुमरिष्यती ।
 आर्येण चानमाऽऽमानं प्रजावर्तनं निवारिता ॥३॥
 आप्रापाम्य गुपनीमिर्गणे दत्तो यमो गद ।
 ताद कनय संज्ञात' मगराम्यो महायगा' ॥४॥
 मगराध्वर्युत्वागीत्यागरो यस्मिन् कृतः ।
 यस्मान्नज्ञहान्यवनाश'कान्देहयपपगान् ॥ ५ ॥
 नावर्षाद्वृत्तवानन शत्रु विकृतवपिण ।
 सुहाद्वृत्तपुषगा' सीपि मुनःक'प्रापमुग्दिमान् ६

अनन्तर्षासम काभिदक्षदिव्याससोपरान् ।
 सोऽध्वमर्धरपतत सर्वयदगुगात्मकम् ॥ ७ ॥
 आर्षोपदिष्टयोगन हरिमात्मानमीश्वरम् ।
 तस्योत्कृष्ट प'पु यशे जहाराथं पुरन्दर ॥ ८ ॥
 गुमत्स्यास्तनया द्वा पितुरादशकारिण ।
 हयमन्यपमाणान् समन्तादयस्वनन्महीम् ॥ ९ ॥
 प्रागुदीच्यां दिशि ह्यं ददृशु फपिलान्तिक ।
 एष पात्रिहरमोर आत्म मीलितलोचन ॥१०॥
 इत्यन्ता इत्यन्ता पाप इति पटिगहमिण ।
 उदापुषा अभियसुकमिमप तदा मुनि ॥११॥
 म्यारीगमिना मायन्मदन्द्रद्वतगतग ।
 मदद्वयतिप्रमदगा ममगादभय'घणान् ॥ १२ ॥
 न गापुराणो मुनिर्षोपमजिता
 नृप'टपुषा इति मगरायामनि ।
 कथ तमो शेषमयं विभाष्यत

१ हरिश्चन्द्रवर्षण । २ हरिश्चन्द्रवर्षण । ३ हरिश्चन्द्रवर्षण । ४ हरिश्चन्द्रवर्षण । ५ हरिश्चन्द्रवर्षण । ६ हरिश्चन्द्रवर्षण ।

१ हरिश्चन्द्रवर्षण । २ हरिश्चन्द्रवर्षण । ३ हरिश्चन्द्रवर्षण । ४ हरिश्चन्द्रवर्षण । ५ हरिश्चन्द्रवर्षण । ६ हरिश्चन्द्रवर्षण ।

जगत्पवित्रात्मनि खे रजोभ्रुवः ॥ १३ ॥
यस्यैरिता साङ्ख्यमयी दृढेह नौ-
र्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययम् ।
भवार्णवं मृत्युर्पथं विपश्चितः
परात्मभूतस्य कथं पृथङ्जातिः ॥ १४ ॥
योऽसमञ्जस इत्युक्तः स केशिन्यां नृपात्मजः ।
तस्य पुत्रोऽशुमान्नाम पितामहहिते रतः ॥ १५ ॥
असमञ्जस आत्मानं दर्शयन्नसमञ्जसम् ।
जातिसरः पुरा सङ्गाद्योगी योगाद्विचालितः १६
आचरन्गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म विप्रियम् ।
सरख्यां क्रीडतो बालान्प्रास्यदुद्वेजयञ्जनम् ॥१७॥
एवंवृत्तः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै ।
योगैश्वर्येण बालांस्तान्दर्शयित्वा ततो ययौ ॥१८॥
अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान्पुनरागतान् ।
दृष्ट्वा विसिस्त्रिरे राजन्नाजा चाप्यन्वत्प्यत १९॥
अंशुमांश्चोदितो राज्ञा तुरङ्गान्वेषणे ययौ ।
पितृव्यखातानुपथं भस्मान्ति ददृशे हयम् ॥२०॥
तत्राऽऽसीनं मुनिं वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्ष्जम् ।
अस्तौत्समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्रणतो महान् ॥
अंशुमानुवाच—
न पश्यति त्वां परमात्मनोऽजनो
न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभिः ।
कुतोऽपरे तस्य मनःशरीरधी-
विसर्गसृष्टा वयमप्रकाशाः ॥ २२ ॥
ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना

गुणान्विपश्यन्त्युत वा तमश्च ।
यन्मायया मोहितचेतसस्ते
विदुः स्वसंस्थं न बहिःप्रकाशाः ॥ २३ ॥
तं त्वामहं ज्ञानधनं स्वभाव-
प्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः ।
सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यं
कथं हि मूढः परिभावयामि ॥ २४ ॥
प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्ग-
मनामरूपं सदसद्विमुक्तम् ।
ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं
नमामहे त्वां पुरुषं पुराणम् ॥ २५ ॥
त्वन्मायारचिते लोके वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु ।
भ्रमन्ति कामलोभेर्ष्यामोहविभ्रान्तचेतसः ॥२६॥
अद्य नः सर्वभूतात्मन्कामकर्मेन्द्रियाशयः ।
मोहपाशो दृढश्छिन्नो भगवंस्तव दर्शनात् ॥२७॥
श्रीशुक उवाच—
इत्थं गीतानुभावस्तं भगवान्कपिलो मुनिः ।
अंशुमन्तमुवाचेदमनुगृह्य धिया नृप ॥ २८ ॥
श्रीभगवानुवाच—
अश्वोऽयं नीयतां वत्स पितामहपशुस्तव ।
इमे च पितरो दग्धा गङ्गांभोर्ऽहन्ति नेतरत् २९
तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् ।
सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापयत् ॥ ३० ॥
राज्यमंशुमति न्यस्य निःस्पृहो मुक्तबन्धनः ।
और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमाम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१ वीर० भय । २ वीर० परात्मनस्तस्य । ३ वीर०
भस्मान्ते । विज० भस्मापि । ४ वीर० न यस्य तत्त्व ।
५ वीर० यस्य ।

१ विज० स्वभावप्रध्वस्त । २ विज० गृहीतलिङ्गं । ३ वीर०
द्वियाशय । ४ विज० ईति । ५ विज० मशुमते । ६ विज०
अत्राध्यायविच्छेदो नास्ति ।

नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

सगरप्रपत्निगण भगीरथेभ्यः प्रार्थितया गङ्गायाः भूमावतरणम् ॥ १ ॥ मद्बन्धनीपतेः कन्मापपादस्य कथा ॥ २ ॥ कुरु-
पर्यन्तं तद्व्रतसम्पन्नम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक्र उवाच—

अंशुर्मात्रं तपस्तेपे गङ्गानयनकाम्पया ।
कालं महान्तं नाशक्तोऽद्य कालेन संस्रियत ॥१॥
दिलीपस्तत्सुतस्त्वद्दक्षकः कालमेपिधान् ।
भगीरथस्तस्य पुत्रस्तेपे स सुमहत्तपः ॥ २ ॥
दर्शयामास तं देयीं प्रसन्ना वरदाऽस्मि ते ।
इत्युक्तः स्वमभिप्रायं शशंसानवतो नृपः ॥ ३ ॥
कोऽपि धारयिता वेगं पतन्त्या मे महीतले ।
अन्यथा भूतल भिक्ष्वा नृप यास्ये रसातलम् ४ ॥
किंघाहं नै श्रुव यास्ये नरा मय्यामृजन्त्यधम् ।
मृजामि तदधं कृत्र राजंस्तत्र विविन्त्यताम् ५ ॥
भगीरथ उवाच—

साधवो न्यासिनः शान्ता ब्रह्मिष्ठा लोकपावना ।
हरन्त्यधं वेङ्गसङ्गांश्चेन्नास्ते क्षयमिदरि ॥ ६ ॥
धारयिष्यति ते वेगं कुरुस्तात्मा धरीरिणाम् ।
यस्मिन्नोतमिदं प्रोथं विश्वं शाटीव तन्तुषु ॥७॥
[“इति वैश्वं पचः श्रुता गङ्गा तं पुनरब्रवीत् ।
प्रसादय महेशानं धारणार्थं मर्दभसाम् ॥१॥”]
इत्युक्त्वा स नृपो देवं” तपसाऽप्योर्पथंश्चिषम् ।
कालेनात्पीपसा राजंस्तंस्त्रेष्टः समस्तुष्यत ॥८॥
तपेति राज्ञाऽभिहितं” सर्वलोकहितं श्रियः ।
दधारायहितो गङ्गां पादपूतजलां हरिः ॥ ९ ॥
भगीरथ” स रामपिनिन्धे श्रुवनपावनीम् ।
यत्र स्वपिदशां देहा मसीभूताः स शेरते ॥१०॥

१ शिख गङ्गागमनम् । २ शिखं यथं । ३ नीरं कोऽनु
धारयिता । शिखं को निवारयिता । ४ नीरं यथाशुभम् ।
५ शिखं कुर्वन्ति । ६ नीरं कतदं शिखं कुरुं । ७ शिखं
निर्विघ्नतां । ८ शिखं निराधिप । ९ नीरं बर्हिष्ठा ।
१ शिखं तत्रापि प्राप्ताः शङ्करा हरिः । ११ नीरं अत्र
महा शोकं भाषिष्यति । १२ नीरं तन्तुषुता । १३ शिखं
वैश्वं । १४ अत्र यय । १५ नीरं इत्येवात्र तस्त्वप्यत ।
शिखं तपसा काऽऽनुष्यत । १६ अत्र निहितम् ।

रथेन वायुवेगेन प्रयान्तमनुषावती ।
देशान्पुनन्ती निर्दग्धानासिञ्चत्सगरात्मजान् ११
यत्कलस्पर्शमात्रेण ब्रह्मदण्डवृता अपि ।
सगरात्मजा दिवं जग्मुः केवलं देहमसमि ॥१२॥
मसीभूताङ्गसङ्गेन स्वर्गताः सगरात्मजाः ।
किं पुनः भद्रया देवीं ये सेवन्ते श्रुतव्रताः ॥१३॥
न श्वेतपरमात्म्यं स्वर्गुन्त्या यदिहोदितम् ।
अनन्तचरणांभोजप्रसूताया मयश्चिदः ॥ १४ ॥
संनिवेश्य मनो यस्मिञ्छ्रद्धया मुनयोऽमलाः ।
त्रैगुण्यं दुस्त्वजं हित्वा सद्यो यातास्तदात्मताम् १५
श्रुतो भगीरथाङ्ग्रे तस्य नामोऽपरोऽभवत् ।
सिंघुद्रीपस्ततस्त्वसादयुतायुस्ततोऽभवत् ॥ १६ ॥
श्रुतुपर्णो नलसखो योऽश्वविधामयाभलात् ।
दृष्ट्वाऽश्वहृदयं चासौ सर्वकामस्तु तत्सुत ॥१७॥
एतं मुदासस्तस्युद्यो मदनन्तीपतिर्नृप ।
आहुर्मिप्रसहं यं वै कन्मापाङ्गिसुत कचिद् ।
वसिष्ठदापाद्रष्टोऽभूदनपत्यः स्वकर्मणा ॥ १८ ॥
राजोवाच—

किंनिमिषो गुरोः श्रापः सौदासस्य महात्मनः ।
एतद्ब्रुदितमिच्छाम कथ्यतां न रक्षो यदि ॥१९॥

श्रीशुक्र उवाच—

सौदासो मृगयां किञ्चिन्नरं रक्षो जघान ह ।
मृगोश्च आतरं सोऽर्थं गतः प्रतिषिक्त्रिर्षया ॥२०॥
स चिन्त्यन्नमर्थं राज्ञं मृदरूपधरो रूढे ।
गुरवः शौक्यकामाय पत्न्यां निन्धे नरामिपम् २१
परिवेक्ष्यमाणं भगवान्बिलोक्षयामह्यमञ्जता ।
राजानमप्रतक्रुद्धो रक्षो श्रेयं भविष्यति ॥ २२ ॥
रक्षं कुरुं तद्विदित्वा चक्रे द्रादक्षवापिकम् ।

१ नीरं नामावधेः शिखं नामो बरो । २ नीरं मया
जघान् । ३ शिखं श्रेयोप । ४ नीरं प्रादा । ५ नीरं
पदं ।

सोऽप्यपोञ्जलिनाऽऽदाय गुरुं शम्भुं समुद्यतः ॥२३॥
 वारितो मदयन्त्याऽपो रुशतीः पादयोर्जहौ ।
 दिशः खमवर्नी सर्वं पश्यञ्जीवमयं नृपः ॥२४॥
 राक्षसं भावमापन्नः पादे कल्मापतां गतः ।
 व्यवायकाले ददृशे वनौकोदंपती द्विजौ ॥२५॥
 क्षुधातो जगृहे विप्रं तत्पत्न्याहाकृतार्थवत् ।
 न भवान् राक्षसः साक्षादिक्ष्वाकूणां महारथः २६
 मदयन्त्याः पतिर्वीरं नाधर्मं कर्तुमर्हसि ।
 देहि मेऽपत्यकामाया अकृतार्थं पतिं द्विजम् २७
 देहोऽयं मानुषो राजन्पुरुषस्याखिलार्थदः ।
 तस्मादस्य वधो वीर सर्वार्थवध उच्यते ॥ २८ ॥
 एष हि ब्राह्मणो विद्वांस्तपःशीलगुणान्वितः ।
 आरिराधयिषुर्ब्रह्म महापुरुषसंज्ञितम् ।
 सर्वभूतात्मभावेन भूतेष्वन्तर्हितं गुणैः ॥ २९ ॥
 सोऽयं ब्रह्मर्षिर्वर्यस्ते राजर्षिप्रवराद्विभो ।
 कथमर्हति धर्मज्ञ वधं पितुरिवाऽऽत्मजः ॥३०॥
 तस्य साधोरपापस्य भ्रूणस्य ब्रह्मवादिनः ।
 कथं वधं यथा बभ्रोर्मन्यते सन्मतो भवान् ॥३१॥
 यद्ययं क्रियते भक्षस्तर्हि मां खाद पूर्वतः ।
 न जीविष्ये विना येन क्षणं च मृतकं यथा ॥३२॥
 एवं करुणभाषिण्या विलपन्त्या अनाथवत् ।
 व्याघ्रः पशुमिवाखादत्सौदासः शापमोहितः ३३
 ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषुं पुरुपादेन भक्षितम् ।
 शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपिता सती ॥३४॥
 यस्मान्मे भक्षितः पाप कामार्तायाः पतिस्त्वया ।
 तवापि मृत्युरोधानादकृतप्रज्ञं दर्शितः ॥ ३५ ॥
 एवं मित्रसहं शस्त्वा पतिलोकपरायणा ।
 तदस्थीनि समिद्धेऽग्नौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ॥३६॥

विशापो द्वादशाब्दान्ते मैथुनाय समुद्यतः ।
 विज्ञाय ब्राह्मणीशापं महिष्या स निवारितः ३७
 तत ऊर्ध्वं स तत्त्याज स्त्रीसुखं कर्मणाऽप्रजौः ।
 वसिष्ठस्तदनुज्ञातो मदयन्त्यां प्रजामधात् ॥३८॥
 सा वै सप्त समा गर्भमविभ्रन्न व्यजायत ।
 जग्नेऽश्मनोदरं तस्याः सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ३९
 अश्मकान्मूलको जज्ञे यः स्त्रीभिः परिरक्षितः ।
 नारीकवच इत्युक्तो निःक्षत्रे मूलकोऽभवत् ४० ॥
 ततो दशरथस्तस्मात्पुत्र एडविडस्ततः ।
 राजा विश्वसहो यस्य खट्वाङ्गश्चक्रवर्त्यभूत् ॥४१॥
 यो देवैरर्थितो दैत्यानवधीद्युधि दुर्जयः ।
 मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुरं संदधे मनः ॥ ४२ ॥
 न मे ब्रह्मकुलात्प्राणाः कुलदैवान्न चाऽऽत्मजाः ।
 न श्रियो न मही राज्यं न दाराश्चातिवल्लभाः ॥
 न बाल्येऽपि मतिर्मह्यमधर्मं रमते क्वचित् ।
 नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किञ्चन वस्त्रहम् ॥४४॥
 देवैः कामवरो दत्तो मह्यं त्रिशुवनेश्वरैः ।
 न वृणे तैमहं कामं भूतभावनभावनः ॥ ४५ ॥
 ये विश्वेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् ।
 न विन्दन्ति भियं शश्वदात्मानं किमुतापरे ॥४६॥
 अथेशमायारचितेषु सङ्गं
 गुणेषु गन्धर्वपुरोपमेषु ।
 रूढं प्रकृत्याऽऽत्मनि विश्वकर्तु-
 र्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ॥ ४७ ॥
 इति व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया ।
 हित्वाऽन्यभावमज्ञानं ततः स्वं भावमाश्रितः ४८
 यत्तद्ब्रह्म परं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितम् ।
 भगवान्वासुदेवेति यं गृणन्ति हि सात्वताः ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१ उभ० सर्वा । २ विज० मयी । ३ वीर० विनाऽनेन ।
 ४ विज० भर्तारं । ५ विज० रापातादकृत । ६ वीर०
 भर्तुर्गति ।

१ वीर० विज्ञाप्य । २ विज० प्रजां । ३ विज० तस्मा-
 त्तो । ४ विज० दुर्जयान् । ५ विज० ह्यवम कर्म । ६ विज०
 भावनात् । ७ विज० अत्राध्यायविच्छेदो नास्ति ।

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

पद्मसूक्तो दशमोऽध्यायः श्रीरामचन्द्रस्य कथा ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

खट्वाङ्गादीर्यथाहुश्च रघुस्तसात्पृथुभवाः ।
 अजर्ततो महाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ १ ॥
 तस्मापि भगवानेव साक्षाद्भक्तमयो हरिः ।
 अङ्गान् चतुर्धाज्जात्पुत्रस्त प्राथित सुरं ॥ २ ॥
 रामलक्ष्मणमैरवग्रभुमा इति सद्यथा ।
 तस्मानुचरित राजभूमिस्तत्त्वदश्रिभिः ।
 श्रुतं हि वर्णित भूरि तथा सीतापतेर्बुधुः ॥ ३ ॥
 गुर्वर्धे त्यक्तराज्यो भ्यचरदनुबनं पद्मपद्मां
 प्रियायां पाणिस्पृशमाभ्यां सञ्चितपथरजो
 यो हरीन्जानुजाम्याम् । वैरुप्याच्छूर्पणस्याः
 म्रियपिरहरुपा रोपितभ्रविजृम्भेत्स्ताम्बिर्षद्वसतु
 खलदपदहन फोक्षलेन्द्रोर्ध्वघातः ॥ ४ ॥
 यिसामिप्राध्वर यन मारीचाया निगाधरा ।
 पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हवा नैर्नतपुङ्गवाः ॥ ५ ॥
 यो लोकापीरममिता घनुरंशुप्र
 सीतास्यैवरंगृह विप्रतोपनीतम् ।
 आदाय बालगदलील इवेधुयष्टि
 सञ्जीहृत् नृप विकृष्य वमज्ज मध्ये ॥ ६ ॥
 जितान्जुरूपगुणशीलबयोद्गुरुपां
 सीताप्रमिषां भियधुरसमित्त्पमानाम् ।
 मार्गे प्रज भृगुपतर्ष्यनयत्प्ररुत्
 दर्पं मेहीमकृत् वरिगराजपीडाम् ॥ ७ ॥
 यः सत्यपात्रपरिपीतपितृनिन्द्य
 रैनस्य चापि शिरसा जगृह समार्य ।

राज्यं भिषं प्रणयिनं सुहृदो निवोसं
 त्यक्त्वा ययां धनमसूनिव मुक्तसङ्ग ॥ ८ ॥
 रथं स्वसुवर्षकृत रूपमशुद्धपुद्गे
 त्तस्यां खरत्रिशिरदृपणद्वस्यथ घ्नू ।
 जमे चतुर्दशसहस्रमपौरणीय-
 फोदण्डपाणिरटमान उवास कृच्छम् ॥ ९ ॥
 सीताकथाभवणदीपितहृच्छयेन
 सृष्ट विलोभय नृपते दशकन्धरेण ।
 वभङ्गुतेणबपुयाऽऽश्रमतोऽपकृतो
 मारीचमाशु विधिस्येन येषा कमुद्रः ॥ १० ॥
 रघोपमेन दृक्वद्विपिनेऽसमर्थं
 वंदहराजदुहित्यपययापितायाम् ।
 आता वने कृपणवद्विप्रयया विद्युक्तः
 स्त्रीसङ्गिनां गतिमिति प्रथयंश्चचार ॥ ११ ॥
 दग्धाऽऽमकृत्यहतकृत्यमहन्कथं
 सख्यं विधाय कपिभिर्देयितागतिं तै ।
 बुद्ध्याज्य वाळिनि हत दुवगेऽसंन्ये
 यैतामगात्समनुजोऽश्रमवार्धितादि ॥ १२ ॥
 यद्वोपविभ्रमविपुचकनाक्षपात
 संभ्रान्तनकमकरो मयगीणयोप ।
 मिधुः शिरस्वर्धेण परिगृह्य रूपी
 पादारविन्मुपगम्य वमाप एतत् ॥ १३ ॥
 ने तां यपं जडचित्तो मुं यिदाम भूम
 न्त्स्यमादिपुरुषं जगतामर्थाशुम् ।
 यैत्यस्यत् सुरगणा रजमं प्रजया

१ रित्र भक्तमयावता । २ श्रीर चतुर्धा ।
 ३ श्रीर कथाप्रवृत्तता इति । रित्र भारतवर्षप्रभेदि ।
 ४ रित्र बलि इति । ५ रित्र गिरुभ मुन्यात्संश्रुतिः ।
 ६ रित्र उद्वेगः । ७ रित्र दारुवाशु । विरुपीरवर्धः ।
 ८ रित्र कथाप्रवृत्तता । ९ श्रीर संधिः । १ रित्र बली
 इत्यत्र । १० रित्र संधिः ।

१ उक्त राजपथिषं । २ रित्र निवासः । ३ उक्त
 महात्मीयः । ४ रित्र जमे इत्यत्र । ५ रित्र कथाप्रवृत्तता ।
 ६ श्रीर रित्रो लोभितः । रित्र निगाधिता इति । ७ रित्र
 वचनेन भावो भागि । ८ रित्र लोकापीरुत् । श्रीर
 रित्रमभिरुत् । ९ श्रीर संज्ञा शिष्ये । रित्र संज्ञा शिष्ये ।
 १ उक्त व विदाम । ११ रित्र संज्ञा शिष्ये । १२ रित्र
 प्रवेगव्यस्योपः ।

मन्योश्च भूतपतयः स भवान्गुणेशः ॥ १४ ॥
 कामं प्रयाहि जहि विश्रवसोऽवमेहं
 त्रैलोक्यरावणमवाप्नुहि वीरप्रतीम् ।
 वञ्चीहि सेतुमिह ते यशसो वित्तैः
 गायन्ति दिग्विजयिनो यमुपेत्य भूपाः ॥ १५ ॥
 वद्धोदधौ रघुपतिर्विधिधाद्रिकूटैः
 सेतुं कपीन्द्रकरकंपितभूरुहाङ्गैः ।
 सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकै-
 लङ्कां विभीषणदशाऽऽविशदग्रदग्धाम् ॥ १६ ॥
 सा वानरेन्द्रवलरुद्धविहारकोष्ठ-
 श्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटङ्का ।
 निर्भज्यमानधिपणध्वजहेमकुम्भ-
 शृङ्गाटका गजकुलैर्हदिनीव घूर्णा ॥ १७ ॥
 रक्षःपतिस्तदवलोक्य निकुम्भकुम्भ-
 धूम्राक्षदुर्मुखसुरान्तनरान्तकादीन् ।
 पुत्रं प्रहस्तमतिकार्यविकंपनादी-
 न्सर्वानुगान्समहिनोदथ कुम्भकर्णम् ॥ १८ ॥
 तां यातुधानपृतनामसिशूलचाप-
 प्रासाष्टिशक्तिशरतोमरखड्गदुर्गाम् ।
 सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगन्धमाद-
 नीलाङ्गदक्षपनसादिभिरन्वितोऽर्गात् ॥ १९ ॥
 तेऽनीकपा रघुपतेरभिपत्य सर्वे
 द्रुष्ट्वं वरुथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः ।
 जर्ष्टुर्दुर्भैर्गिरिगदेषुभिरङ्गदाद्याः
 सीताऽभिमर्शहतमङ्गलरावणेशान् ॥ २० ॥
 रक्षःपतिः स्वबलनष्टिमवेक्ष्य रुष्ट
 आरुह्य यानकमथाभिससार रामम् ।
 स्वःस्यन्दने द्युमति मातलिनोपनीते
 विभ्राजमानमहनन्निशितैः क्षुरप्रैः ॥ २१ ॥
 रामस्तमाह पुरुषादपुरीप यन्नः

कान्ताऽसमक्षमसताऽपहता श्ववत्ते ।
 त्यक्तत्रपस्य फलमद्य जुगुप्सितस्य
 यच्छामि काल इव कर्तुरलङ्घ्यचवीर्यः ॥ २२ ॥
 एवं क्षिपन्धनुपि सन्धितमुत्ससर्ज
 बाणं सवज्रमिव तद्धृदयं विभेद ।
 सोऽसृग्वमन्दशमुखैर्न्यपतद्विमाना-
 द्वाहेति जल्पति जने सुकृतीव रिक्तः ॥ २३ ॥
 ततो निष्क्रम्य लङ्काया यातुधान्यः सहस्रशः ।
 मन्दोदर्या समं तस्मिन्प्ररुदत्य उपाद्रवन् ॥ २४ ॥
 स्वान्स्वान्वन्धून्परिष्वज्य लक्ष्मणेपुभिरर्दितान् ।
 रुरुदुः सुखरं दीना व्रन्त्य आत्मानमात्मना २५
 हा हताः स वयं नाथ लोकरावण रावण ।
 कं यायाच्छरणं लङ्का त्वद्विहीना परार्दिता ॥ २६ ॥
 नैवं वेद महाभाग भवान्कामवशं गतः ।
 तेजोऽनुभावं सीताया येन नीतो दशासिमाम् २७
 कृतैषा विधवा लङ्का वयं च कुलनन्दन ।
 देहः कृतोऽन्नं गृध्राणामात्मा नरकहेतवे ॥ २८ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 स्वानां विभीषणश्चक्रे कोशलेन्द्रानुमोदितः ।
 पितृमेधविधानेन यदुक्तं सांपरायिकम् ॥ २९ ॥
 ततो ददर्श भगवानशोकवनिर्काश्रमे ।
 क्षामां स्वविरहव्याधिं शिशपामूलमास्थिताम् ३०
 रामः प्रियतमां भार्या दीनां वीक्ष्यान्वकंपत ।
 आत्मसन्दर्शनाह्लादविकसन्मुखपङ्कजाम् ॥ ३१ ॥
 आरोप्याऽऽरुरुहे यानं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः ।
 विभीषणाय भगवान्दत्त्वा रक्षोगणेशताम् ॥ ३२ ॥
 लङ्कामायुश्च कल्पान्तं ययौ चीर्णव्रतः पुरीम् ।
 अवकीर्यमाणः कुसुमैर्लोकपालार्पितैः पथि ॥ ३३ ॥
 उपगीयमानचरितः शतधृत्यादिभिर्मुदा ।
 गोमूत्रयावकं श्रुत्वा भ्रातरं बल्कलांवरम् ॥ ३४ ॥

१ वीर० विभूत्यै । २ वीर० त्रमुखैरनेकै । विज० त्रमु-
 खैर्नरेन्द्रै । ३ विज० विशदाद्यु । ४ विज० सद्धार ।
 ५ विज० पुत्रान्प्रहस्त । ६ वीर० मकपनादी । ७ विज०
 जुष्ट । ८ उभ० ऽयात् । ९ विज० शोध । १० वीर०
 जम्बुद्वीप । ११ विज० रावणेश ।

१ विज० स्वयं ते । २ विज० इच्छामि । ३ विज०
 मल्लय । ४ वीर० रपतद्विमाना । ५ वीर० वादिनि ।
 ६ विज० रक्ष । ७ वीर० तत्र । ८ वीर० तास्तान्वन्धू ।
 ९ उभ० न वै वेद । १० विज० कृतोऽय । ११ वीर०
 वनिकालये । १२ विज० व्याधे । १३ उभ० माश्रितां ।

महाकाशपिकोऽप्यजटिलं स्पष्टिलेऽयम् ।
 मरुत प्राप्तमाकर्ष्य पौरामात्यपुरोहितै ॥ ३५ ॥
 पादुके क्षिरसि न्यस्य राम प्रत्युद्यतोऽग्रजम् ।
 नन्दिग्रामात्सशिविराद्रीववादिग्रनिःस्वनैः ३६ ॥
 ब्रह्मघोषेण च मुहुः पठन्निर्ब्रह्मवादिभिः ।
 स्वर्णकक्षपताकामिर्हैमैश्चिप्रध्वजै रथै ॥ ३७ ॥
 सदस्यै रथमसम्भारैर्मैतैः पुरटवर्मिभिः ।
 श्रेणीमिर्वारमुष्पाभिर्मृत्युधैर्वै पदानुगैः ॥ ३८ ॥
 पारमेष्ठुधान्युपादाय पश्यान्युधावचानि च ।
 पादयोर्न्यैपतस्त्रेम्णा प्रक्षिप्तहृदयेक्षण ॥ ३९ ॥
 पादुके न्यस्य पुरत प्राञ्जलिर्वाप्यलोचनः ।
 तमाश्लिष्य चिरं दोर्म्या स्नापयन्नेत्रजैर्जलैः ४० ॥
 रामो लक्ष्मणसीताभ्यां विप्रेभ्यो येऽर्चसैचमाः ।
 तेभ्यः स्वयं नमस्कृते प्रजाभिन्न नमस्कृतः ४१ ॥
 धुन्वन्त उत्तरौसङ्गान्पतिं धीक्ष्य चिरागतम् ।
 उत्तराः क्रोशला मान्यैः किरन्तो ननृतुर्मृदा ४२
 पादुके मरुतोऽऽगृह्णात्तमरम्भजनोत्तमे ।
 धिमीपणं सैसुग्रीवं श्वेतच्छत्रं मरुस्तुत ॥ ४३ ॥
 धनुर्निपङ्गाञ्छुभ्रं सीता वीर्यकमण्डलम् ।
 अभिप्रदद्भ्यः खड्गं हैमं चर्मर्षराम्भृप ॥ ४४ ॥
 पुष्पकंस्थोऽन्वितः स्त्रीभिः स्तूपमानभ बन्दिभिः ।
 विरेञ्चे मगवाध्वाञ्ज्वाहैर्भन्द्र इवोदितः ॥ ४५ ॥
 मातृमिर्नन्दितः सोऽपि सोऽसिवां प्राविशत्पुरीम् ।

प्रविश्य राजा भवनं गुरुपत्नीं स्वमातृरम् ॥ ४६ ॥
 गुरुन्वयैस्सावरजान्पूजितं प्रत्यपूजयत् ।
 वैदेही लक्ष्मणभैव यथावत्समुपेयत् ॥ ४७ ॥
 पुत्रान्स्वमातृरस्तास्तु प्राणास्तन्व इषोत्थिता ।
 आरोप्याङ्गैः अभिपिञ्चन्त्यो धाप्यौघैर्विजहुः शुचः ॥
 जटा निर्मुष्य विधिवत्कुलवृद्धैः सम गुरुः ।
 अभ्यपिञ्चयैवेन्द्रं षतुःसि भुजलादिभिः ॥ ४९ ॥
 एवं कृतक्षिरःस्नानं सुवासां स्रग्भ्यलङ्कृतः ।
 खलङ्कृतैः सुषासोभिर्भ्रातृमिर्भार्या बभौ ॥ ५० ॥
 अग्रहीदासनं आत्रा प्रणिपत्य प्रसादितः ।
 प्रजाः स्वधर्मनिरता वर्णाश्रमगुणान्विता ।
 जृगोप पितृवद्रामो मेनिरे पितरं च तम् ॥ ५१ ॥
 श्रेतायां वर्तमानायां कालं कृतसमोऽभयत् ।
 रामे राजनि धर्मज्ञे सर्वसूतसुखावहे ॥ ५२ ॥
 धनानि नद्यो गिरयो वर्षाणि क्षीपसिन्धवः ।
 सर्वे कामदुषा आसन्प्रजानां मरुतर्षम ॥ ५३ ॥
 नाधिष्याधिष्यराग्लानिदुःखशोकभयकृमाः ।
 सृत्युधानिन्धतां नासीश्रामे राक्षन्धोषज्ञे ॥ ५४ ॥
 एकपत्नीव्रतधरो राजर्षिश्चरितः शुचिः ।
 स्वधर्मं शृहमेधीयं शिक्षयन्सेयमाचरत् ॥ ५५ ॥
 प्रेम्णाऽनुब्रूया द्धीलन प्रभयावनता सती ।
 धियां शिवा च माचङ्गा मर्तुः सीता हरन्मनः ५६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

१ निज प्रत्युद्यताग्रजं । २ निज कक्षैर्मदियापि ।
 ३ नीर क्षोपाममोद्भूतः । निज आगात्सदोषतैः । ४ नीर
 रथतलेम्णा । ५ उम रटं । ६ नीर ईतमाभने । निज
 विजयवशात् । ७ निज सर्वं पतिं । ८ नीर च । ९ निज
 पुष्पकस्यैवैपतलेभिः । १० निज सिन्दुरीयो । ११ नीर
 शोष घोरोपकः ।

१ उम राजमवनं । २ निज पत्नीव्रतमातृरं । ३ नीर
 भयसातुचरत् । ४ निज कपायोर्म्यं प्रथेयत् । ५ निज
 पुत्रांस्तान्मातृरस्तावत् । नीर प्राणान्मात्स्यातृरं स्नात्वाप्यौ ।
 ६ नीर सृष्टुङ्कृतः । निज सत्कङ्कृतः । ७ उम सुपुत्र
 दुःख । ८ नीर स्वधर्मोऽग्रहीतवान् । ९ नीर मरुतमा
 चरत् । १० उम मिना । ११ निज अश्रमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

श्रीरामभद्रेण यज्ञेन याजनं ॥ १ ॥ तत्कृतराज्यपरिपालनप्रकारकथन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

भगवानात्मनाऽऽत्मानं राम उत्तमकर्णकैः ।
सर्वदेवमयं देवमीज आचार्यवान्मखैः ॥ १ ॥
होत्रेऽददादिशं प्राचीं ब्रह्मणे दक्षिणां प्रभुः ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं च उदीचीं सामर्गाय सः ॥२॥
आचार्याय ददौ शेषां यावती भूस्तदन्तरा ।
मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्राह्मणोऽर्हति निःस्पृहः ॥३॥
इत्ययं तदलङ्कारवासोभ्यामवशेषितः ।
तथा राश्यपि वैदेही सौमङ्गल्यावशेषिता ॥ ४ ॥
ते तु ब्रह्मण्यदेवस्य वात्सल्यं वीक्ष्य संस्तुतम् ।
प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्यै प्रत्यर्प्येदं वभापिरे ॥ ५ ॥
अप्रक्तं नस्त्वया किंतु भगवन्ध्रुवनेश्वर ।
यन्नोन्तर्हृदयं विश्वं तमो हंसि खरोचिया ॥६॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुण्ठमेधसे ।
उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदण्डार्पिताङ्गये ॥ ७ ॥
कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढो रात्र्यामलक्षितः ।
चरन्वाचोऽभृणोद्रामो भार्यामुद्दिश्य कस्यचित् ८
नाहं विभर्षिं तां दुष्टामसतीं परवेश्मगाम् ।
स्त्रीलोभी विभृयात्सीतां रामो नाहं भजे पुनः ९
इति लोकाद्बहुमुखाहुराराध्यादसंविदः ।
पर्याभीतेन सा त्यक्ता प्राप्ता प्राचेतसाश्रमम् १०
अन्तर्वल्यागते काले यमौ सा सुपुत्रे सुतौ ।
कुशो लव इति ख्यातौ तयोश्चक्रे क्रिया मुनिः ११
अद्भुतश्चित्रकेतुश्च लक्ष्मणस्याऽऽर्त्तमैजौ स्मृतौ ।

१ वीर० कर्णकैः । २ वीर० गाथिने । ३ विज० शेषा
यावती । ४ वीर० सदलङ्कारान्वासोभ्या । विज० इत्यदा-
स्त्वमलङ्कार । ५ उभ० ब्राह्मणदेवस्य । ६ वीर० सत्सु तत् ।
विज० सज्जना । ७ विज० किंतु । ८ विज० यतोन्तर्हृदि
सविश्य । ९ विज० तत्पार्षिता । १० उभ० वचो ।
११ उभ० स्त्रीलोभी । १२ विज० श्रुत्वा भीतेन । १३ वीर०
ययौ । १४ वीर० श्वन्द्रकेतुश्च । विज० श्वककेतुश्च । १५ वीर०
त्मजासुभौ । विज० त्मजौ सुतौ ।

तक्षः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महीपते ॥१२॥
सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य वभूवतुः ।
गन्धर्वान्कोटिशो जम्भे भरतो विजये दिशाम् १३
तदीयं धनमानीय सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् ।
शत्रुघ्नश्च मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसम् ।
हत्वा मधुवने चक्रे मथुरां नाम वै पुरीम् ॥१४॥
मुनौ निक्षिप्य तनयौ सीता भर्त्रा विवासिता ।
ध्यायन्ती रामचरणौ विवरं प्रविवेश ह ॥१५॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्नामो रुन्धन्नपि धिया शुकः ।
स्मरन्तस्या गुणांस्तांस्तान्नाशक्रोद्रोद्बुमीश्वरः १६॥
स्त्रीपुं प्रसंग एतादृक्सर्वत्र त्रासमावहः ॥
अपीश्वराणां किमुत ग्राम्यस्य गृहचेतसः ॥१७॥
तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन्नजुहोत्प्रभुः ।
त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखण्डितम् ॥ १८ ॥
स्मरतां हृदि विन्यस्य विद्धं दण्डककण्टकैः ।
खपादपङ्कवं राम आत्मज्योतिरगात्ततः ॥१९॥
नेदं यशो रघुपतेः सुरयाञ्जयात्त-
लीलातनोरधिकर्साभ्यविमुक्तधाम्नः ।
रक्षोवधो जलधिवन्धनमस्त्रपूगैः
किं तस्य शत्रुहनने कपयः सहायाः ॥ २० ॥
यस्यामलं नृपसदस्सु यशोऽधुनाऽपि-
गायन्त्यघ्नमृपयो दिगिभेन्द्रपट्टम् ।
तन्नाकपालं वसुपालकिरीटजुष्ट-
पादांबुजं रघुपतिं शरणं प्रपद्ये ॥ २१ ॥
स यैः स्पृष्टोऽभिदृष्टो वा संविष्टोऽनुगतोऽपि वा ।

१ विज० मधुवन । २ विज० अयं लोको नास्ति । ३ वीर०
शुकं । ४ वीर० एतावान्सर्वत्र । ५ विज० गृहमेधिन ।
६ विज० विद्ध पद्ममिवाशुकैः । ७ विज० पतेरिह विश्वमु-
र्तेलीला । ८ विज० शान्त । ९ उभ० मत्प्रपाणे । १० विज०
गिभेन्द्रपाते । ११ विज० जुष्ट । १२ विज० रघुपते ।
१३ विज० सवित्तौ ।

कोसलास्ते ययुः स्थानं यत्र गच्छन्ति योगिनः॥
 पुरुषो रामधरित भ्रवणैरुपधारयन् ।
 आनृशंस्यपरो राजन्कर्मधन्वैर्विमुच्यते ॥ २३ ॥
 राजोवाच—

कथं सं भगवात्रामो ब्राह्मन्वा स्वयमात्मन* ।
 तस्मिन्वा तेऽन्ववर्तन्त ब्रजा पौराश्च ईश्वरे २४॥
 श्रीशुक उवाच—

अथाऽऽदिश्रुद्विग्विजये ब्राह्मिण्युषनेभ्यः ।
 मास्मानं दर्शयन्स्वानां पुरीमैश्चत सातुगः॥२५॥
 आसिक्तमार्गा गन्धोदैः करिणां मदश्रीकैः ।
 स्वामिनं प्राप्तमालोक्य र्मेचां वा सुवराभिव ॥२६॥
 प्रासादगोपुरसमाचैत्यदेवगृहादिषु ।
 विन्यस्तहमकलशैः पताकामिष मण्डिताम् ॥२७॥
 पूर्यै सैवृत्तै रंभामि* पट्टिकामि* सुवाससाम् ।
 आदर्शैरशुकै* स्रग्मिः कृतकांतुकातोरणाम् ॥२८॥
 तस्यपेयुस्तत्रतत्र पौरा अर्हणपाणयः ।
 आशिपो युयुजुर्वेष पाहीमां प्राक्तनयोद्युताम् २९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे पैतादशोऽध्याय* ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अतीतावासमागतानां च रामबंधुवामां कथनं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

कुशस्य चातिथिस्तस्मात्पिपबस्तत्सुतो नमः ।
 पुण्डरीकोऽथ तत्पुत्रः क्षेमघन्याऽभवत्तत* ॥१॥
 देवानां कस्ततोऽनीह पारियात्रोऽथ तत्सुतः ।
 ततो धलस्यलस्तसाद्भ्रजनामोऽर्कसंभवः ॥ २ ॥
 खगणस्तत्सुतस्तस्माद्रिधृतिश्चामभवत्सुत* ।

१ श्री कथं रामो जायपदान्प्राप्तुं भाषिष्यारामः ।
 २ मित्र ब्राह्मण्युत्पन्नतः । ३ मित्र प्रजाश्रीरखधामः
 कथं वा राम ईश्वर । ४ श्री दिग्वने । ५ मित्र तुष्य
 त्रिदशभरः । ६ श्री मत्तामां सुवराभिव । ७ श्री सं
 वरमा । ८ मित्र पाणिकामिः । ९ उभ ईन पारि
 वात्रव ।

ततः प्रजा धीश्व पतिं चिरागतं
 दिदृशुष्योत्सृष्टगृहां स्त्रियो नरा ।
 आरुह्य हर्म्याम्बरविन्दलोचन
 मचुप्तनेत्राः कुसुमैरवाकिरन् ॥ ३० ॥
 अथ प्रथिष्ट* स्वगृहं जुष्टं स्वै* पूर्धरात्रमि* ।
 अनन्ताखिलकोशात्मनभ्योरुपरिच्छदम् ॥३१॥
 विदुमोर्दुर्भरद्भारैर्वैकुण्ठं मपङ्क्तिमि* ।
 स्तलेर्मारकतैः स्वच्यैर्मातैस्फटिकमिषिमि* ॥३२॥
 शिघ्रस्रग्मिः पट्टिकाभिर्बासोमणिर्गणांशुकैः ।
 मुक्ताफलैश्चिबुद्धासैः कान्तकामोपपथिमि* ॥३३॥
 घूपदीपै सुरभिर्मिर्मिष्टैर्तं पुष्पमण्डनै* ।
 स्त्रीयुग्मिः सुरसंकाशैर्जुष्टं भूषणभूषणै* ॥ ३४ ॥
 तस्मिन्स भगवात्रामः स्निग्धया प्रियवेष्टेया ।
 रेमे स्कारामधीराणामृपभः सीतया किल ॥३५॥
 मुसुजे च यथांकालं कामान्त्वर्ममपीडयन् ।
 वर्षपूगान्भैरुभृशामभिध्याताङ्घ्रिपल्लव ॥ ३६ ॥

ततो हिरण्यनामोऽभ्युयोगाचार्यस्तु जैमिनेः ॥३॥
 शिष्य* कौश्लस्य आभ्यात्मं बाह्ववस्त्वयोध्यगाधतः
 योगं महोदयमृषिर्हृदयप्रन्थिमेदकम् ॥ ४ ॥
 पुष्यो हिरण्यनामस्य ध्रुवसिधित्ततोऽभवत् ।

१ मित्र तं ताः । २ मित्र त्रिदशभरः । ३ मित्र
 भगवत्पुत्रकोशा । ४ श्री दान्तस्फटिक । मित्र प्राज
 त्स्फटिक । ५ श्री पताकामिः । ६ मित्र तणांशुमिः ।
 ७ मित्र कान्तं । ८ मित्र मीष्टं पुष्पमण्डनैः । ९ मित्र
 पल्लवः । १० मित्र स्कारामकाराणा । ११ मित्र कथा
 कामं कामं धर्म । १२ मित्र न्वाहृश्यामभिधेवाङ्घ्रि ।
 १३ मित्र भवनाऽध्यायः । १४ मित्र एतच्छमभ्यात्मं ।
 १५ धम भेरव । मित्र मरुसुतः ।

सुदर्शनोऽथाशिवर्णः शीघ्रस्तस्य मरुः सुतः ॥५॥
योऽसावास्ते योगसिद्धः कलापग्राममाश्रितः ।
कलेरन्ते सूर्यवंशं नष्टं भावयिता पुनः ॥ ६ ॥
तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्य सन्धिस्तस्याप्यमर्षणः ।
महस्वास्तसुतस्तस्माद्विश्वसाहोऽन्वजायत ॥ ७ ॥
ततः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रको भविता पुनः ।
ततो बृहद्बलो यस्तु पित्रा ते समरे हतः ॥ ८ ॥
एते हीक्ष्वाकुभूपाला अतीताः शृण्वनागतान् ।
बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्ब्रणः ॥ ९ ॥
उरुक्रियस्ततस्तस्य वत्संबृद्धो भविष्यति ।
प्रतिव्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनीपतिः ॥१०॥
सहदेवस्ततो वीरो बृहदश्वोऽथ भानुमान् ।

प्रतीकाश्वो भानुमतः सुप्रतीकोऽथ तत्सुतः ११
भविता मरुदेवोऽथ सुनक्षत्रोऽथ पुष्करः ।
तस्यान्तरिक्षस्तत्पुत्रः सुतपास्तदमित्रजित् ॥१२॥
बृहद्ब्रजस्तु तस्यापि बर्हिस्तस्मात्कृतञ्जयः ।
रणञ्जयस्तस्य सुतः संजयो भविता ततः ॥१३॥
तस्माच्छोक्योऽथ शुद्धोदो लाङ्गलस्तत्सुतः स्मृतः ।
ततः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रको भविता ततः ॥१४॥
रणको भविता तस्मात्सुरथस्तनयस्ततः ।
सुमित्रो नाम निष्ठान्त एते बार्हद्बलान्वयाः ॥१५॥
इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति ।
यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ १६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इक्ष्वाकूतनयस्य निमे कथाकथनपूर्वकं तद्दशकथन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

निमिरिक्ष्वाकूतनयो वसिष्ठमवृत्तलिंजम् ।
आरभ्य सत्रं सोऽप्याह शक्रेण प्राग्वृतोऽसि भोः १
तं निर्वर्त्याऽऽगमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय ।
तूष्णीमासीद्बृहपतिः सोपीन्द्रस्याकरोन्मखम् ॥२॥
निमिश्चलमिदं विद्वान्सत्रमारभताऽऽत्मवान् ।
ऋत्विग्भिर्परैस्तावर्त्नागमद्यावता गुरुः ॥ ३ ॥
शिष्यव्यतिक्रमं वीक्ष्य निर्वर्त्य गुरुरागतः ।
अशपत्पतताद्देहो निमेः पण्डितमानिनः ॥ ४ ॥
निमिः प्रतिददौ शापं गुरवेऽधर्मवर्तिने ।

तवापि पतताद्देहो लोभाद्धर्ममजानतः ॥ ५ ॥
इत्युत्ससर्ज स्वं देहं निमिरध्यात्मकोविदः ।
मित्रावरुणयोर्जज्ञे उर्वश्यां प्रपितामहः ॥ ६ ॥
गन्धवस्तुषु तदेहं निधाय मुनिसत्तमाः ।
समाप्ते सत्रयागेऽथ देवान्क्षुः समागतान् ॥७॥
राज्ञो जीवतु देहोऽयं प्रसन्नाः प्रभवो यदि ।
तथेत्युक्ते निमिः प्राह माभून्मे देहवन्धनम् ॥८॥
यस्य योगं न वाञ्छन्ति वियोगभयकातराः ।
भजन्ति चरणांभोजं मुनयो हरिमेधसः ॥ ९ ॥
देहं नावरुस्तेऽहं दुःखशोकभयावहम् ।

१ वीर० तस्मात्प्रभु । सुतस्तस्य । विज० तस्मात्
सुश्रुतस्तस्य । २ उभ० तस्यापि मर्षण । ३ वीर० सुमहा-
स्तसुत । ४ उभ० इदमर्थं नास्ति । ५ वीर० उरुक्षत ।
विज० उरुक्षय । ६ उभ० वत्सप्रीतो । ७ विज० निमिस्त-
तविदा विद्वा । ८ वीर० नागतो यावता गुरु । विज०
यावत्तनागतो गुरु । ९ उभ० पतता ।

१ वीर० मेरुदेवोय । २ वीर० ऋक्षक । विज० हृक्षक ।
३ वीर० सुतस्य । ४ वीर० बृहद्ब्रजस्तु । विज० बृहद्ब्रजस्तु ।
५ वीर० दानञ्जय । ६ वीर० सञ्जयो । ७ विज० च्छोक्यो ।
८ उभ० कुणको । ९ उभ० नृपा । १० विज० दशमोऽ-
ध्याय । ११ उभ० पतता । १२ विज० त देह । १३ वीर०
न वारुस्तेऽहं । १४ वीर० मोह । १५ उभ० धय ।

यथा स देवगुरुणा याचितोऽभीक्ष्णशो मदात् ।
 नात्यजत्तत्कृते जज्ञे सुरदानवविग्रहः ॥ ५ ॥
 शुक्रो बृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् ।
 हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ॥ ६ ॥
 सर्वदेवगणोपेतो महेन्द्रो गुरुमन्वयात् ।
 सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः ॥ ७ ॥
 निवेदितोऽथाङ्गिरसा सोमं निर्भर्त्स्य विश्वकृत् ।
 तारां स्वभर्त्रे प्रायच्छदन्तर्वत्नीमैवैत्पतिः ॥ ८ ॥
 त्यजत्यजाऽऽशु दुष्प्रज्ञे मत्क्षेत्रादाहितं परैः ।
 नाहं त्वां भस्मसात्कुर्यां स्त्रियं सान्तानिकं सति ९
 तत्याज व्रीडिता तारा कुमारं कनकप्रभम् ।
 [तस्यां जज्ञे दस्युहन्ता कुमारः कनकप्रभः]
 स्पृहामाङ्गिरसश्चक्रे कुमारे सोम एव च ॥१०॥
 ममार्यं न तवेत्युच्चैस्तस्मिन्निवदमानयोः ।
 पप्रच्छुर्कृपयो देवा नैवोचे व्रीडिता तु सा ॥११॥
 कुमारो मातरं प्राह कुपितोऽलीकलञ्जया ।
 किं न वोचस्यसदृचे औत्मावद्यं वदाऽऽशु मे १२
 [न त्वां तु भस्मसात्कुर्यामात्मावद्यविगूहिनीम् ।
 ब्रह्मा तं तु विनिर्भर्त्स्य क्षेप्तारं मातुरन्तिके ॥११॥]
 ब्रह्मो तां रह आहूय समप्राक्षीच्च सान्त्वयन् ।
 सोमस्येत्याह शनकैः सोमस्तं तौवदग्रहीत् ॥१३॥
 तस्याऽऽत्मयोनिरकृत बुध इत्यभिधां नृप ।
 बुद्ध्या गंभीरया येन पुत्रेणापोडुराण्मुदम् ॥१४॥
 ततः पुरुरवा जज्ञे इलायां य उदाहतः ।
 तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥ १५ ॥
 श्रुत्वोर्वशीन्द्रभवने गीयमानान्सुरार्षिणा ।
 तदन्तिकमुपेयाय देवी सरशरादिता ॥ १६ ॥

मित्रावरुणयोः शापादापन्ना नरलोकताम् ।
 निशम्य पुरुषश्रेष्ठं कंदर्पमिव रूपिणम् ॥ १७ ॥
 धृतिं विष्टभ्य ललना उपतस्थे तदन्तिके ।
 स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ।
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूरुहः ॥१८॥
 राजोवाच—
 स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् ।
 संरमस्व मया साकं रतिनौ शाश्वतीः समाः १९
 उर्वश्युवाच—
 कस्यास्त्वयि न सज्जेन मनो दृष्टिश्च सुन्दर ।
 यदङ्गान्तरमौसाद्य च्यवते ह रिरंसया ॥ २० ॥
 एतावुरणकौ राजर्ष्यासौ रक्षस्व मानद ।
 संरस्ये भवता साकं श्लाघ्यः स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥
 घृतं मे वीर भक्ष्यं स्यान्नेक्षे त्वाऽन्यत्र मैथुनात् ।
 विवाससं तत्तथेति प्रतिपेदे महामनाः ॥ २२ ॥
 अहो रूपमहो भावो नरलोकविमोहनम् ।
 को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागताम् २३
 तथा स पुरुषश्रेष्ठो रमयन्त्या यथाऽर्हतः ।
 रेमे सुरविहारेषु कामं चैत्ररथादिषु ॥ २४ ॥
 रममाणस्तया देव्या पद्मकिञ्जल्कगन्धया ।
 तन्मुखामोदमुषितो मुमुदेऽहर्गणान्बहून् ॥ २५ ॥
 अपश्यंन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वान्समनोर्दयत् ।
 उर्वशीरहितं मह्यमास्थानं नाति शोभते ॥२६॥
 त उपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते ।
 उर्वश्यै उरणौ जहृर्न्यस्तौ राजनि जायया ॥२७॥
 निशम्याऽऽक्रन्दितं देवी पुत्रयोर्नीयमानयोः ।
 हताऽऽस्म्यहं कुनाथेन नपुंसा वीरमानिना ॥२८॥
 यद्विश्रंभादहं नष्टा हतापत्या च दस्युभिः ।
 यः शेते निशि संत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् ॥

१ वीर० स यदा । २ विज० सुतस्नेहा । ३ वीर०
 मन्वगात् । ४ विज० निवेदितोऽजोङ्गिरसा । ५ वीर० विश्व-
 सृद्र । ६ विज० ब्रह्मो बृहस्पति । ७ वीर० गर्भं स्वजाशु ।
 ८ वीर० मत्क्षेत्रे त्वाहित । ९ उभ० सान्तानिके । १० विज०
 जनकप्रभं । ११ विज० इदमर्थमधिकं । १२ विज० पितरं
 मे वदाशु वै । १३ विज० अयमेक श्लोक अधिक ।
 १४ विज० तमाहूय समप्राक्षीद्रहएव तु सान्त्वया ।
 १५ वीर० सुतमग्रहीत् ।

१ वीर० विहाय । २ वीर० ह्युपतस्थे । ३ उभ० तद-
 न्तिकं । ४ वीर० सगच्छस्व । ५ विज० यदङ्गान्तर रमा याति
 स दृष्टो हरिराश्रयं । ६ विज० न्यस्तौ । ७ वीर० रंस्येह ।
 ८ वीर० पुरुषव्याघ्रो । ९ उभ० च्दऽगणा । १० वीर०
 आनेतुमुर्वशी । ११ उभ० समचोदयत् । १२ उभ० महा-
 रात्रौ । १३ वीर० उर्वश्युरणकौ । १४ वीर० मायया ।
 १५ वीर० तथा ।

[सृष्ट्यांश्चाश्वपसरं वाहूमद्गात्रवेष्टितौ ।
 अतीव कातरौ हा तं मायया योनिलपटं ॥१॥]
 इति वाक्सायकैर्विद्वः प्रतोत्रैरिव कुञ्जरं ।
 निश्चि निश्चिन्मदादाय विब्रह्मोऽम्पद्रवद्रुपा ॥३०॥
 ते विसृज्योरणौ तत्र व्यंघोतन्त स विद्युतः ।
 आदाय मेपावायान्तं नम्रमैक्षत सा पतिम् ॥३१॥
 पेलोऽपि क्षयने आयामपश्यन्विमना इव ।
 तक्षितो विह्वलं श्लोचन्वभ्रामोन्मत्तवन्महीम् ३२
 स तां वीक्ष्य कुण्डले सैरस्यत्यां च तत्सखीं ।
 पञ्च प्रहृष्टवदनां ग्राह सूक्तं पुरुरवाः ॥ ३३ ॥
 अहो जाये तिष्ठतिष्ठ घोरे न त्यक्तमहंसि ।
 मां तैमघाप्यनिर्हृत्य वचांसि कुण्ठावहै ॥३४॥
 सुदेहोऽप्य पतलेत्रं ददिव दूरं इतस्सया ।
 खादन्त्येनं प्रुका गृध्रास्तत्प्रसादस्य नास्पदम् ३५
 उर्वहृद्युषाण्य—
 मा र्मुपां पुरुषोऽस्ति तं मा स ताम्भूर्मुका इमे ।
 कापि सस्मं न वै स्त्रीणां वृकाणां हृदयं यथा ३६
 स्त्रियो वृकवणां क्रूरा र्मुर्मुपां प्रियसाहसाः ।
 मन्त्यस्यार्थेऽपि विस्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥३७॥
 विधायास्त्रीकविस्रमभ्येषु त्यक्तसौहृदा ।
 नर्वनवममीप्सन्त्यः पुष्यस्यः सैरवृक्षय ॥३८॥
 संपत्सरान्ते हि भयानेकरार्थं भयेष्वर ।

वत्सत्यपत्यानि च ते भविष्यन्त्यपराणि मोः ३९
 अन्तर्बन्तीमुपालक्ष्य देवीं स प्रययौ पुरम् ।
 पुनस्तत्र गतोऽभ्यान्त उर्वशीं धीरमातरम् ॥४०॥
 उपलभ्य मुदा युक्तं समुवास तथा निशाम् ।
 अपैनमुर्वशीं ग्राह कृपण विरहातुरम् ॥ ४१ ॥
 गन्धर्वाणुपघावेमांस्तुभ्य दास्यन्ति मामिति ।
 तस्य संस्तुवतस्तुष्टा अमित्रिस्वर्ली ददुर्नुप ।
 उर्वशीं मन्यमानस्तां शोऽप्युध्यत चरन्वने ॥४२॥
 स्वर्ली न्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निश्चि ।
 त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ॥ ४३ ॥
 स्वर्लीस्वान गतोऽश्वत्वं क्षमीगर्म विलक्ष्य सः ।
 तेन द्वे अरणी कृत्वा उर्वशीलोककाम्यया ॥४४॥
 उर्वशीं मन्त्रतो ध्यायन्मघरारणिमुचराम् ।
 आत्मानमुभयोर्मध्ये यत्तत्प्रजननं प्रह्म ॥ ४५ ॥
 तस्य निर्मन्यनाजातो जातवेदा पिमावसुः ।
 त्रय्या स विद्यया राज्ञा पुत्रले कल्पितस्त्रिहृत् ४६
 तेनायञ्जत यज्ञेऽं मगधन्तमघोक्ष्वजम् ।
 उर्वशीलोकमन्विच्छन्तुर्वदेवमयं हरिम् ॥ ४७ ॥
 एक एव पुत्रा वेदं प्रणवः सर्ववाङ्मयः ।
 देवो नारायणो नान्य एकोऽभिर्यर्षण एव च ४८
 पुरुरवस एवाऽऽसीन्नयी त्रेतामुत्से नृप ।
 अभिनाप्रजया राज्ञा लोकं गान्धर्बमेयिवान् ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

१ वीर अयनेकः श्लोक अपिचः । २ वीर शितोत्पले
 अ । नित्र प्रयोतन्त इवमिमुता । ३ नित्र अमूर ।
 ४ एव निद्रव । ५ वीर उहस्यम्बाच । ६ वीर अपि
 यावे । ७ एव मग्ना अघाप्यनिर्हृता । ८ नित्र हृदयोर्धं ।
 ९ वीर एव । १० वीर मायया पुरणो । ११ वीर
 पुत्रेणः ।

१ नित्र भागुप्यत । २ वीर यदोशमोपितो । नित्र
 यशानप्युपितो । ३ नित्र इवसोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

पुरूरवसः पुत्राणां श्रुतायुप्रभृतीनां पञ्चानां वंशकथनं ॥ १ ॥ तत्र विजयवंशे गाधिराजस्योत्पत्तिः ॥ २ ॥ गाधिर्दा-
हिनाजमदग्नेर्भगवदंशस्य परशुरामस्योत्पत्तिः ॥ ३ ॥ परशुरामेण कार्तवीर्यार्जुनहननं ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

ऐलस्य चोर्वशीगर्भात्पडासन्नात्मजा नृप ।
आयुः श्रुतायुः सत्यायू रयोऽथ विजयो जयः १
श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रः सत्यायोश्च श्रुतञ्जयः ।
रयस्य सुत एकश्च जयस्य तनयोऽमितः ॥ २ ॥
भीमस्तु विजयस्याथ काञ्चनो होत्रकस्ततः ।
तस्य जह्नुः सुतो गङ्गां गण्डूपीकृत्य योऽपिवत् ।
जह्नुस्तु पूरुस्तपुत्रो बलाकश्चाऽऽत्मजोऽजकः ३ ॥
ततः कुशः कुशस्यापि कुंशांबुर्मृतयो वसुः ।
कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासीत्कुशांबुजः ॥४॥
तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽयाचत द्विजः ।
वरं विसदृशं मैत्रा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥ ५ ॥
एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयम् ६
इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः स वरुणान्तिकम् ।
आनीय दत्त्वा तानश्वानुपयेमे वरार्जनाम् ॥७॥
स ऋपिः प्रार्थितः पत्न्या श्रवणा चापत्यकाम्यया
श्रपयित्वाभयैर्मन्त्रैश्चरुं स्नातुं गतो मुनिः ॥ ८ ॥
तावत्सत्यवती मात्रा खचरुं याचिता सती ।
श्रेष्ठं मत्वा तयाऽयच्छन्मात्रे मांतुरदत्स्वयम् ॥९॥
तद्विज्ञाय मुनिः प्राह पत्नीं कैष्टमकारपीः ।
घोरो दण्डधरः पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तमः ॥१०॥
प्रसादितः सत्यवत्या मैवं भूदिति भार्गवः ।
अथ तर्हि भवेत्पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥११॥
सा चाभूत्सुमहापुण्या कौशिकी लोकपावनी ।
रेणोः सुतां रेणुकां वै जमदग्निस्वाह याम् ॥१२॥

तस्यां वै भार्गवक्रपेः सुता वसुमदादयः ।
यवीयाञ्जज्ञ एतेषां राम इत्यभिविश्रुतः ॥१३॥
यमाहुर्वासुदेवांशं हैहयानां कुलान्तकम् ।
त्रिःसप्तकृत्वो य इमां चक्रे निःक्षत्रियां महीम् १४
दुष्टं क्षत्रं भुवो भारमंत्राह्वण्यमनीनशत् ।
रजस्तमोवृत्तमहन्फलगुन्यपि कृतेहसि ॥ १५ ॥

राजोवाच—

किं तदंहो भगवतो राजन्यैरजितात्मभिः ।
कृतं येन कुलं नष्टं क्षत्रियाणामभीक्ष्णशः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच—

हैहयानामधिपतिर्जुनः क्षत्रियर्षभः ।
दत्तं नारायणस्यांशमाराध्य परिकर्मभिः ॥१७॥
बाहून्दशशतं लेभे दुर्धर्पत्वमरातिषु ।
अव्याहतेन्द्रियौजःश्रीतेजोवीर्ययशोवलम् ॥१८॥
योगेश्वरत्वमैश्वर्यं गुणा यत्राणिमादयः ।
चचाराव्याहतगतिर्लोकैषु पवनो यथा ॥ १९ ॥
स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन्नेवांभसि मदोत्कटः ।
वैजयन्तीं स्रजं विभ्रद्गुरोध सरितं भुजैः ॥२०॥
विष्ठावितं स्वशिविरं प्रतिस्नोतःसरिज्जलैः ।
नामृष्यत्तस्य तद्वीर्यं वीरमानी दशाननः ॥२१॥
गृहीतो लीलया स्त्रीणां समक्षं कृतकिल्बिषः ।
माहिष्मत्यां संनिरुद्धो मुक्तो येन कपिर्यथा ॥२२॥
स एकदा तु मृगयां विचरन्विपिने वने ।
यदृच्छयाऽऽश्रमपदं जमदग्निरुपां विशत् ॥ २३ ॥
तस्मै स नरदेवाय मुनिरर्हणमाहरत् ।
ससैन्यामात्यवाहाय हविर्म्मत्या तपोधनः ॥२४॥
स वीरस्तत्र तद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशयनम् ।

१ वीर० धनञ्जय । २ विज० रयस्याद्धृत । ३ वीर०
विशु । ४ वीर० कुशाम्बो धूर्तगो । विज० कुशाम्बुस्तनयो ।
५ वीर० कुशाम्बत । ६ वीर० दृष्ट्वा । ७ विज० कुशिकान्व-
य । ८ विज० वराज्ञनाम् । ९ वीर० मन्वानया । १० वीर०
रदात्स्वय । ११ विज० मकार्पि न । १२ वीर० रेणुकाख्या ।
भाग. ५०

१ उभ० दृष्टम् । २ उभ० मवामिक । ३ वीर० नारा-
यणाशाश । ४ विज० वीर्यं । ५ विज० भैश्वर्यगुणा ।
६ वीर० विजने । ७ वीर० रुपागमत् । ८ विज० हविर्षा-
न्या । ९ विज० स वीरस्तस्य सदृष्ट्वा ।

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

परशुरामेण पित्राज्ञया मातृ रेणुकाया ज्येष्ठभ्रातृणां च वध ॥ १ ॥ परशुरामेण प्रसादितस्य जमदग्नेरनुग्रहेण मृ-
तानां पुनरुज्जीवन ॥ २ ॥ कार्तवीर्यार्जुनसुतै रामासन्निधाने जमदग्नेर्वध ॥ ३ ॥ रामेण माहिष्मतीं गत्वा स्वपितृवधं
व्याजीकृत्य दुष्टानां क्षत्रियाणां एकविंशतिकृत्वो वधः ॥ ४ ॥ गाधिराजस्य विश्वामित्रनामकपुत्रोत्पत्तिकथाकथनं । तस्य
तपसा ब्राह्मण्यप्राप्तिकथनं ॥ ५ ॥ विश्वामित्रस्य वशकथनं ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच—

पित्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनन्दन ।
संवत्सरं तीर्थयात्रां चरित्वाऽऽश्रममात्रजत् ॥१॥
कदाचिद्रेणुका याता गङ्गायां पद्ममालिनम् ।
गन्धर्वराजं क्रीडन्तमप्सरोभिरपश्यत ॥ २ ॥
विलोकयन्ती क्रीडन्तमुदकार्थं नदीं गता ।
होमवेलां न सँसार किञ्चिच्चित्ररथस्पृहा ॥ ३ ॥
कालात्ययं तं विलोक्य मुनेः शापविशङ्किता ।
आगत्य कलशं तस्थौ पुरोधाय कृताञ्जलिः ॥४॥
व्यभिचारं मुनिर्ज्ञात्वा पत्न्याः प्रकुपितोऽब्रवीत् ।
घतैनां पुत्रकाः पापामित्युक्तास्ते न चक्रिरे ॥५॥
रामः संचोदितः पित्रा भ्रातृन्मात्रा सहावधीत् ।
प्रभावज्ञो मुनेः सम्यक् समाधेस्तपसश्च सः ॥६॥
वरेण च्छन्दयामास प्रीतः सत्यवतीसुतः ।
वत्रे हतानां रामोऽपि जीवितं चास्मृतिं वधे ॥७॥
उत्तस्थुस्ते कुशलिनो निद्रां पाय इवाञ्जसा ।
पितृविद्रांस्तपोवीर्यं रामश्चक्रे सुहृद्वधम् ॥ ८ ॥
येऽर्जुनस्य सुता राजन्सरन्तः स्वपितृवधम् ।
रामवीर्यपराभूता लेभिरे शर्म न क्वचित् ॥ ९ ॥
एकदाऽऽश्रमतो रामे सभ्रातरि वनं गते ।
वैरं सिंसाधयिषवो लब्धच्छिद्रा उपागमन् ॥१०॥
दृष्ट्वाऽभ्यगार आसीनमावेशितधियं मुनिम् ।
भगवत्युत्तमश्लोके जघ्नुस्ते पापनिश्चयाः ॥ ११ ॥
याच्यमानाः कृपणया राममात्राऽतिदारुणाः ।
प्रसह्य शिर उत्कृत्य निर्न्युस्ते क्षत्रबन्धवः ॥१२॥
रेणुका दुःखशोकार्ता निघ्नन्त्यात्मानमात्मना ।

रामरामेहि तातेति विचुक्रोशोच्चकैः सती ॥१३॥
तदुपश्रुत्य दूरस्थो हारामेत्यार्तवत्स्वनम् ।
खरयाऽऽश्रममासाद्य ददृशे पितरं हतम् ॥१४॥
तैर्दुःखरोपामर्षार्तिशोकवेगविमोहितैः ।
हातात साधो धर्मिष्ठ त्यक्त्वाऽऽसान्स्वर्गतो भवान् ॥
विलप्यैवं पितुर्देहं निधाय भ्रातृषु स्वयम् ।
प्रगृह्य परशुं रामः क्षत्रान्ताय मनो दधे ॥ १६ ॥
गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मघ्नविहतश्रियम् ।
तेषां स शीर्षभी राजन्मध्ये चक्रे महागिरिम् १७
तद्रक्तेन नदीं घोरामब्रह्मण्यभयावहाम् ।
हेतुं कृत्वा पितृवधं क्षत्रेऽमङ्गलकारिणि ॥ १८ ॥
त्रिः सप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
स्यमन्तपञ्चके चक्रे शोणितोदान्हदान्भव ॥१९॥
पितुः कायेन संघाय शिर आदाय वह्निषि ।
सर्वदेवमयं देवमात्मानमयजन्मखैः ॥ २० ॥
ददौ प्रार्चीं दिशं होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं वै उद्गात्रे उत्तरां दिशम् ॥२१॥
अन्येभ्योऽवान्तरदिशः कश्यपाय च मध्यतः ।
आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यस्ततः परम् ॥ २२ ॥
ततश्चावभृथस्नानविधुताशेषकिल्बिषः ।
सरस्वत्यां ब्रह्मनद्यां रेजे व्यभ्र इवांशुमान् ॥२३॥
स्वदेहं जमदग्निस्तु लब्ध्वा संज्ञानलक्षणम् ।
ऋषीणां मण्डले सोऽभूत्सप्तमो रामपूजितः ॥२४॥
जामदग््न्योऽपि भगवान्नामः कमललोचनः ।
आगामिन्यन्तरे राजन्वर्तयिष्यति वै बृहत् ॥२५॥
आस्तेऽद्यापि महेन्द्राद्रौ न्यस्तदण्डः प्रशान्तधीः ।

१ विज० चर्या । २ वीर० स्वैक्षत । ३ वीर० विसंसार ।
४ विज० इत्युक्तास्ता न । ५ वीर० निद्राक्षय । ६ विज०
जग्मुस्ते ।

१ विज० रामरामेति । २ वीर० ताताशु । ३ उर्म०
दूरस्था । ४ उम० दृष्टु । ५ उम० ते दुःख । ६ उम०
हिता ७ विज० तस्या । ८ विज० राजा ।

उपगीयमानचरित सिद्धान्धर्वचारणै ॥२६॥
 एवं भृगुषु विश्वात्मा भगवान्हरिरीश्वर* ।
 अवतीर्य पर भारं सुवोऽह्महुष्टो नृपान् ॥२७॥
 गाधेरभून्महातेजा समिद्ध इव पाषाक* ।
 तपसा क्षात्रघ्नस्तृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥२८॥
 विश्वामित्रस्य वैषाऽऽस्तनुप्रा एकशतं नृप ।
 मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दस एव ते ॥२९॥
 पुत्रं कृत्वा शुन श्रेपं देवरातं च मार्गवम् ।
 आजीगर्तं सुतानाह न्येष्ट एष प्रकल्पयाम् ॥३०॥
 यो वै हरिभन्त्रमस्त्रे विक्रीत पुरुषः पशु* ।
 स्तुला देवान्त्रैश्चादीन्समुषे पाशवन्वनात् ॥३१॥
 यो रातो देवयजने देवैर्गाधिपुं तापस* ।

देवरात इति ख्यात शुनःश्रेपः स मार्गवः ३२
 ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः कुशल मेनिरे न तत् ।
 अन्नपचान्मुनिः क्रुद्रो म्लेच्छा मधत दुर्जना ३३
 सहोवाष मधुच्छन्दा* सार्धं पश्चाद्यता तत् ।
 यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥३४॥
 ज्येष्ठं मन्त्रदत्तं चक्रुस्तामन्वञ्चो वयं सा हि ।
 विश्वामित्रं सुतानाह धीरवन्तो भविष्यथ ।
 ये मान मेऽनुगृह्णन्तो धीरवन्तमकर्त माम् ॥३५॥
 एष सः कुशिका धीरो देवरातस्तमन्वित ।
 अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादय* ॥ ३६ ॥
 एव कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्रै पृथग्विधम् ।
 प्रवरान्तरमापन्नं तैर्द्धि वैवं प्रकल्पितम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे पौर्ण्ड्रोऽध्याय* ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

पुरुवरसो ज्येष्ठपुत्रश्च भाषोर्नहुपात्रिपुत्रपञ्चकोत्पत्तिः ॥ १ ॥ नहुपञ्चतिरिक्तानां चतुर्णां पुत्रानां पञ्चकल्पय ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

यः पुरुवरस* पुत्र आयुस्तस्यामवन्सुताः ।
 नहुपः क्षत्रहृदय रबी रैमभ धीर्यवान् ॥ १ ॥
 भनेना इति राजेन्द्र श्रेणु क्षत्रहृदोऽज्ययम् ।
 क्षत्रहृदसुतस्याऽऽस्तनुहोत्रस्याऽऽत्मज्ञान्त्रय ॥२॥
 काश्यं क्रुद्धो गुर्त्समद इति गुत्समदादभूत् ।
 शुनक* शौनको यैस्य बहृषप्रवरो युनि ॥ ३ ॥
 काश्यस्य काशितत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घवर्म*पिता ।
 धन्वन्तरिर्दीर्घवर्म आयुर्वेदप्रवर्तक* ॥ ४ ॥
 यक्षमुग्वासुदेवांश्च स्मृतमात्रार्तिनाघन* ।
 तत्पुत्रं केतुमानस्यं जज्ञे भीमरथस्तत ॥ ५ ॥

दिवोदासो धुमांस्तस्मात्प्रतर्दन इति स्मृतः ।
 स एव क्षत्रुनिहत्स श्रतथ्यव इतीरित* ।
 तथा कुशलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्तत् ॥ ६ ॥
 पट्टिर्षसहस्राणि पट्टिर्षस्रतानि च ।
 नालर्कादपरो रजन्नेदिनीं पुष्टस्य युषा ॥ ७ ॥
 अलर्कात्सन्तैतिस्रसात्सुनीयोऽय सुकेतन* ।
 धर्मकेतु* सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरभायत ॥ ८ ॥
 ईष्टकेतु* सुतस्तस्मात्सुक्रुमार शिरीश्वर* ।
 धीतिहोत्रैस्य भर्गोज्ञो मार्गभूमिरभूच्छुप ॥ ९ ॥
 इतीमे काश्यो भूपा क्षत्रहृद्वान्वपापिनः ।

१ भीर शूय । २ भीर शकेषादी । ३ मित्र भीषि
 हताय साः । ४ मित्र रामभ । ५ उम सत्ररदात्तर्च
 ग्यु । ६ भीर शत्रुमह इति पृथग्भवा । ७ भीर वसा
 द्रुप । ८ मित्र सुराज्ञो । ९ भीर दीर्घवर्त-पिता । १
 भीर दीपतयात्सु । मित्र दीर्घवर्तमा आयुः । ११ मित्र
 रघुषि । १२ उम म्यस्य ।

१ उम एतु मार्गवः । २ मित्र कौशिक । ३ भीर
 कोन्नीक । ४ उम विश्वामित्रै । ५ भीर तस्मिं श्रेपं ।
 मित्र शब्दोत्पत्तं । ६ मित्र अत्राप्यायनिष्प्रेतो नासि ।
 ७ भीर प्रवचन । ८ उम राजा कुमुजे मेरिनीं युवा ।
 ९ उम संनति । १ भीर सलकेतोऽवश्रुतेतुः ।
 ११ उम भीषिहोत्राय । १२ मित्र काश्यजा ।

रभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः ॥ १० ॥
 तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः ।
 शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात्त्रिकुंड्र्मसारथिः ॥११॥
 ततः शान्तरियो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् ।
 रजेः पञ्चशतान्यासन्पुत्राणाममितौजसाम् ॥१२॥
 देवैरभ्यर्थितो दैत्यान्हत्वेन्द्रायाददादिवम् ।
 इन्द्रस्तस्मै पुनर्दत्त्वा गृहीत्वा चरणौ रजेः ॥१३॥
 आत्मानमर्पयामास प्रहादौघरिशङ्कितः ।
 पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददुः ॥१४॥

त्रिविष्टपं महेन्द्राय यज्ञभागान्समाददुः ।
 गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलभित्तनयान्रजेः ॥१५॥
 अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः ।
 कुशात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्सञ्जयस्तत्सुतो जयः १६
 ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः ।
 सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः ॥१७॥
 सङ्कतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मा महारथः ।
 क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुपात् ॥१८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

नहुषस्य यतिप्रभृतिपुत्रपट्नोत्पत्ति ॥ १ ॥ द्वितीयपुत्रस्य ययाते शर्मिष्ठादेवयानीभ्यां विवाहः ॥ २ ॥ तस्य यदुप्रभृ-
 त्तिपञ्चपुत्रोत्पत्ति ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

यतिर्ययातिः संयातिरौयतिर्वियतिः कृतिः ।
 पडिमे नहुषस्याऽऽसन्निन्द्रियाणीव देहिनः ॥१॥
 राज्यं नेच्छद्यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् ।
 यत्र प्रविष्टः पुरुष आत्मानं नावबुध्यते ॥ २ ॥
 पितरि भ्रंशिते स्थानादिन्द्राण्या धर्षणाद्विजैः ।
 प्रापितेऽजगंरत्वं वै ययातिरभवन्नृपः ॥ ३ ॥
 चतसृष्वदिशदिक्षु भ्रातृन्भ्राता यचीयसः ।
 कृतदारो जुगोपोर्वी काव्यस्य वृषपर्वणः ॥ ४ ॥

राजोवाच—

ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः क्षत्रवन्धुश्च नाहुपः ।
 राजन्यविप्रयोः कस्माद्विवाहः प्रतिलोमकः ॥५॥

श्रीशुक उवाच—

एकदा दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा नाम कन्यका ।

सखीसहस्रसंयुक्ता गुरुपुत्र्या च भामिनी ॥६॥
 देवयान्या पुरोद्याने पुष्पितद्रुमसंकुले ।
 व्यचरत्कलगीतालिनलिनपुलिनेऽबला ॥ ७ ॥
 ता जलाशयमासाद्य कन्याः कमललोचनाः ।
 तीरे न्यस्य दुकूलानि विजद्बुः सिञ्चतीर्मिथः ॥८॥
 वीक्ष्य व्रजन्तं गिरिशं सह देव्या वृषंस्थितम् ।
 सरसोत्तीर्य वासांसि पर्यधुर्व्रीडिताः स्त्रियः ॥९॥
 शर्मिष्ठाऽजानती वासो गुरुपुत्र्याः समवर्षयत् ।
 स्वीयं मत्ना प्रकुपिता देवयानीदमब्रवीत् ॥१०॥
 अहो निरीक्षतामस्या दास्याः कर्म ह्यसांप्रतम् ।
 अस्मद्वार्य धृतवती शुनीव हविरध्वरे ॥ ११ ॥
 यैरिदं तपसा सृष्टं मुखं पुंसः परंस्व ये ।

१ विज० राजस्य । २ वीर० श्व कृतस्तत । विज० धक-
 स्तत । ३ उभ० कुरुन्धर्म । ४ विज० रजा । ५ उभ० प्रहा-
 दात्कारि । ६ उभ० रायाति । ७ विज० गरत्वं च । ८ विज०
 भ्रातृनोमृन्ववी । ९ उभ० प्रातिलोमिक ।

१ वीर० कुशात्प्रीति । विज० प्रतिक्षत्र क्षत्र । २ वीर०
 हर्यश्वको नृप । विज० वीर्यधनो नृप । ३ वीर० सीमो ।
 ४ उभ० इमे शृण्वथ नाहुपान् । ५ विज० चतुर्दशोऽध्याय ।
 ६ विज० जलाशय समासाद्य । ७ विज० वृषे । ८ वीर०
 पुत्र्यास्तुपर्यधात् । ९ वीर० धतामस्यदास्या । विज०
 मत्ता मद्य दास्या । १० विज० परस्य वै ।

धार्यते यैरिहं ज्योति शिवं पन्याम दक्षितं ॥
 यान्वन्दन्त्युपतिष्ठन्ते लोकनाथा सुरेश्वरा ।
 मगवानपि विधात्मा पावनं धीनिकेतन १३ ॥
 वष तत्रापि भृगवं शिष्योऽस्सा नं पिताञ्जुरा ।
 असद्वार्यं दृत्वती शूद्रो वेदमिधासती ॥ १४ ॥
 एवं शैपन्तीं शर्मिष्ठा गुरुपुत्रीमभापत ।
 रुपा श्वेतन्त्युरङ्गीव धर्षिता दृष्टदञ्चदा ॥ १५ ॥
 आर्त्महृत्तमपिज्ञाय कृत्यसे बहु मिल्मुकि ।
 किं न प्रतीक्षसेऽस्माक गृहान्वलिमृजो यथा १६
 एयंविधै सुपरुषै शिष्याऽऽचार्यसुतां मदीम् ।
 शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे वासं आदाय मन्युना १७
 तसां गतायां स्वगृहं ययातिर्मृगयां चरन् ।
 प्राप्तो यदञ्चया रूपे जलार्थी तां ददर्शह ॥ १८ ॥
 दस्वा स्वमुचरं वासस्तस्यै राजा विवाससे ।
 गृहीता पाणिना पाणिमृजहार दयापरः ॥ १९ ॥
 त पीरमाहोऽनसी प्रमनिर्मरया गिरा ।
 राजंस्सया गृहीतो मे पाणिः परपुरञ्जय ॥ २० ॥
 हस्तप्राहोऽपरो मा भूद्गृहीतायास्तया हि मे ।
 एष ईशकृतो धीर संचन्वो नौ न पौरुष ॥ २१ ॥
 यदिदं कूपलप्राया मयतो दर्शनं मम ।
 न भ्राह्मणो मं मथिता हस्तप्राहो महाभुज ।
 कृषस्य यार्हस्यत्यस्य द्वापापमघप पुरा ॥ २२ ॥
 ययातिरनभिप्रत देवोपहृतमात्मन ।
 मनस्तु तद्गतं पुद्गा प्रविजग्राह तद्वच ॥ २३ ॥
 गत राजनि मा पीर तत्र स रुदती पितु ।
 न्यपदयचत नर्पमुत्तं शर्मिष्ठया कृतम् ॥ २४ ॥
 दुर्मना मगवान्काम्य पांगेहित्य विगर्हयन् ।
 स्तुवन्मृत्तिं च कापोतीं दुहित्या स ययां पुगत् ॥
 द्रूपपथा तमादाय प्रत्यनीकदिव्यधितम् ।
 गुरुं प्रमादयन्मूढा पादयो पतित पथि ॥ २६ ॥

क्षणार्धमन्युर्मगवाञ्छिष्य व्याचष्ट मार्गव ॥
 कामोऽस्सा क्रियतां राजभैनां त्यक्तमिहोत्सहे २७
 तथेत्यवस्थिते प्राह देवयानी मनोगतम् ।
 पित्रा दत्ता यतो यासे सानुगा यातु मामनु २८
 स्वानां तत्सङ्घट धीस्य तदर्धस्य च गौरवम् ।
 देवयानीं पर्यचरत्स्त्रीसहस्रेण दासवत् ॥ २९ ॥
 नाहुपाय सुतां दत्त्वा सह शर्मिष्ठयोश्चना ।
 तमाह राजञ्छर्मिष्ठामौषास्तस्ये न कर्हिषित् ३०
 विलोकयौश्चनसीं राजञ्छर्मिष्ठा सप्रजां कषित् ।
 तमेव धत्र रहसि सख्या पतिमृतां सती ॥ ३१ ॥
 राजपुत्र्याऽर्जितोऽप्यत्ये धर्मं चाऽऽप्येस्य धर्मधित् ।
 सरञ्छुक्रवच काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ॥ ३२ ॥
 यदुं च तुर्वशुं चैव देवयानी व्यजायत ।
 हुष्टुं चातु च पूरं च शर्मिष्ठा वार्यपर्वणी ॥ ३३ ॥
 गर्भसंभवमासुर्या मर्तुर्विज्ञाय मौनिनी ।
 दवयानी पितुर्गेहं ययां क्रोषधिमूर्च्छिता ॥ ३४ ॥
 प्रियामनुगत कामी वचोभिरुपमभ्रयन् ।
 न प्रसादयितुं श्रके पादसंवाहनादिभि ॥ ३५ ॥
 तुक्रस्तमाह कृपित स्त्रीकामानृतपूरुष ।
 तां चरा विद्यतां मन्द पिरूपकरणी नृणाम् ३६
 ययातिरुपाच—

अतुप्तोऽस्त्यघ पामानां ब्रह्मन्दुहितरि न्य त ।
 व्यत्यस्ततां यथाकार्यं धपसा योभिधास्यति ॥ ३७ ॥
 इति लम्बन्यवस्थान पुत्र ज्येष्ठमवोषत ।
 यदो तात प्रतीच्छयां अगं ददि निजं पय ॥ ३८
 मातामहकृतां वत्म न तप्तो यिपयेष्वहम् ।
 पयसा भवदीयन रंस कतिपया समा ॥ ३९ ॥
 यदुकरुपाच—
 नोसह जग्मा म्पातुमन्तरा प्राप्तोऽथ तय ।
 अविदिता गुणं प्रार्थ्यं पवृष्णं नैति पूर्य ४०
 तुपयुभोदितः पित्रा द्रुतमानुष भारव ।

१ रित्र ५। ३१ उपरि । २ श्रीर वाप्रमन्तुर ।
 रित्र ५। ३१ उपरि । ३ श्रीर रित्रो भाग्य रित्र ।
 ४ वन रित्रो । ५ श्रीर भवन्ती व्यति । रित्र
 भवन्ती वा २ । ६ रित्र रित्र । ७ श्रीर वाप्रमन्तुर ।
 रित्र वाप्रमन्तुर । ८ श्रीर वाप्र २ ।

१ श्रीर वाप्रमन्तुर । २ श्रीर वाप्रमन्तुर ।
 ३ श्रीर मया । ४ रित्र रित्र । श्रीर रित्र । ५ रित्र
 रित्र । ६ श्रीर वाप्रमन्तुर । ७ श्रीर वाप्रमन्तुर ।
 ८ श्रीर वाप्र २ ।

प्रत्याचख्युरधर्मज्ञा ह्यनित्ये नित्यबुद्धयः ॥४१॥
 अपृच्छत्तनयं पूरुं वयसोनं गुणाधिकम् ।
 न त्वमग्रजवद्वत्स मां प्रत्याख्यातुमर्हसि ॥४२॥
 पूरुरुवाच—
 को नु लोके मनुष्येन्द्र पितुरात्मकृतः पुमान् ।
 प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विन्दते परम् ॥४३॥
 उत्तमश्चिन्तितं कुर्यात्प्रोक्तकारी तु मध्यमः ।
 अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्तोच्चरितं पितुः ॥४४॥
 इति प्रमुदितः पूरुः प्रत्यगृह्णाञ्जरां पितुः ।
 सोऽपि तद्वयसा कामान्यथावञ्जुषे वृष ॥४५॥
 सप्तद्वीपपतिः सम्यक् पितृवत्पालयन्प्रजाः ।

यथोपजोषं विपर्याञ्जुषेऽव्याहतेन्द्रियः ॥४६॥
 देवान्यप्यनुदिनं मनोवाग्देहवस्तुभिः ।
 प्रेयसः परमां ग्रीतिमुवाह प्रेयसी रहः ॥ ४७ ॥
 अयजद्यज्ञपुरुषं ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 सर्वदेवमयं देवं सर्ववेदमयं हरिम् ॥ ४८ ॥
 यस्मिन्निदं विरचितं व्योम्नीव जलदावलिः ।
 नानेव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथः ॥४९॥
 तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेवं गुहाशयम् ।
 नारायणमणीयांसं निराशीरयजत्प्रभुम् ॥ ५० ॥
 एवं वर्षसहस्राणि मनःपट्टैर्मनःसुखम् ।
 विदधानोऽपि नातृप्यत्सर्वभौमः कदिन्द्रियैः ५१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धेऽष्टौदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

भोगान्भुक्त्वा प्राप्तितिवेदेन यथातिना कनिष्ठं पुत्रं पूरुं राज्येऽभिषिच्य तपोवनगमनं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

स इत्थमाचरन्कामान्स्त्रैणोपह्वमात्मनः ।
 बुद्ध्वा प्रियायै निर्विण्णो गाथामेतामगायत ॥१॥
 शृणु भार्गव्यसूं गाथां मद्विधाचरितां भुवि ।
 धीरा यस्यानुशोचन्ति वने ग्रामनिवासिनः ॥२॥
 वस्त एको वने कश्चिद्विचिन्वन्प्रियमात्मनः ।
 ददर्श कूपे पतितां स्वकर्मवशगामजाम् ॥ ३ ॥
 तस्या उद्धरणोपायं वस्तः कासी विचिन्तयन् ।
 व्यधत्त तीर्थमुद्धृत्य विपाणाग्रेण रोधंसी ॥ ४ ॥
 सोत्तीर्थं कूपात्सुश्रोणी तमेव चकमे किल ।
 तथा वृतं समुद्धीक्ष्य बह्व्योऽजाः कान्तकामिनीः ॥
 पीवानं श्मश्रुलं प्रैष्ठं मीढ्वांसं याभकोविदम् ।
 स एकोऽज्जवृषस्तासां बह्वीनां रतिवर्धनः ।
 रेमे कामग्रहग्रस्त आत्मानं नावबुध्यत ॥ ६ ॥

तमेव प्रैष्ठतमया रममाणमजाऽन्यथा ।
 विलोक्य कूपसंविशा नामृष्यद्वस्तकर्म तत् ॥७॥
 तं दुर्हृदं सुहृद्रूपं कामिनं क्षणसौहृदम् ।
 इन्द्रियाराममुत्सृज्य स्वामिनं दुःखिता ययौ ॥८॥
 सोऽपि चानुगतः स्त्रैणः कृपणस्तां प्रसादितुम् ।
 कुर्वन्निडविडाकारं नाशक्रोत्पथि सन्धितुम् ॥९॥
 तस्यास्तत्र द्विजः कश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्गुपा ।
 लंबन्तं वृषणं भूयः सन्दधेऽर्थाय योगवित् ॥१०॥
 संबद्धवृषणः सोऽपि ह्यजया कूपलब्धया ।
 कालं बहुतिथं भद्रे कामैर्नाद्यापि तुष्यति ॥११॥
 तथाऽहं कृपणः सुभ्रु भवत्याः प्रेमयन्त्रितः ।
 आत्मानं नाभिजानामि मोहितस्तव सायया १२

१ विज० जुजोषाव्या । २ वीर० सर्वयज्ञ । ३ उभ०
 त्रभु । ४ विज० पञ्चदशोऽध्याय । ५ विज० तमेवं ब्रज्यतम-
 या । ६ वीर० स चैवानुगत । ७ वीर० कुर्वन्निडविडाकारं ।
 विज० कुर्वन्निडविडाकार । ८ उभ० तस्य तत्र । ९ वीर०
 स लब्ध । विज० सृष्ट । १० वीर० क्रीडन्काल बहुविध ।

१ वीर० प्रत्युदित । २ उभ० वृष । ३ विज० निर्वर्त्य
 तीर्थे उद्धृत्य । ४ उभ० रोधसि । ५ वीर० भेद्यु । ६ विज०
 यावकोविद । ७ वीर० थ वृत ।

यत्पृथिव्यां श्रीहिमवं हिरण्यं पद्मव' स्त्रियः ।
 न दुःखन्ति मनःप्रीतिं पुंस' कामहतस्य ते ॥१३॥
 न जातु काम' कामानामुपभोगन श्राम्यति ।
 इविपा कृष्णवर्त्मैव भूय एवामिवर्षते ॥ १४ ॥
 यदा न कुरुते भाव सर्वभूतेष्वमङ्गलम् ।
 समदृष्टेस्तदा पुंस' सर्वाः सुखमया दिष्ट ॥१५॥
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्जीर्यते या न जीर्यते ।
 तां तृष्णां दुःखनिबन्धां शर्मकामो हुतं त्यजेत् १६
 मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा नाविचिक्तासनो भवेत् ।
 बलधानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १७ ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयान्सेवतोऽसकृत् ।
 तथाऽपि चानुसवनं तृष्णां तेषूपजायते ॥ १८ ॥
 तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याघाय मानसम् ।
 निर्द्वन्द्वो निरहकारश्चरिष्यामि मृगैः सह ॥१९॥
 दृष्टं भुक्तमसह्येद्वा नानुष्मापेभ सविश्रेत् ।
 संसृतिं चाऽऽत्मनाशं च तत्र विद्वान्स आत्मदृक् ॥
 इत्युक्त्वा नाहुपो जायां तदीयं पूरवे वयम् ।
 दत्त्वा सां जरसं तस्मादाददे विगतस्पृह ॥२१॥

दिशि दक्षिणपूर्वसां द्रुमु दक्षिणतो यदुम् ।
 प्रतीच्यां तुर्षसुं चक्र उदीच्यामनुमीश्वरम् ॥२२॥
 भूमण्डलस्य सर्वस्य पूरुमर्हचर्मं विश्वांम् ।
 अमिपिच्याग्रजांस्तस्य वशे स्थाप्य वन ययौ २३
 आसेवितं वर्षपूगान्यङ्गं विषयेषु सः ।
 क्षणेन मुमुचे नीहं जातपक्ष इव द्विजः ॥ २४ ॥
 स तत्र निर्द्वकसमस्तसह
 आत्मानुभूत्या विधुतत्रिलिङ्गम् ।
 परेऽंशेले ब्रह्मणि वासुदेवे
 लेभे गतिं भागवतीं प्रवीतः ॥ २५ ॥
 मुक्त्वा गाथां देवयानीं मेने प्रस्तोममात्मनः ।
 स्त्रीपुंसोः श्रेहवैरुष्मात्परिहासमिषेरितम् ॥२६॥
 सा संनिवासं मुहदां प्रयायामिव गच्छताम् ।
 विद्यायेश्वरतन्त्राणां मायाविरचितं प्रभो ॥२७॥
 सर्वत्र संगमस्तृज्य स्वप्नौपम्येन मार्गधी ।
 कृष्णे मन समावेश्य व्यधुनोऽङ्गिमात्मन' २८
 नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वैशसे ।
 सर्वभूताधिवासाय शान्ताय बृहते नम ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

पूरोर्वक्ष्यते बुध्णन्ताप्यकुन्तकायां भरतोत्पत्तिः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

पूरोर्वक्षं प्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि भारत ।
 यत्र राजपयो वंश्या ब्रह्मवंश्याश्च जज्ञिरे ॥ १ ॥
 जन्मेजयो बभूवुरो प्रेषिन्वास्तुस्तुस्ततः ।
 प्रपीरोऽथ नमस्तुवं तस्मात्पौरुषदोऽमषत् ॥ २ ॥
 तस्य सुधुरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः ।
 संयातिस्तस्माद्दयावी रौद्रेऽप्यस्तस्तुत' स्मृतः ॥३॥

१ नीर न दुःखन्ति । २ नीर तुर्ष । ३ नीर न
 मिषिषा । ४ निर मयद्विज्ञान । ५ नीर प्रथन्वा ।
 ६ निर बभूवुः । ७ नीर चारमुतो । ८ नीर धया-
 तितासां । निर प्रायानिस । नीर दिष्टां ।

श्रैतेयुस्तस्य हृषेयु' स्वण्डिलेयुः कृतेयुकः ।
 जलेयु' सन्ततेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयव' ॥ ४ ॥
 दक्षेतेऽप्सरस' पुत्रा र्वनयुधावम' स्मृतः ।
 घृताभ्यामिन्द्रियाणीष मृत्यस्य जगदात्मन' ५॥
 श्रतेयोरोर्निर्वमारोऽभूत्प्रयत्तस्वाऽऽत्मजा नृप ।

१ नीर दिष्टां । २ निर आपदितं । ३ नीर पदे
 परे । ४ वम निषादितं । ५ नीर भूतनिषादाय ।
 ६ निर पोटघोऽध्यायः । ७ नीर श्रतेयुस्तस्य कृतेयुस्त
 तेयुश्च कृतेयुकः । ८ कृतेयुः संवतनुय धर्मसत्यव्रतेयवः ।
 ९ नीर वनेयुषा । १० नीर श्रतयो । ११ नीर रन्ति
 पाठ । निर रन्तिपाठे ।

सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः ॥६॥
 तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्या द्विजातयः ।
 पुत्रोभूत्सुमते रैभ्यो दुष्यन्तस्तत्सुतो मतः ॥७॥
 दुष्यन्तो मृगयां यातः कण्वाश्रमपदं गतः ।
 तत्राऽऽसीनां स्वप्रभया मण्डयन्ती रमामिव ॥८॥
 विलोक्य सद्यो मुमुहे देवमायामिव स्त्रियम् ।
 वभापे तां वरारोहां भट्टः कतिपर्यैर्धृतः ॥ ९ ॥
 तद्दर्शनप्रमुदितः सन्निवृत्तपरिश्रमः ।
 पप्रच्छ कामसंतप्तः प्रहसन् श्लक्ष्णया गिरा १०॥
 का तं कमलपत्राक्षि कस्यासि हृदयङ्गमे ।
 किं वा चिकीर्षितं तत्र भवत्या निर्जने वने ११
 व्यक्तं राजन्यतनयां वेद्म्यहं त्वां सुमध्यमे ।
 न हि चेतः पौरवाणामधर्मे रमते क्वचित् ॥१२॥
 शकुन्तलोवाच—
 विश्वामित्रात्मजैवाहं त्यक्त्वा मेनकया वने ।
 वेदैतद्भगवान्कण्वो वीर किं करवाम ते ॥१३॥
 आस्यतां ह्यरविन्दाक्ष गृह्यतामर्हणं च नः ।
 भुज्यतां सन्ति नीवारा उप्यतां यदि रोचते १४
 दुष्यन्त उवाच—
 उपपन्नमिदं सुभ्रु जातायाः कुशिकान्वये ।
 स्वयं हि वृणते राज्ञां कन्यकाः सदृशं वरम् १५
 औमित्युक्ते यथाधर्ममुपयेमे शकुन्तलाम् ।
 गान्धर्वविधिना राजा देशकालविधानवित् १६
 अमोघवीर्यो राजर्षिर्महिष्यां वीर्यमादधे ।
 श्वोभूते स्वपुरं यातः कालेनासूत सा सुतम् १७
 कण्वः कुमारस्य वने चक्रे समुचिताः क्रियाः ।
 वद्ध्वा मृगेन्द्रांस्तरसा क्रीडति स स बालकः १८
 तं दुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा ।
 हरेरंशांशसंभूतं भर्तुरन्तिकमागमत् ॥ १९ ॥
 यदा न जगृहे राजा भार्यापुत्रावनिन्दितौ ।
 शृण्वतां सर्वभूतानां खे वागाहाशरीरिणी ॥२०॥
 माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येनै जातः स एव सः ।

भरस्व पुत्रं दुष्यन्त माऽवमंस्थाः शकुन्तलाम् २१
 रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् ।
 तं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला २२
 [भरस्व पुत्रं भरतं वासुदेवांशसंभवम् ।
 ब्रह्मण्यं सत्यसन्धं च गुणज्ञं कीर्तिवर्धनम् ॥१॥
 महोत्साहं स्थूललक्षं कृतज्ञं वृद्धसेनकम् ।
 अशरीरवचः श्रुत्वा स्त्रीचकार तदाऽऽत्मजम् ॥२॥]
 पितर्युपरते सोऽपि चक्रवर्ती महायशाः ।
 महिमा गीयते तस्य हरेरंशभुवो भुवि ॥ २३ ॥
 चक्रं दक्षिणहस्तेऽस्य पद्मकोशोऽस्य पादयोः ।
 ईजे महाभिपेकेण सोऽभिपिक्तो धिराद्विभुः ॥२४॥
 पञ्चपञ्चाशता मेध्यैर्गङ्गाधामनु वाजिभिः ।
 मामैतैर्षं पुरोधाय यमुनायामनु प्रभुः ॥ २५ ॥
 अष्टसप्ततिमेध्याश्चान्वचन्ध प्रददद्भुसु ।
 भरतस्य हि दौष्यन्तेरग्निः साचीगुणे चितः ।
 सहस्रं वद्वंशो यस्मिन्ब्राह्मणा गा विभेजिरे २६॥
 त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान्वद्ध्वा विस्सापयन्पुत्रान् ।
 दौष्यन्तिरत्यगान्मायां देवानां गुंरुमाययौ २७
 मृगाञ्छुक्लुदतः कृष्णान्हिरण्येन परीवृत्तान् ।
 अदात्कर्मणि मृष्णारे निर्युतानि चतुर्दश ॥२८॥
 भरतस्य महत्कर्म न पूर्वं नापरे नृपाः ।
 नैवापुनैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा २९
 किरातहृणान्यवनानन्ध्रान्कङ्कान्खशाञ्छकान् ।
 अब्रह्मण्यान्पुत्रांश्चाहन्मलेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान्
 जित्वा पुराऽसुरां देवान्ये रसौकांसि भेजिरे ।
 देवस्त्रियो रसां नीताः प्रीणिभिः पुनराहरत् ३१

१ वीर० स्पृति । २ उभ० कमलगर्भाभे । ३ उभ०
 विजने । ४ वीर० वृण्वते । ५ विज० यस्माज्जात ।
 भाग ५३

१ उभ० दौष्यन्ति माव । २ वीर० पितर पुत्रो नय-
 त्येव यम । विज० पुत्र नयति नरदेव यमक्षय । ३ वीर०
 इद श्लोकद्वयमधिक । ४ विज० सोऽभूच्छक्र । ५ उभ०
 कोशक्ष । ६ विज० शतैर्मेध्यै । ७ उभ० दीर्घतमस ।
 ८ विज० प्रददे वसु । ९ वीर० वद्वंशो । विज० द्वन्द्वशो ।
 १० वीर० पुरुमायिना । विज० पुरुमायया । ११ वीर०
 समावृतान् । विज० परिष्कृतान् । १२ वीर० मृष्कारे ।
 १३ विज० मिथुनानि । १४ विज० नोदायुनैव । १५ वीर०
 न्वङ्गांशकान्कृपान् । १६ वीर० वलात् । १७ विज० ऽसु-
 रान्देवा येन स्वौकांसि भेजिरे । १८ विज० पणिमि ।

सर्वकामान्दुदुहत् प्रजानां तस्य रोदसी ।
समास्त्रिवसाइसीदिक्षु चक्रमवर्तयत् ॥ ३२ ॥
स सम्राट् लोकपालास्थमैश्वर्यमधिराद्भियम् ।
चक्रं चास्त्रलित प्राणान्मृपत्युपरराम ह ॥ ३३ ॥
तस्याऽऽसृष्टृष वैदर्भ्यः पश्यत्सिन्न सुसंमताः ।
जघ्रुस्त्यागमयात्पुत्राभानुरूपा इतीरिते ॥ ३४ ॥
तस्यैव वितथे वंशे तदर्थं यजत सुतम् ।
मरुस्तोमेन मरुतो मरद्वाजमुपाददु ॥ ३५ ॥

अन्तर्वर्ष्यां आरुपन्त्यां मैयुनाय बृहस्पति ।
प्रवृत्तो वारितो गर्भं श्रत्वा धीर्भमवाद्यजत् ३६ ॥
तं त्यक्तुकामां ममतां मर्दत्यागत्रिष्टाष्टिाम् ।
नामनिर्वचन तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ॥ ३७ ॥
मूढे भर द्वाजमिमं भर द्वाजं बृहस्पते ।
यातो यदुवत्सा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयम् ३८ ॥
घोषमाना सुरैरेवं मतां वितथमात्मजम् ।
व्यसृजन्मरुतोऽभिभ्रन्दत्तोऽयं वितथेऽन्वये ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

मरुतवंसकचने रन्तिदेवचरित्रपर्येषं ॥ १ ॥ चङ्गो केर्पाचिद् सुद्वलसराद्वद् रूपमशुतीमां ब्राह्मणानामुत्पत्तिः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
वितथस्य सुतो मन्युर्बृहत्प्रो जयस्ततः ।
महावीर्यो नरो गर्गः सकृत्सिन्नु नरात्मजः ॥ १ ॥
गुरुष रन्तिदेवस सकृते पाण्डुनन्दन ।
रन्तिदेवस हि यत्र इहामुत्र च गीयते ॥ २ ॥
विर्यद्वितस्य ददतो लन्धं लन्धं पुसृष्टतः ।
निष्किञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सीदत ॥ ३ ॥
प्यतीपुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिषतः किल ।
श्रुतपायससंसार्षं तोयं प्रातरुपन्थितम् ॥ ४ ॥
कृच्छ्राप्राप्तकुटुम्बस्य हुचृद्भ्यां जातभेषयोः ।
अतिथिर्माक्षणं फाले भोक्तुकामस्य चागमत् ५
तस्यै संव्यमजत्तोऽभेमादस्य भद्रयान्वितः ।
हरिं सर्वत्र संपश्यन्स भुवत्सा प्रययां द्विज ॥ ६ ॥
जयान्यो भोक्ष्यमाणस्य विमक्तस्य भेदीपते ।
विमक्तस्य मजजस्यै रूपसाय हरिं सरन् ॥ ७ ॥
याते शूद्रे तमन्योऽगादतिथिः शमिराश्रुतः ।

राजन्ने दीयतामन्नं सगणाय पुसृष्टते ॥ ८ ॥
स औदत्यावशिष्टं यद्बहुमानपुरस्कृतम् ।
तर्षं दृष्ट्वा नमश्चेत् क्षम्य श्रपतये विश्वः ॥ ९ ॥
पानीयमात्रमुन्नेपं तैश्चैकपरितर्पणम् ।
पासत पुन्क्तसोऽभ्यागादपो देवशुभस्य मे १०
तस्य तां करुणां वाचं निश्चम्य विपुलभ्रमाम् ।
रूपया भृशसंतप्त इदमाहाश्रुतं वचः ॥ ११ ॥
न कामयेऽहं गतिमीश्वरीत्यरा
मर्षेद्वियुक्तामपुनर्मवं वा ।
आर्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभाजा
मन्त स्यैतो यन भवन्त्यदुःखा ॥ १२ ॥
हुचृद्भयो गात्रपरिचर्यमैव
दैन्यं ह्यमं श्लोकपिपादमोहा ।
सर्वे निवृष्टाः कृपणस्य जन्तो
द्विजीविपोर्जीवजलापणान्नि ॥ १३ ॥

१ शूर उच्यते श्लेषपाजानाम् । २ शूर शकं जातः
मुनाग्रमा । निज शकं नाम्नादितं । ३ उच्यते मुनाग्र
शोः । ४ निज शीलरक्षणम् । ५ शूर आरतः । निज
आरतः । ६ शूर भोक्तुकामस्य । ७ उच्यते महीपतः ।

१ निज बृहस्पतेः । २ निज पातापुत्रोऽप्यपितृ ।
३ निज मतां तं देवमात्मनः । ४ निज एतदपोऽभ्यायः ।
५ उच्यते आतिथ्यावशिष्टं । ६ शूर तस्य । ७ निज
तपेः । ८ शूर तस्यापि वचना वाचः । निज तस्या
विकरणां वाचं । शूर भयाः । ९ उच्यते मीषतया ।
१० निज महर्षिः । ११ निज मन्तवित्ताः । १२ शूर

इति प्रभाष्य पानीयं त्रियमाणः पिपासया ।
 पुल्कसायाददाद्वीरो निसर्गकरुणो नृपः ॥१४॥
 तस्य त्रिभुवनाधीशाः फलदाः फलमिच्छताम् ।
 आत्मानं दर्शयांचक्रुर्मर्या विष्णुविनिर्मिताः १५
 स वै तेभ्यो नमस्कृत्य निःसङ्गो विगतस्पृहः ।
 वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे नमः परम् ॥१६॥
 ईश्वरालंबनं चित्तं कुर्वतोऽनन्यराधसैः ।
 माया गुणमयी राजन्स्रवत्प्रत्यलीयत ॥ १७ ॥
 तत्प्रसङ्गानुभावेन रन्तिदेवानुवर्तिनः ।
 अभवन्योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः ॥१८॥
 गर्गाच्छिनिस्ततो गार्ग्यः क्षत्राद्ब्रह्म ह्यवर्तत ।
 दुरितक्षयो महावीर्यात्तस्य त्रय्यारुणिः कविः १९
 पुष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः ।
 बृहत्क्षत्रस्य पुत्रोऽभूद्ब्रह्मस्ती यद्ब्रह्मस्तिनापुरम् ॥२०॥
 अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च हस्तिनः ।
 अजमीढस्य वंश्याः स्युः प्रियमेधादयो द्विजाः २१
 अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्य पुत्रो बृहद्बनुः ।
 बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीञ्जयद्रथः ॥ २२ ॥
 तत्सुतो विशदस्तस्य सेनैजित्समजायत ।
 रुचिराश्वो दृढहनुः काश्यो वत्सश्च तत्सुताः २३
 रुचिराश्वसुतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः ।
 पारस्य तनयो नीपस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् ॥ २४ ॥
 [अणुहो नाम यस्तेषां ज्येष्ठो वै सत्यको नृप ।]
 स कृत्व्यां शुककन्यायां ब्रह्मदत्तमजीजनत् ।

सं योगी गवि भार्यायां विष्णुक्सेनमधात्सुतम् २५
 जैगीपन्योपदेशेन योगतन्त्रं चकार ह ।
 उदक्सेनस्ततस्तस्माद्ब्रह्मादो बार्हदीपवाः ॥२६॥
 यवीनरो द्विमीढस्य कृतिमांस्तत्सुतः स्मृतः ।
 नाम्ना सत्यधृतिर्यस्य दृढनेमिः सुपार्श्वकृत् ॥२७॥
 सुपार्श्वत्सुमतिस्तस्य पुत्रः सैन्नतिमांस्ततः ।
 कृतिर्हिरण्यनाभावो योगं प्राप्य जगौ सै पद् २८
 संहिताः प्राच्यैसाम्नां वै नीपो ह्युग्रायुधस्ततः ।
 तस्य क्षेम्यः सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुञ्जयः ॥२९॥
 ततो बंहुरथो नाम पुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् ।
 नलिन्यामजमीढस्य नीलः शान्तिः सुतस्ततः ३०
 शान्तेः सुशान्तिस्तत्पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् ।
 भर्म्याश्वस्तनयस्तस्य पश्चात्सन्मुद्गलादयः ॥३१॥
 यवीनरो बृहदिषुः कांपिल्यः संजयः सुताः ।
 भर्म्याश्वः प्राह पुत्रा मे पश्चानां रक्षणाय हि ३२
 विषयाणामलमिमे इति पश्चालसंज्ञिताः ।
 मुद्गलाद्ब्रह्म निर्वृत्तं गोत्रं मौद्गल्यसंज्ञितम् ॥३३॥
 मिथुनं मुद्गलाद्भार्म्याद्विवोदासः पुमानभूत् ।
 अहल्या कन्यका यस्यां शतानन्दस्तु गौतमात् ३४
 तस्य सत्यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः ।
 शरद्वान्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ॥ ३५ ॥
 शरस्तंवेऽपतद्रेतो मिथुनं तदभूच्छुभम् ।
 तद्दृष्ट्वा कृपयाऽगृह्णाच्छन्तनुर्मृगयां चरन् ।
 कृपः कुमारः कन्या च द्रोणपत्न्यभवत्कृपी ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

१ विज० एव । २ उम० माया विष्णुविनिर्मिता ।
 ३ उम० मन । ४ वीर० राधसा । ५ विज० गार्ग्या-
 त्क्षत्रा । ६ विज० होत्रोस्माद्ब्रह्मस्ती । ७ वीर० फेनजित् ।
 ८ वीर० सुत प्राह । विज० सुतो याज । ९ उम०
 पारस्तत्तनयो । १० विज० इदमर्धमधिकं दृश्यते ।

१ वीर० योगीशो गवि । विज० योगेशो गवि । २ उम०
 उदक्सेन । ३ विज० बार्हदीपव । ४ वीर० स्तस्माद्बृह ।
 यस्माद्बृह । ५ विज० सन्तति । ६ विज० द्विषद् । ७ वीर०
 प्राप्य । ८ वीर० तस्याप्युग्रायुध सुत । विज० नीपो ह्यौग्रायु-
 धस्तत । ९ वीर० क्षम्य । १० विज० बहुतिथो नाम । ११
 विज० पुराजोर्क । १२ विज० भर्म्याश्वस्तत्सुतस्वस्य । १३ वीर०
 सुजय सुता । विज० सञ्जयस्तत सुत । १४ विज०
 भर्म्याश्व । १५ विज० मुद्गलाचार्या । १६ विज० शतधृति
 तच्छ्रुत्वा । १८ विज० अष्टादशोऽध्याय ।

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

सुपद्वजरासम्भोवसवर्णन ॥ १ ॥ अन्तनुपतिः ॥ २ ॥ धार्तराष्ट्राणां पाण्डवानां चोत्पत्तिः ॥ ३ ॥ पाण्डवस्यै
अतीतामामागतानां च कथन ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

मित्रेयुश्च दिवोदासाश्चयवनस्तत्सुतो नृप ।
सुदास सहदेवोऽप्य सोमको अन्तुजन्मकृत् ॥१॥
तस्य पुत्रश्चत तेषां यधीयानृपतः सुत ।
हुपदो द्रौपदी तस्य घृष्टपुत्रादयः सुताः ॥ २ ॥
घृष्टपुत्रानृष्टकेतुर्मर्त्या पञ्चालका इमे ।
योऽञ्जमीढसुतो ह्यन्य ऋक्षः संवरणस्ततः ॥ ३ ॥
तपत्यां सूर्यकन्यायां कुरुक्षेत्रपतिः कुरु ।
परीक्षित्सुघनुर्जह्नुर्निषेधाश्च कुरो सुता ॥ ४ ॥
सुहोत्रोऽभूत्सुघनुर्भ्रमवनोऽप्य ततः कृती ।
वसुस्तस्योपरिचरो घृहद्रथमुखास्ततः ॥ ५ ॥
कुशाभमत्स्यप्रत्यग्रघदिपाद्याश्च चेदिपा ।
घृहद्रथात्कुशाग्रोऽभूत्पमस्तस्य तेत्सुतः ॥ ६ ॥
जग्ने संत्यहितोऽजत्यं पुष्पवांस्तत्सुतो वहुः ।
अन्यस्यां चापि मार्यायां शकल इं घृहद्रथात् ७
ते मात्रा बहिरुत्कृष्टे जरमा चाभिसन्धिते ।
जीवजीवेति क्रीडन्त्या मैगासन्धोऽभवत्सुतः ८ ॥
ततश्च सहदेवोऽभूत्सोमापिर्वैष्णुतभवा ।
परीषिदनपत्योऽभूत्सुरयो नाम आहवः ॥ ९ ॥
रुदोऽपिदूर्यन्तस्यास्सार्वाभौमस्ततोऽभवत् ।
मैपसेनस्तपनयो रौषिकोऽप्योऽभूतो वसुत् ॥१०॥
ततश्च क्रोर्धनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्य च ।
मैप्यस्तस्य दिक्षीपोभूत्प्रधीपतस्य चाऽऽमव ११
देवापि अन्तनुत्सस्य षाहीक इति चाऽऽमवा ।
पितृराग्यं परित्यज्य देवापिस्तु वन गत ॥१२॥

अमवच्छन्तन् राजा प्राञ्चद्वाभिपसंक्षितः ।
य यं कराभ्या स्पृशति जीर्णं यौवनमेति सः १२
शान्तिमाप्नोति वैवाभ्यां कर्मणा तेन शन्तुतु ।
समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभुः ॥१४॥
अन्तनुर्माङ्गणैरुक्तः परिवेषताऽप्यमग्रसुक ।
राज्य देशप्रजायाऽऽशु पुरराष्ट्रविबुद्धये ॥ १५ ॥
एवमुक्तो द्विजैर्ष्येष्ठ छन्दयामाम सोऽब्रवीत् ।
तन्मभिरहितैर्विप्रर्वेदादिभ्रंक्षितो गिरा ॥ १६ ॥
वेदवादातिषादान्यै तदा देवो ववर्ष ह ।
देवापियोगमास्याय कलापग्राममाधितः ॥१७॥
सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादां स्थापयिष्यति ।
षाहीकात्सोमदत्तोऽभूद्भूरिभूरिभवास्तत ॥१८॥
शलभ शन्तनोरासीद्भ्रजायां भीष्म आत्मवान् ।
सर्वधर्मविदां भेष्टो महाभागवतः कवि ॥१९॥
धीरयुथाग्रणीर्धेन रामोऽपि युधि तोपितः ।
अन्तनोर्दाक्षकन्यायां जग्ने चित्राङ्गदः सुत २० ॥
विचित्रधीर्बभौषरजो नाञ्जा चित्राङ्गदो इतः ।
यस्यां पराञ्जरात्साक्षादवधीर्णो हरः कला ॥२१॥
यद्गुप्तो मुनिः कृष्णो यतोऽहमिदमध्यगाम् ।
द्विसा स्वशिष्यान्पैलादीन्मगवान्वादरायण २२
महं पुत्राय शान्ताय परं गुणमिदं वगौ ।
विचित्रधीर्बभौषोवाह काशिराजसुते षलात् २३
स्वमवरादुपानीते अबिकांश्यालिके उभे ।
तयोरासक्तदयो गृहीतो यस्मिन्ना मृत ॥२४॥
क्षेत्रेऽब्रजस्य धे भ्रातृमार्गोक्तो वादरायण ।
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुर चाप्यजीवनत् २५
गान्धार्यां धृतराष्ट्रस्य जग्ने पुत्रयैत नृप ।
तत्र दुर्योधनो ज्येष्ठो दुःशल चापि कन्यका २६

१ उम मित्रायुध । २ नीर मन्वा । मित्र हार्म्या ।
३ नीर वासराय । ४ मित्र कृष्णसंवरण । ५ नीर
मिषयध । ६ मित्र ववनकास्तुत । ७ मित्र कुशुम ।
नीर कुशाग्र । ८ मित्र पेरिपाद्याय । ९ नीर चाामज ।
१ नीर तस्य । ११ नीर अराज्यकलाऽभवत् ।
१२ नीर मित्रय । १३ उम अवसेभ । १४ मित्र
राजीकोतो । १५ उम सुमानधृत् । १६ मित्र ततश्च
यः

१ उम तद्राष्ट्रे । २ उम ततो । ३ नीर माहितः ।
४ नीर तस्य । ५ उम नीर्वाऽवरजो । ६ नीर य एतः ।
७ मित्र कलायः । ८ मित्र जेनः ।

शापान्मैथुनरुद्धस्य पाण्डोः कुन्त्यां महारथाः ।
जाता धर्मानिलेन्द्रेभ्यो युधिष्ठिरमुखास्त्रयः २७ ॥
नकुलः सहदेवश्च माय्यां नासत्यदस्रयोः ।
द्रौपद्यां पञ्च पञ्चभ्यः पुत्रास्ते पितरोऽभवन् २८
युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यः श्रुतसेनो वृकोदरात् ।
अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः २९
सहदेवसुतो राजञ्छ्रुतकर्मा तथाऽपरे ।
शुधिष्ठिरात्तु पौरव्यां देवकोऽथ घटोत्कचः ३० ॥
भीमसेनाद्विडिंवायां कैल्यां सर्वगतस्ततः ।
सहदेवात्सुहोत्रं तु विजयाऽसूत पार्वती ॥३१॥
करेणुमत्यां नकुलो निरमित्रं तथाऽर्जुनः ।
इरावन्तमुत्सृप्यां वै सुतायां बभ्रुवाहनम् ।
मणिपूरपतेः सोऽपि तत्पुत्रः पुत्रिकासुतः ॥३२॥
तव तातः सुभद्रायामभिमन्युरजायत ।
सर्वातिरथजिह्वीर उत्तरायां ततो भवान् ॥३३॥
परिक्षीणेषु कुसुषु द्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा ।
त्वं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोचितोन्तकात् ॥
तवेमे तनयास्तात जनमेजयपूर्वकाः ।
श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३५ ॥
जनमेजयस्त्वां विदित्वा तक्षकान्निधनं गतम् ।
सर्पान्वाँ सर्पयागाग्नौ स होष्यति रूपाऽन्वितः ३६
कावपेयं पुरोधाय तुरं तुरगमेधयाद् ।
समन्तात्पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरैः ३७
तस्य पुत्रः शतानीको याज्ञवल्क्यात्रयीं पठन् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात्परमेप्यति ॥३८॥
सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः ।
असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तत्सुतः ३९ ॥
गजाद्वये हृते नद्या कौशांब्यां साधु वत्स्यति ।
उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथः सुतः ॥ ४० ॥
तस्माच्च वृष्टिमांस्तस्य सुषेणोऽथ महीपतिः ।
सुनीथस्तस्य भविता नृचक्षुर्यत्सुखीनलः ॥४१॥
परिप्लवः सुतस्तस्मान्मंधावी सुनयात्मजः ।
नृपञ्जयस्ततो दूर्वस्तिभिस्तस्माज्जनिष्यति ॥४२॥
तिमेव्हृद्ग्रथस्तस्माच्छतानीकः सुदासजः ।
शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यं वहीनरं ॥ ४३ ॥
दृण्डपाणिर्निमिस्तस्य क्षेमको भविता नृपः ।
ब्रह्मक्षत्रस्य वै प्रोक्तो वंशो देवर्षिसत्कृतः ४४ ॥
क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ।
[पाँपानि कीर्तनादेपां विलयं यान्ति कृत्स्नशः]
अथ मागधराजानो भवितारो वदामि ते ॥४५॥
भविता सहदेवस्य मार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ।
ततोऽयुतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽथ तत्सुतः ४६ ॥
सुनक्षत्रः सुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथ कर्मजित् ।
ततः सुतं ज्ञयाद्विप्रः शुचिस्तस्य भविष्यति ४७ ॥
क्षेमोऽथ सुव्रतस्तस्माद्दर्मसूत्रः शमस्ततः ।
शुभ्रमत्सेनोऽथ सुमतिः सुवलो जनिता ततः ४८ ॥
सुनीथः सत्यजिदथ विश्वजिघद्विपुञ्जयः ।
वार्हद्रथाश्च भूपाला भाव्याः साहस्रवत्सरम् ४९

१ विज० श्रुतकीर्तिस्तथा । २ वीर० धिरात्पौरवत्या ।
३ विज० काली शर्वगत तत । ४ वीर० मणलक्षपते ।
५ वीर० ज्ञात्वा । ६ विज० मेधया ।

१ वीर० पर ज्ञान । २ विज० विस्त्रभकृष्ण । ३ वीर०
स्तयासीन्निधकुस्तत्सुत स्मृत । ४ उभ० स्तस्माच्छ्रुचिरथ ।
५ विज० धृष्टिमास्तस्य । ६ उभ० पारिप्लव । ७ वीर०
दूर्वाँनिमि । ८ विज० जनिष्यते । ९ वीर० निमे । विज०
ततो बृह । १० वीर० विहीनर । विज० प्रहीतर ।
११ वीर० निधि । १२ उभ० वै योनिर्वशो । १३ विज०
इदमर्थमधिक दश्यते । १४ वीर० मार्जालेय श्रुत । विज०
सोमार्पिर्यच्छ्रुत । १५ उभ० श्रुतञ्जयो विप्र । १६ वीर०
दर्मनेत्र श्रुतस्तत । विज० दर्मसत्र श्रमस्तत । १७ उभ०
दृढसेनो । १८ वीर० विश्वजिघ पुरञ्जय । १९ वीर० एते
वार्हद्रथा भूपा । २० विज० एकोनविंशोऽध्याय ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथासिपुत्राणां अशुभसुखसर्वेषां अद्यकथनम् ॥ १ ॥ पुनर्यदुत्पद्यमानसुकृतस्य ज्ञानमपययन्त वप्यन् ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

अनो समानरमद्भु* यरोऽश्वश्च त्रयः सुता* ।
 समानेरात्कालनरः सृञ्जयस्तत्सुतस्तै* ॥ १ ॥
 जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाश्रीलो महामना ।
 उष्णीनरस्तिष्ठिभुश्च महामनस आत्मजौ ॥ २ ॥
 क्षिबिर्बने* शमिर्दक्षश्चत्वारोऽनीनरात्मजा* ।
 र्षुपादर्भः सुवीरश्च मद्रः कैकेय आत्मजा* ॥ ३ ॥
 क्षिवेक्षत्वार एषासंस्तिष्ठिभुश्च ईश्वरश्च ।
 ततो हेमोऽप्य सुतपा बलि सुतपसोऽभवत् ॥ ४ ॥
 अश्वत्थकलिङ्गाद्याः सुभ्रुपुङ्गान्त्रसंश्रिता* ।
 नक्षिरे दीर्घतमसो बले* क्षेत्रे महीक्षित ॥ ५ ॥
 चक्रुः स्वनाम्ना विषयान्पठिमान्प्राश्न्यर्काश्च ते ।
 खनपानोऽङ्गुतो बध्ने तस्माद्विविरयस्ततः ॥ ६ ॥
 सुतो धर्मरथो भस्व बध्ने क्षित्रीरथोऽञ्जवा* ।
 रोमपाद इति एषातस्तसै दक्षरथ सखा ॥ ७ ॥
 शान्तां स्वकृत्यां प्रायश्चदभ्यगृह्य उवाह साम् ।
 देवेऽवर्षति यं रामा आनिन्युर्हरिणीसुतम् ॥ ८ ॥
 नांथ्यसङ्गीतवादित्रैर्विभ्रमालिङ्गनार्हणे ।
 स तु शङ्खोऽनपत्यस्य निरूप्येष्टि मरुतत* ॥ ९ ॥
 प्रजामदादक्षरयो येन लेसेऽञ्जवा* प्रजा ।
 चतुरङ्गो रोमपादात्पुलाहस्तु वत्सुतः ॥ १० ॥
 वृहद्रथो वृहत्कर्मा वृहद्भानुश्च वत्सुत ।
 आर्योऽहम्ननास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः ॥ ११ ॥
 विजयस्तस्य संभृत्यां पत्नी पृथिविरजायत ।
 ततो वृत्प्रयत्तस्य सत्कर्माञ्चिरयस्तत ॥ १२ ॥

योऽसौ गङ्गातटे क्रीडन्मञ्जुपान्तर्गतं शिशुम् ।
 कुन्त्याऽपविदं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतम् १३
 वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपते ।
 मुशोश्च तनयो बभूवुः सेतुस्तस्याऽऽत्मजस्ततः १४ ॥
 आरम्भस्तस्य गान्धारस्तस्य धर्मस्ततो वृत् ।
 वृत्स्य दुर्मनास्तस्मात्प्रचेता* प्राचेतसं वृत्म् ॥ १५ ॥
 म्लेच्छाधिपतयोऽभूवभुदीचीं दिश्रमाभिता ।
 तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वैर्मेर्गोऽप्य भानुमान् ॥ १६ ॥
 त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्वापि करन्वम उदारधी* ।
 मरुतस्तत्सुतोऽपुत्र* पुत्र पौरवमन्वभूत् ॥ १७ ॥
 दुम्पन्ते* स पुनर्मेजुं श्वं वंशं राज्यकामुक ।
 ययातेऽप्येष्टपुत्रस्य यदोर्वंश्च नर्यम ॥ १८ ॥
 धर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् ।
 यदोर्वंश्च नरं श्रुत्वा सर्वपापै* प्रभुष्यते ॥ १९ ॥
 यथावतीर्थो मगवान्परमात्मा नराकृति ।
 यदो सहस्रजित्क्रोष्टो नलो रिपुरिति श्रुत्वा २०
 क्षत्वारः सूनवस्तत्र वृत्तजित्प्रथमात्मज* ।
 महाहयो वेणुहयो हृदयभेति वत्सुवा* ॥ २१ ॥
 धर्मस्तु हृदयसुतो नेत्रं कुन्ते पिता तत ।
 सोऽङ्गिरमभस्तुन्तेर्मेहिष्मा मद्रसेनकः ॥ २२ ॥
 दुर्मदो मद्रसेनस्य धनक कृतधीर्यसु ।
 कृषामि* कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः २३
 अर्जुन* कृतधीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् ।
 दक्षाश्रयाद्धरेरशत्प्राप्तयोगमहागुणः ॥ २४ ॥
 न मृतं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
 यज्ञदानतपोयोगशुचधीर्यजपादिभिः ॥ २५ ॥
 पञ्चाङ्गीतिसहस्राणि श्रम्याहृतबलः समाः ।

१ मित्र परेष्टुषः । २ नीर काञ्चनामः । ३ मित्र
 तत्रयः । ४ नीर महासत्त्वो । ५ मित्र ब्रह्म कर्मिष्ठः ।
 नीर ब्रह्मः कर्मिष्ठः । ६ नीर वृषसेनः । ७ नीर वृष
 सेनः । मित्र वृषसेनः । ८ मित्र श्रम्यकर्मिष्ठः । ९ नीर
 तस्माद्धर्मिः । १० नीर एतो । ११ मित्र मिश्रयोऽपुत्रः ।
 १२ मित्र वापः । १३ उम ततो । १४ नीर इतिनाम
 १५ नीर १५ नीर अश्वत्थकलिङ्गस्य विभ्रमार्ति ।

१ नीर मुनेः । मित्र कश्यपः । २ नीर शाल्यना
 पतेः । ३ नीर सुभाषुः । मित्र वृमाषुः । ४ नीर मरुत-
 शाल्यना । ५ उम दुम्पन्तः । ६ मित्र सर्वं राधाज्य ।
 नीर नीरः ।

[अर्करोदरुनो राज्यं हरिं चैवान्वहं सरन् ।]
 अनष्टवित्तं सरणो बुभुजेऽक्षय्यपद्भु ॥ २६ ॥
 तस्य पुत्रसंहस्रेषु पञ्चैवोर्वरिता मृधे ।
 जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जितः ॥ २७ ॥
 जयध्वजात्तालजङ्घस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् ।
 क्षत्रं यत्तालजङ्घाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥ २८ ॥
 तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः ।
 तस्य पुत्रशतं त्वासीद्वृष्णिज्येष्ठं यतः कुलम् ॥ २९ ॥
 माधवा वृष्णयो राजन्यादवाश्रेति संज्ञिताः ।
 यदुपुत्रस्य च क्रोष्टोः पुत्रो वृजिनवांस्ततः ॥ ३० ॥
 श्वाहिस्ततो रुशेकुर्वै तस्य चित्ररथस्ततः ।
 शैशविन्दुर्महायोगी महाभोजो महानभूत् ॥ ३१ ॥
 चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः ।
 तस्य पत्नीसहस्राणां दशानां सुमहायशाः ॥ ३२ ॥
 दश लक्षसस्त्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् ।

तेषां तु पद् प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मजः ॥ ३३ ॥
 धर्मो नामोशना तस्य हयमेधशतस्य याद् ।
 तत्सुतो रुचकस्तस्य पञ्चासन्नात्मजाः शृणु ॥ ३४ ॥
 पुरुजिद्रुक्मरुक्मेपुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ।
 ज्यामघस्तत्रजोऽप्यन्यां भार्या शैव्यापतिर्भयात् ॥
 नाविन्दच्छत्रुभवनान्द्रोर्ज्यां कन्यामहारपीत् ।
 रथस्थां तां निरीक्ष्याऽऽह शैव्या पतिममर्षिता ३६
 केयं कुहक मत्स्थानं रथमारोपितेति वै ।
 स्तुपा तवेत्यभिहिते सयन्ती पतिमत्रवीत् ॥ ३७ ॥
 अहं वन्द्याऽसपत्नी च स्तुपा मे युज्यते कथम् ।
 जनयिष्यसि यं राज्ञि तस्येयमुपर्युज्यते ॥ ३८ ॥
 अन्वमोदन्त तद्विश्वेदेवाः पितर एव च ।
 शैव्या गर्भमधात्काले कुमारं सुपुत्रे शुभम् ।
 स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्तुपां सतीम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

विदर्भवंशं चेद्विश चोक्त्वा सङ्ग्रहेण श्रीकृष्णरामाद्युत्पत्तिकथन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

तस्यां विदर्भोऽजनयत्पुत्रौ नाम्ना कुशक्रथौ ।
 तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनन्दनम् ॥ १ ॥
 रोमपादसुतो बभ्रुर्वभ्रोः कृतिरजायत ।
 उशिकस्तसुतस्तस्माच्चेदिशैघादयो नृपं ॥ २ ॥
 क्रथस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूद्धृष्टिस्तंस्याथ निर्वृतिः ।
 ततो दर्शाहो नाम्नाऽभूत्तस्य व्योमः सुतस्ततः ॥ ३ ॥

१ उभ० इदमर्धमधिक । २ विज० विष्णु । ३ वीर० सहस्रस्य । विज० सहस्राणा । ४ वीर० श्वाहितोतो रुशेकुर्वै । विज० श्वाहितोतो रुशेकुर्वै । ५ वीर० शशिबिन्दु । ६ वीर० सहस्राणि दशासन्धु । ७ वीर० वैदर्भकूल । विज० वैदर्भकूल । ८ वीर० कुशिक । ९ वीर० नृपा । विज० यत । १० वीर० वृष्णिस्तस्याय । विज० वृष्णिस्तस्याय । ११ विज० दशार्हनामाऽथ तस्य ।

जीमूतो विकृतिस्तस्य यस्य भीर्मरथः सुतः ।
 ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः ॥ ४ ॥
 करंभिः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः ।
 देवक्षत्रस्ततस्तस्य मधुः कुर्वशादनुः ॥ ५ ॥
 पुरुहोत्रस्तनोः पुत्रस्तस्यायुः सांखतस्ततः ।
 भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृधोन्धकः ॥ ६ ॥
 सांखतस्य सुताः सप्त महाभोजश्च मारिष ।
 भजमानस्य निम्लोचिः किङ्किणो वृष्टिरेव चा ॥ ७ ॥

१ विज० शतस्वराद् । २ विज० कन्या भ्रष्टा । ३ वीर० कथ । ४ उभ० सुपपत्स्यते । ५ विज० विंशोऽध्याय । ६ वीर० तीव्ररथ । ७ वीर० करभ । ८ वीर० कुक्कुरकस्तत । विज० कुक्कुरकस्तत । ९ वीर० पुरुहोत्रोऽभवत्पुत्रस्तस्याभू । १० विज० सखत । ११ वीर० दासो । १२ वीर० किङ्किणो वृष्णि । विज० किङ्किणो वृष्टि ।

एकस्यामात्मजाः पश्यामन्यस्यां च त्रय सुता ।
 श्रुताञ्चिह्नं सहस्राजिदयुताञ्चिदिति प्रभो ॥ ८ ॥
 बभ्रुर्देवाद्ब्रह्मसुतस्तयो श्लोकौ पठन्त्यम् ।
 भयैव भृशुमो दूरात्संपश्यामस्तथान्तिकात् ॥९॥
 बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवाद्ब्रह्म सम ।
 पुरुषा पञ्चपटिष्य पद् सहस्राणि षाट् च ॥१०॥
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता धत्रोर्देवाद्ब्रह्मादपि ।
 महामोजोऽपि धर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये ११
 वृष्णेः सुमित्र पुत्रोऽमृषुजाञ्चिह्नं परन्तप ।
 शिनिस्तस्यानमित्रस्य निम्नोऽमृदनमित्रतः ॥१२॥
 सत्राञ्चितः प्रसेनस्य निम्नस्याप्योसुतुः सुतौ ।
 अनमित्रसुतो योऽप्य शिनिस्तस्याथ सत्यक १३
 युयुधानः सात्यकिर्वं जयस्तस्य कृणिस्तत ।
 युगधरोऽनमित्रस्य वृष्णिः पुत्रोऽपरस्ततः १४॥
 शंफल्कधिरप्रथम गान्दिन्यां च शफल्कत ।
 अक्रूरप्रमुखा आसन्पुत्रा द्वादश विश्रुता ॥१५॥
 आसन्न सारमेयस्य सुंदरो मृदुविद्विरि ।
 धर्मवृद्ध सुकर्मा च श्रेष्ठोपेक्षोऽरिर्मर्दन ॥ १६ ॥
 सशुभो गन्धर्मादेव प्रतिषाहुष द्वादश ।
 तेषां स्यता सुंचीराख्या द्वावक्रूरसुतावपि ॥१७॥
 देवभानुपदेवस्य तथा चित्ररथात्मजा ।
 पृथुर्विदग्धाद्याम बहवो वृष्णिनन्दना ॥ १८ ॥
 कुकुरो मज्जमानस्य शुचि कञ्जलभर्हिण ।
 कुकुरस्य सुषो वैद्विर्विलोमा तनयस्तत ॥ १९ ॥
 कपोतरोमा सखालुं सखा यस्य च तुंगुरु ।
 अर्घकी दुन्दुभिस्तस्य देरिघोतः पुनषसु ॥२०

तस्याहुकम्बाहुकी च कन्या वैवाहुकात्मजौ ।
 देवकभोग्रसनस्य पत्नारो देवकात्मजा ॥ २१ ॥
 देवभानुपदेवस्य सुदेवो देववर्धनः ।
 तपां खसार सप्ताऽसौ पृतदेवादयो नृप ॥२२॥
 शान्तिदेवोपदेवा च भीदेवा देवरक्षिता ।
 सहदेवा देवकी च बसुदेव उवाह ताः ॥ २३ ॥
 कसः सुनामा न्यग्रोध कङ्कः शङ्कु सुहृन्तया ।
 राष्ट्रपालोर्ष्य सृष्टिश्च तुष्टिमानौग्रसेनय ॥ २४ ॥
 कसा कंसावती कङ्का शूरभूरीप्रपालिका ।
 उग्रसेनदुहितरो वसुदेवानुजस्त्रिय ॥ २५ ॥
 शूरो विदूरथादासीञ्जमानः सुतस्ततः ।
 शिनिस्तस्मात्स्वयमोजोः इदीकस्तत्सुतो मत २६॥
 दशधाहुः शतघनुः कृतघर्मेति तत्सुता ।
 देवमीदस्य शूरस्य मारिपानाम पश्यभूत् ॥२७॥
 तस्यां स जनयामास दश पुत्रानकल्पमान् ।
 वसुदेवं देवभाग देवभवसमानकम् ॥ २८ ॥
 सृजयं श्यामकं कङ्कं शंमीक वत्सकं वृष्णम् ।
 देवदुन्दुमयो नेदुरानका यस्य अन्मनि ॥ २९ ॥
 नसुदेव हरे स्थानं वदन्त्यानकदुन्दुमिम् ।
 पृथा च सुतदेवा च सुतकीर्तिः सुतभवाः ॥३०॥
 राजाधिदेवी चैतपां मगिन्यः पञ्च कन्यका ।
 कृन्तेः सन्त्युः पिता शूरो बभ्रुस्य पृथामदात् ३१
 साऽप्य दुर्वाससो पिद्यां देवहृतीं प्रतोपितात् ।
 तस्या पीथेपरीक्षार्थमाजुहाव रविं शुभिर्भू ३२ ॥
 तैदेवोपागतं देवं पीक्ष्य विशित्वमानसा ।
 प्रत्यथार्थं प्रयुक्ता म याहि देव धर्मस्य मे ३३ ॥
 अर्भोधं दर्शन दधि आघस्ते तपि चाऽऽत्मजम् ।

१ देवाग्रज । २ मित्र श्लोकं पठन्त्यसुं । ३ भीर
 वृषा । ४ उम भोजोतिपर्मा । ५ भीर स्वापातुत् ।
 ६ भीर अन्मः । ७ उम शिष्टिलस्य च । ८ उम
 वृष्णि । ९ भीर श्यफल्कधिरप्रथम । १ भीर अटत्रः ।
 ११ भीर मृदुको मृदुपटिष्यः । १२ भीर कर्मवृद्धवर्धमेय
 श्रेष्ठोपेक्षोऽरिर्मर्दरः । मित्र धर्मो मित्रकमा च । १३ भीर
 पश्यपाद्याः । मित्र पश्यपाद्याः । १४ भीर सुची-
 राख्या । मित्र सुचाटान्या । १५ भीर पृथुर्विदग्धाद्याम ।
 मित्र पृथुर्विदग्धाद्याम । १६ भीर शुचिः । मित्र
 वृष्णिः । १७ भीर तामाभूत् । १८ भीर अग्न्या ।
 मित्र अनाम । १९ मित्र इक्षिण्ये ।

१ उम कन्या हावाहु । २ मित्र शान्तिदेवादयो ।
 ३ मित्र शान्तिदेवोप । ४ भीर कङ्का । मित्र कङ्कः ।
 ५ उम वृष्णम् । ६ भीर मियग्रध । मित्र अमृषुपटिष्य ।
 ७ मित्र वृष्णम् । ८ उम भीमघेमा दुष्टिः । ९ भीर
 अजमान । मित्र मज्जमानपुत्रात्ततः । १ भीर कङ्कम
 मित्रे । मित्र कङ्कमकीर्णः । ११ भीर सुता । १२ भीर
 सुभिः । १३ भीर उवा प्राहापत् । १४ भीर उम
 वसुना भोः । १५ उम अर्भोधं देववर्धन । १६ भीर का
 पिथे । मित्र आपास्ते ।

योनिर्यथा न दुष्येत कर्ताऽहं ते सुमध्यमे ॥३४॥
 इति तस्यां स आधाय गर्भं सूर्यो दिवं गतः ।
 सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः ॥३५॥
 तं साऽत्यजन्नदीतोये कृच्छ्राल्लोकस्य विभ्यती ।
 प्रपितामहस्तामुवाह पाण्डुर्वै सत्यविक्रमः ॥३६॥
 श्रुतदेवां तु कारूपो वृद्धैश्चर्मा समग्रहीत् ।
 यस्यामभूदन्तवक्र ऋषिशप्तो दितेः सुतः ॥३७॥
 कैकेयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्तिमचिन्दत ।
 सन्तर्दनादयस्तस्यां पञ्चाऽऽसन्नैकयाः सुताः ३८ ॥
 राजाधिदेव्यामावन्त्यौ जयसेनोऽजनिष्टह ।
 दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत् ॥ ३९ ॥
 शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः ।
 देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुवृहद्बलौ ॥ ४० ॥
 कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा ।
 कङ्क्यायामानकाजातः सत्यजित्पुरुजित्तथा ॥४१॥
 सृञ्जयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान् ।
 हरिकेशहिरण्याक्षौ शूरभूभ्यां च श्यामकः ॥४२॥
 मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा ।
 तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्षर्या वृक आदधे ॥४३॥
 सुमित्रार्जुनपालादीञ्छमीकात् सुदामिनी ।
 कङ्कश्च कर्णिकायां वै ऋतधामजयावपि ॥ ४४ ॥
 पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इला ।
 देवकीप्रमुखा आसन्नपत्न्य आनकदुन्दुभेः ॥४५॥
 बलं गदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवम् ।
 वसुदेवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुदपादयत् ॥४६॥
 सुभद्रो भद्रवाहश्च दुर्मदो भद्र एव च ।
 पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वादशाभवन् ॥४७॥
 नन्दोपनन्दकृतकशूराद्या मदिरात्मजाः ।
 कौशल्या केशिनं लेकमसूत कुलनन्दनम् ॥४८॥

रोचनायामतो जाता हस्तहेमाङ्गदादयः ।
 इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ॥४९॥
 विपृष्टो धृतदेवायामेक आनकदुन्दुभेः ।
 शान्तिदेवात्मजा राजञ्छ्रमप्रतिश्रुतादयः ॥५०॥
 राजानः कल्पवर्षाद्या उपदेवांसुता दश ।
 वसुहंससुवंशाद्याः श्रीदेवायास्तु षट् सुताः ॥५१॥
 देवरक्षितया लब्धा नव चात्र गदादयः ।
 वसुदेवः सुतानघावादधे सहदेवया ॥ ५२ ॥
 पुरुविश्रुतमुख्यांस्तु साक्षाद्गर्भो वसूनिव ।
 वसुदेवस्तु देवक्यामष्ट पुत्रानजीजनत् ॥ ५३ ॥
 कीर्तिमन्तं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः ।
 ऋजुं संमर्दनं भद्रं सङ्कर्षणमहीश्वरम् ॥ ५४ ॥
 अष्टमस्तु तयोरासीत्स्वयमेव हरिः किल ।
 सुभद्रा च महाभागा तव राजन्पितामही ॥५५॥
 यदायदेर्ह धर्मस्य क्षयो वृद्धिश्च पाप्मनः ।
 तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ॥५६॥
 न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा महीपते ।
 आत्ममायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मनः ॥५७॥
 यन्मायाचेष्टितं पुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्ययाय हि ।
 अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेप्यते ॥ ५८ ॥
 अक्षौहिणीनां पतिभिरसुरैर्नृपलाञ्छनैः ।
 भुव आक्रम्यमाणाया अभाराय कृतोद्यमः ॥५९॥
 कर्माण्यपरिमेयाणि मनसाऽपि सुरेश्वरैः ।
 सहसंकर्षणश्चक्रे भगवान्मधुसूदनः ॥ ६० ॥
 कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमोनुदम् ।
 अनुग्रहाय भक्तानां स पुण्यं व्यतनोद्यशः ॥६१॥
 यस्मिन्सत्कर्णपीयूषे यशस्तीर्थवरे सकृत् ।
 श्रोत्राञ्जलिरुपस्पृश्य धुनुते कर्मवासनाम् ॥६२॥
 भोजवृण्यन्धकमधुशूरसेनदशार्हकैः ।

१ विज० समाधाय । २ वीर० पाण्डुस्ते । ३ वीर०
 वृद्धशर्मा । ४ विज० इति शब्दोदिते । ५ वीर० मावन्त्या ।
 ६ वीर० वक्र कङ्कान्तु शङ्काया । ७ विज० कामुक ।
 ८ विज० मित्रकेश्या । ९ वीर० सुमित्रानीक । १० विज०
 वाणादी । ११ विज० ननीकात् । १२ वीर० आनक ।
 विज० गाण्डूप । १३ वीर० कृपादीनु । विज० कृतधीः ।
 १४ उभ० भद्रवाहश्च । १५ विज० भद्राद्या ।
 भाग. ५४

१ विज० इलाया पुरु । २ उभ० त्रिपृष्टो । ३ उभ०
 न्प्रश्रमप्रश्रितादयः । ४ विज० उपदेव्या । ५ उभ०
 सुधन्वाद्या । ६ वीर० पौरवश्रुतमुख्याश्च । विज० पुरुवत्स-
 मृदुमुखान्साक्षा । ७ वीर० समदन । ८ विज० यदायदा
 हि । ९ विज० कर्मणा वा । १० विज० आक्रममाणा-
 नामभावाय । ११ विज० भताना ।

श्लाघनीयेद्वित शशत्कुरुष्टञ्जयपाण्डुभिः ॥६३॥ हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः ।
 त्रिग्वसितक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया । उत्पाद्य तेषु पुरुषः ऋतुमि* समीजे
 नृलोकं रमयामास मूर्त्या सर्वाङ्गरम्यया ॥६४॥ आत्मानमात्मनिगमं प्रथयन् जनेषु ॥ ६६ ॥
 यस्याऽऽननं मकरकुण्डलचारुकर्णं पृथ्व्यां* स वै गुरुमरं धृपयन्कुरुषा
 ब्राह्मत्कपोलसुमर्गं सविलासहासम् । मन्त* समुत्बकलिना युधि भूपंचम्य ।
 नित्योत्सवं न तदुत्पुर्णक्षिभिः पिबन्त्यो दृष्ट्वा यिधूय विजये जयमुद्रिपोथ्य
 नार्यो नराश्च मुदिता* कुपिता निमेष ॥ ६५ ॥ प्रोच्योद्भवाय च परं समगात्स्वपाम ॥ ६७ ॥
 जातो गत पितृगृहाद्भ्रजमेधितार्यो

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायामष्टादशसाहस्रां

नवमस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्याय* ॥ २४ ॥

समाप्तभाय नयमः स्कन्धः ॥ ९ ॥

१ शौर कितेदणोदरि । २ शौर विप्रम । ३ मित्र
मेधितोऽत्र ।

१ शौर भूम्याः ए वा उद । २ शौर भूपवर्क ।
मित्र भूपवर्ध । ३ शौर उमिभूव । ४ उम मुद्रि
गुण । ५ मित्र परं । ६ मित्र एतर्विंशोऽध्यायः ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

→ दशमस्कन्धः पूर्वार्धम् १० ←

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

श्रीकृष्णचरित्रकथनारंभः ॥ १ ॥ देवकीवसुदेवविवाहः ॥ २ ॥ देवकीहननोद्युक्तस्य वसस्य वसुदेवेन सामपूर्वकं निवर्तनम् ॥ ३ ॥ कसेन देवकीवसुदेवयोर्निगडनन्धनं ॥ ४ ॥ तेन तयोः पुत्रपदकस्य हननम् ॥ ५ ॥

॥ ॐ नमोभगवते वासुदेवाय ॥

राजोवाच—

कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययोः ।
राज्ञां चोभयवंशयानां चरितं परमाद्भुतम् ॥ १ ॥
यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ।
तत्रांशेनावतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः ॥ २ ॥
अवतीर्थं यदोर्वंशे भगवान्भूतभावनः ।
कृतवान्यानि विश्वात्मा तानि नो वद विस्तरात् ॥
निवृत्ततर्पैरुपगीयमाना-
द्भवौपधाच्छ्रोत्रमनोजभिरामात् ।
क उत्तमश्लोकगुणानुवादा-
त्पुमान्विरज्येत विनां पशुघ्नात् ॥ ४ ॥
पितामहा मे समरेऽमरञ्जयै-
र्देवव्रताद्यातिरथैस्तिमिद्भिलैः ।
दुरत्ययं कौरवसैन्यसागरं
कृत्वाऽतरन्वत्सपदं स्र यत्पुत्राः ॥ ५ ॥
द्रौण्यस्त्रविपुष्टमिदं मदङ्गं
सन्तानवीजं कुरुपाण्डवानाम् ।

जुगोप कुक्षिं गत आत्तचक्रो
मातुश्च मे यः शरणं गतायाः ॥ ६ ॥
वीर्याणि तस्याखिलदेहभाजा-
मन्तर्बहिः पूरुपकालरूपैः ।
प्रयच्छतो मृत्युमुत्तामृतं च
मायामनुष्यस्य वदस्व विद्वन् ॥ ७ ॥
रोहिण्यास्तनयः प्रोक्तो रामः संकर्षणस्त्वया ।
देवक्या गर्भसंबन्धः कुतो देहान्तरं विना ॥ ८ ॥
कस्मान्मुकुन्दो भगवान्निर्पेतुर्गेहाद्भ्रजं गतः ।
क वासं ज्ञातिभिः सार्धं कृतवान्सात्वतां पतिः ॥
व्रजे वसन्किमकरोन्मधुपुर्यां च केशवः ।
भ्रातरं चावधीत्कंसं मातुरद्वाऽतदर्हणम् ॥ १० ॥
देहं मानुपमाश्रित्य कति वर्षाणि वृष्णिभिः ।
यदुपुर्यां सहावात्सीत्पत्न्यः कल्पभवनप्रभोः ॥ ११ ॥
एतदन्यच्च सर्वं मे मुने कृष्णविचेष्टितम् ।
वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ श्रद्धधानाय विस्तृतम् ॥ १२ ॥
नैपाऽतिदुःसहा क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते ।

१ विज० तिमुग्धात् ।

१ विज० मृत्युमनामय च । २ वीर० पितृगेहा ।
३ विज० निवभो । वीर० विभो ।

पियन्तं त्वमुखांभोजेष्युत हरिकथामृतम् ॥१३॥

सुत उवाच—

एष निगम्य भृगुनन्दनसाधुवादं
ध्यासक्तिः स भगवानथ विष्णुरातम् ।

प्रत्यर्च्य कृष्णचरित कलिकल्मषम्
व्याहर्तुमारभत भागवतप्रधान ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच—

सम्पग्न्यवसिता पुद्गित्व राजपिसत्तम ।
वासुदेवकथायां त यज्ञात्वा नैष्ठिकी रतिः ॥१५॥

वासुदेवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्नुनाति हि ।
षक्तार पृच्छकं श्रोवत्सत्यादसलिल यथा ॥१६॥

भूमिर्धननृपव्याजर्दत्वानीकद्वतायुतं ।
आक्रान्ता भूमिभारेण ब्रह्माण शरण ययौ १७॥

गौरीश्लाश्रमुष्ठी स्त्रिन्ना क्रन्दन्ती करुण बिम्बो ।
उपमितान्तिक सखं व्यसनं स्वमवोचत ॥१८॥

ब्रह्मा तदुपधार्याथ सह दंबस्तया सह ।
जगाम सत्रिनयनस्तीर धीरपयोनिधः ॥ १९ ॥

तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदथ धृपाकपिम् ।
पुरुषं पुरुषमूत्तेन उपतम्य समाहितः ॥ २० ॥

गिर समाधौ गगने समीरितां
निगम्य यथास्त्रिदशानुबोध ह ।

गां पौरुषीं म द्रुशुतामरां पुन
विंशीपतामाशु तथैव माधिरम् ॥ २१ ॥

धुर्य पुमावधृतो भगवन्वरो
मप्रक्षिरंशयदुपपजन्पताम् ।

स यावदुर्ध्वा मग्मीश्वरश्चरः
मृषालाग्न्या ध्रुपयंभरद्भुवि ॥ २२ ॥

पशुदपशुदं नाशाङ्गमथा पुरुष पर ।
जनिष्यत तत्रिपार्थं संभवन्तु गुरुरिषयः ॥२३॥

[अथयौपि तंदाद्गारुडन्यन्तां पशुरुषिण ।
पयोदानभृगुनापि त्रिष्णु मपपितुं मुग ॥१॥]

१ मं भोग्युना । २ मं भाग्युना । ३ मं मति ।
४ उम वरुणा । ५ मं यथा । ६ मं पुत्राय । ७ मं
मन्त्राय । ८ मं यथा । ९ मं । १० मं । ११ मं । १२ मं । १३ मं । १४ मं । १५ मं । १६ मं । १७ मं । १८ मं । १९ मं । २० मं । २१ मं । २२ मं । २३ मं ।

वासुदेवकलाज्जन्त सहस्रषदनं स्वराट् ।
अग्रतो भविता देवो हरेः प्रियचिकीर्षया ॥२४॥

विष्णोर्माया भगवती यया संमोहितं जगत् ।
मादिष्टा प्रभृणांशेन कार्यायै संभविष्यति ॥२५॥

श्रीशुक उवाच—

इत्यादिश्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभू ।
आश्रास्य च महीं गीर्मिं स्वधाम परमं ययौ ॥२६॥

शरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसत्पुरीम् ।
माथुरान् शरसेनांश्च विषयान्मुमुजे पुरां ॥ २७ ॥

राजधानी तत्र साऽभूत्सर्वयादयभूभूजाम् ।
मथुरा भगवान्मत्र नित्यं सन्निहितो हरिः ॥२८॥

तस्यां तु कर्हिचिञ्चौरिषसुदेव कृतोदहः ।
दवकया सूर्यया सार्धं प्रयाणे रथमारुहत् ॥२९॥

उग्रसेनसुत कंसं स्वसुः प्रियचिकीर्षया ।
रश्मीन्हयानां जग्रौह रौषं रथशतैर्द्वैत ॥ ३० ॥

चतुःशत पारियहं गजानां ह्यमालिनाम् ।
अश्वानामयुत सार्धं रथानां च त्रिपट्टशतम् ॥३१॥

दासीनां सुकुमारीणां द्वे श्लेसे ममठकृते ।
दुहित्रे देवक प्रादापान दुहितृवत्सल ॥ ३२ ॥

शङ्खतूर्यसृदङ्गोश्च नेदुर्दुन्दुभयं ममम् ।
प्रमाणप्रक्रमे सार्धेद्वयञ्जोः सुमङ्गलम् ॥ ३३ ॥

पथि प्रग्रहिणं कंसमामास्याऽऽश्राश्रीरवाक ।
अस्वास्तामष्टमो गर्मा हन्ता यां यैहस्युष्वा ॥३४॥

इत्युत्तं म खल पापो भोजानां कुलपांसनः ।
मगिनीं हन्तुमारुह्य राक्षपाणि कश्चाद्गृहीत् ३५

त श्रुयुषितकमाण नृशसं निरपययम् ।
पशुदयो महामाग उवाच परितान्सत्यन् ॥३६॥

यमुदय उवाच—

श्राघनीयगुणं शूरभयाभोजयच्छम्कर ।
म कथं भगिनीं हन्त्यारिषमृदाहर्षेर्वणि ॥३७॥

१ मं भाग्युना । २ मं भाग्युना । ३ मं भाग्युना । ४ मं भाग्युना । ५ मं भाग्युना । ६ मं भाग्युना । ७ मं भाग्युना । ८ मं भाग्युना । ९ मं भाग्युना । १० मं भाग्युना । ११ मं भाग्युना । १२ मं भाग्युना । १३ मं भाग्युना । १४ मं भाग्युना । १५ मं भाग्युना । १६ मं भाग्युना । १७ मं भाग्युना । १८ मं भाग्युना । १९ मं भाग्युना । २० मं भाग्युना । २१ मं भाग्युना । २२ मं भाग्युना । २३ मं भाग्युना । २४ मं भाग्युना । २५ मं भाग्युना । २६ मं भाग्युना । २७ मं भाग्युना । २८ मं भाग्युना । २९ मं भाग्युना । ३० मं भाग्युना । ३१ मं भाग्युना । ३२ मं भाग्युना । ३३ मं भाग्युना । ३४ मं भाग्युना । ३५ मं भाग्युना । ३६ मं भाग्युना । ३७ मं भाग्युना ।

मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते ।
 अद्य वाऽद्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥
 देहे पञ्चत्वमापन्ने देही कर्मानुगोऽवशः ।
 देहान्तरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥ ३९ ॥
 ब्रजंस्तिष्ठन्पदैकेन यथैवैकेन गच्छति ।
 यथा तृणजलकैवं देही कर्मगतिं गतः ॥ ४० ॥
 स्वप्ने यथा पश्यति देहमीदृशं
 मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ।
 दृष्टश्रुताभ्यां मनसाऽनुचिन्तय-
 न्प्रपद्यते तत्किमपि ह्यपस्मृतिः ॥ ४१ ॥
 यतोयतो धावति दैवचोदितं
 मनो विकारात्मकमाप पञ्चसु ।
 गुणेषु मायारचितेषु देहसौ
 प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥ ४२ ॥
 ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः
 समीरवेगानुगतं विभाव्यते ।
 एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमा-
 न्गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ॥ ४३ ॥
 तस्मान्न कस्यचिद्गोहमाचरेत्स तथाविधः ।
 आत्मनः क्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वै परतो भयम् ४४
 एषा तवानुजा वाला कृपणा पुत्रिकोपमा ।
 हन्तुं नार्हसि कल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सलैः ४५
 श्रीशुक उवाच—
 एवं स सामभिर्भेदैर्व्यमानोऽपि दारुणः ।
 न न्यवर्तत कौरव्य पुरुपादानुव्रतः ॥ ४६ ॥
 निर्वन्धं तैस्य तं ज्ञात्वा विचिन्त्यानकदुन्दुभिः ।
 प्राप्तं कालं प्रतिव्योदुमिदं तत्रान्वपद्यत ॥ ४७ ॥
 मृत्युर्वृद्धिमताऽपोहो यावद्दुद्विवलोदयम् ।
 यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिनः ४८ ॥
 प्रदायं मृत्यवे पुत्रान्मोर्चये कृपणासिमाम् ।
 सुता मे यदि जायेरन्मृत्युर्वा न भ्रियेत चेत् ४९

विपर्ययो वा किं न स्याद्भक्तिर्धातुर्दुरत्यया ।
 उपस्थितो निवर्तेत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥ ५० ॥
 अग्रेयथा दारुवियोगयोगयो-
 रदृष्टतोऽन्यन्न निमित्तमस्ति ।
 एवं हि जन्तोरपि दुर्विभाव्यः
 शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥ ५१ ॥
 एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिदर्शनम् ।
 पूजयामास वै शौरिर्वहुमानपुरःसरम् ॥ ५२ ॥
 प्रसन्नैवदनांभोजो नृशंसं निरपत्रपम् ।
 मनसा दूयमानेन विहैसन्निदमब्रवीत् ॥ ५३ ॥
 न ह्यस्याऽस्ते भयं सौम्य यद्वागोहाशरीरिणी ।
 पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमुत्थितम् ॥ ५४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 स्वसुर्वधान्निवृत्ते कंसस्तद्वाक्यसारवित् ।
 वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद्गृहम् ५५ ॥
 अथ काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता ।
 पुत्रान्त्रंसुपुत्रे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरम् ॥ ५६ ॥
 कीर्तिमन्तं प्रथमजं कंसायानकदुन्दुभिः ।
 अर्पयामास कृच्छ्रेण सोऽनृतादतिविह्वलः ॥ ५७ ॥
 किं दुःसहं नु साधूनां विदुषां किमपेक्षितम् ।
 किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनाम् ॥
 दृष्ट्वा समलं तच्छौरेः सत्ये चैव व्यवस्थितिम् ।
 कंसस्तुष्टमना राजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५९ ॥
 प्रतियातु कुमारोऽयं न ह्यसादस्ति मे भयम् ।
 अष्टमांशुवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ॥ ६० ॥
 तथेति सुतमाढाय ययावानकदुन्दुभिः ।
 नाभ्यनन्दत तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मनः ६१ ॥
 [अर्थं कंसमुपागम्य नारदो ब्रह्मनन्दनः ।
 एकान्तमुपसंगम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥]

१ वीर० कर्मवशानुग । २ विज० मात्मपञ्चसु । ३ उभ० वत्सल । ४ वीर० श्रोत्रमानोपि । ५ वीर० तस्य तु । ६ उभ० प्राप्तकाल । ७ विज० प्रत्यर्ष्य । ८ वीर० न्मोक्षये ।

१ विज० सान्त्वयामास । २ वीर० प्रहृष्ट । विज० प्रत्य-
 त्र । ३ वीर० प्रहसन्पुन । विज० प्रहसन्निद । ४ उभ० यद्वै
 लाहाशरीरवाक् । ५ विज० प्रथमोऽध्याय । ६ उभ० सुह-
 द्वधा । ७ वीर० पुत्रान्ता सुपुत्रे । ८ विज० पुत्रमान् ।
 ९ विज० किमृतात्मना । १० उभ० युवयो पुत्रा ।
 ११ विज० एक श्लोकोऽधिक ।

नन्दाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीपां च योषित* ।
 वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुक्त्रिय* ॥६२॥
 सर्वे वै देवताप्राया उभयोरपि भारत ।
 ज्ञातयो वधुसुहृदो ये च फसमनुव्रवा ॥६३॥
 [असुरा* सर्व एवते लोकोपद्रवकारिण ।
 गतय वसुदेव तु दैवकार्यार्यस्युचतः ॥ १ ॥]
 एतस्कासाय भगवान् शैर्षसाभ्येत्य नारद* ।
 भूमेर्भारयामाणानां दैत्यानां च वधोधमम् ६४
 ऋषेर्विनिर्गमे फसो भङ्गमसा सुरानिति ।

इति श्रीभृङ्गागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे प्रथमोऽध्याय* ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

वधुरामजमम् ॥ १ ॥ दशमोऽध्यायः श्रीकृष्णक महाविषयकता स्तुतिः ॥ २ ॥ त्रिदशक्याः परिसाम्बमम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

प्रलंबधकचापूरतृणावर्तमहाशन ।
 घृष्टिकारिष्ट्रिपिदपूतनाकश्चिधेनुकैः ॥ १ ॥
 अन्यैश्चासुरभूपालैर्भोगामादिभिर्युतः ।
 यदूर्नां वदनं चक्रे वली मागधसंभ्रय* ॥ २ ॥
 ते पीडिता निधिविभु कुरुपञ्चालकेक्यान् ।
 शान्त्वान्विदर्भाक्षिपचान्विदहोन्कोसलानपि ॥३॥
 एक्रे ठमनुकंधाना ज्ञातयः पर्युपासते ।
 [मधुरायां स्वितार्थेव यश्चुराद्या विभ्रां पत ।]
 हतेषु पट्टसु पालेषु दयकया ओग्रमनिना ॥ ४ ॥
 सप्तमो वैष्णवं धाम भमनन्त प्रचक्षत ।
 गर्भो यमूव दयक्या हर्षद्वोफयिपघन* ॥ ५ ॥
 भगवानपि विश्वात्मा विदित्वा फसजं भयम् ।
 यदूर्नां निजनाथानां योगमायां समादिधत् ॥६॥
 गच्छ देवि व्रज मद्र गोपगोभिरसङ्कृतम् ।

रोहिणी वसुदेवस्य भार्याऽस्त नन्दगोकुले ।
 अन्याभ फंससंधिप्रा विषरपु वसन्ति हि ॥७॥
 देवक्या जठर गर्भं ज्ञपास्यं धाम मामकम् ।
 तत्संनिकृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशय ॥ ८ ॥
 अथाऽऽईमशभागन देवक्या* पुत्रतां शुभे ।
 प्राप्सामि तं यशोदायां नन्दपत्न्यां भविष्यसि ९
 अधिप्यन्ति मनुष्यास्तां सर्वकामैरेश्वरीम् ।
 धूपोपहारबलिभिः सर्वकामधरप्रदाम् ॥ १० ॥
 नामधयानि कुर्वन्ति स्थानानि च नरा भुवि ।
 दुर्गति मद्रकालीति विजया वृष्णधीति च ॥११॥
 कुमुदा चण्डिका कृष्णा माधवी कन्यकेति च ।
 माया नारायणी*गानी शारदस्यधिकेति च ॥१२॥
 गमैसंकर्पणाच वै प्राहुः संकषणं भुवि ।
 रामेति लोकरमणाईर्लं पलवदुच्छ्रयात् ॥ १३ ॥

१ उम इदमपमपिर्द । २ त्रि ह-मपमपिर्द ।
 ३ त्रि शस्यःमग मारद । ४ फेर व । ५ २
 मयपतकोतठारि । ६ त्रि ह-मपमपिर्द ।

१ वीर पुत्राभ । २ त्रि वीर । ३ वीर विघ्न ।
 ४ त्रि मित्र-ययु । ५ फेर वृष । ६ त्रि शिर्षा
 ७ त्रि शिर्षा । ८ त्रि ई मार । ९ वीर प्रकथी । १० उम
 मानावहार । उम धाम । १ उम पलमर्द बलो
 कृष्णा ।

संदिष्टैवं भगवता तथेत्योमिति तद्वचः ।
 प्रतिगृह्य परिक्रम्य गां गता तत्तथाऽकरोत् ॥ १४ ॥
 गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं योगनिद्रया ।
 अहो विस्रंसितो गर्भ इति पौरा विचुक्कुशुः ॥ १५ ॥
 भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयंकरः ।
 आविवेशांशभागेन मन आनकदुन्दुभेः ॥ १६ ॥
 स विभ्रत्पौरुषं धाम भ्राजमानो यथा रविः ।
 दुरासदोऽतिदुर्धर्षो भूतानां संवभूवह ॥ १७ ॥
 ततो जगन्मङ्गलमच्युतांशं
 समाहितं ग्रसुतेन देवी ।
 दधार सर्वात्मकमात्मभूतं
 काष्ठा यथाऽनन्दकरं मनस्तः ॥ १८ ॥
 सा देवकी सर्वजगन्निवास-
 निवासभूता नितरां न रेजे^१ ।
 भोजेन्द्रगेहेऽग्निशिखेव रुद्धा
 सरस्वती ज्ञानखले यथा सती ॥ १९ ॥
 तां वीक्ष्य कंसः प्रभयाऽजितान्तरां
 विरोचयन्तीं भवनं शुचिस्मिताम् ।
 आहैष मे प्राणहरो हरिर्गुहां
 ध्रुवं श्रितो यन्न पुरेयसीदृशी ॥ २० ॥
 किमद्य तस्मिन्करणीयमाशु मे
 यंदर्थतन्नो न विहन्ति विक्रमम् ।
 स्त्रियाः स्वसुर्गुरुमत्या वधोऽयं
 यशः श्रियं हन्त्यनुकालमायुः ॥ २१ ॥
 स एष जीवन्खलु संपरेतो
 वर्तेत योऽत्यन्तनृशंसितेन ।
 देहे मृते तं मनुजाः शपन्ति
 गन्ता तमोन्धं तनुमानिनो ध्रुवम् ॥ २२ ॥
 इति घोरतमाद्भावात्सन्निवृत्तः स्वयं प्रभुः ।
 आस्ते प्रतीक्षंस्तज्जन्म हरेर्वैरानुबन्धकृत् ॥ २३ ॥

आसीनः संविशंस्तिष्ठन्भुञ्जानः पर्यटन्महीम् ।
 चिन्तयानो हृषीकेशमपश्यत्तन्मयं जगत् ॥ २४ ॥
 ब्रह्मा भवश्च तत्रैत्य मुनिभिर्नारदादिभिः ।
 देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिवृषणमैडयन् ॥ २५ ॥
 सत्यव्रतं मत्यपरं त्रिसत्यं
 सत्यस्य योनिं निहितं च सत्यं ।
 सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं
 सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥ २६ ॥
 एकायनोऽसौ द्विफलस्त्रिमूल-
 श्वतूरसः पञ्चविधः षडात्मा ।
 सप्तलगष्टविटपो नवाश्वो
 दशच्छदी द्विखगो द्वादिवृक्षः ॥ २७ ॥
 त्रमेक एवास्य सतः प्रमृति-
 स्त्वं सन्निधानं त्रमनुग्रहश्च ।
 त्रन्मायया संवृतचेतसस्त्वां
 पश्यन्ति नाना न विपश्चितो ये ॥ २८ ॥
 विभर्षिं रूपाण्यवबोध आत्मां
 क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य ।
 सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि
 सतामभद्राणि मुहुः खलानाम् ॥ २९ ॥
 त्रय्यंबुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्नि
 समाधिनाऽवेशितचेतसैके ।
 तत्पादपोतेन महत्कृतेन
 कुर्वन्ति गोवत्सपदं भवाब्धिम् ॥ ३० ॥
 स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युम-
 न्भवार्णवं भीमसदभ्रसौहृदाः ।
 भवत्पदांभोरुहनावमत्र ते
 निधाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥ ३१ ॥
 येन्येऽरविन्दाक्ष विमुक्तमानिन-
 स्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ।
 आरुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः

१ विज० राजमानो । २ वीर० घनस्थ । विज० नभस्त ।
 ३ विज० विरेजे । ४ विज० द्यूतखले । ५ विज० ऽजितभरा ।
 ६ विज० घटनीय । ७ उभ० यथार्थतन्नो । ८ विज० स्त्रिय ।
 ९ उभ० ल्यनुकूल । १० विज० तमनु ह्यर्थकामौ यशोऽमल
 गौरमिमानिनो । ११ विज० विन् ।

१ उभ० निषवन् । २ वीर० धिषण । विज० विष्णुमथा-
 ऽस्तुवत् । ३ विज० सुत सत्य । ४ उभ० शिफ । ५ वीर०
 छदो । ६ विज० स्थान निधान । ७ विज० आत्मन् ।
 ८ वीर० मलसत्व । ९ विज० चेतसो ये ।

पतन्त्यधोऽनादृत्युष्मदक्षयः ॥ ३२ ॥
 तथा न ते माधव तावका क्वचि-
 द्भ्रश्यन्ति मार्गात्त्वयि ब्रह्मसौहृदाः ।
 स्वयाऽभिगुप्ता विघ्नरन्ति निर्मया
 विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥ ३३ ॥
 सत्त्वं विशुद्धं श्रमत् मथान्स्वितौ
 छरीरिणां श्रेय उपायनं वपु ।
 वेदक्रियायोगतपसमाधिमि
 त्तवाह्यं येन जनः समीहते ॥ ३४ ॥
 सत्त्वं न चेद्वातरिदं निर्जं भवे
 द्विज्ञानमज्ञानमिदं पमार्बनम् ।
 गुणप्रकाशैरनुमीयते मवा
 न्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥ ३५ ॥
 न नामरूपे गुणसन्मकर्ममि
 निरूपितेष्वे तेषु तस्य साधिण ।
 मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो
 देव क्रियायां प्रतिपन्त्यपापि हि ॥ ३६ ॥
 शृण्वन्शृण्वन्संस्मरन्सं चिन्तय
 कामानि रूपाणि च मङ्गलानि ते ।
 क्रियास्तु यस्तत्त्वरजारविन्दयो

राविष्टचेता न मधाय कल्पते ॥ ३७ ॥
 दिष्ट्या हरेऽस्या भवत पदो ह्युवो
 भारोऽप्यनीतस्तव जन्मनश्चितु ।
 दिष्ट्याऽङ्किता तत्पदकैः सुखोमनं
 द्रैस्याम गां घां च तवानुकंपिताम् ॥ ३८ ॥
 न तेऽभवस्येष्ट भवस्य कारण
 विना विनोदं वत्त सर्कषामह ।
 भवो निरोधः स्थितिरप्यविषया
 कृता यत्तस्त्वप्यमयाश्रयात्मनि ॥ ३९ ॥
 मत्स्याश्चकच्छपनृसिद्धघराहहंस
 राजन्मयिप्रथिमुधेषु कृवावधारः ।
 तं पासि नस्त्रिभुवन च यथाऽधुनेष्ट
 भारं ह्यवो हर यदूत्तम वन्दन ते ॥ ४० ॥
 दिष्ट्यांश्च ते कुधिगत परः पुमा
 नैष्टेन साक्षाद्भगवा मधाय न ।
 मायूत्र्यं भोजपतेर्मुमुषो
 गौता यद्नां भविता तथाऽऽत्मज ॥ ४१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्यभिपूय पुरुषं यदूपमनिदं यथा ।
 मङ्गलानो पुरोधाप देवाः प्रतिपयुर्दिवम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच ॥ १ ॥ यदुदेवेन श्रीकृष्णस्तुतिः ॥ २ ॥ यदुदेवेन श्रीकृष्णस्य गोकुलवचनं यतोवामुताया आन-
 वनं च ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

जय सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः ।
 यद्वैवासनजन्नेर्षं शान्तधर्मप्रवृत्तारकम् ॥ १ ॥
 दिशः प्रमदुर्गगनं निर्मलोद्भगणोदयम् ।
 मही मङ्गलभूर्धिष्ठपुरप्राममन्त्राकरा ॥ २ ॥

नद्यः प्रसन्नसखिता इदा बलदहभियः ।
 दिशालिकुलसभादस्तवका बनराज्यः ॥ ३ ॥
 पत्नी वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगन्धबहः शुचिः ।
 अपयथ दिश्वीतीर्णा शान्त्वान्तश्च समिन्धत ॥ ४ ॥
 मनांस्यासन्नप्रसन्नानि साधूनामसुरतुहाम् ।

१ मित्र विनायाः । २ मित्र जन्मकैः शान्तधर्मयु-
 त्तवः । ३ श्री मन्दिना ।

१ वन शितो । २ मित्र प्यमवा । ३ मित्र तथा ।
 ४ मित्र तृतीयोऽध्यायः । ५ श्री सकृन्धतः ।

जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥
जगुः किन्नरगन्धर्वास्तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ।
विद्यार्थर्यश्च नचतुरप्सरोभिः समं तदा ॥ ६ ॥
मुमुक्षुर्मुनयो देवाः सुमनांसि मुदाऽन्विताः ।
मन्दंमन्दं जलधरा जगर्जुरनु सागरम् ॥ ७ ॥
निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने ।
देवक्यां देवहूँपिण्यां विष्णुः सर्वगुह्योऽशयः ।
आँविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीन्दुरिव पुष्कलः ८
तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं
चतुर्भुजं शङ्खगदायुधम् ।
श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं
पीतांबरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥ ९ ॥
महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डल-
त्त्रिपा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
उद्दामकाञ्च्यङ्गदकङ्कणादिभि-
र्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत ॥ १० ॥
स विस्मयोत्फुल्लविलोचनो हरिं
सुतं विलोक्याऽऽनकदुन्दुभिस्तदा ।
कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्पृश-
न्मुदा द्विजेभ्योऽयुतमाप्सुतो गवाम् ॥ ११ ॥
अथैनमस्तौदवधार्य पूरुषं
परं नताङ्गः कृतधीः कृताञ्जलिः ।
स्वरोचिषा भारत सूतिकाग्रहं
विरोचयन्तं गतभीः प्रभाववित् ॥ १२ ॥
वसुदेव उवाच—
विदितोऽसि भवानसाक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ।
केवलानुभवानन्दस्वरूपः सर्वबुद्धिदृक् ॥ १३ ॥
स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वाँस्ये त्रिगुणात्मकम् ।
तदनु त्वं ह्यप्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥ १४ ॥
र्थथेमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह ।
नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जैनयन्ति हि १५

संनिपत्य समुत्पाद्य दृश्यन्तेऽनुगता इव ।
प्रागेव विद्यमानत्वान्न तेषामिह संभवः ॥ १६ ॥
एवं भवान्बुध्ननुमेयलक्षणै-
र्ग्राह्यैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणाग्रहः ।
अनावृतत्वाद्बहिरन्तरं न ते
सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १७ ॥
यं आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति
व्यवस्यते स्वच्यतिरेकतोऽबुधः ।
विनाऽनुवादं न च तन्मनीषितं
सम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्पुमान् ॥ १८ ॥
त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान्विभो
वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् ।
त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते
त्वदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥ १९ ॥
स त्वं त्रिलोकस्थितये स्वमायया
विभर्षिं शुक्लं खलु वर्णमात्मनः ।
सर्गाय रक्तं रजसोपवृंहितं
कृष्णं च वर्णं तमसा जनात्यये ॥ २० ॥
त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिषु-
र्गृहेऽवतीर्णोऽसि ममाखिलेश्वर ।
राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपै-
र्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमूः ॥ २१ ॥
अयं त्वंसभ्यस्तव जन्म नो गृहे
श्रुत्वाऽग्रजांस्ते न्यर्वंधीत्सुरेश्वर ।
स तेऽवतारं पुरुषैः समर्पितं
श्रुत्वाऽधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥ २२ ॥
श्रीशुक उवाच—
अथैनमात्मजं वीक्ष्य महापुरुषलक्षणम् ।
देवकी तमुपाधावत्कंसाद्भीता शुचिस्मिता ॥ २३ ॥

१ विज० लक्षणो । २ विज० यदात्मनो । ३ विज०
सन्निधेर्व्यवस्यसे । ४ विज० ऽबुधै । ५ विज० सम्यग्वचो-
व्यक्त । ६ विज० चर्यसे । ७ विज० माना निहनिष्यसे
चमू । ८ विज० तमस्य । ९ वीर० नो गृहे । विज० मे
गृहे । १० उभ० न्यहनत्सुरेश्वरे ।

१ विज० विद्याधराश्च । २ विज० मुदा । ३ वीर० देव-
भूताया । ४ वीर० गुणाश्रय । ५ विज० प्रादुरासी ।
६ विज० गदायुदायुध । ७ विज० सृष्ट्वा यत्रिगुणा । ८ विज०
य एते । ९ विज० सत ते । १० विज० शयन तव ।
भाग. ५५

पतन्त्यघोऽनाहतयुष्मदङ्गयः ॥ ३२ ॥
 तथा न ते माधव तावकाः क्वचि
 द्दृश्यन्ति मार्गांश्चभि षट्सौहृदाः ।
 तयाऽमिगुप्ता विचरन्ति निर्भया
 विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥ ३३ ॥
 सखं विह्वलं भयते मथान्त्स्यतौ
 क्षरीरिणां भय उपायनं वपु ।
 वेदक्रियायोगतपसमाधिभि
 स्तवाहर्षं येन जनः समीहते ॥ ३४ ॥
 सखं न चेद्वातरिदं निजं भवे
 द्विज्ञानमज्ञानमिदापमार्जनम् ।
 गुणप्रकाशैरनुमीयते भवा
 न्प्रकाशते यस्य च येन वा गुण्यः ॥ ३५ ॥
 न नामरूपे गुणजनकर्मभि
 निरूपितेष्वे तत्र तस्य साक्षिणः ।
 मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो
 देव क्रियायां प्रतिपन्त्यथापि हि ॥ ३६ ॥
 शृण्वन्गुणान्तंसारयंश्च चिन्तय
 चामानि रूपाणि च मङ्गलानि ते ।
 क्रियासु यस्तत्परणारविन्दयो

राविष्टचेता न मयाय कल्पते ॥ ३७ ॥
 दिग्भा हरेऽस्या भवतः पदो भ्रुवो
 भारोऽपनीतस्तव जन्मनेशितुः ।
 दिग्भाङ्कितां सत्यदकैः सुशोभने
 ब्रह्म्याम गां धां च तवानुकंपिताम् ॥ ३८ ॥
 न तऽभवसंशय भवस्य कारणं
 विना विनोदं यत् तर्कयामहे ।
 भवो निरोधः स्थितिरप्यभिधया
 कृता यत्तस्त्वय्यभयाभयात्मनि ॥ ३९ ॥
 मत्स्याश्वकञ्चपनृसिंहधराहंसं
 राक्षन्पिप्रविशुधेषु कृतावतारः ।
 तं पासि नस्त्रिभुवनं च यथाऽपुनेष्ट
 मारं भ्रुवो हर यदूच्यते वन्दनं ते ॥ ४० ॥
 दिग्भावं ते कृष्णिगत परः पुमा
 नंघेन साध्याद्भगवाभवाय न ।
 माधुःकर्यं भोजयतेर्षुमूर्पो
 गीता यदनां मथिता तवाऽऽत्मज ॥ ४१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्यमिदं पुनर्प यदुपमनिदं यथा ।
 अज्ञेज्ञानौ पुरोधाय देवाः प्रतिपद्युर्दिधम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

श्रीकृष्णव्रतम् ॥ १ ॥ वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ २ ॥ वसुधैव कुटुम्बकम् गोकुलधर्मं यतोदासुताया ज्ञान
 धर्मं च ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथ सर्वगुणोपतः कालः परमशोभनः ।
 यज्ञोपाजनजन्मैर्धं शान्तर्षभहृत्कारकम् ॥ १ ॥
 विद्या प्रसदुर्गगनं निर्मलोद्भृगणोदयम् ।
 मदी मङ्गलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा ॥ २ ॥

नमः प्रसन्नसलिला इदा जलसहभियः ।
 दिग्भाङ्कुलसभादस्तपका वनराम्यः ॥ ३ ॥
 वषो वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगन्धवहः शृषि ।
 अमयम द्विजातीनां शान्तास्तत्र समिधत ॥ ४ ॥
 मनोसासन्प्रमानि साधूनामसुरदुष्टात् ।

१ मित्र क्रियायाः । २ मित्र प्रथमैः शान्तर्षभहृत्कारकम्
 शारङ्ग । ३ वीर भुविष्ठा ।

१ यम चित्तो । २ मित्र धर्मवत् । ३ मित्र तथा ।
 ४ मित्र तृतीयोऽध्यायः । ५ वीर धर्मवत् ।

जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥
जगुः किन्नरगन्धर्वास्तुष्टुबुः सिद्धचारणाः ।
विद्यार्थर्यथ ननृतुरप्सरोभिः समं तैदा ॥ ६ ॥
मुमुक्षुर्मुनयो देवाः सुमनांसि मुंदाऽन्विताः ।
मन्दंमन्दं जलधरा जगर्जुरनु सागरम् ॥ ७ ॥
निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने ।
देवक्यां देवर्षिपिण्यां विष्णुः सर्वगुह्योऽशयः ।
आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशीन्दुरिव पुष्कलः ८
तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं
चतुर्भुजं शङ्खगदार्युदायुधम् ।
श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं
पीतांबरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥ ९ ॥
महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डल-
त्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
उदामकाश्रयङ्गदकङ्कणादिभि-
र्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत ॥ १० ॥
स विस्मयोत्फुल्लविलोचनो हरिं
सुतं विलोक्याऽऽनकदुन्दुभिस्तदा ।
कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्पृश-
न्युदा द्विजेभ्योऽयुतमाप्नुतो गवाम् ॥ ११ ॥
अथैनमस्तौदवधार्यं पूरुषं
परं नताङ्गः कृतधीः कृताञ्जलिः ।
स्वरोचिषा भारत स्मृतिकागृहं
विरोचयन्तं गतभीः प्रभाववित् ॥ १२ ॥
वसुदेव उवाच—
विदितोऽसि भवान्साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ।
केवलानुभवानन्दस्वरूपः सर्वबुद्धिदृक् ॥ १३ ॥
स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वाऽग्रे त्रिगुणात्मकम् ।
तदनु त्वं ह्यप्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥ १४ ॥
रथमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह ।
नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जंनयन्ति हि १५

संनिपत्य समुत्पाद्य दृश्यन्तेऽनुगता इव ।
प्रागेव विद्यमानत्वान्न तेषामिह संभवः ॥ १६ ॥
एवं भवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणै-
र्गर्हैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणाग्रहः ।
अनावृतत्वाद्गहिरन्तरं न ते
सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १७ ॥
यं आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति
व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुधः ।
विनाऽनुवादं न च तन्मनीपितं
सम्यग्गतस्त्यक्तमुपाददत्पुमान् ॥ १८ ॥
त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान्विभो
वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् ।
त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते
त्वदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥ १९ ॥
स त्वं त्रिलोकस्थितये स्वमायया
विभर्षिं शुक्लं खलु वर्णमात्मनः ।
सर्गाय रक्तं रजसोपवृंहितं
कृष्णं च वर्णं तमसा जनात्यये ॥ २० ॥
त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिषु-
र्गृहेऽवतीर्णोऽसि ममाखिलेश्वर ।
राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपै-
र्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमूः ॥ २१ ॥
अयं त्वंसभ्यस्तव जन्म नो गृहे
श्रुत्वाऽग्रजांस्ते न्यवधीत्सुरेश्वर ।
स तेऽवतारं पुरुषैः समर्पितं
श्रुत्वाऽधुनैवाभिसरत्युदायुधः ॥ २२ ॥
श्रीशुक उवाच—
अथैनमात्मजं वीक्ष्य महापुरुषलक्षणम् ।
देवकी तमुपाधावत्कंसाङ्गीता शुचिसिता ॥ २३ ॥

१ विज० विद्याधराथ । २ विज० मुदा । ३ वीर० देव-
भूताया । ४ वीर० गुणाश्रय । ५ विज० प्रादुरासी ।
६ विज० गदाद्युदायुध । ७ विज० सृष्ट्वा यद्विगुणा । ८ विज०
य एते । ९ विज० सप्त तै । १० विज० शयन तव ।
भाग ५५

१ विज० लक्षणो । २ विज० यदात्मनो । ३ विज०
सन्निधेर्व्यवस्यसे । ४ विज० ऽबुधै । ५ विज० सम्यग्भवो-
व्यक्त । ६ विज० चर्यसे । ७ विज० माना निहनिष्यसे
चमू । ८ विज० तमस्य । ९ वीर० नो गृहे । विज० मे-
गृहे । १० उभ० न्यहनत्युरेश्वरे ।

देवक्युवाच—

रूपं यत्तत्राद्भुरव्यक्तमाद्य
 ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् ।
 सचामात्रं निर्विशेषं निरीहं
 स त्व साक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीर्घः ॥ २४ ॥
 नटे लोके द्विपरार्धावसाने
 महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु ।
 व्यक्तेऽप्यर्क्तं कालवेगेन याते
 भवानेकं शिष्यते श्रेयसं ह ॥ २५ ॥
 योऽयं कालस्तस्य तेऽप्यक्तबन्धो
 चेत्यमाहुश्चेष्टते येन विश्वम् ।
 निमेषादिर्वत्सरान्तो महीयां
 स्तौ तेषानं क्षेमधाम प्रपद्ये ॥ २६ ॥
 मर्त्यो मृत्युभ्यालभीतः पलायं
 छोकान्स्वर्षाभिर्मयं नाप्यगच्छत् ।
 तस्यादाजं प्राप्य यदृच्छयाऽप्य
 सस्यं धेते मृत्युरसादपैति ॥ २७ ॥
 स सं घोराद्गमतेनात्ममात्र
 स्नाहि प्रस्तान् मृत्युयित्रासहाजसि ।
 रूप चेदं पौरुषं ध्यानविषयं
 मा प्रत्यक्षं मांसैश्चन्द्रां कृपीष्टा ॥ २८ ॥
 जन्म ते मन्यसौ पापो मा विषान्मघुसूदन ।
 समृद्धिरे भवद्देवोः कसादहमधीरधी ॥ २९ ॥
 उपसंहर भिद्यात्मबद्धो रूपमलीकिकम् ।
 दाहचक्रगदापशभिया शृष्टं चतुर्भुजम् ॥ ३० ॥
 विश्वं संदेहत्स्वतर्नां निशान्ते
 यथाऽवकाशं पुरुषः परो भवान् ।
 विमर्ति सोऽप्य मम गमगोऽभू
 दहो नृलोकस्य पिडबनं हि क्व ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच—

समेय पूर्वसर्गेऽभू पृथिग् न्यायंस्तु सति ।
 वदास्यं सुतया नाम प्रजापतिरफल्मयः ॥ ३२ ॥

युवां वै ब्रह्मणादिष्टौ प्रजासर्गे यदा ततः ।
 संनियम्येन्द्रियग्रामं तेषां परमं तपः ॥ ३३ ॥
 वर्षवावातपहिमषमंकालगुणाननु ।
 सहमानौ श्वासरोधविनिर्घृतमनोमलौ ॥ ३४ ॥
 शीर्षपर्णानिलाहारावुपशान्तेन चेतसा ।
 मत्त कामानमीप्सन्तौ मदाराधनमीहत् ॥ ३५ ॥
 एवं वां तप्यतोऽतीव्रं तपः परमदुष्करम् ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदात्मनो ॥ ३६ ॥
 तदा वां परितुष्टोऽहमह्मना वपुषाऽनये ।
 तपसा भद्रया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ३७
 प्रातुरासं वरदराहयुवयोः कामदित्सया ।
 त्रियतां वर इत्युक्ते माह्वयो वां ब्रुतः सुत ॥ ३८ ॥
 अञ्जष्टाम्यविपयावनपत्यौ च वंपती ।
 न वप्रायेऽप्यवर्गं मे मोहितौ देवमार्यया ॥ ३९ ॥
 गते मयि युवां लभ्वा वरं मत्सहस्रं सुतम् ।
 प्राभ्यामोगानसुहृतायां युवां प्राप्तमनोरथौ ४० ॥
 अहृष्टाऽन्यतम लोके शीलौदार्यगुणैः समम् ।
 अहं सुतो वाममवं पृथिगर्भ इति सुत ॥ ४१ ॥
 तयोर्वा पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपात् ।
 उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ४२ ॥
 वृत्तियेऽस्मिन्नेवै वै तेनैव वपुषाऽप्य वाम् ।
 जातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे श्याह्वत् सति ॥ ४३ ॥
 एतद्वां ददितं रूपं प्रान्नन्मत्सरभाष मे ।
 नान्यथा मत्सर्वं शानं मर्त्यलिङ्गेन जायते ॥ ४४ ॥
 युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन धासकृत् ।
 चिन्तयन्तौ कृत्वन्नेहो यास्ये मे मद्गतिं पराम् ४५
 विदि कसादिभेपि सं वरिं मां गोकुलं नम ।
 मन्मापामानयाऽप्यु तं यज्ञोदागर्मसंभवात् १]
 श्रीशुक उवाच—

इत्युक्त्वाऽऽप्तीद्वरिस्तूर्ण्यौ भगवानात्ममायया ।
 पित्रोः संपश्यतोः सद्यो वभूय प्राकृतः शिशुः ॥

१ विज दीर्घः । २ विज वरुणः । ३ विज विष्णुः ।
 मत्सर्तः । ४ वम मारुतः । ५ वीर व दत्तः ।
 ६ वम वरुणः ।

१ उम तप्यतोऽतीव्रं । २ वम मम भावना । ३ विज
 न पुत्रायाः । ४ विज स्वतः । ५ वीर युवां । विज
 मने । ६ विज ईशं । ७ वम मत्सर्तः । ८ विज
 वन्तः । वीर वा । ९ उम भावं शोचो व दत्तते ।

ततश्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः
सुतं समादाय स सूतिकागृहात् ।
यदा बहिर्गन्तुमियेष तर्ह्यजा
या योगमायाऽजनि नन्दजायया ॥ ४७ ॥
तया हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु
द्वास्थेषु पौरेर्ष्वपि शायितेष्वथ ।
द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया
बृहत्कपाटायसकीलशृङ्खलैः ॥ ४८ ॥
ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते
स्वयं व्यवैर्यन्त यथा तमो रवेः ।
ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः
शेषोऽन्वगाद्वारि निवारयन्फणैः ॥ ४९ ॥

मघोनि वर्षत्यसकृद्यमानुजा
गंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ।
भयानकावर्तशताकुला नदी
मार्गं ददौ सिन्धुरिव श्रियः पतेः ॥ ५० ॥
नन्दव्रजं शौरिरूपेत्य तत्र तान्
गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
सुतं यशोदाशयने निधाय त-
त्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥ ५१ ॥
देवक्याः शयने न्यस्य वसुदंनोऽथ दारिकाम् ।
प्रतिमुच्य पदोलोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥ ५२ ॥
यशोदा नन्दपत्नी च जातं परमबुध्यत ।
न तच्छिङ्गं परिश्रान्ता निद्रयाऽपगतस्मृतिः ॥ ५३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

देवकीप्रसव श्रुतवता कसेन तत्कन्याहननोद्योगः ॥ १ ॥ हस्तादुत्पतितया यशोदासुतया आकाशगमनं ॥ २ ॥ तन्मुखात्स्वशत्रोर्यत्र कचनोत्पत्तिं ज्ञातवता कसेन सर्वबालकहननोद्योगः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

बहिरन्तःपुरद्वारः सर्वाः पूर्ववदावृताः ।
ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपालाः समुत्थिताः १
ते तु तूर्णमुपव्रज्य देवक्या गर्भजन्म तत् ।
आचख्युर्मोजराजाय यदुद्विग्नः प्रतीक्षते ॥ २ ॥
स तल्पात्तूर्णमुत्थाय कालोऽयमिति विह्वलः ।
क्षुत्तीगृहमगात्तूर्णं प्रस्वलन्मुक्तमूर्धजः ॥ ३ ॥
तमाह भ्रातरं देवी कृपणा करुणं सती ।
सुभेष्यं तव कल्याण-स्त्रियं मा हन्तुमर्हसि ॥ ४ ॥
बहवो हिंसिता भ्रातः शिशवः पावकोपमाः ।
तया दैवनिर्दृष्टेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥ ५ ॥
नन्वहं ते ह्यवरजा दीना हतसुता प्रभो ।
दातुमर्हसि मन्दाया अङ्गेमां चरमां प्रजाम् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच—

उपगुह्यात्मजामेवं रुदत्या दीनदीनवत् ।
याचितस्तां विनिर्भर्त्य हस्तादाचिच्छिदे खलः ७
तां गृहीत्वा चरणयोर्जातमात्रां स्वसुः सुताम् ।
अपोथयच्छिलापृष्ठे स्वार्थोन्मूलितसौहृदः ॥ ८ ॥
सा तद्वस्तात्समुत्पत्य सद्यो देव्यंवरं गता ।
अदृश्यतानुजा विष्णोः सायुधाऽष्टमहाभुजा ९ ॥
दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता ।
धनुःशूलेषुचर्मासिशङ्खचक्रगदाधरा ॥ १० ॥
सिद्धचारणगन्धर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः ।
उपाहतोखलिभिः स्तूयमानेदमन्नवीत् ॥ ११ ॥
किं मया हतया मन्द जातः खलु तवान्तकृत् ।
यत्र क्वा पूर्वशत्रुर्मा हिंसीः कृपणान्वृथा ॥ १२ ॥

१ उभ० पौरेषु च । २ विज० यापितेष्वथ । ३ विज०
व्यशौर्यन्त । ४ वीर० रवां । ५ उभ० च्छीघ्र । ६ विज०
निदृष्टेषु । ७ वीर० चरमप्रजा ।

१ विज० न्युपुप्तानु । २ विज० शिशु । ३ विज० चतु-
र्थोऽध्याय । ४ विज० समुत्पत्य । ५ विज० तदान्तक ।
६ उभ० क्वचित्पूर्व । ७ विज० कृपणा ।

इति प्रमाप्य तं देवी माया भगवती भुवि ।
 बहुनामनिकेत्येपु बहुनामा बभूवह ॥ १३ ॥
 तथाऽभिहितमाकर्ण्य कंसः परमविक्षितः ।
 देवकीं वसुदेवं च विमुच्य प्रथितोऽभवीत् ॥१४ ॥
 अहो भगिन्यहो भौम मया वां भत पाप्मना ।
 पुरुषाद् इवापत्यं बहवो हिंसिताः सुताः ॥१५॥
 स त्वहं त्यक्कारुष्यस्त्यक्तज्ञातिमुहस्खलः ।
 कौष्ठिकैकान्वं गमिष्यामि ब्रह्महेव मृत भ्रसन् १६
 दैवमप्यनृतं वक्ति न मर्त्या एव केवलम् ।
 यदियंमादहं पाप स्वसुनिहतवाञ्छिशू ॥१७॥
 मो शोषतं महामागावात्मवान्सकृतंभुजः ।
 जन्तवो न संदेकत्र दैवाधीनास्तर्दासते ॥ १८ ॥
 भुवि भौमानि भूतानि यया यान्त्यपयान्ति च ।
 नायमात्मा तथैतेषु विपर्येति यथैव भू ॥१९॥
 यथाऽनेष विदो भेदो यत आत्मविपर्ययः ।
 दहयोगवियोगौ च संसृतिर्न निघर्तते ॥ २० ॥
 तस्माद्भेदे स्वतनयान्मया व्यापादितानपि ।
 माऽनुशोचत यतः सर्वः सकृत् विन्दतश्चञ्च २१
 यावद्दशोऽसि हन्ताः सीत्यात्मान मन्यतेऽवहृष्टः ।
 तावच्चदमिमान्यज्ञो वाप्यबाधकतामियात् ॥२२॥
 धामध्य मम दीरात्म्यं साधवो ढीनेयत्सलाः ।
 इत्युपसाऽभ्यसुखः पादो ध्यालः स्वसोरयाग्रहीम् ॥
 मोषयामास निगटादिभ्रम्वः कन्यकागिरा ।
 देवकीं वसुदेवं च दर्शयन्भारमसाहृदम् ॥ २४ ॥
 भ्रातुं समनुवत्सस धान्तेरोपा च देवकी ।
 म्यसृजद्वसुदेवश्च प्रहस्य समुवाच ह ॥ २५ ॥
 एवमवन्महोभाग यथायदमि ददिनाम् ।
 अज्ञानप्रमर्षोऽर्धीः स्वपरति मिदा यत ॥२६॥

श्रीकहर्षमयद्वेपलोभमोहमदान्विताः ।
 मियो भन्त न पश्यन्ति मावैर्मावं पृथग्दशः २७
 श्रीशुक उवाच—
 कंस एव प्रसन्नाभ्यां विदुषु प्रतिमापितः ।
 देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽविदुश्चहृद्म ॥ २८ ॥
 तस्यां राभ्यां व्यतीतायां कंस आहूय मन्त्रिणः ।
 तेभ्य आचष्ट तत्सर्वं यदुक्तं योगनिर्द्रया ॥२९॥
 आकर्ण्य मर्तुर्गदितं तमुचुर्देवशश्रवः ।
 देवान्प्रति कृतामर्षा दैतेया नातिकोविदाः ॥३०॥
 एष चेचहिं भोजेन्द्र पुरग्राममज्रादिषु ।
 अनिर्दद्याभिर्दंष्ट्रांश्च इनिष्यामोऽयं वै मिश्रन् ३१
 किमुधमैः करिष्यन्ति देवाः समरभीरवः ।
 नित्यमुद्रिप्रमनसो व्याधोपैर्बेनुपस्तथ ॥ ३२ ॥
 अस्रतस्ते शरमातैर्हन्मानानाः समन्ततः ।
 जिजीषिषिव उत्सृष्य पलायनपरा ययुः ॥ ३३ ॥
 केचिस्त्राञ्जलयो दीनो न्यस्तशस्त्रा दिवोकसः ।
 भ्रुककर्णश्लिखाः केचिद्गीताः स इति वादिनः ३४
 न त विस्मृतशस्त्रास्त्रान्विरथान्मयसंज्ञितान् ।
 इंसन्यासक्तपिहृत्खान्मम्रचापानपुष्यत ॥ ३५ ॥
 किं धेमशूरैर्विपुर्घरसंयुगविकल्पनैः ।
 रहोजुपा किं हरिणा शंभुना वा वनौकता ।
 किमिन्त्रेणाल्यवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥३६॥
 तथाऽपि देवाः सापभ्यामोपेक्ष्या इति मन्महे ।
 तवस्तन्मूलखनन निपुहासाननुमत्तान् ॥ ३७ ॥
 अथाऽभयोद्दे समुपधितो नृमि
 र्ने शक्यत रूढपदमिचित्सिहम् ।
 भयन्त्रियग्राम उपेधितस्तथा
 रिपुर्महान्देवलो न पालयत ॥ ३८ ॥
 भूल हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्म सनातन ।
 तस्य च प्रदगोविन्मास्तपोयज्ञाः सदधिणाः ॥३९ ॥
 तस्मात्पारिभना राजन्प्रादणान्प्रदवाप्तिनः ।

१ नीर भावः । २ नीर पुराद् इवापत्य । त्रि
 पुराद्देविकेत्येव । ३ नीर बाणु शेषनामि । त्रि हा
 बाणुशक्यमि । ४ त्रि शुकान् । ५ त्रि मा भाष्योः ।
 ६ उच्य तदागत । ७ नीर दश नरैः । त्रि यथाऽनेषः ।
 ८ नीर विरोधैः । त्रि विवायय । ९ उच्य वसु
 व लयाः । १० त्रि भाष्यमात्राग । ११ त्रि प्राणुर्
 चरमः । १२ नीर शक्यता गर्भे । त्रि धान्ता
 गर्भे । १३ उच्य तदागत । १४ त्रि प्रमथा इति ।

१ त्रि भाष्यमप्य । २ नीर विषयः । त्रि त्रि
 इव । ३ नीर भाष्योः । ४ त्रि एवाऽत्रात् । ५ उच्य
 भीतः । ६ त्रि वयागिताः । ७ उच्य मन्त्रात् ।
 ८ त्रि भवताः । ९ त्रि देविकेता ।

तपस्विनो यज्ञशीलान्गाश्च हन्मो हविर्दुघाः ॥४०॥
विप्रा गावश्च वेदाश्च तपः सत्यं दमः शमः ।
श्रद्धा दया तितिक्षा च क्रतवश्च हरेस्तनूः ॥४१॥
स हि सर्वसुराध्यक्षो ह्यसुरद्विद् गुहाशयैः ।
तन्मूला देवताः सर्वाः सेश्वराः सचतुर्मुखाः ।
अयं वै तद्वधोपायो यद्विषीणां विहिंसनम् ॥४२॥

श्रीशुक उवाच—

एवं दुर्मन्त्रिभिः कंसः सह संमन्त्र्य दुर्मतिः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ब्रह्महिंसां हितं मेने कालपाशावृतोऽसुरः ॥४३॥
संदिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान् ।
कामरूपधरान्दिक्षु दानवान् गृहमाविशत् ॥४४॥
ते वै रजःप्रकृतयस्तमसा भूढचेतसः ।
सतां विद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ॥ ४५ ॥
आयुः श्रियं यशो धर्म लोकानाशिप एव च ।
हन्ति श्रेयांसि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रमः ४६॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

नन्देन श्रीकृष्णस्य जातकर्मकरणम् ॥ १ ॥ करदानार्थं मधुरां गतस्य नन्दस्य वसुदेवदर्शनम् ॥ २ ॥ वसुदेवचोदनया
शीघ्रमेव नन्दस्य गोकुलं प्रति निवर्तनम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

नन्दस्तात्मज उत्पन्ने जाताह्लादो महामनाः ।
आहूय विप्रान्दैवज्ञान्स्तातः शुचिरलङ्कृतः ॥ १ ॥
वाचयित्वा स्वस्त्ययनं जातकर्मात्मजस्य वै ।
कारयामास विधिं वत्पितृदेवार्चनं तथा ॥ २ ॥
धेनूनां नियुते प्रादाद्विप्रेभ्यः समलङ्कृते ।
तिलाद्रीन्सप्त रत्नौघशातकौभांवरवृत्तान् ॥ ३ ॥
कालेन स्नानशौचाभ्यां संस्कारैस्तपसेज्यया ।
शुद्ध्यन्ति दानैः संतुष्ट्या द्रव्याण्यात्मात्मविद्यया
सौमङ्गल्यगिरो वीप्राः सूतमागधवन्दिनः ।
गायकाश्च जगुर्नेदुर्भेयो दुन्दुभयो मुहुः ॥ ५ ॥
व्रजः संमृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहान्तरः ।
चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवंतीरणैः ॥ ६ ॥
गावो भृषा वत्सतरा हरिद्रातैलरूपिताः ।
विचित्रधातुवर्हस्रग्वस्त्रकाञ्चनमालिनः ॥ ७ ॥
महाहवस्त्राभरणकञ्चुकोष्णीषभूषिताः ।

गोपाः समायगू राजन्नानोपायनपाणयः ॥८॥
गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता यशोदायाः सुतोद्भवम् ।
आत्मानं भूपयाञ्चकुर्वन्नाकल्पाञ्जनादिभिः ॥९॥
नवकुङ्कुमकिञ्जल्कमुखपङ्कजभूतयः ।
वलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोण्यश्चलत्कुचाः ॥१०॥
गोप्यः सुमृष्टमणिकुण्डलनिष्ककण्ठ्य-
श्चित्रांवराः पथि शिखाच्युतमाल्यवर्षाः ।
नन्दालयं सवलया व्रजतीर्विरेजु-
र्व्यालोलकुण्डैलपयोधरहारशोभाः ॥ ११ ॥
ता आशिषः प्रयुञ्जानाश्चिरं पाहीति वालके ।
हरिद्राचूर्णतैलाद्भिः सिञ्चन्त्योऽजनमुज्जगुः ॥१२॥
अवाद्यन्त विचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे ।
कृष्णे विश्वेश्वरेऽन्ते नन्दस्य व्रजमागते ॥१३॥
गोपाः परस्परं हृष्टा दधिक्षीरघृतांबुभिः ।
आसिञ्चन्तो विलिपन्तो नवनीतैश्च चिक्षिपुः १४॥
नन्दो महामनास्तेभ्यो वासोऽलङ्कारगोधनम् ।
सूतमागधवन्दिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः ॥१५॥
तैस्तैः कामैरदीनात्मा यथोचितमपूजयत् ।

१ विज० देवाश्च । २ उभ० गुहाचर । ३ वीर० अय
हि । विज० अय च । ४ उभ० विधिना । ५ विज० समल-
ङ्कृत । ६ विज० रत्नौघाञ्शातकुमान्तरा । ७ विज० अय
श्लोको न दृश्यते । ८ विज० प्रजा । ९ विज० गृहान्तरा ।
१० विज० तोरणा । ११ उभ० वृषाश्च वत्साश्च ।

१ वीर० हृष्ट । २ विज० पञ्चमोऽध्याय । ३ वीर०
कुन्तल । ४ वीर० श्वरेशेन । ५ उभ० नन्दव्रजमुपेयुषि ।
६ विज० गोधनै ।

विष्णोराराधनार्थाय स्वपुत्रस्योदयाय च ॥१६॥
 रोहिणी च महाभागा नन्दगोपाभिनन्दिता ।
 अचरदिव्यवास स्रक्छामरणभूषिता ॥ १७ ॥
 तत आरभ्य नन्दस्य ब्रज सर्वसमृद्धिमान् ।
 हरेर्निवासार्तमगुणै रमाक्रीडमभूषुष ॥ १८ ॥
 गोपान् गोह्वलरक्षायान् निरूप्य मयुरां गतः ।
 नन्दः कंसस्य वार्ष्णिन्यं कर दातुं कुरुदह ॥१९॥
 बभूवुः उपश्रुत्य आतर नन्दमागतम् ।
 ज्ञात्वा दत्तकर राज्ञे यथा तदवमोचनम् ॥ २० ॥
 तं दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय देहं प्राणमिवागतम् ।
 श्रुत प्रियतमं दोर्म्यां सखजे प्रेमविह्वलः ॥२१॥
 पूषितः सुखमासीन पृष्ट्वाज्ज्नामयमादृतः ।
 प्रसक्तधी स्वात्मजयोरिदमाह विशांपते ॥२२॥
 दिष्ट्वा आतः प्रथमस इदानीमप्रजस्य ते ।
 प्रवाश्याया निवृत्तस्य प्रजा यत्समपद्यत ॥ २३ ॥
 दिष्ट्वा संसारशक्रेऽस्मिन्वर्तमानः पुनर्मव ।
 उपलब्धो भवानद्य दुर्लभ प्रियदर्शनम् ॥ २४ ॥
 नैकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणाम् ।

इति भीमद्भागवते महापुराणे दत्तमस्कन्धे पूर्वार्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

कंसप्रशमन भीष्मपुत्र हनुमागतायः पूतनायाः भगवता हृषिकेशम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

नन्द पथि पथः श्रौतेन मृपति विचिन्तयन् ।
 हरिं जगाम शरणमुत्पातागमस्रक्षितः ॥ १ ॥
 कसेन प्रदिता घोरा पूतना बालघातिनी ।
 विश्वभ्रुवचार निम्ननी पुरप्रार्थनजादिपु ॥ २ ॥
 न यत्र भवणादीनि रथोमानि स्वकर्मसु ।
 कुर्वन्ति सालतां मर्त्यास्तुधान्यथ तत्र हि ॥३॥

१ शुक साष्टुर्षः । २ शीर तपयमाणः । ३ शुक
 तदवताडनः । ४ शुक शरितः । ५ शुक तपयमाणः ।
 ६ शुक पुनर्मयः । ७ शीर प्रामादगारिणः ।

ओषेन व्युद्यमानानां पुत्रानां स्रोतसो यथा ॥२५॥
 कश्चित्पद्मस्य निरुजं सूर्यवृष्टपवीरुषम् ।
 दृष्ट्वा नन्दं तदधुना यत्रास्ते तं सुहृदतः ॥ २६ ॥
 आतर्मम सुतः कश्चिन्मात्रा सह भवद्भजे ।
 ताव भवन्तं मन्वानो मवभ्यामुपलालितः ॥२७॥
 पुंसस्त्रिवर्गो विहितः सुहृदो अनुमाषिवः ।
 न तेषु किञ्चिन्मानेषु त्रिवर्गोऽर्थाय कल्पते ॥२८॥
 नन्द उवाच—

अहो ते देवकीपुत्राः कसेन पद्वो हता ।
 एकाश्चष्टिदाश्वरजा कन्या सापि दिवं गता २९
 नूनं शैष्टनिष्टोऽयमदृष्टपरमो जनः ।
 अदृष्टमात्मनस्तत्त्व यो वेद न स मुच्यति ॥३०॥
 बभूवुः उवाच—
 करो वै वार्ष्णिको दस्यो राज्ञे दृष्टा वयं च वैः ।
 नेह स्वयं वहुंतिथं सन्त्युत्पाताम् गोकुले ॥३१॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति नन्दादयो गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिभा ययुः ।
 अनोभिरनङ्गुशुकैस्तमनुष्ठाप्य गोकुलम् ॥ ३२ ॥

सा खेचर्येकद्रोपेत्य पूतना नन्दगोकुलम् ।
 योषित्वा माययाऽऽज्जमान प्राविशत्कामचारिभीष
 तां केद्वयन्धम्यतिपक्तमष्टिकां
 दृष्ट्वा शिवंस्तनकृच्छ्रमभ्यमाम् ।
 सुवाससं कंषितकर्णसूपण
 त्तिपोदससकुन्तलमण्डिताननाम् ॥ ५ ॥
 पश्युसितापाङ्गपिसर्गपीष्वितं

१ शुक सुहृदामनुभावतः । २ शुक नूनं हि दृष्टनिष्टो
 वादः । ३ शीर वयं च वैः । ४ शुक बभूवुः । ५ शुक
 षष्ठोऽध्यायः । ६ उम गोपिता । ७ शीर उज्जतः ।

र्मनो हरन्तीं वनितां व्रजौकसाम् ।
 अमंसतांभोजकरेण रूपिणीं
 गोप्यः श्रियं द्रष्टुमिवागतां पतिम् ॥ ६ ॥
 बालग्रहस्तत्र विचिन्वती शिशु-
 न्यदृच्छया नन्दगृहेऽसदन्तकम् ।
 बालं प्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसं
 ददर्श तल्पेऽग्निमिवाहितं भसि ॥ ७ ॥
 विबुध्य तां बालकमारिकाग्रहं
 चराचरात्माऽऽस निमीलितेक्षणः ।
 [महेश्वरत्वेपि च बालभावं
 विभावयन्किंचिदुवाच न प्रभुः ।
 अज्ञाय तं साथ निशाचरी हरिं
 निसर्गविज्ञातजगद्विचेष्टितम् ॥ १ ॥]
 अनन्तमारोपयदङ्कमन्तकं
 यथोरगं सुप्तमबुद्धिरञ्जुधीः ॥ ८ ॥
 तां तीक्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितां
 वीक्ष्यान्तरा कोशपरिच्छदासिवत् ।
 वरस्त्रियं तत्प्रभया च धैर्यिते
 निरीक्षमाणे जननी ह्यतिष्ठताम् ॥ ९ ॥
 तस्मिन्स्तनं दुर्जरवीर्यमुत्त्वणं
 घोराङ्कमादाय शिशोर्ददावथ ।
 गाढं कराभ्यां भगवान्प्रपीड्य त-
 त्प्राणैः समं रोपसमन्वितोऽपिवत् ॥ १० ॥
 सा मुञ्चमुञ्चालमिति प्रभाषिणी
 निष्पीड्यमानाऽखिलजीवमर्मणि ।
 विवृत्य नेत्रे चरणौ भुजौ मुहुः
 प्रखिन्नगात्रा क्षिपती रुरोर्द ह ॥ ११ ॥
 तस्याः स्वनेनातिगभीररंहसा
 साद्रिर्मही द्यौश्च चचाल सग्रहा ।

१ निज० बालग्रही तत्र । २ उभ० अयमेक श्लोकोऽधिक ।
 विज० महीसुरत्वेपि च । ३ विज० आजानमानाथ । ४ विज०
 धैर्यिता निरीक्षमाणा जननी अतिष्ठत । ५ वीर० अतिष्ठता ।
 ६ वीर० घोरा तमादाय । ७ वीर० मर्मसु । विज०
 मर्षिणी । ८ वीर० विखिन्न । विज० विक्लिन्न । ९ वीर०
 कराव ह । विज० कराव हि ।

रसा दिशश्च प्रतिनेदिरे जनाः
 पेतुः क्षितौ वज्रनिपातशङ्कया ॥ १२ ॥
 निशाचरीत्थं व्यथितस्तना व्यसु-
 र्व्यादाय केशांश्चरणौ भुजावपि ।
 प्रसार्य गोष्ठे निजरूपमास्थिता
 वज्राहतो वृत्र इवापतन्नृप ॥ १३ ॥
 पतमानोऽपि तद्देहस्त्रिगव्यूत्यन्तरद्भुमान् ।
 चूर्णयामास राजेन्द्र महदासीत्तदद्भुतम् ॥ १४ ॥
 ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यं गिरिकन्दरनासिकम् ।
 गण्डशैलस्तनं रौद्रं प्रकीर्णारुणमूर्धजम् ॥ १५ ॥
 अन्धकूपगभीराक्षं पुलिनारोहभीषणम् ।
 वद्वसेतुभुजोर्वद्विशून्यतोयहदोदरम् ॥ १६ ॥
 संतत्रसुः स तद्वीक्ष्य गोपा गोप्यः कलेवरम् ।
 पूर्वं तु तन्निःसैनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः ॥ १७ ॥
 बालं च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् ।
 गोप्यस्तूर्णं समभ्येत्य जगृहुर्जातसंभ्रमाः ॥ १८ ॥
 यशोदारोहिणीभ्यां ताः समं बालस्य सर्वतः ।
 रक्षां विदधिरे सम्यग्गोपुच्छभ्रमणादिभिः १९ ॥
 गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गौरजसाऽर्भकम् ।
 रक्षां चक्रुश्च शकृता द्वादशाङ्गेषु नामभिः ॥ २० ॥
 गोप्यः संस्पृष्टसलिला अङ्गेषु करयोः पृथक् ।
 न्यस्याऽऽत्मन्यथ बालस्य वीजन्यासमकुर्वत २१ ॥
 अव्यादजोद्विमर्णिमांस्तव जान्वथोरु
 यज्ञोऽच्युतः कटितटं जठरं हयास्यः ।
 हृत्केशवस्तदुर ईश इनस्तु कण्ठं
 विष्णुर्युजं मुखसुरुक्रम ईश्वरः कम् ॥ २२ ॥
 चत्रयग्रतः सहगदो हरिरस्तु पश्चा-
 त्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी मधुहाऽज्जर्नश्च ।
 कोणेषु शङ्ख उरुगाय उपर्युपेन्द्र-
 स्ताक्षर्यः क्षितौ हलधरः पुरुषः समन्तात् ॥ २३ ॥

१ विज० दिश ख । २ विज० व्यथिता व्यसु । क्षितौ
 विकीर्य । ३ वीर० श्रसित । ४ विज० सर्वश । ५ वीर०
 रक्षा च चक्रु शकृता । विज० रक्षां चक्रुर्गोशकृता । ६ वीर०
 मणिमा तव । ७ वीर० हृत्केशवस्त्युदरमीश । ८ वीर०
 ऽजितथ ।

इन्द्रियाणि हृषीकेशः प्राणाभारायणोज्वह ।
 श्वेतद्रीपपतिश्चित्तं मनो योगेश्वरोज्वह ॥ २४ ॥
 पृथिगर्मस्तु ते बुद्धिमात्मान भगवान्परः ।
 क्रीडन्त पातु गोविन्दः शयानं पातु माधव २५
 ब्रजन्तमव्याहृकुण्ठ आसीन तां धियं पतिः ।
 शृङ्गानं यश्चक्षुः पातु सर्वग्रहममङ्कर ॥ २६ ॥
 ङाकिन्यो यातुधान्यथ कृष्णाण्डा येऽर्मकग्रहा ।
 श्रुतमेवपिन्नाचाथ यश्चरञ्जीविनामका ॥ २७ ॥
 कोटरा रेवती व्येष्टा पूतना माष्टकादयः ।
 उन्मादा ये क्षपस्वारा देहप्राणेन्द्रियहृद्दः ॥ २८ ॥
 स्वमदृष्टा महोत्पाता वृद्धभालग्रहाथ ये ।
 सर्वे नश्यन्तु ते विष्णोर्नामग्रहणभीरव ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति प्रणयवदामिर्गोपीभिः कृतरक्षणम् ।
 पाययित्वा स्तनं माता संन्येषध्वयदात्मजम् ३० ॥
 तावन्नन्दादयो गोपा मपुराया व्रजं गताः ।
 विलोक्य पूतनादेहं बभूवुरतिविभिता ॥ ३१ ॥
 नूनं भवैर्पिः संजातो योगेशो वा समास सः ।
 स एव दृष्टो ह्युत्पातो र्यदाहाऽऽनकदुन्दुभि ३२
 कलेपरं परशुमिच्छिन्वा तथे व्रजौकसः ।
 दूरे क्षिप्त्वाश्वयवशो न्वदहन्काष्ठपिष्ठितम् ॥ ३३ ॥
 दृष्टमानस्य देहस्य धूमभाशुन्तरीरमः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पैंष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥

उत्थितं कृष्णनिर्मुक्तसपद्याहृतपाप्मनं ॥ ३४ ॥
 पूतना लोकबालभी राक्षसी रुधिराश्रना ।
 जिर्घासयाऽपि हरये स्तन दत्त्वाऽऽप सद्गतिम् ३५
 किं पुनः भद्रया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने ।
 यच्छत्रियमतम किं तुं रक्तास्तन्मातरो यथा ॥ ३६ ॥
 पर्यां भक्तहृदिस्याभ्यां वन्द्याभ्यां लोकैरन्दितैः ।
 अङ्गं यस्याः समाक्रम्य भगवानपिबत्स्तनम् ३७
 यातुधान्यपि सा स्वर्गमवाप जैननीगतिम् ।
 कृष्णशुकस्तनधीरा किम् गावो नु मातर ॥ ३८ ॥
 पर्यासि यासामपिबत्सुब्रलेहस्तुतान्यलम् ।
 मगवान् देवकीपुत्रं कैवल्याद्यखिलैर्ब्रह्मैः ॥ ३९ ॥
 तासामधिरसं कृष्णे कूर्ध्वीनीनां सुतेक्षणम् ।
 न पुनः कल्पते राबन्संसारोऽज्ञानसंमथः ॥ ४० ॥
 कष्टधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय ब्रजौकसः ।
 किमिदं कृत एवेति वन्दतो ब्रजमाययु ॥ ४१ ॥
 ते तत्र वर्णितं गोपैः पूतनागमनादिकम् ।
 श्रुत्वा तमिधनं स्वस्ति शिष्टोऽसन्मुविभिता ॥ ४२ ॥
 नन्दं स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतद्वारधीः ।
 मूर्ख्याप्राय परमां मुदं लेभे हस्तुग्रह ॥ ४३ ॥
 य एतत्पूतनामोक्षं कृष्णोऽस्मिन्कमस्तुतम् ।
 धीशुवाश्रद्धया मर्त्यो गोविन्दे लभते रतिम् ४४

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

श्रीकृष्णेन लक्ष्मणसुरमञ्जल ॥ १ ॥ पूजावर्तव्यः ॥ २ ॥ लम्बादे वसोदापि विषकणमदूर्ध्वं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

[एवं वैहनि कर्माणि गोपानां क्षं समोपिताम् ।

१ निज बृहद्वाह । २ निज म्यधीशितवात्म । ३ वीर
 वत श्विर्वातो नोमीतो वा समापयः । ४ वीर यमाहा ।
 निज यथाहा । ५ वम दृष्टा काष्ठपिष्ठितं । ६ लम
 एकः शोकोविन्दो दत्तते । ७ निज एवं संवदने विष्णुर्वन्वगेहै
 ब्रजार्दनः । कूर्ध्वन्निघमामन्वं योपाजानां समोपितां ।

नन्दस्य गेहे वदुधे कूर्ध्वन्विष्णुर्वनार्दन ॥ १ ॥]

१ वीर विष्णुः । २ वम किञ्चिद्वचः । ३ निज व
 निवता । ४ वीर वमशीपति । ५ लम विष्णुर्वन्वः ।
 ६ निज कूर्ध्वन्वीनां । ७ लम विष्णोरागन्तु । ८ लम
 मोक्षयागत वद्वारधीः । ९ वीर कनी हस्तुग्रह वाहृतं । निज
 कृष्णसामकपिष्ठितं । १० वम निघम्य भद्रया । ११ वीर
 पति । १२ निज सप्तमोऽध्यायः ।

राजोवाच—

येन येनावतारेण भगवान्हरिरीश्वरः ।
करोति कर्णरम्याणि मनोज्ञानि च नः प्रभो ॥१॥
यच्छृण्वतोऽप्येत्यरतिर्वितृष्णा
सत्त्वं च शुद्धत्यचिरेण पुंसः ।
भक्तिर्हरौ तत्पुरुषे च सख्यं
तदेव हारं वद मन्यसे चेत् ॥ २ ॥
अथान्यदपि कृष्णस्य तोकाचरितमद्भुतम् ।
मानुषं लोकैमासाद्य तज्जातिमनुरुन्धतः ॥ ३ ॥
[विस्तेरेणेह कारुण्यात्सर्वपापप्रणाशनम् ।
वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ दयालुस्त्वमिति प्रभो ॥ १ ॥]

श्रीशुक उवाच—

कदाचिदैतैथानिककौतुकापुत्रे
जन्मर्क्षयोगे समवेतयोपिताम् ।
वादित्रगीतद्विजमन्त्रवाचकै-
श्चकार सूनोरभिषेचनं सती ॥ ४ ॥
नन्दस्य पत्नी कृतमज्जनादिकं
विप्रैः कृतस्वस्त्ययनं सुपूजितैः ।
अन्नाद्यवासैःस्रगभीष्टधेनुभिः
संजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ॥ ५ ॥
औत्थानिकौत्सुक्यमना मनस्विनी
समागतान्पूजयती ब्रजौकसः ।
नैवाश्रुणोद्वै रुदितं सुतस्य सा
रुदंस्तनार्थी चरणानुदक्षिपत् ॥ ६ ॥
अधःशयानस्य शिशोरनोऽल्पक-
प्रवालमृद्विहितं व्यवर्तत ।
विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनं
व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नरूपम् ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा ब्रजस्त्रियं
औत्थानिके कर्मणि याः समागताः ।

नन्दादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाः

कथं स्वयं वै शकटं विपर्यगात् ।
[इति भ्रुवन्तोऽतिविषादमोहिता
जनाः समन्तात्परिवद्भुरार्तवत् ॥ ८ ॥]
ऊचुरव्यवसितमतीन्गोपान्गोपीश्च बालकाः ।
रुदताऽनेन पादेन क्षिप्तमेतन्न संशयः ॥ ९ ॥
न ते श्रद्धधिरे गोपा बालभाषितमित्युत ।
अप्रमेयं बलं तस्य बालकस्य न ते विदुः ॥१०॥
रुदन्तं सुतमादाय यशोदा ग्रहशङ्किता ।
कृतस्वस्त्ययनं विप्रैः सूक्तैः स्तनमपाययत् ११॥
पूर्ववत्स्थापितं गोपैर्बलिभिः सपरिच्छदम् ।
विप्रा हुत्वाऽर्चयाश्चक्रुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः ॥१२॥
येऽस्तैयानृतदंभेर्ष्याहिंसामानविवर्जिताः ।
न तेषां सत्यशीलानामाशिषो विफलाः कृताः ॥
इति बालकमादाय सामर्ग्यजुरुपाकृतैः ।
जलैः पवित्रौषधिभिरभिषिच्य द्विजोत्तमैः ॥१४॥
वाचयित्वा स्वस्त्ययनं नन्दगोपः समाहितः ।
हुत्वा चाग्निं द्विजातिभ्यः प्रादादन्नं महागुणम् १५
गावः सर्वगुणोपेता वासःस्रगुकममालिनीः ।
आर्त्मजाभ्युदयार्थाय प्रादात्ते चान्वयुञ्जत ॥१६॥
विप्रा मन्त्रविदो युक्तास्तैर्याः प्रोक्तास्तथाऽऽशिषः ।
ता निष्फला भविष्यन्ति न कदाचिदपि स्फुटम् ॥
एकदाऽऽरोहमारूढं लालयन्ती सुतं सती ।
गरिमाणं शिशोर्वोढुं न सेहे गिरिकूटवत् ॥१८॥
भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता ।
महापुरुषमादध्यौ जर्गतामास कर्मसु ॥ १९ ॥
दैत्यो नाम्ना तृणावर्तः कंसभृत्यः प्रणोदितः ।
चक्रवातस्वरूपेण जहाराऽऽसीनमर्भकम् ॥ २० ॥
गोकुलं सर्वमावृण्वन्मुष्णंश्चक्षुंषि रेणुभिः ।

१ विज० विशुद्धत्यचिरेण । २ विज० सारं वद मन्यसे
तत् । ३ विज० देह । ४ विज० एक श्लोकोऽधिक ।
५ विज० हुत्वापनकौतुका । ६ वीर० वाचनै । ७ वीर०
अन्नादिवाम । ८ विज० अन । ९ वीर० रनल्पक ।
विज० रथाल्पक । १० वीर० त्रियो ह्यौत्थानिके ।

१ उभ० इदमर्धमधिक । २ वीर० तदोचुरव्यक्तमतीन् ।
विज० ऊचुस्तदव्यक्तमतीन् । ३ विज० अनन्तास्याप्रमेयस्य
बल तस्य । ४ उभ० न वै विदु । ५ विज० ये स्तेयानृत ।
६ विज० क्वचित् । ७ विज० गावः । ८ विज० पुत्रय्या ।
९ विज० प्राग्जातेष्वान्व । १० विज० जगामाशु च ।
११ उभ० प्रचोदित ।

ईर्यन्सुमहापोरध्वेदेन प्रेदिशो दिशः ॥ २१ ॥
 सुहृत्वममवद्रोष्टं रजसा तमसा वृतम् ।
 सुतं यन्नोदा नापश्यच्चक्षिभ्यस्तवती यत ॥ २२ ॥
 नापश्यत्कर्मनाऽऽत्मानं परं चापि विमोहितः ।
 वृणावर्तनिष्ठष्टामिः शर्करामिरुपद्रुत ॥ २३ ॥
 इति स्वरपवनचक्रपांसुभर्षे
 सुतपदधीमषलाऽविलक्ष्य माता ।
 अतिकल्पमनुभरन्त्यशोच
 न्नुवि पतिता मृतवत्सका यथा गौ ॥ २४ ॥
 रुदिसमनु निघ्नम्य तत्र गोप्यो
 मृधमनुतप्तभिषोऽशुपूर्णसूक्ष्मः ।
 वरुदुरनुपलम्प नन्दसुनुं
 पवन उपारवपांसुभर्षेवेगे ॥ २५ ॥
 वृषावर्षं धान्तरयो धात्यास्वपभरो हरन् ।
 कृष्णं नभोगतो गन्तुं नाश्रक्रीदरिमारमृत् २६
 तमभमानं मन्यमान आत्मनो गुरुमक्षया ।
 गले गृहीत उस्त्रष्टु नाश्रक्रीदनुतार्मकम् ॥ २७ ॥
 गलप्रह्वनिभेष्टो वैत्यो निर्गतलोचनः ।
 जम्पत्कारावो न्यपतत्सहबालो व्यसुर्म्रजे ॥ २८ ॥
 तमन्तरिक्षात्पतिर्तं शिलायां
 विशीर्षसर्षावयवं करालम् ।
 पुरं यथा बभ्रुशरेण बिद्धं
 स्त्रियो रुदस्यो दृष्टः समेताः ॥ २९ ॥
 प्रादाय मात्रे प्रीतिहृत्स्य विस्मिताः
 कृष्णं च तस्योरसि लंबमानम् ।

त स्वस्तिमन्त पुरुपादनीव
 विहायसा मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ।
 गोप्यं गोपा किल नन्दसूक्ष्मा
 लम्प्या पुन प्रापुरतीव मोदम् ॥ ३० ॥
 अहो यतात्यद्भुतमेव रक्षसा
 बालो निवृत्तिं गमितोऽभ्यगात्पुनः ।
 हिंस्रः स्वपापेन विहिंसितः खलः
 साधुः समसन भयाद्विमुच्यते ॥ ३१ ॥
 किं नस्तपधीर्णमधोद्वज्जार्षेणं
 पूर्वैर्देवचमुत भूतसौहृदम् ।
 वैत्संपरेतः पुनरेव बालको
 दिष्ट्या स्वभून्प्रणयक्षुपस्थितः ॥ ३२ ॥
 दृष्ट्वाऽनुतानि वृष्टो नन्दगोपो बृहद्भने ।
 वसुदेववधो भूयो मानयामास विस्मित ॥ ३३ ॥
 एकदाऽर्भकमादाय स्वाङ्गमारोप्य मामिनी ।
 प्रलुप्तं पाययामास स्तन क्षेत्रपरिभ्रुतो ॥ ३४ ॥
 पीतप्रायस्य जननी सा तस्य रुधिरस्मितम् ।
 मुखं लालयती राजन् कुमतो दृष्ट्वा ईदम् ॥ ३५ ॥
 खं रोदसी ज्योतिरनीकमाद्या
 सूर्येन्दुवद्विद्यस्तनांशुर्षीध ।
 द्वीपाभगास्तदुद्दिद्वनानि
 भूतानि यानि स्तिरवज्जमानि ॥ ३६ ॥
 र्ता वीक्ष्य विद्यं सहसा रावन्संभातवेपथुः ।
 संसीस्य भृगुधावाक्षी नेत्रे आसीत्सुविस्मिता ३७

इति भीमझागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

१ नीर पूरयन्तु । २ नीर च मितो दृष्ट । ३ नीर
 रुधिरात्मनः । ४ तम भाव्यो । ५ नीर प्रसिद्धः ।
 ६ तम तस्योपरि ।

१ विद्य गोप्यस्वगोपाः । २ विद्य इतं किमु भूत
 ३ विद्य वत्संपरेतः । ४ नीर वन्पुत्रमव । ५ विद्य
 इता । ६ तम सुतस्य । ७ नीर जगत् । ८ विद्य
 तं वीक्ष्य । ९ विद्य अणुपणुः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

गताचार्येण श्रीकृष्णस्य नामहरणपर्यन्तं तन्नाहाऽन्यथम् ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन दशोऽयं गुरुक्षणव्याजेन विश्वरूपप्रद-
शनं ॥ २ ॥ नन्दस्य पर्यजन्मरूपान्तररूपम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

गर्गः पुरोहितो राजन्यदत्ता सुमहातपाः ।
व्रजं जगाम नन्दस्य वसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥
तं दृष्ट्वा परमप्रीतः प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
आनर्चाऽधोक्षजधिया प्रणिपातपुरःसरम् ॥ २ ॥
सूपविष्टं कृतातिथ्यं गिरा मूत्रतया मुनिम् ।
नन्दयित्वाऽब्रवीद्ब्रह्मपूर्णस्य करवाम किम् ॥ ३ ॥
महद्विचलनं नृणां गृहिणां दीनचतसाम् ।
निःश्रेयसाय भगवन्कल्पते नान्यथा क्वचित् ॥ ४ ॥
ज्योतिषामयनं साक्षाद्यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियम् ।
प्रणीतं भवता येन पुमान्नेद परावरम् ॥ ५ ॥
त्वं हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठः संस्कारान्कर्तुमर्हसि ।
बालयोरनयोर्नृणां जन्मना ब्राह्मणो गुरुः ॥ ६ ॥
गर्ग उवाच—

यदूनामहमाचार्यः ख्यातश्च भुवि सर्वदा ।
सुतं मया संस्कृतं ते मन्यते देवकीसुतम् ॥ ७ ॥
कंसः पापमतिः सरुच्यं तत्र चानकदुन्दुभेः ।
देवक्या अष्टमो गर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥
इति संचिन्तयन् श्रुत्वा देवक्यां दारिकावचः ।
अपि हन्ता गताशङ्कस्तर्हि तन्नोऽनयोऽभवेत् ॥ ९ ॥
नन्द उवाच—

अलक्षितोऽस्मिन्नहसि मामकरपि गोव्रजं ।
कुरु द्विजातिसंस्कारं स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ १० ॥
श्रीशुक उवाच—

एवं संप्रार्थितो विप्रः स्वचिकीर्षितमेव तत् ।
चकार नामकरणं गृहो रहसि बालयोः ॥ ११ ॥
गर्ग उवाच—

अयं हि रोहिणीपुत्रो रमयन्सुहृदो गुणैः ।

१ उभ० सर्वत । २ उभ० देवकीदारिका । ३ उभ०
महान् । ४ वीर० अयं वै ।

आख्यास्यते राम इति बलाधिप्यादलं विदुः ।
यदूनामपृथग्भावान्तरूपेषुशान्त्युत ॥ १२ ॥
आसन्वर्णान्त्रयो ह्यस्य गृहतोऽनुग्रहं ननुः ।
शुद्धो रक्तस्तथा पीत इटानो कृष्णतां गतः ॥ १३ ॥
प्रागयं वसुदेवस्य क्वचिज्ज्ञानमवाऽऽत्मजः ।
वासुदेव इति श्रीमानभिजाः संग्रहते ॥ १४ ॥
बहूनि सन्नि नामानि रूपाणि च गुणस्य ते ।
गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥ १५ ॥
एष वः श्रेय आधास्यद्रोपगोकुलनन्दनः ।
अनेन सर्वदुर्गाणि व्यमञ्जस्तारिष्यथ ॥ १६ ॥
पुराऽनेन व्रजपते साधवो दस्युपीडिताः ।
अराजके रक्ष्यमाणा जिग्मुर्दस्युन्समेधिताः ॥ १७ ॥
य एतस्मिन्महाभागाः प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः ।
नारयोऽभिभवन्त्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः ॥ १८ ॥
तस्मान्नन्दात्मजोऽयं ते नारायणसमो गुणैः ।
श्रिया कीर्त्याऽनुभावेन गोपायस्य समाहितः १९ ॥
इत्यात्मानं समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते ।
नन्दः प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाशिशाम् २० ॥
कालेन व्रजतोऽल्पेन गोकुले रामकेशवौ ।
जानुभ्यां सहपाणिभ्यां रिङ्गमाणौ विजर्हतुः २१ ॥
तावद्भियुगममनुकृप्य सरीसृपन्तां
घोषप्रघोषरुचिरं व्रजकर्दमेषु ।
तत्रादहृष्टमनसावनुसृत्य लोकं
मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रोः ॥ २२ ॥
तन्मातरौ निजसुतां घृणया स्तुवन्त्यौ
पङ्काङ्गरागरुचिरावुपगुह्य दोर्भ्याम् ।
दत्त्वा स्तनं ग्रपिवतोः स मुखं निरीक्ष्य

१ वीर० यस्य । २ विज० गुणकर्माणि रूपाणि । ३ वीर०
जन । ४ वीर० व्रजता तात । ५ उभ० रक्षमाणा ।
६ विज० विचरतु । ७ विज० स्तवन्त्यां ।

मृगधमिताल्पदहन ययतु प्रमोदम् ॥ २३ ॥
 येषां कृनादर्शनीयकृमारलीला-
 वन्तर्ब्रजे सदबलाः प्रगृहीतपुच्छं ।
 वत्सैरितस्तव उभावनुकृप्यमाणौ
 प्रेषन्त्य उन्मत्तगृहा जह्युर्हसन्त्य ॥ २४ ॥
 मृगमिदं प्रपसिजलद्विजकण्टकेभ्य
 श्रीहापरावतिचलौ स्वसुतां निपेक्षुम् ।
 गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तजन्त्या
 शेकात् आपतुरलं मनसोऽनवस्थाम् ॥ २५ ॥
 कालनाल्पेन राजपै रामः कृप्यम् गोकुलं ।
 अष्टद्वजानुमिः पश्चिर्विचक्रमतुरजमा ॥ २६ ॥
 ततस्तु भगवान्कृप्यो वयस्यैर्ब्रजपालकै ।
 सहारामो ब्रजस्त्रीणां विक्रीड जनपन्सुदम् ॥ २७ ॥
 कृप्यस्य गोप्यो रुचिरं धीक्ष्य कौमारचापलम् ।
 मृष्वत्यां किल तन्मातुरिति होषु समागताः ॥
 भत्सान्मुञ्चन्कचिदसंभये क्रोशसञ्जातहास
 स्तेयं स्वाहस्यथ दधिपय कल्पितैः स्तययोगैः ।
 मर्कान्मोक्ष्यन्विमज्जति स चेश्राधि माण्डं भिनधि
 द्रव्यालामे स गृहकृपितो मात्युपक्रोश्य तोकान् ॥
 हस्ताग्राहे रथयति विधिं पीठकोलस्रसाधै
 शिख्रं धन्तनिहितवर्षुनः शिष्यमाण्डेषु तदिवं ।
 भ्रान्तागार धृतमणिगणं स्वाङ्गमर्यप्रदीपं
 काले गोप्यो यर्हि गृहकृत्येषु सुम्भप्रविष्टाः ॥ ३० ॥
 एवं धार्यान्मुषति क्रुते महनादीनि शालां
 स्तयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथाऽऽस्ते ।
 इत्थं स्त्रीभिः समयनयनश्रीमुखालोकिनीभि
 र्भ्यास्मातार्थां प्रहसितसुखी न ह्यपालम्भुमञ्ज्वलं ॥
 [गोप्यं कदाचन प्रयक्त्वृषगृह कृप्य

१ मित्र मयापतासि(मयी) २ मित्र उत्सृष्टगृहा
 जह्युः । ३ तम ईश्वरि । ४ मित्र यथा । ५ नीर
 योभवे । ६ नीर आहृष्ट । ७ नीर विचक्रमत् । ८ मित्र
 निगजुर्बज । ९ मित्र दधित पीनभेमार । १० मित्र
 दयमयात् । ११ मित्र प्राति । १२ मित्र सुचक्र ।
 १३ मित्र वज्र । १४ मित्र हृष्ट । १५ मित्र
 शिषि । १६ जयमेधोविजः शोषो सुमिगावप्रकाशिकाका
 न्तः ।

मेल्यैकद्वेष गदितुं प्रसृतास्तदाग ।
 दृष्टा तदन्त्यथ तमेष निजानदृष्टा
 सर्वाभ वा निवहृत्तु स्वगृहान्सलजा ॥ १ ॥
 एकदा श्रीहमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः ।
 कृप्यो मृद भक्षितवानिति मात्र न्यवेदयन् ॥ २ ॥
 सा गृहीता करे कृप्योमृपालम्य दितैपिणी ।
 यद्योदा भयसंभ्रान्तप्रेक्षणाधममापत ॥ ३ ॥
 कस्मान्मृदमैदान्तात्मभवा भक्षितवान् रहः ।
 वदन्ति तावका श्वेत कुमारास्तेऽज्जोऽप्ययम् ॥ ४ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 नाहं भक्षितवानंभ सर्वे मिथ्याऽभिमतसिन ।
 यदि सत्यगिरस्तर्हि समक्ष पश्य मे मुखम् ॥ ५ ॥
 यद्यवं तर्हि व्यादेहीत्युक्त स भगवान्हरिः ।
 व्यादत्ताभ्याहृतैर्भयः श्रीहामनुजबालकः ॥ ६ ॥
 सा तत्र दृष्ट्वा विश्व जगत्सासु च खं दिश्व ।
 सात्रिदीपाग्निभूगोलं सवाय्वग्निन्दुतारकम् ॥ ७ ॥
 ज्योतिषकं जलं तेजो नर्मस्वान्वियदेव च ।
 वैकारिकाणीन्द्रियाणि मनोमात्रा गुणास्त्रयम् ॥ ८ ॥
 एतद्विचित्रं सह जीवफाल
 स्वभाषकर्माश्रयलिङ्गभेदम् ।
 सूनोस्तनौ धीक्ष्य विदारितास्ये
 ब्रजं सहात्मानमवाप शुकाम् ॥ ९ ॥
 किं स्वप्न एतदुत देवमाया
 किं वा मदीयो पठ पुद्गिमोहः ।
 अथो अमुष्यैव ममार्मकस्य
 यः कथनोत्पत्तिक आत्मयोगः ॥ १० ॥
 अथो यथावैभ वितर्कगोचरं
 चेतोमनःकर्मवचोमिरञ्जता ।
 यदाभयं येन यत् प्रतीयते
 सुदुर्विभाष्यं प्रणताऽसि तत्पदम् ॥ ११ ॥
 अहं ममात्ता पतिरप मे सुतो

१ मित्र बालका । २ नीर पुन । ३ मित्र मरीच
 तम् । ४ नीर ममसा(निवराति) ५ मित्र ममसा(विचरेव
 च) । ६ मित्र अह । ७ मित्र अमुष्यापि । ८ मित्र
 तत्र विजः । ९ नीर यथावत् ।

ब्रजेश्वरस्याखिलवित्तपा सती ।
 गोप्यश्च गोपाः सह गोधनार्थं मे
 यन्मायधेत्यं कुमतिः स मे गतिः ॥ ४२ ॥
 इत्थं विदिततच्चायां गोपिकायां स ईश्वरः ।
 वैष्णवीं व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयीं विभुः ॥ ४३ ॥
 सद्यो नैष्टस्मृतिर्गोपी साऽऽरोप्यारोहमात्मजम् ।
 प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयाऽऽसीद्यथा पुरा ॥ ४४ ॥
 त्रय्या चोपनिषद्भिश्च साङ्ख्ययोगैश्च सात्वतैः ।
 उपगीयमानमाहात्म्यं हरिं साऽमन्यताऽऽत्मजम् ॥
 राजोवाच—
 नन्दः किमकरोद्ब्रह्मन् श्रेय एवं महोदयम् ।
 यशोदा च महाभागा पर्या यस्याः स्तनं हरिः ॥
 पितरौ नान्वदिन्देतां कृष्णोदारार्भकेहितम् ।

गायन्त्यद्यापि कचयो यल्लोकशमलापहम् ॥ ४७ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 द्रोणो वसूनां प्रवरो धरया सह भार्यया ।
 करिष्यमाण आदेशान्ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥ ४८ ॥
 जातयोर्नां महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ ।
 भक्तिः स्यात्परमा लोके ययाञ्जी दुर्गतिं तरेत् ४९
 अस्तित्युक्तः स भगवान्ब्रजे द्रोणो महायशः ।
 जज्ञे नन्द इति ख्यातो यशोदा सा धराऽभवत् ॥
 ततो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनार्दने ।
 दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषु भारत ॥ ५१ ॥
 कृष्णो ब्रह्मण आदेशं सत्यं कर्तुं ब्रजे विभुः ।
 सहरामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं खलीलया ॥ ५२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

स्तन पिवन्तमत्सं श्रीकृष्ण त्यक्त्वा गृहकर्मकर्तुं गताया मातरि श्रीकृष्णेन दध्यमत्रस्कोटनं ॥ १ ॥ कुड्या मात्रा तस्य
 दाघ्नोल्लखले बन्धन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
 एकदा गृहदासीषु यशोदा नन्दगेहिनी ।
 कर्मान्तरनियुक्तासु निर्ममन्थ स्वयं दधि ॥ १ ॥
 यानिधानीह गीतानि तद्बालचरितानि च ।
 दधिनिर्मन्थने काले स्मरन्ती तान्यगायत ॥ २ ॥
 क्षौमं वासः पृथुकटितटे विभ्रती सूत्रनद्धं
 पुत्रस्नेहस्तुतक्चयुगं जातकंपं च सुभ्रूः ।
 रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कङ्कणौ कुण्डले च
 खिन्नं वक्रं कवरविगलन्मालती निर्ममन्थ ॥ ३ ॥
 तां स्तन्यकाम आसाद्य मश्रन्तीं जननीं हरिः ।
 गृहीत्वा दधिमन्थानं न्यपेधत्प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥

तमङ्कमारूढमपाययत्स्तनं
 स्नेहस्तुतं ससितमीक्षती मुखम् ।
 अतृप्तमुत्सृज्य जवेन सा यया-
 बुत्सिच्यमाने पयसि त्वधिश्रिते ॥ ५ ॥
 सञ्जातकोपः स्फुरितारुणाधरं
 संदश्य दद्भिर्दधिमन्थभाजनम् ।
 भित्त्वा मृपाऽश्रुदृषदश्मना रहो
 जघास हैयंगवमन्तरं गतः ॥ ६ ॥
 उक्तार्य गोपी सुभृतं पयः पुनः
 प्रविश्य सन्दश्य च दध्यमत्रकम् ।
 भयं विलोक्य स्वसुतस्य कर्म त-

१ विज० वनाश्व ये । २ उभ० प्रजालेह । ३ वीर०
 नष्टमति । ४ वीर० आरोप्या । ५ वीर० कलित । ६ विज०
 सा यथा पुरा । ७ विज० कृष्णरामार्भके ।

१ वीर० स एवेह । विज० स एतेन । २ वीर० द्रोणं
 स भगवान्ब्रजे । ३ उभ० पुत्रभूते । ४ विज० भुवि ।
 ५ विज० नवमोऽध्याय । ६ विज० मण्ड ।

सहास तं चापि न तत्र पश्यती ॥ ७ ॥
 उल्लसलाङ्गेरुपरि व्यवस्थितं
 मर्काय कार्म ददत्तं शिषिं स्थितम् ।
 हेयंगवं चौर्यविश्रुतितेक्षण
 निरीक्ष्य पश्चात्सुतमागमच्छनै ॥ ८ ॥
 तामाचयष्टिं प्रसमीक्ष्य सत्वर
 स्ततोऽवस्थापससार मीतवत् ।
 गोप्यन्वधावन्न यमार्यं योगिनां
 धम प्रवेष्टुं तपसेरितं मनः ॥ ९ ॥
 भन्वन्नमाना अननी घृह्णन्त
 ष्ट्रोणीमराक्रान्तगतिः सुमध्यमा ।
 क्षणेन विस्त्रसितकैन्द्रवन्धन
 श्युतप्रसूनानुगतिः परामृशत् ॥ १० ॥
 कृतागसं तं प्ररुदन्तमग्निणी
 कपन्तमञ्जन्मपिणी स्वपाणिना ।
 उद्रीक्षमाणं भयविह्वलवृणं
 हस्ते शूरीसा मिपयन्त्यबागुरत् ॥ ११ ॥
 त्यक्त्वा यष्टिं सुतं मीतं विश्रायार्मकवत्सला ।
 इयेप क्लिप्तं तं बभूवुः दाम्नाऽवद्रीयकोविदा ॥ १२ ॥
 न चान्तर्न पहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरम् ।
 पूर्वापरं पहिभान्तर्जगसो यो जंगम यः ॥ १३ ॥

त मत्ताऽऽर्मसमव्यक्तं मर्त्यलिङ्गमघोषव्रम् ।
 गोपिकोल्लसले दाम्ना बन्धन प्राकृत यथा ॥ १४ ॥
 तदाम धम्यमानस्य स्वार्मकस्य कृतागस ।
 गङ्गुलोनमभूचेन सन्दर्घज्यस्य गोपिका ॥ १५ ॥
 यदासीत्तदपि न्यून तेनान्यदपि संदधे ।
 तदपि गङ्गुलं न्यूनं यद्यदात्त बन्धनम् ॥ १६ ॥
 एवं स्वगेहदामानि यशोदा सन्दर्घत्यपि ।
 गोपीनां सुसार्थन्तीनां क्षयन्ती विस्मिताऽभवत् ॥
 स्वमातुः स्विभगाश्रया विस्त्रस्तकषरस्रजः ।
 हृष्टा परिभ्रम कृष्णः कृपयाऽऽसीत्स्वबन्धने ॥ १८ ॥
 एवं सन्दर्षिता ब्रह्म हरिणा शैत्यवस्थता ।
 स्ववधेनापि कृष्णेन भस्वेदः सेश्वरं वधे ॥ १९ ॥
 नेम विरिञ्चो न मनो न श्रीगप्यङ्गसंभया ।
 प्रसादं लभिर गोपी यत्तत्प्राप विद्युत्किदात् २० ॥
 नायं सुखापौ भगवान्देहिनां गोपिकासुतः ।
 शानिनां चाऽऽत्मभूर्त्तानां यथा मक्तिमवामिह ॥
 कृष्णस्तु गृह्णन्त्यप्यु व्यग्रायां मातरि प्रसू ।
 भद्राक्षीदुर्जुनौ पूर्वं गुह्यार्को घनदात्मजा ॥ २२ ॥
 पुरा नारदश्रापनं वृद्धतां प्रापितौ मदात् ।
 नलकृत्वरमधिप्रीवाविति ग्यातौ भियाऽन्वितौ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

भारवत् नलकृत्वरमधिप्रीवाविति ग्यातौ भियाऽन्वितौ ॥ १० ॥

राजोवाच—

कप्यर्था भगवन्नतत्तयोः श्रापस्य कारणम् ।
 यत्तद्विगर्हितं कर्म यर्न वा दृवपेक्षम् ॥ १ ॥

१ नीर सुविमितं । निरु यदपि । २ निरु
 यदपि । ३ उभय नवमास । ४ नि विद्विषितं ।
 ५ निरु यो जगत्स्य । ६ नीर वैत वा दृवपेक्षम् ।
 ७ निरु । निरु वैत दृवपेक्षम् ।

श्रीशुक उवाच—

गदभ्यानुचरो भूता मुहूर्ता घनदात्मजा ।
 कैलासोपवने रम्ये मन्दाकिन्यां मदोत्कटौ ॥ २ ॥

१ निरु नैकमप्यर्थः । २ नीर विस्मयमयी ।
 ३ उभय भयः । ४ नीर गोपी ये तं प्राप । ५ निरु
 सुतायो । ६ उभय पोतानी । ७ नीर दृष्ट । ८ निरु
 श्रापता । निरु दशमोऽध्यायः ।

वारुणीं मदिरां पीत्वा मदाघूर्णितलोचनां ।
 स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेतुः पुष्पिते वने ॥ ३ ॥
 अन्तः प्रविश्य गङ्गायामंभोजवनराजिनि ।
 चिक्रीडतुर्बुवतिभिर्गजाविव करेणुभिः ॥ ४ ॥
 यदृच्छया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र कौरव ।
 अपश्यन्नारदो देवौ क्षीवाणां समबुध्यत ॥ ५ ॥
 तं दृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विवस्त्राः शापशङ्किताः ।
 वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रां नैव गुह्यकां ॥ ६ ॥
 तौ दृष्ट्वा मदिरामत्तौ श्रीमदान्धौ सुरात्मजौ ।
 तयोरनुग्रहार्थाय शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ ७ ॥

नारद उवाच—

न हन्यो जुपतो जोष्यान्बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः ।
 श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्रीघृतमांसवः ॥ ८ ॥
 हन्यन्ते पशवो यत्र निर्दयरजितात्मभिः ।
 मन्यमानैरिमं देहमजरामृत्यु नश्वरम् ॥ ९ ॥
 देवसंज्ञितमप्यन्ते कृमिविद्भस्मसंज्ञितम् ।
 भूतधुक्तं कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥ १० ॥
 देहः किमन्नदार्तुः सं निपेकुर्मातुरेव च ।
 मातुः पितुर्वा बालिनः क्रेतुरग्रेः शुनोऽपि वा ११
 एवं साधारणं देहमव्यक्तप्रभवाप्ययम् ।
 को विद्वानात्मसात्कृत्वा हन्ति जन्तून्तुतेऽसतः १२
 असतः श्रीमदान्धस्य दारिद्र्यं परमज्ञनम् ।
 आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्रः परमीक्षते ॥ १३ ॥
 यथा कण्टकविद्धाङ्गो जन्तोर्नेच्छति तां व्यथाम् ।
 जीवसाम्यं गतो लिङ्गैर्न तथाऽविद्धकण्टकः १४
 दरिद्रो निरहंस्तंभो मुक्तः सर्वमदैरिह ।
 कृच्छ्रं यदृच्छयाऽऽप्नोति तद्धि तस्य परं तपः १५
 नित्यं क्षुत्क्षामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकाङ्क्षिणः ।
 इन्द्रियाण्यनुशुष्यन्ति हिंसाऽपि विनिवर्तते ॥ १६ ॥

दरिद्रस्यैव युज्यन्ते साधवः समदर्शिनः ।
 सद्भिः क्षिणोति तं तर्प तत आराद्धिशुध्यति १७
 साधूनां समचित्तानां मुकुन्दचरणैपिणाम् ।
 उपेक्ष्यैः किं धनस्तंभरसद्भिरसदाश्रयैः ॥ १८ ॥
 तदहं मत्तयोर्माध्व्या वारुण्या श्रीमदान्धयोः ।
 तमोमदं हरिष्यामि स्त्रैणयोरजितात्मनोः ॥ १९ ॥
 यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूत्वा तमःपुत्रौ ।
 न विवाससमात्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ ॥ २० ॥
 अतोऽर्हतः स्यावरतां स्यातां नैवं यथा पुनः ।
 स्मृतिः स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् २१
 वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशरच्छते ।
 वृत्ते स्वर्लोकतां भूयो लब्ध्वा भक्ती भविष्यतः २२
 श्रीशुक उवाच—

एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमम् ।
 नलकूवरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ ॥ २३ ॥
 ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः ।
 जगाम शनकस्तत्र यत्राऽऽस्तां यमलार्जुनौ ॥ २४ ॥
 देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ ।
 तत्तथा साधयिष्यामि यद्गीतं तन्महात्मना ॥ २५ ॥
 इत्यन्तरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोर्ययौ ।
 आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलम् ॥ २६ ॥
 बालेन निष्कर्षयताऽन्वगुलूखलं त-
 दामोदरेण तरसोत्कलिताद्विवन्धौ ।
 निष्पेततुः परमैविक्रमितातिवेष-
 स्कन्धप्रवालविटपौ कृतचण्डशब्दौ ॥ २७ ॥
 तत्र श्रिया परमया ककुभः स्फुरन्तौ
 सिद्धाबुपेत्य कुजयोरिव जातिवेदाः ।
 कृष्णं प्रणम्य शिरसाऽखिललोकनाथं
 ब्रह्माञ्जली विरजसाविदमूचतुः सा ॥ २८ ॥
 कृष्णकृष्ण महायोगिस्त्वमाद्यः पुरुषः परः ।
 व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणां विदुः २९

१ वीर० गतवा । २- विज० जोष्याद्बुद्धि । ३ विज०
 जालादे । ४ उभ० मासव । ५ विज० धुकुरुते । ६ विज०
 स्यान्निपेक्तु । ७ उभ० वा । ८ विज० मन्यमानैरिमं देह-
 मजरामृत्यु नश्वर । देवसंज्ञितमप्यन्ते कृमिविद्भस्मसंज्ञित ।
 इत्ययं पूर्वोक्त एव श्लोक पुनरत्रापि पठ्यते । विज० दारिद्र्यं
 परमाज्ञन । ९ वीर० विद्धाङ्गिजन्तो । १० वीर० ह्यस्य ।

१ उभ० तत्तर्प । २ विज० आराद्धि सिध्यति । ३ विज०
 लब्ध्वा भक्तां । ४ विज० निष्कृष्टमुलूखलं तदामो । ५ विज०
 पवनं । ६ विज० तिवेल । ७ विज० विटपै । ८ विज०
 जातिवेदौ । ९ वीर० ब्रह्मणो ।

तमेकः सर्वभूतानां देहास्वात्मेन्द्रियेश्वरः ।
 तमेव कालो भगवान्विष्णुरव्यय ईश्वर ॥३०॥
 तं महान्प्रकृतिं श्रूयन्मा रक्षःसुखतमोमयी ।
 समेव पुरुषोऽध्यक्ष सर्वश्रेयधिकारवित् ॥ ३१ ॥
 गृह्यमाणैस्समप्राप्तो विकारै प्राकृतैर्गुणैः ।
 कोन्विहार्हति विघ्नत प्राक् सिद्ध गुणसंभूतः ३२
 तस्मै तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे ।
 आत्मघोतेर्गुणैश्छन्नमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ॥३३॥
 यस्याधतारा ज्ञापन्त शरीरेष्वशरीरिणः ।
 तस्तेरतुष्येतिश्रेयैर्विदेहिष्वसङ्गतैः ॥ ३४ ॥
 स भवान्सर्वलोकस्य भवाम विभवाय च ।
 अबदीणोऽश्मभागेन सांप्रतं पतिराधिपाम् ॥३५॥
 नमः परमकल्प्याण नैमः परममङ्गल ।
 वासुदेवाय ध्रान्ताय यदूर्ना पतये नम ॥३६॥
 अनुजानीहि नां भूमस्तजानुधरकिङ्करी ।
 दर्शेन नां भगवत श्रेपेरासीदनुग्रहात् ॥ ३७ ॥
 वाणी गुणानुकथने भवर्ष्या कथामां

हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्न ।
 स्मृत्यां शिरस्तवनिवामेजगतप्रणामं
 दृष्टिं सतां दर्शनेऽस्तु भवचननाम् ॥ ३८ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्थं संकीर्तितस्ताभ्यां भगवान्गोकुलेश्वर ।
 दाज्ञा चोत्सृजे बद्ध प्रहसन्नाह गुह्यकौ ॥३९॥
 श्रीभगवानुवाच—
 श्रातं मम पुरैवेतदपिणा करुणात्मना ।
 यच्छ्रीमदान्वययोर्वाग्मिर्विभ्रंशोऽनुग्रहः कृतः ॥४०
 साधूनां समचिन्तानां सुतरां मत्कृतात्मनाम् ।
 दर्शनेऽशो मधेद्रन्ध्र पुंसोऽष्णोः सवितुर्धवा ४१
 तद्गच्छतं मत्परमां नैलक्ष्मणरसादनम् ।
 संजातो मयि माधो धामीप्सितः परमोऽभवः ४२
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनःपुनः ।
 पद्मोत्सृजलमामम्य जग्मतुर्दिशमुचराम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे देशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

श्रीकृष्णरामयोर्बाणद्वीपविदोपकरणं ॥ १ ॥ मन्वादीनां गोकुण्डामुन्दावनगमनं ॥ २ ॥ श्रीकृष्णेन परतामुरवकामुर बोर्दनतम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—
 गोपा नन्दादयः क्षुता ह्रमयोः पततो रवम् ।
 तत्राऽऽजगमु कुरुभृष्ट निर्पातर्भयशङ्किता ॥१॥
 भूम्यां निपतिता तत्र ददृशुर्भयमलाङ्गुर्ना ।
 बभ्रमुन्मद्विद्राय स्पर्श्य पतनकारणम् ॥ २ ॥
 उत्तरगल विकर्षन्तं दाज्ञा पदं च षालकम् ।
 वस्यदं कृतआधयमुत्पात इति वातरा ॥ ३ ॥

षाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुत्सृजतम् ।
 विकर्षता मध्यगेन पुरुषावप्यचस्महि ॥ ४ ॥
 न तं तदुक्तं जग्मुर्न घटतति तस्य रैत् ।
 षालस्योत्पाटनं तयोः कचित्स्मन्दिग्धचतसः ॥५॥
 उत्सृजतं विकर्षन्तं दाज्ञा पदं स्यातात्मजम् ।
 विलोचय नन्दः प्रहसद्बदो यिसुमोष ह ॥६॥

१ रित्र वेदभाग्यदिने । २ रित्र दीपिते । ३ उम यातगुने । ४ रित्र शवजिद्वेयातिपक्षे । ५ बभ ममसः रित्रमहत् । ६ रित्र श्वरात् । ७ रित्र पक्षे । ८ रित्र १ रित्र पादयोर्नौ । २ रित्र तत्र मुद्रेश्वर प्रणामे । ३ रित्र मया । ४ रित्र वाग्मिः श्रापः वातुमहः । ५ शीर दर्शनार्थो । ६ रित्र मरुवाहनिभवनं । ७ शीर परमोऽभवः । ८ उभ तं परि । ९ रित्र एकादशोऽध्यायः ।

गोपीभिः स्तोभितोऽनृत्यद्भगवान्बालवत्कचित् ।
 उदायति कचिन्मुग्धस्तद्वशी दारुयन्त्रवत् ॥ ७ ॥
 विभर्ति कचिदाज्ञप्तः पीठकोन्मानपादुकम् ।
 बाहुक्षेपं च कुरुते स्वानां च प्रीतिमावहन् ॥८॥
 दर्शयंस्तद्विदां लोक आत्मनो भृत्यवश्यताम् ।
 ब्रजस्योवाह वै हर्षं भगवान्बालैश्चेष्टितैः ॥ ९ ॥
 क्रीणीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युतः ।
 फलार्थी धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रदः ॥१०॥
 फलविक्रयिणी तस्य च्युतधान्यं करद्वयम् ।
 फलैरपूरयद्रत्नैः फलभाण्डमपूर च ॥ ११ ॥
 सरित्तीरगतं कृष्णं भगार्जुनमथाह्वयत् ।
 रामं च रोहिणी देवी क्रीडन्तं बालकैर्भृशम् १२
 नोपेयातां यदाऽऽहूतौ क्रीडासङ्गेन पुत्रकौ ।
 यशोदां प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सलाम् ॥१३
 क्रीडन्तं सां सुतं बालैरतिवेलं सहाग्रजम् ।
 यशोदाऽजोर्हवीत्कृष्णं पुत्रस्नेहस्रुतस्तनी ॥१४॥
 कृष्णकृष्णारविन्दाक्ष तात एहि स्तनं पिब ।
 अलं विहारैः क्षुत्क्षान्तः क्रीडाश्रान्तोऽसि पुत्रक ॥
 हे रामागच्छ ताताऽऽशु सानुजः कुलनन्दन ।
 प्रातरेव कृताहारस्तद्भवान्भोक्तुमर्हति ॥ १६ ॥

१ उभ० भक्त । २ विज० स्योद्वाहयन्हर्ष । ३ विज०
 एतदनन्तर श्लोकानां पौर्वापर्यं आधिक्यं च वर्तते—तद्यथा
 —‘गोपवृद्धा महोत्पातान्’ इत्यारभ्य ‘भवता यदि रोचते ।
 —इत्यन्ता (२१-२९) नव श्लोका वर्तन्ते । ततः ‘तच्छ्रुत्वै-
 कधियो गोपा सर्वे नन्दपुरोगमा । उपनन्दवचो राज-
 न्प्रतिनन्द्य गृहान्ययु ॥ १९ ॥’ इत्यधिकं ततः ‘सरित्ती-
 रगतं कृष्णं’ इत्यारभ्य ‘कृतवत्यथोदय’ इत्यन्ता (१२-
 २०) नव श्लोका वर्तन्ते ॥ आहत्य अष्टाविंशति श्लोका
 जाता । ततश्च ‘अथ नन्द समाह्वय गोपानिदमभाषत ।
 श्रोतो इन्दावनं यामो यत्ता भवथ माचिर ॥ २९ ॥’
 इत्यधिकं । तदनन्तर ‘तच्छ्रुत्वैकधियो गोपा साधुसाध्विति
 वादिन ।’ इत्यारभ्य आप्यायसमाप्तिं त्रिंशच्छ्लोका उभयत्र
 समा ॥ ४ विज० एतदादिश्लोकद्वयं नास्ति । ५ वीर०
 इदमर्थं नास्ति । ६ विज० क्रीडन्तौ । ७ विज० स्वस्रुत ।
 ८ वीर० चाह्वयत्कृष्ण । ९ विज० द्वीक्ष्य । १० वीर०
 क्षुन्नान्तं । ११ उभ० तद्भवान्भोक्तुमर्हति । १२ उभ०
 हाः क्रीडाश्रान्तोऽसि पुत्रक ।

प्रतीक्षते त्वां दाशार्हं भोक्ष्यमाणो ब्रजाधिपः ।
 एहावयोः प्रियं धेहि स्वगृहान्यात बालकाः १७
 धूलिधूसरिताङ्गस्त्वं पुत्र मञ्जनमावह ।
 जन्मर्क्षं तेऽद्य भवति विप्रेभ्यो देहि गाः शुचिः ॥
 पश्यपश्य वयस्यांस्ते मातृमृष्टान्स्वलङ्कृतान् ।
 स्वं च स्नातः कृताहारो विहरस्व स्वलङ्कृतः ॥१९॥
 इत्थं यशोदा तमशेषशेखरं
 मत्वा सुतं स्नेहनिबद्धधीर्नृप ।
 हस्ते गृहीत्वा सहराममच्युतं
 नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयम् ॥ २० ॥
 गोपवृद्धा महोत्पाताननुभूय बृहद्वने ।
 नन्दादयः समागम्य ब्रजकार्यममन्त्रयन् ॥२१॥
 तत्रोपनन्दनामाह गोपो ज्ञानवयोधिकः ।
 देशकालार्थतत्त्वज्ञः प्रियकृद्रामकृष्णयोः ॥२२॥
 उत्थातव्यमितोऽस्माभिर्गोकुलस्य हितैषिभिः ।
 आयान्त्यत्र महोत्पाता बालानां नाशहेतवः २३
 युक्तः कथंचिद्राक्षस्या बालस्या बालको ह्यसौ ।
 हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरि नापतत् ॥ २४ ॥
 चक्रवातेन नीतोऽयं दैत्येन विपदं वियत् ।
 शिलायां पतितस्तत्र परित्रातः सुरेश्वरैः ॥ २५ ॥
 यन्न म्रियेत द्रुमयोरन्तरं प्राप्य बालकः ।
 असावन्यतमो वाऽपि तदर्प्यच्युतरक्षणम् ॥२६॥
 यावदौत्पातिकोऽरिष्टो ब्रजं नाभिभवेदितः ।
 तावद्बालानुपादाय यास्यामोऽन्यत्र सानुगाः २७
 वनं वृन्दावनं नाम पशव्यं नवकाननम् ।
 गोपगोपीगवां सेव्यं पुण्याद्रितृणवीरुधम् ॥२८॥
 तत्तत्राद्यैव यास्यामः शकटांन्युद्ध मा चिरम् ।
 गोधनान्यग्रतो यान्तु भवतां यदि रोचते ॥२९॥
 तच्छ्रुत्वैकधियो गोपाः साधुसाध्विति वादिनः ।
 त्रैजान्स्वान्स्वान्समागुज्य ययू रूढपरिच्छदाः ३०

१ वीर० वा दाशार्हो । विज० त्वा दाशार्हो । २ वीर०
 चायं भवतो । विज० तेऽद्य भविता । ३ वीर० मृष्टानल-
 ङ्कृतान् । ४ विज० मन्चिन्तयन् । ५ उभ० प्रजानां ।
 ६ उभ० प्यसौ । ७ विज० वियद्गृहता । ८ वीर० तत्रा-
 प्यच्युत । विज० तन्वाप्यच्युत । ९ विज० दैव । १० विज०
 न्युद्धव । ११ विज० रथान्सा ।

वृदान्वालात् स्त्रियो राजन्सर्वोपकरणानि च ।
 अनस्वारोप्य गोपाला यथा आशशरासना ॥३१॥
 गोघनानि पुरस्कृत्य शृङ्गाप्यापूर्य सर्वतः ।
 त्र्यघोषेण महता ययुः सहपुरोहिता ॥ ३२ ॥
 गोप्यो रूढरथा नैर्गुह्यकृत्तुमकान्तयः ।
 कृष्णलीलां जगुः प्रीता निष्ककम्प्यः सुवाससाः ॥
 तथा यशोदारोहिष्यावेक शफटमास्थिते ।
 रेजतुः कृष्णरामाभ्यां वत्सभामघणोत्सुके ॥३४॥
 घृन्दावनं संप्रविश्य सर्षकालसुखावहम् ।
 तत्र चक्रुर्जवानासं शफटैरर्षभन्त्रवत् ॥ ३५ ॥
 घृन्दावनं गोवर्धनं यमुनापुलिनानि च ।
 धीस्याञ्ज्सीयुधमा प्रीती राममाश्रयोरुत्पा ॥३६॥
 एवं व्रजौकसां प्रीतिं यञ्जन्तौ बालचेष्टितैः ।
 कलवौषधैः स्वकालेन वत्सपालौ वसुधतुः ॥३७॥
 अविद्रे वज्रसुवः सह गोपालदारकैः ।
 चारयामासतुर्वस्ताभानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥
 क्वचिद्वाद्यतो घेणुं क्षेपणैः क्षिपतः क्वचित् ।
 क्वचित्पादैः किङ्किणीभिः क्वचित्कृत्रिमगोघुपैः ३९ ॥
 इपायमाणो नर्दन्तौ युयुभात परस्परम् ।
 अनुकृत्य रुतर्जन्तुमेरतुं प्राकृतौ यथा ॥ ४० ॥
 कदापिघमनातीरे वत्साभारयतोः स्वकैः ।
 वयस्यै कृष्णमलयोन्निपांसुर्देत्य आगमत् ॥४१॥
 तं वत्सस्तपिभं धीक्ष्य वत्सयूथगत हरिः ।
 दर्शयन्बलदेवाय शनैर्गुह्य इवाञ्ज्जसदत् ॥ ४२ ॥
 गृहीताञ्ज्जरपादाभ्यां सह लाङ्गूलमभ्युत ।
 भ्रामयित्वा कपिरथाग्रे प्रादिणोद्गतजीवितम् ।
 स कपिरथैर्महाकायः पात्यमानं पयात् हा ॥४३॥
 तं धीक्ष्य विस्मिता बालाः द्रव्यं स साधुसाध्विति ।
 देवाश्च परिसंतुष्टा वसुधुः पुंप्पनर्षिणः ॥ ४४ ॥
 तां वत्सपालकां भूसा सर्वलोकेकपालकां ।

सप्रातराशौ गोवत्साभारयन्तौ विभेरतुः ॥४५॥
 स्वस्वं वत्सकुलं सर्वं पाययिष्यन्त एकदा ।
 गता खलाश्रयाम्याश्रं पाययित्वा पपुर्वलम् ४६ ॥
 ते तत्र दृष्टवर्षासा महासश्वमवस्थितम् ।
 तत्रसुर्वअनिर्मिभ गिरेः शृङ्गमिव न्युतम् ॥४७॥
 स वै बको नाम महानसुरो वक्त्रपद्मवत् ।
 आगत्य सैहसा कृष्णं धीक्ष्णतुम्होअसद्वली ४८ ॥
 कृष्णं महाशकअस्तं दृष्ट्वा रामादयोर्जकाः ।
 वसुधुरिन्द्रियाणीव विना प्रोषं विचेतसः ॥४९॥
 तं बालमूलं प्रदहन्तममिव
 द्वोपालसुतु पितरं जगद्गुरोः ।
 चच्छर्द्धे सद्योअतिरपाञ्चत भक
 स्तुम्भेन हन्तुं पुनरभ्यपद्यत ॥ ५० ॥
 वमापवन्तं स निरुद्ध तुम्भयो
 दोभ्यां बकं कंससख सतां पतिः ।
 पश्यसु बालेषु ददार लीलया
 मुदापहो धीरणवदिभौकसाम् ॥ ५१ ॥
 तदा वकारिं सुरलोकवासिनः
 समाकिरभन्दनमल्लिकादिभिः ।
 समीढिरे चानकशङ्खसंस्तवै
 स्तद्वीक्ष्य गोपालसुता विसिञ्चिरे ॥ ५२ ॥
 मुक्तं वकासादुपलभ्य बालका
 रामादयः प्राणमिवैन्द्रियो गणः ।
 स्वानागतं तं परिरम्य निर्हृताः
 प्रणीय वत्सान्वजमेत्य उजगुः ॥ ५३ ॥
 मुता सदिभिता गोपा गोप्यभातिप्रियादृता ।
 प्रेस्यागतमिवीत्सुवमादेसन्त वृपितेक्षणाः ॥५४॥
 अहो वतास बालस पद्मो दृस्यवोअभवन् ।
 अप्यासीद्विप्रिय तेषां कृतं पूर्वं यतो मयम् ५५ ॥
 अयाप्यभिमवन्त्यनं नैष ते धीरदर्शना ।
 जिपांसयेनमासाद्य नभ्यत्यधी पतद्भवत् ॥५६॥

१ शीर सहपरिवृष्टाः । २ मित्र इत्युत्पत् । ३ वम
 कृष्णलीलां । ४ मित्र मित्रकम्प्य । ५ शीर भवभोक्तव्यं ।
 ६ शीर वेद्यवतोः । ७ शीर वाचमी यः । मित्र वाचनेयः ।
 ८ मित्र धेनुक्षेपणः । ९ वम वसितर्देः । १० उम
 इत्यावोपरि संदुसा वसुधुः । ११ शीर पुण्यमेतत् ।

१ शीर बालविष्यन्त । २ शीर वज्रनिर्मितगिरेः ।
 मित्र वज्रनिर्मितगिरेः । ३ मित्र सरसाः । ४ मित्र
 महासुरः । ५ मित्र प्रयैभिः । ६ वम मतिः । ७ शीर
 वारताः । ८ शीर नैवेत ।

अहो ब्रह्मविदां वाचो नासत्याः सन्ति कर्हिचित् ।
गर्गो यदाह भगवानन्वभावि तथैव तत् ॥५७॥
इति नन्दादयो गोपाः कृष्णरामकथां मुदा ।

कुर्वन्तो रममाणश्च नाविन्दन्भववेदनाम् ॥५८॥
एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे ।
निलायनैः सेतुवन्धैर्मर्मकटोट्पुवनादिभिः ॥ ५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

श्रीकृष्णेन अधासुरहनर्न ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

कचिद्वनाशाय मनो दधद्रजा-
त्प्रातः समुत्थाय वयस्यवत्सपान् ।
प्रबोधयन् शृङ्गरेण चारुणा
विनिर्गतो वत्सपुरःसरो हरिः ॥ १ ॥
तेनैव साकं पृथुकाः सहस्रशः
स्निग्धाः सुशिवेत्रविपाणवेणवः ।
खान्खान्सहस्रोपरिसङ्ख्ययाऽन्विता-
न्वत्सानपुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥
कृष्णवत्सैरसंख्योतैर्यूथीकृत्य स्ववत्सकान् ।
चारयन्तोऽर्भलीलाभिर्विजहुस्तत्रतत्र ह ॥ ३ ॥
फलप्रवालस्तवकसुमनःपिच्छधातुभिः ।
काचगुञ्जामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूपयन् ॥ ४ ॥
मुष्णन्तोऽन्योन्यशिक्यादीञ्जातानाराच्च चिक्षिपुः
तत्रत्याश्च पुनर्दूराद्भ्रसन्तैश्च पुनर्ददुः ॥ ५ ॥
यदि दूरं गतः कृष्णो वनशोभेक्षणाय तम् ।
अहंपूर्वमहंपूर्वमिति संस्पृश्य रेमिरे ॥ ६ ॥
केचिद्वेणुन्वाँदयन्तो धमान्तः शृङ्गाणि केचन ।
केचिद्भृङ्गैः प्रगायन्तः कूजन्तः कोकिलैः परे ॥७॥
विच्छायाभिः प्रधावन्तो गच्छन्तः साधु हंसकैः ।
वकैरुपविशन्तैश्च नृत्यन्तश्च कलापिभिः ॥ ८ ॥

विकर्षन्तः कीशवालानारोहन्तश्च तैर्द्रुमान् ।
विकुर्वन्तश्च तेः साकं पुं वन्तश्च पलाशिषु ॥ ९ ॥
साकं भेकैर्विलङ्घन्तः सरित्प्रसवसंप्लुताः ।
विहसन्तः प्रतिच्छायाः शपन्तश्च प्रतिखनान् १०
इत्थं सतां ब्रह्मसुखानुभूत्या
दास्यं गतानां परदैवतेन ।
मायाश्रितानां नरदारकेण
साकं विजहुः कृतपुण्यपुञ्जाः ॥ ११ ॥
यत्पादपांसुर्वहुजन्मकृच्छ्रतो
धृतात्मभिर्योगिभिरप्यर्गम्यः ।
स एव यद्दृग्द्विषयः स्वयं स्थितः
किं वर्ण्यते दिष्टमतो ब्रजौकसाम् ॥ १२ ॥
अथाघनामाऽभ्यपतन्महासुर-
स्तेषां सुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः ।
नित्यं यदन्तर्निजजीवितेषुभिः
पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
दृष्ट्वाऽर्भकान्कृष्णमुखानघासुरः
कंसानुशिष्टः सबकीवकानुजः ।
अयं तुं मे सोदरनाशकृत्तयो-
र्द्वयोर्ममैर्न सवलं हनिष्ये ॥ १४ ॥
एते यदा मत्सुहृदोस्तिलायः
कृतास्तदा नष्टसमा ब्रजौकसः ।

१ विज० इत आरभ्य त्रयोऽध्याया न सन्ति । २ वीर०
रसङ्ख्येयं । ३ वीर० द्रमन्त पुनराददु । ४ वीर०
नादयन्तो । ५ वीर० विशन्तोऽन्ये ।

१ विज० द्वादशोऽध्याय । २ वीर० वलान्तश्च । ३ वीर०
सरित्तोयपरिहृता । ४ वीर० सार्धं । ५ वीर० कृच्छ्रधौता-
त्मसि । ६ वीर० प्यलभ्य । ७ वीर० विषये । ८ वीर०
महो । ९ वीर० यदन्तो निजजीवितेच्छुमि । १० वीर०
अथ तु सोदर्यविनाश ।

दृष्टान्वालात् स्त्रियो राजन्सर्वोपकरणानि च ।
 अनस्व्यागोप्य गोपाला यत्ता आनश्ररासना ३१
 गोधनानि पुरस्तत्त्व मृदाण्यापूर्व सर्वत ।
 तृणपोषण महता ययुः सहपुरोहिता ॥ ३२ ॥
 गोप्यो रुन्धया नैसदुचक्रुद्रुमकान्तयः ।
 कृष्णालीनां जगु प्रीता निष्कषण्य सुवाससः ॥
 सया यज्ञोदागोहिष्यावकं शकृन्माम्भिते ।
 रजतुः कृष्णरामाभ्यां तत्तथाभयणोल्लुक् ॥ ३३ ॥
 मृन्दापनं संप्रपिप्य सर्वकालगुरावहम् ।
 तत्र यदुग्रजावासं शक्रेणधनन्त्रयन् ॥ ३५ ॥
 मृन्दापनं गोवधन यमुनापुलिनानि च ।
 पीत्स्याऽऽर्मीदृशमा प्रीती गममाधययोर्नृपा ॥ ३६ ॥
 प्व प्रजापमा प्रीतिं यच्छन्तां पालशचित्तं ।
 कन्धवसिषं म्कालेन यन्मपालां प्रभूवतु ॥ ३७ ॥
 अविद्रे प्रजसुरं सट गोपालदासकं ।
 शारयाभामतुवेमाभानाप्रतीटापरिच्छदा ॥ ३८ ॥
 कृषिद्रादयतो वपु धपनं धिपन कृषिन् ।
 कृषित्सादं किद्विर्षामि कृषिन्त्रिमगोशुं ३९
 श्वापमार्गो नदन्तो मुपुधाते परण्यम् ।
 म्रुहन्त्य नैवन्नुभगतुं प्रारुता यया ॥ ४० ॥
 कदापिपसुनातीरं पग्मांधारयतो म्भः ।
 क्वर्म कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 नं पग्मवपिनें पीत्य वत्सकृपगतं हरिः ।
 दर्शयन्तदवाच दनंनुप इवाऽऽयदन् ॥ ४२ ॥
 मृतीताऽऽयगादाभ्यां मह माद्वन्मप्युतं ।
 भ्रामपिता कृषिपात्र प्रातिपौङ्गवीरितम् ।
 ग कृषिधर्मोदाहासः पान्यमानं पदाग हाटश्च ॥
 नं पीत्य शिखिता शान्ता दनंनु गान्पुगाञ्जिति ।
 देवाय परिगीतुग यमत्तुं भूत्तरविता ॥ ४४ ॥
 नो वाप्यतारता भूता मरुगोदृशताप्य ।

सप्रातराशौ गोवत्सांधारयन्ती विचेरतु ॥४५॥
 स्वम्ब वत्सकुलं सर्वे पाययिष्यन्त एकदा ।
 गता जलाशयाभ्याशं पाययिता पपुर्जतम् ४६
 ते तत्र ददृशुर्पोला महासचमवस्थितम् ।
 तत्रमुर्वजनिभिन्न गिरे' मृङ्गमिव स्थुतम् ॥४७॥
 स धं पको नाम महानसुरो पकरूपधृत् ।
 आगत्य सैहसा कृष्ण तीक्ष्णतुण्डोऽप्रसहली ४८
 कृष्ण महापंकयस्त दृष्ट्वा रामादयोऽर्भकाः ।
 पभुश्चरिन्द्रियाणीव विना प्रोणं विचेतस' ॥४९॥
 स तालुमूलं प्रदहन्तममिय
 द्वौपालमृत्तं पितर जगद्गुरो' ।
 च'छ' मयोऽतिरुपाश्रयत पय
 सुण्डेन हन्तुं पुनरभ्यपयत ॥ ५० ॥
 तमापवन्त स निरृत्त तुण्डयो
 दोभ्यां अक कंससंघं सतां पति ।
 प'पत्यु पाठपु ददार सीलया
 मुदापहो पीरपशदिवीकमाम् ॥ ५१ ॥
 तदा पकारिं गुरमोपचासिन
 गमाफिरमन्तमल्लिकादिभिः ।
 गमीडिर शानकशरसंशय
 लाद्रीस्य गोपालगुणा विनिमिर ॥ ५२ ॥
 मुनं पयाम्नादुपलभ्य पालका
 रामादयः प्राणमिषंन्द्रियो गणः ।
 न्यानागतं नं परिरम्य निरृताः
 प्रणीप पग्माऽत्रमेत्य तत्रगु ॥ ५३ ॥
 भुता तद्विस्मिता गोपा गोप्यभातिपियारया' ।
 मत्सागतमिषोऽगुश्यादिसन्त्य कृषिगेधनाः ॥५४॥
 भरो पगाय शालग्न बहपो गुत्सवाऽन्वतन् ।
 भप्यागीर्निदिपं म्भः कृतं हृत् पता मपम् ५५॥
 त्रयाव्यविमवगम्यन्तं वैश न पाण्डयना ।
 त्रियागवन्तागाय म्भः'त्यदा पवद्भवत् ॥५६॥

१८६१. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६२. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६३. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६४. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६५. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६६. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६७. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६८. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८६९. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥
 १८७०. कृष्णवतपोत्रिपांगुदन्त्य भागमत् ॥ ४१ ॥

अहो ब्रह्मविदां वाचो नासत्याः सन्ति कर्हिचित् ।
गर्गो यदाह भगवानन्वभाषि तथैव तत् ॥५७॥
इति नन्दादयो गोपाः कृष्णरामकथां मुदा ।

कुर्वन्तो रममाणाश्च नाविन्दन्भववेदनाम् ॥५८॥
एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे ।
निलायनैः सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥ ५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

श्रीकृष्णेन अधासुरहनन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

कचिद्वनाशाय मनो दधद्रजा-
त्प्रातः समुत्थाय वयस्यवत्सपान् ।
प्रबोधयन् शृङ्गरवेण चारुणा
विनिर्गतो वत्सपुरःसरो हरिः ॥ १ ॥
तेनैव साकं पृथुकाः सहस्रशः
स्निग्धाः सुशिग्वेत्रविपाणवेणवः ।
स्वान्खान्सहस्रोपरिसङ्ख्ययाऽन्विता-
न्वत्सान्पुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥
कृष्णवत्सैरसंख्योत्तैर्यूथीकृत्य स्ववत्सकान् ।
चारयन्तोऽर्भलीलाभिर्विजहुस्तत्रतत्र ह ॥ ३ ॥
फलप्रवालस्तवकसुमनःपिच्छधातुभिः ।
काचगुञ्जामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥
मुष्णन्तोऽन्योन्यशिक्यादीञ्ज्ञातानाराच्च चिक्षिपुः
तत्रत्याश्च पुनर्दूराद्भ्रसन्तश्च पुनर्ददुः ॥ ५ ॥
यदि दूरं गतः कृष्णो वनशोभेक्षणाय तम् ।
अहंपूर्वमहंपूर्वमिति संस्पृश्य रेमिरे ॥ ६ ॥
केचिद्रेणुन्वाँदयन्तो धमान्तः शृङ्गाणि केचन ।
केचिद्भृङ्गैः प्रगायन्तः कूजन्तः कोकिलैः परे ॥७॥
विच्छायाभिः प्रधावन्तो गच्छन्तः साधु हंसकैः ।
वकैरुपविशन्तैश्च नृत्यन्तश्च कलापिभिः ॥ ८ ॥

विकर्षन्तः कीशवालानारोहन्तश्च तैर्दुमान् ।
विकुर्वन्तश्च तैः साकं प्लवन्तश्च पलाशिषु ॥ ९ ॥
साकं भेकैर्विलङ्घन्तः सरित्प्रस्रवसंप्लुताः ।
विहसन्तः प्रतिच्छायाः शपन्तश्च प्रतिखनान् १०
इत्थं सतां ब्रह्मसुखानुभूत्या
दास्यं गतानां परदैवतेन ।
मायाश्रितानां नरदारकेण
साकं विजहुः कृतपुण्यपुञ्जाः ॥ ११ ॥
यत्पादपांसुर्वहुजन्मकृच्छ्रतो
घृतात्मभिर्योगिभिरप्यर्गम्यः ।
स एव यद्दृग्विषयः स्वयं स्थितः
किं वर्ण्यते दिष्टमतो ब्रजौकसाम् ॥ १२ ॥
अथाघनामाऽभ्यपतन्महासुर-
स्तेषां सुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः ।
नित्यं यदन्तर्निजजीवितेषुभिः
पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
दृष्ट्वाऽर्भकान्कृष्णमुखानघासुरः
कंसानुशिष्टः सवकीवकानुजः ।
अयं तुं मे सोदरनाशकृत्तयो-
र्द्वयोर्ममैतं सवलं हनिष्ये ॥ १४ ॥
एते यदा मत्सुहृदोस्तिलापः
कृतास्तदा नष्टसमा ब्रजौकसः ।

१ विज० इत आरभ्य त्रयोऽध्याया न सन्ति । २ वीर०
रसहृद्यैः । ३ वीर० द्रसन्त पुनराददु । ४ वीर०
नादयन्तो । ५ वीर० विशन्तोऽन्ये ।

१ विज० द्वादशोऽध्याय । २ वीर० वल्गन्तश्च । ३ वीर०
सरितोयपरिश्रुता । ४ वीर० साधु । ५ वीर० कृच्छ्रयौता-
त्मसि । ६ वीर० प्यलभ्य । ७ वीर० विषये । ८ वीर०
महो । ९ वीर० यदन्तो निजजीवितेच्छुसि । १० वीर०
अयं तु सोदर्यविनाश ।

प्राणे गते वर्ष्मसु कानुचिन्ता
 प्रजाञ्जव' प्राणमृतो हि ये त' ॥ १५ ॥
 इति व्यवसाजगरं बृहद्रूप'
 स योषनायाममहात्रिपीवरम् ।
 घृताऽमृतं व्याचगुहाननं तदा
 पयि च्यशेत प्रसनाक्षया खलः ॥ १६ ॥
 धराधरोष्ठो बलदोचरोष्ठो
 दर्याननान्तो गिरिशङ्खदृष्टः ।
 ध्वान्तान्तरास्यो वितताध्वजिह्व'
 परुपानिलश्यासदवेषुणोष्णः ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा तं वादृष्ट सर्वे मत्ता वृन्दावनप्रियम् ।
 व्याचाजगरतुष्टेन म्रुत्येषन्ते स स्त्रीलया ॥१८॥
 वैहो मित्राणि गदत सस्फकूट पुर'स्वितम् ।
 अस्मस्तप्रसन्नभ्याचभ्यालतुम्हायते न वा ॥१९॥
 सत्यमर्कफरारक्तमुचराहनुबद्धनम् ।
 अधराहनुबद्धोभसत्प्रतिच्छाययाञ्जम् ॥ २० ॥
 प्रतिस्पधेत संकिम्बां सम्पासैष्ये नगोदरे ।
 तुङ्गश्चालयोप्येतात्सर्वाभ्यः पश्यत ॥ २१ ॥
 आस्तृतायाममार्गोर्ज्य रसनां प्रति गर्जति ।
 एयामन्तर्गतं ध्वान्तमसदप्यन्तराननम् ॥ २२ ॥
 दावोष्णस्वरवातोर्ज्यं श्यासवज्राति पश्यत ।
 तद्गघसस्वदुर्गन्धोऽप्यन्तरामिपगन्धवत् ॥ २३ ॥
 र्शस्मान्किमत्र प्रसिता निषिष्टा
 नय तथा खेद्रफत्रदिनहपति ।
 धृष्यादनेनेति चकार्युषन्मुख
 पीड्योद्भवन्त' करताडनैर्युः ॥ २४ ॥
 इत्यं मिथोऽप्यमसम्भ्रमापितं
 भुक्ता विचिन्त्येत्समृष्या मृषामते ।
 रथो विदिताऽखिलभूतहृत्स्वित'
 खानां निरोद्धुं भगवान्मनो वधे ॥ २५ ॥

वावत्रषिष्टास्त्वसुरोदरान्तरं
 परं न गीर्षाः शिश्रव' सवत्साः ।
 प्रतीक्षमाणेन चकारिषेधनं
 इतस्वकान्तसरणेन रक्षसा ॥ २६ ॥
 तान्नीक्ष्य कृष्ण' सकलामयप्रदो
 धनन्यनायान्स्वकरादधच्युतान् ।
 दीनांश्च मृत्योर्जठरामिघासा
 न्यूणादितो दिष्टकृतेन विसितः ॥ २७ ॥
 कृत्यं किमत्रास्य खलस्य जीवन
 न वा अमीषां च सतां विहिंसनम् ।
 इयं कथं स्यादिति संविचिन्त्य च
 श्वासाऽविश्रुप्तुष्टमन्त्रेपद्गवरि' ॥ २८ ॥
 तदा धनच्छदा देवा मयाद्वाहेति शुक्रुष्ट' ।
 जहृपुयं च कंसाद्या कौणपास्त्वघषान्धवाः ॥२९॥
 तच्छ्रुत्वा भगवान्कृष्णस्तथ्ययः सार्धवस्तकम् ।
 शूर्पाधिक्निषोरान्मान तरसा वधुधे गले ॥ ३० ॥
 ततोऽतिक्रायस्य निरुद्धमार्गिणो
 मूर्ध्निर्निष्प्योद्य विनिर्गतो षट्भिः ॥ ३१ ॥
 तेनैव सर्वेषु षड्भिर्गतेषु
 प्राणेषु वत्सान्मुहद' परवान् ।
 दृष्ट्वा स्वयोस्याप्य उदन्वित पुन
 र्धम्वान्मुहन्दो भगवान्निर्निर्षयो ॥ ३२ ॥
 पीनाहिभोगोत्थितममृतं मह
 क्ष्योति' स्वघाम्ना ब्वलयद्विष्टो दक्ष ।
 प्रतीक्ष्य खेऽश्वस्वितमीशनिर्गमं
 विषेक्ष तस्मिन्पतां दिवौकसाम् ॥ ३३ ॥
 ततोऽतिहृष्टाः स्वकृतोऽहृष्टार्हणं
 पुष्यं' सुरा अप्सरसश्च नर्तनैः ।
 गीतैः सुगा वाद्यधराथ वाद्यकैः
 स्तवैश्च विप्रा जपनिःस्वनैर्गणा ॥ ३४ ॥
 उदन्वृतन्तोऽनुवाद्यगीतिका

१ नीर कोडे । २ नीर इत्या । ३ नीर अहो विभिन्न
 मित्राणि एव । ४ नीर शङ्खान्ता । ५ नीर एम्भी मगोदरी ।
 ६ नीर वेता । ७ नीर घतप्यन्तं । ८ नीर विद्युत्
 सर्वे प्रसिता विमकाज्यं तथा । ९ नीर मृषापितं ।

१ नीर स्वसुरास्तरोदरे । २ नीर नीर्षा । ३ नीर
 तवसता । ४ नीर विगाजने । ५ नीर विभिन्निक ।

जयादिनैकोत्सवमङ्गलखनान् ।
 श्रुत्वा स्वधाम्नोन्त्यज आगतोऽचिरा-
 दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयम् ॥ ३५ ॥
 राजन्नाजगरं चर्म शुष्कं वृन्दावनेऽद्भुतम् ।
 ब्रजौकसां बहुतिथं बभूवाक्रीडगह्वरम् ॥ ३६ ॥
 एतत्कौमारजं कर्म हरेरात्माहिमोक्षणम् ।
 मृत्योः पौण्ड्रके बाला दृष्टोचुर्विस्मिता ब्रजे ३७
 नैतद्विचित्रं मनुजार्भमायिनः
 परावराणां परमस्य वेधसः ।
 अघोऽपि यत्स्पर्शनधौतपातकः
 प्रापाऽऽत्मसाम्यं त्वसतां सुदुर्लभम् ॥ ३८ ॥
 सकृद्यदङ्गप्रतिमान्तराहिता
 मनोमयी भागवतीं ददौ गतिम् ।
 स एव नित्यात्मसुखानुभूत्यभि-
 व्युदस्तमायोऽन्तर्गतो हि किं पुनः ॥ ३९ ॥
 सूत उवाच—
 इत्थं द्विजा यादवदेवदत्तः

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

श्रुत्वा खरातुश्चरितं विचित्रम् ।
 पप्रच्छ भूयोऽपि तदेव पुण्यं
 वैयासकिं यन्निगृहीतचेताः ॥ ४० ॥
 राजोवाच—
 ब्रह्मन्कालान्तरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत् ।
 यत्कौमारे हरिकृतं जैगुः पौण्ड्रकेऽर्भकाः ॥ ४१ ॥
 तद्ब्रूहि मे महायोगिन्परं कौतूहलं गुरो ।
 नूनमेतद्वरेरेव माया भवति नान्यथा ॥ ४२ ॥
 वयं धन्यतमा लोके गुरोऽपि क्षत्रवन्धवः ।
 यत्पिवामो मुहुस्त्वत्तः पुण्यं कृष्णकथामृतम् ४३
 सूत उवाच—
 इत्थं स पृष्टः स तु वादरायणि-
 स्तत्स्मारितानन्तहृताखिलेन्द्रियः ।
 कृच्छ्रात्पुनर्लब्धवहिर्दृशिः शनैः
 प्रत्याह तं भागवतोत्तमोत्तम ॥ ४४ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

ब्रह्मणा वत्साना वत्सपालाना च हरणं ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन संवत्सरपर्यन्त वत्सवत्सपालरूपेण स्थितिः ॥ २ ॥ तद्दर्शनेन ब्रह्मणो विस्मयप्राप्ति ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—
 साधु पृष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम ।
 यन्नूतनयसीशस्य शृण्वन्नपि कथां मुहुः ॥ १ ॥
 सतामयं सारभृतां निसर्गो
 यदर्थवाणी श्रुतिचेतसामपि ।
 प्रतिक्षणं नव्यवदच्युतस्य य-
 त्स्त्रिया विटानामिव साधु वार्ता ॥ २ ॥
 शृणुष्ववाहितो राजन्नपि गुह्यं वदासि ते ।

१ वीर० अयं श्लोक लोकोद्घादनन्तरं वर्तते । २ वीर० भूतिर्व्युदस्तमाय परमोऽङ्ग किं पुन । ३ वीर० अत्र द्वादशो-
 ऽध्याय । ४ वीर० दृशा ।

ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥३॥
 तथाऽधवदनान्मृत्यो रक्षित्वा वत्सपालकान् ।
 सैरित्पुलिनमानीय भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 अहोऽतिरम्यं पुलिनं वयस्याः
 स्वकेलिसंपन्नमृदुलाच्छवालुकम् ।
 स्फुटत्सरोगन्धहृतालिपत्रिक-
 ध्वनिप्रतिध्वानलसद्गुमाकुलम् ॥ ५ ॥
 अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवा रूढं क्षुधाऽर्दिताः ।

१ वीर० विदु । २ वीर० स्सस्मारिता । ३ वीर० अत्राऽध्यायविच्छेदो नास्ति । विज० अयमध्यायो नास्ति ।
 ४ वीर० अथा । ५ वीर० सर पुलिन ।

वत्सा' समीपेऽप्यः पीता चरन्तु अनैकैस्त्वृणाम् ॥६॥
 तथेति पायपित्वाऽर्मा वत्सानारुष्य श्वाद्भले ।
 मुक्त्वा शिष्यानि बुभुजुः समं मगवता मुदा ७
 कृष्णस्य विष्वक् पुरुरात्रिमण्डलै
 रभ्यानना' कुष्ठदृष्टो ब्रह्मार्मकाः ।
 सहोपविष्टा विपिने विरेजु
 दृष्ट्वा रथ्यामोरुहकर्णिकायाः ॥ ८ ॥
 केचित्स्युष्यैर्दलैः केचित्स्युष्यैर्दुरैः फलैः ।
 क्षिप्रिमस्तग्मिर्हपन्निभ बुभुजुः कृतमाजनाः ॥९॥
 सर्वे मिथो दर्शयन्त' स्वस्वमोक्ष्यकथं पृथक् ।
 इत्यन्तो हासयन्तश्चाभ्यवजहुः सहेश्वराः ॥१०॥
 विभ्रद्रेणुं अठरपटयो' शृङ्गत्रे च कथे
 वामे पाणौ मसृष्टकषलं तत्फलान्यङ्गुलीषु ।
 तिष्ठन्मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन्मर्मभिः स्वैः
 स्वर्गे लोके मिपति बुभुजे यद्गङ्गाधालकेलिः ११॥
 मारुतैव वत्सपेषु मुञ्जानेष्वभ्युत्तात्मसु ।
 वत्सास्तन्वर्तने दूरं विविद्युस्त्वृणलोमिताः ॥१२॥
 तान्दृष्ट्वा मयसभस्तानुषे कृष्णोऽस्य मीमषम् ।
 मिश्राण्याध्वान्मा विरमतेहानेष्ये वत्सकानहम् १३
 इत्युक्त्वाऽग्निदरीकुञ्जगहरेष्यात्मवत्सकान् ।
 विविचिन्वन्मगवान्कृष्ण' सपाणिकषलो ययौ १४॥
 अमोचन्मज्जनिस्तदन्तरगतो मायार्मकसेधित्तु
 प्रेष्टुं मञ्जुमहितमन्यवपि तद्वत्सानितो वत्सपान् ।
 नीत्वाऽन्यत्र कुरुद्दहान्तरदधात्सेष्वस्वितो यः पुरा
 दृष्ट्वाषासुरमोक्षार्थं प्रमथत प्राप्तः परं विस्मयं १५
 ततो वत्सानदृष्टैत्य सुलिनेऽपि च वत्सपान् ।
 उमावपि वने कृष्णो विविक्वाय समन्वतः १६॥
 काप्यदृष्टान्तरविपिने वत्सान्यालांभ विर्यवित् ।
 सर्वं विविक्तं कृष्णः सहसाऽजगाम ह ॥१७॥
 तत' कृष्णो हृदं कर्तुं तन्मादृणां च कस्य च ।
 उभयापि तमात्मानं चक्रे विश्वकृदीश्वर' ॥ १८॥
 यावद्भस्त्रपवत्सकान्यकथपुर्यावत्कराङ्गपाठिक
 यावद्यदि विषाणवेणुदलशिग्याभद्रिभूपाशरम् ।

यावच्छीलगुणामिधाकृतिवयो यावद्दिहारादिकं
 सर्वं विष्णुमय गिरोऽङ्गवदज सर्वस्वरूपो बभौ १९
 स्वयमात्माऽऽत्मगोवत्सान्प्रतिर्थायाऽऽत्मवत्सपैः ।
 श्रीदत्तात्मविहारैश्च सर्वात्मा प्राविष्टद्वयम् ॥२०॥
 तसद्भवान् पृथङ्गीत्वा तच्चद्रोष्टे निवेश्य सः ।
 तत्तदात्माऽभवद्वाजंस्तत्तद्यथा प्रविष्टवान् ॥२१॥
 तन्मातरो वेपुरवत्तरोस्थिता
 उत्थाप्य दौर्मि' परिरम्य निर्मरम् ।
 श्लेहस्रुतस्तन्यपय' सुधास्रव
 मत्ता परं ब्रह्म सुतानपाययन् ॥ २२ ॥
 ततो नृपोन्मर्दनमञ्जलेपना
 छद्धाररघातिलकाद्यनादिभिः ।
 संलालितः स्वाचरितै' प्रहर्षय
 न्सायं गतो यामयमेन माभवः ॥ २३ ॥
 शाबस्ततो गोष्ठमुपेत्य सत्तर
 दुक्कारपोपै' परिहृतसङ्गत्तान् ।
 स्वकान्स्वकान्स्वत्तरानपायय
 'मुहुर्लिहन्त्य' स्रवदौघसं पय ॥ २४ ॥
 गोगोपीनां मातृताऽस्मिन्सर्वा श्लेहविकां विना ।
 पुरोवदास्वपि हरेस्तोक्तता मायया विना ॥ २५ ॥
 मञ्जौकसां स्वतोकेषु श्लेहवत्तयाऽऽन्दमन्वहम् ।
 अनेनि सीम वक्ष्ये यथा कृष्णे संपूर्ववत् ॥२६॥
 इत्यमात्माऽऽत्मनात्मानं वत्सपालमिषेण सः ।
 पालयन्वत्सपो वर्षं चिक्रीडे वनगोष्ठयो' ॥२७॥
 एकदा चारयन्वत्सान्तरामो वनमाविशत् ।
 पञ्चर्षासु त्रियामासु हायनापूरणीष्वज' ॥ २८ ॥
 ततो विदूराश्वरतो गावो वत्सालुपब्रजम् ।
 गोवर्षनाग्निश्चिरसि चरन्त्यो दृढशुस्त्वयम् ॥२९॥
 दृष्ट्वाऽथ तस्मैहवक्षोऽस्मृतात्मा
 सगोश्रवोऽत्यात्मपदुर्गमार्गा' ।
 त्रिपालकङ्करीव उदास्यपुष्ठी-
 ङ्गासुं कृतेरांशुपया जवेन ॥ ३० ॥

समेत्य गावोऽधो वत्सान्वत्सवत्योऽप्यपाययन् ।
 गिलन्त्य इव चाङ्गानि लिहन्त्यः स्वौधसं पयः ॥
 गोपास्तद्रोधनायासमौघ्यलज्जोरुमन्युना ।
 दुर्गाध्वकृच्छ्रतोऽभ्येत्य गोवत्सैर्ददृशुः सुतान् ३२
 तदीक्षणोत्प्रेमरसाप्लुताशया
 जातानुरागा गतमन्यवोऽर्भकान् ।
 उदुह्य दोर्भिः परिरभ्य मूर्धनि
 घ्राणैरवापुः परमां मुदं ते ॥ ३३ ॥
 ततः प्रवयसो गोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः ।
 कृच्छ्राच्छनैरपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ॥ ३४ ॥
 ब्रजस्य रामः प्रेमैर्द्वैवीक्ष्यौत्कण्ठ्यमनुक्षणम् ।
 मुक्तस्तैर्नैष्वपत्येष्वप्यहेतुविदचिन्तयत् ॥ ३५ ॥
 किमेतदद्भुतमिव वासुदेवेऽखिलात्मनि ।
 ब्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्धते ॥ ३६ ॥
 केयं वा कृत आयाता दैवी वा नार्युतासुरी ।
 प्रायो मायाऽस्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी ॥
 इति संचिन्त्य दाशार्हो वत्सान्सवयसानपि ।
 सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं चक्षुषा वयुनेन सः ॥ ३८ ॥
 नैते सुरेशा ऋषयो न चैते
 तमेव भासीश भिदाश्रयेऽपि ।
 सर्वं पृथक्त्वं निगमात्कथं वदे-
 त्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽवैत् ॥ ३९ ॥
 [ब्रह्मापि स्वासनस्थेन चतुराख्येन शौरिणा ।
 मोहितैर्द्वारपालैश्च परिभूतो न्यवर्तत ॥ १ ॥]
 तावदेत्यात्मभूरात्ममानेन श्रुत्बनेहसा ।
 पुरोर्वदब्दं क्रीडन्तं ददृशे सैकलं हरिम् ॥ ४० ॥
 यावन्तो गोकुले बालाः सवत्साः सर्व एव हि ।
 मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरुत्थिताः ४१
 इत एतेऽत्र कुत्रत्या मन्मायामोहितेतरे ।
 तावन्त एव तत्राब्दं क्रीडन्तो विष्णुना समं ४२
 एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स आत्मभूः ।

सत्याः के कतरे नेति ज्ञातुं नेष्टे कथञ्चन ॥४३॥
 एवं संमोहयन्विष्णुं विमोहं विश्वमोहनम् ।
 स्वयैव माययाऽजोपि स्वयमेव विमोहितः ॥४४॥
 तम्यां तमोवचैहारं खद्योतार्चिरिवाहनि ।
 महतीतरमायैश्यं निहन्त्यात्मनि युञ्जतः ॥४५॥
 तावत्सर्वे वत्सपालाः पश्यतोऽजस्य तत्क्षणात्
 व्यदश्यन्त घनश्यामाः पीतकौशेयवाससः ४६॥
 चतुर्भुजाः शङ्खचक्रगदाराजीवपाणयः ।
 किरीटिनः कुण्डलिनो हारिणो वनमालिनः ४७
 श्रीवत्साङ्गदोरत्नकम्बुकङ्कणपाणयः ।
 [श्रीवत्साङ्कितवक्षस्काः कौस्तुभामुक्तकन्धराः]
 नूपुरैः कटकैर्भाताः कटिसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ ४८ ॥
 आङ्घ्रिमस्तकमापूर्णास्तुलसीनवदामभिः ।
 कोमलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदार्पितैः ॥ ४९ ॥
 चन्द्रिकाविशदसेरैः सारुणापाङ्गवीक्षितैः ।
 स्वकार्थानामिव रजःसत्त्वाभ्यां स्रष्टृपालकाः ॥५०॥
 आत्मादिस्तंबपर्यन्तैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरैः ।
 नृत्यगीताद्यनेकाहैः पृथक्पृथगुपासिताः ॥ ५१ ॥
 अणिमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभिः ।
 चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैः परीता महदादिभिः ॥५२॥
 कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभिः ।
 स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरुपासिताः ॥ ५३ ॥
 सत्यज्ञानानन्तानन्दमात्रैकरसमूर्तयः ।
 अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिषद्दृशाम् ॥५४॥
 एवं सकृद्दर्शाजः परब्रह्मात्मनाऽखिलान् ।
 यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरम् ॥५५॥
 ततोऽतिकुतुकोद्भृत्य स्तिमितैकादशेन्द्रियः ।
 तद्ब्रह्माऽभूदजस्तूर्णीं पूर्देव्यन्तीव पुत्रिका ॥५६॥
 इतीरेशेऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके
 परत्राजातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ ।
 अनीशेऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वा मुह्यति सति
 चच्छादाजो ज्ञात्वा सपदि परमोऽजायवनिकाम्

१ वीर० ततस्सपशवो । २ वीर० प्रेमर्द्धि । ३ वीर०
 मुक्तस्तन्येष्वप । ४ वीर० मायाप्लु । ५ वीर० अयं श्लोको-
 धिक । ६ वीर० वदाब्द । ७ वीर० सवलं । ८ वीर०
 तावन्तो यावदद्याब्द ।

१ वीर० सदाश्रया एत इति । २ वीर० इदमर्धमधिकं ।
 ३ वीर० ब्रह्मात्मनो ।

ततोऽर्वाक् प्रतिलम्बाक्षः कः परेतवदुत्थितः ।
 कृच्छ्रादुन्मील्य वै हृष्टीराचयेदं सहाऽऽत्मना ५८
 सपद्येवाभित' पश्यन्दिशोऽपश्यत्युरः सितम् ।
 घृन्दावनं जनाजीष्यद्भुमाकीर्णं समाप्रियम् ॥५९॥
 यत्र नैसर्गदुर्वराः सहात्मकृमुगादय' ।
 मिश्राणीवाजितावासद्भुतवद्वर्षकादिकम् ॥ ६० ॥
 तथोद्भूतपद्युपवक्ष्यन्निशुलनाद्यं
 यस्माद्भय परमनन्तमगाधपोषम् ।
 यस्यान्तस्त्रीनिष पुरा परितो विचिन्म
 देक सपाणिकषलं परमेश्यचष्ट ॥ ६१ ॥

दृष्ट्वा तरेण निजघोरणसोऽवतीर्य
 पृथ्व्यां वषु फनकदण्डमिवानिपाल्य ।
 स्पृष्ट्वा चतुर्भुजकोटिमिरत्त्रियुगं
 नत्वा मुदद्यु सुप्रलैरकृतामिपेकम् ॥ ६२ ॥
 उत्थायोत्थाय कृष्णस्य चिरस्य पादयो पतन् ।
 आस्ते महित प्राग्दष्ट स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पुनःपुनः ६३
 क्षनैरयोत्थाय विमृश्य लोचने
 मुकुन्दमुद्रीक्ष्य विनम्रकन्धर ।
 कृत्वाञ्जलि प्रथमवान्समाहित'
 सवेपपुर्गाद्भद्रयैलेतेऽथा ॥ ६४ ॥

इति भीमभ्रागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्थशोऽध्याय ॥ १४ ॥

महाभूता भीमानकृष्णस्तुतिः ॥ १ ॥

म्राप्तोपाय—
 नौमीत्य तैऽन्नवपुषे तडिदंबराय
 गुञ्जायतसपरिपिच्छस सुस्ताय ।
 पन्यस्रज कचलवेप्रविषाणवषु
 सस्मधिये मुदुपद पशुपाद्भजाय ॥ १ ॥
 अस्यापि देयवपुषो मदनुग्रहस्य
 स्वेष्टामयस न तु भूतमयस्य कोऽपि ।
 नद्य महि लक्षसितुं मनमान्तरण
 साक्षात्तवैष विमुक्ताऽऽमगुराणुभूत' ॥ २ ॥
 ध्यान प्रयागमुदपाण नमन्त तेष
 जीवन्ति ग'सुगरितां भपदीपचार्ताम् ।
 म्यान स्थिता युतिगतां तनुवाचनोमि
 र्ये प्रापनो'जित शितो'प्यग्नि तैगित्तेरवाम् ॥३॥
 धय द्युतिं भगिमुदस्य त रिमो
 त्रिन्वर्त्तन्त य वपनयोपलभ्यय ।
 तामपमो' श्रेष्ठ एव शिष्यत
 ना'वयया स्पृन्तुपावपातिनाम् ॥ ४ ॥

पुरेह भूमन्महवोऽपि योगिन-
 स्सदपितेहा निनकर्मलम्बया ।
 विद्युभ्य मद्ययैष कषोपनीतया
 प्रपदिरेऽसो'न्युत त गर्ति पराम् ॥ ५ ॥
 तथापि भूमन्मदिमाऽगुणस्य ते
 निषोदुमईत्यमलान्तरात्मभि' ।
 अपिक्रियास्त्वानुमषादरूपतो
 मनन्वयो'प्याग्मतया न चान्यथा ॥ ६ ॥
 गुणात्मनस्तत्रपि गुणान्विमातुं
 दितावतीर्णस्य य ईमिरज्य ।
 कालन रेषां विमिता गुणरूपे
 भूषामय' ग मितिवा पुमागः ॥ ७ ॥
 तत्रऽनुकंषां मुगमीघमापी
 धृञ्जान एवाऽऽमरुतं रिपावम् ।
 इडागपुर्भिर्दिग्भसमम
 जीरत यो मुक्तिपद ग दायमाय ॥ ८ ॥

१ ६१० शिनिन्वर्त्तन्त १२ ६१० देवतेषां १ शिनि
 भवयसां १ ६१०

पश्येश मेऽनार्यमनन्त आद्ये
 परात्मनि त्वय्यपि मायिमायिनि ।
 मायां वितत्येक्षितुमात्मवैभवं
 ह्यहं कियानैच्छमिवाचिरग्रौ ॥ ९ ॥
 अतः क्षमस्वाच्युत मे रजोभ्रुवो
 ह्यजानतस्त्वत्पृथगीशमानिनः ।
 अजाऽवलेपान्धतमोऽन्धचक्षुष
 एपोऽनुकंप्यो मयि नाथवानिति ॥ १० ॥
 काहं तमोमहदहंखचराग्निवार्भू-
 संवेष्टिताण्डघटसप्तवितस्तिकायः ।
 केदृग्विधाऽविगणिताण्डपराणुचर्या-
 वाताध्वरोमधिवरस्य च ते महित्वम् ॥ ११ ॥
 उत्क्षेपणं गर्भगतस्य पादयोः
 किं कल्पते मातुरधोक्षजागसे ।
 किमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषितं
 तवास्ति कुक्षेः कियदप्यनन्तः ॥ १२ ॥
 जगन्नयान्तोदधिसंप्रवोदे
 नारायणस्योदरनाभिनालात् ।
 विनिर्गतोऽजस्त्विति वाङ् वै मृषा
 किं लीश्वर तन्न विनिर्गतोऽस्मि ॥ १३ ॥
 नारायणस्त्वं न हि सर्वदेहिना-
 मात्माऽस्यधीशाऽखिललोकसाक्षी ।
 नारायणोऽङ्गं नरभूजलायना-
 त्तच्चापि सत्यं न तवैव माया ॥ १४ ॥
 तच्चेज्जलस्यं तव सज्जगद्वपुः
 किं मे न दृष्टं भगवंस्तदैव ।
 किं वा सुदृष्टं हृदि मे तदैव
 किं नो सपद्येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥
 अत्रैव मायार्धमनावतारे
 ह्यस्य प्रपञ्चस्य ब्रह्मिः स्फुटस्य ।
 कृत्स्नस्य चान्तर्जठरे जनन्या
 मायात्वमेव प्रकटीकृतं ते ॥ १६ ॥
 यस्य कुक्षादिदं सर्वं सात्तमं भाति यथातथा ।

तत्त्वय्यपीह तत्सर्वं किमिदं मायया विना १७
 अद्यैव त्वदृतेऽस्य किं मम न ते मायात्वमादर्शित-
 मेकोऽसि प्रथमं ततो ब्रजसुहृद्वत्साः समस्ता अपि ।
 तावन्तोऽसि चतुर्भुजास्तदखिलैः साकं मयोपा-
 सितास्तावन्येव जगन्त्यभूस्तदमितं ब्रह्माद्वयं
 शिष्यते ॥ १८ ॥
 अजानतां त्वत्पदवीमनात्म-
 न्यात्माऽऽत्मना भासि वितत्य मायाम् ।
 सृष्टाविवाहं जगतो विधान
 इव त्वमेपोऽन्त इव त्रिनेत्रः ॥ १९ ॥
 सुरेष्वृषिष्वीश तथैव नृष्वपि
 तिर्यक्षु यादस्त्वपि तेऽजनस्य ।
 जन्मासतां दुर्मदनिग्रहाय
 प्रभो विधातः सदनुग्रहाय च ॥ २० ॥
 को वेत्ति भूमन्भगवन्परात्म-
 न्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ।
 क वा कथं वा कति वा कदेति
 विस्तारयन्क्रीडसि योगमायाम् ॥ २१ ॥
 तस्मादिदं जगदशेषमसत्स्वरूपं
 स्वप्नाभमस्तधिपणं पुरुदुःखदुःखम् ।
 त्वय्येव नित्यसुखबोधतनावनन्ते
 मायात उद्यदपि यत्सदिवावभाति ॥ २२ ॥
 एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः
 सत्यः स्वयंज्योतिरनन्त आद्यः ।
 नित्योऽक्षरोऽजस्रसुखो निरञ्जनः
 पूर्णोऽद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः ॥ २३ ॥
 एवंविधं त्वां सकलात्मनामपि
 स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ।
 गुर्वर्कलब्धोपनिपत्सुचक्षुषा
 ये ते तैरन्तीव भवानृतांबुधिम् ॥ २४ ॥
 आत्मानमेवाऽऽत्मतया विजानतां
 तेनैव जातं निखिलं प्रपञ्चितम् ।
 जानेन भूयोऽपि च तत्प्रलीयते
 रञ्जामहेर्भोगभवाभवौ यथा ॥ २५ ॥

सयश्विवाहाप्रजमादिपूरुषः ॥ ४ ॥

श्रीमगघानुवाच—

अहो अमी देवधरामराचित

पादांशुवं ते सुमन फलार्हणम् ।

नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मन

स्तमोपहृत्यै तच्छ्रज्जन्म यत्कृतम् ॥ ५ ॥

एतञ्छिनस्तव यद्योऽखिललोकतीर्थं

गायन्त आदिपुरुषांशुपद भजन्ते ।

प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या

गृह वनेऽपि न जहृत्यनेभ्यात्मदेवम् ॥ ६ ॥

नृत्यन्त्यमी शिखिन ईक्ष्य मुदा हरिष्य'

कुर्वन्ति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणैः ।

सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय

घन्या वनौकस इमान् हि सर्तां निसगः ॥ ७ ॥

धन्येयमघ घरणी तणवीरुघस्त

त्पादस्प्रष्टो हुमलता करजाभिमृष्टाः ।

नयोऽत्रय' खगमृगाः सदायालोकै

र्गोऽप्योऽन्तरेण मुचयोरपि मत्स्पृहा भीः ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं वृन्दावन श्रीमैतृष्णा प्रीतमना पश्यन् ।

रमे संचारयन्ने' सरिद्रोषस्तु सानुग' ॥ ९ ॥

कश्चिद्गायति गायन्तु मदान्बालिष्वनुम्रतैः ।

उपगीयमानचरित' क्षुभी सङ्कर्षणान्वितः ॥ १० ॥

कश्चिच्च फलईसानामनुकृजति कृजितम् ।

अभिनृत्यति नृत्यन्तं बहिर्षं हासयन्कश्चित् ॥ ११ ॥

मेघगंभीरया बाष्पा नामभिर्दूरगान्पश्यन् ।

कश्चिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥ १२ ॥

घकोरश्रौञ्चक्राहमारैद्राज्यां बहिर्ष' ।

अधुरीति स सखानां मीठवभ्राप्रसिंहयो' १३ ॥

कश्चित्क्रीडापरिभ्रान्तं गोपोत्सङ्गोपबर्हणम् ।

स्वयं विधेमयत्यार्यं पादसंवाहनादिभिः ॥ १४ ॥

नृत्यतो गायतैः कापि वनगतो युध्यतो मिष' ।

गृहीतहस्तां गोपालान्दसन्तां प्रशशसतु ॥ १५ ॥

कश्चित्पल्लवतरुषु निपुद्गभमकश्चित् ।

बृहमूलाभय क्षेते गोपोत्सङ्गोपबर्हण ॥ १६ ॥

पादसंवाहन चक्रु' केचित्तस्य महात्मन' ।

अपर हतपाप्मानो व्यजनं ममधीजयन् ॥ १७ ॥

अन्ये तदनुरूपाणि मनोज्ञानि महात्मन' ।

गायन्ति स महाराज खेहकिर्भणिय' शनै' १८

एवं निगृह्यात्मगति' स्वमायया

गोपात्मजस्य चरितंविहंभयन् ।

रेमे रमालालितपादपल्लवो

प्राप्त्यै' समं ग्राम्यवदीशचर्षितः ॥ १९ ॥

श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयो' सखा ।

सुषलस्तोककृष्णाया गोपा' प्रेम्णोदममुवन् २० ॥

रामराम महाभाहो कृष्ण दुष्टनिषर्हण ।

इतोऽविदूरे सुमहश्चन तालालिसङ्कलम् ॥ २१ ॥

फलानि तत्र शूरीणि पतन्ति पतिवितानि च ।

सन्ति किन्त्ववस्त्रानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥

'सीञ्जिवीर्योऽसुरो राम हे कृष्ण स्वरूपशृट् ।

आत्मर्तुल्यपलैरन्यैर्जातिभिर्बहुभिर्हित' ॥ २३ ॥

तस्मात्कृत्तनराहारात्प्रीतैर्नमिरसिग्रहन् ।

न सेभ्यैते पशुगणै' पश्चिर्द्विर्विजितम् ॥ २४ ॥

विद्यन्तेऽसृक्षपूर्वाणि फलानि सुरमीणि च ।

एष वै सुरमिर्ग'घो विपूषीनोऽर्जेशृङ्घते ॥ २५ ॥

प्रयच्छ तानि नः कृष्ण गन्धलोमितषेतसाम् ।

बाम्छांजलि महती राम गम्भतां यदि रोचत २६

एवं सुहृद्वच युता सुहृत्प्रियचिकीर्षया ।

प्रहस्य जग्मतुर्गोपैर्हृतौ तालवन प्रभू ॥ २७ ॥

१ मित्र मित्राम । २ मित्र तोबापि । ३ परेष्ट । ४ वीर
किमह्वः । ५ वीर रति । ६ मित्र चर्षितं । ७ वीर
भीक्षयकामा । ८ मित्र सुवकासोकृष्णायागोपात्मैन्द
सखीत् । ९ वीर महात्तम । १० मित्र घोषितीक्ष्णो ।
११ मित्र साम्य । १२ मित्र न सेभ्यस्त । १३ मित्र
पश्चिद्वह्निः । १४ वीर इवमर्थं याति । १५ वीर अयुद्यते ।
मित्र विद्यत । १६

१ वीर पदान्शुर्व । २ मित्र फलार्हणे । ३ वीर ए
तेऽकवदाच । ४ मित्र पुपय । ५ मित्र मनरात्मरैर्ष ।
६ मित्र अयं श्येक ग्राम्यवदीशचर्षित' इति एकोनविंश
श्लोकात्मन्तरं वर्तते । ७ वीर भीमस्तम्भप्रीत । ८ उम
सपि । ९ मित्र मारुद्रजालिचर्षिय ।

बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान्संपरिकंपयन् ।
 फलानि पातयामास मतङ्गज इवौजसा ॥२८॥
 फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः ।
 अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकंपयन् ॥ २९ ॥
 समेत्य तरसां प्रत्यग्द्वाभ्यां पद्भ्यां बलं वली ।
 निहयोरसि काशब्दं मुञ्चन्पर्यसरत्खलः ॥३०॥
 पुनरासाद्य संरब्ध उपक्रोष्टां पराक् स्थितः ।
 चरणावपरौ राजन्वलाय प्राक्षिपद्रुपा ॥ ३१ ॥
 स तं ग्रहीत्वा प्रपदोर्भ्रामयित्कपाणिना ।
 चिक्षेप तृणराजग्रे भ्रामणत्यक्तजीवितम् ॥३२॥
 तेनाहतो महातालो वेपमानो बृहन्छिराः ।
 पार्श्वस्थं कंपयन्भयः स चान्यं सोऽपि चापरम् ३३
 बलस्य लीलयोत्सृष्टखरदंहताहताः ।
 तालाश्चकंपिरे सर्वे महावातेरिता इव ॥ ३४ ॥
 नैतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीश्वरे ।
 ओतप्रोतमिदं यस्मिस्तन्तुष्वङ्ग यथा पटः ॥३५॥
 ततः कृष्णं च रामं च ज्ञातयो धेनुकस्य ये ।
 क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतवान्धवाः ॥३६
 तांस्तानापततः कृष्णो रामश्च नृप लीलया ।
 गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहीणोत्तृणराजसु ॥ ३७ ॥
 फलप्रकरसंकीर्णं दैत्यदेहैर्गतासुभिः ।
 रराजं भूः सतालाग्रैर्धनैरिव नभस्तलम् ॥ ३८ ॥
 तयोस्तत्सुमहत्कर्म निशाम्य विबुधादयः ।
 मुमुक्षुः पुष्पवर्षाणि चक्रुर्वाधानि तुष्टुवुः ॥३९॥
 अथ तालफलान्यादन्मनुष्या गतसाध्वसाः ।
 तृणं च पशवश्चेरुहंतधेनुककानने ॥ ४० ॥
 कृष्णः कमलपत्राक्षः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।

स्तूयमानोऽनुगैर्गोपैः साग्रजो ब्रजमात्रजत् ४१॥
 तं गोरजश्चरितकुन्तलवद्वर्ह-
 वन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासम् ।
 वेपुं कणन्तमनुगैरेनुगीतकीर्तिं
 गोप्यो दिदृक्षितदृशोऽभ्यगमन्समेताः ॥ ४२ ॥
 पीत्वा मुकुन्दमुखसारधमक्षिभृङ्गै-
 स्तापं जहुर्विरहजं ब्रजयोपितोऽह्नि ।
 तत्सत्कृतिं समधिगम्य विवेश गोष्टं
 सत्रीडहासविनयं यदपाङ्गमोक्षम् ॥ ४३ ॥
 तयोर्यशोदारोहिण्यौ पुत्रयोः पुत्रवत्सले ।
 यथाकामं यथाकालं व्यधत्तां परमाशिपः ॥४४॥
 गताध्वानश्रमौ तत्र मञ्जनोन्मर्दनादिभिः ।
 नीर्वी वसित्वा रुचिरां दिव्यस्रग्गन्धमण्डितौ ४५
 जनन्युपहृतं प्राश्य स्वाद्ब्रह्ममुपलालितौ ।
 संविश्य वैरशय्यायां सुखं सुपुपतुर्व्रजे ॥ ४६ ॥
 एवं स भगवान्कृष्णो वृन्दावनचरः क्वचित् ।
 ययौ राममृते राजन्कालिन्दीं सखिभिर्वृतः ४७॥
 अथ गावश्च गोपाश्च निदाघातपपीडिताः ।
 दुष्टं जलं पपुस्तस्यास्तृपार्ता विपदूषितम् ॥४८॥
 विषांभस्तदुपस्पृश्य दैवोर्पहतचेतसः ।
 निपेतुर्व्यसवः सर्वे सलिलान्ते कुरुद्वह ॥ ४९ ॥
 वीक्ष्य तान्चै तथाभूतान्कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ।
 ईक्ष्याऽमृतवर्षिण्या स्वनाथान्समजीवयत् ॥५०॥
 ते संग्रतीतस्मृतयः समुत्थांय जलान्तिकात् ।
 आसन्सुविस्मिताः सर्वे वीक्षमाणाः परस्परम् ५१
 अन्वमंसत तद्राजन् गोविन्दानुग्रहेक्षितम् ।
 पीत्वा विषं परेतस्य पुनस्तथानमात्मनः ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१ विज० तरसाऽऽवृत्त्य । २ विज० सरद्वल । ३ विज०
 उपक्रोष्टु । ४ विज० प्राहिणोद्रुपा । ५ वीर० पदयो । विज०
 थपदो । ६ वीर० महास्ताल । ७ उभ० पतमानो ।
 ८ उभ० संकीर्णा । ९ वीर० खरतालाग्र । १० वीर० स्तु
 सुमह ।

१ वीर० माविशत् । विज० सागमन् । २ उभ० रुपगीत ।
 ३ वीर० सारस । ४ विज० विगमो यदपाङ्गमोक्ष । ५ वीर०
 ततो गतश्रमौ । विगताध्वश्रमौ । ६ वीर० वासो वसित्वा
 रुचिर । ७ विज० मृदु । ८ वीर० तदैवोपहृत । ९ उभ०
 मूर्च्छिता वै । १० उभ० उत्थाय च । ११ विज० त्रयोद-
 शोऽध्याय ।

अज्ञानसंज्ञौ भवन्धमोक्षौ
 शौ नाम नान्यां स्त श्रवणभावात् ।
 अक्षयचित्वात्मनि केवले परे
 विचार्यमाणे शरणाविवाहनी ॥ २६ ॥
 सामात्मानं परं मत्ता परमात्मानमेव च ।
 आत्मा पुनर्बहिर्भूय अहोऽज्ञेयनताऽज्ञाता ॥२७॥
 अन्तर्मेवैवन्त भवन्तमेव
 सतश्च जन्तो मृगयन्ति सन्त* ।
 असन्तमप्यन्त्याहिमन्तरेण
 सन्तं गुणं तं किमु यन्ति सन्तः ॥ २८ ॥
 अथापि ते देव पदांशुजडय
 प्रसादलेशानुगृहीत एव हि ।
 जानाति तस्य मगधन्महिम्नो
 न चान्य एकोऽपि शिरं विचिन्तन् ॥ २९ ॥
 तदस्तु मे नाथ स भूरिमागो
 मधेऽत्र वाऽन्यत्र तु वा तिरमाम् ।
 येनाहमेकोऽपि भवजनानां
 भूता निपेवे तव पादपङ्कजम् ॥ ३० ॥
 अहोऽतिघन्या ब्रह्मगोरमण्यः
 सन्त्यामृतं पीतमसीव ते मुदा ।
 बासां विमो वत्सतरात्मन्वात्मना
 यन्मृगेष्वपि न चारुमध्वरा* ॥ ३१ ॥
 अहो माम्यमहोमाग्यं नन्दगोपब्रजौकृतम् ।
 यन्मित्रं परमानन्दं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥३२॥
 एषां तु माग्यमहिमाऽन्युत तावदास्ता
 मेकादसैव हि षयं वत भूरिमागाः ।
 एतन्प्रीकषपकैरसकृत्पिबाम
 सर्वादयोऽङ्गुदधमप्यसृतासव ते ॥ ३३ ॥
 तद्भूरि माग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां
 यद्गोकुलेऽपि कृतमाङ्गिरजोमिपेकम् ।
 यत्कीर्तितं तु निखिलं भगवान्मुकुन्द
 स्तथापि यत्पदत्रय श्रुतिभृत्यमेव ॥ ३४ ॥
 एषां षोपनिवासिनामृत मवान् किं देव रातेति न-

धेतो विश्वफलास्फलं तदपरं कुत्राप्ययन्मुसति ।
 सद्देपादिषु पूतनाऽपि सकृला सामेय दवापिता
 यद्दामार्थमुद्दिष्टिप्यात्मतनयप्राणाश्रयास्तत्कृत ॥३५॥
 तावद्भागवदय स्तेनास्तावत्कारागृह गृहम् ।
 ताव मोहोऽङ्गिनिगडो यावत्कृष्ण न ते जना ॥३६॥
 प्रपञ्च निष्पप्रज्ञोऽपि विचययसि भूतले ।
 प्रपञ्चजनतानन्दसन्दोहं प्रथितुं प्रमो ॥ ३७ ॥
 जानन्त एव जानन्तु किं घृष्टत्वा न मे प्रमो ।
 मनसो वपुषो वाचो धैमवं तव गोधर* ॥३८॥
 अनुजानीहि मां कृष्ण सर्वं त्वं वेरिस्त सर्वदह ।
 तमेव जपतां नाथो जपदेतत्तदवापितम् ॥ ३९ ॥
 श्रीकृष्ण वृष्णिकुलपुष्करनोपदायिन्
 स्मानिर्ज्वरद्विजपष्टद्विद्विद्विकारिन् ।
 उद्धर्मशार्धरहर धितिराश्रमगु
 गाकल्पमार्कैर्महं भगवन्नमस्त ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्यभिपूय भूमानं त्रि परिक्रम्य पादयो ।
 नत्ताऽमीष्टं जगद्भावा स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥४१॥
 ततोऽनुष्वाप्य भगवान्स्वसुखं प्रागवस्थितान् ।
 वत्सान्युलिनमानिन्ये यथापूर्वसखं स्वकम् ॥४२॥
 एकस्मिन्नपि यातेऽप्ये प्रापेष्ट चान्तरात्मनः ।
 कृष्णमायाहता राजन् क्षणार्धं मेनिरेऽर्म्काः ४३
 किंकिं न विस्मरन्तीह मायामोहितचेतसः ।
 यन्मोहित जगत्सर्वममीक्ष्य विस्मृतात्मकम् ४४
 ऊचुश्च सुहृदः कृष्णं स्वागतं तेऽतिरहसा ।
 नैकोऽन्यमोजि कृष्णल पहीत* साधु सुश्रयताम् ४५
 ततो हसन् हृषीकेशोऽभ्यवहृत्य सहार्मकै* ।
 दर्शयन्मर्माजगरं न्यवर्षत वनाद्भवम् ॥ ४६ ॥
 षड्प्रसन्ननवघातुविधिव्रिताङ्ग
 प्रोदामबेषुदलशृङ्गरोत्सवात्म* ।
 वत्सान्युष्णभनुगागीतपवित्रकीर्ति
 गौपीहगुत्सवद्विधिः प्रविवेश गोष्ठम् ॥ ४७ ॥
 अध्यानेन महाभ्यालो यश्चोदानन्दसुनुना ।

हंतोऽविता वयं चास्मादिति बाला व्रजे जगुः४८
राजोवाच—

ब्रह्मन्परोद्भवे कृष्णे इयान्प्रेमा कथं भवेत् ।
योऽभूतपूर्वस्तोकेषु खोद्भवेष्वपि कथ्यताम् ॥४९॥
श्रीशुक उवाच—

सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वात्मैव बल्लभः ।
इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्बल्लभतयैव हि ॥ ५० ॥
तद्राजेन्द्र यथा स्नेहः स्वस्वकात्मनि देहिनाम् ।
न तथा ममतालंविपुत्रवित्तगृहादिषु ॥ ५१ ॥
देहात्मवादिनां पुंसामपि राजन्यसत्तम ।
यथा देहः प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम् ५२
देहोऽपि ममताभाक्चेत्तर्ह्यसौ नाऽऽत्मवत्प्रियः ।
यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिञ्जीविताशा बलीयसी ॥५३॥
तस्मात्प्रियतमः स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ।
तदर्थमेव सकलं जगदेतच्चराचरम् ॥ ५४ ॥
कृष्णमेनमवेहि त्वमात्मानमखिलात्मनाम् ।
जगद्धिताय सोऽप्यत्र देहीवाऽऽभाति मायया ५५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

बलरामेण रासभरूपिणो धेनुकासुरस्य वध ॥ १ ॥ कालियविपदूपितकालिन्दीजलपानमृतानां वत्सानां श्रीकृष्णेनो-
जीवन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

ततश्च पौगण्डव्यैः श्रितौ व्रजे
बभूवतुस्तौ पशुपालसंमतौ ।
गाश्चारयन्तौ सखिभिः समं पदै-
र्बृन्दावनं पुण्यमतीव चक्रतुः ॥ १ ॥
तन्माधवो वेषुमुदीरयन्वृतो
गोपैर्गृणाद्भिः स्वयशो बलान्वितः ।
पशुपुरस्कृत्य पशव्यमाविश-
द्विहर्तुकामः कुसुमाकरं वनम् ॥ २ ॥

१ वीर० हंतो नीता । २ वीर० जन्मिना । ३ वीर० वयं
समाश्रितौ व्रजे ।

वस्तुतो जानतामत्र कृष्णं स्थासु चरिष्णु च ।
भगवद्रूपमखिलं नान्यद्वस्तिह किंचन ॥ ५६ ॥
सर्वेषामपि वस्तूनां भावार्थो भवति स्थितः ।
तस्यापि भगवान्कृष्णः किमेतद्वस्तु रूप्यताम् ५७
समाश्रिता ये पदपल्लवपुत्रं
महत्पदं पुण्ययशो मुरारेः ।
भवांबुधिर्वत्सपदं परं पदं
पदं पदं यद्विपदां न तेषाम् ॥ ५८ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया ।
यत्कौमारे हरिकृतं पौगण्डे परिकीर्तितम् ॥५९॥
एतत्सुहृद्भिश्चरितं मुरारे-
रघार्दनं शाद्वलजेमनं च ।
व्यक्तेतरद्रूपमर्जोर्वाभिष्टवं
शृण्वन् गृणन्नेति नरोऽखिलार्थान् ॥ ६० ॥
एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे ।
निलायनैः सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥६१॥

तन्मञ्जुघोषालिमृगाद्विजाकुलं
महन्मनःप्रख्यपयःसरस्वता ।
वातेन जुष्टं शतपत्रगन्धिना
निरीक्ष्य रन्तुं भगवान्मनो दधे ॥ ३ ॥
स तत्रतत्रारूपपल्लवश्रिया
फलप्रसूनोरुभरेण पादयोः ।
स्पृशच्छिखान्वीक्ष्य वनस्पतीन्सुदा

१ वीर० मपर । २ वीर० स्मृत । ३ वीर० किमेतद्व-
स्तु । ४ वीर० पौगण्डे कीर्तित भुवि । ५ वीर० भोजन च ।
६ वीर० मजस्य सस्तुति । ७ वीर० अयं श्लोको नास्ति ।
८ विज० दाहशादिनर्क

सयभिवाहाप्रजमादिपूरुष ॥ ४ ॥

श्रीमगधानुषाच—

अहो अमी देवधरामराक्षित

पादांयुजं ते सुमन फलार्हणम् ।

नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मन

स्तमोपहृत्य तरुजन्म यत्कृतम् ॥ ५ ॥

एतेऽस्मिन्स्त्व यज्ञोऽखिललोकवीर्यं

गापन्त आदिपुरुषानुपदं भजन्ते ।

प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयस्युत्थ्या

गूढं धनेऽपि न जहत्येनघातमर्दवम् ॥ ६ ॥

नृत्यन्त्यमी शिखिन ईष्य मुदा हरिष्य

कुर्वन्ति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणैः ।

सूक्तैश्च क्रोफिलगणा गृहमागताय

धन्या वनोकस इमान् हि सर्वां निसर्गाः ॥ ७ ॥

धन्येयमद्य धरणी वृणधीरुषस्त

त्पादस्पृशो ह्युमलवा करजाभिमृष्टाः ।

नद्योऽत्रय* खगमृगाः सदयावलोकै

गोप्योऽन्वरणं सुबधोरपि यत्स्पृहा भी ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं घृन्दायन श्रीमैत्कुप्याः प्रीतमना पदम् ।

रमे संचारयन्नद्र* सरित्रोषस्तु सानुग* ॥ ९ ॥

कचिद्गायति गायस्तु मदान्वालिव्यनुव्रतं ।

उपनीयमानधरित* क्ष्मिणी सङ्घणान्वितः ॥ १० ॥

कचिच्च फलहसानामनुकृञ्चति कृञ्चितम् ।

अभिनृत्यति नृत्यन्तं पहिंमं हासयन्कचिद् ॥ ११ ॥

मपगंमीरया वाचा नामभिर्दूरगान्वशुन् ।

कचिदाहयति प्रीत्या गोगोपालमनोहया ॥ १२ ॥

पकोरक्रोञ्चचक्राहमारंदाज्जांभ पहिण* ।

अनुराति स सत्त्वानां मीतवभ्याप्रसिंहयो* १३ ॥

कचित्क्रीडापरिभान्त गोपोत्सङ्गोपपद्वैणम् ।

स्वय विधेमपत्यार्यं पादसंवाहनादिभिः ॥ १४ ॥

नृत्यतो गायतैः कापि धन्वतो युध्यतो मित्र* ।

गृहीतहस्तां गोपालान्दसन्तौ प्रश्रवंसतु ॥ १५ ॥

कचित्तुल्यवस्त्रेषु नियुद्धभ्रमकश्चित* ।

वृक्षमूलाभय श्लेते गोपोत्सङ्गोपपद्वैण* ॥ १६ ॥

पादसंवाहनं चक्रुः केषिचत्स महात्मनः ।

अपरे हतपाप्मानो ब्वजनैः समधीजयन् ॥ १७ ॥

अन्ये तदनुरुपाणि मनोहानि महात्मनः ।

गायन्ति स महाराज श्लेहकिल्बिषिय धर्न* १८

एवं निगूढात्मगैति* स्वमायया

गोपात्मजलं धरितैर्विठेययन् ।

रेमे रमालालितपादपल्लवो

ग्राम्यै* सम ग्राम्यवदीशधर्तितः ॥ १९ ॥

श्रीदामा नाम गोपालो रामकञ्चवयो* सखा ।

सुर्यलस्तोककृष्णाद्या गोपा* प्रेम्णेदमद्युवन् २० ॥

रामराम महाबाहो कृष्ण दुष्टनियर्हय ।

इतोऽविदरे सुमहद्वनं तालालिसङ्कुलम् ॥ २१ ॥

फलानि तत्र मृरीणि पतन्ति पतितानि च ।

सन्ति किन्तवस्तुानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥

'सीऽतिवीर्योऽसुरो राम हे कृष्ण खररूपघृत् ।

आत्महृन्व्यपठेरन्यैर्घ्नातिभिर्बहुमिर्घृत* ॥ २३ ॥

तस्मात्कृतनराहारात्प्रीतिर्नृमिरमिप्रदन् ।

न सेभ्यते पद्मगणै* पक्षिसंघैर्विधाजितम् ॥ २४ ॥

विद्यन्तेऽसुक्तपूर्वाणि फलानि सुरमीणि च ।

एष वै सुरभिर्गन्धो विपूषीनोऽंगेगृह्यते ॥ २५ ॥

प्रयच्छ तानि न कृष्ण गन्धलोमितचेतसाम् ।

बाम्भैर्ऽजित महती राम गम्पता यदि रोचत २६

एवं सुहृद्वच युता सुहृन्प्रियचिकीर्षया ।

प्रहस्य जग्मतुर्गोपैर्घृतां तालवन प्रभू ॥ २७ ॥

१ मित्र मित्राणाम् । २ मित्र लोकाणि । ३ परेतु । ४ वीर

त्रिप्रहृत् । ५ वीर रक्षिः । ६ मित्र धर्मिणः । ७ वीर

धीशमतामा । ८ मित्र सुबलाकोकृष्णाद्यान्वापारप्रेम्णेद

मन्वीत् । ९ वीर महासत् । १० मित्र धर्मिणो ।

११ मित्र धाम्नि । १२ मित्र महत्त्वार्थ । १३ मित्र

पक्षिमनुजि । १४ वीर इदमथ नाम्नि । १५ वीर अयुधवत् ।

मित्र विपत्त । १६ उम वाऽऽसीम ।

१ वीर महासुव्रतं । २ मित्र फलार्हणः । ३ वीर ए

तेऽस्मिन्स्त्व । ४ मित्र सुपथः । ५ मित्र रामराजर्षिः ।

६ मित्र अर्थ धातुः ग्राम्यवदीशधरित इति एतान्वितो

श्लोकान्तरं भवति । ७ वीर श्रीमगधानुव्रत । ८ अर्थ

सहि । ९ मित्र आह्वानार्थिनि ।

बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान्संपरिकंपयन् ।
 फलानि पातयामास मतङ्गज इवौजसा ॥२८॥
 फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः ।
 अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकंपयन् ॥ २९ ॥
 समेत्य तरसां प्रत्यग्द्वाभ्यां पद्भ्यां बलं बली ।
 निहत्सोरसि काशब्दं मुञ्चन्पर्यसरत्खलः ॥३०॥
 पुनरासाद्य संरब्ध उपक्रोष्टां पराक् स्थितः ।
 चरणावपरौ राजन्वलाय प्राक्षिपद्गुपा ॥ ३१ ॥
 स तं ग्रहीत्वा ग्रंपदोभ्रामयित्कैकपाणिना ।
 चिक्षेप तृणराजाग्रे भ्रामणत्यक्तजीवितम् ॥३२॥
 तेनाहतो मर्हातालो वेपमानो बृहन्छिराः ।
 पार्श्वस्थं कंपयन्भग्नः स चान्यं सोऽपि चापरम् ३३
 बलस्य लीलयोत्सृष्टखरदेहहताहताः ।
 तालाश्चकंपिरे सर्वे महावातेरिता इव ॥ ३४ ॥
 नैतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीश्वरे ।
 ओतप्रोतमिदं यस्मिंस्तनुष्वङ्ग यथा पटः ॥३५॥
 ततः कृष्णं च रामं च ज्ञातयो धेनुकस्य ये ।
 क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतवान्धवाः ॥३६
 तांस्तानापततः कृष्णो रामश्च नृप लीलया ।
 गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहीणोत्तृणराजसु ॥ ३७ ॥
 फलप्रकरसंकीर्णं दैत्यदेहैर्गतासुभिः ।
 रराजं भूः सतालाग्रैर्यनैरिव नभस्तलम् ॥ ३८ ॥
 तयोस्तंतुमुहत्कर्म निशाम्य विबुधादयः ।
 मुमुक्षुः पुष्पवर्षाणि चक्रुर्वाधानि तुष्टुवुः ॥३९॥
 अथ तालफलान्यादन्मनुष्या गतसाध्वसाः ।
 तृणं च पशवश्चेरुहृतधेनुककानने ॥ ४० ॥
 कृष्णः कमलपत्राक्षः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।

स्तूयमानोऽनुगैर्गोपैः साग्रजो ब्रजमात्रजत् ४१॥
 तं गोरजश्छुरितकुन्तलवद्बर्ह-
 वन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासम् ।
 वेणुं कणन्तमनुगैरनुगीतकीर्तिं
 गोप्यो दिदृक्षितदृशोऽभ्यगमन्समेताः ॥ ४२ ॥
 पीत्वा मुकुन्दमुखसारघमक्षिभृङ्गै-
 स्तापं जह्रुर्विरहजं ब्रजयोपितोऽद्भि ।
 तत्सत्कृतिं समाधिगम्य विवेश गोष्टं
 सत्रीडहासविनेयं यदपाङ्गमोक्षम् ॥ ४३ ॥
 तयोर्घशोदारोहिण्यौ पुत्रयोः पुत्रवत्सले ।
 यथाकामं यथाकालं व्यधत्तां परमाशियः ॥४४॥
 गैताध्वानश्रमौ तत्र मञ्जनोन्मर्दनादिभिः ।
 नीवीं वसित्वा रुचिरां दिव्यस्रग्गन्धमण्डितौ ४५
 जनन्युपहृतं प्राश्य स्वाद्वन्नमुपलालितौ ।
 संविश्य वरशय्यायां सुखं सुपुपतुर्व्रजे ॥ ४६ ॥
 एवं स भगवान्कृष्णो वृन्दावनचरः क्वचित् ।
 ययौ राममृते राजन्कालिन्दीं सखिभिर्वृतः ४७॥
 अथ गावश्च गोपाश्च निदाघातपपीडिताः ।
 दुष्टं जलं पपुस्तस्यास्तुपार्ता विपदूषितम् ॥४८॥
 विपांभस्तदुपस्पृश्य दैवोर्षहतचेतसः ।
 निपेतुर्व्यसवः सर्वे सलिलान्ते कुरुद्वह ॥ ४९ ॥
 वीक्ष्य तान्वै तथाभूतान्कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ।
 ईक्षयाऽमृतवर्षिण्या स्वनाथान्समजीवयत् ॥५०॥
 ते संग्रतीतस्मृतयः समुत्थाय जलान्तिकात् ।
 आसन्सुविस्मिताः सर्वे वीक्षमाणाः परस्परम् ५१
 अन्वमंसत तद्राजन् गोविन्दानुग्रहोक्षितम् ।
 पीत्वा विषं परेतस्य पुनरुत्थानमात्मनः ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१ विज० तरसाऽऽश्रय । २ विज० सरद्वल । ३ विज०
 उपक्रोष्ट । ४ विज० प्राहिणोद्गुपा । ५ वीर० पदयो । विज०
 यपदो । ६ वीर० महास्ताल । ७ उभ० पतमानो ।
 ८ उभ० संकीर्णो । ९ वीर० खरतालाग्रे । १० वीर० स्तु
 सुमह ।

१ वीर० माविशत् । विज० मागमन् । २ उभ० रूपगीत ।
 ३ वीर० सारस । ४ विज० विगमो यदपाङ्गमोक्ष । ५ वीर०
 ततो गतश्रमौ । विगताध्वश्रमौ । ६ वीर० वासो वसित्वा
 रुचिर । ७ विज० मृदु । ८ वीर० तदैवोपहृत । ९ उभ०
 मूर्च्छिता वै । १० उभ० उत्थाय च । ११ विज० त्रयोद-
 शोऽध्याय ।

पोढशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

पशुनां निर्बिधां कुरु वक्रवमवगाह कालियवदनम् ॥ १ ॥ कालियपत्नीभिः श्रीकृष्णस्तुतिः ॥ २ ॥ श्रीकृष्णाज्ञया क-
लिबन्ध उवाच रसभक्तप्रीयमानम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

विलोक्य दूषितां कृष्णां कृष्णः कृष्णाहिना विभुः ।
तस्या विशुद्धिमन्विच्छन्सर्पं तमुदवासयत् ॥ १ ॥

राजोवाच—

कथमन्तर्धलेऽग्नावे न्यगृह्णाद्भगवानहिम् ।
स वै बहुयुगावांसं यथाऽस्त्रीद्विप्र कथ्यताम् ॥ २ ॥
भ्रह्मन्मगवत्तस्तस्य भूम्न स्वच्छन्दवर्तिनः ।
गोपालोदारचरितं कस्तृप्येतामृतं क्षुपन् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

कालिन्ध्यां कालियस्यासीद्भूटः कश्चिद्विपाधिना ।
भ्रम्यमाणपया यस्मिन्पतन्त्युपरिगा स्वगा ॥ ४ ॥
विमुमुत्सा विपोढोर्मिभारुतनामिमर्शिताः ।
त्रियन्ते वीरगा यस्य प्राणिनः स्थिरजङ्गमा ॥ ५ ॥

तं चण्डवगविषवीर्यमवेक्ष्य तेन
दुष्टां नदीं च खलसंयमनावतारः ।
कृष्णः कन्दमधिरुक्त्वा ततोऽतितुङ्ग-
मास्फोट्य गाढरक्षनो न्यपतद्दिपोदे ॥ ६ ॥

सैर्षहदः पुरुषसारनिपातवेग
सङ्क्षोमितोरगविपोच्छ्वसितापुराशिः ।
पर्षकं द्रुवो विपकपोपविभीषणपोर्मि
र्षोषन्वतु द्रुतमनन्तवलस्य किं तत् ॥ ७ ॥

तस्य इदं विहरतो मुञ्जदण्डधूर्ज
धार्षोपमङ्ग वरवारणविक्रमस्य ।
आभुत्य तैत्स्वसदनाभिर्भवं निरीक्ष्य
चभुःभवाः समसरचंदेनृप्यमाणः ॥ ८ ॥

त प्रक्षणीयसुकुमारधनावदात
भीषत्सपीतवसनं सितमुन्दरासम् ।

श्रीकृष्णमप्रतिमप कमलोदराङ्घ्रिं
संदश्य मर्मसु रूपा भुञ्जया चच्छाद ॥ ९ ॥
तं नागमोगपरिषीतमदृष्टचेष्ट
मालोनय तत्प्रियसखा पशुपा भृशार्ताः ।
कृष्णेऽर्पितात्मसुहृदर्थकलःप्रकामा
दुःखातुष्टोकमयमूढधिषो निपेतुः ॥ १० ॥
गावो हृषा वत्सवर्षे ऋन्दमाना सुदुःखिताः ।
कृष्णे न्यस्तेक्षणा भीता रुदत्य इष तस्मिरे ॥ ११ ॥
अथ ब्रूवे महोत्पातास्त्रिविधा ह्यतिदारुणाः ।
उत्पेतुर्षुर्वि दिव्यात्मन्यासभमयर्षसिनः ॥ १२ ॥
तानालक्ष्य मयोद्विषा गोपा नन्दपुरोगमाः ।
विना रामेण गाः कृष्णं ज्ञात्वा चारयितु गतम् १३
सैर्दुर्निमित्तैर्निघनं मत्ता प्राप्तमतद्विदः ।
सत्प्राथास्तन्मनस्कास्ते दुःखशोकमयातुराः ॥ १४ ॥
आपालहृदवनिता सर्वेऽङ्ग पशुर्धृषयः ।
निर्जग्मुर्गोकुलादीना कृष्णदर्शनस्त्रासता ॥ १५ ॥
वांस्तथा कातरान्वीक्ष्य मगवान्भाषधो वलः ।
प्रहस्य किंचिन्नोवाच प्रभावशोऽनुजस्य सः ॥ १६ ॥
तेऽन्वेषमाणा दमित कृष्णं सूचितया पदैः ।
मगषष्ठ्यज्जैर्जग्मु पदभ्या यमुनातटम् ॥ १७ ॥
ते तत्रतत्राज्ययथाकुञ्जशनि
भ्यजोपपन्नानि पदानि दिक्ष्यते ।
मार्गे गवामन्यपदान्तरान्तरे
निरीक्षमाणा ययुरङ्ग सतराः ॥ १८ ॥
अन्तर्द्वे मुञ्जमोगपरीतमारा
स्कृष्णं निरीक्ष्युपलभ्य जम्बाद्ययान्ते ।
गोपांश्च मूढधिषणान्परित पश्य

१ नीर भाषो । निज भाषा । २ उम तुगादास्ये
व्य । ३ निज सार्प । ४ नीर कृपावितर्भाषाभिर्यद्यदुः
५ निज विभीषणोर्निर्भाषणम् । ६ उम तस्मिन्नेदे ।
७ नीर तं । उम यथ गगनम् । निज तमभूण ।

१ उम भुजममछाद । २ नीर भवावाः । ३ नीर
कृष्णापितासम् । ४ उम कृष्णन्यस्तदुप्याः । ५ निज
मपरकाय । ६ नीर वल्लहाः । ७ निज मार्ग । ८ निज
गठजम् । निज तत्प ।

सङ्क्रन्दतः परमकश्मलमापुरार्ताः ॥ १९ ॥
 गोप्योऽनुरक्तमनसो भगवत्यनन्ते
 तत्सौहृदस्मितविलोकगिरः स्वरन्त्यः ।
 ग्रस्तेऽहिना प्रियतमे भृशदुःखतप्ताः
 शून्यं प्रियव्यतिहतं ददृशुस्त्रिलोकम् ॥ २० ॥
 ताः कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टां
 तुल्यव्यथाः समनुगृह्य शुचः स्रवन्त्यः ।
 तांस्ता व्रजप्रियकथाः कथयन्त्य आस-
 न्कृष्णाननेऽर्पितदृशो मृतकप्रतीकाः ॥ २१ ॥
 कृष्णप्राणान्निर्विशतो नन्दादीन्वीक्ष्य तं हृदम् ।
 प्रत्यषेधत्स भगवान्नामः कृष्णानुभाववित् ॥ २२ ॥
 इत्थं स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य
 सस्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ।
 आज्ञाय मर्त्यपदवीमनुवर्तमानः
 स्थित्वा मुहूर्तमुदतिष्ठदुरङ्गवन्धात् ॥ २३ ॥
 तत्प्रथ्यमानवपुषा व्यथितात्मभोग-
 स्त्यक्त्वोन्नमय्य कुपितः स्वफणान् भुजङ्गः ।
 तस्थौ श्वसन् श्वसनरन्ध्रविषां वरीष-
 स्तव्येक्षणोल्मुकमुखो हरिमीक्षमाणः ॥ २४ ॥
 तं जिह्वया द्विशिखया परिलेलिहानं
 द्वे सृक्किणी ह्यतिकरालविपाग्निदृष्टिम् ।
 क्रीडन्नमुं परिससार यथा खगेन्द्रो
 वभ्राम सोऽप्यवसरं प्रसमीक्षमाणः ॥ २५ ॥
 एवं परिभ्रमहतौजसमुन्नतां स-
 मानम्य तत्पृथुशिरस्स्वधिरूढ आद्यः ।
 तन्मूर्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्र-
 पादांबुजोऽखिलकलादिगुरुर्ननर्त ॥ २६ ॥
 तं नर्तुमुद्यतमवेक्ष्य तदा तदीय-
 गन्धर्वसिद्धसुरचारणदेववध्वः ।
 प्रीत्या मृदङ्गपणवानकवाद्यगीत-
 पुष्पोपहारनुतिभिः सहसोपसेदुः ॥ २७ ॥
 यद्यच्छिरो न नमतेऽङ्ग शतैकशीर्ष्ण-

स्तत्तन्ममर्द खरदण्डधरोऽद्विपातैः ।
 क्षीणायुषो भ्रमत उल्वणमास्यतोऽसृ-
 ड्भ्रस्तो वमन्परमकश्मलमाप नागः ॥ २८ ॥
 तस्याक्षिभिर्गारलमुद्रमतः शिरस्सु
 यद्यत्समुन्नमति निःश्वसतो रूपोच्चैः ।
 नृत्यन्पदाऽनुर्नमयन्दमयां वभूव
 पुष्पैः प्रपूजित इवेह पुमान्पुराणः ॥ २९ ॥
 तच्चित्रताण्डवविरुग्णफणात्पत्रो
 रक्तं मुखैरुरु वमन्नूप भयगात्रः ।
 स्मृत्वा चराचरगुरुं पुरुषं पुराणं
 नारायणं तमरणं मनसा जगाम ॥ ३० ॥
 कृष्णस्य गर्भजगतोऽतिभरावसन्नं
 पार्ष्णिग्रहारपरिरुग्णफणात्पत्रम् ।
 दृष्ट्वाऽहिर्माद्यमुपसेदुरमुष्य पत्य
 आर्ताः श्लथद्वसनभूषणकेशवन्धाः ॥ ३१ ॥
 तांस्तं सुविग्रमनसोऽथ पुरस्कृतार्भाः
 कायं निधाय भुवि भूतपतिं प्रणेसुः ।
 साध्व्यः कृताञ्जलिपुटाः शमलस्य भर्तु-
 र्मोक्षेप्सवः शरणदं शरणं प्रपन्नाः ॥ ३२ ॥
 नागपत्न्य ऊचुः—
 न्याय्यो हि दण्डः कृतकिल्बिषेऽस्मि-
 स्तवावतारः खलनिग्रहाय ।
 रिपोः सुतानामपि तुल्यदृष्टे-
 र्धत्से दमं फलमेवानुशंसन् ॥ ३३ ॥
 अनुग्रहोऽयं भवतः कृतो हि नो
 दण्डोऽसतां ते खलु कल्मषापहः ।
 यद्दन्दशूकलममुष्य देहिनः
 क्रोधोऽपि तेऽनुग्रह एव संमतः ॥ ३४ ॥
 तपः सुतप्तं किमनेन पूर्वं

१ वीर० शून्या प्रियेण रहिता ददृशुस्त्रिलोकीं । २ वीर०
 प्रतप्ता । ३ विज० व्रस्ता । ४ विज० ऽमृतकलाधि ।
 ५ विज० मते गरकालशीर्ष्ण ।

१ विज० क्षीणे बले भगवतोल्वणमाशु वक्राद्रक्त वमन्प-
 रम । २ विज० नमयन्स यदा वभूव पुष्पैः स्तुतोऽथ भगवा-
 न्पुरुष । ३ वीर० फणासहस्रो । ४ वीर० मुखैरनुवम ।
 ५ विज० सन्नपार्ष्णि । ६ विज० हिराज । ७ विज० त
 तास्सुविम । ८ विज० पुरस्कृतार्हा । ९ वीर० कायान्निधाय ।
 १० विज० पुटी परमस्य । ११ विज० शस्य । १२ उभ०
 भवता ।

भवान् हि कारणं तत्र सर्वज्ञो जगदीश्वरः ।
 अनुग्रहं निग्रहं वा मन्यसे तद्विधेहि नः ॥ ५९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्याकर्ण्य वचः ग्राह भगवान्कार्यमानुषः ।
 नात्र स्थेयं त्वया सर्प समुद्रं याहि माचिरम् ।
 स्वज्ञात्यपत्यदाराल्यो गोनृभिर्भुज्यते नदी ॥ ६० ॥
 य एतत्संस्सरेन्मर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनम् ।
 कीर्तयन्नुभयोः सन्ध्योर्न गुष्मद्भयमाप्नुयात् ॥ ६१ ॥
 योऽस्मिन्स्त्राला मदाक्रीडे देवादींस्तर्षयेज्जलैः ।
 उपोष्य मां स्सरन्नर्चेत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६२ ॥
 द्वीपं रमणकं हित्वा हृदमेतमुपाश्रितः ।

यद्भयात्स सुपर्णस्तां नाद्यान्मत्पादलाञ्छितं ६३
 श्रीशुक उवाच—
 एवमुक्तो भगवता कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
 तं पूजयामास मुदा नागपत्न्यश्च सादरम् ॥ ६४ ॥
 दिव्यांवरस्रद्धानिभिः परार्थैरपि भूषणैः ।
 दिव्यगन्धानुलेपैश्च महत्योत्पलमालया ॥ ६५ ॥
 पूजयित्वा जगन्नार्थं प्रसाद्य गरुडध्वजम् ।
 ततः प्रीतोऽभ्यनुज्ञातः परिक्रम्योऽभिवन्द्य तं ६६
 सकलत्रसुहृत्पुत्रो द्वीपमब्धेर्जगाम ह ।
 तदैव साऽमृतजला यमुना निर्विषाऽभवत् ।
 अनुग्रहाद्भगवतः क्रीडामानुपलपिणः ॥ ६७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

पूर्वं रमणद्वीपस्थस्य कालियस्य कालिन्दीहृदागमने कारणकथन ॥ १ ॥ सर्वे सर्पे स्वर्क्षणार्थं गरुडाय प्रतिमासं क्लृप्तस्य
 वले दृष्टेन कालियेन स्वयं भोजन ॥ २ ॥ तत्कर्मणा क्रुद्धेन गरुडेन ताडितस्य कालियस्य सौभरिऋषिशापास्सुपर्णागम्ये
 कालिन्दीहृदे प्रवेश ॥ ३ ॥ सर्पदशमुक्तश्रीकृष्णसंप्रासितुष्टेन नन्देन ब्राह्मणेभ्यो गोदानादिकरण ॥ ४ ॥ श्रीकृष्णेन
 दावाग्नेर्नन्दमोचनं ॥ ५ ॥

राजोवाच—

नागालयं रमणकं कस्मात्तत्याज कालियः ।
 कृतं किं वा सुपर्णस्य तेनैकेनासमञ्जसम् ॥ १ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 उपहार्यैः सर्पजनैर्मासिमासीह यो बलिः ।
 वानस्पत्यो महाबाहो नागानां प्राङ्गिरूपितः ॥ २ ॥
 स्वस्वं भागं प्रयच्छन्ति नागाः पर्वणिपर्वणि ।
 गोपीथायाऽऽत्मनः सर्वे सुपर्णाय महात्मने ॥ ३ ॥
 विपवीर्यमदाविष्टः काद्रवेयस्तु कालियः ।
 कदर्थीकृत्य गरुडं स्वयं तं बुधुजे बलिम् ॥ ४ ॥
 तच्छ्रुत्वा कुपितो राजन्भगवान्भगवत्प्रियः ।

विजिघांसुर्मर्हवैगः कालियं समुपाद्रवत् ॥ ५ ॥
 तमापतन्तं तरसा विषायुधः
 प्रत्यभ्ययादुच्छ्रितनैकमस्तकः ।
 दद्भिः सुपर्णं व्यदशद्दायुधः
 करालजिह्वोच्छ्वसितोग्रलोचनः ॥ ६ ॥
 तं ताक्ष्यपुत्रः स निरस्य मन्युमा-
 न्प्रचण्डवेगो मधुसूदनासनः ।
 पक्षेण सव्येन हिरण्यरोचिषा
 जघान कद्रूसुतमुग्रविक्रमः ॥ ७ ॥
 सुपर्णपक्षाभिहतः कालियोऽतीव विह्वलः ।

१ विज० सज्ञाल । २ वीर० दाराद्यैर्भुज्यता गोनृ-
 भिर्नदी । ३ विज० ममाक्रीडे । ४ वीर० सर्वजनै । ५ वीर०
 पर्वणि कल्पिते । ६ वीर० तमना । ७ विज० स्वयं ता ।
 भा ५९

१ उभ० लाञ्छन । २ वीर० तदा । ३ विज० नागरा-
 जोभ्यनु । ४ वीर० क्रम्याभिवाद्य त । विज० क्रम्य प्रणम्य
 च । ५ विज० द्वीपमध्ये । ६ विज० मनुज । ७ विज०
 चतुर्दशोऽध्याय । ८ विज० महावीर्य । ९ विज०

इदं विवेक्ष कालिन्यास्तदगम्य दुरासदम् ॥८॥
 तत्रैकदा जलधरं गरुडो मह्यमीमितम् ।
 निवारितः सौमरिणा प्रसन्न क्षुधितोऽचरत् ॥९॥
 मीनान्मुद्गुःखितान्दृष्ट्वा दीनान्मीनपतौ हते ।
 कृपया सौमरिं प्राह तत्रत्यंक्षेममाचरन् ॥१०॥
 अत्र प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्यान्त खादति ।
 सद्यः प्राणैर्वियुज्येत सत्यमेतद्विभीष्यहम् ॥११॥
 तं कालियं परं वेद नान्यं कैश्चन लेलिहं ।
 अवास्तीद्गरुडाङ्गीत कृप्येन च विवासित १२
 कृप्यं इदाद्रिनिष्क्रान्त दिव्यस्रग्गन्धर्वाससम् ।
 महामणिगणाकीर्णं जायन्दपरिष्कृतम् ॥ १३ ॥
 उपलभ्योत्थिता सर्वे लम्बप्राणा ईवासव ।
 प्रमोदनिभृतात्मानो गोपाः प्रीत्याजमिरेभिरे १४
 यशोदा रोहिणी नन्दो गोप्यो गोपाश्च कौरव ।
 कृप्यं समेत्य लम्बेहा आसैल्लम्बमनोरथाः ॥१५॥
 रामश्चाप्युत्तमालिङ्ग ब्रह्मासास्यानुभाववित् ।
 प्रिर्माणा तमङ्गमारोप्य पुनःपुनरुद्वेष्टत ॥
 नगा गावो वृषा वस्ता लेमिरे परमां मुदम् १६
 नन्दं विप्राः समागत्य गुरवः सकलप्रकाः ।
 ऊचुस्ते कालियप्रस्तो दिष्ट्वा मुक्तस्तवात्मज १७

देहि दान द्विजातीनां कृष्णनिर्मुक्तिहेतवे ।
 नन्दः प्रीतमना राजन् गाः सुवर्णं तदादिष्टत् १८
 यशोदाऽपि महामागा नष्टलम्बप्रजा सती ।
 परिष्वज्याङ्गमारोप्य मुमोचाशुकेलां मुहुः ॥१९॥
 [तत्रश्रीलङ्गते मानौ कृप्यो वासमकल्पयत् ।
 सरामः सह गोपालैर्मात्रा पित्रा सगोपने ॥१॥]
 तां रात्रिं तत्र राजेन्द्र क्षुचृद्भ्रमां भ्रमकर्षिताः ।
 ऊर्ध्वर्नौक्तो गावः कालिन्या उप कूलतः ॥२०॥
 [पितृस्मिन्नव काले तु व्रजे कौरवसप्तमः]
 तदां क्षुचिषनोद्गतो दावाभिः सर्वतो व्रजम् ।
 सुप्तं निक्षीप आहृत्य प्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥
 तत उत्थाय संभ्रान्ता दृष्टमाना व्रजौक्तः ।
 कृप्यं यमुस्ते श्रम्य मायामनुजमीश्वरम् ॥ २२ ॥
 कृप्यकृष्ण महामाग हे रामामितपिक्रम ।
 एष धोरतमो वद्विस्ताषकान् प्रसतं हि न ॥२३॥
 सुवृत्तराजः स्वान्पाहि कालाद्यैः सुहृदः प्रमो ।
 न शक्नुमस्तत्परं सत्यकुमकुतोमयम् ॥ २४ ॥
 इत्वं सज्जनवैकुण्ठ्यं निरीक्ष्य भगदीश्वर ।
 तमग्निमपिषधीप्रमनन्तोऽनन्तशक्तिशृत् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

श्रीपातुर्वचनं ॥ १ ॥ यशोदादेव प्रसन्नासुरवचः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

अर्थं कृष्णः परिभृतो ज्ञातिभिर्मुदित्वात्मभिः ।
 अनुगीचमानो न्यविशद्रज्ज गोकुलमण्डितम् ॥१॥
 व्रजे विक्रीडतोरैवं गोपालच्छद्यमांशया ।

१ मित्र उच्यते । २ श्रीर विमुच्येत । ३ मित्र
 कथितं लेलिहं । ४ मित्र मण्डितं । ५ मित्र इव प्रजाः ।
 ६ श्रीर इत्यर्थमधिकं । ७ श्रीर समासात् । मित्र
 समासम् । ८ मित्र अथ श्लोकः पूर्वोऽध्यायमित्यत
 यावत्तते । ९ मित्र स्वपियोः ।

श्रीष्णो नामर्तुरमवभातिप्रेयाश्छरीरिणीम् ॥ २ ॥

स च हुन्दावनगुणैर्वसन्त इष लक्षितः ।
 यश्राऽन्ते भगवान्तासाद्रामेभ सह केदव ॥३॥

१ उच्यते अर्थं श्लोको मादि । २ उच्यते कथामर्तुः ।
 ३ उच्यते अर्थं श्लोकोऽधिके इत्यते । ४ मित्र अथमर्तो
 अधिकः । ५ श्रीर उच्यते विपिनोद्गतो । मित्र श्रीर
 श्लेषोद्गतो । ६ श्रीर परितो । ७ मित्र इषः ।
 ८ उच्यते यशामिणीम् । ९ श्रीर पथीम् । १ मित्र
 यशोऽध्यायः । ११ मित्र शरीरिणः ।

यत्र निर्झरनिर्हादनिवृत्तखनझिल्लिकम् ।
 शश्वत्तच्छीकरैर्जीपद्ममण्डलमण्डितम् ॥ ४ ॥
 सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुना
 कह्लारकञ्जोत्पलरेणुहारिणा ।
 न विद्यते यत्र वनौकसां दवो
 निदाघवह्वचर्कभवोऽतिशाद्वले ॥ ५ ॥
 अगाधतोयहृदिनीतटोर्मिभि-
 र्द्रवत्पुरीष्याः पुलिनैः समन्ततः ।
 न यत्र चण्डांशुकरा विपोल्वणा
 भ्रुवो रसं शाद्वलितं च गृह्णते ॥ ६ ॥
 वनं कुसुमितं श्रीमन्नदच्चित्रमृगद्विजम् ।
 गायन्मयूरभ्रमरं कूजत्कोकिलसारसम् ॥ ७ ॥
 क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णो भगवान्वलसंयुतः ।
 वेणुं विरणयन् गोपैर्गोधनैः संवृतोऽविशत् ॥ ८ ॥
 प्रवालवर्हस्तवकस्रग्धातुकृतभूषणाः ।
 रामकृष्णादयो गोपा ननृतुर्युधुर्जगुः ॥ ९ ॥
 कृष्णस्य नृत्यतः केचिज्जगुः केचिदवादयन् ।
 वेणुपाणितलैः शृङ्गैः प्रशशंसुरथा परे ॥ १० ॥
 गोपजातिप्रतिच्छन्नो देवा गोपालरूपिणः ।
 ईडिरे कृष्णरामौ च नटा इव नटं नृप ॥ ११ ॥
 भ्रामणैर्लङ्घनैः क्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ।
 चिक्रीडतुर्नियुद्धेन काकपक्षधरौ कंचित् ॥ १२ ॥
 कचिन्नृत्यत्सु चान्येषु गायकौ वादकौ स्वयम् ।
 शशंसतुर्महाराज साधुसाध्विति वादिनौ ॥ १३ ॥
 कचिद्विल्वैः कचित्कुम्भैः कचामलकमुष्टिभिः ।
 अस्पृश्यनेत्रबन्धाद्यैः कचिन्मृगखगेहया ॥ १४ ॥
 कचिच्च दर्दुरप्लवैर्विविधैरुपहासकैः ।
 कदाचित्स्पन्दोलिकया कर्हिचिन्नृपचेष्टया ॥ १५ ॥
 एवं तौ लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चैरतुर्वने ।
 नद्यद्रिद्रोणिकुञ्जेषु काननेषु सरस्सु च ॥ १६ ॥
 पशुंश्चारयतो गोपैस्तद्वने रामकृष्णयोः ।

गोपरूपी प्रलंबोऽगादसुरस्तर्जिहीर्षया ॥ १७ ॥
 तं विद्वानपि दाशार्हो भगवान्सर्वदर्शनः ।
 अन्वमोदत तत्सख्यं वधं तस्य विचिन्तयन् ॥ १८ ॥
 तत्रोपाहूय गोपालान्कृष्णः प्राह विहारवित् ।
 हे गोपा विहरिष्यामो द्वन्द्वीभूय यथायथम् १९
 तत्र चक्रुः परिवृढौ गोपा रामजनार्दनौ ।
 कृष्णसंघट्टिनः केचिदासत्रामस्य चापरे ॥ २० ॥
 आचेरुर्विविधाः क्रीडा वाह्यवाहकलक्षणाः ।
 यैत्रारोहन्ति जेतारो वहन्ति च पराजिताः २१
 वहन्तो वाह्यमानाश्च चारयन्तश्च गोधनम् ।
 भाण्डीरकं नाम वटं जग्मुः कृष्णपुरोगमाः २२
 रामसंघट्टिनो यैर्हि श्रीदामवृषभादयः ।
 क्रीडायां जयिनस्तांस्तानूहुः कृष्णादयो नृप २३
 उवाह कृष्णो भगवाञ्छ्रीदामानं पराजितः ।
 वृषभं भद्रसेनस्तु प्रलंबो रोहिणीसुतम् ॥ २४ ॥
 अविपह्यं मन्यमानः कृष्णं दानवपुंगवः ।
 वहन्द्भुततरं प्रागादवरोहणतः परम् ॥ २५ ॥
 तमुद्ग्रहन्धरणिधरेन्द्रगौरवं
 महासुरो विगततरयो निजं वपुः ।
 स आस्थितः पुरटपरिच्छदो बभौ
 तडिह्यमानुडुपतिवौडिवांबुदः ॥ २६ ॥
 निरीक्ष्य तद्वपुरलम्बरे चर-
 त्प्रदीप्तदग्भ्रुकुटितटोग्रदंष्ट्रकम् ।
 ज्वलच्छिखं कटककिरीटकुण्डल-
 खिपाऽद्भुतं हलधर ईपदत्रसत् ॥ २७ ॥
 अथागतस्मृतिरभयो रिपुं बलो
 विहाय सार्थमिव हरन्तमात्मनः ।
 र्षाऽहनच्छिरसि दृढेन मुष्टिना
 सुराधिपो गिरिमिव वज्ररंहसा ॥ २८ ॥
 स आहतः सपदि विशीर्णमस्तको
 मुखद्वमन्धिरमपस्मृतोऽसुरः ।

१ वीर० च्छीकरैर्लुटं । विज० च्छीकरैर्लुटं द्रुमपिप्पल ।
 २ वीर० द्रवत्पुरीषै । विज० द्रवत्पुलिण्या । ३ विज० वेणु ।
 ४ वीर० प्रतिच्छन्नौ । ५ विज० वराबुभौ । ६ वीर०
 श्रुक्तिभि । ७ विज० कचित्तथान्दो । वीर० कदाचिदान्दो ।

१ उभ० तज्जिघांसया । २ विज० केचिद्रोपा रामस्य ।
 ३ विज० तत्रारोहन्ति । ४ विज० ये तु । ५ उभ० पतिमा-
 निवाबुद । ६ विज० मवरेचर । ७ वीर० सार्थमपहरन्त ।
 विज० सोर्व्वं च हरन्त । ८ उभ० शीर्षको ।

हृदं विवेश कालिन्यास्तदगम्य दुरासदम् ॥ ८ ॥
 तत्रैकदा जलधर गरुडो मस्यमीप्सितम् ।
 निवारितं सौमरिणा प्रमदं क्षुधितोऽहर्त् ॥ ९ ॥
 मीनान्सुदुःखितान्दृष्ट्वा धीनान्मीनिपतौ हसे ।
 कृपया सौमरिं ग्राह्य तत्रत्यंक्षमभाचरन् ॥ १० ॥
 अत्र प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्याभ्यु स्वादति ।
 सद्यः प्राणैर्वियुज्येत सत्यमेतद्रूपीम्यहम् ॥ ११ ॥
 तं कालियं परं वेद नान्यं कैमभ लेलिह ।
 अवास्तीद्गरुडाद्गीतं कृष्णेन च विवासितं १२
 कृष्ण इटाद्रिनिष्क्रान्त टिप्यस्रगन्धर्वोससम् ।
 महामणिगणाकीर्णं ज्ञापूनदपरिष्कृतम् ॥ १३ ॥
 उपलभ्योत्थिता सर्वे लम्बप्राणा इषासव ।
 प्रमोदनिमृतात्मानो गोपाः प्रीत्याऽभिरिरे १४
 यगोदा रोहिष्मी नन्दो गोप्यो गोपाश्च कौरव ।
 कृष्णं समत्य लम्बेहा आसंष्ट्रम्बपनोरथा ॥ १५ ॥
 रामभाच्युतमालिङ्ग्य ब्रह्मामास्यानुभाषवित् ।
 [प्रिण्या समहमारोप्य पुनःपुनरुद्वेष्टत]
 नगा गावो वृषा वत्सा लभिरे परमा मुदम् १६
 नन्दं विप्राः समागत्य गुरयः सकन्त्रकाः ।
 ऊचुस्त कालियप्रज्ञो णिथा मुक्तस्तवात्मज १७

इति श्रीमद्भागवत महापुराण दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

श्रीमर्तुर्बर्गनः ॥ १ ॥ बन्वराभेण प्रत्यामुरवचः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

अध कृष्ण परिहृतो ज्ञातिभिर्मृदितात्मभिः ।
 अनुगीयमानो न्यविगुह्रं गोदुलमण्डितम् ॥ १ ॥
 प्रत्र पिष्टीटतोरथ गोपालन्ध्रमांयया ।

१ इति मय नामः । २ कौरु विपुत्रेण । ३ इति
 कालिय विनिहः । ४ इति मन्त्रिनः । ५ इति ह्य जनाः ।
 ६ इति हरमभयविन्दे । ७ इति वज्राणां । इति
 महाभयः । ८ इति अयं भोक्तः पूजायाश्चातिथयत
 वाचनेन । ९ इति कालियोः ।

देदि दानं द्विजातीनां कृष्णनिर्मुक्तिहेतवे ।
 नन्दं प्रीतमना राजन् गाः सुवर्णं तदादिसत् १८
 यशोदाऽपि महाभागा नष्टलम्बप्रजा सती ।
 परिष्वज्याङ्गमारोप्य मुमोचायुक्तं मुहुः ॥ १९ ॥
 [ततश्चोत्तगतं मानौ कृष्णो वासमकल्पयत् ।
 सरामं सह गोपालैर्माथा पित्रा संगोचनं ॥ ११ ॥]
 तां रात्रिं तत्र राजेन्द्र क्षुभृद्भ्यां भ्रमकर्मिताः ।
 ऊचुर्द्वैकसो गावः कालिन्या उप कूलतः ॥ २० ॥
 [पितृभिर्येव काले तु वने कौरवसत्तम ।]
 तदां क्षुचिवनोद्गतो दावाभिर्निर्घृतो व्रजेत् ।
 सुप्तं निशीथ आहृत्य प्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥
 तत उत्थाय संभ्रान्ता दक्षमाना व्रजौकसः ।
 कृष्ण ययुस्ते धरणं मायामनुबमीश्वरम् ॥ २२ ॥
 कृष्णकृष्ण महाभाग हे रामामितधिक्रम ।
 एष धोरतमो बहिस्तावकान् प्रसवे हि न ॥ २३ ॥
 सुदुस्तराभः स्वान्पाहि कालाभेः सुहृद प्रमो ।
 न शक्नुमस्त्वचरणं सत्यकुम्भकृतोमयम् ॥ २४ ॥
 इत्यं खजनवैलम्ब्य निरीक्ष्य जगदीश्वर ।
 तमग्निमपिषचीव्रमनन्तोऽनन्तशक्तिशृत् ॥ २५ ॥

श्रीमो नामर्तुर्भवद्वातिप्रपाच्छरीरिणीम् ॥ २ ॥
 स च घृन्दावनगुर्णैर्यन्त इय लक्षित ।
 यथाऽन्ते मगवान्साधाद्राभेण सह कथय ॥ ३ ॥

१ उम अयं भोक्तो नाति । २ उम कृष्णानुहन् ।
 ३ उम अयं विजयिष्यति इत्यन्तः । ४ इति अयमर्थो
 जयिष्यति । ५ कौरु तदाऽऽपि विपिभोद्गतौ । इति कौरु
 दुःखितोद्गतौ । ६ कौरु परिना । ७ इति वृत्तः ।
 ८ उम मुपाविर्षात् । ९ इति वृत्तः । १० इति
 तवदधीऽप्यायः । ११ इति कालियोः ।

यत्र निर्झरनिर्हादनिवृत्तस्वनझिल्लिकम् ।
 शश्वत्च्छीकरैर्जीपद्भुममण्डलमण्डितम् ॥ ४ ॥
 सरित्सरःप्रस्रवणोर्निवायुना
 कह्लारकञ्जोत्पलरेणुहारिणा ।
 न विद्यते यत्र वनौकसां दवो
 निदाघवद्वचर्कभवोऽतिशाद्वले ॥ ५ ॥
 अगाधतोयहदिनीतटोर्मिभि-
 र्द्रवत्पुरीष्याः पुलिनैः समन्ततः ।
 न यत्र चण्डांशुकरा विपोल्वणा
 भ्रुवो रसं शाद्वलितं च गृह्णते ॥ ६ ॥
 वनं कुसुमितं श्रीमन्नदच्चित्रमृगद्विजम् ।
 गायन्मयूरभ्रमरं कूजत्कोकिलसारसम् ॥ ७ ॥
 क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णो भगवान्वलसंयुतः ।
 वेणुं विरणयन् गोपैर्गोधनैः संवृतोऽविशत् ॥ ८ ॥
 प्रवालवर्हस्तवकम्बुधातुकृतभूषणाः ।
 रामकृष्णादयो गोपा ननृत्युयुधुर्जगुः ॥ ९ ॥
 कृष्णस्य नृत्यतः केचिज्जगुः केचिदवादयन् ।
 वेणुपाणितलैः शृङ्गैः प्रशशंसुरथा परे ॥ १० ॥
 गोपजातिप्रतिच्छन्नो देवा गोपालरूपिणः ।
 ईडिरे कृष्णरामौ च नटा इव नटं नृप ॥ ११ ॥
 भ्रामणैर्लङ्घनैः क्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ।
 चिक्रीडतुर्नियुद्धेन काकपक्षधरौ कंचित् ॥ १२ ॥
 कचिन्नृत्यत्सु चान्येषु गायकौ वादकौ स्वयम् ।
 शशंसतुर्महाराज साधुसाध्विति वादिनौ ॥ १३ ॥
 कचिद्विल्वैः कचित्कुम्भैः कचामलकर्मुष्टिभिः ।
 अस्पृश्यनेत्रवन्धाद्यैः कचिन्मृगखगेहया ॥ १४ ॥
 कचिच्च दर्दुरप्लवैर्विविधैरुपहासकैः ।
 कदाचित्स्पन्दोलिकया कर्हिचिन्नृपचेष्टया ॥ १५ ॥
 एवं तौ लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चैरतुर्वने ।
 नद्यद्रिद्रोणिकुञ्जेषु काननेषु सरस्सु च ॥ १६ ॥
 पशून्श्चारयतो गोपैस्तद्वने रामकृष्णयोः ।

गोपरूपी प्रलंबोऽगादसुरस्तज्जिहीर्षया ॥ १७ ॥
 तं विद्वानपि दाशार्हो भगवान्सर्वदर्शनः ।
 अन्वमोदत तत्सख्यं वधं तस्य विचिन्तयन् ॥ १८ ॥
 तत्रोपाहूय गोपालान्कृष्णः प्राह विहारवित् ।
 हे गोपा विहरिष्यामो द्वन्द्वीभूय यथायथम् १९
 तत्र चक्रुः परिवृढौ गोपा रामजनार्दनौ ।
 कृष्णसंघट्टिनः केचिंटासत्रामस्य चापरे ॥ २० ॥
 आचेरुर्विविधाः क्रीडा वाहवाहकलक्षणाः ।
 यैत्रारोहन्ति जेतारो वहन्ति च पराजिताः २१
 वहन्तो वाह्यमानाश्च चारयन्तश्च गोधनम् ।
 भाण्डीरकं नाम वटं जग्मुः कृष्णपुरोगमाः २२
 रामसंघट्टिनो यैर्हि श्रीदामवृषभादयः ।
 क्रीडायां जयिनस्तांस्तानूहुः कृष्णादयो नृप २३
 उवाह कृष्णो भगवाञ्छ्रीदासानं पराजितः ।
 वृषभं भद्रसेनस्तु प्रलंबो रोहिणीसुतम् ॥ २४ ॥
 अविपह्यं मन्यमानः कृष्णं दानवपुंगवः ।
 वहन्दुततरं प्रागादवरोहणतः परम् ॥ २५ ॥
 तमुद्वहन्धरणिधरेन्द्रगौरवं
 महासुरो विगतरयो निजं वपुः ।
 स आस्थितः पुरटपरिच्छदो वभौ
 तडिद्यमानुडुपतिवौडिवांबुदः ॥ २६ ॥
 निरीक्ष्य तद्वपुरलमं वरे चर-
 त्प्रदीप्तदृग्भ्रुकुटितटोग्रदंष्ट्रकम् ।
 ज्वलच्छिखं कटककिरीटकुण्डल-
 लिपाऽद्भुतं हलधर ईपदत्रसत् ॥ २७ ॥
 अथागतस्मृतिरभयो रिपुं बलो
 विहाय सार्थमिव हरन्तमात्मनः ।
 रुपाऽहनच्छिरसि दृढेन मुष्टिना
 सुराधिपो गिरिमिव वज्ररंहसा ॥ २८ ॥
 स आहतः सपदि विशीर्णमस्तको
 मुखाद्गमन्कधिरमपस्मृतोऽसुरः ।

१ वीर० च्छीकरैर्जुष्ट । विज० च्छीकरैर्जुष्ट द्रुमपिप्पल ।
 २ वीर० द्रवत्पुरीषै । विज० द्रवत्पुलिन्या । ३ विज० वेणु ।
 ४ वीर० प्रतिच्छन्नौ । ५ विज० वरावुभौ । ६ वीर०
 शुक्तिभि । ७ विज० कचिन्तथान्दो । वीर० कदाचिदान्दो ।

१ उभ० तज्जिघासया । २ विज० केचिन्नृपा रामस्य ।
 ३ विज० तत्रारोहन्ति । ४ विज० ये तु । ५ उभ० पतिमा-
 तिवाबुद । ६ विज० मवरेचर । ७ वीर० सार्थमपहरन्त ।
 विज० सोर्ध्वं च दृन्त । ८ उभ० शीर्षको ।

महारथं व्यसुरपतत्समीरयन्
गिरिर्भया मघवत आयुघ्राहृत ॥ २९ ॥
दृष्ट्वा प्रलम्बं निहत षलेन चलद्वालिनः ।
गोपाः सुषिञ्चिता आसन्साधुसाध्विति षोडिनः ॥

आशिपोऽभिमृणन्तस्त प्रशशंसुस्तदर्हणम् ।
प्रेत्याऽऽगतमिवाऽऽलिङ्ग प्रेमयिहलचेतस ३१
पापे प्रलम्बे निहते देवा परमनिर्वृता ।
अम्मवर्षन्बल मान्यैः शशसुः साधुसाध्विति ३२

इति भीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पृथर्वे अष्टादशोऽध्याय ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्याय ॥ १९ ॥

श्रीकृष्णादिनिम्बार्थमाप्तानां गवां मुञ्जादधीमघेसः ॥ १ ॥ ता अन्विष्य गतानां दावाग्निना वेष्टितानां गोपाश्च
श्रीकृष्णेन तस्याग्नेस्तत्रं ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

क्रीडासक्तेषु गोपेषु तद्गवो वृश्चारिणी ।
खैरं धरन्त्यो विविह्वस्तपलोमेन गह्वरम् ॥ १ ॥
अथा गावो महिष्यम निर्विघ्नन्त्यो वनाद्वनम् ।
इपीकाटर्षीं निर्विघ्नन्त्यो क्रन्दन्त्यो दावतर्पिताः २
तेऽप्यक्षन्तः पशून्गोपाः कृष्णरामादयस्तदा ।
वातानुतापा न विदुर्विचिन्वन्तो गवां गतिम् ३
तृणैस्तत्सुरदन्धिभैर्गोपदैरङ्गितैर्गवाम् ।
मार्गमन्वगमन्सर्वे नर्ताजीन्या विचेतसः ॥ ४ ॥
मुञ्जाटर्ष्यां अष्टमार्गं क्रन्दमानं स्वगोचनम् ।
संभोग्यं वृषितां ध्रान्तास्तवस्त संन्वषर्षयन् ॥ ५ ॥
[कृष्णः प्रोत्तङ्गमास्स इष्यं मेघनिमञ्चविम् ।
भार्तास्ता आह्वयामास दर्शयन्ना स्वनाममि ॥]
ता आहूता मगवता मेघगमीरया गिरा ।
स्वनाम्नां निनदं श्रुत्वा प्रतिनेदुः प्रहृषिता ॥ ६ ॥
ततः समन्वादनपूमकैतु
येहन्मयाऽभूत्स्यथकृद्गनाकसाम् ।
समीरिषः सारथिनोऽन्वणोऽभूत्क
विलेलिहानः स्थिरसङ्गमान्महान् ॥ ७ ॥

समापतन्व परितो दवाग्निं
गोपाश्च गावः प्रसमीक्ष्य मीताः ।
ऊर्ध्वं कृष्ण सबलं प्रपन्ना
यथा हरिं मृत्युमयादिता जना ॥ ८ ॥
कृष्णकृष्ण महावीर हे रामामितैर्विक्रम ।
दावाग्निना दह्यमानान्प्रपन्नास्तातुमर्हयः ॥ ९ ॥
नून तद्गान्धवाः कृष्ण न धार्दन्त्येवसीदितुम् ।
वयं हि सर्वधर्मज्ञ तन्नायास्तत्परायथाः ॥ १० ॥
श्रीशुक उवाच—

वधो निघ्नम्य कृपणं वधूनां भगवान्हरि ।
निमीलयत मामैत लोषनानीत्यभापत ॥ ११ ॥
तथेति मीलिताक्षेषु भगवानभिमुख्यणम् ।
पीता मुखेन तान्कृष्णधोगाधीशो व्यमोचयत् ॥
ततम तेऽञ्जीप्युन्मील्य पुनर्माण्डीरमापिता ।
निघ्नम्य विञ्चिता आसन्नात्मानं गाव मोक्षिता
कृष्णस्य योगधीर्यं तद्योगमायाऽनुमाधितैम् ।
दावाघेरात्मन क्षेमं धीक्ष्य वे मेनिरेऽभिरम् ॥ १४
गाः संभिवर्त्य सायाहे सहारामो जनार्दनः ।
पशु विरणयन्गोष्ठमगाद्गोपैरमिष्टुत ॥ १५ ॥

१ निघ्न रानिना । २ निघ्न मुञ्जाटर्षी । ३ धीर
जाताशुर्षया । ४ निघ्न नदधीया । ५ तत्र अभाप्य ।
६ निघ्न वाता । ७ धीर वयं लोकोऽधिकः । ८ धीर
वध्वम् ।

१ निघ्न योगोऽप्याय । २ निघ्न कृष्णः कः ।
३ उभ महावीर । ४ निघ्न रामामोघ । ५ धीर स्वय
साधितः । ६ धीर मापता । निघ्न माभिता । ७ धीर
माभिता । ८ धीर तं मेनिरे । ९ धीर संभिवत् ।

गोपीनां परमानन्द आसीद्गोविन्ददर्शने ।

क्षणं युगशतमिव यासां येन विनाऽभवत् ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

वर्षाकालशरत्कालयोर्वर्णन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

तयोस्तदद्भुतं कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मनः ।
 गोपाः स्त्रीभ्यः समाचख्युः प्रलंबवधमेव च ॥१॥
 गोपैवृद्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ष्य विस्मिताः ।
 मेनिरे देवप्रवरौ कृष्णरामौ ब्रजं गतौ ॥ २ ॥
 ततः प्रावर्तत प्रावृद् सर्वसन्धसमुद्भवा ।
 विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ॥ ३ ॥
 सान्द्रनीलांबुदैव्योम सविद्युत्स्तनयित्नुभिः ।
 अस्पष्टज्योतिराच्छन्नं ब्रह्मेव सगुणं वभौ ॥ ४ ॥
 अष्टौ मासान्निपीतं यद्भूम्यांश्वोदमयं वसु ।
 स्वगोभिर्मोक्तुमारभे पर्जन्यः काल आगते ॥५॥
 तडित्वन्तो महामेघाश्चण्डश्चसनवेपिताः ।
 प्रीणनं जीवनं ह्यस्य मुमुक्षुः करुणा इव ॥ ६ ॥
 तपःकृशा देवमीढा आसीद्वर्षीयसी मही ।
 यथैव काम्यतपसस्तनुः संग्राप्य तत्फलम् ॥७॥
 निशामुखेषु खद्योतास्तमसा भान्ति न ग्रहाः ।
 यथा पापेन पाखण्डा न हि वेदाः कलौ युगे ८
 श्रुत्वा पर्जन्यनिनदं मण्डूका व्यसृजन्गिरः ।
 तूर्णानि शयानाः प्राग्यद्ब्रह्माह्वणा नियमात्यये ॥९
 आसन्नृत्पथवाहिन्यः क्षुद्रनद्योऽनुशुष्यतीः ।
 पुंसो यथाऽखतत्रस्य देहैद्रविणसंपदः ॥ १० ॥
 हरिता हरिभिः शण्पैरिन्द्रगोपैश्च लोहिता ।
 उच्छिलीन्द्रकृतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत् ११
 क्षेत्राणि सस्यसंपद्भिः कर्षकाणां मुदं ददुः ।
 धनिनामुपतापं च दैर्वाधीनमजानताम् ॥ १२ ॥

जलस्थलौकसः सर्वे नववारिनिषेवया ।
 अविभ्रद्भुचिरं रूपं यथा हरिनिषेवया ॥ १३ ॥
 सरिद्धिः सङ्गतैः सिन्धुश्चुक्षुभे श्वसनोर्मिमान् ।
 अपकयोगिनश्चित्तं कामार्क्तं गुणयुग्यथा ॥१४॥
 गिरयो वर्षधाराभिर्हन्यमाना न विव्यथुः ।
 अभिभूयमाना व्यसनैर्यथाऽधोक्षजचेतसः ॥१५॥
 मार्गा बभूवुः सन्दिग्धास्तृणैश्छन्ना ह्यंसंस्कृताः ।
 नाभ्यस्यमानाः श्रुतयो द्विजैः कालहता इव १६
 लोकवन्धुषु मेघेषु विद्युतश्चलसौहृदाः ।
 स्थैर्यं न चक्रुः कामिन्यः पुरुषेषु गुणिष्विव १७
 धनुर्वियति माहेन्द्रं निर्गुणं च गुणिन्यभात् ।
 व्यक्ते गुणव्यतिकरेऽगुणवान्पुरुषो यथा ॥१८॥
 न रराजोद्भुपश्छन्नः स्वज्योत्स्नाराजितैर्धनैः ।
 अहंमत्या भासितया स्वभासा पुरुषो यथा ॥१९॥
 मेघागमोत्सवा हृष्टाः प्रत्यनन्दन् शिखण्डिनः ।
 गृहेषु तप्ता निर्विण्णा यथाऽच्युतजनागमे ॥२०॥
 पीत्वाऽपः पादपाः पद्भिरासन्नानात्ममूर्तयः ।
 प्राक् क्षामास्तपसा श्रान्ता यथा कामानुसेवया ॥
 सरस्वशान्तरोर्धस्सु न्यूर्धुरङ्गापि सारसाः ।
 गृहेष्वशान्तकृत्येषु ग्राम्या इव दुराशयाः ॥२२॥
 जलौघैर्निरभिद्यन्त सेतवो वर्षतीश्वरे ।
 पौषण्डिनामसद्वादैवेदमार्गाः कलौ यथा ॥२३॥
 व्यमुञ्चन्वायुभिर्नुन्ना भूतेभ्योऽथामृतं घनाः ।
 यथाऽऽशिषो विरूपतयः कालेकाले द्विजेरिताः ॥

१-२ विज० इमौ श्लोकौ पूर्वाऽध्यायान्ते वर्तन्ते ।
 ३ उभ० भूम्यामुदमय । ४ उभ० प्राणिना जीवन ह्यवु ।
 ५ वीर० नद्योऽनुपूरिता । ६ विज० देहो द्रविणसपदा ।
 ७ उभ० मानिनामनुताप च । ८ विज० विपत्तिं तदजानता ।

१ वीर० युगशतानीव । विज० यथा युगशत । २ विज०
 सप्तदशोऽध्याय । ३ उभ० अविभ्रद्भुचिर । ४ विज०
 सप्रित । ५ उभ० चुक्षुभ । ६ विज० कामार्क्त । ७ विज०
 असंस्कृता । ८ वीर० कालेन चाहता । ९ विज० मन्त्रा-
 त्ममूर्तय । १० वीर० तोयेषु । ११ विज० ह्येषु । १२ विज०
 पाखण्डवामशैवाद्यै । १३ विज० युगे । १४ विज० विदपतय ।

एवं वनं तद्वर्षिष्ठ पक्षजूर्जंषुमत् ।
 गोगोपालैर्ब्रूतो रन्तुं सखलः प्राविशद्वरिः ॥२५॥
 भेनवो मन्दगामिन्य ऊषोमारेण भूपसा ।
 ययुर्मगवता हृता ह्रुत प्रीत्या क्लुतस्तनी ॥२६॥
 बनौकसः प्रमुदिता वनराजीमधुच्युतः ।
 जैलधारा गिरेर्नादानासम्भा ददशे गुहा ॥२७॥
 क्वचिद्वनस्पतिक्रोठे गुहायां चामिषपति ।
 निर्विष्य भगवाभ्रेमे कन्दमूलफलार्धन ॥ २८ ॥
 दम्भोदन समानीवं शिलायां सलिलान्तिके ।
 संभोजनीर्षयुम्बुव गोपै सङ्घर्षणान्वित ॥२९॥
 श्वाद्भलोपरि संविष्य श्वेतो मीलितेष्वपान् ।
 र्वसान्प्रपान्त्वत्सतरान्नाम्र स्वोषोमरभ्रमा ॥३०॥
 प्राङ्मुदभिय च तां घीह्य सर्वभूतमुदावहाम् ।
 भगवान्भुजयाभ्रक्र आत्मशक्त्युपवृद्धिताम् ॥३१॥
 एवं निवसतोस्तैस्त्रियामकेष्ववयोर्ब्रजे ।
 शरत्सममवयत्रा खच्छार्ष्यपरुषानिला ॥ ३२ ॥
 शरदा नीरबोत्पत्त्या नीराभि प्रकृतिं ययुः ।
 अर्धानामिव चेतसि पुनर्योगनिषेवया ॥ ३३ ॥
 ष्योन्नोऽर्धं भूतशालष्यं भुवः पङ्कमपां मलम् ।
 शरत्प्रहारभमिणां कृप्ये भक्तिर्ययाऽश्रुमम् ३४
 सर्वसं जलदा हिसा विरेजुः शुभ्रवर्षस ॥
 यथा त्यक्षेपथां शान्ता मुनयो मुक्तैस्त्रिन्विपा
 गिरयो मुमुजुलोप क्वचिष मुमुजु ॥ शिवम् ।
 यथा शानाश्रुत काले शानिनो ददते न वा ॥३६॥
 नैषाविद्वेन्धीयमाण जलं गाभजलधराः ।

यथाऽऽयुरन्वहं क्षय्यं नरा मृदा कुटुम्बिनः ॥३७॥
 गाधवारिचरास्तापमेविन्दच्छरदकैजम् ।
 यथा दरिद्रः कृपण कुटुम्बविवितेन्द्रिय ॥३८॥
 शनैःशनैर्जहुः पङ्कं म्यलान्पाम च घोरुष ॥
 यथाईममतां घीरा शरीरादिष्वनात्मसु ॥ ३९ ॥
 निष्कलापुत्रभूत्पूर्णं समुद्र शरदागमे ।
 आत्मन्युपरते संस्यन्मुनिर्ध्व्युपरतागम ॥ ४० ॥
 केदारोऽस्यस्तपोऽगृह्णन्कर्षका इदसेतुमि ॥
 यथा प्राणं स्वैवज्ज्ञानं तश्चिरोभेन भोगिन ४१
 शरदकांशुर्वास्तापाभूतानामुद्भपोऽहरत् ।
 देहाभिमानज घोषो मुकुन्दो ब्रजयोपिताम् ४२
 खमश्रोमत निर्मेधं शरद्विमलतारकम् ।
 सख्युकं यथा चित्तं शन्द्रमस्यार्थदर्शनम् ॥४३॥
 अस्तुम्बमण्डलो ष्योमि रराजोद्भुगणैः शशी ।
 यथा यदुपति ॥ कृप्यो वृष्णिष्वक्रौडतो भुवि ४४
 आश्लिष्य समशीतोष्णं प्रसूनवनमारुतम् ।
 जनास्तापं जहुर्गोप्यो न कृष्णहृत्चेतस ॥४५॥
 गानो मृगाः खगा नार्यं पुष्पिण्यः शरदाऽभवन्
 अन्धीयमाना ॥ स्वैर्भूयै फलैरीर्षिक्रिया इव ॥४६॥
 उदहृष्यन्वारिखानि भूयोर्याने कुमुदिना ।
 राम्ना तु निर्मेयां लोका यथा दस्पृन्विना नृप ४७
 पुरग्रामेष्वारिष्यैरैन्द्रियैश्च महोत्सवै ।
 यथा भू पक्षसखाद्या फलाम्भानितरां हरेः ४८
 भविष्यन्निजुपजाता निर्गन्मार्थान्यपेदिरे ।
 वर्षकदा यथा सिद्धा स्वपिण्डान्काल आगते ४९

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्ध पूर्वार्धे "विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

१ वीर वसुं । २ विज गिरेर्भीरुवनादुसंवादा
 ददशराः । ३ विज निर्विघ्नम् । वीर विधिघ्नम् ।
 ४ विज फलदायकः । ५ वम दक्षमुपासीतः । ६ विज
 वृषाण्यसाम्भततारम् । वीर वसाण्यसाम्भतः । ७ विज
 मजः । ८ विज स्वर्णाभुविगतमिषः । वीर वारका ।
 ९ वीर यथा प्रकृति चेतसि । १० विज इत्यमराणां च ।
 ११ वम कृष्णमर्षिः । १२ वम कल्पिताः । १३ वम
 विजयिणः ।

१ वीर लीलं । २ विज भविष्यम् । ३ विज म्ब्रातं
 यः । ४ वम बह्वन्तुमि । ५ विज शक्तिमान् । ६ वम
 दक्षेणुर्जं वसुं । ७ विज कर्षिता । ८ विज म कृष्ण
 हृत् । ९ वीर शरदागमे । १० विज कृष्णम् । ११ विज
 शिवाऽप्यायः । १२ वम सुतेषु कुमुद विना । १३ विज
 निवृत्ता लोको । १४ विज यथाभिसामिः प्रयागमहास्ती ।
 १५ विज भविष्य मगदराणां भविष्यम् । १६ विज शशा
 वृषाण्यसाम्भतः ।

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

श्रीकृष्णस्य वेषुगानमाकर्ण्य गोपीभिन्द्गुणवर्णनम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्थं शरत्स्वच्छजलं पद्माकरसुगन्धिना ।
न्यविशद्वायुना वातं संगोगोपालकोऽच्युतः ॥१॥
कुसुमितवनराजिशुष्मभृङ्ग-
द्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीध्रम् ।
मधुपतिरवगाह्य चारयन्नाः
सहपशुपालवलशुक्लज वेणुम् ॥ २ ॥
तद्वजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं सरोदयम् ।
क्वाश्चित्परोक्षं कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ३
तद्वर्णयितुमारब्धाः सरन्त्यः कृष्णचेष्टितम् ।
नाशकन्सरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥
बर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं
विभ्रदासः कनककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ।
रन्ध्रान्वेणोरधरसुधया पूरयन् गोपवृन्दै-
र्वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्गीतकीर्तिः ॥ ५ ॥
[बर्हापिच्छो वनचरवपुः कर्णयोः कर्णिकारः
सच्ये वाहौ निहितवदनः सज्जमन्यत्र हस्ते ।
भ्रुविन्यासाङ्गुलिभिरणयन्गापयन्नोपवृन्दा-
न्भूतग्रामं तर्हि रमयन्ब्रह्म गान्धर्वमेव ॥ १ ॥]
इति वेणुरवं राजन्सर्वभूतमनोहरम् ।
श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वा वर्णयन्त्योऽभिरेसिरे ॥६॥
गोप्य ऊचुः—
अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदामः
सख्यः पशून्नुविवेशयतोर्वयस्यैः ।
वक्रं व्रजेशसुतयोरनुवेणुजुष्टं
यैर्वा निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥
चूतप्रवालवर्हस्तवकोत्पलाञ्ज-

मालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेपौ ।
मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां
रङ्गे यथा नटवरौ क्वच गायमानौ ॥ ८ ॥
गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स वेणु-
र्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानाम् ।
शुक्ले स्वयं यदवशिष्टैरसं हृदिन्यो
हृष्यन्वचोऽश्रु मुमुक्षुस्तैरवो यथाऽऽर्याः ॥ ९ ॥
वृन्दावनं सखि भुवो वितनोति कीर्तिं
यद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि ।
गोविन्दवेणुमनु मत्तमयूरनृत्यं
प्रेक्ष्याद्रिसान्त्विपरतान्यसमस्तसत्त्वम् ॥ १० ॥
धन्याः स मूढमतयोऽपि हरिण्य एता
यां नन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेपम् ।
आकर्ण्य वेणुरणितं सहकृष्णसाराः
पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकैः ॥ ११ ॥
कृष्णं निरीक्ष्य वनितोत्संवरूपशीलं
श्रुत्वा च तत्कणितवेणुविचित्रगीतम् ।
देव्यो विमानगतयः सरनुन्नसारा
अश्रयत्प्रसूनकवरा मुमुहुर्विनीव्यः ॥ १२ ॥
गावश्च कृष्णमुखनिर्गतवेणुगीत-
पीयूषमुत्तमितकर्णपुटैः पिबन्त्यः ।
शार्वाः स्तुतस्तनपयःकवलाः स तस्थु-
गोविन्दमात्मनि दशाऽश्रुंकलाः स्पृशन्त्यः ॥१३॥

१ विज० वीत । २ वीर० सहगोपालको । ३ वीर० यद्गु-
पति । ४ विज० महोदय । ५ विज० ऽन्ववेदयन् ।
६ विज० अयं श्लोकोधिक । ७ विज० पश्यतमि । ८ वीर०
यैस्तैर्निपीत । विज० यैर्निपीत ।

१ वीर० युक्त । विज० रक्त । २ विज० सुधासरसाम्य-
नेयं । ३ विज० रसौघमार्गं हृष्टलचो । ४ विज० स्तरवस्स-
दर्भा । ५ विज० प्रेक्ष्यादृतानुचरितान्य । ६ वीर० धन्या-
श्च । विज० धन्यास्तु । ७ विज० यन्नन्द । ८ विज०
आपीय । ९ वीर० कृष्णसारे । १० वीर० त्सवचाकशील ।
विज० त्सवरूपसारं । ११ वीर० विविक्त । १२ विज०
वेणुगीत । १३ विज० सानन्दनम्रतनव । १४ विज०
कणास्तु ।

एकैकशः प्रतीच्छध्वं सहैवोत सुमध्यमाः ॥११॥
 तस्य तत्क्ष्वेलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः ।
 व्रीडिताः प्रेक्ष्य चान्योन्यं जातहासा न निर्ययुः ॥
 एवं ब्रुवति गोविन्दे नर्मणाऽऽक्षिप्तचेतसः ।
 आकण्ठमग्राः शीतोदे वेपमानास्तमब्रुवन् ॥१२॥
 माऽनयं भोः कृथास्त्वां तु नन्दगोपसुतं प्रियम् ।
 जानीमोऽङ्गव्रजश्लाघ्यं देहि वासांसि वेपिताः १४
 श्याम सुन्दर ते दास्यः करवाम तवोदितम् ।
 देहि वासांसि धर्मज्ञ [वेपितानां महाबल ।
 शीतार्दितानां बालानां] नोचेद्राज्ञे ब्रुवामहे १५
 श्रीभगवानुवाच—
 भवत्यो यदि मे दास्यो मयोक्तं वा करिष्यथ ।
 अत्राऽऽगत्य स्ववासांसि प्रतीच्छन्तु शुचिसिताः ॥
 [नो चेन्नाहं प्रदास्ये किं क्रुद्धो राजा करिष्यति ।]
 ततो जलाशयात्सर्वा दारिकाः शीतवेपिताः ।
 पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोत्तेरुः शीतैर्कशिताः ॥
 भगवान्नाह ता वीक्ष्य शुद्धभावप्रसादितः ।
 स्कन्धे निधाय वासांसि प्रीतः प्रोवाच संस्मितं १८
 यूयं विवस्त्रा यदपो धृतव्रता
 व्यगाहृतैतत्तद्दु देवहेलनम् ।
 बद्धाञ्जलिं मूर्ध्निपनुत्तयेंऽहसः
 कृत्वा नमोऽधो वसनं प्रगृह्यताम् ॥ १९ ॥
 [इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मयुक्तं महात्मनः ।
 एकेन पाणिना नेत्रुरेकेनाच्छाद्य चाङ्गनाः ॥१॥
 ता वीक्ष्योवाच भगवान्भूयो धर्म्यमिदं वचः ।
 एकेन पाणिना यो वै प्रणमेद्देवमच्युतम् ॥ २ ॥
 तस्य दण्डः करच्छेद इति वेदैर्विदो विदुः ।
 तस्माद्गुमाभ्यां पाणिभ्यां प्रणमेत्स्वामिनं नरः ।
 तथा च यूयं कुरुथ तन्मे प्रियतरं भवेत् ॥ ३ ॥

इत्यच्युतेनाभिहितं व्रजावला
 मत्वा विवस्त्राप्लवनं व्रतच्युतिम् ।
 तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां
 साक्षात्कृतं नेत्रुरवधमृग्यतः ॥ २० ॥
 तास्तथाऽवनता दृष्ट्वा भगवान्देवकीसुतः ।
 वासांसि ताभ्यः प्रायच्छत्करुणस्तेन तोषितः २१
 दृढं प्रलब्धास्त्रपया च हापिताः
 प्रस्तोभिताः क्रीडनवच्च कारिताः ।
 वस्त्राणि चैवापहृतान्यथाप्यैमुं
 ता नाभ्यसूयन्प्रियसङ्गनिर्वृताः ॥ २२ ॥
 परिधाय स्ववासांसि प्रेष्टसङ्गमसञ्जिताः ।
 गृहीतचित्ता नो चेदुस्तस्मिंश्चार्जयितेक्षणाः ॥२३॥
 तासां विज्ञाय भगवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया ।
 धृतव्रतानां संकल्पमाह दामोदरोऽबलाः ॥२४॥
 संकल्पो विदितः साध्व्यो भवतीनां मदर्चनम् ।
 मयाऽनुमोदितः सोऽसौ सत्यो भवितुमर्हति २५
 न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते ।
 भर्जिता कथिता धाना प्रायो बीजाय नेप्यते २६
 यांतावला व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपाः ।
 यदुद्दिश्य व्रतमिदं चेरुरार्यार्चनं सतीः ॥ २७ ॥
 श्रीशुक उवाच—

इत्यादिष्टा भगवता लब्धकामाः कुमारिकाः ।
 ध्यायन्त्यस्तत्पदांभोजं कृच्छ्रान्निर्विचिशुर्ब्रजम् २८
 अथ गोपैः परिवृतो भगवान्देवकीसुतः ।
 वृन्दावनाद्गतो दूरं चारयन्गाः सहाग्रजः ॥२९॥
 निदाघार्कातपे तिर्यगे छायाभिः स्वामिरात्मनः ।
 आतपत्रायितान्वीक्ष्य द्रुमानाह व्रजौकसः ॥३०॥
 हे स्तोत्र कृष्ण हे अंशो श्रीदामन्सुवलार्जुन ।
 विशालर्षभ तेजस्विन्देवप्रस्थ वरुथप ॥ ३१ ॥

१ विज० प्रतीच्छन्तु । २ विज० मानयन्त्यो वयं त्वां
 हु । ३ विज० स्वाम । ४ विज० इदं पादद्वयमधिकं ।
 ५ विज० सुमध्यमा । ६ विज० इदमर्धमधिकं दृश्यते ।
 ७ उभ० तीरमङ्गना । ८ विज० नय । ९ विज० सुगध ।
 १० विज० संस्मित । ११ वीर० अयमर्धश्लोकोधिक ।
 १२ उभ० एतदादिश्लोकत्रयमधिकं । १३ विज० धमेविदो ।
 भाग ६०

१ वीर० सुगयत । विज० मुञ्जितु । २ वीर० तक्षण-
 स्तेन । विज० करुण ज्ञेह । ३ वीर० इत्य । ४ वीर०
 प्यमूर्त्तं नाभ्य । विज० प्यसु नैवाभ्य । ५ विज० लज्जेपिते-
 क्षणा । ६ उभ० मदर्चने । ७ वीर० यात बाला । ८ वीर०
 तीक्ष्णे । ९ वीर० विशालगृध्रमौजस्विन्देवप्रेष्ठ ।

पश्यतैतान्महाभागान्यरायंकान्तजीवितान् ।
 घातनर्पातपहिमान्मुहन्तो वाग्यन्ति न ॥ ३२ ॥
 अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राप्युपजीवनम् ।
 मुञ्जनस्य वेषां वै विमुञ्चा यान्ति नार्थिन ३३
 पश्युष्पफलञ्जयामूलवन्कलदारुभि ।
 गन्धनियाममम्माभितोषमं कामान्वितन्वते ३४
 एतावन्न मसाफल्य दहिनामिह दद्विषु ।

प्राणैरर्थधिया वाचा श्रेय एवाचरेत्सदा ॥ ३५ ॥
 इति प्रवालस्रवकफलपुष्पदलोत्करैः ।
 तरुणां नम्रशाखानां मध्वन यमुनां गतः ॥ ३६ ॥
 तत्र गा पाययित्वाऽप्यः सुसृष्टां श्रीवला श्रिवां ।
 ततो नृप स्वयं गोपाः कामं न्वाद्दु पपुर्वलम् ३७
 तस्या उपवने काम चारयन्तः पशुसृष्टु ।
 कृष्णरामाकुपागोम्यं क्षुधातां इदममुष्व ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराण दशमस्कन्ध पूर्वार्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अर्द्धं प्रायेणो गारातो धीरुत्पन्न विद्यायां यज्ञमासाधेयम् ॥ १ ॥ भगवतोऽर्द्धांशं सुपापुदासीनेषु विषेषु भीरु
 पान्त पुनश्चात् यज्ञपत्नीमिष्वद्विषु देवके ॥ २ ॥ शिष्यपत्नीमिष्विदुग्गपत्नीतप्यकारत्त धीरुत्पन्नय स्वाह्वानायनम् ॥ ३ ॥
 स्वरपीको भगवन्नर्षिः दद्याद्दिवातामनुतायः ॥ ४ ॥

गोपा ऊचुः—
 गमराम महापीय कृष्ण दुष्टनिपट्टेण ।
 एषा वै बाधत क्षुभन्तञ्जान्ति कनुमर्हथ ॥ १ ॥
 श्रीकृष्ण उवाच—
 इति विद्यापिणो गोपैर्मगवान्द्वेषीमुत ।
 भक्ताया विप्रमायायाः प्रसीदन्निदममपीत ॥ २ ॥
 प्रयाग द्यपवनेन प्राज्ञणा प्रत्रयादिनः ।
 मयमाह्विरमं नाम सागत्र स्वगवाभ्यया ॥ ३ ॥
 तत्र गतादन गोपा पापताम्यडिमजिताः ।
 कीतपन्ना भगवत गावस्य मम भाभिधाम् ॥ ४ ॥
 इत्यादिष्टा भगवता गताज्यापन्न न तथा ।
 कृताप्रतिगुता विशान्दष्टवत्पतिता सुवि ॥ ५ ॥
 इ भूमिदया शृणा कृष्णमाऽद्भुतकारिणः ।
 प्रायाप्रानीत भद्र सो गोपापो गमपोदिगान ६
 तासागपन्नाविरिष्ट आदन्
 रामाशुर्गाः वा मरणो वृद्धधिता ।
 कपादित्रा भोदन्मधिनापदि
 भद्रा च वा वञ्चत परमरिणमा ॥ ७ ॥

दीक्षाया पशुसंन्यायाः मौश्रामण्याथ सत्तमा ।
 अन्यत्र दीक्षितस्यापि नाश्रमश्च हि दुष्पति ८
 इति च भगवदात्रां शृण्वन्तोऽपि न शुभयुः ।
 धुद्राशा भूरिकर्माणो धान्तिशा वृद्धमानिन ॥ ९ ॥
 देशे चालं पृथग्द्रव्यं मन्त्रतत्रसिञ्जोऽथय ।
 दयता यज्ञमानध प्रतुर्धमथ यमय ॥ १० ॥
 तं मद्र परम साधाद्भगवन्तमघोद्यजम् ।
 मनुष्यत्वात् दृष्ट्वा गता मर्त्यात्मानो न मनिर ॥ ११ ॥
 न च यदोमिति प्रोषुन नति च परन्तप ।
 गोपा निराशाः प्रत्यत्य तपोण् कृष्णरामयो १२
 मनुषावस्य भगवाः प्रेदम्य जगदीश्वर ।
 एषां विद्यां पुनगापान्द्वेषैतां किञ्चिं गतिम् १३ ॥
 मां प्रापवत परीक्ष्य ममद्रुपणमागमम् ।
 दान्मनि काममय च विद्या मप्युविता धिया ॥
 गताज्यपरीशान्तायां दृष्ट्वाऽर्जिना गतकृता ।
 नता द्विजगर्गीणोः प्राधिता इदममुष्व ॥ १५ ॥

१ विद्वत्पुत्रः २ अहो ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

१ इति २ अहो ३ अहो ४ अहो ५ अहो ६ अहो ७ अहो ८ अहो ९ अहो १० अहो ११ अहो १२ अहो १३ अहो १४ अहो १५ अहो १६ अहो १७ अहो १८ अहो १९ अहो २० अहो २१ अहो २२ अहो २३ अहो २४ अहो २५ अहो २६ अहो २७ अहो २८ अहो २९ अहो ३० अहो ३१ अहो ३२ अहो ३३ अहो ३४ अहो ३५ अहो ३६ अहो ३७ अहो ३८ अहो ३९ अहो ४० अहो ४१ अहो ४२ अहो ४३ अहो ४४ अहो ४५ अहो ४६ अहो ४७ अहो ४८ अहो ४९ अहो ५० अहो ५१ अहो ५२ अहो ५३ अहो ५४ अहो ५५ अहो ५६ अहो ५७ अहो ५८ अहो ५९ अहो ६० अहो ६१ अहो ६२ अहो ६३ अहो ६४ अहो ६५ अहो ६६ अहो ६७ अहो ६८ अहो ६९ अहो ७० अहो ७१ अहो ७२ अहो ७३ अहो ७४ अहो ७५ अहो ७६ अहो ७७ अहो ७८ अहो ७९ अहो ८० अहो ८१ अहो ८२ अहो ८३ अहो ८४ अहो ८५ अहो ८६ अहो ८७ अहो ८८ अहो ८९ अहो ९० अहो ९१ अहो ९२ अहो ९३ अहो ९४ अहो ९५ अहो ९६ अहो ९७ अहो ९८ अहो ९९ अहो १००

नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निवोधत वचांसि नः ।
 इतोऽविदूरे चरता कृष्णेनेहंपिता वयम् ॥ १६ ॥
 गाश्चारयन्स गोपालः सरामो दूरमागतः ।
 बुभुक्षितस्य तस्यान्नं सानुगस्य प्रदीयताम् ॥ १७ ॥
 श्रुत्वाऽन्युत्तमुपायातं नित्यं तदर्शनीत्सुकाः ।
 तत्कथाक्षिप्तमनसो बभूवुर्जातसंभ्रमाः ॥ १८ ॥
 चतुर्विधं बहुगुणमन्नमादाय भाजनैः ।
 अभिसस्रुः प्रियं सर्वाः समुद्रमिव निम्नगाः ॥ १९ ॥
 निपिध्यमानाः पतिभिर्भ्रातृभिर्वन्धुभिः सुतैः ।
 भगवत्युत्तमश्लोके दीर्घश्रुतधृताशयाः ॥ २० ॥
 यमुनोपवनंऽशोकवनपल्लवमण्डितं ।
 विचरन्तं वृत्तं गोपैः साग्रजं ददशुः स्त्रियः ॥ २१ ॥
 श्यामं हिरण्यपरिधिं वनमाल्यवर्ह-
 धातुप्रवालनटवेपमनुव्रतांसे ।
 विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमञ्जं
 कर्णोत्पलालककपोलमुखाञ्जहासम् ॥ २२ ॥
 प्रौयैः श्रुताप्रियतमोदयकर्णपूरै-
 र्यसिन्निमयमनसस्तमथाक्षिरन्ध्रैः ।
 अन्तः प्रवेद्य सुचिरं परिरभ्य तापं
 प्राजं यथाऽभिमतयो विजहुर्नरेन्द्र ॥ २३ ॥
 तास्तथा त्यक्तसर्वाणाः प्राप्ता आत्मदिदक्षया ।
 विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः ॥ २४ ॥
 स्वागतं वो महाभागा आस्यतां करवाम किम् ।
 यन्नो दिदक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि वः ॥ २५ ॥
 नन्वद्वा मयि कुर्वन्ति कुशलाः स्वार्थदर्शनाः ।
 अहैतुक्यव्यवहितां भक्तिमात्मप्रिये यथा ॥ २६ ॥
 प्राणवृद्धिमनःस्वात्मदारापत्यधनादयः ।
 यत्संपर्कात्प्रिया आसंस्ततः कोन्वपरः प्रियः २७
 तर्थांत देवयजनं पतयो वो द्विजातयः ।

स्वसत्रं पारयिष्यन्ति युष्माभिर्गृहमेधिनः ॥ २८ ॥
 पदय जन्तुः—
 भवं विभोर्जति भवान्नादितुं नृगंसं
 मत्वं कुम्भं निगमं तव पादमूलम् ।
 प्राप्ता चयं तुलसिदाम पदावसृष्टं
 केशनिवोदुमतिलङ्घय समस्तवन्धुन् ॥ २९ ॥
 गृह्णन्ति नो न पतयः पितरां मुता वा
 न भ्रातृवन्धुसुहृदः कुत एव चान्ये ।
 तन्मांश्चवन्प्रपदयोः पतितात्मनां नो
 नान्या भवेद्भतिररिन्दम तद्विधेहि ॥ ३० ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 पतयो नाभ्यसूयेरन्पितृभ्रातृसुतादयः ।
 लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥ ३१ ॥
 न प्रीतयेऽनुरागाय खड्गसन्नो नृणामिह ।
 तन्मनो मयि युञ्जाना अचिरान्मामवाप्स्यथ ३२
 [श्रवणादर्शनाद्यानान्मयि भावोऽनुकीर्तनात् ।
 न तथा सन्निकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् ॥ ३१ ॥]
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्ता मुनिपत्न्यस्ता यज्ञवाटं पुनर्गताः ।
 ते चानमूयवः स्त्राभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ३३
 तत्रैका विधृता भर्त्रा भगवन्तं यथाश्रुतम् ।
 हृदोपगुह्य विजहौ देहं कर्मानुबन्धनम् ॥ ३४ ॥
 भगवानपि गोविन्दस्तेनैवानेन गोपकान् ।
 चतुर्विधेनाशयित्वा स्वयं च बुभुजे प्रभुः ॥ ३५ ॥
 एवं लीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् ।
 रेमे गोगोपगोपीनां रमयन् रूपवाकृतैः ॥ ३६ ॥
 अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अन्वतप्यन्कृतागसः ।
 यद्विश्वेश्वरयोर्थाञ्जामहन्म नृविडं वयोः ॥ ३७ ॥
 दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णे भक्तिमलौकिकीम् ।
 आत्मानं च तथा हीनमनुतप्ता व्यगर्हयन् ॥ ३८ ॥

१ उभ० कृष्णेन प्रेषिता । २ वीर० तास्तु । ३ विज० पितृभि । ४ विज० भृता । ५ विज० दीर्घश्रुत । ६ वीर० दृष्ट्वा । विज० दृष्ट्वा । ७ वीर० दिदक्षयायाता । विज० दिदक्षयाऽभ्येता । ८ विज० न श्रद्धामधिकुर्वन्ति कुशलार्थनिदर्शना । ९ विज० स्वात्मदारा । १० विज० यात साध्वो यजन ।

१ विज० तस्मात्प्रसीद पदयो । २ विज० न्यसूयेरन्पितृभ्रा । ३ वीर० अय श्लोकोऽधिक । ४ उभ० स्ताभि । ५ वीर० नय । ६ नृप । ७ विज० महन्मल्यं विड । विज० महन्नृविड ।

विगर्जन्म नस्त्रिभृदिद्यां विगर्जतं विगर्वहुस्तताम् ।
 विक्रुल धिक् क्रियादास्य विमूखा ये स्वघोषजे ॥
 नूनं मगवतो माया योगिनामपि मोहिनी ।
 यद्वय गुरवो नृणां स्वार्थे मूढामहे द्विजा ॥४०॥
 अहो पश्यत नारीणामपि कृष्णे जगद्गुरौ ।
 दुरन्तमायं यौग्विभ्यन्मृत्युपाशान्गृहामिधान् ४१
 नासां द्विजातिसंस्कारो न निवासो गुरावपि ।
 न तपो नात्ममीमांसा न शौचं न क्रिया शुभा ॥
 अथापि सुत्तमस्तोके कृष्णे योगक्षरेक्षरे ।
 भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ४३
 ननु स्वार्थविमूदानां प्रमत्तानां गृहेहया ।
 अहो न आरयामास गोपवान्यैः सतां गतिं ॥
 अन्यथा पूर्णकामस्य कैवल्याद्याशिषां पते' ।
 ईशितभ्यं' किमस्मामिरीशस्यैतद्विद्वचनम् ॥४५॥

हित्वाऽन्या भजते यं श्री पादस्पर्शाश्रयाऽत्तकृत् ।
 आत्मदोषापवर्गेण तद्याद्या जनमोहिनी ॥४६॥
 देशं फालः पृथग्द्रव्य मन्त्रतन्त्रलिङ्गोऽथवा ।
 देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च धन्यमयः ॥ ४७ ॥
 सै एव मगवान्साक्षाद्विष्णुयोगिश्चरेत्पर ।
 जातो यदुष्वित्यष्टममपि मूढा न विषये ॥४८॥
 अहो वय धन्यतमा येषां नस्तादृशी स्त्रिवाः ।
 मत्स्या वासां मतिर्जाता अस्माकं निबला इरौ ।
 नमस्तुभ्य भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे ।
 यन्मायामोहितर्षियो ब्रमाम कर्मवर्त्मसु ॥५०॥
 स धै न आद्य' पुरुषः स्वमायामोहितात्मनाम्
 अविद्यातानुभावानां क्षन्तुमर्हत्यतिक्रमम् ॥५१॥
 इति स्वापमनुस्त्व कृष्णे ते कृतहेलना ।
 दिदृक्षवोऽप्यभ्युत्तयोः फलाद्रीता न चाचलन् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्ध पूर्वाध्याये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्याय ॥ २४ ॥

श्रीकृष्णेन इन्द्रमुदिश्य मन्त्रादिभिः क्षिपमाणं सत्त्वं व्यावर्त्तय गोवर्धनपर्वतमुदिश्य मत्तप्रवर्त्तनं ॥ १ ॥

श्रीशुभ उवाच—
 मगवानपि तत्रैव पदद्वयेन संयुत' ।
 अप'यन्निप्रसन्नोपानिन्द्रयागकृतोपमान् ॥ १ ॥
 तदमिगो'पि मगवान्मवात्मा सर्वदशनः ।
 प्रभयापननोऽपृच्छद्द्विधासन्दपुरोगमान् ॥ २ ॥
 कथ्यतां म पित कौश्ल्यं संभ्रमो य उपागतः ।
 किं क्व कस्य पौरुष क्व वा गाभ्यत मरुः ३
 एतद्गृहि महान्तमो मसं शुभ्रप पित' ।
 न हि गोप्यं हि माधुनां कृत्यं सपाग्मनासिद ४
 'अत्यन्तपट्टीनाममित्रो'दीनापिद्विषाम् ।

उदासीनो'रियद्वयं आरमवत्सुद्दुष्यते ॥ ५ ॥
 धाताऽज्ञाता च कर्माणि जनोऽप्यमनुतिष्ठति ।
 विदुष' कर्मसिद्धिः स्वात्तथा नाविदुषो भवेत् ॥६॥
 तत्र तापक्रियाधोगो भयतां किं विचारितः ।
 अथवा तौषिक्स्त'म पृच्छत' साधु मण्यताम् ७
 नन्द उवाच—
 पर्वन्त्यो मगवानिन्द्रो मयात्मस्याऽऽजममृतय ।

१ इति विष्णुस्य न सुहृत् । इति विष्णुस्य मत्तु
 विष्णुस्य विष्णुः । २ इति माविनाम् । ३ इति
 कश्चिदप्युक्तः । ४ इति अनागतः । इति अस्मिन्
 ५० ।

१ उभे नाम । २ इति अज्ञानात्पृथग्द्रव्यमयम् ।
 ३ इति मत्तु । ४ इति मत्तुभिर्यथासुक्तं भवि । इति
 धुर्वाणि गृहानां ये विष्णुः । ५ उभे सर्वे आधो माणि ।
 ६ इति एतः । ७ इति श्रुतमनुपायान् विचारत ।
 ८ इति विष्णुनामप्येता । इति एतद्विदोऽध्यायः ।
 ९ इति मत्तुगुणः । १० इति योगे मगवा इति
 विचारिताः ।

तेऽभिवर्षन्ति भूतानां ग्रीणनं जीवनं पयः ॥८॥

तं तात वयमन्ये च वार्षुचां पतिमीश्वरम् ।

द्रव्यैस्तद्रेतसा सिद्धैर्यजन्ते क्रतुभिर्नराः ॥ ९ ॥

तच्छेषेणोपजीवन्ति त्रिवर्गफलहेतवे ।

पुंसां पुरुषकाराणां पर्जन्यः फलभावनः ॥१०॥

यं एवं विसृजेद्धर्मं पारंपर्यागतं नरः ।

कामालोभाद्भयाद्द्वेषात्स वै नामोति शोभनम् ११

श्रीशुक उवाच—

वचो निशम्य नन्दस्य तथाऽन्येषां त्रैजौकसाम् ।

इन्द्राय मन्युं जनयन् पितरं प्राह केशवः ॥१२॥

श्रीभगवानुवाच—

कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव विलीयते ।

सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभियद्यते ॥ १३ ॥

अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणाम् ।

कर्तारं भजते सोऽपि न ह्यकर्तुः प्रभुर्हि सः ॥१४॥

किमिन्द्रेणेह भूतानां स्वस्वकर्मानुवर्तिनाम् ।

अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहितं नृणाम् ॥१५॥

स्वभावतत्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते ।

स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ १६ ॥

देहानुच्चावचाञ्जन्तुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा ।

शत्रुभिर्त्रमुदासीनः कर्मैव गुरुरीश्वरः ॥ १७ ॥

तस्मात्संपूजयेत्कर्म स्वभावस्थः स्वकर्मकृत् ।

अञ्जसा येन वर्तेत तदेवास्य हि दैवतम् ॥ १८ ॥

औजीव्यैकतरं भावं यस्त्वन्यमुपजीवति ।

न तस्माद्दिन्दते क्षेमं जारं नार्यसती यथा ॥१९॥

वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रक्षया भुवः ।

वैश्यस्तु वार्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥२०॥

कृपिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदं तुर्यमुच्यते ।

वार्ता चतुर्विधा तत्र वयं गोवृत्तयोऽनिशम् ॥२१॥

सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पच्यन्तहेतवः ।

रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्यं विविधं जगत् ॥२२॥

रजसा चोदिता मेघा वर्षन्त्यंबूनि सर्वतः ।

प्रजास्तैरेव सिध्यन्ति महेन्द्रः किं करिष्यति २३

न नः पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयम् ।

वनौकसस्तात नित्यं वनेशैलनिवासिनः ॥ २४ ॥

तस्माद्भवां ब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतां मखः ।

य इन्द्रयागसंभारास्तैरयं साध्यतां मखः ॥२५॥

पच्यन्तां विविधाः पाकाः सूपान्ताः पायसादायः ।

संयावापूपशष्कुल्यः सर्वदोहश्च गृह्यताम् ॥ २६ ॥

हूयन्तामग्नयः सम्यक् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ।

अन्नं बहुविधं तेभ्यो देयं वो धेनुदक्षिणाः ॥२७॥

अन्येभ्यश्चाऽऽश्वचाण्डालपतितेभ्यो यथाऽर्हतः ।

यवसं च गवां दत्त्वा गिरये दीयतां बलिः ॥२८॥

स्वलङ्कता भुक्तवन्तः खनुलिप्ताः सुवाससः ।

प्रदक्षिणं च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥२९॥

एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते ।

अयं गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयितो मखः ॥३०॥

श्रीशुक उवाच—

कालात्मना भगवता शक्रदर्पं जिघांसता ।

प्रोक्तं निशम्य नन्दाद्याः साध्वगृह्णन्त तद्वचः ३१ ॥

तथा च व्यदधुः सर्वं यथाऽऽह मधुसूदनः ।

वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येण गिरिद्विजान् ॥३२॥

उपहृत्य बलीन्सर्वानादृता यवसं गवाम् ।

गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिं चक्रुः प्रदक्षिणम् ॥३३॥

अनांसनडुद्युक्तानि ते चारुह्य स्वलङ्कताः ।

गोप्यश्च कृष्णवीर्याणि गायन्त्यः सद्विजांशिपः ३४

कृष्णस्त्वन्यतमं रूपं गोपविश्रंभणं गतः ।

शैलोऽस्मीति ब्रुवन्भूरि बलिमादद्बृहद्बुधुः ॥३५॥

तस्मै नमो ब्रजजनैः सह चक्रेऽऽत्मनाऽऽत्मने ।

अहो पश्यत शैलोऽसौ रूपी नोऽनुग्रहं व्यधात् ॥

१ विज० तत्तात । २ वीर० य एन । ३ वीर० वनौ-
कसा । ४ वीर० फलरूप्यस्य । विज० फलरूप स कर्मण ।
५ विज० अयं श्लोक 'न न पुरो जनपदा' इति (२४)
श्लोकादनन्तरं वर्तते । ६ उभ० मुपधावति ।

१ विज० न ग्रामगृहिणो वय । २ विज० काननादि ।
३ उभ० बहुगुण । ४ विज० दीयता । ५ उभ० अन्येभ्यश्च
श्चण्डाल । ६ विज० दर्पजिघांसया । ७ वीर० तद्विद्वि ।
८ विज० सर्वे । ९ विज० द्रव्यैर्गोविप्रभूयता ।

एषोऽज्वानतो मर्त्यान्कामरूपी वैर्नाकसः । इत्यद्रिगोद्विजमस्र चासुदेवप्रणोदिता ।
हन्ति ह्यसं नमस्याम शर्मणे आत्मनो गवां ३७ यथा विधाय ते गोपाः सह कृष्णा व्रज ययुः३८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

दुद्वेनेत्रेण गोदुस्रवाशानार्थं सांबर्तकमेधैर्षंपेन ॥ १ ॥ भगवता गोवर्षेनाद्रिं करे पृत्वा मज्जवासिबलदुषा प्रवेत्स
वातवर्षमपाद्रक्षाम् ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

इन्द्रस्तदाऽऽत्मन पूजां विज्ञाय विहतां नृप ।
गोपेभ्य कृष्णनायेभ्यो नन्दादिभ्यश्चक्रोप स' १
गण सांबर्तक नाम मधानां चान्तकारिणाम् ।
इन्द्रः प्राघोदयत्क्रुद्धो वाक्य चाहस्रमान्युता ॥ २ ॥
अहो श्रीमदमाहात्म्य गोपानां काननोक्तसाम् ।
कृष्ण मत्स्यमुपाभित्य य चक्रुर्देवहेलनम् ॥ ३ ॥
यथाऽऽर्द्धं कर्ममयः क्रतुभिर्नाम नानिमैः ।
विद्यामान्यीधिवीं हित्वा तिषीषन्ति भवार्णवमूढ
पाप्माल बोलिं स्रव्यमग्र पण्डितमानिनम् ।
कृष्ण मत्स्यमुपाभित्य गोपा म चक्रुर्ग्रियम् ॥ ५ ॥
एषां धिया यत्किमानां कृष्णनाध्मापितात्मनाम् ।
पुनुत श्रीमदन्तर्म पशुद्वयत संघयम् ॥ ६ ॥
अहं वैरावर्तं नागमाग्दानुमज्ज व्रजम् ।
मद्गणैर्महाधीपनन्द्गोपैर्जिपांगया ॥ ७ ॥
श्रीशुक उवाच—
इत्थं मपयताऽऽज्ञा मया निमुक्तपचना ।
नन्दगोहृन्मार्गार्गं पीटयामागुर्गेवगा ॥ ८ ॥
निघोनमाना विपुद्रि भनन्त स्तनपिमुभि ।
तीर्थमरुद्गणनुषा यशुवृजन्तर्कग ॥ ९ ॥
इत्युक्त्वात्ता वपधारा मक्षन्मप्रपृर्भीष्णग ।

अलार्धं श्लाघ्यमाना भूर्नादृश्यत नतोन्नतम् १०
अत्यासारातिवातेन पद्मयो जातवपनाः ।
गोपा गोप्यस्र स्त्रीवार्ता गोविन्दं क्षरण ययुः ११
शिर' सुतांभ कायेन प्रच्छाद्यासारपीठिता ।
वेपमाना भगवत पादमूलमृपाययुः ॥ १२ ॥
कृष्णकृष्ण महाभाग त्वन्नाथ गोकुलं प्रभो ।
श्रातुमर्हसि देवाश्च कृपिताद्रक्तपत्तल ॥ १३ ॥
शिलावर्षनिपावन हन्यमानमघतनम् ।
निरीक्ष्य भगवान्मने वृषितेन्द्रकृतं हरि ॥ १४ ॥
अपत्र्वित्युन्वर्णं वर्षमतिवात शिलामयम् ।
स्वर्गंग विहतेज्माभिरिन्द्रो नाशाय वर्षति ॥ १५ ॥
तत्र प्रतिपिधिं सम्यगात्मयोगन शाधय ।
लोकजमानिनां मौढ्याद्दरिष्य श्रीमद तम' १६
न हि मद्भायपुत्तानां मुगणामीश्रयिष्य ।
मघोऽन्तां मानमद्गं प्रशमावोपर्वन्पते ॥ १७ ॥
तस्मान्म-छर्णं गोष्ठ मपार्धं मत्परिग्रहम् ।
गोपाय स्वान्मयोगन गोऽयं म व्रत आहितः १८
इत्युक्त्वात्त हस्मन कृत्वा गोवधनापात्म् ।
दधार सीलया कृष्णान्प्रासमिव पातकः ॥ १९ ॥
अथाऽऽद भगवान्नापादेष ताज व्रजोक्तगः ।

यथोपजोषं विशत गिरिगर्तं सगोधनाः ॥ २० ॥
 न त्रास इह वः कार्यो मद्भस्ताद्रिनिर्पातने ।
 वातवर्षभयेनौलं तत्राणं विहितं हि वैः ॥ २१ ॥
 तथा निर्विविशुर्गतं कृष्णाश्वासितमानसाः ।
 यथाऽवकाशं सधनाः सर्वजाः सौपजीविनः २२
 क्षुत्तृड्व्यथां सुखापेक्षां हिला तैर्ब्रजवासिभिः ।
 वीक्ष्यमाणो दर्धावद्रिं सप्ताहं नाचलत्पदात् २३
 कृष्णयोगानुभावं तं निशाम्येन्द्रोऽतिविस्मितः ।
 निस्तंभो भ्रष्टसंकल्पः स्वान्मेघान्संन्यवारयत् २४
 खं व्यभ्रमुदितादित्यं वातवर्षं च दारुणम् ।
 निशाम्योपरतं गोपान्गोवर्धनधरोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥
 निर्यात त्यजत त्रासं गोपाः सस्त्रीधनार्भकाः ।
 उपारतं वातवर्षं व्युदग्रायाश्च निम्नगाः ॥ २६ ॥
 ततस्ते निर्ययुर्गोपाः खंस्वमादाय गोधनम् ।
 शकंढोढोपकरणं स्त्रीबालस्थविराः शनैः ॥ २७ ॥
 भगवानपि तं शैलं स्वस्थाने पूर्ववत्प्रभुः ।

पश्यतां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलया ॥ २८ ॥
 तं प्रेमवेगान्निभृता ब्रजौकसो
 यथा समीयुः परिरंभणादिभिः ।
 गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन्मुदा
 दध्यक्षताद्भिर्युयुजुः सदाशिपः ॥ २९ ॥
 यशोदा रोहिणी नन्दो रामश्च बलिनां वरः ।
 कृष्णमालिङ्ग्य युयुजुराशिपः स्नेहकातराः ॥ ३० ॥
 दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगन्धर्वचारणाः ।
 तुष्टुष्टुमुचुस्तुष्टाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव ॥ ३१ ॥
 शक्रदुन्दुभयो नेदुर्दिवि देवप्रणोदिताः ।
 जगुर्गन्धर्वपतयस्तुं वुरप्रमुखा नृप ॥ ३२ ॥
 ततोऽनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो
 राजन्स गोष्टं सवलोऽब्रजद्वरिः ।
 तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका
 गायन्त्य ईशुर्मुदिता हृदिस्पृशः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

श्रीकृष्णस्याद्भुत कर्म वीक्ष्य विस्मितैर्नन्दादिस्मित्तामर्थाजुवर्णनं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवंविधानि कर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्य ते ।
 अतद्वीर्यविदः प्रोचुः सर्वभ्येत्य सुविस्मिताः ॥ १ ॥
 बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यद्भुतानि वै ।
 कथमर्हत्यसौ जन्म ग्राम्येष्व्वात्मजुगुप्सितम् ॥ २ ॥
 यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया ।
 कथं विभ्रद्विरिवरं पुष्करं गजराडिव ॥ ३ ॥
 तोकेनामीलिताक्षेण पूतनाया महौजसः ।

पीतः स्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनोः ॥ ४ ॥
 हिन्वतोऽधःशयानस्य मांसस्य चरणबुदक् ।
 अनोऽपतद्विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतम् ॥ ५ ॥
 एकहायन आसीनो हियमाणो विहायसा ।
 दैत्येन यस्तृणावर्तमहन्कण्ठग्रहातुरम् ॥ ६ ॥
 क्वचिद्वैर्यंगवस्तैन्ये मात्रा बद्ध उलूखले ।
 गच्छन्नर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ॥ ७ ॥
 वने सञ्चारयन्वत्सान्सरामो बालकैर्वृतः ।
 हन्तुकामं बकं दोर्भ्यां मुखतोऽरिमपाटयत् ॥ ८ ॥

१ उभ० निपातनात् । २ विज० भयं चाल । ३ वीर० मया । ४ उभ० सप्रजा । ५ विज० जीवना । ६ उभ० दधारद्रि । ७ विज० शकटाढोपकरण । ८ वीर० नन्दमभ्येत्य विस्मिता । विज० समुपेल सुविस्मिता ।

१ विज० सर्वे । २ विज० भारत । ३ विज० प्रचोदिता । ४ उभ० ऽविशद्वरि । ५ विज० त्रयोविंशोऽध्याय । ६ वीर० बालस्य ।

वस्तेषु वस्तरूपेण प्रविशन्तं विधांसया ।
 हता न्यपातयचेन कपित्यानि च लीलया ॥९॥
 हता रासमदैतेय तच्छुभं बलान्वितः ।
 चक्रे तालघनं धेमं परिपक्वलोन्वितम् ॥१०॥
 प्रलघं घातयितोत्रं घलेन बलघालिना ।
 अमोघयद्भ्रजपशून्गोपांभारप्यवहितः ॥११॥
 आंशीविपतमाहीन्द्रं दमिता विमदं इदात् ।
 प्रसहोद्वास यमुनां चक्रेऽसौ निविषोदकाम् १२
 दुस्त्यजभानुरागोऽसिन्धुर्वेषां नो प्रमौकसाम् ।
 नन्द ते तनयेऽस्मासु तस्याप्यौत्पत्तिकः कपम् १३
 क सप्तहायनो बालः क महात्रिविधारणम् ।
 ततो नो धायते शङ्का प्रजनाथ तवाऽऽत्मजे १४
 नन्द उवाच—
 श्रूयतां मे वधो गोपा ध्येतु शङ्का च वोऽर्मके ।
 एनं कुमारसुहृदस्य गर्गो मे यदुवाच ह ॥१५॥
 वर्णाश्रयः किलास्यासन् गृह्णतोऽनुपुगं तनु ।
 शुक्रो रक्तस्तया पीत इदानीं कृष्णतां गत १६
 प्रागयं वसुदेवस्य कथिजातस्तवाऽऽत्मजः ।
 वासुदेव इति श्रीमानमिच्छां संप्रचक्षते ॥ १७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पैण्ड्रोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

इत्येव श्रीकृष्ण सुभा तोलोकाद्भागवता सुरम्भा सह श्रीकृष्णसामिपिकः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

गोवर्धने ध्रुते शैल आसाराद्रधित प्रजे ।
 गोलोकादायजस्तकृष्ण सुरभि शक्र एष च ॥१॥
 विविक्त उपसंगम्य प्रीरितः कृतहूलनः ।
 पस्वर्ध पादपोरेनं किरीटेनार्कवर्धसा ॥ २ ॥
 दृष्टुतानुमाधोऽस्य कृष्णम्यामितवचम ।
 नात्रिलोपदमद इन्द्र आह कृताऽऽति ॥ ३ ॥

१ इति कलेभित् । २ इति भागीरथि महातीर् ।
 ३ उम इरनाद ।

बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ।
 गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः ॥१८॥
 एष व' श्रेय आघ्रास्यद्गोपगोकुलनन्दनः ।
 अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जतरिष्यथ ॥ १९ ॥
 पुराऽनेन ब्रजपते साधवो दस्युपीडिता ।
 अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्युन्समेधिताः ॥२०॥
 य एतस्मिन्महाभागा' प्रीतिं कुर्वन्ति मानवा ।
 नारयोऽप्रमिषन्त्येतान्निष्पुणधानिवासुराः ॥२१॥
 तस्मान्मन्द कुमारोऽयं नारायणसमो गुणै ।
 धिया कीर्त्याऽनुभावेन तत्कर्मसु न विभय' २२
 इत्यदा मां समादिश्य गर्गो च स्वगृहं गते ।
 मन्ये नारायणस्वांशं कृष्णमकृष्टकारिणम् ॥२३॥
 इति नन्दपथ' मुता गर्गगीतं प्रजौकस' ।
 [दृष्टुतानुमाबास्ते कृष्णस्यामिततेजसः]
 मुदिता नन्दमानर्षुः कृष्णं च गतधिसयाः २४
 देवे वर्षति यज्ञविष्टुभरुपा वज्रात्मवर्षीनिष्ठैः
 सीवत्यालपद्युस्त्रिआत्मघरणं दृष्ट्वाऽनुकंष्युत्सर्षेन्
 उत्पात्रैककरेण धैलमबलो लीलोच्छि्लीघं मथा
 विभ्रद्रोष्टमपान्महेन्द्रमदमित्प्रियाभ इन्द्रो गवाम्

इन्द्र उवाच—

विशुद्धसत्त्वं सव धाम शान्तं
 तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कम् ।
 मायामयोऽयं गुणसंप्रवाहो
 न विद्यत तज्जहानुषय' ॥ ४ ॥
 कुतो नु सदेवत इर्षं वत्कृता

१ और आराधनं साक्षात्कृतम् । २ उम इरमथमपिर्क ।
 ३ उम वचानिभ्य मीरद्वालरिवात्म । ४ इति युष्मया ।
 ५ इति अशुविशोऽध्यायः । ६ इति इष्टमनुभवाधयो ।

लोभादयो येऽबुधलिङ्गभावाः ।
 तथाऽपि दण्डं भगवान्निवर्तते
 धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय ॥ ५ ॥
 पिता गुरुस्त्वं जगतामधीशो
 दुरत्ययः काल उपात्तदण्डः ।
 हिताय स्वेच्छातनुभिः समीहसे
 मानं विधुन्वज्जगदीशमानिनाम् ॥ ६ ॥
 ये मद्बिधाज्ञा जगदीशमानिन-
 स्त्वां वीक्ष्य कालेऽभयमाशु तन्मदम् ।
 हिताऽऽर्यमार्गं प्रभजन्त्यपस्वया
 ईहा खलानामपि तेऽनुशासनम् ॥ ७ ॥
 स त्वं ममैश्वर्यमदपुंसस्य
 कृतागसस्तेऽविदुषः प्रभावम् ।
 क्षन्तुं प्रभोऽथार्हसि मूढचेतसो
 मैवं पुनर्भून्मतिरीश मेऽसती ॥ ८ ॥
 तवावतारोऽयमधोक्षजेह
 स्वैर्यभराणाम्पुरुभारजन्मनाम् ।
 चमूपतीनामभवाय देव
 भवाय युष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ॥ ९ ॥
 नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ।
 वासुदेवाय कृष्णाय सात्वतां पतये नमः ॥ १० ॥
 स्वच्छन्दोपात्तदेहाय विशुद्धज्ञानमूर्तये ।
 सर्वस्यै सर्वबीजाय सर्वभूतात्मने नमः ॥ ११ ॥
 मयेदं भगवन्गोष्ठनाशयासारवायुभिः ।
 चेष्टितं विहते यज्ञे मानिना तीव्रमन्युना ॥ १२ ॥
 त्वयेशानुगृहीतोऽसि ध्वस्तस्तंभो वृथोद्यमः ।
 ईश्वरं गुरुमात्मानं त्वामहं शरणं गतः ॥ १३ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं संकीर्तितः कृष्णो मघोना भगवानमुम् ।
 मेघगंभीरया वाचा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ १४ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 मया तेऽकारि मघवन्मखभङ्गोऽनुगृह्यता ।

मदनुस्मृतये नित्यं मत्तस्येन्द्रश्रिया भृशम् ॥ १५ ॥
 मामैश्वर्यश्रीमदान्धो दण्डपाणिं न पश्यति ।
 तं श्रंशयामि संपद्यो यस्य चेच्छाम्यनुग्रहम् १६
 गम्यतां शक्र भद्रं वः क्रियतां मेऽनुशासनम् ।
 स्वीयतां स्वाधिकारेषु युक्तैर्वः स्तंभवर्जितैः ॥ १७ ॥
 अथाह सुरभिः कृष्णमभिवन्ध मनस्विनी ।
 स्वसन्तानैरुपांमन्त्र्य गोपरोपिणमीश्वरम् ॥ १८ ॥
 सुरभिरुवाच—
 कृष्णकृष्ण महायोगिन्विश्वात्मन्विश्वसंभव ।
 भवता लोकनाथेन सनाथा वयमच्युत ॥ १९ ॥
 त्वं नः परमकं दैवं त्वं न इन्द्रो जगत्पते ।
 भवाय भव गोविप्रदेवानां ये च साधवः ॥ २० ॥
 इन्द्रं नस्त्वाभिपेक्ष्यामो ब्रह्मणा नोदितो वयम् ।
 अवतीर्णोऽसि विश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये ॥ २१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं कृष्णमुपामन्त्र्य सुरभिः पयसाऽऽत्मनः ।
 जलैरैकाशगङ्गाया ऐरावतकरोद्धृतैः ॥ २२ ॥
 इन्द्रः सुरर्षिभिः साकं नोदितो देवमातृभिः ।
 अभ्यपिञ्चत दाशार्हं गोविन्द इति चाभ्यधात् ॥
 तत्रागतास्तुंबुरुनारदादयो
 गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ।
 जगुर्यशो लोकमलापहं हरेः
 सुराङ्गनाः संनृतुर्मुदाऽन्विताः ॥ २४ ॥
 तं तुष्टुवुर्देवनिकायकेतवो
 व्यवकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ।
 लोकाः परां निर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयो
 गावस्तदा गामनयन्पयोद्भुताम् ॥ २५ ॥
 नानारसौघाः सरितो वृक्षा आसन्मधुस्रवाः ।
 अकृष्टपच्यौषधयो गिरयोऽब्रुद्भुन्मणीन् ॥ २६ ॥
 कृष्णोऽभिषिक्त एतानि सत्त्वानि कुस्मन्दन ।
 निर्वैराण्यभवंस्तात् क्रूराण्यपि निसर्गतः ॥ २७ ॥

१ विज० हिताय चेच्छा । २ वीर० ये मादशाशा ।
 विज० ये मद्बिधा स्तु । ३ उम० भुवो भराणा । ४ विज०
 स्वच्छन्देनात् । ५ वीर० हतोद्यम । ६ वीर० इत्य ।
 भाग. ६१

१ विज० वे । २ विज० विस्तभवर्जितै । ३ वीर० वाद्य ।
 ४ वीर० हपागस्य । ५ उम० चोदिता । ६ विज० जज्ञे
 धाकात् । ७ उम० नोदितै । ८ विज०

इति गोगोकुलपतिं गोविन्दमभिपिच्य स । अनुष्ठातो ययां शक्रो ब्रूतो देवादिभिर्दिबम् २८
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ब्रह्मवृक्षगीतस्य सम्बन्धस्य श्रीकृष्णोपासनाय ॥ १ ॥ मगवता गोपेभ्यो वैकुण्ठकोकपदार्थं ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

एकादश्यां निराहारं समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
स्नानं नन्दस्तु कालिन्या द्वादश्यां जलमाविशत् १
तं गृहीत्वाऽन्यद्भृत्यो वरुणास्त्रासुरोन्तिकम् ॥
अविज्ञायाऽऽसुरीं वेलां प्रविष्टमुदकं निधि ॥२॥
सुकुशुम्भमपश्यन्तः कृष्णारामेति गोपका ॥
मगवांस्तदुपश्रुत्य पितरं वरुणाहृतम् ॥
तदन्तिकं गतो राबन्धनानाममयदो विशुः ॥३॥
प्राप्तं धीक्ष्य हृषीकेशं लोकपालं सपर्यया ॥
महत्या पूजयित्वाऽऽह तदर्द्धनमहोत्सवः ॥ ४ ॥
वरुण उवाच—

अथ मे निर्भृतो देहोऽप्यैवायोजिघितः प्रभो ॥
[वैष्णोर्वाचस्य साफल्यं तव मे दर्शनाद्रिभो ॥]
त्वंत्वाद्मानो मगवतवायुः पारमध्वन ॥ ५ ॥
नमस्तुभ्यं मगवते ब्रह्मणे परमात्मने ॥
न यत्र भूयत माया लोकसृष्टिविकल्पना ॥ ६ ॥
अज्ञानता मामकेन मूढेनाकार्यवेदिना ॥
आनीतोऽयं तव पिता तेऽज्ञानान्धन्तुमर्हति ॥७॥
मर्नाप्यनुग्रहं कृष्ण कर्तुमर्हस्यश्रेयवद् ॥
[पितर्यै ते मया नीतो यन्नास्तवत्वाददर्शनं ॥]

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

गोविन्द नीपतामेप पिता ते पितृवत्सल ॥८॥

श्रीशुक उवाच—

एवं प्रसादितः कृष्णो मगवानीश्वरेश्वर ॥
आदायागात्स्वपितरं वधूनां चावहन्मुदम् ॥९॥
नन्दस्त्वतीन्द्रियं हृष्टा लोकपालमहोदयम् ॥
कृष्णे च सन्नतिं तेषां स्मृतिभ्यो विस्मितोऽनधीत् ॥
ते सौस्तुभ्यभियो राबन्धनता गोपास्तंभीश्वरम् ॥
अपि नः स्वगतिं सूक्ष्मासुपाशास्वदधीश्वरः ॥११॥
इति स्वानां स मगवान्विज्ञायास्त्रिखिलहृद् स्वबम् ॥
संकल्पसिद्धये तेषां कृपयैतदधिन्तयत् ॥ १२ ॥
जनो वै लोक एतस्मिन्नविद्याफामकर्म्मभि ॥
उवाचचासु गतिषु न वेद स्तौं गतिं ब्रमन् १३
इति संचिन्त्य मगवान्महाकाशकिं हरिः ॥
दर्शयामास लोकं स्वं गोपानां तमसः परम् ॥१४॥
सैत्यं ज्ञानमनन्तं यद्ब्रह्म ज्योतिः सनातनम् ॥
यदि पश्यन्ति मुनयो गुणापाये समाहिताः १५
ते तु ब्रह्मार्हदं नीता मयाः कृष्णेन षोडशताः ॥
ददृशुर्ब्रह्मणो लोकं यत्राहूरोऽप्यगात्पुरा ॥१६॥
नन्दादयस्तु तं हृष्टा परमानन्दनिर्हृताः ॥
कृष्णं च तत्र प्यन्दोभिः स्तुयमानं सुविशिता ॥

१ मित्र गोपाम्बुधनपदवन्तः कृष्णारामेति सुकुशुम्भः ।
२ मित्र सिद्धो देह अयायौ । ३ नीर इवमभैमधिकं ।
४ मित्र बत्पाद । ५ जन शत्रुभ्यो । ६ मित्र पूर्वार्धे ।
७ नीर विपर्वन्तो वर्तते । नीर अस्त्रावस स्वामे 'प्रजा वयम
श्रुमायाः धारयन्ना अपि प्रभो इति वर्तते । ८ नीर
इवमभैमधिकं ।

१ मित्र पदविंशोऽध्यायः । २ मित्र मायकाहृतः ।
३ नीर ते श्री । ४ मित्र त्वपीश्वर । ५ मित्र = स्वकर्ति ।
६ मित्र मित्रुः । ७ मित्र सर्वं शोकः उत्तराय शोकः
अज्ञानता वर्तते । ८ मित्र हृष्णमवहृतः । ९ नीर कृष्णं
च तममिहूव मायवन्तः सुविशिताः । १० मित्र पतिवो
ऽध्यायः ।

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

गोपीमिस्सह श्रीकृष्णस्य रासक्रीडारभः ॥ १ ॥ गोपीनां गर्वपरिहारार्थं क्रीडामध्ये श्रीकृष्णस्यान्तर्धानं ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

भगवानपि तां रात्रीः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः ।
वीक्ष्य रन्तुं मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः ॥ १ ॥
तदोडुराजः ककुभः कैरैर्मुखं
प्राच्या विलिपन्नरुणैः शंतमैः ।
स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृज-
न्प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः ॥ २ ॥
दृष्ट्वा कुमुद्वन्तमखण्डमण्डलं
रमाननाभं नवकुङ्कुमारुणम् ।
वनं च तत्कोमलगोभिरञ्जितं
जगौ कलं वामदृशां मनोहरम् ॥ ३ ॥
निशम्य गीतं तदनङ्गवर्धनं
व्रजस्त्रियः कृष्णर्गृहीतमानसाः ।
आजगुरन्योन्यमलक्षितोद्यमाः
स यत्र कान्तो जवलोलकुण्डलाः ॥ ४ ॥
दुहन्त्योऽभिययुः काश्चिद्दोहं हित्वा समुत्सुकाः ।
पयोऽधिश्रित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ॥ ५ ॥
परिवेषयन्त्यस्तद्वित्वा पाययन्त्यः शिशून्पयः ।
शुश्रूषन्त्यः पतीन्काश्चिदश्नन्त्योऽपास्य भोजनम् ॥
लिपन्त्यः प्रमृजन्त्योऽन्या अञ्जन्त्यः कांश्च लोचने
व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णान्तिकं ययुः ७
ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृवन्धुभिः ।
गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिताः ॥८
अन्तर्गृहगताः काश्चिद्गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ।
कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मालितलोचनाः ॥९॥
दुःसहप्रेष्टविरहतीव्रतापधुताशुभाः ।

ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्या क्षीणमङ्गलाः ॥१०॥
तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्याऽपि सङ्गताः ।
जहुर्गुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणवन्धनाः ॥ ११ ॥
राजोवाच—
कृष्णं विदुः परं कान्तं न तु ब्रह्मतया मुने ।
गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणधियां कथम् ॥१२॥
श्रीशुक उवाच—
उक्तं पुरस्तादेतत्ते चैद्यः सिद्धिं यथा गतः ।
द्विपन्नपि हृषीकेशं किमुताधोक्षजप्रियाः ॥ १३ ॥
नृणां निःश्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृप ।
अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥१४॥
कामं क्रोधं भयं स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च ।
नित्यं हरौ विदधतो यान्ति तन्मयतां हि ते ॥१५
न चैवं विस्मयः कार्यो भवता भगवत्यजे ।
योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत एतद्विमुच्यते ॥ १६ ॥
ता दृष्ट्वान्तिकमायाता भगवान्त्रजयोषितः ।
अवदद्वदतां श्रेष्ठो वाचःपेशैर्विमोहयन् ॥ १७ ॥
श्रीभगवानुवाच—
स्वागतं वो महाभागाः प्रियं किं करवाणि वः ।
व्रजस्यानामयं कच्चिद्भूताऽऽगमनकारणम् ॥१८॥
रजन्येषा घोररूपा घोरसत्त्वनिषेविता ।
प्रतियात व्रजं नेह स्थेयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः ॥१९
मातरः पितरः पुत्रा आतरः पतयश्च वः ।
विचिन्वन्ति ह्यपश्यन्तो मा कृद्वं वन्धुसाध्वसम् ॥
दृष्टं वनं कुसुमितं राकेशकररञ्जितम् ।
यमुनाऽनिललीलैजत्तरुपलवशोभितम् ॥ २१ ॥
तद्यात मा चिरं गोष्ठं शुश्रूषध्वं पतीन्सतीः ।
क्रन्दन्ति वत्सा वालाश्च तान्पाययत दुस्त ॥२२॥

१ विज० ता रात्रि । २ विज० मल्लिका । ३ विज०
भरुणैश्च । ४ विज० मुकुन्दस्त । ५ विज० रामाननाभ ।
६ वीर० रङ्कितं । ७ विज० मनोरम । ८ विज० निषक्त ।
९ विज० मलक्षिताशया स यत्र कार्तिसरलोल । १० वीर०
काश्चन । ११ विज० योषित ।

१ उभ० अव्यक्तस्या । २ विज० मोह मंत्री । ३ वीर०
उवाच । ४ विज० वाच पाशै । ५ वीर० करवाम ।
६ विज० विचिन्वन्तो । ७ विज० अनिलनीरज ।

अथवा मदमिलेहाङ्गवत्यो यन्निताश्रयाः ।
 आगता ह्युपर्यं व प्रीयन्त मयि जन्तवः ॥२३॥
 मर्तुः श्लथूपर्णं स्त्रीणां परो धर्मो ह्यमायया ।
 तत्र धूर्ता व कन्यापिः प्रजानां चानुपोषणं २४
 दुःशीलो दुर्मगो ब्रह्मो जडो रोग्यघनोऽपि वा ।
 पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेऽमुमिरपातकी २५
 अस्वर्गमयश्चर्षं व फल्गु कृच्छ्रं मयावहम् ।
 शुगुप्सित व सर्वत्र औपत्यं कुलस्त्रिया ॥२६॥
 धवणावर्णनाद्यानान्मयि मावोऽनुकीर्तनात् ।
 न तथा सभिकर्षेण प्रतियात ततो गुहान् ॥२७॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति विप्रियमाकर्ष्य गोप्यो गोविन्दमापितम् ।
 विपण्णा ममसंकल्प्याभिनतामापुर्दुरत्ययाम् ॥२८॥
 कृता सुखान्यवशुष' शसनन शुष्य
 द्विषाधराणि धरणेन सुषं लिखन्त्य ।
 असैरुपात्तमपिभिः कुचकुङ्कुमानि
 तस्पुर्नृजन्त्य उरुदुःस्वमरीः स तूष्णीम् ॥२९॥
 प्रेष्टं प्रियेतरमिव प्रतिभापमाणं
 कृष्णं तदर्थविनिवर्तितसर्वकामा ।
 नेत्रे विमृश्य रुदितोपहृते स किञ्चि
 स्तरंमगद्गदगिरोऽनुवतानुरक्ता ॥ ३० ॥
 गोप्य ऊचुः—
 मैव विमोर्इति मवान्नाधितुं नृशसं
 संत्यज्य सर्वविपयोत्सव पादमूलम् ।
 मैक्ता मजस्य दुरवग्रह मा त्यजासा
 न्देवो यथाऽऽविपुरुषो मसत्ते सुसुधून् ॥ ३१ ॥
 यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृष्टिरेव
 स्त्रीणां स्वधर्म इति धर्मविदा तयोक्तम् ।
 अस्तेयमतदुपदेशपद तथीश

प्रेष्टो भवांस्तनुमृतां किल बन्धुरात्मा ॥ ३२ ॥
 कुर्वन्ति हि तयि रतिं कुशलाः स्व आत्म
 भित्यप्रिये पतिसुवादिभिरातिदैः किम् ।
 तन्नः प्रसीद परमेश्वर मा स छिन्या
 आद्यां भृतां सपि चैरादरविन्दनेत्र ॥ ३३ ॥
 पित्तं सुखेन भवताऽपहृतं गृहेषु
 यन्निर्विद्यस्युत करावपि गृह्यकृत्ये ।
 पादौ पद न चलतस्तव पादमूला
 धामः कथं प्रजमथो करसाम किं वा ॥ ३४ ॥
 सिञ्चाङ्ग नस्तदधराभृतपूरकेण
 हासाधलोककलगीतव्रह्मन्मयामिम् ।
 नो चेद्रयं भिरह्वाम्युपयुक्तदेहा
 ध्यानेन साम पदयोः पदवीं सखे ते ॥ ३५ ॥
 यद्यंशुजाश्च तव पादतलं रमाया
 दक्षधर्णं कश्चिदरप्यजनप्रियस्य ।
 अस्म्राह्म तत्रमृति नान्यसमधमङ्ग
 स्वातुं सैयाऽभिरमिता वत पारयाम् ॥ ३६ ॥
 श्रीर्यत्पदांशुजरज्जमकमे तुलसा
 लब्ध्वाऽपि वक्षसि पदं किल मृत्युञ्जयम् ।
 यसा' स्वधीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रपात
 स्तद्रथं व तव पादरजः प्रपन्नाः ॥ ३७ ॥
 तन्न प्रसीद ह्यभिनार्दन तेऽङ्गिभूतं
 प्राप्ता विद्युज्य बसवीस्तदुपासनाद्या ।
 तत्सुन्दरभित्तिरीक्षणतीव्रकाम
 ततात्मनां पुरुषधूपण देहि दास्यम् ॥ ३८ ॥
 धीश्यालकाश्रितसुखं तव कुण्डलधी
 गण्डस्थलाधरसुधं हसिताबलोकम् ।
 वृत्ताभय व मुजदण्डयुग विलोक्य
 वक्ष धिर्यकरमर्षं व मवाम दास्य' ॥ ३९ ॥
 का रूपङ्ग ते कल्पदोयसमूर्च्छितेन
 संमोहिताऽऽर्चरिवाश्रय लभिलोकयाम् ।

१ क्तम शुवपरं तद । २ विज मम । ३ विज
 कन्याभ । ४ विज कंके ह्यभिरपातकी । ५ विज म्यदुस
 वचनजागृकृतितामसुचद्विषाधराणि धरणेन मदी निगम्य' ।
 ६ नीर भयप । ७ नीर प्राप्ता मजस्य । विज मजसा
 मजेम । ८ म मजसे । ९ विज अरायेव तत्तदपि
 देववरे त्वनीस ।

१ विज विप्रियमै । २ जम वरधर । ३ विज
 तयि पदमरन्दि । ४ विज कितं सखे ते । ५ विज
 तया निरदिता । ६ विज ह्याम् । ७ विज पदावृत्ते
 पुर्णापयमादिता । ८

त्रैलोक्यसौभगमिदं च निरीक्ष्य रूपं
यद्गोद्विजद्रुममृगाः पुलकान्यविभ्रन् ॥ ४० ॥
व्यक्तं भवान्त्रजभर्यातिहरोऽभिजातो
देवो यथाऽऽदिपुरुषः सुरलोकगोप्ता ।
तन्नो निधेहि करपङ्कजमार्तवन्धो
तप्तस्तनेषु च शिरस्सु च किङ्करीणाम् ॥ ४१ ॥
श्रीशुक उवाच—
इति विक्लवितं तासां श्रुत्वा योगेश्वरेश्वरः ।
ग्रहस्य सदयं गोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ॥ ४२ ॥
ताभिः समेताभिरुदारचेष्टितः
प्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः ।
उदारहासद्विजकुन्ददीधिति-
र्व्यरोचतैणाङ्क इवोडुभिर्वृतः ॥ ४३ ॥

उपगीयमान उद्गायन्वनिताशतयूथपः ।
मालां विभ्रद्वैजयन्तीं व्यचरन्मण्डयन्वनम् ॥ ४४ ॥
नद्याः पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हिमवालुकम् ।
रेमे तत्तरलानन्दकुमुदामोदवायुना ॥ ४५ ॥
वाहुप्रसारपरिरंभकरालैकोरु-
नीवीस्तनालभननर्मनैखाग्रपातैः ।
क्ष्वेल्लयाऽवलोकहसितैर्व्रजसुन्दरीणा-
मुत्तंभयत्रतिपतिं रमयांचकार ॥ ४६ ॥
एवं भगवतः कृष्णालब्धमाना महात्मनः ।
आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां मूर्निन्योऽभ्यधिकं भुवि ॥
तासां तत्सौभगमदं वीक्ष्य मानं च केशवः ।
प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

श्रीकृष्णविरहसंतप्ताना गोपीना तमन्विष्येतस्ततो धावनं ॥ १ ॥ तासामुन्मादावस्थावर्णनं ॥ २ ॥ मध्येमार्गं दामो-
दुरपादाङ्केन सह कस्याश्चित्पादावपि दृष्ट्वा तासामधिकतापप्राप्ति ॥ ३ ॥ दृष्टायास्तस्या अपि गर्वभङ्गार्थं श्रीकृष्णेन त्यागः
॥ ४ ॥ पूर्वविस्मृष्टमिर्गोपीभिस्तया सह यमुनापुलिने श्रीकृष्णप्रतीक्षण ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच—

अन्तर्हिते भगवति सहसैव व्रजाङ्गनाः ।
अतप्यंस्तमचक्षाणाः करिष्य इव यूथपम् ॥ १ ॥
गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितै-
र्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ।
आक्षिप्तचित्ताः प्रमदा रमापते-
स्तास्ता विचेष्टा जगृहुस्तदात्मिकाः ॥ २ ॥
गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु
प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तयः ।
असावहन्वित्यबलास्तदात्मिका
न्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥

गायन्त्य उच्चैरमुमेव संहता

विर्चिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनम् ।

पप्रच्छुराकाशवदन्तरं बहि-

र्भूतेषु सन्तं पुरुषं वनस्पतीन् ॥ ४ ॥

दृष्टो वः कच्चिदश्वत्थं पुक्ष्म न्यग्रोध नी मनः ।

नन्दंस्नुर्गतो हत्वा प्रेमहासावलोकनैः ॥ ५ ॥

कच्चित्कुरवकाशोकर्नांगपुन्नागचंपकाः ।

१ वीर० जनार्ति । २ विज० न्यरीरमत् । ३ विज०
असावहन्वित्यबला । ४ विज० नावेदिषु ।

१ वीर० जुष्ट तत्तरलासङ्गिकुमदा । विज० रेमे तत्तरला-
नन्दिकुमुदा । २ विज० करालकेलीनीवी । ३ विज० कराग्र ।
४ विज० क्ष्वेलावलोक । ५ विज० स्वात्मानं । ६ विज०
आधिक्याभ्यधिकं भुवि । ७ विज० सप्तविंशोऽध्याय ।
८ विज० विचेष्ट । ९ विज० किशुक । १० विज० नन्दसू-
नुरिहागात्कि सह हासा । ११ वीर० नीपोदुंबरचन्दना ।
१२ विज० चंपक ।

रामानुजो मानिनीनामिती दर्पहरमित् ॥ ६ ॥
 कश्चिदुलसि कल्याणि गोविन्दधरणप्रिये ।
 सह लाजलिङ्गलैर्भिन्नदृष्टेऽतिप्रियोऽप्युतः ॥७॥
 मालत्वदर्शि षः फञ्चिन्मालिके जातिपूधिक ।
 प्रीतिं वो अनमन्यात् करस्पर्शेन माधव ॥८॥
 चूतप्रियालपनसासनकोपिदार
 अर्च्यैर्कवित्त्वचकुलाङ्गैर्कन्दनीपाः ।
 येऽप्येपरार्थमवर्कं यद्गुनोपकृता
 शंसन्तु कृष्णपदवीं रहितात्मनां न ॥ ९ ॥
 किं ते कृत धिति तेषो वत केशवाङ्गि
 स्पशोत्सवोत्पुलकित्वाङ्गैर्हिमासि ।
 अप्पत्तिंसांभव उरुक्रमधिक्रमाद्वा
 आहो वराहवैशुपं परिंरमयेन ॥ १० ॥
 अयेणपस्युपगतः प्रियमेह गात्रै
 स्तन्वन्द्यां सखि मुनिर्हीतिर्मैष्युतो ष ।
 कान्ताङ्गसङ्गकुचकुमुमरञ्जितायाः
 कुन्दस्रज कुलपतेरिह वाति गन्धः ॥ ११ ॥
 बाहुं प्रियास उपधाय गृहीतपद्मो
 रामानुजस्तुलसिकालिङ्गलैर्मदान्वैः ।
 अन्वीयमान इह वस्तरषः प्रणामं
 किंवाञ्जिनन्दति चरन्प्रणयावलोकैः ॥ १२ ॥
 पृच्छते वा लठा बाहूनप्यास्मिष्टा वनस्पते ।
 नूनं तत्करनेस्पृष्टा भिन्नस्पुलकान्यहो ॥१३॥
 इत्युन्मर्षवचो गोप्य कृष्णान्नेपणकातराः ।
 छीला मगवतस्तास्ता ह्यनुषङ्गस्तदास्मिका १४॥
 कस्याभित्पूतनायन्त्या कृष्णायन्त्यपिषस्तनम् ।
 तोकापित्वा रुदत्यन्या पदाङ्गं छकटायतीं १५
 दत्यापित्वा अहारात्यामेका कृष्णार्धमावनाम् ।
 रिङ्गयामास काञ्च्युर्निकर्पन्तीषोपनिर्त्येन १६॥

कृष्णरामायिते द्वे तु गोपापत्यश्च कामन ।
 वत्सायतीं हन्ति चाप्या तत्रैका तु वकायतीम् ॥
 आहूय दूरगा यद्भक्तकृष्णस्तमनुर्वर्तणीम् ।
 वेषु कणन्तीं श्रीवन्तीमन्या शसन्ति साञ्चिति ॥
 कस्यापित्त्वस्रजं न्यस्य चलन्त्याहापराननु ।
 कृष्णोऽह पश्यत गतिं ललितामिति सन्मना १९
 मा भैष्ट वातवर्षाभ्यां तन्नाणं विहित मया ।
 इत्युन्मैकन हस्तेन येतन्स्युभिदवैषरम् ॥ २० ॥
 आरुह्यैका पदाक्रम्य शिरसाहापरां नृप ।
 दुष्टाहै गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दण्डधृत् २१
 तत्रैकोवाच हे गोपा दावामि पश्यतोऽस्मजम् ।
 चतुष्पाद्यपिद्वयं वो विधास्ये धेममञ्जसा ॥२२॥
 यद्वाऽप्यनया स्रजा काचिचन्यी तत्र उत्स्रजे ।
 [यद्वाऽपि भाण्डमचारं हैयङ्गवस्तुपं सिति]
 भीता मुष्टं पिघायस्यं मेज भीतिविडम्बनम् २३
 एव कृष्णं पृच्छमाना वृन्दावनलतास्तारुन् ।
 र्मषधत् वनोद्भूय पदानि परमात्मनः ॥ २४ ॥
 पदानि व्यक्तमेतानि नन्दसुनोर्महारमन ।
 लस्यन्ते हि ध्वजांमोजवजाङ्गुलमषादिभिः ॥२५॥
 तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्विच्छन्त्योऽप्रतोऽपला ।
 वज्याः पदैः सुपूकानि विलोकयार्ता सममुवन् ॥
 कस्या पदानि जैतानि यावाया नन्दसुनुना ।
 अंसन्त्यप्रकोष्टामा करेभ्योः करिणा यथा ॥२७॥
 अनयाऽप्राधितो नूनं मगवान्हरिरीश्वरः ।
 यन्नो विहाय गोविन्दः प्रीतो यामनयप्रहः २८॥
 पन्या अहो अमी आस्यो गोविन्दाङ्गपञ्चरेणषः ।
 यान्मैक्षो रमा देवी दधुर्मुर्म्मधुनुत्तये ॥ २९ ॥
 तस्या अमूनि न क्षोर्म कुर्वन्त्युच्चैः पदानि यत् ।

१ बीर माणिनीनां पता । निज माणिनीनां योग्या
 मन्वस्य कारवाज । २ निज अजय्य । ३ बीर अक्यारि
 वाता । ४ निज मयिनो । ५ निज छमं वत । ६ निज
 वसुपा । ७ निज गीशरो व । ८ बीर परतना । निज
 पदवतेह । ९ अम करवस्यपादिम । १० निज एतवारज्य
 वद्य कोच न सन्ति । ११ बीर नि ।

१ बीर गोपवत्साञ्जिताः परा । २ बीर वत्साञ्जिता
 पतीत्यान्ना भ्रामयित्वा स्वपातवत् । कृष्णापिठा मदीयान्या
 पत्रिभ्यं तु वकायतीम् । ३ बीर बाहुवदृष्ट्या । ४ बीर
 मनुजवैती । ५ बीर शिवकोविदपेकरं । ६ बीर वज्रस्ये
 का लला काचित्त्वामायाङ्गुले द्वे । ७ बीर इवमर्धमत्रिकं ।
 ८ निज व्यपरास्त । ९ अम कटाभिति । १० निज
 करिणा । ११ बीर पान्त्रोद्योद्यो रेषाः । निज
 वाङ्गुली रया पैवी दधुर्मुर्म्मं वस्तये ।

काऽपहृत्य गोपीनां रंहो भुङ्क्तेऽच्युताधरम् ३०
 लक्ष्यन्ते पदान्यत्र तस्या नूनं तृणाङ्कुरैः ।
 खेद्यत्सुजाताद्वितलामुन्निन्ये प्रेयसीं प्रियः ३१
 ईमान्यधिकमैशानि पदानि बहतो वधुम् ।
 गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रान्तस्यै कामिनः ॥
 अत्रावरोपिता कान्ता पुष्पहेतोर्महात्मना ॥१॥]
 अत्र प्रसूनावचयः प्रियाऽर्थे प्रेयसा कृतः ।
 प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासकले पदे ॥ ३२ ॥
 केशप्रसाधनं त्वत्र कामिन्याः कामिना कृतम् ।
 तानि चूडयता कान्तामुपविष्टमिह ध्रुवम् ॥३३॥
 रेमे तथा चाऽऽत्मरत आत्मारामोऽप्यखण्डितः ।
 कामिनां दर्शयन्दैन्यं स्त्रीणां चैव दुरात्मताम् ३४
 इत्येवं दर्शयन्त्यस्ताश्चेरुर्गोप्यो विचेतसः ।
 यां गोपीमनयत्कृष्णो विहायान्याः स्त्रियो वने ॥
 सा च मेने तदाऽऽत्मानं वरिष्ठं सर्वयोपिताम् ।
 हिला गोपीः कामयाना मामसौ भँजते प्रियः ३६

ततो गत्वा वनोद्देशं दृष्ट्वा केशवमत्रवीत् ।
 न पारयेऽहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ॥३७
 एवमुक्तः प्रियामाह स्कन्ध आरुह्यतामिति ।
 ततश्चान्तर्दधे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ॥ ३८ ॥
 हा नाथ रमण प्रेष्ठ कासि कासि महाभुज ।
 दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय सन्निधिम् ३९
 अन्विच्छन्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योविदूरतः ।
 ददृशुः प्रियविश्लेषमोहितां दुःखितां सखीम् ४०
 तथा कथितमाकर्ण्य मानश्राप्तिं च माधवात् ।
 अवमानं च दौरात्म्याद्विस्मयं परमं ययुः ॥४१॥
 तैतोऽविशन्वनं चन्द्रज्योत्स्ना यावद्विभाव्यते ।
 तमः प्रविष्टमालक्ष्य ततो निववृतुः स्त्रियः ॥४२॥
 तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ।
 तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणि सस्मरुः ४३
 पुनः पुलिनमागत्य कालिन्ध्याः कृष्णभावनाः ।
 समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकाङ्क्षिताः ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

गोपीगीतं ॥ १ ॥

गोप्य ऊचुः—

जयति तेऽधिकं जन्मना व्रजः
 श्रयत इन्दिरा शर्षदत्र हि ।
 दयित दृश्यतां दिक्षु तावका-
 स्त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥
 शरदुदाशये साधुजातस-
 त्सरसिजोदरश्रीमुषा दृशा ।
 सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका
 वरद निघ्नतो नेह किं वधः ॥ २ ॥
 विपजलाप्यंयाद्वालराक्षसा-

द्वर्षमारुताद्वैद्युतानलात् ।
 वृषमर्यात्मजाद्विश्वतो भयां-
 दृषभ ते वयं रक्षिता मुहुः ॥ ३ ॥
 न खलु गोपिकानन्दनो भवा-
 नखिलदेहिनामन्तरात्मदृक् ।
 विखनसांऽर्थितो विश्वगुप्तये
 सख उदेयिवान्सात्वतां कुले ॥-४ ॥
 विरचिताभयं वृष्णिधुर्यं ते
 चरणमीयुषां संसृतेर्भयात् ।
 करसरोरुहं कान्त कामदं
 शिरसि धेहि नः श्रीकरग्रहम् ॥ ५ ॥

१ विज० एका । २ वीर० धन । ३ उभ० अय सार्ध
 श्लोकोधिक । ४ वीर० लग्नानि । ५ उभ० भाराक्रान्तानि ।
 ६ उभ० प्रलपन्त्यस्ता । ७ विज० भजते इह । ८ विज०
 साधु तत्र हि । ९ विज० त्वा दिदृक्षता त्वयि गतासवस्त्वा ।
 १० विज० जलाशयाध्याल ।

१ वीर० स्कन्धमारुह्य । २ विज० विश्लिष्टा । ३ विज० गत्वा
 वनाद्गन । ४ विज० काङ्क्षिणी । ५ विज० अष्टात्रिंशोऽध्यायः-
 ६ विज० मयाद्भया । ७ विज० मुखादृषभ । ८ विज०
 स खलु । ९ विज० सार्चितो । १० विज० वर्यं ते शरण ।

प्रेजजनार्तिहन्धीर योपितां
 निजजनसयध्वंसनमित् ।
 मज सखे मेवत्तिकरी* स नो
 जलरुहाननं चारु दर्शय ॥ ६ ॥
 प्रणतदेहिनां पापकर्षणं
 वृणचराजुर्गं धीनिफेतनम् ।
 फणिकणापितं ते पदांबुजं
 कृष्टु कृचेपु नः कृन्वि ह्य्यम् ॥ ७ ॥
 मधुरया गिरा वस्युवाचयया
 पुधमनोमया पुष्करेक्ष्ण ।
 विधिकरीरिमा धीर मृषती
 रघरसीधुनाऽऽप्यामयख नः ॥ ८ ॥
 तव कषामूर्तं तप्तजीवन
 कषिमिरीडितं कल्मपापहम् ।
 भवणमङ्गलं भीमदाततं
 स्रवि गृणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥ ९ ॥
 प्रहसितं प्रिय प्रेमधीक्षणं
 विहरणं च ते ध्यानमङ्गलम् ।
 रहसि संविदो या हृदिस्पृष्टः
 कृहक नो मनः क्षोभयन्ति हि ॥ १० ॥
 अलसि यद्रज्याचारयन्मथ
 अलिनसुन्दरं नाथ ते पदम् ।
 शिलहृणाङ्कुरं सीदधीति न*
 कठिलतां मनः कान्त गच्छति ॥ ११ ॥
 दिनपरिक्षये नीलकन्तलै
 र्भनरुहाननं विभ्रदाहृतम् ।
 धनरजखलं दर्शय मुहु
 र्भनसि नः सर धीर यच्छसि ॥ १२ ॥

प्रणतकामठ पद्मजाचितं
 घरणिमण्डनं ध्येयमापदि ।
 शरणापङ्कजं शन्तमं च ते
 रमण नः स्तनेष्वर्पयाषिहन् ॥ १३ ॥
 सुरतवर्धनं शोकनाशनं
 स्वरितवेशुना सुष्टु जुंषितम् ।
 इतररागविस्मरणं नृणां
 वितर धीर नस्तेऽपरासृतम् ॥ १४ ॥
 अटति मन्त्रवानहि काननं
 शुटिर्गुगायते तामपमताम् ।
 कृटिलकन्तलं भीमखं च ते
 अह उदीक्षतां पस्मकृद्दृशाम् ॥ १५ ॥
 पशिसुतान्वयभ्रातृबा चवा
 नतविलङ्घ्यं तेऽन्येष्युवागता* ।
 गतिविदस्तषोऽतीतमोहिता
 कितव योपित* कस्त्यक्षेभिधि ॥ १६ ॥
 रहसि संविदं ह्य्यमोदय
 प्रहसिताननं प्रेमधीक्षणम् ।
 ब्रह्मदुरःभियो धीरैष धाम त
 सुदुरतिस्पृहा मृषते मनः ॥ १७ ॥
 मज्जनौकसां स्पकिरङ्ग ते
 ह्य्यभिनह्य्यलं विभ्रमङ्गलम् ।
 त्येज मनाक नस्तरंस्पृहात्मनां
 खजनहृष्टुजां यमिपूदनम् ॥ १८ ॥
 र्भते मुजावचरणांशुर्ह स्तनेपु
 नीता* शनैः प्रिय दधीमहि कर्कशेषु ।
 तेनाटधीमटसि तव्यथते न किञ्चि
 त्कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्मेघदायुषां न ॥ १९ ॥

इति भीमभ्रातृगावते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

१ मित्र अर्धं शोको श्रितौकशयया वर्तते । २ मित्र मये किरुषीः । ३ मित्र कर् । ४ धनं वनरजखलं ।

१ धीर बुद्धि युगावते । २ मित्र जलवशीयतां पद्म सुरतां । ३ धीर तेन्येष्युता । ४ मित्र धीर योस्य ते । ५ मित्र भव । ६ मित्र अर्धं शोको भादि । ७ मित्र एकोत्रिंशोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

शोचतां गोपीतां मध्ये श्रीकृष्णस्य प्रादुर्भावः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति गोप्यः प्रगायन्त्यः प्रलपन्त्यश्च चित्रधा ।
 रुरुदुः सुस्वरा राजन् कृष्णदर्शनलालसाः ॥१॥
 तासामाविरभूच्छौरिः सयमानमुखांबुजः ।
 पीतांबरधरः स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथः ॥२॥
 तं विलोक्यागतं प्रेष्टं ग्रीत्युत्फुल्लदृशोऽज्वलाः ।
 उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वः प्राणमिवाऽऽगतम् ॥३॥
 [कृष्णस्य मुखलावण्यसुधां नयनभाजनैः ।
 आपीयापीय नातृप्यन्सन्तस्तच्चरणं यथा ॥१॥]
 काचित्करांबुजं शौरैर्जगृहेऽञ्जलिना मुदा ।
 काचिद्धारं तद्गाहुर्मसे चन्दनभूषितम् ॥ ४ ॥
 काचिदञ्जलिनाऽगृह्णात्तन्वी तांबूलचर्वितम् ।
 एका तदङ्घ्रिकर्मलं संतप्ता स्तनयोरघात् ॥ ५ ॥
 एका भुक्कुटिमावध्य प्रेमसंरंभविह्वला ।
 भ्रैन्तीवैश्वत्कर्टाक्षेपैः संदष्टदशनच्छदा ॥ ६ ॥
 अपराऽनिमिषं हृग्भ्यां जुषाणा तन्मुखांबुजम् ।
 आपीतमपि नातृप्यत्संतस्तच्चरणं यथा ॥ ७ ॥
 तं काचिन्नेत्रनन्ध्रेण हृदि कृत्य निमील्य च ।
 पुलकाङ्गद्युपगुह्याऽऽस्ते योगीवाऽऽनन्दसंप्रुता ॥८॥
 सर्वास्ताः केशवालोकरमोत्सवनिर्वृताः ।
 जह्विर्विरहजं तापं प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ॥९॥
 ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतो वृतः ।
 व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥१०॥
 ताः समादाय कालिन्ध्या निर्विश्य पुलिनं विशुः ।
 विकसत्कुन्दमन्दारंसुरभ्यनिलपट्टपदम् ॥ ११ ॥
 शरच्चन्द्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमःशिवम् ।

कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकम् ॥१२॥
 तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्भुजो
 मनोरथान्तं श्रुतयो यथा ययुः ।
 स्वैरुत्तरीयैः कुचकुङ्कुमाङ्कितै-
 रचीकृपन्नासनमात्मबन्धवे ॥ १३ ॥
 तत्रोपविष्टो भगवान्स ईश्वरो
 योगेश्वरान्तर्हृदि कल्पितासनः ।
 चकास गोपीपरिपद्गतोऽर्चित-
 स्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् ॥ १४ ॥
 सभाजयित्वा तमनङ्गदीपनं
 सहासलीलेक्षणविभ्रमंभ्रुवा ।
 संस्पर्शनेनाङ्ककृताङ्घ्रिहस्तयोः
 संस्तुत्य ईपत्कुपिता वभाषिरे ॥ १५ ॥
 गोप्य ऊचुः—

भजतोऽनुभजनत्येक एक एतद्विपर्ययम् ।
 नोभयांश्च भजनत्येकं एतन्नो ब्रूहि साधु भोः १६
 श्रीभगवानुवाच—
 मिथो भजन्ति ये सख्यः स्वार्थैकान्तोद्यमा हि ते ।
 न तत्र सौहृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्धि नान्यथा १७
 भजनत्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा ।
 धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः ॥१८॥
 भजतोऽपि न वै केचिद्भजनत्यभजतः कुतः ।
 आत्मारामा ह्यासकामा अकृतज्ञा गुरुदुहः ॥१९॥
 नाहं तु सख्यो भजतोऽपि जन्तू-
 न्भजाम्यमीपामनुवृत्तिवृत्तये ।
 [तिथैव मत्तः फलसंपदः स्यु-
 र्ब्रुवावचाः कल्पतरोरिवाथिनाम् ।]

१ उम० सुस्वर । २ वीर० अयं श्लोकोऽधिक । ३ वीर०
 द्वभार । ४ विज० युगलं । ५ विज० प्रलवैक्ष । ६ उम०
 कटाक्षेण । ७ विज० अनिमिष हृग्भ्यां । ८ विज० निर्भरा ।
 ९ विज० जन । १० विज० सुरतानिल ।
 भाग. ६२

१ विज० कृष्णेहायस्त । २ वीर० विभ्रमंभ्रुव. । ३ विज०
 संस्पर्शनेोत्काङ्ककृताङ्घ्रिहृच्छय । ४ उम० सस्तभ्य । ५ उम०
 भजनत्यन्ये । ६ विज० स्वार्थं तद्धि नान्यथा । ७ विज०
 मनुवृत्तयो यथा । ८ विज० इदमर्थमधिक ।

यथाञ्जनो लम्बघने विनष्टे
तच्चिन्त्याञ्ज्यभिमृतो न वेद ॥ २० ॥
एष मद्दर्योऽङ्घ्रितलोकवेद
स्नानां हि वो मय्यनुवृत्तयेऽजलाः ।
ममा परोक्ष मज्जता तिरोहितं

इति भीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

श्रीकृष्णस्य गोपिकाभिस्सह रासक्रीडावर्णनम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्थं भगवतो गोप्यः शुक्ता वाचः सुपेक्षलाः ।
जहुर्पिरह्वं तापं संदङ्गोपथिताक्षिप ॥ १ ॥
तथाञ्ज्रमत गोविन्दो रासक्रीडामनुव्रतैः ।
स्त्रीनैरन्वित प्रीतेरन्योन्यापद्मपाङ्गुभिः ॥ २ ॥
रासोत्सवः संप्रवृत्तो गोपीमण्डलमण्डितः ।
योगेश्वरेण कृष्येन घासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ।
प्रपिष्टेन गृहीतानां कण्ठे स्थनिकैर्त्नय ॥ ३ ॥
यं मन्वेरभ्रमस्त्रावद्विमानश्चतसंकुलम् ।
दिवौकसां सदाराणामौत्सुक्यापहृतात्मनाम् ॥ ४ ॥
उतो दुन्दुभयो नेर्दुर्निपेतं पुष्यहृष्टयम् ।
जगुर्गं चर्वपतयं सखीकास्तघयोऽमलम् ॥ ५ ॥
घलपानां नूपुराणां किङ्किणीनां च योपिताम् ।
सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलो रासमण्डले ॥ ६ ॥
तत्रासिद्भुशुमे तामिर्भगवान्देवकीसुतः ।
मध्ये मणीनां हेमानां महामरकतो यया ॥ ७ ॥
पादन्वासैर्भुजपिधुतिभिः सस्मितैर्भूषितार्च
भोग्यन्मन्वैभ्रमसकुचपटं कण्ठलैर्गण्डिमोलैः ।
स्विद्यन्मृष्यं कपररश्मनाप्रययं कृष्णवध्मो
गापन्त्यस्तं वदित इव ता मेघचक्र विरेनु ॥ ८ ॥

भाञ्ज्यधितुं मार्शय तस्त्रिय प्रियाः ॥ २१ ॥
न पारयेऽहं निरवषसंयुजां
स्वसाधुकृत्यं विधुघायुपाञ्जपि वः ।
या मौज्जन्तुर्ज्वरगेह्यङ्गुला
संभ्रम्यं तैः प्रतिघातु साधुना ॥ २२ ॥

उषैर्बर्गुर्नृत्यमाना रक्तकण्ठो रतिप्रिया ।
कृष्णामिमर्शमुदिता यद्गीतेनेदमाहृतम् ॥ ९ ॥
काचित्समं मुकुन्देन स्वरजावीरमिभिताः ।
उभिन्य पूजिता तेन प्रीयता साधुसाञ्चिति ।
तदेव ध्रुवमुभिन्ये तस्य मान च बहदात् ॥ १० ॥
काचित्रासपरिभ्रान्ता पार्श्वस्यस्य गदासुतः ।
अग्राह बाहुना स्कन्धं ऋषयद्रलयमल्लिका ॥ ११ ॥
तत्रैकासगतं बाहुं कृष्णस्योत्पलसौरमम् ।
चन्दनालित्तमाप्राय इष्टरोमा शुशुभ इ ॥ १२ ॥
कस्याभिमार्द्यविधिस्तकुण्डलत्वियमण्डितम् ।
गण्डं गण्डे संदधत्या अदापांपूलचर्वितम् ॥ १३ ॥
नृत्यन्ती गायत्री काचित्कृष्णनूपुरमेखला ।
पार्श्वस्याप्युतइत्सार्जं भ्रान्ताऽध्यात्सन्नयो शियम्
गोप्यो लम्बाञ्च्युतं कान्तं त्रिय एकान्तवष्टमम्
गृहीतकण्ठ्यस्तरोर्म्यां गायन्त्यस्तं विजदिर ॥ १५ ॥
कर्णोत्पलालकविटङ्ककपोलपरमं
यन्मभियो घलयन्नूपुरयोपवापैः ।
गोप्य समं भगवता ननृतुः संकिश

१ विरः साधुभिर्गुं मार्शय मो दिवं । २ अतः सुगाय
इत्थं । ३ विरः ना मो मन्वे हुन्व । ४ यो र संविद्य ।
५ विरः इति प्रियायां योऽयुगा । ६ विरः तिपो-
ऽप्यायः । ७ विरः वेद्य इत्यमरा । ८ विरः तवत्क
वरजिघा । ९ विरः भुषितः । १ विरः गण्डयन्
अभिरयता आरा । ११ विरः अ ।

१ विरः मद्दर्शितः । २ विरः तातद्वोच । ३ विरः
मिच्छतिभयः । ४ विरः यन्मन्वेत कमशावत् । ५ विरः
भौतपुत्रमिदहाय । ६ विरः वेद्यो यत्तपेद्युः । ७ विरः
एवमिति ।

सस्तस्रजो अमरगायकरासगोष्ठ्याम् ॥ १६ ॥

एवं परिष्वङ्गकराभिर्मर्श-

स्त्रिग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः ।

रेमे रमेशो ब्रजसुन्दरीभि-

र्यथाऽर्भकः स्वप्रतिविंविभ्रमः ॥ १७ ॥

तदङ्गसङ्गप्रमुदाकुलेन्द्रियाः

केशान्दुकूलं कुचपट्टिकां वा ।

नाङ्गः प्रतिव्योढुमलं ब्रजस्त्रियो

विस्रस्तमालाभरणाः कुरुद्रह ॥ १८ ॥

कृष्णविक्रीडितं वीक्ष्य मुमुहूः खेचरस्त्रियः ।

कामार्दिताः शशाङ्कश्च सगणो विसितोऽभवत् १९

कृत्वा तावन्तमात्मानं यावतीर्गोपयोपितः ।

रेमे स भगवांस्ताभिरात्मारामोऽपि लीलया ॥ २०

तासामतिविहारेण श्रान्तानां वदनानि सः ।

ग्रामृजत्करुणः प्रेम्णा शन्तमेनाङ्ग पाणिना २१

गोप्यः स्फुरत्पुरटकुण्डलकुन्तलत्वि-

ङ्गण्डश्रिया सुधितहासनिरीक्षणेन ।

मानं दधत्य ऋपभस्य जगुः कृतानि

पुण्यानि तत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः ॥ २२ ॥

ताभिर्युतः श्रममपोहितुमङ्गसङ्ग-

र्घृष्टस्रजः सङ्कुचकुङ्कुमरञ्जितायाः ।

गन्धर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः

श्रान्तो गजीभिरभिराडिव भिन्नसेतुः ॥ २३ ॥

सौभैखलं युवतिभिः परिषिच्यमानः

प्रेम्णोक्षितैः प्रहसतीभिरितस्ततोऽङ्ग ।

वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो

रेमे खयं खरतिरत्र गजेन्द्रलीलः ॥ २४ ॥

ततश्च कृष्णोपवने जलस्थल-

प्रसूनगन्धानिलजुष्टदिकटे ।

चचार भृङ्गप्रमदागणावृतो

यथा मदच्युद्विरदः करेणुभिः ॥ २५ ॥

एवं शशाङ्कांशुविराजिता निशाः

स सत्यकामोऽनुरतावलागणः ।

सिषेव आत्मन्यवरुद्धसौरतः

सर्वाः शरत्काव्यकथा रसाश्रयाः ॥ २६ ॥

राजोवाच—

संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च ।

अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः ॥ २७ ॥

स कथं धर्मसेतूनां वक्ता कर्ताऽभिरक्षिता ।

प्रतीपमाचरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनम् ॥ २८ ॥

आप्तकामो यदुपतिः कृतवान्यै जुगुप्सितम् ।

किमभिप्राय एतन्नः संशयं छिन्धि सुव्रता ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच—

धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसम् ।

तेजीयसां न दोषाय बह्वैः सर्वभुजो यथा ॥ ३० ॥

नैतत्समाचरेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वरः ।

विनश्यत्याचरन्मौढ्याद्यथाऽरुद्रोऽब्धिजं विषम् ३१

ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाऽऽचरितं क्वचित् ।

तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥

कुशलाचरितेनैपामिह स्वार्थो न विद्यते ।

विपर्ययेण वाऽनर्थो निरहङ्कारिणां प्रभो ॥ ३३ ॥

किमुताखिलसत्त्वानां तिर्यच्चात्यैदिवौकसाम् ।

ईशितुश्चेशितव्यानां कुशलाकुशलान्वयः ॥ ३४ ॥

यत्पादपङ्कजपरागनिषेवतृप्ता

योगप्रभावविधुताखिलकर्मबन्धाः ।

स्वैरं चरन्ति मुनयोऽपि न नह्यमाना-

स्तस्येच्छयात्तवपुषः कुत एव बन्धः ॥ ३५ ॥

१ विज० कामिनीभिर्यथा स्वतन्त्र प्रतिघं विर्द्धयन् ।

२ विज० प्रमदाकुले । ३ विज० लक्ष्मि पतिं वोढु । ४ उभ०

माल्या । ५ विज० व्यसुधन्त सुरस्त्रिय । ६ उभ० राम

भगवास्तामि । ७ विज० स्फुरन्मकरकुण्डल । ८ विज०

सुरतहास । ९ विज० ताभिर्युयो । १० विज० ध्वस्तस्रज ।

११ वीर० स्वकुच । विज० सुकुच । १२ विज० सोन्तर्जले ।

१३ वीर० प्रेम्णोक्षित । विज० प्रेमेक्षितप्रहसिताभिर-

भिष्टताङ्ग ।

१ विज० सौभग । २ विज० आत्मारामो । ३ विज०

साहस । ४ उभ० नश्यत्याश्वाचर । ५ विज० रुद्रोपिबद्धिपं ।

६ वीर० बुद्धिमानेतदाचरेत् । विज० बुद्धिमात्रेतदाचरेत् ।

७ उभ० मिह चार्थो । ८ विज० चानर्थो ।

गोपीनां सत्यतीनां च सर्वेषामेव देहिनाम् ।
 योन्तधरति सोऽध्यक्ष' क्रीडनेनेह देहमाका॥३६॥
 अनुग्रहाय भूतानां मालुप देहमास्येत् ।
 भवते तौदशी' क्रीडा याः शुला उत्परो भवेत्॥
 नास्यन्खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया ।
 मन्यमाना' स्वपार्श्वस्थान्खान्खान्दारान्प्रऔकसः ।

ब्रह्मरात्र उपावृत्ते वासुदेवानुमोदिता ।
 अनिच्छन्त्यो ययुर्गोप्स स्वगृहान्मगधत्रिया ३९
 विक्रीडितं ब्रजवधूमिरिदं च विष्णो'
 भद्रान्वितोऽनुभृशुपादय वर्णयेद्य' ।
 मक्ति परां भगवति प्रतिलम्ब्य काम
 हृद्रोगमांशपद्दिनोत्यचिरेण धीर ॥ ४० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्याय' ॥ ३४ ॥

सर्पप्रकृत मन्त्रस्य श्रीकृष्णेन मोचनम् ॥ १ ॥ सप्तशुद्धासुरवधः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

एकदा देवयात्रायां गोपालां ज्ञातकौतुका ।
 अनोभिरनङ्गुक्तं' प्रययुस्त्वैविकावनम् ॥ १ ॥
 तत्र स्नात्वा सरसत्वां देव पशुपतिं विभ्रुम् ।
 आनर्तुरर्हणैर्मथया देवीं च नृपतेश्विकाम् ॥२॥
 गावो हिरण्यं पासांसि मधु मध्यममाहता ।
 प्राद्वणभ्यो ददु सर्वे दयोनः प्रीयतामिति॥३॥
 ऊयु' सरस्यतीतीरे जलं प्राप्य धृतप्रता ।
 रजनीं तां महामागा नन्दमुनन्दकोटय' ॥ ४ ॥
 कथिन्महानदिस्रामिन्त्रिपिनऽतिमुमुक्षित' ।
 यदृच्छयाऽऽजातो नन्द' गयानसुरगोभ्रसीत् ॥५॥
 म चुक्रोऽदादिना प्रसत कृष्णकृष्ण महानयम् ।
 सर्पो मां प्रसते सात प्रपन्नं परिमोचय ॥ ६ ॥
 तस्य पात्रन्दितं भुला गोपाला महसोत्थिता ।
 प्रसं च दृष्ट्वा विभ्रान्ता' सप विष्ययुस्त्वमुक्' ७
 अलातदग्गमानो'पि नामुखापसुरद्रुमः ।
 तमभ्युत्थयदाऽभ्यस्य भगवान्मासतां पति' ॥८॥

स वै भगवत् श्रीमत्पादस्पर्शहताशुभ ।
 भेजे सर्पवपुर्द्विता रूपं विद्याधराचितम् ॥ ९ ॥
 तमपृच्छद्वृषीकन्न' श्रणत समुपसितम् ।
 दीप्यमानन वपुषा पुरुषं हेममाञ्जिनम् ॥ १० ॥
 को भवान्परया लक्ष्म्या रोषतेऽद्भुतदर्शनः ।
 कथं जुगुप्सितामेतां गतिं वा प्रापितोऽवश ११
 सर्प उवाच—
 अहं विद्याधर' कथित्युदर्शन इति श्रुत' ।
 धिया शैरूपसंपत्त्या विमानेर्नाचरन्दिश' ॥१२॥
 ऋषीन्विरूपानद्विरस' प्रोहसं रूपदर्पित ।
 वैरिमां प्रापितो योनिं प्रलम्बं' स्वन पाप्मना १३
 क्षापो मञ्जुग्रहायैव कृतस्तैः कस्यात्मभिः ।
 यदह लोकागुण्या पैदा सृष्टो हेताशुभ ॥१४॥
 त ताऽहं भयभीतानां प्रपन्नानां भयापहम् ।
 आपृच्छे क्षापनिमुक्त पादस्पर्शदमीवहन् ॥१५॥
 प्रपन्नोऽग्नि महायोगिन्महापुरुष सत्पत ।
 अनुजानीह मां देवं सवटोऽधरेभर ॥ १६ ॥

१ कीर सर्वेषां कानि । वित्र सर्वेषामग्निः । २ उम
 ल्य मोचनवद । ३ वित्र कलत्रम् । ४ वित्र साभिपः ।
 ५ वित्र सासको कीर्त्तयो । ६ उम श्रुत् । ७ वित्र
 दिग्बलवर्त्तनी । ८ उम कतवताः । वित्र सवदने
 सवदवादनः । ९ उम कभ्रान्ता ।

१ कीर भाद्र विपुनो । २ वित्र एषविद्योऽभावाः ।
 ३ कीर ह्यमहात्म । ४ कीर रक्षसाः । ५ कीर ह्यम ।
 ६ कीर विमानन चरिदिता । ७ कीर प्रह्लादम् ।
 ८ वित्र प्रपन्नः । ९ वित्र सासवदने । १ कीर
 गता । ११ उम इत्यम् ।

ब्राह्मदण्डाद्रिमुक्तोऽहं सद्यस्तुऽच्युत दर्शनात् ।
यन्नाम गृह्णन्नेखिलान् श्रोतृनात्मानमेव च ।
सद्यः पुनाति किं भूयस्तस्य स्पृष्टः पदा हि ते १७
इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं परिक्रम्याभिवन्द्य च ।
सुदर्शनो दिवं यातः कृच्छ्रान्नन्दश्च मोचितः १८
निशाम्य कृष्णस्य तदात्मवैभवं
ब्रजौकसो विस्मितचेतसस्ततः ।
समाप्य तस्मिन्नियमं पुनर्ब्रजं
नृपाऽऽययुस्तत्कथयन्त आदृताः ॥ १९ ॥
कदाचिदथ गोविन्दो रामश्चाद्भुतविक्रमः ।
विजहत्तुर्वने रात्र्यां मध्यगो ब्रजयोषिताम् ॥ २० ॥
उपगीयमानो ललितं स्त्रीजनैर्वद्धसौहृदैः ।
स्वलङ्कतानुलिप्ताङ्गौ स्रग्विणौ विरजोवरौ ॥ २१ ॥
निशामुखं मानयन्तावुदितोऽपतारकम् ।
मल्लिकागन्धमत्तालिजुष्टं कुमुदवायुना ॥ २२ ॥
जगतुः सर्वभूतानां मनःश्रवणमङ्गलम् ।
तौ कल्पयन्तौ युगपत्स्वरमण्डलमूर्च्छितम् ॥ २३ ॥
गोप्यस्तद्रीतमाकर्ण्य मूर्च्छिता नाविदन्नुप ।

संसिद्धुकूलमात्मानं स्रस्तकेशस्रजं ततः ॥ २४ ॥
एवं विक्रीडतोः स्वैरं गायतोः संप्रमत्तवत् ।
शङ्खचूड इति ख्यातो धनदानुचरोऽभ्यगात् २५
तयोर्निरीक्षतो राजंस्तन्नाथं प्रमदाजनम् ।
क्रोशन्तं कालयामास दिश्युदीच्यामशङ्कितः २६
क्रोशन्तं कृष्णरामेति विलोक्य स्वपरिग्रहम् ।
यथा गा दस्युना ग्रस्ता भ्रातरावन्वधावताम् २७
मा भैष्टेत्यभयारावौ शालहस्तौ तरखिनौ ।
आसेदतुस्तं तरसा क्षरितं गुह्यकाधमम् ॥ २८ ॥
स वीक्ष्य तावनुप्राप्तौ कालमृत्यू इवोद्विजन् ।
विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवजीवितेच्छया ॥ २९ ॥
तमन्वधावद्गोविन्दो यत्रयत्र स धावति ।
जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नं तस्थौ रक्षन् स्त्रियो बलः ३०
अविदूर इवाभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः ।
जहार मुष्टिनैवाङ्ग सहचूडामणिं विभुः ॥ ३१ ॥
शङ्खचूडं निहत्यैवं मणिमादाय भास्वरम् ।
अग्रजार्थाददत्प्रीत्या पश्यन्तीनां च योषिताम् ३२

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोधे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

गोपिकायुगलगीतं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्भुतचेतसः ।
कृष्णलीलाः प्रगाथन्त्यो निन्दुर्दुःखेन वासरान् १
गोप्य ऊचुः—
वामषाहुकृतवामकपोलो
वलिगतभ्रुरधरार्पितवेषुम् ।
कौमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्ग
गोप्य ईरयति यत्र मुकुन्दः ॥ २ ॥

व्योमयानं वनिताः सह सिद्धै-
र्विस्मितास्तदुपधार्य सलज्जाः ।
काममार्गणसमर्पितचित्ताः
कश्मलं यद्युरपस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥
हन्त चित्रमबलाः शृणुतेदं
हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ।
नन्दसूनुरयमार्तजनानां

१ विज० ऽद्भुत । २ वीर० त्रिखिलान् । ३ उभ०
भिवाच च । ४ वीर० मध्ये गोब्रज । ५ वीर० मूर्च्छन ।
विज० मूर्च्छना । ६ उभ० लीला । ७ उभ० वेणु ।

१ विज० श्यदुकूल । २ विज० निरीक्षतोरिव । ३ विज०
तालहस्तौ मनस्विनी । ४ विज० जीवनेच्छया । ५ विज०
भास्वरं । ६ वीर० अग्रजाय ददौ प्रीत्या । ७ विज०
द्वात्रिंशोऽध्याय । ८ विज० हारभास । ९ उभ० स्थित ।

नर्मदो बहिं कृजितवेषुः ॥ ४ ॥
 बृन्दक्षो ब्रह्मरूपा मृगगाधो
 वेषुवाद्यहृतचेतस आरात् ।
 दन्तदष्टकमला घृतकर्णा
 निद्रिता लिखितचित्रमिषाऽऽसन् ॥ ५ ॥
 बहिं गल्लभकषात्पुलासै
 र्बद्धमल्लपरिधर्हविहंब* ।
 कर्हिचित्समल आलि स गोपै
 र्गाः समाह्वयति यत्र सुहृन्द* ॥ ६ ॥
 सर्हि ममगतय* सरितो वै
 तस्पदांमुञ्जरबोऽनिलनीतम् ।
 सैशूह्रयतीर्षभमिवाबहुपुष्पाः
 प्रेमवेषितसृजा* स्तिमिताय* ॥ ७ ॥
 अनुधरैः समनुवर्णितवीर्यं
 आदिपुरुष इवाचलमृतिः ।
 वनचरो गिरितटेपु चरन्ती
 वेंजुनाऽऽह्वयति गा* स यदा हि ॥ ८ ॥
 वनलतास्तरय आत्मनि विष्णुं
 व्यञ्जयन्त्य इव पुष्पफलाढ्याः ।
 प्रणतमारषिटपा मधुघारा*
 प्रेमहृष्टतनव* सद्युजः स ॥ ९ ॥
 दर्शनीयेतिलको वनमाला
 दिव्यगन्धतुलसीमधुमसैः ।
 अलिकुलैरलघुगीतममीष्ट-
 मारिंनन्वर्हि सैन्धितवेषु* ॥ १० ॥
 सरसि सारसईसविहङ्गा
 आरुगीतहृतचेतस एत्य ।
 हरिसुपासत ते यतषिप्ता
 हन्त मीलितदक्षो धृतमौनाः ॥ ११ ॥
 सहमलः स्रगवर्तसविलासः
 सानुपु क्षितिमृतो प्रजदेभ्यः ।

१ मित्र समदो । २ मित्र एस । ३ मित्र आद्य
 व्ययसि वा बहु । ४ मित्र हृतवैगाः । ५ मित्र वसनीय
 निरुधेयक्रमाकाः । ६ मित्र मादियपदि । ७ गौर संदि
 तवैः । ८ गौर वतवीगाः ।

हर्षयन्वर्हि वेषुरवेष
 जातहर्ष उपरंमेति विश्वम् ॥ १२ ॥
 महदतिक्रमयद्यद्विदितचेता
 मन्दमन्दमनुगर्जति मेघ ।
 सुहृदमभ्यवर्षत्सुमनोमि
 श्लायया च विदर्षत्यतपत्रम् ॥ १३ ॥
 विविधगोपचरवेषु विदग्धो
 वेषुवाद्य उर्वेषा निजशिक्षाः ।
 तव सुत* सति यदाऽध्वरविंवे
 दचवेषुरनयत्स्वरजासीः ॥ १४ ॥
 सेषनक्षत्रदुपचार्य सुरेशा*
 शक्यवर्षपरमेष्ठिपुरोगाः ।
 क्वय आनतकन्धरषिप्ताः
 कश्मल मयुरनिमित्ततत्त्वाः ॥ १५ ॥
 निलपदाढ्यदलैर्ध्वजवज्र
 नीरसाङ्कुशविषित्रलामैः ।
 प्रजस्रव क्षमयन्सुरगोर्द
 र्भर्षधुर्यगतिरीक्षितवेषुः ॥ १६ ॥
 त्रैजसि तेन वयं सपिलास
 पीषणापितमनोमषवेगा* ।
 कुञ्जगतिं गमिता न विदाम*
 कश्मलेन क्वरं वसनं वा ॥ १७ ॥
 मणिघरः क्वचिदागभेयन्गा
 मास्रया दमितग घतुलस्याः ।
 प्रणयिनोऽनुचरस कदासि
 प्रक्षिपन्सुखमगायत यत्र ॥ १८ ॥
 कणितवेषुंरवधञ्जितषिप्ताः
 कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिष्ण* ।
 गुणगोपार्जमनुगत्य हरिष्णो

१ मित्र आह्वयपदि । २ गौर उपरंमितविधा ।
 ३ मित्र विद्वेषे चितपत्रं । ४ मित्र मयुरं मित्रशिपां ।
 ५ मित्र सुमयतः । ६ मित्र कन्धरगात्राः । ७ मित्र
 प्रजसितेन । ८ मित्र प्रजः । ९ मित्र वागमवन्धाः ।
 १० मित्र सैशुपवषितविद्याः कृष्णमीशुरसुहृन् ।
 ११ गौर शकार्जवमनुगत् ।

हा इव विमुक्तगृहाशाः ॥ १९ ॥
 तामकृतकौतुकवेधो
 तोधनवृत्तो यमुनायाम् ।
 इतुरनघे तव वत्सो
 ः प्रणयिनां विजहार ॥ २० ॥
 वायुरुपवात्यनुकूलं
 यन्मलयजस्पर्शेन ।
 नस्तमुपदेवगणा ये
 गीतवलिभिः परिवव्रुः ॥ २१ ॥
 लो व्रजगवां यदैगध्रो
 त्मानचरणः पथि वृद्धैः ।
 ह्यगोधनमुपोह्य दिनान्ते
 त्वेणुरनुगेडितकीर्तिः ॥ २२ ॥
 सवं श्रैमरुचाजपि दृशीना-

मुन्नयन्खुररजश्छरितस्रक् ।
 दित्सयैति सुहृदाशिष एष
 देवकीजठरभूरुडुराजः ॥ २३ ॥
 मदविघूर्णितलोचन ईष-
 न्मानदः स्वसुहृदां वनमाली ।
 वदरपाण्डुवदनो मृदु गण्डं
 मण्डयन्कनककुण्डललक्ष्म्या ॥ २४ ॥
 यदुपतिद्विरदराजविहारो
 यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ।
 मुदितवक्त्र उपयाति दुरन्तं
 मोचयन्व्रजगवां दिनतापम् ॥ २५ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं व्रजस्त्रियो राजन्कृष्णलीलानु गायतीः ।
 रेमिरेऽहस्सु तच्चित्तास्तन्मनस्का महोदयाः ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

अरिष्टनामकवृषभासुरवधः ॥ १ ॥ नारदेन कंसाय श्रीकृष्णबलरामयोः देवकीरोहिणीपुत्रत्वकथनं ॥ २ ॥ [कंसेन
 त्मातरि द्रुमिलनामकगन्धर्वात् स्वस्योत्पत्तिकथाकथनं ॥ ३ ॥] श्रीकृष्णरामयोरानयनार्थं कसेनाक्रूरप्रेषणं ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—
 अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुरः ।
 महीं महाककुत्कायः कंषयन्खुरविक्षताम् ॥ १ ॥
 रंभमाणः खरतरं पदा च विलिखन्महीम् ।
 उद्यम्य पुच्छं वप्राणि विषाणाग्रेण चोद्धरन् ॥ २ ॥
 किञ्चित्किञ्चिच्छकृन्मुञ्चन्मूत्रयंस्तब्धलोचनः ।
 यस्य निर्हादितेनाङ्ग निष्ठुरेण गवां नृणाम् ॥ ३ ॥
 पतन्त्यकालतो गर्भाः स्रवन्ति स भयेन वै ।
 निर्विशन्ति घना यस्य ककुच्चलशङ्कया ॥ ४ ॥
 तं तीक्ष्णभृङ्गमुद्रीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्रसुः ।

पशवो दुद्रुवुर्भीता राजन्सन्त्यज्य गोकुलम् ॥ ५ ॥
 कृष्णकृष्णेति ते सर्वे गोविन्दं शरणं ययुः ।
 भगवानपि तद्वीक्ष्य गोकुलं भयविह्वतम् ॥ ६ ॥
 मा भैष्टेति गिराश्चास्य वृषासुरमुपाह्वयत् ।
 गोपालैः पशुभिर्मन्द त्रासितैः किमसत्तम ॥ ७ ॥
 बलदर्पहाडं दुष्टानां त्वद्विधानां दुरात्मनाम् ।
 इत्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्टं तलशब्देन कोपयन् ॥ ८ ॥
 सख्युरंसे भुजाभोगं प्रसार्यावस्थितो हरिः ।
 सोऽप्येवं कोपितोऽरिष्टः खुरेणावनिमुल्लिखन् ।
 उद्यत्पुच्छभ्रमन्मोघः क्रुद्धः कृष्णमुपाद्रवत् ॥ ९ ॥
 अग्रन्यस्तविषाणाग्रः स्तब्धासुरलोचनोऽच्युतम् ।

१ विज० गृहेशा । २ वीर० शर्मद । ३ विज० यद-
 गाथो । ४ विज० रजुगोद्धृत । ५ वीर० स्मररुजास्तद-
 शीना । विज० श्रममपोह्य दृशीना । ६ विज० रवमाण ।
 ७ विज० पुच्छमत्राणि । ८ वीर० न्यकालिका गर्भाः ।

१ विज० मुद्रहन्खुर । २ विज० त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ।
 ३ विज० नय । ४ वीर० सवालैः । विज० गण्डैः

उग्रसेन च पितरं स्वविरं राज्यकामुकम् ।
 तद्भातरं देवक च ये धान्ये विद्विपो मम ॥३४॥
 ततश्चैषा मही मित्रं मवित्री नष्टकण्टका ।
 जरासन्धो मम गुरुर्विद्विदो दयितः सखा ॥३५॥
 शंभरो नरको धाणो मय्येव कृतसौहृदाः ।
 तैरहं सुरपत्नीयान्हत्वा मोक्ष्ये महीं नृपान् ॥३६॥
 एतञ्ज्ञात्वाऽऽनय क्षिप्रं रामकृष्णाविहार्मकौ ।
 घनुर्मखनिरीक्षार्यं द्रष्टुं महेंद्रपुराभियम् ॥३७॥

अक्रूर उवाच—

राजन्मनीपितं सधर्मकं तर्षं स्वावधमार्जनम् ।
 सिद्धसिद्धोः सैमं कुर्याद्वैवं हि फलसाधनं ३८
 मनोरयान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहृत्तानपि ।
 युज्यते हर्षश्लोकाभ्यां तथाप्याक्षां करोमि ते ॥३९॥
 श्रीशुक उवाच—
 एषमादिर्ष्यं चाक्रूरं मधिगण्य पिसृज्य सः ।
 प्रदिवेशं गृहं कंसस्तथाऽक्रूरः स्वमालयम् ॥४०॥

इति भीमन्नागवधे महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पंद्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भीमहृत्प्लेन केसिभामकक्षपरुणामुरवधः ॥ १ ॥ श्वोसासुरवधः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

केश्री तु कंसप्रहितं सुरैर्महीं
 महाहयो निर्धैर्यन्मनोजवः ।
 सटावधूताध्विमानसंकुल
 कूर्ध्वभ्रमो हेपितमीपिताखिलः ॥ १ ॥
 [विशालनेत्रो विकटाम्यकोटरो
 शृङ्गलो नीलमहापुदोर्षम ।
 दूराशय कंसहितं चिकीर्षुः
 प्रसं स नन्दस्य जगाम कपयन् ॥ १ ॥]
 तं श्रासयन्तं भगधान्धगोहृलं
 तद्वेपितर्वालपिघूर्णितांपुदम् ।
 आत्मानमाजौ मृगयन्तमप्रणी
 रूपाहयत्सं स्पनदन्मृगन्त्रवत् ॥ २ ॥
 म तं निघ्नाम्यामिघुषो घृणनं सं
 पितभिवाभ्यद्रवदत्यमपेणः ।

जपान पत्रामरयिन्दलोचनं
 दुरासदमण्डर्जवो दुरस्वयः ॥ ३ ॥
 शद्वश्रपिता तमघोषजो रुपा
 प्रगृह्य दोर्भ्यां परिषिध्य पादयो ।
 सावश्रमुत्सृज्य घनु श्रतान्तरे
 यधोरगं तार्क्ष्यमुतो व्यवन्वित ॥ ४ ॥
 स लम्बसंश्रं पुनरुत्थितो र्ष्या
 श्यादाय कश्री तरसाऽप्यतद्वरिम् ।
 सोप्यस्य वधं श्रुजमुचर सय
 न्प्रवश्रयामास यधोरग विल ॥ ५ ॥
 हन्ता निपेतुर्भगवद्भुजसृष्ट
 स्ते केदिनस्तमयसृष्टो यथा ।
 बाहुभ तद्दहगतो महात्मनो
 यथाऽमयः संपद्ये उपश्रित ॥ ६ ॥
 समपमाननं स कृष्णपाशुना

१ उभ उच्यते मरितरं । २ कीर मरुतः । ३ त्रिज
 पनुवाप । ४ कीर मनुजः । ५ कीर निर्धैर्यः । त्रिज
 पनुवाप । ६ उभ उच्यते मरितरं । ७ कीर मरुतः ।

१ उभ उच्यते । २ त्रिज तव वाचयः । ३ कीर उच्यते ।
 ४ उभ उच्यते । ५ त्रिज उच्यते वाचयः । ६ कीर
 मनुजः । ७ त्रिज मनुजः । ८ कीर

निरुद्धवायुश्चरणांश्च विक्षिपन् ।
 प्रखिन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः
 पपात लेण्डं विसृजन्क्षितौ व्यसुः ॥ ७ ॥
 तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमा-
 द्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः ।
 अविस्मितोऽर्जुनहतारिरुत्सैर्यैः
 प्रसूनवर्षैर्दिविर्द्विरीडितः ॥ ८ ॥
 देवर्षिरुपसंगम्य भोगवत्प्रवरो नृप ।
 कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदर्भषित ॥ ९ ॥
 कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेश जगदीश्वर ।
 वासुदेवाखिलांवास सात्त्वतां प्रवर प्रभो ॥ १० ॥
 त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् ।
 गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ ११ ॥
 आत्मनाऽऽत्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे गुणान् ।
 तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजस्यत्यवसीश्वरः ॥ १२ ॥
 स त्वं भूधर भूतानां दैत्यप्रमथरक्षसाम् ।
 अवतीर्णो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥ १३ ॥
 दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयाऽयं हयाकृतिः ।
 यस्य हेपितसन्नस्तास्त्यजन्त्यनिमिषा दिवम् ॥ १४ ॥
 चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनम् ।
 कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो ॥ १५ ॥
 तस्यानुशङ्खयवनमुराणां नरकस्य च ।
 पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥ १६ ॥
 उद्गाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणम् ।
 नृगस्य मोक्षणं पांपाद्धारकायां जगत्पते ॥ १७ ॥
 स्यमन्तकस्य च मणेरादानं सह भार्यया ।
 मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधामतः ॥ १८ ॥
 पौण्ड्रकस्य वधं पश्चात्काशिपुर्याश्च दीपनम् ।
 दन्तवक्रस्य निधनं चैद्यस्य च महाक्रतौ ॥ १९ ॥
 यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन्भवान् ।

कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गेयानि कविभिर्भुवि २०
 अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्य वै ।
 अक्षौहिणीनां निधनं द्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः ॥ २१ ॥
 विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया
 समाप्तसर्वार्थममोधवाञ्छितम् ।
 स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमाया
 गुणप्रवाहं भगवन्तमीमहि ॥ २२ ॥
 त्वामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया
 विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।
 क्रीडार्थमेद्यात्तमनुष्यविग्रहं
 नतोस्मि धुर्यं यदुवृष्णिसात्त्वताम् ॥ २३ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं यदुपतिं कृष्णं भोगवत्प्रवरो मुनिः ।
 प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सवः ॥ २४ ॥
 भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे ।
 पशूनपालयत्पालैः प्रीतैर्ब्रजसुखावहः ॥ २५ ॥
 एकदा ते पशूनपालाश्चारयन्तोऽद्रिसानुषु ।
 चक्रुर्निलायनक्रीडोश्चोरपालापदेशतः ॥ २६ ॥
 तत्राऽऽसन्कतिचिचोराः पालाश्च कतिचिन्नृप ।
 मेषायिताश्च तत्रैके विजहुरकुतोभयाः ॥ २७ ॥
 मयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेषधृत् ।
 मेषायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् ॥ २८ ॥
 गिरिदर्या विनिक्षिप्य नीतं नीतं महासुरः ।
 शिलया पिदधे द्वारं चतुःपञ्चावशेषिताः ॥ २९ ॥
 तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्णः शरणदः सताम् ।
 गोपान्नयन्तं जग्राह वृकं हरिरिवौजसा ॥ ३० ॥
 स निजं रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदृशं बली ।
 इच्छन्विमोक्तुमात्मानं नाशक्रोद्ग्रहणातुरः ॥ ३१ ॥
 तन्निर्गृह्णाच्युतो दोर्भ्यां पातयित्वा महीतले ।
 पश्यतां दिवि देवानां पशुमारममारयत् ॥ ३२ ॥

१ वीर० लण्डं । विज० लव । २ विज० ऽयं निहतादि ।
 ३ विज० रुत्सैर्यै । ४ वीर० रमरैस्स ईडित । विज०
 चैवृपद्विरीडितः । ५ विज० भगवत्प्रवरो । ६ वीर० दुवाच
 ६ । ७ विज० खिलाधार । ८ वीर० भूभार । विज०
 भूभर । ९ उभ० साधूता । १० वीर० क्षापा ।

१ विज० वर्तिन । २ वीर० मद्याप्त । विज० मायन्त ।
 ३ विज० भगवत्प्रवरो । ४ उभ० क्रीडा । ५ विज० रूप ।
 ६ वीर० नीतात्रीतान्महा । ७ विज० दुरुणाऽऽतुर ।
 ८ विज० स निगृह्य । ९ वीर० ततो ।

कटाधिप्याद्गवत्पूर्णमिन्द्रमुक्तोऽशनिर्मथा ॥१०॥
 गृहीत्वा शृङ्गयोक्तं वा अष्टादश पदानि स ।
 प्रत्यपोवाह भगवान्गज प्रतिगर्ज यथा ॥११॥
 सोऽप्यदिष्टो भगवता पुनरुत्थाय सतरः ।
 औपतस्त्रिभक्तसर्वाङ्गो निःश्वसन् श्लोघमूर्च्छितः १२
 समापसन्तं स निगृह्य गृह्यो
 पदा समाक्रम्य निपात्य भूतले ।
 निष्पीडयामास यथाऽऽर्द्रमधर
 कृत्वा विपाणेन जघान सोऽपतत् ॥ १३ ॥
 असम्भ्रमन्मूत्रघ्राकृत्समुत्थजन्
 क्षिप्रघ्न प्रादाननैवस्थितेऽङ्गः ।
 जगाम कृच्छ्रं निर्भवेरय धर्मं
 पुष्यैः किरन्तो हरिमीक्षिरे सुराः ॥ १४ ॥
 एव कङ्कुभिन हता स्वपमान स्वजातिभिः ।
 विवेक्षं गोष्ठं सख्यो गोपीनां नयनोत्सव ॥१५॥
 अरिटे निहते वैत्ये कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
 कंसार्थीयाऽऽह भगवाभारदो देवदर्शनं ॥१६॥
 पथोवायाः सुतां कन्यां देववया कृष्णमेव च ।
 रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन विभ्यता ॥१७॥
 न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे वै याम्नां ते पुरुषा हता ।
 निश्चम्य तन्नोबपतिः कोपात्प्रचलितेन्द्रियः ॥१८॥
 निघातमसिमादध वसुदेवजिघांसया ।
 निवारितो नारदन तत्सुतौ मृत्युमात्मनः ॥१९॥
 ज्ञात्वा लोहमयैः पादैर्बन्धन्व सह मार्यया ।
 प्रतियाते तु देवर्षी कंस आमाप्य कश्चिनम् २०
 प्रेषयामास हन्यतां भवता गमकेऽश्वौ ।
 ततो मृष्टिकषापूर्ध्वलतोऽलकादिकाम् ॥ २१ ॥
 धमात्वाहस्तिसाभैव सैमाहृयाऽऽह भोजराट् ।
 मोमो निश्चम्यतामंतदीर चापूरमृष्टिकौ ॥ २२ ॥

नन्दग्रजे किलाऽऽसाते सुतावानकदुन्दुमे ।
 रामकृष्णौ ततो मग्न मृत्युं फिल निदश्चित् २३
 मधस्यामिह संप्राप्ता हन्येतां मष्टलीलया ।
 मञ्चा क्रियन्तां विविधा मष्टरङ्गपरिधिताः ।
 पांरां ज्ञानपदा सर्वे पश्यन्तु स्वरसंयुगम् ॥२४॥
 [महामात्र नियोधेद वचो मम महामते ।
 गजः कुवलयपीठः प्रमिभकरटामुखं ॥ १ ॥
 संस्याप्यो द्वारि रङ्गस्य करारोपितयुद्धरं ।
 तेन ते तत्र हन्तन्म्यौ सुतावानकदुन्दुमे ॥ २ ॥
 सोऽप्याकुलमति प्राह निहन्तव्यो कथं मया ।
 स्यस्त्रीयो भोजराटस्य कंसस्य जगतीपते ॥ ३ ॥
 इत्युक्तस्तेन कसस्तु महामात्रेण दुर्मति ।
 उवाच मूयो वचनं समेताभ्यावचष्टुप ॥ ४ ॥
 मृणुध्वमेतद्गहनं मधोदित
 निश्चम्य सर्वे इदि धारयन्तु तत् ।
 येनाहमेतेष्वसुहृत्स्वमादित
 अरामि वाप्युपपि तस्य कारणम् ॥ ५ ॥
 माता मम महाभागा कदाचित्कमलेक्षणा ।
 विचचार गृहोद्याने मन्दमारुतवीक्षिते ॥ ६ ॥
 प्रोत्कृष्टाशोकवकुलपूगपुष्पागशोभिते ।
 अमद्भ्रमरसंघाते कृञ्चत्कोकिलसङ्कुले ॥ ७ ॥
 नृत्यन्च्छिखण्डिनिषहै मर्कटाटोपसुन्दरे ।
 वसन्तसमये रम्ये सालमण्डलमण्डिते ॥ ८ ॥
 चरन्ती तत्र मे माता चिन्तयामास सुप्रता ।
 मर्तारं कामसंतप्ता क्रतुख्याता स्वलङ्कृता ॥ ९ ॥
 तत्रैव कभिद्रन्धर्वो ह्रुमिलो नाम नामत ।
 चरन्तवर्हितं काले इद्वा तामेकचारिणीम् ॥१०॥
 विज्ञाय चिन्तितं तस्यां सर्वसत्ताश्रयार्थिपि ।
 उग्रसेनवपुर्बिभ्रस्तस्मिन्सालापवीक्षितम् ॥ ११ ॥
 वामाससाद कामार्चं कामयानां पतिव्रताम् ।
 जज्ञानमाना साम्येत्य रेमे तेन समं वने ॥१२॥
 सा तं विदित्वा रममेतदं सती

१ विच कञ्जाकिप्या । २ वीर भाद्रवत्किज ।
 ३ विच पादाननिमीक्षितेऽङ्गः । ४ विच विभेत् भयका
 न्योऽं ५ उम गोष्ठे । ६ उम कदाच प्राह । ७ वीर
 मर्कटस्यम्यान्वा । ८ वीर म्यैतन्नोक् । ९ वीर भाद्र
 १० विच साधारा । ११ वीर भाद्रवत्किज । १२ वीर
 भाद्रवत् । १३ उम सुकिक ।

१ विच इती मय । २ उम यत्पु काचनिषिद्धि ।
 ३ विच वीरभासपथाः । ४ विच कृष्णविता एते द्वारि-
 वत्कृष्ण कविच इत्यन्ते ।

नितान्तखेदाविलोचनाशया ।
 उवाच कस्त्वं कितवार्यगर्हितं
 दुरात्मना येन कृतं त्वयेदृशम् ॥ १३ ॥
 इति ब्रुवन्तीं परिसान्त्वयञ्छनैः
 स दीर्घबाहुर्दुर्मिलोऽभ्यभाषत ।
 वयं हि गन्धर्वकुलोद्भवाः प्रिये
 गीर्वाणतुल्याऽभ्रवल्हभानुगाः ॥ १४ ॥
 भवादृशीनां मनुजाङ्गनानां
 जानीहि भद्रे सुलभा वयं न च ।
 जराविनाशाद्यखिलाधिभागिनां
 नृणां सुराणां महदन्तरं प्रिये ॥ १५ ॥
 इति ब्रुवन्तं सा भूयः प्राह क्रोधाकुलेन्द्रिया ।
 किं मां सान्त्वयसे भूयः कृत्स्नेत्थं दुष्टचेष्टितम् १६
 इमानतिक्रम्य जलाग्निमेदिनी-
 समीरणाकाशनिशेशसूर्यान् ।
 दिक्कालधर्मानवधार्य येन
 दुरात्मनेत्थं मलिनीकृताऽहम् ॥ १७ ॥
 गजेनेव मदान्धेन पद्मिनी वनमध्यगा ।
 विशृङ्खलेन विमला येनाहं मलिनीकृता ।
 स त्वं किमिति मां भूयः सान्त्वयस्यमराधम १८
 इति ब्रुवन्तीं प्रोवाच स भूयः शापशङ्कितः ।
 अनुलोमः सरोजाक्षि मनुष्यासु दिवौकसाम् १९
 नराणां देवकान्तासु प्रतिलोमो हि सङ्गमः ।
 जानीहि नाहमागस्कृत्तेन पङ्कजगन्धिनि ॥२०॥
 तस्मात्ते जायते पुत्रो मदीर्यं न वृथा भवेत् ।
 श्रीमान्धीमान्महोत्साहो न मे वाग्जायते मृषा २१
 इत्येवंवादिनं क्रुद्धा माता मम यशस्विनी ।
 प्राह संत्यज्य संतप्ता पातिव्रत्यं सुदुर्लभम् ॥२२॥
 निःसेतोभिन्नवृत्तस्य पापस्योन्मार्गवर्तिनः ।
 क्रूरस्ते तनयो भूयात्साहसी निर्दयोऽघृणः ॥२३॥
 नानुग्राहो देवतानां द्विजानां च तपस्विनाम् ।
 इत्थं वदन्त्यां तस्यां स क्रुद्धायां शापशङ्कितः २४
 तावकानां भवेच्छत्रुरित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।
 गते तस्यिन्महोद्यानान्माता मम तपस्विनी ॥२५॥

केनाप्यज्ञानवृत्तान्ता गृहानेवाभ्यपद्यत ।
 ततः सा गर्भमालंब्य कालेनैव सुपाव माम् २६
 इति मे नारदः प्राह कदाचिद्भगवानृषिः ।
 ततः प्रभृत्यहं वेद्मि तानेतान्वन्धुदुर्जनान् ॥२७॥
 यूयं तत्र प्रमाणं हि द्विषन्त्येतेऽपि मां सदा ।
 उग्रसेनं च दुर्बुद्धिमाहुकं च दुराशयम् ॥ २८ ॥
 वसुदेवं च कितवमन्यांश्च तदुपाश्रयान् ।
 हत्वा न जायते दोषो मम गन्धर्वजन्मनः ॥२९॥
 तेनादेक्ष्यामि परुषं हन्येतामिति तावहम् ।
 ताभ्यां हताभ्यां बालाभ्यां कुञ्जरेण बलीयसा ३०
 कृत्वा पारत्रिकीं पूजां यान्तु मत्पदवीमिमे ।
 वसुदेवोऽग्रसेनौ च तथान्यौ नन्ददेवकौ ॥ ३१ ॥
 गोपाला यादवाश्चैव ये चान्ये ताननुव्रताः ।
 पश्यन्तु विवृतैर्नैर्हैन्यमानौ स्वदारकौ ।
 आहूयन्तां जनपदाः पश्यन्तु मम पौरुषम् ॥३२॥]
 महामात्र त्वया भद्र रङ्गद्वार्युपनीयताम् ।
 द्विपः कुवलयपीडो जहि तेन ममाहितौ ॥३५॥
 आरभ्यतां धनुर्यागश्चतुर्दश्यां यथाविधि ।
 विशसन्तु पशून्मेध्यान्भूतराजाय मीढुषे ॥ २६ ॥
 इत्याज्ञाप्यार्थतत्रज्ञं आहूय यदुपुङ्गवम् ।
 गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रूरमुवाच ह ॥२७॥
 भोभो दानपते मह्यं क्रियतां मैत्रमादृतः ।
 नान्यस्त्वत्तो हिततमो विद्यते भोजवृष्णिषु ॥२८॥
 अतस्त्वामाश्रितः सौम्य कार्यगौरवसाधनम् ।
 यथेन्द्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमध्यगमद्विभुः ॥२९॥
 गच्छ नन्दव्रजं तत्र सुतावानकदुन्दुभेः ।
 आसाते ताविहानेन रथेनाऽऽनय मा चिरम् ३०
 निःसृष्टः किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसंश्रयैः ।
 तावानय समं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनैः ॥३१॥
 घातयिष्ये इहानीतौ कालकल्पेन हस्तिना ।
 यदि मुक्तौ ततो मल्लैर्घातये वैद्युतोपमैः ॥३२॥
 तयोर्निहतयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमान् ।
 तद्वन्धून्निहनिष्यामि वृष्णिभोजदशार्हकान् ३३

उग्रैस्तन च पितर व्यत्रिरं राज्यकामुकम् ।
 तद्भ्रातर दवर्कं च य चान्ये विद्विषो मम ॥३४॥
 तत्रभेषा मही मित्र मधिथी नष्टकृष्टका ।
 जरामघो मम गुरुद्विविदो दपित सखा ॥३५॥
 गुरो नरको घाणो मय्यत्र कृतमौहृदा ।
 तद्गु गुग्पर्धाया इत्या भोक्ष्य महीं नृपान् ॥३६॥
 गतप्रान्वाञ्जय क्षिप्र रामकृष्णाविहार्मका ।
 घनुर्मखनिरीघार्थं द्रष्टु यदुपुरभियम् ॥३७ ॥

अशूर उवाच—
 राजमनीषितं सध्वैरु तवै श्यावधमार्जनम् ।
 सिद्धसिद्धोः सम कुर्याद्वैवं हि फलमाधनं ३८
 मनोरथान्करोत्युधैर्जनो देवहतानपि ।
 युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याश्रो करोमि तः ॥३९॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवमादिर्भ्यं शाशूर मन्निगध विसृज्य स' ।
 प्रविचक्ष गृहं केमस्तथाशूर स्वमाठयम् ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे पृथार्थे पदत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भीमशूर उवाच—
 श्रीशुक उवाच—
 श्रीशुक उवाच—

श्रीशुक उवाच—
 कर्णा तु वगप्रदित सुग्मर्ही
 महाहयो निर्वरय मनोत्रय ।
 गतापभूताप्रविमानमंडुल
 कुर्वन्मो हवितर्मापितागित् ॥ १ ॥
 [पिणार्जनना रिक्ताभ्यरोगो
 पृष्टन्तो नीलमहापुदोपम ।
 दुराजय वमार्तिं निर्वीण
 प्रतं न नन्दन जगाम वंपयन् ॥ १ ॥]
 मं प्रागपत्तं भगवान्नापोहृत्
 संदेषितवानपिपूतिगानुदम् ।
 आग्मानमात्रा शुगयन्ममर्नी
 वनाहदय्य स्पनदृग्मन्त्रवन् ॥ २ ॥
 न मं निनाम्नामिदुगा सुश्रव नं

जपान पश्यामगपिन्दलोचनं
 दुरासत्स्यन्दर्षयो दुर्गत्यय ॥ ३ ॥
 तद्भ्रापिरता तमघोयज्ञो र्पा
 प्रशुभ दाभ्यां परिपिधेय पादयो ।
 सायन्मृन्मृज्य घनु प्रतानार
 यथोरग गास्पर्गुणो व्यपम्बित ॥ ४ ॥
 म मन्धरांश्च पुनरुम्बितो र्पा
 स्यादाय कर्णा तग्गा-यन्तदगिम् ।
 गोप्यन् वन सुजमुपरे स्य
 प्रवन्नयामाग यथाग्ग रिन् ॥ ५ ॥
 दन्ता निपतुभगवन्नुजगृण
 भा कतिनमात्रमपगृणा दया ।
 बाहभ तरदगो महामनो
 वपात्रय मं वदुष उवधित ॥ ६ ॥

निरुद्धवायुश्चरणांश्च विश्लिपन् ।
 प्रखिन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः
 पपात लण्डं विसृजन्क्षितौ व्यसुः ॥ ७ ॥
 तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमा-
 द्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः ।
 अविस्मितोऽर्धहृत्तारिरुत्स्रियैः
 प्रसूनवर्षैर्दिंविर्षेन्द्रिरीडितः ॥ ८ ॥
 देवर्षिरुपसंगम्य भोगवत्प्रवरो नृप ।
 कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदभाषित ॥ ९ ॥
 कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेश जगदीश्वर ।
 वासुदेवाखिलांवास सात्वतां प्रवर प्रभो ॥ १० ॥
 त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् ।
 गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ ११ ॥
 आत्मनाऽऽत्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे गुणान् ।
 तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजस्यत्सवसीश्वरः ॥ १२ ॥
 स त्वं भूधर भूतानां दैत्यप्रमथरक्षसाम् ।
 अवतीर्णो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥ १३ ॥
 दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लीलयाऽयं हयाकृतिः ।
 यस्य हेपितसन्नस्तास्त्यजन्त्यनिमिषा दिवम् ॥ १४ ॥
 चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनम् ।
 कंसं च निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो ॥ १५ ॥
 तस्यानुशङ्खयवनमुराणां नरकस्य च ।
 पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥ १६ ॥
 उद्वाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणम् ।
 नृगस्य मोक्षणं पापाद्द्वारकायां जगत्पते ॥ १७ ॥
 स्यमन्तकस्य च मणेरदानं सह भार्यया ।
 मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधामतः ॥ १८ ॥
 पौण्ड्रकस्य वधं पश्चात्काशिपुर्याश्च दीपनम् ।
 दन्तवक्रस्य निधनं चैद्यस्य च महाक्रतौ ॥ १९ ॥
 यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन्भवान् ।

१ वीर० लण्ड । विज० लव । २ विज० ऽय निहतारि ।
 ३ विज० रुस्त्रियै । ४ वीर० रमरैस्स ईडित । विज०
 वेंटपन्द्रिरीडित । ५ विज० भगवत्प्रवरो । ६ वीर० दुवाच
 ह । ७ विज० खिलाधार । ८ वीर० भूभार । विज०
 भूभर । ९ उभ० साधूना । १० वीर० क्षापा ।

कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गेयानि कविभिर्भुवि २०
 अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्य वै ।
 अक्षौहिणीनां निधनं द्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः ॥ २१ ॥
 विशुद्धविज्ञानधनं स्वसंस्थया
 समाप्तसर्वार्थममोघवाञ्छितम् ।
 स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमाया
 गुणप्रवाहं भगवन्तमीमहि ॥ २२ ॥
 त्वामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया
 विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।
 क्रीडार्थमेघात्तमनुष्यविग्रहं
 नतोस्मि धुर्यं यदुवृष्णिसात्वताम् ॥ २३ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं यदुपतिं कृष्णं भोगवत्प्रवरो मुनिः ।
 प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सवः ॥ २४ ॥
 भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे ।
 पशूनपालयत्पालैः प्रीतैर्ब्रजसुखावहः ॥ २५ ॥
 एकदा ते पशूनपालाश्चारयन्तोऽद्रिसानुषु ।
 चक्रुर्निलायनक्रीडार्थोरपालापदेशतः ॥ २६ ॥
 तत्राऽऽसन्कतिचिचोराः पालाश्च कतिचिन्नृप ।
 मेपायिताश्च तत्रैके विजहुरकुतोभयाः ॥ २७ ॥
 मयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेपथ्वत् ।
 मेपायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् ॥ २८ ॥
 गिरिदर्या विनिक्षिप्य नीतं नीतं महासुरः ।
 शिलया पिदधे द्वारं चतुःपञ्चावशेषिताः ॥ २९ ॥
 तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्णः शरणदः सताम् ।
 गोपान्नयन्तं जग्राह वृकं हरिरिवौजसा ॥ ३० ॥
 स निजं रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदृशं वली ।
 इच्छन्विमोक्तुमात्मानं नाशक्रोद्ग्रहणातुरः ॥ ३१ ॥
 तन्निर्गृह्याच्युतो दोर्भ्यां पातयित्वा महीतले ।
 पश्यतां दिवि देवानां पशुमारममारयत् ॥ ३२ ॥

१ विज० वर्तिन । २ वीर० मयाप्त । विज० मायन्त ।
 ३ विज० भगवत्प्रवरो । ४ उभ० क्रीडा । ५ विज० रूप ।
 ६ वीर० नीतानीतान्महा । ७ विज० द्रुष्याऽऽतुर ।
 ८ विज० स निगृह्य । ९ वीर० ततो ।

गुहापिधानं निर्मिथ गोपाभि सार्धं कृच्छ्रत* । स्तूपमानः सुरैर्गोपैः प्रविवेश स्वगोकुलम् ॥१३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तत्रिंशोऽध्याय* ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्याय ॥ ३८ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

श्रीशुक उवाच—

अक्रूरोऽपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामति* ।
उपित्वा रथमास्त्राय प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥१॥
गच्छन्पथि महाभागो भगवत्सम्बुजेषु
मर्किं परामुपगत एवमेतदचिन्तयत् ॥ २ ॥
किं मया चरितं मद्रं किं तप्तं परमं तप* ।
किंवाऽप्याप्यहेते द्रष्टं यद्रक्ष्याम्यथ केशवम् ॥३॥
ममैतदुर्लभ मन्य उच्यमानोऽहं दर्शनम् ।
विपयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं शूद्रजन्मनः ॥४॥
मैवं ममाद्यमस्त्रापि स्यादेवाच्युतदर्शनम् ।
दियमाणः कालेनघा कचिचरति कश्चन ॥५॥
ममाद्यामङ्गलं नष्टं फलवांशैव मे भव* ।
यन्नमस्ये भगवतो योगिभ्येयाङ्गिपङ्कजम् ॥ ६ ॥
कसो षताऽप्याकृत मेऽज्यनुग्रह
द्रक्ष्येऽङ्घ्रियर्षं ग्रहितोऽर्जुना हरे* ।
कृतावतारस्य दुरत्ययं तमः
पूर्वैश्चरन्त्यन्नस्वमण्डललिपा ॥ ७ ॥
यदधिं तं ब्रह्ममवादिभि* सुरैः
भिया च देव्या घृनिभि* ससात्तै* ।
गोचारणायानुशरैर्भरद्गने
यद्गोपिकानां कुचङ्कुमाङ्कितम् ॥ ८ ॥
द्रक्ष्यामि मृतं सुकपोलनासिकं
सितावलोकारुणकज्जलोचनम् ।
सुखं मुकुन्दस्य गुहालकादृतं
मदधिर्णं मे प्रचरन्ति वै मृगाः ॥ ९ ॥

अप्यथ विष्णोर्मनुजसमीपुपो
मारावताराम सुवो निब्रेञ्चया ।
लावप्यघात्रो भवितोपलंभनं
मह्यं न न स्यात्फलमञ्जसा दृष्टः ॥ १० ॥
य ईक्षिताऽहं रहितोऽप्यसस्ततोः
स्वतेजसाऽप्यात्तवमोमिदाञ्जमः ।
स्वामयात्मत्रैषितैस्तदीक्षया
प्राणाश्चधीमि* सदानेष्वभीयते ॥ ११ ॥
यस्वाखिलामीवहभिः सुमङ्गलै-
र्वाचो धिभिर्भा गुणकर्मजन्मभि* ।
प्राणान्ति घृन्तान्ति पुनन्ति वै जग
घास्तद्विरक्तौ* श्वशोमना मताः ॥ १२ ॥
स षावतीर्थ* किल सालतान्वमे
स्वसेतुपालामरषयैश्चर्मकृत् ।
यज्ञो वितन्वन्नज आस्त ईश्वरो
गायन्ति वेषा येदशेपमङ्गलम् ॥ १३ ॥
त तद्य नूनं महतां गतिं गुरुं
त्रैलोक्यकान्तं दृशिमन्महोत्सवम् ।
रूपं दधानं धिय ईप्सितास्पदं
द्रक्ष्ये ममासक्तुपस* सुदर्शना ॥ १४ ॥
अथावस्तु* सपदीश्वरो रया
त्रपानपुंसोभरणं सलन्धमे ।
धिया धृतं योगिमिरप्यहं ध्रुव

१ वित्र मामवर्षस्यामि । २ वित्र वया । ३ शूर
सुराः । ४ वित्र सार्धं वये । ५ शूर रथसमी मृगाः ।

१ वित्र पञ्चविंशोऽध्यायः । २ वित्र मनु स्यात्फलमप्य
पेरुः । ३ वित्र प्रविवेशु तरुगयाभारिमिर्गुणु भावि
धियया । ४ वित्र दिश्याः सुराणामभा । ५ वित्र
तवसेप । ६ वित्र जयं श्रीको मणि ।

नमस्य आभ्यां च सखीन्वनौकसः ॥ १५ ॥
 अप्यङ्घ्रिमूले पतितस्य मे विभुः
 शिरस्यधास्यन्निजहस्तपङ्कजम् ।
 दत्ताभयं कालभुजङ्गरंहसा
 प्रोद्वेजितानां शरणैपिणां नृणाम् ॥ १६ ॥
 समर्हणं यत्र निधाय कौशिक-
 स्तथा वलिश्चाप जगत्रयेन्द्रताम् ।
 यद्वा विहारे व्रजयोपितां श्रमं
 स्पर्शेन सौगन्धिकगन्ध्यपानुदत् ॥ १७ ॥
 न मर्युपैष्यत्यरिवुद्धिमच्युतः
 कंसस्य दैतः प्रहितोऽपि विश्वदृक् ।
 योऽन्तर्वहिश्चेतस एतदीहितं
 क्षेत्रज्ञ ईक्षत्यमलेन चक्षुषा ॥ १८ ॥
 अप्यङ्घ्रिमूलेऽवहितं कृताञ्जलिं
 मामीक्षितां सस्मितमार्द्रया दृशा ।
 सपद्यध्वस्तसमस्तकिल्बिषो
 वोढा मुदं वीतविशङ्क ऊर्जिताम् ॥ १९ ॥
 सुहृत्तमं ज्ञातिमनन्यदैवतं
 दोर्भ्यां बृहद्भ्यां परिरप्यतेऽथ माम् ।
 आत्मा हि तीर्थीक्रियते तदैव मे
 बन्धश्च कर्मात्मक उच्छ्वसित्यतः ॥ २० ॥
 लब्धाङ्गसङ्गं प्रणतं कृताञ्जलिं
 मां वक्ष्यतेऽक्रूर ततेत्युरुश्रवाः ।
 तदा वयं जन्मभृतो महीयसा
 नैवादतो यो धिगमुष्य जन्म तत् ॥ २१ ॥
 न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमो
 न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा ।
 तथापि भक्तान्भजते यथा तथा
 सुरद्रुमो यद्ब्रदुपाश्रितोऽर्थदः ॥ २२ ॥
 किंचाप्रजो माऽवनतं यद्दूत्तमः
 सयन्परिष्वज्य गृहीतमञ्जलौ ।

गृहं प्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतं
 संप्रक्ष्यते कंसकृतं स्वबन्धुषु ॥ २३ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति संचिन्तयन् कृष्णं ध्वफल्कतनयोऽध्वनि ।
 रथेन गोकुलं प्राप्तः सूर्यश्चास्तगिरिं नृप ॥ २४ ॥
 पदानि तस्याखिललोकपाल-
 किरीटजुष्टामलपादरेणोः ।
 ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि
 विलक्षितान्यजयवाङ्मुशाद्यैः ॥ २५ ॥
 तदर्शनाह्लादविष्टद्वसंभ्रमः
 प्रेम्णोर्ध्वरोमाऽश्रुकलाकुलेक्षणः ।
 रथादवस्कन्ध स तेष्वचेष्टत
 प्रभोरमून्यङ्घ्रिजांस्यहो इति ॥ २६ ॥
 देहभृतामियानर्थो हित्वा दंभं भियं शुचम् ।
 सन्देशाद्यो हरेर्लिङ्गदर्शनश्रवणादिभिः ॥ २७ ॥
 ददर्श कृष्णं रामं च व्रजे गोदोहनं गतौ ।
 पीतनीलांबरधरौ शरदंबुरुहेक्षणौ ॥ २८ ॥
 किशोरौ श्यामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ बृहद्भुजौ ।
 सुमुखौ सुन्दरवरौ बालद्विरदविक्रमौ ॥ २९ ॥
 ध्वजवज्राङ्कुशांभोजैश्चिद्वितैरङ्घ्रिभिर्व्रजम् ।
 शोभयन्तौ महात्मानावनुक्रोशसितेक्षणौ ॥ ३० ॥
 उदाररुचिरक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ ।
 पुण्यगन्धानुलिप्ताङ्गौ स्नातौ विरजवाससौ ॥ ३१ ॥
 प्रधानपुरुषावाधौ जगद्वेतू जगत्पती ।
 अवतीर्णौ जगत्यर्थे स्वांशेन बलकेशवौ ॥ ३२ ॥
 दिशो वितिमिरा राजन्कुर्वाणौ प्रभया स्वया ।
 यथा मारकतः शैलो रौप्यश्च कनकाचितौ ॥ ३३ ॥
 रथात्तूर्णमवपुत्य सोऽक्रूरः खेहविह्वलः ।
 पपात चरणोपान्ते दण्डवद्रामकृष्णयोः ॥ ३४ ॥
 भगवद्दर्शनाह्लादवाष्पपर्षाङ्कुलेक्षणः ।
 पुलकाचिताङ्ग औत्कण्ठ्यात्स्वाख्याने नाशकनृप

१ विज० कौशिको महाबलि । २ विज० न मर्युपैष्य-
 प्रियवुद्धि । ३ उभ० मृत्यु । ४ विज० पतित । ५ विज०
 मीक्षते । ६ विज० कामात्मक । ७ विज० यथायथा वन-
 स्पर्तिर्यद् । ८ उभ० दुपाश्रितार्थद । ९ विज० सखितौ ।

१ विज० चूडामणिपाद । २ विज० प्रेम्णोत्थ । ३ वीर०
 दवह्वल । ४ वीर० रिमान्यङ्घ्रि । ५ विज० अथ श्लोको ना-
 स्ति । ६ विज० क्षोभयन्तौ । ७ वीर० जगन्मयौ । ८ विज०
 पूर्णा । ९ विज० पुलकाङ्कित औत्कण्ठ्याद्याख्यातु ।

मगवांस्तमभिप्रेत्य रथाङ्गाङ्घ्रितपाणिना ।
 परिरेमेऽभ्युपाकृत्य प्रीतं प्रणतवत्सलः ॥ ३६ ॥
 सङ्कल्पणम प्रणतमुपगुह्य महामनाः ।
 गृहीता पाणिना पाणी अनयत्सानुजो गृह्णन् ३७
 पृष्ठाभ्य म्यागत तस्मै निवेद्य च धरासनम् ।
 प्रधाभ्य विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हेणमाहरत् ॥ ३८ ॥
 निवेद्य गां चातिथये संवाह्य भ्रान्तमाहरत् ।
 अन्नं बहुगुणं मेध्य भद्रयोपाहरद्विभू ॥ ३९ ॥

तस्मै युक्तवते प्रीत्या रामं परमधर्मवित् ।
 मुखवासैर्गन्धमाल्यं परां प्रीतिं व्यधात्पुनः ४०
 पैत्रञ्च सत्कृतं नन्दं कथं न्य निरनुग्रहे ।
 कंसे जीवति दाशार्हे सौनपाला इवावयः ॥ ४१ ॥
 योऽधीस्त्वस्वसुस्तीकान्क्रोशन्त्या अमुत्तृप्सुतः ।
 किन्तु सिधत्स्रजानां धं कुशलं विमृष्टामहो ॥ ४२ ॥
 इत्यं सन्तया वाधा नन्देन सुसमाजितः ।
 अहूरः परिपृष्टेन जहावध्वपरिभ्रमम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

भद्रस्य रामकृष्णार्था संवादः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णस्य महापुराणमर्णं सुववतां गोपिकानां व्यसभोक्तवः ॥ २ ॥ कालिन्दा
 पानार्थं मनेनाङ्कुरेण ब्रह्मन्तर्विष्णुलोकावर्तनं ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

सुखोपविष्टः पर्यङ्के रामकृष्णोरुमानित* ।
 लेम मनोरयान्सर्वान्पयि यान्त चकार ॥ १ ॥
 किमसम्भ्यं मगवति प्रसभे श्रीनिकतने ।
 तथाऽपि तत्परा राजर्षेहि धाम्छन्ति किञ्चन २
 सार्यतनाशनं कृत्वा मगवान्देवकीसुतः ।
 सुहृत्सु वृष कंसस्य पद्मन्यान्वधिकीर्षितम् ॥ ३ ॥

श्रीमगवानुवाच—

हात सौम्याऽऽगतः कथित्स्वागत भद्रमस्तु व* ।
 अपि म्यङ्गातिषु धूनामनमीधमनामयम् ॥ ४ ॥
 किन्तु न कुशलं वृष्टे एवमाने कुलामये ।
 कथ मातुलनाभ्यङ्ग स्थानां नस्तत्प्रजामु च ॥ ५ ॥
 अहो अम्मदभूदरि पिश्रोऽजिनमार्थयोः ।
 यद्भवोः पुत्रमरणं यदहोर्षन्पतं तयोः ॥ ६ ॥
 दिव्याऽथ द्युन्नं स्थानां मद्य वः सौम्य काङ्क्षितम् ।
 संजाल भर्ष्यतां हात तथाऽऽगमनकारणम् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच—

पृष्टो मगवता सर्वं वर्षामास माधवा ।
 वैरानुपन्धं यदुपु वसुदेववधोघमम् ॥ ८ ॥
 यस्तदेशो यदर्थं वा दूतः संप्रेषितं स्वयम् ।
 यदुक्तं नारदेनास स्वबन्माऽऽनकनुदुमे ॥ ९ ॥
 शुक्ताङ्कुरवचः कृष्णो बलम परयीरहा ।
 प्रहस्य नन्दं पितरं राम्नाऽऽदिष्टं विब्रह्मत् ॥ १० ॥
 गोपान्समादिश्रत्तोऽपि गृह्यतां सर्वगोरस* ।
 उपायनानि गृहीष्यं युज्यन्तां शुकटाणि च ११
 यास्यामः श्रो मधुपुरीं दास्यामो मृपते रसान् ।
 प्रक्ष्यामः सुमहत्सर्पं यान्ति जानपदाः किञ्च ।
 एवमाधोपयत्प्रभा नन्दगोप स्वगोकुले ॥ १२ ॥
 गोप्यस्तास्तदुपभृत्य बभूवुर्वर्षयिता मृष्टेम् ।
 रामकृष्णो पुरीं नेतुमशूरं वज्रमागतम् ॥ १३ ॥
 कामिचत्कृतवृत्तापभासम्पानमुस्तधिय* ।
 ससदुत्सुपलयकन्नप्र ध्यम काशन ॥ १४ ॥

१ मित्र निवेश परभावनं । २ नीर मधुपर्कमुपाहरत् ।
 मित्र मधुपर्करिमाहरत् । ३ मित्र कृष्णासुशोभित ।
 ४ मित्र मेव । ५ क्व वृतिः । ६ मित्र एतन्नाभ्य च
 कारः शोका च यतिः ।

१ मित्र एतदापवधयः शोका च यतिः । २ मित्र
 परदितोऽप्यवः । ३ मित्र वरुणी वा । ४ नीर शरणा
 भोग महाघनं । ५ मित्र म्यविवापकाः ।

अन्याश्च तदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः ।
नाभ्यजानन्निमं लोकमात्मलोकं गता इव ॥ १५ ॥
सरन्त्यश्चावराः शौरैरनुरागसितेरिताः ।
हृदिस्पृशश्चित्रपदा गिरः संमुमुहुः स्त्रियः ॥ १६ ॥
गतिं सुललितां चेष्टां स्निग्धहासावलोकनम् ।
शोकापहानि नर्माणि प्रोद्दामचरितानि च ॥ १७ ॥
चिन्तयन्त्यो मुकुन्दस्य भीता विरहकातराः ।
समेताः सङ्घशः प्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशयाः १८
गोप्य ऊचुः—

अहो विधातस्तव न कचिद्दया
संयोज्य मैत्र्या प्रणयेन देहिनः ।
तांश्चाकृतार्थान्वियुनङ्गचपार्थकं
विक्रीडितं तेऽर्भकचेष्टितं यथा ॥ १९ ॥
यस्त्वं प्रदर्श्यासितकुन्तलावृतं
मुकुन्दवक्त्रं सुकपोलमुन्नसम् ।
शोकापनोदसितलेशसुन्दरं
करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतम् ॥ २० ॥
क्रूरस्त्वमक्रूरसमारुख्यया स न-
श्चक्षुर्हि दत्तं हरसे वताज्ञवत् ।
येनैकदेशेऽखिलसर्गसौष्टवं
त्वदीयमद्राक्ष्म वयं मधुद्विपः ॥ २१ ॥
न नन्दसूनुः क्षणभङ्गसौहृदः
समीक्ष्यै नः स्रकृतातुरा वत ।
विहाय गेहान्स्वजनान्मुतान्पती-
स्तदास्यमद्वोपगता नवप्रियः ॥ २२ ॥
सुखं प्रभाता रजनीयमाशिपः
सत्या बभूवुः पुरयोपितां ध्रुवम् ।
याः संप्रविष्टस्य सुखं व्रजस्पतेः
पास्यन्त्यपाङ्गोत्कलितसितासवम् ॥ २३ ॥
तासां मुकुन्दो मधुमङ्गुभाषितै-
र्गृहीतचित्तः परवान्मनस्व्यपि ।
कथं पुनर्नः प्रतियास्यतेऽब्रला

ग्राम्याः सलज्जसितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥ २४ ॥
अद्य ध्रुवं तत्र दृशो भविष्यते
दाशार्हभोजान्धकट्टिणिसालताम् ।
महोत्सवः श्रीरमणं गुणास्पदं
द्रक्ष्यन्ति ये चाध्वनि देवकीसुतम् ॥ २५ ॥
मैतैद्विधस्याकरुणस्य नाम भू-
दक्रूर इत्येतदतीव दारुणः ।
योसावनाश्चास्य सुदुःखितं जनं
प्रियात्प्रियं नेष्यति पारमध्वनः ॥ २६ ॥
अनार्द्रधीरेष समास्थितो रथं
तमन्वमी च त्वरयन्ति दुर्मदाः ।
गोपा अनोभिः स्थविरैरुपेक्षितं
दैवं च नोऽद्य प्रतिकूलमीहते ॥ २७ ॥
निवारयामः समुपेत्य माधवं
किं नोऽकरिष्यन्कुलवृद्धवान्धवाः ।
मुकुन्दसङ्गान्निमिषार्धदुस्त्यजा-
दैवेन विध्वंसितदीनचेतसाम् ॥ २८ ॥
यस्यानुरागललितसितवल्गुमन्त्र-
लीलाऽवलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्याम् ।
नीताः स नः क्षणमिव क्षणदा विना तं
गोप्यः कथं न्वतितरेम तमो दुरन्तम् ॥ २९ ॥
योऽहः क्षये व्रजमनन्तसखः परीतो
गोपैर्विशन्वुररजश्छुरितालकस्रक् ।
वेणुं कणन् सितकटाक्षनिरीक्षणेन
चित्तं क्षिणोत्यमुमृते नु कथं भवेम ॥ ३० ॥
श्रीशुक उवाच—
एवं श्रुवाणा विरहातुरा भृशं
व्रजस्त्रियः कृष्णविपक्तमानसाः ।
विसृज्य लज्जां रुरुदुः स सुखरं
गोविन्ददामोदरमाधवेति ॥ ३१ ॥
स्त्रीणामेवं रुदन्तीनामुदिते सवितर्यथ ।

१ विज० विचेष्टितं ते । २ विज० ह्यया स्मृतश्चक्रुः ।
३ वीर० समीक्षितान् न । विज० समीक्षते न । ४ विज०
अपि । ५ विज० न्पतीन्स्वदास्य ।

१ विज० ग्राम्या अलज्जा स्मितविभ्रमङ्गुव । २ विज०
दृशा महोत्सवो । ३ विज० महोत्सव । ४ वीर० मैवंविधस्या ।
५ विज० विभ्रसित । ६ विज० गोपैर्गवा खुर । ७ विज०
क्षिणोति तमृतेव ।

अक्रूरमोदयामास कृतमैत्रादिको रथम् ॥ ३२ ॥
 गोपास्तमन्वस्रजन्त नन्दाद्याः शुकटैस्ततः ।
 आदायोपायन भूरि कृमान्गोरससंसृतान् ॥ ३३ ॥
 गोप्यश्च दक्षितं कृष्णमनुव्रव्यानुव्रजिताः ।
 प्रत्यादेश मगवत् काङ्क्षन्त्यभाषतस्विरे ॥ ३४ ॥
 तास्तथा तप्यतीर्षीक्ष्य स्वप्रस्थाने यदूचम ।
 सान्त्वयामासं सप्रेमैरायास इति दौत्यकैः ॥ ३५ ॥
 यावदाक्षयते केतुर्याषद्रेण रथस्य च ।
 अनुप्रम्बापितात्मानो लेख्यानीवोपैलक्षिताः ३६
 ता निराशा निवृत्तुर्गोविन्दविनिवर्तने ।
 विशोका शैहनीं निन्युर्गायन्त्यः प्रियचेष्टितम् ३७
 मगवानपि संप्राप्तो रामाङ्कुरयुतो नृप ।
 रथेन वायुवेगेन कालिन्दीमघनाग्निनीम् ॥ ३८ ॥
 तत्रोपस्पृश्य पानीयं पीत्वा सृष्टं मणिप्रमम् ।
 ब्रह्मपण्डमुपव्रज्य सरामो रथमाविशत् ॥ ३९ ॥
 अक्रूरस्तोषुपामभ्य निषेध्य च रथोपरि ।
 कालिन्या इदमागत्य खानं विविधदाश्वरत् ४०
 नियम्य तस्मिन्सलिले जपन्ब्रह्म सनातनम् ।
 ताषेव दृष्ट्वेऽक्रूरो रामकृष्णौ समन्वितौ ॥ ४१ ॥
 तौ रथस्यौ कथमिह सुताषानकदुन्दुभेः ।
 तर्हि स्वित्सन्दने न स्त इत्युन्मज्ज्य भ्यचष्ट स ४२
 तत्रापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव स ॥
 न्यमज्जद्वर्धनं यन्मे मृषा किं सलिले तयोः ॥ ४३ ॥
 मृषस्तत्रापि सोऽद्राक्षीत्स्यमानमहीश्वरम् ।
 सिद्धैश्चारभ्यग धर्वैरसुरैर्नैवकन्धरैः ॥ ४४ ॥
 सहस्रशिरसं दवं सहस्रफणमौलिनम् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

भीर्त्वावरं विसद्येत शृङ्गे श्वेतमिष स्वितम् ॥ ४५ ॥
 तस्योत्सङ्गे घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ।
 पुरुषं चतुर्भुजं शान्तं पद्मपत्रारुणध्वजम् ॥ ४६ ॥
 चारुप्रसन्नवदनं चारुहासनिरीक्षणम् ।
 सुभ्रूमसं चारुकर्णं सुकपोलाख्याधरम् ॥ ४७ ॥
 प्रलंघपीश्वरस्रजं तुङ्गासोरस्वस्रभियम् ।
 कंयुकण्ठं निम्ननाभिं वलिमत्पल्लवोदरम् ॥ ४८ ॥
 वृहत्कटितटभोगिकरमोक्षदयान्वितम् ।
 चारुजानुयुगं चारुब्रह्मायुगलसंयुतम् ॥ ४९ ॥
 तुङ्गयुल्कारुणनखत्रातदीधितिर्मिर्वृतम् ।
 नवाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजम् ॥ ५० ॥
 सुर्महाईमणिघ्रातकिरीटकटाङ्गदैः ।
 कटिसूत्रप्रभ्रमसूत्रहारनूपुरकण्डलैः ॥ ५१ ॥
 आजमान पद्मकरं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 श्वीवत्सवधसं आजत्कौस्तुभ वनमालिनम् ॥ ५२ ॥
 सुनन्दनन्दप्रभ्रस्रैः पार्षदैः सनकादिभिः ।
 सुरेशैर्मन्त्ररुद्रोद्यैर्नवमिष द्विञ्चोचमैः ॥ ५३ ॥
 प्रहावनारदवसुप्रभ्रस्रैर्मागवतोचमैः ।
 स्तुयमानं पूष्यमार्गवैर्वशोमिरमलात्मभिः ॥ ५४ ॥
 भिया पुष्या गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्यैर्लोच्यया ।
 विषयाऽविषया क्षुष्या मामया च निषेधितं ५५
 विलोक्य सुसुष्टं प्रीतो मध्या परमया युतः ।
 इभ्यचनूश्वो मावपरिक्रिभात्मलोचन ॥ ५६ ॥
 गिरा गम्रवमाऽस्तौपीत्सस्वमालंभ्य सासतः ।
 प्रणम्य मूर्ध्नाऽवहितः कृताञ्जलिपुटः क्षनैः ॥ ५७ ॥

पूर्वाभिं एकोर्नचत्तारिंशोऽध्याय ॥ ३९ ॥

१ सम संश्रै । २ सम गोपातस्विरे । ३ भीर
 श्यामि । ४ शिख रामाङ्कुरी तथा नृप । ५ भीर स्थाव
 यामकच । ६ शिख नियम्य वर्धनं मेमे । ७ सम सिद्धे
 पुंनत्रपक्षिसिस्तुरे ।

१ भीर पद्मपत्रारुणध्वजम् । २ भीर शीर्ष । ३ भीर कीर्ति-
 शिभिर्नृप । ४ भीर महाईमणिमिमुंनचकिरीटकटाङ्गदैः ।
 शिख महाईमणिमिभ्रातकिरीटकटाङ्गदैः । ५ भीर श्यापी-
 पक्षिमिष । ६ शिख प्रवध्यायै । ७ शिख ताषेयमाऽऽवया ।

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

अक्रूरं भगवत्स्तुतिः ॥ १ ॥

[श्रीशुक उवाच—

एवं दृष्ट्वा तमक्रूरः प्रसन्नहृदयेन्द्रियः ।
तुष्टाव पुण्डरीकाक्षं भक्त्याऽवनतकन्धरः ॥१॥]

अक्रूर उवाच—

नतोऽस्म्यहं त्वाऽखिलहेतुहेतुं
नारायणं पूरुपमाद्यमव्ययम् ।
यन्नाभिजातादरविन्दकोशा-
द्ब्रह्माऽविरासीद्यत एष लोकः ॥ १ ॥
भूस्तोयमग्निः पवनः खमादि-
र्महानजादिर्मन इन्द्रियाणि ।
सर्वेन्द्रियार्था विबुधाश्च सर्वे
ये हेतवस्ते जगतोऽङ्गभूताः ॥ २ ॥
नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते
ह्यजादयोऽनात्मतया गृहीताः ।
अजोऽनुवद्भुः सैगुणैरजाया
गुणात्परं वेद न ते स्वरूपम् ॥ ३ ॥
त्वां योगिनो यजन्त्यद्वा महापुरुषमीश्वरम् ।
साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैवं च साधवः ४
त्रय्या च विद्यया केचित्त्वां वै वैतानिका द्विजाः ।
यजन्ते विर्तैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ॥ ५ ॥
एके त्वाऽखिलकर्माणि संन्यस्योपशमं गताः ।
ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहम् ॥ ६ ॥
अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाऽभिहितेन ते ।
यजन्ति तन्मयास्तां वै बहुमूर्त्यैकमूर्तिकम् ॥७॥
त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणम् ।
ब्रह्माचार्यविभेदेन भगवन्समुपासते ॥ ८ ॥
सर्व एव यजन्ति त्वां सर्वदेवमयेश्वरम् ।

१ विज० एक श्लोकोऽधिक । २ विज० हेतुभूतं ।
३ उभ० मादिमव्यय । ४ उभ० ऽन्यात्मतया । ५ वीर०
स्वगुणं । ६ वीर० विविधैः । ७ वीर० केचित्त्वाऽखिल ।
८ विज० तु । ९ विज० विहितेन वै ।
भाग. ६४

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो ॥९॥
यथाऽद्रिप्रभवा नद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो ।
विशन्ति सर्वतः सिन्धुं तद्वत्त्वां गतयोऽन्ततः १०
सत्त्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुणाः ।
तेषु हि प्राकृताः प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ११
तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये
सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे ।
गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृतः
प्रवर्तते देवनृतिर्यगात्मसु ॥ १२ ॥
अग्निमुखं तेऽवनिराङ्घ्रिरीक्षणं
सूर्यो नभो नाभिरथो दिशः श्रुतिः ।
द्यौः कं सुरेन्द्रास्तव वाहवोऽर्णवाः
कुक्षिर्मरुत्प्राणचलं प्रकल्पितम् ॥ १३ ॥
रोमाणि वृक्षौषधयः शिरोरुहा
मेघाः परस्थास्थिनखानि तेऽद्रयः ।
निमेषणं रात्र्यहनी प्रजापति-
र्मेढ्रस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥ १४ ॥
त्वय्यव्ययात्मन्पुरुषे प्रकल्पिता
लोकाः सपाला बहुजीवसङ्कुलाः ।
यथा जले संजिहते जलौकसो-
ऽप्युदुंवरे वा मशका मनोमये ॥ १५ ॥
यानियानीह रूपाणि क्रीडनार्थं विभर्षिं हि ।
तैरामृष्टशुचो लोका मुदा गायन्ति ते यशः ॥१६॥
नमः कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिचराय च ।
हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥१७॥
अरूपाराय बृहते नमो मन्दरधारिणे ।
क्षित्युद्धारविहाराय नमः सूकरमूर्तये ॥ १८ ॥

१ उभ० ये नानादेवता । २ विज० पूरिता विभो ।
३ विज० भवन्ति । ४ वीर० यदविद्ययाऽसकृत् । विज०
ऽयमविद्ययाऽसकृत् । ५ विज० मेढ्रं तु । ६ वीर० क्रीडार्थं
च विभर्षिं ।

नमस्तेऽभुतासिंहाय साधुलोकममापह ।
 धामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तिप्रसुवनाय च ॥१९॥
 नमो मृगणां पतये वृषभवनच्छिन्दे ।
 नमस्ते रघुवर्याय रावणान्तकराय च ॥ २० ॥
 नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्घर्षणाय च ।
 प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सासुतां पतये नमः ॥ २१ ॥
 नमो बुद्धाय श्रद्धाय दैत्यदानवमोहिने ।
 म्लेच्छप्रायश्चरहृषे नमस्ते कल्किरूपिणे ॥ २२ ॥
 भगवद्गीषलोकोऽर्थं मोहितस्तथ मायया ।
 अहं ममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्मसु ॥ २३ ॥
 अहं चाऽऽत्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु ।
 अमामि स्वमकल्पेषु मूढः सर्वधिषा विमो ॥ २४ ॥
 अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययमतिर्बहम् ।

इन्द्रारामस्तमोविष्टो न जाने तात्मनः प्रियम् २५
 मया पुषो जलं हिता प्रतिच्छन्नं तदुत्तरं ।
 अम्यति मृगमृग्णां वै तद्ब्रह्माऽहं पराशुतः २६
 नोत्सहेऽहं कृपणधीः कामकर्महत मनः ।
 रोदुं प्रमायिभिर्भाषीर्हिंयमाणमिवस्ततः ॥ २७ ॥
 सोऽहं तवाङ्गुपगतोऽस्म्यसतां दुरापं
 तेषाम्पहं मवदनुग्रह ईश मन्ये ।
 पुंसो मवेद्यहिं संसरणापवर्गं
 स्तय्यज्जनाम सदुपासनया मतिः सात् ॥ २८ ॥
 नमो विज्ञानमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे
 पुरुषेष्ठप्रधानाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ॥ २९ ॥
 नमस्ते वासुदेवाय सर्वभूतक्षयाम च ।
 हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे तैत्तिरीयप्रथमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

मथुरापुरकीर्त्तौ श्रीकृष्णवर्णने प्रेमातिशयवर्धनम् ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन राजकल वचः ॥ २ ॥ वाचकसुवामर्त्यां वरदाय ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

स्तुवतस्तस्य भगवान् दधयिता जले षयुः ।
 भूयः समाहरत्कृष्णो नटो नाट्यमिवाऽऽत्मनः १
 सोऽपि चान्तर्हितं धीक्ष्य जलादुन्मज्ज्य सत्तरं ।
 कृत्वा चाऽऽवश्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमत् ॥ २ ॥
 तमपृच्छद्दुर्भीकेशः किं ते दृष्टमिवाद्भुतम् ।
 भूमौ विपतिं सोये वा तथा तां लक्षयामहे ॥ ३ ॥
 अक्षर उवाच—
 अनुत्तानीह यावन्ति भूमौ विपति वा जले ।
 तपि बिभारमके वानि किं मेऽदृष्टं विपश्यतः ॥ ४ ॥
 यथाऽनुत्तानि सर्वाणि भूमौ विपति वा जले ।
 तं ताऽनुपश्यतो ब्रह्मर्षि मे दृष्टमिवाद्भुतम् ॥ ५ ॥

इत्युक्त्वा षोडशमासं स्वन्दनं गान्दिनीसुतं ।
 मथुरामनयद्रामं कृष्णं कैम दिनात्यये ॥ ६ ॥
 मार्गे ग्रामजना राभंस्तत्र तत्रोपसङ्गताः ।
 वासुदेवसुतौ धीक्ष्य प्रीता दृष्टिं न चावदुः ॥ ७ ॥
 वाचब्रह्मौक्तैस्तत्र नन्दगोपादयोऽवतं ।
 पुरोपवनमासाद्य प्रतीचन्तोऽव्यवस्थिते ॥ ८ ॥
 तान्स्मेत्याऽहं भगवानक्षरं जगदीश्वरं ।
 गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रभितं महसभिष ॥ ९ ॥
 मवान्प्रविशतामत्रे सहयानः पुरीं गृहम् ।
 नर्यं लिहायस्युष्माय तेषां ब्रह्मामहे पुरीम् ॥ १० ॥

१ मित्र द्वि त्वां वयस्यते । २ वीर द्वि त्वा त्वां मित्र
 मित्वा इत्या । ३ मित्र साठी । ४ मित्र मयाऽहं ।
 ५ मित्र ममयोऽस्तु । ६ मित्र महाश्रियोऽभ्यादा ।
 ७ मित्र क्रात । ८ मित्र मत्र । ९ वीर प्रावर्त्तमाने ।
 १ वीर मथुरापुरी ।

१ मित्र सुखविना । २ वीर विपत्तौ । ३ वन
 माविषय । ४ वन निदान्त । ५ वीर त्यके क्षति ।

अक्रूर उवाच—

नाहं भवद्भ्यां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो
त्यक्तुं नार्हसि मां नाथ भक्तं ते भक्तवत्सल ॥११॥
आगच्छ याम गेहान्नः सनाथान्कुर्वधोक्षज ।
सहाग्रजः सगोपालैः सुहृद्भिश्च सुहृत्तम ॥१२॥
पुनीहि पादरजसा गृहान्नो गृहमेधिनाम् ।
यच्छौचेनानुत्प्यन्ति पितरः साग्रयः सुराः ॥१३॥
अवनिज्याङ्घ्रियुगलमासीच्छ्लोक्यो बलिर्महान् ।
ऐश्वर्यमतुलं लेभे गतिं चैकान्तिनां तु या ॥१४॥
आपस्तेऽद्भ्यवनेजन्यस्त्रील्लोकाञ्छुचयोऽपुनन् ।
शिरसाऽधत्त याः शर्वः स्वर्गाताः सगरात्मजाः ॥
देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकीर्तन ।
यदूत्तमोत्तमश्लोक नारायण नमोस्तु ते ॥ १६ ॥
श्रीभगवानुवाच—

आयास्ये भवतो गेहमहमार्यसमन्वितः ।
यदुचैकद्रुहं हत्वा वितरिष्ये सुहृत्प्रियम् ॥ १७ ॥
श्रीशुक उवाच—

एवमुक्तो भगवता सोऽक्रूरो विमना इव ।
पुरीं प्रविष्टः कंसाय कर्माऽऽवेद्य गृहं ययौ ॥१८॥
अथापराह्णे भगवान्कृष्णः संकर्षणान्वितः ।
मथुरां प्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुः परिवारितः ॥ १९ ॥
ददर्श तां स्फाटिकतुङ्गगोपुरै-
द्वारां बृहद्वेभकपाटतोरणाम् ।
ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदा-
मुद्यानरम्योपवनोपशोभिताम् ॥ २० ॥
सौवर्णशृङ्गाटकहर्म्यनिष्कुटैः
श्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् ।
वैदूर्यवज्रामलनीलविद्रुमै-
र्मुक्ताहरिर्द्विर्वलभीषु वेदिषु ॥ २१ ॥
जुष्टेषु जालामुखरन्ध्रकुट्टिमै-
ष्वविष्टपारावतवर्हिनादिताम् ।

१ वीर० सुरोत्तम । विज० सुहृत्तम । २ विज० च्छुद्यो
बलिमेखे । ३ विज० वर्ग । ४ विज० ततो । ५ विज०
गोपुरा बृहत्स्फुरद्वेभ । ६ विज० कोष्ठा । ७ विज० पवन-
लिशोभिता । ८ विज० निष्कुटश्रेणी ।

संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्तरां

प्रकीर्णमालयाङ्कुरलाजतण्डुलाम् ॥ २२ ॥
आपूर्णकुम्भैर्दधिचन्दनोक्षितैः
प्रसूनदीपावलिभिः सपल्लवैः ।
सैवृन्दरंभाक्रमुकैः सकेतुभिः
स्वलङ्कृतद्वारगृहां सैपट्टिकैः ॥ २३ ॥
तां संप्रविष्टौ वसुदेवनन्दनौ
वृत्तौ वयस्यैर्नरदेववर्त्मना ।
द्रष्टुं समीयुस्त्वरिताः पुरस्त्रियो
हर्म्याणि चैवाऽऽरुरुर्नृपोत्सुकाः ॥ २४ ॥
काश्चिद्विपर्यगृथैतवस्त्रभूषणा
विस्मृत्य चैकं युगलेष्वथापराः ।
कृतैकपत्रश्रवणैकनूपुरा
नाङ्क्त्वा द्वितीयं त्वपराश्च लोचनम् ॥ २५ ॥
अश्रन्त्य एकास्तदपास्य सौत्सवा
अभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः ।
स्वपन्त्य उत्थाय निशम्य निःस्वनं
प्रैपाययन्त्योऽर्भमपोह्य मातरः ॥ २६ ॥
मनांसि तासामरविन्दलोचनः
प्रगल्भलीलाहसितावलोकैः ।
जहार मत्तद्विरदेन्द्रविक्रमो
दृशां दैदच्छीरमणात्मनोत्सवम् ॥ २७ ॥
दृष्ट्वा मुहुः श्रुतमनुद्रुतचेतसस्तं
तत्प्रेक्ष्यणोत्सितसुश्रोक्षणलब्धमानाः ।
आनन्दमूर्तिमुपगुह्य दृशाऽऽत्मलब्धं
हृष्यन्त्वचो जहुरनन्तमरिन्दमाधिम् ॥ २८ ॥
प्रासादशिखरारूढाः प्रीत्युत्फुल्लमुखान्बुजाः ।
अभ्यवर्षन्सौमनस्यैः प्रमदा बलकेशवौ ॥ २९ ॥
दध्यक्षतैः सोदपात्रैः स्रगन्धैरभ्युपायनैः ।
तावानर्जुः प्रमुदितास्तत्रतत्र द्विजातयः ॥ ३० ॥
ऊचुः पौरा अहो गोप्यस्तपः किमचरन्महत् ।

१ उभ० सवृन्त । २ विज० सपट्टिका । ३ विज० कृत ।
४ उभ० स्वलोचन । ५ उभ० निपाययन्त्यो । ६ उभ०
दध्यच्छीरमणो महोत्सव । ७ वीर० तत्प्रेक्षणस्मित । विज०
तत्प्रेक्षितोत्सित । ८ विज० अयं श्लोको नास्ति ।

या श्रोतावनुपश्यन्ति नरलोकमहोत्सवौ ॥ ३१ ॥
 रजकं क्वचिदायान्तं रङ्गकारं गदाप्रजः ।
 दृष्ट्वाऽप्याधत् वासांसि घौतान्मत्युघमानि च ३२
 देखावयो समुच्चितान्यङ्ग वासांसि चार्हवौ ।
 मविप्यति परं भेयो दातुन्ते नाप्र संश्रयः ॥ ३३ ॥
 स वाषितो भगवता परिपूर्णेन सर्वत ।
 साक्षेपं रूपितः प्राह भृत्यो गङ्ग सुदुर्मदः ॥ ३४ ॥
 ईदृशान्येव वासांसि नित्य गिरिवनेचरा ।
 परिघत्त किमुदृत्ता राजद्रव्याप्यमीप्सव ॥ ३५ ॥
 याताऽऽशु बालिन्ना मैघं प्रार्थ्य यदि जिजीविषा ।
 भ्रमन्ति भ्रन्ति लुपन्ति हेमं राजकुलानि वै ॥ ३६ ॥
 एवं पिकृत्यमानस्य कृपितो देवकीसुत ।
 रजकस्य कराम्रेण शिर काषादपातयत् ॥ ३७ ॥
 तस्मानुन्नीविनं सर्वे वास कोशान्विसृज्य वै ।
 इन्द्रघ्नः सर्वतो मार्गं वासांसि जगृहेऽन्युत ॥ ३८ ॥
 वसिसाऽऽरमप्रिये वस्रे कृष्णः सङ्कर्षणस्तथा ।
 शोपाप्यादत्त गोपेभ्यो विसृज्य श्रुति कानिषित् ॥
 ततस्तु धायकं प्रीतस्तयोर्वैपमकल्पयत् ।
 विशिष्वर्णधर्मलयरंराकल्पपरनुरुपत ॥ ४० ॥
 नानालक्षययपाभ्मां कृष्णरामौ विरजतुः ।
 स्वलोहूतो बालगर्जा पर्वणीव सितवरा ॥ ४१ ॥
 तस्य प्रसन्नो भगवान्प्रादात्सारूप्यमात्मनः ।

धियं च परमां लोके बलैर्धर्यस्मृतीन्द्रियम् ॥ ४२ ॥
 ततं सुदासो भवनं मालाकागस्य जग्मतुः ।
 तौ दृष्ट्वा स समुत्साव ननाम शिरसा श्रुति ४३
 तयोरासनमानीय पाद्य शौयार्हणादिभिः ।
 पूजां सानुगयोश्चक्रे स्रक्तामृलानुलेपनैः ॥ ४४ ॥
 प्राह नः सार्थक जन्म पावित च कुल प्रभो ।
 पितृदेवर्षयो मयं तुष्टा ह्यागमनेन वाम् ॥ ४५ ॥
 मवन्तौ किल विषस्य जगत कारण परम् ।
 अवशीर्णाविहाशेन श्लेमाय च मधाय च ॥ ४६ ॥
 नहि वां विपमा दृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनो ।
 समयोः सर्वभूतेषु भजन्तं भवत्वोरपि ॥ ४७ ॥
 तौवाङ्गापयत मृत्यु किमहं करवाणि वाम् ।
 पुंसोऽत्यनुग्रहो शेष भवद्विष्यन्निपुज्यते ॥ ४८ ॥
 इत्यमिप्रत्य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानसः ।
 शतैः सुगन्धैः कुसुमैर्मालां विरचिता ददौ ४९
 तामि स्वलङ्कृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ ।
 प्रणतय प्रपन्नाय ददुर्दुर्वरदां वरान् ॥ ५० ॥
 सोऽपि वस्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्वाखिलात्मनि ।
 तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां पराम् ॥ ५१ ॥
 इति तस्मै वरं दत्त्वा धियं चान्वयवधिनीम् ।
 मलमाधुर्यशः कान्तिं निर्भंगाम सहाम्रजम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकपत्तारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

बुजाकरवदकलं ॥ १ ॥ कंयवजुर्भेदकलं ॥ २ ॥ तद्विष्णो वषः ॥ ३ ॥ कस्यारिद्वर्तनं ॥ ४ ॥ चरेदति माल-
 मन्प्रादीनां वदप्रवेद्यः ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथ यज्ञयाज्ञपथन माधयः

गिर्य गृहीताद्भित्पमाजनाम् ।

यिलोपय बुजां गुपतीं वगननां

पमन्व यान्तीं प्रहमघसप्रद ॥ १ ॥

१ रित्र रित्रात् । २ यौर गदतोत्थाय । ३ यौर
 भाप्यद्विगा । ४ यौर गाथाज्ञापयन । रित्र शापनाय
 य मो । ५ रित्र मानां रित्रिया । ६ रित्र पृकोवपया
 रित्राध्यायः । ७ रित्र धानी वषया ।

१ यौर बुजाभाजयन्ति । २ रित्र वगदत्त ।
 ३ यौर मागोम् । रित्र मावे । ४ रित्र वषेय ई ।
 ५ रित्र वगपुना ।

का त्वं वरोर्वेतदुहानुलेपनं
 कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु नः ।
 देहावयोरङ्गविलेपमुत्तमं
 श्रेयस्ततस्ते नचिराद्भविष्यति ॥ २ ॥
 सैरन्ध्र्युवाच—
 दास्यस्म्यहं सुन्दर कंससंमता
 त्रिवक्रनामा ह्यनुलेपकर्मणि ।
 मद्भाषितं भोजपतेरतिप्रियं
 विना युवां कोऽन्यतमस्तदर्हति ॥ ३ ॥
 रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ।
 धर्षितात्मा ददौ सान्द्रमुभयोरनुलेपनम् ॥ ४ ॥
 ततस्तावङ्गरागेण स्वैवर्णेतरशोभिना ।
 संप्राप्तपरभागेन शुशुभातेऽनुरञ्जितौ ॥ ५ ॥
 प्रसन्नो भगवान्कुञ्जां त्रिवक्रां रुचिराननाम् ।
 ऋर्जीं कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयन् दर्शने फलम् ॥ ६ ॥
 पद्भ्यामाक्रम्य प्रपदे ब्रह्मल्युत्तानपाणिना ।
 प्रगृह्य चुबुकेऽर्ध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥
 सा तदर्जुसमानाङ्गी बृहच्छोणिपयोधरा ।
 मुकुन्दस्पर्शनात्सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥
 ततो रूपगुणौदार्यसंपन्ना प्राह केशवम् ।
 उत्तरीयान्तमाकृष्य संयन्ती जातहृच्छया ॥ ९ ॥
 एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे ।
 त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरुषर्षभ ॥ १० ॥
 एवं स्त्रिया याच्यमानः कृष्णो रामस्य पश्यतः ।
 मुखं वीक्ष्यानु गोपानां प्रहसंस्तामुवाच ह ॥ ११ ॥
 एष्यामि ते गृहे सुभ्रूः पुंसामाधिविकर्शनम् ।
 साधिताऽर्थोऽगृहाणां नः पान्थानां त्वं परायणम्
 विसृज्य माध्व्या वाण्यातां व्रजन्मार्गे वणिक्प्रथैः
 नानोपायनतावृलस्रग्गन्धैः साग्रजोऽर्चितः ॥ १२ ॥
 तद्दर्शनस्मरक्षोभादात्मानं नाविदन् स्त्रियः ।

१ उभ० दिहातु । २ विज० स्म्यह ते सुरवर्य ।
 ३ विज० नात्री ह्यनु । ४ वीर० वीक्षणे । ५ विज०
 सुवर्णतर । ६ विज० सप्राप्तापर । ७ विज० ब्रह्मलोत्तान ।
 ८ विज० ह्यास्य । ९ सस्मय । १० उभ० वीक्ष्यानुगाना
 च । ११ वीर० तावृल । १२ विज० अयं श्लोको नास्ति ।

विस्रस्तवासःकवरवलयालेख्यमूर्तयः ॥ १४ ॥ -
 ततः पौरान्पृच्छमानो धनुषः स्थानमच्युतः ।
 तस्मिन्प्रविष्टो ददृशे धनुरैन्द्रमिवाद्भुतम् ॥ १५ ॥
 पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चितं परमार्द्धिमत् ।
 वार्यमाणो नृभिः कृष्णः प्रसह्य धनुराददे ॥ १६ ॥
 करेण वामेन सलीलमुद्धृतं
 सज्यं च कृत्वा निमिषेण पश्यताम् ।
 नृणां विकृष्य प्रवभञ्ज मध्यतो
 यथेक्षुदण्डं मदकुर्युरुक्रमः ॥ १७ ॥
 धनुषो भज्यमानस्य शब्दः खं रोदसी दिशः ।
 पूरयामास यं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपागमत् ॥ १८ ॥
 तद्रक्षिणः सानुचराः कुंपिता आततायिनः ।
 ग्रहीतुकामा आवव्रुर्गृह्यतां बध्यतामिति ॥ १९ ॥
 अथ तान्दुरभिप्रायान्विलोक्य बलकेशवौ ।
 कुद्रौ धन्वंन आदाय शकले तांश्च जघ्नतुः ॥ २० ॥
 बलं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः ।
 निष्क्रम्य चेरतुर्हृष्टौ निरीक्ष्य पुरसंपदः ॥ २१ ॥
 तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशाम्य पुरवासिनः ।
 तेजः प्राग्लभ्यं रूपं च मेनिरे विबुधोत्तमौ ॥ २२ ॥
 तयोर्विचरतोः स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् ।
 कृष्णरामौ वृतौ गोपैः पुराच्छकटमीयतुः ॥ २३ ॥
 गोप्यो मुकुन्दविगमे विरहातुराया
 आशासताऽऽशिष ऋता मधुपुर्यभूवन् ।
 संपश्यतां पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं
 हिलेतरांस्तु भजतश्चकमेऽर्चनं श्रीः ॥ २४ ॥
 अवनिक्ताङ्घ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् ।
 उपतुस्तां सुखं रात्रिं ज्ञात्वा कंसचिकीर्षितम् २५
 कंसस्तु धनुषो भङ्गं रक्षिणां स्वबलस्य च ।
 वधं निशम्य गोविन्दरामविक्रीडितं परम् ॥ २६ ॥
 दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्तानि दुर्मतिः ।
 बहून्यचष्टोभयथा मृत्योर्दौत्यकराणि च ॥ २७ ॥

१ वीर० रूपिता । २ उभ० धनुष । ३ उभ० प्रागतम्य-
 रूपं च । ४ विज० अयं श्लोको नास्ति । ५ वीर० तरांस्तु ।
 ६ वीर० तु यच्छ्री । ७ विज० अवनिज्याङ्घ्रियुगल ।

अदर्शनं स्वधिरसं प्रतिरूपं च सत्यपि ।
 अमत्यपि द्वितीये च ईरूप्यं ज्योतिषां तथा २८
 छिद्रप्रतीतिश्लेषायां प्राणपोषानुपश्रुतिः ।
 स्वर्णप्रतीतिश्लेषेषु स्वपदानामदर्शनम् ॥ २९ ॥
 स्वमे प्रेतपरिष्वङ्गं खरयानं विपादनम् ।
 यायाभलदमाम्येकस्तैलाम्यको दिगंबर ॥३०॥
 अन्यानि शत्यंभुवानि स्वप्नजागरितानि च ।
 पश्यन्मरणसम्पत्तो निद्रां लभे न चिन्तया ॥३१॥
 म्युष्टायां निशि कौरव्यं सूर्यं चोद्भवाः समुत्थित ।
 कारयामास वै कसो मल्लप्रदीपामहोत्सवम् ॥३२॥
 आनर्चुः पुरुषा रङ्गत्सूर्यमेरुष्वभिर ।

मञ्जाभालङ्कृतां स्रग्मि पताकाचैलवोरणै ३३
 तेषु पौरा जानपदा ब्रह्मक्षत्रपुरोगमा ।
 यथोपजोष विविशु राजानभ कृतासना ॥३४॥
 कंसः परिभृतोऽमार्त्यै राजमञ्ज उपाविशत् ।
 मण्डलेभरमध्यस्थो हृदयेन विद्यता ॥ ३५ ॥
 बाधमानेषु तूर्येषु मल्लशालोचरेषु च ।
 मल्लां खलङ्कृता ह्यष्टाः सोपाध्यायाः समासत ३६
 चापूरो मृष्टिकः कूट शलस्तोशल एष च ।
 तं आसेदुरुपम्यानं बल्लुघाघप्रहर्षिता ॥ ३७ ॥
 नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहुताः ।
 निवदितोपायनास्ते एकस्मिन्मञ्ज आयिद्यन् ॥३८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

पुण्ड्रपातीहवचः ॥ १ ॥ रङ्गप्रविष्टो रामकंसपदाभ्याशूरेण सह भाषण ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
 अथ कृष्णश्च रामश्च कृतघ्नोर्षां परन्तप ।
 मल्लदुन्दुमिनिर्षोषं भुक्त्वा द्रष्टुमुपयत ॥ १ ॥
 रङ्गद्वारं ममामाद्य तस्मिन्नागमवस्थितम् ।
 अपरपल्लवपलयापीठं कृष्णांषष्ठप्रचोदितम् ॥ २ ॥
 बद्धा परिकरं शौरि ममुष्म कुण्डिलकान् ।
 उवाच हन्मिष वाचा मपनादगमीरया ॥ ३ ॥
 अर्षष्टांषष्ठं मार्गं नो दक्षपञ्चम माधिरम् ।
 नो धत्सकुञ्जर तां च नयामि यमसांनम् ४
 एवं निर्मास्तिर्वोषष्टं सुपित कोपित गजम् ।
 चोदयामास कृष्णाय कालान्तकयमोपमम् ॥५॥
 परीन्तलमभिहृत्य परेण सग्माञ्जहीत् ।
 कगागित्वि सौम्यं निहत्याङ्गिष्वलीयत ॥६॥
 संकुन्दन्ममधाणो प्राणरष्टि म कञ्चपम् ।

पगामृश्वत्पुणरण स प्रसन्न विनिर्गतः ॥ ७ ॥
 पुञ्ज प्रशुक्तातिपलं धनुषः पञ्चविंशतिम् ।
 विचकर्ष यथा नागं सुपर्ण इय लीलया ॥ ८ ॥
 स पर्यावर्तमानेन मम्यदक्षिणतोऽप्युतः ।
 यन्नाम आम्यमाणेन गोवत्सनेष पालक ॥ ९ ॥
 ततोऽभिमृश्यामम्यत्य पाणिनाऽऽहृत्य वारणम् ।
 प्राद्रवन्वातयामास स्पृश्यमानः पक्षेपद् ॥ १० ॥
 स धापन् क्रीडया भूमौ पतित्वा सहस्रोत्थित ।
 त मला पतित कुञ्जो दन्वाभ्यां सोऽश्नरिधितम् ॥
 म्यविक्रम प्रतिहृत कुञ्जरेन्द्रोऽत्यमर्षित ।
 पोषमानो महामार्यं कृष्णमभ्यद्रवदुषा ॥१२॥
 तमापतन्तमासाद्य भगवान्मधुमूदन ।
 निर्गृह्य पाणिना हस्तं पातयामास भूतल ॥१३॥
 पतिवस्य पदाऽऽक्रम्य मृगन्द् इव लीलया ।

१ वि० प्रीतिपु मगमि । २ वि० उवाचिषामि ।
 ३ वि० विनाशे । ४ वि० कानि । ५ वि० वल्ल्याः ।
 ६ वि० मज्ज ।

१ वि० उवाचिषामि । २ वि० तदापि । ३ वि०
 पञ्चविंशतिः । ४ वि० मज्ज ।

दन्तमुत्पाद्य तेनेभं हस्तिपांश्चाहनद्धरिः ॥१४॥
 मृतकं द्विपमुत्सृज्य दन्तपाणिः समाविशत् ।
 असन्यस्तविषाणोऽसृद्भ्रदविन्दुभिरङ्कितैः ।
 विरूढस्वेदकणिकावदनांबुरुहो बभौ ॥ १५ ॥
 वृतौ गोपैः कतिपर्यैर्बलदेवजनार्दनौ ।
 रङ्गं विविशत् राजन्गजदन्तवरायुधौ ॥ १६ ॥
 मल्लानामशनिर्नृणां नरवरः स्त्रीणां सरो मूर्तिमान्गोपानां स्वजनोऽसतां क्षितिभुजौ शास्ता स्वपित्रोः शिशुः । मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषां तत्त्वं परं योगिनां वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रङ्गं गतः साग्रजः ॥ १७ ॥
 हतं कुवलयपीडं दृष्ट्वा तार्वपि दुर्जयौ ।
 कंसो मनस्व्यपि तदा भृशमुद्विषिजे नृप ॥१८॥
 तौ रेजतू रङ्गगतौ महाभुजौ
 विचित्रवेषाभरणस्रगंबरौ ।
 यथा नटावुत्तमवेषधारिणौ
 मनः क्षिपन्तौ प्रभया निरीक्षताम् ॥ १९ ॥
 निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना
 मञ्चस्थिता नागरराष्ट्रका नृप ।
 ग्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः
 पपुर्न तृप्ता नयनैस्तदाननम् ॥ २० ॥
 पिवन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ।
 जिघ्रन्त इव नासाभ्यां श्लिष्यन्त इव बाहुभिः २१
 ऊचुः परस्परं ते वै यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।
 तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्सारिता इव ॥ २२ ॥
 एतौ भगवतः साक्षाद्धरेर्नारायणस्य हि ।
 अवतीर्णाविहांशेन वसुदेवस्य वेश्मनि ॥ २३ ॥
 एष वै किल देवक्यां जातो नीतश्च गोकुलम् ।
 कालमेतं वसन्गूढो ववृधे नन्दवेश्मनि ॥ २४ ॥
 पूतनाऽनेन नीतान्तं चक्रवातश्च दानवः ।

अर्जुनो गुह्यकः केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधाः २५
 गावः सपाला एतेन दावाग्नेः परिमोचिताः ।
 कालियो दमितः सर्प इन्द्रश्च विमदः कृतः ॥२६॥
 समाहमेकहस्तेन धृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना ।
 वर्षवाताशनिभ्यश्च परित्रातं च गोकुलम् ॥२७॥
 गोप्योऽस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षणं मुखम् ।
 पश्यन्त्यो विविधांस्तापांस्तरतिस्मांश्रमं मुदा २८
 वदन्त्यनेन वंशोऽयं यदोः सुवहुविश्रुतः ।
 श्रियं यशो महत्त्वं च लप्स्यते परिरक्षितः ॥२९॥
 अयं चास्याग्रजः श्रीमात्रामः कमललोचनः ।
 प्रलंबो निहतो येन वत्सको ये वकादयः ॥३०॥
 जनेष्वेवंब्रुवाणेषु तूर्येषु निनदत्सु च ।
 कृष्णरामौ समाभाष्य चाणूरो वाक्यमब्रवीत् ३१
 हे नन्दसूनो हे राम भवन्तौ वीरसंतौ ।
 नियुद्धकुशलौ श्रुत्वा राज्ञाऽऽहूतौ दिदृक्षुणा ३२
 प्रियं राज्ञः प्रकुर्वत्यः श्रेयो विन्दन्ति वै प्रजाः ।
 मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोऽन्यथा ॥३३॥
 नित्यं प्रमुदिता गोपा वत्सपाला यथास्फुटम् ।
 वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ॥ ३४ ॥
 तस्माद्राज्ञः प्रियं वयं वयं च करवामहे ।
 भूतानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ॥३५॥
 तन्निशम्याब्रवीत्कृष्णो देशकालोचितं वचः ।
 नियुद्धमात्मनोऽभीष्टं मन्यमानोऽभिनन्द्य च ॥३६॥
 प्रजा भोजपतेरस्य वयं चापि वनेचराः ।
 करवाम प्रियं नित्यं तन्नः परमनुग्रहः ॥ ३७ ॥
 बाला वयं तुल्यवलैः क्रीडिष्यामो यथोचितम् ।
 भवेन्नियुद्धं माधर्मः स्पृशेन्मल्लसभासदः ॥ ३८ ॥
 चाणूर उवाच—
 न बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां वरः ।
 लीलयेभो हतो येन सहस्रद्विपसच्चभृत् ॥ ३९ ॥

१ उभ० तेनैव । हस्तिपानहनद्धरि । २ विज० पाणी विरेजतु । ३ विज० विपाणासु । ४ विज० रङ्कितौ । ५ विज० भृता । ६ विज० विधावृविहितस्त्वत् । ७ विज० वृष्णीना च पति सदैव शुशुभे रङ्गेऽच्युत । ८ वीर० तावति । ९ विज० गोकुले । १० वीर० निहता ।

१ विज० सर्पं शत्रुश्च । २ विज० गोप्यश्च । ३ विज० स्म श्रमं । ४ विज० निहतोऽनेन वहवो धेनुकादयः । ५ विज० वीर्यं । ६ विज० नित्यप्रमुदिता । ७ उभ० पालास्तथास्फुट । ८ विज० पतेर्ययं ।

तस्मान्नवन्नां घलिमियोद्धुष्यं नानयोऽत्र वै ।

मेयि विक्रम धार्ण्येय वलेन सह सृष्टिक ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रिंशत्तारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४४ ॥

चाणूरसृष्टिकाविषयः ॥ १ ॥ कंसवधः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

एवं धर्षितसंकल्पो भगवान्मधुसूदनः ।

आससादाय चाणूरं सृष्टिकं रोहिणीसुत ॥ १ ॥

इत्ताभ्यां हस्तयोर्वन्दा पश्यामथ च पादयो ।

विषकर्षतुरन्योन्यं प्रसन्न विजिगीषया ॥ २ ॥

अरसी द्वे अरसीभ्यां जालुभ्यां वैय जालुनी ।

द्विरः क्षीष्णोरितोरस्तावन्वोन्यमभिजघ्नतुः ॥३॥

परिभ्रामणविषेपपरिरंभावपातनैः ।

उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्वोन्यं प्रत्यैरुन्धताम् ॥ ४ ॥

उत्थापनैर्कर्मयनैश्चालनैः स्थापनैरपि ।

परस्परं द्विगीपन्तावेपचक्रतुरात्मन ॥ ५ ॥

तद्वलावर्लवपुद्गं समेताः सर्वयोपिताः ।

ऊचुः परस्परं शौचन्सानुकया वरुवद्यः ॥ ६ ॥

महानयं वताभर्म एषां राजसमासदाम् ।

ये शैलावर्लवपुद्गं राक्षोऽन्विच्छन्ति पश्यतः ॥७॥

क वषट्कारसर्वाङ्गौ मङ्गौ ध्येलेन्द्रसभिर्मौ ।

क धातिस्तुभाराराङ्गौ किञ्चोरौ नाप्तयौवनौ ॥८॥

धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्वयं भवेत् ।

यत्राधर्मः समुचितेष त्वेषं तत्र कर्हिषित् ॥९॥

न समां प्रविशेत्प्राग्धः सम्पदोपाननुस्मरन् ।

अमुपन्विमुवमङ्गो नरः किस्विपममृते ॥१०॥

वन्तात' शत्रुममितः कृष्यस्य वदनापुञ्जम् ।

धीर्यथा' श्रेमवापुर्तं पद्यकोशमिवापुभिः ॥११॥

किं न पश्यत रामस्य मुखमाताम्रलोचनम् ।

सृष्टिकं प्रति सार्धं हाससरंभ्रष्टोर्मितम् ॥१२॥

पुण्या वत प्रजस्रुषो यदय नृलिङ्ग-

गूढं पुराणपुरुषो वनधिब्राम्हणः ।

गौ पारुयन्सहचलः कण्यंभ्र धणुं

विक्रीडयाञ्चति गिरिर्नरमाधिताङ्गिः ॥ १३ ॥

गोप्यस्तप किमचरन्त्यदमुष्य रूपं

लावण्यसारमैसमोर्ध्वमनन्पसिद्धम् ।

दृग्भि' पिषन्त्यनुसधामिनवं दुराप

मेकान्तधाम यद्यस धियं ऐश्वरस्य ॥ १४ ॥

या दोहनेर्ष्यहने मयनोर्पलेप

प्रेङ्खेङ्गनार्भेदितोक्षजर्माजनादौ ।

गायन्ति वैनमनुरक्तधियोऽशुकण्ड्यो

र्षेभ्या प्रजस्रिय उरुकमधिचर्षेना' ॥ १५ ॥

प्रातर्ब्रजान्नस्य आविष्टतथ सार्धं

योभि' सम कृणयतोऽस्य निद्रम्य वेष्टुम् ।

निर्गम्य तूर्धमबलाः पथि शूरिपुण्याः

पश्यन्ति सशितसुखं सदायातलोकम् ॥ १६ ॥

एवं प्रभापमाणानु स्त्रीषु योगेश्वरो हरि ।

शत्रुं हन्तुं मनमक्रे मगधा मरुतर्षम ॥ १७ ॥

संभया' स्त्रीगिर' श्रुता पुत्रक्षेहशुर्चाऽश्रुरौ ।

१ शूर मया । २ शिख शुकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

३ शिख सामर्षहास । ४ उम शुकमर्ष । ५ शिख नाभा

रन्त । ६ शिख शिष्टवमराधिताङ्गि । ७ शिख मन्तोऽस्य ।

८ शूर शत्रुवधामि । ९ सम मिय ईश्वरस्य । १० शूर

या दोहनेर्ष्यहने । ११ शिख शोचन्त्य । १२ शिख

मन्त्रधारी । १३ शिख पुण्या । १४ शिख वामा ।

१५ शिख अर्धं शोको नाकि । शूर वपुञ्ज विरा स्त्रीणां ।

१६ शूर श्रुताङ्गौ ।

३ शिख चिन्तित । २ शिख सर्वेष । ३ शिख प्रस

शुष्यतां । ४ शिख रुमने । ५ शिख बन्वोन्पममिष

कटा । ६ शिख तदात्तं वधम् । ७ शिख श्रेयम् । ८ वर

मे वाक्यवध । ९ शूर भयवाशोर्तं । शिख भयमर्षात् ।

पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् ॥ १८ ॥
 तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युततरौ ।
 युयुधाते यथाऽन्योन्यं तथैव बलमुष्टिकौ ॥ १९ ॥
 भगवद्भ्रात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेपनिष्ठुरैः ।
 चाणूरो भज्यमानाङ्गो मुहुर्ग्लानिमवाप ह ॥ २० ॥
 स श्येनवेग उत्पत्य मुष्टीकृत्य कराबुधौ ।
 भगवन्तं वासुदेवं क्रुद्धो वक्षस्यैवाधत ॥ २१ ॥
 नाचलत्तप्रहारेण मौलाहत इव द्विपः ।
 बाह्वोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन्हरिः ॥ २२ ॥
 भ्रूपृष्ठे पोथयामास तरसा क्षीर्णजीवितम् ।
 विस्रस्ताकल्पकेशस्रग्निन्द्रध्वज इवापतत् ॥ २३ ॥
 तथैव मुष्टिकः पूर्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन वै ।
 बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहतो भृशम् ॥ २४ ॥
 प्रवेपितः सरुधिरमुद्गमन्मुखतोऽर्दितः ।
 व्यसुः पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिपः ॥ २५ ॥
 ततः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रहरतां वरः ।
 अवधील्लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ २६ ॥
 तैर्ह्येव हि शलः कृष्णपर्दापहतशीर्षकः ।
 द्विधा विदीर्णस्तोशलक उभावपि निपेततुः ॥ २७ ॥
 चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते ।
 शेषाः प्रदुद्बुर्मुल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥ २८ ॥
 गोपान्वयस्थानाकृष्य तैः संसृज्य विजहतुः ।
 वाद्यमानेषु तूर्येषु बलगन्तौ स्तन्पूरौ ॥ २९ ॥
 जनाः प्रजहृषुः सर्वे कर्मणा रामकृष्णयोः ।
 ऋते कंसं विप्रमुख्याः साधवः साधुसाध्विति ३०
 हतेषु मल्लवर्येषु विद्रुतेषु च भोजराट् ।
 न्यवारयत्स्वतूर्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३१ ॥
 मिःसारयत दुर्बृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् ।
 धनं हरत गोपानां नन्दं वधीत दुर्मतिम् ॥ ३२ ॥
 वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्वसत्तमः ।

उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपक्षगः ॥ ३३ ॥
 एवं विकथ्यमाने वै कंसे प्रकुपितोऽव्ययः ।
 लघिम्नोत्पत्य तरसा मञ्चमुत्तङ्गमारुहत् ॥ ३४ ॥
 तमांविशन्तमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् ।
 मनस्वी सहसोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥ ३५ ॥
 तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु
 श्येनं यथा दक्षिणसव्यमंवरे ।
 समग्रहीदुर्विपहोप्रतेजा
 यथोरगं तार्क्ष्यसुतः प्रसह्य ॥ ३६ ॥
 प्रंगृह्य केशेषु चलत्किरीटं
 निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।
 तस्योपरिष्टात्स्वयमज्जनाभः
 पपात विश्वाश्रय आत्मतत्रः ॥ ३७ ॥
 [कंसोऽपि कृष्णेन जगन्नयैक-
 निवासभूतेन निपात्य सोऽधः ।
 तेनात्मतत्रेण च पीडितोऽसुं
 तत्याज राजन्निमिषान्तरेण ॥ १ ॥]
 तं संपरेतं विचर्क्य भूमौ
 हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ।
 हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाऽभू-
 दुदीरितः सर्वजनैर्नरेन्द्र ॥ ३८ ॥
 स नित्यदोद्विग्रधिया तमीश्वरं
 पिवन्वदन्वा विचरन्स्वपन्श्वसन् ।
 ददर्श चक्रायुधमग्रतो यत-
 स्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥ ३९ ॥
 तस्याऽनुजा भ्रातरोऽष्टौ कङ्कन्यग्रोधकादयः ।
 अभ्यधावन्नभिर्क्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥ ४० ॥
 तथाऽतिरभसांस्तांस्तु संयत्तान्रोहिणीसुतः ।
 अहन्परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिपः ॥ ४१ ॥
 नेदुर्दुन्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः ।

१ वीर० तप्येतामजानन्तौ तयोर्वल । २ विज० तथा ।
 ३ वीर० मुष्टीकृत । ४ उभ० स्यताड्यत् । ५ वीर०
 स्रग्भिर्हृत । विज० स्रजाहत । ६ वीर० त्यक्त । ७ उभ०
 तथैव हि । ८ वीर० प्रपदाहत । ९ वीर० परीप्सया ।
 १० वीर० चारु । विज० युत ।
 भाग. ६५

१ उभ० तमापतन्त । २ विज० निगृह्य । ३ विज० अय-
 मेक श्लोकोधिक । ४ उभ० कस । ५ विज० पिवन्वदन्वा ।
 ६ विज० मच्युत यत्तदेव । ७ वीर० सुगा । ८ उभ० प्रति ।
 ९ वीर० तदा ।

तस्मान्नवद्यां वलिमिर्वोद्धृष्यं नानयोञ्च वै । मयि विक्रम षाण्णोय वलेन सह मृष्टिक ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रिंशत्तारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४४ ॥

चाणूरमुष्टिकाविषयः ॥ १ ॥ कंसवधः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
 एवं वैचिंतसंकरूपो मगधान्मधुसूदनः ।
 आससादाय चाणूरं मुष्टिकं रोहिणीसुत ॥ १ ॥
 हस्ताभ्यां हस्तभोर्वद्धा पद्भ्यामेव च पादयो ।
 विचकर्पतुरन्योन्यं प्रसन्न विजिगीपया ॥ २ ॥
 अरुणी द्वे अरुणीभ्यां आनुभ्यां चैव ज्ञानुनी ।
 श्रिरः शीष्णोरिसोरस्तावन्योन्यमभिजातुः ॥३॥
 परिभ्रामणविशेषपरिरंमावपातनैः ।
 उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यं प्रत्येकवताम् ॥ ४ ॥
 उत्थापनैरुर्ध्वनैश्चालनै स्थापनैरपि ।
 परस्परं शिगीपन्तावेषचक्रतुरात्मन ॥ ५ ॥
 तद्गलावर्लवधुदं समेताः सर्वयोपितः ।
 ऊजु परस्परं राजन्स्तानुकंपा वरुषद्यः ॥ ६ ॥
 महानयं वताधर्म एषां राजसमासदाम् ।
 ये शैलावलवधुदं राष्ट्रोऽन्विच्छन्ति पद्मतः ॥७॥
 कषत्रसारसर्वाङ्गौ मूर्ध्नी शैलेन्द्रसभिमा ।
 क चातिसुकुमाराङ्गौ किञ्चोरौ नाप्तयौवनौ ॥८॥
 धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत् ।
 यत्राधर्मः समुत्तिष्ठेभ व्येष तत्र कर्हिचित् ॥९॥
 न सर्मा प्रविशेत्प्राज्ञः सन्मदोपानतुसरन् ।
 अमुषन्विधुवभ्रमो नरः कित्त्वपमभुते ॥१०॥
 वल्गतं शत्रुममितः कृष्णस्य वदनांशुजम् ।
 धीक्ष्यतां भ्रमवार्युषं पद्मकोशमिवांशुमिः ॥११॥

किं न पश्यत रामस्य मुसुमाताम्रलोचनम् ।
 मुष्टिकं प्रति सार्धं हाससरंमद्योर्मितम् ॥१२॥
 पुण्या वत ब्रजसुवो यदय नृलिङ्ग-
 गूढं पुराणपुरुषो वनशिप्रमास्यः ।
 गां पालयन्सहवलः कणयंश्च वेणु
 विक्रीडयाञ्चति गिरिर्त्ररमाचिताङ्किः ॥ १३ ॥
 गोप्यस्तपः किमचरन्पद्मस्य रूप
 लावण्यसारंभसमोर्ध्वमनन्वसिद्धम् ।
 हृग्मि पिपेन्त्यनुसवाभिनवं दुराप
 मेकान्तधाम यद्यस भ्रंय ऐश्वरस्य ॥ १४ ॥
 या दोहनेज्वेहनने मधनोपेलेप
 प्रेक्षेन्नार्मरुदितोक्षणमोर्जनादी ।
 गामन्ति चैनमनुरक्तधियोऽमुकण्ड्यो
 र्धन्या ब्रजस्त्रिय उरुक्रमधितर्पणा ॥ १५ ॥
 प्रातर्ब्रजाव्रजव आविष्टतश्च सार्य
 गोमि सर्गं कणयतोऽस्य निष्ठम्य वेणुम् ।
 निर्गम्य तूर्णमभस्ता पथि शूरिपुण्याः
 पद्मन्ति सभितमुखं सदपावलोकम् ॥ १६ ॥
 एव प्रमापमाणासु स्त्रीषु योगेश्वरो हरि ।
 शत्रुं हन्तुं मनभक्ते मगधा मरतर्पम ॥ १७ ॥
 संमेषा स्त्रीगिरं धुता पुत्रश्रेहशुर्चाऽश्रुतौ ।

१ मित्र चिन्तित । २ मित्र गर्पय । ३ मित्र प्रस
 नुयाता । ४ मित्र ह्रमयने । ५ मित्र वन्याम्भमधिच
 क्रमः । ६ मित्र तहातं वतव । ७ मित्र त्रेषव । ८ उम
 नै वाचकवतः । ९ नीर भ्रमपावता । मित्र भ्रमपर्याप्त ।

१ नीर मना । २ मित्र एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।
 ३ मित्र धामपहास । ४ धम धोमन । ५ मित्र माया
 एवम् । ६ मित्र विरावमराचिताङ्किः । ७ मित्र मधमोव ।
 ८ नीर कपुनवति । ९ उम भिय ईश्वरस्य । १० नीर
 या दोहनेदोहवहने । ११ मित्र भोपत्रस्य । १२ मित्र
 मज्जताशो । १३ मित्र पुण्या । १४ मित्र माना ।
 १५ मित्र सर्वं शोभो वासि । नीर उपयुक्त विरा स्त्रीणां ।
 १६ नीर सुगाद्री ।

पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् ॥ १८ ॥
 तैस्तैर्निघृद्धविधिभिर्विधैरच्युततरौ ।
 युयुधाते यथाऽन्योन्यं तथैव बलमुष्टिकौ ॥१९॥
 भगवद्भ्रात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ।
 चाणूरो भज्यमानाङ्गो मुहुर्ग्लानिमाप ह ॥२०॥
 स श्येनवेग उत्पत्य मुष्टीकृत्य कराबुधौ ।
 भगवन्तं वासुदेवं क्रुद्धो वक्षस्यैवाधत ॥२१॥
 नाचलत्तप्रहारेण मौलाहत इव द्विपः ।
 बाह्वोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन्हरिः ॥२२॥
 भूपृष्ठे पोथयामास तरसा क्षीर्णजीवितम् ।
 विस्रस्ताकल्पकेशस्रग्निन्द्रध्वज इवापतत् ॥ २३ ॥
 तथैव मुष्टिकः पूर्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन वै ।
 बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहतो भृशम् ॥ २४ ॥
 प्रवेपितः सरुधिरमुद्गमन्मुखतोऽर्दितः ।
 व्यसुः पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिपः ॥२५॥
 ततः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रहरतां वरः ।
 अवधील्लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ २६ ॥
 तैर्ह्येव हि शलः कृष्णर्षदापहतशीर्षकः ।
 द्विधा विदीर्णस्तोशलक उभावपि निपेततुः ॥२७॥
 चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते ।
 शेषाः प्रदुद्बुर्मुष्ट्याः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥२८ ॥
 गोपान्वयस्यानाकृष्य तैः संसृज्य विजहत्तुः ।
 वाद्यमानेषु तूर्येषु बलान्तौ रंतनूपुरौ ॥ २९ ॥
 जनाः प्रजहृषुः सर्वे कर्मणा रामकृष्णयोः ।
 ऋते कंसं विप्रमुख्याः साधवः साधुसाध्विति ३०
 हतेषु मल्लवर्षेषु विद्रुतेषु च भोजराट् ।
 न्यवारयत्स्वतूर्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ॥३१॥
 निःसारयत दुर्धृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् ।
 धनं हरत गोपानां नन्दं वधीत दुर्मतिम् ॥३२॥
 वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्वसत्तमः ।

उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपक्षगः ॥३३॥
 एवं विकत्थमाने वै कंसे प्रकुपितोऽव्ययः ।
 लघिन्नोत्पत्य तरसा मञ्चमुत्तङ्गमारुहत् ॥ ३४ ॥
 तर्माविशन्तमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् ।
 मनस्वी सहसोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥३५॥
 तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु
 श्येनं यथा दक्षिणसव्यमंवरं ।
 समग्रहीदुर्विपहोग्रतेजा
 यथोरगं तार्क्ष्यसुतः प्रसह्य ॥ ३६ ॥
 प्रंगृह्य केशेषु चलत्किरीटं
 निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।
 तस्योपरिष्ठात्स्वयमञ्जनाभः
 पपात विश्वाश्रय आत्मतत्रः ॥ ३७ ॥
 [कंसोऽपि कृष्णेन जगत्रयैक-
 निवासभूतेन निपात्य सोऽधः ।
 तेनात्मतत्रेण च पीडितोऽसुं
 तत्याज राजन्निमिषान्तरेण ॥ १ ॥]
 तं संपरेतं विचकर्ष भूमौ
 हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ।
 हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाऽभू-
 दुदीरितः सर्वजनैर्नरेन्द्र ॥ ३८ ॥
 स नित्यदोद्विग्नधिया तमीश्वरं
 पिवेन्वदन्वा विचरन्स्वपन्श्वसन् ।
 ददर्श चक्रायुधमग्रतो यत-
 स्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥ ३९ ॥
 तस्याऽनुजा भ्रातरोऽष्टौ कङ्कन्यग्रोधकादयः ।
 अभ्यधावन्नभिर्क्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥४०॥
 तथाऽतिरभसांस्तांस्तु संयत्तान्रोहिणीसुतः ।
 अहन्परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिपः ॥ ४१ ॥
 नेदुर्दुन्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः ।

१ वीर० तप्येतामजानन्तां तयोर्वल । २ विज० तथा ।
 ३ वीर० मुष्टीकृत । ४ उभ० स्यताडयत् । ५ वीर०
 अग्निभर्हत । विज० सजाहत । ६ वीर० लक्त । ७ उभ०
 तथैव हि । ८ वीर० प्रपदाहत । ९ वीर० परीप्सया ।
 १० वीर० चारु । विज० नुत ।
 भाग. ६५

१ उभ० तमापतन्त । २ विज० निगृह्य । ३ विज० अय-
 मेक श्लोकोधिक । ४ उभ० कस । ५ विज० पिवन्नदन्वा ।
 ६ विज० मच्युतं यत्तदेव । ७ वीर० नुगा । ८ उभ० नति ।
 ९ वीर० तदा ।

पुण्यैः किरन्तस्तं प्रीताः दशसुर्ननुत स्त्रियः ४२
 तेषां स्त्रियो महाराज सुहृन्मरणदुःखिताः ।
 तत्रामीपुर्विनिघ्नन्त्यः शीर्षाप्यभ्रुविलोचना ४३
 शयानान्द्वीरश्रम्यायां पतीनालिङ्ग शोषरीः ।
 विलेपुः सुस्वरं नाप्यो विसृजन्त्यो मुहुः शुचः ४४
 हा नाथ प्रियधर्मज्ञ करुणानाथवत्सल ।
 तथा हतेन निहता वय ते सगृहप्रजा ॥ ४५ ॥
 तथा विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ ।
 न शोभते वयमिव निहृषोस्त्ववमङ्गला ॥ ४६ ॥
 अनागतां सं भूतानां कृतवान्द्रोहमुत्थणम् ।

तेनेमां भो दशां नीतो भूतशुको लभेत शम् ४७
 सर्वेषामिह भूतानामेव हि प्रमवाप्यम् ।
 गोसा च तैदवध्यायी न कश्चित्सुखमेवते ॥४८॥
 श्रीशुक उवाच—
 राजभोपित आश्वास्य मगवाँल्लोकमावन ।
 यामाहुर्लोकिकीं संस्यां इतानां सैमकारयत् ४९
 मातरं पितरं चैव मोषयित्वाप्य वधनात् ।
 कृष्णरामौ वषन्दाते शिरसाऽऽस्पृश्य पादयोः ५०
 देवकी वसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्वरौ ।
 कृतसंषन्दनौ पुत्रौ सस्यजाते नष्टाङ्गितौ ॥५१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्धत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

श्रीकृष्णेन वृषकीवसुदेवयोः सान्त्वनं ॥ १ ॥ वप्रसेनस्य राज्येऽभिषेकः ॥ २ ॥ वसोदाकम्पयोः सान्त्वनं ॥ ३ ॥
 श्रीकृष्णरामयोः जनयजनसंस्कारः ॥ ४ ॥ तयोस्ताम्बीपिन्वाचार्याद्विद्याभ्यासः ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णेन सूतपुरपुराणवचनं ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच—

पितरावुपलब्ध्वायां विदिता पुरुषोत्तमः ।
 मा भूदिति निर्वां मामां ततान जनमोहिनीम् १
 उवाच पितरावेत्य साप्रजं साततर्षभ ।
 प्रभवावनतः प्रीणन्नैव तावेति सादरम् ॥ २ ॥
 नासक्तो युवयोस्ताव नित्योत्कण्ठितयोरपि ।
 घान्त्यपौगण्टकंशेरोरा पुत्राभ्याममवन्कथित् ॥३॥
 न लब्धो देवहृतयोर्वाप्तो नौ भवदन्तिके ।
 र्थां पालाः पितृगोहत्या विन्दन्ते लालिता मुदम् ४
 सर्वार्थसंभवो देहो अनित्यः पोषितो यत ।
 न तयोर्मांति निर्भेक्षं पित्रोमर्त्यं शतायुषा ॥५॥
 यस्तयोरारम्भ कल्प आत्मना च धनन च ।
 वृषिं न दद्यात् प्रत्य श्रमांसं खादयन्ति हि ॥६॥
 मातरं पितरं वृद्धं भार्यां साध्वीं सुवं विद्युम् ।
 गुरुं पित्रं प्रपन्नं च फल्योऽविघ्नञ्जस्तनुत् ॥७॥

तभावकल्पयोः कंसाभित्यमुद्रिप्रचेतसोः ।
 मोषमेते स्यतिक्रान्ता दिवसा वामनर्षतोः ॥८॥
 तत्सन्तुमर्हस्यतोऽव मातरौ परतन्मयो ।
 अकृष्वेतेषां शुभ्रां क्रिष्टयोर्दुर्हर्षां मृगम् ॥ ९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इति मायामनुप्यस्य हरेर्विद्यात्मनो गिरा ।
 मोहितायङ्गमारोप्य परिप्लव्णोपातुर्मुदम् ॥ १० ॥
 सिञ्चन्त्यायुधधाराभिः श्रेहपाशेन चोद्धृतौ ।
 न किञ्चिद्दृष्ट्वा राजन्वाप्यकण्ठो विमोहितौ ११
 एवमाश्वास्य पितरौ मगवान्देवकीसुतः ।
 मातामह तृप्रसनं यदूनामफरोक्षुपम् ॥ १२ ॥
 आह थासा महाराज प्रजांश्राङ्गमुमर्हसि ।
 ययातिशयापापदुभिर्नासितव्यं नृपासने ॥ १३ ॥
 मयि मृत्यु उपासीने भवतो विपुधादय ।

१ शीर लक्ष्मीता । २ निज मन्त्रीप्राप्त्यनुभवेना ।
 ३ निज भगवान्कथित् । ४ निज न बाला । ५ निज
 प्रपत्ता । ६ निज पापिनः पुत्रः ।

१ शीर लक्ष्मीता । २ निज लक्ष्मीता न तथा लक्ष्मी ।
 ३ शीर लक्ष्मीता । ४ निज शिवासात्पिण्डप्राप्तम् ।
 ५ शीर लक्ष्मी । ६ उम कुशरो चर्ष । ७ उम शीरो ।
 ८ शीर भाग । ९ निज प्रजाः शासनम् ।

बलिं हरन्त्यवनताः किमुतान्ये नराधिपाः ॥१४॥
 सर्वान्स्त्रान्ज्ञातिसंबन्धान् दिग्भ्यः कंसंभयाकुलान्
 यदुवृष्ण्यन्धकमधुदाशार्हकुकरादिकान् ॥ १५ ॥
 सभाजितान्समाश्वास्य विदेशावासकशितान् ।
 न्यवासयत्स्वर्गेषु वित्तैः संतर्प्य विश्वकृत् ॥१६॥
 कृष्णसङ्कर्षणशुजैर्गुप्ता लब्धमनोरथाः ।
 गृहेषु रेमिरे सिद्धाः कृष्णरामगतज्वराः ॥१७॥
 वीक्षन्तोऽहरहः श्रीता मुकुन्दवदनांबुजम् ।
 नित्यं प्रमृदितं श्रीमत्सदयस्मितवीक्षणम् ॥१८॥
 तत्र प्रवयसोऽप्यासन्युवानोऽतिवलौजसः ।
 पिवन्तोऽक्षैर्मुकुन्दस्य मुखांबुजसुधां मुहुः ॥१९॥
 अथ नन्दं समासाद्य भगवान्देवकीसुतः ।
 सङ्कर्षणश्च राजेन्द्र परिष्वज्येदमूचतुः ॥ २० ॥
 पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशम्
 पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्वात्मनोऽपि हि २१
 स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् ।
 शिशून्बन्धुभिरुत्सृष्टानकल्पैः पोषरक्षणे ॥२२॥
 यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् ।
 ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखं २३
 एवं सान्त्वय्य भगवान्नन्दं सत्रजमच्युतः ।
 वासोलङ्कारकुर्याद्यैरर्हयामास सादरम् ॥ २४ ॥
 इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नन्दः प्रणयविह्वलः ।
 पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे संह गोपैर्व्रजं ययौ ॥ २५ ॥
 अथ शूरसुतो राजन्पुत्रयोः समकारयत् ।
 पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद्विजसंस्कृतिम् ॥२६॥
 तेभ्योऽदाहक्षिणा गावो रुक्ममालाः खलङ्कताः ।
 खलङ्कतेभ्यः संपूज्य सवत्साः क्षौममालिनीः २७
 याः कृष्णरामजन्मर्क्षे मनोदत्ता महामतिः ।
 ताश्चाददादनुस्मृत्य कंसेनाधर्मतो हताः ॥२८॥
 ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुव्रतौ ।

१ वीर० स्वज्ञाति । विज० स्वजाति । २ उभ० भयाद्-
 तान् । ३ वीर० विश्वकृ । विज० विश्वकृ । ४ विज०
 नित्यप्रमृदित । ५ विज० रप्यधिका । ६ विज० ज्ञातीन्वो ।
 ७ वीर० प्रिय । ८ विज० कुप्याग्रे । ९ वीर० सगोपो
 व्रजमाययौ ।

गर्गाद्यदुकुलाचार्याद्वायत्रं व्रतमास्थितौ ॥ २९ ॥
 प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ ।
 नान्यसिद्धामलज्ञानं गूहमानौ नरोहितैः ॥ ३० ॥
 अथो गुरुकुले वासमिच्छन्तावुपजग्मतुः ।
 काश्यं सान्दीपनिं नाम ह्यवन्तिपुरवासिनम् ३१
 यैथोपसाद्य तौ दान्तौ गुरौ वृत्तिमनिन्दिताम् ।
 ग्राहयन्तावुपेतौ स्व भक्त्या देवमिवाऽऽहृतौ ३२
 तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः ।
 प्रोवाच वेदानखिलान्साङ्गोपनिषदो गुरुः ॥३३॥
 सरहस्यं धनुर्वेदं धैर्मान्यायपथांस्तथा ।
 तथा चान्वीक्षिकीं विद्यां राजनीतिं च पञ्चिधाम् ॥
 सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तकौ ।
 सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगृहतुर्वृप ॥ ३५ ॥
 अहोरोत्रैश्चतुःषष्ट्या संयत्तौ तावतीः कलाः ।
 [ततश्च कृतविद्यौ तौ कृतास्त्रौ रामकेशवौ]
 गुरुदक्षिणयाऽऽचार्यं छन्दयामासतुर्वृप ॥ ३६ ॥
 द्विजस्तयोस्तं महिमानमद्भुतं
 संलक्ष्य राजन्नतिमानुषीं मतिम् ।
 संमन्त्र्य पत्न्या स महार्णवे मृतं
 बालं प्रभासे वरयांबभूव ह ॥ ३७ ॥
 तथेत्यथाऽऽरुह्य महारथौ रथं
 प्रभासमासाद्य दुरन्तविक्रमौ ।
 वेलाद्युपव्रज्य निषीदतुः क्षणं
 सिन्धुर्विदित्वाऽर्हणमाहरत्तयोः ॥ ३८ ॥
 तमाह भगवानाशु गुरुपुत्रः प्रदीयताम् ।
 योऽसाविह त्वया ग्रस्तो बालको महतोर्मिणा ३९
 संमुद्र उवाच—
 नैर्वाहार्पमहं देव दैत्यः पञ्चजनो महान् ।

१ वीर० अवन्तीपुर । विज० अवन्तिपुर । २ वीर०
 अथोप । ३ उभ० धर्मन्याय । ४ उभ० सर्वं तदमर ।
 ५ वीर० अहोरात्रचतुष्पष्ट्या । ६ वीर० सयतौ । विज०
 सयातौ । ७ विज० अयमर्थश्लोकोऽधिकः । ८ वीर०
 सवीक्ष्य । ९ वीर० गति । १० विज० तमाह उरुणो देवो
 विनयावनत स्थित । ११ वीर० नाहार्पं तमहं । विज०
 न चाहार्पमह । १२ विज० ऽहरत् ।

यदाह व समागत्य कृष्णः मर्त्यं करोति तत् ३५
 मा खिद्यत महाभागौ द्रक्ष्यथ* कृष्णमन्तिके ।
 अन्तर्हृदि स भूतानामास्ते ज्योतिरिर्वचसि ॥ ३६ ॥
 न ह्यसौंस्ति प्रिय* कश्चिन्नाप्रियो वास्य मानिन ।
 नोत्तमो नाधमो वाऽपि समानस्यासमोऽपि वा ॥
 न माता न पिता तस्य न भार्या न सुतादयः ।
 नात्मीयो न परश्रौपि न देशो जन्मे एव च ३८
 न चास्य कर्म वा लोके सदसन्मिभयोनिषु ।
 श्रीर्हार्थ* सोपि साधूनां परित्राणाय कल्पते ३९
 सत्त्वं रजस्तम इति मज्जते निर्गुणो गुणान् ।
 श्रीहर्षतीतोऽत्र गुणैः सृजत्यवति हन्त्यत्र* ४०
 येषां भ्रमरिकादृष्टया भ्राम्यतीव मदीयते ।
 पित्तं कर्तारं तत्राऽऽत्मा कर्तृवाहविषया स्पृष्ट ४१
 युषयोरेव नैवापमात्मजो भगवान्हरिः ।
 सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता स ईश्वर ४२
 दृष्टं भुवं भूतभवद्भ्रमिष्य
 त्स्फालुभरिष्णुर्महदल्पकं च ।
 पिनाऽप्युत्तादृष्टुं तरां न वाच्य
 स एव सर्वं परमार्थभूत* ॥ ४३ ॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पदार्धे सारिश्लोऽध्याय* ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४७ ॥

इत्येव भीकृष्णाक्षया गापीनां तत्त्वज्ञानमुपदिश्य महाभागवतम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

तं पीत्य कृष्णानुचरं ब्रजप्रियः
 प्रलंपवाद् नवकञ्जलोचनम् ।

१ त्रिं मायिचता । २ त्रिं ब्रह्मप्रतिप्रियः ।
 ३ त्रिं म परधाम्य । ४ शीर कर्तृ विर वा । त्रिं
 जगम कर्तृ वा । ५ शीर मवाप्त जगम वा । त्रिं
 श्लोचस्य जगमइमाणि । ६ उम श्रीहार्थं । ७ त्रिं
 महान् । ८ शीर कर्तृनेपि युवः । त्रिं- धनीरोमुपुषिः ।
 ९ त्रिं ज्ये श्रीहो माणि । १ त्रिं स्वाध परिष्णु
 यद् । ११ शीर इतिवत्तरम् । त्रिं वरुणवा ।
 १२ त्रिं वत् ।

पीतांबरं पुष्करमालिनं लस
 मुखारविन्दं मणिमृदुकण्डलम् ॥ १ ॥
 शुचिभित्ता* कोऽप्यमपीष्यदर्शनः
 कुतश्च कस्याप्युतयेपभूषण ।
 इति स सवा* परिपमुक्स्तुका
 म्भ्रुवमस्फोरपदांशुजाभयम् ॥ २ ॥

१ त्रिं रत्ना विपारकरवहना । त्रिं । २ उम
 मत्रहारी । ३ उम म्रैण्य । ४ त्रिं वनुपरवादि
 अध्यायः । ५ उम परिपुष्ट । ६ त्रिं इतिरिवता
 ममदीय इयका ।

तं प्रश्रयेणावनताः सुसत्कृतं
सत्रीडहासेक्षणसन्नृतादिभिः ।
रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासने
विज्ञाय सन्देशहरं रमापतेः ॥ ३ ॥
जानीमस्तां यदुपतेः पार्षदं समुपागतम् ।
भर्त्रेह प्रेषितः पित्रोर्भवान् प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥
अन्यथा गोत्रजे तस्य स्मरणीयं न चक्ष्महे ।
स्नेहानुबन्धो बन्धूनां मुनेरपि सुदुस्त्वजः ॥ ५ ॥
अन्येष्वर्थकृता मैत्री यावदर्थविडम्बनम् ।
पुंभिः स्त्रीषु कृता यद्वत्सुमनस्स्विव षट्पदैः ॥ ६ ॥
निःस्वं त्यजन्ति गणिका अकल्पं नृपतिं प्रजाः ।
अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणम् ॥ ७ ॥
खगा वीतफलं वृक्षं भुक्त्वा चातिथयो गृहम् ।
दग्धं मृगास्तथाऽरण्यं जारो भुक्त्वा रैतां स्त्रियं ॥
इति गोप्यो हि गोविन्दे गतवाक्कायमानसाः ।
कृष्णदूते व्रजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः ॥ ९ ॥
गायन्त्यः प्रियकर्माणि रुदत्यश्च गतहियः ।
तस्य संस्मृत्यसंस्मृत्य यानि कैशोरवालययोः १०
काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा ध्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् ।
प्रियप्रस्थापितं दूतं कल्पयित्सेदमत्रवीत् ॥ ११ ॥
गोप्युवाच—
मधुप कितवबन्धो मा स्पृशाङ्घ्रिं सपत्न्याः
कुचविलुलितमालाकुङ्कुममंशुभिर्नः ।
बहतु मधुपतिस्तन्मानिनीनां प्रसादं
यदुसदसि विडम्बं यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥ १२ ॥
सकृदधरसुधां स्वां मोहिनीं पाययित्वा
सुमनस इव सद्यस्तत्यजेऽस्मान्मवादृक् ।
परिचरति कथं तर्त्पादपद्मं तु पद्मा

१ विज० परिविष्ट । २ विज० पार्षदार्यमनुव्रत ।
३ उभ० विडम्बना । ४ वीर० गृहान् । ५ विज० परस्त्रिय ।
६ विज० ददर्श गोपीगोविन्दमनोवाग्देहचेष्टितं । ७ विज०
कृष्णदूतो व्रज प्राप्त उद्धवस्त्वक्तलौ । ८ विज० मा स्पृशा-
स्मान्सपत्न्या । ९ विज० मंशुभिस्त्व । १० वीर० यदु-
पति । ११ विज० सद्य कस्त्यजेन्मा । १२ विज० तत्पद्म-
किञ्चल्पाद अपि यत् हतचित्ता ।

ह्यपि यत् हतचेता उत्तमश्लोकजल्पैः ॥ १३ ॥
किमिह बहु पडङ्गे गायसि त्वं यदूना-
मधिपतिमगृहाणामग्रतो नः पुराणम् ।
विजयसखसखीनां गीयतां तत्प्रसङ्गः
क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टाः ॥ १४ ॥
दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तहुरापाः
कपटरुचिरहासभ्रूविजृम्भस्य याः स्युः ।
चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं कौ
अपि च कृपणपक्षे ह्युत्तमश्लोकशब्दः ॥ १५ ॥
विसृज शिरसि पादं वेद्यहं चाटुकारै-
रैतुनयविदुपस्तेऽभ्येत्य दौत्यैर्मुकुन्दात् ।
स्वकृत इह विसृष्टापत्यपत्यन्यलोका
व्यसृजदकृतचेताः किं नु सन्धेयमस्मिन् ॥ १६ ॥
मृगयुरिव कपीन्द्रं विव्यधे लुब्धधर्मा
स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानाम् ।
बलिमपि बलिमत्त्वाऽवेष्टयन्द्वाङ्मघ-
स्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्वजस्तत्कथार्थः ॥ १७ ॥
यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविष्टु-
सकृददनविधृतद्वन्द्वधर्मा विनष्टाः ।
सपदि गृहकुटुंबं दीनमुत्सृज्य दीना
बहव इह विहङ्गा भिक्षुचर्यां चरन्ति ॥ १८ ॥
वयमृतेमिव जिह्वं व्याहृतं श्रद्धानाः
कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ।
दृष्टशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्र-
सैररुज उपमन्त्रिन्भण्यतामन्यवार्ता ॥ १९ ॥
प्रियसख पुनरागाः प्रेषसा प्रेषितैः किं
वरय किमनुरुन्धे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ।
नयसि कथमिहासान्दुस्त्व्यजद्वन्द्वपार्श्वं

१ विज० गायता । २ वीर० का ह्यपि च । ३ विज०
रलमनुनयसारैर्याहि दौत्ये मुकुन्द । ४ विज० पत्यपत्याप्त-
लोका । ५ विज० मस्य । ६ विज० य किरात् । ७ विज०
विलवास वेदविद्वर्गवन्धस्तदल । ८ विज० भिक्ष । ९ वीर०
मिति । १० विज० जिह्वं व्याहृतम् । ११ उभ० ददस्मि ।
१२ विज० स्तनरुजपरमार्ति भण्यतामस्य वार्ता । १३ विज०
प्रेषितस्त्व । १४ विज० दुस्त्वज बन्धुपार्श्वं ।

सतसमरसि सौम्य श्रीर्वधु साकमास्ते ॥ २० ॥
 अपि वत मधुपुर्यामायेपुत्रोऽधुनाऽऽस्ते
 स्मरति स पितृगेहान्तौम्य वन्दुश्च गोपान् ।
 क्वचिदपि स कथा न किञ्चिदीणां शृणीते
 भुजमगुरुसुगन्धं मूर्ध्न्यघासत्कदानु ॥ २१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 अधोदधो निशम्यैवं कृष्णदर्शनलालसा ।
 सान्तयन्प्रियसन्देशगोपीरिदममापत ॥ २२ ॥
 उद्धव उवाच—
 अहो यूयं स पूर्णार्था भवत्यो लोकपूर्विता ।
 वासुदेवे भगवति यासामित्यपिर्तं मन ॥ २३ ॥
 दानवततपोहोमजपस्थाभ्याससंयमं ।
 भयोभिविधिविधेभ्रान्तः कृष्णे मक्तिर्हि साध्यत २४
 भगवत्युत्तमश्लोक भवतीभिरनुत्तमा ।
 भक्तिः प्रवर्तिता दिव्या मृनीनामपि दुर्लभा २५
 दिव्या पुत्रान्यतीन्देहान्स्वन्ननाभवनानि च ।
 हिसाऽऽशृणीत यूयं यत्कृष्णारूप्य पुरुष परम् २६
 सर्पान्मभाषोऽधिष्ठतो भवतीनामधोऽञ्ज ।
 विरहण महामागा महान्माऽनुग्रहं कृतः ॥ २७ ॥
 श्रूयतां प्रियसदस्रो भवतीनां मुखावह ।
 यमादापागतो मद्रा अहं मूर्तं रहस्करं ॥ २८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 भवतीनां प्रियोगो म न हि सत्वात्मना कश्चिद् ।
 यथा भूतानि भूतषु च घास्त्रमिर्जल मही ।
 तर्थांष्टं च मन प्राणैर्भूतन्द्रियगुणाभयं ॥ २९ ॥
 आत्मन्यवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं यज हन्म्यनुपालय ।
 आरममापातुभाषन भूतन्द्रियगुणात्मना ॥ ३० ॥
 आत्मा ज्ञानमयं शुद्धो म्यविरिक्तोऽगुणान्वयः ।
 गुणमिथ्यमत्राप्रज्ञिर्मायाशृण्मिरीयत ॥ ३१ ॥

येनेन्द्रियार्थान्ध्यायेते मृषा स्वप्नवदुत्थितः ।
 तभिरन्ध्यादिन्द्रियाणि विनिद्रः प्रत्यपघत ३२
 एतदन्तं समाप्तामो योग साङ्गं मनीषिणाम् ।
 त्यागस्तपो वम मत्वं समुद्रान्ता इयापगा ३३
 यत्त्वह भवतीनां वै दूरे वैतं प्रियो दृशाम् ।
 मनसः मभिकर्पार्थं मदनुध्यानकाम्यया ॥ ३४ ॥
 यथा दूरधरे श्रेष्ठे मन आविश्य वतत ।
 स्त्रीणां च न तथा चत सभिरुष्टेऽश्वगोधर ३५
 मय्याबेदय मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेषवृषि वत् ।
 अनुस्मरन्त्यो मां नित्यमचिरान्मासुपैष्यथ ॥ ३६ ॥
 यो मया स्त्रीहता राश्यां वनेऽस्मिन्त्रज आसिता
 अलन्धरासाः कल्याण्यो माऽऽपुर्मद्रीर्यचिन्तया ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एषं प्रियतमादिष्टेमाकर्ष्यं व्रजयोपितः ।
 वा ऊचुकृदव प्रीवास्तत्सन्देशगतस्मृती ॥ ३८ ॥
 गोप्य ऊचुः—
 दिव्याऽहितो इत कंनो यद्नां सानुगोऽशकृत् ।
 दिव्याऽऽश्लैश्चमर्वायः कुद्वस्यास्तेऽप्युतोऽपुना ॥
 कश्चिद्भद्राग्रजं सौम्य करोति पुरयोपिताम् ।
 प्रीतिं नैः स्निग्धसत्रीहताभोदारिष्यणार्थित ॥ ४० ॥
 कथं रतिविशपद्म प्रियश्च धरयोपिताम् ।
 नानुचध्येत तदाप्येर्विभ्रमंभानुमाजितै ॥ ४१ ॥
 अपि स्मरति न साधो गोविन्द प्रस्तुते कश्चिद् ।
 गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणां प्राय्योः स्वीरकथान्तरा ॥ ४२ ॥
 वा किं निद्रा स्मरति यागु तदा प्रियाभि
 र्भृन्दावने फुमुदुन्दुदश्याहरम्ये ।
 रम कणधरणनुपुररासगोष्ठया
 मस्माभिरिद्वितमनोऽग्रथा पदार्तिव ॥ ४३ ॥

१ रिज अर्धे श्रीः काशः । पौर आश्रितः ।
 २ श्रीः दूरे वैतं विद्या दशा । रिज पूजयतिवा दशा ।
 ३ रिज अश्वगोधरे । ४ रिज यम्यवा श्रीः ता शरीः । ५ रिज
 धरत्पुत्रकथर वाया आशुमो मर्दिभिर्या । ६ रिज
 वया । ७ श्रीः तमुपु । ८ रिज शृण्मिरीय । ९ उभ
 पुः । १० पौर आश्रितः । ११ उभ मात्प्यर ।

१ रिज अर्धे । २ श्रीः ग कथां वा । रिज ग कथं
 का । ३ रिज अर्धे । ४ रिज शिर्षिर्जग मति ।
 ५ उभ धेनाविधिविल घ । ६ श्रीः माश्रीः । ७ रिज
 प्रियता । ८ रिज मशका । ९ रिज भुदुर्दि रिज ।
 १० श्रीः मया अर्धे । ११ उभ पु रिजव ।

अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ताः स्वकृतया शुचा ।
 सञ्जीवयन्नु नो गात्रैर्यथेन्द्रो वनमंबुदैः ॥ ४४ ॥
 कस्मात्कृष्ण इहायाति प्राप्तराज्यो हताहितः ।
 नरेन्द्रकन्या उद्वाह्य प्रीतः सर्वसुहृद्भूतः ॥ ४५ ॥
 किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वा महात्मनः ।
 श्रीपतेराप्तकामस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ॥ ४६ ॥
 परं सौरं हि नैराशं स्वैरिण्यप्याह पिङ्गला ।
 तज्जानतीनां नः कृष्णे तथाऽप्याशा दुरत्यया ४७
 क उत्सहेत संत्यक्तमुत्तमश्लोकसंविदम् ।
 अनिच्छतोपि यस्य श्रीरङ्गान्न च्यवते क्वचित् ४८
 सरिच्छैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे ।
 संकर्षणसहायेन कृष्णेनार्चिताः प्रभो ॥ ४९ ॥
 पुनःपुनः स्मारयन्ति नन्दगोपसुतं वत ।
 श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्तृतुं नैव शक्नुमः ॥ ५० ॥
 गत्या ललितयोदारहासलीलावलोकनैः ।
 माध्व्या गिरा हृतधियः कथं तं विस्मरामहे ५१
 हे नाथ हे रमानाथ ब्रजनाथार्तिनाशन ।
 मग्नसुद्धर गोविन्द गोकुलं वृजिनार्णवात् ॥ ५२ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 ततस्ताः कृष्णसंदेसैर्व्यपेतविरहंश्वराः ।
 उद्धवं पूजयांचकुर्वात्वाऽऽत्मानमधोक्षजम् ॥ २३ ॥
 उवास कतिचिन्मासान्गोपीनां विनुदञ्छुचः ।
 कृष्णलीलाकथां गायत्रमयामास गोकुलम् ॥ ५४ ॥
 यावन्त्यहानि नन्दस्य ब्रजेऽवात्सीत्स उद्धवः ।
 ब्रजौकसां क्षणप्रायाप्यासन्कृष्णस्य वार्तया ॥ ५५ ॥
 सरिद्धनगिरिद्रोणीर्वीक्षन्कुसुमितान्द्रुमान् ।
 कृष्णं संस्मारयन्नेमे हरिदासो ब्रजौकसाम् ॥ ५६ ॥

१ विज० स्तप्त । २ वीर० संजीवयिष्यन्तो । विज० सजीव-
 यन्त्रजं । ३ विज० विह्वल नगरस्त्रीभिः प्रीत । ४ वीर०
 क्रियेतैर्थो महात्मन । ५ विज० सुख हि । ६ विज०
 नाम्नीडिता । ७ विज० श्रीनिकेते तत्पदके । ८ विज० कथ
 तद्विस्मरामहे । ९ वीर० वृजिनार्णवे । १० विज० पञ्चच-
 त्वारिंशोऽध्याय । ११ विज० विरहामया । १२ वीर० ज्ञात्वा
 निग्धमधोक्षजे । १३ वीर० कुसुमितद्रुमान् । १४ विज०
 कृष्णकीडसम ।

दृष्ट्वैवमादि गोपीनां कृष्णावेशात्मविक्रवम् ।
 उद्धवः परमप्रीतस्ता नमस्यन्निदं जगौ ॥ ५७ ॥
 एताः परं तनुभृतो भुवि गोपवध्वो
 गोविन्द एव निखिलात्मनि रूढभावाः ।
 वाञ्छन्ति यद्भवभियो मुनयो वयं च
 किं ब्रह्मजन्मभिरनन्तकथारसस्य ॥ ५८ ॥
 केमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः
 कृष्णे क चैपं परमात्मनि रूढभावः ।
 नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षा-
 च्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥ ५९ ॥
 नायं श्रियोऽङ्ग उ नितान्तरतेः प्रसादः
 स्वयोपितां नलिनगन्धरुचां कुतोऽन्याः ।
 रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकण्ठ-
 लब्धाशिपां य उदगाद्ब्रजवल्वीनाम् ॥ ६० ॥
 आसामहो चरणरेणुजुपामहं स्यां
 वृन्दावने किमपि गुल्मलतौपधीनाम् ।
 या दुस्त्यजं स्वजनमार्थपथं च हित्वा
 भेजुर्मुकुन्दपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्याम् ॥ ६१ ॥
 या वै श्रियाऽर्चितमजादिभिराप्तकामै-
 योंगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्याम् ।
 कृष्णस्य तद्भगवतश्चरणारविन्दं
 न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्य तापम् ॥ ६२ ॥
 वन्दे नन्दब्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्षणशः ।
 यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयम् ॥ ६३ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदां नन्दमेव च ।
 गोपानामत्र्य दाशार्हो यास्यन्नारुहे रथम् ॥ ६४ ॥
 तं निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणयः ।
 नन्दादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचनाः ॥ ६५ ॥

१ वीर० तनुभृतो ननु । विज० तनुभृता भुवि । २ उभ०
 एवमखिलात्मनि । ३ विज० कथा न यत्र । ४ उभ०
 वनचरा व्यभिचारशीला । ५ विज० क चैव । ६ विज०
 श्रियो ननु नितान्त । ७ विज० च ललिताङ्गरुचा कुतोऽन्या ।
 ८ विज० न्यस्य ।

मनसो वृत्तयो न' स्यु' कृष्णपादांशुजाभया' ।
 धाचोऽभिधायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रहणादिषु ६६
 कर्मभिर्नाम्भमाणानां यत्र कायीश्वरेऽभ्या ।
 मङ्गलाचरितैर्दानै रतिर्नः कृष्ण ईश्वरे ॥ ६७ ॥

एवं समाजितो गोपै' कृष्णमबत्या नराणि
 उद्भव पुनरागच्छन्मयुरां कृष्णपादितान् ॥
 कृष्णाय प्रणिपत्याऽऽह मन्सुप्रेक प्रजोऽस्य
 धमुदेवाय रामाय राक्षे चोपायनान्यदात् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोक्ते सप्तैकत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

श्रीकृष्णोऽपि विषयव्याप्या गृह्यमाणः ॥ १ ॥ अशूरगृह्यमाणः ॥ २ ॥ तस्य ह्यग्निपुरीषधर्मः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथ विघ्नपथ भगवान्मन्वात्मा सर्वार्थिनः ।
 संरभ्या कामतन्नाया' प्रियमिच्छन्गृह्यया ॥१॥
 महाहोपस्करैराद्यं कामोपाचोपशृङ्खितम् ।
 मुक्तादामपताकामिर्बितानधयनामनं ।
 पूर्णं सुगमिभिर्दीपै रगग'धैरपि मण्डितम् ।
 [कामेशानस्युक्तात्सर्व्यर्नानावर्णं सुगोमनं ॥२॥]
 गृह्य कमायान्तमवश्यं साऽऽत्मना
 तस्य यमुत्पाय हि ज्ञातसंभ्रमा ।
 यथोपमद्गम्य गरीमिष्पुत्र
 समाजयामास मैदासनादिभिः ॥ ३ ॥
 उषोद्वेष' सापुत्रया'मिपूजितो
 न्यपीददूर्प्यामिमिमृष्य चामनम् ।
 कृष्णोऽपि कूर्णं जयन महाधनं
 विब्रज लोकापतिनान्यनुग्रह ॥ ४ ॥
 सा मन्वनात्पदूरन्भूषण
 गगन्धर्मापुत्रगुपागवादिभिः ।
 प्रमाभितामोपगतार माधवं
 मर्षादृष्टीमोन्मिन्नविद्यमधिपते ॥ ५ ॥
 आहूय कान्तां नवगद्गमरिषा

विशङ्कित्वा कङ्कणभूषित करे ।
 प्रयुक्त स्रव्यामधिषेय रामया
 रमेऽनुत्तपार्पणपुष्पलेखया ॥ ६ ॥
 साऽऽनङ्कृततनुचपोरुसस्तयाऽऽणो
 जिघ्रन्त्यनन्तचरणन रुजो भृजन्ती ।
 दोभ्यां स्तनान्तरगगस परिरभ्य कान्त
 मानन्दमूर्तिमज्जहादतिदीर्घतापम् ॥ ७ ॥
 सर्वं कैवल्यनाथ त प्राप्य दुष्प्रापमीधरम् ।
 अशूरागार्पणनाहो दुर्मगेदमभाषत ॥ ८ ॥
 आहोष्यतामिह प्रथं त्रिनानि कृतिचिन्मया
 रामस्य नोन्मह त्यष्टु सद्रं तेषुगृहधन ॥ ९ ॥
 तस्यै कामवरं दद्याम मानयिता य मानदः ।
 सहोद्वहन सर्वेश' स्वधामागमदचितम् ॥ १० ॥
 दूरात्प्राप्य ममाराध्य विष्णु सर्वेश्वरधरम् ।
 यो श्रेणीत मनाप्राप्तममत्प्राप्तकूर्मेनीप्यर्गा ॥११॥
 अशूरमबर्नं कृष्ण सद्गमोद्वेष' प्रथु ।
 विपिर्षिषीपयन्प्रागात्'दूराप्रियकाम्यया ॥ १२ ॥
 त माभरवरभट्टानाराडीस्य गवा'परात् ।
 प्रगुग्णाय प्रमुद्गितः परिप्लव्गपार्थिनस्य चा॥१३॥
 नैनाम कृष्णं गमं य म गरुपमिषास्ति ।

१ मन्वनात्पदूरन्भूषण २ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ३ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ४ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ५ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ६ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ७ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ८ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ९ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण १० सा मन्वनात्पदूरन्भूषण ११ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण १२ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण १३ सा मन्वनात्पदूरन्भूषण

पूजयामास विधिवत्कृतासनपरिग्रहान् ॥ १४ ॥
पादावनेजनीरापो धारयञ्छिरसा नृप ।
अर्हणेनांवरैर्दिव्यैर्गन्धस्रग्भूपणोत्तमैः ॥ १५ ॥
अर्चिता शिरसाऽऽनम्य पादावङ्गतौ मृजन् ।
प्रश्रयावनतोऽक्रूरः कृष्णरामावभापत ॥ १६ ॥
दिष्ट्या पापो हतः कंसः सानुर्गो वामिदं कुलम् ।
भवद्भ्यामुद्धृतं कृच्छ्रादुरन्ताच्च समेधितम् ॥ १७ ॥
युवां प्रधानपुरुषौ जगद्वेतू जगन्मयौ ।
भवद्भ्यां न विना किञ्चित्परमस्ति न चापरम् १८
आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ।
ईयते बहुधा ब्रह्मञ्छ्रुतप्रत्यक्षगोचरम् ॥ १९ ॥
यथा हि भूतेषु चराचरेषु
मह्यादयो योनिषु भान्ति नाना ।
एवं भवान्केवल आत्मयोनि-
ष्वात्माऽऽत्मतत्रो बहुधा विभाति ॥ २० ॥
सृजस्यथो लुंपसि पासि विश्वं
रजस्तमःसत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः ।
न बध्यसे तद्द्रुणकर्मभिर्वा
ज्ञानात्मनस्ते क्वचं बन्धहेतुः ॥ २१ ॥
देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वा-
द्भवो न साक्षान्निभिदाऽऽत्मनः स्यात् ।
अतो न बन्धस्तव नैव मोक्षः
स्यातां निकांमस्तथि नोऽविवेकः ॥ २२ ॥
त्वयोदितोऽयं जगतो हिताय
यदायदा वेदपथः पुराणः ।
बाध्येत पाखण्डपथैरसद्भि-
स्तदा भवान्सत्त्वगुणं विभर्ति ॥ २३ ॥
स त्वं प्रभोऽद्य वसुदेवगृहेऽवतीर्णः
स्वांशेन भारमपनेतुमिहासि भूमेः ।
अक्षौहिणीशतवधेन सुरेतरांश-

राज्ञाममुष्य च कुलस्य यशो वितन्वन् ॥ २४ ॥
अघेश नो वसतयः खलु भूरिभागा
यः सर्वदेवपितृभूतनृवेदमूर्तिः ।
यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत्पुनाति
स त्वं जगद्गुरुरधोक्षज याः प्रविष्टः ॥ २५ ॥
कः पण्डितस्त्वदपरं शरणं समीया-
द्भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ।
सर्वान्ददाति सुहृदो भजतोऽभैकामा-
नात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥ २६ ॥
दिष्ट्या जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो
योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरेशैः ।
छिन्ध्याशु नः सुतकलत्रधनाप्तगेह-
देहादिमोहरशनां भवदीयमायाम् ॥ २७ ॥
इत्यर्चितः संस्तुतश्च भक्तेन भगवान्हरिः ।
अक्रूरं सस्मितं ग्राह गीर्भिः संमोहयन्निव ॥ २८ ॥
श्रीभगवानुवाच—
त्वं नो गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बन्धुश्च नित्यदा ।
वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकंप्याः प्रजा हि वः ॥
भवद्विधा मेहाभागा निषेव्या अर्हसत्तमाः ।
श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्था न साधवः ३०
न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।
ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ३१ ॥
स भवान्सुहृदां वै नः श्रेयाञ्छ्रेयश्चिकीर्षया ।
जिज्ञासार्थं पाण्डवानां गच्छस्व त्वं गंजाह्वयम् ३२
पितर्युपरते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः ।
आनीताः स्वपुरं राज्ञा वसन्त इति शुश्रुम ॥ ३३ ॥
तेषु राजां विकापुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधीः ।
समो न वर्तते नूनं दुष्पुत्रवशगोऽन्धदृक् ॥ ३४ ॥
गच्छ जानीहि तद्द्रुत्तमधुना साध्वसाधु वा ।
विज्ञाय तद्विधास्यामो यथा शं सुहृदां भवेत् ३५

१ विज० सानुग पावित कुल । २ विज० धन्वावेश्य ।
३ उभ० श्रुतिप्रत्यक्षगोचर । ४ विज० त्व गुण । ५ विज०
क्वच नैव हेतु । ६ विज० हि साक्षान्नि चिदात्मन । वीर०
न साक्षात् चिदात्मन । ७ उभ० निकांमं ।

१ विज० यत्सर्व । २ वीर० ददाति हि भवान्भक्तान् ।
३ विज० भजतोपि । ४ विज० देहाभिमोह । ५ उभ०
भागवता । ६ विज० किञ्चिच्छ्रेय । ७ उभ० श्रेय
गजसाह्वयं । ८ विज० विचार्य ।

इत्यङ्कुर समादिश्य भगवान्हरिरीश्वर' ।

सङ्कर्षणोद्भवाम्नां वै ततः स्वमवन बवौ ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टाध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ४९ ॥

हास्तिपुरं प्राप्तवताऽङ्कुरेण वृत्तराजस्य पाण्डवेषु विषमो बुद्धिः शक्त्वा मनुजगमनं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

स गत्वा हास्तिनपुरं पौरुषेन्द्रयज्ञोद्भितम् ।
ददर्श तत्राधिकेय समीप्यं विदुरं पृथाम् ॥ १ ॥
सहपुत्रं च बाह्वीकं भारद्वाजं संगीतमम् ।
कर्णं सुयोधनं द्रौणिं पाण्डवान्सुहृदोऽपराज् ॥२॥
यथावदुपसंगम्य च घुभिर्गान्दिनीसुत ।
संपृष्टस्ते' सुहृद्दार्तां स्वयं चापृच्छद्वयम् ॥३॥
उवाच कतिचिन्मासाद्यो हृत्चविविस्तेस्य ।
दुष्प्रजस्यैसात्यसारस्य खलच्छन्दानुवर्तिनः ॥ ४ ॥
तेज ओजो बलं धीर्भ्रं प्रभयादींश्च सहजान् ।
प्रबानुरागं पार्थेषु नसहस्रिभिर्भ्रिर्षितम् ॥ ५ ॥
कृतं च धार्तराष्ट्रैर्षट्हरदानायपेक्षेणम् ।
आचस्प्यां सर्वमेवोसं पृथा विदुर एव च ॥६॥
पृथा तु आतरं प्राप्तमङ्कुरमुपल्लवम् ।
उवाच जन्मनिलयं सरन्त्यशुकलेषणा ॥ ७ ॥
अपि सरन्ति न' सौम्य पितरो आतरम मे ।
मगिन्यो आतपुत्राश्च नामयः सस्य एव च ८
आत्रेयो भगवान्कृष्ण' धरुण्यो मरुतस्तल' ।
पैतृष्यसेवान्सरति रामभाषुकोषेणः ॥ ९ ॥
सपत्नमप्य द्योपन्तीं वृकाणां हरिणीमिष ।
सान्त्वयिष्यति मां यापयं पितृहीनांश्च बालकान् ।
कृष्णकृष्ण महायोगिन्विश्वार्थमन्विश्वभावन ।
प्रपन्नां पाहि गोविन्द दिशुमिषावसीदतीम् ११
नान्यद्यद्य पदांभोज्ञाय'योमि धरणं मृणाम् ।

विभ्यतां मृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् ॥१२॥
नमः कृष्णाय शुक्याय ब्रह्मणे परमात्मने ।
योगेश्वराय योगाय तामहं क्षरणं गता ॥ ११ ॥
श्रीशुक उवाच—
इत्यनुस्मृत्य स्वजनं कृष्णं च जगदीश्वरम् ।
प्राक्कदुःखिता राजन्मवर्ता प्रपितामही ॥१४॥
समदुःखसुखोऽङ्कुरो विदुरम महायज्ञाः ।
सान्त्वयामासतु' कुन्तीं तत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभि' १५
यास्यत्राजानमभ्येत्य विषमं पुत्रलाभसम् ।
अवहत्सुहृदां मध्ये मनुषुभिः सौहृदोदितम् ॥१६॥
अङ्कुर उवाच—
भोमो वैश्विप्रर्षीर्यं सं कुरुणां कीर्तिवधेन ।
आतपुत्रपते पैण्ड्यावधुनाऽऽजनमासित' ॥१७॥
धर्मेण पालयन्सुर्वीं प्रजाः शीलेन रक्षयन् ।
पर्वमानः समः खेपु भेय' क्तिर्तिमवाप्ससि १८
अन्यथा साचरंश्लोके गहितो याससे तम' ।
तस्मात्समंते बर्षेस्व पाण्डवेप्यात्मजेपु च ॥१९॥
नेह चात्यन्तसंपास' कर्हिचित्केनचित्साह ।
राजन्सेनापि देहेन किमु नायात्मजोदिभिः २०
एकः प्रसूयते जन्तुरेक एव प्रक्षीयते ।
एकोऽनुसृष्टे सुहृत्तमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २१ ॥
अपमोपचितं पिंसं हरन्त्यन्येऽन्यमर्धस' ।
संभोजनीयापदार्थैर्जन्मानोश्च जर्षोऽहमः ॥ २२ ॥

१ कीद कीदकेन्द्र २ कीद कीदका ३ किञ्च कुरु-
ङ्ग्या । ४ किञ्च एवपार्थ ५ किञ्च मतरुषे ६ किञ्च
गणपतिविषयाय ७ किञ्च कयाय ८

१ किञ्च गणपत्यादिवाऽध्यायः । २ किञ्च प्राचर ।
३ किञ्च पार्थी कर्षुणां सममासितः । ४ किञ्च तस्य
१४ ५ कीद तन्वीरुपु । ६ किञ्च धर्मगः ।

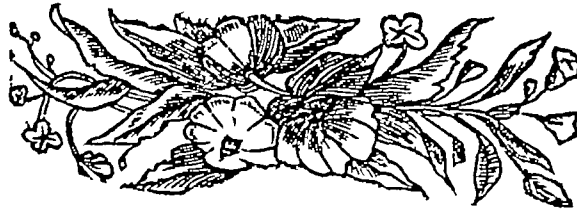
पुष्पाति यानधर्मेण स्वबुद्ध्या तमपण्डितम् ।
 तेऽकृतार्थं ग्रहिण्वन्ति प्राणा रायः सुतादयः २३
 स्वयं किल्विषमादाय तैस्त्यक्तो नार्थकोविदः ।
 असिद्धार्थो विशत्यन्धं स्वधर्मविमुखस्तमः ॥२४॥
 तस्माल्लोकमिमं राजन्स्वप्नमायामनोरथम् ।
 वीक्ष्योऽयम्यात्मनाऽत्मानंसमःशान्तो भव प्रभो॥
 धृतराष्ट्र उवाच—
 यथा वदति कल्याणीं वाचं दानपते भवान् ।
 तथाऽनया न तृप्यामि मर्त्यः प्राप्य यथाऽमृतम् २६
 तथाऽपि सूनृता सौम्य हृदि न स्थीयते चले ।
 पुत्रानुरागविषमे विद्युत्सौदामनी यथा ॥ २७ ॥

ईश्वरस्य विधिं कोऽनु विधुनोत्यन्यथा पुमान् ।
 भूमेर्भारावताराय योऽवतीर्णो यदोः कुले ॥२८॥
 यो दुर्विमर्शपथया निजमाययेदं
 सृष्ट्वा गुणान्विभजते तदनुप्रविष्टः ।
 तस्मै नमो दुरवबोधविहारतत्र-
 संसारचक्रगतये परमेश्वराय ॥ २९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्यभिप्रेत्य नृपतेरभिप्रायं स यादवः ।
 सुहृद्भिः समनुज्ञातः पुनर्यदुपुरीमगात् ॥ ३० ॥
 शशंस रामकृष्णाभ्यां धृतराष्ट्रविचेष्टितम् ।
 पाण्डवान्प्रति कौरव्य यदर्थं प्रेषितः स्वयम् ३१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्यां संहितायां दशमस्कन्धे
 पूर्वार्धे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

दशमस्कन्धपूर्वार्धं संपूर्णम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

→ दशमस्कन्धः उत्तरार्धम् १० ←

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

कंसभार्याभ्यां स्वपितरि जरासन्धे श्रीकृष्णकृतस्वभर्तृवधकथन ॥ १ ॥ कुड्बस्य जरासन्धस्य सर्वयादवसंहारार्थं मधुरा-
गमन ॥ २ ॥ श्रीकृष्णेन स्त्रीयजनरक्षणार्थं द्वारकानिर्माणम् ॥ ३ ॥

॥ ॐ नमोभगवते वासुदेवाय ॥

श्रीशुक उवाच—

अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ ।
मृते मर्तरि दुःखार्ते ईयतुः सः पितुर्गृहान् ॥१॥
पित्रे मगधराजाय जरासन्धाय दुःखिते ।
वेदयाञ्चक्रतुः सर्वमात्मवैध्वन्यकारणम् ॥ २ ॥
स तदग्रियमाकर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप ।
अयादेवीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥ ३ ॥
अक्षौहिणीभिर्विशत्यां तिसृभिश्चापि संवृतः ।
यदुराजधानीं मथुरां न्यरुणत्सर्वतो दिशम् ॥४॥
निरीक्ष्य तद्वलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरम् ।
स्वपुरं तेन संरुद्धं स्वजनं च मयाकुलम् ॥ ५ ॥
चिन्तयामास भगवान्हरिः कारणमानुषः ।
तदेशकालानुगुणं स्वावतारप्रयोजनम् ॥ ६ ॥
हनिष्यामि बलं ह्येतद्भुवि भारं समाहितम् ।
मागधेन समानीतं वश्यानां सर्वभूभुजाम् ॥ ७ ॥
अक्षौहिणीभिः सङ्घातं भटाश्वरथकुञ्जरैः ।

मागधस्तु न हन्तव्यो भूयः कर्ता बलोद्यमम् ॥८॥
एतदर्थोऽवतारोऽयं भूभारहरणाय मे ।
संरक्षणाय साधूनां कृतोऽन्येषां वधाय च ॥९॥
अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहः संभ्रियते मया ।
विरामायान्यधर्मस्य काले प्रभवतः क्वचित् ॥१०॥
एवं ध्यायति गोविन्द आकाशात्सूर्यवर्चसौ ।
रथावुपस्थितौ सद्यः समृतौ सपरिच्छदौ ॥११॥
आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया ।
[एवं ध्यायति गोविन्दे मागधाधिपतिर्बली ।
मथुरां सवनोद्यानां रुरोध बहुसैनिकः ॥ १ ॥
कलिङ्गश्चेकितानश्च दन्तवक्रविदूरथौ ।
उल्मुको वेणुदारी च साल्वश्चैद्यश्च दुर्मतिः ॥२॥
पूर्वद्वारं समासाद्य रुरुधुर्मागधाज्ञया ।
विन्दानुविन्दावावन्यौ विराटो दरदस्तथा ॥३॥
एकलव्यो बाह्लिकश्च तथा पञ्चनदेश्वरः ।
रुरुधुर्दक्षिणद्वारं पौण्ड्रकश्च महाबलः ॥ ४ ॥
युधामन्युर्वृहत्क्षत्रः साल्वो भूरिश्रवास्तथा ।

१ वीर० अस्ति प्राप्तिश्च । विज० अस्ति प्राप्तीति ।
२ उभ० हते । ३ विज० स्वपितु । ४ विज० वैरुष्य ।
५ वीर० अयादवा । ६ विज० विशाङ्गि । ७ वीर० वश्याना ।
विज० पश्यतां सर्वभूभुजा । ८ वीर० रघसङ्कुल ।

१ विज० मागधोपि । २ विज० विरामाय ह्यधर्मस्य ।
३ विज० अयं सार्धं श्लोक कुण्डलितपाठे किञ्चिन्पाठभेदेन
(११) श्लोकतया वर्तते । ४ विज० एते षोडश श्लोका
अधिका दृश्यन्ते मुनिभावप्रकाशिकापाठेषु वर्तन्ते ।

उचमौजाश्च रुक्मी च द्रुमवैष सुदक्षिणः ॥५॥
 एते नियुक्ता राजानो जरासन्धेन मारुत ।
 पश्चिमद्वारमासाद्य रुरुधुर्मरुपुरां पुरीम् ॥ ६ ॥
 रुपदः शिशुपालश्च त्रिगतोऽथ जयद्रथः ।
 शकुनिः सोमदत्तश्च कृष्णिन्दश्च महाबलः ॥७॥
 जरासन्धेन सहिताः सर्वे मदबलान्विता ।
 उत्तरद्वारमासाद्य रुरुधुर्मरुपुरम् ॥ ८ ॥
 ते निरुद्ध्य चतुर्द्वाराण्युद्वेलामोषिसनिभाः ।
 सिंहनाडश्च कुर्वन्तो दध्नुः शङ्खाननेकशः ।
 स्वेलन्तो युद्धसंनद्धा जङ्घमैरीः सहस्रशः ॥९॥
 सद्गीरभूपालकदंबसुमिंतं
 युगावसानार्णवधूमिंतोपमम् ।
 निघम्य कृष्णो न चचाल चेतसा
 सृगालघोषं मृगराडिबोद्धतः ॥ १० ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु गगनात्सूर्यवर्षसौ ।
 रयाधुपस्थितां सद्यः समूर्तां सपरिच्छदौ ॥११॥
 आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया ।
 चक्रं सुदर्शनं घोरे सहस्रारं मनोरमम् ॥१२॥
 गदा कौमोदकी गुर्वी नाम्ना कौमोदकी शुभा ।
 त्रिषत फार्गुकभेष्ट शार्ङ्गसंज्ञं गुणान्वितम् ॥१३॥
 तीक्ष्णधारः क्षितमूख खड्गो नन्दकसंश्रितः ।
 लघू धरान्विता रम्भां त्वां चाक्षयसायकां ॥१४॥
 तुरगा द्रव्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकाः ।
 हलं च पलमद्रस्य सुसलं च दृढ गुरु ॥ १५ ॥
 इत्येतान्यायुधान्याञ्च गगनादागतानि सः १६ ॥
 दृष्ट्वा तानि हृषीकेश सहर्षणमथाऽप्रवीत् ॥१७॥
 पदयाऽऽर्यं ध्यसनं प्राप्तं यदनां सैवतां प्रभो ।
 एष ते रथ आयातो दयितान्यायुधानि च ॥१८॥
 यानैमान्याय जसतमसनास्त्वान्ममुद्गर ।
 पशुदध हि नां जम साधुनामीश शर्मकृत् १४
 त्रयोविंशत्यनीकास्यं भूमरारमयाकुरु ।

१ मित्र शर्वे माधः सायः धीपरीयकश्चक्रादौष
 शोचक गतायाः । २ मित्र राजगृहीतः । ३ शीर
 मायकां मया । ४ शीर एतमाः सायः । ५ मित्र मातृतां ।
 ६ मित्र प्रवार्तिगजनीयतां ।

एवं संमन्य दाशार्हां दक्षिणौ रथिनौ पुरात् १५
 [दक्षिणैर्भ यदुद्येष्टैर्बहुमिष समन्वितौ ।]
 निर्जग्मैतु स्वायुधात्मौ बलेनास्पीयसा हृतौ ।
 शङ्खं दध्मौ विनिर्गत्य हरिर्दारुकसारथिः ॥१६॥
 सतोऽमृत्परसैन्यानां हृदि वित्रासवेपथुः ।
 तावाह मागधो धीक्ष्य हेकृष्ण पुरुषाचम ॥१७॥
 न तथा योद्धुमिच्छामि बालेनकेन लज्जया ।
 गुप्तेन हि तथा मन्द न पोत्से याहि बन्धुद्व १८
 तव राम यदि भद्रा युध्यस्य धैर्यमुद्गह ।
 हित्वा धा मन्त्रैरिच्छिर्मदेहं स्वर्गाहि मां जहि १९
 श्रीभगवानुवाच—

न वै शूरा विकल्पन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् ।
 न गृह्णीमो वचो राजन्नातुरस्य मुर्मुरतः ॥ २० ॥
 [निर्गत्य सेदनात्कृष्णो वृष्णीनाहम सर्वशः ।
 आम्नापयामास तूर्णं चतुर्द्वारस्य पालने ॥ १
 वसुदेवश्च निशठं कृतवर्माणमुद्गथम् ।
 कृष्णो निर्यातयामास पूर्वद्वारेण मारुत ॥ २
 उग्रसेनं सुदामानं शूर्युं विप्रयुमेयश्च ।
 हरिर्निर्यातयामास द्वारणानुत्तरेण वै ॥ ३ ॥
 सात्यकिं च गर्दं चैव प्रसेन गान्दिनीसुतम् ।
 हरिः प्रतीचीद्वारेण प्रेषयामास दुर्मदान् ॥ ४ ॥
 गोपिन्दस्तु महातेजा स्वयं दारुकसारथिः ।
 आत्माभीष्टप्रहरण सहर्षणसहायवान् ॥ ५ ॥
 उत्तरेण विनिर्गत्य द्वारण जगदीश्वरः ।
 शङ्खं दध्मौ महाप्राणं दैत्यदानवमीपणम् ।
 आह दारुकामीन रथाग्र माधव सायन् ॥६॥
 श्रीभगवानुवाच—
 रथं वाहय धर्मज्ञ यत्र तां चैवमागधां ।
 तपयामि नृपान्तर्वान्मायैर्षुद्धदुर्मदान् ॥ ७ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्तो दारुकस्तेन ह्यांस्तुपमघोदयत् ।

१ मित्र रथिनौ वती । २ मित्र इरमोभयिर्भ
 ३ मित्र निरुद्धः उत्तरद्वारेणान्नीयसा हृतः । ४ मित्र
 एतमाः ५ आक्षयताः आक्षय मारुतः । ६ मित्र
 कुण्डरिणायुदय शीरः अथिषा हरिः । मुनिभावनय
 तिसायास्ति वानेन ।

व्यनदत्तिसहनादं च गोविन्दः परवीरहा ॥८॥
 शङ्खमाध्माय रामोपि सिंहनादं व्यनीनदत् ।
 ततोऽभूत्परसैन्यानां हृदि चिन्ता सवेपथुः ॥९॥
 पूर्वद्वारि नृपैः सार्धं यदूनां कदनं महत् ।
 आसीच्चतुर्भिरष्टानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १० ॥
 दक्षिणद्वार्यपि तथा गोविन्दाध्मात्चेतसाम् ।
 आसीद्यदूनां कदनं राजन्यकटकेन वै ॥ ११ ॥
 अपरद्वार्यपि तथा यदूनां दृढधन्विनाम् ।
 आसीद्राजसमाजेन सद्भामो रोमहर्षणः ॥१२॥
 ते हन्यमाना यदवो राजभिः शक्रचिक्रमैः ।
 न चेलुः सङ्गराद्राजलोकद्वयजिगीषवः ॥ १३ ॥
 तत्र यादवशार्दूलो विष्णुस्त्रैलोक्यवल्लभः ।
 आससाद् महाघोरौ यत्र तौ चैद्यमागधौ ॥१४॥]
 श्रीशुक उवाच—
 जरासुतस्तावभिर्मृत्यु माधवौ
 महाबलौघेन वलीयसाऽऽवृणोत् ।
 ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी
 सूर्यानलौ वायुरिवाभ्ररेणुभिः ॥ २१ ॥
 सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथा-
 वलक्षयन्त्यो हरिरामयोर्मृधे ।
 स्त्रियः पुराट्टालकहर्म्यगोपुरं
 समाश्रिताः संमुमुहुः शुचाऽर्दिताः ॥ २२ ॥
 हरिः परानीकपयोमुचां मुहुः
 शिलीमुखात्युल्वणवर्षपीडितम् ।
 स्वसैन्यमालोक्य सुरासुराऽर्चितं
 व्यस्रूर्जयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमम् ॥ २३ ॥
 गृह्णन्निपङ्गादथ सन्दधच्छरा-
 न्विकृष्य मुञ्चञ्छितवाणपूगान् ।
 निम्नत्रथान्कुञ्जरवाजिपत्नी-
 भिरन्तरं यद्वदलातचक्रम् ॥ २४ ॥
 [ततः शशाङ्काकृतिपाञ्चजन्यं
 महारवं दैत्यकुलापचारम् ।

मुखे निधायाशु पुपूर यादवा-
 नाश्वासयन् क्षत्रियकूटघट्टितान् ॥ १ ॥
 नृपास्तदाकर्ण्य तु कर्णनिष्ठुरं
 क्रमेण निर्भिन्नहृदो बभूविरै ।
 यदुग्रवीराश्च समुद्यतायुधा
 रणे नृपाञ्जघुरनीकसंयुताः ॥ २ ॥
 ततश्चतुर्द्वारगतान्महीपती-
 न्यदुग्रवीराः परिभूय सर्वशः ।
 चक्रुः शरौघैः सहसैकवाहिन
 आप्यायिताः शार्ङ्गरवेण शौरिणा ॥ ३ ॥
 ततो हरिं चैद्यपतिर्मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 भर्त्सयन्कृष्णकृष्णेति तिष्ठतिष्ठेति चात्रवीत् ॥४॥
 तमभ्यधावद्गोविन्दो विमुञ्चन्सायकान्वहून् ।
 मण्डलीकृतकोदण्डस्तैलधौताञ्छिताञ्शरान् ॥५॥
 ततः पञ्च शरान्घोरानादाय दमघोपजः ।
 चतुर्भिस्तुरगानाशु विव्याधैकेन सारथिम् ॥६॥
 भूयो दशाशु सन्धाय विव्याध मधुसूदनम् ।
 व्यनदत्तिसहनादं च तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७ ॥
 ततस्तमाह गोविन्दः साधुसाध्विति पूजयन् ।
 भोभो चैद्य महेष्वास वीरोसि बलवानसि ॥८॥
 अतो मे पश्य दुर्बुद्धे धानुष्मत्त्वं स्वयं रणे ।
 इति ब्रुवति गोविन्दे राजानः सर्व एव ते ॥९॥
 विव्यधुर्निशितैर्वाणैर्यौगपद्येन माधवम् ।
 तांस्तान्प्रत्येकशः कृष्णो विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः १०
 सारथिं चतुरो वाहाननयद्यमसादनम् ।
 त्रिभिस्त्रिभिः शरैर्भूयोप्येकैकं नृपतीव्रणे ॥११॥
 बक्षस्यास्ये ललाटे च विव्याध यदुनन्दनः ।
 ततश्च त्रिंशतां राज्ञां त्रिंशत्कार्मुकमाहवे ॥१२॥
 त्रिंशद्भिः सायकैराशु चिच्छेद यदुपुङ्गवः ।
 दमघोपसुतस्यापि धनुश्छित्वा त्रिभिः शरैः ॥१३॥
 ध्वजं च मुकुटच्छत्रे चकर्त प्रहसन्निव ।
 ततो दश हरिर्भ्रष्टाञ्छार्ङ्गैः सन्धाय माधवः ॥१४॥
 आकर्णान्तं समाकृष्य चैद्यं विव्याध सङ्घे ।
 तेन राजन्यकटकं विभ्रान्तं शरताडितम् ॥१५॥

१ वीर० वभिगम्य । विज० वभिवीक्ष्य । २ उभ०
 शुचार्पिता । ३ विज० व्याधूर्णयच्छार्ङ्ग । ४ विज० ससदश
 श्लोका अधिका दृश्यन्ते सुनिभावप्रकाशिकापाठेपि दृश्यन्ते ।
 भाग. ६७

कालान्तमारुतोयुतशैलदुमलतोपलम् ।
 श्रतारं नाव्यगच्छद्देहतामख्यसारथि ॥ १६ ॥
 शरान्विभृश्रज्जलत्र घ पूर्य
 न्विस्फुर्यन्काम्युक्त्वाप्रपौरुष ।
 धिलोकयन्मागघसैन्यमाहवे
 निरन्तर यद्ददलातचक्रम् ॥ १७ ॥
 निर्मिषकुमा करिणो निपेतु
 रनेकशोऽथा शरवृषणकन्धराः ।
 रथा हताभ्यजसूतनायकाः
 पदातयच्छिभ्रशुसोरुकन्धराः ॥ २५ ॥
 संछिद्यमानद्विपदेमवाधिना
 मङ्गप्रसूताः क्षतशोऽष्टगापगा ।
 सुजाऽह्यः पूरुपक्षीर्षकच्छपा
 हतद्विपक्षीपह्यप्रहाकुलाः ॥ २६ ॥
 क्तोरुमीना नरकेक्ष्मैवला
 घनुस्तरङ्गायुधगुर्मसङ्कुलाः ।
 अचष्टरिकावर्तमयानका महा
 मणिप्रवेकामरणाश्मशर्करा ॥ २७ ॥
 प्रवर्तिता भीकमवावहा मृधे
 मनस्विना हर्षिकरी परस्परम् ।
 विनिमताऽरी सुसलेन दुर्मदा
 न्सङ्घर्षेणापरिमेयतेजसा ॥ २८ ॥
 बल तदङ्गार्णवदुर्गमैरव
 दुरन्तपारं मगधेन्द्रपालितम् ।
 धर्म प्रणीतं धमुदेवपुत्रयो
 विक्कीक्षितं तंजगदीश्रयोः परम् ॥ २९ ॥
 स्थित्युन्नवान्तं भुवनत्रयस्य यः
 समीहतेऽनन्तशुभः स्यकीलया ।
 न तस्य चित्रं परपद्यनिग्रह
 क्षयाऽपि मर्त्यानुविषस्य वर्णयेत् ॥ ३० ॥
 [इतेषु सपेसैन्येषु जरासन्धो महाबलः ।

१ शीर भास्वरिकावत । शिख भास्वरिकावर्त ।
 २ शिख हर्षवहा । ३ शिख पर शोका भाषिष्यः ।
 सुनिपातप्रकाशिकावैरि ते वर्तन्ते ।

विद्वुतेष्ववधिष्टेषु रथेनैकेन सीरिणम् ॥ १ ॥
 ताषुभौ गिरिसङ्काशौ मचाविष महागम्भौ ।
 परस्परमयुध्येतां सामर्षीं बलशालिनौ ॥ २ ॥
 मागघस्तु गदां गुर्वीमादायामर्षविहल ।
 आमयित्वा शतगुणं चिक्षेप बलवधसि ॥ ३ ॥
 सामापतन्वीं तरसा गदां शृङ्गोपमां गिरेः ।
 ध्वंसयित्वा हलधरो मृधा चक्र समन्वित ॥ ४ ॥
 ध्वर्याकृत्य गदां तस्य सुसलेन हलायुधः ।
 पोषयित्वा रथे क्षुब्धो निहत्य रथसारथी ॥ ५ ॥
 जग्राह धिरथं रामो जरासन्धं महाबलम् ।
 हतानीकावशिष्टासुं सिंहः सिंहमिषौजसा ॥ ६ ॥
 ध्वजमान हतारार्तिं पाशैर्षाक्यामानुषैः ।
 धारयामास गोविन्दुस्तेन कार्ष्णिचिकीर्षया ॥ ७ ॥
 स मुक्तो लोकनाथाम्नां प्रीहितो धीरसमतः ।
 तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथि राजभिः ॥ ८ ॥
 बान्धवैः पवित्रैर्षपदैर्नयनैः प्राकृतेरपि ।
 स्वकर्मबन्धप्राप्तोऽयं यदुभिल्ले परामवः ॥ ९ ॥
 इतेषु सर्वानीकेषु नृपो बार्हद्रथस्तदा ।
 उपेक्षितो मगधता मेगधान्दुर्मना ययौ ॥ १० ॥
 सुकुन्दोऽप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिबलार्णवः ।
 [शुद्धीत्वा मगधेन्द्रस्य घन स्त्रीकोशवाहनम्]
 विकीर्षमाणः कृत्यमैक्षिदशैरनुमोदित ॥ ११ ॥
 मायुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदित्वात्मनि ।
 उपगीयमानभिजयः क्षुत्तमागधवन्दिभिः ॥ १२ ॥
 शङ्खदुन्दुमयो नेदुर्मैरीर्ष्याभ्यनेकधः ।
 धीणावशुसुदज्ञानि पुनं प्रविशति प्रभौ ॥ १३ ॥
 सिक्तमार्गा इष्टवर्ना पठाकामिरलङ्घताम् ।
 निर्धुष्टां शङ्खधोपेण कौतुकापदतोरणाम् ॥ १४ ॥
 निष्पीयमानो नारीमिर्मान्वदध्यक्षताङ्कुरैः ।
 निरीक्ष्यमाणः सङ्गहं प्रीत्युत्कलितलोचनै ४०

१ शीर सिंहः सुदुर्धरं यथा । २ राम बर्त निमित्त
 क्षपते वारितः । ३ शिख बर्त शोको वासि । ४ शीर
 निष्किण्वावर्त । ५ शिख माययो दुर्मता । ६ शिख इ-
 त्थमर्थिक । ७ शीर प्रीत्युरकथित ।

आयोधनगतं वित्तमनन्तं वीरभूषणम् ।

यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ॥ ४१ ॥

[विजयध्वजीयपाठे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

जरासन्धेन तृतीये मासि पुनश्च श्रीकृष्णेन सह युद्धायागमनम् ॥ १ ॥]

[श्रीशुक उवाच—

तृतीये मासि भूयश्च राजा वार्हद्रथो बली ।
 दिवाऽनिशं तप्यमानः स्मरन्पूर्वपराभवम् ॥ १ ॥
 आहूय सर्वभूपालांश्चकार कलहोद्यमम् ।
 स मत्स्यान्मालवांश्चैदीन्कुरुपाञ्चालकेरलान् ॥ २ ॥
 कुलिन्दकुन्तलावन्तिकाशिगान्धारसृञ्जयान् ।
 कलिङ्गकेकयानान्ध्रान्दशार्णान्वङ्गसैन्धवान् ॥ ३ ॥
 मद्रांस्त्रिगर्तान्सौवीरान्पार्वतेयांश्च सर्वशः ।
 आहूयाक्षौहिणिगणैस्त्रयोविंशतिभिर्युतः ॥ ४ ॥
 स मागधानतिक्रम्य पश्चिमाभिमुखो ययौ ।
 आकर्षन्निव भूपालान्गजाश्वरथवल्लभान् ॥ ५ ॥
 आगत्य मधुरां रोद्धुं प्राविशद्यमुनातटे ।
 स्कन्धावारेण महता राजभिर्वहुभिर्वृतः ॥ ६ ॥
 उपगीयमानो न्यरमत्सूतमागधवन्दिभिः ।
 तदाकर्ष्य रणोद्योगं मागधस्य बलीयसः ॥ ७ ॥
 मन्त्रयामास शर्वर्या कृष्णः सङ्कर्षणादिभिः ।
 वसुदेवोद्धवाकूरशैनेयाहुकसारणैः ॥ ८ ॥
 एभिरालोच्य शर्वर्या सम्यङ्निर्धारितक्रियः ।
 उपस्यनुदिते सूर्ये समाहूय भटोत्तमान् ॥ ९ ॥
 त्रिधा विभज्य गोविन्दः स्वसेनां चतुरङ्गिणीम् ।
 न्ययोजयदमेयात्मा मागधेन्द्रवलं प्रति ॥ १० ॥
 सङ्कर्षणं च हार्दिक्यं गदं सारणमेव च ।
 वामेन प्रेषयामास मार्गेण मधुसूदनः ॥ ११ ॥
 सात्याकिं विपृथुं चैव पृथुमुद्धवमेव च ।
 दक्षिणेनैव मार्गेण प्राहिणोत्सेनया सह ॥ १२ ॥
 स्वयं कतिपर्यैर्युक्तो रथैः कमललोचनः ।
 अग्रे मगधराजस्य प्रविवेश महद्बलम् ॥ १३ ॥
 सा सेना बहुनागाश्वरथपादातिसङ्कुला ।

प्रसुप्ता यमुनातीरे विस्रब्धा रमते सुखम् ॥ १४ ॥
 उदयाद्रिं समारोहत्यर्के तमसि नश्यति ।
 नीडस्थेष्वेव कूजत्सु विहङ्गेषु ततस्ततः ॥ १५ ॥
 विकसत्सु सरोजेषु गायत्सलिकुलेषु च ॥
 प्रविवेश बलं भीमं मागधेन्द्रस्य दुर्जयम् ॥ १६ ॥
 हयाश्चावद्ववैराणाः श्रेणीबद्धाः समन्ततः ।
 कुञ्जराश्च तदा राजन्नारोपितपञ्जराः ॥ १७ ॥
 अनादत्तप्रहरणा भटाश्चावद्वमूर्धजाः ।
 अप्रविष्टास्रवर्माणस्तदाऽनारूढवाहनाः ॥ १८ ॥
 रथाश्चावद्वतुरगाः सर्वतोऽनुद्धृतध्वजाः ।
 सेनायां मगधेन्द्रस्य प्रवेशे पीतवाससः ॥ १९ ॥
 त्रिदिक्षापतितं सैन्यं दृष्ट्वा तद्राजमण्डलम् ।
 इतिकर्तव्यतामूढं विभ्रान्तं समपद्यत ॥ २० ॥
 केचिद्भटाः समापेतुर्भयात्केचिच्च दुद्रुवुः ।
 केचिदात्तप्रहरणास्त्वभिसस्युररीत्रणे ॥ २१ ॥
 केचिद्विभिन्नवर्माणश्छिन्नपादोरुवाहवः ।
 रिपूनेवाभ्यवर्तन्त क्रोधोद्धृत्तारुणेक्षणाः ॥ २२ ॥
 केचिद्ध्यानपर्याणानारूढ्य दृढविक्रमाः ।
 मर्दयन्तो रिपून्युद्धे विमलं लंभिरे यशः ॥ २३ ॥
 राजानः सहस्रोद्दुष्ट्य दृष्ट्वा सैनिकसंक्षयम् ।
 विना रणोपस्करणं चक्रुः केचन सङ्गरम् ॥ २४ ॥
 केचिद्विसृज्य शिविरं विविशुर्गहनं वनम् ।
 केचिन्मागधमासाद्य विजयस्येति चाशुवन् ॥ २५ ॥
 रथेनैकेन गोविन्दः प्रविश्य रिपुवाहिनीम् ।
 जघान सुवह्वन्वीरान्सायुधान्सरणोद्यमान् ॥ २६ ॥
 सङ्कर्षणोपि बलवान्महत्या सेनया वृतः ।

१ वीर० वित्तमाहृत ।

१ विज० अत्र एकोनपञ्चाशोऽध्याय ॥ ८९ ॥ इत परं
 विजयध्वजीयपाठे त्रयोध्याया चतुर्विंशति श्लोकाध्यायिका
 दृश्यन्ते ।

धल प्रविश्य धामेन मर्दयामास मागधम् ॥२७॥
 श्रुनयोपि महाप्राहुर्दक्षिणेनैव घर्तमना ।
 प्रविश्य चतुरङ्गेण सैन्येन महताऽऽयत् ॥ २८ ॥
 एवं सा व्यथिता सेना मागधेन्द्राभिरक्षिता ।
 दुद्राव शासमाना घैक्षणमात्र दिशो दध ॥२९॥
 तामनुद्रुत्य पार्ष्णेय सात्यकि पञ्च योजनम् ।
 निहत्य मागध सैन्यं जयी व्यावर्तसाहवात् ॥३०॥
 मत्तङ्गजान्पर्वतसंनिमान्यह
 धिगृह्य सोपस्करतोमराङ्कुशात् ।
 रवांध शस्त्रभ्यजयाजिसंप्रुता

भिनाय कृष्णो मधुरां मनोरमां ॥ ३१ ॥
 छत्राणि हेमांबररत्नमिधिता
 न्यनेकवालम्बजनानि माघवः ।
 किरीटपट्टाङ्गदकुण्डलांशुका
 न्भवाप कृष्णोऽगणितानि सयुग ॥ ३२ ॥
 हलायुधो मागधकोशयाहन
 प्रजावरोधायुधभूषणादिकम् ।
 नियोजित कंसमिठा रणाजित
 यदुप्रधीराय घन न्यवेदयत् ॥ ३३ ॥

यिजयध्वजीयपाठ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥]

[यिजयध्वजीयपाठे एकपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५१ ॥

पाणामुरं पुत्रे स्नेहाय बरीभुं जरामण्यस्य सोमितपुरगमनं ॥ १ ॥ तथेयितामयो कुंभारण्डरूपकपाणयो महागण्य मयुतं
 निरुच्य युवतारंभः ॥ २ ॥ पराजितयोः कुंभारण्डरूपकण्ययोः रणाश्रमिनिपुस्य सोमितपुरगमनं ॥ ३ ॥]

श्रीशुक उवाच—

मागधमनु रणश्लापी माघवेन पराजित ।
 जगाम गीणितपुर पाणं द्रष्टुं पलं सुतम् ॥ १ ॥
 तं मया यान्तमापण्यं वृत्तगञ्जयमण्डलम् ।
 मित्रं पराजितं युद्ध विष्णुना दानवधर ॥ २ ॥
 अलङ्कृतं गजैर्भयं विविधैर्गन्धैर्नभैर् ।
 पाणकान्तावर्द्धय गूढमागधपान्दिभिः ॥ ३ ॥
 ध्वजं पनाङ्कनैर्ग्रथं माङ्गन्यं पण्डित्यैः ।
 गुणगोर्णैर्गन्धैर्दोषैः पण्यदपण ॥ ४ ॥
 उपतम्य जगमपं पाणो पाहुगदररान् ।
 गो रण्य परमश्रिग्या परम्यगमनानुगो ॥ ५ ॥
 पूजां शयतुरग्योन्यमन्योऽपिपकाशिकां ।
 गतोऽप्रयीजरागणो पाणमाभाप्य संगति ॥६॥
 दानवन्द्र निवापदं गोपनापमेनातिला ।
 गण्य गोपप्रतापन पमिगामि दुर्गमना ॥७॥
 शर्दपा वरवन्तहा मागहा मदगान्नि ।
 तुङ्गमाध वरता ग्याध गयस्त्रिददा ॥ ८ ॥

इन्द्रेण सजमान मामिमे भूषा न सहिरे ।
 निरुद्धस्तेरह भूर्पुत्रैः समयुग्मागुसैः ॥ ९ ॥
 तस्संनिधिमिहायातः साहाय्यं कुरु म प्रभो ।
 इत्युक्तं निजपुरं प्रपन्नं पलिनन्दन ॥ १० ॥
 म शत्रुमण्डलापाशु कारयामास सत्क्रियाम् ।
 भोजनस्नानगणनगणनापुनपूर्वकं ॥ ११ ॥
 अद्वयवर्द्धयामास सरावस्य जरायुनम् ।
 तं भुक्तवन्त विधान्तै रष्टदधनकातुसम् ॥१२॥
 अतः कृतं सह सूर्यरागीन काशनागन ।
 उपाय दानपपतिनृपानामाप्य गादरम् ॥ १३ ॥
 पाण उवाच—
 जगमप निषोभदं न मृषा पण्यग मया ।
 एत गजा इम अथा इद राग्यमिमां प्रजा ।
 नदर्शनमिदं विधेयं यथापद्यन्तु विपण ॥ १४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्त्वा प्रदर्शं कस्य मागधाय एतं गुण ।
 गजानां पविगादरं ग्यानां निपुणं तथा ।

प्रयुतं च तुराङ्गानां मनोमारुतरंहसाम् ॥ १५ ॥
दानवानां प्रसिद्धानां मायासङ्ग्रामवेदिनाम् ।
त्रिशतं स्वात्मसाम्यानां ददौ बाणो बलेः सुतः १६
विचित्रशिविकाच्छत्रव्यजनाकल्पवाससाम् ।
असंख्यातं ददौ राजन्भाण्डशय्यासनादिकम् १७
कुंभाण्डं कूपकर्णं च मन्त्रिणौ दैत्यसत्तमौ ।
आज्ञापयामास बाणः साहाय्यार्थं कुरुद्रह ॥ १८ ॥
क सुरासुरसङ्घातसंहारणपटुर्हरिः ।
कुंभाण्डकूपकर्णौ क वराकौ बाणमन्त्रिणौ ॥ १९ ॥
अजानतो विष्णुशक्तिं भूपाला विनशिष्णवः ।
चक्रुर्भूयो रणोद्योगं मागधेन प्रचोदिताः ॥ २० ॥
बाणेन समनुज्ञातो मागधः शोणितात्पुरात् ।
निर्गत्यानेकभूपालचतुरङ्गवलान्वितः ।
दिनैः कतिपयैर्भूयो मधुरामन्वपद्यत ॥ २१ ॥
संनिरुध्य पुरद्वारं गोपुराट्टालतोरणैः ।
दीर्घिकोपवनोद्यानैरुपेतं सालभूषितम् ॥ २२ ॥
कुन्तैः कुठारैः कुदालैर्दण्डभारैश्च भूरिभिः ।
कर्पणस्यैश्च पापाणैर्वभञ्ज परितः पुरम् ॥ २३ ॥
भज्यमाने पुरे तस्मिञ्श्रुत्वा मागधमागतम् ।
सन्नाहभेरीः सन्नाद्य रामकृष्णावमर्षिणौ ॥ २४ ॥
रथाश्चकुञ्जरानीकैः सायुधैः सपरिच्छदैः ।
सात्यकिं कृतवर्माणमुग्रसेनं तथा गदम् ॥ २५ ॥
आहुकं वसुदेवं च पुरस्कृत्य महाबलौ ।
निर्जग्मतुरसंभ्रान्तौ दीप्तौ केसरिणौ यथा ॥ २६ ॥
मधुराया विनिर्गत्य कृष्णः कमललोचनः ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं प्रदध्मौ रिपुभीषणम् ॥ २७ ॥
ततः प्रवृत्ते युद्धं यदूनां क्षत्रियैः सह ।
कुंभाण्डकूपकर्णौ च दानवौ बाणमन्त्रिणौ ॥ २८ ॥
दैत्यसैन्येन महता वृत्तौ मायाविगारदौ ।
युयुधाते महावीर्यौ मायया वृष्णिभिः सह ॥ २९ ॥
स्यसैन्यं मायया क्लिष्टं दृष्ट्वा यादवसत्तमः ।
विजानात्त्रेण तन्मायामपास्य निमिषान्तरे ।
सात्यकिं कृतवर्माणं प्रोवाचाहवृत्तान्दमौ ॥ ३० ॥
आभ्यां भवन्तो रणदुर्मदाभ्यां

रणं सुघोरं कुरुतां रणप्रियौ ।
तावेवमुक्तौ कदनं भयानकं
महाबलौ संप्रति चक्रतुर्नृप ॥ ३१ ॥
चापेनैकेन गोविन्दः क्षत्रियैः शतसंमितैः ।
युयुधे न हि तच्चित्रं राजन्विश्वात्मनो हरेः ॥ ३२ ॥
केचिद्धृताः समापेतुः कुञ्जराश्छिन्नपुष्कराः ।
निपेतुर्बहवो राजंस्तुरङ्गाः कृत्तकन्धराः ॥ ३३ ॥
विशीर्णैरास्तृता पृथ्वी स्यन्दनैश्छिन्नबन्धनैः ३४
भटाश्च रुधिराक्ताङ्गाश्छिन्नपादोरुवाहवः ।
पेतुः कृत्तमहामूलाः किंशुका इव पुष्पिताः ३५
शार्ङ्गमुक्ताः शरगणाः कङ्कवर्हिणवाससः ।
तैलाक्ता नतपर्वाणः स्वर्णपुङ्खा अयोमुखाः ।
एकैकस्मिन्दशदश भटे चाश्वे शतंशतम् ॥ ३६ ॥
रथेरथे च साहस्रमयुतं च गजेगजे ।
अदृश्यन्त परानीके तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३७ ॥
तथा तैरर्घमानेषु चतुरङ्गेषु मागधः ।
रथेन क्रोडचिह्नेन बलभद्रमुपाद्रवत् ॥ ३८ ॥
स पूर्ववैरं नृपतिः सरञ्चुपा
रथं महाकाञ्चनतालकूबरम् ।
आलक्ष्य दूरादधिगम्य रंहसा
जरासुतः प्राह हलायुधं गदी ॥ ३९ ॥
आदत्स्व ते मुसलं राम तूर्ण
येनाहितानिच्छसि जेतुमाहवे ।
बलं च बाह्वोस्तव दर्शयाशु मे
यावद्गदां न प्रहराम्यहं त्वयि ॥ ४० ॥
इत्येवमुक्तो मगधेश्वरेण
सङ्कर्षणोऽमर्षणविद्वलेक्षणः ।
आदाय घोरं मुसलं तडित्प्रभं
दण्डं यथा सूर्यसुतो युगक्षये ॥ ४१ ॥
आवर्तयित्वा मुसलं हलायुधः
सहस्रकृत्वो रिपुदर्पहारिणम् ।
धूम्राङ्कुरोद्दीरिणमाशु तस्मै
चिक्षेप गजन्व्यनदद्वरिर्यथा ॥ ४२ ॥
रामवाहुविमुक्तं मुसलेन जरासुतः ।
नाश्वमृतं रथं क्षुब्धे क्षणेन व्यंसितः स्वयम् ४३

ततः कालायतीं गुर्वा गिरिकूटोपमां गदाम् ।
 विम्रहूर्वा पदा पृथ्वीं चालयन्नभ्यगाढलम् ॥४४॥
 तमापतन्तमालोक्य विरयं रोहिणीसुतः ।
 समेषाभ्यद्रवस्पर्शां विसृज्य सन्दनं रणे ॥४५॥
 पश्यतां सर्वभूतानां मागधः क्रोधमिदल' ।
 आवर्तयन्नादां गुर्वीमप'सारमयीं दृढाम् ।
 अभ्येत्य गदया राम प्रजहार ननाद च ॥४६॥
 तां गदां पतितां वक्षस्वश्मकृद्दृनिमां दृढाम् ।
 धामेन जगृहे राम स्वहस्तेन कुरूदह ॥ ४७ ॥
 विसृज्य स गदां तूर्णमुत्स्राहत्य मागधम् ।
 जग्राहास्त्रिष्य बलिन् बलवान्नोदिणीसुत' ॥४८॥
 यधन्ध पद्मां जठर मागधस्य इलायुध ।
 चकार कुक्षौ तत्कण्ठं तवस्तौ पेततुर्भुवि ॥४९॥
 तयोर्निपततो राजकुपर्भासीइलायुध ।
 तं मागधः क्षणनाभ्रकारामितधिक्रमः ॥५०॥
 तत उरथाय तां पीरौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
 भूयो जगृहतुर्पोरौ मधौ द्राघिव कुञ्जरो ॥५१॥
 ताकुर्भौ परमकुर्दौ परस्परवर्षपिणौ ।
 उरसोरः समाहस्य मीमौ चक्रुश्च रणे ॥ ५२ ॥
 एवं घनु'शतशत तावाकृष्य परस्परम् ।
 निकटस्था हुमान्शैलांभूषणयामासहर्षेण ॥५३॥
 तं विसृज्य जरासंधो गदामाढाय दुर्मदः ।
 उदतिष्ठदमपात्मा रामोपि स महाबलः ।
 क्षणादादध सुसल प्रहर्तुमुपचक्रमे ॥ ५४ ॥
 तं कामपात्नो म्रमलेन मूर्ध्नि
 जघ्रुष्यंमे युजयोर्नामिदेषे ।
 ऊर्गे च जानौ जठर च यथ

स्वनेकशो वै प्रजहार युद्धे ॥ ५५ ॥
 त मागधो वक्षसि कन्धरे च
 मुखे ललाटे जुषुके तयसि ।
 नामौ निरंशे च तथैव पार्श्वे
 समं स मानी प्रजहार रामम् ॥ ५६ ॥
 एन प्रहरतोत्त्र राममागधयोर्मृषे ।
 राजानो रणसंविधा बभूवुर्मृषपीडिता ॥ ५७ ॥
 क्रमेण ते विमनसो निवृत्तकर्दनीधमाः ।
 आसन्नासन्ननिधनं मन्वाना मागधेश्वरम् ॥५८॥
 सात्यकिस्तु महातेजाः सङ्गरे बाणमग्निना ।
 युज्यमानस्त्रिभिर्बाणैः कुंभाण्डेन समर्दित ॥५९॥
 सौतिविद्यो महाबाहु कुन्दः सर्प इव ससत् ।
 आददे पश्च नाराधान् कुम्भाण्ड इन्तुमाह्वये ॥६०॥
 ततो हाहारवो अश्रे सेनायां दैत्यमग्निण' ।
 सात्यकिस्तं महाबाहुराकृष्याकर्णमाशुर्ग ॥६१॥
 विष्वाप कुकदादल कुंभाण्डं बाणमग्निणम् ।
 नामौ कण्ठे ललाटे च हृदि सूर्भ्यपि दानवम् ६२
 अभिविद्यो रथोपस्ये निपसाद विचेतन' ।
 त विचेतनमालोक्य दुर्मनात्स्य सारथि ।
 अपोवाह रणाक्षूर्णं रथेन भरतर्षभ ॥ ६३ ॥
 कूपकर्णस्तु दैतेयः प्रसक्तः कृतवर्मणा ।
 गर्तं कुंभाण्डमालोक्य प्राप्तं च प्राणसंक्षयम् ।
 विसृज्य कृतवर्मणमपायात्समगाङ्गणात् ॥ ६४ ॥
 तौ विसृज्य रणं दैत्यावनापृच्छच च भूपतिम् ।
 अपिसृष्टा मागधेन हतश्रपबलान्वितौ ।
 दैत्यां तेनैव मार्गण जग्मतु' द्योभितं पुरम् ॥६५॥

विजयध्वजीयपाठ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥]

[विजयध्वजीयपाठे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

वलराममुसलप्रहारपराजितस्य जरासन्धस्य स्वपुरगमनम् ॥ १ ॥ मागधं विजित्य प्रतिनिवर्तमानेन श्रीकृष्णेन मध्ये-
मार्गं परशुरामदर्शनम् ॥ २ ॥ तदाज्ञया गोमन्तपर्वतं गच्छता श्रीकृष्णेन करवीरपुरे शृगालवासुदेववधः ॥ ३ ॥]

[श्रीशुक उवाच—

वाणसेनां गतां दृष्ट्वा शस्त्रौघेण भृशार्दिताः ।
राजपुत्रा विमनसो बभूवुर्नृपसत्तम ॥ १ ॥
गतां च दानवीं सेनां श्रान्तांश्च धरणीपतीन् ।
दृष्ट्वा कृष्णं च युद्ध्यन्तं रामस्य बभूवुधे बलम् ॥२॥
स मागधं गृहीत्वाऽऽजौ मौलौ वामेन पाणिना ।
प्रहर्तुमैच्छच्छिरसि मुसलेन हलायुधः ॥ ३ ॥
ततोन्तरिक्षे घनघोषघर्घरां
शुश्राव वाणीं विशदाशरीरिणीम् ।
न राम बध्यो भवता जरासुतः
सुखी निवर्तस्व रणादिति स्फुटम् ॥ ४ ॥
वचः समाकर्ण्य हलायुधो बली
विसृज्य चास्थाय रथं रणाङ्गणात् ।
न्यवर्तत ब्रह्मर्षिसिद्धसङ्घै-
रभिष्टुतो मागधसूतवन्दिभिः ॥ ५ ॥
जरासुतः संप्रति नम्रकन्धरो
नृपैश्च युद्धाभिजितैः समन्वितः ।
हतावशिष्टाल्पबलेन संवृतो
निवृत्तयुद्धः प्रययौ स्वकं पुरम् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच—

गोविन्दस्तु महातेजाः सपत्नाञ्छरसञ्चयैः ।
आच्छाद्य भूपान्विद्राव्य हत्वा च सुबहून्नणे ॥७॥
संस्तूयमानः संतुष्टैः सूतमागधवन्दिभिः ।
ब्राह्मणैश्च महाविद्यैः स्तोत्रं कुर्वद्भिरुच्चकैः ॥ ८ ॥
अन्वीयमानो भगवान्प्राविशन्मधुरां पुरीम् ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णां तुङ्गप्राकारतोरणाम् ॥ ९ ॥
चलत्कदलिकोपेतां दीपाङ्कुरविराजिताम् ।
प्रविशन्नाजमार्गेण स्त्रीभिः प्रासादसंस्थितैः ॥१०॥
पुष्पैश्च लाजाञ्जलिभिः कीर्यमाणो व्यराजत ।
उपायनानि दिव्यानि पुष्पस्रगनुलेपनान् ॥११॥

प्रियंकरा माधवाभ्यामुपजहुः पुरौकसः ।
एवं स राजमार्गेण गत्वा यादवसत्तमः ॥ १२ ॥
सभां प्रविश्य विपुलामुपविश्य वरासने ।
रामेण सहितो वीरः शैनेयेन च धीमता ॥१३॥
पूजितो यदुभिर्विप्रैर्दिवि शक्र इवामरैः ।
तत्रासीनैर्बुद्धिमद्भिर्यदुद्वैर्महात्मभिः ॥ १४ ॥
उग्रसेनोद्धवमुखैरक्रूरप्रमुखैर्हरिः ।
समाभाष्याभ्यनुज्ञातः सङ्कर्षणसहायवान् ॥१५॥
द्रष्टुकामो महादुर्गं गोमन्तं पर्वतोत्तमम् ।
निर्गम्य मधुरां प्रातर्दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥१६॥
स रामानुगतः श्रीमानुत्तीर्य यमुनां हरिः ।
देशान्वहूनतिक्रम्य पर्वतान्सरितौ गिरौ ॥१७॥
गच्छन्कचिद्वनोदेशे वृक्षमूलनिवासितम् ।
ददर्श कंचन मुनिं जटामण्डलमण्डितम् ॥ १८ ॥
चीरकृष्णाजिनधरं कमण्डलुविराजितम् ।
माधवौ समुपाविष्टं तेजसा भास्करोपमम् ॥१९॥
फलमूलकृताहारं वृतं शिष्यशतैर्मुनिम् ।
दृष्ट्वा परमसंतुष्टौ रामकृष्णौ जगत्पती ॥ २० ॥
प्रणामं चक्रतुर्वीरौ यथान्यायमतन्द्रितौ ।
इदं चोवाच भगवान्कृष्णस्तं मुनिपुङ्गवम् ॥२१॥
नमस्ते भार्गव श्रीमञ्जामदभ्य तपोधन ।
रामकृष्णौ स्मृतावावां कच्चित्ते श्रवणं गतौ ॥२२॥
इत्युक्तस्तेन धर्मात्मा वासुदेवेन भार्गवः ।
निरीक्ष्य माधवौ प्राह प्रीत्युत्फुल्लमुखेक्षणः ॥२३॥
स्वागतं ते यदुश्रेष्ठ साग्रजाय महात्मने ।
जाने तां यदुपूत्पन्नं भगवन्तमधोक्षजम् ॥ २४ ॥
कार्याणां कारणं पूर्वं जगतामादिपूरुषम् ।
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष विश्वलोकैककारण ॥ २५ ॥
किमर्थमिह संप्राप्तौ भवन्तौ विश्ववन्दितौ ।
इत्युक्तौ जामदभ्येन प्राहत् रामकेशवौ ॥ २६ ॥

गोमन्त द्रष्टुमिच्छावो दुर्गहेतोरीह प्रभो ।
 तदाकर्ण्यप्रथीद्रामो जामदग्न्यो जनार्दनम् ॥२७॥
 एवमस्तु महाबाहो गोमन्त गच्छ साप्रजः ।
 करवीरपुर नाम तन्मूले परिपालितम् ॥ २८ ॥
 शृगालवासुदेवेन स युयां न सहिष्यति ।
 तं हत्वा समरे फलं गोमन्तं साध्ववाप्स्यथ ॥२९॥
 इत्युक्तौ तेन रामेण जामदग्न्येन माघवौ ।
 तमनुष्ठाप्य सर्वं जन्मतुर्दक्षिणागच्छौ ॥ ३० ॥
 तौ तथा यदुन्मार्दूलौ गच्छन्तौ दक्षिणापथम् ।
 ददर्शतुश्च गोमन्तमब्रंक्षपमहाह्रमम् ॥ ३१ ॥
 करवीरपुर चैव तन्मूले तुङ्गतोरणम् ।
 दृष्ट्वा विचित्रप्राकारहर्म्यप्रासादागोपुरम् ॥ ३२ ॥
 शङ्खमाप्मापयामास शङ्खचक्रगदाधरः ।
 तस्य शङ्खध्वनिं सुप्ता ययूव क्रोधविह्वलः ॥३३॥
 शृगालो वासुदेवास्स्यः प्रत्यगाघदुनन्दनौ ।
 सोऽभ्येत्य बहुपादातितुरङ्गरथकृञ्जरः ॥ ३४ ॥
 अभ्यर्षर्षच्छरोषेण छादयन्निव माघवौ ।

तदनीकमनाष्टुष्य दृष्ट्वा यादवसत्तमौ ॥ ३५ ॥
 योषयामासतुर्वीरौ द्वावेवाजौ पदातिनौ ।
 सैन्यं च बाणपूगेन व्यथितं शृङ्खनिह्वलम् ॥३६॥
 दृष्ट्वा शृगालशूपालस्तावघावदमर्षणम् ।
 तमापान्तमभिप्रेक्ष्य रथिन घृतकार्मुकम् ।
 न्यवारयद्वासुदेवो बेलव वक्ष्णालयम् ॥ ३७ ॥
 तावुमौ परमशुद्धौ वासुदेवां महाबलौ ।
 युयुधाते तथाऽन्योन्यमन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ॥३८॥
 स तथा विद्यमानस्य वासुदेवस्य सङ्गरे ।
 शिरो ज्वहार गोविन्दः क्षणन मुकुटोऽवलम् ३९
 ततस्तत्सैनिका सर्वे हतशेषाः कुञ्जह ।
 कृष्णेन स्वामिनि हते दुद्रुषु सर्वतो दिशम् ४०
 ततस्तौ रामगोविन्दौ करवीरपुरं महत् ।
 प्रविश्य पूजितौ विप्रैर्वणिग्निभ्य यथा प्रिय ४१
 तद्बन्धारयानीककोष्ठादिघनसञ्चयम् ।
 मधुरां प्रेपयामास तदीयैर्मृत्यूपरुषैः ॥ ४२ ॥

विजयध्वजीयपाठे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥]

[विजयध्वजीयपाठे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥]

रामकृष्णयोगीश्वरपर्वतारोहणं ॥ १ ॥ अत्रान्तरे महाबलिना केतकीयं यत्ना मगवतः किरीटहरणं ॥ २ ॥ गच्छेत्
 संजिह्वा किरीटमादाय गच्छता मार्गे गोमन्ते कित्तस्य श्रीकृष्णकः किरिति तत्किरीटस्वापन्नं ॥ ३ ॥ ततो रामकृष्णयो
 र्भङ्गरागमनं ॥ ४ ॥ पुनर्मुद्रायामगतस्य बरासन्धक पराजयः ॥ ५ ॥]

[श्रीशुक उवाच—

गोमन्तं पर्वतभेदं तुङ्गमलवान्वितम् ।
 सालतालतमालाढ्यं प्रियालाशोकशोभितम् ॥१॥
 कर्दपनिषदिन्तालपूगपुष्पागशोभितम् ।
 आरुह्य कदलीखण्डमण्डितं मचक्रोक्तम् ॥२॥
 अमद्भ्रमरसङ्घातपुष्पाकंपिततुमम् ।
 फलमारनतै स्तन्धैर्नारिकेलैर्विराभितम् ॥ ३ ॥
 बहुमस्रयणोपेतं सुच्छायं निर्मलोदकम् ।
 रम्यं दृश्यतेऽर्चनीयं यत्नेन मगवेनतौ ॥ ४ ॥

तत्र प्रषर्पणं नाम शृङ्गं पर्वतमूर्धनि ।
 अषापतुर्ध्रुव मेघा नित्यं वर्षन्त्यविक्रमाः ॥ ५ ॥
 यथास्त्व यदुभेष्टौ पद्मन्तौ हि दिशो दृष्ट ।
 रममाणौ यथाकाममूपतुः पर्वतोत्तमे ॥ ६ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु क्षीरोदे सागरोत्तमे ।
 निवासे देवदेवस्य शङ्खचक्रगदामृतः ॥ ७ ॥
 उपासीनो महाबाहुः श्रीमाम्बरोचनो बलिः ।
 ज्वार देवदेवस्य किरीटं रत्नभित्तम् ॥ ८ ॥

पद्मरागमहानीलमुक्ताफलविराजितम् ॥ ९ ॥
 पुष्परागप्रवालाढ्यं दिव्यकाञ्चननिर्मितम् ।
 हतं दानववीरेण विदित्वा पुरपालकः ।
 तमन्वधावत्वरितं वैनतेयो विहङ्गराट् ॥ १० ॥
 तमन्तरे समासाद्य दानवेन्द्रं दुरासदम् ।
 कृत्वा युद्धं महाघोरं जित्वा दानवपुङ्गवम् ॥ ११ ॥
 गृहीत्वा रत्ननिचयं किरीटं भास्करोपमम् ।
 आगच्छन्ददृशे देवं देवकीनन्दनं हरिम् ॥ १२ ॥
 वसन्तं साग्रजं रम्ये गोमन्ते पर्वतोत्तमे ।
 तस्य मूर्ध्नि निधायाशु किरीटं दिव्यभूषणम् ।
 प्रणम्य पादयोर्भूर्धां स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ १३ ॥
 गरुड उवाच—

नमोनमः कारणपूरुषाय
 नारायणायाखिलवल्लभाय ।
 सुरारिसंहारणकारणाय
 नारायणायाखिलकर्मसाक्षिणे ॥ १४ ॥
 हिरण्यगर्भत्तमुपेत्य मूले
 सृजस्यशेषं भुवनं स एव ।
 नारायणात्मन्परिपासि भूयो
 जहार चान्ते भगवञ्जिवात्मन् ॥ १५ ॥
 तं त्वा यदोर्वशकरं सुरेशं
 जानेऽवतीर्णं भुवने वृषाकपिम् ।
 अहं हि भृत्यस्तव वैनतेयो
 ब्रूहि क्रियां किं करवाणि देव ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्त्वा देवदेवेशं प्रणिपत्य विहङ्गराट् ।
 जानुनी धरणीं कृत्वा तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा यादवश्रेष्ठो गरुडं पक्षिपुङ्गवम् ।
 प्रीत्युत्फुल्लमुखो दोर्भ्यां पस्पर्शाङ्गं तदुत्तमम् १८
 गच्छ भद्र यथाकाममेहि काले मया स्मृतः ।
 इत्युक्त्वा तं विसृज्योभावीश्वरौ रामकेशवौ १९
 फलमूलकृताहारौ पीतनिर्झरवारिणौ ।
 अवरुह गिरेः शृङ्गात्करवीरपुरं गतौ ॥ २० ॥
 तत्र तौ चतुरो मासानुपित्वा भरतर्षभ ।

भाग. ६८

महत्या सेनया सार्धं जग्मतुर्मधुरां पुरीम् ॥ २१ ॥
 शृगालं निहतं श्रुत्वा मागधः क्रोधविह्वलः ।
 आजगाम कुरुश्रेष्ठ महत्या सेनया वृतः ॥ २२ ॥
 तेन सार्धमभूद्युद्धं समाहं रामकृष्णयोः ।
 तदा पराजितो युद्धे मागधो बहुसैनिकः ॥ २३ ॥
 जगाम मगधानेव बहुभिः क्षत्रियैः सह ।
 रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ सूतमागधवन्दिभिः ।
 स्तूयमानौ विविशतुः सानुगौ मधुरां पुरीम् २४]
 एवं सप्तदशकृत्स्नावत्यक्षौहिणीबलः ।
 युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ॥ ४२ ॥
 अक्षिष्वंस्तद्बलं सर्वं वृष्णयः कृष्णतेजसा ।
 हतेषु खेष्वनीकेषु त्यक्तोऽयादरिभिर्नृपः ॥ ४३ ॥
 अष्टादशमसंग्राम आगामिनि तदन्तरा ।
 नारदप्रेषितो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥
 रुरोध मधुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटिभिः ।
 नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीन् श्रुत्वात्मसंमितान् ४५
 तं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्कृष्णः सङ्कर्षणसहायवान् ।
 अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ॥ ४६ ॥
 यवनोऽयं निरुन्धेऽस्मानर्थं तावन्महाबलः ।
 मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वाऽऽगमिष्यति ॥
 आवयोर्युध्यतोरस्य यद्यङ्गन्ता जरासुतः ।
 बन्धून्वाधिष्यत्यथवा नेष्यते स्वपुरं बली ॥ ४८ ॥
 तस्मादद्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमम् ।
 तत्र ज्ञातीन्समाधाय यवनं धातयामहे ॥ ४९ ॥
 इति संमन्य भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनम् ।
 अन्तःसमुद्रे नगरं कृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ॥ ५० ॥
 दृश्यते यत्र हि त्वाप्तं विज्ञानं शिल्पनैपुणम् ।
 रथ्याचत्तरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मितम् ॥ ५१ ॥
 सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् ।
 हेमशृङ्गैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिकाट्टालगोपुरैः ॥ ५२

१ विज० अक्षिष्वत बलं सर्वं वृष्णिभि । २ वीर० अथा-
 द्वादशमे युद्धे । ३ विज० समतान् । ४ विज० नद्यश्वो वा
 महाबल । ५ विज० मागधोऽप्येति दुष्टात्मा परश्वो नैव संशयः ।
 ६ विज० यथागच्छेत्तरासुत । ७ वीर० न्हनिष्यत्यथ वा ।
 ८ वीर० मारयामहे । ९ विज० कृष्णोद्भुतमचीकृपत् ।

राजतारकुटैः कोष्ठैर्महामैरलङ्कृतैः ।
 रत्नकुटैर्गुहैर्मैर्महामरकतस्त्रैः ॥ ५३ ॥
 वास्तोष्पतीनां च गुहैर्वलमीभिश्च निर्मितम् ।
 चातुर्वर्ण्यजनाक्षिर्णं यदुदेषगृहोद्धसत् ॥ ५४ ॥
 सुधर्मा पारिजात च महेन्द्रः प्राहिणोद्धरेः ।
 यत्र चावस्थितो मर्त्यो मर्त्यभर्मनं युज्यते ।
 [यत्त्रियं देवदेवस्य विष्णोर् धीरोदधासिनः] ॥ ५५ ॥
 श्यामैककर्णान्वरुणो ह्याम्बुच्छान्मनोजवान् ।

[ददौ सहस्रसङ्घातान्देवदेवाय तोषराद् ।]
 अष्टौ निधिपति' कोशैः लोकेपालो निजोदयान् ५६
 [तयान्ये लोकपालाश्च ददुः स्थाधिकृतं धनम् ।]
 यद्यज्ञगवता दत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये ।
 सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥ ५७ ॥
 तत्र योगप्रभावेण नीत्वा सर्वभनं हरि' ।
 प्रैजापालेन रामेण कृष्णं समनुमन्वितः ।
 निर्जगाम पुरद्वारात्पद्ममाली निरायुषः ॥ ५८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उचरार्धे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

श्रीकृष्णेन युधुङ्गनेन काश्यपवतपातर्षं ॥ १ ॥ युधुङ्गन्वृत्ता श्रीकृष्णस्तुतिः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
 तं विलोक्य विनिष्क्रान्तमुज्जिह्वानमिवोद्धपम् ।
 दर्शनीयतमं श्याम पीतकौशेयषाससम् ॥ १ ॥
 भीषत्सवक्षसं ब्राह्मणैस्तुमाशुक्तकं धरम् ।
 प्रुदीर्घचतुर्षाङ्गं नक्षकञ्जाश्लेषणम् ॥ २ ॥
 नित्यप्रसुदितं श्रीमत्सुकपोलं शुचिभितम् ।
 मुखारविन्दं विभ्राणं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
 घातुदेवो ह्ययमिति पुमान्भीषत्सलाच्छनः ।
 चतुर्ध्रुवोऽप्रविन्दाद्यो धनमास्यतिसुन्दरः ॥ ४ ॥
 लक्ष्मणैर्नारदभोक्तैर्नान्यो मधितुमहेति ।
 निरायुषर्षलन्पद्म्यां योत्सेज्जेन निरायुषः ॥ ५ ॥
 इति निमित्त्य यवनं प्राद्रवन्त पराशुखम् ।
 अन्वधाषजिष्टृमुस्तं दुरापमपि योगिनाम् ॥ ६ ॥
 हस्तप्राप्तमियाञ्जमानं हरिणा स पदेपदे ।
 नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोऽद्रिकन्दरम् ॥ ७ ॥
 पमायनं यदुकुले जातस्य तव नोधितम् ।
 इति धियस्तनुगतो नैनं प्रापाहवाशुमः ॥ ८ ॥
 पर्यं धितोऽपि भगवान्प्राविशद्विरिकन्दरम् ।

सोऽपि प्रविष्टस्तत्रान्यं श्रयानं दृष्ट्वा नरम् ॥ ९ ॥
 नन्वसौ दूरमानीय शेते मामिह सायुषवत् ।
 इति मत्ताञ्ज्युतं मूढस्तं पदा समताडयत् ॥ १० ॥
 स उत्थाय चिरं सुप्तं शनैरुन्मील्य लोचने ।
 दिष्टो विलोक्यन्यार्थं तमद्राक्षीद्वषस्मितम् ॥ ११ ॥
 स तापतस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन मारत ।
 देहज्जेनाधिना दग्धो मससादमवतरषणात् ॥ १२ ॥
 राजोवाच—
 को नाम स पुमान्भ्रमन्कस्य किंपीर्य एव च ।
 कर्साद्गुहां गतः शिश्ये किंतेजो यवनादर्जनः ॥ १३ ॥

श्रीशुक उवाच—
 स इष्वाकुकुले जातो माघावृतनयो महान् ।
 युधुङ्गन् इति स्यातो ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः ॥ १४ ॥
 स याधितः सुरगणैरिन्द्राद्यैरामरक्षणे ।
 अगुरेभ्यः परितस्तैस्तद्रथां सोऽकरोधिरम् ॥ १५ ॥

१ मित्र इत्यर्थमधिकं । २ इमं विदुग्गते ।
 ३ मित्र इत्यर्थमधिकं । ४ नीरं प्रत्यागन्नाय तमेव ।
 ५ मित्र यदुत्पाद्यते । ६ मित्र त्रियवापत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
 ७ मित्रं प्रापयता । ८ नीरं विदुग्गा वचनादर्शनः । मित्रं
 विदुग्गा वचनादर्शनः ।

१ मित्र इत्यर्थमधिकं । २ मित्रं रत्नसौम्यमिष्टयान् ।
 ३ मित्र इत्यर्थमधिकं । ४ नीरं प्रत्यागन्नाय तमेव ।
 ५ मित्र यदुत्पाद्यते । ६ मित्र त्रियवापत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
 ७ मित्रं प्रापयता । ८ नीरं विदुग्गा वचनादर्शनः । मित्रं
 विदुग्गा वचनादर्शनः ।

लब्ध्वा गुहं ते स्वःपालं मुचुकुन्दमथाब्रुवन् ।
 राजन्विरमतां कृच्छ्राद्भवान्नः परिपालनात् १६
 नरलोके परित्यज्य राज्यं निहतकण्ठकम् ।
 अस्मान्पालयतो वीर कामास्ते सर्व उज्झिताः १७
 सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयोऽमात्यमन्त्रिणः ।
 प्रजाश्च तुल्यकौलीया नाऽधुना सन्तिकालिताः १८
 कालो वलीयान्वालिनं भगवानीश्वरोऽव्ययः ।
 प्रजाः कालयते क्रीडन्पशुपालो यथा पशून् १९
 वरं वृणीष्व भद्रं ते ऋते कैवल्यमैद्य नः ।
 एक एवेश्वरस्तस्य भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ २० ॥
 एवमुक्तः स वै देवानभिवन्द्य महायशाः ।
 [अयाचत गुहाविष्टो निद्रां तु बहुकालिकीम् ।
 तथेत्युक्तस्तु तैर्देवैर्मुचुकुन्दो महामनाः ॥ १ ॥]
 अशयिष्ट गुहाविष्टो निद्रया देवदेत्तया ॥ २१ ॥
 स्नापं यातं यस्तु मध्ये बोधयेच्चामचेतनः ।
 स लया दृष्टमात्रस्तु भस्मीभवतु तत्क्षणात् ॥ २२ ॥
 यवने भस्मसात्रीते भगवान्सात्वतर्षभः ।
 आत्मानं दर्शयामास मुचुकुन्दाय धीमते ॥ २३ ॥
 तमालोक्य घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ।
 श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितम् ॥ २४ ॥
 चतुर्भुजं रोचमानं वैजयन्त्या च मालया ।
 चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ २५ ॥
 प्रेक्षणीयं त्रिलोकस्य सानुरागस्मितेक्षणम् ।
 अपीच्यवयसं मत्तमृगेन्द्रोदारविक्रमम् ॥ २६ ॥
 पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षितः ।
 शङ्कितः शनकै राजा दुर्धर्षमिव तेजसा ॥ २७ ॥

१ उभ० नरलोक । २ वीर० राज्यं च हत । ३ विज० कालीना । ४ विज० मात्मन । ५ विज० अयमेक श्लोको-धिको दृश्यते । एतत्स्थाने औत्तराहसुद्रितपुस्तकेषु सार्धश्लोक दृश्यते । तच्च-निद्रामेव ततो वने स राजा श्रमकर्षित । य कश्चिन्मम निद्राया भङ्गं कुर्यात्सुरोत्तमा । स हि भस्मी-भवेदाशु तथोक्तश्च सुरैस्तदा । ६ विज० अयं श्लोको नास्ति । वीर० प्रतिबोधयति त्वा वै स्वपन्त यस्त्वचेतन । स लया दृष्टिमात्रेण । ७ वीर० भस्मता । ८ उभ० त्रिलोकस्य । ९ विज० विस्मित ।

मुचुकुन्द उवाच—

को भवानिह संप्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे ।
 पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां विचरस्युरुकण्ठके ॥ २८ ॥
 किंस्वित्तेजस्विनां तेजो भगवान्वा विभावसुः ।
 सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोपि वा २९
 मन्ये त्वां देव देवानां त्रयाणां पुरुषर्षभम् ।
 यद्बोधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रभया यथा ॥ ३० ॥
 शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुङ्गव ।
 स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ३१
 वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐक्ष्वाकाः क्षत्रवन्धवः ।
 मुचुकुन्द इति प्रोक्तो यौवनाश्चात्मजः प्रभो ३२
 चिरं प्रजागरश्रान्तो निद्रयाऽपहतेन्द्रियः ।
 शयेऽस्मिन्विजने कामं केनाप्युत्थापितोऽधुना ३३
 सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना ।
 अनन्तरं भवाञ्छ्रीमाँल्लक्षितोऽमित्रशातनः ॥ ३४ ॥
 तेजसा तेऽविषह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः ।
 हतौजसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनाम् ३५
 एवं संभाषितो राज्ञा भगवान्भूतभावनः ।
 प्रत्याह प्रहसन्वाण्या मेघनादगभीरया ॥ ३६ ॥

श्रीभगवानुवाच—

जन्मकर्माभिधानानि सन्ति मेऽङ्ग सहस्रशः ।
 न शक्यतेऽनुसङ्ख्यातुमनन्तत्वान्मर्याऽपि हि ३७
 कंचिद्रजांसि विमभे पार्थिवान्युरुजन्मभिः ।
 गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ३८
 कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप ।
 अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ॥ ३९ ॥
 तथाप्यद्यतनान्यङ्ग शृणुष्व गदतो मम ।
 विज्ञापितो विरिञ्चैन पुराऽहं धर्मगुप्तये ।
 भूमेर्भारायमाणानामसुराणां क्षयाय च ॥ ४० ॥
 अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुन्दुभेः ।
 वदन्ति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि माम् ॥ ४१ ॥

१ उभ० भगवास्त्व । २ विज० यद्वाससे । ३ वीर० खयातो । ४ विज० चिर । ५ उभ० निद्रयोपह । ६ उभ० शासन । ७ विज० हाद । ८ विज० ममापि । ९ विज० कश्चिद्रजासि ।

श्रीभगवानुवाच—

सार्वभौम महाराज मतिस्ते विमलोजिता ।
वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहता यतः ॥५९॥
प्रलोभितो वरैर्यन्वमप्रमादाय विद्धि तत् ।
न धीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिभिद्यते क्वचित् ६०
युञ्जानानामभक्तानां प्राणायामादिभिर्मनः ।
अक्षीणवासनं राजन् दृश्यते पुनरुत्थितम् ॥६१॥

विचरस्व महीं कामं मय्यावेशितमानसः ।
अस्त्वेव नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ६२
क्षेत्रधर्मस्थितो जन्तून्व्यवधीर्भृगयादिभिः ।
समाहितस्तत्तपसा जह्यधं भेदुपाश्रितः ॥ ६३ ॥
जन्मन्यनन्तरे राजन्सर्वभूतसुहृत्तमः ।
भूत्वा द्विजवरस्त्वं वै मामुपैष्यसि केवलम् ॥६४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

श्रीकृष्णरामयोगोमन्तपर्वतगनं ॥ १ ॥ तौ हन्तुं जरासन्धेन प्रदीपितात्पर्वतात् उद्धृत्य तयोर्द्वारकागमनं ॥ २ ॥
[विजयध्वजीयपाटे पाण्डवदर्शनार्थं श्रीकृष्णेन कृतवर्मप्रेषण । रेवतेन स्वपुत्र्या रेवत्याः वर प्रप्तुं ब्रह्मसभागमनं । ब्रह्मचो-
दितेन रेवतेन रेवत्याः बलरामाय प्रदानं ॥] भीष्मकराजकथा ॥ ३ ॥ रुक्मिण्या श्रीकृष्णाय पत्रिकाप्रेषण ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्थं सोऽनुगृहीतोऽङ्ग कृष्णेनेक्ष्वाकुनन्दनः ।
तं परिक्रम्य संनम्य निश्चकाम गुहामुखात् ॥१॥
स वीक्ष्य क्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्धनस्पतीन् ।
मत्वा कलियुगं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तराम् ॥ २ ॥
तपःश्रद्धायुतो धीरो निःसङ्गो युक्तसंशयः ।
समाधाय मनः कृष्णे प्राविशद्वन्धमादनम् ॥३॥
वदर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयम् ।
सर्वद्वन्द्वसहः शान्तस्तपसाऽऽराधयद्धरिम् ॥ ४ ॥
भगवान्पुनरात्रज्यं पुरीं यवनवेष्टिताम् ।
हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये तदीयं द्वारकां धनम् ॥५॥
नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः ।
आजगाम जरासन्धस्त्रयोविंशत्यनीकपः ॥ ६ ॥
[ततो राजा जरासन्धः कालान्तानलसंनिभः ।
विधाय मकरव्यूहं रथनागाश्चपत्तिमत् ॥ १ ॥
अन्तश्चकार गोविन्दं व्यूहस्य निमिषान्तरे ।
ततो विलोक्य गोविन्दो वृक्षमुत्पाद्य रंहसा ।

गजात्रथान्हयान्युद्धे पोथयामास दुर्मदः ॥ २ ॥
कृष्णेन हन्यमानास्ते वृक्षेण रिपुकुञ्जराः ।
पेतुर्गतासवो भूमौ वज्रनुन्ना इवाद्रयः ॥ ३ ॥
रथाश्च रथिभिर्युक्ताः सतुरङ्गाः सचोदकाः ।
निष्पिष्टा इव न कापि दृश्यन्ते कुरुसत्तम ॥ ४ ॥
रामस्तु मुष्टिना चाजौ कुञ्जरान्मदशालिनः ।
जवान कुपितः शैलान्वज्रेणेव सुरेश्वरः ॥ ५ ॥
राममुष्टिप्रहारेण विकीर्णस्यन्दना नृप ।
न व्यदृश्यन्त भूपृष्टे चूर्णिताः शीर्णपर्णवत् ॥६॥
यवनस्य धनं विश्वं गच्छन्तं द्वारकामनु ।
निहत्य यादवान्विश्वांस्तद्गृहीत्वा जरासुतः ।
अभ्यवर्तत सद्भामे रामकृष्णौ कुरुद्वह ॥ ७ ॥]
विलोक्य वेगरभसं रिपुसैन्यस्य माधवौ ।
[तं चापतन्तमालोक्य सहितं सबलैर्नृपैः ।
कीर्यमाणौ शरौघेण वृष्ट्येव कीरपोतकौ ।
चिरथौ विग्रहरणौ विवर्माणौ विसैनिकौ ॥ १ ॥
मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन्दुद्रुवतुर्दुतम् ॥ ७ ॥

१ विज० ज्ञानिनामेकभक्ताना । २ विज० नारायणाश्रम ।
३ वीर० मधुरा यवनावृता । विज० मधुरा यवनाहता ।
४ विज० एते सप्तश्लोका अधिका ।

१ वीर० क्षेत्रधमे । विज० क्षेत्रधर्म । २ विज० मामुपा ।
३ विज० चतु पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५४ ॥ ४ विज० हन्तं
सार्धश्लोकोऽधिक ।

विहाय विचं प्रचुरममीतौ भीरुमीतवत् ।
 पश्चां पद्मपलाशान्मां चेरतुर्बहुयोजनम् ॥ ८ ॥
 पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागधः प्रहसन्बली ।
 अन्वधावद्रयानीकैरीश्वयोरग्रमाजवित् ॥ ९ ॥
 प्रहृत्य ह्य संभ्रान्तौ तुङ्गमारुहतां गिरिम् ।
 प्रवर्षणास्थं मगवाभित्यदा यत्र वर्षति ॥ १० ॥
 गिरौ निलीनावाङ्माय नाधिगम्य पदं नृप ।
 ददाह गिरिमेघोमिं समन्तादभिमुत्सृजन् ॥ ११ ॥
 [प्रहृत्य धीरौ विभ्रान्तौ करधीरपुरे निधि ।
 तावारुहदुर्वारौ गोमन्तमुदिते रघौ ॥ १ ॥
 सिद्धचारुगन्धर्वविधाभरनिषेधितम् ।
 आरुह्य शैलं गोमन्तं रामकृष्णौ तरान्वितौ ॥ २ ॥
 प्रवर्षणास्थं तच्छृङ्गं यत्राभ्या नित्यवर्षिणः ।
 तत्र तावासात् रावन् फलमूलाश्रनौ सुखम् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मसन्धस्तु तुष्टाल्मा वावनुदुत्य माधवौ ।
 रुरोघ शैलं गोमन्तं महत्या सेनया हृतः ॥ ४ ॥
 स भूपालान्तमाहूय स्वानुगान्युद्धदुर्मेदान् ।
 कलिङ्गं कुञ्जरपतिं सुराष्ट्राधिपतिं तथा ॥ ५ ॥
 जयद्रथं सिंघुपतिं सोमदत्तं च कौरवम् ।
 गान्धारराजं शकुनिं वैदर्भं रुक्मिणेश च ॥ ६ ॥
 सुदक्षिणं च कामोजं यिराटं मत्स्यभूपतिम् ।
 एतानाङ्गापयामास पूर्वस्थां दिशि सूपतीन् ॥ ७ ॥
 पाञ्चालराजं द्रुपदं दमघोषं च वेदिपम् ।
 ब्रह्मदत्तं च साव्वेष्टमकलव्यं निपादपम् ॥ ८ ॥
 बाह्लीकं च कुरुभेष्टं युधामन्युं च दुर्जयम् ।
 विन्दाजुभिन्दावावन्त्यौ काशिराजं च पौण्ड्रकं ९
 आङ्गापयामास नृपानेतान्वीरौ ब्रह्मसुत* ।
 गिरिं गोमन्तमारोहं दक्षिणस्थां दिशि प्रभो ॥ १० ॥
 हुमं किंपुरुपाधीशं दन्तवर्कं सहानुजम् ।
 वीरं पिठहराजानं भूरिभयसमेभ च ॥ ११ ॥
 कन्तुश्रुतं बृहस्पतिं दाशार्णं च घतभ्वजम् ।
 वैश्वं सुपीरराजानं दरदं च महारथम् ॥ १२ ॥

* मित्र एतद्वीरौ श्रीशोकान्द १२ मित्र एत पाठ
 अन्वधावद्रयानीकः ।

एतान्महीपतीन् राजा ब्रह्मसन्धोऽमितश्रुति* ।
 प्राह गोमन्तमारोहं पश्चिमस्थां दिशि हृतम् ॥ १३ ॥
 त्रिगर्तं च सुश्रमां बलिन् वेधुदारिणम् ।
 कुलिन्दं च महासतलं केकयानपि सूपतीन् ॥ १४ ॥
 शिशुपालं च भूपालं भीष्मकं चापि दुर्जयम् ।
 पुरस्कृत्याचरोहाशु कौशेयां मागधो दिशि ॥ १५ ॥
 एवं गोमन्तमारुह्य सर्वर्तुफलपादपम् ।
 विचिन्त्य तत्र सर्वश्राप्यघः शृङ्गात्प्रवर्षभात् ।
 चिच्छिन्दुः सकलान्घाभापश्यन्नाममाधवौ १६ ॥
 तत्र उत्यत्य तरसा दक्षमानंतटादुमौ ।
 दशैकभोजनोऽनुश्रामिपततुरघोऽसुवि ॥ १७ ॥
 अलक्ष्यमाणौ रिपुणा सातुगेन यदृचमौ ।
 सैपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखां नृप ॥ १८ ॥
 सोऽपि दग्धाधितिं सृष्ट्वा मन्वानो बलकेश्वरौ ।
 धलमाकृष्य सुमहन्मगधान्मागधो ययौ ॥ १९ ॥
 [अर्थादश्ले तु सन्नमे धित्वा यादवसत्तमौ ।
 घ्नः स्वराष्ट्रे न्यवसञ्जितदिश्यान्बलो नृप ।
 माधवौ तु महात्मानौ प्रविश्य शरकां पुरीम् ॥ २ ॥
 स्तूपमानौ विधारात्रं सूतमागधवन्दिभिः ।
 वृतावानन्दबहुलैर्बभ्रुभिः सुखमूपतुः ॥ २ ॥
 यत्रपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 कदाचिरेवकीपुत्रो रामशैनेयसंपुत* ।
 सेव्यमानः समायां वै नानादेशैश्चरैर्नृपैः ॥ १ ॥
 पाञ्चालराजं द्रुपदं माले* कुन्तीसुतेरुषे ।
 वद शृभाव कौरव्यं ब्राह्मणैः सत्रयाधिमि* ॥ २ ॥
 तच्छ्रुत्वा हृष्टहृदयं कृतवर्माणमप्युत ।
 नगरं हास्तिनपुरं प्रपयामास वेदिनम् ॥ ३ ॥
 स गत्वा हास्तिनपुरं ब्रह्मं कुरुपितामहम् ।
 ददर्श प्रोणविदुरधृतराष्ट्रकपैर्बृत्तम् ॥ ४ ॥
 युधिष्ठिरं च राजानं चतुर्भिर्भ्रातृभिर्बृत्तम् ।
 सभाजयामास भृष्टं कुन्तीं च हृदिकात्मजम् ॥ ५ ॥

* यत्र उदयः । २ मित्र मातापु तातुमी । ३ मित्र
 कपुरी । ४ मित्र कुञ्जलिता श्रीका कथिका ।

युधिष्ठिरोपि पप्रच्छ सानुगं कंसमर्दनम् ।
 हतं च कालयवनं जरासन्धं च निर्जितम् ॥६॥
 वासुदेवं च निहतं करवीरपुरेश्वरम् ।
 द्वारवत्याश्च करणं नगर्या वरुणालये ॥ ७ ॥
 हतौ च हंसडिविकौ ब्रह्मदत्तं च दुर्जयम् ।
 श्रुत्वा हार्दिक्यवचनाद्यथार्थेन युधिष्ठिरः ॥ ८ ॥
 मेने त्रैलोक्यसाम्राज्यं स्वहस्तगतमक्षयम् ।
 सभाजितश्च हार्दिक्यः सुखसंभाषणादिभिः ॥९॥
 पाण्डुपुत्रैस्तथा कुन्त्या सौहार्दस्तुतवाप्पया ।
 हार्दिक्यस्ताननुज्ञाप्य चान्धवान्पृथया सह ॥१०॥
 मातृष्वसेयान्धर्मज्ञानभिवाद्य यथावयः ।
 गाङ्गेयेनाभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रेण चानघ ॥ ११ ॥
 विदुरेणाङ्गराजेन द्रोणेन च कृपेण च ।
 प्राज्ञेनाचार्यपुत्रेण तथा दुर्योधनेन च ॥ १२ ॥
 कृतवर्माऽभ्यनुज्ञातो निर्गत्य गजसाह्वयात् ।
 द्वारकां वृष्णिनिलयामाजगाम दिनात्यये ॥१३॥
 स प्रविश्य सभां दिव्यासनेकनृपसेविताम् ।
 दृष्ट्वा गोविन्दमासीनं काञ्चने परमासने ॥१४॥
 वीजञ्चामरसङ्घातसहितं वनमालिनम् ।
 आचचष्टेऽखिलं तस्य यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥१५॥
 वृत्तान्तं कौरवेयाणां नगरे गजसाह्वये ।
 तदाकर्ण्य हरिः सर्वं वृत्तान्तं जगदीश्वरः ॥१६॥
 पौरुषं पाण्डुपुत्राणां बभूवानन्दनिर्भरः ॥ १७ ॥
 पद्मञ्चाञ्चत्तोऽध्यायः ॥ ५६ ॥]
 आनर्ताधिपतिः श्रीमान्नैवतो रेवतीं सुताम् ।
 ब्रह्मणा चोदितः प्रादाद्बलायेति पुरोदितम् ॥१५॥
 [राजोवाच—
 रेवतो नाम राजासौ ब्रह्मणा चोदितः कथम् ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महासुने ॥ १ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 रेवतो नाम राजाऽऽसीत्पुरा धर्मार्थतत्त्ववित् ।
 रेवती नाम तस्यैका जज्ञे कन्या यशस्विनी ॥२॥
 स ब्रह्माणं ययौ प्रष्टुं कस्यै दास्यामि तामिति ।

अदत्त्वा याच्यमानोऽपि नानाजनपदेश्वरैः ॥ ३ ॥
 सभायां ब्रह्मणस्तत्र गन्धर्वौ द्वौ हाहाहुहू ।
 तस्मिन्नगायतां काले ग्राममूर्च्छाविचक्षणौ ॥ ४ ॥
 राजाऽतिष्ठद्बहिः किञ्चित्तद्विरामप्रतीक्षया ।
 गीतावसाने पप्रच्छ प्रणिपत्य पितामहम् ॥ ५ ॥
 एषा मे भगवन्कन्या कस्यै दास्य इमामिति ।
 तं प्राह पद्मभूः कस्ते राजपुत्रो विरोचते ॥ ६ ॥
 तत्रान्यांश्च महीपालानाचक्ष्वेति कुरूद्वह ।
 ततस्ताञ्चैवतः प्राह भूपालान्विपयेश्वरान् ॥ ७ ॥
 स तानाकर्ण्य नृपतीन्द्रहस्योवाच रेवतम् ।
 युगानि तु बहून्यत्र गतानि तव भूपते ॥ ८ ॥
 क्षणमात्रमिवाश्राव्यं शृण्वतो गीतमेतयोः ।
 केदानीं तव ते भूपाः सुतायाः सदृशा वराः ॥९॥
 इदानीं राजशार्दूल यदुवंशविवर्धनौ ।
 वसुदेवगृहे जातौ रामकृष्णाद्वयौ प्रभू ॥ १० ॥
 तत्र सङ्कर्षणायेमां कन्यां यच्छस्व भूपते ।
 इत्युक्तस्तेन भूपालस्तं प्रणम्य पुरं गतः ।
 रामाय प्रददौ कन्यां रूपिणीं ब्राह्मशालिने ११
 तामादियुगसंभूतां दीर्घदेहां महाभुजः ।
 आकृष्य लाङ्गलेनांसे समां चक्रे हलायुधः ॥१२॥
 भगवानपि गोविन्द उपयेमे कुरूद्वह ।
 वैदर्भी भीष्मकसुतां श्रियौ मात्रां स्वयंवरे ॥१६॥
 प्रमथ्य तरसा राज्ञः शाल्वादींश्चैधपक्षगान् ।
 पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिवा ॥१७॥
 राजोवाच—
 भगवान्भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननाम् ।
 राक्षसेन विधौनेन उपयेम इति श्रुतम् ॥ १८ ॥
 भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजसः ।
 यथा मागधशाल्वादीन् जित्वा कन्यामुपाहरत् १९
 ब्रह्मन्कृष्णकथाः पुण्या माध्वीर्लोकमलापहाः ।
 कोऽनु तृप्येत शृण्वानः श्रुतज्ञो नित्यनूतनाः ॥२०॥

श्रीशुक उवाच—

राजाऽऽशीश्रीष्मको नाम विदर्माधिपतिर्महान् ।
 तस्य पश्चात्तनुश्राः कल्पैका च धरानना ॥२१॥
 रुक्म्यप्रज्ञो रुक्मरथो रुक्मबाहुरनन्तर ।
 रुक्मकेशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषां स्वसा सती २२
 सौपथ्युत्थं मुकुन्दस्य रूपवीर्यगुणभियः ।
 गृहागतैर्गपिमानास्तं मेने सदृशं पतिम् ॥ २३ ॥
 तां बुद्धिलक्षणादार्दार्यरूपशीलशुभाभयाम् ।
 कृष्णाम् सदृशीं भार्यां समुद्रोद्भूतं मनो दधे ॥२४॥
 धातूनामिच्छतां दातुं कृष्णाय मगिनीं नृप ।
 तैस्तौ निवार्य कृष्णाद्रिश्च रुक्मी चैधममन्यत ॥२५॥
 तदवेत्यासितापाङ्गी वैदर्मी दुर्मना मृशम् ।
 विचिन्त्याह द्विज कंचित्कृष्णाय प्राक्षिणोद्भुतम् २६
 शारकां स समम्येत्य प्रतीहारैः प्रवेशितः ।
 अपश्यदापुं पुरुषमासीनं काञ्चनासने ॥ २७ ॥
 दृष्ट्वा ब्रह्मण्यदेवस्तमवक्ष्य निजासनात् ।
 उपवेश्यार्हयाश्चक्रे यथाऽऽत्मानं दिवोकस ॥२८॥
 तं मुक्तवन्तं विभ्रान्तमपगम्य सतां गतिं ।
 पाणिनाऽभिमृशन्वादावन्यप्रस्तमपृच्छत ॥ २९ ॥
 कश्चिद्विद्वज्जवरभेष्ट धर्मस्ते वृद्धसंततः ।
 वर्तते नातिकृच्छ्रेण संतुष्टमनसः सदा ॥ ३० ॥
 संतुष्टो यदि वर्तते ब्राह्मणो येन केन चित् ।
 अहीयमानः स्वाद्धर्मात्सं ब्रह्माखिलकामयुक् ३१
 अस्तंतुष्टोऽप्यकृद्धोकानामोत्पत्तिं सुरेश्वरः ।
 अकिंचनोऽपि संतुष्टः श्रेते सर्वाह्विस्वरः ॥३२॥
 विप्रान्स्वलामसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ।
 निरहंकारिणः शान्ताभ्रमस्येश्वरसाऽस्तकृत् ॥३३॥
 कश्चिद्विद्वः कुशलं ब्रह्मप्राजतो यस्य हि प्रजा ।
 गुप्तं वसन्ति विपये पाल्यमानाः स म प्रिय ३४
 यवस्तमागतो दुर्गं निस्तीर्थेह यद्विच्छया ।
 संपन्नो नो मृद्युर्गुहं चैस्कि कार्यं करवाम त ॥३५॥

एवं संपृष्टसंप्रभो ब्राह्मणः परमेष्ठिना ।
 लीलागृहीतदेहेन तत्रै सर्वमवर्षयत् ॥ ३६ ॥
 [रुक्मिण्या प्रेषितस्तेऽर्धं सकाशं पुरुषोत्तम ।
 तस्याः सन्देहमाकर्ण्य क्रियतां तदनन्तरम् ॥१॥
 निषोय लिखितं पत्र पादयोः प्रणनाम तम् ।
 तदादाय जगन्नाथं शितसुन्दरलोचनः ।
 वाचयामास धर्मात्मा सादरं स्पृहयन्निव ॥२॥]
 रुक्मिण्युवाच—
 मुक्ता गुण्या मृगनसुन्दरं शृण्वतां ते
 निर्विशय कर्णविषैर्हरतोऽङ्गतापम् ।
 रूपं दृष्ट्वा दक्षिणतामखिलार्थलाम
 तस्य च्युताऽऽविशति चित्तमपत्रपं मे ॥ ३७ ॥
 का ता मुकुन्द महती कुलशीलरूप
 विद्यावयोद्भविणभामभिरात्मतुल्यम् ।
 धीरां पतिं कुलवती न वृणीत कस्या
 काले नृसिंह नरलोकमनोभिरामम् ॥ ३८ ॥
 [सि सं भयाप्यमिषुतः पतिरिन्दिराया
 मरुप्रियः कृष्णलोकप्ररुष ईश ।
 मन्ततदङ्ग तव पादसरोजदास्या
 काम कुरु प्रियतम प्रणतासि सेङ्गिम् ॥ १ ॥]
 तन्मे भवान्छलु वृत्तः पतिरङ्ग जाया
 मात्स्यार्पितभ भवतोऽथ विभो विधेहि ।
 मा धीरमागममिमर्शतु चैध आरा
 द्रोमायुवन्मृगपतेर्बलिर्मयुजाह ॥ ३९ ॥
 पूर्वतद्वचनियमप्रतदवतिप्र
 गुर्वर्चनादिभिरलं भगवान्परेण ।
 आराधितो यदि गदाग्रज एत्य पाणि,
 गृह्णातु मे न दमघोपमुतादयोऽन्ये ॥ ४० ॥
 धीमापिनि समञ्जितोद्भवे विदर्मान्
 गुप्तः समेत्य पृथनापतिभिः परीतः ।

१ विर इरमर्षं वाति । २ श्री कुण्डलितः वामे-
 ऽपि को दस्यते । ३ विर एतदागमः कोकोऽपि को दस्यते ।
 ४ विर सज्यासे । ५ विर विर । ६ विर एवं परे
 सुवचनमह मन्तं वे । ७ विर जीवावती । ८ विर अथ
 विरः कोकोपि । ९ विर गुणान्वितः । १ विर
 वमः ।

१ श्री वा परवती । २ विर इमी निवर्तं कृष्ण
 विर वैष्णव समदन्तवत् । ३ विर शतमुद्रः सुरां विर
 भागीश्वरि । ४ विर परपुत्रा । ५ एव सर्वं वे ।
 ६ श्री दे ।

निर्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रवलं प्रसह्य
मां राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्काम् ॥ ४१ ॥
अन्तःपुरान्तरर्चरीमनिहत्य वन्धु-
स्त्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायम् ।
पूर्वेद्युरस्ति महती कुलदेविधात्रा
यस्यां वहिर्नवधुर्गिरिजामुपेयात् ॥ ४२ ॥
[तत्रैत्य मां रथपदातिगजाश्वयुक्तः
संमथ्य शाल्वमगधान्सहचेदिभूपान् ।
आदाय मां सहचरीभिरथो रमेशो
शृणातु पाणिमुपनीय पुरीं स्वकीयाम् ॥ १ ॥]

यस्याद्विपद्गजरजःस्रपनं महान्तो
वाञ्छन्त्युमापतिरिवात्मतमोऽपहृत्यै ।
यैर्ह्यवुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादं
जह्याममुन्व्रतकृशाञ्छतजन्मभिः स्यात् ॥ ४३ ॥
[श्रीशुक उवाच—
इति पत्रगतं विश्वं विमृश्य मधुसूदनः ।
संदेशं राजकन्यायाः तं ब्राह्मणमवैक्षत ॥ १ ॥]
ब्राह्मण उवाच—
इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मया हताः ।
विमृश्य कर्तुं यच्चात्र क्रियतां तदनन्तरम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

श्रीकृष्णस्य विदर्भनगरगमनं ॥ १ ॥ रुक्मिणीहरणं ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—
वैदर्भ्याः स तु संदेशं निशम्य यदुनन्दनः ।
प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निर्दमन्व्रीत् ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच—
[यथा सा रुक्मिणी नित्यं मच्चित्ताऽऽस्ते सुशोभना ।
तथाऽहमपि तच्चित्तो निद्रां च न लभे निशि ।
वेदाऽहं रुक्मिणा द्वेषान्ममोद्वाहो निवारितः ॥ २ ॥
तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापशदान्मृधे ।
मत्परामनवद्याङ्गीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥
श्रीशुक उवाच—
उद्वाहर्क्ष च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः ।
रथः संयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सारथिम् ॥ ४ ॥
स चाश्वैः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकैः ।
युक्तं रथमुपानीय तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ५ ॥

आरुह्य स्यन्दनं शौरिर्द्विजमारोप्य तूर्णगैः ।
आनर्तादेकरात्रेण विदर्भानगमद्भयैः ॥ ६ ॥
राजा स कुण्डिनपतिः पुत्रस्नेहवशं गतः ।
शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन्कर्मण्यकारयत् ७
पुरं संमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् ।
चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलङ्कृतम् ॥ ८ ॥
स्रग्गन्धमाल्याभरणैर्विरजोवरभूपितैः ।
जुष्टं स्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगुरुधूपितैः ॥ ९ ॥
पितृन्देवान्समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्नुप ।
भोजयित्वा यथान्यायं वाचयामास मङ्गलम् १०
सुखांतां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमङ्गलाम् ।
अहतांशुकयुग्मेन भूपितां भूपणोत्तमैः ॥ ११ ॥

१ विज० चरात्र विहस्य । २ वीर० कुलदेव । ३ वीर० सुपेया । ४ विज० अयमेक श्लोकोधिक । ५ वीर० पाणौ । ६ उभ० प्रहसन्निद्रज । ७ वीर० इदमर्थमधिक । ८ विज० नाध्यगम निशि । ९ विज० मेघसोमे । १० वीर० सैन्य । भाग. ६९

१ विज० निहृत्यै । २ उभ० यद्यवुजाक्ष । ३ विज० कृशा शतजन्मभिः स्या । ४ विज० अयं श्लोकोधिकः । ५ वीर० कृत्य । विज० युक्तं । ६ विज० सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्याय । ७ विज० कार्याण्य । ८ विज० विरजावरभूपणं । ९ विज० सुखाता सुदती कन्या कृतकौतुकमङ्गला । अहताशुकयुग्मेन भूपिता भूपणोत्तमैः ।

चक्रुः सामर्प्यं त्वमर्षध्या रक्षां द्विजोत्तमा ।
 पुरोहितोऽर्षवर्षिद्रे जुहाव प्रहृष्टान्तये ॥ १२ ॥
 हिरण्यरूपवासांसि तिलांश्च गुडमिभितान् ।
 प्राडाद्वनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदां वरं ॥ १३ ॥
 एव चेदिपती राजा दमघोष सुताय वै ।
 कारयामास मन्त्रं सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ १४ ॥
 मदभ्युद्भिर्गजानीकैः सन्दनैर्हममालिमि ।
 पर्यश्वसंकुलैः संन्यैः परीत कुण्डिन ययौ ॥ १५ ॥
 त वै विदर्माधिपति समभ्येत्यामिपूज्य च ।
 निवेशयामास मृदा कल्पितान्यनिवधने ॥ १६ ॥
 तत्र शाल्वो जरासन्धो दन्तवक्रो विदूरथ ।
 आजगमुर्भ्रमघपक्षीयाः पौण्ड्रकाया सहस्रशः ॥ १७ ॥
 कृष्णरामद्विपो यथा कन्यां वैधाप साधितुम् ।
 यथागत्य हरेस्कृष्णो रामार्घ्यं द्रुमिभूत ॥ १८ ॥
 योत्स्याम संहतास्तेन इति निश्चितमानसा ।
 आजगमुर्भ्रमज्ज' सर्वे समग्रपलवाहनाः ॥ १९ ॥
 श्रुत्वात्तन्नगवात्रामो विपधीयन्पुष्यधमम् ।
 कृष्ण चैकं गतं हतुं फन्यां कलहशङ्कित ॥ २० ॥
 पलेन महता साधं आवृत्त्वाहपरिभूतः ।
 सरित' कुण्डिनं प्रागाद्गजाश्वरययपत्तिभिः ॥ २१ ॥
 भीष्मकन्या परारोहा काङ्क्षन्त्यागमनं हर ।
 प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजस्याचिन्त्यचदा ॥ २२ ॥
 अहो श्रियामान्तरित उद्धाहो मऽप्यगघस ।
 नागच्छत्यरविन्दाघो नाहं यत्पत्र फाणम् ।
 सोऽपि नात्रैत'घापि भत्मन्दशहरो द्विज' २३ ॥
 अपि मप्यनयघास्ता दृष्ट्वा किंचित्सुगुप्तिरम् ।
 मत्पाणिग्रहणं नूनं नापाति हि कृनोघमाः ॥ २४ ॥
 द्रुमगाथा न भ घाता नातुहन्ते महेश्वर' ।
 देवी वा विमुग्धा गौरी कृष्णी गिरिजा मवी २५ ॥
 एव त्रिन्लयती यान्ता गोविन्दहृत्मानता ।
 यमीलयत फाण्ता नये धामुकलाकुल ॥ २६ ॥
 एषं यथा प्रतीक्षन्त्या गोविन्दागमनं नृप ।
 याम उरुहृजो नप्रमः पुत्रि' प्रयभापिनः ॥ २७ ॥

अथ कृष्णविनिर्दिष्ट स एव द्विसप्तम ।
 अन्त पुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥ २८ ॥
 सा तं प्रहृष्टवदनमप्यप्राप्तमगतिं मती ।
 आलस्य लक्षणाभिन्ना सैमपृच्छच्छुचिभिता २९ ॥
 तैसा आवेदयत्प्राप्त शशंस यदुनंदनम् ।
 उक्त च सत्यवचनमास्तमोपनयनं प्रति ॥ ३० ॥
 तमागत ममाह्वाय वैदर्मी हृष्टमानसा ।
 न पश्यन्ती ब्राह्मणाय प्रियमन्यभनाम सा ॥ ३१ ॥
 प्राप्तौ श्रुत्वा स्वदुहितुरुद्राहप्रेक्ष्योत्सुकां ।
 अभ्ययार्च्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणं ॥ ३२ ॥
 मधुपर्कमुपानीय वासांसि विरजोसि सः ।
 उपायनान्यमीष्टानि विधिवत्समपूजयत् ॥ ३३ ॥
 तयोर्निवधनं भीमदुपकल्प्य महामतिः ।
 [वाह्योष्टाने कुण्डिनस्य यथायोगं सूविस्त्वम् ।
 आवेद्य पूर्णं नगरं जरासन्धादिभिर्नृपे ॥]
 ससंन्ययोः सानुगयोरतिभ्यं विदधे यथा ॥ ३४ ॥
 एवं राज्ञां समेतानां यथाधीर्यं यथावयः ।
 यथापस यथोषितं सर्वं कामं समर्हयत् ॥ ३५ ॥
 कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्मपुरवासिनः ।
 आगत्य नेत्राञ्जलिभिः पपुस्तन्युत्पङ्कजम् ॥ ३६ ॥
 अस्वैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा ।
 असावप्यनयघास्ता भेष्या' समुचितं पति' ३७ ॥
 किंचित्सुचरितं यश्चत्वेन हृष्टसिलोककृत् ।
 अनुकृष्टात् शृङ्गात् वैदर्म्यां पाणिमच्छुभः ॥ ३८ ॥
 एवं प्रेमकलापदा पदन्ति स पुरोकस' ।
 कन्या चान्त'पुरात्प्रागात्त्रै'शुभ्राधिकालयम् ॥ ३९ ॥
 पत्यां विनिषयां द्रष्टुं मयान्या' पादपञ्चमम् ।
 [परिवारं कतिपयंपुच्छो यादवनन्दनः ।]
 गा चानुष्पायती सम्प्युत्कृन्द्परणां पुत्रम् ॥ ४० ॥
 यतश्चाध्मावृमि साध सानीभिः परिवारिता ।

१ म्त्र पुरचरी । २ म्त्र तयहृष्ट । ३ म्त्र
 आनन्दमाग वरै । ४ म्त्र गतमं नदुन्दनं । म्त्र
 मपतिं यदुन्दनं । ५ म्त्र दयितानि स । ६ म्त्र सर्व
 आर्होऽहः । ७ म्त्र मयानं । ८ म्त्र यदुं ।
 म्त्र दयमर्थमिदं ।

१ म्त्र सरिता मरु । २ म्त्र वरापायामा । ३ म्त्र
 मयानं । ४ म्त्र उरु मय । ५ म्त्र दयितः ।

गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः ।
 [वित्रैश्चर्चरहस्तैश्च वृद्धैः कञ्चुकिभिस्तथा ।]
 मृदङ्गशङ्खपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ॥ ४१ ॥
 नानोपहारवलिभिर्वारमुख्याः सहस्रशः ।
 स्रगन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्यः खलङ्कृताः ॥ ४२ ॥
 गायन्तश्च स्तुवन्तश्च गायका वाद्यवादकाः ।
 परिवार्य वधूं जग्मुः सूतमागधवन्दिनः ॥ ४३ ॥
 आसाद्य देवीसदनं धौतपादकरांबुजा ।
 उपस्पृश्य शुचिः शान्ता प्रविवेशां विकान्तिकं ४४
 तां वै प्रवयसो बालां विधिज्ञा विप्रयोषितः ।
 भवानीं वन्दयाञ्चक्रुर्भवपत्नीं भवान्विताम् ॥ ४५ ॥
 नमस्ये त्वां विकेऽभीक्ष्णं स्वसन्तानयुतां शिवाम् ।
 भूयात्पतिर्मे भगवान्कृष्णस्तदनुमोदताम् ॥ ४६ ॥
 [इति संप्रार्थयन्ती सा देवीं देवमुमां शिवाम् ।
 पूजयामास विधिवद्विजपत्नीपुरस्कृता ॥ १ ॥]
 अद्भिर्गन्धाक्षतैर्धूपैर्वासः स्रञ्चाल्यभूषणैः ।
 नानोपहारवलिभिः प्रदीपावलिभिः पृथक् ॥ ४७ ॥
 विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयत् ।
 लवणापूपतांबूलकण्ठसूत्रफलेक्षुभिः ॥ ४८ ॥
 तस्यै स्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिषः ।
 ताभ्यो देव्यै नमश्चक्रे शेषीं च जगृहे वधूः ॥ ४९ ॥
 मुनिव्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामां विक्रागृहात् ।
 [उर्षकण्ठे सुरेशस्य पौलोम्याश्च निकेतनम् ।
 तौ विदर्भप्रसूतानां नृपाणां कुलदेवते ॥ १ ॥
 तदन्तिकमुपागम्य शर्चीं सुरपतिप्रियाम् ।
 चिराराधितपादाब्जां सा प्रणम्य विनिर्ययौ ॥ २ ॥]
 प्रगृह्य पाणिना भृत्यां रत्नमुद्रोपशोभिना ॥ ५० ॥
 [धृतीनेकातपत्राढ्यां वीजञ्चामरसंकुलाम् ।]

तां देवमाथामिव वीरमोहिनीं
 सुमध्यमां कुण्डलमण्डिताननाम् ।
 श्यामां नितंबार्पितरत्नमेखलां
 व्यञ्जत्स्तनीं कुन्तलशङ्कितेक्षणाम् ॥ ५१ ॥
 शुचिसितां विवफलाधरद्युति-
 शोणायमानद्विजकुन्दकुञ्जालाम् ।
 पदा चलन्तीं कलहंसगामिनीं
 शिञ्जत्कलानूपुरधामशोभिना ॥ ५२ ॥
 विलोक्य वीरा मुमुहुः समागता
 यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयादिताः ।
 यां वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदारहाम-
 व्रीडावलोकहतचेतस उज्जितास्त्राः ॥ ५३ ॥
 पेतुः क्षितौ गजरथाश्चगता विमूढा
 यात्राच्छलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ।
 सैवं शनैश्चलयती चलपद्मकोशौ
 प्राप्तं तदा भगवतः प्रसमीक्षमाणा ॥ ५४ ॥
 उत्सार्थं वामकरजैरलकानपाङ्गैः
 प्राप्तां हियैक्षत नृपान्ददृशेऽच्युतं सा ।
 तां राजकन्यां रथमारुरुक्षतीं
 जहार कृष्णो द्विपतां समीक्षताम् ॥ ५५ ॥
 रथं समारोप्य सुपर्णलक्षणं
 राजन्यचक्रं परिभूय माधवः ।
 ततो ययौ रामपुरोगमैः शनैः
 स्रगालमध्यादिव भांगहृद्दरिः ॥ ५६ ॥
 तं मानिनः स्वाभिभवं यशःक्षयं
 परे जरासन्धवशा न सेहिरे ।
 अहो धिगस्मान्यश आत्तधन्वनां
 गोपैर्हतं केसरिणां मृगैरिव ॥ ५७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

१ विज० इदमर्धमधिक । २ उभ० देवसदन । ३ वीर०
 एक श्लोकोऽधिको दृश्यते । ४ विज० वल्लसञ्चाल्यभूषणै ।
 ५ विज० शेषा । ६ विज० शेषाद्य । ७ वीर० मौनव्रत ।
 ८ विज० इमौ श्लोकावधिकौ । ९ विज० धात्री । १० उभ०
 शोभिता । ११ विज० इदमर्धमधिक ।

१ वीर० धुभि । २ कल नूपुरपादशोभिता । ३ वीर०
 च्युत च । ४ विज० नागहृद्दरि । ५ विज० अत्राऽध्याय-
 समाप्ति । ६ विज० अय श्लोक उत्तराध्यायारभे वर्तते ।
 ७ वीर० मुखा । ८ विज० अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्याय ।

चतु पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५४ ॥

पुत्रार्थमागतानां रुक्मिण्युत्पत्त्यां राक्षां श्रीकृष्णोऽपराजयपूर्वकं रुक्मिणो विरूपकाजं ॥ १ ॥ द्वारकायां रुक्मिणी विवाहमहोत्सवः ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति सर्वे सुसंरम्भा वाहानारुह्य दंष्ट्रिताः ।
 स्वैः स्वर्षलैः परिक्रान्ता अन्यीयुर्धृतकार्मुकाः ॥११
 तानापतत आलोक्य भादवानीकयूथपा ।
 तस्युत्तस्तंघृष्टा राजन्यिस्सूर्ज्य स्वधनुषि ते ॥२॥
 अश्वपृष्ठे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदा ।
 सुसुत्रुं शरवर्षाणि मेघा अप्रिष्वपो यथा ॥ ३ ॥
 पत्युर्बलं शरसारींश्छन्न धीक्ष्य सुमध्यमा ।
 समीढमैश्वर्यं मयैविहललोचना ॥ ४ ॥
 प्रहस्य भगवानाह मासमैवमल्लोचने ।
 विनह्यत्यधुनैवैतथावकैः श्वाश्रमं बलम् ॥ ५ ॥
 तेषां तद्विक्रमं धीरा गदसङ्घर्षणादय ।
 अशृष्यमाणा नाराचैर्बधुर्बयगजाश्रयान् ॥ ६ ॥
 पेतुं शिरांसि रथिनामभिनां गजिनां सुवि ।
 सकृण्डलकिरीटानि सोष्पीपाणि च कोटिभ्रः ७
 हस्ताः सासिगदेषासाः करभा ऊरवोह्वयः ।
 अश्याश्रतरनागोप्रस्वरमर्त्यशिरांसि च ॥ ८ ॥
 इन्धमानयस्नानीका वृष्णिमिर्नपकाङ्क्षिभि ।
 राजानो विमुखा जम्बुवैरासम्भवपुरःसरा ॥ ९ ॥
 सिंघपाल समेभ्येत्य हतदारमिवाऽऽनुरम् ।
 नष्टलिपं गतोत्साहं शृण्वद्भदनमधुयन् ॥ १० ॥
 भोभोः पुरुषघ्नाईल दार्मनम्यमिदं त्यज ।
 न प्रियाप्रिययो राजभिष्ठा देहिपु हृष्यत ॥११॥
 यथा दारुमयी धोपिष्टृत्यत कुहकच्छया ।
 एवमीश्वरतभोऽप्यमीहत सुखदुःखयो ॥ १२ ॥
 शंभरे सप्तदशार्हं वै संयुगानि पराजित ।
 त्रयोविंशतिभिः सन्त्यैजिग्य एकमहं परम् ॥१३॥
 तथाऽप्यहं न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्हिषित् ।

कालेन दैवयुक्तेन जानन्विव्राषितं जगत् ॥१४॥
 अधुनाऽपि वयं सर्वे धीरयूथपयूथपा ।
 पराजिताः फल्गुतभैर्यदुमिं कृष्णपालितैः ॥१५॥
 रिषयो जिग्युरधुना काल आरमानुसारिणि ।
 तदा वयं विजेष्मामो यदा कालः प्रदक्षिणः १६
 एवं प्रभोपितो मित्रैर्भैयोऽजात्सानुगः पुरम् ।
 हतशोपा पुनस्तोऽपि ययुः स्वस्वं पुरं नृपाः ॥१७॥
 रुक्मी तु राक्षसोद्वाहं कृष्णदिडसहन्सह ।
 पृष्ठतोऽन्वगमत्कृष्णमधौहिण्या वृत्तो बली ॥१८॥
 रुक्म्यमर्षी सुसंरम्भः शृण्वतां सर्वसुसुजाम् ।
 प्रतिजज्ञे महाघातुर्दंष्ट्रितः सशरासन ॥ १९ ॥
 अहसा समरे कृष्णमप्रस्यूष च रुक्मिणीम् ।
 कृष्णिन न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्भूमिभिः ॥२०॥
 इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह सत्तर ।
 शोदयाश्वान्यस्य कृष्णस्तंभ म संयुग भवेत् २१
 अथाह निश्चितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मते ।
 भय्ये धीर्यमदं येन स्वसा मे प्रसमं हता ॥२२॥
 विकृत्यमानः कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् ।
 रथेनकेन गोविन्द तिष्ठैतिष्ठेत्यथाह्वयत् ॥ २३ ॥
 [स गत्वा नर्मदां देवीं तरन्तं मधुमूदनम् ।
 आसाद्य युद्धसंनदस्तिष्ठतिष्ठति चाप्रथीत् ॥१॥]
 धनुर्विकृष्य सुदृढं भजे कृष्णं त्रिभिः शरैः ।
 ओह चाय धर्षं तिष्ठ यद्नां कुलपासन ॥ २४ ॥
 कृत्र यासि स्वसार मे सुपिता श्वाह्वयद्विः ।
 हरिष्येऽप्य मद मन्द मायिनं कृत्योधिन ॥२५
 यापन्न म हतो बाणं द्ययीया सुख्य दारिकाम् ।
 [धनुर्विकृष्य सशरं जग्मे कृष्णं त्रिभिः शरैः ।]

१ निज सार्धं संयुगा । २ नीर निष्कय । ३ निज भाव । ४ निज मारुतैः । ५ जम्बु समेसाय ।

१ निज रथयोगन । २ नीर जम्बु म संयुगे ।
 ३ निज जम्बुपात रहता । ४ निज एका भागोपिठः ।
 ५ नीर भाह नीर शर्ष । निज भाहचारे शर्ष । ६ निज रथमर्षनपिठः ।

स्यनकृष्णो धनुश्छित्त्वा पङ्क्तिर्विव्याध रुक्मिणम् ॥
 अष्टभिश्चतुरो वाहान् द्वाभ्यां सूतं ध्वजं त्रिभिः ।
 स चान्यद्बनुरादाय कृष्णं विव्याध पञ्चभिः २७
 तैस्ताडितः शरैर्घैस्तु चिच्छेद धनुरच्युतः ।
 पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्ययः ॥ २८ ॥
 परिधं पट्टिशं शूलं चर्मासी शक्तितोमरौ ।
 यद्यदायुधमादत्त तत्सर्वं सोऽच्छिनद्धैरिः ॥२९॥
 ततो रथादवप्लुत्य खड्गैपाणिर्जिघांसया ।
 कृष्णमभ्यद्रवत्कुद्रः पतङ्ग इव पावकम् ॥ ३० ॥
 तस्य चापततः खड्गं तिलशश्वर्म चेपुभिः ।
 छित्त्वासिमाददे तिम्रं रुक्मिणं हन्तुमुद्यतः ॥३१
 दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रुक्मिणी भयविह्वला ।
 पतित्वा पादयोर्भर्तुस्वाच करुणं सती ॥ ३२ ॥
 योगेश्वराप्रमेयात्मन् देवदेव जगत्पते ।
 हन्तुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुजा ॥३३॥
श्रीशुक उवाच—
 [इत्युक्त्वा जगृहे पादौ कृपणा दीनभाषिणी ।
 भ्रातरं त्रातुकामा सा कृष्णस्य जगतीपतेः ॥१॥]
 तथा परित्रासविकंपिताङ्गया
 शुचावँशुष्यन्मुखरुद्रकण्ठया ।
 कातर्यविस्रंसितहेममालया
 गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ॥ ३४ ॥
 चैलेन बद्धा तमसाधुकारिणं
 सश्मश्रुकेशं प्रवपन्व्यरूपयत् ।
 तर्वावन्ममर्दुः परसैन्यमर्दुतं
 यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजाः ॥ ३५ ॥
 कृष्णान्तिकमुपत्रज्य ददृशुस्तत्र रुक्मिणम् ।
 तथाभूतं हतप्रायं दृष्ट्वा सङ्कर्षणो विभुः ।
 विमुच्य बद्धं करुणो भगवान्कृष्णमब्रवीत् ॥३६॥
 असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमसञ्जुगुप्सितम् ।

वपनं श्मश्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो वधः ॥ ३७ ॥
 मैवास्मान्साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिन्तया ।
 सुखदुःखदो न चान्योऽस्ति यतः स्वकृतमुक् पुमान्
 वन्धुर्वधार्हदोपोऽपि नै वन्धोर्वधमर्हति ।
 त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ३९
 क्षत्रियाणामयं धर्मः प्रजापतिविनिर्मितः ।
 भ्राताऽपि भ्रातरं हन्याद्येन घोरतरस्ततः ॥ ४० ॥
 राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्त्रियो मानस्य तेजसः ।
 मानिनोऽन्यस्य वा हेतोः श्रीमदान्धाः क्षिपन्ति हि
 तैवेयं विपमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हदाम् ।
 यन्मन्यसे सदाऽभद्रं सुहृदां भद्रमज्ञवत् ॥ ४२ ॥
 आत्ममोहो नृणामेष कल्प्यते देवमायया ।
 सुहृर्दुर्दुदासीन इति देहात्ममानिनाम् ॥ ४३ ॥
 एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभः ॥४४॥
 देह आद्यन्तवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मकः ।
 आत्मन्यविद्यया क्लृप्तः संसारयति देहिनम् ॥४५॥
 नार्त्तमनोऽन्येन संयोगो वियोगश्चासतः सति ।
 तद्वेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्युपाभ्यां यथा रवेः ॥ ४६ ॥
 जन्मादयस्तु देहस्य विक्रिया नाऽऽत्मनः क्वचित् ।
 कलानामिव नैवेन्दोर्मृतिर्ह्यस्य कुहूरिव ॥ ४७ ॥
 यथा शयान आत्मानं विषयान्फलमेव च ।
 अनुभुङ्क्तेऽप्यसत्यर्थे तथाऽऽप्तोत्यबुधो भवम् ॥४८॥
 तस्मादज्ञानजं शोकमार्त्तमंशोपविमोहनम् ।
 तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्सिते ॥४९॥
श्रीशुक उवाच—
 एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता ।
 वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादधे ॥५०॥
 प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विद्धिर्हतबलप्रभः ।
 स्मरन्विरूपकरणं वितथात्ममनोरथः ॥ ५१ ॥

१ वीर० शराग्रैस्ताचिच्छेद । २ विज० द्विभु । ३ उभ०
 गृहीत्वा खड्गचर्मणी । ४ वीर० तीक्ष्णं । ५ विज० पादयो
 पश्यु । ६ विज० एक श्लोकोधिक । ७ विज० शुचा च ।
 ८ विज० तावत्समीयुर्जितशश्वसैन्या । ९ वीर० मुद्धतं ।
 १० वीर० वन्ध ।

१ वीर० सुखदुःखमदो नान्यो । २ वीर० न वन्धो वध ।
 विज० न वन्धुर्वध । ३ विज० अयं श्लोको नास्ति । ४ विज०
 सुहृच्छत्रुददासीन । ५ विज० क्षिप्त । ६ विज० एतदादि-
 श्लोकद्वय नास्ति । ७ वीर० श्वासता । ८ वीर० कलानामेव ।
 ९ विज० तथात्मापि ध्रुवो ध्रुवान् । १० विज० बोध ।

[शक्रे भोजकटं नाम विधासाय महत्पुरम्] ।
 अहस्ता दुर्मतिं कृष्णमप्रत्युह्य यधीयसीम् ।
 कृष्णिन न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसदुपा ५२
 मगधान् मीष्मकसुतामेवं निर्वित्य भूमिपाव् ।
 पुरमानीम विधिबहुपयेमे कुरुग्रह ॥ ५३ ॥
 यदा महोत्सवो नृणां यदुपुर्यां गृहेगृहे ।
 अपूदनन्यभावात्नां कृष्णे यदुपुरौ नृप ॥ ५४ ॥
 नरा नार्यम् मुदिता* प्रमुष्टमणिङ्कण्डलाः ।
 पारिवर्हमुपांजमुर्वरयोश्चित्रवाससो ॥ ५५ ॥
 सा वृष्णिपुर्बुजमिते द्रकेस्तुभि
 भिंचित्रमात्याधररत्नोरणै ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५५ ॥

श्रीकृष्णस्य रुक्मिण्यां प्रमुष्टोत्पत्तिः ॥ १ ॥ जातमाश्रय तत्र शम्भरासुरेणापहारः ॥ २ ॥ तत्रस्थितया मायापरीक्षा-
 यया रत्नियन्त्रा खननः प्रमुष्टस्य पोषणं ॥ ३ ॥ मायावक्त्राः सकाशात्प्रोक्तमहामायस्य प्रमुष्टस्य संवरणपूर्वकं तथा सप्त
 द्वारकामागस्य रुक्मिण्यन्तःपुरमेवेति ॥ ४ ॥ तत्रावरीरं गतस्य प्रमुष्टस्य प्राप्त्या श्रीकृष्णस्यैवमन्वादीनां हर्षप्राप्तिः ॥ ५ ॥

[श्रीकृष्ण उवाच—

आराध्य देवदेवैर्लक्ष्मण लीकसङ्करम् ।
 उपसा तोपयिता त कलासगिरिवासिनम् ॥१॥
 रुक्मिण्यां तनयं लेम दग्धं कामं पुनर्हरि ।
 धीरं प्रमुष्टनामान रूपौदार्यगुणान्वितम् ॥ २ ॥
 राजोवाच—
 पुत्रार्थमीश्वरं दृष्ट्वा स्वयंलब्धवरो हरि* ।
 अवाप कीर्त्यां पुत्रं किनामान वदस्व मे ॥३॥]
 कामस्तु पासदवांशो दग्धः प्राग्भ्रमन्पुत्रा ।
 देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपघत ॥ १ ॥
 स एव नातो वैदर्भ्यां कृष्णाधीर्यसमुद्भव ।
 प्रमुष्ट इति विख्यात* सर्षतोऽनवम* पितुः ॥२॥
 तं 'उपर' कामरूपी इत्या शोकमनिर्देशम् ।

स विदित्वाऽऽत्मन* क्षुभं प्रास्योदन्यत्यगाद्ब्रह्म दे
 त निर्वाणार भलवान्मीनः सोऽप्यपरै* सह ।
 हृतो जालेन महता गृहीतो मत्स्यबीविभिः ॥४॥
 तं शंभराम कैवर्ती उपाजङ्करुपायनम् ।
 यदा महानसं नीत्वाऽपघन्स्यधितिनाऽऽतृत्सा ॥५॥
 दृष्ट्वा सद्गुरं धालं मायावत्यं न्यधेदयन् ।
 नारदोऽकथयत्सर्वं तस्या शक्तिचेतसः ।
 धालस्य तस्यस्युत्पत्तिं मत्स्योदरनिषेधनम् ॥ ६ ॥
 सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यद्यस्थिनी ।
 पत्युर्निर्दग्धदहस्य देहोत्पत्तिं प्रवीक्षती ॥ ७ ॥
 निरूपिता शंभरण सा यूपौदनसाधने ।
 कामदेवं क्षिप्रं पुट्टा चक्र खर्दं तदाऽर्भक ॥८॥

१ मित्रं उपपुत्रः । २ मित्रं बालपुत्रात्स्यः । शीर
 हाडु । ३ शीरं माये । ४ मित्रं पापताः । ५ मित्रं
 रतिमयी रमणोपताः । ६ मित्रं एधेनवक्रिणाऽप्यायः ।
 ७ शीरं सूर्येन । ८ मित्रं तया ।

१ उभय इत्यन्यमपिर्दं । २ शीरं दुर्मतिः । ३ शीरं
 वरुणः । ४ शीरं उपनिष्ठाः । ५ मित्रं प्रवः शोभा
 भविष्यः ।

नातिदीर्घेण कालेन स काष्णीं रूढयौवनः ।

वाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण रौक्मिणेयो महारथः ।

द्यां सर्वमायोपमर्दिनीम् २२

आचोरगराक्षसीः ।

काष्णिर्व्यधमयत्स ताः २३

किरीटं सकुण्डलम् ।

ताम्रश्मश्र्वोजसाऽहरत् २४

स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः ।

रं नीतो विहायसा ॥२५॥

पार्श्वतसङ्कुलम् ।

द्युतेव बलाहकः ॥ २६ ॥

तकौशेयवाससम् ।

सतं रुचिराननम् ॥ २७ ॥

प्रक्रालकालिभिः ।

निलिल्युस्तत्रतत्र ह २८

ण्येन घोपितः ।

द्वीरत्वं सुंविस्मिताः ॥२९॥

इर्भा वल्युभापिणी ।

हुतपयोधरा ॥ ३० ॥

य वा कमलेक्षणः ।

यं लब्धां त्वनेन वा ३१

नीतो यः स्रुतिकागृहात् ।

जीवति कुत्रचित् ॥३२॥

प्यं शार्ङ्गधन्वनः ।

रहासावलोकनैः ॥ ३३ ॥

मे गर्भे धृतोऽर्भकः ।

मः स्फुरति मे भुजः ३४

भ्यां देवकीसुतः ।

मश्लोक आगमत् ॥३५॥

१० महाबल । ३ वीर० इमश्रो-

जहार तत् । ४ वीर० विबुधै ।

अलङ्कृत । ७ विज० भीता ।

१० शुचिस्मिता । १० वीर०

ऽश्ममय । विज० निर्ममेऽश्ममय ।

११ वीर० चारुगताऽसक ।

१२ वीर० भगवान्नूनं ।

१६ विज० देवकीवसुदेवाभ्या

नारदेन महात्मना । अन्यैश्च यादवश्रेष्ठैरुत्तमश्लोक आविशात् ।

विज्ञांताभ्योऽपि भगवांस्तूष्णीमास जनार्दनः ।
 नारदोऽकथयत्सर्वं शंभराहरणादिकम् ॥ ३६ ॥
 तच्छ्रुत्वा महादाम्बर्यं कृष्णान्त'पुरयोपित' ।
 अम्यनन्दन्वहनम्बदाभए मृतमिवाजातम् ॥ ३७ ॥
 देवकी घमुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः ।
 दपती तौ परिप्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदम् ३८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

पद्मपञ्चशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

समन्तकोपाध्यायं ॥ १ ॥ जांबवता श्रीकृष्णाय जांबवतीमवाच ॥ १ ॥ श्रीकृष्णस्य सत्यनामाभिवाहः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

सैत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकिरिषप' ।
 समन्तकल मणिना खयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥

राजोवाच—

सत्राजितः किमकरोद्भ्रान्तकृष्णस्य किन्निषयम् ।
 समन्तफः कृतस्तस्य कसादत्ता मुता हरे' ॥२॥

श्रीशुक उवाच—

आसीत्सत्राजित घृषो' भर्तृस्य परमः सखा ।
 प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादान्मूर्यस्तुष्टः समन्तकम् ॥३॥

स तं विभ्रन्मणिं कण्ठे भ्राजमानो यथा रविः ।
 प्रपिष्टो द्वारकां राजंस्तजमा नोपलक्षित ॥४॥

तं मिलीचय जना दुराधेजसा मृष्टदृष्टय ।
 दीप्यतेऽर्धमर्गवते शर्दासु' शूर्यसङ्घिता ॥ ५ ॥

नारायण नमस्तेऽस्तु श्रद्धाचक्रगदापर ।
 दामोदरारविन्द्याश्च गोविन्द यदुनन्दन ॥६॥

एष आमाति सयिता तां दिक्षुर्जगत्पते ।
 मृष्णान्गमनिचक्रण नृणां चर्षुपि त्रिमैशु' ॥७॥

नन्वापिच्छन्ति त माग मिलीपयां विषुषर्षमाः ।

ज्ञाताज्य रूढ यदुपु द्रष्टुं तां यात्यजः प्रभो ॥८॥

श्रीशुक उवाच—

निश्चम्य षालवचनं प्रहसांजुजलोचनः ।
 प्राह नासी रविर्देवः सत्राभिन्मणिना स्वल्न् ९

सत्राजितस्त्वष्टुह श्रीमत्कृतकीर्तुकमङ्गलम् ।
 प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्येवेष्टयत् ॥ १० ॥

दिनेदिने सूर्यभारानष्टौ स सृञ्जति प्रभो ।
 दुर्मिध्वमार्परिष्टानि सेर्पाधिन्म्याधयोऽशुमाः ।

न सन्ति भापिनस्तत्र धत्रास्तेऽभ्यर्चितो मणि' ११
 स याचितो मणिं कापि यदुराजाय धौरिणा ।

नैवायकामुकः प्रादापाध्याभङ्गमत्तर्कयन् ॥ १२ ॥
 तमेकदा मणिं कण्ठे प्रतिदृश्य महाप्रमम् ।

प्रसन्नो ह्यमाकृष्ट मृगयां प्यचरद्दने ॥ १३ ॥
 प्रसेनं सहय इत्ता मणिमाच्छिद्य केसरी ।

गिरिं विशञ्जायवता निहतो मणिमिच्छता ॥१४॥
 सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं प्रीढनकं विले ।

अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित्पर्यतप्पत् ॥१५॥
 प्रायः कृष्णेन निहतो मणिप्रीयो धन गत' ।

भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णेकर्णेऽजपञ्जना ॥१६॥

१ रित्र मिलितापति । २ रित्र इववर्षं कालि ।

३ कीर पुनरिवापत् । ४ रित्र-० वर्षं पश्चिमोऽध्यायः ।

५ रित्र सत्राजितनयां तर्षां इष्णाञ्च कृतमिचिवः ।

६ रित्र कथय वरयः गदा । ७ रित्र रित्रदृष्ट ।

८ रित्र भविष्यत्काले रि वे ।

९ कीर इहापत्तो । १ रित्र गन्धिवर्षाङ्गोदभावाः ।

३ रित्र विबभूव । ४ रित्र अहयदित्तोऽध्यायः । ५ रित्र

पर्येति । कीर कर्षाणि । ६ रित्र यत्प्रे । ७ रित्र

मणिः । ८ रित्र विनं ।

भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि ।
 मारुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः ॥ १७ ॥
 हतं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने ।
 तं चाद्रिपृष्ठे निहतमृक्षेण ददृशुर्जनाः ॥ १८ ॥
 ऋक्षराजविलं भीममन्धेन तमसा वृतम् ।
 एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहिः प्रजाः ॥ १९ ॥
 तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतम् ।
 हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकान्तिके ॥ २० ॥
 तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् ।
 तच्छ्रुत्वाऽभ्यद्रवत्कुद्धो जांबवान्वलिनां वरः २१ ॥
 स वै भगवता तेन युयुधे स्वाभिनाऽऽत्मनः ।
 पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितो नानुभाविवत् ॥ २२ ॥
 इन्द्रयुद्धं सुतमुलमुभयोर्विजिगीपतोः ।
 आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थे ज्येनयोरिव ॥ २३ ॥
 आसीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः ।
 अजनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशम् ॥ २४ ॥
 कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टाङ्गोरुवन्धनः ।
 शीणसत्त्वः स्विन्नगात्रस्तमाहातीव विस्मितः ॥ २५ ॥
 प्राणे त्वां सर्वभूतानां प्राण ओजः सहो बलम् ।
 विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमधीश्वरम् ॥ २६ ॥
 त्वं हि विश्वसृजां स्रष्टा सृज्यानामपि यच्च सत् ।
 कालः कलयतामीशः पर आत्मा तथाऽऽत्मनां २७ ॥
 यस्येषदुत्कलितरोपकटाक्षमोक्षै-
 र्वर्त्मादिशक्नुभितनक्रतिमिङ्गिलोऽन्धिः ।
 सेतुः कृतः स्वयंश उज्ज्वलिता च लङ्का
 रक्षःशिरांसि भुवि पेतुरिपुक्षतानि ॥ २८ ॥
 इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः ।
 व्याजहार महाराज भगवान्देवकीसुतः ॥ २९ ॥
 अभिमृश्यारविन्दाक्षः पाणिना शङ्करेण तम् ।
 कृपया परया भक्तं प्रेमैर्गंभीरया गिरा ॥ ३० ॥
 मणिहेतोरिह प्राप्ता वयमृक्षपते विलम् ।

मिथ्याऽभिशापं प्रमृजन्नात्मनो मणिनाऽमुना ३१
 इत्युक्तः स्वां दुहितरं कन्यां जांबवतीं मुदा ।
 अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ॥ ३२ ॥
 [तितोन्यैश्च मणिश्रेष्ठैः पूजितो भक्तवत्सलः ।
 तस्मै ददौ परां मुक्तिं पुनरावृत्तिवर्जिताम् ॥ ३१ ॥]
 अदृष्ट्वा निर्गमं शौरेः प्रविष्टस्य विलं जनाः ।
 प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दुःखिताः स्वपुरं ययुः ३३
 निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुन्दुभिः ।
 सुहृदो ज्ञातयोऽशोचन्विलात्कृष्णमनिर्गतम् ॥ ३४ ॥
 सत्राजितं शपन्तस्ते दुःखिता द्वारकौकसः ।
 उपतस्थुर्महामायां दुर्गा कृष्णोपलब्धये ॥ ३५ ॥
 तेषां तु देव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाऽऽशिषा स च ।
 प्रादुर्बभूव सिद्धार्थः सदारो हर्षयन्हरिः ॥ ३६ ॥
 उपलभ्य हृषीकेशं मृतं पुनरिवाऽऽगतम् ।
 सह पत्न्या मणिग्रीवं सर्वे जातमहोत्सवाः ॥ ३७ ॥
 सत्राजितं समाहूय सभायां राजसन्निधौ ।
 प्राप्तिं चारुणाय भगवान्मणिं तस्मै न्यवेदयत् ३८
 स चातिव्रीडितो रत्नं गृहीत्वाऽवाञ्छुखस्ततः ।
 अनुत्पप्यमानो भवनमगमत्स्वेन पाप्मना ॥ ३९ ॥
 सोऽनुध्यायंस्तदेवाद्यं बलवद्विग्रहाकुलः ।
 कथं सृजाम्यात्सरजः प्रसीदेद्वाऽच्युतः कथम् ४०
 किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपेद्वा जनो यथा ।
 अदीर्घदर्शनं क्षुद्रं मूढं द्रविणलोलुपम् ॥ ४१ ॥
 दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च ।
 उपायोज्यं समीचीनस्तस्य शान्तिर्न चान्यथा ४२
 एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजितस्वसुतां शुभाम् ।
 मणिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ॥ ४३ ॥
 तां सत्यभामां भगवानुपयमे यथाविधि ।
 बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्विताम् ॥ ४४ ॥

१ विज० सृष्टानामधिपो वसन् । २ वीर० स्वयंशसोज्ज्व-
 लिता । ३ उभ० मेघगभीरया ।
 भाग. ७०

१ विज० सहमणि । २ वीर० एक श्लोकोऽधिकः ।
 ३ वीर० शिषा स च । विज० शिषा भवन् । ४ विज०
 अनुत्पप्यन्स्वभवने । ५ वीर० दर्शनं मूढं सा धिग्द्रविण ।
 विज० दर्शनं धिक्सा मूढ द्रविण । ६ विज० जहार ता ।

मगधानाह न मणिं प्रतीच्छामो वयं नृप ।

सर्वाञ्जस्ता देवमक्तस्य वयं च फलमागिनः ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उचराधे पदपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

कदाचित्कृष्णे हासितपुरं गते सप्तमन्वया सप्राजितो वयः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन शतमन्वयो वयः ॥ २ ॥ श्रीकृष्णेन
कुराप सप्तमन्वयमिदानीं ५ ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

विज्ञातार्थोऽपि गोविन्दो दग्धानाकर्ष्य पाण्डवान्
कृन्तीं च कृत्यकरणे सहस्रामो ययौ कुरून् ॥१॥
मीम्ह कृपं सविदुरं गान्धारीं द्रोणमेव च ।
तुभ्यदुस्खौ च तंगम्य हा कष्टमिति होचतुः ॥२॥
लैन्ध्वतदन्तर राजञ्छतधन्वानमूषतु ।
अकूरकृतधर्माणो मणिं कस्मान्न शृण्वते ॥ ३ ॥
योऽस्मभ्यं संप्रतिश्रुत्य कन्वारन्नं विगर्ह्य न ।
कृष्णायाद्वाद्य सप्राजित्कसाद्वातरमन्विपात् ॥ ४ ॥
एव मिश्रमतिस्ताभ्यां सप्राजितमसधम ।
धयानमवधील्लोमात्स पाप धीणजीवित ॥ ५ ॥
स्त्रीणां विक्रोशमानानां क्रन्दन्तीनामनाथवत् ।
हसा पशून्सानिकवन्मभिमादाय अग्निवान् ॥६॥
सत्यमामा च पितर इत धीस्य शुचाऽर्पिता ।
व्यलपघाततातेति हा हताऽसीति मुह्यती ॥७॥
सैलद्रोण्यां मृत प्रास्य जगाम गजसाह्वयम् ।
कृष्णाय विदितार्थाय तस्माञ्ज्वरस्यो पितृवधम् ८
तदाकर्ण्येधरौ राजन्ननुसृत्य नृलोक्ताम् ।
अहो न परम कष्टमित्यस्त्रायां विलेपतु ॥ ९ ॥
आगत्य भगवांस्तस्मात्समार्यः साग्रजं पुरम् ।
शतधन्वानमारोभे हन्तु हर्तुं मणिं तत ॥ १० ॥
सितः पाञ्चालनगराघातसेन्याः स्वयपरम् ।
पुष्यता यज्ञसनन प्रपितो दूत आगत ॥ १ ॥
आहूतस्तन गोविन्दो गता पाञ्चालक पुरे ।

ददर्श साग्रजस्तत्र किशोरान्याण्डुनन्दनान् ॥२॥
अष्टपूर्वोन्मुख्यक्तं ब्रह्मरूपधराश्रुप ।
तेविद्वलस्यै पौरुष्यप्रतिबन्धमनोरथै ॥ ३ ॥
कुंमकारस्य ज्ञालायां समागम्यामिवन्ध च ।
पितृष्वसामनुष्ठाप्य राजान च युधिष्ठिरम् ।
निहन्तु शतधन्वानं तूर्णं द्वारथतीमियात् ॥ ४ ॥
सोऽपि कृष्णोधमं ज्ञात्वा भीतः प्राणपरीप्सया ।
साहय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाप्रधीत् ॥११॥
नाहमीश्वरयो कुर्यां हेलन रामकृष्णयो ।
कोनु क्षमाय कस्येत तपोऽजिनमाचरन् ॥१२॥
कंसः सहजुंगोऽपीतो महेपाप्पाजित भिषा ।
जरासन्धं सप्तदश संयुगान्विरयो गत ॥ १३ ॥
प्रत्यास्यात् स चाकूरं पार्ष्णिग्राहमयाचत ।
सोप्याह को विरुष्येत पिदानीश्वरयोर्धर्मम् १४
[यं कैलासाश्रयः शम्भुर्नाम शिरसा हरिम् ।
यो हंसद्विभङ्गी युद्धे जितवान्बरदुर्मदौ ।
आसीदपिभो महानागो येन निर्वासितो हदात् १]
य इदं लीलया विभं सृजत्यवति हन्ति च ।
वेदां विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिताऽर्जया १५
य सप्तहायनः शैलमुत्पात्यैकेन पाणिना ।
दधार लीलया घाट उन्मिली ध्रमिवामैक ॥१६॥
नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाद्भुतकर्मणे ।
अनन्तापादिभूताय कृन्त्यायाऽऽत्मन नम ॥१७॥
प्रत्यास्यातः स तनापि शतधन्वा महामणिम् ।

१ रिच धर्म एव प्रथितमोऽप्याय । २ कीर तुभ्यदग्रद ।
रिच समदुर्षो समापन्व । ३ कीर हासा सहरत ।
४ कीर सप्राजरी । ५ रिच सत्वारः श्रेयः शपिसा ।

१ रिच तपारतु । २ रिच पठिनमाऽप्याया । ३ कीर
साहय्य । ४ कीर सहाश्रुपाभेयो । रिच सहाश्रुयो शेष ।
५ रिच सापकाश्रेऽपिच । ६ रिच यथा ।

तस्मिन्वस्याश्वमारुह्य शतयोजनगं ययौ ॥ १८॥
 गरुडध्वजमारुह्य रथं रामजनार्दनौ ।
 अन्वयातां महावेगैश्चै राजन् गुरुद्रुहम् ॥ १९ ॥
 मिथिलायाभुपवने विसृज्य पतितं हयम् ।
 पद्भ्यामधावत्सन्नस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्रवद्रुपा ॥ २० ॥
 पदातेर्भगवांस्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना ।
 चक्रेण शिर उत्कृत्य वाससोर्व्यचिनोन्मणिम् २१
 अलब्धमणिरागत्य कृष्ण आहाग्रजान्तिकम् ।
 वृथा हतः शतधनुर्मणिस्तत्र न विद्यते ॥ २२ ॥
 तत आह बलो नूनं स मणिः शतधन्वना ।
 कस्मिंश्चित्पुरुषे न्यस्तस्तमन्वेपं पुरं व्रज ॥ २३ ॥
 अहं विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतमं मम ।
 इत्युक्त्वा मिथिलां राजन्विवेश यदुनन्दनः ॥ २४ ॥
 तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय मैथिलः प्रीतमानसः ।
 अर्हयामास विधिवदर्हणीयं समर्हणैः ॥ २५ ॥
 उवास तस्यां कतिचिन्मिथिलायां समा विभुः ।
 मौनितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ।
 ततोऽशिक्षद्भदां काले धार्तराष्ट्रः सुयोधनः ॥ २६ ॥
 केशवो द्वारकामेत्य निधनं शतधन्वनः ।
 अप्राप्तिं च मणेः प्राह प्रियायाः प्रियकृद्विभुः २७
 ततः स कारयामास क्रिया बन्धोर्हतस्य वै ।
 साकं सुहृद्भिर्भगवान्यायाः स्युः सांपरायिकाः २८
 अक्रूरः कृतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोर्वधम् ।
 व्युपतुर्भयवित्रस्तौ द्वारकायाः प्रयोजकौ ॥ २९ ॥
 अक्रूरे ओपितेऽरिष्टान्यासन्वै द्वारकौकसाम् ।
 शरीरा मानसास्तापा सुहुदैविकभौतिकाः ॥ ३० ॥
 तितोऽपृच्छद्वरिर्द्वानुग्रसेनपुरोगमान् ।
 कस्मादिहाऽरिष्टान्यासन्महता सुचिरेण नः ॥ ३१ ॥
 इत्यङ्गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहतम् ।
 मुनिवासनिवासे किं घटेताऽरिष्टदर्शनम् ॥ ३१ ॥

१ उभ० पदातेर्घावतस्तस्य । २ वीर० तमन्वेष्टु । विज० तमन्वेपनपुर । ३ उभ० इदमर्थे "धार्तराष्ट्र सुयोधन" इत्यनन्तर वर्तते । ४ विज० क्रिया बन्धोर्हतस्य वै । ५ विज० एक श्लोकोऽधिक । ६ विज० विस्मिता वै गदाभृतः । ७ विज० निवासनिकटे किं वा ।

देवेऽवर्षति काशीशः श्वफल्कायागताय वै^१ ।
 स्वसुतां गान्दिनीं प्रादात्ततोऽवर्षत्सं काशिषु ३२
 तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावक्रूरो यत्र यत्र ह ।
 देवोऽभिवर्षते तत्र नोपताया न मारिकाः ॥ ३३ ॥
 इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् ।
 इति मैत्रा समानाय्य प्राहोऽक्रूरं जनार्दनः ॥ ३४ ॥
 पूजयित्वाऽभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः कथाः ।
 विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ॥ ३५ ॥
 ननु दानपते न्यस्तस्त्वय्यास्ते शतधन्वना ।
 स्वमन्तको मणिः श्रीमान्विदितः पूर्वमेव नः ३६
 सत्राजितोऽनपत्यत्वाद्ब्रह्मीयुर्दुहितुः सुताः ।
 दांयं निनीयापः पिण्डान्विसुच्यर्णं च शेषितम् ३७
 तथापि दुर्धरैस्त्वन्यैस्त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः ।
 किं तु मामग्रजः सम्यङ् प्रत्येति मणिं प्रति ॥ ३८ ॥
 दर्शयस्व महाभाग बन्धूनां शान्तिमावह ।
 अव्युच्छिन्ना मखास्तेऽद्य वर्तन्ते रुक्मवेदयः ३९
 एवं सामभिर्बालब्धः श्वफल्कतनयो मणिम् ।
 आदाय वाससा च्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभम् ॥ ४० ॥
 स्वमन्तकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः ।
 विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत्प्रभुः ॥ ४१ ॥
 [मौर्जयामास लोकेशः अभिभाष्य हलायुधम् ।
 दृष्ट्वा मणिं हलधरस्तदर्थं प्रोष्य आगतः ॥ १ ॥
 योग्योऽहमिति मन्वानश्चक्रे कुरुपुङ्गव ।
 सत्यभामा पितृधनं मन्वाना स्वात्मनोचितम् २
 ग्रहीतुमैच्छद्विस्रब्धं हरेश्चित्तमजानती ।
 जांबवत्यपि शुल्कार्थं पित्रा दत्तं ममेति ह ॥ ३ ॥
 स्पृहां चक्रे मणौ तस्मिन्सर्वं विज्ञाय माधवः ।
 अक्रूरस्य करे भूयो मणिं प्रत्यर्पयद्विभुः ॥ ४ ॥]

१ विज० गा । २ वीर० त्स काशिषु । ३ विज० यत्र तत्र स । ४ वीर० इति दूतैस्तमानीय । विज० इति दूतै समानीय । ५ विज० रामाक्रूरौ । ६ विज० अक्रूर-मानय- न्कृष्ण । ७ विज० तत्वज्ञ । ८ विज० त्वय्यसौ । ९ वीर० दान । १० विज० सुच्यर्णमशेषतः । ११ विज० दुर्धरो ह्यन्यै । १२ विज० प्रापितो । १३ विज० रारब्ध । १४ विज० इदमर्थं नास्ति । १५ विज० कुण्डलिता एते श्लोका अधिका ।

तृट्परीतः परिश्रान्तो वीभत्सुर्यमुनामगात् ॥ १६ ॥
 तत्रोपस्पृश्य विशदं पीत्वा वारि महारथौ ।
 कृष्णौ ददर्शतुः कन्यां चरन्तीं चारुदर्शनाम् १७
 तामासाद्य वरारोहां सुद्विजां रुचिराननाम् ।
 प्रप्रच्छ प्रेषितः सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमाम् १८
 का तं कस्यासि सुश्रोणि कुंतोऽसि किं चिकीर्षसि
 मन्ये त्वां पतिमिच्छन्तीं सर्वं कथय शोभने ॥ १९
 कालिन्धुवाच—
 अहं देवस्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती ।
 विष्णुं वरेण्यं वरदं तपः परममास्थिता ॥ २० ॥
 नान्यं पतिं वृणे वीर तमृते श्रीनिकेतनम् ।
 तुष्यतां मे स भगवान्मुकुन्दोऽनार्थसंश्रयः ॥ २१ ॥
 कालिन्दीति समाख्याता वसामि यमुनाजले ।
 निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनम् ॥ २२ ॥
 तथाऽवदद्बुडाकेशो वासुदेवाय सोऽपि ताम् ।
 रथमारोप्य तद्विद्वान्धर्मराजमुप्रागमत् ॥ २३ ॥
 यैदेवं कृष्णः संदिष्टः पार्थानां परमाद्भुतम् ।
 कारयामास नगरं विचित्रं विश्वकर्मणा ॥ २४ ॥
 भगवांस्तत्र निवसन्स्वप्नां प्रियचिकीर्षया ।
 अंग्रये खाण्डवं दातुमर्जुनस्याऽऽस सारथिः ॥ २५ ॥
 सोऽग्निस्तुष्टो धनुरदाद्भ्यान् श्वेतान्स्थं नृप ।
 अर्जुनायाक्षयौ तूणौ वर्म चाभेद्यमस्त्रिभिः ॥ २६ ॥
 मयश्च मोचितो वहेः सभां सख्य उपाहरत् ।
 यस्मिन्दुर्योधनस्याऽऽसीञ्जलत्थलदंशिश्रमः ॥ २७ ॥
 स तेन समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः ।
 आययौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः ॥ २८ ॥
 अथोपयेमे कालिन्दीं सुपुण्यत्वृक्ष ऊर्जिते ।

[रूपयौवनसंपन्नां मनोनयननन्दिनीम्]
 वितन्वन्परमानन्दं स्वानां परममङ्गलम् ॥ २९ ॥
 विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दुर्योधनवशानुगौ ।
 स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधताम् ३०
 राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविन्दां पितृष्वसुः ।
 प्रसह्य हतवान्कृष्णो राजत्राज्ञां प्रपश्यताम् ॥ ३१ ॥
 नग्नजिन्नाम कौशल्य आसीद्राजाऽतिधार्मिकः ।
 तस्य सत्याऽभवत्कन्या देवी नागजिती नृप ३२
 न तां शेकुर्नृपा बोहुमजित्वा सप्त गोवृषान् ।
 तीक्ष्णशृङ्गान्सुदुर्धर्षान्वीरगन्धोसहान्खलान् ३३
 तां श्रुत्वा वृषजिह्व्यां भगवान्सात्वतां पतिः ।
 जगाम कौशल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ॥ ३४ ॥
 स कोशलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः ।
 अर्हणेनापि गुरुणा पूजयन्प्रतिनन्दितः ॥ ३५ ॥
 वरं विलोक्याभिमतं समागतं
 नरेन्द्रकन्या चकमे रमापतिम् ।
 भूयादयं मे पतिराशिषोऽमलाः
 करोतु सत्या यदि मे धृतो व्रतैः ॥ ३६ ॥
 यत्पादपङ्कजरजः शिरसा विभर्ति
 श्रीरञ्जजं सगिरिशः सहलोकपालैः ।
 लीलार्तनूः स्वकृतसेतुपरीसंयेशः
 काले दधत्स भगवांन्मम केन तुष्येत् ॥ ३७ ॥
 अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते ।
 आत्मानन्देन पूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ॥ ३८ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 तमाह भगवान् हृष्टः कृतासनपरिग्रहः ।
 मेघगंभीरया वाचा ससितं कुरुनन्दन ॥ ३९ ॥

१ वीर० तत क्षुद्रपरिश्रान्तो । २ विज० मृष्टमणि-
 ग्रम । ३ विज० सुदती । ४ उभ० कुतो वा । ५ वीर० कन्ये
 कथय । विज० कन्या कथय । ६ विज० वत्सल । ७ विज०
 वसस्तत्र हर्षाकेश शक्रप्रस्थे यथासुखम् । ८ विज० विश्वकर्मा-
 णमाह्वय शिल्पविद्याविशारद । अद्भुत कारयामास नगर धर्म-
 सूनवे । सप्रासादपुरद्वारगोपुराहालतोरण । ९ विज० पुरन्दरसु-
 रप्रय स्वाना प्रियचिकीर्षया । १० विज० एतदाद्यवेषधकं
 नास्ति । ११ वीर० मतिभ्रम । १२ विज० अथ पार्थैरनुज्ञात
 सुहृद्भि स्वजनान्वित । १३ विज० पुण्ये नक्षत्र ऊर्जिते ।

१ विज० इदमर्धमधिकं । २ विज० कृष्णकामा ।
 ३ विज० राजनीलेति आह्वया । ४ विज० वीरगन्धान्महा-
 धनान् । ५ विज० प्रत्यनन्दत । ६ विज० त्रिलोक्याभिमत ।
 ७ विज० राक्षिषा पति । ८ वीर० सत्या यदह धृतव्रता ।
 विज० सत्यो यदि मे धृतव्रत । ९ उभ० अयमुत्तरश्च श्लोकै
 पूर्वोत्तरतया वर्तते । १० विज० श्रीरञ्जजय । ११ विज०
 लीलार्तनु । १२ उभ० परीप्सया य । १३ विज० नखकृतेन
 तुष्येत् । १४ विज० आत्मना देव । १५ उभ० कृष्ण ।

श्रीमगवानुवाच—

[अन्यत्र काले विदुषः स्वयंवरा
दयाचितारं वरमाहुरुद्यमम् ।
स हि प्रमूर्णां पुरुषार्थमाग्निना
वेलां विना हाययति स्थितीश्वर ॥ १ ॥]
नरेन्द्र यात्रा कविमिर्विगर्हिता
राजन्यधन्वोर्निजधर्मवर्तिन ।
तथाऽपि याचे तव सौहृदेच्छया
कन्यां सदीर्घां न हि श्लक्कदा वषम् ॥ ४० ॥
राजोवाच—

कोऽन्यस्तेऽभ्यधिको नाय कन्यांवर इहेप्सित ।
गुणैकधाभो यस्याङ्गे श्रीर्वसत्यनपायिनी ॥४१॥
कित्त्वामि कृतः पूर्वं समयं सात्वतयम ।
पुतां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ॥ ४२ ॥
सप्तैते गोवृषा वीर दुर्दान्ता दुरवग्रहा ।
एतेर्मघा सुवहो भिन्नगात्रा नृपात्मजा ॥४३॥
यैदि मे निगृहीताः स्युस्तथैव यदुनन्दन ।
वरो भवानमिमहो दुहितुर्मे भियं पते ॥ ४४ ॥
एवं ह्यमयमाकर्ष्य बद्धा परिकर प्रभुः ।
आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाष्टीलथैव तान् ४५
यद्धा तान्दामभिः क्षौरिर्मघदेर्षान् इतौजस ।
व्यर्कष्येष्टीलया वद्वान्बालो दारुमयान्यथा ॥४६॥
ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृप्याय विभितः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५८ ॥

ऊनपटितमोऽध्याय ॥ ५९ ॥

वरकापुरवचः ॥११॥ योदशसहस्रमदिपीयां विवाहः ॥२१॥ इन्द्रलोकं गत्वा भद्रिसे कुम्भसदान् पारिजातहरणं च ॥३१॥

राजोवाच—

यथा हतो मगधता भौमो येन च ताः स्त्रियं ।

१ विज एकः श्रीश्लेषिकः । २ वीर कृप्याया इति
तो वरः । ३ वीर करिमे । ४ वीर विभुः । ५ वीर
मरमरदात् । विज मरवीदान् । ६ वीर व्याचक्रव तथा
कृप्या । ७ विज अर्थं विपरीतमोऽध्यायः ४६३० ८ विज
म यथा सिवा ।

तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान्विधिवत्सदृशीं प्रभुः ॥४७॥
राजपथ्यमे दुहितुं कृप्यां लब्ध्वा प्रिय पतिम्
लेभिरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ॥ ४८
सङ्गमेर्षानका नेदुर्गीतवाद्यद्विजाक्षिप* ।
नरा नार्यं प्रमुदिता सुवास स्रगलहृताः ॥४९॥
दशधनुसहस्राणि पारिचर्मदादिसु* ।
युषतीनां त्रिसाहस्रं निष्कषीचसुवाससाम् ॥५०॥
नवनागसहस्राणि नागाञ्चतुगुणाद्यथान् ।
रथान्चतुगुणानथानथान्चतुगुणाभरान् ॥५१॥
दपती रथमारोप्य महत्या सेनया वृत्तौ ।
श्लेहप्रक्षिप्तहृदयो भापयामास कोशल* ॥ ५२ ॥
सुतैवद्वरुधुर्षया नयन्तं पथि कन्यकाम् ।
मघवीर्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषै पुरा ॥ ५३ ॥
तानस्यत शरमातान् च घुम्रियकृदरुन ।
गाण्डीवी कालयामास सिंहं सुद्रुमगानिष ५४
पारिचर्मैः पागृह्ण द्वारकामेत्य सत्यया ।
रेमे यदुनामृपमो भगवान्देवकीसुत ॥ ५५ ॥
धुतकरीते सुतां भद्रामृपयेमे पितृष्वसु ।
कैकेयीं आटुमिर्दत्तां कृप्यां सन्तर्दनादिभिः ५६
सुतां च भद्राधिपतेर्लेहमणां लक्ष्यैर्युवाम् ।
स्यवरे जहारैकः ससुपर्णं सुधामिष ॥ ५७ ॥
अन्याभैर्विधा मार्याः कृप्यास्याऽऽसन्सहस्रश* ।
मौमं हत्वा तभिरोषादाहृताभारुदर्शना ॥५८॥

निरुद्धा एतदाचस्व विक्रमं शार्ङ्गचन्यन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

द्विारवत्यां महाभागे निषसत्यच्युते नृप ।

१ उम लडुदियः । २ विज एतदाचश्लेहमे मादि ।
३ वीर सुपानीय । विज च रीयत्त । ४ विज द्विपटित
मोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ५ विज एकः श्रीश्लेषिकः ।

दीनेनोद्विग्नचित्तेन समागम्य त्रिविष्टपात् ॥१॥]
 इन्द्रेण हृतच्छत्रेण हृतकुण्डलवन्धुना ।
 हतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् ।
 [इन्द्रमाश्वास्य गोविन्दः सुसंपूज्य विसृज्य च]
 सभार्यो गरुडारूढः प्राग्ज्योतिषपुरं ययौ ॥२॥
 गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाभ्यनिलदुर्गमम् ।
 मुरपाशायुतैर्धरैर्ददौः सर्वत आवृतम् ॥ ३ ॥
 गदया निर्विभेदाद्रीञ्छस्त्रदुर्गाणि सायकैः ।
 चक्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथाऽसिना ॥४॥
 शङ्खनादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् ।
 प्राकारं गदया गुर्व्या निर्विभेद गदाधरः ॥५॥
 पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् ।
 मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ॥६॥
 त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्षणो
 युगान्तसूर्यानलरोचिरुल्बणः ।
 असंस्त्रिलोकीसिव पञ्चभिर्मुखै-
 रभ्यद्रवत्ताक्ष्यसुतं यथोरगः ॥ ७ ॥
 आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते
 निरस्य वक्रैर्व्यनदत्स पञ्चभिः ।
 स रोदसी सर्वदिशोऽजरं महा-
 नापूरयन्नण्डकटाहमावृणोत् ॥ ८ ॥
 तदाऽऽपतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते
 हरिः शराभ्यामभिनत्रिधौजसा ।

मुखेषु तं चापि शरैरताडय-
 त्सै गदां सोऽपि रूपा व्यमुञ्चत ॥ ९ ॥
 तामापतन्तीं गदया गदां मृधे
 गदाग्रजो निर्विभिदे सहस्रधा ।
 उद्यम्य बाहूनभिधावतोऽर्जितः
 शिरांसि चक्रेण जहार लीलया ॥ १० ॥
 व्यसुः पपातांभसि कृत्तशीर्षो
 निकृत्तश्रेष्ठोऽद्रिरिवेन्द्रतेजसा ।
 [पपात विष्णोः शिरसि प्रमोदिन्ती
 प्रसूनवृष्टिर्निहते मुरेऽसुरे]
 तस्यात्मजाः सप्त पितुर्वधातुराः
 प्रतिक्रियामर्षजुषः समुद्यताः ॥ ११ ॥
 ताम्रोऽन्तरिक्षः श्रवणो विभावसु-
 र्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ।
 पीठं पुरस्कृत्य चमूपतिं मृधे
 भौमप्रयुक्ता निरगन्धृतायुधाः ॥ १२ ॥
 प्रायुञ्जताऽऽसाद्य शरानसीन्गदाः
 शक्तयृष्टिशूलान्यजिते रूपोल्बणाः ।
 तच्छस्त्रकूटं भगवान्स्वमार्गणै-
 रमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्त ह ॥ १३ ॥
 तान्पीठमुख्याननयद्यमक्षयं
 निकृत्तशीर्षोरुभुजाङ्घ्रिर्वर्मणः ।
 स्वानीकपानच्युतचक्रसायकै-
 स्तथां निरस्तान्नरको धरासुतः ॥ १४ ॥
 निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदै-
 र्गजैः पयोधिप्रभवैर्निराक्रमत् ।

१ विज० हृतच्छत्रेण शक्रेण । २ विज० इदमर्धमधिक ।
 ३ विज० एतदादि श्लोकत्रयस्थाने पञ्च श्लोकाः सन्ति । तेच—
 हिमाद्रौ तुल्लशिखरे जलाभ्यनिलदुर्गमम् । गिरिदुर्गैः शस्त्रदु-
 र्गैर्मुरपाशायुतैर्वृतम् ॥ १ ॥ स सप्राप्य भटैर्युत दानवेन्द्रपुर
 महत् । गदया निर्विभेदादिं प्राकाराकारसंस्थितम् ॥ २ ॥
 स निर्विधं प्रविश्यान्त शस्त्रदुर्गाणि सायकैः । चकर्त मौरव
 पाश चक्रेणामन्दमच्छिनत् ॥ ३ ॥ क्षुरमाला तथा घोरा-
 निचकर्तासिना हरि । वायव्यास्त्रेण सलिल वारुणास्त्रेण पाव-
 कम् ॥ ४ ॥ हरिर्निमिषमात्रेण नाशयामास भारत । शङ्खना-
 देन तत्रेण मनासिच मनस्विनाम् ॥ ५ ॥ ४ विज० निरी-
 क्ष्यो । ५ विज० रुज्ज्वल । ६ उभ० स्व रोदसी । ७ विज०
 दिशोन्तरं । ८ विज० तमापतन्त त्रिशिखं गरुत्मते चकर्त
 वाणद्वितयेन केशव ।

१ विज० मुखेषु तस्यापि शरान्समर्षयन्पुनर्गदा सोऽप्य-
 मुचन्मधुद्विपे । २ विज० दिश । ३ विज० कृत्तकन्धुर्गः ।
 ४ विज० पक्षो । ५ विज० अर्धमधिकं । ६ विज० शिखरे
 वस्तस्य रणे प्रतिक्रियाम् । ७ विज० अर्धत्रयं ।
 दृश्यते तद्यथा—मुखश्च विष्णु श्रवणो विभावसुर्गो
 नरुणश्च सप्त । रथान्समारुह्य वृषप्रयुक्तान्भौमप्रयुक्ता
 राकमन् । अयुञ्जतासज्य शरान्सान्भटा शक्तयृष्टि-
 रूपोल्बणान् । ८ विज० तान्योद्भूमिच्छिननय ।
 कान् । १० विज० हतान्निशाम्याशु चुकोप शरैः

[र्धरनेकमाहर्षगर्वेष बहुमिर्वृत ।
 महत्या सेनया युक्तमापात्नयोषन बली ॥१॥]
 दृष्ट्वा समायं गरुडोपरि स्थित
 मूर्धोपरिष्ठात्सतद्विद्वनं यया ।
 कृष्ण स तस्मै व्यसृजञ्चतर्षी
 योषाम् सर्वे युगपत्स विष्मद्युः ॥ १५ ॥
 तद्भ्रामसन्त्यं भगवान्गण्डप्रजो
 विषित्रभार्जनिशितं शिलीमुखं ।
 निकृत्तबाहुरुशिरोध्रविग्रह
 चकार तर्षेण हताम्बुज्वरम् ॥ १६ ॥
 यौनि योर्धे प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि हस्तद्वह ।
 हरिस्तान्यञ्चिनचीर्ष्णः शूरैरैककशस्त्रिभि ॥१७॥
 तप्तमानं सुपर्णेन पञ्चाम्भ्यां निमता गजान् ।
 गरुमता हन्यमानास्तुण्डपञ्चनखैर्गवा ॥१८॥
 पुरमेत्राञ्चविश्रमार्ता नरको युध्ययुध्यत ।
 दृष्ट्वा विद्रायित सैन्यं गरुडनाञ्चदित स्वकम् १९
 तं मांम प्राहरञ्चत्त्या वैज्रं प्रतिहतो यत ।
 नौकपत तयाविद्वो मालाहत इव द्विप ॥२०॥
 नि किञ्चिदपि राजन्त्र चचाल नरकाहवे ।
 ततः कार्ष्णकमादाय नरकं शरसञ्चयान् ।
 सुमोष कृष्णे तान्सर्वानिञ्चिनत्कशव शूरं ॥२१॥
 ततोऽर्धचन्द्रं नरकं सुसन्धाय शरासन ।
 आक्रुष्टकाम विज्जाय तेषां फेडवोऽञ्चिनत् ॥२॥

ततः कालायसमयीं गदां गुर्वी घरासुत ।
 आददे तां क्षुरमेण चकर्व मधुमूतन ॥ ३ ॥
 ततो निशार्तं परशु मांम परवलार्दन ।
 प्राहिणोद्विण्णवे तं च चिच्छद् श्रीघरोऽसिना ४
 ततः कृष्णाय चिक्षेप सोमरान्यञ्चसप्ततिम् ।
 चकार सिंहनाद च नरकं परधीरहा ॥ ५ ॥
 तालोमरान्द्रुभ्रेष्ट श्रेरणकेन केदव ।
 चिच्छेद् योगपधन तदद्भुतमिषामभवत् ॥ ६ ॥]
 शूल मांमोऽच्युत हन्तुमाददे वितथोद्यम ।
 तद्विसर्गात्पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरिः ।
 अपाहरद्भजस्यस्य चक्रण क्षुरनेमिना ॥ २१ ॥
 सङ्कुण्डल चारुकिरीटमूर्षण
 भर्मा पृथिव्यां पतितं सद्युत्थलत् ।
 हाहेति साध्वित्युपम सुरेश्वरा
 माल्यैर्मुकुन्दं विफिरन्त ईडिरे ॥ २२ ॥
 [हेत्वा हरिर्नरकं दैत्यवयं
 मरुद्गणं सहितो लोकपालः ।
 समाहूत् पौरमुख्यं समार्यं
 प्राग्योतिषं प्राविशद्द्रष्टुकामः ॥ १ ॥
 तत्रापश्यद्यदुभ्रेष्टो विषित्रं मणिपर्वतम् ।
 छत्रं च वारुण इष सलिलस्रावि भारत ॥ २ ॥
 शक्राय प्राहिणोद्भूयं केदवो मणिपर्वतम् ।
 वरुणाय तथा च्छत्रं प्राहिणोर्दैत्यकिर्हरं ॥ ३ ॥
 तान्विसृज्य हरिर्दैवान्स्वयमेव जगत्पतिः ।
 प्राविशद्भ्रामसदनं पुरन्दरपुणोपमम् ॥ ४ ॥]
 ततश्च भू कृष्णसुपेत्य कुण्डल
 प्रवृत्तजापूनदरत्नमासरे ।
 सर्वजयन्त्या वनमालयार्जय
 त्प्राचेतसं छत्रमयो महामणिम् ॥ २३ ॥
 अस्तापीदय विषयश्च दपी देववराचितम् ।
 प्राञ्जलिः प्रणता राक्षमक्तिप्रवणया धिया २४

१ निर एकः श्लोकोऽभिधः । २ निर एतदायकप्रम
 स्वाने धार्पचत्वात् श्लोक इत्यन्ते । त च—श्रीतकोदण्ड
 सुवारण्डकौमीर्षीचक्रपर्वे पनुमुनः । नीलमीमूततहार्य
 दृष्ट्वा तं पत्रकादमम् । छद्ममाप्त्वाय योषिन्दः विह्वारं
 म्यनीनरत् । बरविशी वैलपतः शुभोत्कण्डराम्बवपाच्युतमूर्षि
 युक्त्वा । कृष्णे च मांमो व्यसृजञ्चतर्षी श्लोकावधौ वेप यथे
 च निरये । अनेककामाभिर्मुक्तापरमेय स्वयमिव । चकर्व वा
 पैनुपपत्तदद्भुतमिषामभवत् । ततोऽर्धं सैन्यवान्यदामयो
 निजयपत्रनिशितैः शरीरैः । निरुत्तबाहुरुशिरोऽञ्चिपिपदं
 चकार ह्य ह्य साञ्चुत्रम् । विपश्चितमाऽप्यावः ॥ १३ ॥
 ३ निर चतुष्पश्चितमाप्यावारमः ॥ १४ ॥ ४ निर
 दृष्ट्वा माय युगपाः पैनुपर्वी पठागकः । ५ निर ब्रह्मेण
 दधिर्द्विभूम् । ६ निर तयाविद्वो मरतोः । ७ निर एते
 मद श्लोकावधिषाः ।

१ उम मृषित । २ वीर शिरः पृथिव्यां । ३ निर
 एत कारारः श्लोक अधिधः । ४ निर ततो बत ।
 ५ निर पात्र च वीर मयवत्ससिद्धं विषेय मास्यमपि वैज
 यतीम् ।

भूमिस्वाच—

नमस्ते देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।
 भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥२५॥
 नमः पङ्कजनाभाय नमः पङ्कजमालिने ।
 नमः पङ्कजनेत्राय नमस्ते पङ्कजाङ्घ्रये ॥ २६ ॥
 नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे ।
 पुरुषायादिवीजाय पूर्णबोधाय ते नमः ॥ २७ ॥
 अजाय जनयित्रेऽस्य ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।
 परावरात्मन्भूतात्मन्परमात्मन्नमोऽस्तु ते ॥२८॥
 त्वं वै सिसृक्षू रज उत्कटं प्रभो
 तमोनिरोधाय विभर्ष्यसंवृतः ।
 स्थानाय सत्त्वं जगतो जगत्पते
 कालः प्रधानं पुरुषो भवान्परः ॥ २९ ॥
 अहं पयो ज्योतिर्यथानिलो नभो
 मात्राणि देवा मन इन्द्रियाणि ।
 कर्ता महानित्यखिलं चराचरं
 त्वय्यद्वितीये भगवन्नयं भ्रमः ॥ ३० ॥
 [यदाऽहमुद्धृता नाथ त्वया सूकरमूर्तिना ।
 त्वत्स्पर्शसंभवः पुत्रस्तदाऽयं मेऽभ्यजायत ।
 सोऽयं त्वयैव दत्तो मे त्वया च विनिपातितः १]
 तस्याऽऽत्मजोऽयं तव पादपङ्कजं
 भीतः प्रपन्नार्तिहरोपसादितः ।
 तत्पालयैनं कुरु हस्तपङ्कजं
 शिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहम् ॥ ३१ ॥
श्रीशुक उवाच—
 इति भूम्यांऽर्थितो वाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया ।
 दत्त्वाऽभयं भौमगृहं प्राविशत्सकलद्विमत् ॥३२॥

[राज्ये नियोज्य तं वंश्ये तदमात्यांश्च तत्पदे ।
 भौमावरोधकान्तानां श्रेणीं संप्राविशद्दरिः ॥१॥]
 तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतम् ।
 भौमाहतानां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ३३
 तं प्रविष्टं स्त्रियो वीक्ष्य[ताः सर्वा नवयौवनाः ।
 खलङ्कता विचित्राङ्गयो]नरवीरं विमोहिताः ।
 मनसा वत्रिरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितम् ॥३४॥
 भूयात्पतिरयं मह्यं धाता तदनुमोदताम् ।
 इति सर्वाः पृथक्कृष्णे भावेन हृदयं दधुः ॥३५॥
 ताः प्राहिणोद्भारवतीं सुमृष्टविर्रजोवराः ।
 नरयानैर्महाकोशात्रथाश्चान्द्रविणं महत् ॥ ३६ ॥
 ऐरावतकुलेभांश्च चतुर्दन्तांस्तरस्त्रिनः ।
 [भगदत्ताय दत्तैकं सुप्रतीकं ततोऽपरान्]
 पाण्डुरांश्च चतुःषष्टिं प्रेषयामास केशवः ॥३७॥
 गर्वां सुरेन्द्रभवनं दत्त्वाऽदित्यै च कुण्डले ।
 पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहेन्द्राण्या च सप्रियः ॥३८॥
 चोदितो भार्यायोत्पाद्य पारिजातं गरुत्मति ।
 आरोप्य सेन्द्रान्विबुधान्निर्जित्योपानयत्पुरम् ॥३९॥
 स्थापितः सत्यभामाया गृहोद्यानोपशोभनः ।
 अन्वगुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्गन्धासवलंपटाः ॥ ४० ॥
 ययाच आनम्य किरीटकोटिभिः
 पादौ स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् ।
 सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महा-
 नहो सुराणां च तमोधिगाढ्यताम् ॥ ४१ ॥
 अथो मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु ताः स्त्रियः ।
 यथोपयेमे भगवांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ॥ ४२ ॥
 गृहेषु तासामनपाय्यतर्क्यकृ-
 न्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ।

१ विज० चराचरार्त्तलोकेश । २ विज० उत्कट ।
 ३ विज० विभर्षिं संवृत । ४ विज० जगतप्रभो । ५ विज०
 प्रधान पुरुषोस्य पार । ६ वीर० रथानलोऽनिलो । विज०
 रथोऽनिलो नभो । ७ विज० तु कारण । ८ इदमर्धत्रयं केपु-
 चिन्सुद्रितपुस्तकेष्वधिक दृश्यते । ९ विज० प्रपन्नार्तिहरं प्रसा-
 दितुम् । १० वीर० त पालयैनं । ११ उभ० भूम्यांचितो ।
 १२ विज० प्रसन्न प्रददौ तस्मै भगदत्ताय नामयम् ।
 भाव. ५१

१ विज० अयं श्लोकोऽधिक । २ विज० पादद्वयमधिक ।
 ३ वीर० चरवर्य । विज० चरवर्य । ४ उभ० दैवोपसादितं ।
 ५ विज० इति सर्वेश्वरे कृष्णे ता नार्यो हृदय दधु । ६ विज०
 रुचिरावरा । ७ विज० खरैरुष्टैर्महा । ८ उभ० रथाश्च । ९
 विज० न्मदोत्कटान् । १० विज० इदमर्धमधिक । ११ विज०
 चतुष्पष्टितमोऽध्याय ॥ ६४ ॥ १२ विज० एतदारभ्य
 अध्यायसमाप्ति अष्टौ श्लोका न सन्ति । १३ वीर० महे-
 न्द्राण्या ।

रेमे रमाभिर्निष्कामसंयुतो
 यथेतरो गार्हकमेधिकांभरन् ॥ ४३ ॥
 [स्वदैरेण पृथग्भावो भक्तचित्तानुवर्तिन* ।
 अनन्तस्याद्वितीयस्य किंचु चित्रं सुरद्विपः ॥ १ ॥
 योगेश्वरेश्वर कृष्णो भक्तरथापि लक्ष्यते ।
 अन्तर्बहिः समन्ताषु शतधा च सहस्रधा ॥२॥]
 इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उच्यते एकोनपष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

[विजयध्वजीयपाठे पञ्चपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मासुरवधानन्तरं ब्रह्मिणे कुण्डले द्वादं सप्तमामासाहितक श्रीकृष्णक स्वर्गोत्थमर्गम् ॥ १ ॥ सप्तमामासाप्यवधा श्री-
 कृष्णेन सन्ध्यावध्यापरिवाहहरण ॥ २ ॥ त्रयो श्रीकृष्णेन सह पुत्रायागमनं ॥ ३ ॥]

[श्रीशुक उवाच—

हसा नरकमत्युग्रं दानव दानधान्तकः ।
 आरुह्य गच्छं प्रायात्प्राग्भ्योत्तिपपुराश्रुप ॥ १ ॥
 स गच्छन्गगने विष्णुर्वन्दितुं देवमातरम् ।
 जगाम त्रिवशावासं सहित सत्यभामया ॥ २ ॥
 स्वर्गद्वारं गतो विष्णुर्दध्मौ शङ्कं महास्वनम् ।
 उपजम्बुस्तदाकर्ण्य सार्धपाद्या दिवौकसम् ॥ ३ ॥
 पूजितस्तैः सुरैः कृष्णो भक्तिनम्रैर्गोतम्वरैः ।
 सुरेन्द्रमवधं दिव्य प्रभिवेश मनोरमम् ॥ ४ ॥
 तत्र शक्रं समं शच्या पूजयामास केशवम् ।
 रत्नरामरत्नैर्दिव्यैर्गन्धमाल्यैश्च शोभनैः ॥ ५ ॥
 ततः प्रायात्सुरीं मातुरदित्यां सह मार्यया ।
 दृष्टोपतस्ये तं देयी पुत्रमायान्तमच्युतम् ॥ ६ ॥
 वषन्दे तां हरिस्तं सा पूजयामास भामिनी ।
 आशीर्षिं परमप्रीता चिरं दृष्ट यदूचमम् ॥७॥
 सत्यभामात्रपि कौरभ्य शश्याः कृष्णेन घोदिता ।
 पादयोः कुण्डले तस्या निघाय प्रणनाम वै ॥८॥
 स्तुयामाश्रिष्य सन्तुष्टा सा पुनर्लब्धकुण्डला ।
 आनन्दपाप्मप्रजुरा प्राहेर्दं कश्यपप्रिया ॥ ९ ॥

न ते जरा न वैरूप्यं कान्तेन सह विप्रियम् ।
 श्रुयात्कल्याणि सुख्यक्तं मत्प्रसादात्कदाचन १०
 ततोऽनुज्ञाप्य तां देवीं त्रिदशानपि केशव* ।
 आरुह्य प्रथमौ तार्क्ष्यं सहितः सत्यभामया ॥११॥
 महात्मना गगने देवदेभ्यो
 गरुत्मता नीयमानौ विचित्रम् ।
 अपश्यतां नन्दनं चारु गुप्तं
 शचीमर्तुर्दयितं हृद्यगन्धम् ॥ १२ ॥
 वन दृष्ट्वा दिव्यगन्वं सुपुष्पं
 कृष्णं सत्या प्राह पापौ गृहीता ।
 प्रविश्यामिन्साद्यु चित्रं विहर्तुं
 सुहृत्वं म कान्मते केशवेति ॥ १३ ॥
 अथावरुह्य गरुडाक्षसा वचनगौरवात् ।
 प्रविशेत्त वनं कृष्णं पालितं शक्रकिङ्करैः ॥१४॥
 तत्रापश्यत्सुन्दरिभ्यान्मत्तसारङ्गनादितान् ।
 फलमारनता शूरिप्रसूनरजसा वृत्तान् ॥ १५ ॥
 चलत्किंसलयोपेतान्विहङ्गध्वनिशोमितान् ।
 विश्वरन्ती तथा तत्र पारिजातं महाद्रुमम् ॥१६॥

१ शूर उभिरह । २ शूर केशवपापघनम् । ३ शूर
 हारि । ४ विजयध्वजीयपाठे ॥ ६५ ॥ ५ विज
 एतदन्तरं प्रयोऽप्याता अपिवा दृश्यते ।

दृष्ट्वा पप्रन्द गोविन्दं विन्मयाहललोचना ।
 को नामायं तन्देव विचित्रो भुवनत्रये ॥ १७ ॥
 सत्यमेतस्य वृक्षस्य कृतायाः फलभागिनः ।
 प्रमालमूलो विपुलो जातरूपमहातनुः ॥ १८ ॥
 इन्द्रनीलवन्दनो लनडर्द्वेवदिकः ।
 भाणिरयपृष्णो विविधमुक्ताफलफल्गान्वितः ॥ १९ ॥
 गोमिदपक्रप्रकरो वक्तफिडन्तराजितः ।
 स्फुरन्मदकतस्थूलशास्वाशनविराजितः ॥ २० ॥
 तन्नेप जगन्नाय मनो मे हस्तं भृशम् ।
 नेतव्योयं पुरीं युक्तो यद्यत् ते प्रिया प्रभो ॥ २१ ॥
 छायायामुपविष्टं मामन्यपव्यन्तवानय ।
 दृष्ट्वा संस्त्रान्ति दयितां नर्वाभ्यो मां नवान्युत २२
 इत्युक्तो देवकीपुत्रः सत्यया प्रियकान्तया ।
 प्राह नायं तरुर्भद्रं नेतव्यो नन्दनाडनात् ॥ २३ ॥
 पुरा क्षीरांशुधेर्जातो मन्थ्यमानात्सुगर्गुरः ।
 शक्राय दत्तः सकलैः मद्रा तत्फलमोक्तृभिः २४
 तन्नाहार्यमनादृत्य मया मित्रं शतक्रतुम् ।
 तरुन्वं सरोजाधि धर्ममयानुतिष्ठता ॥ २५ ॥
 नीयमाने च वृक्षेज्जिन्पारिजाते शुचिगिते ।
 सद्गामो जायते धोरस्त्रिदशैर्जयकाक्षिभिः ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा देवदेवेन सत्यभामा पुनर्हरिम् ।
 प्राह भीषणसे किं मां व्यलीकैः कंगमर्देन ॥ २७ ॥
 नाभ्यनन्दहुराचारा शची मां गृहमागताम् ।
 हेतुहिं वृक्षस्तस्यायं भर्तृपौन्यगविता ॥ २८ ॥
 नेतव्यः सर्वथा वृक्षः पारिजातोऽयमन्युत ।
 प्रियाहं तव चेन्नाथ नो चेद्विरम सांप्रतम् ॥ २९ ॥
 इत्युक्तः सत्यया कृष्णस्ताननादृत्य रक्षकान् ।
 उत्पाद्यारोपयामास पारिजातं गरुत्मति ॥ ३० ॥
 ततो निवारयामासुगोविन्दं वनपालकाः ।
 कोचिद्दुततरं जग्मुर्देवेन्द्राय निवेदितुम् ॥ ३१ ॥
 कृष्णकृष्ण न हर्तव्यस्तस्वरेपोऽमराचितः ।
 हरसे यदि तस्य लं फलं सद्योनुभोक्ष्यसि ॥ ३२ ॥
 प्राप्नोषि न पुरीं कृष्ण सहानेन महीरूहा ।
 सद्यः पश्यसि देवेन्द्रं पृष्ठतोऽभ्युद्यतायुधम् ॥ ३३ ॥

सुन्दरान्तिरुगायान् द्रुतं ते वनरक्षकाः ।
 उपविष्टं नमं श्रुत्वा शक्रं दृष्ट्वाञ्जुवदृष ॥ ३४ ॥
 वनरक्षका ऊचुः—
 अत्रायागिन्तान्त्रानिन्द्राणीं न तया नत ।
 जहार कृष्णदयिता पारिजातं महाद्रुमम् ॥ ३५ ॥
 उक्त्वाऽन्नाभिर्भृशं देव वाग्गन्धिर्हृदिप्रिया ।
 उपान्भ्यातरदृष्टं भर्तृपौन्यगविता ॥ ३६ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्याकुर्याप्रियं शक्रो दृष्ट्वाहन शोभनः ।
 शचीं विष्टाय पार्श्व्यां नागृष्यत्तन्पगभवम् ३७
 मन्नाहोयोगमापोष्य मन्निपात्य न मनिकान् ।
 लोकापालान्ममाहृय निश्चक्राम सुरेश्वरः ॥ ३८ ॥
 ऐरावतं चतुर्दन्तमारुणं वन्वारणम् ।
 गृहीतवत्तं गन्धन्तमनुजगृद्धिर्वाक्यः ॥ ३९ ॥
 धंशानरन्तु तुग्गमान्ता दृष्टदंशितः ।
 पौरां शतमीमादाय च्यपुन्त्यां ययौ रणम् ॥ ४० ॥
 यमन्त्यान्ता महिषं दण्डमादाय वीर्यवान् ।
 मृत्युकालादिभिर्भृक्तो युद्धार्थी शक्रमन्वगात् ४१
 निप्रतिश्व महातेजा धोरमारुणं पौन्यम् ।
 असिहस्तो महानाहुर्भृद्वाय प्रययौ नृप ॥ ४२ ॥
 मकरं भीषणाकारमारुणं वरुणस्तरन् ।
 पाशोद्यतकरः प्रायाद्युद्धायानु शचीपतिम् ॥ ४३ ॥
 वायुः कृष्णमृगारूढो दंशितस्तीमरायुधः ।
 सुरेश्वरमनुप्रायाद्योद्धुं चक्रभृता सह ॥ ४४ ॥
 उडां चतुर्भिः पुरुषैः शिविकां नरवाहनः ।
 योद्धुकामस्वरन्प्रायाद्विष्णुना मुद्गरायुधः ॥ ४५ ॥
 ईशानो वृषभं तुङ्गमारुणं शितशूलभृत् ।
 वासवेन समं प्रायाद्भूतकोटिसमन्वितः ॥ ४६ ॥
 भेरीशहमृदङ्गैश्च पणवानकगोमुखैः ।
 सुवर्णसुपिरैर्दिव्यैः कांस्यतालैश्च भूरिभिः ॥ ४७ ॥
 रथनेमिनिनादैश्च हयानां खुरनिःस्रनैः ।
 क्ष्वेलितास्फोटितैर्वीरैः सद्गामाहानगर्जनैः ॥ ४८ ॥
 तिष्ठतिष्ठेति मा याहि क यासीति पुनःपुनः ।
 प्रवदद्भिः सुरगणैः शतशोथ सहस्रशः ॥ ४९ ॥

कपयस्त्रिभुव शस्त्रोषै प्रेपयस्त्रिभुव वाहनम् ।
पुरोहमिति गच्छद्भिः शतशोय सहस्रशः ॥५०॥

धोरैर्व्याघातनिर्घोषैः सिंहनादैश्च भूरिभिः ।
अभिदुद्रुवुद्रुघाः सिंहं गोमायवो यथा ॥५१॥

विजयश्वजीयपाठे पञ्चपटितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

[विजयश्वजीयपाठे षट्पटितमोऽध्याय ॥ ६६ ॥

सकामामया पुत्रे कुबेरपराजयः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन वरुणादीनां पराङ्मुखीकरणम् ॥ २ ॥]

[श्रीष्टुक उवाच—

सुरानमिहुतान्दृष्ट्वा सत्यामाह जगत्पति ।
इमे प्राहुणिका प्राप्तास्तव वृन्दारका इति ॥ १ ॥
तथा भुवाणे देवेशे प्रेषिता देवसैनिकाः ।
नदन्तो मुमुक्षुः कृष्णे शरवृष्णि कुरुदह ॥ २ ॥
तवः शार्ङ्गं समादाय सत्या व्यसनविरुवा ।
मुक्ताभिच्छेदं बाणैश्चाञ्छरान्देवसैनिकैः ॥ ३ ॥
ततो वैभ्रवणं श्रीमान् बहुमिर्गुह्यकैर्वृत ।
विस्फारयन्तालमात्रं कार्मुकं कनकाटयि ॥ ४ ॥
स्वर्णपुद्गान् शरान् मुञ्चन्सिंहवयनदं मुहुः ।
अभिदुद्राव समरे तिष्ठतिष्ठेति चाम्रवीत् ॥ ५ ॥
तं पञ्चमिं शरं सत्या निश्चितैर्मर्मैरेदिभिः ।
अर्पयामास वगेन पिशाले अठरे नृप ॥ ६ ॥
सोतिविद्रो रणे बाणस्त्रिभिर्मर्षैर्हरिप्रियाम् ।
अयोधयद्वनपति सिंहनादं व्यनीनदत् ॥ ७ ॥
तानप्राप्तानर्धचन्द्रैस्त्रिभिश्चिच्छेद सा शरं ।
भूयोष्टमि शरटंघी वत्सदन्तैर्मनोजवैः ॥ ८ ॥
विष्याथ गुह्यकपतेर्लेलाटं कुरुपुङ्गव ।
पीडितस्तैर्मृगं बाणं पालस्त्यं शोषविह्वलं ॥९॥
संदधे निशितान्याणानेकविंशति संयुग ।
तानन्तरे सत्यमामा मायकं सप्तभिर्नृप ॥ १० ॥
चिच्छेद निमिपार्धेन त्रिधक्कं हरिप्रिया ।
सत्यमामा तत कुद्रा पालस्त्यस्य महदनुः ११
अधचन्त्रेण चिच्छेद मुष्टिदंश द्विधा नृप ।
ततोऽन्यथापमादाय मग्नं क्रता घनधरं ॥१२॥

वर्षं शरस्त्रालानि क्रोधात्सर्प इव भ्रसन् ।
सर्वास्तान्सायकान्सङ्घे शरैः सन्नतपर्वभिः ॥१३॥
चिच्छेद लीलया देवीं तदद्भुतमिषामवत् ।
तत कुद्रो वैभ्रवण सत्यमामां विलोक्य च १४
प्राह पश्य इतिप्यामि तामद्य मम पौरुषम् ।
इत्युक्त्वा तालमात्रे तु चापे गुह्यकसत्तमं ॥१५॥
पश्यतां सर्वदेवानां मार्तुं कामः परामवम् ।
संदधे सूदितं देवीमर्धचन्द्रं शरोत्तमम् ॥ १६ ॥
तदवेत्य मनस्तस्य शुरप्रेण हरिप्रिया ।
चिच्छेद कार्मुकं तस्य मुष्टिदंशे कुरुदह ॥ १७ ॥
ततो मुद्गरमादाय धोर दानवभीषणम् ।
आमयिता श्वसगुणं देव्यै चिक्षेप विचप ॥१८॥
तं मुद्गरं महाघोरमायान्तं कुरुपुङ्गव ।
धामेन पाथिना कृष्णो जग्राहोर्ध्वैर्बाहास च ॥१९॥
ततो निवृत्तसंप्रामो विदुद्राव धनेधर ।
शार्ङ्गस देवीं कृष्णश्च समाभिस्रियाभिपूजयन् ॥२०॥
पलायिते घनपतौ सङ्ग्रामे कर्मवैरिणा ।
वरुणोऽभ्यद्रवत्कृष्णं पाशमुधम्य संयुगे ॥२१॥
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य तास्पर्णां मक्तवाहनम् ।
अभ्यद्रवन्महासत्तं शार्ङ्ग इव गोवृषम् ॥२२॥
तयोः समभययुद्धं धोर तास्पर्जलेशयोः ।
यथा दधामुरे युद्धं बलिवासवयोरीव ॥ २३ ॥
तत्र काश्यपपुत्रस्य कण्ठे पार्श्वं बलधर ।
कुद्रधकं पिन्यस्य सिंहं सिंहमिर्वाजसा ॥२४॥
त पद्यकोट्या गरुडं समुचृत्य जलेधरम् ।

पद्भ्यां गृहीत्वा मकरं चिक्षेप वरुणालये ॥ २५ ॥
 कृच्छ्राद्गृहीतपाशस्तु वरुणो गतवाहनः ।
 पदातिरेव संग्रामाद्बिदुद्राव यथागतम् ॥ २६ ॥
 तथागते वार्धिपतौ सद्भ्रामे वायुपावकौ ।
 सममेवाभ्यवर्तेतां गोविन्दं कुरुसत्तम ॥ २७ ॥
 पावकः पञ्चभिर्वाणैर्मारुतश्च तथा त्रिभिः ।
 आयोधयच्छृपीकेशं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥
 ततः ग्रहस्य गोविन्दो वाणेनैकेन पावकम् ।
 विव्याध सप्तभिश्चैव समीरणमरिन्दमः ॥ २९ ॥
 एकेनाग्निः क्षुरप्रेण गाढं वक्षसि ताडितः ।
 तमसाधारणं मत्वा विदुद्राव रणाद्भुतम् ॥ ३० ॥
 दृष्ट्वा समीरणो युद्धादपयातं हुताशनम् ।
 सायकाचित्तसर्वाङ्गमात्मानं चातिविह्वलः ॥ ३१ ॥
 विदित्वा पुण्डरीकाक्षं सद्भ्रामे प्रत्युपस्थितम् ।
 न्यवर्तत कुरुश्रेष्ठ प्राणत्राणपरायणः ॥ ३२ ॥
 ततो महिषमारुह्य दण्डमुद्यम्य भास्वरम् ।
 कृष्णमभ्यद्रवद्युद्धे यमः क्रोधारुणेक्षणः ॥ ३३ ॥
 तमुद्यतमहादण्डं दृष्ट्वा कमललोचनः ।
 गदां विसृज्य तद्भस्तात्पातयामास भूतले ॥ ३४ ॥
 गदया ताडिते दण्डे त्रस्तहस्तः परेतराट् ।
 विदुद्राव परावृत्य महिषेण कुरुद्वह ॥ ३५ ॥
 वैवस्वतं गतं दृष्ट्वा निर्ऋतिर्भयविह्वलः ।
 नाभ्यवर्तत गोविन्दं योद्धुं विदिततद्भलः ॥ ३६ ॥
 शङ्करस्तु महातेजास्त्रिशूली वृषवाहनः ।
 अनेकभूतसङ्घातैः कृष्णमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३७ ॥

तावुभौ लोकविख्यातौ बलिनौ वीर्यशालिनौ ।
 चक्राते कदनं घोरं परस्परजयैपिणौ ॥ ३८ ॥
 ईशानो दशभिर्वाणैः कृष्णं तार्क्ष्यं च पञ्चभिः ।
 विव्याध समरे राजन् तिष्ठतिष्ठेति चावदत् ॥ ३९ ॥
 ततः शार्ङ्गं समादाय कृष्णः परपुरञ्जयः ।
 त्रिंशद्भिर्युगपद्वाणैर्विव्याध वृषवाहनम् ॥ ४० ॥
 गरुडः पन्नगरिपुः पद्भ्यां द्वाभ्यां च संयुगे ।
 पक्षाभ्यां चञ्चुकोट्या च मर्दयामास तं वृषम् ४१
 भूयोऽपि कृष्णो नाराचैः पञ्चाशत्प्रमितैर्नृप ।
 योधयामास समरे शङ्करं लोकशङ्करम् ॥ ४२ ॥
 ततस्त्रिशूलमाविध्य निशितं घोरदर्शनम् ।
 प्राहिणोद्वासुदेवाय कुपितो धूर्जटिर्नृपः ॥ ४३ ॥
 दृष्ट्वा त्रिशूलमायान्तं केशवस्तं निवारितुम् ।
 गदां कौमोदकीं गुर्वीं प्राहिणोदैत्यमर्दनीम् ४४
 ते वै कौमोदकीशूले कृत्वा नभसि सङ्गरम् ।
 ज्वलमाने महाघोरे पेततुः सममंबुधौ ॥ ४५ ॥
 निपात्याब्धौ त्रिशूलं तद्गदा कौमोदकी पुनः ।
 आससाद करं विष्णोस्त्रिशूलमपि शूलिनः ॥ ४६ ॥
 तत उद्यम्य निशितं खड्गं पन्नगभूषणः ।
 कृष्णमभ्यद्रवत्सङ्ख्ये पार्णिभ्यां चोदयन्वृषम् ४७
 तूर्णं गृहीत्वा बाहुभ्यां त्रिषाणे तस्य नन्दिनः ।
 स शूलपाणिं चिक्षेप वैनतेयो धनुश्शतम् ॥ ४८ ॥
 ततो विसृज्य सद्भ्रामं त्रिशूली वृषवाहनः ।
 प्रमथैः सहितः प्रायात्कुरुश्रेष्ठ यथागतम् ॥ ४९ ॥

विजयध्वजीयपाठे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

[विजयध्वजीयपाठे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

श्रीकृष्णेन महेन्द्रपराजयः ॥ १ ॥ इन्द्रेण श्रीकृष्णसत्यभामयोः सान्त्वन ॥ २ ॥ श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनं] ॥ ३ ॥
 सत्यभामायाः गृहप्राङ्गणे पारिजाततरुस्थापनं ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

ततः स्वयं देवपतिस्तुङ्गमारुह्य वारणम् ।

किरीटी बद्धतूणीरः प्रगृहीतशरासनः ॥ १ ॥
 अभ्यद्रवद्रणे कृष्णं गजः केसरिणं यथा ।

पारिजातकृते राज्ञ्यौलोम्या वचनं भरत ॥ २ ॥
 तमापान्तमभिप्रेक्ष्य हरिः परपुरञ्जयः ।
 शङ्खं दध्मौ महानादं दिश्वं सममिपूरयन् ॥ ३ ॥
 समभिहित्य देवेन्द्रो महद्विस्फारयन्धनुः ।
 क्षुरप्रेण सुवीक्षणेन कृष्णं विव्याध सङ्गरे ॥ ४ ॥
 हरिर्विद्धं क्षुरप्रेण देवराजेन वधसि ।
 प्रहस्य साधु शक्रोसि युक्तं त इति चाश्रवीत् ॥ ५ ॥
 भूयोऽपि बाणान्दद्य देवराज
 सन्धाय चापे सुजगेन्द्रकन्धे ।
 आफर्णपूर्णं विनिकृष्य कृष्णे
 ह्यभोच चक्रे स ह सिंहनादम् ॥ ६ ॥
 तानन्तरे कंसरिपुर्महात्मा
 छिन्त्वा त्रिषैकेन क्षरेण बाणान् ।
 विव्याध बाणैर्दशभिः सुभौतै
 पुरन्दरं मारुत सीलयैव ॥ ७ ॥
 ते क्षरा देवराजस्य गात्रं निर्मिथ सावृति ।
 शोणितक्ताः प्रहस्यन्ते भूयो वेगेन निर्गताः ॥ ८ ॥
 पुनश्च शक्रं कोदण्ठे क्षरान्त्संघाय पोढश्च ।
 सुमोषाकृष्य गोविन्दस्तांभकर्तुं क्षरैस्त्रिभिः ॥ ९ ॥
 भूयोऽपि बाणैस्त्रिभिः सुरराजानमाहवे ।
 आयोचयद्भरित्स्ते च ममस्तुः शक्रवधसि ॥ १० ॥
 ततस्तुकोप देवेन्द्रो दण्डाहत इवोरगं ।
 प्रेषयामास तोत्रेण तार्क्ष्यं प्रति महागजम् ॥ ११ ॥
 स गजं प्राप्य गरुडं पाकशासनचोदितं ।
 चतुर्भिर्घटयामास दन्तैर्षाहुयुगान्तरे ॥ १२ ॥
 ततस्तुण्डेन गरुडं पश्याभ्यां च तथा नखै ।
 अर्दयामास कौरभ्य गजमेरावताडयम् ॥ १३ ॥
 घञस्तु वज्रमुद्यम्य शोर दानवभूषणम् ।
 पश्यतां सर्वभूतानां प्रजहार घृषाकपिम् ॥ १४ ॥
 तमागतं मधुरिपुर्वेज्रं द्रुष्यवनायुधम् ।
 धामेन पाणिना पिप्पुर्जग्राह प्रह्लास च ॥ १५ ॥
 निरायुधं सुरपतिर्गुडादितयाहनः ।
 म्याषगतं रणाद्राजन् श्रीढावनतकन्धर ॥ १६ ॥
 त एष्टा अटसंकल्पं पलायनपरायणम् ।
 तदममपीत् ॥ १७ ॥

सत्यभामोवाच—

एहि शक्र निर्वर्तस्व मा याहि कुलिशायुध ।
 पलायनमयुक्तं हि पौलोम्या वल्लमस्य ते ॥ १८ ॥
 ऐश्वर्यमघा पौलोमी मर्तुपौरुषगर्विता ।
 अवमस्यति सद्यस्तां भार्या रणपराजितम् ॥ १९ ॥
 इत्थं देव्या गिर शक्रः सोपालंमसुदीरिताम् ।
 निशम्याभिमिह्यो भूता प्राह देवीं श्रुचिस्मितां २०
 इन्द्र उवाच—
 येनामरासुरमहोरगयश्चसिद्धा
 गन्धर्वकिभरपिशाचनिशाचराधाः ।
 सृष्टास्त्रिलोकगुण्यणा रणभूर्भिः सेन
 को वा न याति परियूतिमलं विरुष्य ॥ २१ ॥
 ततो यथा तनुबलं सकृदेत्य मात
 र्युषस्यपानसमये कुरुते विरोधम् ।
 तद्वश्य च निबन्धैश्चवमप्रमेये
 नाथे विरुष्य पिशिताशनि वर्धयाम ॥ २२ ॥
 इति सत्राजितं पुत्रीमुक्त्वा मारुतसधम ।
 हृताञ्जलिः प्रथम्याह वासुदेवं पुरन्दरं ॥ २३ ॥
 इन्द्र उवाच—
 नमस्ते देवदेवेश पुण्डरीकाक्ष माधव ।
 धमस्य मत्कृतं विश्वमपराधं जगत्यते ॥ २४ ॥
 न मां तदेकक्षरं क्षरणागतवत्सल ।
 भूरिषालिधमघान्तं परित्यक्तुं तमर्हसि ॥ २५ ॥
 ऐरावतश्च कुलिशं पारिजातश्च पादपः ।
 देवराभ्यं च मगधधियं चाप्यमरावती ॥ २६ ॥
 तदधीनमिदं विश्वमहमाहाकारस्तव ।
 अत्र यत्रोषते नेतुं नीयतां तद्यथेच्छया ॥ २७ ॥
 किन्तु वक्ष्यामि गोविन्दं मूलं त्वयि विरुष्यत ।
 रमसे मानुषे लोके मगधंस्त्वमनन्यधी ॥ २८ ॥
 तत्र नीतं पारिजाते भवता कल्पपादपे ।
 सेन सा ज्ञापते स्वर्गाभिविशेषो वसुधरा ॥ २९ ॥
 तेनाह यदुशार्दूलं परोक्षं कृतवांस्तथि ।
 तत्क्षन्तम्य तया देव कार्याकार्यं पिजानता ३०
 श्रीशुभ उवाच—
 इत्युचो देवराजेन दपदेवो जनार्दनः ।

पुरन्दरं कुरुश्रेष्ठ ग्राह प्रहसिताननः ॥ ३१ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 अपराधस्त्वया शक्र न कश्चिदपि चेष्टितः ।
 यत्कृतं तन्मयैवागस्त्वभेदादावयोः परम् ॥ ३२ ॥
 यन्वयाद्य सहस्राक्ष चेष्टितं साध्वसाधु वा ।
 मयैव तत्कृतं सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥
 पारिजातस्तरुश्रेष्ठो मय्यारूढे तरुर्दिवम् ।
 मन्निदेशात्सहस्राक्ष स्वयमेप्यति नन्दनम् ॥ ३४ ॥
 इत्युक्तो वासुदेवेन देवराजः कुरुद्वह ।
 गोविन्दं सत्यभामां च प्रसाद्य गरुडं तथा ॥ ३५ ॥
 पुत्रो मे रक्षितव्यस्ते श्यालो वीभत्सुरित्यपि ।
 भूयोभूयः प्रार्थयित्वा कृतानुज्ञः पुरन्दरः ॥ ३६ ॥
 सार्धं सकलदिवपालैर्लब्धवज्रः पुरं ययौ ।
 पुरन्दरं सदिवपालं विसृज्य यदुनन्दनः ॥ ३७ ॥
 गरुडं ग्राह कौरव्य यास्यामो द्वारकामिति ।
 गोविन्दं सत्यभामां च पारिजातं च पादपम् ३८
 गरुडः पन्नगरिपुर्लीलयैव वहन्ययौ ।
 संप्रविश्य पुरीं रम्यां द्वारतोरणभूषिताम् ॥ ३९ ॥
 पताकामालिनीं दिव्यां सिक्तसंमृष्टभूतलाम् ।
 ऊढोपायनतांबूलस्रग्गन्धकलमाक्षतैः ॥ ४० ॥
 उपस्थितैर्यदुश्रेष्ठैः पूजितश्चाभिवन्दितः ।
 तूर्यमङ्गलनिर्घोषैर्वेदस्वाध्यायनिःस्वनैः ॥ ४१ ॥
 प्रविवेश सभां दिव्यां सुधर्मा वृद्धसेविताम् ।

आहुकं वसुदेवं च बलभद्रं तथाऽग्रजम् ॥ ४२ ॥
 अभिवाद्य यथान्यायं पूजितस्तर्यथोचितम् ।
 उपविष्टः सभामध्ये काञ्चने परमासने ॥ ४३ ॥
 रराज राजशार्दूल बृहस्पतिपुरोगमैः ।
 लोकपालैरुपासीनैर्दिवि वज्रधरो यथा ॥ ४४ ॥
 प्राङ्गणे सत्यभामायाः पारिजातं महाद्रुमम् ।
 स्थापयामास गोविन्दः सर्वतो मणिकुट्टिमे ॥ ४५ ॥
 आयान्तं देवकीपुत्रं योषित्सार्थेन भूरिणा ।
 श्रुत्वा द्रष्टुमुपाजग्मुः सकला यादवस्त्रियः ॥ ४६ ॥
 वसुदेवस्तु कौरव्य रोहिण्याद्याः स्त्रियोऽखिलाः ।
 आजग्मुः केशवं द्रष्टुं जितशत्रुमनामयम् ॥ ४७ ॥
 स दृष्ट्वा मातरो विष्णुर्देवक्या सह संगताः ।
 चक्रे प्रणाममाशीर्भिस्ताश्च तं प्रत्यपूजयन् ॥ ४८ ॥
 रुक्मिण्याद्यास्तथा सप्त महिष्यः कृष्णवल्लभाः ।
 प्रणोमुर्देवमभ्येत्य दिव्यरूपाः स्वलङ्कृताः ॥ ४९ ॥
 रेवती रामदयिता त्रिवक्रा च यशस्विनी ।
 एकानङ्गा च तन्वङ्गी चित्रा च वरवर्णिनी ॥ ५० ॥
 अन्याश्च कुरुशार्दूल भोजवृष्ण्यन्धकस्त्रियः ।
 आनीतप्रमदासार्थं जितशत्रुमनामयम् ॥ ५१ ॥
 गोविन्दं सत्यभामां चाप्यानीतममरद्रुमम् ।
 प्रीत्युत्फुल्लमुखाः सर्वे कौतुकाद्द्रष्टुमीययुः ॥ ५२ ॥
 तं समेता यथाजोषं लाजप्रसवतण्डुलैः ।
 स्पृष्ट्वा मूर्ध्नि मुकुन्दस्य जग्मुः खंखं निवेशनम् ५३

विजयध्वजीयपाठे सप्तपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥]

षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

श्रीकृष्णरुक्मिण्यो प्रेमकलहः ॥ १ ॥

[राजोवाच—

सर्वासां महिषीणां तु गोविन्दासक्तचेतसाम् ।
 मय्येव प्रेमवान्विष्णुरिति निश्चितचेतसाम् ॥ १ ॥

१ विज०अध्याय ७५ तमतया वर्तते । तत्रादौ कुण्ड-
 लिता एते चत्वार श्लोकाश्चाधिका ।

समः सर्वासु वा कृष्ण एकस्यां प्रेमवानुत ।
 तन्मे त्वं शंस तच्छ्रोतुं रतिरस्ति मम प्रभो ॥ २ ॥
 श्रीशुक उवाच—

महिषीणां तु सर्वासां प्रथमा भीष्मनन्दना ।
 प्रेमवानधिकं तस्यामिनि गन्गारुजिता ॥ ३ ॥

कदाचित्स्वैमकलह' केशवेन तथा समम् ।
 कृतस्तच्छुणु कौरव्य काल्पयेन कथयामि ते ॥४॥
 श्रीशुक उवाच—
 कर्हिचित्पुत्रमासीनं स्वतल्पसं जगद्गुरुम् ।
 पतिं पर्यचरन्नेष्पी व्यजनेन सखीजनैः ॥ १ ॥
 येस्तेतल्लीलया विश्व स्रजत्वध्ववतीश्वर' ।
 स हि घात स्वसेदनां गोपीधाय यदुष्वज ॥२॥
 तस्मिन्नन्तर्गृहे ब्राह्मन्मुक्तादामघिलंभिना ।
 विराजिते वितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ॥ ३ ॥
 मल्लिकादाममिः धुष्पैश्चिरेककुलनौदिते ।
 जालर द्रप्रविष्टैश्च गोमिबन्धुमलोऽर्जुनैः ॥ ४ ॥
 पारिषातवनामोदवायुनोधानशालिनौ ।
 धूपैरगुरुजै राजजालर द्रविनिर्गतेः ॥ ५ ॥
 पय'फननिमे श्रुते पर्यङ्के कश्चिपूचमे ।
 उपवस्ये मुखासीनं जगतामीश्वरं पतिम् ॥ ६ ॥
 बालव्यजनमादाय रत्नदम्बं सखीकरात् ।
 तेन धीजयती देवी तपासाञ्चक्र ईश्वरम् ॥ ७ ॥
 सोपाच्युतं कृणवती मणिपुराम्ना
 रेवेऽशुभ्रस्यवलयव्यजनाग्रहस्ता ।
 वस्त्रान्तर्गदकुचकुङ्कुमशोणहार
 भासा निर्तमपृथया च परार्थ्यकाश्या ॥ ८ ॥
 तां रूपिणीं भियमनन्यगतिं तिरीक्ष्य
 या लीलया शृततनोरनुरूपरूपा ।
 ग्रीत' सयञ्जलककुण्डलनिष्कफण्ट
 वभोहसत्सितसुधां हरिराममापे ॥ ९ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 राक्षपुत्रीप्सिता भूपैलोकपालमिपूतिमि' ।
 महानुभावै' श्रीमन्त्री रूपौदार्यबलोज्ज्विते ॥१०॥
 तान्प्राप्तानर्यिनो हिंसा चैषादीन्सरदुर्मदान् ।
 दद्या आत्रा स्वपित्रा च कसाभी बहूपेज्जमान् ॥
 राक्षभ्यो भिम्यत' सुभू' सभृद्रं शरपं गतान् ।

१ शिव च एतत् १ शूर धूपैः शिव हिंस्यैः १ सम
 मासितैः । ४ तम अर्थः । ५ शूर शोभिता । ६ शिव
 एतत् । ७ शिव तां दक्षिणार्थी । ८ शूर मुखाध्या ।
 ९ शूर स बहूपे जमान् । शिव देवरोपमान् ।

वलवन्नि' कृतद्वेषान्वायस्त्वकनृपासनान् ॥१२॥
 अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् ।
 आस्थिताः पदवीं सुभू' प्राप्य' सीदन्ति योपित' ॥
 निष्किञ्चना वय शशभिष्किञ्चनजनप्रियाः ।
 वस्त्रात्रायेण न ह्यात्वा मां मज्जन्ति सुमध्यमे १४
 ययोरात्मसमं धिचं ज'मैश्वर्याकृतिर्मव' ।
 तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाद्यमयो कश्चित् १५
 वैदम्यैतदविज्ञाय तथाऽदीर्घसमीक्षया ।
 शृता वयं गुणैर्हीना मिथुमि' स्थायिता मुघा १६
 अथाऽऽत्मनोऽनुरूपं वै मज्जस्य शश्रियर्ममम् ।
 येन तमाक्षिय सत्या इहाह्वर च लप्स्यसे ॥१७॥
 वैषम्यास्वजरासन्वदन्तवक्रादयो नृपाः ।
 मेम श्रियन्ति वामोर रुक्मी चापि तवाग्रजः १८
 तेषां धीर्यमदाधानां ह्यज्ञानां सयनुचये ।
 आनीताजसि मया मैत्रि तेजोऽपहरताऽऽताम् १९
 उदासीना वयं नूनं न रूपपत्यार्थकाशुका' ।
 आत्मलब्ध्याऽऽहरे पूर्णा गेहैर्योर्भ्योतिरक्रियाः ॥
 श्रीशुक उवाच—

एतावदुक्ता भगवानात्मान वल्लभामिष ।
 मन्यमानामविस्तेपाद्यर्षभ उपारमत् ॥ २१ ॥
 इति त्रिलोकेशपतेस्तदाऽऽत्मन'
 प्रियस्य देव्यमुत्तुपूर्वमप्रियम् ।
 आशुस्य मीतु' इति जातवेपपु
 भिन्तां दुरन्तां रुदती जगाम ह ॥ २२ ॥
 पदा मुजातेन नखाकण्ठभिया
 भवं लिखन्त्यशुमिरञ्जनांसितैः ।
 आसिञ्चती कुङ्कुमरूपितौ स्तनौ
 तस्यावधोऽरूपतिदु'खफद्रवाक्ष ॥ २३ ॥
 तस्याः सुदु'खमयशोकविनष्टपदे
 हेस्ताच्छुष्यद्वलयतो व्यजनं पपात ।
 देहश्च विरलवधिम सहसैव मुञ्च

१ शूर मवेद । २ शिव श्रियन्ति मां बरापेहे ।
 ३ शूर रुदति । शिव शयाः । ४ शिव वेहतमसरचा
 क्रियाः । ५ शूर त्रिलोकेशपते । ६ शूर रजभारिणी ।
 ७ शिव विञ्चत्यभिय पातु ।

त्रंभेव वायुविहता प्रविकीर्य केशान् ॥ २४ ॥
 तद्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः प्रियायाः प्रेमवन्धनम् ।
 हास्यप्रौढिमजानन्त्याः करुणः सोऽन्वकंपत ॥ २५ ॥
 पर्यङ्कादवरुक्षाशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः ।
 केशान्समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना ॥ २६ ॥
 प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा ।
 आश्लिष्य बाहुना राजन्नन्यविषयां सतीम् २७
 सान्त्वयामास सान्त्वज्ञः कृपया कृपणां प्रभुः ।
 हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हा सतां गतिः ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच—

मामा वैदर्भ्यसूयेथा जाने त्वां मत्परायणाम् ।
 तद्वचः श्रोतुकामेन क्ष्वेल्यांचरितमङ्गने ॥ २९ ॥
 मुखं च प्रेमसरंभस्फुरिताधरमीक्षितुम् ।
 कटाक्षेपारुणापाङ्गं सुन्दरभ्रुकुटीतटम् ॥ ३० ॥
 अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनाम् ।
 यन्नमैर्नीयते यामः प्रियया भीरु भामिनि ॥ ३१ ॥

श्रीशुक उवाच—

सैवं भगवता राजन्वैदर्भी परिसान्विता ।
 ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ॥ ३२ ॥
 वभाष ऋपभं पुंसां वीक्षन्ती भगवन्मुखम् ।
 सत्रीडहासरुचिरस्त्रिधापाङ्गेन भारत ॥ ३३ ॥

रुक्मिण्युवाच—

नन्वेवमेतदरविन्दविलोचनाऽऽह
 यद्वै भवान्भगवतोऽसदृशी विभूषः ।
 क स्त्रे महिद्भ्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः
 काऽहं गुणप्रकृतिरङ्गगृहीतपादा ॥ ३४ ॥
 सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमान्तः
 शेते समुद्र उपलंभनमात्र आत्मा ।
 नित्यं कदिन्द्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वं
 स्वत्सेवकैर्नृप पदं विधुतं तमोन्धम् ॥ ३५ ॥
 तत्पादपद्मकरन्दजुषां मुनीनां

१ उभ० हास्यप्रौढिभ्रम । २ विज० क्ष्वेलाचरित ।
 ३ विज० भामिणि । ४ उभ० भवान् भवत । ५ विज०
 सदृशो । ६ विज० रन्यगृहीत । ७ उभ० गुणैः ।
 भाग. ७२

वर्त्मस्फुटं नृपशुभिर्ननु दुर्विभाव्यम् ।
 यस्मादलौकिकमिवेहितमीश्वरस्य
 भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवन्तम् ॥ ३६ ॥
 निष्किञ्चनो ननु भवान्न यतोऽस्ति किञ्चि-
 द्यस्यै वलिं वलिभुजोऽपि हरन्त्यजाद्याः ।
 न त्वा विदन्यसुतुपोन्तर्कमाद्यतान्धाः
 प्रेष्टो भवान्त्रलिभुजामपि तेऽपि तुभ्यम् ॥ ३७ ॥
 त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः फलात्मा
 यद्वाञ्छया सुमतयो विसृजन्ति कृत्स्नम् ।
 तेषां विभो समुर्चितो भवतः समाजः
 पुंसः स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न ॥ ३८ ॥
 त्वं न्यस्तदण्डमुनिभिर्गदितानुभाव
 आत्माऽऽत्मदश्च जगतामिति मे वृत्तोऽसि ।
 हित्वा भवद्भुव उदीरितकालवेग-
 ध्वस्ताशिपोऽञ्जभवनाकपतीन्कुतोऽन्ये ॥ ३९ ॥
 जाँड्यं वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूपा-
 न्विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थं मां तम् ।
 सिंहो यथा स्वैवलिमीश पशून्स्वभागं
 तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ॥ ४० ॥
 यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्य-
 जायन्तनाहुपगयादय ऐकपत्यम् ।
 राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमंबुजाक्ष
 सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किम् ॥ ४१ ॥
 काँड्यं श्रेयत तव पादसरोजगन्ध-
 माघ्राय सन्मुखरितं जनताऽपवर्गम् ।
 लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयैस्व

१ विज० वर्त्म स्फुट । २ वीर० भूम्नस्तवे । ३ विज० अनु
 मे भवन्ति । ४ विज० नृपोन्तिक । ५ विज० प्रेष्ट. सता
 वलिभुजामपि योन्तरास्ते । ६ विज० समुदितो भवत.
 प्रसादन्नय्या च यश्च रतयोः सुखदुःखिनोर्न । ७ विज०
 मुक्त्वा भवद्भुवदुदीरित । वीर० हित्वा भवद्भुव उदीरित ।
 ८ विज० कालगन्ध । ९ विज० कुतोऽन्यान् । १० विज०
 सत्यं वच । ११ विज० यश्च । १२ वीर० स्ववलिमाशु ।
 १३ विज० तेसु पदवीं । १४ वीर० कान्यं श्रेयीत । विज०
 का स्त्री वृषीत । १५ विज० गुणालयाद्य ।

मर्त्यां सदोक्षमयमर्थविविक्तं हृदि ॥ ४२ ॥
 तं त्वाञ्जुस्वपममर्जं जगतामधीश्व
 मात्मानमत्र च परत्र च कामपूरम् ।
 स्यान्मे तवाङ्गिरसं सृतिभिर्भ्रमन्त्या
 यो वै मेऽनन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥ ४३ ॥
 तैसा स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टा
 स्त्रीणां गृहेषु खरगोम्भविटालमृत्या ।
 यत्कर्णमूलमरिर्कर्मन नोपयाया
 शुभ्तकथा मृठविरिञ्चसमासु गीता ॥ ४४ ॥
 लक्ष्मभुरोमनखकेशपिनद्धमन्त
 मांसास्त्रिककुमिविद्वैकफपिचवातम् ।
 जीवन्मृतं भवति कान्तमतिर्विमृष्टा
 या ते पदाधमकरन्दमजिप्रती स्त्री ॥ ४५ ॥
 अस्तेषुजास्य मम ते चरणानुराग
 आत्मव्रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टे ।
 यद्यस्य बुद्धय उपाचरज्जोऽतिमात्रो
 मामीक्षसे तदुह न परमाञ्जुकंपा ॥ ४६ ॥
 नैवालीकर्ममहं मन्ये वषले मधुसूदन ।
 अंधाया इव हि प्रायः कन्यीयाः स्याद्व्रतिः कश्चित्
 न्यैदायाभापि पुंभन्या मनोऽभ्येति नवनवम् ।
 बुधोऽश्वतीं न विमृयाघां विभ्रदुमयच्युत ॥ ४८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 सांध्येतच्छ्रोतुकर्मैस्तं राजपुत्रि प्रलंभिता ।
 मयोदित यदन्वार्थं सर्वं तत्सत्यमेव हि ॥ ४९ ॥
 योन्यान्कामयसे कार्मान्मय्यकामाय भामिनि ।
 सन्ति क्षेत्रान्तमकापालव कन्याभि नित्यदा ५०

१ वीर मर्यं सरोह । २ मित्र मर्त्यांशिवोह । ३ मित्र
 शिवेऽहृदिः । ४ मित्र कामस्यं । ५ मित्र धर्मं बुद्धिमि ।
 ६ मित्र वै वै भद्रमुत्तु कामस्यदृतापवर्गम् । ७ मित्र
 कथाः । ८ मित्र कृमिमिभ्रमरिताश्वतीं । ९ मित्र काम
 मति । १० मित्र अस्तेषुजास्य । ११ मित्र लीकं मरत्वैव ।
 १२ मित्र कन्यापादरतिः । १३ वीर कथायाभापि ।
 मित्र मृतायाभापि । १४ वीर कामेन । १५ मित्र
 यदन्वार्थं सर्वं । १६ मित्र वै वै । १७ मित्र कामं मयि

उपलब्धं पतिप्रेम पातिव्रत्यं च तेऽन्ये ।
 यद्वाच्यैश्चांल्यमानाया न धीर्य्यपकर्षिता ॥ ५१ ॥
 ये मां मज्जन्ति दांपत्ये तपसा व्रतधर्यया ।
 कामात्मानोऽपवर्गोऽहं मोहिता मम मायया ॥ ५२ ॥
 मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसंपदं
 वाञ्छन्ति ये संपद एव वेत्पतिम् ।
 ते मन्दमाग्या निरयेऽपि ये नृणां
 मात्रात्मकत्वाभिरय सुसङ्गम ॥ ५३ ॥
 दिव्या गृहेर्धर्यसक्तन्मयि तया
 कृताञ्जुधर्मिषमोचनी खलैः ।
 सुदुष्कराञ्चौ सुतरां दुराशिपो
 ह्यसुंमराया निकृतिजुषा स्त्रिया ॥ ५४ ॥
 न सादृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु
 पश्यामि मानिनि यया स्वधिवाहकाले ।
 प्राप्ताभूपानवगणय्य रहोऽहोरो मे
 प्रस्वापितो द्विज उर्ष्युतसत्कयस्य ॥ ५५ ॥
 आतुर्विरूपकरणं युधि निश्चितस्य
 प्रोद्गाहपर्वणि च तद्ब्रह्ममङ्गोष्ठपाम् ।
 दुःखं सद्युत्यमसहोऽभ्यदयोगमीत्या
 नैवात्रधीः किमपि तेन वषं क्षिर्तास्ते ॥ ५६ ॥
 दूतस्त्रयाऽऽमलमने सुविविक्तमन्त्रः
 प्रस्वापितो मयि धिरापति शून्यमेतत् ।
 मत्ता जिहंसि इदमङ्गमनन्ययोग्यं
 तिष्ठेत् तत्त्वयि वषं प्रतिनन्दयामः ॥ ५७ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 एवं सौरवसंलापैर्मगबाह्यर्षीदीधरः ।
 स्वरतो रमया रेमे नरलोक विद्वषयन् ॥ ५८ ॥

१ मित्र योषामाया । २ मित्र एत्यति । ३ मित्र
 वै सुमात्रात्मकत्वाभिरयै । ४ मित्र अंधयमुते मयि । ५ मित्र
 विहृष्टी । ६ वीर रहरकणे मे । मित्र रहारो ।
 ७ मित्र धरस्त्रिव । ८ वीर विताः का । ९ वीर
 विमन्त । १० मित्र जिहसिद । ११ मित्र शिवेव
 एत्यदि । १२ वष देवमीदृताः ।

तथाऽन्यासामपि विभ्रुर्गृहेषु गृहवानिव ।

आस्थितो गृहमेधीयान्धर्मालोकगुरुर्हरिः^१ ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे षष्ठितमोऽध्यायः^३ ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

श्रीकृष्णस्य पुत्रपौत्रादिसन्ततिकथनं ॥ १ ॥ अनिरुद्धस्य विवाहः ॥ २ ॥ बलरामेण रुक्मिणो बधः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान्दशदशावलाः ।
अजीजनन्ननवमान्पितुः सर्वात्मसंपदा ॥ १ ॥
गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽच्युतं स्थितम् ।
प्रेष्टं^३ न्यमंसत खंखं न तत्तच्चविदः स्त्रियः ॥२॥
चार्वञ्जकोशवदनायतवाहुनैत्र-
सप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ।
संमोहिता भगवतो न मनो विजेतुं
स्वैर्विभ्रमैः समशकन्वनिता विभ्रुः ॥ ३ ॥
सायावलोकलवदर्शितभावहारि-
भ्रूमण्डलग्रहितसौरतमत्रशौण्डैः ।
पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गवाणै-
र्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न शक्नुः ॥ ४ ॥
[यास्वीप्सितं स्वभवनेष्वधिरूढमुच्चै-
र्लक्ष्म्येकधाम सरसप्लुतवीक्षणेन ।
ऐक्षन्सतामपि पतिं च सतीः कटाक्षैः
स्थूणान्तरेण नवसङ्गमलज्जयैव ॥ १ ॥
रामा गृहे विहरतः पुरतः कराभ्यां
बद्धेक्षणाः खदयितस्य मुदा हसन्यः ।
गात्रान्तराप्यपिदधुर्निजपूरुपस्य
क्लेशावहान्यपि तदङ्गभङ्गभीताः ॥ २ ॥]
इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता
ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।
भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनुराग-

हासावलोकनवसङ्गमलालसाधम् ॥ ५ ॥
प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौच-
तांबूलविश्रमणवीजनगन्धमाल्यैः ।
केशप्रसारशयनस्तपनोपहार्यै-
र्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स दास्यम् ॥ ६ ॥
तासां या दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिताः ।
अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणांमि ते ॥७॥
चारुदेष्णः सुदेष्णश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् ।
सुचारुश्चारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तथाऽपरः ॥ ८ ॥
चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः ।
प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रुक्मिण्यां नार्वमाः पितुः ॥९॥
भानुः सुभानुः स्वर्भानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा ।
चन्द्रभानुर्वृहद्भानुरतिभानुस्तथाऽष्टमः ॥१०॥
श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश ।
सांबः सुमित्रः पुरुजिच्छतजिच्च सहस्रजित् ॥११॥
विजयश्चित्रकेतुश्च वसुमान् द्रविडः क्रतुः ।
जांबवत्याः सुता ह्येते सांबाद्याः पितृसंमताः १२
वीरश्चन्द्रोऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान्वृषः ।
आमः शङ्कुर्वसुः श्रीमान्कुन्तिर्नामजितेः सुताः १३
श्रुतः कविर्वृषो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः ।
शान्तिर्दर्शः पूर्णमासः कालिन्द्याः सोमकोऽवरः ॥

१ उभ० मपि स्त्रीणा । २ विज० आत्मतोऽमसत प्रेष्ठ ।
३ विज० चारुनेत्र । ४ वीर० स्मेरावलोका । ५ विज०
श्लोकद्वयमधिक । ६ विज० एतदादिश्लोकद्वयं नास्ति ।

१ विज० गुरुर्षुषन् । २ विज० पञ्चसप्ततितमोऽध्याय ॥
३ विज०, षट्सप्ततितमोऽध्याय ॥ ६७ ॥ ४ विज०
गृणन्ति तान् । ५ उभ० चारुचन्द्रोऽतिचारुश्च । ६ विज०
चारुमान्दशमो । ७ वीर० सहशा । ८ उभ० द्रविण ।
९ वीर० सनिभा । १० उभ० भानुचन्द्रो । ११ वीर०
न्दति । विज० कृतिः ।

प्रघोषो गात्रवान्सिद्धो बल प्रबल ऊर्ध्वगं ।
 माया पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजित् ॥
 ईको हर्षोऽग्निर्लो गृध्रो वर्षेनोऽमाद एव च ।
 महोऽश्वः पावनो बह्निमित्रविन्दात्मजाः क्षुधि १६
 सङ्ग्रामबिद्बुद्धत्सेन शूर प्रहरणोऽरिजित् ।
 जयः सुमद्रो मद्राया वाम आयुष्म सत्यक १७
 दीप्तिमान्स्ताम्रैतत्ताया रोहिण्यास्तनया हरे ।
 प्रद्युम्नाभानिरुद्धोऽभूदुक्मवत्या महाबल ॥१८॥
 पुश्यां तु रुषिमणो राक्षसाग्ना भोजकटे पुरे ।
 एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवु कोटिशो नृप ।
 मातरं कृष्णजातानां सहस्राणि च पोटश ॥१९॥
 राजोयाच—

कथं रुष्यरिपुत्राय प्रादाहुहितं युधि ।
 कृष्णेन परिभूतस्त हन्तुं रथं प्रतीक्षते ।
 एतदास्याहि मे बिद्धन्द्रियोर्वैर्बाहिकं मिथं २०
 अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियम् ।
 यिप्रकटं व्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिनः २१
 श्रीशुक उवाच—
 इत्तं स्वयंघरे साक्षादनङ्गोऽङ्गयुतस्तया ।
 राशः समेताभिर्जित्य जहारैकरथो युधि ॥२२॥
 यद्यप्यनुसरन्वैरं रुषमी कृष्णावमानित ।
 प्यतरद्भागिनेयाय सुतां कुर्वन्स्वसुः प्रियम् ॥२३॥
 [तदेवोत्तुसरन्वैरं रुषमी कृष्णावमानित ।
 तोपयामास तपसा श्रीशैलनिलय इरम् ॥ १ ॥
 तपसाऽऽराधितो रत्रो रुषिमणा वरदर्पम् ।
 घरेण च्छन्दयामाम स च घरो दृढं घनु ॥ २ ॥
 अजेयं शत्रुसङ्ग्रानामन्वेद्यं त्रिदशैरपि ।
 तथेति कार्मुकं दत्ता पाषय चोषाच शङ्कर ॥३॥

यदा विरुद्धसे विष्णौ तदेतत्कार्मुकं नृप ।
 हिला तदा तां मामेष प्रतिपत्सीत नान्यथा ४
 इत्युक्त्वा कार्मुकं दत्ता शङ्करो न व्यहृष्यत ।
 सोपि लम्बवरो राजा प्राप्य भोजकटं पुरम् ॥५॥
 तेन चापेन सकलाश्रुपान्द्रस्यातपौरुषान् ।
 वधे चकार सङ्ग्राम रुषमी कृष्णभूते नृप ॥ ६ ॥
 विरोधुं घामुदेवेन रुषमी नैषाकरोन्मन ।
 घनुलोमान्महाराज न मैत्रीमप्यकस्मपाम् ।
 यद्यप्यनुसरन्वैरं गिरिशस्य सरन्वचः ॥ ७ ॥
 इतः स्वयंघरे साक्षादनङ्गोऽङ्गयुतस्तया ।
 राशः समेताभिर्जित्य जहारैकरथो युधि ॥ ८ ॥
 अनिरुद्धो रुषमवत्यां तस्मां जज्ञे महारथः ।
 जहार यं चित्रलेखा बाणपुश्या प्रघोदिता ।
 सहस्रबाहुर्बाणश्च यस्तुते द्विशुभोऽभवत् ॥ ९ ॥
 रुषिमप्यास्तनयां राक्षन्कुतवर्षमुतो बली ।
 तपयेमे विशालार्क्षी कन्यां चारुमतीं किल ॥२४॥
 दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुष्यददादुरेः ।
 रोचनां यद्वैरोऽपि स्वसु प्रियश्चिक्षिर्पया ।
 ज्ञानभ्रमं तेषां न खेहपाश्रातुषन्धनः ॥ २५ ॥
 तस्मिन्नभ्युदये राजन् रुषिमणी रामकेशवौ ।
 पुरं भोजकटं जग्मुः सार्धं प्रद्युम्नकादयः ॥ २६ ॥
 तस्मिन्निघृष्ट उद्गादे कालिङ्गप्रद्युम्ना नृपा ।
 इप्तास्ते रुषिमण प्रोशुर्बलमर्षैर्विनिर्जय ॥ २७ ॥
 अनघश्चो जय राज्ञापि तद्यसन महत् ।
 इत्युक्तो यलमाहूय तेनार्थं रुष्यदीन्यत ॥२८॥
 इत सहस्रमयुतं रामस्तत्राऽऽदे पणम् ।
 तं तु रुष्यजयघत्र कालिङ्ग प्राहसदृढम् ।
 दन्तान्संदर्शयद्युषैर्नामृष्यचदृढलायुषः ॥ २९ ॥
 ततो लयं रुष्यगृह्णाद् गृहं तत्राजयद्वल ।
 जितवानहमित्याह रुषमी कृतवमाभित ॥३०॥
 मन्पुना क्षुभित श्रीमान्तमुद्र इव पर्वणि ।

१ बीर प्रयत्नो । २ मित्र शिरो । ३ बीर इत्ये द्वयोः ।
 मित्र इत्ये द्वयोः शिरोः । ४ उम यद्विषयो एव
 च । ५ मित्र महाशक्तोऽपि । ६ मित्र इति । ७ उम
 ताज्यजाया । ८ मित्र वचादिर्वा द्वयोः । ९ बीर
 अर्थं श्लोक उक्तस्य शब्दः पूर्वोक्ततया स्पष्टानी कर्ते ।
 मित्र अर्थं श्लोकः इत्युक्ततापि उपादे अयमश्लोकतया
 कर्ते । १ श्लोक एतद्विषयः । ११ मित्र इत्युक्ततापि

१ उम विद्यासाधः । २ मित्र तपोः । ३ बीर
 प्रमुप्रादात्मया परे । ४ उम इत्ये राजन् । ५ मित्र
 तद्यत्नी महान् । ६ बीर तं पात्रयद्वलः । मित्र तद्वय
 दृष्ट ।

जात्याऽरुणाक्षोऽतिरूपा न्यर्वुदं ग्लहमाददे ॥३१॥
 तं चापि जितवान्नामो धर्मेण च्छलमाश्रितः ।
 रुक्मी जितं मयाऽत्रेमे वदन्तु प्राश्रिका इति ३२
 [तथेत्याह कलिङ्गोऽपि दन्तान्संदर्श्य सीरिणः ।
 ततः कोपपरीतात्मा तूष्णीमासीद्वलायुधः ॥१॥]
 तदोऽत्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः ।
 धर्मतो वैचनेनैव रुक्मी वदति वै मृषा ॥ ३३ ॥
 तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः ।
 सङ्कर्षणं परिहसन्वभापे कालचोदितः ॥ ३४ ॥
 नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः ।
 अक्षैर्दीव्यन्ति राजानो वाणैश्च न भवादृशाः ३५
 रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोर्षहासितः ।

कुद्धः परिघमुद्यम्य जैघ्रे तं नृम्णसंसदि ॥३६॥
 कलिङ्गराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे ।
 दन्तानपातयत्कुद्धो योऽहसद्विवृतैर्द्विजैः ॥ ३७ ॥
 अन्ये निर्भिन्नबाहूश्शिरसो रुधिरोक्षिताः ।
 राजानो दुद्रुवुर्भीता बलेन परिघार्दिताः ॥३८॥
 निहते रुक्मिणि श्याले नात्रवीत्साध्वसाधु वा ।
 रुक्मिणीवलयो राजन्स्तेहभङ्गभयाद्गरिः ॥ ३९ ॥
 ततोऽनिरुद्धं सह सूर्यया वरं
 रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीम् ।
 रामादयो भोजकटादशार्हाः
 सिद्धाखिलार्था मधुसूदनाश्रयाः ॥ ४० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

वाणासुरपुत्र्या ऊपया प्रच्छन्न रममाणस्य अनिरुद्धस्य वाणासुरेण वन्धन ॥ १ ॥

राजोवाच—

वाणस्य तनयाम्प्राप्तुपथेमे यदूत्तमः ।
 तत्र युद्धमभूद्धोरं हरिशंकरयोर्महत ।
 एतत्सर्वं महायोगिन्समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥ १ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 वाणः पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मनः ।
 येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥ २ ॥
 तस्यौरसः सुतो वाणः शिवभक्तिरतः सदा ।
 मान्यो वदान्यो धीर्मांश्च सत्यसन्धो दृढव्रतः ॥३॥
 शोणितारुख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत्पुरा ।
 तस्य शंभोः प्रसादेन किंकरा इव तेऽमराः ।

सहस्रबाहुर्वाघेन ताण्डवे तोपयन्मृडम् ॥ ४ ॥
 भगवान्सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः ।
 वरेण च्छन्दयामास स तं वत्रे पुराधिपम् ॥ ५ ॥
 स एकदाऽऽह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः ।
 किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृशंस्तत्पदांबुजम् ॥ ६ ॥
 नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमीश्वरम् ।
 पुंसामपूर्णकामानां कामपूरामराद्विपम् ॥ ७ ॥
 दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् ।
 त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे लब्धते समम् ॥८॥
 कण्डूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युत्सुर्दिग्गजानहम् ।
 आँद्याऽयां चूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥

१ वीर० पूर्ववद्रुल्लह । २ विज० छलतोऽग्रवीत् ।
 ३ विज० एक श्लोकोऽधिक । ४ वीर० अथान्वी । ५ वीर०
 वधनेनैव । ६ वीर० क्षापहासित । ७ अथ एतदुत्तरवा-
 ध्यायौ विजयध्वजीयपाठे न स्त ।

१ विज० कुद्धस्त्वष्टापदेनैनं । २ वीर० जघ्रे त नृम्णसंसदि ।
 विज० जघानोद्गाहकर्मणि । ३ विज० अथोनिरुद्ध सह भार्यया ।
 ४ उम० दशार्हका । ५ विज० षट्सप्ततितमोऽध्याय ॥६७॥
 ६ वीर० स च । ७ वीर० अभ्यया ।

तच्छुद्धा भगवान् कृद्ध क्तुस्ते मय्यते यदा ।
 स्वर्षम मवेन्मूढ संसुगं मत्समेन ते ॥ १० ॥
 इत्युक्तं कृमतिर्हृष्टः स्वगृहं प्राविशशुभ ।
 प्रवीक्षन् गिरिष्ठादेशं स्वधीर्यनर्शनं कृषी ॥११॥
 तस्योपा नाम दुहिता स्वमे प्राप्नुमिना रतिम् ।
 कन्याञ्जलमत कान्तेन प्रागष्टष्टभुतेन सां ॥ १२ ॥
 सा तत्र तमपश्यन्ती कासि कान्तेति वादिनी ।
 सखीनां मध्य उच्यसौ विहला प्रीडिता मृगं १३
 धाणस्य मभी कुम्भाण्डभित्रलेखा च तत्सुता ।
 सरस्यपृच्छत्सखीर्मृपां कौतूहलसमन्विता ॥१४॥
 कं सं मृगयसे सुभू क्मिच्छस्ते मनोरय ।
 हस्तप्राहं न तेऽप्यापि राजपुम्भुपलक्षये ॥ १५ ॥
 कपोषाच—

हृष्टं कश्मिन्नरं स्वमे श्यामा कमललोचन ।
 पीतवासा वृहद्गाहुर्मोपितां हृदयगमा ॥ १६ ॥
 तमहं मृगये कान्तं पाययित्वाऽधरं मधु ।
 कापि यात स्पृहयतीं क्षित्वा मां बुञ्जिनार्षवे १७
 भित्रलेखोषाच—
 व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाष्यते ।
 तमानेष्ये नरं यस्ते मनोहर्ता तमादिष्ठ ॥ १८ ॥
 इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारम्पमगान् ।
 दैत्यविद्याभरान्यधान्मनुजान् मवाऽलिखत् ॥१९॥
 मनुजेषु च सा वृष्णीम्हरमानकमुन्दुभिम् ।
 म्पलिखद्गामकृष्णौ च मधुसूतं वीक्ष्य सज्जिता २०
 अनिरुद्धं विडिखितं वीक्ष्योपाञ्चाशुखी हिया ।
 सोऽजावसाविति प्राह अयमाना महीपते ॥२१॥
 भित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्र कृष्णस्य योगिनी ।
 यया विहायसा राजन्दारकां कृष्णपालिताम् २२
 तत्र सुप्तं सुपर्येष्टे प्राप्नुमिं योगमासिता ।
 गृहीता शोषितपुर सस्ये प्रियमदर्शयत् ॥२३॥
 सा च सं सुन्दरवरं विलोक्य मुदितानना ।
 इत्येक्ष्ये स्वगृहे पुंमी रेमे प्राप्नुमिना समम् २४

परार्थवासाःस्रग्गन्धधूपदीपासनादिभिः ।
 पानभोजनमस्मैष धामर्षे शुभ्रपयाचितः ॥२५॥
 गृहं कन्यापुरे स्रग्धत्प्रहृष्टेहया तथा ।
 नाहर्षणान्त्स पुषुचे ऊपयापहृतेन्द्रियः ॥ २६ ॥
 तां तथा यदुधीरेण मुच्यमानां हर्तवताम् ।
 हेतुमिर्लक्ष्याश्चक्रुराप्रीतां दुरधच्छदैः ॥ २७ ॥
 मटा अविदयाश्चक्रु राजंस्ते दुहितुर्वयम् ।
 विचेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणम् ॥२८॥
 अनपायिमिरस्मामिर्गुप्तायाश्च गृहे प्रभो ।
 कन्याया दूषणं पुंमिर्दुष्प्रेषाया न विद्महे ॥२९॥
 ततः प्रभ्ययितो पाणो दुहितुः सुतदूषण ।
 तरितः कन्यकागार प्रातोऽप्राधीषद्दहम् ॥३०॥
 कामात्मजं सं सुवनैकसुन्दरं
 श्यामं पिशङ्गापरमं पुञ्जेषणम् ।
 वृहद्भुक्तं कुण्डलकुन्तलसिपा
 सितावलोकनेन च मण्डिताननम् ॥ ३१ ॥
 दीभ्यन्तमद्यैः प्रिययाऽभिनृम्णा
 उदङ्गसङ्गस्तनङ्कुमस्रजम् ।
 बाहोर्दधानं मधुमल्लिकाभित्तं
 तस्मात्प्र आसीनमवेक्ष्य विस्मितः ॥ ३२ ॥
 स सं प्रषिष्ट वृत्तमाततायिमि
 र्भट्टरनीकैरवलोक्य माषव ।
 उच्यम्य मौर्वं परिघं व्यवसितो
 यथान्तको दम्बघरो जिघांसया ॥ ३३ ॥
 विष्टृष्टया तान्यरितः प्रसर्पत
 शूनो यया सूकरपूषपोऽहन्त् ।
 ते हन्यमाना भवनाद्भिर्निर्गता
 निर्भिमूर्षोऽश्चक्रुः प्रवुमुमुः ॥ ३४ ॥
 तं नागपाशैर्बलिनन्दनो बली
 मन्त स्वसैन्यं कुपितो धवन्व ह ।

१ नीर कृतप्रता । २ नीर कृष्णवर्णित । ३ नीर
 निवेदयामासु । ४ नीर प्रतायाः कपदे । ५ नीर कन्या-
 लयात् ।

१ नीर प्रथमं । २ नीर च । ३ नीर कासि
 त । ४ नीर अयसनावधि ।

ऊषा भृशं शोकविपादविद्वला

वद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरौदिपीत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

नारदाद्विदितवृत्तान्तेन श्रीकृष्णेन शोणितपुर गत्वा माहेश्वरज्वरपराजयः ॥ १ ॥ बाणासुरबाहुच्छेदपूर्वकं ऊषया सहितस्य अनिरुद्धस्य स्वपुरं प्रत्यानयन ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

अपश्यतां चानिरुद्धं तद्वन्धूनां च भारत ।
 चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम् ॥१॥
 नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्ता वद्धस्य कर्म च ।
 प्रययुः शोणितपुरं घृष्णयः कृष्णदेवताः ॥ २ ॥
 प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः सांवोऽथ सारणः ।
 नन्दोपनन्दभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः ॥ ३ ॥
 अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतोदिशम् ।
 रुरुधुर्बाणनगरं समन्तात्सात्वतर्षभाः ॥ ४ ॥
 भज्यमानपुरोधानप्राकाराद्वालगोपुरम् ।
 प्रेक्षमाणो रूपाविष्टस्तुल्यसैन्योऽभिर्निर्ययौ ॥ ५ ॥
 बाणैर्ये भगवान् रुद्रः संसुतैः प्रमथैर्दृतः ।
 आरुह्य नन्दिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः ॥ ६ ॥
 आसीत्सुतमुलं युद्धमद्भुतं रोमहर्षणम् ।
 कृष्णशङ्करयो राजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि ॥ ७ ॥
 कुंभाण्डकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगः ।
 सांवस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ॥ ८ ॥
 ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनयः सिद्धचारणाः ।
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥ ९ ॥
 शङ्करानुचराञ्छौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् ।
 डाकिनीर्यातुधानांश्च वेतैलान्सविनायकान् १०
 प्रेतमातृपिशाचांश्च कूष्माण्डान्ब्रह्मराक्षसान् ।
 द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ११
 पृथग्विधानि प्रायुक्तं पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे ।

१ वीर० कृष्णपालिता । २ वीर० विनिर्ययौ । ३ वीर०
 बाणार्थ । ४ वीर० ससुत । ५ वीर० यक्षरक्षो । ६ वीर०
 शार्ङ्गिणि ।

प्रत्यक्षैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः ॥१२॥
 ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतम् ।
 आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च ॥१३॥
 मोहयित्वा तु गिरिशं जृम्भणास्त्रेण जृम्भितम् ।
 बाणस्य पृतनां शौरिर्जघानासिगदेषुभिः ॥ १४॥
 स्कन्दः प्रद्युम्नबाणौघैरर्धमानः समन्ततः ।
 असृग्विमुञ्चन्नात्रेभ्यः शिखिनाऽर्पाक्रमद्रणात् १५
 कुंभाण्डः कूपकर्णश्च पेततुर्मुसलादितौ ।
 दुद्रुवुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः ॥ १६ ॥
 विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षणः ।
 कृष्णमभ्यद्रवत्सङ्ख्ये रथी हितैव सात्यकिम् ॥१७॥
 धनूंष्याकृष्य युगपद्बाणः पञ्चशतानि वै ।
 एकैकस्मिञ्छरौ द्वौद्वौ संदधे रणदुर्मदः ॥ १८ ॥
 तानि चिच्छेद भगवान्धनूंषि युगपद्भरिः ।
 सारथि रथमश्वांश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥ १९ ॥
 तन्माता कोटरा नाम नद्या मुक्तशिरोरुहा ।
 पुरोऽवतस्ये कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥ २० ॥
 ततस्तिर्यञ्चुखो नद्यामनिरीक्षन्गदाग्रजः ।
 बाणश्च तावद्विरथश्छिन्नधन्वाऽविशत्पुरम् ॥२१॥
 विद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् ।
 अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥२२॥
 [आँविर्बभूव पुरतः समरे शार्ङ्गधन्वनः ।]
 अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्वरम् ।
 माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ॥ २३ ॥
 माहेश्वरः समाक्रन्दन्वैष्णवेन बलादितः ।

१ वीर० कलाक्ष्यरोदीत् । २ अयमर्ष्यायो विज्ज० पाटे
 नास्ति । ३ वीर० प्राद्रवद्रणात् । ४ वीर० इदमर्धमधिकं ।

अलम्बाऽमयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ष्वर ।
शरणार्थी हृषीकेशं सुटाप प्रयताञ्जलि ॥ २४ ॥
ज्वर उवाच—

नमामि साञ्जन्तस्यक्तिं परेशं
सर्वात्मानं केवलं हृषिमित्रम् ।
विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतु
यत्तद्ब्रह्म ब्रह्मलिङ्गं प्रधानम् ॥ २५ ॥
कालो देवं कर्म जीवं स्वभावो
ब्रह्म क्षेत्रं प्राण आत्मा विकार ।
तत्सङ्घातो धीबरोहप्रवाह
स्सन्मायैषा तन्मिषेधं प्रपद्ये ॥ २६ ॥
नानामावैर्लीलैवैवोपपन्नै-
र्देवान्तापुर्लोकसेतुन्भिर्मपि ।
इत्युन्मागार्हिसंया वर्तमाना
अन्मवचे भारहाराय भूमे ॥ २७ ॥
सतोऽर्धं ते तेजसा दुःसहेन
धान्तोप्रेणात्युन्वणेन ष्वरेण ।
सावचापो देहिनां तेऽग्निमूर्त्तं
नो सेषेरन्यावदाश्चातुबद्धा ॥ २८ ॥
श्रीभगवानुवाच—

त्रिधिरस्ते प्रसन्नोऽसि श्येतु ते मञ्जराञ्जयम् ।
यो नो स्मरति संवादं तस्य सन्न मवेञ्जयम् २९
इत्युक्तोऽप्युत्तमानस्य गतो माहेश्वरो ष्वरः ।
बाणस्तु रथमारूढ प्रागाद्योत्सञ्जनार्दनम् ॥ ३० ॥
ततो पाहुसहस्रेण नानापुत्रधरोऽसुर ॥
सुमोष पैरमङ्गदो बाणाभक्रापुषे नृप ॥ ३१ ॥
तस्यास्ततोऽन्नाप्यसक्तुचक्रेण क्षुरनेमिना ।
विच्छेद भगयान्वाहृच्छाखा इष वनस्पतेः ॥ ३२ ॥
पाहुपु न्छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान्भव ॥
मक्तानुकंष्युपप्रग्य चक्रापुषमभापत ॥ ३३ ॥
श्रीशु उवाच—
सं हि प्रसन्न पर ज्योतिर्गुहं प्रदक्षिण वाच्यये ।

यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिष केवलम् ३४
नाभिर्नेमोऽभिर्गुहं सुमुरेशो
षौः शीर्षमाद्या मुतिरङ्घ्रिर्वी ।
चन्द्रो मनो यस्य हृगर्क आत्मा
अहं ममद्रो बठरं सुवेन्द्र ॥ ३५ ॥
रोमाणि यस्यौषधयोऽशुवाहाः
केशा विरिञ्चो धिपणा विसर्गः ।
प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मः
स वै मवान्युरूपो लोककन्त्य ॥ ३६ ॥
तवावतारोऽयमङ्गुष्ठधाम
न्धर्मस्य गुप्त्य अगतो मवाप ।
धर्मं च सर्वं भवताऽनुमाविता
विमावधामो सुवनानि सप्त ॥ ३७ ॥
समेक आद्यः पुरुषोऽद्वितीय
स्तुर्यं स्वहृत्पुत्रहेतुरीश ॥
प्रतीयसेऽपि यथाधिकारं
स्वमायथा सर्वगुणप्रसिद्धौ ॥ ३८ ॥
यथैव सूर्यं पिहितच्छायया स्वया
छायार्थं च रूपाणि च संचकास्ति ।
एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त
मात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ॥ ३९ ॥
यन्मायामोहितधियं पुत्रदारगृहादिषु ।
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता इन्निनार्णवे ॥ ४० ॥
देवदक्षमिमं लक्ष्म्या नृलोकमजितेन्द्रियम् ।
यो नात्रियेत तत्त्वादीं स शोष्यो ह्यात्मवञ्चकः ४१
यस्तां विष्टजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरम् ।
विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं धिपमप्यमूर्त्तं त्यजन् ॥ ४२ ॥
अहं ब्रह्माऽयं विष्टुषा मुनयश्चामलाशया ।
सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरम् ॥ ४३ ॥
त तां अगस्तिस्त्युदयान्तोहेतुं
समं प्रशान्तं सुहृदात्मदेवम् ।
अनन्यमश्च जगदात्मकेतुं
मवापधर्माय मज्जाम देवम् ॥ ४४ ॥

१ शीर अवेच्छया वर्तमानान् । २ शीर परिषं कुञ्चो
वाच्ययुषे ।

१ शीर त्रिपापातो । २ शीर सुहृदात्मदेवम् ।
३ शीर देव ।

अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती
मयाऽभयं दत्तममुष्य देव ।
संपाद्यतां तद्भवतः प्रसादो
यथा हि ते दैत्यपतौ प्रसादः ॥ ४५ ॥
श्रीभगवानुवाच—
यदात्थ भगवंस्त्वं नः करवाम प्रियं तव ।
भवतो यद्ववसितं तन्मे साध्वनुमोदितम् ॥४६॥
अवध्योऽयं ममाप्येष वैरोचनिसुतोऽसुरः ।
प्रहादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ॥४७
दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा वाहवो मया ।
सूदितं च वलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ॥४८॥
चत्वारोऽस्य भुजाः शिष्टा भविष्यन्त्यजरामराः ।

पार्षदमुख्यो भवतो नकुतश्चिद्भयोऽसुरः ॥ ४९ ॥
इति लब्ध्वाऽभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसाऽसुरः ।
प्राद्युम्निं रथमारोप्य संवध्वा समुपानयत् ॥५०॥
अक्षौहिण्या परिवृतं सुवासःसमलङ्कृतम् ।
सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥ ५१ ॥
स्वराजधानीं समलङ्कृतां ध्वजैः
सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वाराम् ।
विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्त्रिनै-
रभ्युद्यतः पौरसुहृद्भिजातिभिः ॥ ५२ ॥
य एवं कृष्णाविजयं शङ्करेण च संयुगम् ।
संस्मरेत्प्रातस्तथाय न तस्य स्यात्पराजयः ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

[त्रिजयध्वजीयपाठे वनवासगतान्पाण्डवान्द्रष्टु श्रीकृष्णस्य वनगमनं सुभद्रादीनामानयनं च ॥१॥] नृगोपाख्यानं ॥२॥

श्रीशुक उवाच—
[उपैविष्टं सुधर्मायां कदाचित्क्षत्रियैर्वृतम् ।
विज्ञापयद्वेत्रपाणिर्द्वास्थोऽभ्येत्य जनार्दनम् ॥१॥
शक्रप्रस्थाद्विजः कश्चिदागत्य द्वारि तिष्ठति ।
प्रवेशितव्यो वा देव नवेति यदुसत्तम ॥ २ ॥
प्रवेशयेति कृष्णेन द्वास्थेनोक्तेन सत्वरः ।
प्रवेशितः प्रणम्याह ब्राह्मणः पुरुषोत्तमम् ॥ ३ ॥
धर्मजो धार्तराष्ट्रेण मूढेनाधर्मचारिणा ।
अक्षैः पराजितो यातः सभार्यः सानुजो वनम् ४
ब्राह्मणेनोदितां वाणीमित्याकर्ण्य सुदुःश्रवाम् ।
क्रोधोद्विगमनास्तूर्णमुत्तस्थे हरिरासनात् ॥ ५ ॥
स रथं दारुकानीतमारुह्य सह सत्यया ।
महत्या सेनया सार्धं ययौ यत्र पृथासुताः ॥६॥

वने वसन्तं राजानं ब्राह्मणैः परिवारितम् ।
दृष्ट्वाऽनुशोचत्सुभृशं सानुजं यदुनन्दनः ॥ ७ ॥
व्यसनान्धनुभुक्तानि वर्णयित्वा परस्परम् ।
उपित्वा तत्र तां रात्रिं पाण्डवैः सह केशवः ॥८॥
हेतुवाक्यैः समाश्राय धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च यदुनन्दनः ॥ ९ ॥
पाञ्चालीं द्रौपदीं साध्वीं सत्यभामासमन्वितः ।
आश्रास्य ताननुज्ञाप्य ब्राह्मणांश्च सहस्रशः ॥१०॥
सुभद्रामभिमन्युं च रथमारोप्य माधवः ।
आजगाम वनाद्राजन्पुरीं द्वारवतीं प्रभुः ॥ ११ ॥
स प्रविश्य पुरीं दिव्यां पार्थविश्लेषदुर्मनाः ।
उवास पालयन्पृथ्वीं धर्मेणान्यांश्च कालयन् ॥१२॥
एकदोषवनं राजञ्जग्मुर्यदुकुमारकाः ।

१ वीर० भविष्यलजरामर । २ विज० सप्ताशीतितमो-
ऽयमध्यायः । तत्रादौ द्वादशश्लोकाश्चाधिका ।
भाग. ७३

१ वीर० सह वध्वा समानयत् । २ विज० अयं एतत्पु-
र्वश्चाध्यायौ न स्त ।

विहर्तुं साधप्रयुञ्जचारमानुगदादयः ॥ १ ॥
 क्रीडिता सुचिर तत्र विधिन्यन्त पिपासिता ।
 जलं निरुदके क्षुपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतम् ॥ २ ॥
 कृकलासं गिरिनिभ धीक्ष्य विक्षितमानसा ।
 तस्य चोद्वरणे यत्न वक्रुस्ते कृपयाञ्ज्विता ॥ ३ ॥
 धर्मवस्तान्तवै पाशैर्धृष्टा पतितममका ।
 नाशकृषन्समुद्रर्तुं कृष्णायाश्चक्षुः त्सुकाः ॥ ४ ॥
 तत्राऽऽत्वारविन्दाद्यो भगवान्विश्मभावनः ।
 धीक्ष्योऽह्वार वामेन त करेण स लीलया ॥ ५ ॥
 स उच्यमश्लोककरामिमृष्टो

विहाय सधः कृकलासरूपम् ।

संतप्तधामीकरधारवर्णः

स्वर्ग्युत्सालङ्करणांबरसङ्ग ॥ ६ ॥

[भूतो मुकुन्दस्य पदारविन्द
 ननाम मूर्धा पतितो धरण्याम्]

पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं
 बनेषु विख्यापयितुं मुकुन्दः ।

कस्त महाभाग धरेभ्यरूपो
 देवोऽयं त्वां गणयामि नूनम् ॥ ७ ॥

दृष्टामिमां वा कतमेन कर्मजा
 संप्रापितोऽस्यतदर्हः सुभद्र ।

आत्मानमाख्याहि विविस्सतां नो
 यन्मन्यसे नैः क्षममत्र वक्रुम् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच—

इति स राजा संपृष्टः कृष्णेनानन्तमूर्तिना ।

मौषध प्रणिपत्याह किरीटेनार्कधर्षसा ॥ ९ ॥

१ उच्यते । २ नीरुदके । ३ नीरुदके । ४ नीरुदके । ५ नीरुदके । ६ नीरुदके । ७ नीरुदके । ८ नीरुदके । ९ नीरुदके । १० नीरुदके । ११ नीरुदके । १२ नीरुदके । १३ नीरुदके । १४ नीरुदके । १५ नीरुदके । १६ नीरुदके । १७ नीरुदके । १८ नीरुदके । १९ नीरुदके । २० नीरुदके । २१ नीरुदके । २२ नीरुदके । २३ नीरुदके । २४ नीरुदके । २५ नीरुदके । २६ नीरुदके । २७ नीरुदके । २८ नीरुदके । २९ नीरुदके । ३० नीरुदके । ३१ नीरुदके । ३२ नीरुदके । ३३ नीरुदके । ३४ नीरुदके । ३५ नीरुदके । ३६ नीरुदके । ३७ नीरुदके । ३८ नीरुदके । ३९ नीरुदके । ४० नीरुदके । ४१ नीरुदके । ४२ नीरुदके । ४३ नीरुदके । ४४ नीरुदके । ४५ नीरुदके । ४६ नीरुदके । ४७ नीरुदके । ४८ नीरुदके । ४९ नीरुदके । ५० नीरुदके । ५१ नीरुदके । ५२ नीरुदके । ५३ नीरुदके । ५४ नीरुदके । ५५ नीरुदके । ५६ नीरुदके । ५७ नीरुदके । ५८ नीरुदके । ५९ नीरुदके । ६० नीरुदके । ६१ नीरुदके । ६२ नीरुदके । ६३ नीरुदके । ६४ नीरुदके । ६५ नीरुदके । ६६ नीरुदके । ६७ नीरुदके । ६८ नीरुदके । ६९ नीरुदके । ७० नीरुदके । ७१ नीरुदके । ७२ नीरुदके । ७३ नीरुदके । ७४ नीरुदके । ७५ नीरुदके । ७६ नीरुदके । ७७ नीरुदके । ७८ नीरुदके । ७९ नीरुदके । ८० नीरुदके । ८१ नीरुदके । ८२ नीरुदके । ८३ नीरुदके । ८४ नीरुदके । ८५ नीरुदके । ८६ नीरुदके । ८७ नीरुदके । ८८ नीरुदके । ८९ नीरुदके । ९० नीरुदके । ९१ नीरुदके । ९२ नीरुदके । ९३ नीरुदके । ९४ नीरुदके । ९५ नीरुदके । ९६ नीरुदके । ९७ नीरुदके । ९८ नीरुदके । ९९ नीरुदके । १०० नीरुदके ।

नृग उवाच—

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिदंस्वाकुतनय प्रभो ।

दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशम् १०

किं तु वेऽधिदित नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिण ।

कालेनाख्याहृतश्चो वक्ष्येऽपि तवाश्रमा ॥ ११ ॥

यावन्त्य सिक्ता भ्रूमेर्यावन्त्यो दिवि तारका ।

यावन्त्यो वर्षधाराश्च तावतीरर्दद स गा ॥ १२ ॥

पयस्विनीस्तस्मिन् श्रीलरूप

गुणोपपन्ना कपिला हेमेशुक्ती ।

न्यायार्जिता रूपस्सुराः सवत्सा

इन्दुलमालाभरणा ददौषहम् ॥ १३ ॥

खलङ्कतेभ्यो गुणशीलवन्म

सीदत्कुडुंभेभ्यः श्रतप्रतेभ्यः ।

तपःश्रुतमहावदान्यसम्भ

प्रादां युवभ्यो द्विलपुङ्गवेभ्यः ॥ १४ ॥

गोमूहिरण्यायतनाम्बहस्तिन

कन्याः सदासीस्तिलरूप्यव्याः ।

वासार्सि रत्नानि परिच्छदावधा

नितं च यद्वैभरितं च पूर्वम् ॥ १५ ॥

कस्यपिद्विजगृह्यस्य त्रया गौर्मम गोधने ।

संपृक्तोऽविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये १६

तां नीयमानां तस्वामी दृष्टोवाच भमेति तम् ।

भमेति प्रतिप्रासाह नृगो मे दत्तवानिति ॥ १७ ॥

विप्रौ विवदमानौ मामूचतुः स्वार्थसाधकौ ।

भवान्दाताऽप्यहर्तेति तच्छ्रुता मेऽभयद्वयम् ॥ १८ ॥

अनुनीतायुमौ विप्रौ धर्मकृच्छ्रगतेन वै ।

गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीयताम् १९

भवन्तावनुगृहीतां किङ्करस्याधिजानतः ।

सम्यग्दरतं मां कृच्छ्रात्पतन्तं निरभेऽशुचौ ॥ २० ॥

१ नीरुदके । २ नीरुदके । ३ नीरुदके । ४ नीरुदके । ५ नीरुदके । ६ नीरुदके । ७ नीरुदके । ८ नीरुदके । ९ नीरुदके । १० नीरुदके । ११ नीरुदके । १२ नीरुदके । १३ नीरुदके । १४ नीरुदके । १५ नीरुदके । १६ नीरुदके । १७ नीरुदके । १८ नीरुदके । १९ नीरुदके । २० नीरुदके । २१ नीरुदके । २२ नीरुदके । २३ नीरुदके । २४ नीरुदके । २५ नीरुदके । २६ नीरुदके । २७ नीरुदके । २८ नीरुदके । २९ नीरुदके । ३० नीरुदके । ३१ नीरुदके । ३२ नीरुदके । ३३ नीरुदके । ३४ नीरुदके । ३५ नीरुदके । ३६ नीरुदके । ३७ नीरुदके । ३८ नीरुदके । ३९ नीरुदके । ४० नीरुदके । ४१ नीरुदके । ४२ नीरुदके । ४३ नीरुदके । ४४ नीरुदके । ४५ नीरुदके । ४६ नीरुदके । ४७ नीरुदके । ४८ नीरुदके । ४९ नीरुदके । ५० नीरुदके । ५१ नीरुदके । ५२ नीरुदके । ५३ नीरुदके । ५४ नीरुदके । ५५ नीरुदके । ५६ नीरुदके । ५७ नीरुदके । ५८ नीरुदके । ५९ नीरुदके । ६० नीरुदके । ६१ नीरुदके । ६२ नीरुदके । ६३ नीरुदके । ६४ नीरुदके । ६५ नीरुदके । ६६ नीरुदके । ६७ नीरुदके । ६८ नीरुदके । ६९ नीरुदके । ७० नीरुदके । ७१ नीरुदके । ७२ नीरुदके । ७३ नीरुदके । ७४ नीरुदके । ७५ नीरुदके । ७६ नीरुदके । ७७ नीरुदके । ७८ नीरुदके । ७९ नीरुदके । ८० नीरुदके । ८१ नीरुदके । ८२ नीरुदके । ८३ नीरुदके । ८४ नीरुदके । ८५ नीरुदके । ८६ नीरुदके । ८७ नीरुदके । ८८ नीरुदके । ८९ नीरुदके । ९० नीरुदके । ९१ नीरुदके । ९२ नीरुदके । ९३ नीरुदके । ९४ नीरुदके । ९५ नीरुदके । ९६ नीरुदके । ९७ नीरुदके । ९८ नीरुदके । ९९ नीरुदके । १०० नीरुदके ।

नाहं प्रतीच्छे वै राजन्नित्युक्त्वा स्वाम्यपाक्रमत् ।
 नान्यद्भवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरो ययौ ॥२१॥
 [ततोहं कालयोगेन मृतः परममायया ।
 देवं दैववशात्नीतस्तद्दामि तवाग्रतः ॥ १ ॥]
 एतस्मिन्नन्तरे याम्यैर्दूतैर्नीतो यमक्षयम् ।
 यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते ॥ २२ ॥
 पूर्वं त्वमशुभं भुङ्क्ष्वे उताहो नृपते शुभम् ।
 नान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वतः २३
 पूर्वं देवाशुभं भुञ्ज इति प्राह पतेति सः ।
 तावदद्राक्षमात्मानं कृकलासं पतन्प्रभो ॥ २४ ॥
 ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केशव ।
 स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्संदर्शनार्थिनः २५
 सं तं कथं मम विभोऽक्षिर्पथः परात्मा-
 योगेश्वरैः श्रुतिदृशाऽमलहृद्विभाव्यः ।
 साक्षादधोक्षज उरुव्यसनान्धवुद्धेः
 स्यान्मेऽनुदृश्य इह यस्य भवापवर्गः ॥ २६ ॥
 देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम ।
 नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्यय ॥२७॥
 अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो ।
 यत्र कापि सत्तश्चेतो भूयान्मे तत्पदास्पदम् २८
 नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।
 कृष्णाय वासुदेवाय योगीनां पतये नमः ॥२९॥
 इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना ।
 अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत्पश्यतां नृणाम् ३०
 कृष्णः परिजनं प्राह भगवान्देवकीसुतः ।
 ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षयन् ॥३१॥
 दुर्जरं वत ब्रह्मसं भुक्तमग्नेर्मनागपि ।
 तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञामीश्वरमानिनाम् ३२
 नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ।

१ विज० नान्या । २ विज० नान्य गवा । ३ उभ०
 इदमर्थमधिक । ४ वीर० इदमर्थमधिक । ५ विज० भुक्ष्व ।
 ६ वीर० भवत । ७ विज० पश्य लोकाश्च । ८ उभ०
 पूर्वमेवाशुभ । ९ विज० तव स । १० विज० अय श्लोको
 नास्ति । ११ वीर० ऽक्षिगत । १२ वीर० शान्तेनुदृश्य
 इह पश्य । १३ उभ० यातु । १४ विज० गोपाना पतये ।

ब्रह्मसं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ॥३३॥
 हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरद्भिः प्रशाम्यति ।
 कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ॥ ३४ ॥
 ब्रह्मसं दुरनुज्ञातं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुपम् ।
 प्रसह्यं तु बलाद्भुक्तं दशपूर्वान्दशापरान् ॥ ३५ ॥
 राजानो राजलक्ष्म्यान्धा नात्मपातं विचक्षते ।
 निरयं येऽभिमन्यन्ते ब्रह्मसं साधु वालिशाः ३६
 गृह्णन्ति यावतः पांसून् क्रन्दतामश्रुविन्दवः ।
 विप्राणां हतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुंबिनाम् ३७
 राजानो राजकुल्याश्च तावतोऽब्दान्निरङ्कुशाः ।
 कुंभीपाकेषु पच्यन्ते ब्रह्मदायापहारिणः ॥ ३८ ॥
 स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच्च यः ।
 पट्टिर्वर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥३९॥
 न मे ब्रह्मधनं भूयाद्यद्दृष्ट्वाऽल्पायुषो नराः ।
 पराजिताऽयुता राज्याद्भवन्त्युद्वेजिनोऽहयः ४० ॥
 विप्रं कृतागसमपि नैव द्रुह्यत मामकाः ।
 घ्नन्तं बहु शपन्तं वा नमस्कुरुत नित्यशः ॥४१॥
 यथाऽहं प्रणमे विप्राननुकालं समाहितः ।
 तथा नमत यूयं च योऽन्यथा मे स दण्डभाक् ४२
 ब्राह्मणार्थो ह्यपहतो हर्तारं पातयत्यधः ।
 अजानन्तमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥ ४३ ॥
 एवं विश्राव्य भगवान्मुकुन्दो द्वारकौकसः ।
 पावनः सर्वलोकानां विवेश निजमन्दिरम् ॥४४॥
 [श्रीशुक उवाच—
 सद्भिः समागमो राजन्कदाचिन्नाफलो भवेत् ।
 विमुक्तो नरकाद्राजा नृगः साधुसमागमात् ॥१॥
 साधूनां दर्शनं स्पर्शः कीर्तनं स्मरणं तथा ।
 तीर्थानामिव पुण्यानां सर्वमेव हि पावनम् ॥२॥

१ विज० प्रतिनिधि । २ उभ० मत्तारमक्षिरद्भि ।
 ३ विज० प्रसह्याति । ४ विज० राजलक्ष्म्याश्च । ५ उभ०
 प्रचक्षते । ६ विज० निरय । ७ उभ० स्वदतामश्रु । ८ विज०
 वित्ताना । ९ वीर० कुंभीपाकेन पच्यन्ते । विज० नरके तु
 विपच्यन्ते । १० विज० यजग्ध्वा । ११ विज० क्ष्युता
 स्थाना । १२ वीर० त्युद्वेजिनो वयं । विज० त्युद्वेजिता नृपा ।
 १३ विज० विप्रा सर्वकाल । १४ वीर० एतद्विश्राव्य ।
 १५ वीर० भूताना । १६ विज० त्रय श्लोका अधिका ।

एतच्छ्रुत्वा तया सन्तः सदोपास्याः परन्तप ।

ब्रह्मस्य नैव हर्तव्यं यदीच्छसि परां गतिम् ॥३॥]

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उचरार्धे चतुर्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मरामस्य गन्धर्गोऽस्मान्मम ॥ १ ॥ काशिन्याकर्षणम् ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

बलमद्रः कुरुभ्रेष्ट भगवाद्भ्रमाम्बितः ।
 सुहृदिदृष्टुक्तकण्ठ प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ १ ॥
 परिष्वक्तभिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च ।
 रामोऽभिवाद्य पितरावाप्तीभिर्मिनन्दितः ॥ २ ॥
 धिरं न पाहि दाशार्हं साजुषो जगदीश्वर ।
 इत्यारोप्याङ्गमालिङ्ग नेत्रैः सिपिचतुर्जलैः ॥ ३ ॥
 गोपद्वारं विधिवद्यविष्टैरभिवन्दितः ।
 यथावयो यथासस्य यथासंबन्धमात्मनः ॥ ४ ॥
 समुपेत्याद्य गोपालान्हास्यहस्तप्रदाविभिः ।
 विश्रान्तं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्पुपागताः ॥ ५ ॥
 पूष्टोऽधानामयं खेषु प्रेमगद्गदया गिरा ।
 कृष्णे कमलपत्राद्ये संभस्ताखिलराषसः ॥ ६ ॥
 कश्चिन्नो बान्धवा राम सर्वे हृष्टलमासते ।
 कश्चित्सरथ नो राम युयं दारसुतान्विताः ॥ ७ ॥
 दिष्ट्या कंसो ह्य पापो दिष्ट्या मुक्ताः सुहृजनाः ।
 निहृत्य निर्जित्य रीपुन्दिष्ट्या दुर्गं समाभिताः ८
 गोप्सो हसन्त्यः पप्रच्छुः रामसन्दर्शनाहताः ।
 कश्चिदात्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनपङ्कमः ॥ ९ ॥
 कश्चित्सरति वा धूम्रनितरं मातरं च सः ।
 औपसौ मातरं ब्रह्मं सकृदप्यागमिष्यति ।
 अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाद्भज ॥ १० ॥
 मातरं पितरं भ्रातृन्पत्नीन्पुत्रान्स्वसुररिपि ।
 मर्दये वैहिम दाशार्हं दुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो ११

ता न सद्य परित्यज्य गतः संछिन्नसौहृदः ।
 कथं नु तादृशं स्त्रीभिर्न भद्दीयेत मापितम् ॥१२॥
 कथं नु गृह्णन्त्यनवसितात्मनो
 वच कृतमस्य भुषां पुरस्त्रिय ।
 गृह्णन्ति वै शिप्रकथस्य सुन्दर
 भितावलोकोच्छ्रसितसारातुरा ॥ १३ ॥
 किं नस्तत्कथया गोप्यं कथां कथयतापरा ।
 यात्यस्मामिर्बिना कालो यदि तस्य तथैव न १४
 इति ब्रह्मसिद्धं शैरेऽस्त्रियं चारु धीक्षितम् ।
 गर्ति प्रेमपरिष्वङ्गं स्मरन्त्यो रुद्रुः स्त्रियः ॥१५॥
 सङ्घर्षणस्तां कृष्णस्य संदेशैर्द्वयगमैः ।
 सान्त्वयामास भगवाभानाञ्जुनयकोविदः ॥१६॥
 द्रौ मासौ तत्र चावात्सीन्मधुं माघवमेव च ।
 रामः धृपासु भगवान्गोपीनां रतिमावहन् ॥१७॥
 पूर्णचन्द्रकलामृष्टे कौमुदीगन्धवायुना ।
 यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्हृतः ॥ १८ ॥
 बरुभप्रेषिता देवी वाक्प्री गृहकोटरात् ।
 पतन्ती तद्वनं सर्वं स्वगन्धेनाध्यवासयत् ॥१९॥
 तं गन्धं मधुघाराया बायुनोपहृतं बल ।
 आभ्रायोपगतस्तत्र रल्लनाभि समं पपौ ॥२०॥
 उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः ।
 पनेषु ब्यधरस्त्रीषो मंदेविहसलोचनः ॥ २१ ॥
 [उपगीयमान उद्गायन्वनिताशोभिमण्डले ।
 रेमे करेण्युषेषु माहेन्द्र इव वारधः ॥ १ ॥

१ रामः कथयति । २ मित्रं तमुपेक्षाय । ३ शीघ्रं
 पर्पुपागताः । ४ शीघ्रं शुकं वाचामर्षं । मित्रं पूष्टयाकथ
 यत्तथैव । ५ तस्य इत्यर्थे तासि । ६ शीघ्रं इत्यर्थेऽप्या

१ मित्रं सतापीठितमोऽध्यायः ॥६५॥ २ मित्रं मुखा
 ३ मित्रं । ४ मित्रं इत्यर्थे । ५ मित्रं शीघ्रं इत्यर्थे ।

नेदुर्दुन्दुभयो व्योम्नि ववृषुः कुसुमैर्मुदा ।
 गन्धर्वा मुनयो रामं तद्वीर्यैरीडिरे मुदा ॥ २ ॥]
 स्रग्व्येककुण्डलो मत्तो वैजयन्त्या च मालया ।
 विभ्रत्सितमुखाम्भोजं खेदप्रालेयभूपितम् ॥ २२ ॥
 स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः ।
 निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः ।
 अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्षह ॥ २३ ॥
 पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि मयाऽऽहुता ।
 नेष्ये त्वां लाङ्गलाग्रेण शतधा कामचारिणीम् २४
 एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् ।
 उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ॥ २५ ॥
 रामराम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् ।
 यस्यैकांशेन विधृता जगती जगतः पते ॥ २६ ॥

परं भावं भगवतो भगवन्मामजानतीम् ।
 मोक्तुमर्हसि विश्वात्मन्प्रपन्नां भक्तवत्सल ॥ २७ ॥
 ततो व्यमुञ्चद्यमुनां याचितो भगवान्बलः ।
 विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराद् ॥ २८ ॥
 कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णायासितांबरे ।
 भूषणानि महार्हाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजं २९
 वसिला वाससी नीले मालामामुच्य काञ्चनीम् ।
 रेजे खलङ्कृती लिप्तो माहेन्द्र इव वारणः ॥ ३० ॥
 अद्यापि दृश्यते राजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना ।
 बलस्यानन्तवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥ ३१ ॥
 एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे ।
 रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोपिताम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

[विजयध्वजीयपाठे पौण्ड्रकवासुदेवस्योत्पत्तिकथन ॥ १ ॥] श्रीकृष्णेन पौण्ड्रकवध. सुदक्षिणवधश्च ॥ २ ॥

[श्रीशुक उवाच—

पौण्ड्रको नाम राजा वै तस्मिन्काले कुरुद्वह ।
 द्वारकां वृष्णिनिलयां निरुध्य बहुसैनिकः ॥ १ ॥
 अर्दयामास कृष्णेन विदित्वा रहितां निशि ।
 तं कामपालः शैनेयो वसुदेवोद्ववादयः ॥ २ ॥
 उग्रसेनश्च कौरव्य ये चान्ये यदुपुङ्गवाः ।
 अर्पयामासुरायान्तं कालयोग्यमिवातिथिम् ॥ ३ ॥
 राजोवाच—
 कश्चासौ पौण्ड्रको नाम कस्मिन्देशे महीपतिः ।
 कस्य वा तनयो-ब्रह्मन्सर्वमेतद्वदस्व मे ॥ ४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 अपुत्रः काशिराजो वै कन्यां सुतनुसंज्ञिताम् ।
 प्रायच्छद्वसुदेवाय राज्यशुल्कां कुरुद्वह ॥ ५ ॥

तत्र जज्ञे महाबाहुर्दिवाकरसमद्युतिः ।
 कुमारः पौण्ड्रको नाम बलवीर्यमदान्वितः ॥ ६ ॥
 वसुदेवसुतत्वाच्च वासुदेवेति शब्दितः ।
 जाते तस्मिन्महाराजो वसुदेवो महाद्युतिः ॥ ७ ॥
 राज्यं तस्मिन्समारोप्य सकोशबलवाहनम् ।
 उवाह कंसावरजां देवकीं देवतोपमाम् ॥ ८ ॥
 निरुद्धो भोजराजेन कंसेनानकदुन्दुभिः ।
 कदाचिदपि न प्रायात्करवीरपुरीमपि ॥ ९ ॥
 असह्यं मातृसापत्न्यमभ्रातृत्वं तथाऽऽत्मनः ।
 स्मरमाणः स काशीशो यदूनुद्विजतेऽनिशम् १०
 स कृष्णरहितां श्रुत्वा समेत्य द्वारकां निशि ।
 विमृद्य बलभद्रेण शैनेयेनापि निर्जितः ॥ ११ ॥
 निहतानेकसाहस्रहयकुञ्जरसैनिकः ।

१ उभ० अयमेक श्लोकोऽधिक । २ विज० शुभैककुण्डलो ।
 ३ विज० एते पञ्चदश श्लोका अधिका ।

१ विज० विचित्राणि । २ उभ० कान्तिमतीं स्रज ।
 ३ विज० माधाय । ४ विज० लङ्कृतस्ताभिर्माहेन्द्र । ५ विज०
 अष्टांगीतितमोऽध्याय ॥ ६६ ॥

इति क्षिप्वा शितैर्वाणैर्विरथीकृत्य पौण्ड्रकम् ।
 शिरोऽर्ध्वश्रद्धाङ्गेन वज्रेणेन्द्रो यथा गिरः ॥२१॥
 तथा काशिपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभिः ।
 न्यपातयत्काशिपुर्या पद्मकोशमिवानिलः ॥२२॥
 एवं मत्सरिणं हत्वा पौण्ड्रकं ससखं हरिः ।
 द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गायमानकथामृतः ॥ २३ ॥
 सै नित्यं भगवद्धानप्रध्वस्ताखिलबन्धनः ।
 विभ्राणश्च हरे राजन्स्वरूपं तन्मयोऽभवत् ॥२४॥
 शिरः पतितमालोक्य राजद्वारै सकुण्डलम् ।
 किमिदं कस्य वा वक्रमिति संशयिरे जनाः २५
 राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रवान्धवाः ।
 पौराश्च हा हता राजन्नाथनाथेति प्रारूढन् २६
 सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः ।
 निहत्य पितृहन्तारं यास्याभ्यपचितिं पितुः ॥२७॥
 इत्यात्मनाऽभिसन्धाय सोपाध्यायो महेश्वरम् ।
 सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना ॥ २८ ॥
 प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै वरमदाद्भवः ।
 पितृहन्तृवधोपायं स चत्रे वरमीप्सितम् ॥ २९ ॥
 दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सैममृत्विजम् ।
 अभिचारविधानेन सचाग्निः प्रमथैर्वृतः ॥ ३० ॥
 साधयिष्यति संकल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजितः ।
 इत्यादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायाभिचरन्व्रती ॥३१॥
 ततोऽग्निरुत्थितः कुण्डान्मूर्तिमानतिभीषणः ।
 तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरङ्गरोद्गारिलोचनः ॥ ३२ ॥
 दंष्ट्रोऽभ्युत्थितोऽदण्डकठोरास्यः स्वजिह्वया ।
 आलिहन्त्यकिणी नैग्रो विधुन्वस्त्रिशिखं ज्वलत् ३२
 पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कंपयन्वनीतलम् ।

सोऽभ्यधावदृत्तो भूतैर्द्वारकां प्रदहन्दिशः ॥३४॥
 तमाभिचारदहनमायान्तं द्वारकौकसः ।
 विलोक्य तत्रसुः सर्वे वनदाहे मृगा यथा ॥३५॥
 अक्षैः सभायां क्रीडन्तं भगवन्तं भयातुराः ।
 त्राहित्राहि त्रिलोकेश बह्वैः प्रदहतः पुरम् ॥३६॥
 श्रुत्वा तज्जनवैक्यं दृष्ट्वा स्वानां च साध्वसम् ।
 शरण्यः संप्रहस्याह माभैष्टेत्यवितास्म्यहम् ॥३७॥
 सर्वस्यान्तर्वहिः सार्क्षी कृत्यां माहेश्वरीं विभुः ।
 विज्ञाय तद्विधातार्थं पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् ३८
 तत्सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं
 जाञ्चल्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।
 स्वतेजसा खं ककुभोऽथ रोदसी
 चक्रं मुकुन्दास्त्रमथाग्निमार्दयत् ॥ ३९ ॥
 कृत्यानलः प्रतिहतः स रथाङ्गपाणे-
 रस्त्रौजसा स नृप भयमुखो निवृत्तः ।
 वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं
 सैल्लिज्जनं समदहत्सकृतोऽभिचारः ॥ ४० ॥
 चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं “
 वाराणसीं सादृसभालयापणाम् ।
 सगोपुराट्टालककोष्ठसंकुलः
 सकोशहस्त्यश्वरथान्नशालाम् ॥ ४१ ॥
 दग्ध्वा वाराणसीं सर्वा विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् ।
 भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥४२॥
 य एनं श्रावयेन्मर्त्य उत्तमश्लोकविक्रमम् ।
 समाहितो वा शृणुयात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४३॥
 [तां वृभौ सर्वपापेभ्यो ब्रह्महत्यादिभिर्नृप ।
 विमुच्य देहावसाने विष्णुलोकं प्रयास्यतः ॥१॥]

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पदंष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

१ विज० ऽहरद्रथा । २ विज० अय श्लोको नास्ति ।
 ३ उभ० राजद्वारि । ४ विज० ल्युपाद्रवन् । ५ वीर० विविके ।
 ६ वीर० परमेश्वरं । ७ वीर० सम्यगृत्विज । विज० सह
 ऋत्विज । ८ वीर० चरन्कुधी । विज० चरन्प । ९ विज०
 रके । १० उभ० न्धरणीतलं ।

१ विज० सोऽथ । २ वीर० प्रसन्मुकुन्दा । विज० चक्रं
 मुकुन्दस्य झटिल्यपूरयत् । ३ वीर० सात्तेजसा नृप । ४ विज०
 सनिर्जित । ५ विज० तोरणा । ६ विज० वरुधमन्दिरा ।
 ७ उभ० य एतच्छ्राव । ८ वीर० चेष्टितम् । ९ विज० एक,
 श्लोकोऽधिकः । १० विज० एकौनसत्तितमोऽध्यायः ॥६९॥

सप्तपष्टितमोऽध्याय ॥ ६७ ॥

रामेण द्विविधवधः ॥ १ ॥

राजोवाच—

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः ।
 अनन्तसाध्रमेयस्य यदन्वत्कृतवान्प्रभुम् ॥ १ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 नरकस्य सखा कश्चिद्विदो नाम वानरः ।
 सुग्रीवसचिवः सोऽप्य भ्राता मैन्दस्य धीर्यवान् २
 सस्युः सोऽप्यचितिं कुर्वन्वानरो राष्ट्रभिष्टवम् ।
 पुरप्रामाकरान्वोपानदहृद्भिक्षुस्तृजन् ॥ ३ ॥
 कश्चित्त शैलानुत्पात्र्य तैर्देशान्समचूर्णयत् ।
 आनर्तान्मुतरामेषं यत्राऽऽप्तेऽमिषैर्हा हरिः ॥४॥
 कश्चित्समुद्रमध्यस्यो दोर्भ्यांमुत्क्षिप्य तललम् ।
 देशाभागायुतप्राणो वेलाकूलानमञ्जयत् ॥ ५ ॥
 आभमानृपिभूस्त्वानां कृत्वा ममेषनस्पतीन् ।
 अदृपयञ्जन्सूत्रैरप्रीनैतानिफान्धल ॥ ६ ॥
 पुरुषान्योपितो ह्यः स्नासुद्रोणीगुहासु सः ।
 निक्षिप्य चाप्येवाञ्जैलेः पेशस्कारिव क्रीटकम् ७
 एव देशान्विप्रकुर्वन्दूपमंश्च कुलक्षियः ।
 श्रुत्वा सुललितं गीतं गिरिं रैवतक ययौ ॥ ८ ॥
 तत्रापश्यद्यदुपतिं राम पुष्करमालिनम् ।
 सुदर्शनीयसर्वाङ्ग ललनायुषमप्यगम् ॥ ९ ॥
 गायन्तं वार्द्ध्नीं पीत्वा मदपिह्लललोचनम् ।
 विभ्राजमानं धनुषा प्रमिभमिव धारणम् ॥१०॥
 दुष्टं शास्त्रामृगं शास्त्रामारुढं कपयन्नुमान् ।
 चक्रे किलकिलाशब्दमात्मानं संप्रदर्शयन् ॥११॥
 तस्य धार्ढ्यं कपेर्धीस्य तदभ्यो ज्ञातिधापला ।
 हास्यप्रिया विजहसुर्बलदेषपरिग्रहा ॥ १२ ॥
 ता हेलयामास कपिर्भूषैः संभ्रुखादिभिः ।

दर्शयन्त्वगुद तासां रामस्य च निरीक्षत ॥१३॥
 त प्राण्या प्राहरत्कुन्दो षल प्रहरतां वरः ।
 स वञ्चयित्वा प्राषाण मदिराकलघं कपि ॥१४॥
 गृहीत्वा हेलयामास धूर्तस्त कोपयन्ईसन् ।
 निर्भिद्य कलघं दुष्टो वासांसास्फालयद्गलम् १५
 कदर्याकृत्य षलवान्विप्रचक्रे मदोद्धतः ।
 तं तैसाधिनयं दृष्ट्वा देशांश्च तदुपहृतवान् ॥१६॥
 कुन्दो मुसलमादद्य हलं चारिजिषांसया ।
 द्विविदोऽपि महाधीर्यं शैलमुषम्य पाणिना १७
 अम्येत्य तरसा तेन षल मूर्धन्यताडयत् ।
 तं तु सङ्कर्षणो भूमिं पतन्त्यमचेलो यथा ॥ १८ ॥
 प्रतिजग्राह षलवान्मुनन्देनाहैनद्य तम् ।
 मुसलाहृतमस्तिष्को विरेजे रक्तधारया ॥ १९ ॥
 गिरिर्यथा गौरिकया प्रहारं ननुचिन्तयन् ।
 पुनरन्य समुत्क्षिप्य कृत्वा निष्प्रभोजसा ॥२०॥
 तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तं षलः शतधाऽञ्जिनत् ।
 तैतोऽप्येन रुषा जने तं चापि शतधाऽञ्जिनत् २१
 एवं युष्मन्मगवता मधे मधे पुनः पुनः ।
 आकृप्य सर्वतो वृक्षाभिर्हृद्यमकरोद्भनम् ॥ २२ ॥
 ततोऽभ्रुच्छिलार्षं षलस्योपर्यमपितं ।
 तत्सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुध ॥२३॥
 स बाहू वालसंकाशौ मुष्टीकृत्य कपीभरः ।
 आसाद्य रोहिणीयुत्र सौभ्यां वधस्वरुक्जत् ॥२४॥
 यादवेन्द्रोऽपि त दोर्भ्यां त्यक्त्वा मुसललाङ्गले ।
 जत्राथम्पर्यभत्कुन्दः सोऽप्यतद्वधिर वमन् ॥२५॥

१ मित्र अनन्तसाध्रः (६९) एकोनवसष्टितमोऽध्यायः ।
 २ मित्र मेसः । ३ मित्र शत्रुहा । ४ जम शत्रुहा ।
 ५ गौर मधः । ६ धम प्यवाच्यः । ७ मित्र तं वेत्तं
 निपुणैः चर्षयन् । ८ मित्र मधिरः । ९ मित्र चापः ।

१ मित्र मूर्धः । २ गौर एतो वासांसाऽप्य योपिता ।
 ३ मित्र तस्याप्यमिव दृष्ट्वा । ४ मित्र श्रेष्ठः । ५ मित्र
 मधः इया । ६ मित्र म्मुपैना । ७ मित्र बाहलवः ।
 ८ मित्र मानचिन्तयत् । ९ मित्र उग्रजः । १ गौर
 ततोऽप्यं तस्मुत्पात्र्य । मित्र ततोऽप्यमुत्पात्र्य जने ।
 ११ मित्र दोर्भ्यां ।

चकंपे तेन पतता सैटङ्कः सवनस्पतिः ।
पर्वतैः कुरुशार्दूल वायुना नौरिवांभसि ॥ २६ ॥
जयशब्दो नमःशब्दः साधुसाध्विति चांवरे ।

सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत्कुसुमवर्षिणाम् ॥२७॥
एवं निहत्य द्विविदं जगद्व्यतिकरावहम् ।
संस्तूयमानो भगवाञ्जनैः स्वपुरमाविशत् ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे सप्तपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

स्वयंवरस्था दुर्योधनपुत्रीं लक्ष्मणा हतवतो जांबवतीपुत्रस्य सांबस्य कौरवैर्वन्धन ॥ १ ॥ तन्मोचनार्थं गतेन रामेण गङ्गायां पातयितु लाङ्गलाग्रेण गजाह्वयविकर्षण ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

दुर्योधनसुतां राजलक्ष्मणां समितिञ्जयः ।
स्वयंवरस्थामहरत्सांबो जांबवतीसुतः ॥ १ ॥
कौरवाः कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्भकः ।
कदर्थीकृत्य नः कन्यामकामामहरद्वलात् ॥ २ ॥
वधीतेमं दुर्विनीतं किं करिष्यन्ति वृष्णयः ।
येऽस्मत्प्रसादोपचितां दत्तां नो भुञ्जते महीम् ३
निगृहीतं सुतं श्रुत्वा यद्येष्यन्तीह वृष्णयः ।
मग्नदर्पाः शमं यान्ति प्रार्णा इव सुसंयताः ॥४॥
इति कर्णः शलो भूरिर्यज्ञकेतुः सुयोधनः ।
सांबमारेभिरे वद्धुं कुरुवृद्धानुमोदिताः ॥ ५ ॥
दृष्ट्वाऽनुधावतः सांबो धार्तराष्ट्रान्महारथः ।
प्रगृह्य रुचिरं चापं तस्थौ सिंह इवैकलः ॥ ६ ॥
तं ते जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेति भाषिणः ।
आसाद्य धन्विनो वाणैः कर्णाग्रण्यः समाकिरन् ७
सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनन्दनः ।
नामृष्यत्तर्दचिन्त्यार्भः सिंहः क्षुद्रमृगैरिव ॥८॥

विस्फूर्ज्य रुचिरं चापं सर्वान्विव्याध सायकैः ।
कर्णादीन्पङ्कथान्वीरस्तावद्भिर्युगपत्पृथक् ॥ ९ ॥
चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् ।
रथिनश्च महेष्वासांस्तस्य तत्तेऽभ्यपूजयन् ॥१०॥
तं तु ते विरथं चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् ।
एकस्तु सारथिं जग्ने चिच्छेदान्यः शरासनम् ११
तं वैद्ध्वा विरथीकृत्य कृच्छ्रेण कुरवो युधि ।
कुमारं स्वस्य कन्यां च स्वपुरं जयिनोऽविशन् १२
तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन्सञ्जातमन्यवः ।
कुरून्प्रत्युद्यमं चक्रुरग्रसेनप्रचोदिताः ॥ १३ ॥
सान्त्वयित्वा तु तान्रामः सर्नद्वान्वृष्णिपुङ्गवान् ।
नैच्छत्कुरूणां वृष्णीनां कलिं कलिमलापहः ॥ १४
जगाम हास्तिनपुरं रथेनाऽऽदित्यवर्चसा ।
ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृत्तश्चन्द्र इव ग्रहैः ॥ १५ ॥
गत्वा गजाह्वयं रामो बाह्योपवनमास्थितः ।
उद्धवं प्रेषयामास धृतराष्ट्रं बुभुत्सया ॥ १६ ॥
सोऽभिवन्धांविंकापुत्रं भीष्मं द्रोणं च ब्राह्मिकम् ।
दुर्योधनं च विधिवद्राममागतमब्रवीत् ॥ १७ ॥
तेऽत्तिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्तं रामं सुहृत्तमम् ।
तमर्चयित्वाऽभिययुः सर्वे मङ्गलपाणयः ॥ १८ ॥

१ उभ० सकण्टकवनस्पति । २ विज० पर्वतो वृष ।
वीर० सर्वत कुरु । ३ विज० अयमध्याय ९० तथा
वर्तते । ४ विज० कुरव । ५ वीर० प्रतापोप । ६ विज०
शीर्षदन्ता इवाह्वय । ७ विज० इति कर्णं समालोक्य
भूरिश्रवसुयोधनौ । स दु शासनगान्धारौ दुर्मन्त्रैकान्तशी-
लिनौ । एतेऽतिक्रम्य विदुरं गान्धारीं च यशस्विनीं ।
८ विज० कुरुवृद्धैरसङ्गता । ९ विज० कर्णमुख्या ।
१० वीर० सोभिविद्ध । विज० सोतिवद्ध । ११ विज० तत्प-
रिभव दण्डाहत इवोरग ।

भाग. ७४

१ विज० एकोनवतितमोऽध्याय ॥ ८९ ॥ २ विज०
न्सहयाप्रण्यास्तावद्भि । ३ उभ० प्वासास्तस्य । ४ वीर० त
तथा विरथीकृत्य । विज० ते तथा विरथं कृत्वा । ५ विज०
गृह्य । ६ विज० सकुब्धान् । ७ विज० कलहशङ्कित ।
८ वीर० राजस्तेषा । विज० धृतराष्ट्राय शान्तये ।

त संगम्य ययान्यायं गामर्षं च न्यवेदयन् ।
 तेषां ये तत्प्रभावज्ञाः प्रणोमुः शिरसा बलम् १९
 बन्धून्कृच्छलिनं भुक्त्वा पृष्ठा शिवमनामयम् ।
 परस्परमघो रामो वभापेऽविक्रमं वच ॥ २० ॥
 उग्रसेनं शिवीश्रेष्ठो यद् आह्नापयत्प्रभुम् ।
 तदव्यग्रधियं भुक्त्वा कुरुष्व माऽधिलक्षितम् २१
 ययस्यं बहवस्तेकं जित्वाऽश्वमेधेन धार्मिकम् ।
 अश्वमेधीनां यत्न्युष्ये बधूनामैक्यकाम्बया ॥२२॥
 वीर्यशौर्यबलोद्भद्रमात्मशक्तिसमं वच ॥
 कुरवो बलदेवस्य निष्कम्पोऽयुः प्रकीर्षिता ॥२३॥
 अहो महश्चित्रमिदं कालगत्या दुरत्यया ।
 मारुकुष्ठस्युपासनं द्विरो मुकुटसेवितैश्च ॥ २४ ॥
 एते यौनेर्न संबद्धाः सहस्रध्यासनाश्रनाः ।
 वृष्यायस्तुल्यतां नीता अश्वत्थानुपासनाः ॥२५॥
 चामरव्यञ्जने शङ्खमातपत्रं च पाण्डुरम् ।
 किरीटमासनं शय्यां मुञ्चन्त्यसदुपेक्षया ॥२६॥
 अलं यद्नां नरदेवलाञ्छनैर्
 दातुः प्रतीपैः फणिनामिवाश्रुतम् ।
 येऽर्शस्त्रसादोपचिता हि बादवा
 आह्नापयन्त्यथ गतत्रया वत ॥ २७ ॥
 कथमिन्द्रोऽपि कुरुमिर्माप्सद्रोणाशुनादिभि ।
 अदत्तमेव कन्वीत सिंहप्रलमिवोरण ॥ २८ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 अन्वधं घुर्धियोद्भद्रमदाले मरुतर्षम ।
 आभाष्य रामं दुर्वाप्यमसम्याः पुरमाविक्षन् २९
 दृष्ट्वा कुरुणां दौःशील्यं भुक्त्वाऽप्यार्ष्यानि चाच्युतः
 अवोचत्कोपसंरन्धो दुप्रेक्ष्यः प्रहसन्मुहुः ॥३०॥
 नूनं नानामदोद्भदाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधवाः ।
 तेषां हि प्रथमो दण्डः पशुनां सगुहो यया ३१

१ शिरः २ घुर्धियो ३ अदाले ४ मरुतर्षम ५ आभाष्य ६ रामं ७ दुर्वाप्यमसम्याः ८ पुरमाविक्षन् ९ दृष्ट्वा १० कुरुणां ११ दौःशील्यं १२ भुक्त्वा १३ अप्यार्ष्यानि १४ चाच्युतः १५ अवोचत् १६ कोपसंरन्धो १७ दुप्रेक्ष्यः १८ प्रहसन् १९ मुहुः २० नूनं २१ नानामदोद्भदाः २२ शान्तिं २३ नेच्छन्त्यसाधवाः २४ तेषां २५ हि २६ प्रथमो २७ दण्डः २८ पशुनां २९ सगुहो ३० यया ३१

अहो यद्दन्तुसंरन्ध्वान्कृष्ण ष कृपितं शनैः ।
 सान्त्वयित्वाऽहमेतेषां धममिच्छामिहागत ॥३२॥
 त इमे मन्दमतयं कलहाभिरता खलाः ।
 तं मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽभुवन् ॥ ३३
 नोग्रसेनः किल सिद्धमूर्धोऽवृष्णन्वकेसर ॥
 शक्रादयो लोकपाला यस्मादेक्षानुवर्तिन ॥३४॥
 सुषर्माऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽपराक्षिय ।
 आनीय सुष्यते सोऽसौ न किलाध्यासनाहणः ३५
 यस्य पादयुगं साक्षाच्छ्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी ।
 स नार्हति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ॥ ३६
 यस्मान्निपह्वजरजोऽखिललोकपालैर्
 मौल्यधर्मैर्धृतमुपासितवीर्यवीर्यम् ।
 प्रभा मवोऽहमपि यस्य कलाः कैलासाः
 श्रीशोद्वेदम धिरमस्य नृपासनं क ॥ ३७ ॥
 मुञ्जैते कुरुमिर्दत्तं मूलखण्डं वृष्णयेः किल ।
 उपानहं किल वय स्वयं तु कुरवः शिरः ॥३८॥
 अहो ऐश्वर्यमपानां मषानामिव मानिनाम् ।
 असंबद्धा गिरो रुद्राः कः सहेतानुष्वासिता ३९
 अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षित ॥
 गृहीत्वा हलमुचखौ दहशिव जगद्वयम् ॥४०॥
 लाङ्गलाग्रेष नगरमुद्विदार्य गजाह्वयम् ।
 विचर्क्य स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ॥ ४१ ॥
 अलपानमिवाघूर्णं गङ्गायां नगरं पतत् ।
 आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जावतसंभ्रमा ॥४२॥
 एमेव शरणं जग्मुः सङ्कुटुम्बा जिबीधिपव ।
 सलस्मणं पुरस्कृत्य तां वं प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥ ४३
 राम रामाखिलाधार प्रमाथं न विदाम ते ।
 मृदानां नः कुपुदीनां धनुर्महस्यतिक्रमम् ॥४४॥
 सित्युत्पप्यप्ययानां समेको हेतुनिराभयः ।
 लोकान्क्रीडनफानीय श्रीर्बलस्ते वदन्ति हि ॥४५॥

१ अहो २ यद्दन्तुसंरन्ध्वान्कृष्ण ३ ष कृपितं ४ शनैः ५ सान्त्वयित्वा ६ अहमेतेषां ७ धममिच्छामिहागत ८ ॥३२॥ ९ त इमे १० मन्दमतयं ११ कलहाभिरता १२ खलाः १३ तं १४ मामवज्ञाय १५ मुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽभुवन् १६ ॥ ३३ १७ नोग्रसेनः १८ किल १९ सिद्धमूर्धोऽवृष्णन्वकेसर २० ॥ ३४ २१ शक्रादयो २२ लोकपाला २३ यस्मादेक्षानुवर्तिन २४ ॥३४॥ २५ सुषर्माऽऽक्रम्यते २६ येन २७ पारिजातोऽपराक्षिय २८ आनीय २९ सुष्यते ३० सोऽसौ ३१ न किलाध्यासनाहणः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५

त्वमेव मूर्ध्निदमनन्तलीलया
भूमण्डलं विभर्षिं सहस्रमूर्धन् ।
अन्ते च यः स्वात्मनि रुद्धविश्वः
शेषेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ॥ ४६ ॥
कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् ।
विभ्रतो भगवन्सत्वं स्थितिपालनतत्परः ॥ ४७ ॥
नमस्ते सर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधराव्यय ।
विश्वकर्मन्ममस्तेऽस्तु त्वां वयं शरणं गताः ॥ ४८ ॥
श्रीशुक उवाच—
एवं प्रपन्नैः संविद्यैर्वेषमानांयनैर्वलः ।
प्रसादितः सुप्रसन्नो मा भैष्टेत्यभयं ददौ ॥ ४९ ॥
दुर्योधनः पारिवर्हं कुञ्जरान्पष्टिहायनान् ।

ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥ ५० ॥
रथानां पद्सहस्राणि रौक्माणां सूर्यवर्चसाम् ।
दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहितृवत्सलः ५१
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं भगवान्सात्वतर्षभः ।
ससुतः सस्रुपः प्रायात्सुहृद्भिरभिनन्दितः ॥ ५२ ॥
ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः
समेत्य बन्धूननुरक्तचेतसः ।
शशंस सर्वं यदुपुङ्गवानां
मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥ ५३ ॥
अद्यापि च पुरं ह्येतत्सूचयद्रामविक्रमम् ।
समुन्नतं दक्षिणतो गङ्गायामनु दृश्यते ॥ ५४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अष्टपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

नारदेन द्वारकां गत्वा प्रतिमन्दिरं श्रीकृष्णगार्हस्थ्यदर्शन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—
[तथा ताभिर्वरस्त्रीभी रममाणो जनार्दनः ।
दिनानि हतसापत्नः सुबहूनत्यवासयत् ॥ १ ॥
राजोवाच—
तासां षोडशसाहस्रमहिषीणां जनार्दनः ।
तृप्तिं कथं चकारैको मानुषं देहमाश्रितः ॥ २ ॥
श्रीशुक उवाच—
हन्त ते कथयिष्यामि श्रोतॄणां विस्मयावहम् ।
यथा चकार बहीनामेकस्तृप्तिं जनार्दनः ॥ ३ ॥
नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषिताम् ।
कृष्णेनैकेन बहीनां तँद्विद्वक्षुः स नारदः ॥ १ ॥
चित्रं बतैतदेकेन वपुषा युगपत्पृथक् ।
गृहेषु अष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् ॥ २ ॥

१ वीर० वेपमानैर्हलायुध । २ विज० अयमध्याय ७७
तथा वर्तते । ३ विज० त्रय श्लोका अधिका । ४ वीर० तं
दिवक्षु स ।

इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ।
पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥ ३ ॥
उत्फुल्लेन्दीवरांभोजकहारकुमुदोत्पलैः ।
छुरितेषु सरस्सूचैः कूजितां हंससारसैः ॥ ४ ॥
प्रासादलक्ष्मैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः ।
महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥ ५ ॥
विभक्तरथ्यापथचत्तरापणैः
शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः ।
संसिक्तमार्गाङ्गणवीथिदेहलीं
पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥ ६ ॥
तस्यामन्तःपुरं श्रीमदार्चितं सर्वधिष्ण्यपैः ।
हरेः स्वकौशलं यत्र लघ्ना कात्स्न्येन दर्शितम् ॥ ७ ॥
तत्र षोडशभिः सबसहस्रैः समलङ्कृतम् ।
विवेशैकतमं शौरेः पत्नीनां भवनं महत् ॥ ८ ॥

१ विज० नवतितमोऽध्याय ॥ ९० ॥

विष्टम्ब विद्रुमस्तर्भैवदर्यफलकोशमै ।
 इन्द्रनीलमयै कुम्भैर्जगत्या चाइतसिपा ॥ ९ ॥
 विताननिर्मितैस्तप्रा मुक्तादामविलसिभिः ।
 दान्तेरासनपर्यङ्कैर्मेष्युत्तमपरिष्कृतैः ॥ १० ॥
 दासीभिर्निष्कण्ठीभिः सुवासोभिरलङ्कृतम् ।
 पुमि सकञ्चुकोष्णीपमुवस्त्रमणिकुण्डलैः ॥ ११ ॥
 रत्नप्रदीपनिकरश्रुतिमिर्निरस्त
 ध्वान्त विचित्रबलमीषु शिखण्डिनोज्ज्व ।
 नृत्यन्ति यत्र विहितागुरुधूपमधै
 निर्यान्तमीक्ष्य घनघुङ्गय उन्नदन्तः ॥ १२ ॥
 तस्मिन्समानगुणरूपवय सुवेप
 दासीसहस्रपुत्रयाञ्जुसर्वं गृह्णिष्या ।
 यिप्रो ददर्श चमरम्बजनेन रुम
 दण्डेन साततपतिं परिधीज्यन्त्या ॥ १३ ॥
 त संनिरीक्ष्य भगवान्सहसोस्थितः श्री
 पर्यङ्कत सकलधर्ममूर्तां वरिष्ठः ।
 आनम्य पादयुगलं शिरसा किरीट
 शुभ्रन साङ्गलिरवीविश्रदासने से ॥ १४ ॥
 तस्यावनिष्य चरणौ तदपः स्वमूर्धा
 भिभ्रज्जगद्गुरुतरोऽपि सतां पतिर्हि ।
 प्रसम्पदेश इति बहुणनाम युक्तं
 तस्यैव यच्चरणौचमशेषदीर्घम् ॥ १५ ॥
 संपूज्य देवभ्रातृवर्षमृषिः पुराणो
 नारायणो नरसखो विधिनोदितेन ।
 याण्याऽभिमाप्य मिथयाऽमृतमिष्टया तं
 प्राह प्रभो भगवत करबोमह किम् ॥ १६ ॥
 नारद उवाच—
 नयाऽद्भुत सपि विमोप्रखिलशोकनाय
 मंत्री जनपु सकम्पु दमः खलानाम् ।
 नि श्रयमाय हि जगत्पितरिधमाभ्यां
 श्वरावतार उरुगाय विदाम मुपु ॥ १७ ॥

एत तवाङ्गियुगलं जनसापवर्गं
 ब्रह्मादिभिर्हिदि विचिन्त्यमंगाघशोषै ।
 संसारकूपपतितोचरणावलंब
 ध्यायभराम्यनुगृहाण यथा सृष्टिः स्वात् ॥ १८ ॥
 ततोऽन्यदाविशद्रेह कुण्ठात्प्राः सं नारदः ।
 योगेश्वरेश्वरस्वाङ्ग योगमायाविवित्तया ॥ १९ ॥
 दीव्यन्तमस्यैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च ।
 पूजित परया मनत्या प्रत्युत्पानासनादिभिः २०
 पृष्टमाविदुपेवाञ्जो कटायातो मवानिति ।
 क्रियत किं नु पूर्णानामपूर्वैरभदादिभिः ॥ २१ ॥
 अथापि गृहि नो ब्रह्मज्ञानैतच्छोभनं कुरु ।
 स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद्गृहम् ॥ २२ ॥
 तत्राप्यचष्ट गोविन्दं लालयन्तं मुताञ्छिञ्चुत् ।
 ततोऽन्यस्मिन्गृहस्यभ्रन्मज्जनाय कृतोद्यमम् ॥ २३ ॥
 शुद्धन्तं च वितानापीन्यजन्तं पञ्चभिर्मखैः ।
 मोक्षयन्त द्विजान्कापि भूजानमवशेषितम् ॥ २४ ॥
 कापि सन्ध्याभ्यासासीन जपन्त ब्रह्म वाग्यतम् ।
 एकत्र चासिचर्मभ्यां चरन्तैमसिबर्त्मसु ॥ २५ ॥
 अर्धैर्जै रवैः कापि विचरन्तं गदाप्रजम् ।
 कश्चिच्छयान पर्यङ्के स्तूपमान च वन्दिभिः ॥ २६ ॥
 मन्थयन्तं च कस्मिन्भिन्मभ्रिमोक्षवादिभिः ।
 जलश्रीढारतं कापि वारमुत्प्राज्यलाहृतम् ॥ २७ ॥
 कुत्रचिद्भिज्जगत्प्रेभ्यो ददत्तं गाः स्वलङ्कताः ।
 इतिहासपुराणानि शृण्वन्तं मङ्गलानि च ॥ २८ ॥
 हन्तं हासकथया कदाचित्प्रियया गृहे ।
 कापि घम सेयमानमर्थकार्मा च कुत्रचित् ॥ २९ ॥
 ध्यायन्तमर्कमासीनं पुरुष प्रकृतेः परम् ।
 शुभ्रन्तं गुरुन्कापि कार्ममोर्गः सपर्यया ॥ ३० ॥
 कुर्वन्त विग्रह कैभित्माधि धान्यत्र कशपम् ।
 कुत्रापि सह रामण चिन्तयन्त सतां शिवम् ३१
 पुथाणां दुहितृणां च काल विष्णुप्रेयापनम् ।
 दारैर्धरैस्तत्सदृशैः कल्पयन्त विभूतिभिः ॥ ३२ ॥

१ शीर जालः इतिभयैरकृतात्मै । नित्र कुम्भमूर्ति-
 मरकतात्मै । २ शीर अत्युत्तमया च । नित्र अत्युत्त-
 मया च । ३ शीर अत्युत्तमया च । नित्र अत्युत्त-
 मया च । ४ शीर अत्युत्तमया च । नित्र अत्युत्त-
 मया च ।

१ शीर यथापथोर्भ । २ नित्र म्य नारदः । ३ नित्र
 कर्त्तुं शिष्यकामम् । ४ उभय वैभ्यातामामं । ५ नित्र

प्रस्थापनोपानयनैरपत्यानां महोत्सवान् ।
 वीक्ष्य योगेश्वरेशस्य येषां लोका विसिसिरे ३३
 यजन्तं सकलान्देवान्कापि क्रतुभिरुजितैः ।
 पूर्तयन्तं कचिद्धर्मं कूपारामंठादिभिः ॥ ३४ ॥
 चरन्तं मृगयां कापि हयमाख्य सैन्धवम् ।
 घ्नन्तं ततः पशुन्मेघ्यान्परीतं यदुपुङ्गवैः ॥ ३५ ॥
 अव्यक्तलिङ्गं प्रकृतिष्वन्तःपुरगृहादिषु ।
 कचिच्चरन्तं योगेशं तत्तद्भाववृभुत्सया ॥ ३६ ॥
 अथोवाच हृषीकेशं नारदः प्रहसन्निव ।
 योगमायोदयं वीक्ष्य मानुषीमीयुषो गतिम् ३७
 विदाम योगमायास्ते दुर्दर्शा अपि मायिनाम् ।
 योगेश्वरात्मन्निर्माता भवत्पादनिपेवया ॥ ३८ ॥
 अनुजानीहि मां देव लोकांस्ते यशसाप्सुतान् ।
 पर्यटामि तवोद्गायँल्लीलां भुवनपावनीम् ॥ ३९ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 ब्रह्मन्धर्मस्य वक्ताऽहं कर्ता तदनुमोदिता ।

तच्छिष्यैल्लोकमिममास्थितः पुत्र माखिदः ॥ ४० ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्याचरन्तं सद्धर्मान्पावनान्गृहमेधिनाम् ।
 तमेव सर्वगेहेषु सन्तमेकं ददर्श ह ॥ ४१ ॥
 कृष्णस्यानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् ।
 मुहुर्दृष्ट्वा ऋषिरभूद्विसितो जातकौतुकः ॥ ४२ ॥
 इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना ।
 सम्यक्सभाजितः प्रीतस्तमेवानुस्सरन्ययौ ॥ ४३ ॥
 एवं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो
 नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः ।
 रेमेऽङ्गं षोडशसहस्रवराङ्गनानां
 सत्रीडसौहृदनिरिक्षणहासजुष्टः ॥ ४४ ॥
 यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः
 कर्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ।
 यस्त्वद्ग गायति शृणोत्यनुमोदते वा
 भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

भगवत श्रीकृष्णस्याह्निककर्मकथनं ॥ १ ॥ जरासन्धसंनिरुद्धै राजभिः स्वमोचनार्थं श्रीकृष्ण प्रति दूतप्रेषण ॥ २ ॥
 तदानीं तत्रागतेन नारदेन युधिष्ठिरस्य राजसूयकरणार्थं प्रयत्नकथन ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथोपस्युपवृत्तायां कुक्कुटान्कूजतोऽशपन् ।
 गृहीतकण्ठ्यः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः ॥ १ ॥
 वयांस्वरुखवन्कृष्णं बोधयन्तीव वन्दिनः ।
 गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मन्दारवनवायुभिः ॥ २ ॥
 मुहूर्तं तं तु वैदर्भी नामृष्यदतिशोभनम् ।
 परिरंभणविश्लेषात्प्रियवाह्वन्तरं गता ॥ ३ ॥

१ वीर० स्वकला । २ उभ० रामालयादिभिः । ३ विज० प्रकृतिमन्त पुर । ४ विज० मायावल । ५ विज० तमनुमो-
 दक । ६ विज० अय अष्टसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७८ ॥
 ७ वीर० ष्वनिद्रेषु । विज० ष्वदप्रेषु ।

ब्राह्मे मुहूर्तं उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः ।
 दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् ॥ ४ ॥
 एकं स्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं
 स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषम् ।
 ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः
 स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिम् ॥ ५ ॥
 अथाप्सुतोभस्यमले यथाविधि
 क्रियाकलापं परिधाय चाससी ।

१ वीर० नादिष्ठान्गृह । विज० न्प्राक्सृष्टान्गृह । २ विज०
 रेमे च । ३ विज० सप्तसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७७ ॥
 ४ विज० परंज्योति ।

चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमो
 हुतानलो ब्रह्म जज्ञाप वाग्यत ॥ ६ ॥
 उपस्वार्यार्कमुद्यन्तं तर्पयित्वाऽऽत्मनः कला ।
 देवानृषीन्पिघन्द्वाङ्घ्रान्विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ७
 घेनूनां रुक्ममङ्गीणां साध्वीनां मौक्तिकस्रजाम् ।
 पयस्विनीनां शृष्टीनां सवत्सानां सुवाससाम् ॥ ८ ॥
 वदो रूप्यसुराग्राणां द्यौमाञ्जिनतिलैः सह ।
 अलङ्कृत्यो विप्रेभ्यो र्षद्वर्षद्वं दिनेदिने ॥ ९ ॥
 गोविप्रदेवताहृद्गुरुस्मृतानि सर्वश्वः ।
 नमस्कृत्याऽऽत्मसंश्रुतीर्मङ्गलानिसमस्पृशत् ॥ १० ॥
 आत्मानं शूपयामास नरलोकविशूपणम् ।
 वासोभिशूपणैः स्त्रीभैर्दिव्यस्रगनुलेपनैः ॥ ११ ॥
 अवेष्ट्याश्च तयाऽऽर्क्ष गोहृद्विजदेवता ।
 कांशोष सर्ववर्णानां पौरान्तःपुरचारिणाम् ।
 प्रदोष्य प्रकृतीः कामैः प्रतोष्य प्रत्यनन्दत १२
 संविमग्याग्रतो विप्रान्स्रकांधूमानुलेपनैः ।
 सुहृदं प्रकृतीर्दारात्तुंपायुह्य ततः स्वयम् ॥ १३ ॥
 तावत्सूत उपानीय स्वन्दनं परमाद्भुतम् ।
 सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्यावसितोऽग्रत ॥ १४ ॥
 गृहीत्वा पाणिना पाणी सारभेस्तमयारुहत् ।
 सात्यक्युद्धवसंयुक्तं पूर्वाग्निमिव भास्करं ॥ १५ ॥
 ईश्वितोऽन्तःपुरस्त्रीणां समीहप्रेमशीघ्रितैः ।
 कृष्णाद्विद्युद्यो निरगाञ्जातहासो हरन्मनः ॥ १६ ॥
 सुचर्मास्यां समां सर्वैर्बुध्भिर्मिः परिवारितः ।
 प्राविशद्यभिविद्यतानां न सन्त्यङ्ग पङ्कजैः ॥ १७ ॥
 सुप्रोपविष्टः परमासने विश्व
 र्भमौ स्वमासा कङ्कमोऽवभासयन् ।
 श्रुतो नृसिंहैर्यदुमिर्यदृष्टमो
 यथोद्भारजो विवि धारकागणैः ॥ १८ ॥
 तत्रोपमभिषो राजभानाहास्तरसैर्बिद्युम् ।
 उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तकयस्ताण्डलैः पृषक् ॥ १९ ॥

१ नीर श्वाभो । २ नीर हृषत्पाभो । ३ नीर
 पदपद् । ४ नीर हृषमर्ष कर्षत्रनादन्तरं वर्तते ।
 ५ मित्र भूमिनां तर्ष । ६ मित्र पाशुत्कामाऽऽवकाशे ।
 ७ मित्र शोऽग्न्यापुत्रक । ८ तम पाणि धारये रथमा

मृदङ्गदीणासुरज्वेषुतालदरस्यनै ।
 नरुत्तुर्गुस्तुष्टुषुषुषु सृतमागधवन्दिनः ॥ २० ॥
 तेषाद्गुप्तोद्गणाः केषिदासीना ब्रह्मवादिनः ।
 पूर्वेषां पुण्ययज्ञसां राज्ञां चाकथयन्कथा ॥ २१ ॥
 तत्रैकः पुरुषो राजभ्रागतोऽपूर्वदर्शनः ।
 विज्ञापितो मगवते प्रतीहारैः प्रवेक्षितः ॥ २२ ॥
 स नमस्कृत्य कृष्णाय परेक्षाय कृताञ्जलिः ।
 राज्ञामवेदयद्दुःखं बरासन्धनिरोधजम् ॥ २३ ॥
 ये च दिग्विजये षस्र संनर्तितं न ययुर्नृपाः ।
 प्रसन्न रुद्रास्तेनासभयुते द्वे गिरिप्रजे ॥ २४ ॥
 राजान ऊचुः —
 कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन्प्रभमयमञ्जन ।
 धयं तां धरण यामो मवमीताः पृथग्धियः २५
 लोको विकर्मनिरतः कुञ्जले प्रमत्तः
 कर्मण्ययं सयुदिते मवदर्शने स्वे ।
 यस्तावदस्य बलवानिह श्रीविताघ्नां
 सद्यश्छिनत्पनिमिपाय नमोऽस्तु तस्यै ॥ २६ ॥
 लोके मेधाञ्जगदिनः क्लयाऽवधीर्षः
 सत्रध्रमाय खलनिग्रहणाय शान्त्यः ।
 कभिस्वदीपमतिपाति निदेष्टमीष्ट
 किं वा सनं स्वकृतमृच्छति तत्र विद्य ॥ २७ ॥
 स्वमायितं नृपसुखं परतन्त्रमीष्ट
 श्चमजयेन सूतकेन सुरं बहामः ।
 हिला तैदात्मनि सुखं सैदनीहलम्
 किष्पामहेऽतिकृपणास्त्व मांपयेह ॥ २८ ॥
 तन्नो मवान्प्रणतलोकराङ्घ्रिभूमौ
 पद्मान्वियुङ्क्त मगवादेयकर्मपाशात् ।
 यो भूद्वजोऽप्युतमतङ्गजधीर्भमको
 विभ्रतुरोध मघने भृगराडिवाधीः ॥ २९ ॥
 यो वै तया दिनबहुत उदाद्यथक

१ तम तत्रत्वा भाषणाः । २ मित्र सन्धोपरोचर्ष ।
 ३ नीर पुष्वरुह । ४ मित्र नाकाय । ५ नीर श्लेके
 लमील कण्ठाः । मित्र श्लेके मवाञ्जपद्विर् । ६ नीर वाय ।
 मित्र शान्त्यः । ७ मित्र यथात्मनि । ८ मित्र तद्वधीह ।
 ९ मित्र मायनेति । १ नीर पुगमपका । मित्र पुगो
 दद्या । ११ मित्र मववाविपकदीपाशात् ।

भग्नो मृधे खलु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
जित्वा नृलोकनिरतं सकृद्दूढदर्पो
युष्मत्प्रजा रजति नोऽजितं तद्विधेहि ॥ ३० ॥
दूत उवाच—

इति मागधसंरुद्धा भवदर्शनकाङ्क्षिणः ।
प्रपन्नाः पादमूलं ते दीनानां शं विधीयताम् ३१
श्रीशुक उवाच—

राजदूते बुवत्येवं देवर्षिः परमद्युतिः ।
विभ्रत्पिङ्गजटाभारं प्रादुरासीद्यथा रविः ॥३२॥
[प्रियस्य तस्य कृष्णस्य गायन्कर्माणि जन्म च ।
कृष्णं सङ्घांश्च लोकांश्च द्रावयन्नमयन्मृशम् ॥१॥]
तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ।
ववन्द उत्थितः शीर्ष्णां ससभ्यः सानुगो मुदा ३३
सभाजयित्वा विधिवत्कृतासनपरिग्रहम् ।
वभाषे सूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धाया तर्पयन्मुनिम् ॥३४॥
अपि खिदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयम् ।
ननु भूयान्भगवतो लोकान्पर्यटतो गुणः ॥३५॥
नहि तेऽविदितं किञ्चिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु ।
अथ पृच्छामहे युष्मान्पाण्डवानां चिकीर्षितम् ३६

श्रीनारद उवाच—

दृष्टा मया ते बहुशो दुरत्यया
माया विभो विश्वसृजश्च मायिनः ।
भूतेषु भूमंश्चरतः स्वशक्तिभि-
र्वहेरिव च्छन्नरुचो न मेऽद्भुतम् ॥ ३७ ॥
तवेहितं कोऽर्हति साधु वेदितुं
स्वमाययेदं सृजतो नियच्छतः ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे संसृष्टितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

यद्विद्यमानात्मतयाञ्ज्वभासते
तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥ ३८ ॥
जीवस्य यः संसरतो विमोक्षणं
न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः ।
लीलावतारैः स्वयशःप्रदीपकं
प्राञ्ज्वालयन्त्वा तमहं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥
अथाप्याश्रावये ब्रह्म नरलोकविडम्बनम् ।
राज्ञः पैतृष्वसेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥४०॥
यक्ष्यति त्वां मखेन्द्रेण राजसूयेन पाण्डवः ।
पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तद्भवाननुमोदताम् ॥४१॥
तस्मिन्देव क्रतुवरे भवन्तं वै सुरादयः ।
दिदृक्षवः समेष्यन्ति राजानश्च यशस्विनः ॥४२॥
श्रवणात्कीर्तनाद्धानात्पूयन्तेऽन्तेवसायिनः ।
तव ब्रह्ममयस्येश किमुतैक्षाऽभिमर्शिनः ॥ ४३ ॥
यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां
भूमौ च ते भुवनमङ्गल दिग्वितानम् ।
मन्दाकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो
गङ्गेति चेह चरणांबु पुनाति विश्वम् ॥ ४४ ॥
श्रीशुक उवाच—
तत्र तेष्वात्मपक्षेष्वाङ्गुलत्सु विजिगीषया ।
वाचःपेशैः स्वयन् भृत्यमुद्धवं प्राह केशवः ॥४५॥
श्रीभगवानुवाच—
त्वं हि नः परमं चक्षुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् ।
तथाऽत्र ब्रह्मनुष्ठेयं श्रद्धामः करवाम तत् ॥ ४६॥
इत्युपामञ्चितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् ।
निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ॥४७॥

१ विज० स तु रूढदर्पो । २ विज० क्षिपति । ३ वीर०
नोऽजितं शं विधेहि । विज० चाशुच तद्विधेहि । ४ वीर०
एक श्लोकोऽधिक । विज० गायन्गिरा मधुरया प्रियकर्माणि
जन्म च । द्रावयन्नघसङ्घाह लोकाधिरमयन्मृशम् । ५ वीर०
मधुरै । ६ विज० भूतेषु शश्वच्चरत । ७ विज० रुचोद्भुता ।

१ विज० यो विद्य । २ उम० तयाऽवसीयते । ३ विज०
न जायते । ४ विज० प्रज्वालयेस्त्वं तदहं । ५ वीर० नृपतिः
पारमेष्ठ्येषु । विज० नृपति पारमेष्ठ्येन । ६ वीर० इद-
मर्थं नास्ति । ७ वीर० किमुताक्षाभि । ८ विज० तेऽमलयशोऽथ
दिशा वितान । ९ विज० मन्दाकिनी च तव पादरजोवहो-
र्मिश्रीमत्पदास्पदगताऽथ पुनाति । १० विज० एतदादय-
त्रय श्लोका न सन्ति । ११ वीर० पक्षेषु प्रगृह्यु । १२ वीर०
अतोत्र । १३ विज० अष्टसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७८ ॥

एकसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७१ ॥

पाण्डवाभ्यर्चुं भीकृष्णस्य इन्द्रप्रसन्नगामम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युदीरितमाकर्ष्य देवर्षेरुद्धवोऽञ्जयीत् ।
सम्यानां मतमाहाय कृष्णस्य च महामतिः ॥१॥

उद्धव उवाच—

यदुक्तमृषिणा देव साधिष्यं यस्ततस्तया ।
कार्यं पैतृष्वसेयस्य रक्षा च शरणैपिणाम् ॥ २ ॥
यदृष्य राजसूयेन दिक्कंजजभिना यिमो ।
[पूर्वं गन्तव्यमसाभिरिन्द्रप्रसमित प्रमो ।
तत्रैव तदनुज्ञातस्तदर्थं जहि मागधम् ॥ १ ॥]
अतो जरासुतध्वज उभयार्थो मतो मेम ॥ ३ ॥
असाकं च महानर्षो ह्येतेनैव भविष्यति ।
यज्ञश्च तव गोविन्द राम्णो बर्दान्विमुञ्जतः ॥४॥
सं वै दुर्विपहो राज्ञा नागायुतसमो बले ।
बलिनामपि चान्येषां भीमं संसबल विना ॥५॥
द्वैरये सं तु जेतव्यो मा श्रुताक्षौहिणीयुत ।
ब्रह्मण्योऽन्मरिचो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कर्हिचित् ।
ब्रह्मवेषधरो गंसा च भिद्येत दृकोदर ।
हनिष्यति न सन्देहो द्वैरये तव सन्निधौ ॥ ७ ॥
निमित्तं परैर्मौञ्जस्य विभ्रसर्गनिरोधयोः ।
हिरण्यगर्भं शर्वश्च कर्त्तव्यात्स्वयिजस्तव ॥ ८ ॥
गायन्ति ते विद्यदकर्म गृहेषु देव्यो
राम्णां स्वशत्रुबधमात्मविमोक्षणं च ।

गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकात्मजायां

पिश्रोभ लम्घशरणा मूनयो वय च ॥ ९ ॥

जरासन्धवधं कृष्ण सूर्यर्यायोपकल्पते ।

प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमत् ऋतु ॥१०॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युद्धवधो राजन्सर्वतोमद्रमभ्युत्तम् ।
देवर्षिर्षदुद्धवाश्च कृष्णं च प्रत्यपूजयन् ॥ ११ ॥
अथाऽऽदिश्रत्प्रयाणाय मगवान्देवकीसुत ।
भृत्यान्दारुकमैत्रादीननुज्ञाप्य गुरुन्विद्यु ॥१२॥
निर्गमय्याशरोभान्स्वान्स्सुतान्सपरिच्छदान् ।
सङ्कर्षणमनुज्ञाप्य यदुराज च श्रेजुहन् ।
सूतोपनीतं स्वरथमारुह्यैन्द्ररुद्धवजम् ॥ १३ ॥
ततो रथद्विपमटसादिनायकै
करालया परिप्लुत आत्मसेनया ।
मृदङ्गमेर्षानकशङ्खगोमुसै
मैघोपधोपित्कङ्कमो निराक्रमत् ॥ १४ ॥
नृवीजिकाञ्जनशिविकाभिरच्युत
सहात्मजाः पतिमनु मुमता ययुः ।
धराधराभरणविलेपनस्रज
सुसंहता नृभिरसिष्वर्मयाणिभिः ॥ १५ ॥
नरोद्भ्रगोमहिषखरामर्षतर्षनः
क्तेषुभिः परिजनधारयोपितः ।

खलङ्कता कंटकटिकंभलांबरा

पुपस्करा ययुरधिगुह्य सर्वत ॥ १६ ॥

शलं वृहद्भुजपटच्छत्रचामरै

१ शूर कर्मविपाकन । निभ्र काकविपाकेन । २ धन
मभ्युत्त । ३ जन रामश्च । ४ निभ्र स निर्गम्यावरोधा
त्सालङ्कृत । ५ निभ्र सशुभ । ६ शूर मारोद्भ्ररुद्ध ।
७ शूर प्रभोवभोविता कङ्कमो । निभ्र संयुधया वै
शङ्कमो । ८ शूर कषाणि । निभ्र मिनाय कायश्च ।
९ निभ्र सर्वः । निभ्र पटकटिकः ।

१ निभ्र अयमभ्याय (७९) एकोनाशीतितमः ॥

२ शूर निभ्रश्च अयिना । ३ शूर एक श्लोकोऽधिकः ।

४ शूर एतो जरासुतध्वजः । निभ्र अतो जरासुतध्वजः ।

५ तम द्वि म । ६ शूर बन्धादिमुञ्जतः । निभ्र बन्धा-

दिमुञ्जतः । ७ निभ्र सर्वैर्दुर्विपहो । ८ शूर भीममुभ

बर्धं । निभ्र भीमसेनबर्धं । ९ शूर द्वैरयेन तु । १ शूर म

म श्रुताक्षौहिणीयुतैः । निभ्र च श्रुताक्षौहिणीयुतः ।

११ निभ्र गृधरा । १२ शूर द्वैरभं । १३ शूर निमित्तं

पर्यौघस्तव । निभ्र निमित्तमात्रनीघस्तव । १४ निभ्र

कषाणि । निभ्र मिनाय कायश्च ।

वरायुधाभरणकिरीटवर्मभिः ।
 दिवांशुभिस्तुमुलरवं वभौ रवे-
 र्यथाऽर्णवः क्षुभिततिमिङ्गिलोर्मिभिः ॥ १७ ॥
 अथो मुनिर्यदुपतिना सभाजितः
 प्रणम्य तं हृदि विदधद्विहायसा ।
 निशम्य तद्व्यवसितमाहताहणो
 मुकुन्दसंदर्शननिर्वृतेन्द्रियः ॥ १८ ॥
 राजदूतमुवाचेदं भगवान्प्रीणयन् गिरा ।
 मा भैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधम् १९
 इत्युक्तः प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् ।
 तेऽपि संदर्शनं शौरेः प्रत्यैक्षन्त्यन्मुमुक्षवः ॥ २० ॥
 आनर्तसौवीरमरुंस्तीर्त्वा विनशनं हरिः ।
 गिरीन्दीरतीयाय पुरग्रामत्रजाकरान् ॥ २१ ॥
 ततो दृपद्वतीं तीर्त्वा मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् ।
 पञ्चालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्थमथागमत् ॥ २२ ॥
 तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणाम् ।
 अजातशत्रुर्निरगात्सोपाध्यायः सुहृद्वृतः ॥ २३ ॥
 गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ।
 अभ्ययात्स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवाऽऽदृतः २४
 दृष्ट्वा विक्रिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पाण्डवः ।
 चिराद्दृष्टं प्रियतमं सखजेऽथ पुनःपुनः ॥ २५ ॥
 दोर्भ्यां परिष्वज्य रमांऽमलालयं
 मुकुन्दगात्रं नृपतिर्हताशुभः ।
 लेभे परां निर्वृतिमश्रुलोचनो
 हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः ॥ २६ ॥
 तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो
 भीमः सयन्प्रेमजर्वाकुलेन्द्रियः ।
 यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा
 प्रवृद्धवाग्धाः यरिरेभिरेऽच्युतम् ॥ २७ ॥
 [युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।]

१ वीर० निरगा । विज० तिदध । २ वीर० न्देवकी-
 सुत । विज० प्रेमया गिरा । ३ वीर० प्रहितो । ४ उभ०
 प्रत्यैक्षन्त मुमु । ५ वीर० मुपागमत् । ६ उभ० कृष्णस्नेहेन ।
 ७ विज० रमालयालय । ८ उभ० जलाकुले । ९ वीर०
 इदमर्थमधिक ।

भाग ७५

अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ।
 ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथाऽर्हतः २८
 मानितो मानयामास कुरुसृञ्जयकैकयान् ।
 सूतमागधगन्धर्वा वन्दिनश्चोपमन्त्रिणः ॥ २९ ॥
 मृदङ्गशङ्खपटहवीणापणवगोमुँखैः ।
 ब्राह्मणाश्चारविन्दाक्षं तुष्टुवर्ननृतुर्जगुः ॥ ३० ॥
 एवं सुहृद्भिः पर्यस्तः पुण्यश्लोकशिखामणिः ।
 संस्तूयमानो भगवान्विवेशालङ्कृतं पुरम् ॥ ३१ ॥
 संसिक्तवर्त्म करिणां मदगन्धतोयै-
 श्वित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः ।
 मृष्टात्मभिर्नैवदुकूलविभूषणस्र-
 ग्गन्धैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानम् ॥ ३२ ॥
 उदीर्षदीपवलिभिः प्रतिसन्न जाल-
 निर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकम् ।
 मूर्धन्यहेमकलशै रजतोरुशृङ्गै-
 र्जुष्टं ददर्श भवनैः कुरुराजधाम ॥ ३३ ॥
 प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्र-
 मौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलवन्धाः ।
 सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे
 द्रष्टुं ययुर्युवतयैः स नरेन्द्रमार्गे ॥ ३४ ॥
 तस्मिन्सुसङ्कुल इमाश्चरथद्विपद्भिः
 कृष्णं सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः ।
 नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगुह्य
 सुस्वागतं विदधुस्तस्मैयधीक्षितेन ॥ ३५ ॥
 ऊचुः स्त्रियः पथि निरीक्ष्य मुकुन्दपत्नी-
 स्तारा यथोद्दुपसहाः किमकार्यभूमिः ।
 यच्चक्षुषां पुरुषमौलिरुदारहास-
 लीलाञ्जलोककलयोत्सवमातनोति ॥ ३६ ॥
 तत्रतत्रोपसंगम्य पौरा मङ्गलपाणयः ।
 चक्रुः सपर्या कृष्णाय श्रेणीमुख्या हतैनसः ॥ ३७ ॥
 अन्तःपुरजनैः प्रीत्या मुकुन्दः फुल्ललोचनैः ।
 ससंभ्रमैरभ्युपेतः प्राविशद्राजमन्दिरम् ॥ ३८ ॥

१ विज० मानिनो । २ उभ० वेणुभि । ३ विज०
 वरदुकूल । ४ विज० दीपावलिभि । ५ वीर० युवतयश्च
 नरेन्द्रमार्ग । ६ विज० रुच्छित ।

पुया विलोक्य आत्रेयं कृष्णं त्रिसुवनेश्वरम् ।
 प्रीतात्मोत्थाय पर्यङ्गात्मरुपा परिपस्वजे ॥ ३९ ॥
 गोविन्दं गृह्णामीत्य देवदेवेशमादृतः ।
 पूजायां नाविदस्कृत्यं प्रमोदोपहतो नृपः ॥ ४० ॥
 पितृष्वसुर्युक्तीणां कृष्णशक्रेभिवादनम् ।
 स्वयं च कृष्णया राजन्मगिन्या चामिषन्दिता ४१
 शम्भा संचोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीश्च सर्वशः ।
 आनर्षं रुचिमणीं सत्यां मद्रां जांबवतीं तथा ४२

काष्ठिन्दीं मित्रविन्दां च शैष्यां नाप्रजितीं सतीम् ।
 अन्माद्याभ्यागता यास्तु धास'स्रग्मण्डनादिमि' ॥
 सुखं निवासयामास धर्मराजो जनार्दनम् ।
 ससैन्यं सानुगामात्यं सभार्षं च नर्वनवम् ॥ ४४ ॥
 वर्षयित्वा स्वाण्डेन वरिं फाल्गुनसंयुतः ।
 मोचयित्वा मय येन राश्रे दिव्या समा कृता ४५
 उवास कतिचिन्मासाध्मासः प्रियधिकीर्यया ।
 विहरन्नवमारुह्य फाल्गुनेनै मदैर्वृत ॥ ४६ ॥

इति भीमझागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उच्यते एकैससतितमोऽध्याय ॥ ७१ ॥

द्विसततितमोऽध्याय ॥ ७२ ॥

वराहम्यवचः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

एकदा तु समामध्य आस्थितो मुनिभिर्बृत ।
 ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्वैर्भ्रातृमिष युधिष्ठिरः ॥ १ ॥
 आचार्यैः कुलहृद्दैश्च क्षातिसंबन्धिवान्धवैः ।
 शृण्वन्नामेष चैतेपामामाभ्येदमुवाच ह ॥ २ ॥
 युधिष्ठिर उवाच—
 ऋतुराजेन गोविन्दं राजसूयेन पावनीं ।
 यक्ष्ये विश्वतीर्मवतस्तत्संपादय न' प्रभो ॥ ३ ॥
 सत्याशुके अविरतं परि ये चरन्ति
 ध्यामन्त्यमद्रनैश्चने श्रुष्यो गृणन्ति ।
 विन्दन्ति ते' कमलनाम मवापवर्ग
 माश्रासते यदि व आक्षिप ईश नान्ये ॥ ४ ॥
 तरेवदेव मवतभरभारविन्द
 सेवानुमावमिह पश्यतु लोक एषः ।
 ये तां भवन्ति न भजन्त्येत बोमयेपां
 निर्घां प्रदर्शय यिमो कुरुष्टञ्जयानाम् ॥ ५ ॥
 न ब्रह्मण्यं स्वपरमेदमतिस्तव सा

त्सर्वात्मनः समदृष्टं स्वसुखानुभूतेः ।
 संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः
 सेवाञ्जुरुपसुदयो न विपर्ययोऽय ॥ ६ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 सम्पद्गव्यवसिं सं राजन्मवता क्षत्रुकर्षण ।
 कस्यापी येन ते कीर्तिलोकाननुमेषिष्यति ॥ ७ ॥
 ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो ।
 सर्वेषामपि भूवानामीप्सितः ऋतुराज्यम् ॥ ८ ॥
 विजित्य नृपहीन्सर्वांकृता च जगतीं वशे ।
 संसृत्य सर्वसंसारानाहरस्व महाश्रुतम् ॥ ९ ॥
 एते ते भ्रातरो रत्नैर्लोकपासांश्चसंभवाः ।
 जितौजस्मात्सवता तेज्जं दुर्जयो योज्जवात्मभिः
 न कश्चिन्मत्परं लोकं तेजसा यशसा भिया ।
 विसृतिर्विर्वाज्रिमवेद्घोत्रपि किमु पार्थिव ११
 श्रीशुक उवाच—
 निदम्य मगवद्गीतं प्रीते कुल्लुखांशुजः ।

१ मित्र पत्नीः सुवर्षतः । २ मित्र समन्वितः ।
 ३ नीर एतमे सुधियो । मित्र भवने सुधियो । ४ मित्र
 - पितृभिरुक्तैः - मित्र स्वयि बो ।

१ ब्रह्म इति । २ नीर रत्नैः । ३ मित्र एषेणार्थी-
 वितमोऽध्याय ७०९८ ४ मित्र संघेयवा । ५ नीर करि
 पति । ६ नीर विजितः । ७ मित्र वसेमि तव तादाय ।
 ८ मित्र वा विजयैर्बोपि । ९ मित्र शीलुखः ।

आतृन्दिग्विजयेऽयुङ्क्त्वा विष्णुतेजोपवृंहितान् ॥१२
 सहदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सह सृज्यैः ।
 दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसाचिनम् ।
 प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः केकयैः सह मद्रकैः १३
 ते विजित्य नृपान्वीरा आजहुर्दिग्भ्यं ओजसा ।
 अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते ॥ १४ ॥
 श्रुत्वाऽजितं जरासन्धं नृपतेर्ध्यायतो हरिः ।
 आहोपायं तमेवाऽऽद्य उद्ववो यमुवाच ह ॥१५॥
 भीमसेनोऽर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिङ्गधरास्त्रयः ।
 जग्मुर्गिरिव्रजं तात वृहद्रथसुतो यतः ॥ १६ ॥
 ते गत्वाऽऽतिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनम् ।
 ब्रह्मण्यं समयचेरत्राजन्या ब्रह्मलिङ्गिनः ॥ १७ ॥
 राजन्विद्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् ।
 तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे ॥ १८ ॥
 किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः ।
 किं न देयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनाम् १९
 योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम् ।
 नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः
 हरिश्चन्द्रो रन्तिदेव उञ्छवृत्तिः शिविर्वलिः ।
 व्याधः कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुवं गताः ॥२१॥
 श्रीशुक उवाच—
 रैराकृतिभिस्तांस्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहृतैरपि ।
 जन्यबन्धुन्विज्ञाय दृष्टपूर्वानचिन्तयत् ॥ २२ ॥
 जन्यबन्धवो ह्येते ब्रह्मलिङ्गानि विभ्रति ।
 दामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजं २३
 लोकेऽर्च्यते कीर्तिर्वितता दिक्ष्वकल्मषा ।
 ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापि विप्रन्याजेन विष्णुना ॥२४॥
 श्रियं जिहीर्षतेन्द्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे ।
 जानन्नपि महीं प्रादाद्द्वार्यमाणोऽपि दैत्यराट् २५
 जीवता ब्राह्मणार्थाय कोऽन्वर्थः क्षत्रबन्धुना ।
 देहेन पतमानेन नेहता विपुलं यशः ॥ २६ ॥

इत्युदारमतिः प्राह कृष्णार्जुनवृकोदरान् ।
 हे विप्रा त्रियतां कामो ददाम्यात्मशिरोऽपि वः ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 युद्धं नो देहि राजेन्द्र द्वन्द्वशो यदि मन्यसे ।
 युद्धार्थिनो वयं प्राप्ता राजन्या नान्नकाङ्क्षिणः २८
 असौ वृकोदरः पार्थस्तस्य आताऽर्जुनो ह्ययम् ।
 अनयोर्मातुलेयं मां कृष्णं जानीहि ते रिपुम् २९
 एवमावेदितो राजा जहासोच्चैः स्म मागधः ।
 आह चामर्षितो मन्दा युद्धं तर्हि ददामि वः ३०
 न त्वया भीरुणा योत्से युधि विक्रवचेतसा ।
 मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ॥३१॥
 अयं तु वयसाऽतुल्यो नातिसन्धो न मे समः ।
 अर्जुनो न भवेद्योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ॥३२
 इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रादाय महतीं गदाम् ।
 द्वितीयां स्वयमादाय निर्जगाम पुराद्बहिः ॥३३॥
 ततः समे खले वीरौ संयुक्तावितरेतरौ ।
 जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ॥ ३४ ॥
 मण्डलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च ।
 चरतोः शुशुभे युद्धं नैटयोरिव रङ्गिणोः ॥ ३५ ॥
 ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसन्निभः ।
 गदयोः क्षिप्तयो राजन्दन्तयोरिव दन्तिनोः ३६
 ते वै गदे भुजजवेनं निपात्यमाने
 अन्योन्यतोऽसकटिपादकरोरुजत्रून् ।
 चूर्णावभूवतुरुपेत्य यथाकेशाखे
 संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्धवोः ॥ ३७ ॥
 इत्थं तयोः प्रहृतयोर्गदयोर्नृवीरौ
 क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिर्भयैः स्पशैरपिष्टौम् ।
 शब्दस्तयोः प्रहृतोरिभयोरिवाऽऽसी-
 निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ॥ ३८ ॥

१ विज० राजन् । २ विज० दिव्यमज्ञसा । ३ उभ०
 तं गत्वा । ४ उभ० समयाचन्त राजन्या । ५ उभ०
 नस्मानर्थिनो गृहमागतान् । ६ वीर० किमदेय । ७ वीर०
 नं श्रूयते । ८ विज० नेहता । ९ विमल ।

१ उभ० स मागध । २ वीर० प्रदाय । विज० दत्त्वा
 स । ३ वीर० समे स्थले । विज० समवलौ । ४ विज०
 ससक्ता । ५ वीर० वितरेतरम् । ६ वीर० गजयो । ७ वीर०
 वलेन निहन्यमाने । ८ विज० अन्योन्ययोः सकटि ।
 ९ विज० सन्धो । १० वीर० प्रहरतो । ११ वीर०
 रयस्सदृशौ । १२ विज० स्पशैर्व्यपिष्टौ । १३ विज० प्रहर-
 तोर्धनयो ।

तयोरेव प्रहरतो* समश्रित्वाबलौजसो ।
 निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षीणवर्षयोर्नृप ॥ ३९ ॥
 एव तयोर्महाराज युध्वतो* सप्तविंशतिः ।
 दिनानि निरगस्तत्र सुहृद्भिस्त्रि तिष्ठतो* ॥४०॥
 एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन्ब्रह्मकोदर ।
 न क्षत्रोर्ष्व् जरासन्धं निर्जेतुं युधि माघव ॥४१॥
 शत्रोर्वन्ममृती विशाखीविष च जराकृत्सम् ।
 पार्थमाप्यायन्स्वेन तेजसाज्जिन्तयद्विरि* ॥४२॥
 सश्रित्वास्त्रिविधोपायं भीमस्त्रामोषदर्शन* ।
 दर्शयामास विटपं पाटयन्निघ संज्ञया ॥ ४३ ॥
 तद्विज्ञाय महासन्धो भीम* प्रहरतां वर* ।

गृहीत्वा पादयोः क्षत्रु पातयामास सूतले ॥४४॥
 एकं पादं पदाऽऽक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य स* ।
 गुदत* पाटयामास श्वास्त्रामिव महागज* ॥४५॥
 एकपादोरुत्क्षेपणकटिपृष्ठस्तनांसके ।
 एकनाडविभ्रुकर्णे शकले दृश्युः प्रजा* ॥ ४६ ॥
 हाहाकारो महानासीभिहते मगधेभरे ।
 पूजयामासतुमीम परिरम्य अयाच्युतां ॥ ४७ ॥
 [कृष्णेन च परीरब्धो निरुजोभूद्युद्धकोदरः ।]
 सहदेवं तत्तनय भगवा भूतमावनः ।
 अम्यपिभ्रदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभु* ।
 मोक्षयामास राजन्वान्संरुद्धा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

ब्राह्मणभिक्षुद्वानां राज्ञां श्रीकृष्णेन मोक्षनं ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण उवाच—

अयुते द्वे क्षत्रान्यथौ क्षीलया युधि निर्व्रिता* ।
 तं निर्गता गिरिद्रोण्यां मलिना मलवासस ॥१॥
 सुत्थामा शुष्कवदनाः संरोधपरिकक्षिताः ।
 दृश्यस्ते धनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ २ ॥
 श्रीवत्साङ्गं चतुर्बाहु पद्मगर्भैरुभेक्षणम् ।
 चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
 पद्महस्तं गदाशङ्करयाङ्गैरुपलक्षितम् ।
 किरीटहारकटकटिसूत्राङ्गदक्षितम् ॥ ४ ॥
 आसन्नमपिप्रीव निवीर्यं धनमालया ।
 पिबन्त इव वधुर्म्यां लिहन्त इव विहया ॥५॥
 जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रैमन्ते इव बाहुभिः ।
 प्रणेष्टुर्हतपाप्मानो मूर्धभि* पादयोर्द्विरे* ॥ ६ ॥
 कृष्णसंदर्शनाह्लादेष्वसंसरोधनलभाः ।

प्रशङ्खसुर्द्वीपिकेशं गीर्षि* प्राञ्जलयो नृपाः ॥७॥
 राजान ऊचुः—
 नमस्ते देषदेवेक्ष प्रपकार्तिहराम्भय ।
 प्रपभान्वाहि नः कृष्ण निर्विष्यान्वोरसंयतेः ॥८॥
 नैनं नाथान्वसुयामो मागधं मधुसूदन ।
 वलुप्रहो यद्भवतो राक्षां राभ्यच्युतिर्विमो ॥९॥
 राभ्यैश्वर्यमदोभद्यो न श्रेयो विन्दते नृप* ।
 सन्मायामोहितो नित्या मन्यते संपदोऽप्यक्षा* १०
 मृगतृष्णां यथा बाला मन्यन्त उदकाक्षयम् ।
 एव वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥
 वयं पुरा भीमदनदृष्टपयो
 विभीषयासा इतरेतरस्पृह ।
 मन्त* प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणा* प्रमो

१ लिख मत्तद्वत् । २ नीर इत्यर्थमतिर्दृष्ट । ३ लिख
 मोक्षयामास । ४ लिख अक्षीविषिततमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ९
 ५ नीर नैनं नाथान्वसुयामो । लिख नैव नाथान्वसुयामो ।
 ६ लिख मधुसूदनो ।

१ नीर बलवोर्द्वेप । २ लिख एतयादिश्लोकद्वयं पाठित ।

३ वयं पद्यपत्रमिगेवर्ष । ४ वयं पद्याम्बितं । ५ लिख

इत्यत इव वेतस्य ।

मृत्युं पुरस्ताद्विगणय्य दुर्मदाः ॥ १२ ॥

त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा

दुरन्तवीर्येण विचालिताः श्रियः ।

कालेन तैन्वा भवतोऽनुकंपया

विनष्टदर्पाश्वरणौ स्मराम ते ॥ १३ ॥

अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं

देहेन शश्वत्पतता रैजां भुवा ।

उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो

क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥ १४ ॥

तं नः समादिशोपायं येन ते चरणाञ्जयोः ।

स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह ॥ १५ ॥

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने ।

प्रणतकेशनाशाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच—

संस्तूयमानो भगवान्राजभिर्मुक्तवन्धनैः ।

तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा १७

श्रीभगवानुवाच—

अद्य प्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे ।

सुदृढा जायते भक्तिर्वाढमाशंसितं तथा ॥ १८ ॥

दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवन्त ऋतभाषिणः ।

श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्य उन्मादकं नृणाम् ॥ १९ ॥

हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे ।

श्रीमदाङ्गशिताः स्थानाद्देवदैत्यनरेश्वराः ॥ २० ॥

भवन्त एतद्विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् ।

मां यजन्तोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षथ ॥ २१ ॥

संतन्वन्तः प्रजातन्तून्सुखं दुःखं भवाभवौ ।

प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥ २२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतव्रताः ।

मय्यावेश्य मनः सम्यङ्ग्रामन्ते ब्रह्म यास्यथ २३

श्रीशुक उवाच—

इत्यादिश्य नृपान्कृष्णो भगवान्भुवनेश्वरः ।

तेषां न्ययुङ्क्त पुरुषान्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥ २४ ॥

सपर्या कारयामास सहदेवेन भारत ।

नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः ॥ २५ ॥

भोजयित्वा वरान्नेन सुखातान्समलङ्कृतान् ।

भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥ २६ ॥

ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डलाः ।

विरेजुर्मोचिताः क्लेशात्प्रावृडन्ते यथा ग्रहाः २७

रथान्सदश्वानारोप्य मणिकाञ्चनभूषितान् ।

प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान्प्रत्ययापयत् ॥ २८ ॥

त एवं मोचिताः कृच्छ्रात्कृष्णेन सुमहात्मना ।

ययुस्तमेव ध्यायन्तः कृतानि च जगत्पतेः ॥ २९ ॥

जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुरुषचेष्टितम् ।

यथाऽन्वशासद्भगवांस्तथा चक्रुरतन्द्रिताः ॥ ३० ॥

जरासन्धं धातयित्वा भीमसेनेन केशवः ।

पार्थाभ्यां संयुतः प्राद्यात्सहदेवेन पूजितः ॥ ३१ ॥

गत्वा ते खाण्डवप्रस्थं शङ्खान्दध्मुर्जितारयः ।

हर्षयन्तः स्वसुहृदो दुर्हृदां चासुखावहाः ॥ ३२ ॥

तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिनः ।

मेनिरे मागधं शान्तं राजा चाप्तमनोरथः ॥ ३३ ॥

अभिवन्द्याथ राजानं भीमार्जुनजनार्दनाः ।

सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥ ३४ ॥

निशम्य धर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितम् ।

आनन्दाश्रुकलां मुञ्चन्नेमणा नोवाच किञ्चन ३५

१ वीर० पुरस्ताद्विगणय्य । विज० पर लामगणय्य ।
२ वीर० विचालितश्रिय । ३ विज० तद्वै । ४ वीर० नमा-
म ते । विज० स्मरामहे । ५ विज० रुजोभुवा । ६ वीर०
यथा । ७ विज० पश्यतोन्मादन । वीर० पश्य उन्मादन ।
८ विज० र्यंता । ९ विज० सुखदु खे ।

१ उभ० धर्मराजस्तु । २ विज० एकाशीतितमो-
ध्याय ॥ ८१ ॥

चतुस्ततितमोऽध्याय ॥ ७४ ॥

युधिष्ठिरस्य राजसूययाग ॥ १ ॥ तिष्ठुपाञ्चम ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

एष युधिष्ठिरो राजा सरासन्धवध विभो ।
कृष्णस्य चानुमाव त युत्वा प्रीतस्तमप्रवीत् ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच—

ये स्युस्त्रैलोक्यगुरव सर्वे लोकमहेश्वराः ।
बहन्ति दुर्लभं लम्ब्या शिरसैवानुशासनम् ॥२॥स भवानरविन्दाधो दीनानामीशमानिनाम् ।
षत्सेज्जुष्टासनं भूमस्तदत्यन्तविरुषणम् ॥ ३ ॥न द्वेकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ।
कर्ममिर्वर्धते तेजो हसते च यथा रवेः ॥ ४ ॥ने वै तेजश्चित मक्तानां ममाहमिति भाषव ।
सं तवेति च नाना धीः पशूनामिष वैकृता ॥५॥

श्रीशुक उवाच—

इत्युन्स्था यक्षिये काले वप्रे युक्तान्त प्रसिज ॥
कृष्णानुमोदित ॥ पाषां ब्राह्मणान्ब्रह्मनादिन ॥६॥द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गौतमोजसितः ।
षसिष्ठभ्यवन कण्ठो मैत्रेयः कवपस्त्रित ॥ ७ ॥विद्यामित्रो वामदेवः सुमतिर्जमिनि ऋतु ।
पैल पराशरो गेर्गो वैशंपायन एष च ॥ ८ ॥अथर्षा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आशुरिः ।
पीतिहोत्रो मधुञ्जदा धीरसेनोऽकृतघण ॥ ९ ॥उपहृतास्तया चान्ये द्रोणमीप्सुकृपादयः ।
धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः ॥ १० ॥ब्राह्मणाः धृत्रिया धर्म्या शूद्रा यज्ञदिग्धवः ।
तत्रयु सर्वराजानो राज्ञां प्रकृतयो नृप ॥ ११ ॥सर्वस्ते दवयजनं ब्राह्मणा न्यर्णलाङ्गले ।
कृष्टा तत्र यथासायं दीधयाञ्चक्रि नृपम् ॥१२॥

दंमाः किलोपकरणा वरुणस्य यथा पुरा ।

इन्द्रादयो लोकपाला विरिञ्चमवसंयुता ॥१३॥

सगणा सिद्धगन्धर्वा विषाधरमहोरगा ॥
सुनयो यश्वरक्षांसि खगकिभरचारणा ॥ १४ ॥राजानश्च समाहृता राजपञ्चम्यश्च सर्वशः ।
राजसूयं समीयुः सराज्ञं पाण्डुसुतस्य वै ॥१५॥मेनिरे कृष्णमक्तस्य सूपपन्नमविसिताः ।
अयाजयन्महाराजं याजका देववर्षसः ।राजसूयेन विभिवत्प्राचेतसमिवामराः ॥ १६ ॥
सुत्येऽन्यवनीपालो याज्ञकान्तदसस्पतीन् ।अपूजयन्महाभागान्यथावत्सुसमाहितः ॥ १७ ॥
सदस्याभ्यार्हणार्हं वै विमृशन्तः समासदः ।नाभ्यगच्छन्नैकान्त्यात्सहदेवस्तदाऽजवीत् ॥१८॥
अर्हति ऋष्युतः श्रैष्ठ्यं भगवान्सासतां पति ॥एष वै देवताः सर्वा देवकालघनादयः ॥ १९ ॥
यदात्मकमिदं विश्वं ऋतवश्च यदात्मका ॥अधिराहुतयो मन्त्राः साङ्ख्य योगश्च यत्परैः ॥२०॥
एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् ।आत्मनाऽऽत्माभय सन्ध्याः सृजत्यवति इत्यजः ॥
विधिभानाह कर्माणि जनयन्पदवेषया ।ईहतं यदयं सर्वं श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥ २२ ॥
तस्मात्कृष्णाय महते दीपतां परमार्हणम् ।एवं चेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं मयेत् ॥ २३ ॥
सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदाक्षिणे ।देयं शान्ताय पूर्णाय दक्षस्थानन्त्यमिच्छता २४
इत्युनता सहदेवोऽभूत्पूर्णां कृष्णानुभावयित् ।तच्छ्रुता तुष्टुयुः सर्वे सायुसाधिति सचमाः २५
युता द्विवेरित राजा श्लोता हाद समासदाम् ।

समर्हयन्प्रीकेणं प्रीतं प्रणयविदल ॥ २६ ॥

१ विर मय्य दिकोऽह । २ शीर वनाना । ३ शीर
परमेष्ठिनः । ४ अभ म च तजित । ५ शीर उगएनो ।

६ निर तागवाः ।

१ शीर सावेदम्यवनी । २ शीर विष्टुयुः । ३ शीर
यत्परैः । ४ शीर एवाम् । ५ शीर ज्ञातदार्द ।

तत्पादावनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः ।
सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुंबोऽवहन्मुदा ॥२७॥
वासोभिः पीतकौशैर्यैर्भूषणैश्च महाधनैः ।
अर्हयित्वाऽश्रुपूर्णाक्षो नाशकत्समवेक्षितुम् ॥२८॥
इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जनाः ।
नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुं पुष्पवृष्टयः ॥ २९ ॥
इत्थं निशम्य दमघोपसुतः स्वपीठा-
दुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ।
उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यैर्मर्षीं
संश्रावयन्भगवते परुषाण्यभीतः ॥ ३० ॥
ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः ।
वृद्धानामपि यद्बुद्धिर्वालाक्वयैर्विभिद्यते ॥ ३१ ॥
यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभापितम् ।
सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत्संमतोऽर्हणे ॥ ३२ ॥
तपोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ।
परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठोल्लोकपालैश्च पूजितान् ॥ ३३ ॥
सदस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः ।
यथा काकः पुरोडाशं सपर्या कथमर्हति ॥ ३४ ॥
वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मवहिष्कृतः ।
स्वैरवर्ता गुणैर्हीनः सपर्या कथमर्हति ॥ ३५ ॥
ययातिनैपां हि कुलं शप्तं सद्भिर्वहिष्कृतम् ।
वृथा पानरतं शंश्वत्सपर्या कथमर्हति ॥ ३६ ॥
ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान् हिलैतेऽब्रह्मवर्चसम् ।
समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधन्ते दस्यवः प्रजाः ॥३७॥
एवमादीन्यभद्राणि वभापे नष्टमङ्गलः ।
नोवाच किञ्चिद्भगवान्यथा सिंहः शिवास्तम् ३८
भगवन्निन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः ।
कर्णौ पिधाय निर्जग्मुः शपन्तश्चेदिपं रुपा ॥३९॥
निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा ।

ततो नापैति यः सोऽपि यात्यधः सुकृताच्युतः ४०
ततः पाण्डुसुताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृञ्जयाः ।
उदायुधाः समुत्सथुः शिशुपालजिघांसवः ॥४१
ततश्चैघस्त्वसंभ्रान्तो जगृहे खड्गचर्मणी ।
भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञः सदसि भारत ॥४२॥
तावदुत्थाय भगवान्स्वान्निवार्य स्वयं रुषा ।
शिरः क्षुरान्तचक्रेण जहारापततो रिपोः ॥४३॥
शब्दः कौलाहलोऽप्यासीच्छिशुपाले हते महान् ।
तस्यानुयायिनो भूषा दुद्रुवुर्जीवितैपिणः ॥ ४४ ॥
चैघदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ।
पश्यतां सर्वभूतानामुल्केव भ्रुवि खाच्युता ॥४५॥
जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया ।
ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ४६
ऋत्विग्भ्यः सदस्येभ्यो दक्षिणां विपुलामदात् ।
सर्वान्संपूज्य विधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ॥ ४७ ॥
साधयित्वा क्रतुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः ।
उवास कतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ॥४८
ततोऽनुज्ञाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वरः ।
ययौ सभार्यः सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ॥४९॥
वर्णितं तदुपाख्यानं मया ते बहुविस्तरम् ।
वैकुण्ठवासिनोर्जन्म विप्रशापात्पुनःपुनः ॥५०॥
राजसूयावभृथ्येन स्नातो राजा युधिष्ठिरः ।
ब्रह्मक्षत्रसभामध्ये शुशुभे सुरराडिव ॥ ५१ ॥
राज्ञा सभाजिताः सर्वे सुरमानवखेचराः ।
कृष्णं क्रतुं च शंसन्तः स्वधामानि ययुर्मुदा ॥५२
दुर्योधनमृते पापं कलिं कुरूकुलामयम् ।
यो न सेहे श्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पाण्डुसुतस्य तां ५३
य इदं कीर्तयेद्विष्णोः कर्म चैघवधादिकम् ।
राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

१ विज० खात्पेटु । २ विज० स्यमर्षीत्सश्राव । ३ उभ०
गोपोऽय । ४ विज० मत्त सपर्या । ५ वीर० तद्ब्रह्मवर्चसम् ।
विज० ते ब्रह्मवर्चस । ६ वीर० ते सभासद ।

१ विज० तत्राततायिनो । २ विज० अय लोको नास्ति ।
३ विज० ध्यशीतितमोऽध्याय ॥ ८२ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७५ ॥

समाहर्षवार्धं गतस्य स्वच्छान्ताया जले पतितस्य दुर्घोषमथ मातमङ्गः ॥ १ ॥

राजोवाच—

ज्जातशत्रोस्त इष्टा राजसूयमहोदयम् ।
सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मसृदेवा ये समागता ॥ १ ॥
दुर्घोषनं वर्जयित्वा राजानः सर्पय सुराः ।
इति भुव नो मगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥ २ ॥
श्रपिरुवाच—

पितामहस्य ते यज्ञे राक्षसूये महात्मन ।
बान्धवा परिषर्यायां तस्याऽऽसन्नेमबन्धनाः ॥ ३ ॥
सीमो महानसाध्यस्यो धनाध्यक्षः सुयोधन ।
सहदेवस्तु पूज्यायां नकुलो द्रुप्यसाधने ॥ ४ ॥
गुरुशुभ्रपणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने ।
परिवेषणे भूपदजा कर्णो दाने महामना ॥ ५ ॥
युयुधानो विकर्णश्च हार्दिकस्यो विदुरादयः ।
बाह्लीकपुत्रा सूर्याया ये च संतर्दनादयः ॥ ६ ॥
निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा ।
प्रवर्तन्ते स राजेन्द्र राज्ञः प्रियचिकीर्षवेः ॥ ७ ॥
श्रुत्वात्सदस्त्वद्दुविस्तु सुहृत्पणेषु
स्त्रियेषु घ्नन्तैसमर्षणदक्षिणाभिः ।
चैथे च साततपतेभरणं प्रथिते
चक्रुस्ततस्त्वमृषस्रपनं घुनघाम् ॥ ८ ॥
सृदङ्गशङ्खपणवधुन्धुर्धानकगोमुखाः ।
धादिश्राभि बिषिश्राभि नेदुराबस्योत्सवे ॥ ९ ॥
नर्वक्यो नन्तुर्हृष्टा गायका यूपसो जगुः ।
वीणावेशुतलोभादस्तेषां स दिवमसृष्टत् ॥ १० ॥
चित्रध्वजपताकाग्रीरेमेन्द्रस्मन्दनार्धभिः ।
खलङ्कतैर्मैटैरूपा निर्ययू रुक्ममालिन ॥ ११ ॥

१ मित्र ब्रह्मदेवा ये च । २ धीर राजामभ्यवव घृताः ।
मित्र-राजान् श्रवणः । ३ एतन् घर्ताः सुभ्रपणे । ४ मित्र
कर्णमिधाराः । ५ मित्र चिकीर्षया । ६ मित्र सुश्रुतम
हार्दिकः । ७ धीर दुमुन्नातकः । मित्र सपुत्राजकः ।
नेदुरात्समहोत्सवे । ९ मित्र पताकायै ।

यदुसृञ्जयकांषोजकुलकफयकोसला* ।
कपयन्तो भुव सैन्यैर्यजमानपुर सैराः ॥ १२ ॥
सदस्सालिगिद्विबभेष्टा ब्रह्मघोषेण भूयसा ।
देवर्षिपितृगन्धर्वास्तुपुत्रु* पुष्पवर्षिष ॥ १३ ॥
खलङ्कता नरा नार्यो गन्धस्रग्भूषणांवरै* ।
धिलिपन्त्योऽभिपिबन्त्यो विजङ्गुर्विविधै रसै* १४
तैलगौरसगन्धोद्हरिद्रासान्द्रकुङ्कुर्म ।
पुंमिलिप्ताः प्रलिपन्त्यो विजङ्गुर्वारभोपित ॥ १५ ॥
गुप्ता नृभिर्निरगमकुपलङ्घुमेत
देभ्यो यथा दिवि विमानवरैर्नृदेभ्य* ।
ता मातुलेयसखिभि परिपिच्यमाना*
सम्रीढहासविकसद्भदना विरेजु* ॥ १६ ॥
ता देवराजुष सखीन् सिपितुर्हृदीभि*
ह्निभांभरा विहृतगात्रकुचोरुमभ्याः ।
औत्सुभ्यसुक्तकर्षराभ्यवमानमाख्याः
धोमं दधुर्मलधियां कंचिरेर्विहारैः ॥ १७ ॥
स सम्राड्यमालुः सदस्यं रुक्ममालिनम् ।
भ्यरोषत स्वपत्नीभिः क्रियामि* ऋतुराडिव १८
पत्नीसंयाज्वावसृभ्यैभरिता ते तमृत्त्रिजः ।
आधान्त आपमाशङ्कर्गङ्गायां सह कृष्णया ॥ १९ ॥
देवैर्दुन्दुभयो नेदुर्नरदुन्दुमिमिः समम् ।
घुसुजः पुष्पवर्षीणि देवर्षिपितृमानवाः ॥ २० ॥
सङ्घस्रत्र तत* सर्वे धर्माभ्रमयुता नरा* ।
महापातक्यपि यतः सद्यो मुभ्येत किन्विपातु* २१
अथ राजाऽहते धौमे परिघाय खलङ्कतः ।
श्रुत्वात्सदस्वविप्रादीनानर्धामरभांवरैः ॥ २२ ॥
बन्धुह्यातितुपान्मिद्रसुहृदोऽन्धाम सर्वशः ।
असीत्स्यं पूजयामास नारायणपरो नृपः ॥ २३ ॥

१ मित्र-पुरावरैः । २ एतन् मित्रिपन्त्योमिषिभ्यो ।
३ एतन् ऋतुरभ्यवगतः । ४ मित्र हर्षितः समेताः ।
५ मित्र विभिः । ६ मित्र इदमर्थं पाति ।

सर्वे जनाः सुररुचो मणिकुण्डलस्र-
गुष्णीपकञ्चुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ।
नार्यश्च कुण्डलयुगालकवृन्दजुष्ट-
वक्रश्रियः कनकमेखलया विरेजुः ॥ २४ ॥
अथल्लिजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ।
ब्रह्मक्षत्रियविद्गूढ्रा राजानो ये समागताः ॥ २५ ॥
देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः ।
पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृपै ॥ २६ ॥
हरिदासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयम् ।
नैवातृप्यन्प्रशंसन्तः पिवन्मर्त्योऽमृतं यथा ॥ २७ ॥
ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्संबन्धिवान्धवान् ।
प्रेम्णा निर्वासयामास कृष्णं च त्यागकातरः २८
भगवानपि तत्राङ्ग न्यवात्सीत्तत्प्रियङ्करः ।
प्रस्थाप्य यदुचीरांश्च सांवादींश्च कुशस्थलीम् ॥ २९ ॥
इत्थं राजा धर्मसुतो मनोरथमहार्णवम् ।
सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनाऽऽसीद्गतज्वरः ॥ ३० ॥
एकदान्तःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियम् ।
अतप्यद्राजसूयस्य महिलं चाच्युतात्मनः ॥ ३१ ॥
यस्मिन्नेन्द्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मी-
नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपकृप्ताः ।
ताभिः पतीन्द्रुपदराजसुतोपतस्थे
यस्यां त्रिपक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ॥ ३२ ॥
यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं
श्रोणीभरेण शनकैः कणदङ्घ्रिशोभम् ।
मध्ये सुचारुकुचकुङ्कुमशोणहारं
श्रीमन्मुखं प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥ ३३ ॥
सभायां मयङ्कसायां कापि धर्मसुतोऽर्धिराद् ।
वृतोऽनुजैर्वन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥ ३४ ॥

१ विज० महाशिक्षा । २ विज० सुंदा । ३ वीर०
निवारयामास । ४ विज० सुसमृद्ध । ५ उभ० लक्ष्म्यो नाना ।
६ विज० वक्ष । ७ वीर० चपलकुण्डल । विज० च
चलकुण्डल । ८ उभ० विराद् ।
भाग. ७६

आसीनः काञ्चने साक्षादासने मघवानिव ।
पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वन्दिभिः ३५
[उंपास्यमानो चिप्रेन्द्रैर्नानादेशसमागतैः ।
दोधूयमानो धवलैर्वालव्यजनसंकुलैः ।
रराज राजशार्दूलो दिवि देवपतिर्यथा ॥ १ ॥
विजयध्वजीयपाठे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
श्रीशुक उवाच—]
तत्र दुर्योधनो मानी परीतो आतृभिर्नृपै ।
किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन्स्रंषा ॥ ३६ ॥
स्थलेऽभ्यगृह्णाद्दस्त्रान्तं जैलं मत्वा स्थलेऽपतत् ।
[स्थलं पुष्करिणीं मत्वा सर्वे तं जहसुर्जनाः ।
आगच्छन्नेवमुर्वीशः पुरः पुष्करिणीं क्वचित् ।
विलोक्य स्फाटिकां भूमिं मन्वानो न्यपतञ्जले १]
जले च स्थलवद्भ्रान्त्या मयमायाविमोहितः ३७
जहास भीमस्तं दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयोऽपरे ।
निवार्यमाणा अप्यङ्ग राज्ञा कृष्णानुमोदिताः ३८
[अजांतशत्रुराकर्ण्य वस्त्रस्रग्भूषणादिकम् ।
संप्रेष्याद्वापयास साम्ना योगेश्वरेण च ॥ १ ॥
तदनादृत्य सत्कारं व्रीडावनतकन्धरः ।
जाञ्चल्यमानहृदयो न जगाम तदन्तिकम् ॥ २ ॥]
स व्रीडितोऽवाग्वदनो रूपा ज्वल-
न्निष्क्रम्य तूष्णीं प्रययौ गजाह्वयम् ।
हाहेति शब्दः सुमहानभूर्संता-
मजातशत्रुर्विमना इवाभवत् ।
बभूव तूष्णीं भगवान्भुवो भरं
संमुज्जिहीर्षुर्भ्रमति स्म यदृशा ॥ ३९ ॥

१ विज० सार्धश्लोकोऽधिक । त्र्यशीतितमाध्यायसमाप्ति-
क्ष । २ विज० राजा । ३ विज० आतृभिः प्रियै । ४ वीर०
मृपान् । ५ विज० हरिनीलोपलाचिते । ६ विज० सार्ध-
श्लोकोऽधिक । ७ विज० इदमर्थं नास्ति । ८ विज० भूपाथ
केचन । ९ विज० श्लोकद्वयमधिक । १० उभ० नभूतदा ।
११ विज० जिहीर्षुरात्मेहितमात्मनि सरन् ।

एतंचेजमिहितं राजन्यत्पृष्टोऽहमिह तथा ।

सुयोधनस्य दौरात्म्य राजसूये महाकृतौ ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

पद्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

श्रीकृष्णस्य इन्द्रप्रस्थगमनसमये साक्ष्येण द्वारवतीस्य जगत्द्वारनिरोधः ॥ १ ॥ कृष्णीनां दास्यस्य च युद्धे प्रसुप्त
पराजयः ॥ २ ॥

श्रीकृष्णो उवाच—

अयान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भूतं नृप ।
 त्रीढानरशरीरस्य यथा सौमपतिर्हस ॥ १ ॥
 त्रिशुपालसक्तः शाल्वो रुक्मिण्युद्धाह आगत ।
 यदुमिर्निजितं सङ्घे जरासन्धादयस्तथा ॥ २ ॥
 [तदाऽऽविरासीस्रगदीशसभिधौ
 मुनि सुराराधितपादपङ्कजः ॥ १ ॥
 उपेत्य नारद सर्वे सदस्यैरभिपुञ्जित ।
 कृष्णेनाभ्यर्चितं सम्भगुपविष्टो नृपान्तिके ॥२॥
 उवाच धर्मराजस्त प्रणिपत्य यथाविधि ।
 मषान्मर्षत्रगो ब्रह्मन्सर्वकालेष्वसङ्गतः ॥ ३ ॥
 नृपाणां शौर्ययुक्तानां सर्वमण्डलवासिनाम् ।
 इदानीं कृतम' शूरो नित्योद्योगेन वर्तते ॥ ४ ॥
 इति तनोदितां वाणीमाकर्ण्य मुनिरब्रवीत् ॥५॥
 नारद उवाच—
 मप्रदर्पा नृपाः सर्वे कृष्णेनाप्रतिमांजसा ।
 वसन्ति विषये खेसे नष्टचेष्टा गतश्रिय ॥ ६ ॥
 एक एव महोत्साहः क्षत्रियाणां दुराग्रही ।
 ज्ञातः शाल्वपु नृपतिर्षट्पदादातिवाहन ॥ ७ ॥
 आतर्पुपरते युद्धे विष्णुना लोकविष्णुना ।
 ब्रह्मदत्तमुत्त हसे यमुनायां महात्मना ॥ ८ ॥
 कृष्णद्विजस्य रामोत्तं रुक्म्यादीन्नुपिन्दु पुरे ।
 समाजं कारयामास आतुरानृष्यकाह्वया ॥ ९ ॥
 त्रिशुपालद्रुममुत्तर्दन्तवक्रपुर'सरं ।

पराजितेषु सङ्ग्रामे जरासन्धादिषु प्रभो ॥ १०॥]
 शाल्वः प्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतां सर्वभूयज्ञाम् ।
 अयादवीं ह्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ॥२॥
 इति मूढः प्रतिज्ञाय [तेपसे प्राधिसद्वनम् ।
 गते तस्मिन्ब्रह्मन्वर्षान्प्रतीक्ष्य तदुपागमम् ॥
 तदनन्तरजोऽभ्यात्यंरमिपिक्तो नृपाधिनि' ।
 तपस्तप्त्वा स नृपति'] देव पञ्चपतिं प्रसूम् ।
 आराधयामास नृप पांसुमुष्टिं सकृद्भ्रसन् ॥ ४ ॥
 संवत्सरान्ते मगधानांशुतोप उमापति' ।
 वरेण च्छन्दयामास शाल्वं शरणमागतम् ॥ ५ ॥
 देवासुरभनुष्पाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 अभेषं कामग वध स यानं वृष्णिमीपणम् ॥६॥
 तथेति गिरिसादिष्टो मयः परपुरङ्गयः ।
 पुर निर्माय शाल्वाय प्रादात्सौममर्षसयम् ॥७॥
 स लब्ध्वा कामगं यान तमोषाम दुरासदम् ।
 [ओपयौ स्वं अनपदं समग्रभलवाहनम् ।
 इदानीं राजपुत्राणां स एषोद्योगयाह्वय ॥ १ ॥
 इति धर्मसुतः श्रीमान्भ्युक्ता तन्भारदोदितम् ।
 पार्थे मगधत शूरे' शनैर्मुस्यमवैक्षत ॥ २ ॥
 निशम्य तद्वासुदेवो धैर्यसारो निराकुल ।
 किञ्चित्प्रहस्तास्तु नामेत्याह सा हि महात्मता ३
 पूजयित्वा ऋषिं सम्भ्रमसूतर्तर्गाभिरेच्युतः ।

१ वित्र अर्च शोको माग्नि । २ वित्र एतद्वारान्य द्व ।
 ३ वित्र कृष्णद्विन्दो मायाऽपिह ।

१ वित्र ३५ तमे श्लोक एव अप्यापविधेयस्य वत्
 त्याद्विष्णुनायद्यमातिर्माग्नि । २ वित्र कृष्णद्विन्दुगता या
 योऽपिहः । ३ वित्र मगधानंशुद्धः ए उमापतिः । ४ शौर्य
 मयोपयं । ५ वित्र कृष्णद्विन्दुगताः शोको अपिह्य इत्यप्युत ।

चिराभिलषितः सोपि प्राप्तः साधिव्यचिन्तयत् ४
उग्रसेनं यदुपतिं युयुधानं च माधवः ।
अक्रूरं कृतवर्माणमन्यांश्च यदुपुङ्गवान् ।
प्रेषयामास रक्षायै द्वारवत्याः स्वसैनिकान् ॥५॥
विजयध्वजीयपाठे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥
श्रीशुक उवाच—
तथा वसति गोविन्दे शक्रप्रस्थे महात्मनि ।
स सानुजे चैव नृपे कृतकृत्ये युधिष्ठिरे ॥ ६ ॥
आकर्ण्य शाल्वः सङ्घद्वो दमघोपसुतं हतम् ।
जरासन्धं च सुहृदं राजसूयं क्रतुं कृतम् ॥ ७ ॥
ययौ द्वारवतीं शाल्वो वैरं वृष्णिभृतं स्मरन् ॥८॥
निरुध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ ।
पुरीं वभञ्जोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ॥ ९ ॥
सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादादालतोलिकाः ।
विहारांस विमानाभ्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः ॥१०॥
शिलाद्रुमाश्चाशनयः सर्पा आसारशर्कराः ।
प्रचण्डश्चक्रवातोऽभूद्रजसाऽऽच्छादिता दिशः ११
इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशम् ।
नाभ्यपद्यत शं राजंस्त्रिपुरेण यथा मही ॥ १२ ॥
प्रद्युम्नो भगवान्वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः ।
मा भैष्टेभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशः ॥१३॥
सात्यकिश्चासुदेष्णश्च सांवोऽक्रूरः सहार्जुनः ।
हादिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुकसारणौ ॥१४॥
अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः ।
निर्ययुर्दक्षिता गुप्ता रथेभाश्चपदातिभिः ॥ १५ ॥
ततः प्रवृत्ते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह ।
यथाऽसुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ १६ ॥
तश्च सौभपतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुतः ।
क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः ॥१७॥
विन्ध्याध पञ्चविंशत्या स्वर्णपुङ्खैरयोमुखैः ।
शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥१८

शतेनाताडयच्छाल्वमेकैकेनास्य सैनिकान् ।
दर्शभिर्दशभिर्नेतृन्वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः ॥१९॥
तदद्भुतं महत्कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः ॥२०॥
बहुरूपैकरूपं तद्दृश्यते न च दृश्यते ।
मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं परैरभूत् ॥ २१ ॥
कचिद्भूमौ कचिद्भूमिं गिरिर्भूमिं जले कचित् ।
अलातचक्रवद्राम्यत्सौभं तद्दुरवस्थितम् ॥ २२ ॥
यत्रयत्रोपलक्ष्येत ससौभः सहसैनिकः ।
शाल्वस्ततस्ततोऽमुञ्चच्छरान्सात्वतयूथपाः ॥२३॥
शरैरभ्यर्कसंस्पर्शैराशीविपदुरासदैः ।
पीड्यमानपुरानीकः शाल्वोऽमुद्यत्परैरिति ॥२४॥
शाल्वानीकपशन्त्रावैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिताः ।
न तत्यजू रणं स्वस्वं लोकद्वयजिगीषवः ॥२५॥
शाल्वामात्यो युमान्नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः ।
आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहृत्य व्यनदद्वली २६
प्रद्युम्नं गदया शीर्णवक्षःस्थलमरिन्दमम् ।
अपोवाह रणात्सूतो धर्मविदारुकात्मजः ॥२७॥
लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन कार्ष्णिः सारथिमत्रवीत् ।
अहो असाध्विदं सूत यद्रणान्मेऽपसर्पणम् ॥२८॥
न यदूनां कुले जातः श्रूयते रणविच्युतः ।
विना मत्क्रीवचित्तेन सूतेन प्राप्तकिल्बिपात् २९
किं नु वक्ष्येऽभिसंगम्य पितरौ रामकेशवौ ।
युद्धात्सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्त्राऽऽत्मनः क्षमम् ३०
व्यक्तं मे कथयिष्यन्ति हसन्त्यो भ्रातृजामयः ।
क्लैव्यं कथं कथं वीर तवान्यैः कथ्यतां मृधे ३१
सारथिरुवाच—
धर्मं विजानताऽऽयुष्मन्कृतमेतन्मया विभो ।
सूतः कृच्छ्रगतं रक्षेद्रथिनं सारथिं रथी ॥ ३२ ॥

१ विज० तमावसन्नन्तरिक्षे युयुधे भरतर्षभ । २ विज० विहायसो विमानाभ्या । ३ विज० शैलाद्रुमा । ४ विज० मथ्यमाना । ५ विज० वाच पित्रोरनुस्मरन् । ६ उभ० सहानुजै । ७ विज० रथनागाश्चपत्तिभि । ८ विज० ता च सौभपतेर्माया ।

१ विज० विन्ध्याध दशभि । २ विज० सर्वेऽस्य पुरवासिन । ३ विज० मयमायाकृत आन दुर्विभाव्य जनै । ४ विज० कचिरिसन्धौ कचिद्विरौ । ५ विज० तस्य सौभस्य सैनिक । ६ उभ० सङ्घद्वौ । ७ विज० त्परैरिति । ८ वीर० लोकत्रय । ९ वीर० प्रद्युम्नास्त्रप्रपीडित । १० विज० गुर्व्या । ११ उभ० युद्धाद्धर्म्यादपक्रान्त । १२ विज० कथं गतो वीर ।

एतद्विदिता तु भवान्मयाऽप्योवाहितो रणात् ।

उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदसा इतः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उच्यते पद्मसंस्रितितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

इन्द्रमत्स्यावागतेन श्रीकृष्णेन आचलवचनः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

स उपस्पृश्य सलिलं दक्षितो घृतकार्मुकः ।
 [इति सूतोदितां वाणीमाकर्ष्य यदुनन्दनं ।
 पुनराद्यप्रहरणं सूतमाह रथाङ्गणे ।
 पश्य सूत शुमानेय दक्षितो घृतकार्मुकः ॥ १ ॥]
 नय मां शुमत पार्थ घोरस्वेत्याह सारथिम् ॥ १
 विधेमन्तं स्वसैन्यानि शुमन्त रुक्मिणीसुतः ।
 प्रतिहृत्य प्रत्यविध्यभारार्थैरष्टभिः सयन् ॥ २ ॥
 चतुर्मिभ्रतुरो वाहान्सूतमेकेन वाहनम् ।
 द्वौभ्यां घनुष्य केतुं च श्रेणैरान्येन वै शिरः ॥ ३ ॥
 गदसात्यकिसानाद्या जघ्नुः सौमपतेर्बलम् ।
 पेतुं समुद्रे सौमेभ्यो सर्वे संछिन्नकन्धराः ॥ ४ ॥
 एवं यदूनां शाल्वानां निभ्रतामितरेवरम् ।
 युद्धं त्रिणाथारां तदयुद्धमलमुत्वनम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रप्रसव गतः कृप्या आहूतो धर्मसनुना ।
 राजसूयेऽपि निर्दूते द्विष्टुपाळे च संस्थिते ॥ ६ ॥
 कुण्डहृदाननुश्राप्य मृनींश्च ससुतां पृथाम् ।
 निमिषान्प्रतिघोरानि पश्यन्द्धारवतीं ययौ ॥ ७ ॥
 आह आहमिहायात आर्यमिभ्यामित्संगतः ।
 राजन्माधैषपथीया नूनं हन्युः पुरीं मम ॥ ८ ॥

धीरस्य तत्कदनं स्यानां निरूप्य पुररक्षणम् ।
 सौमं च शाल्वराजं च दारुकं प्राह केशवः ॥ १ ॥
 रथं प्रापय मे सूत शाल्वस्यान्तिकमाशु वै ।
 संभ्रमंस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराद्ययम् ॥ १० ॥
 इत्युक्तमोदयामास रथमास्वाय दारुकः ।
 विद्यन्तं ददृशुः सर्वे स्वे परे आस्मानुजम् ॥ ११ ॥
 शाल्वश्च कृष्णमालोक्य इतप्रायबलेभ्यः ।
 प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मूषे ॥ १२ ॥
 तामापवन्तीं नभसि महोल्कामिष रंशसा ।
 मासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतघाज्जिह्वत्
 तं च पोडशमिषिद्धा वाणैः सौमं च ख अमत् ।
 अविध्यन्धरसंदोहैः ख सूर्य इव रश्मिभिः ॥ १४ ॥
 शाल्वः शौरैस्तु दोः सम्यं सञ्चार्य शार्ङ्गधन्वनः ।
 क्षिमेद न्यपतद्वस्ताञ्चार्यमासीत्तद्वृतम् ॥ १५ ॥
 हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यताम् ।
 निर्नेद्य सौभराङ्गुलैरिदमाह जनार्दनम् ॥ १६ ॥
 यत्कया मूढं न सस्युभोऽहोर्माया इतेष्वताम् ।
 प्रमत्तः स समामध्ये तथा व्यापादितः सखा १७
 तं त्वाञ्च निश्चितैर्बाहैरपराजितमानिनम् ।
 नयाम्यपुनराशुचिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः ॥ १८ ॥

१ शिख इवमर्थं पाठि । एतस्मान्ने कृष्णवर्जितं अर्धत्रयं
 वर्तते । २ शिख आह्वयन्त । ३ शीर प्रतिरथ्य प्रसक्ति
 प्यत् । शिख प्रतिहृत्य रथाप्रविषत् । ४ शिख द्वौभ्यां
 च केतुपञ्चमी । ५ शीर शुमतोऽन्येन वै । ६ शिख बहवः
 साम्येना मिष । ७ शीर इन्द्रप्रसवगत । ८ शिख रथ इते ।
 ९ शीर कुण्डहृदाननुश्राप्य । शिख एतदारम्भः—'ममाग्रतः'
 इत्यस्यार्थः शिखपर्यन्तानां हाहकारोऽर्थानां स्वाने १६ श्लोकाः
 उच्यन्ते । १७ शिख इति ।

१ शिख पञ्चाशीष्टितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ २ शीर
 एतं निरूप्य पुररक्षणे । ३ शीर उक्तामशेष । ४ शीर
 शिख । ५ शीर भार्यां प्रापयत्सुतां । ६ शिख कुण्ड-
 हृदा' शिखाशित्तमश्वत्थमारभ्य एतत्पर्यन्तानां हाहकारो
 कानां स्वाने २६ श्लोका वर्तन्ते । ७ च—'कुण्डहृदाननुश्राप्य'
 सुवीच्य प्राद्यैः सह । अन्वीचयान् शाम्यसेः पाञ्चर्यं
 निर्नेद्य पुरात् ॥ १ ॥ ८ च यत्वा किञ्चिद्विधानं स्वापयित्वा
 पुरीकम् । पृथासुतावनुश्राप्य प्रचतानुश्लेषमात् ॥ २ ॥

क शोकमोहौ ज्ञेहो वा मय धा येऽहसंभवा ।
 क चाखण्डितविज्ञानज्ञानैर्यस्तखण्डित ॥३१॥
 यत्पादसेवोजितयाऽऽत्मविधया
 हिन्वन्त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ।
 लमन्त आत्मीयमनन्तमैश्वर
 कृतो नु मोह परमस्य सद्गते ॥ ३२ ॥
 त शैलपूगैः प्रहरन्तमोक्षसा
 शाल्वं शूरे शौरिरमोघविक्रम ।
 विद्वान्छिन्धिन्धर्म घनुः शिरोमणि
 सौम च शत्रोर्गदया क्रोज ह ॥ ३३ ॥
 तत्कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं
 पपात तोये गदया सहस्रधा ।
 विसृज्य सद्गतलमास्तितो गदा-

मुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्दुतम् ॥ ३४ ॥
 आघाततः सैगद तस्य बाहु
 मध्येन छिन्त्वाज्य रपाङ्गमद्भुतम् ।
 धाघय शाल्वस्य लयार्कसभिर्भं
 विभ्रष्टमौ सार्क इभोदयाचल ॥ ३५ ॥
 जहार तेनैव शिरः सकुण्डल
 किरीटयुक्त पुरुमायिनो हरि
 वध्रेण वृत्रस्य यथा पुरन्दरो
 वभूष हाहेति वचस्तदा नृणाम् ॥ ३६ ॥
 तस्मिन्निपतिते पापे सौमे च गदया हते ।
 नेदुर्दुन्दुभयो राजन्दिवि देवगणेरिता ।
 सखीनामपचिति कुर्वन्दन्तवफो रुपाऽभ्यग्रात् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे सप्तसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

श्रीकृष्णेन दन्तवक्रचिह्नुरयवधः ॥ १ ॥ [विजयपञ्चवीधपाठासुकारेण मन्वे महाभारतकुटुम्बका ॥ १ ॥] कौरवपाण्डव
 युद्धे मधुमन्वत्कृष्ण रामस्य तीर्थेवात्राम्पाजेन गमनं ॥ ३ ॥

[श्रीशुक उवाच—
 उदापनखानेहोयैसुनादीरमागतम् ।
 शुला र्ण्य कलिज्ञेयो दन्तवक्रः सहासुजः ॥११॥
 महत्या सेनया युक्तो गजानीकसमन्वित ।
 गञ्जन्तं द्वारकां कृष्णं पथि रोञ्चुं समाययौ ॥२॥
 सोम्येत्य पथि गञ्जन्तं हृतं यदुकुमारकै ।
 कान्तापोहशसाहस्रशिविकापरिषातम् ॥ ३ ॥
 राजसहस्रासुगञ्जन्तं महर्षिगणसेवितम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यग्राह्यपथ समन्वितम् ॥४॥
 दन्तवक्रोऽङ्गणन्मूले मृगेन्द्रं जघुको यथा ।
 रुक्मिण्य शिशुपालस्य पौण्ड्रकस्य च दुर्मते ॥५॥]

१ वीर साहयमस्य बाहुः । २ वीर देवदुन्दुभयो मेदुदया ।
 ३ विजय पञ्चविंश (३३) श्रीकृष्णारम्भाऽऽम्पावधमाति
 पाठोऽस्याद्यो दन्तवः । च — इति वीरिणां भाषीमाकर्ष्य
 कर्मकेतवः । ससौमं हस्तुमारये शाल्व कुण्डलोद्ग ॥ १ ॥
 ततो निघातमादाय चक कृष्णः सुवर्षेणम् । आयेयाजेभामि
 मन्त्र प्राश्निषोर्समनाद्यनम् ॥ १ ॥ तस्मात्तत्रहस्ताम्पान्शुष्कमा
 नेयमश्रितम् । जञ्जाल ब्रह्मसववज्जाकरमाधातिमीपणम् ॥ ३ ॥
 ततो वनामिका सर्वं ते विहाय विहायसम् । सुवर्षेणोष्मथा
 तसा दुद्रुह सवतो णिचम् ॥ ४ ॥ तदर्कशतस्रशं धामं मित्वा
 त्रिधा पुरम् । भूयो मारावचकरं प्राप मूय सुवर्षेणम् ॥ ५ ॥
 ततः समुद्रे न्युपतप्युर्दं विच्छिन्नवन्धनम् । यथापाभिर्दुराभयैः
 शास्त्राणि प्रसहयथा तां श्रेयनामास यदा कृष्णसुरिभ्य दुर्मति
 ॥ ६ ॥ ततो रथं बलमनोपवीतं धत्वात्र शास्त्रो बहुसद्यसं
 वयम् । यथाकिरन्कृष्णसिरसनतर्गहासुपैथ स्वन्दद्वरिर्नया
 ॥ ७ ॥ तदा त्रेपितां तेन शिवा वार्धिका इतिः । पाण्डवन्
 सुपाप्माय शिवायै स्वनीनवत् ॥ ८ ॥ तं सतप्यैः प्रहरन्तमो
 यसा शाल्वं शिरः शारिरमोषविक्रमः । विद्वान्छिन्धिन्धर्म घनुः
 शिरोमणि रथे च धणोगदया रताञ्च ह तस्य । तत्कृष्णहस्तेरि

१ वीर बाण्डवानसंभवाः । २ वीर द्वारेभ्यर्दस्य हारम
 य । विजय ज्ञानभयैश्चरञ्जितः । ३ विजय एतद्वारम्भा
 ऽऽम्पावधमाति पाठोऽस्याद्यो दन्तवः स चाप्यायान्त प्ररहितः ।
 ४ वीर दुद्रुहः । ५ विजय सवमप्यायः एकाधिकशत
 (१ १) सम । तद्वयमथोऽद्यापिकाः ।

४ विजय पञ्चविंश (८१) तमोऽध्यायः ।

श्रीशुक उवाच—

शिशुपालस्य शाल्वस्य पौण्ड्रकस्यापि दुर्मतिः ।
परलोकगतानां च कुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदम् ॥ १ ॥
एकः पदातिः संकुद्धो गदापाणिः प्रकंपयन् ।
पद्भ्यामिमां महाराज महासन्धो व्यदृश्यत ॥२॥
तं तथा यान्तमालोक्य गदामादाय सत्वरः ।
अवपुत्य रथात्कृष्णः सिन्धुं वेलेव प्रत्यधात् ॥३॥
गदामुद्यम्य कौरुषो मुकुन्दं प्राह दुर्मदः ।
दिष्ट्यादिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ॥४॥
त्वं मातुलेयो नः कृष्ण मित्रधुञ्जां जिघांससि ।
अतस्त्वां गदया मन्द हनिष्ये वज्रकल्पया ॥५॥
तर्हानृण्यमुपैम्यज्ञ मित्राणां मित्रवत्सलः ।
बन्धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ॥ ६ ॥
एवं रूक्षैस्तुदन्वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विपम् ।
गदयाऽताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद्वनदच्च सः ॥ ७ ॥
गदयाऽभिहतोऽप्याजौ न चचाल यदूदहः ।
कृष्णोऽपि तमहन्गुर्व्या कौमोदक्या स्तनान्तरे ८

गदानिर्भिन्नहृदय उद्धमन्नुधिरं मुखात् ।
प्रसार्य केशवाहङ्घ्रिन्धरण्यां न्यपतद्वसुः ॥ ९ ॥
ततः सूक्ष्मतरं ज्योतिः कृष्णमाविशदद्भुतम् ।
पश्यतां सर्वभूतानां यथा चैद्यवधे नृप ॥ १० ॥
विदूरथस्तु तद्भाता भ्रातृशोकपरिभुतः ।
आगच्छदसिचर्मभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ॥११॥
तस्य चापततः कृष्णश्चक्रेण क्षुरनेमिना ।
शिरो जहार राजेन्द्र सकिरीटं सकुण्डलम् ॥१२॥
एवं सौमं च शाल्वं च दन्तवक्त्रं सहानुजम् ।
हत्वा दुर्विपहानैर्न्यैरीडितः सुरमानवैः ॥ १३ ॥
मुनिभिः सिद्धगन्धर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ।
अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः ॥१४॥

तया विचूर्णित पपात तोये गदया सहस्रधा । विसृज्य तं
भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्भुतम् ॥१०॥
आधावतो भीमगदस्य वाहु भलेन छित्वाऽथ रथाङ्गमद्भुतम् ।
वधाय शाल्वस्य लयार्कसनिभ विभ्रद्वभौ सार्क इवोदया-
चल ॥ ११ ॥ जहार तेनैव शिर सकुण्डल किरीटयुक्त पुरु-
मायिनो हरि । वज्रेण घृत्रस्य यथा पुरन्दरो वभूव ह्यहेति
वचस्तदा नृणाम् ॥ १२ ॥ तस्मिन्निपतिते पापे सौभे चाब्धौ
निपातिते । देवदुन्दुभयो नेदुर्वैद्यु पुण्यवृष्टय ॥ १३ ॥
स्त्यमानो मुनिगणै सूतमागधवन्दिभि । आजगाम वृत
सैन्यै पुरीं द्वारवतीं हरि ॥ १४ ॥ स प्रविश्य पुरीं रम्या
पताकाषण्डमण्डिताम् । अलङ्कृतमलङ्कारै सिक्कसमृष्टचलराम्
॥ १५ ॥ पूजितो यदुभिर्वृद्धै पौरजानपदैस्तथा । रमयद्बथ-
साहस्रमहिषी प्रेमविह्वला । उवास देवकीपुत्र सानन्द कुरु-
न्दन ॥ १६ ॥ ”

१ वीर० गाढनिर्भिन्न । २ वीर० नन्यानीडित ।
३ विज० त्व मातुलेय इतिपञ्चमश्लोकमारभ्य त्रयोदशश्लोकपर्यन्तं विद्यमानाना नवश्लोकाना स्थाने १५ श्लोका किंचिद्भि-
न्नार्थका सन्ति । तेच—“त्वामद्य द्वन्द्वयुद्धेन हनिष्याम्य-
विलवितम् । त्व मातुलेयो न कृष्ण मित्रशुक्पारदारिक ।
विश्वासघाती बन्धुघ्न सतत कलहप्रिय ॥ १ ॥ पौण्ड्रकं
मातुलेय मे सङ्घे सूदितवानसि । रुक्मी च शिशुपालश्च
भ्रातरौ मे त्वया हतौ ॥ २ ॥ अतस्त्वा गदया मन्द हनिष्ये
वज्रकल्पया । तेनानृण्यमुपैम्यज्ञ मित्राणा मित्रवत्सल” ॥३॥
बन्धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचर यथा । इति लोकप्रवादो-
स्ति तेन दोषोपि नास्ति मे ॥ ४ ॥ एवं रूक्षैश्च वचनै कृष्ण
तोत्रैरिव द्विपम् । गदयाऽताडयत्कृष्ण सिंहवद्वनदच्च स
॥ ५ ॥ गदयाऽभिहतोऽप्याजौ न चचाल यदूतम । गदया
व्यहनद्गुर्व्या कौमोदक्या स्तनान्तरे ॥ ६ ॥ गाढनिर्भिन्नहृदय
उद्धमन् रुधिर मुखात् । प्रसार्य केशवाहङ्घ्रि गतासुर्व्यपत-
द्भुवि ॥ ७ ॥ तत सूक्ष्मतर ज्योति कृष्णमाविशदद्भुतम् ।
पश्यता सर्वभूताना यथा चैद्यस्य सङ्गरे ॥ ८ ॥ भ्रातर निहतं
दृष्ट्वा दन्तवक्त्र विदूरथ । मूर्च्छितो भ्रातृशोकेनाप्यसिचर्म
समाददे ॥ ९ ॥ अवपुत्य रथात्पूर्ण विधुन्वन्वज्रमुत्तमम् ।
अभिदुद्राव गोविन्द पद्भ्यामुर्वी प्रकंपयन् ॥ १० ॥ तस्य
वाणेन चिच्छेद रज्ज यादवनन्दन । ततो जग्राह निशिता
शक्ति घोरा विदूरथ ॥ ११ ॥ तया प्रहर्तुं गोविन्दमभिनि-
धित्य सङ्गरे । क्षणेनाभिससाराज्ञश्चापमुक्तो यथा शर ॥१२॥
तस्य चापतत कृष्णश्चक्रेण क्षुरनेमिना । शिरो जहार राजेन्द्र
सकिरीट सकुण्डलम् ॥ १३ ॥ एव निहत्य समरे दन्तवक्त्र-
विदूरथौ । कालयामास तत्सैन्य जगृहे वारणादिकम् ॥ १४ ॥
भूय पुण्यरथ दिव्यमारुह्य समलङ्कृतम् । सहित सात्वतगणै-
रीडित सुरमानवै ॥ १५ ॥ ”

१ विज० इदमर्थं नास्ति । २ वीर० दुर्मते । ३ उभ० पद्भ्यां
महीं । ४ विज० प्रत्यगात् । ५ विज० कालिङ्गो । ६ विज०
दिष्ट्या कृष्ण । ७ विज० एतच्छ्लोकमारभ्य “सुरमानवै”
इत्यन्तत्रयोदशश्लोकपर्यन्ताना नवश्लोकाना स्थाने किंचिद्भि-
न्नार्थका १५ श्लोका वर्तन्ते ते च तत्रैव मुद्रिता द्रष्टव्या ।

उपगीयमानविजयं क्रुमुमैरभिवर्षित ।
 वृत्तम् वृष्णिप्रवरैर्विवेद्यालङ्कृतां पुरीम् ॥ १५ ॥
 एवं योगेश्वर कृष्णो भगवाञ्जगदीश्वर ।
 ईर्यते पशुवृदीनां निर्जितो जयसीति स ॥१६॥

[राजोवाच—

स माक्षयिता बहुधा श्रुतदेवं श्रियः पतिः ।
 आगतो शरकां मयुः किं चकार महाहृते ॥१७॥
 श्रीशुक उवाच—

उपश्राप्य गतान्यार्थान्गोम्रहे जितकौरवान् ।
 श्वाभाव दीर्णसमयान्मलेन महता वृत्तान् ॥ २ ॥
 संप्रहृष्टमना कृष्णो महत्या सेनया वृत् ।
 सात्यकिं कृतवर्माणसुद्वयं शठसारणौ ॥ ३ ॥
 अभिमन्युं च सौमद्रं पुरस्कृत्य महामतिः ।
 अश्वौहिण्या पृतनया सहितं सत्यसङ्गर ॥ ४ ॥
 अश्वदुन्दुभिनिषेधैर्द्रष्टुं प्रायाद्युधिष्ठिरम् ।
 सन्धिमिच्छन्कौरवाणां कुर्वाण दौत्यमभ्युत्तम् ॥५॥
 मूढो प्रहीतमारेभे विनशिष्णुः सुयोधनः ।
 स तत्रानन्तरूपसं दर्शयित्वा महासुखं ॥ ६ ॥
 कृत्वा विभीषिकां धीरां पाण्डवान्युनरायणौ ।
 विद्वदमत्सरां सर्वे राजानो वासुमन्यवः ॥७॥
 युद्धायेवानुप्यन्ते न सन्धिमनुकाङ्क्षिण ।
 युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा पुरस्कृत्य धनार्दनम् ॥८॥
 कुरुक्षेत्रं ययौ राजन्युद्धाय आवृषिं सह ।
 अश्वौहिण्या विराटोपि मत्स्यराजो महामनाः ॥९॥
 युधिष्ठिरमनुप्रायात्सपुत्रं कुरुसचम ।
 हृपदश्च शिखण्डी च घृष्टपुत्रश्च दुर्जय ॥ १० ॥
 अश्वौहिणीमिस्त्रिमिरनुबन्धुर्मुयुधिष्ठिरम् ।
 अश्वौहिण्या परिहृतं सात्यकिर्युद्धालसं ॥११॥
 नियोगाद्वासुदेवस्य प्रायादनु युधिष्ठिरम् ।
 अश्वौहिण्या परिहृता कैकया पञ्च मृतः १२
 अनुबन्धुर्मर्षमुत्रं राक्षान् मातृसोदरा ।
 घृष्टकेतुस्तदा राजा शैब्यश्च नरपुत्रः ॥ १३ ॥
 अन्वयातां नृपभेष्टावश्वौहिण्या युधिष्ठिरम् ।

ते गता पाण्डवाः सर्वे नारायणपुरोगमाः ॥१४॥
 स्वैरमूष कुरुक्षेत्रे प्रतीक्षन्त सुयोधनम् ।
 सुयोधनोऽपि कौरव्य मानी भ्रातृशतैर्वृत ॥१५॥
 द्रोणमीप्सुकुपद्रौणिकर्णबाह्यीकसौपले ।
 हार्दीकसान्त्वमद्रेक्षमगदचञ्जयद्रथैः ॥ १६ ॥
 अन्यैश्च राजघातैर्लेनादादशसमुद्रवैः ।
 अश्वदुन्दुभिनिषेधैर्मैरीपटहनिःस्वनैः ॥ १७ ॥
 पूरयन्कुरुमो धीरः प्रययौ कपयन्महीम् ।
 ते समेत्य कुरुक्षेत्रे राजान कुरुपाण्डवा ॥१८॥
 स्वमन्तपञ्चके चक्रुर्षूहमुषति मास्करे ।
 अश्वौहिष्यं कौरवाणामेकादश दुरात्मनाम् १९
 सप्त पाण्डुसुतानां च कर्षितानां वने मृशम् ।
 तथा च्यूहेष्वनीकेषु तावकेष्वितरेषु च ॥ २० ॥
 गाण्डीवधन्वी कवची बद्धवृणतलप्रवान् ।
 आरुढसन्दनः पार्थो ददर्श रिषुषाहिनीम् ॥२१॥
 उपाध्यायान्पिद् आध्वन्मातृलान्त्वस्त्रिपान्मुतान् ।
 शिष्यान्सपौत्रान्दौहित्रान्शालान्संघविबान्धवान्
 दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नो हन्तुं नैषाकरोन्मानः ॥ २२ ॥
 तं विषण्णमनश्चितं कृपालुमविधातिनम् ।
 प्रवोष्य प्रेरयामास केशवो योगमायया ॥ २३ ॥
 त्यक्तशस्त्राय शान्ताय च भून्प्रति कृपालवे ।
 दर्शयामास पार्थाय भिषरूपं धनार्दनम् ॥ २४ ॥
 संबोधितं कंसमिदा तथा वासवन्दनम् ।
 मूषो जग्राह कोटिर्षं युद्धायाम्युत्तसारणि ॥२५॥
 प्रारब्धं भारतं युद्धं श्रुत्वा सङ्घर्षणो बली ।
 अश्वकुन्वारपितुं किं करोमीत्यचिन्तयत् ॥२६॥
 प्रवृत्तं भारत युद्धमवेष्योद्रेगभिह्वल ।
 रथेष्व्याजेन तत्याज रामः परिषितां शुकम् २७
 सेनापतिं पाण्डवानां घृष्टपुत्रो महारथः ।
 गाङ्गेयो चार्तराष्ट्राणां युद्धः कुरुपितामह ।
 स कर्षसाहस्य धीरं निहतो दक्षमेज्जनि ॥ २८ ॥
 मारद्वाचं ततो द्रोण सेनापत्ये सुयोधनम् ।
 न्ययोजयस्व युयुधे दिवसान्पञ्च मूपते ॥ २९ ॥
 वसिन्युत्सृष्टि दुर्षेपे सैन्यधेन दुरात्मना ।
 अभिमन्युस्तत्र पिता निहतो रणमूर्धनि ॥३०॥

पुत्रशोकाभिसंतप्तः प्रतिजज्ञे धनञ्जयः ।
जयद्रथं हनिष्यामि श्वोभूत इति भारत ॥ ३१ ॥
तस्यां निशायां गोविन्दस्त्वारूढ्य गरुडं हरिः ।
सुप्तमर्जुनमादाय कैलासमभिजग्मिवान् ॥ ३२ ॥
तत्र गत्वा विरूपाक्षं दृष्ट्वा संभाष्य वाञ्छितम् ।
साधयित्वाऽर्जुनस्याशु स्वायोधनमुपाययौ ॥ ३३ ॥
ततोऽपरदिने युद्धमासीद्धोरं जनक्षयः ।
मम्रुर्महीभुजस्तत्र बहवो बाहुशालिनः ॥ ३४ ॥
हतेषु रणदक्षेषु राजपुत्रेष्वनेकशः ।
जयद्रथोऽपि पार्थेन निहतो दिवसात्यये ॥ ३५ ॥
दिनानि पञ्च द्रोणोऽपि कृत्वा युद्धमतन्द्रितः ।
पञ्चमेऽहनि सन्ध्यायां धृष्टद्युम्नेन पातितः ॥ ३६ ॥
ततः सेनापतिः कर्णो भूत्वा चक्रे महारणम् ।
दिनद्वयान्ते पार्थेन स च सङ्घे निपातितः ३७
शल्योऽप्यर्धदिनं कृत्वा सैनापत्यमरिन्दमः ।
मध्यंदिनगते सूर्ये धर्मराजेन पातितः ॥ ३८ ॥
युयुधाते ततो वीरौ गदया दीर्घवैरिणौ ।
भीमदुर्योधनौ कोपात्परस्परवधैषिणौ ॥ ३९ ॥
अष्टादशाक्षौहिणीनां तत्पतीनां च भ्रूताम् ।
अष्टादशैर्दिनैरासीदधोनैः संक्षयो महान् ॥ ४० ॥
विजयध्वजीपाठे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥
[राजोवाच—
अष्टादशाक्षौहिणीनां तावद्भिर्मायया दिनैः ।
व्यापादनं येन कृतं तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ १ ॥
शृण्वतो मे कथास्तस्य चरितानि च सङ्घशः ।
वैक्लव्यं विस्मयो भीतिर्वर्धते मे पुनःपुनः ॥ २ ॥
मन्ये प्रायेण पाप्मानं जीर्णं मम दुरत्ययम् ।
इन्द्रियाणि प्रबुद्धानि प्रसन्नं च मनो भृशम् ॥ ३ ॥
क्षुचृष्णे च प्रशान्ते मे आत्मा चानन्दनिर्भरः ।
प्रसादात्तव धर्मज्ञ कृतार्थोऽहमिहाभवम् ॥ ४ ॥
अपि च श्रोतुमिच्छामि किञ्चिदर्थं तपोधन ।
युद्धयतः सुहृदो दृष्ट्वा निवारितुमशक्नुवन् ॥ ५ ॥
तीर्थं स्नातुं गतो रामः किं चकार तपोधन ॥ ६ ॥]

श्रुत्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पाण्डवैः ।
तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल ॥ १७
स्नात्वा प्रभासे संतर्प्य देवर्षिपितृमानवान् ।
सरस्वतीं प्रतिस्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः ॥ १८ ॥
पृथूदकं विन्दुसरस्त्रितरूपं सुदर्शनम् ।
विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीम् १९
यमुनामनुं यान्येव गङ्गामनु च भारत ।
जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥ २० ॥
तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः ।
अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् २१
सोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः ।
रोमहर्षणमासीनं मेहर्षेः शिष्यमैक्षत ॥ २२ ॥
अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणाञ्जलिम् ।
अध्यासीनं च तान्विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः २३
कस्मादसाविमान्विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः ।
धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हति दुर्मतिः ॥ २४ ॥
ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य बहूनि च ।
सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥ २५ ॥
अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिनः ।
न गुणाय भवन्ति स्र नटस्येवाजितात्मनः ॥ २६ ॥
एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः ।
वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः ॥
एतावदुक्त्वा भगवान्निवृत्तोऽसद्वधादपि ।
भाषित्वात्तं कुशाग्रेण करस्थेनाहनत्प्रभुः ॥ २८ ॥
हाहेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः ।
ऊचुः सङ्कर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥ २९ ॥
अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन ।
आयुश्चात्माकृमं तावद्वावत्सत्रं समाप्यते ॥ ३० ॥
अजानतैवाऽऽचरितस्तया ब्रह्मवधो यथा ।
योगेश्वरस्य भवतो नाम्ना योऽपि नियामकः ॥ ३१ ॥
यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन ।

१ विज० इदमर्थं नास्ति । २ वीर० स्त्रिकूट च । ३ वीर० मनु यान्येव । विज० मनुयात्येव । ४ विज० शिष्यमैक्षन्म-
हामुने । ५ विज० प्रत्यवस्थायिनं । ६ विज० आयुश्चात्मा-
क्षय ।

चरिष्यति मर्वाँल्लोकसंप्रहोऽनन्यचोदित ॥३२॥
 श्रीमगधानुवाच—
 करिष्ये वधनिर्वेष्टं लोकानुग्रहकाम्यया ।
 नियमं प्रथमे कल्पे यावान्तं तु विधीयताम् ३३
 दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च ।
 आशासितं यत्कृतं साधये योगमायया ॥ ३४ ॥
 ऋषय ऊचुः—
 अस्त्रस्य तव धीर्बस्य मृत्योरस्माकमेव च ।
 यथा मवेद्वचं सत्यं तथा राम विधीयताम् ३५
 श्रीमगधानुवाच—
 आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम् ।

तस्मादस्य मवेद्वक्ता आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥३६॥
 किं वं कामो मुनिभेष्टा मृताईं करवाप्स्यथ ।
 अजानतस्तपचितिं यथा मे चिन्त्यतां युधा ३७
 ऋषय ऊचुः—
 इत्थलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः ।
 स हूपयति न सत्रमेत्य पर्वणिपर्वणि ॥ ३८ ॥
 सं पापं व्हि दाशार्हं तन्नः क्षुद्रूपण परम् ।
 पूयशोणितविष्मृत्रसुरामांसांमिर्वर्षिणम् ॥ ३९ ॥
 तस्य मारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः ।
 चरिन्ना द्रादंशमासांस्तीर्थस्नायी विष्णुध्वसे ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अष्टैसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

उन्नाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

रामेन इत्थलपुत्रक वल्वलस्य वधः ॥ १ ॥ तीर्थयात्रायाः प्रत्यागमनसमये इन्द्रं पुष्पतोर्नीमदुर्षोपनयो रामेन विवा-
 र्धं ॥ २ ॥ उन्नाशनमभ्यन्तौ ती श्वात्वा रामक ज्ञारकायमनम् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

ततः पर्वण्युपाहृते प्रसङ्गं पांसुवर्षणः ।
 मीमो वायुरधुद्राजन्मूयगन्धस्तु सर्वथ ॥ १ ॥
 ततोऽभ्यमय वर्षं बल्वलेन विनिर्मितम् ।
 अमवधमन्नालायां सोऽन्वदश्यत शूलधृत् ॥ २ ॥
 तं विलोक्य शूहृत्कामि मिभाञ्जनचपोपमम् ।
 तप्तताम्रशिखाश्मशुं दंष्ट्रोश्चक्रुटीमुखम् ॥ ३ ॥
 सस्वारं सुसलं रामं परसैन्यविदौरणम् ।
 हल च दैत्यदमनं ते तूर्णमुपतस्वतु ॥ ४ ॥
 तमाकृष्य हलाग्निं बल्वलं गगनेचरम् ।
 सुसलेनाह्नत्कृदो मूर्ध्नि प्रस्रुहृत् ७त् ॥ ५ ॥
 सोऽप्यतद्भुवि निर्मिभललाटोऽष्टकसमुत्सृजन् ।
 मुखभार्तस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽर्क्ष्ण ॥ ६ ॥

संस्तुत्य मुनयो रामं प्रयुर्ग्यावितथाक्षिपः ।
 अम्पिञ्चन्महाभागा वृत्रघ्न विष्णुषा यथा ॥७॥
 वैश्वयन्तीं वदुर्मातीं श्रीधामाभ्जानपङ्कजात् ।
 रामाय वाससी दिष्ये दिष्यान्पामरफानि च ८
 अथ तैरम्भनुज्ञातं कौशिकीमेत्य ब्राह्मणैः ।
 श्वात्वा सरोवरमगाधत सरपुरास्रवत् ॥ ९ ॥
 अनुस्रोतेन सरयुं प्रयागमुपगम्य सः ।
 श्वात्वा संतर्प्य देवादीजगाम पुलहाश्रमम् ॥ १० ॥
 गोमतीं गण्डकीं श्वात्वा विपाशां शोष आधुतः ।
 गर्वा गता पितृनिष्टा गङ्गासागरसङ्गमे ॥ ११ ॥
 तपस्पृश्य महेन्द्राश्रौ राम दृष्ट्वाऽभिषार्धं च ।
 सप्तगोदावरीं वेणां पंपां मीमरथीं ततः ॥ १२ ॥

१ शीर सद्गुरो वाग्य । मित्र उद्गर्ह । २ शीर मातुः
 द्विभक्त । मित्र मातुर्गत तस्य । ३ मित्र मयकुत ।
 ४ मित्र एतन्नद्विगतनोऽप्रमथ्याय ॥ ९० ॥ ५ मित्र
 मिमरथम् । ६ शीर पस्वर्ष । ७ मित्र अयुतः ।

१ शीर यथावधिप्यस्ता । मित्र यथा मे पुष्पता ।
 २ शीर शेरः पस्वलो । ३ मित्र नः सर्वांसत्रमेस च
 पर्वणि । ४ तन्न द्वाष्टाम्भाता । ५ मित्र पस्वतितमो-
 ऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ६ मित्र प्रयुग्यापि तथा । ७ उम
 उद्गर्ह । ८ मित्र शिवाद्यत् ।

स्कन्दं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशालयम् ।
 द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाऽद्रिं वेङ्कटं प्रभुः ॥ १३ ॥
 कामकोष्णीं पुरीं काञ्चीं कावेरीं च सरिद्वराम् ।
 श्रीरङ्गाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो हरिः ॥ १४ ॥
 ऋषभार्द्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा ।
 सामुद्रं सेतुमगमन्महापातकनाशनम् ॥ १५ ॥
 तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्यो हलायुधः ।
 कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलम् ॥ १६ ॥
 तत्रागस्त्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च ।
 योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोऽर्णवम् ।
 दक्षिणं तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः १७
 ततः फाल्गुनमासाद्य पञ्चाप्सरसमुत्तमम् ।
 विष्णुः सन्निहितो यत्र स्नात्वाऽस्पर्शद्रवायुतम् १८
 [स्थानन्दूरं हरेः स्थानं यत्र संनिहितो हरिः]
 ततोऽभिव्रज्य भगवान्केरलांस्तु त्रिगर्तकान् ।
 गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सान्निध्यं यत्र धूर्जटेः ॥ १९ ॥
 आर्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद्बलः ।
 तार्पीं पयोष्णीं निर्विन्ध्यामुपस्पृश्याथ दण्डकं २०
 प्रविश्य रेवामगमद्यत्र माहिष्मती पुरी ।
 मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् ॥ २१ ॥
 श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमानं कुरुपाण्डवसंयुगे ।
 सर्वराजन्यनिधनं भारं मेने हतं भुवः ॥ २२ ॥
 स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युध्यतोर्मृधे ।

वारयिष्यन्विनशनं जगाम यदुनन्दनः ॥ २३ ॥
 युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि ।
 अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किं विवक्षुरिहागतः ॥ २४ ॥
 गदापाणी उभौ दृष्ट्वा संरन्धौ विजयैषिणौ ।
 मण्डलानि विचित्राणि चरन्ताविदमब्रवीत् २५
 युवां तुल्यबलौ वीरौ हे राजन् हे वृकोदर ।
 एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाऽधिकम् २६
 तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः ।
 न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रणः २७
 न तद्वाक्यं जगृहतुर्वद्वैरौ नृपार्थवत् ।
 अनुस्मरन्तावन्योन्यं दुरुक्तं दुष्कृतानि च ॥ २८ ॥
 दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं ययौ ।
 उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ॥ २९ ॥
 तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयोऽयाजयन्मुदा ।
 ऋत्विजं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ॥ ३० ॥
 तेभ्यो विशुद्धविज्ञानं भगवान्व्यतरद्विभुः ।
 येनैवाऽऽत्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ३१
 स्वपत्न्याऽवभृथस्नातो ज्ञातिबन्धुसुहृद्भूतः ।
 रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुद्वलंकृतः ॥ ३२ ॥
 ईर्द्धग्विधान्यसङ्ख्यानि बलस्य बलशालिनः ।
 अनन्तस्याप्रमेयस्य मायामर्त्यस्य सन्ति हि ॥ ३३ ॥
 योऽनुसरेत रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः ।
 सायंप्रातरनन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ३४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे एकोनंशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

१ वीर० कामकोटिं । २ उभ० समुद्रसेतु । ३ तथाऽग-
 स्त्य । ४ विज० इदमर्धमधिक । ५ वीर० केरलाञ्छतगर्त-
 कान् । विज० केरलादीन्त्रिगर्तकान् । ६ विज० तत्र द्वैपायन ।
 ७ विज० मनुतीर्थ । ८ विज० द्विजैस्तु कथित । ९ विज०
 सयुग । १० विज० भारमेतद्भूत । ११ विज० युध्यतो रण ।

१ विज० विशसन । २ विज० नृपात्मजौ । ३ विज०
 स्फीतौ । ४ विज० ३०।३१।३२ एते त्रय श्लोका न सन्ति ।
 ५ वीर० ऋत्विजै । ६ विज० एतदादिश्लोकद्वयस्थाने अर्ध-
 त्रय वर्तते । तच्च—“ईर्द्धग्विधान्यसङ्ख्यानि बलस्य बलशा-
 लिन । अनन्तस्याप्रमेयस्य कर्माण्यद्भुतकर्मण । शृण्वन्गुणंश्च
 तद्भक्त्या विष्णो स दयितो भवेत् ।” ७ विज० सप्तनवति
 तमोऽध्याय ॥ ९७ ॥

ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान्सात्वतर्षभः ॥ ९ ॥
 तमुपैहि महाभाग साधूनां च परायणम् ।
 दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुंबिने ॥१०॥
 आस्तेऽधुना द्वारवत्यां भोजवृण्यन्धकेश्वरः ।
 सरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ।
 किंन्वर्थकामान्भजतो नात्यभीष्टाञ्जगद्गुरुः ॥११॥
 स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मृदु ।
 अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनम् ॥१२॥
 इति संचिन्त्य मनसा गमनाय मतिं दधे ।
 अप्यस्त्युपायनं किंचिद्गृहे कल्याणि दीयतां १३
 याचिता चतुरो मुष्टीन्विप्रान्पृथुकतण्डुलान् ।
 चैलखण्डेन तान्वद्वा भर्त्रे प्रादादुपायनम् ॥१४॥
 स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल ।
 कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥१५॥
 त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च स द्विजः ।
 विप्रोऽगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणां १६
 गृहं द्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः ।
 विवेशैकतमं श्रीमद्ब्रह्मानन्दं गतो यथा ॥ १७ ॥
 तं विलोक्याच्युतो दूरात्प्रियापर्यङ्कमास्थितः ।
 सहस्रोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा १८
 सख्युः प्रियस्य विप्रैरङ्गसङ्गातिनिवृत्तः ।
 प्रीतो व्यमुञ्चदव्विन्दून्नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः ॥१९॥
 अथोपवेश्य पर्यङ्के स्वयं सख्युः समर्हणम् ।
 उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः ॥२०॥
 अग्रहीच्छिरसा राजन् भगवाँल्लोकपावनः ।
 व्यलिंपदिव्यगन्धेन चन्दनागुरुकुङ्कुमैः ॥ २१ ॥
 धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा ।
 अर्चिताऽऽवेद्य तांबूलं गां च स्वागतमब्रवीत् २२
 कुचैलं मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसन्ततम् ।
 देवी पर्यचरत्साक्षाच्चामरव्यजनेन वै ॥ २३ ॥

अन्तःपुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीतिना ।
 विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितम् ॥२४॥
 किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा ।
 श्रिया हीनेन लोकेऽस्मिन् गार्हितेनाधमेन च २५
 योऽसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभृतः ।
 पर्यङ्कस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा २६
 कथयाञ्चक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः ।
 आत्मनो ललिता राजन्करा गृह्य परस्परम् ॥२७॥
 श्रीभगवानुवाच—

अपि ब्रह्मन्गुरुकुलाद्भवता लब्धदक्षिणात् ।
 समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी न वा ॥२८॥
 प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहतं तथा ।
 नैवातिप्रीयसे विद्वन्धनेषु विदितं हि मे ॥२९॥
 केचित्कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः ।
 त्यजन्तः प्रकृतीर्देवीर्यथाऽहं लोकसंग्रहम् ॥३०॥
 कच्चिद्गुरुकुले वासं ब्रह्मन्सरसि नौ यतः ।
 द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्रुते ॥३१॥
 स वै सत्कर्मणां साक्षाद्विजातेरिह संभवः ।
 आद्योऽङ्ग यत्राऽऽश्रमिणां यथाऽहं ज्ञानदो गुरुः ॥
 नैन्वर्थकोविदा ब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ।
 ये मया गुरुणा वाचा तरन्त्यञ्जो भवार्णवम् ३३
 नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा ।
 तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूपया यथा ॥ ३४ ॥
 अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन्वृत्तं निवसतां गुरौ ।
 गुरुदारैश्चोदितानामिन्धनानयने क्वचित् ॥ ३५ ॥
 प्रविष्टानां महारण्यमपतौ सुमहाद्विज ।
 वातवर्षमभूत्तीव्रं निष्ठुराः स्तनयित्तवः ॥ ३६ ॥
 सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्तमसा चावृता दिशः ।

१ विज० पादयुगल । २ वीर० मृदु । ३ विज० अथा-
 स्त्युपायन । ४ उभ० धवृष्णीना । ५ वीर० गृहान्द्यष्टसहस्रा-
 णि । विज० गृहाणि द्यष्टसाहस्र । ६ वीर० पर्यङ्क आस्थित ।
 विज० पर्यङ्क आश्रित । ७ वीर० प्रदीपैर्वलिभि । ८ वीर०
 पर्यचरत्सङ्गमी । विज० पर्यचरच्छैव्या ।

१ विज० भूस विप्राग्र्यमवधूत । २ वीर० पुरा गुरुकुले
 सतो । विज० पूर्व गुरुकुले सता । ३ वीर० आत्मनोर्द-
 लिता । विज० आत्मनोललितौ । ४ विज० तद्वदनेषु ।
 ५ उभ० प्रकृति देवी । ६ विज० लोकसंग्रह । ७ विज०
 गुरुकुलावास । ८ विज० आद्यो गुरुह्याश्रमिणा । ९ विज०
 ते त्वर्थ । १० विज० स्मर्यता । ११ विज० सशता ।

निम्न कूल जलमयं न प्राङ्गायत किञ्चन ॥ ३७ ॥
 घय मृश तत्र महानिलांघुभि
 निहन्ममाना मृहुर्युसप्रवे ।
 दिशोऽविदन्तोऽप्य परस्परं वने
 गृहीतवस्ता* परिषन्निमाऽस्तुरा* ॥ ३८ ॥
 पृथग्द्विदिक्ता उदिते र्वा सान्दीपनिर्गुरु ।
 अन्वेपमापो न शिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ३९
 अहो हे पुत्रका यूयमसदर्थेऽतिदुःखिता ।
 आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्टस्यमनाद्यत् मत्स्यरा* ॥ ४० ॥
 दैतदेव हि सच्छिष्य* कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उच्यते ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

श्रीकृष्णसाराकुचोक्तस्य महदैश्वर्यमसिः ॥ १ ॥

श्रीशुको उवाच—
 स इत्यं द्विजधूम्येन सह संकथयन्हरिः ।
 सर्वभूतमनोभिम्* सयमान उवाच त्रम् ॥ १ ॥
 ब्रह्मण्यो ब्राह्मण कृष्णो मगयान्ब्रह्मसन्निभम् ।
 प्रेम्णा निरीक्षणैव प्रेषन्वत्सु सतां गति* ॥ २ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 विभुपापनमानीत ब्रह्मन्म भवता गृहात् ।
 अर्धप्युपाहृत मर्तः प्रम्णा भूयैव मे भवत् ।
 भूर्वप्यमन्तोपहृत न म तोपाय कल्पते ॥ ३ ॥
 परं पुष्य फलं तोय यो म भक्त्या प्रयच्छति ।
 तदह भक्त्युपहृतमभ्रामि प्रयतात्मन ॥ ४ ॥
 इत्युक्तोऽपि द्विजन्मसै प्रीटित पतये भिय ।
 पृथुक्प्रसृति राजन्न प्रायच्छदपासुस* ॥ ५ ॥
 सर्वभूतात्मत्वरगाध्यायमाऽज्गमनकारणम् ।
 विगापागिन्तयंप्रापं श्रीकामो मामजपुरा ६

यद्द विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्षण गुरौ ॥ ४१ ॥
 तुष्टोऽह मो द्विजश्रेष्ठा* सत्या सन्तु मनोरथा ।
 छन्दांसयातयामानि भवन्तिह परत्र च ॥ ४२ ॥
 इत्यंविधान्यनेकानि वसतां गुरुवेश्मसु ।
 गुरोरनुग्रहेणैव पुमापूर्णः प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मण उवाच—
 किमस्माभिरनिर्घृषं देवदेव जगद्गुरो ।
 भवता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत् ॥ ४४ ॥
 यस्य च्छन्दोमयं ब्रह्म देह आवपनं किमो ।
 श्वेयसां तस्य गुरुषु वासोऽत्यन्तपिबन्मम् ॥ ४५ ॥

पत्न्या* पतिव्रतायास्तु सखा भियचिकीर्षया ।
 प्राप्तो मामस्य दास्यानि संपदोऽमर्त्यदुर्लभा ॥ ७ ॥
 इत्य विचिन्त्य वसनाचीरपेद्भान्द्विजन्मनः ।
 स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतण्डुर्मान् ॥ ८ ॥
 नैन्वेतदुपनीत मे परमप्रीणन सखे ।
 तर्षयन्त्यङ्ग मां विश्वमते पृथुकतण्डुला* ॥ ९ ॥
 इति धूर्ष्टिं सकृजगन्ध्या द्वितीयां जग्धुमादद ।
 तावच्छ्रीजगृह इस्तं तैत्तरा परमेष्ठिन ॥ १० ॥
 ण्तावताऽलं विद्यात्मन्सर्वसंपत्समृद्धय ।
 अस्मिंश्लोकेऽप्यवाऽप्युष्मि पुसस्तपोपकारणम् ११
 ब्राह्मणस्तां तु रजनीमुपिताऽप्युत्तमन्दिर ।
 सुवरा पीता गुल्ब मन आत्मानं स्वर्गतं यथा १२
 शोभूत विश्वमाधन स्यैःसुगनाभिवन्दितः ।
 जगाम स्यात्स्य साव पप्यनुग्रह्य नन्दित ॥ १३ ॥

१ बरं तयार्थं को । विज संभुप्रद । २ कोर कि
 म्भक्त्या । ३ विज मा वै स तस्य । ४ विज भावक
 विजमाऽप्ययः ५ ५ ६ ५ विज ब्रह्म । ६ विज सन्तः ।
 ७ विज सर्वे भावा भाः । ८ विज एवमुपि ।
 ९ एव सत्स्य । १० विज सुं सु-वा देव सत्स्यर्था
 ११ १३ १३ भावगतमिति ।

१ विज ० २ एव ३ ३ विज भावोऽप्युत्तमम् ।
 ४ इम इववर्ष । ५ बरं विजिष्ये । ६ विज म
 कर्षाज्जोऽप्ययः ७ ६ ८ बरं अर्थे भावा म इववर्ष ।
 ९ विज सत्स्यर्था । १० बरं सत्स्य । ११ बरं
 विज सर्वे भावा भाः ।

स चालब्ध्वा धनं कृष्णान्न तु याचितवान्स्वयम् ।
 स्वर्गहान्त्रीडितोऽगच्छन्महदर्शननिर्वृतः ॥ १४ ॥
 अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया ।
 यद्दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो विभ्रतोरसि ॥१५॥
 काऽहं दरिद्रः पापीयान्क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ।
 ब्रह्मवन्धुरिति साहं बाहुभ्यां परिरंभितः ॥१६॥
 निर्वसितः प्रियाजुष्टे पर्यङ्के भ्रातरो यथा ।
 महिष्या वीजितः श्रान्तो बालव्यजनहस्तया १७
 शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः ।
 पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥ १८ ॥
 स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि संपदाम् ।
 सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणार्चनम् ॥१९॥
 अधनोऽयं धनं प्राप्य माद्यञ्जुच्चैर्न मां स्मरेत् ।
 इति कारुणिको नूनं धनं मेऽभूरि नाददात् २०
 इति तच्चिन्तयन्नन्तः प्राप्तो निजगृहान्तिकम् ।
 सूर्यानलेन्दुसङ्काशैर्विमानैः सर्वतो वृतम् ॥ २१ ॥
 विचित्रोपवनोद्यानैः कूजद्विजकुलैःकुलैः ।
 प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकह्वारोत्पलवारिभिः ॥ २२ ॥
 जुष्टं खलङ्कृतैः पुंभिः स्त्रीभिश्च हरिणाक्षिभिः ।
 किमिदं कस्य वा स्थानं कथं तदिदमित्यभूत् २३
 एवं मीमांसमानं तं नरा नार्योऽमरप्रभाः ।
 प्रत्यगृह्णन्महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥ २४ ॥
 पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्पाऽतिसंभ्रमा ।
 निश्चक्राम गृहाचूर्णं रूपिणी श्रीरिवालयत् ॥२५
 पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कण्ठाऽश्रुलोचना ।
 मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्या मनसा परिषस्वजे ॥ २६ ॥
 पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरन्तीं देवीं वैमानिकीमिव ।
 दासीनां निष्ककण्ठीनां मध्ये भान्तीं सं विस्मितः
 प्रीतः स्वयं तया युक्तः प्रविष्टो निजमन्दिरम् ।

१ उभ० सख्युर्न तु । २ विज० स्वगृह । ३ वीर०
 निवेशित । ४ विज० अधनो यद्धनं । ५ वीर० इति
 तच्चिन्तयन्नात्या । विज० इति तच्चित्तगत्यान्त । ६ वीर०
 समाकुलै । ७ वीर० प्रीत्युद्धर्पातिसंभ्रमा । विज० पत्न्युद्धर्पाच्च
 संभ्रमात् । ८ उभ० प्रस्फुरन्तीं । ९ विज० सुविस्मित ।
 १० विज० प्रीता स्वयं तया ।

मणिस्तंभशतोपेतं महेन्द्रभवनं यथा ॥ २८ ॥
 पयःफेननिभाः शय्या दान्ता रुक्मपरिच्छदाः ।
 पर्यङ्का हेमदण्डानि चामरव्यजनानि च ॥ २९ ॥
 आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च ।
 मुक्तादामविलंबीनि वितानानि द्युमन्ति च ३०
 स्वच्छस्फाटिककुण्डेषु महामारकतेषु च ।
 रत्नदीपान्भ्राजमानोल्ललनारत्नसंयुतान् ॥ ३१ ॥
 विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धीः सर्वसंपदाम् ।
 तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकीम् ॥३२॥
 नूनं वतैतन्मम दुर्भगस्य
 शश्वदरिद्रस्य समृद्धिहेतुः ।
 महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो
 नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥ ३३ ॥
 नन्वनुवाणो दिशतेऽसमक्षं
 याचिष्णवे भूर्यपि भूरिभोजः ।
 पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणो
 दाशार्हकाणामृषभः सखा मे ॥ ३४ ॥
 किंचित्करोत्युर्वपि यत्स्वदत्तं
 सुहृत्कृतं फल्गवपि भूरिकारी ।
 मयोपनीतं पृथुकैकमुष्टिं
 प्रत्यग्रहीत्य्रीतियुतो महात्मा ॥ ३५ ॥
 तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्री
 दास्यं पुनर्जन्मनिजन्मनि स्यात् ।
 महानुभावेन गुणालयेन
 विपज्जतस्तत्पुरुषप्रसङ्गः ॥ ३६ ॥
 भक्ताय चित्रा भगवान्हि संपदो
 राज्यं विभूतीर्न समर्थयत्यजः ।
 अदीर्घबोधाय विचक्षणः स्वयं
 पश्यन्निपातं धनिनां मदोद्भवम् ॥ ३७ ॥
 इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने ।
 विषयाज्जायया त्यक्ष्यन्बुभुजे नातिलंपटः ॥३८॥

१ विज० स्रग्वन्नामरणानि च । २ विज० समृद्धिं ।
 ३ विज० दिशते शमक्षयं । ४ वीर० भूरिभोग । विज०
 भूरितेजा । ५ विज० पर्जन्यवत् स्वयं । ६ विज० भक्त्या
 तीव । ७ विज० ल्यक्त्वा ।

तेस्य वै देवदेवस्य हर्यैकपतः प्रमो' ।
 ब्राह्मणा' प्रमवो देव न तेभ्यो विद्यते परम् ३९
 एवं स विप्रो भगवत्सुहृद्ददा
 दद्या स्वमृत्यैरजित पराजितम् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उचरार्षे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्व्यशीतितमोऽध्याय ॥ ८२ ॥

सूर्योपरागाकाष्ठे पुत्रश्रेष्ठे सर्वासां प्रजाणां कृष्णीनां च गमम् ॥ १ ॥ उम कुम्भीवसुदेवयोः संवादः ॥ २ ॥ मन्वपसोदा
 म्यां श्रीकृष्णरामादीनां आस्तिर्जन ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णेन गोपीनां सान्त्वनम् ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथैकदा क्षौरवत्यां वसती रामकृष्णयोः ।
 सूर्योपराग सुमहानासीत्कल्पक्षये यथा ॥ १ ॥
 तं श्लात्वा मेनुजा राजन्पुरस्तादेव सर्वत' ।
 स्वमन्तपञ्चकं क्षेत्रं ययुः भेषोविभित्तया ॥ २ ॥
 नि'क्षत्रियां मही कुर्मधामः शस्त्रमृतां वरः ।
 नृपाणां रुधिरौषेण यत्र चक्रे महाहृदान् ॥ ३ ॥
 ईजे च भगवाद्यमो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा ।
 लोकस्य ग्राह्यमशीशो यथाऽन्योऽप्यापनुष्ये ॥ ४ ॥
 महत्यां तीर्थयात्रायां तत्राऽऽगे'भारतीः प्रजाः ।
 [कृष्णं] पोटन्नसाहस्रमहिपीथिभिकान्वितः ।
 पुत्रपौत्रजनानीकनीरकान्ताकरेशुभिः ।
 नगरस्त्रीकर्तृवैभ मिपासार्थं च संयुत' ॥ १ ॥
 शृण्व्यथ तथाऽकूरवसुदेवौहुकादयः ॥ ५ ॥
 ययुर्मारुत तत्क्षेत्रं स्वमयं धपयिष्यथः ।
 गर्देप्रयुक्तसांभवा' मुधन्द्रशुकसारणै ॥ ६ ॥
 आस्तिऽनिरुद्धो रथायां कृतवर्मा च यूयप ।

ते रथैर्देवधिष्ण्यामैर्हयैश्च तरलध्रुवै ॥ ७ ॥
 गजैर्नर्देक्षिरभ्रामैर्नृभिर्विद्याधरशुभिः ।
 व्यरोचन्त महातेजा पथि काञ्चनमालिनः ॥ ८ ॥
 [विदेवादिप्रनिर्घोषं शृङ्खदुन्मुभिनिःस्वनै' ।
 गायन्त' कृष्णकृष्णेति गोविन्देति च सन्ततम् ।
 ककुमः पूरमभादेर्जम्गुः सर्वे कुस्त्रह ॥ १ ॥
 स्वमन्तपञ्चकं प्राप्य क्षेत्रं प्रैलोषयविश्रुतम् ।
 तृणै' पर्णस्तथा काष्ठैश्चकिरे मवनानि च ॥ २ ॥
 कंबलाजिनवस्त्राणां क्षिबिराणि महीमृताम् ।
 आसन्विचित्ररूपाणि श्वतशोय सहस्रश' ॥ ३ ॥
 तत्राजगुर्मुर्तृपानेके ब्राह्मणश्च सहस्रश' ।
 वैश्या शूद्राश्च नि'सङ्गा येथान्ये वर्णनिन्दिता' ४
 श्रपयथ महारमानो विस्पाता' शंसितप्रवा' ।
 सोपाध्याया' साग्निहोत्रा स्नातका गृहमेधिन ५
 मन्वाश्च धधिराभैश्च कुड्गा वामनपण्डका' ।
 म्यङ्गा अडाम मूकाश्च कर्मक्षयपरीप्तवाः ॥ ६ ॥
 गोविन्दचरणांभोजेऽप्युरश्रितमस्तका' ।
 फटकाङ्गदकेयूरहारकुण्डलभूषणाः ॥ ७ ॥
 दिव्यस्त्रयस्त्रसम्भाहा कलत्रै' खेचरा इव ।

१ शौर वसवः । २ शौर घृहणोः । ३ निज अर्ध
 एतद्विगतमोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ४ शौर क्षौरकायाः । ५ शौर
 घृहणोः । ६ उम धर्मदाः । ७ निज अगुः । ८ शौर
 प्राद्वज्रायोः । निज संमदायैषो । ९ निज तत्रागुमारतीः ।
 १ अथ अपत्रकमधिकं । ११ निज वसुदेववहादवाः ।
 १२ निज घटप्रयुक्तसांभवाः सुप्रभोदकमारणाः । १३ निज
 भागुर्दे इतर्कनीयै घराण्य पुररथिने ।

१ निज सर्वां पदेः । २ निज एवं ब्रह्मणः । ३ निज
 एषोवदततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ४ निज देवविजयते ।
 ५ निज यत्रैश्चरि । ६ उम महामाता । ७ निज
 घत शोच अथिभः । ८ निज तत्रागुम्प्यववणनः ।

तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुगमाहिताः ॥१॥
 ब्राह्मणेभ्यो ददुर्ध्वैर्वासः सयुग्ममालिनीः ।
 रामहृदेषु विधिवत्पुनराशुत्य वृष्णयः ॥ १० ॥
 ददुः खन्नं द्विजाभ्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति ।
 स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥११॥
 भुक्तोपविशिशुः कामं स्निग्धन्ध्यायाद्भिपाद्भिषु ।
 तत्राऽऽगतांस्ते दृष्टशुः सुहृत्संगन्धिनो नृपान् १२
 मत्स्यौशीनरकौमल्यविदर्भकुरुमुञ्जयान् ।
 कांब्रोजकैरुयान्मद्रान्कुन्तीनानर्तकेरलान् ॥१३॥
 अन्याधैवाऽऽत्मपक्षीयान्परांथ जतशो नृपे ।
 नन्दादीन्सुहृदो गोपान्गोपीध्रोत्कण्ठिताधिरम् १४
 अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहसा
 प्रोत्फुल्लहृद्भक्तसरोरुहधियः ।
 आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला
 हृष्यत्त्वचो रुद्रगिरो ययुर्मुदम् ॥ १५ ॥
 स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोऽगतिर्साहृद-
 सितामलापाङ्गदृशोऽभिरंभरे ।
 स्तनैः स्तनान्कुङ्कुमपङ्कुरपिता-
 निहृत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः ॥ १६ ॥
 ततोऽभिवाद्य ते वृद्धान्यविष्टेरभिवादिताः ।
 स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णकथा मिथः १७
 पृथा भ्रातृन्स्वसृर्वाक्ष्य तत्पुत्रान्पितरावपि ।
 भ्रातृपतीर्मुकुन्दं च जहौ संकथया शुचः ॥१८॥
 कुन्त्युवाच—
 आर्य भ्रातरहं मन्ये आत्मानमकृताशिपम् ।
 यद्वा आपत्सु मद्भार्ता नानुस्मरथ सत्तमाः ॥१९॥
 सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि ।
 नानुस्मरन्ति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणम् ॥ २० ॥
 वसुदेव उवाच—
 अंब मासानसूयेथा दैवक्रीडनकान्नरान् ।
 ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेऽर्थवा ॥२१॥

कंसप्रतापिताः सर्वे वयं यातां दिशंदिशम् ।
 एतथैव पुनः न्यानं देवेनाऽऽसादिताः स्वसः २२
 श्रीशुक उवाच—
 वसुदेवोऽग्रमेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चिता नृपाः ।
 आसन्नन्युतसंदर्शपरमानन्दनिर्वृताः ॥ २३ ॥
 भीष्मो द्रोणोऽत्रिकापुत्रो गान्धारी मगुता तथा ।
 सदारः पाण्डवाः कुन्तीसंजयो विदूरः कृपः २४
 कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नगजिन्महान् ।
 पुरुजिहृपदः शंल्यो भृष्टकेतुः सकाशिराट् ॥२५॥
 दमघोषो विशालाक्षो मैथिलो मद्रकैकर्या ।
 युधामन्युः सुशर्मा च ससुता बालिकादयः २६
 राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुव्रताः ।
 श्रीनिकेतं वपुः शंभोः सस्त्रीकं वीक्ष्य विस्मिताः ॥
 अथ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक्प्राप्तसमर्हणाः ।
 प्रशंसमुर्मुदा युक्ता वृष्णीन्कृष्णपरिग्रहान् ॥२८॥
 अहो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह ।
 यन्पश्यथासकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनाम् ॥२९॥
 यद्विश्रुतिः श्रुतिचुतेदमलं पुनाति
 पादावनेजनपर्यंश्च वचश्च शास्त्रम् ।
 भूः कालभजितभगाऽपि यदद्विपन्न-
 र्स्पर्शात्थशक्तिरभिवर्षति नोऽखिलार्थान् ॥३०॥
 तद्दर्शनस्पर्शानानुपपन्नप्रजल्प-
 शय्यासनाशनसयोनसपिण्डवर्धैः ।
 येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः
 स्वर्गापवर्गविरमः स्वयमास विष्णुः ॥ ३१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 नन्दस्तत्र यदून्प्राप्तान्ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् ।
 तत्राऽऽगमद्वृत्तो गोपैरनेत्यार्थैर्दिदृक्षया ॥ ३२ ॥

१ विज० दिशो दश । २ विज० यदुभिस्तेविता नृपाः ।
 ३ विज० निर्भरा । ४ विज० शंल्यो भृष्टकेतुस्ताकाशिराट् ।
 ५ उभ० राजानोन्ये च । ६ उभ० सस्त्रीका । ७ विज० स्तुष्टा
 कृष्णपति । ८ विज० यन्नि स्रतं वेदमय पुनाति । ९ विज०
 पयस्तु । १० विज० स्पर्शोद्धशक्ति । ११ वीर० यद्दर्शन ।
 १२ विज० वन्धा । १३ विज० वर्तता च । १४ विज०
 श्रुत्वा । १५ वीर० गोपैरनेभ्यस्तदिदृक्षया । विज० गोपै-
 स्तरसा तदिदृक्षया ।

१ उभ० ददु स्वर्ण । २ वीर० मत्स्यकेकयकौसल्य ।
 ३ विज० कुन्तिगान्धार । ४ विज० नृपान् । ५ विज०
 सौहृदा स चामलापाङ्ग । ६ विज० दोर्भ्यां । ७ वीर०
 पितरोपि वा । ८ वीर० यथा ।
 भाग. ७८

तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टस्तन्वः प्राणमिवोत्थिता ।
 परिपत्यजिरे गाढं चिरदर्शनकातरा ॥ ३३ ॥
 वसुदेन परिप्वज्य संप्रीत प्रेमविह्वल ।
 सरन्कसकृतान्केशान्युन्न्यासं च गोकुले ॥ ३४ ॥
 कृष्णरामौ परिप्वज्य पितरावभिवाष च ।
 न किंचनोचतु* प्रेम्णा सासुकृष्णौ कुरुद्वह ॥ ३५ ॥
 तावात्मासनमारोप्य षाड्भ्यां परिरम्य च ।
 यशोदा च महाभागा सुतो विजहत् शुच* ३६
 रोहिणी देवकी चाथ परिप्वज्य ब्रजेश्वरीम् ।
 सरन्त्यां तत्कृतां मैत्रीं बाष्पकृष्णौ समूचतु* ३७
 कां विसरेत वां मैत्रीमनिष्टवां ब्रजेश्वरि ।
 अथाप्यार्प्यन्ममैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥ ३८ ॥
 एतावदपितरो युवयोः स पित्रो
 संप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ।
 प्राप्नोपतुर्ममति पक्ष्म ह यद्दक्ष्णो
 र्न्यस्तावदुग्र च भयो न सर्वा पर* स्रं ॥ ३९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 गोप्यथ कृष्णमुपलभ्य शिरादमीष्ट
 यत्प्रेक्षणे दक्षिण पक्ष्मकृतं क्षेपन्ति ।
 दग्मिर्हृदीकृतमल परिरम्य सर्वा
 स्तज्जावभापुरपि नित्ययुवां दुरापम् ॥ ४० ॥

भगवांस्तास्तथासूता विविक्त उपसंगत* ।
 आश्लिष्यानामथ पृष्ट्वा प्रहसन्निदमन्मथीत् ॥ ४१ ॥
 अपि सरय न* सरथ्यः स्वानामर्षधिकीर्षया ।
 गताधिराभितान्छुपस्रस्रपणचेतस* ॥ ४२ ॥
 अप्येवध्या यथास्नान् सिद्धकृतज्ञौ विशङ्कया ।
 नूनं सूतानि भगवान्युनक्ति वियुनक्ति च ॥ ४३ ॥
 बाधुर्यया धनानीकं तृण तूल रज्जसि च ।
 संयोज्याऽऽश्लिष्यते भूयस्तथा सूतानि सूतकृत् ४४
 मयि मर्किर्हि सूतानाममृतताम कल्पते ।
 दिव्या यदासीन्मस्त्रेहो भवतीनां मदापन* ४५
 अहं हि सर्वसूतानामादिरन्तोन्तरं बहि ।
 भौतिकानां यथा खं वार्धुर्वायुज्योतिरङ्गना ४६
 एव इेतानि सूतानि सूतेष्व्वात्माऽऽत्मना वत* ।
 उभयं मय्यथ परे पश्यताऽऽमातमङ्गरे ॥ ४७ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 अभ्यात्मशिक्षया गोप्य एष कृष्णेन शिक्षिताः ।
 तदनुसरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्वगन् ॥ ४८ ॥
 आर्द्रुष ते नलिननाम पदारविन्द
 योगेश्वरैर्हृदि विधिन्यमगाधनोर्षः ।
 संसाररूपपतितोत्थरणावलम्बं
 गेहशुपामपि मनस्युदियात्सदा न ॥ ४९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्ध उचरार्षे शंखीसितमोऽध्याय* ॥ ८३ ॥

त्र्यशीतितमोऽध्याय ॥ ८३ ॥

श्रीशुक उवाचः श्रीकृष्णमहिषीभिः स्यान्वतिपादकृष्णकर्म ॥ १ ॥

श्रीशुकं उवाच—
 तर्थाऽशुभस भगवान्नोपीनां स गुरुर्गति* ।
 युधिष्ठिरमया*पृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽप्ययम् ॥ १ ॥

त एव लोकाधेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः ।

१ रित्र कर्तव्यः । २ रित्र विधिर्नका । ३ रित्र
 वितात्मनाशङ्कानुपपद्यतेतः । ४ रित्र अननुद्य कथा
 म्नाशु हरेमेव निराह्वयैः । ५ भीरु इत्युपनिषद्द्वया । ६ उभ
 तृणसुलरज्जसि । ७ रित्र शेषोऽयं शिरस । ८ रित्र
 रिक्तावीर्यमपि सुभयो मथतीनां सुपण्डितः । ९ रित्र
 वरयथा वत । १० रित्र मय्ययुः । ११ रित्र यथाः स
 त माय । १२ भीरु लोकीश्वरे । १३ रित्र पत्नीगमा-
 ऽध्यायः ॥ ४ ॥ १० रित्र वरीशुष्यः ।

१ भीरु तावात्मासनमारोप्य । रित्र तापुस्तर्जं यमा
 तप्य । २ रित्र च । ३ रित्र को विसरेत वा मैत्रीम
 नुरणा । ४ भीरु पतेति । रित्र पतन्नात् । ५ भीरु
 यथम्याः । ६ रित्र मयाः । ७ रित्र भायमेकगतशिशुभो-
 ऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ८ भीरु भायात् ।

प्रत्युचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः ॥ २ ॥

कुतोऽशिवं त्वचरणानुजासवं
महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् ।

पिवन्ति ये कर्णपुटैरलं प्रभो
देहभृतां देहकृदस्मृतिच्छिदम् ॥ ३ ॥

हिलाऽऽत्मधाम विधुतात्मकृतत्र्यवस्थ-
मानन्दसंप्लवमखण्डमकुण्ठबोधम् ।

कालोपसृष्टनिगमावन आत्तयोग-
मायाकृतिं परमहंसगतिं नताः स्म ॥ ४ ॥

ऋषिरुवाच—

इत्युत्तमश्लोकशिखामणिं जने-
ष्वभिष्टुवत्स्वन्धककौरवस्त्रियः ।

समेत्य गोविन्दकर्था मिथोऽगृण-
स्त्रिलोकगीताः शृणु वर्णयामि ते ॥ ५ ॥

द्रौपद्युवाच—

हे वैदर्भ्यच्युतो भद्रे हे जांबवति कौसले ।
हे सत्यभामे कालिन्दि शैव्ये रोहिणि लक्ष्मणे ६

हे कृष्णपत्न्य एतन्नो वृत वो भगवान्स्वयम् ।
उपयेमे यथा लोकमनुकुर्वन्स्वमायया ॥ ७ ॥

रुक्मिण्युवाच—

चैद्याय माऽर्पयितुमुद्यतकार्मुकेषु
राजस्वजेयभटशेखरिताङ्घ्रिरेणुः ।

निन्ये मृगेन्द्र इव भागमजावियूथा-
त्तच्छ्रीनिकेतचरणोऽस्तु ममार्चनाय ॥ ८ ॥

सत्यभामोवाच—

यो मे सनाभिवधत्तहृदा ततेन
लिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ।

जित्क्षरराजमथ रत्नमदात्स तेन
भीर्तः पिताऽदिशत मां प्रभवेऽपि दत्ताम् ॥ ९ ॥

जांबवत्युवाच—

प्राज्ञाय देहकृदमुं निजनाथदेवं
सीतापतिं त्रिणवहान्यमुनाऽभ्यर्चुंध्यत् ।

ज्ञात्वा परीक्षित उपाहरदर्हणं मां
पादौ प्रगृह्य मणिनाऽहममुष्य दासी ॥ १० ॥

कालिन्द्युवाच—

तपश्चरन्तीमाज्ञाय स्वपादस्पर्शनाशया ।

सख्योपेत्याऽग्रहीत्पाणिं योऽहं तद्गृहमार्जनी ११
भद्रोवाच—

यो मां स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपा-
न्निन्ये श्वयूर्थगमिवाऽऽत्मवलं द्विपारिः ।

भ्रातृंश्च मेऽपक्कुरुतः स्वपुरं श्रियौक-
स्तस्यास्तु मेऽनुभवमद्भ्यवनेर्जनत्वम् ॥ १२ ॥

सत्योवाच—

सप्तोक्षणोऽतिवलवीर्यसुतीक्ष्णशृङ्गा-

न्पित्रा कृतान् क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ।

तान्वीरदुर्मदहनस्तरसा निगृह्य
क्रीडन्वन्ध ह यथा शिशवोऽजतोकान् ॥ १३ ॥

य इत्थं वीर्यशुल्कां मां दासीभिश्चतुरङ्गिणीम् ।
पथि निर्जित्य राजन्यान्निन्ये तदास्यमस्तु मे १४

मित्रविन्दोवाच—

पिता मे मातुलेयाय स्वयमाहूय दत्तवान् ।

कृष्णे कृष्णाय तच्चित्तामक्षौहिण्या सखीजनैः १५
अस्य मे पादसंस्पर्शो भवेज्जन्मनि जन्मनि ।

कर्मभिर्भ्राम्यमाणाया येन तच्छ्रेय आत्मनः १६
लक्ष्मणोवाच—

ममापि राज्यच्युतजन्मकर्म

श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह ।

चित्तं मुकुन्दे किल पद्महस्तया

वृतः सुसंमृश्य विहाय लोकपान् ॥ १७ ॥

१ वीर० महात्मना समुखनिर्घृतं क्वचित् । २ विज० देहभृत्सत्कृतमुच्छ्वसन्ति हि । ३ विज० त त्वात्मधाम विबुधात्मगतिं त्र्यवस्थ । ४ विज० विकुण्ठ । ५ विज० पुवत्स्वच्युत । ६ विज० कथा मिथोऽगृणन्त्रिलोकगीता । ७ वीर० च्युते । ८ विज० चरणाञ्जसमर्चनाय । ९ विज० नीतच्छिदादिशत ।

१ वीर० देहकृदय । विज० देहविकृति । २ विज० भियु-
ञ्च । ३ विज० ज्ञात्वावधीरण । ४ उभ० स्पर्शकाम्यया ।
५ विज० याऽह । ६ विज० श्वयूर्थगमिवा चात्म । ७ वीर०
श्रियौका । विज० श्रियोगात्तस्या । ८ विज० वनेजनाम ।
९ वीर० पथि निर्जित्य । १० विज० भद्रोवाच । ११ विज०
वृत स्वयं यस्तु ।

ज्ञाता मम मत्तं साध्वि पिता बुद्धिदृष्टवत्सल* ।
 पृहन्सेन इति ख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् ॥ १८ ॥
 यथा स्वयंवरे राक्षि मत्स्य पार्येष्यमा कृत ।
 अयं तु बहिराच्छभो दृश्यते सजले परम् ॥ १९ ॥
 सुसैतत्सर्वतो भूषा आययुर्मत्पितु* पुरम् ।
 सर्वाश्रयस्तत्त्वन्महाः सोपाध्यायाः सहस्रशः ॥ २० ॥
 पित्रा संपूजिताः सर्वे यथावीर्यं यथावय* ।
 आददुः सधरं चापं वेत्तुं पर्यदि मद्रिय ॥ २१ ॥
 आदाय व्यसृजन्केचित्सन्वयं कर्तुमनीश्वरा* ।
 आकीर्णं ज्यां समुत्कृष्य पेतुरेकेऽभुना इता ॥ २२ ॥
 सव्यं कृत्वा परे धीरा भोगधांषष्टचेदिपाः ।
 भीमो दुर्योधन* कर्णो नाविन्दंस्तदवस्थितिम् २३
 मत्स्यामासं जले धीरस्य ज्ञाता च तदवस्थितिम् ।
 पार्यो यत्तोऽष्टजगण नाच्छिनत्स्यस्पृशे परम् ॥ २४ ॥
 [राजन्येषु निश्चेषु भ्रममानेषु मानिषु ।
 भगवान्धनुरादाय सव्यं कृत्वाऽप्य लीलाया ॥ २५ ॥
 तस्मिन्संधाय विशिखं मत्स्य धीरस्य सकृजले ।
 छिन्नेषुष्पाऽप्यावयच मूर्धं चामिजिति स्थित ॥ २६ ॥
 दिवि दुन्दुमयो नेदुर्जयेऽश्वद्भुता भुवि ।
 देवाश्च कुसुमासारान्मुमुक्षुर्हर्षविहला ॥ २७ ॥
 तद्भक्तमाविशमहं कलन्पुराभ्यां
 पर्ज्यां प्रगुक्ष कनकोऽथलसमालाम् ।
 न्वे निधीय परिघाय च कौशिककाम्ये
 समीढहासनदना कथरीऽवत्सक ॥ २८ ॥
 उन्नीय धनुःशुक्रान्तलकुण्डललिङ्ग
 गन्धस्वल शिशिरहामकटाघभीषै ।
 राज्ञो निरीरस्य परितः शनकैःश्वरा
 रसञ्जुरक्तद्वया निदध स्वेमालाम् ॥ २९ ॥
 सौवन्द्यदङ्गपटह द्रुहमेर्यानकादय ।
 निन्दुर्ननर्तवयो ननुतुर्गायका जगु* ॥ ३० ॥

एवं ब्रूते भगवति मयेष्वे नृप यूथपा* ।
 न सेहिरे याज्ञसनि स्वर्षन्तो हृच्छयातुरा ॥ ३१ ॥
 मां तोषद्रथमारोप्य ह्यरत्नचतुष्टयम् ।
 शार्ङ्गमुषम्य सभद्रस्तस्योवाजौ चतुर्भुज ॥ ३२ ॥
 दारुकधोदयामास काञ्चनोपस्करं रथम् ।
 मिपतां भूश्वेवं राक्षि मृगाणां मृगराक्षि ॥ ३३ ॥
 तेऽन्वसज्जन्त राजन्या निपेद्दुं पथि केषन ।
 संयत्ता उन्मृतेष्वासा ग्रामसिंहा यथा हरिम् ३४
 ते शार्ङ्गच्युतवाणौघैः कृत्वाहङ्गिकन्धरा* ।
 निपतुः प्रघने केषिदेके सन्त्यग्य दुदुषुः ॥ ३५ ॥
 ततः पुरीं र्यदुपतिरत्यलङ्कतां
 रविच्छदध्वजपटत्रितोरणाम् ।
 कुञ्जस्यलीं दिवि भुवि चामिसंस्तुतां
 समाविशन्नरिणारिष्व स्वकतनम् ॥ ३६ ॥
 पिता मे पूजयामास सुहृत्संभविभान्धवान् ।
 महाईवासोलङ्कारैः शय्यासनपरिच्छदै* ॥ ३७ ॥
 दासीभिः सर्वसंपन्निर्मेतमरथवाजिभिः ।
 आयुधानि महाहाणि ददौ पूर्णस्य मक्तिः ॥ ३८ ॥
 आत्मारामस्य तस्येमा वय वै गृहदासिका* ।
 सर्वसंगनिवृत्त्याऽऽ तपसा च ध्यूविम ॥ ३९ ॥
 महिष्य ऊचुः—
 मौमं निहत्य सगणं युधि तेन रुद्रा
 ज्ञाताऽप्य न* धितिजये जितराजकन्या* ।
 निर्मुष्य संघतिविमोक्षमनुसरन्ती*
 पादांशुवं परिणिनाय य आप्तकाम* ॥ ४० ॥
 न वयं साध्वि साम्राज्य स्यारान्यं भांज्यमप्युत ।
 पैराज्य पारमेष्ठ्यं च आनन्त्य वा हरेः पदम् ४१
 कामयामह एतस्य भीमत्यादरज भिय* ।
 कुचकुङ्कुमगघाढ्यं मूर्त्ना धोर्तुं गदासृत् ॥ ४२ ॥

१ मित्र पाषाणि । २ उभय एकीकृतम् । ३ धीर आका
 दि ज्ञाता । मित्र भाष्येऽप्यां ज्ञाता । ४ मित्र प्राग्जोतिमय
 धरणी । ५ मित्र जयघण्टी-पठयति । ६ मित्र पर्ज्यां विद्या
 भयवती चक्रेपठान्यां । ७ मित्र इति परिघाय । ८ मित्र
 कटाघातः । ९ धीर निदधे सः । १० मित्र तदा दृश्यते ।

१ मित्र मायेते । २ मित्र शरिणा । ३ मित्र
 मां रथं य समारोप्य असदयचतुष्टयं । ४ मित्र शय्यासी
 धरणी । ५ मित्र शिपयां शक्ति इत्यर्थः । ६ मित्र परि-
 ष्वयस्यस्य । ७ धीर चामिषं स्तुतां । ८ धीर पूजय ।
 ९ मित्र एतः । १० मित्र निर्दयः । ११ मित्र मयि
 सारणीः ।

ब्रजस्त्रियो यद्वाञ्छन्ति पुलिन्यस्तृणवीरुधः ।

गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्श महात्मनः ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

ऋषिकृता भगवत्स्तुतिः ॥ १ ॥ वसुदेवयज्ञोत्सवः ॥ २ ॥ बन्धुप्रस्थापनादिक ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

श्रुत्वा पृथा सुवलपुत्र्यथ याज्ञसेनी
माध्व्यथ क्षितिपत्न्य उत स्वगोप्यः ।
कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबन्धं
सर्वा विसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः ॥ १ ॥
इति संभाषमाणसु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु ।
आयुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया ॥ २ ॥
द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः ।
विश्वामित्रः शतानन्दो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥३॥
रामः सशिष्यो भगवान्वसिष्ठो गालवो भृगुः ।
पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो वृहस्पतिः ४
द्वितस्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथाङ्गिराः ।
अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥ ५ ॥
तान्दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रागासीना नृपादयः ।
पाण्डवाः कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववन्दितान् ॥६॥
तानानर्चुर्यथा सर्वे सह रामोऽच्युतोऽर्चयत् ।
स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ॥ ७ ॥
उवाच सुखमासीनान्भगवान्धर्मगुप्तनुः ।
सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुश्रुण्वतः ॥ ८ ॥
श्रीभगवानुवाच—
अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कात्स्वर्गेन तत्फलम् ।
देवानामपि दुष्प्रापं यद्योगेश्वरदर्शनम् ॥ ९ ॥
किं स्वल्पतपसां नृणामर्चायां देवचक्षुषाम् ।
दर्शनस्पृशनप्रश्नप्रह्वपांदाचर्चनादिकम् ॥ १० ॥
नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।

ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ११ ॥
नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका
न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः ।
उपासिता भेदकृतो हरन्त्यघं
विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया ॥ १२ ॥
यस्याऽऽत्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके
स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ।
यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचि-
ज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः ॥ १३ ॥

श्रीशुक उवाच—

निशम्येत्यं भगवतः कृष्णस्याकुण्ठमेधसः ।
वचो दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमाद्वियः ॥१४॥
चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यताम् ।
जनसङ्ग्रहं इत्युचुः स्यन्तस्तं जगद्गुरुम् ॥ १५ ॥
मुनय ऊचुः—

यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वयं
विमोहिता विश्वसृजामधीश्वराः ।
यदीशितव्यायति गूढ ईहया
अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितम् ॥ १६ ॥
अनीह एतद्बहुधैक आत्मना
सृजत्यवत्यत्ति न वध्यते यथा ।
भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी
अहो विभूम्नश्चरितं विडम्बनम् ॥ १७ ॥
अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये
विभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय च ।

१ विज० द्विसतितमोयमध्याय ॥ ७२ ॥ २ विज०
माधव्य इत्यमनु या परमप्रतीता । ३ उम० लोकवन्दि-
तान् । ४ वीर० किन्वलप ।

१ विज० एकसतितमोऽध्याय ॥ ७१ ॥ २ विज० चन्द्र-
तारक । ३ वीर० सङ्ग्रहमित्युचु । ४ वीर० मधीश्वर ।
विज० मधीश्वर । ५ वीर० न सज्जते ।

खलीलया वेदपथ सनातनं
 वर्षाभ्रमात्मा पुरुष परो मवान् ॥ १८ ॥
 ब्रह्म ते हृदयं शुकं तपःस्वाध्यायसंयमै ।
 यत्रोपलब्ध संयत्कमव्यक्तं च ततः परम् ॥ १९ ॥
 तस्माद्ब्रह्मकुलं ब्रह्मच्छास्त्रयोनेस्समात्मनः ।
 समास्यसि सदाह तद्ब्रह्मण्यार्षणीर्भवान् ॥ २० ॥
 अद्य नो बन्मसाफल्यं विषायास्तपसो वैश्वः ।
 तया संगम्य सद्गत्या र्थदन्त भ्येयतां परं ॥ २१ ॥
 नमस्तस्यै भगवते कृष्णायाङ्गुष्ठमेघसे ।
 स्वयोगमायया च्छममहिम्ने परमात्मने ॥ २२ ॥
 न यं विदन्त्यमी भूषा एकारामाश्च वृष्णयः ।
 मायावचनिकाच्छममात्मानं कालसीश्वरम् ॥ २३ ॥
 यैषा छयानं पुरुष आत्मानं गुणतत्त्वदृक् ।
 नाममात्रेन्द्रिषामातं न वेद रदितं परम् ॥ २४ ॥
 एवं सा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया ।
 मायया विभ्रमवित्तो न वेद स्त्यूयुपलुवात् ॥ २५ ॥
 तस्याद्य ते दक्षिमाङ्गिमधौपमर्ष
 तीर्थास्पदं हृदि कृतं सुविपकयोगैः ।
 उत्सिक्तमन्त्युपहृताश्रयमीवकोष्ठा
 आपुर्भवद्गतिमथोज्जुगृहाण भक्तान् ॥ २६ ॥
श्रीशुक उवाच—
 ईत्यनुष्ठाप्य दाशार्हं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरम् ।
 राजर्षे स्वाधमानं गन्तुं मुनयो बधिरे मनः २७
 तद्वीक्ष्य तालुपमज्य वसुदेवो महाबशा ।
 प्रणम्य चोपसंगृह्य वमापेदं सुयश्चित् ॥ २८ ॥
वसुदेव उवाच—
 नमो वः सर्षदेवेभ्यः ऋषयः श्रोतुमर्हथ ।
 कर्मणा कर्मनिर्हारी यथा स्वाभस्तुच्यताम् २९

नारद उवाच—
 नातिविभ्रमिद् विप्रा वसुदेवो पुद्गलतया ।
 कृष्णं मत्ताज्मर्कं यच्च पृच्छति श्रेय आत्मनः ३०
 सभिकर्षोश्च मर्त्यानामनादरणकारणम् ।
 गाङ्गं हित्वा यथाऽन्यांमस्तत्रत्यो याति शुद्धये ३१
 यस्नानुमृतिः कालेन लयोत्यत्पादिनाऽस्य वै ।
 स्वतोऽन्यस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिप्यति ॥ ३२ ॥
 तं क्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहै
 रव्याहृतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ।
 प्राणादिभिः स्वविभवैरुपगृह्णन्मन्यो
 मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागैः ॥ ३३ ॥
 अथोशुद्धनयो राज्ञामाप्याऽऽनकदुन्दुभिम् ।
 सर्वेषां भृष्वतां राज्ञां तपैषाच्च्युतरामयो ॥ ३४ ॥
 कर्मणा कर्मनिर्हारं यप साधु निरूपितं ।
 यच्छ्रद्धया यजेद्विष्णुं सर्वयज्ञेश्वरं मखैः ॥ ३५ ॥
 विचस्योपममोऽयं वै कविभिः श्लाघ्यश्चक्षुषा ।
 दक्षितं सुगमो योगो धर्मर्षाऽऽनमसुदावहः ॥ ३६ ॥
 अयं स्वस्त्ययनः पन्था दिग्भातेर्गृहमेधिनः ।
 यच्छ्रद्धयास्यविचेनः शुक्रेनेष्येत पुरुषः ॥ ३७ ॥
 विचैपर्णां ब्रह्मदानैर्गृहैर्दारसुतैपणाम् ।
 आत्मलोकेपणां देवैः कालेन विष्टजेष्टुघः ।
 ग्रामे त्यक्तैपणां सर्वे ययुर्षाराल्लपोवनम् ॥ ३८ ॥
 ऋणैस्त्रिभिर्दिग्जो जातो देवर्षिपितृणां प्रभो ।
 ब्रह्माभ्यननपुत्रैस्तान्वनिस्तीर्य त्वेवन्पतेत् ॥ ३९ ॥
 स त्वद्यं युक्तो ब्रह्म्यां वै ऋषिपिश्रोर्महामते ।
 यज्ञैर्देवर्षिभ्यस्तुच्य निर्ऋणोऽष्टरणो भव ॥ ४० ॥
 वसुदेव मवाशूनं भक्त्या परमया हरिम् ।
 अगतामीश्वरं प्रार्थः स यदां पुत्रतां गतं ॥ ४१ ॥
श्रीशुक उवाच—
 इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामनाः ।

१ नीर छदः । २ मित्र ह्यव्ययः । ३ नीर स्वानं
 छात्रवनेन । ४ मित्र तद्ब्रह्मण्यगुणो मवान् । ५ नीर
 हृदोः । ६ नीर यथेतच्छ्रेयसां परं । मित्र संयत्सा यत्नं
 नः भेद्यतां परं । ७ मित्र एतद्वारिभ्योऽप्युत्सं नास्ति ।
 ८ नीर एवं त्वामाधितं ब्रह्मणाममात्रेन्द्रियेहया । ९ मित्र
 धर्तं । १० वम भक्त्युपलुवात् । ११ नीर हरीरुपलुवात् ।
 १२ मित्र राजर्षिर्वात्सान्यगुं ।

१ मित्र सभिवरे । २ मित्र मद्यो मने ससुर्वभिवः ।
 ३ नीर अत्र शुकबावहः । ४ मित्र पयानर्षं कालेन ।
 ५ नीर भरन्पतत् । ६ मित्र प्रकाशवसुतान्नां वै । ७ मित्र
 अत्र द्विसप्ततीताम्पान्नावचमासिः ॥ ७९ ॥ ८ मित्र मित्र
 तसितयोऽयमव्ययः ॥ ७३ ॥

तानृपीनृत्विजो वत्रे मूर्धाऽऽनम्य प्रसाद्य च ४२
 त एनमृपयो राजन्वृता धर्मेण धार्मिकम् ।
 तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकैः ॥ ४३ ॥
 तदीक्षायां प्रवृत्तायां वृष्णयः पुष्करस्रजः ।
 स्नाताः सुवाससो राजत्राजानः सुद्वलङ्कृताः ४४
 तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः ।
 दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणयः ॥ ४५ ॥
 नेदुर्मृदङ्गपटहशङ्खभेर्यानकादयः ।
 ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुः सूतमागधाः ।
 जगुः सुकण्ठ्यो गन्धर्व्यः सङ्गीतं सह भर्तृकाः ४६
 तमभ्यपिञ्चन्निधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः ।
 पत्नीभिरष्टादशभिः सोमराजमिवोद्भुभिः ॥ ४७ ॥
 तामिर्दुकूलवलयेर्हारनृपुरकुण्डलैः ।
 खलङ्कृताभिर्विबभौ दीक्षितोऽजिनसंवृतः ॥ ४८ ॥
 तस्यत्विजो महाराज रत्नकौशेयवाससः ।
 संसदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोऽध्वरे ॥ ४९ ॥
 तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैःस्वैर्वन्धुभिरन्वितौ ।
 रेजतुः स्वसुतैर्दारैर्जीवेशैः स्वविभूतिभिः ॥ ५० ॥
 ईजेऽनुयज्ञं विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणैः ।
 प्राकृतैर्वैकृतैश्चैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरम् ॥ ५१ ॥
 अथत्विग्भ्योऽददात्काले यथाज्ञातं स दक्षिणाः ।
 खलङ्कृतेभ्योऽलंकृत्य गोभूकन्यामहाधनाः ॥ ५२ ॥
 पत्नीसंयाजावभृथैश्चरित्वा ते महर्षयः ।
 सस्रु रामहृदे विप्रा यजमानपुरःसराः ॥ ५३ ॥
 स्नातोऽलङ्कारवासांसि वन्दिभ्योऽदात्तथा स्त्रियः ।
 ततः खलङ्कृतो वर्णानाश्चभ्योऽन्नेन पूजयत् ॥ ५४ ॥
 बन्धून्सदारान्ससुतान्पारिवर्हेण भूयसा ।
 विदर्भकोसलकुरुन्काशिकेकयसृञ्जयान् ॥ ५५ ॥
 सदस्यत्विक्सुरगणान्भूतपितृचारणान् ।
 श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य शंसन्तः प्रययुः ऋतुम् ॥ ५६ ॥
 धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ ।

नारदो भगवान्प्यासः सुहृत्संबन्धिवान्धवाः ५७
 बन्धून्परिष्वज्य यदूनसौहृदाऽऽक्लिन्नचेतसः ।
 ययुर्विरहकृच्छ्रेण स्वदेशांश्चापरे जनाः ॥ ५८ ॥
 नन्दस्तु सह गोपालैर्वृहत्या पूजयाऽर्चितः ।
 कृष्णरामोऽग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद्वन्धुवत्सलः ॥ ५९ ॥
 वसुदेवोऽज्ञसोत्तीर्य मनोरथमहार्णवम् ।
 सुहृद्भूतः प्रीतमना नन्दमाह करे स्पृशन् ॥ ६० ॥
 वसुदेव उवाच—
 भ्रातरीशकृतः पाशो नृणां यः स्नेहसंज्ञितः ।
 तं दुस्त्वजमहं मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ६१
 अस्मास्वप्रतिकल्पेयं यत्कृताऽज्ञेषु सत्तमैः ।
 मैत्र्यपिंताऽफला वापि न निवर्तेत कर्हिचित् ॥ ६२ ॥
 प्रागकल्पाच्च कुशलं भ्रातर्वो नाचराम हि ।
 अधुना श्रीमदान्धाक्षा न पश्यामः पुरः सतः ॥
 मा राज्यश्रीरभूत्पुंसः श्रेयस्कामस्य मानद ।
 स्वजनानुत बन्धून्वा न पश्यति ययान्धदृक् ६४
 श्रीशुक उवाच—
 एवं सौहृदशैथिल्यचित्त आनकदुन्दुभिः ।
 रुरोद तत्कृतां मैत्रीं सरन्नश्रुविलोचनः ॥ ६५ ॥
 नन्दस्तु सख्युः प्रियकृत्प्रेम्णा गोविन्दरामयोः ।
 अद्य श्व इति मासांस्त्रीन्यदुर्भिर्मानितोऽवसत् ६६
 ततः कामैः पूर्यमाणः सत्रजः सहवान्धवः ।
 परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदैः ॥ ६७ ॥
 वसुदेवोऽग्रसेनाभ्यां कृष्णोद्भववलादिभिः ।
 दत्तमादाय पारिवर्हं यापितो यदुभिर्ययौ ॥ ६८ ॥
 नन्दो गोपाश्च गोप्यश्च गोविन्दचरणानुजे ।
 मनः क्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशा मथुरां ययुः ॥ ६९ ॥
 [भीष्मो द्रोणोऽङ्गराजश्च बाह्लीकविदुरादयः ।

१ विज० त एव । २ विज० सुगीतं । ३ उम० नृज ।
 ४ विज० सप्तदश । ५ वीर० देवेशौ । ६ वीर० स्नानाल-
 ङ्कार । ७ उम० गणा वृभूतपितृचारणा । ८ विज० नुजो
 द्रोणो भीष्मो द्रौणि कृपस्तथा ।
 १ विज० सुराणामपि । २ विज० प्रतिकल्पोय । ३ वीर०
 प्रागकल्पाश्च । विज० प्रागल्पास्तु । ४ विज० नाचरेमहि ।
 ५ वीर० पुरा कृत । ६ वीर० सुजनानुत । ७ वीर० मदा-
 न्धदृक् । ८ वीर० वारितो । ९ विज० कृष्णानुजं । १० विज०
 आदाय पारिवर्हं त यापितो । ११ विज० तदा गोपाश्च ।
 १२ विज० श्लोकत्रयमधिक ।

सपुत्रो वृतराष्ट्रश्च अग्नौ स्वस्व निवेत्तनम् ॥ १ ॥
 अन्ये च सर्वराजानो देवयात्रार्थमागताः ।
 गते मासत्रये भूयः स्वानेव विपयान्भयुः ॥ २ ॥
 पाण्डवाश्च महात्मान पृथा च नृपसत्तम ।
 अतुङ्गाताः केशवेन बाष्पगद्गदमापिजः ।

शक्रप्रसूय ययुः सर्वे स्वजनैः परिवारिताः ॥ १ ॥
 बभूवुः प्रतिघातेषु वृष्णयः कृष्णदेवताः ।
 धीस्थः प्राङ्मुपमासन्ना ययुर्द्वारवती पुनः ॥ ७० ॥
 जनेभ्यः कथयाञ्च कुर्यद्दुदेवमहोत्सवम् ।
 यदासीत्पीर्ययात्रायां सुहृत्संदर्शनादिकम् ॥ ७१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उच्यते चतुरशीतिसप्तमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चाशीतिसप्तमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

बभूवुः कृता श्रीकृष्णरामस्तुतिः ॥ १ ॥ देवकीप्रार्थितायां श्रीकृष्णरामाभ्यां पूर्वदूताणां स्वाप्रजागामावयनं ॥ २ ॥

श्रीयादरायणिरुवाच—
 अयैकदाऽऽप्समध्वी प्राप्तौ कृतपादाभिवन्दनौ ।
 वसुदेवोऽभिनन्द्याऽहं प्रीत्या सहस्रभाष्युसौ १
 सुनीनां स वचः सुता पुत्रयोर्धामसूचकम् ।
 तैर्द्वीर्जोतविभ्रमः परिभाष्याम्यमापत ॥ २ ॥
 कृष्णकृष्ण महायोगिन्सहस्रैर्गण सनातन ।
 ज्ञाने वामस्य यत्साक्षात्प्रधानपुरुषौ परौ ॥ ३ ॥
 यत्र येन यतो यस्य यस्यै यद्यद्यथा यदा ।
 स्याद्विद्मं भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ४ ॥
 एतस्मान्नाविध विश्वमात्मसृष्टमघोक्षज ।
 आत्मनाञ्जुप्रविश्याऽऽत्मन्राणो जीवो निमर्ष्यजः
 प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो याः परस्य हाः ।
 पारतन्त्र्याद्वैसाहस्याद्भयोभेदैव चेष्टेताम् ॥ ६ ॥
 कान्तिल्लेज प्रमा सचा चन्द्राम्भैर्कैर्षविद्युताम् ।
 यत्सैर्यं भूमुठां भूमेर्षिचिगन्धोऽर्थतो मवान् ॥ ७ ॥
 सर्पणं प्रौणनमपां देवत्वं ताव तद्रस ।
 ओजः सहो बलं घटा गतिर्वायोस्तैवेषर ॥ ८ ॥
 दिक्षां समवकाशोऽस्ति दिक्षं खं स्फोट आभयः ।
 नादो वर्णस्तमोश्चर आकृतीनां पृथक्कृतिः ॥ ९ ॥

इन्द्रिय सिन्धिर्याणां स देवाश्च तदनुग्रह ।
 अवधोघो मवान्युद्बेर्षिषत्यानुस्मृतिः सती ॥ १० ॥
 भूतानामसि भूतादिरिन्द्रियाणां च तैर्भसः ।
 वैकारिको विकल्पानां प्रघोनमनुशाधिनाम् ११
 नश्वरेष्विह मावेपु तदसि तमनर्धरम् ।
 यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमैत्रं निरूपितम् ॥ १२ ॥
 सत्त्व रजस्तम इति गुणास्तदुत्तयश्च याः ।
 तस्यैवा ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया ॥ १३ ॥
 तस्माच्च सन्त्यमी भावा यद्भि र्खयि विकल्पिता ।
 त चामीषु विकारेषु हेन्यदा व्यावहारिकः १४
 गुणप्रवाह एतस्मिन्पुष्पास्तखिलात्मनः ।
 गर्तिं सूक्ष्मामघोघेन संसरन्तीह कर्मणि ॥ १५ ॥
 यदच्छया नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभाम् ।
 स्वार्थे प्रमथस्य वयो गतं सन्माययेश्चर ॥ १६ ॥
 असायदं ममैवैते देहे धैसास्त्वान्यादिषु ।
 श्लेहपादैर्निबध्नाति मषान्तर्वमिदं जगत् ॥ १७ ॥
 युवां न नः सुतां साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ ।

१ मित्र सुनीनां वदता । २ मित्र तद्वीर्यजातविभ्रमः
 वरिष्णम्याम्य । ३ मित्र चरितं । ४ मित्र चन्द्राम्भैर्कैः
 विद्युतां । ५ वीर तपनं जीवन् वापां हेतुनं ताव तद्रसः ।
 मित्र तपनं प्रपन्नं वापां इवत्वं ताव तद्रसः । ६ वीर
 तपनीयः । ७ मित्र प्रथमः ।

१ मित्र सर्वं शोभे वाभि । २ मित्र त्रिवसतिवदो
 उपायः ॥ ३ ॥ ३ वीर इन्द्रियाणां सिन्धिर्याणां देवाश्च
 तदनुग्रहः । ४ तम तैर्भसः । ५ वीर प्रधानः । ६ मित्र
 मनश्चरः । ७ वीर मात्रमन्धरः । ८ वीर तस्यैव
 कल्पिताः । मित्र तस्यैव कल्पिताः । ९ तम तपसरा ।
 १ मित्र सुकल्पमिह बुद्धिः । ११ मित्र वासाः ।

भूमारक्षत्रक्षपण अवतीर्णौ तथाऽऽत्थ ह ॥ १८ ॥
 तत्ते गतोऽस्म्यरणमद्य पदारविन्द-
 मापन्नसंसृतिभयापहमार्तबन्धो ।
 एतावताऽलमलमिन्द्रियलालसेन
 मर्त्यात्मदृक् त्वयि परे यदपत्यदुद्धिः ॥ १९ ॥
 सूतीगृहे ननु जगाद् भवानजो नौ
 संजज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगुप्त्यै ।
 नाना तनूर्गगनवद्विदधज्जहासि
 को वेद भूम्न उरुगाय विभूतिमायाम् ॥ २० ॥
 श्रीशुक उवाच—
 आकर्ण्येत्यं पितृर्वाक्यं भगवान्सात्वतर्षभः ।
 प्रत्याह प्रश्रयानम्रः प्रहसञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥ २१ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 वचो वः समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे ।
 यन्नः पुत्रान्समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृतः ॥ २२ ॥
 अहं यूयमसावार्थं ईमे च द्वारकौकसः ।
 सर्वेऽप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृश्याः सचराचरम् ॥ २३ ॥
 आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः
 आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते ॥ २४ ॥
 खं वायुज्योतिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयम् ।
 आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्वं यात्यसावपि २५
 श्रीशुक उवाच—
 एवं भगवता राजन्वसुदेव उदाहृतः ।
 श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत् २६
 अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता ।
 श्रुत्वाऽऽनीतं गुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता ॥
 कृष्णरामौ समाश्राव्य पुत्रान्कंसविहिंसितान् ।
 सरन्ती कृपणं प्राह वैकृव्यादश्रुलोचना ॥ २८ ॥
 देवक्युवाच—
 रामरामाप्रमेयात्मन्कृष्ण योगेश्वरेश्वर ।
 वेदाहं वां विश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ ॥ २९ ॥

कालविध्वस्तसत्त्वानां राज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनाम् ।
 भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ किलौघ मे ॥ ३० ॥
 यस्यांशांशांशभागेन विश्वोत्पत्तिलयोदयाः ।
 भवन्ति किल विश्वात्मंस्तं त्वाऽऽद्याहं गतिं गता ॥
 चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा किल चोदितौ ।
 आनिन्यथुः पितृस्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणाम् ॥ ३२ ॥
 तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरौ ।
 भोजराजहतान्पुत्रान्कामये द्रष्टुमाहूतान् ॥ ३३ ॥
 ऋषिरुवाच—
 एवं संचोदितौ मात्रा रामः कृष्णश्च भारत ।
 सुतलं संविशिशतुर्योगिमायामुपाश्रितौ ॥ ३४ ॥
 तस्मिन्प्रविष्टाबुपलभ्य दैत्यरा-
 द्विश्वात्मदैवं सुतरां तथाऽऽत्मनः ।
 तदर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः
 सद्यः समुत्थाय ननाम सान्त्रयः ॥ ३५ ॥
 तयोः समानीय वरासनं मुदा
 निविष्टयोस्तत्र महात्मनोस्तयोः ।
 दधार पादाववनिज्य तज्जलं
 सवृन्द आब्रह्म पुनद्यदंबु ह ॥ ३६ ॥
 समर्हयामास स तौ विभूतिभि-
 र्महार्हवस्त्राभरणाजुलेपनैः ।
 तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः
 स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेन च ॥ ३७ ॥
 स इन्द्रसेनो भगवत्पदांबुजं
 विभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया ।
 उवाच हाऽऽनन्दजलाकुलेक्षणः
 प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाक्षरम् ॥ ३८ ॥
 बलिरुवाच—
 नमोऽनन्ताय बृहते नमः कृष्णाय वेधसे ।
 साङ्ख्ययोगवितार्ताय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ३९ ॥

१ वीर० भूमारक्षत्रक्षपणायावतीर्णौ । विज० भूमारदे
 त्यक्षपणे अवतीर्णौ तथा लिह । २ वीर० स्म्यशरणोद्य ।
 ३ विज० यद्यत इत्यनु । ४ वीर० निशम्येत्यं । ५ वीर०
 य दमे । ६ विज० विश्व च । ७ उभ० भूर्येकनानात्वं ।
 भाग. ७९

१ विज० सेवता । २ उभ० क्षयाय मे । ३ विज० विश्व-
 स्थित्युदयौ लय । ४ वीर० मागतान् । ५ उभ० रामकृष्णौ
 कुरुद्वह । ६ वीर० रसातलं । ७ वीर० पुनात्यदौबुहि ।
 विज० पुनद्यदंबुभि । ८ उभ० स्वधूपदीपा । ९ वीर०
 उवाच चा । विज० वसाष हा । १० वीर० विधानाय ।

दर्शनं वा हि भूतानां दुष्प्राप चाप्यदुर्लभम् ।
 रत्नस्तम्बस्वभावानां यश्च प्रोक्तो यदच्छया ॥४०॥
 दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविधौघचारणा ।
 यश्चरश्चपिशाचाश्च भूतप्रमथनायका ॥ ४१ ॥
 विद्युद्दसत्त्वधाभ्यद्रा तपि शास्त्रशरीरिणि ।
 नित्यं निबद्धवैरास्त वयं चान्ये च सादृशा ॥ ४२ ॥
 [प्राज्ञा] सालोक्यसामीप्य सारूप्यमथ सात्मता ।
 ते सर्वे पुण्डरीकाक्ष भावो हि भवकारणम् ॥१॥]
 केचनोद्बद्धवैरेण भक्त्या केचन कामत ।
 न तथा सत्त्वसंरम्भा सभिकृष्टा सुरादयः ४३
 इदमित्यमिति प्रायस्तथ योगेश्वरेश्वर ।
 न विदन्त्यपि योगेशा योगमायां कृतो वयम् ४४
 तथाः प्रसीद निरोधविमृग्य गुण्य
 त्यादारविन्दधिपणान्यगृहा चक्रुपात् ।
 निष्कम्य विश्वशरणाङ्गुपुपलम्बश्रुति
 शान्तो ययैक उत सर्वसत्त्वैश्चरामि ॥ ४५ ॥
 शाश्वत्सानीश्वितव्येषु निष्पीपान्कुरु न प्रभो ।
 पुमान्यश्चरुद्रया तिम्रुधोदनाया विमुच्यते ॥४६॥
 श्रीमगवानुवाच—
 आसन्मरीचे पद पुत्रा ऊर्णायां प्रथमेन्तरे ।
 देवा कं अहसुर्वीक्ष्य सुतां यमित्तुस्रघतम् ॥४७॥
 तेनासुरीमगन्योनिर्मधुनाञ्चघकर्मणा ।
 हिरण्यकेशिपोर्वाता नीतास्ते योगमायया ॥४८॥
 देवक्या उदरे ज्ञाता राजन्कैसविहिंसिता ।

सा ताञ्छोचत्यात्मजान्वांस्त इमेऽध्यासतेन्तिक ॥
 इत एतान्प्रणप्यामो मातृशोकापनुचये ।
 तत ज्ञापाद्भिनिर्मुक्ता लोक यासन्ति विज्वरा ॥
 सरोद्रीय परिप्वङ्ग पतङ्गः ध्रुवसृष्टणी ।
 पठिमे मत्प्रसादेन पुनर्यासन्ति सद्गतित्म् ॥५१॥
 इत्युक्त्वा तान्समादाय इन्द्रसेनेन पूषिता ।
 पुनर्द्वारवतीमेत्य मातुः पुत्रानयच्छताम् ॥ ५२ ॥
 तान्द्रष्टा बालकान्दवी पुच्छेद्दुत्तस्तनी ।
 परिप्वज्याङ्गमारोप्य मूर्ध्निष्विग्रदमीक्षणम् ॥५३॥
 अपाययस्तन प्रीता सुतस्पर्शपरिभुता ।
 मोहिता मायया विष्णोर्यया सृष्टिं प्रवर्तत ५४
 पीताञ्जित पयस्तसा पीवशेष गदाभूत ।
 नारायणाङ्गसंस्पर्शप्रतिलम्बात्मदर्शना ॥ ५५ ॥
 ते नमस्कृत्य गोविन्दं देवकीं पितरं षलम् ।
 मिपतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकसाम् ॥५६॥
 त द्रष्टा देवकी देवी सूतागमननिर्गमम् ।
 मेने सुविक्षिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ५७
 एवंविधान्यनूतानि कृष्णस्य परमात्मनः ।
 पीर्याप्पनन्तधीर्यस्य सन्त्यनन्तानि मारत ॥५८॥
 सूत उवाच—
 य इदमनुमृष्योति श्रावयेद्वा सुरारे
 भरितममृतकेतीर्षेणितं भ्यासयुत्रै ।
 जगदभमिदलं तन्नक्तसत्कर्मपूरं
 भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेममघाम ॥ ५९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उधरार्धे पञ्चाशीतितमोऽध्याय ॥ ८५ ॥

१ निबद्ध विद्यापमसिद्धिर्भवेत् । २ उम प्रातः । ३ शीर
 विद्यापय अपि । निबद्ध शास्त्रादयः । ४ शीर सर्वं शोके-
 ऽभिका । ५ शीर विपनोऽप्यगृहान्य । निबद्ध विषयः
 अगृहान्य । ६ शीर सर्वसत्त्वगुणम् । निबद्ध सर्वसत्त्व
 गुणम् । ७ निबद्ध निष्कानान् । ८ शीर या ददया ।
 ९ निबद्ध सर्वं अहसुर्वीक्ष्य सुताम्भयित्तुस्रघतं । १० निबद्ध
 पो ज्ञापाज्जातासे ।

१ शीर परिभुत । निबद्ध परिसुत । २ उम विद्यापय ।
 ३ निबद्ध ताम्बु । ४ निबद्ध अमृतसृष्टिता । ५ शीर
 ममकर्मितं । ६ निबद्ध अतुत्तसत्तितमोऽप्याय ॥ ७४ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अर्जुनेन सुभद्राहरण ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेन बहुलाश्वश्रुतदेवयोरनुग्रहः ॥ २ ॥

राजोवाच—

ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामः स्वसारं रामकृष्णयोः ।
यथोपयेमे विजयो या ममासीत्पितामही ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवर्नी प्रभुः ।
गतः प्रभासमश्रुणोन्मातुलेयीं स आत्मनः ॥२॥

दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरे ।

तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ३

तत्र वै वार्षिकान्मासानवात्सीत्स्वार्थसाधकः ।

पौरैः सभाजितोऽभीक्षणं रामेणैजानता च सः ४

एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमन्त्र्य तम् ।

श्रद्धयोपहृतं भैक्ष्यं बलेन बुभुजे किल ॥ ५ ॥

सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां वीरमनोह्वराम् ।

प्रीत्युत्फुल्लेक्षणस्तस्यां भाषक्षुब्धं मनो दधे ॥६॥

साऽपि तं चकमे वीक्ष्य नारीणां हृदयंगमम् ।

हसन्ती व्रीडितापाङ्गी तन्न्यस्तहृदयेक्षणा ॥ ७ ॥

तां परं समनुध्यायन्नन्तरं प्रेप्सुरर्जुनः ।

न लेभे शं भ्रमच्चित्तः कामेनातिबलीयसा ॥८॥

महत्यां देवयात्रायां रथस्थां दुर्गनिर्गताम् ।

जहारानुमतः पित्रोः कृष्णस्य च महारथः ॥९॥

रथस्थो धनुरादाय शूरांश्चारुन्धतो भटान् ।

विद्राव्य क्रोशतां स्वानां स्वभागं मृगराडिव १०

तच्छ्रुत्वा क्षुभितो रामः पर्वणीव महार्णवः ।

गृहीतपादः कृष्णेन सुहृद्भिश्चान्वशाभ्यत ॥११॥

प्राहिणोत्पारिवर्हाणि वरवध्वोर्मुदा बलः ।

महाधनोपस्करेभरथाश्वनरयोपितः ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच—

[अभैवन्प्रीतिसंहृष्टा वान्धवा यदुपाण्डवाः ।

अथान्यदपि कृष्णस्य वात्सल्यं भक्तयोः शृणु १]

कृष्णस्यासीद्विजश्रेष्ठः श्रुतदेव इति श्रुतः ।

कृष्णैकभक्त्या पूर्णार्थः शान्तः कविरलंपटः १३

स उवास विदेहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी ।

अनीहया गताह्यैर्यनिर्वर्तितनिजक्रियः ॥ १४ ॥

यौत्रामात्रं सहरहर्देवादुपनमत्युत ।

नाधिकं तावता तुष्टः क्रियाश्रके यथोचिताः १५

तथा तद्राष्ट्रपौलोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः ।

मैथिलो निरहंमान उभावप्यच्युतप्रियौ ॥ १६ ॥

तयोः प्रसन्नो भगवान्दारुकेणाऽऽहृतं रथम् ।

आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान्प्रययौ प्रभुः ॥१७॥

नारदो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः ।

अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयश्चयवनादयः ॥१८॥

तत्रतत्र तमायान्तं पौरा जानपदा नृप ।

उपतस्थुः सार्वहस्ता ग्रहैः सूर्यमिवोदितम् ॥१९॥

आनर्तधन्वकुरुजाङ्गलकङ्कमतस्य-

पाञ्चालकुन्तिमधुकेकयकोसलार्णाः ।

अन्ये च तन्मुखसरोजमुदारहास-

स्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दशिभिर्नृनार्यः ॥ २० ॥

तेभ्यः स्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यः

क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् ।

शृण्वन्दिगन्तधवलं स्वयशोऽशुभघ्नं

गीतं सुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान् ॥ २१ ॥

तेऽच्युतं प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृप ।

अभीयुर्मुदितास्तस्मै गृहीतार्हणपाणयः ॥ २२ ॥

दृष्ट्वा त उक्तमश्लोकं प्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः ।

१ विज० आद्या द्वादशश्लोका न दृश्यते । २ वीर० स तत्र ।
३ वीर० रामेण च महात्मना । ४ वीर० मनोरमा । ५ वीर०
स्वलि । ६ विज० एतदारभ्याऽऽध्यायसमाप्ति एकनवतित-
मोऽध्याय ॥ ९१ ॥ ७ वीर० अय श्लोकोऽधिको दृश्यते ।

१ विज० वृष्णिष्वासीयदुश्रेष्ठ । २ विज० हायों निर्वर्ति-
तजपक्रिय । ३ विज० यावन्मात्र । ४ विज० नमलय ।
५ विज० तपसा । ६ विज० पालोऽभूद्बहु । ७ विज०
सहितो विप्रेर्नियतैर्ब्रह्मवादिभि । ८ विज० मैत्रेयश्च परा-
शर । ९ वीर० वङ्ग । विज० दृष्ट्वा । १० वीर० र्वर्दृशं ।

कैर्षुताञ्जलिभिर्नैमु' श्रुतपूर्वास्तया मुनीन् ॥२३॥
 स्वानुग्रहाय संप्राप्त मन्वानौ सं जगद्गुरुम् ।
 मैथिलः श्रुतदेवश्च पादयोः पेततुः प्रमो' ॥२४॥
 न्यमन्त्रयेतां दाशार्हमातिभ्येन सह द्विजै ।
 मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत्संहताञ्जली ॥ २५ ॥
 भगवांस्तदमिप्रेत्य द्वयोः प्रियधिक्षिर्पया ।
 उमपोराविशद्रेहैमुमाभ्यां सदलक्षितः ॥ २६ ॥
 भ्रोतुमप्यसतां दूराजनक स्वगृहागतान् ।
 आनीतेष्वासनाभ्येषु सुखासीनान्महामना ॥२७॥
 प्रहृदमैकत्या उदर्प हृदयास्त्राविलेखण' ।
 नला तदङ्गीन्प्रहास्य तदपो लोकपावनी ॥२८॥
 सकुटुबो वदन्मूर्धां पूजयाञ्चक्र ईश्वरान् ।
 ग'धमात्यांशराकल्पधूपदीपार्घगोहूपै ॥ २९ ॥
 वाचा मधुरया प्रीणभ्रिदमाहाभ्रतर्पितान् ।
 पादावङ्गतौ विष्णो संस्पृशञ्छनकैर्मुदा ॥३०॥
 राजोवाच—
 मवान्हि सर्वभूतानामात्मा साधी स्वदम्भिनो ।
 अथ नस्तत्पदांभोजं शरतां दर्शनें गत ॥३१॥
 स्ववचस्तद्वत् कर्तुमसद्गुणोचरो मवान् ।
 र्धदात्यैकान्तमकान्मे नानन्तः श्रीरज' प्रियः ॥
 को तुं त्वशरणांभोजमेवधिश्रिष्टवेत्युमान् ।
 निष्क्रिञ्चनानां श्रान्तानां मुनीनां यस्तमात्मद' ॥
 योज्यतीर्य यदोर्वश्रे नृणां संसरतामिह ।
 यंक्षी धितेने तच्छान्त्यै त्रैलोक्यवृजिनापहम् ३४
 नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायामुष्णमेवसे ।
 नारायणाय ऋणये मुंशान्तं तप ईयुषे ॥ ३५ ॥
 दिनानि कतिचिद्भ्रमन्गृहाभो निवसं द्विजैः ।
 समेतः पादरजसा पुनीहीर्षं निमे' कुलम् ॥३६॥

१ नीर निवश्याङ्गिभिः । निज उद्युताङ्गिभिः ।
 २ निज सक्षामूर्तां पयःपुत्रं । ३ निज द्रेहै रुमाभ्यां ।
 ४ निज मण्युक्तयैः । ५ निज ईश्वरं । ६ निज निष्पत्ते-
 दास्यकथयैः । ७ नीर अथ । ८ निज यदा शोकात्तम
 चानामात्माऽनन्तोऽरवा' प्रिय । ९ निज किनु । १ नीर
 नशोऽर्थिनोत्सवं । ११ नीर संशान्तं तप । निज अक्षर
 र निवसन्निवृत्तं । निज निवसन्निवृत्तैः ।

इत्युपामभितो राज्ञा भगवांश्छोकमावन ।
 उवास कुर्वन्कल्याण मिथिलानरयोपिताम् ॥३७॥
 श्रुतदेवोऽप्युत प्राप्तं स्वगृहाञ्जनको यथा ।
 नला मुनीन्सुसंहृष्टो धुन्वन्वासो ननर्त ह ॥३८॥
 वृणपीठशृसीप्वेतानानीतेपूपवेश्य स' ।
 स्वागतेनाभिनन्वाङ्गीन्समार्षोऽञ्जलिजे मुदा ॥३९॥
 तदंससा महाभाग आत्मान सगृहान्वयम् ।
 स्त्रापयाञ्चक्र उदर्पो लन्वसर्वमनोरय' ॥ ४० ॥
 कैलार्हणोशीरशिवामृतांमुमि
 र्मुदा सुरभ्या तुलसीकुशांयुजै' ।
 आराधयामास यथोपपन्नया
 सपर्यया सस्वविवर्षना घसा ॥ ४१ ॥
 स तर्कयामास कुतो ममान्वभू-
 द्वा घरूपे पतितस्य सङ्गम' ।
 य सर्वतीर्यास्पदपादरेणुभि
 कृष्णेन चास्वात्मनिकेतभूसुरै ॥ ४२ ॥
 सृपविष्टान्कृतातिष्प्याञ्छ्रुतदेव उपसितः ।
 समार्षेस्वञ्जनापत्य उवाचाङ्गपमिर्शन' ॥४३॥
 श्रुतदेव उवाच—
 नार्थ नो दर्शन प्राप्त पर परमपूरुष' ।
 यैर्दीर्घं शक्तिभिः सृष्टा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ४४
 यथा श्रयान' पुरुषो मनसैषाऽऽत्ममाश्रया ।
 सृष्टा लोके पर स्नाप्रमनुषिभ्यावमासते ॥४५॥
 शृण्वतां गदतां श्रुतदर्शितां ताऽभिवन्दताम् ।
 नृणां संवदतामन्तर्हृदि मास्यमलात्मनाम् ॥४६॥
 हृदिसोऽप्यतिदूरस्य कर्मधिक्षिप्तचेतसाम् ।
 आत्मशक्तिमिरप्राप्तोऽप्यन्त्यैपेतगुणारमनाम् ४७
 नमोऽस्तु तेऽप्यात्मविदां परात्मने

१ निज मत्ता । २ निज सृपपीठे शक्तिष्वाद्यानास्तु
 तेपूपवेश्य श' । ३ नीर सगृहान्वयं । ४ निज शिवाय
 वापीर । ५ नीर समार्षेः स्वगृहापमसुवाचा । ६ नीर
 शोच मो । निज अथ मो । ७ तम व हृत् । ८ निज
 निजमक्षयात् । नीर प्रसियेन्नायम् । ९ निज सत्त्वर्था
 नामभिनन्दतां । १ नीर नृणां संवदतां यिस्ते हृदिरा
 योऽप्यमत्तनां । ११ निज शरणांशरो गुणालोकः ।

अनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ।
 सकारणाकारणलिङ्गमीयुषे
 स्वमाययाऽसंवृतैरुद्बुद्धये ॥ ४८ ॥
 स त्वं शाधि स्वभृत्यान्नः किं देव करवामहे ।
 एतदन्तो नृणां क्लेशो यद्भवानक्षणीचरः ॥ ४९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 तदुक्तमित्युपाकर्ष्य भगवान्प्रणतार्तिहा ।
 गृहीत्वा पाणिना पाणिं ग्रहसंस्तमुवाच ह ॥ ५० ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 ब्रह्मस्तेऽनुग्रहार्थाय संप्राप्तान्विध्यमून्मुनीन् ।
 संचरन्ति मया लोकान्पुनन्तः पादरेणुभिः ॥ ५१ ॥
 देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः ।
 शैतैः पुनन्ति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ॥ ५२ ॥
 ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह ।

तपसा विद्यया तुष्या किमु मत्कंलया युतः ॥ ५३ ॥
 न ब्राह्मणान्मे दयितं रूपमेतच्चतुर्भुजम् ।
 सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहम् ॥ ५४ ॥
 दुष्प्रज्ञा अविदित्वैवभवजानन्त्यसूयवः ।
 गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ॥ ५५ ॥
 चराचरमिदं विश्वं भावा ये चास्य हेतवः ।
 मद्रूपीणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ॥ ५६ ॥
 तस्माद्ब्रह्मरूपीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयाऽर्चय ।
 एवं चेदचितोऽस्म्यद्वा नान्यथा भूरिभूतिभिः ॥
 श्रीशुक उवाच—
 स इत्थं प्रभुणाऽऽदिष्टः सहकृष्णान्द्विजोत्तमान् ।
 आराध्यैर्कात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिम् ॥ ५८ ॥
 एवं स्वभक्तयो राजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् ।
 उपित्वाऽऽदिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

श्रुतिगीता ॥ १ ॥

परीक्षिदुवाच—
 ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः ।
 कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे ॥ १ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 बुद्धीन्द्रियमनःप्राणाञ्जनानामसृजत्प्रभुः ।
 मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च ॥ २ ॥
 सैषा ह्युपनिषद्ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्घृता ।
 श्रद्धया धारयेद्यस्तां क्षेमं गच्छेदकिञ्चनः ॥ ३ ॥
 अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणान्विताम् ।
 नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥ ४ ॥

एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः ।
 सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ॥ ५ ॥
 यो वै भारतवर्षेऽस्मिन्क्षेमाय स्वस्तये नृणाम् ।
 धर्मज्ञानशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ॥ ६ ॥
 तत्रोपविष्टमृषिभिः कलापग्रामवासिभिः ।
 परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरुद्वह ॥ ७ ॥
 तस्मै ह्यवोचद्भगवान्प्रीणां शृण्वतामिदंम् ।
 यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् ॥ ८ ॥

१ वीर० युक्तात्मना । विज० सर्वात्मने स्वात्मविभक्तमू-
 र्तये । २ विज० ऽसृजत्तदृष्टये नम । ३ वीर० करवाम ते ।
 ४ वीर० नक्षिणीचर । ५ वीर० पुनन्ति चिरकालेन । विज०
 लोकान्पुनन्ति कालेन । ६ विज० जन्मत श्रेयान् । ७ विज०
 अयमध्याय चतुर्नवतितम । ८ वीर० गच्छेत्किञ्चन ।

१ विज० मत्कथया । २ विज० मर्चादावितिदृष्टय ।
 ३ वीर० मद्रूपीणीति वैतानि । विज० मद्रूपीण्येभिरेतस्या ।
 ४ वीर० ब्रह्मन्सश्रद्धया । ५ उभ० सुविभूतिभिः । ६ विज०
 श्रेयान्तभावेन मैथिलश्चापतुर्गति । ७ विज० एकनवतितमो-
 व्याय । ८ वीर० शमोपेत आकल्पा । विज० शमोपेत-
 साकल्या । ९ उभ० तस्मा अवोच । १० वीर० मिमं ।
 विज० मिमा ।

श्रीमगवानुवाच—

स्वार्थं च ब्रह्मसर्पं जनलोकेऽभवत्पुरा ।
तत्रैस्त्वानां मानसानां मृनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥१॥
श्वेतश्रीपं गतवति तस्य द्रष्टुं तदीश्वरम् ।
ब्रह्मवादं मुसंभूतः श्रुतयो यत्र शेरते ।
तत्र हाज्यमभूत्प्रभस्तं मां यमनुपृच्छसि ॥१०॥
[पिंरिहारांश्च तान्सर्वान्स्वयेऽहं शृणु तेऽनघ ।]
तुल्यश्रुततपःश्रीलास्तुल्यस्त्रीयारिमध्यमाः ।
अपि चक्रुः प्रवर्धनमेकं शूयूपवोऽपरे ॥ ११ ॥
सनन्दन उवाच—

स्वसृष्टमिदमापीय श्रयान सह शक्तिभि ।
तदन्ते षोडशाश्रुस्तच्छिन्नैः श्रुतम परम् ॥१२॥
यथा श्रयान सम्राजं वन्दिनस्तत्पराक्रमैः ।
प्रत्युपेऽभ्येत्य सुस्रोक्तैर्बोधमन्त्यनुजीविनः ॥१३॥
श्रुतयै ऊचुः—

जयजय ब्रह्मजामजित दोषगृभीतगुणां
समसि यदात्मना समबद्धसमस्तभगः ।
अगजगदोक्तसामखिलद्रावत्यबधोषकं
कश्चिदजयाऽमना च चरतोऽनुचरोभिगम १४
गृहदुपलम्भमेतदवमन्त्यश्वेषतया
यत् उदयास्तमयां विद्वतेर्भूविधाऽधिकृतात् ।
अतः श्रपयो दधुस्तस्यि मनोवधनाशरितं
कथमयथा भवन्ति श्रुवि दक्षपदानि नृभ्याम् १५
इति तव शूरयस्त्रयधिपतःखिललोकमल
क्षयण कथाऽमृताग्निमवगाह्य तपांसि जहृ ।
किमुत पुनः स्वधामविपुताश्रयकालगुणां
परम मजन्ति ये पदमब्रह्मसुखानुभवम् ॥१६॥
इत्य इव श्रुत्वाऽत्यंशुभृतो यदि तेऽनुविधा
मद्ददहमादयोऽण्डमसृजन्म्यदनुग्रहत् ।

पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र परमोऽन्मयादिषु य'
सदसत् परं स्वमय यदेष्ववशेषमृत्तम् ॥ १७ ॥
उदरमुपासते यः श्रपिवर्त्मसु कूर्पदत्तं
परिसरपद्धतिं हृदयमाश्रणयो दहरम् ।
तत् उदगादनन्तं तव धाम शिरः परम
पुनरिह यत्समेत्य न पतन्ति कृतान्तमूले ॥१८॥
स्वकृतविधिययोनिषु विद्वद्भिव हेतुतया
तरतमतश्चकास्त्वनलवत्स्वकृतानुकृतिः ।
अथ विषयास्यमूर्ध्ववितथ तव धाम समं
विरजधियोऽन्वयन्त्यभिविपण्यव एकरसम् ॥१९॥
स्वकृतपुरेष्वमीश्वरहिरन्तरसंवरयं
तव पुरुषं वदन्त्यखिलशक्तिश्रुतौश्रुतम् ।
इति नृगतिं विविष्य कषयो निगमावपनं
मवत् उपासतेऽङ्गिममष श्रुवि विद्यसिताः ॥२०॥
दुरधगमांस्ततश्चनिगमाय तवाघतनो
श्रितमहाश्रुताग्निपरिवर्तपरिभ्रमणा ।
न परिलपन्ति केचिदपवर्गमपीश्वर ते
चरन्सरोजं सङ्कुलसङ्घिषुऽष्टगुहाः ॥ २१ ॥
तदनुपयं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियव
शरति तयो मूखं तस्यि हिते प्रिय आत्मनि च ।
न वत् रमन्त्यहो असदुपासनाऽऽनहनो
यदनुशया भ्रमन्त्युरमये कुशरीरश्रुत् ॥ २२ ॥
निश्रुतमरुमनोऽस्यैऽवयोगयुजो इदि
यन्मूनय उपासते तदरयोऽपि ययुः सरणात् ।
स्त्रिय उरगेन्द्रमोगसुजदण्डयिपक्तधियो
वयमपि वं समा समदशोऽङ्गिसरोजमुषाः ॥२३॥
क इह नु वेदं वतावरबन्मलयोऽप्रसंरं
यत् उदगाहपिर्मनु देवगणा उमय ।
वर्दि न सन्न धामदुमय न च फालजव
किमपि न तत्र द्वास्त्रमवैकृष्य श्रयीत् यदा २४॥
अनिमसत् सतो श्रुतिमुक्ताऽऽमनि ये च मिदां
विपणमृतं सरन्त्युपदिशन्ति त आरुपितं ।

१ उम तपस्यानां । २ विज तमीश्वरे । ३ शौर
उग्रहत् । ४ विज तत्राज्यव । ५ शौर इत्यर्थमधिकं ।
६ शौर- प्रवपन एव । ७ विज एतद्द्वारम्भाऽऽध्याय
समाप्ति पाठभेदेऽधिकं वक्तव्यं तस्मात्तु श्रुयगताभ्यामागत
रिष्यन्तव्येऽस्ति । ८ शौर गुणत्वमिति । ९ शौर

१ शौर नि श्रुतिता । २ शौर दुरधियमारम ।
३ शौर मनाह । ४ शौर मपठ्य ।

त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यदबोधकृता
 त्वयि न ततः परत्र स भवेदबोधरसे ॥ २५ ॥
 सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभात्यसदामनुजा-
 त्सदभिमृशन्त्यशेषमिदमात्मतयाऽऽत्मविदः ।
 न हि विकृतिं त्यजन्ति कनकस्य तदाऽऽत्मतया
 स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयाऽवसितम् ॥ २६ ॥
 तव परि ये चरन्त्यखिलसत्त्वनिकेततया
 त उत पदाऽऽक्रमन्त्यविगणय्य शिरो निर्ऋतेः ।
 परिवयसे पशूनिव गिरा विबुधानपि तां-
 स्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनन्ति न ये विमुखाः ॥
 त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधर-
 स्त्व बलिमुद्ब्रहन्ति समदन्त्यजयाऽनिमिषाः ।
 वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजो
 विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः ॥ २८ ॥
 स्थिरचरजातयः स्युरजयोत्थनिमित्तयुजो
 विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्तततः ।
 न हि परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवे-
 द्विद्यत इवाऽऽपदस्य तत्र शून्यतुलां दधतः ॥ २९ ॥
 अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगता-
 स्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा ।
 अजनि च यन्मयं तदविमुच्य नियन्तु भवे-
 त्सममनुजानतां यदमतं मतदुष्टतया ॥ ३० ॥
 न घटत उद्भवः प्रकृतिपूरुषयोरजयो-
 रुभययुजा भवन्त्यसुभृतो जलबुद्बुदवत् ।
 त्वयि त इमे ततो विविधनामगुणैः परमे
 सरित इवार्णवे मधु निलिल्युरशेषरसाः ॥ ३१ ॥
 नृषु तव मायया अममसीष्ववगत्य भृशं
 त्वयि सुधियोऽभवे दधति भावमनुप्रभवम् ।
 कथमनुवर्तेतां भवभयं तव यद्भुक्कृतिः
 सृजति मुहुस्त्रिणेमिरभवच्छरणेषु भयम् ॥ ३२ ॥
 विजितहृषीकवायुभिरपान्तमनस्तुरगं
 य इह यतन्ति यन्तु मतिलोलमुपायखिदः ।
 व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं

वणिज इवार्जं सन्त्यकृतकर्णधरा जलधौ ॥ ३३ ॥
 स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथै-
 स्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे ।
 इति सदजानतां मिथुनतो रतये चरतां
 सुखयति कोन्विह स्वविहते खनिरस्तभगे ॥ ३४ ॥
 भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृपयो विमदा-
 स्त उत भवत्पदांबुजहृदोऽभिमिदद्विजलाः ।
 दधति सकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखे
 न पुनरुपासते पुरुषसारहरावसथान् ॥ ३५ ॥
 सत इदमुत्थितं सदिति चेन्ननु तर्कहतं
 व्यभिचरति क्वच क्वच मृपा न तथोभययुक् ।
 व्यवहतये विकल्प इपितोऽन्धपरंपरया
 भ्रमयति भारती त उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ॥ ३६ ॥
 न यदिदमग्र आस न भविष्यदतो निधना-
 दनुमितमन्तरा त्वयि विभाति मृपैकरसे ।
 अत उपसीयते द्रविणजातिविकल्पपथै-
 र्वितथमनोविलासमृतमित्यवयन्त्यबुधाः ॥ ३७ ॥
 स यदजया त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुप-
 न्भजति सरूपतां तदनु मृत्युमपेतभगः ।
 त्वमुत जहासि तामहिरिव त्वचमात्तभगो
 महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ॥ ३८ ॥
 यदि न समुद्भरन्ति यतयो हृदि कामजटा
 दुरधिगमोऽसतां हृदि गतोऽस्मृतकण्ठमणिः ।
 असुतृपयोगिनामुभयतोऽप्यसुखं भगव-
 न्नपगतान्तकादनधिरूढपदाद्भवतः ॥ ३९ ॥
 तदवगमी न वेत्ति भवदुत्थशुभाशुभयो-
 गुणविगुणान्वयांस्तर्हि देहभृतां च गिरः ।
 अनुयुगमन्वहं सगुणगीतपरंपरया
 श्रवणभृतो यतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ॥ ४० ॥
 द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया
 त्वमपि यदन्तराऽण्डनिचया ननु सावरणाः ।
 ख इव रजांसि वान्ति वयसा सह यच्छ्रुतय-

इत्यशेषसमाश्रयपुराणोपनिषद्रसः ।
समुद्भूतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ॥ ४३ ॥
त्वं चैतद्ब्रह्मदायाद् श्रद्धयाऽऽत्मानुशासनम् ।
धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं नृणाम् ४४
श्रीशुक उवाच—
एवं स ऋषिणाऽऽदिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयाऽऽत्मवान् ।
पूर्णः श्रुंतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ॥ ४५ ॥
नारद उवाच—
नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामर्लकीर्तये ।
यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोश्रुतीः कलाः ॥ ४६ ॥

इत्याद्यमृषिमानस्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः ।
ततोऽगादाश्रमं साक्षात्पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥ ४७ ॥
सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः ।
तस्मै तद्वर्णयामास नारायणमुखोच्छ्रुतम् ॥ ४८ ॥
इत्येतद्वर्णितं राजन्यैन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया ।
यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ॥ ४९ ॥
योऽसौत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो
यः सृष्टेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुरःशास्तिताः
यं संपद्य जहात्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा
तं कैवल्यनिरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिम् ५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे सर्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

विष्णुभक्तएव मोक्षमाप्नोति । इतरदेवताभक्तस्तु मोक्षेतरफलमेव । इत्यत्र वृकासुरोपाख्यानं ॥ १ ॥

राजोवाच—

देवासुरमनुष्येषु ये भजन्त्यशिवं शिवम् ।
प्रायस्ते धनिनो भोज्ञा न तु लक्ष्म्याः पतिं हरिम्
एतद्वेदितुमिच्छामः संदेहोऽत्र महान्हि नः ।
विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोर्विरुद्धा भजतां गतिः ॥ १ ॥
श्रीशुक उवाच—
शिवः शक्तियुतः शश्वत्रिलिङ्गो गुणसंवृतः ।
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा ॥ ३ ॥
ततो विकारा अभवन् षोडशामीषु कंचन ।
उपधावन्विभूतीनां सर्वासामश्रुते गतिम् ॥ ४ ॥
हंरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ।
स सर्वद्वगुपद्रवा तं भजन्निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥
निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामहः ।
शृण्वन्भगवतो धर्मानपृच्छदिदमच्युतम् ॥ ६ ॥

स आह भगवांस्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः ।
नृणां निःश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदोः कुले ७
श्रीभगवानुवाच—
यस्याहमनुगृह्णामि हरिष्ये तद्धनं शनैः ।
ततोऽधनं त्यजन्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितम् ८
स यदा वितथोद्योगो निर्विण्णः स्याद्धनेहया ।
मत्परैः कृतमैत्रस्य करिष्ये मंदनुग्रहम् ॥ ९ ॥
तद्ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सदनन्तकम् ।
अतो मां सुदुराराध्यं हित्वाऽन्यान्भजते जनः १०
ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धताः ।
मत्ताः प्रमत्ता वरदान्विस्मरन्त्यवजानते ॥ ११ ॥
श्रीशुक उवाच—
शौचप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।

१ विज० धारयन्भज मे काम कामाना निधन नृणा ।
२ उभ० स गुरुणा । ३ विज० ऽऽदिष्टो । ४ विज० सद्यस्ततो
राजन् । ५ विज० गुरु । ६ विज० मलमूर्तये । ७ विज०
ब्रह्मव्रतु । ८ विज० पञ्चसु । ९ विज० उपाधावन् ।
१० विज० विरिस्तु ।
भाग ८०

१ उभ० मामहय । २ वीर० मुखाच्युत । ३ विज०
न्यक्ष । ४ विज० येन । ५ विज० यो ह्यात्मा जगदादिमध्य-
निधनो । ६ विज० पुन सहिता । ७ विज० तथा ।
८ विज० चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ९ वीर० स तदा ।
१० विज० तदनुग्रह । ११ वीर० तस्मै ब्रह्म । १२ विज०
प्रमत्ता वरदान्देवान् । १३ वीर० कोष ।

सपः प्रापप्रसादोऽङ्ग शिवो ब्रह्मा न चाच्युत १२
 अत्र चोदाहरन्तीमभिविहासं पुरातनम् ।
 वृकासुराय गिरिदो वर दत्त्वाऽप्य संकष्टम् १३
 वृको नामासुर पुत्र शकुने पथि नारदम् ।
 दृष्ट्वाऽऽशुतोप पप्रच्छ देवेषु त्रिषु दुर्मतिः ॥१४॥
 स आह देव गिरिशर्म्युपाधावाऽऽशु सिध्यसि ।
 योऽप्याभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु तुप्यति कृप्यति
 दशास्वधाणयोस्तुष्ट स्तुवतोर्वेन्दिनोरिव ।
 पश्येमस्तुठ दक्षा तत आप मुसङ्कष्टम् ॥ १६ ॥
 इत्यादिष्टमसुर उपाधावैत्स्वगाग्रत ॥
 केदार आत्मक्रव्येण जेहानोऽभिमुख हरम् ॥१७॥
 दबोपलम्बिमप्राप्य निर्वेदात्सप्तमेऽहनि ।
 त्रिरीऽश्वत्त्वधितिना तर्षीर्यक्लिभमूर्धजम् ॥१८॥
 तदा महाकाणिक स धूर्जटि
 र्यथा वयं चाभिरिषोत्थितोऽजलात् ।
 निगृह्य दोर्म्यां भुजयोर्न्यधारय
 चत्स्यर्धनाद्वय उपस्तुवाकृति ॥ १९ ॥
 वमाह चाङ्गालमल वृणीष्व मे
 यथाऽभिकाम वितरामि ते वरम् ।
 प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यता
 महो त्वयाऽऽत्मा भुजमर्घत वृथा ॥ २० ॥
 दवं सै वन्न पापीयान्वर भूतमपावहम् ।
 यस्यैयस्य वर श्रीणि धाम्ये स त्रियतामिति २१
 तान्मुता भगवान् कृतो दुमना इय भारत ।
 भोमिति प्रहसंस्तर्क देदेऽहमृत यथा ॥ २२ ॥
 इत्युक्तं गोऽुरो नून गीरीहरणलालस ।
 स तद्वरपीछाथ श्रमोर्भिमि विलासुर ॥

स्वहस्त घातुमारिमे सोऽभिभ्यत्सकृवाञ्छिव ॥२३
 तेनोपसृष्ट संत्रस्तः पराधावत्सवेपथुः ।
 यावदन्त दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् ॥२४॥
 अजानन्त प्रतिविधि तूष्णीमासन्सुरेश्वरा ।
 ततो वैकुण्ठमगमन्नास्वरं तमत परम् ॥ २५ ॥
 यत्र नारायण साक्षात्प्रासिनां परमा गति ॥
 श्रान्तानां न्यस्तदण्डानां यतो नाषर्वते गत ॥२६
 तं तथा म्यसन दृष्ट्वा भगवान्भुजिनार्दन ।
 दूरोत्पत्यदियाद्भृता षडुक्तो योगमायया ॥२७॥
 मेखलाजिनदण्डासैस्तेजसाऽऽभिरिव न्वलन् ।
 अर्भिवाद्ययामास च तं कृशपाणिर्विनीतवध् ॥२८
 श्रीभगवानुयाच—
 शाकुनेष भवान्म्यक्त भ्रान्त किं दूरमागत ।
 खणं विश्रम्यतां पुंस आत्माऽयं सर्वकामघुक २९
 यदि न श्रवणायाऽर्हं युष्मद्यवसितं विभो ।
 मप्यतां प्रोयद्यः पुमिष्टेवं स्वार्थान्तमीहवो ॥३०॥
 श्रीशुक उयाच—

एवं भगवता पृष्टो यषसाऽमृतवर्षिणा ।
 गतश्रमोऽप्यपीचसं यथापूर्वमनुष्ठिवम् ॥ ३१ ॥
 श्रीभगवानुयाच—
 एयं चर्षहि तद्वापयं न वय भर्षीमहि ।
 यो द्यशपापस्यैशाप्य प्राप्त प्रतपिशाचराद ॥३२
 [रूपा क्रान्तशरीरोऽजी न सत्यं षदते हर ॥
 क्रोधयुक्तं पुत्र सत्य मूनेऽसि स महासुरा ॥१॥]
 यदि वस्तत्र विधर्मो दानेवन्द्य जगद्गुरौ ।
 नरद्वाराश्च स्वश्रिगमि हर्षं न्यस्य प्रतीपताम् ॥३३॥
 यद्यगत्य यष श्रमो क्यशिरानपर्यभम् ।
 तद्वर्नं जयदासार्षं न यदत्ताऽमृत पुन ॥ ३४ ॥

१ उभय भवतो । २ त्रिंशत् सुरभाषणोऽहये । ३ उभ
 मोऽभ्याम् । ४ त्रिंशत् गुणश्रिताः । ५ त्रिंशत् पुरुषमि ।
 ६ त्रिंशत् विगाडितैः पुरहितैः स गौः शरिप्रमूर्धजः । ७ शेर
 वत्पापसाहसिनीर्षा यतोऽजलात् । त्रिंशत् रूपाः चर्षवमिभि
 र्पिशाचैः । ८ त्रिंशत् जगद्गुरौ । ९ उभय यथा
 विक्रमः । १० त्रिंशत् विपिन शीतः । ११ उभय दक्षणा
 भवे । १२ त्रिंशत् वर पुंता । १३ त्रिंशत् रूपी वत्सुर्
 यथा । १४ उभय हरकपे र्भवि । १५ त्रिंशत् शीत
 य यथा ।

१ त्रिंशत् शोषायासुरैः शुकः । २ त्रिंशत् पुराणांशुनां
 मूर शरयो वायमायया । ३ त्रिंशत् वृषादि । ४ शेर
 तमः शीर्षादपायात् । ५ त्रिंशत् पुराणांशुनां पुंताः नार्ष
 मर्षिणः । ६ त्रिंशत् शरः शोषोऽपिषाः । ७ त्रिंशत्
 दक्षणायाः प्रतीपतां । ८ शेर न तद्वत् । त्रिंशत्
 य यथा ।

इत्थं भगवतश्चित्रैर्वचोभिः स सुपेशलैः ।
भिन्नधीर्विस्मृतः शीर्ष्णिं स्वहस्तं कुमतिर्व्यधात् ॥
अथापतद्भिन्नशिरा वज्राहत इव क्षणात् ।
जयशब्दो नमःशब्दः साधुशब्दोऽभवद्विवि ३६
मुमुक्षुः पुण्यवर्षाणि हते पापे वृकासुरे ।
देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचितः संकटाच्छिवः ॥३७॥
मुक्तं गिरिशमभ्याह भगवान्पुरुषोत्तमः ।

अहो देव महादेव पापोऽयं खेन पाप्मना ॥३८॥
हतः कोनु महत्स्त्रीश जन्तुर्वै कृतकिल्बिषः ।
क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे कृतागस्को जगद्गुरौ ॥३९॥
य एवमव्याकृतशक्त्युदन्वतः
परस्य साक्षात्परमात्मनो हरेः ।
गिरिर्त्रिमौक्षं कथयेच्छृणोति वा
विमुच्यते संसृतिभिस्तथाऽरिभिः ॥ ४० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अष्टांशितितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

देवेषु क उत्तम इति संशये भृगवादिभिः परीक्ष्य त्रिष्णुरेव सर्वोत्तम इति ख्यापनम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

सरस्वत्यास्तटे राजन्नृपयः सत्रमासत ।
वितर्कः समभूत्तेषां त्रिष्वधीशेषु को महान् ॥१॥
तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं नृप ।
तज्ज्ञस्यै प्रेषयामासुः सोऽभ्यगाद्ब्रह्मणः सभाम् २
न तस्मै ब्रह्मणं स्तोत्रं चक्रे सत्त्वपरीक्षया ।
तस्मै चुक्रोध भगवान्प्रज्वलन्खेन तेजसा ॥ ३ ॥
स आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायाऽऽत्मना प्रभुः ।
अशीशमद्यथा वह्निं स्वयोन्या वारिणाऽऽत्मभूः ॥४॥
ततः कैलासमगमत्स तं देवो महेश्वरः ।
परिरब्धुं समारेभ उत्थाय भ्रातरं मुदा ॥ ५ ॥
नैच्छत्त्वमस्युत्पथग इति देवश्चुकोप ह ।
शूलमुद्यम्य तं हन्तुमारेभे तिग्मलोचनः ॥ ६ ॥
पतित्वा पादयोर्देवी सान्त्वयामास तं गिरा ।
[इतिकृच्छ्रात्ततोमुक्तः कैलासाद्रजताचलात् ।]
अथो जगाम वैकुण्ठं यत्र देवो जनार्दनः ॥ ७ ॥
शयानं श्रिय उत्सङ्गे पदा वक्षस्यताडयत् ।
तत उत्थाय भगवान्सह लक्ष्म्या सतां गतिः ॥८॥

स्वतल्पादवरूहाथ ननाम शिरसा मुनिम् ।
आह ते स्वागतं ब्रह्मन्निषीदान्नाऽऽसने क्षणम् ।
अजानतामागतान्वः क्षन्तुमर्हथ नः प्रभो ॥९॥
अतीव कोमलौ तात चरणौ ते महासुने ।
इत्युक्त्वा विप्रचरणौ मर्दयन्खेन पाणिना ॥१०॥
पुनीहि सह लोकं मां लोकपालांश्च मद्गतात् ।
पादोदकेन भवंतस्तीर्थानां तीर्थकारिणा ॥११॥
अद्याहं भगवल्लक्ष्म्या आसमेकान्तभाजनम् ।
वत्स्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहताहसः ॥ १२ ॥
[श्रीवत्समिति नामापि जायतां पादलक्षणः]

श्रीशुक उवाच—

एवं ब्रुवाणे वैकुण्ठे भृगुस्तंनमन्द्रया गिरा ।
निर्वृतस्तर्पितस्तूष्णीं भक्त्युत्कण्ठोऽश्रुलोचनः १३
पुनश्च सत्रमाव्रज्य मुनीनां ब्रह्मवादिनाम् ।
स्वानुभूतमशेषेण राजन्भृगुरवर्णयत् ॥ १४ ॥
तन्निशम्याथ मुनयो विस्मिता मुक्तसंशयाः ।

१ विज० कृतश्चापि जन्तुर्वै । २ विज० कृतपापो ।

३ विज० गिरीश । ४ विज० द्विनवतितमोऽध्याय ॥ ९२ ॥

५ विज० अजानतामागतस न क्षन्तुमर्हसि मानद । ६ उभ०

अयं श्लोको नास्ति । ७ विज० भगवस्तिर्थाना । ८ विज०

नो भूतिर्भवत्पादहताहसि । ९ विज० इदमर्थमधिकं ।

१ वीर० वचोभिः समयपेशलैः । विज० वचोभिश्च सुपे-
शलैः । २ विज० ब्रह्मणो स्तोत्र । ३ विज० विशमयेद्वारि-
णा प्रभु । ४ विज० नैच्छत्त्वमशुभाचार इति । ५ विज० इद-
मर्थमधिक । ६ विज० मुनिर्जगाम ।

भूयांसं भद्रघुर्विष्णु यतं शान्तिर्यतोऽमयम् ॥१५
 धर्मं साक्षाद्यतो ज्ञान वैराग्यं च तदन्वितम् ।
 ऐश्वर्यं चाट्टवा यसाद्यशब्दाऽऽस्ममरुपहम् ॥१६
 मूनीनां न्यस्तदण्डानां शान्तानां समचेतसाम् ।
 अकिञ्चनानां साधूनां यमाहुः परमां गतिम् १७
 सत्त्व यस्य प्रिया मूर्तिर्ब्राह्मणास्त्रिपदेवता ।
 मन्वन्त्यनाशिपः शान्ता य वा निपुणपुद्गय १८
 त्रिविधा कृतयस्तस्य राक्षसा असुराः सुराः ।
 गुणिन्या मायया सृष्टाः सत्त्वं तृतीर्थसाधनम् १९
 श्रीशुक उवाच—

एष सारस्वता विप्रा नृणां संशयनुषये ।
 पुरुषस्य पदांभोजसेवया तद्गतिं गता ॥ २० ॥
 सून उवाच—

इत्येत मुनिवनायासपधोगन्ध
 पीयूषं मधमयमित्परस्य पुस ।
 सुस्रोतं भ्रवणपुटै पिषर्त्यमीष्टां
 पौयोऽप्यभ्रमणपरिभ्रमं जहाति ॥ २१ ॥
 श्रीशुक उवाच—

एकदो द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्या कुमारकः ।
 सातमात्रो भुव स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥२२
 विप्रो गृहीता मृतकं राजद्वार्युपधाम स ।
 [श्रीशुक उवाच—

कदाचिद्वाजिमेषेन यद्युपधम्य केशव ।
 महीं प्रदक्षिणीकर्तुं प्राहिणोत्प्रोक्षित इयम् ॥१॥
 हार्दिष्य कृतवर्माणं युयुधान च सात्यकिम् ।
 चारुदेष्ण मुदेष्णं च प्रयुञ्जं सांघमेवच ॥ २ ॥
 अहमन्तं मुमातु च पशुसंन्यास यादवान् ।
 रथगार्थं तुरङ्गस्य प्राहिणोद्युधनुन्दन ॥ ३ ॥
 ते च प्रदक्षिण कृत्वा यमुधां प्रोक्षितं इयम् ।

उपानिन्युरदीर्घेण कालेन मरुतर्षम ॥ ४ ॥
 यष्टुकामं हरिं भुक्त्वा इयमेषेन भारत ।
 आब्रुग्मुदीर्घतपसो मुनयः संश्रितव्रताः ॥ ५ ॥
 होतारं च तथाऽप्ययुमुद्गातार च केशव ।
 कल्पयिसा यथान्भार्यं तथान्यानपि श्रुत्विज ॥६
 श्रुपिमिर्ब्राह्मणभेटैर्यज्ञविद्याविचक्षणै ।
 दीक्षां प्रपेदे मगवान्कृतपुण्याहमङ्गल ॥ ७ ॥
 तमुपास्तुं महीपाला नानाजनपदेशरा ।
 आजगमुर्देषसहाक्षाः किरीटमुकुटोज्वलाः ॥८॥
 पाण्डवाम महीपाल यज्ञदर्शनमिच्छथ ।
 आहूता चासुदेवेन द्वारकामायपुत्रेण ॥ ९ ॥
 तस्मिन्तथा वर्तमाने इयमेधमहोत्सवे ।
 आसंस्तृप्ता द्विजा भोज्यपक्ष्णोभूमिकाञ्जनैः ॥१०
 दीक्षां प्रथिम्य गोविन्दं कामैस्तर्पयति द्विजान् ।
 ब्रह्मजानेषु द्विजाप्रेषु प्रत्यगृह्णत्सुषाम्बिष्ठतम् ॥११॥
 आसीनेषु यथायोग भूपालेषु समन्तत ।
 षट्सु मा शब्द इति वेत्रझररपाणिषु ॥ १२ ॥
 तृणमूलधरं कश्चिद्ब्राह्मणोऽभ्येत्य सत्तर ।
 जुकोश आर्य उद्गाहुर्यज्ञवाटमुखे स्थित ॥१३॥
 सुतश्चामकण्ठ शुष्कासो गलद्वाप्याकुलेक्षणः]
 इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानस ॥ २३ ॥
 ब्रह्मद्विपः श्रुतधियो लुब्धस्य विपयात्मन ।
 ध्वजन्वोः कर्मदोपात्यञ्चल मे गतोऽर्जक ॥२४
 हिंसाविहारं नृपतिं दुःशीलमजितेन्द्रियम् ।
 प्रजा मन्वन्त्य सीदन्ति दरिद्रा नित्यदु खिन्नाः ॥
 एव द्वितीयं विप्रर्षिस्तृतीय लेवमेव च ।
 विस्मय्य स नृपद्वारि तां गार्थां समगायता ॥२६॥

१ विज शत्रुर्षिः । २ विज मूर्धन्यस्य । ३ विज गुणा
 नाम्नायया यथा ततं तत्रायवर्धनं । ४ उम इयं । ५ वीर
 चयमपि । विज ययमर्थे । ६ उम पिबप्रमीर्षं ।
 ७ विज यन्वाच । ८ विज शत्रु त्रिपक्षीतभोण्यायः
 ९ ३५९ विज एतद्वाचपत्रं कश्चिः । १ विज एतद्वाच
 गात्रयोदयभोच अविष्णः । इदं कथा शतसंख्याये वर्तते ।
 १ विज सुप्पस्याविकितात्मकः । २ विज यताः सुताः ।
 ३ विज एतद्वाचिगात्रभोचस्थाने यतारः शोका यतये
 त च—इत्युक्त्वा च पुनयेव शुक्रेण चपुःपितः । तदा
 कथाश्रुनोभानी समुत्थाय वरासवाद् ॥३॥ शत्रुप्यत्रयमा
 चाप प्राप्नवं केतवाशित्प्रात् । मिमासधमत्रा ब्रह्मैराय केनापि
 पुःपिता ॥ ३ ॥ मुदि तत्त्वमयेव च स्वामय युतयाम्बर् ।
 इत्युक्तं प्राप्नवः प्राह जाता जातोभका मम ॥ ३ ॥ भीम
 न तात कश्चापि तत्तान् गुणिकायहात् । तदाकथ्यां पुना प्राद
 स्यमान इव शिर्षं ॥ ४ ॥

१ विज शत्रुर्षिः । २ विज मूर्धन्यस्य । ३ विज गुणा
 नाम्नायया यथा ततं तत्रायवर्धनं । ४ उम इयं । ५ वीर
 चयमपि । विज ययमर्थे । ६ उम पिबप्रमीर्षं ।
 ७ विज यन्वाच । ८ विज शत्रु त्रिपक्षीतभोण्यायः
 ९ ३५९ विज एतद्वाचपत्रं कश्चिः । १ विज एतद्वाच
 गात्रयोदयभोच अविष्णः । इदं कथा शतसंख्याये वर्तते ।

तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित्केशवान्तिके ।
 परेते नवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत ॥ २७ ॥
 किंस्विद्ब्रह्मंस्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धरः ।
 राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणाः सत्रमासते ॥ २८ ॥
 धनदारारत्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः ।
 ते वै राजन्यवेषेण नटा जीवन्त्यसुभराः ॥ २९ ॥
 अहं प्रजां वां भगवन्नक्षिष्ये दीनयोरिह ।
 अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ॥ ३० ॥
 ब्राह्मण उवाच—
 सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां वरः ।
 अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यत् ॥ ३१ ॥
 तत्कथं नु भवान्कर्म दुष्करं जगदीश्वरैः ।
 चिकीर्षसि त्वं बालिश्यात्तन्न श्रद्धधमहे वयम् ॥ ३२ ॥
 अर्जुन उवाच—
 नाहं सङ्कर्षणो ब्रह्मन्न कृष्णः कार्ष्णिरेव च ।
 अहं वा अर्जुनो नाम गाण्डीवं यस्यै वै धनुः ३३
 मावमंस्था मम ब्रह्मन्वीर्यं त्र्यंबकतोषणम् ।
 मृत्युं विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजां प्रभो ३४
 ईति विस्रंभयित्वा तं कृष्णमाहार्जुनो नृप ।
 अनुज्ञां देहि भगवन्ब्राह्मणार्थे प्रयास्यतः ॥ १ ॥
 यजतां वाजिमेधेन भवानेभिर्महात्मभिः ।
 इति श्रुवन्तं बीभत्सुमनुज्ञां प्रेषुमच्युतः ॥ २ ॥
 बद्धतूणं सगाण्डीवं सयमानोऽब्रवीद्वचः ।
 श्रीभगवानुवाच—
 अहमेवागमिष्यामि न त्वया शक्यतेऽर्जुन ।
 तमसाधारणं भूतं मन्ये येन हतोऽर्भकः ॥ ३ ॥
 अर्जुन उवाच—
 सलोकपालो देवेन्द्रः खाण्डवे विजितो मया ।
 किरातरूपी युद्धेन तोपितश्च त्रियंबकः ॥ ४ ॥
 निवातकवचाश्चैव वासवेनापि दुर्जयाः ।
 मयैव निहताः सङ्घे हिरण्यपुरवासिनः ॥ ५ ॥

तेभ्योऽधिकतरं भूतं किंनु दानवसूदन ।
 विभीषयसि मां कस्मादनुज्ञां देहि सांप्रतम् ॥ ६ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्तः प्रददौ कृष्णस्त्वनुज्ञां सव्यसाचिने ।
 निर्ययौ यज्ञशालायाः स गृहीतशरासनः ॥ ७ ॥
 रथमास्थाय विपुलं समुच्छ्रितकपिध्वजम् ।
 अग्रे ब्राह्मणमारोप्य तद्राममभितो ययौ ॥ ८ ॥
 तत्र गत्वा प्रविष्टायां तत्पत्न्यां सूतिकागृहम् ।
 ब्राह्मणं प्राह बीभत्सुरवरोप्य रथानृप ॥ ९ ॥
 अर्जुन उवाच—
 याहि स्वभवनं ब्रह्मन्नभयं तव सर्वतः ।
 दत्तं मयाद्य तद्गीतां पत्नीमाश्वासयाऽशु ते ॥ १० ॥
 एवं विश्रंभितो विप्रः फाल्गुनेन परंतप ।
 जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥ ३५ ॥
 प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः ।
 पाहिपाहि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥ ३६ ॥
 [श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्तो रथमारुह्य सज्जं कृत्वा तु गाण्डिवम् ।
 त्वरञ्जगाम बीभत्सुः सूतिकाभवनान्तिकम् ॥ ११ ॥
 ब्राह्मणोऽपि प्रविश्याह मुहूर्ते सूतिकागृहे ।
 गते तु पाहिपाहीति मृत्योरर्जुनमातुरः ॥ २ ॥
 स उपस्पृश्य शुच्यंभो नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
 दिव्यान्यस्त्राणि संस्मृत्य सज्यं गाण्डीवमाददे ॥
 न्यरुणत्सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजितैः ।
 तिर्यगूर्ध्वमधः पार्थश्चकार शरपञ्जरम् ॥ ३८ ॥
 ततः कुमारः संजातो विप्रपत्न्या रुदंन्मुहुः ।
 सद्योऽदर्शनमापेदे सशरीरो विहायसा ॥ ३९ ॥
 तदाऽह विप्रो विजयं विनिन्दन्कृष्णसन्निधौ ।
 मौढ्यं पश्यत मे योऽहं श्रद्धे क्लीबकथनम् ॥ ४० ॥
 न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः ।

१ विज० किं ब्राह्मण त्वन्निवासे । २ विज० राजन्यव-
 न्योरेवैते । ३ विज० त्मजैर्भृत्या । ४ विज० पश्य कार्मुक ।
 ५ विज० प्यानधिष्ये तव प्रजा । ६ विज० दश श्लोका
 अधिका ।

१ विज० जगाम स्वगृहे प्रीत्या पार्थवीर्यं निशाम्य तत् ।
 २ विज० प्रोवाच द्रुतमभ्येत्य पार्थं शस्त्रमृता वरं । एहि पार्थ
 महाबाहो यत्तो भव युधा वर । अत्र पूर्वकृताना हि पौरु-
 षाणा निदर्शन ॥ ३ विज०

यस्य श्रेष्ठ परित्रातुं कोऽन्यस्तदवितेश्वर ॥४१॥
 विगर्जुनं शृणावदं विगात्म-श्लाघिनो वतु ।
 दैवोर्षष्ट यो मौढ्यादानिनीपति दुर्मति ॥४२॥
 एवं श्रुति विप्रपौं विद्यामास्थाय फाल्गुन ॥
 ययौ संयमनीमाशु यत्राऽऽस्ते भगवान्पम ॥४३॥
 विप्रापत्यमचक्षागतस्त एन्द्रीमगात्पुरीम् ।
 आभेयीं नैर्ऋतीं सौम्यां वायव्यां वाह्वीमथ ।
 रसातल नाकशृष्ट विष्ण्वान्यन्यान्युदायुष ॥४४॥
 ततोऽलम्बद्विजसुतो हनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः ।
 अपि विविधु कृष्णेन प्रत्युक्तं प्रतिषेधता ॥४५॥
 दर्शये द्विजसूनुस्ते मांऽवहाऽऽत्मानमात्मना ।
 ये ते नैः कीर्तिं विमलां मनुष्या स्वापयिष्यन्ति
 इति संभाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः ।
 दिव्य स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिक्षमाविशत् ४७
 सप्तद्वीपान्सप्तसि घृन्सप्तमस गिरीनथ ।
 लोकालोकं तथाऽऽतीत्य विवेश सुमहत्तम ॥४८॥
 तत्राश्वां श्रेष्ठ्यसुग्रीवमेघपूप्यवलाहका ।
 तमसि भ्रष्टगतयो वभ्रुवर्मेरवपम ॥ ४९ ॥
 सान्द्रा भगवान्कृष्णो महायोगेश्वरेश्वर ।
 सहस्रादित्यसंकाशं स्वचक्रं प्रादिगोत्पुर ॥५०॥
 तमं सुषोरं गंहनं कृत मह
 द्विदारमद्गरितरेण रोचिषा ।
 मनोजघ निर्विषिय सुदर्शन
 गुणच्युतो रामशरो यया धंम् ॥ ५१ ॥
 शरण शक्रानुपयेन तैत्तम
 पर परम्बोतिरनन्तपारम् ।
 समभुवान प्रसमीम्य फाल्गुन
 प्रताडिताशोऽपिदधधिषी उभे ॥ ५२ ॥

१ शीर सं मशक्रः । २ वित्र लदपिकेश्वरः । ३ शीर
 शोषोपसार्धं मान्द्रः । ४ वित्र शोषोऽप्ययोर्मोक्षा । ५ वित्र
 मावप्यात्मानमात्मना । शीर मावश्यात्मानः कृपाः । ६ धम
 एतेन कीर्ति विमलाः । ७ शीर मनुष्या स्वापयन्ति तः ।
 वित्र मानुष्यं स्वापयिष्यन्ति । ८ शीर मनुजन महेश्वर ।
 वित्र मनुज म महेश्वर । ९ वित्र रादय रथः । १० वित्र
 भगवत्सर्वेश्वरः । ११ शीर यन्तुः । १२ वित्र ततमः परे
 १३ वित्र मनुष्यं परात्परः । १४ वित्र प्रतीक्याधोः ।

तत् प्रविष्टं सलिलं नमस्वता
 वलीयसैजदृहर्दिमूपणम् ।
 तत्राश्रुतं वै भवनं शुभमम
 भ्राजन्मणिस्तंमसहस्रशोभितम् ॥ ५३ ॥
 तस्मिन्महामीमनन्तमश्रुतं
 सहस्रमूर्धन्यफणामणिधुमि ।
 विभ्राजमानं दिगुजोत्वणेषणं
 सिषोषलामं श्रितिकृष्टजिह्वम् ॥ ५४ ॥
 ददर्श तस्मैगसुखासनं विश्व
 महाभुवाव पुरुषोत्तमोत्तमम् ।
 सान्द्राशुदामं सुपिच्छवाससं
 प्रसन्नवक्र रुचिरायतेक्षणम् ॥ ५५ ॥
 महामणिमावकिरीटकुण्डल-
 प्रमोपरिधितसहस्रकुन्तलम् ।
 प्रलंघचार्यदृष्टजं सैकौस्तुम
 भीवत्सलक्ष्मं घनमालया वृतम् ॥ ५६ ॥
 सुनन्दनन्दप्रमुखैः स्वपार्पदै
 शक्रादिभिर्भुविचरैर्निबायुषैः ।
 शुष्मा धिया कीर्त्यजयाऽखिलद्विभि
 निपेक्षमाणं परमेष्ठिनं पतिम् ॥ ५७ ॥
 धवन्द आत्मानमनन्तमच्युतो
 जिष्णुश्च तद्दर्शनजातसाध्यतः ।
 तांवाह भूमा परमष्टिनां प्रष्ट
 र्यद्वाञ्छली सस्वितमूर्जया गिरा ॥ ५८ ॥
 द्विजात्मजा मे युषयोर्दिदृक्षुणा
 मयोपनीता सुधि धमगुप्तये ।
 फलाश्रेणीर्णाश्वनेर्मरामुरा
 न्दसेह भूयस्तेरयेतमन्ति मे ॥ ५९ ॥
 पूणकामानपि युवां नरनारायणाश्रुपी ।
 धर्ममाश्रतां म्यित्तं क्रपमां मोक्षसंग्रहम् ॥६०॥

१ वित्र सुति । २ वित्र शिषोऽश्रुतं श्रितिकृष्टजिह्वम् ।
 ३ वित्र रुचिरमित्यंशुषम् । ४ वित्र प्रमापयिष्यन् ।
 ५ शीर सुभ्रुवर्मे । ६ उभे स्वापयैः । ७ वित्र तः
 शक्रः । ८ वित्र यदाश्रयः । वित्र शरीरगोक्षवधे ।
 ९ वित्र तत्रयदि मन्ति ।

इत्यादिष्टो भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना ।
ओमित्यान्म्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ६१
न्यवर्ततां स्वकं धाम संप्रहृष्टौ यथागतम् ।
विप्राय ददतुः पुत्रान्यथारूपं यथावयः ॥ ६२ ॥
निशाम्य वैष्णवं धाम पार्थः परमविस्मितः ।
यत्किञ्चित्पौरुषं पुंसां मेने कृष्णानुकंपितम् ६३
[तथा प्रविश्य गोविन्दो यज्ञवाटं पुनः स्वयम् ।
पूर्णं पुरोहितैर्विप्रैर्ऋत्विग्भिः क्षत्रियर्षभैः ॥ १ ॥
प्रायश्चित्तं तु चलने दीक्षायां य उदाहृतः ।
तं चकार यथान्यायं ब्राह्मणैरनुमोदितः ॥ २ ॥

समाप्य यज्ञं विधिवत्तर्पयित्वाऽर्थिनो द्विजान् ।
ऋत्विग्भिः पूजयित्वाऽन्यानृपींश्च कुरुसत्तम ॥३॥
यमुनायां महानद्यां कृत्वाऽवभृथमञ्जनम् ।
विजहार यथाकामं महर्षिभिर्यदूत्तमः ॥ ४ ॥]
इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् ।
बुभुजे विपयान्त्राम्यानीजे चात्पूजितैर्मखैः ॥६४॥
प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजासु ब्राह्मणादिषु ।
यथाकालं यथैवेन्द्रो भगवाञ्छ्रेष्ठ्यमास्थितः ॥६५॥
हत्वा नृपानधर्मिष्ठान्घातयित्वाऽर्जुनादिभिः ।
अञ्जसा वर्तयामास धर्म धर्मसुतादिभिः ॥६६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

श्रीकृष्णलीलासङ्ग्रहः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

सुखं स्वपुर्या निर्वसन्द्वारकायां श्रियः पतिः ।
सर्वसंप्रत्समृद्धायां जुष्टायां वृष्णिपुङ्गवैः ॥ १ ॥
स्त्रीभिश्चोत्तमवेपाभिर्नवनौवनकान्तिभिः ।
कन्दुकादिभिर्हर्म्येषु क्रीडन्तीभिस्तडिद्दुग्भिः ॥२॥
नित्यं संकुलमार्गायां मदच्युद्भिर्मतङ्गजैः ।
खलङ्कतैर्मटैरथै रथैश्च कनकोज्ज्वलैः ॥ ३ ॥
उद्यानोपवनाढ्यायां पुष्पितद्रुमराजिषु ।
निर्विशङ्कविहगैर्नादितायां समन्ततः ॥ ४ ॥
रेमे षोडशसाहस्रपत्नीनामेकवल्लभः ।
तावद्विचित्ररूपोऽसौ तद्रेहेषु महर्द्धिषु ॥ ५ ॥
श्रोत्फुल्लोत्पलकहारकुमुदांभोजरेणुभिः ।
वासितामलतोयेषु कूजद्विजकुलेषु च ॥ ६ ॥
विजहार विगाह्यंभो हृदिनीषु महोदयः ।

कुचकुङ्कुमलिस्ताङ्गः परिरब्धश्च योषिताम् ॥ ७ ॥
उपगीयमानो गन्धर्वैर्मृदङ्गपणवानकान् ।
वादयद्भिर्मुदा वीणां सूतमागधवन्दिभिः ॥ ८ ॥
सिच्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसन्तीभिः स रेचकैः ।
प्रतिसिञ्चन्विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव ॥ ९ ॥
ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाः
सिञ्चन्त्य उद्धृतवृहत्कवरप्रसूनाः ।
कान्तं स रेचकजिहीरपयोपगुह्य
जातसरोत्सवलसद्दना विरेजुः ॥ १० ॥
कृष्णस्तु तत्स्तनविपज्जितकुङ्कुमस्रक्-
क्रीडाऽभिपङ्गुधुतकुन्तलवृन्दवन्धः ।
सिञ्चन्मुहुर्युवतिभिः प्रतिपिच्यमानो
रेमे करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ॥ ११ ॥

१ विज० ल्यानन्दभूमान । २ विज० यथारूपास्तदा
प्रभू । विज० यथारूप प्रसूयता । ३ विज० चलार श्लोका
अधिका । ४ विज० न्यवसद्वारकाया । ५ विज० कन्दुकै-
र्हर्म्यसौषु । ६ विज० तावन्ति विभ्रद्रूपाणि । ७ विज०
कुलादिभि ।

१ विज० एतदादिश्लोकत्रय नास्ति । २ विज० शततमो-
ध्याय ॥ १०० ॥ ३ विज० स्वयोषिता । ४ उभ० वीणा ।
५ उभ० सेव्यमानो । ६ विज० मुखर शक्तिभि स्वयं ।
७ वीर० कान्त स्वसेवनजिहीर्षुतयोप । विज०

नंगानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपजीविनाम् ।
 श्रीढालङ्कारवासि कृष्णोद्गात्स्य च स्त्रियं १२
 कृष्णस्यैव विहरतो गत्यालपेक्षितस्मितैः ।
 नर्मद्वेषेष्टिपरिप्लव्ङ्गे स्त्रीणां किल हृता धियं १३
 लघुर्मुकुन्दैकधियोगिर उन्मत्तवज्जडम् ।
 चिन्तयन्त्योऽविन्दार्धं तानि म गदतं शृणु १४
 महिष्य ऊचुः—

कुररि बिलपसि सं धीतनिद्रा न क्षेपे
 स्वपिति जगति राज्यामीश्वरो गुप्तबोधः ।
 पयमिव सखि कश्चिद्वाहनिर्मिषचेता
 नलिननयनहामोदारलीलेक्षितेन ॥ १५ ॥
 नये निमीलयसि नक्तमदृष्टव पु
 स्तं रोरपीपि करुणं वत चक्रवाकि ।
 दास्यं गता वयमिवाच्युतपादजुष्टां
 किंवा सन्न स्पृहयसे करुणेण वोढुम् ॥ १६ ॥
 भोमो' सदा निपनसे उदन्व
 अलम्बनिद्रोऽधिगतप्रजागर' ।
 किंवा मुकुन्दापहृतात्मलाम्छन'
 प्राप्तां दक्षां सं च गतो दुरत्ययाम् ॥ १७ ॥
 सं यस्मिणा पलवताजसि गृहीत इन्दो
 धीणस्तमो न निजदीधितिभिः क्षिणोपि ।
 कश्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वय सं
 विस्मृत्य भो' म्यगितगीरुपलक्ष्यसे न ॥ १८ ॥
 किं ताश्चित्तमम्भामिर्मलयाजिल तजप्रियम् ।
 गोविन्दापाद्निर्मिष हृदीरयसि न' सरम् ॥ १९ ॥
 [मुग्धे ध्यायसि किं गृहाण पुरतः कुन्दं
 विक्रमो मुरं किं कुन्दं न ममायुना
 गुमनम' पीरग्विद्यास्तस्त्रिपयाः ।
 पुभागं शृण्व सखि श्रुतिगिरो
 भूपात्रि'पायितं गावोऽप्युग्मितम्
 नमागत तदामोदप्रपर्वी मुरा' ॥ १ ॥]

मेव भीमस्तमसि दधितो यादवेन्द्रस्य नृतं
 भीवत्साङ्गं वयमिव भवान्ध्यायति प्रेमवद् ।
 अत्युत्कृष्टं शबलहृदयोऽम्भक्षिषो बाप्यधारा'
 स्मृतास्मृता विस्तजसि मुहुर्दु'खदस्तत्रसङ्ग' २०
 प्रियरावपदानि मापसे
 मृतसंजीविकयाऽज्या गिरा ।
 करवाणि किमद्य ते प्रिय
 वद मे वलितकृष्ट कोकिल ॥ २१ ॥
 [शुकराज गाय यदुदेवसत्कर्षा
 कुर्मस्तवाङ्ग पयसोपसेचनम् ।
 विरहाभितप्तहृदयेऽन्वल् रमा
 रमणामिधानसुधया च सिञ्च न ॥ १ ॥]
 न चलसि न वदस्पुदारजुदे
 क्षितिधर चिन्तयसे महान्तमर्थम् ।
 अपि वत वसुदेवनन्दनाङ्गि
 वयमिव कामयसे स्तनैर्विधर्तुम् ॥ २२ ॥
 शुष्यद्भदाः फरक्षिता वत सिंपुपम्प
 संप्रत्यपास्तकमलधिय इष्ट मर्तुः ।
 यद्द्वयं मर्धुपते प्रणयावलोक
 मप्राप्य मृष्टहृदया पुरुकक्षिता' स ॥ २३ ॥
 हस स्वागतमासतां पिप पयोऽभ्रमग क्षीरे' कर्षा
 दूतं त्वांशुविदामकश्चिदजित' स्वस्त्यास्तउक्तं पुरा।
 किंवा नभलसोद्दहः सरति व कसाञ्जजामो वर्य
 धौशालापयकामदेभिषमृतेसंबकनिष्ठास्त्रियाम् २४
 ह्रीटक्षन भावेन कृष्ण योगेश्वरेश्वरे ।
 क्रियमाणेन माधव्यो लभिर परेमां गतिम् ॥ २५ ॥
 मृतमाश्रोत्रपि य' स्त्रीणां प्रतप्ताऽऽकर्षत मन ।
 उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीनां कुव' पुन' ॥ २६ ॥
 र्या' संपर्षधरन्त्रेभ्या पादसंवाहनादिभिः ।
 जगद्दयं भर्तृपुत्रा तासां किं बर्षेत वप ॥ २७ ॥

१ शीर आशुपुत्रं लज्जयद्दवा । २ शीर अर्धं शोरो
 विकः । ३ शीर इषयता । ४ शीर वसुपयः । ५ शीर
 शेष्यः । ६ शीर मानः । ७ शीर गेयानामिः ।
 ८ शिज एकाएकपोदादन्तरं पुनरावर्तं विपयका १६
 शोदा न गतिः ।

१ शिज लं आशुपुत्रं लज्जयद्दवाः
 १६ आशु न गतिः । २ शीर प्रजावोपः । ३ शीर अर्धं
 शोरोऽर्धः ।

[गृहेषु तासामनिवार्य ईश्वरो
निरस्तसाम्यातिशयो व्यवस्थितः ।
रेमे रमाभिर्निजसौख्यसंप्लुतो
यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् ॥ १ ॥
इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता
ब्रह्मादयोऽपि पदवीं न विदुर्यदीयाम् ।
भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयाऽनुराग-
हासावलोकनवसङ्गमलज्जयैव ॥ २ ॥]
एवं वेदोदितं धर्ममनुतिष्ठन्सतां गतिः ।
गृहं धर्मार्थकामानां मुहुश्चादर्शयत्पदम् ॥ २८ ॥
[एवं शासति भूचक्रं चक्रपाणौ जनार्दने ।
द्वारका वृष्णिनिलया योजनद्वादशायता ॥ १ ॥
मुनिभिर्ब्राह्मणैश्चैव क्षत्रियैश्चापि वन्दिभिः ।
आसीत्पूर्णा कुरुश्रेष्ठ सततं समलङ्कता ॥ २ ॥
पिण्डारकात्कुरुक्षेत्राच्छालग्रामाच्च पुष्करात् ।
वाराणस्याः प्रयागाच्च वेङ्कटाच्छ्रीगिरेरपि ॥ ३ ॥
स्यानन्दूराच्च गोकर्णाच्चन्द्रतीर्थाच्च शोभनात् ।
सह्याद्रेश्च भृगुक्षेत्रात्कुमारनिलयादपि ॥ ४ ॥
गोदावरीतटात्पुण्यान्नर्मदानिकटादपि ।
शूर्पाकारात्प्रभासाच्च पुण्याद्दरिकाश्रमात् ॥ ५ ॥
पावनात्रैमिशारण्याद्ब्रह्मदुर्गाच्च दुर्गमात् ।
आययुर्मुनयः शान्ता नित्यव्रतपरायणाः ॥ ६ ॥
अवभक्षा वायुभक्षाश्च निराहारा दृढव्रताः ।
बल्कलाजिनसंवीता जटिनश्चापि मुण्डिनः ॥ ७ ॥
त्रिकालस्नायिनश्चैव मौनव्रतपरायणाः ।
वेदस्वाध्यायनिरताः स्तुतिस्तोत्रपरायणाः ॥ ८ ॥
ध्यानैकतानमनसः समाधौ कृतनिश्चयाः ।
त्वगस्थिमात्रावयवाः शिराधमनिस्सन्तताः ॥ ९ ॥
आगत्य मुनयो राजन्सर्वतः शान्तचेतसः ।
उपासत महाराज नित्यं तत्त्वैकचिन्तकाः ॥ १० ॥
क्षत्रियैश्च महावीर्यैर्ब्राह्मणैश्च तपोधनैः ।
सूतैश्च मागधैश्चैव लोकस्तुतिपरायणैः ॥ ११ ॥

पूर्णा मङ्गलघोषैश्च वादित्राणां च निःस्वनैः ।
निर्घुष्टा ब्रह्मघोषैश्च द्वारका कुरुनन्दन ॥ १२ ॥
क्षेत्राणामपि सर्वेषां तीर्थानां चाघहारिणाम् ।
देवदेवस्य सांनिध्यादग्रण्या च वभूव सा ॥ १३ ॥]
आस्थितस्य परं धर्मं कृष्णस्य गृहमेधिनाम् ।
आसन्नोऽशसाहस्रं महिष्यश्च शताधिकम् ॥ २९ ॥
तासां स्त्रीरत्नभूतानामष्टौ याः प्रागुदाहृताः ।
रुक्मिणीप्रमुखा राजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ॥ ३० ॥
एकैकस्यां दशदश कृष्णोऽजीजनदात्मजान् ।
यावन्त्य आत्मनो भार्या अमोघगतिरीश्वरः ३१
तेषामुदामवीर्याणामष्टादश महारथाः ।
आसन्नद्वारयशसस्तेषां नामानि मे शृणु ॥ ३२ ॥
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च दीप्तिमान्भानुरेव च ।
सांबो मधुवृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोऽरुणः ॥ ३३ ॥
पुष्करो वेदवाहुश्च श्रुतदेवः सुनन्दनः ।
चित्रवाहुर्विरूपश्च कविर्न्यग्रोध एव च ॥ ३४ ॥
[त्रिवक्राया विशोकश्च पुत्रः कृष्णमनुव्रतः ।
आसीच्छिष्यो नारदस्य ददौ चित्तमखण्डितम् १
येनोक्तं सात्वतं तन्नं यज्ज्ञात्वा भूर्तिमान्भवेत् ।
यत्र स्त्रीशूद्रदासानां संस्कारो वैष्णवः स्मृतः २]
एतेषामपि राजेन्द्र तनुजानां मधुद्विपः ।
प्रद्युम्न आसीत्प्रथमः पितृवद्भुक्मिणीसुतः ॥ ३५ ॥
स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारथः ।
तस्मात्सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वितः ॥ ३६ ॥
स चापि रुक्मिणः पौत्रीं दौहित्रो जगृहे ततः ।
वज्रस्तस्याभवद्यस्तु मौसलादवशेषितः ॥ ३७ ॥
प्रतिबाहुरभूत्तस्मात्सुवाहुस्तस्य चाऽऽत्मजः ।
सुवाहोः शान्तसेनोऽभूच्छतसेनस्तु तत्सुतः ॥ ३८ ॥

१ विज० श्लोकद्वयमधिकं । अत्र ष्यधिकशततमाध्याय-
विच्छेदश्च दृश्यते । २ विज० त्र्यधिकशततमोयमध्याय
५ १०३ ॥ ३ विज० एते त्रयोदश श्लोका अधिका ।
भाग ८१

१ विज० गृहमेधिन । २ वीर० साहस्रा महिष्योष्टशता ।
विज० साहस्रमहिष्यस्तु शता । ३ वीर० रूपाणा । ४ वीर०
राजन्सहपुत्राश्च सर्वश । ५ विज० क्षारदेष्णश्च । ६ विज०
चक्रदेव । ७ विज० चित्रभानुर्वरुथश्च । ८ उभ० श्लोकद्वय-
मधिक । ९ वीर० उपकोश । १० वीर० शिष्य साक्षाना
रदस्य ददौ । ११ वीर० सुक्तिमान्भवेत् । १२ विज०
तस्या ततो । १३ वीर० धर्मसेनोऽभू । विज० उपसेनोऽभू ।
१४ वीर० श्रुतसेनस्तु ।

न शतसिन्धुले जाता अधना अवहुप्रजा* ।
 अत्यायुषोऽप्यधीर्याश्च अग्रमप्याश्च ब्रह्मिरे ॥३९॥
 यदुवशममृताना पुसां विस्म्यातकर्मणाम् ।
 सद्भाना न शक्यते कर्तुमपि वर्षायुर्तेर्नृप ॥ ४० ॥
 तिस्र फोद्य सहस्राणामष्टाशीतिस्रतानि च ।
 आसन्पदुकुलाचार्या कुमाराणामिति श्रुतम् ४१
 सङ्गान यादधानां कः करिष्यति महात्मनाम् ।
 यत्रायुतानामर्षुतलषेणाऽऽस्ते स आहुक् ॥४२॥
 देवासुराहवहता देवेया ये मुदाहणा* ।
 ते चोत्पन्ना मनुष्येषु प्रजा ह्ना बचाधिरे ॥४३॥
 तत्रिग्रहाय हरिणा प्रोक्ता देवा यदो कुले ।
 अधतीर्णा* कुलशैत तेषामकाधिकं नृप ॥ ४४ ॥
 तपां प्रमाणं भगवान्प्रमुलेनाभवद्दरि ।
 य चानुवर्तिनस्तस्य बभूवु* सर्वयादवा* ॥ ४५ ॥
 श्रय्यासनाटनालापक्रीडास्नानादिकर्मसु ।
 न विदु* सन्तमात्मान इष्यय कृष्यचेतसः ॥४६
 [इजे क्रतुभिरात्मान सर्ववेदायसङ्ग्रहम् ।
 स्वयोगमाधारचिते कुरुश्रे द्विपदसमा* ॥ १ ॥
 कृष्णागध्यसितावनिरामाचार्योद्भवेश्वर* ।
 दीधितोऽप्यपत्नीभिः पुष्पश्लोक* सहाग्रणी* २]
 तीर्थ चक्रे नृपोन यदजनि यदुषु
 स्य सरित्पाद* तीर्थं विद्भिर्दक्षिण्या
 म्यरूप यपुरजितपरा भीर्यदर्पेऽन्ययस* ।
 यद्यामामद्गलमं श्रुतमय गदितं

यत्कृतो गोत्रधर्म कृष्णसैतन्न
 चित्र क्षितिमरहरण कालचक्रायुषस्य ॥ ४७ ॥
 जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो
 यदुवरपरपत्स्यैर्दोर्भिरस्यभधर्मम् ।
 स्थिरचरद्विजिनमः सुभितश्रीमुखेन
 ब्रजपुरवनितानां वर्षयन्कामदधम् ॥ ४८ ॥
 [यो शैल्ला जगदादिमध्यनिषनो
 योऽप्यक्तजीवेश्वरो
 य* सृष्टेदमनुप्रविष्ट प्रापिणा चक्रे पुन* संद्विताम् ।
 य संपद्य ब्रह्मात्यजामनुश्रयी सुप्त* कुलायं यया
 तं कैवल्यानिरस्तयोनिममय ध्यायेदजस्रं हरिम्* १]
 इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरिष्यायाऽऽद्य
 स्त्रीलातनोऽरुदनुत्पयिद्वचनानि ।
 कर्माणि कर्मकणानि यदसमस्य
 श्रूयादमृष्य पदयोरनुश्रुत्तिमिच्छन् ॥ ४९ ॥
 मर्त्यस्तयाऽनुसयमेधितया मुकुन्द
 श्रीमस्कयाधषणकीर्तनचिन्तयति ।
 तद्वाम दुस्तरैकृतान्तजवापन्नं
 ग्रामाइन धितिसुजोऽपि ययुर्पदर्था ॥ ५० ॥
 [सूत उवाच—
 य इदमनुश्रुणोति भाषयेद्वा सुरारे
 भरितममृतवर्तिर्वैर्णित स्यासपुर्यः ।
 जगदधभिदल तन्नक्तकर्णापवसं
 भगवति कृतचित्तो याति तद्येमयाम ॥ १ ॥]

इति भीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
 नैपतितमाध्याय ॥ ममाप्तोऽप्य दशमस्कन्ध ॥ १० ॥

श्रीमद्भुवनेश्वरीमध्यान्तर्गतगमकृष्णवदव्यासारमकलस्मीद्वयप्रीवापणमम् ।

१ श्लोक महापुराणेः ॥ १ ॥ २ श्लोक महापुराणेः ॥ २ ॥
 ३ श्लोक महापुराणेः ॥ ३ ॥ ४ श्लोक महापुराणेः ॥ ४ ॥
 ५ श्लोक महापुराणेः ॥ ५ ॥ ६ श्लोक महापुराणेः ॥ ६ ॥
 ७ श्लोक महापुराणेः ॥ ७ ॥ ८ श्लोक महापुराणेः ॥ ८ ॥
 ९ श्लोक महापुराणेः ॥ ९ ॥ १० श्लोक महापुराणेः ॥ १० ॥

१ श्लोक महापुराणेः ॥ १ ॥ २ श्लोक महापुराणेः ॥ २ ॥
 ३ श्लोक महापुराणेः ॥ ३ ॥ ४ श्लोक महापुराणेः ॥ ४ ॥
 ५ श्लोक महापुराणेः ॥ ५ ॥ ६ श्लोक महापुराणेः ॥ ६ ॥
 ७ श्लोक महापुराणेः ॥ ७ ॥ ८ श्लोक महापुराणेः ॥ ८ ॥
 ९ श्लोक महापुराणेः ॥ ९ ॥ १० श्लोक महापुराणेः ॥ १० ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

→ एकादशस्कन्धः ११ ←

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

यदुकुलसंक्षयं वक्तुं ऋषिदत्तयदुकुमारशापकथनं ॥ १ ॥ संक्षेपतो यदुकुलक्षयवर्णनं ॥ २ ॥

श्रीवादरायणिरुवाच—

कृत्वा दैत्यवधं कृष्णः सरामो यदुभिर्वृतः ।
भ्रुवोऽवतारयन्भारं जविष्टं जनयन्कलिम् ॥ १ ॥
ये कोपिताः सुबहु पाण्डुसुताः सपत्नै-
र्दुर्धृतहेलनकचग्रहणादिभिस्तान् ।
कृत्वा निमित्तमितरेतरतः समेता-
न्हत्वा नृपान्निहरत्क्षितिभारमीशः ॥ २ ॥
भूमारराजपृतना यदुभिर्निरस्य
गुप्तैः स्वबाहुभिरचिन्तयदप्रमेयः ।
मन्येऽवनेर्नेनु गतोऽप्यगैतं हि भारं
यद्यादवं कुलमहो अविपद्यमास्ते ॥ ३ ॥
नैवान्यतः परिभवोऽस्य भवेत्कथंचि-
न्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यम् ।
अन्तः कलिं यदुकुलस्य विधाय वेणु-
स्तवंस्य वद्विमिव शान्तिमुपैमि धाम ॥ ४ ॥
एवं व्यवसितो राजन्सत्यसंकल्प ईश्वरः ।
शापव्याजेन विप्राणां संजहे स्वकुलं विभुः ॥ ५ ॥
स्वमूर्त्या लोकलावण्यनिर्घृक्त्या लोचनं नृणाम् ।

१ विज० ऽवतारयन्भारं । २ विज० परान्निर । ३ वीर०
प्यगतो हि भारो । विज० प्यगतोपि भारो । ४ विज०
वेणुसङ्घस्य ।

भाग. 1

गीर्भिस्ताः सरतां चित्तं पदैस्तांनीक्षतां क्रियाः ६
आच्छिद्य कीर्तिं सुश्लोकां वितर्त्य ह्यञ्जसा नु कौ
तमोऽनया तरिष्यन्तीत्यगात्स्वं पदमीश्वरः ॥ ७ ॥

राजोवाच—

ब्रह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपसेविनाम् ।
विप्रशापः कथमभूद्दृष्णीनां कृष्णचेतसाम् ॥ ८ ॥
यन्निमित्तैः स वै शापो यादृशो द्विजसत्तम ।
कथमेकात्मनां भेद एतत्सर्वं वदस्व मे ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच—

विभ्रद्रुपुः सकलसुन्दरसंनिवेशं
कर्माऽऽचरन्शुचि सुमङ्गलमाप्तकामः ।
आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्तिः
संहर्तुमैच्छत कुलं स्थितकृत्यशेषः ॥ १० ॥
कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि
गायञ्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा ।
कालात्मना निवसता यदुदेवगेहे
पिण्डारकं समगमन्मुनयो निसृष्टाः ॥ ११ ॥

१ विज० स्तां सरतां । २ विज० स्तामीक्षता ।
३ वीर० सुश्लोक्या । ४ विज० वितन्वन्नजसा । ५ विज०
यन्निमित्तो यदो शापो ।

विश्वामित्रोऽसित कण्ठो दुर्वासा सृगुरङ्गिरा ।
 कश्यपो वामदेवोऽग्निर्धसिष्ठो नारदादयः ॥१२॥
 श्रीलन्तस्तानुपमस्य कुमारा यदुनन्दनाः ।
 उपसंगृह्य पप्रच्छुरधिनीता विनीतवत् ॥ १३ ॥
 वे वेपयिता स्त्रीवैपै सांभं जावषठीसुतम् ।
 एषा पृच्छति वो विप्रा अन्तर्वन्मसितेषुणा १४
 प्रपुं धिलजती साध्यात्ममृतामोषदर्शना ।
 प्रसोष्यन्ती पुत्रकामा किंस्वित्संजनयिष्यति १५
 एवं प्रलम्बा मुनयस्तान्नु क्लृपिता नृप ।
 जनयिष्यति वो मन्दा मुसलं कुलनाशनम् १६
 तच्छ्रुत्वा वेजतिसभस्ता विमुष्य सहसोदरम् ।
 सांभस्य ददृशुस्तस्मिन्मुसलं खल्वयस्ययम् ॥१७॥
 किं कृतं मन्दमाग्यैर्न किं वदिष्यन्ति नो जनाः ।

इति विह्वलिता गेहानादाय मुसल ययुः ॥१८॥
 सर्वोपनीय सदसि परिम्हानमुखभियं ।
 राम्ण आवेदयामाञ्छु सर्वयादवसभिधौ ॥ १९ ॥
 मुक्ताश्लोषं विप्रशार्पं दृष्ट्वा च मुसल नृप ।
 विभिसा मभसभस्ता ययुर्वृद्धारकौकसं ॥ २० ॥
 तैशूर्णयित्वा मुसलं यदुराजं स आहुकः ।
 समुद्रसलिले प्रास्वद्धोह चास्वाभयेपितम् ॥२१॥
 कश्चिन्मत्स्योऽग्रसीद्धोहं शूर्णानि तरलैस्तव ।
 उन्नमानानि वेषायां लभान्यासन्किलैरका ॥२२
 मत्स्यो गृहीतो मत्स्यमैर्जालेनान्यै सहार्णवे ।
 तस्योदरगतं लोहं स ध्वस्ये लुम्बकोऽकरोत् ॥२३
 भगवान् छातसर्वार्थ ईशरोऽपि तदन्यथा ।
 कर्तुं नैच्छद्विप्रशाप कालरूपन्वमोदत् ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

भारवेण वसुदेवाय निमिद्वावन्तेपसंवाद्दरुपभागवतपरमं कथनं ॥ १ ॥ तेषु कविहरिभ्यां निमिराज्ञाप परमोपदेशः ॥२३

शुक उवाच—
 गोविन्द-सुभ्रगुप्तार्या द्वारवैत्यां कुरुद्वह ।
 भवास्तीक्ष्णारदोऽभीक्ष्णं कृष्णोपासनलालसः १
 कोर्तुं राजभिन्त्रियथा मुकुन्दचरणांशुम् ।
 न मजत्सर्वतोऽप्येत्युरुपास्वममरोत्तमं ॥ २ ॥
 तमेकदा तु देवर्षि वसुदेवो गृहागतम् ।
 अर्चितं सुखमासीनमर्मिवाधेदममयीत् ॥ ३ ॥
 वसुदेव उवाच —
 मगभ मभवतो यात्रा स्वल्पे सर्वदहिनाम् ।
 कृपणानां यथा पित्रोरुचमश्नोकवर्त्मनाम् ॥४॥
 भूतानां देवचरितं दुःखाप च सुखाप च ।
 सुरार्थं हि साधूनां सादृशामच्युतात्मनाम् ॥५

भजन्ति ये यथा देवान्देवा अपि तथैव तान् ।
 छायेभ कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः ॥६॥
 ब्रह्मस्तयाऽपि पृच्छामो धर्मा भागवतांस्तव ।
 याश्चुक्ता यद्वाया मत्स्यो मृच्यते सर्वतो भयाद् ॥७
 अहं किञ्च पुराज्जन्तं प्रजाश्र्यो भुवि मुक्तिदम् ।
 अपृज्य न मोक्षाय मोहितो देवमायया ॥ ८ ॥
 यथा विधिप्रभ्यसनाद्भवाच्चिर्विद्यतो भयात् ।
 मृच्ये ब्रह्मसंवादा तथा नः छाधि सुयत् ॥ ९ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 राजभव कृतप्रभो वसुदेवेन धीमता ।
 प्रीतस्तमाह दशर्षिर्हर संसारितो गुणैः ॥१०॥

१ विर पुष्पाग्रभूता । २ विर सदता । ३ विर
 दारुणाया । ४ वीर वी वा राज । ५ वीर उचनोऽय
 पुत्रुपाय । ६ विर मभिवाच्ये । ७ विर वाममः ।

१ जन सं वीर । २ वीर उदिमा द्वार । ३ विर
 तं चूर्णयित्वा । ४ वीर नराभ्ये उच्यते । विर
 गत्येते उच्यते । ५ जन प्रजापि । ६ विर ब्रह्मजि-
 निवध ।

नारद उवाच—

सम्यगेतद्वसितं भवता सात्वतर्षभ ।
यत्पृच्छसे भागवतान्धर्मास्त्वं विश्वभावनाम् ११
श्रुतोऽनुपठितो ध्यात आद्यतो वानुमोदितः ।
सद्यः पुनाति सद्गर्भो देव विश्वद्रुहोऽपि हि १२
त्वया परमकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।
स्मारितो भगवानद्य देवो नारायणो मम ॥१३॥
अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।
आर्षभाणां च संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥१४
प्रियव्रतो नाम सुतो मनोः स्वायंभुवस्य यः ।
तस्याग्नीध्रस्ततो नाभिर्ऋषभस्तत्सुतः स्मृतः ॥१५
तमाहुर्वासुदेवांशं मोक्षधर्मविवक्षया ।
अवतीर्णं सुतशतं तस्याऽऽसीद्ब्रह्मपारगम् ॥१६॥
तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः ।
विख्यातं वर्षमेतद्यन्नाम्ना भारतमद्भुतम् ॥१७॥
स भुक्तभोगां त्यक्त्वेमां निर्गतस्तपसा हरिम् ।
उपासीनस्तत्पदवीं लेभे वै जन्मभिक्षिभिः ॥१८
तेषां नव नवद्वीपपतयोऽस्य समन्ततः ।
कर्मतत्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः ॥ १९ ॥
नवाभवन्महाभागा मुनयो ह्यर्थशंसिनः ।
श्रमणा वातरशना आत्मविद्याविशारदाः ॥२०
कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः ।
आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ॥२१॥
त एते भगवद्रूपं विश्वं सदसदात्मकम् ।
आत्मनोऽव्यतिरेकेण पश्यन्तो व्यचरन्महीम् २२
अव्याहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाध्य-
गन्धर्वयक्षनरकिन्नरनागलोकान् ।
मुक्ताश्चरन्ति मुनिचारणभूतनाथ-
विद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामम् ॥ २३ ॥
त एकदा निमेः सत्रमुपजग्मुर्ग्रहच्छया ।
वितायमानमृषिभिरजनाभे महात्मनः ॥ २४ ॥
तान्दृष्ट्वा सूर्यसङ्काशान्महाभागवताञ्चप ।

१ वीर० लोक । २ विज० ह्यूर्ध्वमन्दिन । ३ विज० राजनाभा ।

यजमानोऽग्नयो विप्राः सर्व एवोपतस्थिरे ॥२५॥
विदेहस्तानभिप्रेत्य नारायणपरायणान् ।
प्रीतः संपूजयाञ्चक्र आसनस्थान्यथार्हतः ॥२६॥
तात्रोचमानान्स्वरुचा ब्रह्मपुत्रोपमानव ।
पप्रच्छ परमप्रीतः प्रश्रयावनतो नृपः ॥ २७ ॥
विदेह उवाच—

मन्ये भगवतः साक्षात्पार्षदान्वो मधुद्विपः ।
विष्णोर्भूतानि लोकानां पावनाय चरन्ति हि २८
दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभङ्गुरः ।
तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम् ॥ २९ ॥
अत आत्यन्तिकं क्षेमं पृच्छामो भवतोऽनघाः ।
संसारेऽसिन्क्षणाधोऽपि सत्सङ्गः शेषधिर्नृणां ३०
धर्मान्भागवतान्ब्रूत यदि नः श्रुतये क्षमम् ।
यैः प्रसन्नः प्रपन्नाय दास्यत्यात्मानमप्यजः ॥३१
नारद उवाच—

एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः ।
प्रतिपूज्याञ्जुवन्प्रीत्या ससदस्यत्विजं नृपम् ॥३२॥
कविरुवाच—

मन्येऽङ्कुतश्चिद्भयमच्युतस्य
पादांबुजोपासनमत्र नित्यम् ।
उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावा-
द्विश्वात्मना यत्र निवर्तते भीः ॥ ३३ ॥
ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये ।
अङ्गः पुंसामविदुषां विद्धि भागवतान्हि तान् ३४
यानात्थाय नरो राजन्न प्रमाद्येत कर्हिचित् ।
धावन्निमील्य वा नेत्रे न स्वलेन पतेदिह ॥३५
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्याऽऽत्मना वाऽनुसृतस्वभावात् ।
करोति यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥ ३६ ॥
भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्या-
दीशादपैतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः ।

१ वीर० महात्मना । २ विज० धावन्नन्मील्य । ३ -

ते माययाज्ञो मुष आमजेष्ठ
 मरत्यरूपेण गुरुदक्षता मा ॥ ३७ ॥
 अविद्यमानोऽप्यपमानि हि श्यो
 ध्योतुर्धिया म्यममनोरथा यथा ।
 सत्कर्मसंफन्पयिकन्पकं मनो
 पुषो निरुध्यादमय तत म्यान् ॥ ३८ ॥
 मृन्वन्मुमद्राणि रथाहपाण
 र्जमानि यर्माणि च यानि लोके ।
 गीतानि नामानि तर्प्यकानि
 गाथान्निज्ञो विचरदन्त ॥ ३९ ॥
 एष प्रतः संप्रियनामसीत्सा
 जातानुगतो हृत्कषिण उषे ।
 हगत्ययो रोति रोति गाथ
 म्यन्मादवसृन्वति पत्रबाध ॥ ४० ॥
 रा बाधुमर्दि गन्धि मदी च
 ग्योतींषि गथानि दिगा ह्रुमादीन ।
 गीतमसुद्रांध इर गीतं
 यतिं च भूतं प्रणमदनन्व ॥ ४१ ॥
 मन्दिः पेंगातुमसो विगीत
 म्यन्त र्गण विर एषकाः ।
 प्रवपमानग यथाभाय म्यु
 न्नुदिः वृदिः शुभपाषाणुपागम् ॥ ४२ ॥
 इत्यप्युगादि मन्त्रानुवृथा
 मन्दिर्विगीतमभवाद्वाप ।
 यदति च माण्यमन्त्र मन्त्रे
 मन्त्रं वरं ज्ञातिवृत्ति मायात् ॥ ४३ ॥
 [१] स्वस्वत्वं इत्यप्यपयो
 विनाप्यता मन्त्रमपायत् ।
 वृत्तिं गोहृदमर्दिहृत्पुदिं
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र ॥ १ ॥
 मन्त्रावाच—

यथा धरति महूत यैर्लिङ्गैर्मगधत्त्रिय ॥ ४४ ॥
 हरिरुथाच—
 सर्वभूतपु य पश्येद्भगवत्प्राणमा मन ।
 भूतानि भगवत्प्रात्मन्येष भागवतोत्तम ॥ ४५ ॥
 ईश्वरे तदधीनेषु पात्रिणेषु द्विपत्सु च ।
 प्रमर्मयीकृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः ॥ ४६ ॥
 अर्थाधामेय हरये पूर्वा य भद्रयद्भते ।
 न तद्भक्तपु धान्यपु स भक्त प्राकृत मृग ४७
 गृहीता पीन्द्रियैरधान्यो न दृष्टि नै इत्यति ।
 विष्णोर्मायोमिदु पयन्म वै भागवतोत्तम ॥ ४८ ॥
 दृष्टिद्रयप्राणमनोधिया यो
 जन्माप्ययधुत्प्रयतपठत् ॥
 संमाग्भर्मरियमुत्तमान
 स्मृत्या इमे भागवतप्रधान ॥ ४९ ॥
 न कामरमरीजानां यम् पतमि संभव ।
 पायुद्वयधिनय म वै भागवतोत्तम ॥ ५० ॥
 न यम् जमकमभ्यां न वर्णाधमजातिभि ।
 गेक्षन्त्रमिहाहमारो दृष्ट वै म इमे श्रिय ॥ ५१ ॥
 न यम् मा पर इति विद्यप्याग्मनि वा मिदा ।
 मरभूतगमः शाः म वै भागवतोत्तम ॥ ५२ ॥
 विभुवनविमरत्तं तं च दृष्ट
 म्युतिरत्रिताम्यगुगदिभिर्विद्युगमान् ।
 न यत्ति मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र
 इत्यनिमिषापमवि वै म वैष्णवाद्य ॥ ५३ ॥
 मन्त्रत उरविमन्त्रमन्त्रमन्त्र
 नममन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र ।
 इति मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र म
 मन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्रमन्त्र ॥ ५४ ॥
 विद्युत्ति इत्यं न यम् गाथा
 इत्युत्तमन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र ।

प्रणयरशनया धृताङ्घ्रिपद्मः

स भवति भागवतप्रधान उक्तः ॥ ५५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तिमिप्रति अन्तरिक्षप्रभृतीनां चतुर्णां जायन्तेयानामुपदेशः ॥ १ ॥ भगवत्पूजाप्रकारकथनं ॥ २ ॥

राजोवाच—

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् ।
 मायां वेदितुमिच्छामो भगवन्तो ब्रुवन्तु नः ॥१॥
 नानुत्पये जुपन्युष्मद्वचो हरिकथामृतम् ।
 संसारतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजम् ॥ २ ॥
 अन्तरिक्ष उवाच—
 [निर्गुणे केवले साक्षादात्मनो यद्विपर्ययः ।
 सैषा भगवतो माया ययेदं निर्ममे विभुः ॥ १ ॥
 इन्द्रियार्थभ्रमो जाग्रत्स्वामोन्तःकरणभ्रमः ।
 सुप्तं तद्वासनाबीजं तुर्यमूर्तिस्तदन्वयः ॥ २ ॥
 विशुद्धं ज्ञानमेवैकं मायया भासते त्रिधा ।
 ग्राहकाद्यैर्यदा स्वप्ने तत्तत्संवित्क्रियाफलम् ॥३॥
 चैतथ्याद्यभिचाराच्च मायात्रैविध्यमात्मनि ।
 यथा मनोरथः स्वप्न इत्यामृश्योपशाम्यति ॥४॥]
 एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज ।
 ससर्जोच्चावचान्याद्यः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ ३ ॥
 एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्चधातुभिः ।
 एकधा दशधाऽऽत्मानं विभजञ्जुपते गुणान् ॥४॥
 गुणैर्गुणान्स भुञ्जान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः ।
 मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥
 कर्माणि कर्मभिः कुर्वन्सनिमित्तानि देहभृत् ।
 तत्तत्कर्मफलं गृह्णन्भ्रमतीह सुखेतरम् ॥ ६ ॥
 इत्थं कर्मगतीर्गच्छन्वहभद्रैर्वहाः पुमान् ।
 आभूतसंप्लवात्सर्गप्रलयावश्रुतेऽवशः ॥ ७ ॥

धातूपप्लव आसन्ने व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् ।
 अनादिनिधनः कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥८॥
 शतं वर्षा ह्यनाद्यृष्टिर्भविष्यत्युल्बणा भुवि ।
 तत्कालोपचितोष्णाकों लोकांस्त्रीन्प्रतपिष्यति ॥९॥
 पातालतलमारभ्य सङ्कर्षणमुखानलः ।
 दहन्नुर्ध्वशिखो विष्वग्वर्धते वायुनेरितः ॥ १० ॥
 सांवर्तको मेघगणो वर्षति स्र शतं समाः ।
 धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ॥११॥
 ततो विराजमुत्सृज्य वैराजः पुरुषो नृप ।
 अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिन्धन इवानलः ॥१२॥
 वायुना हृतगन्धा भूः सलिलत्वाय कल्पते ।
 सलिलं तद्भृतरसं ज्योतिष्ठाद्योपकल्पते ॥ १३ ॥
 हृतरूपं तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते ।
 हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ।
 कालात्मना हृतगुणं नभ आत्मनि लीयते ॥१४॥
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिकैर्नृप ।
 प्रविशन्ति ह्यहङ्कारं स्वगुणैरहमात्मनि ॥ १५ ॥
 एषा माया भगवतः सर्गस्थित्यन्तकारिणी ।
 त्रिवर्णा वर्णिताऽस्माभिः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥
 राजोवाच—

यथैतामैश्वरीं मायां दुस्तरामकृतात्मभिः ।
 तरन्त्यङ्गः स्थूलधियो महर्ष इदमुच्यताम् ॥१७॥
 प्रबुद्ध उवाच—
 कर्माण्यारभमाणानां दुःखहृत्यै सुखाय च ।

१ वीर० एते चत्वार श्लोका अधिका । २ विज०
 न्यादौ स्वयमात्मप्र । ३ विज० सृष्ट्वा स भूतानि स्थविष्टै ।
 ४ उभ० हभद्रावह ।

१ विज० शतवर्षमना । २ वीर० दहत्यूर्ध्व । ३ विज०
 वारिणा ।

पापत्वाकविपर्याप्तं मिथुनीचारिणां नृणाम् १८
 नित्यातिदेन विपन्न दुःखमनाऽऽमृत्पुना ।
 गृहापत्यास्रपगुमिः का प्रीतिः माधिनियले १९
 एव तं पर विद्यां नखरं कमनिमित्तम् ।
 हेतुन्वातिगवधर्मं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥२०॥
 मन्वाद्गुरुं प्रपद्यत त्रिगायुः धय उजमम् ।
 गान्द परे च निष्पन्न मन्त्रपुण्यमाधपम् ॥२१॥
 गप्र भागवताधर्माश्रिधहुवा मदैषत ।
 जमागपान्नुत्तुत्वां येन्मुष्पदा माऽमदो हरि २२
 गवतो मनमोऽग्नमादां मद्र च मापुपु ।
 दपां मेरीं प्रथय च मृत्युदा यथोचितम् ॥२३॥
 गौधं गवभित्तिं च मीनं व्याप्यायमात्रम् ।
 मन्त्रपरमदिगां च मन्त्रा द्दमं प्रयो ॥ २४ ॥
 गवत्राऽमभ्यागर्षाधां केन्वमन्त्रिकगतोप ।
 विपिनर्षागमन मन्त्रापं मनरनवित्त ॥ २ ॥
 भदां भागवत गाय निन्दा मयप्रणापि हि ।
 मनागारमदत्तं च मन्त्रं गमदमारवि ॥ २६ ॥
 धन्य भिजन एषान हेरद्भुतकमाः ।
 जामरमगुणानां च मूर्धेऽगितपठितम् ॥२७॥
 इदं ज्ञे तदा ज्ञे ज्ञे यथाऽऽमन त्रियम् ।
 गायन्त्या गृहाशां चरथ निरदनम् २८
 एवं ज्ञानमनापय मनुष्ये च गौरवम् ।
 कथिपदा धामकर महानु ज्ञे गातु ॥ २९ ॥
 यमनानुचरने कारने मयप्रथय ।
 विद्या र्थि विपरुर्हिनिगुनिधिय धात्यन ॥३०॥
 काल कालदाय विद्या गायतं रतिम् ।
 यत्रत्या र्थेऽत्रत्या मरुता विद्यापुत्रां मनुष्ये
 इतिदुःखमनुष्यापिनाया इति
 उपां च उपां च उपां च उपां च ।
 मरुति च उपां च उपां च उपां च

इति भागवताधर्माश्रिध मयत्वा मनुष्या ।
 नागवणपरो मायामज्ञमरति दुम्नराम् ॥ ३३ ॥
 राजीयाय—
 नारायणामिधानस मद्यय परमात्मन ।
 निष्टामदध नो वत्तु यूयं हि मद्रविद्यमा ॥३४॥
 विष्णुप्रायन उपाय—
 विष्णुभ्रमप्रलयदत्तुरदत्तुरस
 यन्मन्त्रागगुमिषु गदतिथ ॥
 गदत्रिगागुरदयानि परन्ति यन
 मंजीपितानि सद्देहि पर नरन्त्र ॥ ३५ ॥
 नीमना विप्रति वागुत वागुगना
 प्राणन्त्रियाणि च यथाऽनलमविषः म्या ।
 गन्तान्त्रिय शीपकनिषपायाऽऽममूत
 मयोक्तमाट यद्य न निषधमिदिः ॥ ३६ ॥
 गगं रजमम रति विदुदकमा ।
 गूयं महानदमिनि प्रवदन्ति जीरम् ।
 शानत्रियाधनयत्तपपोऽगति
 मर्धय माति गदगय मयो परं यनु ॥ ३७ ॥
 नागमा ज्ञान च मरिष्यति नेपतन्त्रा
 न र्थीया मवनविद्याभिषागिती हि ।
 गवय गवयनसागुवतधिवमार्तं
 धाना यथिद्विपवनन विरिदितां मत् ॥ ३८ ॥
 प्रत्यय वरिषु मयर्थविमिति गदु
 प्राता हि त्रीरमुपधानेति गवयय ।
 गध वरिदि द्रवणदमि च मयय
 गृह्य मद्रपयुता गगुगुमिति ॥ ३९ ॥
 ददन्तानमयदकालादमद्रा
 यथा मयात्रि विषमद्राऽममयात्रि ।
 गमिर् रद्दु उपाययय आ यमर्ष
 गायपदाऽऽयदना गविरुज्यात ॥ ४० ॥

राजोवाच—

कर्मयोगं वदत नः पुरुषो येन संस्कृतः ।
विधूयेहाऽऽशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ४१
एवं प्रश्नमृषीन्पूर्वमपृच्छं पितुरन्तिके ।
नाब्रुवन्ब्रह्मणः पुत्रास्तत्र कारणमुच्यताम् ॥४२॥
आविर्होत्र उवाच—
कर्माकर्मविकर्मेति वेदवादो न लौकिकः ।
वेदस्य चेश्वरात्मत्वात्तत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥४३॥
परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् ।
कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ॥४४॥
नाचरेद्यस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञोऽजितेन्द्रियः ।
विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति सः ॥४५॥
वेदोक्तमेव कुर्वाणो निःसङ्गोऽर्पितमीश्वरे ।
नैष्कर्म्या लभते सिद्धिं रोचनार्थं फलश्रुतिः ४६
य आशु हृदयग्रन्थि निर्जिहीर्षुः परात्मनः ।
विधिनोपचरेद्देवं तत्रोक्तेन च केशवम् ॥ ४७ ॥
लब्धानुग्रह आचार्यात्तेन संदर्शितागमः ।

महापुरुषमभ्यर्चन्मूर्त्याऽभिमतयाऽऽत्मनः ॥ ४८
शुचिः संमुखमासीनः प्राणसंयमनादिभिः ।
पिण्डं विशोध्य सन्यासकृतरक्षोऽर्चयेद्दरिम् ॥४९॥
अर्चादां हृदये चापि यथालब्धोपचारकैः ।
द्रव्यक्षित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् ॥
पाद्यादीनुपकल्प्याथ सन्निधाप्य समाहितः ।
हृदादिभिः कृतन्यासो मूलमन्त्रेण चार्चयेत् ॥५१॥
साङ्गोपाङ्गां सपार्पदां तां तां मूर्तिं स्वमन्त्रतः ।
पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैः स्नानवासोविभूषणैः ॥ ५२
गन्धमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः ।
साङ्गं संपूज्य विधिवत्स्तवैः स्तुत्वा नमेद्दरिम् ५३
आत्मानं तन्मयं ध्यायन्मूर्तिं संपूजयेद्दरेः ।
शेषामाधाय शिरसां स्वधाभ्युद्गास्य सत्कृतम् ५४
एवमभ्यर्कतोर्थादावतिथौ हृदये च यः ।
यजंतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यते हि सः ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

जायन्तेयेन द्रुमिलेन निमिराजं प्रति भगवद्वचतारवर्णन ॥ १ ॥

राजोवाच—

यानियानीह कर्माणि यैर्यैः स्वच्छन्दजन्मभिः ।
चक्रे करोति कर्ता वा हरिस्तानि ब्रुवन्तु नः ॥१॥
द्रुमिल उवाच—
यो वा अनन्तस्य गुणाननन्ता-
ननुक्रमिष्येन्स तु बालबुद्धिः ।
रजांसि भूमेर्गणयेत्कथंचि-
त्कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्नः ॥ २ ॥

भूतैर्यदा पञ्चभिरात्मसृष्टैः
पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् ।
स्वांशेन विष्टः पुरुषाभिधान-
मवाप नारायण आदिदेवः ॥ ३ ॥
यत्काय एष भुवनत्रयसंनिवेशो
यस्येन्द्रियैस्तनुभृतामुभयेन्द्रियाणि ।
ज्ञानं स्वतः श्वसनतो बलमोज ईहा

१ उभ० नैष्कर्म्यं । २ विज० रोचनार्थं । ३ विज० लब्ध्वा
चाव्यग्रमाचार्यं तेन । ४ वीर० कर्मणि । ५ उभ० क्रमि-
ष्येत्स तु । ६ वीर० खिल सत्त्व ।

१ विज० सशोध्य । २ उभ० वापि । ३ उभ० हृदयादि-
कृतं । ४ उभ० शेषामाधाय । ५ विज० शिरसि । ६ विज०
यादावर्चयेद्दृदये । ७ वीर० यजेदीश्वर । विज० यजेत्स्व-
रत्नमात्मानं । ८ विज० ज्ञानाशकेन विदातो बल ।

सत्त्वादिभि स्मितिलयोद्भवआदिकर्ता ॥ ४ ॥
 आदावभूच्छतभृती रजसाञ्च सर्वे
 विष्णुः स्थितौ क्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः ।
 रुद्रोऽप्ययाय तमसा पुरुष स आद्य
 इत्युद्भवस्थितिलयाः सततं प्रजासु ॥ ५ ॥
 धर्मस्य दक्षदुहितर्जननिपे मूर्त्या
 नारायणो नरः ऋषिप्रवरैः प्रशान्त ।
 नैष्कर्म्यलक्षणमुवाच चर्षारं कर्म
 योऽद्यापि चास्त ऋषिबर्भनिपेविताङ्गि ॥ ६ ॥
 इन्द्रो विश्वस्य मम धाम जिघृक्षतीति
 कामं न्ययुङ्क्त सगर्गं स पदर्युपात्स्यम् ।
 गताऽप्सरोगणवसन्तसुमन्दर्वातैः
 स्त्रीमेषुषुपुभिरविष्यदत्तन्महिम्नः ॥ ७ ॥
 भिक्षाय शक्रकृतमक्रममादिदेवः
 प्राह प्रहस्य गतविश्वस्य पञ्चमानान् ।
 मोक्षैर्विमो मदन मास्त देववध्वो
 गृहीत नो बलिमघ्न्यमिमं कुरुष्वम् ॥ ८ ॥
 इत्थं भुवत्समपदे नरदेव देवा
 सवीरुनम्रश्चिरसः सघृण ससुप्तु ।
 नैतैर्विमो लभि परेऽविकृते भिक्षिर्त्र
 स्वारामधीरनिकरानतपादपथे ॥ ९ ॥
 तां सेवतां सुरकृता बह्व्योऽन्तराया
 स्वौको बिलहृष्य परमं प्रज्वलां पद ये ।
 नान्यस्य बहिषि भिक्षीन्ददत् स्वभागा
 न्यचे पदं तमविता यदि विभ्रमूर्ध्नि ॥ १० ॥
 शुभृदत्रिकास्सगुणमास्तुनैहपथैर्भया
 नसानपारजलधीनतितीर्य केचित् ।
 त्रोषस्य यान्ति विफलस्य वधं पदे गो
 मेजन्ति दुश्चरतपम इवोत्सृजन्ति ॥ ११ ॥

१ वम मर इति । २ विज स्वतपःप्रभावः । ३ वम
 चचार योगो योपाधिः । ४ विज इन्द्रोपि भावकस्तुभवेप जिघृक्ष
 सीति । ५ नीर मानेप नो । ६ विज देवे । ७ विज देवै
 विमो लभि परे भिक्षिर्भिक्षिणा । ८ विज धन्यतां । ९ विज
 पाप्मो । १ विज मरुतात्पदं । ११ विज बहिर्भ्रतः
 एवमात् । १२ विज ईरन्याहक्रानपात्बलधरेऽतीतीर्षः ।

इति प्रगृणतां तेषां स्त्रियोऽस्यद्भुतदर्शनाः ।
 दर्शयामास शुभ्र्यां स्थिताः कुर्वतीर्विभुः ॥ १२ ॥
 ते देवानुचरा दृष्टा स्त्रियाः भीरिव रूपिणीः ।
 गन्धेन मुमुक्षुस्तासां रूपौदार्यहेतुभिय' ॥ १३ ॥
 तानाह देवदेवेश' प्रणतान्ब्रह्मसन्निव ।
 आसामेकतमां ब्रह्मध्वं सैवर्णां स्वर्गभूषणाम् १४
 ओमित्यादेवमादाय नला तं सुरबन्दिनः ।
 उर्वशीमप्सरःभेष्टां पुरस्कृत्य दिवं ययुः ॥ १५ ॥
 इन्द्रायाऽऽनम्य सपसि भृष्वतां त्रिदिवीकसाम् ।
 ऊचुर्नारायणबलं शक्रस्तत्रास विभितः ॥ १६ ॥
 ईसस्वरूपवददप्युत आत्मयोग
 दक्षः कुमार ऋषमो मगवान्पिता न ।
 विष्णु' शिवाय जगतां कलयाऽन्तरीण
 स्तेनाहता मधुमिदा सुतयो हयास्ये ॥ १७ ॥
 गुप्तिऽप्यये मनुरिलीपधयम् मात्स्ये
 क्रौंठे हेतो दित्त्रिज उदैरवांससः क्षमात् ।
 कौर्मै दृष्टोऽद्विरमृतोन्मथने स्वपृष्टे
 प्राहास्त्रपभमिराजममुञ्जदार्तम् ॥ १८ ॥
 संस्तुन्वतोऽम्बिपतिताम्भ्रमपानृपीभ
 शक्रं च इत्यथतस्तमसि प्रविष्टम् ।
 देवस्त्रियोऽसुरगृहे पिहिता अनाथा
 ब्रमेऽसुरेन्द्रममयाय सर्वां नृसिंहे ॥ १९ ॥
 देवांसुरे युधि च दैत्यपतीन्पुरार्ये
 इत्याऽन्तरेण भुवनान्यदघातकलामिः ।
 मृत्ताञ्च धामन इमामहरद्वलेः क्ष्मां
 याञ्चाछलेन समदाददितेः सुतेभ्यः ॥ २० ॥
 निःक्षत्रियामकृत गां च त्रि'सप्तकृते
 रामस्तु हैहयकुलाप्यपमागोषाधि' ।
 सोऽर्चिष वन्यध दक्षवधमहन्तलक्ष्म
 सीतापतिर्जयति लोकमर्लमकीर्तिः ॥ २१ ॥

१ विज शुभ्र्यामर्भवे कुर्वती । २ वम इति ।
 ३ विज सुवर्णा । ४ विज प्रतान्ब्रह्म मनुष्यादप्यथ ।
 ५ वम क्रौंठे । ६ विज उदैरतोमसः । ७ वम देवा
 तरे । ८ विज सप्तपथीति ।

भूमेर्भरावतरणाय यदुष्वजन्मा
जातः करिष्यति सुरैरपि दुष्कराणि ।
वादैर्विमोहयति यज्ञकृतोऽस्तदर्हा-

ञ्छूद्रान्कलौ क्षितिभुजो न्यहनिष्यदन्ते ॥ २२ ॥
एवंविधानि कर्माणि जन्मानि च जगत्पतेः ।
भूरीणि भूरियशसो वर्णितानि महाभुज ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

जायन्तेयेन चमसेन निमिप्रति भगवद्भक्तिहीनानां निष्ठाकथनं ॥ १ ॥ करभाजनेन प्रतियुगं भगवत्पूजाविधिकथनं ॥ २ ॥

राजोवाच—

भगवन्तं हरिं प्रायो न भजन्त्यात्मवित्तमाः ।
तेषामशान्तकामानां का निष्ठाऽविजितात्मनां १
चमस उवाच—
मुखवाहूरुपादेभ्यः पुरुषस्याऽऽश्रमैः सह ।
चत्वारो जज्ञिरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक् ॥ २ ॥
य एषां पुरुषं साक्षादात्मप्रभवमीश्वरम् ।
न भजन्त्यवजानन्ति स्थानाद्भ्रष्टाः पतन्त्यधः ॥ ३ ॥
दूरे हरिकथाः केचिद्दूरे चाच्युतकीर्तनाः ।
स्त्रियः शूद्रादयश्चैव तेऽनुकंप्या भवादृशाम् ॥ ४ ॥
विप्रो राजन्यवैश्यौ च हरेः प्राप्ताः पदान्तिकम् ।
श्रौतेन जन्मनाऽथापि मुह्यन्त्याम्नायवादिनः ॥ ५ ॥
कर्मण्यकोविदाः स्तब्धा मूर्खाः पण्डितमानिनः ।
वदन्ति चाडुंकान्मूढा यया माध्व्या गिरोत्सुकाः
रजसा घोरसङ्कल्पाः कामुका अहिमन्यवः ।
दांभिका मानिनः पापा विहसन्त्यच्युतप्रियान् ७
वदन्ति तेऽन्योऽन्यमुपासितस्त्रियो
गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाशिषः ।
यजन्त्यसृष्टान्निविधानदक्षिणं
वृत्त्यै परं ब्रन्ति पशून्तद्विदः ॥ ८ ॥
श्रिया विभूत्याऽभिजनेन विद्यया
त्यागेन रूपेण बलेन कर्मणा ।

जातस्येनान्धधियः सहेश्वरा-
न्सतोऽवमन्यन्ति हरिप्रियान्खलाः ॥ ९ ॥
सर्वेषु शश्वत्तनुभृत्स्ववस्थितं
ग्रथाखमात्मानमभीष्टमीश्वरम् ।
वेदोपगीतं च न शृण्वते बुधा
मनोरथानां प्रवदन्ति वार्तया ॥ १० ॥
लोके व्यवायामिपमद्यसेवा
नित्यास्तु जन्तोर्न हि तत्र चोदना ।
व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञ-
सुराग्रहैरासु निवृत्तिरिष्टा ॥ ११ ॥
धनं च धर्मैकफलं यतो वै
ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ।
गृहेषु युञ्जन्ति कलेवरस्य
मृत्युं न पश्यन्ति दुरन्तवीर्यम् ॥ १२ ॥
यद्भागभक्षो विहितः सुराया-
स्तथा पशोरालभनं न हिंसा ।
एवं व्यवायः प्रजया न रत्या
इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥ १३ ॥
ये त्वनेवंविदोऽसन्तः स्तब्धाः सदभिमानिनः ।
पशून्द्ब्रह्मन्ति विस्रब्धां प्रेत्य खादन्ति ते च तान् ॥
द्विपन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिमीश्वरम् ।
मृतके सानुबन्धेऽस्मिन्बद्धस्नेहाः पतन्त्यधः ॥ १५ ॥

१ वीर० विद्यया वापि । २ विज० वादकान्मूढा ।
३ विज० अभिमन्यव । ४ विज० श्रियो । ५ विज०
दक्षिणा ।

भाग. २

१ विज० कले । २ विज० चमन्यन्त । ३ विज० विहाय
यज्ञान्पुरा । ४ विज० यतोस्य । ५ उभ० प्रशान्ति ।
६ विज० ऽसन्तस्तथा । ७ विज० विस्रब्धान्प्रेत्य ।

ये कैवल्यमसंप्राप्ता ये चांतीताश्च मूढताम् ।
 श्रेयसिगिका क्षणिका आत्मानं घातयन्ति ते १६
 एत आत्महानोऽज्ञान्ता अज्ञाने ज्ञानमानिनः ।
 सीदन्त्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथा ॥१७॥
 हिला त्यायासरचिता गृहापत्यसुदृच्छिभ्यः
 तमो विशन्त्यनिच्छन्तो वासुदेवपराशुखा १८
 राजोवाच—

कस्मिन्काले स भगवान्किंवर्यः कीदृशो नृमि ।
 नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तदिहोच्यताम् १९
 करभाजन उवाच—

कृतं श्रेया द्वापरं च कलिरित्येषु केनच ।
 नानावर्णाभिधाकारो नानैव विधिनेभ्यते ॥२०॥
 कृते श्लुभ्रमर्षाहुर्जटिलो वल्कलांबर ।
 कृष्णाजिनोपवीताघान्मिअण्डकमण्डलू ॥२१॥
 मनुष्यास्तु तदा शान्ता निर्धरा सुहृदः समा ।
 यजन्ति तपसा देव शमेन च दमेन च ॥ २२ ॥
 हंसं सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगेश्वरोऽमलः ।
 ईश्वरं पुरुषोऽय्यक्तं परमात्मेति गीयते ॥२३॥
 श्रेयायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्षाहुस्त्रिमखल ।
 हिरण्यकेतस्रज्यात्मा शुकशुभासुपलक्षणः ॥२४॥
 तं तदा मनुजा देवं सर्वद्वयमयं हरिम् ।
 यजन्ति विधया श्रय्या धर्मिणा ब्रह्मवादिन २५
 पिण्ण्यैश्वर्यैः पृथिगर्म सर्वदेवं उरुक्रमः ।
 शृपाकपिर्बेयन्तश्च उरुगाय इतीर्यत ॥ २६ ॥
 द्वापर भगवान् श्रयामः पीतयामा निजायुध ।
 श्रीवत्सादिभिरैश्वर्यैश्च लक्षणैरुपलक्षित ॥ २७ ॥
 त तदा पुरुषं मत्या महाराजोपलक्षणम् ।
 यजन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवो नृप ॥२८॥
 नमस्ते पागुदेवाय नमः सद्दर्पणाय च ।
 प्रपुत्रायानिरुद्धाय तुभ्यं भगवत नम ॥२९॥

नारायणाय श्रपये पुरुषाय महात्मने ।
 विश्वेश्वराय विश्वाय सर्वभूतात्मने नम ॥३०॥
 इति द्वापर उर्वीक्ष स्तुवन्ति जगदीश्वरम् ।
 नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥३१॥
 कृष्णवर्णं त्रिपाङ्कण्यं साङ्गोपाङ्गाङ्गपार्षदम् ।
 यज्ञैः संकीर्तनप्रायैर्यजन्ति हि सुमेधसः ॥३२॥
 ध्येयं सदा परिमथन्नमसीष्टदोहं
 तीर्थास्पदं शिषविरिञ्चिनुतं शरण्यम् ।
 भृत्यातिह प्रणतपादभवाभिवर्षोत्
 धन्दे महापुरुषं ते चरणारविन्दम् ॥ ३३ ॥
 त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं
 धर्मिण्य आर्यवशसा यद्गादरण्यम् ।
 मायासुगं दयितयेप्सितमन्वघाव
 द्भन्दे महापुरुषं ते चरणारविन्दम् ॥ ३४ ॥
 एवं युगानुरूपाभ्यां भगवान्युगवर्तिभि ।
 मनुजैरिच्यते राजन् भेषसामीश्वरो हरिः ॥३५॥
 कलिं समाजयन्त्यार्या गुणघ्नां सारमागिनः ।
 यत्र संकीर्तनेनैव सर्वः स्वार्थोऽभिलम्पत ॥३६॥
 न ह्यतः परमो लाभो देहिनां भ्राम्यतामिह ।
 यतो विन्देत परमां शान्तिं नश्यति संघतिः ३७
 कृतादिषु प्रजा राजन्कलाविच्छन्ति संभवम् ।
 [यत्र संकीर्तनाधृणां हरिर्दास्यस्वसंभवम्]
 कलां खलुं भविष्यन्ति नारायणपरायणा ॥३८॥
 कथितकचिन्महाराज प्रपिबेषु च भूरिशः ।
 ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाळा पयस्विनी ॥३९॥
 कावेरी च महापुण्या प्रवीची च महानदी ।
 ये पिबन्ति जलं तासां मनुजा मनुजपर ।
 प्रापो मक्ता भगवति वासुदेवेऽमलाशयाः ॥४०॥
 दशर्षिभूतामृणां पिबणां
 न किङ्करो नायमृणी च राजन् ।

१ शीर वै शानीताय । २ रिज श्रेयसिगिकाभिजम्भाम्
 मात्मानं घातयन्ति । ३ शीर एते द्वापर । रिज दे
 वतायम् । ४ शीर कुरारः । ५ शीर शिवायमायाय ।
 ६ रिज रचितपदा । ७ शीर सुदृच्छिभ्यः । ८ रिज
 मिरम्भानुपुत्राय । ९ कभ तथा ।

१ रिज रामाय । २ रिज कली । ३ रिज काश
 सपाश्वर । ४ कभ प्रयत्नपात । ५ रिज कृतीती ।
 ६ रिज अर्षेभयिक । रिज तथा । शीर इदमर्थ ४
 आदादमृतरं वर्णत । ८ शीर सुतार्थेया ।

सर्वात्मना यः शरणं शरण्यं
गतो मुकुन्दं परिहृत्य कर्तम् ॥ ४१ ॥
स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य
त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः ।
विकर्म यच्चोत्पतितं कथंचि-
द्भुनोति सर्वं हृदि सन्निविष्टः ॥ ४२ ॥
नारद उवाच—
धर्मान्भागवतानित्यं श्रुत्वाऽथ मिथिलेश्वरः ।
जायन्तेयान्मुनीन्प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत् ४३
ततोन्तर्दधिरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः ।
राजा धर्मानुपातिष्ठन्नवाप परमां गतिम् ॥ ४४ ॥
त्वमप्येतान्महाभाग धर्मान्भागवताञ्छ्रुतान् ।
आस्थितः श्रद्धया युक्तो निःसङ्गो यास्यसे परं ४५
युवयोः खलु दंपत्योर्यशसा पूरितं जगत् ।
पुत्रतामगमद्यद्वां भगवानीश्वरो हरिः ॥ ४६ ॥

दर्शनालिङ्गनालापैः शयनासनभोजनैः ।
आत्मा वां पावितः कृष्णे पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतोः ४७
वैरेण यं नृपतयः शिशुपालपौण्ड्र-
शाल्वादयो गतिविलासविलोकनाद्यैः ।
ध्यायन्त आकृतधियः शयनासनादौ
तत्साम्यमापुरनुरक्तधियां पुनः किम् ॥ ४८ ॥
माऽपत्यबुद्धिमकृथाः कृष्णे सर्वात्मनीश्वरे ।
मायामनुष्यभावेन गूढैश्वर्ये परेऽव्यये ॥ ४९ ॥
भूभारसुरराजन्यहन्तवै गुप्तये सताम् ।
अवतीर्णस्य निर्वृत्यै यशो लोके वितन्यते ॥ ५० ॥
श्रीशुक उवाच—
एतच्छ्रुत्वा महाभागो वसुदेवोऽतिविस्मितः ।
देवकी च महाभागा जहतुर्मोहमात्मनः ॥ ५१ ॥
इतिहासमिमं पुण्यं धारयेद्यः समाहितः ।
स विधूयेह शमलं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ब्रह्मादिदेवै श्रीकृष्णस्य स्वलोकगमनाय प्रार्थन ॥ १ ॥ भगवता यादवाना प्रभासगमनार्थमाज्ञापनं ॥ २ ॥ भगवतो भूलोकत्यागेच्छा ज्ञातवतोद्धवेन स्वस्यापि परलोकनयनप्रार्थना ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—
अथ ब्रह्माऽऽत्मजैर्देवैः प्रजेशैरावृतोऽभ्यगात् ।
भवश्च भूतभव्येशो ययौ भूतगणैर्धृतः ॥ १ ॥
इन्द्रो मरुद्भिर्भगवानादित्या वसवोऽश्विनौ ।
ऋभवोद्भिरसो रुद्रा विश्वे साध्याश्च देवताः ॥ २ ॥
गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः ।
ऋषयः पितरश्चैव सविद्याधरकिंनराः ॥ ३ ॥
द्वारकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णादिदृक्षवः ।
वपुषा येन भगवान्नरलोकमनोरमः ।
यैशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥

१ विज० परिवर्धया च । वीर० परिहृत्य कृत्य ।
२ विज० ते चान्त । ३ विज० यशो वितन्वलोकेषु ।

तस्यां विभ्राजमानायां समृद्धायां महर्द्धिभिः ।
व्यचक्षतावितृप्ताक्षाः कृष्णमद्भुतदर्शनम् ॥ ५ ॥
स्वर्गोद्यानोपगैर्मात्यैश्छादयन्तो यदूत्तमम् ।
गीर्भिश्चित्रपदार्याभिस्तुष्टुबुर्जगदीश्वरम् ॥ ६ ॥
देवा ऊचुः—
नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं
बुद्धीन्द्रियप्राणमनोवचोभिः ।
यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदि भावयुक्तै-
र्मुमुक्षुभिः कर्ममयोरुपाशात् ॥ ७ ॥
त्वं मायया त्रिगुणयाऽऽत्मनि दुर्विभाव्यं

१ विज० सशय्यासन । २ विज० धिय । ३ विज०
निहृत्यै । ४ विज० अवतीर्णस्य । ५ उभ० दानोद्धवै ।

व्यक्तं सृजस्वसि लुपसि तद्गुणस्य ।
 नैतैर्भवानवित कर्मभिरव्ययत वै
 येत्से सुखञ्च्यषदितेऽभिरतोऽनवष' ॥ ८ ॥
 श्रुतिर्निर्णानं न तु त्वेष्य दुराश्रयानां
 विद्याभुताप्ययनदानतपःक्रियाभिः ।
 सत्त्वात्मनामृपम ते यशसि प्रहृद्
 सञ्चद्भ्या य भवणसंभृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥
 स्यात्सत्त्वाद्भिरश्रुमाश्रयधूमकेतुः
 धेमाय यो मुनिभिरार्द्रहृदोद्यमान' ।
 यः सांसेतै' समधिभूतय आत्मवद्वि
 ष्युहेज्जित' सवनञ्च स्वरतिक्रमाय ॥ १० ॥
 यन्निन्त्यते प्रभतपाणिभिरध्वराप्रौ
 प्रथ्या निरुक्तविधिनेश' हविर्गृहीत्वा ।
 अध्यात्मयोग उव योगिभिरात्ममोयां
 जिज्ञासुभिः परम भागवतै' परीष्ट' ॥ ११ ॥
 पर्युष्टया तेष भिमो वनमारुभेर्भ'
 संस्पार्धिनी भगवती प्रतिपैश्वर्यश्रीः ।
 यः सुप्रणीतमसुयार्ज्जुणमर्ददभो
 मूयात्सदाद्भिरश्रुमाश्रयधूमकेतुः ॥ १२ ॥
 केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपतत्पचाको
 यत्ते मयामयकरोऽनुरवेवचम्बो' ।
 स्तैर्गीय साधुषु खलेष्वितराय र्भूम
 न्याद्' पुनात् भगवन्मज्जतामर्ष नः ॥ १३ ॥
 नस्योतगाव इव यस्व वक्षे भवन्ति
 अर्द्धोदयस्तनुभृतो मिधुरर्षमाना' ।
 कालस्य ते प्रकृतिपूरुषयो परस्व
 शं नस्तनोतु धरम् पुरुषोत्तमस्य ॥ १४ ॥
 अस्यासि हेतुस्त्वयस्वितिसंपमाना-

१ कम य स्वे सुषे । २ निज यः धामिकैस्त्वम
 सिगुमितिरात्मनिद्रिर्मुष्पाचितः सवनकाः समनिकर्मभ ।
 ३ निज विधिना एवहि । ४ उम मायाजिज्ञासुभिः ।
 ५ निज पतितता । ६ वीर माध्याय नरुत्स्य । ७ निज
 प्रतिपक्षवक्ष्यः । ८ निज माद्वामो । ९ निज त्रिविक्रम
 पत । १ वीर स्याय । ११ निज मूयः पाव ।
 १२ निज देवाभ यशसुषवातुपि रजमाना ।

मव्यक्तजीवमहतामपि कालमाहुः ।
 सोऽयं त्रिणाभिरस्त्रिलापचये प्रवृष्ट'
 कालो गभीररय उचमपूरुपस्त्वम् ॥ १५ ॥
 स्वचः पुमान्समधिगम्य यथाऽस्य धीर्य
 घचे महान्तमिव गर्भममोषवीर्य' ।
 सोऽय स्यांऽनुगत आत्मन आम्बकोश
 हेमं ससर्ज प्रहिरावरणैरुपेतम् ॥ १६ ॥
 तत्तस्युपम जगतम् भवानधीशो
 यन्माययोस्त्वगुणविक्रियधोपनीतान् ।
 अर्थाञ्छुपस्यपि हृषीकपते न स्मिो
 येऽन्ये स्वत परिहृतादपि विन्मति स ॥ १७ ॥
 साभाषलो कलवदक्षितमाश्रुहारि
 श्रूमण्डलप्रहितसौरतमश्रुशौण्ढैः ।
 पश्यस्तु योऽश्रुसहस्रमनङ्गभाणै
 र्यसेन्द्रिय विमयितुं करणैर्न विन्म्यः ॥ १८ ॥
 विन्म्यस्तवामृतकमोदवहासिलोचयौ
 पादावनेजसरित' श्रमलानि हन्तुम् ।
 आनुभव श्रुतिभिरस्त्रिभ्रमङ्गसत्तै-
 स्तीर्थद्वयं श्रुचिपदस्तै उपस्यूयन्ति ॥ १९ ॥
 वादरापणिरुवाच—
 इत्यमिदूय विभुषै सेव्य' श्वतश्चतिर्हरिम् ।
 अभ्यभापत गोविन्दं प्रणम्यांवरमाभितः ॥२०॥
 प्रश्नोवाच—
 भूमेर्भारावताराय पुरा विज्ञापित प्रभो ।
 त्वमस्माभिरश्लेषात्मंस्तचयैषोपपादितम् ॥ २१ ॥
 धर्मभ स्वापित' सत्तु सत्यन्वेषु वै स्वया ।
 कीर्तिभ दिक्षु विक्षिता सधलो कमलापहा ॥२२॥
 अवतीर्य यदोर्वक्षे विभ्रद्रूपमनुचमम् ।
 कर्माण्युर्दामहृचानि हितार्थं जगतोऽकृयाः ॥२३॥

१ वीर मति । २ निज माया । ३ निज प्रभावम
 विज्ञस्य पुमास्त्वधीर्य । ४ निज स्वया । ५ निज सेजः ।
 ६ निज विज्रताया । ७ वीर श्लेषका । ८ वीर भव
 श्रुतिभि । ९ निज श्वतुप । १ निज कर्माण्युपार ।
 ११ निज हितानि ।

यानि ते चरितानीश मनुष्याः साधवः कलौ ।
 शृण्वन्तः कीर्तयन्तश्च तरिष्यन्त्यञ्जसा तमः २४
 यदुर्वंशेऽवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम ।
 शरच्छतं व्यतीयाय पञ्चविंशधिकं प्रभो ॥२५॥
 नाधुना तेऽखिलाधार देवकार्यैर्वशेषितम् ।
 कुलं च विप्रशापेन नष्टप्रायमभूदिदम् ॥ २६ ॥
 ततः स्वधाम परमं विशस्व यदि मन्यसे ।
 सलोकौलोकपालान्नः पाहि वैकुण्ठ किङ्करान् २७
 [श्रीशुक उवाच—
 संस्तुतो भगवानित्थं विबुधैः पद्मजादिभिः ।
 प्रतिनन्द्याह तात्राजन्मायामनुज ईश्वरः ॥ १ ॥]
 श्रीभगवानुवाच—
 अवधारितमेतन्मे यदात्थ विबुधेश्वर ।
 कृतं वः कार्यमखिलं भूमेर्भारोऽवतारितः ॥२८॥
 तदिदं यादवकुलं वीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् ।
 लोकं जिघृक्षुर्दुर्द्धं मे वेलयेव महार्णवः ॥ २९ ॥
 यद्यसंहृत्य दृप्तानां यदूनां विपुलं कुलम् ।
 गन्ताऽस्म्यनेन लोकोऽयमुद्वेलेन विनङ्ग्यति ॥३०॥
 इदानीं नाश आरब्धः कुलस्य द्विजशापतः ।
 यास्यामि भवनं ब्रह्मन्नेतदन्ते तवानघ ॥ ३१ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्युक्तो लोकनाथेन स्वयंभूः प्रणिपत्य तम् ।
 सह देवगणैर्देवः स्वधाम समपद्यत ॥ ३२ ॥
 अथ तस्यां महोत्पातान्द्वारवत्यां समुत्थितान् ।
 विलोक्य भगवानाह यदुद्वृद्धान्समागतान् ॥३३॥
 श्रीभगवानुवाच—
 एते वै सुमहोत्पाता व्युत्तिष्ठन्तीह सर्वतः ।
 शापश्च नः कुलस्याऽऽसीद्ब्राह्मणेभ्यो दुरत्ययः ३४
 न वस्तव्यमिहासाभिर्जिजीविषुभिरार्यकाः ।
 प्रभासं सुमहत्पुण्यं यास्यामोऽद्यैव माचिरम् ३५
 यत्र स्नात्वा दक्षशापाद्गृहीतो यक्षमण्डुराट् ।

विमुक्तः किल्बिपात्सद्यो भेजे भूयः कलोदयम् ३६
 वयं च तस्मिन्नाप्युत्य तर्पयित्वा पितृनुसरान् ।
 भोजयित्वोशिजो विप्रान्नानागुणवतान्धसा ३७
 तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयौष्वा महान्ति वै ।
 वृजिनानि तरिष्यामो दानैर्नौभिरिवार्णवम् ३८
 श्रीशुक उवाच—
 एवं भगवताऽऽदिष्टा यादवाः कुलनन्दन ।
 गन्तुं कृतधियस्तीर्थं स्यन्दनान्समयूयुजन् ॥३९॥
 तन्निरीक्ष्योद्धवो राजञ्श्रुत्वा भगवतोदितम् ।
 दृष्ट्वाऽरिष्टानि घोराणि नित्यं कृष्णमनुव्रतः ॥४०॥
 विविक्त उपसंगम्य जगतामीश्वरेश्वरम् ।
 प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभापत ॥४१॥
 उद्धव उवाच—
 देवदेवेश योगेश पुण्यश्रवणकीर्तन ।
 संहृत्यैतत्कुलं नूनं लोकं सन्त्यक्ष्यते भवान् ।
 विप्रशापं समर्थोऽपि प्रत्यहन्न यदीश्वरः ॥४२॥
 नाहं तवाङ्घ्रिकमलं क्षणार्धमपि केशव ।
 त्यक्तुं समुत्सहे नाथ स्वधाम नय मामपि ॥४३॥
 तव विक्रीडितं कृष्ण नृणां परममङ्गलम् ।
 कर्णपीयूषमास्वाद्य त्यजत्यन्यस्पृहां जनः ॥४४॥
 शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाऽऽशनादिषु ।
 कथं त्वां प्रियमात्मानं वयं भक्तास्त्यजेमहि ४५
 त्वयोपश्रुक्तस्रग्गन्धवासोलङ्कारचर्चिताः ।
 उच्छिष्टभोजिनो दासास्तव मायां जयेमहि ॥४६॥
 वातरशना ये ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः ।
 ब्रह्माख्यं धाम ते यान्ति शान्ताः संन्यासिनोमलाः
 वयं त्विह महायोगिन् भ्रमन्तः कर्मवर्त्मसु ।
 तद्वार्तया तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तमः ॥ ४८ ॥
 सरन्तः कीर्तयन्तस्ते कृतानि गदितानि च ।
 गत्युत्सितेक्षणैश्चेलि यदृलोकविडम्बनम् ॥४९॥

१ वीर० यदोर्वंशे । २ विज० कार्यैर्वशेषित । ३ उभ०
 एक श्लोकोऽधिक । ४ विज० जिघृक्षुर्दुर्द्धं मे वेलामिव ।

१ विज० श्रद्धयार्थं । २ उभ० कुरुनन्दन । ३ विज०
 सुगल । ४ उभ० मासाद्य । ५ उभ० भोजिनो । ६ विज०
 वाताशना महर्षय । ७ वीर० क्षणन्नेन ।

श्रीशुक उवाच—

एवं विद्यापितो राजन् भगवान्देवकीसुत ।

एकान्तिन प्रियं मृत्युमुद्धव सममापत ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

भगवता ब्रह्मपति ज्ञानोपदेशार्थं ब्रह्मभूतेतिहासकथनारंभः ॥ १ ॥ ब्रह्मभूतेन पशुमति स्वस्य चतुर्विंशतिगुणानां मध्ये ब्रह्मस्यः प्रकृतितुल्यकथनम् ॥ २ ॥

श्रीमद्भागवानुवाच—

यदात्थ मां महाभाग तद्विष्णीर्षितमेव म ।
 ब्रह्मा भवो लोकपाला स्वर्वास मेऽमिकाङ्क्षिणः १
 मया निष्पादितं ब्रह्म देवकार्यभशेषत ।
 यदर्थमवशीर्णोऽहंशेन ब्रह्मणाऽर्चितः ॥ २ ॥
 कुल वै ज्ञाननिर्देशं न ह्यत्यन्त्योन्यविग्रहात् ।
 समुद्रः सप्तमेऽहोपेता पुरी च ज्ञावभिव्यति ॥ ३ ॥
 यद्वैषाय मया त्यक्तो लोकोऽप्य नष्टमङ्गल ।
 मविष्यत्यचिरास्तापो कठिनाऽपि निराकृत ४
 न वस्तुर्ष्यं सर्वेषु मया त्यक्ते महीवले ।
 जनोऽयमरुचिर्भद्र मविष्यति कलौ युगे ॥ ५ ॥
 त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेह स्वजनैश्च पुत्रु ।
 मय्यावेक्ष्य मनः सम्यक् समदग्विचरस्व माम् ६
 यदिदं मनसा वाचा चक्षुर्भ्यां श्रवणादिभिः ।
 नन्दं च शृणुमार्थं च विदित्वा र्थात्मनोमयम् ॥ ७ ॥
 पुनोऽयुक्तस्य नानाऽर्थो भ्रमः सगुणदोषमाह ।
 कर्मोऽयमधिकमेति गुणदोषधियो भिदा ॥ ८ ॥
 तस्मात्पुक्तेन्द्रियग्रामो युक्तचित्त इदं जगत् ।
 आत्मनीध्वस्य पितृमात्मानं मय्यधीश्वर ॥ ९ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंयुक्त आत्मभूत शरीरिणाम् ।
 आन्मानुभवत्तदात्मा नान्तराग्यविद्विन्मम ॥ १० ॥

दोषबुध्योममातीतो निषेधात्त निवर्तते ।
 गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति मयाऽर्मक ११
 सर्वभूतसुहृन्मान्तो ज्ञानविज्ञाननिर्धय ।
 पश्यन्मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुन ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच—

इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप ।
 उद्धवः प्रथिपत्याऽऽह तत्त्वजिज्ञासुरप्युतम् १३
 उद्धव उवाच—
 योगेश्च योगविख्यास योगात्मन्योगसंभव ।
 निःश्रेयसाय मे प्रोक्तस्त्याग संन्यासलक्षण १४
 त्यागोऽप्य दुष्करो भूमन्कामानां विषयात्मभिः ।
 सुवरां तपि सर्वात्मभ्रमकैरिति मे मति ॥ १५ ॥
 सोऽहं ममाहमिति मूढमतिर्विगाढ
 स्तन्मायया विरचितात्मनि सानुषधे ।
 तच्छ्रद्धता निगदितं भवता यथाऽहं
 संसाधयामि भगवन्ननुशाधि मृत्युम् ॥ १६ ॥
 सत्यस्य ते स्वददा आत्मन आत्मनोऽप्य
 वक्तारमीश्व विपुषप्यपि नानुषधे ।
 सर्वं विमोहितचित्तयन्तव माययमे
 प्रदादयन्तनुमृतो बहिरर्थभावा ॥ १७ ॥
 [या सेत्पदादन्तरसिर्जनं हि सङ्गता य
 तपुक्तिभिर्विमृगतामपि नापयानि ।
 मन्सङ्गभ्रमो गृहलुपामपि क्षपतीनां

१ रित्र सर्वं मानभिः । २ रित्र सप्तमं देवं । ३ वीर
 भद्र । ४ वीर गात्रं । ५ रित्र स्वर्गव्यप्यर्थं । ६ रित्र
 भावां भ्रमामयी । ७ रित्र नाकार्यं । ८ रित्र इह ।
 ९ वीर गुणवशी । १ रित्र विवचना । ११ वीर
 विद्वन्मम ।

१ रित्र मियत । २ वीर तव मायया मे । ३ वीर
 एकः श्रीशोऽधिकः ।

नह्यात्मनां खलु नृणां हतरंहसां स्यात् ॥ १ ॥]
 तस्माद्भवन्तमनवद्यमनन्तपारं
 सर्वज्ञमीश्वरमकुण्ठविकुण्ठधिष्ण्यम् ।
 निर्विण्णधीरहमु ह वृजिनाभितप्तो
 नारायणं नरसखं शरणं प्रपद्ये ॥ १८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 प्रायेण मनुजा लोके लोकतत्त्वविचक्षणाः ।
 समुद्धरन्ति ह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥ १९ ॥
 आत्मनो गुरुरात्मैव पुरुषस्य विशेषतः ।
 यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसावनुविन्दते ॥ २० ॥
 पुरुषत्वे च मां धीराः साङ्ख्ययोगविशारदाः ।
 आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपवृंहितम् ॥ २१ ॥
 एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथाऽपदः ।
 बह्वचः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां मे पौरुपी प्रिया ॥
 अत्र मां मार्गयन्त्यद्वा युक्ता हेतुभिरीश्वरम् ।
 गृह्यमाणैर्गुणैर्लिङ्गैर्ग्राह्यमनुमानतः ॥ २३ ॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 अवधूतस्य संवादं यदोरमिततेजसः ॥ २४ ॥
 अवधूतं द्विजं कंचिच्चरन्तमकुतोभयम् ।
 कविं निरीक्ष्य तैरुणं यदुः पप्रच्छ धर्मवित् ॥ २५ ॥
 यदुरुवाच—
 कुतो बुद्धिरियं ब्रह्मन्कर्तुः सुविशारदा ।
 यामासाद्य भवोल्लोकं विद्वांश्चरति बालवत् ॥ २६ ॥
 प्रायो धर्मार्थकामेषु विवित्सायां च मानवाः ।
 हेतुनैव समीहन्ते आयुषो यशसः श्रियः ॥ २७ ॥
 त्वं तु कल्पः कविर्दक्षः सुभगोऽमृतभाषणः ।
 न कर्ता नेहसे किंचिज्जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥ २८ ॥
 जनेषु दह्यमानेषु कामलोभदवाग्निना ।
 न तप्यसेऽग्निना मुक्तो गङ्गांभस्य इव द्विपः ॥ २९ ॥
 त्वं हि नः पृच्छतां ब्रह्मन्नात्मन्यानन्दकारणम् ।
 ब्रूहि स्पर्शविहीनस्य भवतः केवलात्मनः ॥ ३० ॥

श्रीभगवानुवाच—
 यदुनैवं महाभागो ब्रह्मण्येन सुमेधसा ।
 पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रयावनतं द्विजः ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मण उवाच—
 सन्ति मे गुरवो राजन् वह्यो बुद्ध्युपाश्रिताः ।
 यतो बुद्धिमुपादाय मुक्तोऽटामीह ताञ्छृणु ॥ ३२ ॥
 पृथिवी वायुराकाशमापोऽग्निश्चन्द्रमा रविः ।
 कपोतोऽजगरः सिन्धुः पतङ्गो मधुकृद्भजः ॥ ३३ ॥
 मधुहा हरिणो मीनः पिङ्गला कुररोऽर्भकः ।
 कुमारी शरकृत्सर्प ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् ॥ ३४ ॥
 एते मे गुरवो राजंश्चतुर्विंशतिराश्रिताः ।
 शिक्षावृत्तिभिरेतेपामन्वशिक्षमिहंऽऽत्मनः ॥ ३५ ॥
 यतो यदनुशिक्षामि यथा वा नाहुपात्मज ।
 तत्तथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥ ३६ ॥
 भूतैराक्रम्यमाणोऽपि धीरो दैववशानुगैः ।
 तद्विद्वान्न चलेन्मार्गादन्वशिक्षं क्षितेर्व्रतम् ॥ ३७ ॥
 शश्वत्परार्थसर्वेहः परार्थैकान्तसंभवः ।
 साधुः शिक्षेत भूभृत्तो नगशिष्यः परात्मताम् ३८
 प्राणवृत्त्यैव संतुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियैः ।
 ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥ ३९ ॥
 विषयेष्वाविशन्योगी नानाधर्मेषु सर्वतः ।
 गुणदोषैर्व्यपेतात्मा न विपज्जेत वायुवत् ॥ ४० ॥
 पार्थिवेष्विह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः ।
 गुणैर्न युज्यते योगी गन्धैर्वायुरिवाऽऽत्मदृक् ४१
 अन्तर्हितश्च स्थिरजङ्गमेषु
 ब्रह्मात्मभावेन समन्वयेन ।
 व्याप्त्याऽव्यवच्छेदमसङ्गमात्मनो
 मुनिर्न भस्त्वं विततस्य भावयेत् ॥ ४२ ॥
 तेजोऽर्चन्मयैर्भावैर्मेधाद्यैर्वायुनेरितैः ।
 न स्पृश्यते न भस्तद्वत्कालसृष्टैर्गुणैः पुमान् ॥ ४३ ॥

१ विज० मखण्ड । २ वीर० निर्विण्णधीरहमहो । विज०
 निर्वेदधीरहरहर्षजि । ३ वीर० युक्तहेतुमि । ४ विज०
 रात्मलिङ्गं स्ववाह्य । ५ विज० निपुण । ६ विज० प्रक-
 र्तुस्ते । ७ वीर० सुभगो मित । ८ विज० न कर्तुमीहसे ।

१ वीर० ऽटामीति तच्छृणु । २ विज० महं तत ।
 ३ विज० तद्विदा न । ४ विज० सतुष्यन्मुनि । ५ वीर०
 नावशीर्येत वा मन । ६ विज० मानव । ७ विज० गुण-
 दोषान्वयेनात्मा । ८ विज० नैवोवद्विततस्य । ९ विज०
 तेजोऽर्चन् । १० उभ० मेधाद्यै ।

स्वच्छः प्रकृतितः खिग्धो माधुर्यस्तीर्थधूर्तुणाम् ।
 मुनिः पुनात्यपां मित्रमीक्षोपसर्शक्रीतने ॥४४॥
 वेजस्वी तपसा दीप्तो दुर्धर्षोदैरमाजनः ।
 सर्वमद्योऽपि युक्तात्मा नादत्ते मर्लमधिषत् ॥ ४५ ॥
 कश्चिच्छब्दं कश्चित्स्पष्ट उपास्यः श्रेय इच्छताम् ।
 सुद्रे सर्वथ दातृणां दहन्प्रागुचराशुभम् ॥४६॥
 स्वमायया सृष्टमिदं सदसल्लक्षणं विद्युः ।
 प्रविष्ट ईषते तच्छेत्स्वरूपोऽभिरियैषसि ॥ ४७ ॥
 विसर्गाद्याः स्मञ्जानान्ता मावा देहस्य नाऽऽत्मनः
 कलानामिव चन्द्रस्य कालेनाभ्यक्तवर्त्मना ॥४८॥
 कॉलिन श्लोषवेगेन भूतानो प्रमवाप्यौ ।
 नित्यावपि न दृश्येते आत्मनोऽप्रेर्याऽर्षिपाम् ४९ ॥
 गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकालं विद्युञ्जति ।
 न तेषु युष्यते योगी गोमिर्गा इव गोपति ॥५०॥
 धुष्यते स्येन मेदेन भ्यक्तिस्य इव तद्गतः ।
 लक्ष्यते स्थूलमतिमिरीरता भावम्बितोऽर्कवत् ५१ ॥
 नातिश्रेहः प्रसङ्गो वा कर्तव्यं कापि केनचित् ।
 कुर्वन्विदेत सन्तार्पं कपोत इव दीनधी ॥५२॥
 कपोत कम्पनारण्ये कृतनीडो यनस्पती ।
 कपोत्या भार्यया सार्धमुवास कतिचित्समा ॥५३॥
 कपोती श्रेहगुणितद्दयी गृहघमिणी ।
 दृष्टि दृष्टपाद्मज्ञेन पुष्टिं युष्ठा वचन्धतु ॥५४॥
 धैर्यासनान्नस्नानवातीत्रीडाश्रनादिकम् ।
 मिथुनीभूय विस्रन्धी चेरतुर्पनराशिषु ॥ ५५ ॥
 य यं पौच्छति सा रात्रंतेर्पन्त्यनुकंपिता ।
 तं तं समनेयत्कामं कृष्णेणाप्यजितेन्द्रिय ॥५६॥
 कपोती प्रथमं गर्भं गृह्णीती काल आगते ।
 अण्डानि सुपुत्र नीडं स्वपत्यु सन्निधौ मती ॥५७॥

तेषु काले व्यजायन्त रचितावयवा इरे ।
 शक्तिमिर्दुर्षिमाभ्यामि' कोमलाङ्गतनूरुहाः ॥५८॥
 प्रजाः पुपुषतु' श्रीतौ दम्पती पुत्रवत्सलौ ।
 मृष्वन्तौ कृजितं तासां निर्भूतौ कलमापितैः ५९ ॥
 तामां पतत्रे सुस्पर्शैः कृजितैर्मुग्धचेष्टितै ।
 प्रत्युद्गमैरदीनानां पितरौ मुदमापतु' ॥ ६० ॥
 श्रेहानुबद्धहृदयावन्धोन्धं विष्णुमायया ।
 विमोहितौ दीनधियो विश्वपुपुषतु' प्रजाः ॥६१॥
 एकदा अगमत्स्तासामभार्यं तौ कृदुर्विनौ ।
 परित' कानने तस्मिन्निनी चेरतुभिरम् ॥६२॥
 हृष्टा तौल्लुम्बकः कश्चिदृच्छातो वनेधर' ।
 जशूहे जालमातत्य चरत' खालयान्तिके ॥६३॥
 कपोतम् कपोती च प्रजापोपे सदोत्सुकौ ।
 गंतौ पोपणमादाय स्वनीरुमुपजम्मतु' ॥ ६४ ॥
 कपोती स्वात्मजान्दीक्ष्य पालकाञ्जालसंभ्रवान् ।
 तानभ्यधावत्क्रोशन्ती क्रोशतो मृदुमु'खिता ६५ ॥
 साऽसकृत्श्रेहगुणिता दीनधित्वाञ्जमायया ।
 स्वयं चावध्यत शिषा बद्धान्पश्यन्त्यपस्सृति ६६ ॥
 कपोतभाऽऽत्मजान्बद्धानात्मनोऽप्यधिकेन्मियात्
 भार्या चाऽऽत्मसमां दीनो यिललापातिदुःखितः
 अहो मे पश्यतापायमन्यपुण्यस्य दुर्मते ।
 अतस्तस्माकृतार्थस्य गृहसैवगिको इव ॥ ६८ ॥
 अर्जुलपाञ्जुह्ला च यस्य मे पतिदेवता ।
 शून्ये गृहे मां संत्यज्य पुत्रै' स्वर्थाति साधुभिः ॥
 सोऽहं धून्ये गृहे दीनो मृतदागे मृतप्रज' ।
 जिजीषिषे किमर्थं वा विपुरो दु'खजीवित' ७० ॥
 तांस्तथैधाऽऽवृताम्निगमिर्मुत्युप्रस्तान्निचष्ट' ।
 स्वयं च कृपणः शिभु पश्यन्पुपुषोऽप्यतत् ॥७१॥
 तं लभ्या लुम्बकः चूरः कपोतं गृहमेधिनम् ।
 कपोतकान्कपोती च सिद्धार्थः प्रययां गृहम् ७२ ॥

१ वित्र नीर्वरवृत्ता । २ वित्र लपाभि'मत्रयीधकल्पता ।
 ३ वित्र इरमाजनः । ४ वित्र पाप । ५ नीर लवर-
 पाणि । ६ वित्र मातृपयः । ७ वित्र काउमटोप ।
 ८ वित्र मुक्तिपौत्रेव । ९ नीर बीषवत । १ वित्र
 ताया चांशुविचवाधेवत् । ११ नीर भयमुताप्य भोर्दी
 कृपीनताया वर्तते । १२ वित्र मादिपु । १३ वित्र
 कथशङ्कली । १४ नीर जन्तवैरनुकेतिता । वित्र
 एतर्पन्तुर्पतिता । १५ इम गवायवर्धनम् ।

१ वित्र हुंगयेतिता । २ नीर प्रजापोपम् । ३ इम
 प्यविचरिष्यात् । ४ इम दीनः । ५ वित्र एतांशुर्विधा
 दताः । ६ वित्र अमुता । ७ इम एतदरे । ८ नीर
 तम् शोमान्धपोती ।

एवं कुटुम्बशान्तात्मा द्वन्द्वारामः पतत्रिवत् ।

पुष्पण्कुटुम्बं कृपणः सानुबन्धोऽवसीदति ॥ ७३ ॥

यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपावृतम् ।

गृहेषु खगवत्सक्तस्तमारूढच्युतं विदुः ॥ ७४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अवधूतस्य अजगरादिभ्यो नवभ्यो गुरुभ्यः शिक्षितबुद्धिकथनं ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच—

सुखमैन्द्रियकं राजन्स्वर्गे नरक एव च ।
 देहिनां यद्यथा दुःखं तस्मान्नेच्छेत तद्बुधः ॥१॥
 ग्रासं सुमृष्टं विरसं महान्तं स्तोकमेव वा ।
 यदृच्छथैवाऽऽपतितं ग्रसेदाजगरोऽक्रियः ॥ २ ॥
 शयीताहानि भूरीणि निराहारोऽनुपक्रमः ।
 यदि नोपनमेद्रासो महाहिरिव दिष्टभुक् ॥ ३ ॥
 ओजःसहोवल्युतं चिभ्रदेहमकर्मकम् ।
 शयानो वीतनिद्रश्च नेहेतेन्द्रियवानपि ॥ ४ ॥
 मुनिः प्रसन्नगंभीरो दुर्विगाहो दुरत्ययः ।
 अनन्तपारो ह्यक्षोभ्यः स्तिमितोद इवार्णवः ॥५॥
 समृद्धकामो हीनो वा नारायणपरो मुनिः ।
 नोत्सर्पेत न शुष्येत सरिद्धिरिव सागरः ॥ ६ ॥
 दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावैरजितेन्द्रियः ।
 प्रलोभितः पतत्यन्धे तमस्यशौ पतङ्गवत् ॥ ७ ॥
 योषिद्धिरण्याभरणांबरादि-
 द्रव्येषु मायारचितेषु गूढः ।
 प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या
 पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥
 स्तोकंस्तोकं ग्रसेद्रासं देहो वर्तेत यावता ।
 गृहानहिसन्नातिष्ठेद्वृत्ति माधुकरिं मुनिः ॥ ९ ॥
 अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः ।
 सर्वतः सारमादद्यात्पुष्पेभ्य इव पद्मपदः ॥१०॥
 सायंतनं श्वस्तनं वा न संगृह्णीत भिक्षितम् ।

पाणिपात्रोदरामत्रो मक्षिकेव न सङ्गृही ॥ ११ ॥
 सायंतनं श्वस्तनं वा न संगृह्णीत भिक्षुकः ।
 मक्षिका इव संगृह्णन्सह तेन विनश्यति ॥ १२ ॥
 पदापि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवीमपि ।
 स्पृशन्करीव वध्येत करिण्या अङ्गसङ्गतः ॥१३॥
 नाधिगच्छेत्स्त्रियं प्राज्ञः कर्हिचिन्मृत्युमात्मनः ॥
 बलाधिकैः स हन्येत गजैरन्यैर्गजो यथा ॥१४॥
 न देयं नोपभोग्यं च लुब्धैर्यद्दुःखसंचितम् ।
 भुङ्क्ते तदपि तच्चान्यो मधुहेवार्थविन्मधु ॥ १५ ॥
 सुदुःखोपार्जितैर्विचैराशासानां गृहाशिषः ।
 मधुहेवाग्रतो भुङ्क्ते यतिर्वै गृहमेधिनाम् ॥ १६ ॥
 ग्राम्यगीतं न शृणुयाद्यतिर्वनचरः क्वचित् ।
 शिक्षेत हरिणाद्बद्धान्मृगयोर्गीतमोहितात् ॥१७॥
 नृत्यवादित्रगीतानि जुषन् ग्राम्याणि योषिताम् ।
 आसां क्रीडनकौ वश्य ऋष्यशृङ्गो मृगीसुतः १८
 जिह्वयाऽतिप्रमाथिन्या जनो रसविमोहितः ।
 मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मीनस्तु बडिशैर्यथा ॥ १९ ॥
 इन्द्रियाणि जयन्त्याशु निराहारा मनीषिणः ।
 वर्जयित्वा तु रसनं तन्निरन्नस्य वर्धते ॥ २० ॥
 तावज्जितेन्द्रियो न स्याद्विजितान्येन्द्रियः पुमान् ।
 न जयेद्रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे ॥ २१ ॥
 पिङ्गला नाम वेद्याऽऽसीद्विदेहनगरे पुरा ।
 तस्या मे शिक्षितं किञ्चिन्निवोध नृपनन्दन ॥२२

१ विज० योषित्सु तल्पाभरणा । २ वीर० गृह्णन्हिस ।
 विज० गृहाद्भजेत्समातिष्ठन् ।
 भाग. ३

१ विज० इदमर्थं नास्ति । २ विज० स्वमपि । ३ विज०
 शिक्षेऽह । ४ विज० क्रीडनकान्धः स्याद्वश्य शृङ्गोमुनिर्यथा ।
 ५ विज० स्वतद्बुद्धि । ६ विज० रसनमसौ रस्ये हि वर्धते ।

सा खैरिण्येकदा कान्तं सङ्केत उपनेष्यती ।
 अयूष्काले महिर्द्वारि विभ्रती रूपमुचमम् ॥२३॥
 मार्ग आगच्छतो धीरुष पुरुषान्पुरुषपर्वम् ।
 तान् शुक्लदान्विचषतः कान्तान्मेनेर्ज्यकामुकार २४
 आगतेष्वपयातेषु सा सङ्केतोपजीविनी ।
 अप्यन्यो विचवान्कोऽपि मामुपैष्यति भूरिदः २५
 एव दुराश्रया ध्वस्तनिद्रा द्वार्षथलंघती ।
 निर्गच्छन्ती प्रविशती निन्दीयं समपद्यत ॥२६॥
 तस्या विद्याश्रया शुष्यद्रफ्राया दीनचेतसः ।
 निर्वेद परमो जज्ञे चिन्ताहेतु सुखावहः ॥२७॥
 तस्या निर्विष्यविद्याया गीतं शृणु मया मम ।
 निर्वेद आज्ञायाशानां पुरुषस्य यथा हसिः ॥२८॥
 नभज्ञाजातनिर्वेदो देहधन्वं जिहासति ।
 यथो विज्ञानरहितो मनुजो ममतां नृप ॥ २९ ॥
 पिङ्गलोषाच—
 अहो मे मोहवितर्ति पश्यताविजितात्मनः ।
 या कान्तादसतः कामं कामये येन बालिशा ॥३०॥
 सन्तं समीपे रमणं रतिप्रदं
 विचप्रदं नित्यमिमं विहाय ।
 अकामदं दुःखमयाधिशोक-
 मोहप्रदं तुच्छमहं भजेऽशा ॥ ३१ ॥
 अहो मयाऽऽत्मा परित्यापितो हया
 साङ्केत्यङ्गपाऽतिविगर्भवार्षया ।
 स्त्रीणाभरापार्थतृणोऽनुशोष्या
 त्क्रीतेन विचं रतिमात्मनेच्छती ॥ ३२ ॥
 यदस्मिभिर्निर्मितवर्षशर्वशय

स्थूणं तत्रा रोमनसैः पिनद्धम् ।
 धरभ्रवद्द्वारमगारमेत-
 द्विष्मृत्रपूर्णं मनुपैति काञ्चया ॥ ३३ ॥
 विदेहानां पुरे ब्रह्मिभ्रहमेकैव मूढवी ।
 याञ्चमिच्छन्त्यसत्यसादात्मदात्काममभ्युतात् ॥
 सुहृत्प्रयुतमो नाथ आत्मा चार्यं शरीरिणाम् ।
 र्चं विक्रीयाऽऽत्मनैवाह र्मिञ्जेन यथा रमा ॥३५॥
 क्रियस्त्रियं ते भ्यमर्जन्कामा ये कामदा नराः ।
 आद्यन्तवन्तो भार्याया देवा वा कालविह्वता २६
 नूनं मे भगवान्प्रीतो विष्णुः केनापि कर्मणा ।
 निर्वेदोऽयं दुराश्रया यन्मे जातः सुखावह ३७
 मेवं स्थुर्मन्दमागयायाः क्लेशा निर्वेदहेतव ।
 येनानुषर्षं निर्हृत्य पुरुषः श्रममुच्यति ॥ ३८ ॥
 तेनोपकृतमादाय शिरसा प्राम्यसंगताः ।
 त्यक्त्वा दुराशाः धरर्षं ब्रजामि तमधीश्वरम् ३९
 संतुष्टा भर्षेत्सेतपथालामेन जीवती ।
 विहराम्यसुनैवाहमात्मना रमणेन वै ॥ ४० ॥
 संसाररूपे पतित विपर्षुर्षुपिषेक्षणम् ।
 प्रत्तं कालाहिनाऽऽत्मानं कोऽन्यत्सातुमधीश्वरः ४१
 आत्मैव सात्मनो गोप्ता निर्विधेय यदाऽखिलात् ।
 अममच इदं पश्येद्भर्तं कालाहिना जगत् ॥४२॥
 ब्राह्मण उवाच—
 एवं भ्यवसितवतिर्दुराशा कान्तवर्षजाम् ।
 छिन्नोपश्रममास्याय श्रम्यामुपविवेश सा ॥४३॥
 आशा हि परमं दुःखं नैराशं परमं सुखम् ।
 यथा संछिद्य कान्ताशां सुखं सुभाप पिङ्गला ४४

इति भीमन्नागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१ शीर पाच मे वेर्ष । २ धम संभिनी । ३ शिख
 विमार्देभिः । ४ शिख तया । शीर तरा । ५ धम
 वरुषर्ष माधि । ६ शिख रैगाभरापार्थतृणाऽनुशोष्या
 म्प्राणा नि मित ।

१ शिख शिखरान्ततः तस्या । २ शिख रकाम् ।
 ३ शीर रते तेन । शिख रैमऽनेव । ४ शिख काम्ता मे ।
 ५ शीर भर्षावैषं यथा । ६ शिख कोमोकापाऽऽ ।
 ७ शिख बुराणाः कात्मनः ।

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अवधूतस्य कुररादिसप्तगुरुभ्यः प्रासबुद्धिकथनं ॥ १ ॥ अवधूतेतिहाससमाप्तिः ॥ २ ॥

ब्राह्मण उवाच—

परिग्रहो हि दुःखाय यद्यत्प्रियतमं नृणाम् ।
 अनन्तं सुखमाप्नोति तद्विद्वान्यस्त्वकिंचनः ॥१॥
 सामिपं कुररं जम्बुर्बलिनो ये निरामिषाः ।
 तदामिपं परित्यज्य स सुखं समविन्दत ॥ २ ॥
 न मे मानावमानौ स्तो न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् ।
 आत्मक्रीड आत्मरतिर्विचरामीह बालवत् ॥ ३ ॥
 द्वावेव चिन्तया मुक्तौ परमानन्द आप्तौ ।
 यो विमुग्धो जडो बालो यो गुणेभ्यः परं गतः ॥
 कचित्कुमारी त्वात्मानं वृणानान्गृहमागतान् ।
 स्वयं तानर्हयामास कापि यातेषु बन्धुषु ॥ ५ ॥
 तेषामभ्यवहारार्थं शालीत्रैहसि पार्थिव ।
 अवघ्नन्त्याः प्रकोष्ठस्थाश्चक्रुः शङ्काः स्वनं महत् ६
 सा तज्जुगुप्सितं मत्ता महती व्रीडिता ततः ।
 बम्भज्जैकैकशः शङ्खान्द्वौद्रौ पाण्योरशेषयत् ॥७॥
 उभयोरप्यभूद्वोषो ह्यवघ्नन्त्याः स शङ्खयोः ।
 तत्राप्येकं निरभिददेकसान्नाभवच्छ्रुनिः ॥ ८ ॥
 अन्वशिक्षमिमं तस्या उपदेशमरिन्दम ।
 लोकाननुचरन्नेतोल्लोकतत्त्ववित्सया ॥ ९ ॥
 वासे बहूनां कलहो भवेद्वार्ता द्वयोरपि ।
 एक एव चरेत्स्मात्कुमार्या इव कङ्कणः ॥ १० ॥
 मन एकत्र संयुज्याञ्जितश्वासो जितासनः ।
 वैराग्याभ्यासयोगेन धियमाणमतन्द्रितः ॥११॥
 यस्मिन्मनो लब्धपदं यदेत-
 च्छनैः शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् ।
 सत्त्वेन वृद्धेन रजस्तमश्च
 विधूय निर्वाणमुपैत्यनिन्धनम् ॥ १२ ॥
 तदैवैमात्मन्यवरुद्धचित्तो
 न वेद किंचिद्बहिरन्तरं वा ।

यथेपुकारो नृपतिं व्रजन्त-
 मिषौ गतात्मा न ददर्श पार्श्वे ॥ १३ ॥
 एकचार्यनिकेतः स्यादप्रमत्तो गुहाशयः ।
 अलक्ष्यमाण आचारैर्मुनिरेकोऽल्पभाषणः ॥१४॥
 गृहारंभोऽतिदुःखाय विफलश्चाध्रुवात्मनः ।
 सर्पः परकृतं वेश्म प्रविश्य सुखमेधते ॥ १५ ॥
 एको नारायणो देवः पूर्वसृष्टं स्वमायया ।
 संहत्य कालकलया कल्पान्त इदमीश्वरः ॥१६॥
 एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रयः ।
 कालेनाऽऽत्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु ।
 सत्त्वादिष्व्वादिपुरुषः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ १७ ॥
 परावराणां परम आस्ते कैवल्यसंज्ञितः ।
 केवलानुभवानन्दसन्दोहो निरुपाधिकः ॥ १८ ॥
 कैवल्यात्मानुभावेन स्वमायां त्रिगुणात्मिकाम् ।
 संक्षोभयन्सृजत्यादौ तथा सूत्रमारिन्दम ॥ १९ ॥
 तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिं सृजन्तीं विश्वतोमुखम् ।
 यस्मिन्प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् ॥२०॥
 यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णा संतत्य वक्रतः ।
 तथा विहृत्य भूयस्तां प्रसत्येवं महेश्वरः ॥ २१ ॥
 यत्रयत्र मनो देही धारयेत्सकलं धिया ।
 स्नेहाद्वेषाद्भयाद्वापि याति तत्तत्सरूपताम् ॥२२॥
 कीटः पेशस्कृतं ध्यायन्कुब्ज्यां तेन प्रवेशितः ।
 याति तत्सार्त्तमां राजन्पूर्वरूपमसंत्यजन् ॥२३॥
 एवं गुरुभ्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मतिः ।
 स्वात्मोपशिक्षितां बुद्धिं शृणु मे वदतः प्रभो ॥२४॥
 देहो गुरुर्मम विरक्तिविवेकहेतु-
 विभ्रत्स सत्त्वनिधनं सततात्युदकम् ।
 तत्त्वान्यनेन विमृशामि यथा तथाऽपि

१ विज० परिग्रहोय । २ विज० आत्मरतो । ३ विज०
 नृपति । ४ विज० न भवेच्छ्रुनि । ५ विज० तदेव ।

१ विज० ऽल्पभाषण । २ विज० हि दुःखाय । ३ विज०
 कालेनात्मानु । ४ विज० पेशस्कर । ५ विज० कुब्ज्या । ६ विज०
 तत्समता । विज० तत्साम्यता । ७ विज० सततात्युदक ।

पारक्यमित्यवसितो विचराम्यसङ्ग ॥ २५ ॥
 जायात्मजार्थपद्ममृत्युगृहात्सवर्गा
 न्युष्णाति रंस्त्रियधिकीर्यया वितन्वन् ।
 स्वान्ते सकृच्छ्रमवकृत्तनः सदेह
 सद्ग्राज्य षीजमवसीदति वृद्धधर्मा ॥ २६ ॥
 जिहकतोऽभूमपकर्पति कर्हि तर्पा
 श्चिभोऽन्यतस्त्वगुदरं भ्रवणं कृतभित् ।
 घ्राणोऽन्यतभयलङ्घ्य कृच कर्मशक्ति
 र्घहृष सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ २७ ॥
 सद्ग्रा पुराणि विविधान्यजयाऽऽत्मशक्त्या
 बुद्धान्तरीस्रपपञ्चस्वगदक्षमत्स्यान् ।
 तैस्तैरमुष्टहृदय पुरुष विधाय
 प्रसाज्वलोकधिपर्णं मुदमाप देवः ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

श्रीकृष्णेनोद्भवमति श्रीकृष्ण संसारमाहिकारव्यकरणं ॥ १ ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच—
 मयोदितेष्ववहितः स्वधर्मेषु मदाश्रयः ।
 वर्णाश्रमकुलाचारमकामात्मा समाश्रेत् ॥ १ ॥
 अन्यीक्षेत् विशुद्धात्मा देहिनां विपयारमनाम् ।
 गुणेषु तस्वध्यानेन सर्वारंभविपर्ययम् ॥ २ ॥
 सुप्रस्य विपयालोको ध्यायतो वा मनोरथः ।
 नानात्मकतादिकलस्तया भेदात्मधीर्गुणैः ॥ ३ ॥
 निषृचं कर्म सवत्त प्रवृत्त मत्परस्त्वजत् ।
 जिज्ञासायां संप्रवृत्तो नाद्रिभेत्कर्मचोदनाम् ॥ ४ ॥
 यमानभीर्ष्णं सेषेत् नियमान्मत्पर क्वचित् ।
 मदभिन्नं गुणं गान्तमुपासीत् मदात्मकम् ॥ ५ ॥
 अमान्यमन्मरो दधो निर्ममो हन्सीहृदः ।

१ विप्र यः प्रियविद्योर्दितमाश्रित्यन्व । धीर तद्वि-
 यविद्योर्दितमाश्रित्यन्व । २ विप्र श्रेष्ठं गृहपत्यवद-
 यताः सर्वेदं यदा शरीरम् । ३ विप्र मदाश्रयः ।
 ४ विप्र सवत्तवदन् । ५ धीर भद्राश्रयिर्गुणः । विप्र
 निर्ममोऽपि । ६ धीर- मदात्ममासरी । ७ विप्र

लब्ध्वा सुदर्लमभिदं बहुसंमषान्ते
 मानुष्यमर्षदमनित्यमपीह धीर ।
 तूर्णं यतेत न पतेदनुसृत्य भाव
 कि श्रेयसाय विपयः खलु सर्वतः स्यात् ॥ २९ ॥
 एष सञ्जातवैराग्यो विज्ञानालोक आत्मनि ।
 विचरामि महीमेतां युक्तसङ्गोऽनहंकृतिः ॥ ३० ॥
 न श्लोकसाहुरोर्ज्ञानं सुस्विरं स्यात्सुपुष्कलम् ।
 प्रसौतदद्वितीयं वै गीयते बहुवर्षिभिः ॥ ३१ ॥
 श्रीमद्भागवतानुवाच—
 इत्युक्त्वा स यदुं विप्रस्तमामर्ष्य गमीरधीः ।
 वन्दितोऽन्यर्थितो राज्ञा ययौ प्रीतो मयागर्त ३२
 अवधूतवचः शुक्ता पूर्वोपा नः स पूर्वजः ।
 सर्वसङ्घिपिनिर्मुक्त समधिष्ठो भभूव ह ॥ ३३ ॥

असतरोऽर्थजिज्ञासुरनसुपुरमोषवाक् ॥ ६ ॥
 जायापत्यगृहधेप्रखननद्रविणादिषु ।
 उदासीनः सम पर्यपन्तर्वेष्वर्थमिवाऽऽत्मनः ॥ ७ ॥
 यिलक्षणः स्थूलसूक्ष्मादेहादात्मेक्षितास्वहृक् ।
 यथाऽभिदीर्क्षो दासाहाहकोऽन्यः प्रकाशकः ८
 निरोधोऽन्येषुगुणेषुगुणान्तरः सत्कृतानुगुणात् ।
 अन्तः प्रविष्ट आश्रय एव दहगुणान्तरः ॥ ९ ॥
 योज्जो गुणैरिचितो दहोऽन्य पुरुषस्य हि ।
 संसारस्तभियन्धोऽन्यं पुंसो विद्याधिदात्मनः १०
 तस्माजिज्ञासयाऽऽत्मानमात्मसं केवलं परम् ।
 सगम्य निर्सदतदस्तुपुद्दि यथाक्रमम् ॥ ११ ॥
 आचार्योऽप्रजिराद्यः स्यादन्तेवास्तुत्तराजभिः ।
 तस्त्धानं प्रवचन विद्या मन्थि सुखावह १२
 पैदारदी साऽतिविशुद्धपुद्दि

१ विप्र मन्त्राह । २ उभ परितेसर्वे । ३ उभ
 अनुप्रविष्ट । ४ धीर भावत । ५ विप्र विद्याविद्ययागमः ।
 ६ विप्र निरोधः । विप्र राधा स्या । ७ विप्र बहिः ।

धुनोति मायां गुणसंप्रसूताम् ।
 गुणांश्च संदह्य यदात्ममेत-
 त्स्वयं च शाम्यत्यसमिद्यथाऽग्निः ॥ १३ ॥
 अथैषां कर्मकर्तृणां भोक्तृणां सुखदुःखयोः ।
 नानात्वमथ नित्यत्वं लोककालागमात्मनाम् ॥ १४ ॥
 मन्यसे सर्वभावानां संस्था ह्यौत्पत्तिकी यथा ।
 तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धीः ॥ १५ ॥
 एवमप्यङ्ग सर्वेषां देहिनां देहयोगतः ।
 कालावयवतः सन्ति भावा जन्मादयोऽसकृत् १६
 अत्रापि कर्मणां कर्तुरस्वातन्त्र्यं च लक्ष्यते ।
 भोक्तुश्च दुःखसुखयोः कोन्वर्थो विवशं भजेत् १७
 न देहिनां सुखं किञ्चिद्विद्यते विदुषामपि ।
 तथा च दुःखं मूढानां वृथाऽहङ्करणं परम् ॥ १८ ॥
 यदि प्राप्तिं विधातं च जानन्ति सुखदुःखयोः ।
 तेप्यद्वा न विदुर्योगं मृत्युर्न प्रभवेद्यथा ॥ १९ ॥
 कोन्वर्थः सुखयत्येनं कामो वा मृत्युरन्तिके ।
 आघातं नीयमानस्य बध्यस्येव नं तुष्टिदः ॥ २० ॥
 श्रुतं च दृष्टवद्दृष्टं स्पर्धाऽसूयाऽत्यर्थव्ययैः ।
 बहन्तरायै कामत्वात्कृषिवच्चापि निष्फलम् ॥ २१ ॥
 अन्तरायैरविहतो यदि धर्मः खनुष्ठितः ।
 तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तच्छृणु २२
 इष्टेह देवता यज्ञैः स्वर्लोकं याति याज्ञिकः ।
 भुञ्जीत देववत्तत्र भोगान्दिव्यान्निजार्जितान् २३
 स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयते ।
 गन्धर्वैर्विहरन्मध्ये देवीनां हृद्यवेषधृक् ॥ २४ ॥
 स्त्रीभिः कामगयानेन किङ्किणी जालमालिना ।

क्रीडन्नवेदाऽऽत्मपातं सुराक्रीडेषु निर्वृतः ॥ २५ ॥
 तावत्प्रमोदते स्वर्गे यावत्पुण्यं समाप्यते ।
 क्षीणपुण्यः पतत्यर्वागनिच्छन्कालचालितः ॥ २६ ॥
 यद्यधर्मरतः सङ्गादसतां वाऽजितेन्द्रियः ।
 कामात्मा कृपणो लुब्धः स्रैणो भूतविहिंसकः २७
 पशूनविधिनाऽऽलभ्य प्रेतभूतगणान्यजन् ।
 नरकानवशो जन्तुर्गत्वा यात्युल्बणं तमः ॥ २८ ॥
 कर्माणि दुःखोदकाणि कुर्वन्देहेन तैः पुनः ।
 देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः ॥ २९ ॥
 लोकानां लोकपालानां मद्भयं कल्पजीविनाम् ।
 ब्रह्मणोऽपि भयं मत्तो द्विपरार्धपरायुषः ॥ ३० ॥
 गुणाः सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनु सृजते गुणान् ।
 जीवस्तु गुणसंयुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥ ३१ ॥
 यावत्स्याद्गुणवैषम्यं तावन्नानात्वमात्मनः ।
 नानात्वमात्मनो यावत्पारतन्त्र्यं तदैव हि ॥ ३२ ॥
 यावदस्यासतन्त्रत्वं तावदीश्वरतो भयम् ।
 य एतत्समुपासीरंस्ते मुह्यन्ति शुचाऽर्पिताः ॥ ३३ ॥
 काल आत्मागमो लोकः स्वभावो धर्म एव च
 इति मां बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥ ३४ ॥
 उद्धव उवाच—
 गुणेषु वर्तमानोऽपि देहजेष्वनपावृतः ।
 गुणैर्न बध्यते देही बध्यते वा कथं विभो ॥ ३५ ॥
 कथं वर्तेत विहरेत्कैर्वा ज्ञायेत लक्षणैः ।
 किं भुञ्जीतोत विसृजेच्छयीताऽऽसीत याति वा ।
 एतदच्युत मे ब्रूहि प्रश्नं प्रश्नविदां वर ।
 नित्यमुक्तो नित्यवद् एक एवेति मे भ्रमः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

१ विज० प्रसूति । २ विज० यदात्म्य । ३ विज०
 तथा । ४ विज० प्यत्र । ५ विज० तत्रापि । ६ उभ० सुख-
 दुःखानां । ७ विज० हकारिणा । ८ वीर० प्राप्तिविधान ।
 ९ विज० मृत्युमन्तिके । १० विज० सेव पदेपदे ।
 ११ वीर० दृष्टमदृष्ट च । विज० दृष्टवद्दृष्टेत्स्पर्धा । १२ विज०
 लयाप्ययै । १३ वीर० बहन्तरायै कान्तत्वात्कृषि ।
 विज० बहन्तरायैर्विहितं कृषि ।

१ विज० दसतामजितेन्द्रिय । २ वीर० वै पुन ।
 विज० तै पुमान् । ३ विज० कालोनु । ४ वीर० न
 युज्यते । ५ वीर० प्रभो । ६ विज० मति ।

एकादशोऽध्याय ॥ ११ ॥

पञ्चमुक्तकल्पकपन ॥ १ ॥ साधूनां मन्त्रेण यज्ञार्थं ॥ १ ॥

श्रीमगवाजुवाच—

बद्धो मृक्त इति प्यारस्या गुणतो मे न वस्तुतः ।
 गुणस्य मायामूलत्वात्तमे मोक्षो न बन्धनम् ॥ ११ ॥
 शोकमोहौ सुखं दुःखं देहापचिभ मायया ।
 स्वप्नो यथाऽऽत्मन स्याति संसृतिर्न तु वास्तवी
 विद्याऽविद्ये मम तन् विष्णुद्वयं शरीरिणाम् ।
 मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥ १२ ॥
 एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामते ।
 बन्धोऽस्याविद्ययाऽनादिविद्यया च तथेतेर ॥ १३ ॥
 अथ बद्धस्य मृक्तस्य वैलक्षण्यं वदामि ते ।
 विरुद्धवर्मिणोस्ताव स्थितयोरेकवर्मिणि ॥ ५ ॥
 सुपर्णवितौ सद्यश्चौ सखायौ
 यदृच्छन्तौ कृतनीडौ च वृक्षे ।
 एकस्तयोः खादति पिप्पलाभ
 मन्वो निरन्नोऽपि बलेन भूयान् ॥ ६ ॥
 आत्मानमन्यं च स वेद विद्वा
 नपिप्पलादो न तु पिप्पलाद* ।
 योऽविद्येया युक् स तु नित्यबद्धो
 विद्यामयो य स तु नित्यमुक्त* ॥ ७ ॥
 देहस्योपि न देहस्यो विद्वान् स्वमाद्ययोस्थितः ।
 अदहस्योऽपि दहस्यः कुमति स्वप्नद्वयया ॥ ८ ॥
 इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेषु गुणैरपि गुणेषु च ।
 शृङ्गमाण्येवैर्दुर्बोधा विद्वान्स्वविक्रिय* ॥ ९ ॥
 देवाधीने शरीरेऽस्मिन् गुणमाभ्येन कर्मणा ।
 पर्वमानोऽयुधस्तत्र कर्ताऽस्मीति निबध्यते ॥ १० ॥
 एवं विरक्तः दायन ध्यासनाटनमञ्जने ।
 दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनभ्रवणादिषु ॥ ११ ॥
 न तथा बध्यते विद्वान्प्रथमार्थान् गुणान् ।

प्रकृतिस्वोऽप्यसंसक्तो मया खं सविद्याऽनिल* १२
 वैद्यारथेष्वया सङ्गक्षितया छिन्नसंशय* ।
 प्रतिपुद्ग इव स्वभाभानात्ताद्विनियते ॥ १३ ॥
 यस्य स्युर्वीतसंकल्प्याः प्राणैर्न्द्रियमनोधिायाम् ।
 वृत्तय* स विनिर्मुक्तो देहस्योऽपि हि तद्गुणैः १४
 यस्याऽऽत्मा हिंस्यते हिंस्रैरेन किञ्चिदृच्छया ।
 अर्च्यते वा क्वचिच्च न व्यतिक्रियते बुध* ॥ १५ ॥
 न स्तुवीत न निन्देत कुर्वत साध्वसाधु वा ।
 वदतो गुणदोषाभ्यां वर्जितः समदृश्युनिः ॥ १६ ॥
 न कुर्यान्न वदेत्किञ्चिन्न ध्यायेत्साध्वसाधु वा ।
 आत्मारामोऽनया वृथा विचरेत्तद्वधमुनि १७
 शब्दमङ्गणि निष्णातो न निष्णात्पारपरे यदि ।
 भ्रमस्तस्य भ्रमेफलो ह्यधेनुमिव रक्षत* ॥ १८ ॥
 गां दुग्धदोहामसतीं च मार्या
 देहं पराधीनमसत्प्रजां च ।
 विष तदीर्षीकृतमङ्गं धाच
 हीनां मैया रक्षति दुःखदुःखी ॥ १९ ॥
 यस्यां न मे पावनमङ्गकर्म
 स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ।
 लीलाज्वतारेऽपितोऽन्म धा स्या
 दृन्ध्यां गिरं तां विष्टयाभ घीरः ॥ २० ॥
 एव भिक्षासयाऽप्योद्य नानासभ्रममारमनि ।
 उपारमेत विरज मनो मय्यर्च्य सर्वगे ॥ २१ ॥
 यधनीधो धारयितुं मनो ब्रह्मणि निबलम् ।
 मयि सर्वाणि कर्माणि निरपेक्षः ममाधर ॥ २२ ॥
 भद्रास्तुर्म कथाः शृण्वन्सुमन्त्रा लोकपावनीः ।
 गायन्नुत्तरन्कर्म जन्म चौमिनय* मुहु* ॥ २३ ॥

१ वीर मोक्षोक्ति । २ उभ शत्रु । ३ विर तदत् ।
 ४ वीर यदृच्छया कृतनीडौ । ५ विर अविद्ययाऽपि त
 ६ १ वीर अघनाटन । ७ विर तमादवन् ।

१ विर मद्ग विक्रियत । २ विर प्रमथ्यो ।
 ३ विर हीनां च यो । ४ उभ प्राण । ५ वीर विष
 कर्म पावसा । विर दितकर्म वा सा । ६ वीर गुणता ।
 ७ वीर ध्यामिनयन्सुम्नान् । विर ध्यामिनयन्मुहुः ।

मदर्थे धर्मकामार्थानाचरन्मदपाश्रयः ।
 लभते निश्चलां भक्तिं मय्युद्धव सनातने ॥२४॥
 सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मां स उपासिता ।
 स वै मे दर्शितं सद्भिरञ्जसा विन्दते पदम् ॥२५॥
 उद्धव उवाच—
 साधुस्तवोत्तमश्लोक मर्तः कीदृग्विधः प्रभो ।
 भक्तिस्त्वय्युपयुज्येत कीदृशी सद्भिरादृता ॥२६॥
 एतन्मे पुरुषाध्यक्ष लोकाध्यक्ष जगत्प्रभो ।
 प्रणतायाऽनुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥२७॥
 त्वं ब्रह्म परमं व्योम पुरुषः प्रकृतेः परः ।
 अवतीर्णोऽसि भगवन्स्वेच्छोपात्तपृथग्वपुः ॥२८॥
 श्रीभगवानुवाच—
 कृपालुरकृतद्रोहस्तिक्षुः सर्वदेहिनाम् ।
 सत्यसारोऽनवघात्मा समः सर्वोपकारकः ॥२९॥
 कामैरहतधीर्दान्तो मृदुः शुचिरकिञ्चनः ।
 अनीहो मितशुक् शान्तः स्थिरो मच्छरणो मुनिः ॥
 अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमान् जितपद्भुणः ।
 अमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः ॥
 आज्ञायैवं गुणान्दोषान्मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान् ।
 धर्मान्सन्त्यज्य यः सर्वान्मां भजेत स सत्तमः ३२
 ज्ञात्वाऽज्ञात्वाऽथ ये वै मां यावान्यथासि यादृशः ।
 भजन्त्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः ॥३३॥
 मल्लिङ्गमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शानार्चनम् ।
 परिचर्या स्तुतिः प्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ॥३४॥
 मत्कथाश्रवणे श्रद्धा मदनुध्यानमुद्धव ।
 सर्वलाभोपहरणं दास्येनाऽऽत्मनिवेदनम् ॥३५॥
 मज्जन्मकर्मकथनं मम पर्वानुमोदनम् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

गीतताण्डववादित्रगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ॥३६॥
 यात्रावलिबिधानं च सर्ववार्पिकपर्वसु ।
 वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मदीयत्रतधारणम् ॥ ३७
 ममार्चास्थापने श्रद्धा स्वतः संहत्य चोद्यमः ।
 उद्यानोपवनाक्रीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥ ३८ ॥
 संमार्जनोपलेपाभ्यां सेकमण्डलवर्तनैः ।
 गृहेशुश्रूषणं मह्यं दासवद्यदमायया ॥ ३९ ॥
 अमानित्वमदंभित्वं कृतस्यापरिकीर्तनम् ।
 अपि दीपावलोकं मे नोपयुञ्ज्यान्निवेदितम् ॥ ४०
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चातिप्रियमात्मनः ।
 तत्तन्निवेदयेन्मह्यं तदानन्त्याय कल्पते ॥ ४१ ॥
 सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणो गावो वैष्णवः खं मरुज्जलम् ।
 भूरात्मा सर्वभूतानि भद्र पूजापदानि मे ॥४२॥
 सूर्ये तु विद्यया त्रय्या हविषाऽग्नौ यजेत माम् ।
 आतिथ्येन तु विप्राग्ये गोर्ष्वङ्ग यवसादिना ४३
 वैष्णवे बन्धुसत्कृत्या हृदि खे ध्याननिष्ठया ।
 वायौ मुख्यधिया तोये द्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः ॥ ४४
 स्थण्डिले मन्त्रहृदयैर्भोगैरात्मानमात्मनि ।
 क्षेत्रज्ञं सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत माम् ॥ ४५ ॥
 धिष्ण्येष्वेष्विति मद्रूपं शङ्खचक्रगदांबुजैः ।
 युक्तं चतुर्भुजं शान्तं ध्यायन्नर्चेत्समाहितः ॥४६॥
 इष्टापूर्तेन मामेवं यो यजेत समाहितः ।
 लभते मयि सद्भक्तिं मत्स्मृतिः साधुसेवया ४७
 प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विनोद्धव ।
 नोपायो विद्यते संध्यङ् प्रायणं हि सतामहम् ४८
 अथैतत्परमं गुह्यं शृण्वतो यदुनन्दन ।
 सुगोप्यमपि वक्ष्यामि त्वं मे भृत्यः सुहृत्सखा ४९

१ वीर० नाश्रयन्मदुपाश्रय । विज० नाचरन्मदुपाश्रय ।
 २ वीर० मयि मा यो निषेवते । विज० मयि मा य
 उपासते । ३ वीर० साधुस्त उत्तम । विज० साधुत्व
 उत्तम । ४ विज० मन कीदृग्विध । ५ विज० य्युपयु-
 क्षीत । ६ विज० प्रपन्नाय च कथ्यता । ७ वीर० जगत्पते ।
 ८ विज० इदमर्थं नास्ति । ९ उभ० भजेत्स च सत्तम ।
 १० वीर० युक्त । ११ वीर० ध्यान एव च ।

१ वीर० उत्तमा । २ विज० मम सद्यति । ३ वीर०
 चोद्यम । ४ वीर० नैकमण्डल । ५ विज० गृहे । ६ विज०
 गोष्ठे गा यवसादिना । ७ उभ० धिष्ण्येष्वेतेषु मद्रूपं ।
 ८ उभ० मत्स्मृति । ९ विज० साह्वयेन च विनो । १० वीर०
 सम्यक्प्रायण । ११ वीर० श्रुणु मे ।

द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

सप्तमविंशतिः ॥ १ ॥ कर्मानुष्ठानतत्प्रागधोऽथ ध्यायत्याकथन ॥ २ ॥

श्रीमद्भागवतुवाच—

न रोषयति मां योगो न साहसं धर्म एव च ।
 न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टोपूर्वं न दक्षिणा ॥१॥
 व्रतानि यश्चैच्छन्दांसि तीर्थानि नियमा यमा ।
 यथाञ्जकन्धे सर्तसङ्गं सर्वसङ्गापहो हि माम् ॥२॥
 सर्तसङ्गेन हि देवेया यातुघाना मृगाः खगाः ।
 गन्धर्वीप्सरसो नागा सिद्धाधारणगुणकाः ॥३॥
 विद्याधरा मनुष्येषु वैश्याः शूद्रा स्त्रियोत्यजाः ।
 रजस्तमःप्रकृतयस्तस्मिन्स्मिन्योगेऽन्य ॥ ४ ॥
 बहवो मत्पदं प्राप्तास्ताद्रकायाधवादयः ।
 कुपपर्वा वलिर्बाणो मयश्चाय धिमीपणः ॥ ५ ॥
 सुग्रीवो हनुमान्श्वो गजो गृध्रो धमिकपथः ।
 व्याधः कुन्दा वजे गोप्यो यज्ञपथ्यस्तथा परे ॥६॥
 ते नाधीतश्रुतिगणा नोपासितमहत्तमाः ।
 अग्रवाचसतपसः संस्तुज्जान्मातृपागत ॥७॥
 केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगाः ।
 येऽन्ये मूढधियो नागाः सिद्धा र्मीमीपुरञ्जसा ॥८॥
 यं न योगेन साह्येन दानव्रततपोऽध्वरैः ।
 ध्यात्स्मात्साध्यायसंन्यासैः प्राप्नुयाद्यत्तवानपि ९
 रामेभ्य सार्धं मधुरां प्रणीते
 श्वाफरिक्ता मय्यनुरक्तचित्ताः ।
 विगाढभावेन न मे वियोग
 तीव्रापयोऽन्यं ददृशुः सुखाय ॥ १० ॥
 तीस्ताः क्षपाः प्रेष्टवमेन नीता
 मयैव हृन्दावनगोचरेण ।

१ नीर उद्वह । २ विर मेघर्तुं च दक्षिणाः ।
 ३ विर यज्ञाः कन्दारि । ४ विर यज्ञेयमास्तु ।
 ५ विर कु-यापहो हि । ६ विर मत्सङ्गेन हि । ७ नीर
 मनुगुणः । ८ विर स्ताद्रकायाधवादयः । ९ विर मत्सङ्गा
 यमा । १ नीर मानासु । ११ विर मय्यनुरक्तचित्ताः
 वा । १२ विर मय्यनुरक्तचित्ताः ।

क्षणार्धवताः पुनरङ्ग वातां
 हीना मया कल्पसमा यभूदुः ॥ ११ ॥
 ता नाविदन्मय्यनुपङ्गवद्
 धियं म्यमात्मानमदस्तपेदम् ।
 यथा समामौ घ्नन्योगोऽम्बितोये
 नद्य प्रविष्टा इव नामरूपे ॥ १२ ॥
 मत्कामा रमणं जारंमस्वरूपविदोऽजलाः ।
 ब्रह्म मां परमं प्रापुः सङ्गाञ्चतसहस्रशः ॥१३॥
 तस्माच्चमृदवोत्सृज्य षोदनां प्रतिचोदनाम् ।
 प्रवृत्तं च निवृत्तं च भ्रौतव्यं श्रुतमेव च ॥१४॥
 मामेकमेव धरणमात्मानं सर्वदेहिनाम् ।
 याहि सर्वात्मभावेन मैया स्था शङ्कतोमयं ॥१५॥
 उद्वह उवाच—

संश्रयं शृण्वतो वार्चं तव योगेश्वरेऽक्षर ।
 न निर्वर्तत आत्मस्यो येन भ्राम्यति मे मनः १६
 श्रीमद्भागवतुवाच—
 मे एव जीवो विवरप्रसृतिः
 प्राणेन धोपेण गुहां प्रविष्टः ।
 मनोमयं सूक्ष्ममूपेत्य रूपं
 मात्रा स्वरो वर्ण इति स्वविष्टः ॥ १७ ॥
 यथाऽजलः खेऽनिलच पुरुष्मा
 पलेन दाहण्यधिमध्यमानः ।
 अणुः प्रश्नातो ह्यधिपा समिध्यते
 तथैव मे व्यक्तिरियं हि वाणी ॥ १८ ॥
 ऐवं गदिः कर्मगतिसंसर्गो
 प्राणो रसो ह्य् स्पर्शः श्रुतिश्च ।

१ नीर नीरं मत्कल्पामिषो । २ विर चोदितो ।
 ३ नीर नास्मिन्मृदवोत्सृज्यो मयं । विर यस्मिन्नास्मिन्मृदवो
 मयं । ४ विर अ एव । ५ विर मृष्टि कर्म । ६ विर
 स्वविष्टः । ७ उम एवं गतिः कर्मरति ।

संकल्पविज्ञानमथाभिमानः
 मूत्रं रजःसत्त्वतमोविकारः ॥ १९ ॥
 अयं हि जीवस्त्रिवृदञ्जयोनि-
 रव्यक्त एको वयसा स आद्यः ।
 विश्लिष्टशक्तिर्वहुधेर्व भाति
 वीजानि योनिं प्रतिपद्य यद्वत् ॥ २० ॥
 यस्मिन्निदं प्रोतमशेषमोतं
 पैटो यथा तन्तुवितानसंस्थः ।
 य एष संसारतरुः पुराणः
 कर्मात्मकः पुष्पफले प्रमृते ॥ २१ ॥
 द्वे अस्य वीजे शतमूलस्त्रिनालः

पञ्चस्कन्धः पञ्चरसप्रमृतिः ।
 दशैकशासो द्विसुपर्णनीड-
 स्त्रिवल्कलो द्विफलोऽर्क प्रविष्टः ॥ २२ ॥
 अदन्ति चैकं फलमस्य गृध्रा
 ग्रामेचरा एकमरण्यवासाः ।
 हंसा य एकं बहुरूपमिज्यै-
 र्मायामयं वेद स वेद वेदम् ॥ २३ ॥
 एवं गुरुपासनयैकभक्त्या
 विद्याकुठारेण शितेन धीरः ।
 विवृध्य जीवाशयसप्रमत्तः
 संपद्य चाऽऽत्मानमथ त्यजास्त्रम् ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

सत्त्ववृद्ध्या विद्योदयः ॥ १ ॥ हंसेतिहास ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच—

सत्त्वं रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्नचाऽऽत्मनः ।
 सत्त्वेनान्यतमो हन्यात्सत्त्वं सत्त्वेन चैव हि ॥१॥
 सत्त्वाद्धर्मो भवेद्द्वैद्वात्पुंसो मद्भक्तिलक्षणः ।
 सात्त्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्मः प्रवर्तते ॥२॥
 धर्मो रजस्तमो हन्यात्सत्त्ववृद्धिरनुत्तमः ।
 आशु नश्यति तन्मूलो ह्यधर्म उभये हते ॥ ३ ॥
 आगमोऽर्षः प्रजा देशः कालः कर्म च जन्म च ।
 व्यानं मन्त्रोऽथ संस्कारो दंशैते गुणहेतवः ॥४॥
 तत्तत्सात्त्विकमेवैषां यद्यद्बुद्ध्याः प्रचक्षते ।
 निन्दन्ति तामसं तत्तद्वाजसं तदुपेक्षितम् ॥ ५ ॥
 सात्त्विकान्येव सेवेत पुमान्सत्त्वविबुद्धये ।
 ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावत्स्मृतिरपोहनम् ॥ ६ ॥

१ विज० जगता यथाऽऽद्य । २ विज० बहुधैव ।
 ३ विज० पटे । ४ विज० सस्था । ५ विज० भवेच्छुद्धा ।
 ६ विज० सात्त्विकोपासया ज्ञान । ७ वीर० वृद्धेरनुत्तम ।
 विज० वृत्तिरनुत्तमा । ८ विज० यजनं देश । ९ विज०
 नवैते । १० वीर० तद्ब्राजस यदुपेक्षितं । ११ विज० वाच-
 स्मृति ।

भाग 4

वेषुसङ्घर्षजो बद्धिर्दग्ध्वा शाम्यति तद्वनम् ।
 एवं गुणव्यत्ययजो देहः शाम्यति तत्क्रियः ॥७॥
 उद्धव उवाच—
 विदन्ति मर्त्याः प्रायेण विषयान्पदमापदाम् ।
 तथोऽपि भुञ्जते कृष्ण तत्कथं श्वखराजवत् ॥८॥
 श्रीभगवानुवाच—
 अहमित्यन्यथा बुद्धिः प्रमत्तस्य यथा हृदि ।
 उत्सर्पति रजो घोरं ततो वैकारिकं मनः ॥ ९ ॥
 रजोयुक्तस्य मनसः संकल्पः सविकल्पकः ।
 ततः कामो गुणध्यानाहुःसहः स्याद्भिर्दुर्मतेः १०
 करोति कामवशगः कर्माण्यविजितेन्द्रियः ।
 दुःखोदकाणि संपश्यन्नजोवेगविमोहितः ॥११॥
 रजस्तमोभ्यां यदपि विद्वान्विक्षिप्तधीः पुनः ।
 अतन्द्रितो मनो युञ्जन्दोपदृष्टिर्न सज्जते ॥१२॥

१ वीर० द्विफलोऽर्कप्रतिष्ठ । विज० द्विफल स प्रविष्ट ।
 २ विज० एवं । ३ विज० वेद शाम्यति तद्यथा । ४ उभ०
 निन्दन्ति । ५ विज० अथापि । ६ वीर० उत्सर्पते । ७ वीर०
 विक्षिप्तमूढधी ।

अग्रमघोऽनुयुञ्जीत मनो मय्यर्पयञ्छनै ।
अनिर्विण्णो यथाकालं जितस्त्रासो जितासनः १३
एतावान्भोग आदिष्टो मञ्छिष्यै* सनकादिभिः ।
सर्वतो मन आकृष्य मय्यद्वाऽऽवेक्ष्यते यथा १४
उद्भव उवाच—

यदा तं सनकादिभ्यो येन रूपेण केशव ।
योगमादिष्टवानेतद्रूपमिच्छामि वेदितुम् ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच—

पुत्रा हिरण्यगर्भस्य मानसा सनकादयः ।
पप्रच्छुः पितरं सूर्यां योगसंस्कान्तिकीं गतिम् १६
सनकादय ऊचुः—

गुणेष्वविद्यते चेतो गुणाभेदसि च प्रभो ।
कथमन्योन्यसंत्वागो ब्रह्मक्षोरसितिवीर्यो ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच—

एवं पृष्टो महादेवः स्वयंमूर्धूतमावनः ।
ध्यायमानः प्रभ्रवीजं नाम्यपद्यत कर्मधी १८ ॥

स मामभिनन्तयद्देव प्रभ्रपारतिवीर्यया ।
तस्याह ईसरूपेण मकाद्यमगम तदा ॥ १९ ॥

दृष्ट्वा मां त उपप्रज्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा पप्रच्छुः को भवानिति २०
इत्याहं भ्रुनिभिः पृष्टन्तरवज्रिष्ठासुमित्तदा ।

यदवोचमह तेभ्यस्तद्दृष्टव निबोध मं ॥ २१ ॥
वस्तुनो यद्यनानालमात्मन प्रभ्र ईच्छः ।
कर्यं घटत वो विप्रा वल्लुर्वामेक आश्रय ॥ २२ ॥

पश्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुतः ।
को भवानिति व प्रभ्रो वाचारमो ह्यनर्थकः २३
मनमा यचमा दृष्ट्वा गृह्यतऽप्येरपीन्द्रियैः ।

अहमय न मत्तोऽन्यदिति बुध्यध्वमङ्गता ॥ २४ ॥
गुणेष्वविद्यते चेतो गुणाभेदसि च प्रजा* ।
जीवस्य देह उभयं गुणाभेतो मदात्मन ॥ २५ ॥

गुणेषु चोविद्यन्तिभ्रममीभ्यां गुणस्रयया ।
गुणाद्य चित्तप्रमया मद्रूप उभय त्यजत ॥ २६ ॥

जाग्रत्स्वप्नं सुषुप्तं च गुणतो बुद्धिचक्षवः ।
तासां विलक्षणो जीवः साधितेन विनिश्चितः २७
यहिं संसृतिषन्वोऽप्यमात्मनो गुणवृत्तिदः ।

मयि तुर्ये स्थितो जज्ञास्योगस्तद्गुणचेतसाम् ॥ २८ ॥
अहंकारकृत वचमात्मनोऽर्थविपर्ययम् ।
विद्वाभिर्विद्य संसारचिन्तां तुर्ये स्थितस्त्यजेत् २९

यावन्नानार्थधी* पुंसो न निवर्तेत युक्तिभिः ।
जागर्त्यपि स्वपन्नञ्च स्वप्ने जागरणं यथा ॥ ३० ॥
असत्त्वादात्मनोऽन्येषां भावानां वैतृकता मिदा ।

गतयो हेतवशास्व भूषा स्वमदृशो यथा ॥ ३१ ॥
यो जागरे वैहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्था
न्यङ्गे समस्तकेरजैर्हृदि तस्सदृशान् ।

स्वप्नं सुषुप्तं उपसंहरते स एक
स्त्वत्यन्वयाभिगुणवृत्तिरगिन्द्रियेश्च ॥ ३२ ॥
एव विमृश्य गुणतो मनसहृष्यवस्था

मन्मायया मयि कृता इति निश्चितार्याः ।
सञ्छिद्य हार्दमनुमानसदृक्किरीटिष्ण
ज्ञानासिना भजत माऽखिलसंशयाधिम् ॥ ३३ ॥

ईश्वेत विभ्रममिदं मनमो विलासं
दृष्ट विनष्टमसिलोलमलातचक्रम् ।
विज्ञानमेकस्वरूपेव विभाति माया

स्वमस्त्रिधा गुणविसर्गकृतो विकल्पः ॥ ३४ ॥
दृष्टिं ततः प्रतिनियत्यं निश्चतृष्णो
स्त्वर्ष्णीं भवेभिजसुखानुभवो निरीह* ।

संक्षिप्यते कश्च यदीदमवस्तुषुञ्जा
त्यक्तं त्रमाय न भवेत्स्मृतिरानिपातात् ॥ ३५ ॥
देहं च नश्वरमवस्थितसुस्थित र्था

सिद्धो न पश्यति यतोऽप्यगमत्स्वरूपम् ।
देवाद्यपेतमुत देयवशादुपेत
घासो यथा परिकृतं मदिरामठाद्यः ॥ ३६ ॥

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ मित्र स्वप्रयुजतिथि । २ मित्र लायत्यु गुण ।
३ मित्र किण्ठता मिदा । ४ मित्र वदुविधात्मन ।
५ मित्र करणो इति । ६ मित्र लगेऽप्यु प्रत । ७ मित्र

१ शीघ्रं सुमुखासिं गीतयः । मित्र मुञ्जः संसिद्धिर्षः ।

२ मित्र स्वप्रयुजतिथि । ३ मित्र लायत्यु गुण ।

देहोऽपि दैववशाः खलु कर्मयाव-
त्स्वारंभकं प्रति समीक्षत एव सासुः ।
तं सप्रपञ्चमधिरूढसमाधियोगः
स्वाप्तं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥ ३७ ॥
मयैतदुक्तं वो विप्रा गुह्यं यत्साङ्ख्ययोगयोः ।
जानीत माऽऽगतं यज्ञं शुष्मद्धर्मविवक्षया ॥३८॥
अहं योगस्य साङ्ख्यस्य सत्यस्वर्तस्य तेजसः ।

परायणं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तेर्दमस्य च ॥३९॥
मां भजन्ति गुणाः सर्वे निर्गुणं निरपेक्षकम् ।
सुहृदं प्रियमात्मानं साम्यासङ्गादथोऽगुणाः ४०
इति मे छिन्नसंदेहा मुनयः सनकादयः ।
सभाजयित्वा परया भक्त्याऽगृणत संस्तवैः ॥४१॥
तैरहं पूजितः सम्यक् संस्तुतः परमर्षिभिः ।
प्रत्येयाय स्वकं धाम पश्यतः परमेष्ठिनः ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

भगवद्भक्तैः परमश्रेयस्साधनत्वकथन ॥ १ ॥ ध्यानयोगनिरूपण ॥ २ ॥

उद्धव उवाच—

वदन्ति कृष्ण श्रेयांसि बहूनि ब्रह्मवादिनः ।
तेषां विकल्पप्राधान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥
भवतोदाहृतः स्वामिन्भक्तियोगोऽनपेक्षितः ।
निरस्य सर्वतः सङ्गं येन त्वय्याविशेन्मनः ॥२॥
श्रीभगवानुवाच—
कालेन नष्टा प्रलये वाणीयं वेदसंज्ञिता ।
मयाऽदौ ब्रह्मणे प्रोक्ता धर्मो यस्यां मदात्मकः ॥३॥
तेन प्रोक्ता च पुत्राय मनवे पूर्वजाय सा ।
ततो भृग्वादयोऽगृह्णन्सप्त ब्रह्ममहर्षयः ॥ ४ ॥
तेभ्यः पितृभ्यस्तत्पुत्रा देवदानवगुह्यकाः ।
मनुष्याः सिद्धगन्धर्वाः सविद्याधरचारणाः ॥५॥
किंदेवाः किन्नरा नागा रक्षःकिंपुरुषादयः ।
बह्वचस्तेषां प्रकृतयो रजःसत्त्वतमोऽभुवः ॥ ६ ॥
याभिर्भूतानि भिद्यन्ते भूतानां मतयस्तथा ।
यथाप्रकृति सर्वेषां चित्रा वाचः स्रवन्ति हि ॥७॥
एवं प्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यन्ते मतयो नृणाम् ।
पारंपर्येण केषांचित्पाखण्डमतयोऽपरे ॥ ८ ॥
मन्मायामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ ।
श्रेयो वदन्त्यनेकान्तं यथाकर्म यथारुचि ॥ ९ ॥

धर्ममेके यश्चान्ये कामं सत्यं दमं शमम् ।
अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ।
केचिद्यज्ञतपोदानं व्रतानि नियमान्यमान् ॥१०॥
आद्यन्तवन्त एवैषां लोकाः कर्मविनिर्मिताः ।
दुःखोदर्कास्तमोनिष्ठाः क्षुद्रानन्दाः शुचाऽर्पिताः ॥
मय्यर्पितात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः ।
मयाऽऽत्मना सुखं यत्तत्कुतः स्याद्विषयात्मनां १२
अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ।
मयाऽऽसंतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥१३॥
न पारमेष्ठ्यं न महेन्द्रधिष्ण्यं
न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा
मय्यर्पितात्मेच्छति मद्भिनाऽन्यत् ॥ १४ ॥
न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिर्न शङ्करः ।
न च सङ्कर्षणो न श्रीर्नैवाऽऽत्मा च यथा भवान् १५
निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समदर्शनम् ।

१ वीर० शमस्य च । २ विज० परमात्मान । ३ वीर०
नन्दायो । ४ उभ० प्रतीयाय । ५ विज० भोजने । ६ वीर०
केचिदर्थं च कर्माणि इष्टापूर्तव्रतानि वै । अन्ये यज्ञ तपो
दान श्रेयांसि नियमान्यमान् । ७ वीर० एतेषा । ८ विज०
सत्ये । ९ विज० मदात्मक । १० विज० शुचिं ।

अनुब्रजाम्यहं नित्यं पूयेत्यङ्गिरेणुमि ॥१६॥
 निष्किञ्चना मय्यनुरक्तचेतस'
 शान्ता महान्तोऽखिरुज्जीववत्सला ।
 कामैरनालम्बधधियो ज्ञपन्ति य
 चभैरपेक्ष्यं न विदुः सुखं मम ॥ १७ ॥
 बाध्यमानोऽपि मद्भक्तो विपयैरचितेन्द्रिय' ।
 ग्रायः प्रगल्भया मक्त्या विपयैर्नामिभूयते ॥१८॥
 यथाऽग्निः सुममृदार्चिः करोत्येर्घासि भस्मसात् ।
 तथा मद्रिपया मक्तिरुद्धवैर्नासि कृत्स्नाद्यः ॥१९॥
 न साधयति मां योगो न साङ्गधर्म उद्वह ।
 न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा मक्तिर्ममोर्जिता २०
 मक्त्याऽऽभेकया ग्राह्यः भद्रयाऽऽत्मा प्रियः सताम्
 मक्तिं पुनाति मक्षिणो श्वाका नपि संमवात् २१
 धर्मं सत्यदयोपेतो विद्या वा तपसाऽज्विता ।
 मद्भक्त्याऽऽपेतमात्मानं न सम्यक्प्रपुनाति हि २२
 कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना ।
 विनाऽऽनन्दाशुक्लया शुभ्येऽभक्त्या विनाऽऽश्रय'
 वाग्गद्गदा द्रवते यस्य चित्त
 रुदत्यमीक्ष्ण हसति कचिच्च ।
 विलम्ब उद्गायति नृत्यते च
 मद्भक्तियुक्तो भुवन पुनाति ॥ २४ ॥
 यथाऽग्निना हेम मलं जहाति
 ध्मात् पुनः स्वं मज्जते च रूपम् ।
 आत्मा च कर्मानुद्वय विधूय
 मद्भक्तियोगेन भक्तत्वयो माम् ॥ २५ ॥
 यथायथाऽऽत्मा परिमृज्यतेऽसां
 मत्युप्यगाथाभक्त्यामिधानः ।
 तथातथा पश्यति वैस्तु सुस्मं
 चक्षुर्षयैवाञ्जनसंप्रयुक्तम् ॥ २६ ॥
 विपयान्प्यायतभिध विपयेषु विपजते ।
 मामनुसरतभिर्त्वं मय्येव प्रयिच्छीयते ॥ २७ ॥

तस्मादसदमिध्वानं यथा स्वममनोरथम् ।
 हित्वा मयि समाचत्स्व मनो मद्भावमाधितम् २८
 स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।
 धेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रित' ॥२९॥
 न तथाऽस्य भवेत्केशो घन्धभान्यप्रसङ्गतः ।
 योपित्तज्ञाघया पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ॥३०॥
 उद्वह उवाच—
 यथा तामरविन्दाश्च यादृशं वा यदात्मकम् ।
 ध्यायेन्मृगसुहृदरेतन्मे ध्यान मे वैकुमर्हसि ॥३१॥
 श्रीमगवानुवाच—
 सम आसन आसीन समकायो यथासुखम् ।
 हस्ताद्युत्सङ्ग आघाय स्वनासाप्रकृतेक्षणः ॥ ३२ ॥
 प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरकुंभकरेशकैः ।
 विपर्ययेषापि छनैरभ्यसेर्भिर्द्वितेन्द्रिय' ॥ ३३ ॥
 हृषोविष्णुभमोद्धार घण्टानाद विषोर्णवत् ।
 प्राणेनोदीर्यं तत्रार्थं पुनः संघेषयेत्स्वरम् ॥३४॥
 एवं प्रणवसंयुक्त प्राणमेव समभ्यसेत् ।
 दशकलक्षिपवर्षं मासादर्घाङ्गितानिलः ॥ ३५ ॥
 हस्तपुष्परीकमेतन्मूर्ध्वनालमधोमुखम् ।
 ध्यातोर्ध्वमुखसुभिक्षमष्टपत्र सकर्षिकम् ॥ ३६ ॥
 कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यसोमाग्नीनुचरोचरम् ।
 वह्निमध्ये श्वरेरूप ममैतन्मामनमङ्गलम् ॥ ३७ ॥
 सप्तं प्रक्षान्तं सुमुखं दीर्घचारुचतुर्भुजम् ।
 सुषारुसुन्दरग्रीव सुकपोल श्लिषिसितम् ॥३८॥
 समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुण्डलम् ।
 हेमांबर धनश्यामं श्रीवत्सभीनिकेतनम् ॥ ३९ ॥
 शङ्खचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम् ।
 नूपुरैर्विलसत्पादं कौस्तुभप्रमया युतम् ॥ ४० ॥
 शुमत्किरीटकटककटिदृश्राङ्गदोयुतम् ।

१ नीर पूयेव इति । विज पूयेव स्तान्ति । २ विज
 उणे वे त भैरपवर्षं हि विदुः । नीर सुपमित यर्न ।
 ३ विज प्रकलयाऽपि मद्भक्त्या । ४ नीर मदिद्या श्वा
 मयति ।

१ नीर लीलां तत्पदिकां । विज स्त्रीघट्टपदिकां ।
 २ नीर पुंसलया । ३ नीर ध्यानं तद्रूपं । विज ध्यानं लं
 कम् । ४ नीर भिन्नतन्द्रितः । ५ नीर हृषयविक्रमोद्धार ।
 ६ नीर तमार्गं । ७ नीर प्राणतन्मात्रमभ्यसेत् । विज

सर्वाङ्गसुन्दरं हृद्यं प्रसादसुमुखेक्षणम् ॥ ४१ ॥
सुकुमारमभिध्यायेत्सर्वाङ्गेषु मनो दधत् ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो मनसाऽऽकृष्य तन्मनः ।
बुद्ध्या सारथिना धीरः प्रणयेन्मयि सर्वतः ॥ ४२ ॥
तत्सर्वव्यापकं चित्तमाकृष्यैकत्र धारयेत् ।
नान्यानि चिन्तयेद्भूयः सुसितं भावयेन्मुखम् ४३

तत्र लब्धपदं चित्तमाकृष्य व्योम्नि धारयेत् ।
तच्च त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत्
एवं समाहितमतिर्मा मेवाऽऽत्मानमात्मनि ।
विचष्टे मयि सर्वात्मज्योतिर्ज्योतिषि संयुतम् ४५
ध्यानेनेत्थं सुतीव्रेण युञ्जतो योगिनो मनः ।
संयासत्याशु निर्वाणं द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ॥ ४६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अणिमाद्यष्टादशसिद्धिवर्णनं ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितश्वासस्य योगिनः ।
मयि धारयतश्चेत उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥ १ ॥
उद्धव उवाच—
कया धारणया कास्वित्कथंस्वित्सिद्धिरच्युत ।
कति वा सिद्धयो ब्रूहि योगिनां सिद्धिदो भवान्
श्रीभगवानुवाच—
सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणा योगपारगैः ।
तासामष्टौ मत्प्रधाना देशैव गुणहेतवः ॥ ३ ॥
अणिमा महिमा भूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः ।
प्राकाश्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥ ४ ॥
गुणेष्वसङ्गो वशिता यत्कामस्तदवस्यति ।
एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावौत्पत्तिका मताः ५
अनूर्मिमत्त्वं देहेऽस्मिन्दूरश्रवणदर्शनम् ।
मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥ ६ ॥
स्वच्छन्दमृत्युर्देवानां सहक्रीडाँनुदर्शनम् ।
यथासंकल्पसंसिद्धिराज्ञाऽप्रतिहतागतिः ॥ ७ ॥
त्रिकालज्ञत्वमद्वन्द्वं परचित्ताद्यभिज्ञता ।
अभ्यर्कांबुविपादीनां प्रतिष्टंभोऽपराजयः ॥ ८ ॥
एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः ।

यया धारणया या स्याद्यथा वा स्यान्निवोध मे ९
भूतसूक्ष्मात्मनि मयि तन्मात्रं धारयेन्मनः ।
अणिमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम ॥ १० ॥
महत्यात्मन्मयि परे यथासंस्थं मनो दधत् ।
महिमानमवाप्नोति भूतानां च पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥
परमाणुमये चित्तं भूतानां मयि रञ्जयन् ।
कालसूक्ष्मार्थतां योगी लघिमानमवाप्नुयात् १२ ॥
धारयन्मद्यहंतत्त्वे मनो वैकारिकेऽखिलम् ।
सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं प्राप्तिं प्राप्नोति मन्मनाः १३
महत्यात्मनि यः सूत्रे धारयेन्मयि मानसम् ।
प्राकाश्यं पारमेष्ठ्यं मे विन्दतेऽव्यक्तजन्मनः १४
विष्णौ त्रैयधीश्वरे चित्तं धारयेत्कालविग्रहे ।
स ईशित्तमवाप्नोति क्षेत्रक्षेत्रज्ञचोदनाम् ॥ १५ ॥
नारायणे तुरीयाख्ये भगवच्छब्दशब्दिते ।
मनो मय्यादधद्योगी मद्भर्मा वशितामियात् १६
निर्गुणे ब्रह्मणि मयि धारयन्विशदं मनः ।
परमानन्दमाप्नोति यत्र कामोऽवसीयते ॥ १७ ॥
श्वेतद्वीपपतौ चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि ।
धारयञ्छ्वेततां याति पङ्क्तिरहितो नरः ॥ १८ ॥
मय्याकाशात्मनि प्राणे मनसा धोषमुद्धहन् ।

१ विज० तन्मना । २ विज० ता एव । ३ विज० शक्ते प्रेरण । ४ वीर० क्रीडार्थं । ५ वीर० प्रविष्टम्भो ।

१ विज० सूक्ष्मात्मके । २ विज० चाधीश्वरे । ३ विज० मद्भर्मा । ४ विज० स्मर ।

तत्रोपलब्धा भूतानां हसो वाच शृणोत्वसौ १९
 चक्षुस्तद्वि संयोग्य तद्विपरमपि चक्षुषि ।
 मां तत्र मनसा ध्यायन्विश्वं पश्यति घृक्ष्मदृक् २०
 मनो मेयि सुसंयोग्य देहं तदनु वायुना ।
 मद्धारणाञ्जुभावेन तत्राऽऽत्मा यत्र वै मनः २१
 यदा मन उपादाय यद्यद्वयं बुभूषति ।
 तद्यज्ञैर्बन्धनोरूपं मद्योगबलमाश्रये ॥ २२ ॥
 परकायं विश्वन्सिद्ध आत्मानं तत्र भावयेत् ।
 पिण्डं हिता विशोत्प्राणो वायुमृतः पृथक्त्वत् २३
 पाण्डुर्याऽऽपीण्डं गुदं प्राणं हृदुर'कण्ठमूर्धसु ।
 आरोप्य ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीलोत्पलेषुनुम् ॥ २४ ॥
 विहरिष्यन् सुराक्रीडे मत्स्यं सत्त्वं विभावयेत् ।
 विमानेनोपतिष्ठन्ति सत्त्वहृषीं सुरस्त्रियः ॥ २५ ॥
 यथा संकल्पयेद्ब्रह्मा यदा वा मत्परः पुमान् ।
 मयि सत्ये मनो युञ्जत्यथा तत्समुपाश्रुते ॥ २६ ॥
 यो वै मज्जावमापन्न ईशितुर्बशितुः पुमान् ।
 कुतश्चिद्विद्विद्येत् तस्य चाह्मा यथा मम ॥ २७ ॥
 मज्जबत्या हृद्यसत्त्वस्य योगिनी धारणाविद ।

तस्य त्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्युपवृद्धिता ॥ २८ ॥
 अभ्यादिभिर्न हन्येत मुनेर्योगमयं वपु ।
 मद्योगभ्रान्तचित्तस्य मादसामुदेक यथा ॥ २९ ॥
 मद्भिर्भूतीरभिव्यायञ्जीवत्साल्कविभूषिताः ।
 ध्वञ्जातपत्रभ्येज्जनैः स भवेदपराक्षितः ॥ ३० ॥
 उपासकस्य मामेवं योगधारणया मुनेः ।
 सिद्धयः पूर्वकथिता उपतिष्ठन्त्यद्येव ॥ ३१ ॥
 जितन्द्रियस्य दान्तस्त जितश्वासात्मनो मुने ।
 मद्धारणां धारयत् कां सा सिद्धिः सुदुर्लभा ३२
 अन्तरायाम्बदन्त्येता युञ्जतो योगमुत्तमम् ।
 मया संपद्यमानस्य कालक्षयणहेतवः ॥ ३३ ॥
 जन्मोपधितपोमभैर्यावतीरिह सिद्धयः ।
 योगेनाप्तोषि तां सर्वा नान्यैर्योगगतिं व्रजेत् ३४
 सर्वासामपि सिद्धीनां हेतुः पतिरहं प्रभुः ।
 अहं योगस्य साङ्गस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ३५
 अहमात्माऽऽन्तरो बाह्योऽज्ञातुतः सर्वदेहिनाम् ।
 यथा भूतानि भूतेषु बहिरन्तः सैव तथा ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

हरेर्बिभृशिरूपवर्णम् ॥ १ ॥

उट्टस्य उवाच—

तं ब्रह्म परम साक्षादनाद्यन्तमपाश्रुतम् ।
 सर्वेषामपि भाषानां प्राणसित्यप्ययोद्भव ॥ १ ॥
 उवाचचक्षु भूतेषु दुर्धैमकृतारमभि ।
 उपासते तां भगवन्प्रायासध्वेन ब्राह्मणा ॥ २ ॥
 वेदुयेषु च माषेषु कैवल्या तां परमर्षयः ।

१ शीर पञ्चम्या । २ शीर मनी वै मयि संयोग्य ।
 शिख मन्सि संयोग्य । ३ शिख तत्तद्भव । ४ सम
 माधितः । ५ सम इति । ६ शिख प्रायः । ७ शिख यथा

उपासीना प्रपद्यन्ते संसिद्धिं सद्बदस्य मे ॥ ३ ॥
 गृहभरसि भूतात्मा भूतानां भूतभावन ।
 न तां पश्यन्ति भूतानि पश्यन्तं भोहितानि ते ष
 या काश्च भूमौ दिवि वै रसायां
 विभूतयो दिष्टु महाविभूते ।

१ शिख सुपर्णयथा । २ शीर स्वयम् । ३ शीर
 उपासीनस्य । ४ शिख पुनः । ५ सम का तु शिद्धिः ।
 ६ शीर यथा । ७ शिख ईर्ष्यायां । ८ शीर स्वयं यथा ।
 शिख स्वयं यथा । ९ शीर भरति भूतेषु । शिख भरति

ता मह्यमाख्याह्यनुभावितास्ते
 नमामि ते तीर्थपदाङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 एवमेतदहं पृष्टः प्रश्नं प्रश्नविदां वर ।
 युयुत्सुना विनर्शने सपत्नैरर्जुनेन वै ॥ ६ ॥
 ज्ञात्वा ज्ञातिवधं गर्ह्यमधर्म राज्यहेतुकम् ।
 ततो निवृत्तो हन्ताऽहं हतोऽयमिति लौकिकः ७
 स तदा पुरुषव्याघ्रो युक्त्या मे प्रतिबोधितः ।
 अभ्यभापत मामेवं यथा त्वं रणमूर्धनि ॥ ८ ॥
 अहमात्मोद्धवामीपां भूतानां सुहृदीश्वरः ।
 अहं सर्वाणि भूतानि तेषां स्थित्युद्भव्याप्ययः ॥९॥
 अहं गतिर्गतिमतां कालः कलयतामहम् ।
 गुणानां चाप्यहं साम्यं गुणिन्यौत्पत्तिकोगुणः १०
 गुणिनामप्यहं सूत्रं महतां च महानहम् ।
 सूक्ष्माणामप्यहं जीवो दुर्जयानामहं मनः ॥११॥
 हिरण्यगर्भो वेदानां मन्त्राणां प्रणवस्त्रिवृत् ।
 अक्षराणामकारोऽसि पदानि च्छन्दसामहम् १२
 इन्द्रोऽहं सर्वदेवानां वसूनामसि हव्यवाद् ।
 आदित्यानामहं विष्णु रूद्राणां नीललोहितः १३
 ब्रह्मर्षीणां भृगुरहं राजर्षीणामहं मनुः ।
 देवर्षीणां नारदोऽहं हविर्धान्यसि धेनुषु ॥१४॥
 सिद्धेश्वराणां कपिलः सुपर्णोऽहं पतत्रिणाम् ।
 प्रजापतीनां दक्षोऽहं पितृणामहमर्यमा ॥ १५ ॥
 मां विद्ध्युद्धव दैत्यानां प्रह्लादमसुरेश्वरम् ।
 सोमं नक्षत्रौपधीनां धनेशं यक्षरक्षसाम् ॥ १६ ॥
 ऐरावतं गजेन्द्राणां यादसां वरुणं प्रभुम् ।
 तपतां द्युमतां सूर्यं मनुष्याणां च भूपतिम् ॥१७॥
 उच्चैःश्रवास्तुरङ्गाणां धातूनामसि काञ्चनम् ।
 यमः संयमतां चाहं सर्पाणामसि वासुकिः १८
 नागेन्द्राणामनन्तोऽहं मृगेन्द्रः शृङ्गिदंष्ट्रिणाम् ।
 आश्रमाणामहं तुर्यो वर्णानां प्रथमोऽनघ ॥१९॥
 तीर्थानां स्रोतसां गङ्गा समुद्रः सरसामहम् ।
 आयुधानां धनुरहं त्रिपुरघ्नो धनुष्मताम् ॥२०॥

धिष्ण्यानामस्म्यहं मेरुर्गहनानां हिमालयः ।
 वनस्पतीनामश्वत्थ ओषधीनामहं यवः ॥ २१ ॥
 पुरोधसां वसिष्ठोऽहं ब्रह्मिष्ठानां बृहस्पतिः ।
 स्कन्दोऽहं सर्वसेनान्यामग्रण्यां भगवानजः ॥२२
 यज्ञानां ब्रह्मयज्ञोऽहं व्रतानामविहिंसनम् ।
 वाय्वश्र्यर्कावुवागात्मा शुचीनामप्यहं शुचिः २३
 योगानामात्मसंरोधो मन्त्रोऽसि विजिगीषताम् ।
 आन्वीक्षिकी कौशलानां विकल्पः ख्यातिवादिनां
 स्त्रीणां तु शतरूपाऽहं पुंसां स्वार्यभुवो मनुः ।
 नारायणो मुनीनां च कुमारो ब्रह्मचारिणाम् २५
 धर्माणामसि संन्यासः क्षेमाणामवहिर्मतिः ।
 गुह्यानां मन्त्रं मोनं मिथुनानामजैस्त्वहम् ॥२६॥
 संवत्सरोऽस्म्यनिमिषामृतूनां मधुमाधवौ ।
 मासानां मार्गशीर्षोऽहं नक्षत्राणां तथाऽभिजित् ॥
 अहं युगानां च कृतं धीराणां देवलोऽसितः ।
 द्वैपायनोऽसि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान्
 वासुदेवो भगवतां त्वं तु भागवतेष्वहम् ।
 किंपुरुषाणां हनुमान्विद्याधराणां सुदर्शनः ॥२९॥
 रत्नानां पद्मरागोऽसि पद्मकोशः सुपेशसाम् ।
 कुशोऽसि देर्भजातीनां गव्यमाज्यं हविःष्वहम् ॥
 व्यवसायिनामहं लक्ष्मीः कितवानां छलग्रहः ।
 तितिक्षासि तितिक्षूणां सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ३१
 ओजःसहो बलवतां कर्माहं विद्धि सात्वताम् ।
 सात्वतां नवमूर्तीनामादिमूर्तिरहं परा ॥ ३२ ॥
 विश्वावसुः पूर्वचित्तिर्गन्धर्वाप्सरसामहम् ।
 भूधराणामहं स्थैर्यं गन्धमात्रमहं भुवः ॥ ३३ ॥
 अपां रसश्च परमस्तेजिष्ठानां विभावसुः ।
 प्रभा सूर्येन्दुताराणां शब्दोऽहं नभसः परः ॥३४॥
 ब्रह्मण्यानां बलिरहं वीराणामहमर्जुनः ।
 भूतानां स्थितिरुत्पत्तिरहं वै प्रतिसंक्रमः ॥३५॥
 गत्युक्त्युत्सर्गोपादानमानन्दस्पर्शलक्षणम् ।
 आस्वादश्रुत्यवघ्राणमहं सर्वेन्द्रियेन्द्रियम् ॥३६॥
 पृथिवी वायुकाराश आपोज्योतिरहं महान् ।

विकार* पुरुषोऽप्यक्तं रजः सख्य तम परेस्म ।
अहमेतत्प्रसङ्गुपानं ध्यान तस्त्वयिनिर्भयः ॥३७॥
मयेक्षरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।
सर्वात्मनाऽपि सवर्णे न मावो विषते क्वचित् ३८
सङ्गुपान परमायूनां कालेन क्रियते मया ।
न तथा मे विभूतीनां सृजतोऽप्यहानि कोटिभ्यः ३९
तेव* श्रीः कीर्तिरेर्ष्यं हीस्त्यागः सौमगं भगः ।
वीर्यं वितिक्षा पिहानं यत्रयत्र स मेशकः ॥४०॥

एतास्ते कीर्तिता सर्वाः संक्षेपेण विभूतयः ।
मनोविकारा एवैते यथा वाचाऽभिधीयते ॥४१॥
वाच यच्छ मनो यच्छ प्राणान्यच्छेन्द्रिन्द्रियाणि च
आत्मानमात्मना यच्छ न भूय* कल्पसेऽज्वने ४२
यो वै वाङ्मनसी संम्यगसंयच्छन्विषया यति* ।
तस्य व्रतं तपो दानं स्रष्टव्यामघटांशुवत् ॥४३॥
तस्मान्मनो वचः प्राणाभियच्छेन्मत्परायणः ।
मज्जैकियुक्तया युज्या ततः परिसमाप्यते ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे षोडशोऽध्याय* ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

ब्रह्मचारिपुत्रकथनैवर्णनं ० १ ०

उद्धव उवाच—

यस्त्वयाऽमिहितः पूर्वं धर्मस्तन्नकिलक्षण* ।
वर्णाभमाचारवतां सर्वेषां द्विपदामपि ॥ १ ॥
यथाऽनुष्ठीयमानेन खयि मक्तिर्नृणां भवेत् ।
स्वधर्मोऽप्यारविन्दाश्च तत्समाख्यातमर्हसि ॥ २ ॥
पुरा किल महाबाहो धर्म परमकं प्रभो ।
यत्नेन हंसरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यास्य माधव ॥ ३ ॥
स इदानीं सुमहता कालेनाभिन्नकर्षेण ।
ने प्रायो भविता मर्त्यलोके प्रागनुष्ठासितः ॥४॥
धक्ता कर्ताऽपिषता नान्यो धर्मस्याभ्युत से सुवि ।
समायामपि वैरिभ्यां यत्र मूर्तिधराः कला ॥५॥
कर्त्राऽवित्रा प्रयक्ता च भवता मधुसूदन ।
त्यक्ते महीतले देव विनष्टं कः प्रयस्मति ॥६॥
तस्य न सर्वधर्मश्च धर्मस्तन्नकिलक्षणः ।
यथा यस्य विधीयते तथा धर्मय मे प्रभो ॥७॥
श्रीशुक उवाच—
इत्थं स्वसूत्रस्यैवमेव पृष्टं स भगवान्हरि* ।

प्रीतः क्षेमाय मर्त्यानां धर्मानाह सनातनान् ॥८॥

श्रीमगवानुवाच—

धर्म्य एष तव प्रभो नैःश्रेयसकरो नृभाम् ।
वर्णाभमाचारवतां तद्गुद्वय निषोष मे ॥ ९ ॥
आदौ कृतयुगे वर्णो नृणां हंस इति स्मृत* ।
कृतकृत्याः प्रजा ज्ञास्या तस्मात्कृतयुगं विदुः ॥१०॥
वेद प्रणव एवाग्रे धर्मोऽहं रूपरूपधत् ।
उपासते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकिल्बिषाः ॥११॥
त्रेतासुखे महाभाग प्राभान्मे हृदयाप्रयी ।
विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमासं विद्वन्मख* ॥१२॥
विप्रश्चक्षियविदुश्चद्रा मुखवाहुरुपावन्दाः ।
वैरासात्पुरुषाज्जाता य आत्माचारलक्षण* ॥१३॥
गृहाभ्रमो जघनतो ब्रह्मधर्म हृदो मम ।
धृष्टः स्नानादने वासो न्यास* श्रीर्षणि संस्रित ॥
वर्णानामाभ्रमाणां च जन्मभूमनुसृतिरिणी ।
आसन्नकृतयो नृणां नीचैर्नीचोत्तमोत्तमां १५
शमो दमस्तपः शौचं संतोषः क्षान्तिरार्धवम् ।

१ मित्र परः । २ मित्र भित्तिधर्मः । ३ मित्र वृत्ति
रेचर्षः । ४ मित्र महात् । ५ मित्र प्रायोग्यभेदितः ।
६ शौर स लं न । मित्र क्षमत ।

१ मित्र सम्भूतयच्छक्तिश्च वा । २ मित्र शानं ।
३ शौर महात् । ४ उभ विद्वन्मुखाः । ५ इम बह्व
अभ्याः । ६ मित्र सनातनान् । ७ शौर श्रीः ।

मद्भक्तिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्रिमाः ॥१६॥
 तेजो बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यमः ।
 स्वैर्यं ब्रह्मण्यैतैश्वर्यं क्षत्रप्रकृतयस्त्रिमाः ॥ १७ ॥
 आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदंभो ब्रह्मसेवनम् ।
 अतुष्टिरर्थोपचयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्रिमाः ॥ १८ ॥
 शुश्रूषणं द्विजगवां देवानां चाप्यमायया ।
 तत्र लब्धेन संतोषः शूद्रप्रकृतयस्त्रिमाः ॥१९॥
 अशौचमनृतं स्तेयं नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः ।
 कामः क्रोधश्च तर्पश्च स्वभावोन्तेवसायिनाम् २०
 अहिंसा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता ।
 भूतप्रियहितेहा च धर्मोऽयं सार्ववर्णिकः ॥२१॥
 द्वितीयं प्राप्यानुपूर्व्याञ्जनमोपनयनं द्विजः ।
 वसन्गुरुकुले दान्तो ब्रह्माधीयीत चाहुतः ॥२२॥
 मेखलाजिनदण्डाक्षब्रह्मसूत्रकमण्डलून् ।
 जटिलोऽधौतदद्रासौऽरक्तपीठः कुशान्दधत् ॥ २३
 स्नानभोजनहोमेषु जपोच्चारं च वाग्यतः ।
 न च्छिन्द्यान्नखरोमाणि कक्षोपस्थगतान्यपि २४
 रेतो नावकिरेज्जातु ब्रह्मव्रतधरः स्वयम् ।
 अवकीर्णोऽवगाह्याप्सु यतासुस्त्रिपदीं जपेत् ॥२५॥
 अश्र्यर्काचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुराञ्छुचिः ।
 समाहित उपासीत सन्ध्ये च यतवाग्जपन् ॥२६॥
 आचार्यं मां विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् ।
 न मर्त्यबुद्ध्याऽसूयेत सर्वदेवमयो गुरुः ॥ २७ ॥
 सायंप्रातरुपानीय भैक्ष्यं तस्मै निवेदयेत् ।
 यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपसृञ्जीत संयतः ॥ २८ ॥
 शुश्रूषमाण आचार्यं सदोपासीत नीचवत् ।
 यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरे कृताञ्जलिः ॥२९॥
 एवंवृत्तो गुरुकुले वसेद्भोगविवर्जितः ।
 विद्या समाप्यते यावद्विभ्रद्रतमखण्डितम् ॥३०॥
 यद्यसौ छन्दसां लोकमारोक्ष्यन्ब्रह्मविष्टपम् ।
 गुरवे विन्यसेद्देहं स्वाध्यायार्थं बृहद्भतः ॥ ३१ ॥

अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु मां परम् ।
 अपृथग्धीरुपासीत ब्रह्मवर्चस्व्यकल्मषः ॥ ३२ ॥
 स्त्रीणां निरीक्षणस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकम् ।
 प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्थोऽग्रतस्त्यजेत् ॥३३
 शौचमाचमनं स्नानं सन्ध्योपासनमार्जवम् ।
 तीर्थसेवा जपोऽस्पृश्याभक्ष्यासंभाष्यवर्जनम् ३४
 सर्वाश्रमप्रयुक्तोऽयं नियमः कुलनन्दन ।
 मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाक्कायसंयमः ॥ ३५ ॥
 एवं बृहद्भतधरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 मद्भक्तस्तीव्रतपसा दग्धकर्माशयोऽमलः ॥३६॥
 अथानन्तरमावेक्ष्यन्यथाजिज्ञासितागमः ।
 गुरवे दक्षिणां दत्त्वा स्नायाद्बुवनमोदितः ॥३७॥
 गृहं वनं वोपविशेत्प्रव्रजेद्वा द्विजोत्तमः ।
 आश्रमादाश्रमं गच्छेन्नान्यथा मत्परश्वरेत् ॥३८॥
 गृहार्थी सदृशीं भार्यामुद्बहेदजुगुप्सिताम् ।
 यवीयसीं तु वयसा यां सवर्णामनुक्रमात् ॥३९॥
 इज्याध्ययनदानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव याजनम् ॥४०॥
 प्रतिग्रहं मन्यमानस्तमस्तेजोयशोनुदम् ।
 अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषदृक्तयोः ॥४१॥
 ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं क्षुद्रकामाय नेष्यते ।
 कृच्छ्राय तपसे चेह प्रेत्यानन्तसुखाय च ॥४२॥
 शिलोच्छ्वृत्त्या परितुष्टचित्तो
 धर्मं महान्तं विरजं जुपाणः ।
 मय्यर्पितात्मा गृह एव तिष्ठ-
 नातिग्रसत्तः समुपैति शान्तिम् ॥ ४३ ॥
 समुद्धरन्ति ये विभ्रं सीदन्तं मत्परायणम् ।
 तानुद्धरिष्ये नचिरादापश्यो नौरिवार्णवात् ॥ ४४
 सर्वाः समुद्धरेद्राजा पितेव व्यसनात्प्रजाः ।
 आत्मानमात्मना धीरो यथा गजपतिर्गजान् ४५
 एवंविधो नरपतिर्विमानेनार्कवर्चसा ।
 विधूयेहाशुभं कृत्स्नमिन्द्रेण सह मोदते ॥ ४६ ॥

१ उभ० ब्रह्मण्यैश्वर्यं । २ वीर० ब्रह्मचारी यतव्रत ।
 विज० ब्रह्माधीयीत वास्यत । ३ विज० ऽधौतदन्तश्च
 वास पीठकुशान् । ४ विज० सुरात्रमेत् । ५ वीर० रुपा-
 सीत । ६ विज० मुपसृञ्जीत । ७ वीर० एवव्रतो ।
 भाग. 5

इति मां यः स्वधर्मेण भक्तभित्तमनन्यमाह ।
 सर्वभूतेषु मद्भावो मद्भक्तिं विन्दतेऽधिरात् ॥४४॥
 मन्व्योद्भवानपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरम् ।
 सर्वोत्पत्त्यम्पयं ब्रह्म कारणं मोपमाति स ॥४५॥
 इति स्वधर्मनिर्णिकसत्त्वो निर्मातमद्भक्तिः ।

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो नैधिरात्सद्भूपैति माम् ॥४६॥
 वर्णाश्रमवर्तां धर्म एव आचारलक्षणम् ।
 स एव मद्भक्तियुतो नि भ्रैयसकरः परः ॥४७॥
 एतचेऽभिहितं साधो भवान्यूच्छति यच्च माम् ॥
 यथा स्वधर्मसंयुक्तो मक्तो मां समियात्परम् ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अनन्तरि... अन्तरि... अन्तरि...

श्रीमद्भागवतानुवाच—

यो विद्याभुवसंपन्न आत्मवादानुमानिक ।
 मायामात्रमिदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि संन्यसेत् ॥१॥
 ज्ञानिनस्तहमेवेष्टं स्वार्थो हेतुश्च संमतः ।
 स्वर्गभैषापवर्गश्च नान्योऽर्थो मद्भक्ते प्रियः ॥ २ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंसिद्धा* पद भेष्टं विदुर्मम ।
 ज्ञानी मियतमोऽसौ मे ज्ञानेनासौ विभक्तिमाम् ३
 तपस्तीर्थं जपो दानं पवित्राणीतराणि च ।
 नालङ्घ्यन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानफलया कृता ॥४॥
 तस्माज्ज्ञानन सहितं ज्ञात्वा न्वात्मानमुद्भव ।
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नो भक्त मां भक्तिमाधेत ॥५॥
 ज्ञानविज्ञानयत्नेन मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि ।
 सर्वयज्ञपतिं मां वै संसिद्धिं मुनयोर्ध्रामन् ॥ ६ ॥
 सय्युद्भवऽऽश्रयति यस्त्रिविधो विकारो
 मायान्तरा पतति नाद्यपवर्गयोर्यत्ने ।
 जन्मादयोऽस्य यदमी तय तस्य किंस्यु
 राद्यन्तयोर्दसतोऽस्ति तद्वच मध्ये ॥ ७ ॥

उद्भव उवाच—

ज्ञानं विशुद्धं विपुलं यथैत
 द्वांराग्यविमानयुतं पुराणम् ।

आख्यादि विषेधर विश्वमूर्ते
 तद्भक्तियोगं च महद्भिमृग्यम् ॥ ८ ॥
 तापत्रयेणामिहसस्य घोरे
 संतप्यमानस्य भवाध्वनीस्य ।
 पश्यामि नान्यच्छरणं तवाङ्घ्रि-
 इन्द्रातपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ ९ ॥
 दष्टं जन संपतितं भिलेऽसि
 न्कालाहिना क्षुद्रसुखोरुवर्षम् ।
 समुद्भरैर्न कृपयाऽऽपवर्ग्यं
 र्षचोभिरासिञ्च महाभुमाव ॥ १० ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच—

इत्थमेतत्पुरा राजा भीष्म धर्मभृतां वरम् ।
 भजातक्षत्रु* पप्रच्छ सर्वेषां नोऽनुमृष्वताम् ॥११॥
 निष्पृचे भारते युद्धे मुहम्मिधनविहल ।
 भुसा धर्मान्नेह्यभान्मोक्षधर्मानपृच्छत ॥१२॥
 तानह तेऽभिधास्यामि देवप्रतमुखाच्छ्रुवान् ।
 ज्ञानवैराग्यविज्ञानभद्रामकस्युपसृष्टितान् ॥१३॥
 नैर्षकादश पञ्च श्री-माभा-भूतषु यन वै ।
 ईक्षेतार्थकमप्यपु तज्ज्ञानं मम निमित्तम् ॥१४॥
 एतदेव हि विज्ञानं न तर्षकन येन यत् ।

१ नीर निष्ठातवर्तितः । २ नीर शेषमाः । निर
 संभवाः । ३ निर छदि । ४ निर ज्ञानविज्ञानसहितं ।

१ जम निरकाः एतुनेति । २ नीर क्षुप । ३ निर
 तत ।

स्थित्युत्पत्त्यप्ययान्पश्येद्भावानां त्रिगुणात्मनां १५
 आदावन्ते च मध्ये च सृज्यात्सृज्यं यदन्वियात् ।
 पुनस्तत्प्रतिसंक्रामे यच्छिष्येत तदेव सत् ॥१६॥
 श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम् ।
 प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्स विरज्यते ॥१७॥
 कर्मणां परिणामितादाविरिञ्चादमद्गलम् ।
 विपश्चिन्नश्चरं पर्येददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ १८ ॥
 भक्तियोगः पुरैवोक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ ।
 पुनश्च कथयिष्यामि मद्भक्तेः कारणं परम् ॥१९॥
 श्रद्धाऽस्मृतकथायां मे शश्वन्मदनुकीर्तनम् ।
 परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं ममा ॥२०॥
 आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् ।
 मद्भक्तपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ २१ ॥
 मदर्थेष्वङ्गचेष्टा च वचसा मद्गुणरणम् ।
 मध्यर्पणं च मनसः सर्वकामविवर्जनम् ॥ २२ ॥
 मदर्थेऽर्थपरित्यागो भोगस्य च सुखस्य च ।
 इष्टं दत्तं हुतं जप्तं मदर्थं यद्भतं तपः ॥ २३ ॥
 एवं धर्मैर्मेनुष्याणामुद्भवाऽऽत्मनिवेदिनाम् ।
 मयि संजायते भक्तिः कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥
 यदाऽऽत्मन्यर्पितं चित्तं शान्तं सत्त्वोपवृंहितम् ।
 धर्मं ज्ञानं सर्वैराग्यमैश्वर्यं चाभिपद्यते ॥ २५ ॥
 यदर्पितं तद्विकल्पे इन्द्रियैः परिधावति ।
 रजस्वलं चासन्निष्टं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥२६॥
 धर्मो मद्भक्तिकृत्योक्तो ज्ञानं चैकात्म्यदर्शनम् ।
 गुणेष्वसङ्गो वैराग्यमैश्वर्यं चाणिमादयः ॥ २७ ॥
 उद्धव उवाच—
 यमः कतिविधः प्रोक्तो नियमो वाऽरिकर्शन ।
 कः शमः को दमः कृष्ण का तितिक्षा धृतिः प्रभो ॥
 किं दानं किं तपः शौर्यं किं सत्यमृतमुच्यते ।

[किमन्नं तृप्तिजननं किं च शौचं जनार्दन ।]
 कस्त्यागः किं धनं चेष्टं को यज्ञः काच दक्षिणा २९
 पुंसः किंखिद्रलं श्रीमन् भगो लाभश्च केशव ।
 का विद्या हीः परा का श्रीः किं सुखं दुःखमेव च ॥
 कः पण्डितः कश्च मूर्खः कः पन्था उत्पथश्च कः ।
 कः स्वर्गो नरकः कः खित्तको बन्धुस्त किं गृहम् ॥
 क आढ्यः को दरिद्रो वा कृपण कः क ईश्वरः ।
 एतान्प्रश्नान्मम ब्रूहि विपरीतांश्च सत्पते ॥३२॥
 श्रीभगवानुवाच—
 अहिंसा सत्यमस्तेयमसद्गो हीरसंचयः ।
 आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं क्षमा भयम् ३३
 शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धाऽऽतिथ्यं मदर्चनम् ।
 तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ ३४ ॥
 एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृताः ।
 पुंसामुपासितास्तात यथाकामं दुहन्ति हि ॥३५॥
 शमो मन्निष्ठा बुद्धेर्दम इन्द्रियसंयमः ।
 तितिक्षा दुःखसंमर्पो जिह्वोपस्थजयो धृतिः ॥३६॥
 दण्डन्यासः परं दानं कामत्यागस्तपः स्मृतम् ।
 स्वभावविजयः शौर्यं सत्यं च समदर्शनम् ॥३७॥
 ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता ।
 कर्मस्वसङ्गमः शौचं त्यागः संन्यास उच्यते ॥३८॥
 धर्म इष्टं धनं नृणां यज्ञोऽहं भगवत्तमः ।
 दक्षिणा ज्ञानसन्देशः प्राणायामः परं बलम् ३९
 भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्भक्तिरुत्तमः ।
 विद्याऽऽत्मनि भिदाबोधो जुगप्सा हीरकर्मसु ४०
 श्रीगुणा नैरपेक्ष्याद्याः सुखं दुःखं सुखात्ययः ।
 दुःखं कामसुखापेक्षा पण्डितो बन्धमोक्षवित् ४१
 मूर्खा देहाद्यहंबुद्धिः पन्था मन्निगमः स्मृतः ।
 उत्पथश्चित्तविक्षेपः स्वर्गः सत्त्वगुणोदयः ॥४२॥
 नरकस्तमउन्नाहो बन्धुर्गुरुरहं सखे ।
 गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥४३॥
 दरिद्रो यस्त्वसंतुष्टः कृपणो योऽजितेन्द्रियः ।

१ विज० त्प्यया न स्युर्भावाना । २ विज० यज्ञ सृज्य
 यदन्वियात् । ३ विज० फलरूपत्वा । ४ वीर० मद्गुणकीर्तन ।
 ५ उभ० भुक्तं । ६ वीर० निवेदन । ७ विज० मध्यर्पितं ।
 ८ वीर० तद्विकल्पमिन्द्रियैः । ९ विज० रजस्वलमसन्निष्ट ।
 १० विज० किं सत्यं कमलेक्षण ।

१ विज० इदमर्थमधिक । २ वीर० दया लाभश्च । ३ वीर०
 त्याग । ४ विज० भिदाबोधो । ५ विज० दुःखात्ययात्सुखं ।

सीदन्विप्रो वणिग्वृक्ष्या पण्यैरवापद तरेत् ।
 खङ्गेन वा पटाक्रान्तो न शय्यत्या कथञ्चन ॥४७॥
 वैश्यवृक्ष्या तु राजन्यो जीवेन्मृगययाऽऽपदि ।
 शरेद्वा विप्ररूपेण न शय्यत्या कथञ्चन ॥ ४८ ॥
 शूद्रवृत्तिं मजेद्वैश्यं शूद्रं कारुकटक्रियाम् ।
 कृच्छ्रान्मुक्तो न गर्हेण वृत्तिं लिप्सेत कर्मणा ४९
 धेदाध्यायस्यघाम्वाहाव्यव्यभार्यैर्यथोदयम् ।
 दशर्षिपितृभूतानि मद्रूपाण्यन्वह यजेत् ॥ ५० ॥
 यदृच्छयोपपन्नेन शुकूनोपाजितेन वा ।
 धनेनापीठयन्मृत्याक्यायर्षेणवादेत्कृतून् ॥ ५१ ॥
 कुदुषेषु न सञ्जत न प्रमाद्यत्तु दुष्पिपि ।
 विपश्चिन्धधर पश्येददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ ५२ ॥

पुत्रदारान्तवन्धुना सङ्गमः पान्यसङ्गम ।
 अनु देह विर्यन्त्येते स्वमो निद्रानुगो यथा ॥५३॥
 इत्य परिमृशन्मुक्तो गृहेष्वतियिवद्दसन् ।
 न गृहैरनुबन्धेत् निर्ममो निरहकृतं ॥ ५४ ॥
 कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्टा मामेव मक्तिमान् ।
 तिष्ठेद्वेनं षोपशिष्टेत्त्रज्जोषान्वा परिव्रजेत् ॥५५॥
 यस्तासक्तमतिर्गेहं पुत्रवित्तैपणातुर* ।
 स्रैण* कृपणधीर्मुढो ममाहमिति धप्यते ॥५६॥
 अहो म पितरौ वृद्धौ मार्यां घालात्मजात्मजाः ।
 अनाथा मामृते दीना* कथं जीवन्ति दुःखिता*
 एव गृहाश्रया क्षिप्तहृदयो मूढधीरयम् ।
 अतस्ताननुध्यापन्मृतोऽर्धं विशृते तम ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्याय ॥ १८ ॥

यानप्रयासंगयामिनोर्धर्मकथनं ॥ १ ॥

श्रीमगयानुयाच—

यनं विविशु* पुत्रेषु भाया पस्य सहेव वा ।
 यनएव वमञ्चान्तस्त्वतीय भागमायुष* ॥ १ ॥
 कन्दमूलफलैर्वन्यैर्मर्ष्यैर्वृत्तिं प्रकल्पयेत् ।
 यमीत वल्कल वासस्त्वणपणाजिनानि च* ॥ २ ॥
 कृत्तगोमनरा* मधुमलानि विशृयाइत* ।
 न धावेदप्यु मज्जत त्रिकालं स्वण्डिलगुण* ॥३॥
 ग्रीष्म तप्यत पश्चात्प्रीन्यपाम्वासाग्वाह जल ।
 आकृष्टमद्य त्रिद्विरे एव हृद्यन्पश्ररेत् ॥ ४ ॥
 चप्रिपर्कं ममश्रीयात्कालपङ्कमपापि वा ।
 उत्तरगतो* मङ्गुटो वा दन्तोन्त्यरल एष वा ॥५॥
 ध्ययं सौगिनुपालसवमानो धृष्टिकारणम् ।
 दण्डपालवनाभिप्रो नाददीना पदाइत्यम् ॥ ६ ॥

धनैश्चरुपुरोडाशैर्निर्वपत्कालचोदितान् ।
 न तु भ्रातेन पशुना मां यमव यनाभमी ॥७॥
 अभिहोत्र च दर्शभ पूर्णमांसस्य पूर्वयत् ।
 चातुर्मांसानि च मुनराज्ञातानि च नगम* ॥८॥
 एवं पीर्णेन वपसा मुनिर्धमनिसन्तव ।
 मां तपोमयभागव्य ऋषिलोकाहुर्पति माम् ॥९॥
 यस्तवतं कृच्छ्रवधीण वषो नि धपतं महत् ।
 कामायात्स्वीयस गुडपाद्मालिङ्ग* कोऽपरस्ततः १०
 यदाऽर्ज्या नियमेऽङ्गन्यो जरया जातवपपु ।
 आत्मन्यमीन्समारोप्य मणिसो* त्रिं सताभिष्टेत् ११
 यदा कमपिपाकपु सौरुपु निरयात्मगु ।
 विगणो जायत मम्यदन्त्यन्तामि* मयवपत १२
 इष्टा यथापदार्त्तं मां दद्या मपम्यमृतिव ।

१ इति एते २ इति इति । ३ इति एते ४ इति इति ।
 ५ इति एते ६ इति इति । ७ इति एते ८ इति इति ।
 ९ इति एते १० इति इति । ११ इति इति । १२ इति इति ।

१ इति इति । २ इति इति । ३ इति इति । ४ इति इति ।
 ५ इति इति । ६ इति इति । ७ इति इति । ८ इति इति ।
 ९ इति इति । १० इति इति । ११ इति इति । १२ इति इति ।

अग्नीन्स्वप्राण आवेश्य निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥१३॥
 विप्रस्य वै संन्यसतो देवा दारादिरूपिणः ।
 विघ्नान्कुर्वन्त्ययं ह्यस्मानाक्रम्य समियात्परम् १४
 विभृयाचेन्मुनिर्वासः कौपीनाच्छादनं परम् ।
 त्यक्तं न दण्डपात्राभ्यामन्यत्किंचिदनापदि १५
 दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् ।
 सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ १६ ॥
 मौनानीहानिलायामा दण्डा वाग्देहचेतसाम् ।
 न ह्येते यस्य सन्त्यङ्ग वेणुभिर्न भवेद्यतिः ॥१७॥
 भिक्षां चतुर्षु वर्षेषु विगर्हान्वर्जयंश्चरेत् ।
 सप्तागारानसंस्कृतांस्तुष्येत्लब्धेन तावता ॥ १८ ॥
 बहिर्जलाशयं गत्वा तत्रोपस्पृश्य वाग्यतः ।
 विभज्य पौवितं शेषं भुञ्जीताशेषमाहृतम् ॥१९॥
 एकश्चरेन्महीमेतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः ।
 आत्मक्रीड आत्मरत आत्मवान्समदर्शनः ॥२०॥
 विविक्तक्षेमशरणो मद्भाविमलाशयः ।
 आत्मानं चिन्तयेदेकमभेदेन मया मुनिः ॥२१॥
 अन्धीक्षेताऽऽत्मनो बन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया ।
 बन्ध इन्द्रियविक्षेपो मोक्ष एषां च संयमः ॥२२॥
 तस्मान्नियम्य षड्बर्गं मद्भावेन चरेन्मुनिः ।
 विरक्तः क्षुल्लकामेभ्यो लब्ध्वाऽऽत्मनि सुखं महत् ॥
 पुरग्रामत्रजान्सार्थान्भिक्षार्थं प्रविशंश्चरेत् ।
 पुण्यदेशसरिञ्चैलवनाश्रमवर्ती महीम् ॥ २४ ॥
 वानप्रस्थाश्रमपदेष्वभीक्षणं भैक्ष्यमाचरेत् ।
 संसिध्यत्याश्रमसंभोहः शुद्धसत्त्वः शिलान्धसा २५
 नैतद्वस्तुतया पश्येद्दृश्यमानं विनश्यति ।
 असक्तचित्तो विरमेदिहामुत्र चिकीर्षितात् ॥२६॥
 यदेतदात्मनि जगन्मनोवाक्प्राणसंहतेम् ।
 सर्वं मायेति तर्केण स्वस्थस्त्यक्त्वा न तत्स्मरेत् २७
 ज्ञाननिष्ठो विरक्तोऽवा मद्भक्तो वाऽनपेक्षकः ।
 सल्लिङ्गानाश्रमांस्त्यक्त्वा चरेदविधिगोचरः २८
 बुधो बालकवत्क्रीडेत्कुशलो जडवचरेत् ।

वदेदुन्मत्तवद्विद्वान्गोचर्यं नैगमश्चरेत् ॥ २९ ॥
 वेदवादरतो न स्यान्न पाखण्डी न हेतुकः ।
 शुष्कवादविवादेन कंचित्पक्षं समाश्रयेत् ॥३०॥
 नोद्विजेत जनाद्धीरो जनं चोद्वेजयेन्न तु ।
 अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कंचन ।
 देहमुद्दिश्य पशुवद्वैरं कुर्यान्न केनचित् ॥ ३१ ॥
 एक एव परो ह्यात्मा भूतेष्व्वात्मन्यवस्थितः ।
 यथेन्दुखदपात्रेषु भूतान्येकात्मकानि च ॥ ३२ ॥
 अलब्ध्वा न विपीदेत कालेकालेऽशनं कंचित् ।
 लब्ध्वा न हृष्येद्धृतिमानुभयं दैवैतत्रितम् ॥३३॥
 आहारार्थं समीहेत युक्तं तत्प्राणधारणम् ।
 तत्त्वं विमृश्यते तेन तद्विज्ञाय विमुच्यते ॥३४॥
 यदृच्छयोपपन्नान्मद्याच्छ्रेष्ठमुतापरम् ।
 तथा वासस्तथा शय्यां प्राप्तंप्राप्तं भजेन्मुनिः ३५
 शौचमाचमनं स्नानं न तु चोदनया चरेत् ।
 अन्यांश्च नियमाञ्ज्जानी यथाऽहं लीलैश्वरः ३६
 न हि तस्य विकल्पाख्या यां च मद्दीक्षया हता ।
 आदेहान्तैत्काचित्ख्यातिस्ततः संपद्यते मया ३७
 दुःखोदकेषु कामेषु जातनिर्वेद आत्मवान् ।
 अजिज्ञासितमद्भर्मो गुरुं मुनिर्मुपात्रजेत् ॥ ३८ ॥
 तावत्परिचरेद्भक्तः श्रद्धावाननसूयकः ।
 यावद्ब्रह्म विजानीयान्मामेव गुरुमादृतः ॥३९॥
 यस्त्वसंयतषड्बर्गः प्रचण्डेन्द्रियसारथिः ।
 ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवति ॥ ४० ॥
 सुरानात्मानमात्मस्थं निहृते मां च धर्महा ।
 अविपक्वकषायोऽस्मादमुष्माच्च विहीयते ॥ ४१ ॥
 भिक्षोर्धर्मः शमोऽहिंसा तपईक्षा वनौकसः ।
 गृहिणो भूतरक्षेज्या द्विजस्याऽऽचार्यसेवनम् ॥४२
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचं सन्तोषो भूतसौहृदम् ।
 गृहस्थस्याप्युतौ गन्तुः सर्वेषां मदुपासनम् ॥४३॥

१ विज० न हेतुकी । २ वीर० विवादेश्च । ३ वीर० देव-
 यन्त्रित । ४ वीर० येन । ५ वीर० लीलया चरे । ६ वीर०
 या सा मद्दीक्षया । विज० क्रिया मद्दीक्षया । ७ विज०
 आदेहान्त । ८ वीर० सुपत्रजेत् । ९ वीर० भक्त्या ।
 १० वीर० स वा आत्मान । ११ विज० स्याग्रतो गन्तु ।

१ उभ० विघ्न कुर्वन्त्ययं लसा । २ विज० पूत वदेद्वा-
 क्य । ३ उभ० याचित । ४ उभ० विनश्चर । ५ विज०
 समृत । ६ वीर० न सस्मरेत् ।

इति मां यः स्वधर्मेण भजन्नित्यमनन्यमाक् ।
 सर्वभूतेषु मद्भाषो मद्भक्तिं विन्दतश्चिरात् ॥४४॥
 मनस्योद्भवानपायिन्या सर्वलोकमद्देशरम् ।
 सर्वोत्पत्त्यप्ययं ब्रह्म कारणं मोपयाति स ॥४५॥
 इति स्वधर्मनिर्णिकसम्भो निर्देष्टवमद्भक्ति ।

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो नंचिरात्समुपैति माम् ॥४६॥
 धर्माश्रमवतां धर्म एव आचारलक्षणः ।
 स एव मद्भक्तियुतो नि भयसकर परः ॥४७॥
 एतच्चर्गभिहित साधो भवान्युच्छति यश्च माम् ।
 यथा स्वधर्मसंयुक्तो भक्तो मां समिधात्परम् ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

शान्तादीनां यमादीनां च स्वरूपकथनम् ॥ १ ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच—

यो विद्याभूतसंपन्न आत्मवाप्तुमानानिक ।
 मायामात्रमिदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि संन्यसेत् ॥१॥
 ज्ञानिनस्तद्दमेधेष्ट स्वार्थो हेतुश्च संमतः ।
 स्वर्गवैवापवर्गश्च नान्योऽर्थो महते प्रिय ॥ २ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंसिद्धा पदं श्रेष्ठं विदुर्मम ।
 ज्ञानी प्रियतमोऽजो मे ज्ञानेनासौ विभक्तिं माम् ३
 तपस्तीर्थं जपो दानं पवित्राणीतराणि च ।
 नालङ्घ्यन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानफलया कृता ॥४॥
 तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्मात्मानमुद्वह ।
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नो भज मां भक्तिभावेन ॥५॥
 ज्ञानविज्ञानयज्ञेन मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि ।
 सर्वयज्ञपतिं मां वै संसिद्धिं मुनयोऽर्जमन् ॥ ६ ॥
 तस्युद्वधाऽऽश्रयति पश्चिद्विधो विकारो
 मायान्तरा पतति नाद्यपवर्गयोर्धैर्यम् ।
 अन्माद्यजोऽस्य यदसी तद्य तस्य किंसु
 राघन्तयोर्पदसतोऽस्ति तदेव मध्ये ॥ ७ ॥

उद्वह उवाच—

ज्ञानं विशुद्धं विपुलं यथैतं
 द्वैराग्यविज्ञानयुतं पुण्यम् ।

आख्याहि विशेषं विद्यमूर्ते
 तद्भक्तियोगं च महद्भिस्त्वयम् ॥ ८ ॥
 तापत्रयेणाभिहतस्य धोरे
 संतप्यमानस्य मवाभ्वनीय ।
 पश्यामि नान्यच्छरणं तवाङ्घ्रि-
 द्बन्दातपत्रादमृतामिषर्पात् ॥ ९ ॥
 दष्ट अन संपतितं बिलेऽसि
 न्कालादिना क्षुद्रमुखोऽस्तर्पम् ।
 समुद्धरं कृपयाऽऽपवर्ग्यं
 र्वेषोभिरासिञ्च महातुमाद्य ॥ १० ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच—

इत्यमेतत्पुरा राजा श्रीप्यं धर्ममूर्तां वरम् ।
 अथातश्चतुः पप्रच्छ सर्वेषां नोऽस्तुमृष्वताम् ॥११॥
 निश्चये मारते युदे सुहृन्मित्रविह्वलः ।
 मुक्ता धर्मान्बहून्पश्यान्मोक्षधर्मानपृच्छत ॥१२॥
 तानह तेऽभिधास्यामि देवप्रवृत्तसुखाञ्छ्रुतान् ।
 ज्ञानवेराग्यविज्ञानभद्राभक्त्युपबृंहितान् ॥१३॥
 नवैकादश पञ्च श्रीन्मावान्भूतेषु येन वै ।
 ईधेतायैकमप्यं तु ज्ञानं मम निभितम् ॥१४॥
 एतदेव हि विज्ञानं न तर्पेन्न येन यत् ।

१ नीरं विद्यातत्पुत्रिः । २ नीरं संपन्ना । निज
 संयत्ता । ३ निजं मुदि । ४ निजं ज्ञानविज्ञानसंसिद्धिं ।
 ५ वम भाषिता । ६ वम उन्मत् । ७ निजं ययवोयः ।

१ वम निरक समुपैति । २ नीरं मुद्र । ३ निज
 सर्वेषामतु । ४ निजं बहुनीप्य मोक्ष ।

स्थित्युत्पत्त्यप्ययान्पश्येद्भावानां त्रिगुणात्मनां १५
 आदावन्ते च मध्ये च सृज्यात्सृज्यं यदन्वियात् ।
 पुनस्तत्प्रतिसंक्रामे यच्छिष्येत तदेव सत् ॥१६॥
 श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम् ।
 प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्स विरज्यते ॥१७॥
 कर्मणां परिणामित्वादाविरिश्वाद्मङ्गलम् ।
 विपश्चिन्नश्वरं पश्येददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ १८ ॥
 भक्तियोगः पुरैवोक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ ।
 पुनश्च कथयिष्यामि मद्भक्तेः कारणं परम् ॥१९॥
 श्रद्धाऽस्मृतकथायां मे शश्वन्मदनुकीर्तनम् ।
 परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं ममा ॥२०॥
 आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् ।
 मद्भक्तपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ २१ ॥
 मदर्थेष्वङ्गचेष्टा च वचसा मद्गुणेरणम् ।
 मय्यर्पणं च मनसः सर्वकामविवर्जनम् ॥ २२ ॥
 मदर्थेऽर्थपरित्यागो भोगस्य च सुखस्य च ।
 इष्टं दत्तं हुतं जप्तं मदर्थं यद्भक्तं तपः ॥ २३ ॥
 एवं धर्मैर्मुष्याणामुद्धवाऽऽत्मनिवेदिनाम् ।
 मयि संजायते भक्तिः कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥
 यदाऽऽत्मन्यर्पितं चित्तं शान्तं सत्त्वोपवृंहितम् ।
 धर्मं ज्ञानं सवैराग्यमैश्वर्यं चाभिपद्यते ॥ २५ ॥
 यदर्पितं तद्विकल्पे इन्द्रियैः परिधावति ।
 रजस्वलं चांसन्निष्टं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥२६॥
 धर्मो मद्भक्तिकृत्योक्तो ज्ञानं चैकात्म्यदर्शनम् ।
 गुणेष्वसङ्गो वैराग्यमैश्वर्यं चाणिमादयः ॥ २७ ॥
 उद्धव उवाच—
 यमः कतिविधः प्रोक्तो नियमो वाऽरिकर्शन ।
 कः शमः को दमः कृष्ण का तितिक्षा धृतिः प्रभो ॥
 किं दानं किं तपः शौर्यं किं सत्यमृतमुच्यते ।

[किर्मन्नं तृप्तिजननं किं च शौचं जनार्दन ।]
 कस्त्यागः किं धनं चेष्टं को यज्ञः काच दक्षिणा २९
 पुंसः किंस्त्रिदलं श्रीमन् भगो लाभश्च केशव ।
 का विद्या हीः परा का श्रीः किं सुखं दुःखमेव च ॥
 कः पण्डितः कश्च मूर्खः कः पन्था उत्पथश्च कः ।
 कः स्वर्गो नरकः कः स्वित्को बन्धुरसुत किं गृहम् ॥
 क आढ्यः को दरिद्रो वा कृपण कः क ईश्वरः ।
 एतान्प्रश्नान्मम ब्रूहि विपरीतांश्च सत्पते ॥३२॥
 श्रीभगवानुवाच—
 अहिंसा सत्यमस्तेयमसङ्गो हीरसंचयः ।
 आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं क्षमा भयम् ३३
 शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धाऽऽतिथ्यं मदर्चनम् ।
 तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ ३४ ॥
 एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृताः ।
 पुंसामुपासितास्तात यथाकामं दुहन्ति हि ॥३५॥
 शमो मन्निष्ठता बुद्धेर्दम इन्द्रियसंयमः ।
 तितिक्षा दुःखसंमर्पो जिह्वोपस्थजयो धृतिः ॥३६॥
 दण्डन्यासः परं दानं कामत्यागस्तपः स्मृतम् ।
 स्वभावविजयः शौर्यं सत्यं च समदर्शनम् ॥३७॥
 ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता ।
 कर्मस्वसङ्गमः शौचं त्यागः संन्यास उच्यते ॥३८॥
 धर्म इष्टं धनं नृणां यज्ञोऽहं भगवत्तमः ।
 दक्षिणा ज्ञानसन्देशः प्राणायामः परं बलम् ३९
 भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्भक्तिरुत्तमः ।
 विद्याऽऽत्मनि भिदावोधो जुगप्सा हीरकर्मसु ४०
 श्रीगुणा नैरपेक्ष्याद्याः सुखं दुःखं सुखात्ययः ।
 दुःखं कामसुखापेक्षा पण्डितो बन्धमोक्षचित् ४१
 मूर्खा देहाद्यहंबुद्धिः पन्था मन्निगमः स्मृतः ।
 उत्पथश्चित्तविक्षेपः स्वर्गः सत्त्वगुणोदयः ॥४२॥
 नरकस्तमउन्नाहो बन्धुर्गुरुरहं सखे ।
 गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥४३॥
 दरिद्रो यस्त्वसंतुष्टः कृपणो योजजितेन्द्रियः ।

१ विज० ल्यप्यया न स्युर्भावानां । २ विज० यज्ञ सृज्यं
 यदन्वियात् । ३ विज० फलरूपत्वा । ४ वीर० मद्गुणकीर्तन ।
 ५ उभ० भुक्त । ६ वीर० निवेदन । ७ विज० मय्यर्पित ।
 ८ वीर० तद्विकल्पमिन्द्रियै । ९ विज० रजस्वलमसन्निष्ट ।
 १० विज० किं सत्यं कमलेक्षण ।

१ विज० इदमर्थमधिक । २ वीर० दया लाभश्च । ३ वीर०
 विज० भिदावोधो । ५ विज० दुःखात्ययात्सुखं ।

गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसङ्गो विपर्ययः ॥ ४४ ॥ किं वर्णितेन बहुना लक्षण गुणदोषयो ।
एत उद्भव ते प्रभाः सर्वे साधु निरूपिताः । गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूमयवर्जितः ॥ ४५ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

कर्मयोगाधिक्यम् ० १ ०

उद्भव उवाच—

विधिष्व प्रतिषेधश्च निगमो हीश्वरस्य ते ।
अवेक्षतेऽरविन्दाश्च गुणं दोषं च कर्मणाम् ॥१॥
वर्णाभ्रमविकल्पं च प्रतिलोमानुलोमजम् ।
द्रव्यदेशवचनकालान्स्वर्गं नरकमेव च ॥ २ ॥
गुणदोषमिदा दृष्टिमन्तरेण वचस्तव ।
नि भ्रयसं कथं नृणां निषेधविधिलक्षणम् ॥ ३ ॥
पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुस्त्वेष्वर ।
भ्रयस्तनुपलम्बेऽर्थे साध्यसाधनयोरपि ॥ ४ ॥
गुणदोषमिदा दृष्टिर्निर्गमाचे न हि खत ।
निगमेनापवादश्च मिदाया इति हं भ्रम ॥ ५ ॥
श्रीभगवानुवाच—

योगास्त्रयो मया प्रोक्ता नृणां भ्रयोपिधित्तया ।
ज्ञानं कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुप्रथित् ६
निर्विण्णानां ज्ञानयोगो न्यासिनामिह कर्मसु ।
तेष्वनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगस्तु कौमिनाम् ॥७॥
यदृच्छया मत्कथादौ जातभद्रस्तु य पुमान् ।
न निर्विण्णो नातिसक्तो मत्तियोगोऽस्य सिद्धिदः ।
शास्त्रकर्माणि कुर्वीत न निर्विद्येत यावता ।
मत्कथाश्रवणादां वा भद्रा यावन्न जायते ॥९॥
स्वधर्मस्यो यजन्मघ्नैरनाशीः काम उद्भव ।
न याति स्वर्गनरकां यद्यन्यन्न समाचरत् ॥१०॥
अभिहितोक्तं वतमानं स्वधर्मस्योऽन्यथा शुचि ।

ज्ञान विशुद्धमाप्नोति मत्प्रक्तिं वा यदृच्छया ११
स्वर्गिणोऽप्येतसिच्छन्ति लोक निरयिणस्तथा ।
साधकं ज्ञानभक्तिभ्यामुभयं तदसाधकम् ॥१२॥
न नरः स्वर्गतिं काङ्क्षेन्नारकीं वा विचक्षणः ।
नेमं लोकं च काङ्क्षेत् देहावेशात्प्रमाद्यति ॥१३॥
एवंद्विद्वान्पुरा मृत्योरमनाय घटेत सः ।
अप्रमद्य इदं ज्ञात्वा मर्त्यमप्यर्थसिद्धिदम् ॥१४॥
छिद्यमानं यैर्मरेतैः कृतनीडं वनस्पतिम् ।
खगं स्वकेतमुत्सृज्य क्षेमं याति बालपटः ॥१५॥
अहोरात्रैश्छिद्यमानं बुद्ध्वाऽऽस्युर्मपवेपयुः ।
सूक्तसङ्गः परं बुद्ध्वा निरीह उपशाम्यति ॥१६॥
नृदेहैर्माद्यं सुलभं सुदुर्लभं
ध्रुवं सुकल्पं गुरुकर्मधारम् ।
मयाऽनुकूलेन नमस्वतेरितं
पुमां मवाग्धिं न ठरत्नं आत्महा ॥ १७ ॥
यदारंभेयु निर्विण्णो विरक्त संयतन्द्रियः ।
अभ्यासेनाऽऽत्मनो योगी धारयेत्तत्त्वं मन १८
धार्यमाणं मनो यद्भिः भ्राम्यदाश्चनवम्भितम् ।
अतन्द्रितोऽनुरोधेन मार्गेणाऽऽत्मवर्षं नयेत् ॥१९॥
मनोगतिं न विच्छजेत्प्रमाणो जितेन्द्रियः ।
सत्पसंपन्नया बुद्ध्या मन आत्मवद्वन्न नयत् ॥२०॥
एष हं परमो योगो मनसं संग्रहं स्मृत ।

१ इति गुणसङ्गः । २ इति कर्मं तु न्यासिपयः ।
३ इति नियमाते । ४ कीर इति म भ्रमः । इति

१ जन्म वचनं । २ इति एवं । ३ इति कथावचनैः
इति । ४ इति बुद्ध्यासाद्य सुदुर्लभं वा । ५ इति
उत्तमार्थः ।

हृदयज्ञत्वमन्विच्छन्दम्यस्येवार्वतो मुहुः ॥ २१ ॥
 साङ्ख्येन सर्वभावानां प्रतिलोमानुलोमतः ।
 भवाप्ययावनुध्यायेन्मनो यावत्प्रसीदति ॥२२॥
 निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्तवेदिनः ।
 मनस्त्यजति दौरात्म्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया २३
 यमादिभिर्योगपथैरान्वीक्षिक्या च विद्यया ।
 ममाचौपासनाभिर्वा नान्यैर्योग्यं स्मरेन्मनः ॥२४॥
 यदि कुर्यात्प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् ।
 योगेनैव दहेदंहो नान्यैत्तत्र कदाचन ॥ २५ ॥
 खेखेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः ।
 [विपर्ययस्तु दोषः स्यादुभयोरेष निर्णयः ।]
 कर्मणां जाल्यशुद्धानामनेन नियमः कृतः ।
 गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया ॥२६॥
 जातश्रद्धो मत्कथासु निर्विण्णः सर्वकर्मसु ।
 वेद दुःखात्मकान्कामान्परित्यागेऽप्यनीश्वरः २७
 ततो भजेत मां प्रीतः श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः ।
 जुषमाणश्च तान्कामान्दुःखोदकार्कश्च गर्हयन् ॥२८॥
 प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजंतो माऽसकृन्मुनेः ।

कामा हृदय्यां नश्यन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते २९
 भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
 क्षीयन्ते चास्य कर्माणि मयि दृष्टेऽखिलात्मनि ३०
 तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः ।
 न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥३१॥
 यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् ।
 योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिरितरैरपि ॥ ३२ ॥
 सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा ।
 स्वर्गापवर्गं मद्दाम कथंचिद्यदि वाञ्छति ॥३३॥
 न किञ्चित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्तिनो मम ।
 वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥३४॥
 नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयसमनलर्षकम् ।
 तस्मान्निराशिषो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे भवेत् ॥३५॥
 न मय्येकान्तभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणाः ।
 साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषाम् ॥३६॥
 एवमेतान्मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पथः ।
 क्षेमं विन्दन्ति मत्स्थानं यद्ब्रह्म परमं विदुः ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

कामिना द्रव्यदेशादिगुणदोषवर्णनं ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

य एतान्मत्पथो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् ।
 क्षुद्रान्कामांश्चैलैः प्राणैर्जुषन्तः संसरन्ति ते ॥१॥
 खेखेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः ।
 विपर्ययस्तु दोषः स्यादुभयोरेष निश्चयः ॥ २ ॥

शुद्धशुद्धी विधीयेते समानेष्वपि वस्तुषु ।
 द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥३॥
 धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ ।
 दर्शितोऽयं मयाऽऽचारो धर्ममुद्ब्रह्मतां धुरम् ॥४॥
 भूम्यंभव्यनिलाकाशा भूतानां पञ्च धातवः ।
 आब्रह्मस्थावरादीनां शारीरा आत्मसंयंताः ॥५॥

१ विज० हृदिस्था । २ वीर० तस्मिन्दृष्टे । ३ विज० न
 ज्ञानान्न च वैराग्यात्प्राय । ४ विज० मकल्मप । ५ विज०
 पार । ६ वीर० ये पथ । ७ विज० व्यवसायार्थ ।
 ८ विज० वाऽनघ । ९ विज० धर्म्यमुद्ब्रह्मता बुरं । १० उभ०
 सयु

१ वीर० निवच्छन्नदान्तस्यावेतो यथा । विज० निवच्छ-
 न्दमथैवेच्छतो मुहु । २ विज० पुरुषस्यात्मवेदिन ।
 ३ विज० नान्य यन्न कदाचन । ४ उभ० अर्धमधिक ।
 ५ विज० रेप निश्चय । ६ विज० त्वहसा त्याजनेच्छया ।
 ७ वीर० भजते । ८ वीर० न्मुनि । ९ विज० य एता
 मत्कथा । १० विज० तिमका । ११ विज० कामान्वलै ।

वेदन नामरूपाणि विपमाणि समेष्वपि ।
घातुर्पुद्बह कल्पन्त एतेषां स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
देशकालादिभावाना वस्तूनां मम सत्तम ।
गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणाम् ॥७॥
अकृष्णसारो देशानामद्रव्योऽशुचिर्मवेत् ।
कृष्णसारोऽप्यसौधीरकीटकांसंस्कृतेरिणम् ॥ ८ ॥
कर्मण्यो गुणवान्कालो द्रव्यतः स्वत एव वा ।
यतो निवर्तेत कर्म स दोषोऽकर्मकः स्मृतः ॥९॥
द्रव्यस्य शुद्धशुद्धी च द्रव्येण वचनेन च ।
संस्कारेणाय कालेन महत्त्वात्पतयाज्य वा ॥१०॥
शक्त्याऽशक्त्याऽयैवा बुद्ध्या समृद्ध्या च यदाऽत्मने
अथ कुर्वन्ति हि यथा देशवत्यानुसारतः ॥११॥
धान्यदार्वसितस्तूनां रसतैजसधर्मणाम् ।
कालवाय्वग्निमृत्तोषे पार्थिवानां युतायुतै ॥१२॥
अमेष्मलिसं यन्नेन गन्धं लपं स्पपोहति ।
मज्जते प्रकृतिं तस्य तज्जौघं तावदिव्यते ॥१३॥
ज्ञानदानतपोवस्वाधीर्यसंस्कारकर्मभिः ।
मत्संस्त्या चाऽऽत्मनः शौचं शुद्धं कर्माचरद्भिजः ॥
मन्त्रस्य च परिज्ञान कर्मशुद्धिर्मदर्पणम् ।
धर्मं संपद्यते पक्विरधर्मस्तु विपर्ययः ॥ १५ ॥
ऋषिद्वणोऽपि दोषः सादोषोऽपि विधिना गुणः ।
गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेव वाचते ॥ १६ ॥
समानकर्माधरेण पतिवार्ता न पातकम् ।
आर्यपक्षिको गुणैः सङ्गो न शयान पतस्यधः १७
यतोयतो निवर्तेत विमुच्येत ततस्ततः ।
एष धर्मो नृणां धेम शोकमोहमयापहः ॥१८॥
विपयसु गुणाध्यासात्सुस सङ्गन्ततो भवेत् ।

सङ्गाधैत्र भवेत्काम कामादेव कलिर्नृणाम् ॥१९॥
कलेर्दुर्विपहः क्रोधस्तमस्तैमनुपर्वते ।
उमसा ग्रस्यते पुसभेतना ध्यापिनी हृतम् ॥२०॥
तेषां विरहितः साधो बन्तुः शून्याय कल्पते ।
ततोऽस्य स्वार्थविभ्रंशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥२१॥
विपयामिनिवशेन नाऽऽत्मानं वेद नापरम् ।
दृष्टजीविकया जीवन्व्यर्थं भैक्षेव यः शसन् ॥२२॥
फलश्रुतिरियं नृणां न श्रेयो रोचन परम् ।
श्रेयोविषयया प्रोक्त यथा भैषज्यरोचनम् ॥२३॥
उत्पश्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च ।
आसक्तमनसो मर्त्या आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥२४॥
न तानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यतो बृजिनाम्बनि ।
कथं युद्धमात्पुनस्तेषु तांस्तमो विप्रतो युध ॥२५॥
एवं स्प्यसित केचिद्विज्ञाय कुपुद्बहः ।
फलश्रुतिं कुसुमितां न धेदद्वा षदन्ति हि ॥२६॥
कामिनः कृपणा लुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः ।
अभिमुख्या धूमतान्ता खे लोके न विदन्ति ते ॥
न तं मामङ्ग जानन्ति हृदिस्व य इदं पथः ।
उक्थयैश्चां ह्यसुतपो यथा नीहारषक्षुषु ॥२८॥
ते मे मतमविज्ञाय परोक्ष विपयात्मकाः ।
[धिया पशुन्विनिमन्ति हिंसन्ते प्रेत्य तैस्तु ते]
हिंसायां यदि रागं स्वाद्यद्ग एव न चोदना २९
हिंसाविहारां ह्यालम्बैः पशुभिः स्वमुखेच्छया ।
यन्नते देवता यज्ञैः पितृभूतपतीन्धला ॥३०॥
स्वमोपमममुं लोकमसन्त श्रवणप्रियम् ।
आक्षिपो हृदि संकल्प्य त्यजन्त्यर्थाभ्यां वणिक् ॥
रजासत्त्वतमोनिष्ठा रजःसत्त्वतमोभुषः ।
उपासते इन्द्रमुखान्दवादीर्भे तथैव माम् ॥३२॥
इष्टह देवता यज्ञैर्गता रसामह दिवि ।

१ मित्र घातुर्पुद्बह । २ मित्र कल्पन्त । ३ मित्र वेदानामरूपाणि । ४ मित्र स्वार्थसिद्धये । ५ मित्र देशकालादिभावानां । ६ मित्र मम सत्तम । ७ मित्र अकृष्णसारो । ८ मित्र देशानामद्रव्योऽशुचिर्मवेत् । ९ मित्र कर्मण्यो गुणवान्कालो । १० मित्र द्रव्यतः स्वत एव वा । ११ मित्र यतो निवर्तेत कर्म । १२ मित्र द्रव्यस्य शुद्धशुद्धी । १३ मित्र द्रव्येण वचनेन च । १४ मित्र संस्कारेणाय कालेन महत्त्वात्पतयाज्य वा । १५ मित्र शक्त्याऽशक्त्याऽयैवा बुद्ध्या समृद्ध्या च यदाऽत्मने । १६ मित्र अथ कुर्वन्ति हि यथा देशवत्यानुसारतः । १७ मित्र धान्यदार्वसितस्तूनां रसतैजसधर्मणाम् । १८ मित्र कालवाय्वग्निमृत्तोषे पार्थिवानां युतायुतै । १९ मित्र अमेष्मलिसं यन्नेन गन्धं लपं स्पपोहति । २० मित्र मज्जते प्रकृतिं तस्य तज्जौघं तावदिव्यते । २१ मित्र ज्ञानदानतपोवस्वाधीर्यसंस्कारकर्मभिः । २२ मित्र मत्संस्त्या चाऽऽत्मनः शौचं शुद्धं कर्माचरद्भिजः । २३ मित्र मन्त्रस्य च परिज्ञान कर्मशुद्धिर्मदर्पणम् । २४ मित्र धर्मं संपद्यते पक्विरधर्मस्तु विपर्ययः । २५ मित्र ऋषिद्वणोऽपि दोषः सादोषोऽपि विधिना गुणः । २६ मित्र गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेव वाचते । २७ मित्र समानकर्माधरेण पतिवार्ता न पातकम् । २८ मित्र आर्यपक्षिको गुणैः सङ्गो न शयान पतस्यधः । २९ मित्र यतोयतो निवर्तेत विमुच्येत ततस्ततः । ३० मित्र एष धर्मो नृणां धेम शोकमोहमयापहः । ३१ मित्र विपयसु गुणाध्यासात्सुस सङ्गन्ततो भवेत् ।

१ मित्र सङ्गाधैत्र । २ उम सा । ३ मित्र ध्यापिनी तता । ४ उम तया च रहितः । ५ मित्र मृतस्य च । ६ मित्र घातुर्विपहः । ७ मित्र क्रोधस्तमस्तैः । ८ मित्र अमुपर्वते । ९ उम तया च रहितः । १० मित्र मृतस्य च । ११ उम स्वार्थविभ्रंशो । १२ उम मूर्च्छितस्य । १३ उम मृतस्य च । १४ उम विपयामिनिवशेन । १५ उम नाऽऽत्मानं । १६ उम वेद नापरम् । १७ उम दृष्टजीविकया । १८ उम जीवन्व्यर्थं भैक्षेव यः । १९ उम शसन् । २० उम फलश्रुतिरियं । २१ उम नृणां । २२ उम श्रेयो रोचन परम् । २३ उम श्रेयोविषयया । २४ उम प्रोक्त यथा । २५ उम भैषज्यरोचनम् । २६ उम उत्पश्यैव हि । २७ उम कामेषु । २८ उम प्राणेषु । २९ उम स्वजनेषु च । ३० उम आसक्तमनसो । ३१ उम मर्त्या । ३२ उम आत्मनोऽनर्थहेतुषु । ३३ उम न तानविदुषः । ३४ उम स्वार्थं । ३५ उम भ्राम्यतो । ३६ उम बृजिनाम्बनि । ३७ उम कथं । ३८ उम युद्धमात्पुनस्तेषु । ३९ उम तांस्तमो । ४० उम विप्रतो । ४१ उम युध । ४२ उम एवं । ४३ उम स्प्यसित । ४४ उम केचिद्विज्ञाय । ४५ उम कुपुद्बहः । ४६ उम फलश्रुतिं । ४७ उम कुसुमितां । ४८ उम न धेदद्वा । ४९ उम षदन्ति हि । ५० उम कामिनः । ५१ उम कृपणा । ५२ उम लुब्धाः । ५३ उम पुष्पेषु । ५४ उम फलबुद्धयः । ५५ उम अभिमुख्या । ५६ उम धूमतान्ता । ५७ उम खे लोके । ५८ उम न विदन्ति ते । ५९ उम न तं । ६० उम मामङ्ग । ६१ उम जानन्ति । ६२ उम हृदिस्व । ६३ उम य इदं पथः । ६४ उम उक्थयैश्चां । ६५ उम ह्यसुतपो । ६६ उम यथा । ६७ उम नीहारषक्षुषु । ६८ उम ते मे । ६९ उम मतमविज्ञाय । ७० उम परोक्ष । ७१ उम विपयात्मकाः । ७२ उम [धिया पशुन्विनिमन्ति हिंसन्ते प्रेत्य तैस्तु ते] । ७३ उम हिंसायां । ७४ उम यदि । ७५ उम रागं । ७६ उम स्वाद्यद्ग एव । ७७ उम न चोदना । ७८ उम २९ । ७९ उम हिंसाविहारां । ८० उम ह्यालम्बैः । ८१ उम पशुभिः । ८२ उम स्वमुखेच्छया । ८३ उम यन्नते । ८४ उम देवता । ८५ उम यज्ञैः । ८६ उम पितृभूतपतीन्धला । ८७ उम ३० । ८८ उम स्वमोपमममुं । ८९ उम लोकमसन्त । ९० उम श्रवणप्रियम् । ९१ उम आक्षिपो । ९२ उम हृदि । ९३ उम संकल्प्य । ९४ उम त्यजन्त्यर्थाभ्यां । ९५ उम वणिक् । ९६ उम रजासत्त्वतमोनिष्ठा । ९७ उम रजःसत्त्वतमोभुषः । ९८ उम उपासते । ९९ उम इन्द्रमुखान्दवादीर्भे । १०० उम तथैव माम् । १०१ उम ३२ । १०२ उम इष्टह देवता । १०३ उम यज्ञैर्गता । १०४ उम रसामह दिवि ।

तस्यान्त इह भूयास महाशाला महाकुलाः ॥३३॥
 एवं पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तमनसां नृणाम् ।
 मानिनां चातिस्तब्धानां मद्भार्ताऽपि न रोचते ३८
 वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकाण्डविषया इमे ।
 परोक्षवादां ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥३५॥
 शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेन्द्रियमनोमयम् ।
 अनन्तपारं गंभीरं दुर्विगाहं समुद्रवत् ॥ ३६ ॥
 मयोपवृंहितं भूम्ना ब्रह्मणाऽनन्तशक्तिना ।
 भूतेषु धोपरूपेण विसेषूर्णैव लक्ष्यते ॥ ३७ ॥
 यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णांमुद्गैर्मते मुखात् ।
 आकाशाद्दोषवान्प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा ॥३८

छन्दोमयोऽमृतमयः सहस्रपदवीं प्रभुः ।
 ओङ्काराद्ब्रह्मितस्पर्शस्वरोऽन्तस्थभूषिताम् ॥३९॥
 विचित्रभाषाविततां छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः ।
 अनन्तपारां बृहतीं सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥४०॥
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ।
 त्रिष्टुजगत्यतिच्छन्दो ह्यत्यध्वतिजगद्विराद् ॥४१॥
 किं विधत्ते किमाचष्टे किमनूद्य विकल्पयेत् ।
 इत्यस्याहृदयं लोके नान्यो मद्देद कश्चन ॥४२॥
 मां विधत्तेऽभिधत्ते मां विकल्प्यापोह्यते लहम् ।
 एतावान्सर्ववेदार्थः शब्द आस्थाय मां भिदाम् ।
 मायामात्रमनूद्यान्ते प्रतिपिद्य प्रसीदति ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

तत्त्वसङ्ख्यानप्रभेदानामविरोधकल्पन ॥ १ ॥ प्रकृतिपुरुषविवेक ॥ २ ॥ जन्ममृत्युप्रकारकथन ॥ ३ ॥

उद्धव उवाच—

केति तत्त्वानि विश्वेश सङ्ख्यातान्यृषिभिः प्रभो ।
 नवैकादश पञ्च त्रीण्यात्थ त्वमिह शुश्रुम ॥ १ ॥
 केचित्पञ्चिंशतिं प्राहुरपरे पञ्चविंशतिम् ।
 सप्तैके नव षट् केचित्त्रवार्यैकादशापरे ॥ २ ॥
 केचित्सप्तदश प्राहुः षोडशैके त्रयोदश ।
 एतावत्त्वं हि सङ्ख्यानमृषयो यद्विवक्षया ।
 गायन्ति पृथगायुष्मन्निदं नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 युक्तं च सन्ति सर्वत्र भाषन्ते ब्राह्मणा यथा ।
 मायां मदीयामुद्ब्रूह्य वदतां किं नु दुर्धटम् ॥४॥
 नैतदेवं यथाऽऽत्थ त्वं यदहं वच्मि तत्तथा ।
 एवं विवर्दतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्ययाः ॥ ५ ॥

यासां व्यतिकरादासीद्विकल्पो वदतां पदम् ।
 प्राप्ते शमदमेऽप्येति वादस्तमनुशाम्यति ॥ ६ ॥
 परस्परानुप्रवेशात्तत्त्वानां पुरुषर्षभ ।
 पौर्वापर्यप्रसङ्ख्यानं यथा वक्तुर्विवक्षितम् ॥ ७ ॥
 एकस्मिन्नपि दृश्यन्ते प्रविष्टानीतराणि च ।
 पूर्वस्मिन्वा परस्मिन्वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः ॥८॥
 पौर्वापर्यमतोऽमीषां प्रसङ्ख्यानमभीप्सताम् ।
 यथा विविक्तं यद्भङ्गं गृह्णीमो युक्तिसंभवात् ॥९॥
 अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्याऽऽत्मवेदनम् ।
 स्वतो न संभवादन्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् ॥१०॥
 पुरुषेश्वरयोरत्र न वैलक्षण्यमण्वपि ।
 तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥११॥

१ उभ० विषया अपि । २ विज० वादो वेदोयं ।
 ३ विज० मुद्ब्रूहते । ४ विज० कानि । ५ उभ० युक्तय
 सन्ति । ६ वीर० एवंविधकथाहेतु । विज० एव विवदता
 हेतु ।

१ विज० ओङ्कारेण्वज्जिता । २ विज० विकल्प्यपोह्य
 इत्यह । ३ विज० माऽभिदा । ४ उभ० प्रशाम्यति ।
 ५ विज० व्येति । ६ वीर० यथाविवक्ष । ७ विज० ययुक्त ।
 ८ विज० स्वतो न स भवेद्यस्मात्ततोऽन्य पुरुषो भवेत् ।
 वीर० न सभवेदन्य ।

प्रकृतिर्गुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणा ।
 सच्च रजस्तम इति सित्युत्पत्त्यन्तरेव ॥१२॥
 सच्च प्रान रज कर्म तमोऽज्ञानमिहोऽप्यते ।
 गुणम्पतिकरं काल स्वभाव सूत्रमेव च ॥१३॥
 पुरुषप्रकृतिर्व्यक्तमहश्चरौ नमोऽनिल ।
 ज्योतिराप खितिरिति तत्रान्युक्तानि मे नव १४
 श्रेयं तद्दर्शनं प्राणो जिह्वसि ज्ञानशक्तय ।
 भावपाप्युपप्यपात्र्यङ्गि कर्माण्यङ्गोभयं मन १५
 शब्दं स्पर्शो रमो गणो रूप चत्यर्थजातय ।
 गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानि कर्मायतनसिद्धयः ॥१६॥
 मगोर्दा प्रकृतिर्भस्व कायकारणरूपिणी ।
 सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्ते पुरुषो व्यक्तं ईक्षत ॥ १७ ॥
 शक्त्यादयो विबुवाणा घातय पुरुषद्वया ।
 तन्मयीयां सृजन्युत्सर्गसंहताः प्रकृत्तर्षलात् १८
 गन्तव्यं घातय इति तत्रार्थाः पञ्च स्यादय ।
 ज्ञानमात्मोभयाधारस्तवो दहेन्द्रियासय ॥१९॥
 पटित्यत्रापि भूतानि पञ्च पट्टः पर पुमान् ।
 तैर्युक्त आत्मसंभूतं सृष्ट्रे सद्गुणाविद्यत् ॥२०॥
 चतुर्थयेति तत्रापि तत्र आपोन्नमात्मन ।
 ज्ञानानि तैरिदं जातं जन्माऽवययिनः खलु २१
 [गिंफादृगल आत्मा मां महाभूतत्रियाणि च ।]
 मज्जाने मसदृगके भूतमाप्रन्द्रियाणि च ।
 पञ्च पञ्चपमनमा आ मा मसदृग स्मृत् ॥२२॥
 तदन्तोऽङ्गमज्ञाने आरभय मन उत्पत ।
 भूतत्रियाणि पञ्चय मन आ मा त्रयोदृग ॥२३॥
 गकादृगल आत्मा मां महाभूतत्रियाणि च ।
 अथ प्ररतयर्धय पुरुषय नवत्यय ॥ २४ ॥
 इति नानाप्रगज्ञान नच्यानाम्पिभि कृतम् ।
 मन न्याय्य युक्तिमत्ताद्विदुषो रिमशोमनम् २५
 पञ्चम उपायः—

अन्योऽन्यापाभयात्कृष्ण दम्पते न भिदा तयोः ।
 प्रकृतौ लक्ष्यते क्षात्मा प्रकृतिश्च तथाऽऽत्मनि २६
 एष मे पुण्डरीकाक्ष महान्त सशय इदि ।
 छेत्तुमर्हसि सर्वज्ञ वचोभिर्नयैर्नपुणं ॥ २७ ॥
 तस्यो ज्ञान दि जीवानां प्रमोपैस्तेऽत्र शक्तिव ।
 समेव क्षात्ममायाया गतिं वेत्थ न चापर ॥२८॥
 श्रीमगघानुषाथ—
 प्रकृतिः पुरुषश्चैति विकल्प पुरुषर्षम ।
 एष वैकारिक सर्गो गुणम्पतिकरात्मक ॥२९॥
 ममाज्ञ माया गुणमन्वनेकधा
 विकल्पयुंद्दीभ गुणविधयं ।
 वैकारिकस्त्रिषिधोऽध्यात्ममेक
 मथाधिर्धवमधिभूतमन्यत् ॥ ३० ॥
 दृष्टृपमाकं वपुरय रथ
 परस्पर सिध्यति यं न्यत य ।
 आरमा मदपामपरो य आद्य
 स्यात्पुन्रभूत्याऽखिलसिद्धिमिदि ।
 एवं सगादि भवेणादि चतु
 जिहादि नामादि च चिचयुक्तम् ॥ ३१ ॥
 योज्जां गुणस्रोमकृतो विकार
 प्रधानैर्मुलानमहत प्रमूत ।
 अह त्रिवृन्मोहपिकल्पहत
 वैकारिकन्मामय णन्द्रियय ॥ ३२ ॥
 आ मा परिज्ञानमयो विपादो
 क्षतीति नास्तीति भिदा यनिष्ठ ।
 स्यर्धोऽपि नैपोपरमत पुगां
 मरा परादृगधियो मलोकात् ॥ ३३ ॥
 उदय उपाय—
 त्वग परादृगधिय म्कृतं कममि प्रमो ।

तन्ममाख्याहि गोविन्द दुर्विभाव्यमनात्मभिः ।
 न ह्येतत्प्रायशो लोके विद्वांसः सन्ति वञ्चिताः ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 मनः कर्ममयं नृणामिन्द्रियैः पञ्चभिर्युतम् ।
 लोकाल्लोकं प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥३६॥
 ध्यायन्मनोऽनुविषयान्दृष्टान्वाऽनुश्रुतानथ ।
 उद्यत्सीदत्कर्मतन्त्रं स्मृतिस्तदनु शाम्यति ॥३७॥
 विषयाभिनिवेशेन नाऽऽत्मानं यत्स्मरेत्पुनः ।
 जन्तोर्वै कस्यचिद्वेतोर्मृत्युरत्यन्तविस्मृतिः ॥३८॥
 जन्मत्वात्मतया पुंसः सर्वभावेन भूरिद ।
 विषयस्वीकृतिं प्राहुर्यथा स्वप्नमनोरथः ॥ ३९ ॥
 स्वप्नं मनोरथं चेत्यं प्राक्तनं न स्मरत्यसौ ।
 तत्र पूर्वमिवाऽऽत्मानमपूर्वं चानुपश्यति ॥४०॥
 इन्द्रियाय न सृष्टेदं त्रैविध्यं भाति वस्तुनि ।
 बहिरन्तर्भिदा हेतुर्जनोऽसज्जनकृद्यथा ॥ ४१ ॥
 नित्यदा ह्यङ्गभूतानि भवन्ति न भवन्ति च ।
 कालेनालक्ष्यवेगेन सूक्ष्मत्वात्तत्र दृश्यते ॥४२॥
 यथाऽर्चिजां स्रोतसां च फलानां वा वनस्पतेः ।
 तथैव सर्वभूतानां वयोऽवस्थादयः कृताः ॥४३॥
 सोऽयं दीपोर्चिषां यद्वत्स्रोतसां तदिदं जलम् ।
 सोऽयं पुमानिति नृणां गीर्धर्मपाऽऽयुषाम् ॥४४॥
 मा स्वस्य कर्मबीजेन जायते सोऽप्ययं पुमान् ।
 म्रियते वाऽगरो भ्रान्त्या यथाग्निर्दारुसंयुतः ॥४५॥
 निपेकगर्भजन्मानि बाल्यकौमारयौवनम् ।
 वयो मध्यं जरा मृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ॥४६॥
 एता मनोरथमयीर्ह्यन्यस्योच्चावचास्तनूः ।
 गुणसङ्गादुपादत्ते कचित्कश्चिज्जहाति च ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आत्मनः पितृपुत्राभ्यामनुमेयौ भवाप्ययौ ।
 न भवाप्ययवस्तूनामभिज्ञौ द्वयलक्षणः ॥ ४८ ॥
 तरोर्वीजविपाकाभ्यां यो विद्वान्जन्मसंयमौ ।
 तरोर्विलक्षणो द्रष्टा एवं द्रष्टा तनोः पृथक् ॥४९॥
 प्रकृतेरेवमात्मानमविविच्याबुद्धः पुमान् ।
 तत्त्वेन स्पर्शसंमूढः संसारं प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 सत्त्वसंगादपीन्देवात्रजसा सुरमानुपान् ।
 तमसा भूततिर्यक्त्वं भ्रामितो याति कर्मभिः ५१
 नृत्यतो गायतः पश्यन्त्यैवानुकरोति तान् ।
 एवं बुद्धिगुणान्पश्यन्ननीहोऽप्यनुकार्यते ॥ ५२ ॥
 यथाऽभसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव ।
 चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते भ्रमतीव भूः ॥ ५३ ॥
 यथा मनोरथधियो विषयानुभवो मृषा ।
 स्वप्नदृष्टाश्च दाशार्हं तथा संसार आत्मनः ॥ ५४ ॥
 अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते ।
 ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥ ५५ ॥
 तस्माद्बुद्धव माभुङ्क्व विषयानसदिन्द्रियैः ।
 आत्माग्रहणनिर्भातं पश्य वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ ५६ ॥
 क्षिप्तोऽवमानितोऽसद्भिः प्रलब्धोऽस्मृयितोऽथवा ।
 ताडितः सन्निरुद्धो वा वृत्त्या वा परिहापितः ५७
 निष्ठितो मूर्धितो वाऽज्ञैर्वहुधैवं प्रकंपितः ।
 श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् ५८
 उद्धव उवाच—
 यथैवमनुबुद्धेयं वद नो वदतां वर ।
 सुदुःसहमिमं मन्य आत्मन्यसदतिक्रमम् ॥ ५९ ॥
 विदुषामपि विश्वात्मन्प्रकृतिर्हि बलीयसी ।
 ऋते लैद्धर्मनिरतान् शान्तांस्ते चरणालयान् ॥ ६० ॥

१ विज० विद्वासोऽश्नन्ति । २ वीर० ध्यायमानो ।
 ३ विज० हि विषया । ४ वीर० यन्मन स्मरेत् । विज० यत्स्म-
 रेन्मन । ५ वीर० स्वप्नमनोरथौ । विज० स्वप्नो मनोरथ ।
 ६ विज० चार्थ । ७ विज० ईदृशायासविज्ञाय त्रैविध्य ।
 ८ विज० अवस्था च तच्छता । ९ विज० गीर्धर्मपायुषा ।
 १० वीर० ह्यन्याधोच्चावचास्तथा ।

१ विज० भवाप्ययौ वस्तूनामभिज्ञौ द्वयलक्षणौ । २ विज०
 वीजविकाराभ्या । ३ वीर० पश्यस्तथैवा । ४ उभ० स्वप्न-
 दृष्टश्च । ५ विज० विषयानुपस । स्वप्नेऽप्यर्थगमो । ६ विज०
 निष्पन्न पश्यन्वैकल्पिक । ७ विज० प्रलब्ध क्षापितोऽपि
 वा । ८ उभ० सन्निरुद्धो वा । ९ विज० सुदुःसहमिद ।
 स्वधर्म ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

भवसः दुःखादिसहनोपायकल्पार्थं सिद्धुगीताकथन ॥ १ ॥

श्रीबाह्वरायणिरुवाच—

स एवमाशंसित उद्धवेन
भागवतमुख्येन दाशार्हमुत्थः ।

समाजयन्मृत्युवचो मुकुन्द
स्तमात्रमाये भवणीयवीर्यः ॥ १ ॥

श्रीमगवानुवाच—

पार्हस्येत्य स वै नात्र सायुषं दुर्जनेरितै' ।

दुरुक्तैर्मिभमात्मनं यः समाघातुमीश्वर ॥ २ ॥

न तथा तप्यते पिदः पुमान्बाणै सुमर्मैः ।

पथा हुदन्ति मर्मस्था हसतां परुपेव' ॥ ३ ॥

कथयन्ति महत्पुण्यमितिहामभिहोदव ।

तमहं वर्णयिष्यामि निषेधो घ्नसमाहित ॥ ४ ॥

केनचिद्विभ्रुणा गीत परिभूतेन दुर्जनैः ।

स्मरता ष्टित्युक्तं विपाकं निवृत्तकर्मणाम् ॥ ५ ॥

अवन्तिपु द्विजः कभिदासीदाद्यतम धिया ।

घातांश्चि' कदर्यस्तु कामी लुब्धोऽतिकोपनः ॥ ६ ॥

ज्ञातयोऽतियमस्तस्य वाचाश्रेणापि नाशिताः ।

शून्यावसथ आस्माज्पि काल कामरनचित' ॥ ७ ॥

दुःशीलस्य कदर्यस्य हेतुज्ञान्ते पुत्रबाधनवा' ।

दारा दुहितो भृत्या विपण्णा नाशरन्निभम् ॥ ८ ॥

तस्यैवं यक्षविचस्य श्युतस्योमयलोफ्त ।

धर्मकामविहीनस्य शुक्रुषु पञ्च भागिन ॥ ९ ॥

तदवध्मानथिर्नस्तपुष्पस्कन्धस्य भूरिद ।

अर्थोऽप्यगन्धभिषेनं पद्मायासपरिभम' ॥ १० ॥

ज्ञातयो जगद्गु' किंचित्किंचिदस्य उद्धव ।

द्वैपतः कालत' किंचिद्ब्रह्मन्वोर्नृपार्थिनात् ॥ ११ ॥

म एवं द्विषणे नटे धर्मकामविवर्जित' ।

उपेक्षितश्च स्वजनैर्भित्तामाप दुरत्ययाम् ॥ १२ ॥

तस्यैवं ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विनः ।

खिद्यतो वाप्यकण्ठस्य निर्वेदः सुमहानभूत् ॥ १३ ॥

स चाहेदमहो कष्टं वृथाऽऽत्मा मेऽनुतापित' ।

न धर्माय न कामाय बस्वार्थायास ईदृशः ॥ १४ ॥

प्रायेणैर्थाः कदमर्था न सुखाय कदाचन ।

इह चाऽऽप्नोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १५ ॥

यश्चो यक्षस्विनां क्षुब्धं स्नाध्या ये गुणिनां गुण्य' ।

लोमः स्वल्पोऽपि तान्हन्ति भिन्नो रूपमिषेप्सितम् ।

अर्थस्य साधने सिद्ध उत्कर्षे रक्षणे व्यये ।

नाशोपभोग आयासश्चासन्धिता क्रमो नृणाम् १७

स्तेय हिंसाऽनृत दमः काम क्रोधः सयो मह' ।

मेदो वैरमविश्वासः संस्पर्धा व्यसनानि च ॥ १८

एते पञ्चदशानर्था अर्थमूला मता नृणाम् ।

तस्मादनर्थमर्थास्त्य भ्रैयोर्था दूरतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥

भिषन्ते आतरो दाग पित्रोः सुहृदस्तया ।

एकान्द्विघ्नाः काकिणिना सद्य सर्वजयः कृता' ।

अर्थेनाल्पीयसा बोधे संरब्धा दीप्तमन्यवः ।

स्यमन्त्यास्तु सृष्टो भन्ति सहस्रोत्सृज्य सौहृदम् ॥

लब्ध्वा जन्मामरप्रार्थ्य मानुष्य तद्दिज्ञायताम् ।

तदनाहत्य ये स्वार्थं भन्ति मान्त्यस्तुमां गतिम् २२

स्वर्गापवगयोगोर्द्वारं प्राप्य लोकमिमं पुमान् ।

द्विषणे कोऽनुपल्लेभ तस्योऽनर्थस्य धामनि ॥ २३ ॥

देवर्षिपितृभूतानि ज्ञातीन्बन्धुंभ भागिन' ।

असंविमज्य चाऽऽत्मानं यक्षपिचः पतत्यघ २४

१ मित्र दीर्घमगायापुत्राय । २ मित्र सुतापितः ।

३ मित्र प्रायेणार्थः । ४ वीर ह्यमकाया । ५ वीर

भिन्नं रूपमिषाशित । ६ मित्र एकपादोऽप्युक्ता यथा सर्वं

वाच्यस्य कृता । ७ वीर अत्रमस्तुत्सृष्टो । मित्र

अत्रमस्तुत्सृष्टो । ८ मित्र जन्मादरः । ९ मित्र सर्वं ।

१० वीर ज्ञातीन्बन्धुंभ भागिन । मित्र ज्ञातीन्बन्धुंभ ।

१ वीर उद्धवमुत्थेन । २ तम वृथाहर्षः । ३ वीर
बाह्वरायस्य च होस्त्येव । मित्र बाह्वरायभयनो ह्यत्र ।
४ मित्र कर्मणः । ५ मित्र ह्यप्रतः पुत्रबाधनवात् ।
६ वीर विषयः ।

व्यर्थयाऽर्थेहया वित्तं प्रमत्तस्य वयो बलम् ।
 कुशलां येन सिद्ध्यन्ति जरठः किंनु साधयेत् ॥२५॥
 कैसात्संक्लिश्यते विद्वान्व्यर्थयाऽर्थेहयाऽसकृत् ।
 कस्यचिन्मायया नूनं लोकोज्यं सुविमोहितः २६
 किं धनैर्धनदैर्वा किं कामैर्वा कामदैरुत ।
 मृत्युना ग्रस्यमानस्य कर्मभिर्वीत जन्मदैः ॥२७॥
 नूनं मे भगवांस्तुष्टः सर्वदेवमयो हरिः ।
 येन नीतो दशामेतां निर्वेदश्चाऽऽत्मनः पुत्रः २८
 सोऽहं कालावशेषेण शोषयिष्येऽङ्गमात्मनः ।
 अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थे यदि स्यात्सिद्ध आत्मनि २९
 तत्र मामनुमोदेरन्देवास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 मुहूर्तेन ब्रह्मलोकं खद्वाङ्गः समसाधयत् ॥ ३० ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 इत्यभिप्रेत्य मनसा ह्यावन्त्यो द्विजसत्तमः ।
 उन्मुच्य हृदयग्रन्थीन् शान्तो भिक्षुरभून्मुनिः ३१
 स चचार महीमेतां संयतात्मेन्द्रियानिलः ।
 भिक्षार्थं नगरग्रामानसङ्गोऽलक्षितोऽविशत् ॥३२॥
 तं वै प्रवयसं भिक्षुमवधूतमसज्जनाः ।
 दृष्ट्वा पर्यभवन्भद्र वहीभिः परिभूतिभिः ॥३३॥
 केचित्रिवेषुं जगृहुरेके पात्रं कमण्डलुम् ।
 पीठं चैकेऽक्षसूत्रं च कन्थां चीराणि केचन ३४
 प्रदाय च पुनस्तानि दर्शितान्याददुर्मुनेः ।
 अन्नं च मैक्ष्यसंपन्नं भुञ्जानस्य सरित्ते ॥३५॥
 मूत्रयन्ति च पापिष्ठाः घृष्ट्वन्त्यस्य च मूर्धानि ।
 यतवाचं वाचयन्ति ताडयन्ति न वक्ति चेत् ३६
 तर्जयन्त्यपरे वाग्भिः स्तेनोऽयमिति वादिनः ।
 वध्नन्ति रज्ज्वा तं केचिद्ब्रह्मयतां वध्यतामिति ३७
 क्षिपन्त्येकेऽवजानन्त एष धर्मध्वजः शठः ।
 क्षीणवित्त इमां वृत्तिमग्रहीत्स्वजनोज्झितः ॥३८॥
 अहो एष महासारो धृतिमान्गिरिराडिव ।
 मौनेन साधयत्यर्थं वक्वद्दृढनिश्चयः ॥ ३९ ॥

इत्येके विहसन्त्येनमेके दुर्वातयन्ति च ।
 तं ववन्धुर्निरुधुर्यथा क्रीडनकं द्विजम् ॥४०॥
 एवं स भौतिकं दुःखं दैविकं दैहिकं च यत् ।
 भोक्तव्यमात्मनो दिष्टं प्राप्तं प्राप्तमबुध्यत ॥४१॥
 परिभूत इमां गाथामगायत नराधमैः ।
 पातयद्भिः स्वधर्मस्थो धृतिमास्थाय सात्त्विकीं ४२
 द्विज उवाच—
 नार्यं जनो मे सुखदुःखहेतु-
 र्न देवतात्मा ग्रहकर्मकालाः ।
 मनः परं कारणमामनन्ति
 संसारचक्रं परिवर्तयेद्यत् ॥ ४३ ॥
 मनो गुणान्वै सृजते बलीय-
 स्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि ।
 शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि
 तेभ्यः सवर्णाः स्रुतयो भवन्ति ॥ ४४ ॥
 अनीह आत्मा मनसा समीहता
 हिरण्मयो मत्सख उद्विष्टे ।
 मनः खलिङ्गं परिगृह्य कामान्
 जुषन्निबद्धो गुणसङ्गतोऽसौ ॥ ४५ ॥
 दानं स्वधर्मो नियमो यमश्च
 श्रुतं च कर्माणि च सद्गतानि ।
 सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ताः
 परो हि योगो मनसः समाधिः ॥ ४६ ॥
 समाहितं यस्य मनः प्रशान्तं
 दानादिभिः किं वद तस्य कृत्यम् ।
 असंयतं यस्य मनो विनश्ये-
 दानादिभिश्चेदपरं किमेभिः ॥ ४७ ॥
 मनो वशेऽन्ये ह्यभवं स देवा
 मनश्च नान्यस्य वशं समेति ।
 भीमो हि देवः सहसः सहीया-
 न्युड्याद्देशे तं स हि देवदेवः ॥ ४८ ॥

१ विज० कुशला य न सिद्ध्यन्ति । २ विज० साधयेत् ।
 ३ उभ० तस्मा । ४ वीर० सविमोहित । ५ विज० ऽखि-
 लार्थेण यदि स्या । ६ उभ० निष्ठीवन्त्यस्य ।

१ विज० दैर्वादयन्ति च । २ विज० गतयो । ३ विज०
 मनस समीहित । ४ विज० श्रुतानि कर्माणि । ५ विज०
 विनश्येद्वाना । ६ विज० हि भवन्ति । वीर० ह्यभवत् ।
 ७ विज० भीमो हि । ८ विज० सहायान्नात्साविशत्तस हि ।

त दुर्जयं शत्रुमसङ्घवेग
 मरुत्तुर्दं तन्न विजित्य केचित् ।
 क्लृप्त्यन्त्यसद्विग्रहमत्र मर्त्यं
 मित्राण्युदासीनरिपून्विमूढा* ॥ ४९ ॥
 देह मनोमात्रमिमं गृहीत्वा
 ममाहमित्यन्वधियो मनुष्याः ।
 एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण
 दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥ ५० ॥
 जैनस्तु हेतुः सुखदुःखयोभे
 त्किमात्मनश्चात्र ह मौमयोस्तु ।
 जिह्वां क्वचित्सन्दशति स्वदञ्जि
 स्तद्वेदनायां कृतमाय कृष्येत् ॥ ५१ ॥
 दुःखस्य हेतुर्भेदि देवताऽस्तु
 किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तु ।
 यदङ्गमङ्गेन निहन्यते क्वचि
 त्कृष्येत कस्यै पुरुषः स्वदेहे ॥ ५२ ॥
 आत्मा यदि स्वात्सुखदुःखहेतु*
 किमन्यतस्तत्र निजस्वभाव* ।
 न ह्यात्मनोऽन्यथादि तन्मृषा स्या
 त्कृष्येत कस्योभ सुखं न दुःखम् ॥ ५३ ॥
 ग्रहा निमित्तं सुखदुःखयोभे
 त्किमात्मनोऽन्यस जनस्य ते वै ।
 ग्रहैर्ग्रहस्यैव भवन्ति पीडां
 कृष्येत कस्यै पुरुषस्ततोऽन्य* ॥ ५४ ॥
 कर्माऽस्तु हेतु* सुखदुःखयोभे
 त्किमात्मनस्तद्वि वैद्याजडले ।

देहेस्तचित्पुरुषोऽयं सुपर्णः
 कृष्येत कस्यै न हि कर्ममूलम् ॥ ५५ ॥
 फालेस्तु हेतुः सुखदुःखयोभे
 त्किमात्मनस्तत्र तदात्मकोऽसौ ।
 नाभेहि तापो न हिमस्य तस्सा
 त्कृष्येत कस्यै न परस्य इन्द्रैम् ॥ ५६ ॥
 न केनचित्कापि कर्षन्नास्य
 इन्द्रोपरागः परत* परस्य ।
 येषांऽहम्* ससृतिरूपिण स्या
 देव प्रपुद्गो न विभेति भूतैः ॥ ५७ ॥
 एतां स आस्वाय परात्मनिष्ठा
 मभ्यासितां पूर्वतमैर्हैर्पिमिः ।
 अहं तरिष्यामि दुरन्तपार
 तमो मुकुन्दाङ्गिनिपेयसैव ॥ ५८ ॥
 श्रीमगवानुवाच—
 निर्बिण नष्ट्रविणो गतकृतः
 प्रव्रज्य गां पर्यटमान इत्यम् ।
 निराकृतोऽस्तद्विरपि स्वभर्मा
 दकंपितोऽप्यु मुनिराह गाथाम् ॥ ५९ ॥
 सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्साऽऽत्मविभ्रम* ।
 मित्रोदासीनरिपवः संसारस्तमस* कृतः ॥ ६० ॥
 तस्मात्सर्वात्मना तात निगृहाण मनो धिया ।
 मय्यावेशितवमा मुक्त एतावान्नोगसंग्रहः ॥ ६१ ॥
 य एतां भिक्षुणा गीतां ब्रह्मनिष्ठां समाहित* ।
 धारयन् भावयन् भूष्यन् इन्द्रैर्नवामिभूयत ॥ ६२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

१ विज मित्रेणदासीनरिपु । २ विज जनोस ।
 ३ उम भाज हि । ४ उम कस्यै न पुण । ५ नीर
 ये वै । ६ मवन्ति पीडाः । ७ विज कवेऽन्यतये ।

१ विज देहे स्तचित् । २ विज फालोऽस्तु । ३ विज
 तारात्मनोऽसौ । ४ विज कोमु । ५ विज यथात्मनः ।
 ६ उम समास्वाय । ७ नीर मनीषिणि । ८ विज
 पितापी । ९ नीर संसारस्तमिभ्रमम् । विज संसार
 मय्यावेशितवमा । १० नीर उमम् ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

मनोमोहनिरासार्थं साङ्ख्यकथनं ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

अथ ते संप्रवक्ष्यामि साङ्ख्यं पूर्वैर्विनिश्चितम् ।
यद्विज्ञाय पुमान्सद्यो जह्याद्वैकल्पिकं भ्रमम् ॥१॥
आसीज्ज्ञानमथो अर्थ एकमेवाविकल्पितम् ।
यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतयुगेऽयुगे ॥ २ ॥
तन्मोयाफलरूपेण केवलं निर्विकल्पितम् ।
वाङ्मनोऽगोचरं सत्यं द्विधा समभवद्ब्रह्म ॥३॥
तयोरेकतरो ह्यर्थः प्रकृतिः सोभयात्मिका ।
ज्ञानं त्वन्यतमो भावः पुरुषः सोऽभिधीयते ॥४॥
तमो रजः सत्त्वमिति प्रकृतेरभवन्गुणाः ।
मया प्रक्षोभ्यमाणायाः पुरुषानुमतेन च ॥ ५ ॥
तेभ्यः समभवत्सूत्रं महान्सूत्रेण संयुतः ।
ततो विकुर्वतो जातो योऽहंकारो विमोहनः ॥६॥
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिवृत् ।
तन्मात्रेन्द्रियमनसां कारणं चिदचिन्मयः ॥ ७ ॥
अर्थस्तन्मात्रिकाजज्ञे तामसादिन्द्रियाणि च ।
तैजसाद्देवता आसन्नेकादश च वैकृतात् ॥ ८ ॥
मया संचोदिता भावाः सर्वे संहत्यकारिणः ।
अण्डमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥
तस्मिन्नहं समभवमण्डे सलिलसंस्थितौ ।
मम नाभ्यामभूत्पद्मं विश्वाख्यं तत्र चाऽऽत्मभूः १०
सोऽष्टजत्तपसा युक्तो रजसा मदनुग्रहात् ।
लोकान्सपालान्विश्वात्मा भूर्भुवःस्वरिति त्रिधा ११
देवानामोक आसीत्स्वर्भूतानां च भुवः पदम् ।
मर्त्यादीनां च भूर्लोकः सिद्धानां त्रितयात्परम् १२
अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोकोऽष्टजत्प्रभुः ।
त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् १३

योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमलाः ।
महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य मद्गतिः ॥१४॥
मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् ।
गुणप्रवाह एतस्मिन्नुन्मज्जति निमज्जति ॥ १५ ॥
अणुर्वृहत्कृशः स्थूलो यो यो भावः प्रसिध्यति ।
सर्वोऽप्युभयसंयुक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च ॥१६॥
यस्तु यस्यादिरन्तश्च स वै मध्यं च तस्य सन् ।
विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवाः ॥१७॥
यदुपादाय पूर्वस्तु भावो विकुरुते परम् ।
आदिरन्तो यदा यस्य तत्सत्यमभिधीयते ॥१८॥
प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारः पुरुषः परः ।
सतोऽभिव्यञ्जकः कालो ब्रह्म तत्रितयं त्वहम् १९
सर्गः प्रवर्तते तावत्पौर्वापर्येण नित्यशः ।
महान्गुणविसर्गार्थः स्थित्यन्तो यावदीक्षणम् २०
विराण्मयाऽऽसाद्यमानो लोककल्पविकल्पकः ।
पञ्चत्वाय विशेषाय कल्पते भुवनैः सह ॥ २१ ॥
अन्ने प्रलीयते मर्त्यमन्नं धानासु लीयते ।
धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलीयते ॥२२॥
अप्सु प्रलीयते गन्ध आपश्च स्वगुणे रसे ।
लीयते ज्योतिपि रसो ज्योती रूपे प्रलीयते ॥२३॥
रूपं वायौ स च स्पर्शं लीयते सोऽपि चांबरे ।
अंबरं शब्दतन्मात्र इन्द्रियाणि स्वयोनिषु ॥२४॥
योनिवैकारिके सौम्य लीयते मँनसीश्वरे ।
शब्दो भूतादिमप्येति भूतादिर्महति प्रभुः ॥२५॥
स लीयते महान्स्वेषु गुणेषु गुणवत्तमः ।
तेऽव्यक्ते संप्रलीयन्ते तत्काले लीयतेऽव्यये ॥२६॥
कालो मायामये जीवे जीव आत्मनि मय्यजे ।
आत्मा केवल आत्मस्थो विकल्पापायलक्षणः २७

१ उभ० पूर्वविनिश्चित । २ विज० ह्यर्थ । ३ विज०
जना । ४ विज० तन्मया । ५ विज० केवलेन विक-
ल्पितं । ६ विज० भाग । ७ वीर० न्मयं । ८ विज०
न्मात्रको जज्ञे । ९ वीर० समवे । विज० सस्थिते ।

१ विज० सर्वं ह्युभयसंयुक्तं । २ वीर० यस्य यस्मिन् ।
विज० यतो यस्मिन् । ३ विज० विसर्गार्थं । ४ विज०
महतीश्वरे ।

एवमन्वीक्षमाणस्य कथं वैकल्पिको ज्ञमः ।
मनसो हृदि तिष्ठेत् व्योम्नीषाकौदये तमः ॥२८॥

एष साङ्गविधि प्रोक्त संज्ञमग्रन्थिभेदनः ।
प्रतिलोमानुलोमान्नां पराधरदृशा मया ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

सरवगुणवृत्तिवर्णनम् ॥ १ ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच—

गुणानामसमिभाषां पुमान्येन यथा भवेत् ।
तन्मे पुरुषवर्षेदमुपधारय दशतः ॥ १ ॥
शमो दमस्तितिषथा तपः सत्यं दया सृष्टिः ।
तुष्टिस्त्यागोऽस्पृहा भद्रा हीर्ष्यादिः स्वनिर्वृतिः २
काम ईहा मदस्तृष्णा स्तंभ आक्षीर्षिदा सुखम् ।
मदोत्साहो मद्यः प्रीतिर्हासं पीर्यं बलोद्यमः ॥३॥
क्रोधो लोभोऽहंसा हिंसा याज्ञोर्वंशः क्रमः कठिः ।
शोकमोहा विपादातीं निद्राऽऽशा भीरुद्यमः ॥४॥
सत्त्वस्य रजसभैतालमसभानुपूर्वम् ।
वृषधो वर्णितप्रायाः सन्निपातमयो गृणु ॥ ५ ॥
सन्निपातस्तद्विमिति ममस्युद्भव या मतिः ।
व्यवहारः सन्निपातो मनोमात्रेन्द्रियासुमिः ॥६॥
धर्मं धार्यं च कामं च यदाऽसां परिनिष्ठितः ।
गुणानां सन्निकर्षोऽप्य भद्रारतिषनावह ॥ ७ ॥
प्रवृत्तिर्लक्षणे निष्ठा पुमान्यर्हि गृहाधमे ।
स्वधर्मे चानुतिष्ठत गुणानां नमितिर्हि सा ॥८॥
पुरुष सत्त्वसंयुक्तमनुमीयाञ्छमादिमि ।
कामादिमी रजोयुक्तं क्रोधाद्यैस्तमसा युतम् ॥९॥
यदा भजति मां भयत्या निरपेक्षः स्वकर्मभिः ।
त सत्त्वप्रकृतिं विद्यात्पुरुषं स्त्रियमेव वा ॥१०॥
यदा आश्रिय आग्रास मां भजत स्वकर्मभिः ।

त रजःप्रकृतिं विद्याद्विसामाशास्यं तामसम् ११
सत्त्वं रजस्तम इति गुणा जीयस्य नैव मे ।
चिच्चञ्जा यैस्तु मृतानां सज्जमानो नियम्यते ॥१२॥
यदेतरां जयेत्सत्त्व मास्वरं विघ्नदं शिषम् ।
तदा सुखेन युज्येत धर्मज्ञानाग्निभिः पुमान् १३
यदा जयेत्तम सत्त्व रजः सङ्गं भिदा षलम् ।
तदा दुःखेन युज्येत कर्मणा यशसा भिया ॥१४॥
यदा जयेद्रजः सत्त्वं तमो मूढ लयं जडम् ।
युज्येत शोकमोहान्नां निद्रया हिंसयाऽऽद्यया १५
यदा चिच्चं प्रसीदेत् इन्द्रियाणां च निर्वृतिः ।
देहेऽमय मनोसङ्गं तत्सत्त्वं पिद्वि मत्पदम् ॥१६॥
पिकुर्षीः क्रयया चाधीरनिर्वृतिश्च श्वेतसाम् ।
गाथास्वास्थ्यं मनोभ्रान्त रज एतैर्निक्षामय ॥१७॥
सीदशित्त विलीयेत् षतमो ग्रहणेऽधमम् ।
मनो नष्टं तमो ग्लानिस्तमस्तदुपधारय ॥ १८ ॥
एषमान गुण सत्त्वे देवानां षलमेधते ।
असुराणां च रजसि तमस्युद्भव रथसाम् ॥१९॥
सत्त्वालागारणं विघ्नद्रवसा स्वममादिष्वेत ।
प्रत्याप तमसा अन्तोस्तुरीयं त्रिषु संततम् ॥२०॥
उपयुपरि गच्छन्ति सत्त्वेन ब्राह्मणा जनाः ।
तमसाऽधोऽध आमुल्याद्रजसाऽन्तरधारिणाः २१
सत्त्व प्रलीनाः स्वर्गान्वि नरलोके रजोर्लयाः ।

१ शीर भावयो । २ शीर गुणानां सदभिधानां ।
वित्र गुणानामप्यभिधानां । ३ वित्र रीः धमा मितुः
धृतिः । ४ वित्र धर्तारवीचलोपका । ५ वित्र माका
ईभोऽप्राया कर्माः । ६ वित्र कथनां भिन्नां । ७ वित्र
मां वन्देन ।

१ शीर भद्रका । वित्र देविका । २ वित्र सतो रजः
सङ्गविहासतं । ३ वित्र दृज गत्ये तमोगूरां लये
जना । ४ वित्र युज्यत । ५ वित्र विजगत्ततं । ६ शीर
रजोत्सवात् ।

तमोलयास्तु निरयं यान्ति मामेव निर्गुणाः २२
मदर्पणं निष्फलं वा सात्त्विकं निजकर्म तत् ।
राजसं फलसंकल्पं हिंसाप्रायादि तामसम् ॥२३॥
कैवल्यं सात्त्विकं ज्ञानं रंजो वैकल्पिकं च यत् ।
प्राकृतं तामसं ज्ञानं मन्निष्ठं निर्गुणं स्मृतम् ॥२४॥
वनं तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते ।
तामसं द्यूतसदनं मन्तिकेतं तु निर्गुणम् ॥ २५ ॥
सात्त्विकः कारकोऽसङ्गी रागान्धो राजसः स्मृतः ।
तामसः स्मृतिविभ्रष्टो निर्गुणो मदपाश्रयः ॥२६॥
सात्त्विक्याध्यात्मिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी ।
तामस्यधर्मे या श्रद्धा मत्सेवायां तु निर्गुणा ॥२७॥
पथ्यं पूतमनायस्तमाहार्यं सात्त्विकं स्मृतम् ।
राजसं चेन्द्रियप्रेष्टं तामसं चार्तिदाशुचि ॥२८॥
सात्त्विकं सुखमात्मोत्थं विपयोत्थं तु राजसम् ।
तामसं मोहदैन्योत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

दृष्टसङ्गेन योगविधात सत्सङ्गेन योगप्राप्तिरित्यत्र ऐलगीताकथनं ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

मल्लक्षणमिमं कायं लब्ध्वा मद्धर्म आस्थितः ।
आनन्दं परमात्मानमात्मस्थं समुपैति माम् ॥१॥
गुणमय्या जीवयोन्या विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया ।
गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुतः ।
वर्तमानोऽपि न पुमान्युज्यते वस्तुभिर्गुणैः ॥२॥
सङ्गं न कुर्यादसतां शिश्रोदरतृपां क्वचित् ।
तैस्मानुगस्तमस्यन्धे पतत्यन्धानुगोऽन्धवत् ॥३॥
ऐलः सम्राडिमां गाथामगायत बृहच्छ्रवाः ।
उर्वशीविरहान्मुहान्निर्विण्णः शोकसंयमे ॥ ४ ॥
त्यक्त्वाऽऽत्मानं व्रजन्तीं तां नम्र उन्मत्तवच्चृपः ।
विलपन्नन्वगाज्जाये घोरे तिष्ठेति विह्वलः ॥ ५ ॥

१ विज० कर्मनिष्ठ तु राजस । २ वीर० तृया । ३ वीर०
यस्यानुग । ४ विज० लन्धानुगोऽन्धवत् । ५ विज० स्
भाग ७

द्रव्यं देशः फलं कालो ज्ञानं कर्म च कारकः ।
श्रद्धाऽवस्था कृतिर्निष्ठा त्रैगुण्यः सर्व एव हि ३०
सर्वे गुणमया भावाः पुरुषाव्यक्तधिष्ठिताः ।
दृष्टं श्रुतमनुध्यातं बुद्ध्या वा पुरुषर्षभ ॥ ३१ ॥
एताः संसृतयः पुंसो गुणकर्मनिबन्धनाः ।
येनेमे निर्जिताः सौम्य गुणा जीवेन चित्तजाः ३२
भक्तियोगेन मन्निष्ठो मद्भावायै प्रपद्यते ।
तस्माद्देहमिमं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानसंभवम् ॥३३॥
गुणसङ्गं विनिर्भूय मां भजन्तु विचक्षणाः ।
निःसङ्गो मां भजेद्विद्वानग्रमत्तो जितेन्द्रियः ॥३४॥
रजस्तमश्चाभिजयेत्सत्त्वसंसेवया मुनिः ।
सत्त्वं चाभिजयेद्युक्तो नैरपेक्ष्येण शान्तधीः ॥३५॥
संपद्यते गुणैर्मुक्तो जीवो जीवं विहाय माम् ।
जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसंभवैः ।
मयैव ब्रह्मणा पूर्णो न बहिर्नान्तरश्वरेत् ॥ ३६ ॥

कामानतृप्तोनुजुपन्शुल्लकान्वर्षयामिनीः ।
न वेदं यान्तीर्नायान्तीर्बुर्वश्याकृष्टचेतनः ॥ ६ ॥
ऐल उवाच—
अहो मे मोहविस्तारः कामकश्मलचेतसः ।
देव्या गृहीतकण्ठस्य नायुःखण्डा इमे स्मृताः ॥७॥
नाहं वेदाभिनिर्मुक्तः सूर्यो वाऽभ्युदितोऽस्युया ।
मुषितो वर्षपूगानां वताहानि गतान्युत ॥ ८ ॥
अहो मे आत्मसंमोहो येनाऽऽत्मा योषितां कृतः ।
क्रीडामृगश्चक्रवर्ती नरदेवशिखामणिः ॥ ९ ॥
सपरिच्छदमात्मानं हिला तृणमिवेश्वरम् ।

१ विज० कारण । २ विज० त्रैगुण्या । ३ विज०
निष्ठिता । ४ विज० मनुध्यायेद्बुद्ध्या । ५ वीर० मद्भावा-
योपपद्यते । ६ विज० एतदाद्यर्धपदक नास्ति । ७ विज०
न वेद गणना यान्तीं । ८ विज० योषितां योषितां

यान्तीं स्त्रियं चान्वगमं नम उन्मचषद्दन् ॥१०॥
 कृतस्तस्यानुमाव' स्याच्च ईश्वरमेव वा ।
 योऽन्वगच्छं स्त्रियं यान्तीं खरवत्यादतादित' ११
 किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा ।
 किं विधिकन मौनेन स्त्रीमिष्यस्य मनो हृतम् १२
 स्वार्थसाकोविदं विद्यां मूर्खं पण्डितमानिनम् ।
 योऽहमीश्वरतां प्राप्य स्त्रीमिषोःखरवजित ॥१३॥
 सेवतो वर्षपूर्णाग्रे उवेष्या अधरासवम् ।
 ने तृप्यत्यात्मसु' कामो वहिराहुतिभियेषा ॥१४॥
 पुंभ्रयाऽपहृतं धिर्घं क्रोऽन्वयो मोचितुं प्रसू' ।
 आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तमधोऽश्रवम् ॥ १५ ॥
 बोधितस्यापि देव्या मे सूक्तवाक्येन दुर्मतेः ।
 मनोगतो महामोहो नापयात्यजितात्मनः ॥१६॥
 किमेतयो नोपकृतं रक्षो वा सर्पचेतस ।
 रक्षुंस्वरूपाविदुषो योऽहं यद्वितेन्द्रियः ॥१७॥
 कार्यं मल्लीमसः कायो दौर्गंध्याद्यात्मकोऽशुचिः ।
 क गुणाः सौमनस्याद्या ह्यप्यासोऽविद्यया कृतः १८
 पित्रोः किं स्वं तु भार्याया' स्वामिनोऽजे श्वरुधयो'
 किमात्मनः किं सुहृदामिति यो नावसीयते १९
 तस्मिन्कलेषेरेऽन्धये तुच्छनिष्ठे विपञ्जते ।
 अहो सुमद्रं सुनर्सं सुसिक्तं च मुखं स्त्रिय ॥२०॥
 सध्यांसरुधिरस्त्रायुमेदोमजाऽस्विसंहती ।
 यिष्मृश्रपूये रमतां कुमीणां फियदन्तरम् ॥२१॥
 अपाऽपि नोर्पसजेत स्त्रीषु स्त्रोषु चौर्यधित् ।
 विपयेन्द्रियसंपोगान्मनं क्षुभ्यति नान्पया २२
 अदृष्टादद्युताङ्गाभास भाव उपमापते ।
 असंप्रयुञ्जतः प्राणान् शाम्यति त्विमित मन' २३
 इति भीमभ्राजवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पद्मिद्योऽध्यायः ॥ २६ ॥

तस्मात्सङ्गो न कर्तव्य' स्त्रीषु स्त्रोषु चेन्द्रियैः ।
 विदुषां चाप्यविभ्रमेषु पद्मि' किमु माहृष्टाद् २४
 श्रीभगवानुवाच—
 एष प्रगामश्चुप देवदेव ।
 स उर्ध्वश्रीलोकमथो विहाय ।
 आत्मानमात्मन्यधगम्य मां वै
 उपारमञ्जानविपूतमोह' ॥ २५ ॥
 ततो बु'सङ्गमृत्त्युष्य सत्सु सजेत बुद्धिमान् ।
 सन्त एतस्य चिन्दन्ति मनोभ्यासङ्गमुक्तिमि' २६
 सन्तोऽन्पेथा मथिता' प्रशान्ताः समदर्शिनः ।
 निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्दा निष्परिग्रहा' ॥२७॥
 तेषु नित्यं महाभाग महाभागेषु मत्कया' ।
 संभवन्ति हिवा नृणां श्रुतां प्रपुनन्त्यधमा' २८
 ता ये शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चाऽऽष्टदा' ।
 मत्पराः श्रद्धधानाश्च मक्तिं चिन्दन्ति ते मयि ॥२९॥
 मक्तिं लब्धवतः साधो किमन्यदवक्षिष्यते ।
 मथ्यनन्तुगुणे ब्रह्मप्यानन्दानुभवात्मनि ॥३०॥
 यथोपभ्रयमाणस्य भगवन्तं विमाशुसुम् ।
 शीत मयं तमोऽप्येति साधून्संसेवतस्तथा ॥३१॥
 निमज्जोन्मज्जतां घोरे मघाभ्यो पैरमायनम् ।
 सन्तो ब्रह्मविदः शान्ता नौर्देहेवाप्सु मज्जताम् ३२
 अन्नं हि प्राणिनां प्राण आवर्तानां शरणं त्वहम् ।
 भर्मा विषं नृणां प्रेत्य सन्तोऽग्निभ्यतोऽर्ष्यं ३३
 सन्तो दिदन्ति चक्षुषि बहिरर्के' समुत्थितः ।
 देवता भाधवाः सन्त' सन्त आत्माऽहमेव च ३४
 धैर्यसंनस्ततोऽप्येषमूर्ध्वेश्या लोकनिस्पृह ।
 सूक्तसङ्गो महीमतामात्मारामश्चकार ह ॥ ३५ ॥

१ शीर योपुगपेतिश्रुत् । २ विज शरवाचविदा
 हिता । ३ शीर मापुनशामभु' कामैः । विज न दृष्ट
 धात्मन्' कायो । ४ शीर मद्रवा येन' हृतं । विज विदये
 दया मद्रघान्त । ५ विज रज्जो वै । ६ तत्र ह्युः
 मन्त्रा । ७ शीर- यत्रैतैऽविद्यया इत्याः । ८ शीर य

१ शीर वामपुत्रिभय्या । २ विज भय्या । ३ विज
 एवात्स । ४ शीर साधोः । ५ शीर वा यामयं । विज
 ते परायणं । ६ शीर प्राणा । ७ शीर सेवाराद्रिभ्ययो ।
 विज गन्तोऽग्नि भिन्त्यो । ८ विज गन्तः पिता आत्मा-
 ३४ । ९ विज येतमेवाशुताप्येव ।

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

क्रियायोगे अर्चाप्रभेदस्य पूजाविधानस्य च कथनं ॥ १ ॥

उद्धव उवाच—

क्रियायोगं समाचक्ष्व भवदाराधनं प्रभो ।
 यस्मान्त्वां ये यथाऽर्चन्ति सात्वताः सात्वतर्पभ ॥१॥
 एतद्वदन्ति मुनयो मुहुर्निःश्रेयसं नृणाम् ।
 नारदो भगवान्ध्यास आचार्योऽङ्गिरसः सुतः ॥२॥
 निःसृतं ते सुखांभोजाद्यदाह भगवानजः ।
 पुत्रेभ्यो भृगुमुख्येभ्यो देव्यै च भगवान्भवः ॥३॥
 एतद्वै सर्ववर्णानामाश्रमाणां च संमतम् ।
 श्रेयसामुत्तमं मन्ये स्त्रीशूद्राणां च मानद ॥ ४ ॥
 एतत्कमलपत्राक्ष कर्मबन्धविमोचनम् ।
 भक्ताय चानुरक्ताय ब्रूहि विश्वेश्वरेश्वर ॥ ५ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 न ह्यन्तोऽनन्तपारस्य कर्मकाण्डस्य चोद्धव ।
 संक्षिप्तं वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ६ ॥
 वैदिकस्तात्रिको मिश्र इति मे त्रिविधो मखः ।
 त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना मां समर्चयेत् ॥७॥
 यदा खनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः ।
 यथा यजेत मां भक्त्या श्रद्धया तन्निबोध मे ॥८॥
 अर्चायां स्थण्डिलेऽग्नौ वा सूर्ये वाऽप्सु हृदि द्विजे ।
 द्रव्येण भक्तियुक्तोऽर्चेत्स्वगुरुं माममायया ॥९॥
 पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदन्तोऽङ्गशुद्धये ।
 उभयैरपि च स्नानं मन्त्रैर्मृद्ग्रहणादिना ॥ १० ॥
 सन्ध्योपास्त्यादिकर्माणि वेदेनाऽऽचोदितानि मे ।
 पूजां तैः कल्पयेत्सम्यक्संकल्पः कर्मपावनीम् ११
 शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती ।
 मनोमयी मणिमयी प्रतिमाऽष्टविधा स्मृता ॥१२॥
 चलाऽचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् ।
 उद्गासावाहने न स्तः स्थिरायामुद्धवार्चने ॥१३॥
 अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थण्डिले तु भवेद्भयम् ।

स्वपनं लविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनम् ॥१४॥
 द्रव्यैः प्रसिद्धैर्मद्यागः प्रतिमादिष्वर्चायिनः ।
 भक्तस्य च यथा लब्धैर्हृदि भावेन चैव हि ॥१५॥
 स्खालालङ्करणं प्रेष्टमर्चार्योमेव तूद्धव ।
 स्थण्डिले तत्त्वविन्यासो वहावाज्यपुतं हविः ॥१६॥
 सूर्ये चाभ्यर्हणं प्रेष्टं सलिले सलिलादिभिः ।
 श्रद्धयोपाहतं प्रेष्टं भक्तेन मम वार्यपि ॥ १७ ॥
 भूर्यप्यभक्तोपहतं न मे तोषाय कल्पते ।
 गन्धो धूपः सुमनसो दीपोऽन्नाद्यं च किं पुनः १८
 शुचिः संभृतसंभारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ।
 आसीनः प्रागुदग्वाऽर्चेदर्चायामथ संमुखः ॥१९॥
 कृतन्यासः कृतन्यासां मदर्चा पाणिना मृजेम् ।
 कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् ॥ २० ॥
 तदद्भिर्देवयजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च ।
 प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिस्तैर्द्रव्यैश्च साधयेत् २१
 पाद्यार्थाचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिकः ।
 हृदा शीर्ष्णाऽथ शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
 पिण्डे वाय्वग्निसंशुद्धे हृत्पद्मस्थां परां मम ।
 अर्घ्वां जीवकलां ध्यायेन्नादान्ते सिद्धभावितां २३
 तथाऽऽत्मभूतया पिण्डे व्याप्ते संपूर्ज्य तन्मयः ।
 आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्ताङ्गं मां प्रपूजयेत् २४
 पाद्योपस्पर्शाह्णादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् ।
 धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽसनं मम २५
 पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् ।
 उभाभ्यां वेदतत्राभ्यां मह्यं तूभयसिद्धये ॥२६॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गर्दासीषुधनुर्हलान् ।
 मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चानुपूजयेत् ॥२७॥

१ विज० येन ला । २ वीर० पुरुषर्षभ । ३ वीर० परं
 नि श्रेयस । ४ वीर० विधिना चोदितानि । विज० वेदत-
 त्तोदितानि । ५ वीर० पावनी । विज० पावन ।

१ उभ० तु विलेप्याया । २ उभ० प्वमायया । ३ विज०
 भक्त्या चैव । ४ वीर० अर्चायामुद्धवार्चन । ५ विज०
 इदमर्थं नास्ति । वीर० पूर्वोत्तरार्धौ अधरोत्तरतया वर्तते ।
 ६ विज० कृतन्यासो मदर्चा च पाणिनाऽभिमृशेद्बुध ।
 ७ उभ० पाद्यार्था । ८ विज० सपद्य । ९ विज० पाद्यो-
 न्नाह्यादीनाम् । १० वीर० गन्धद्रव्यम् ।

नन्दं सुनन्दं गरुड प्रचण्ड षण्डमेष च ।
 महाबल बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् ॥ २८ ॥
 दुर्गा विनामकं ध्यासं विष्वक्सेन गुरुन्दुरान् ।
 स्वैस्वे स्थाने लभिसुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः २९
 चन्दनोक्षीरकूर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितैः ।
 सलिलं स्नापयेत्सन्नित्यदा विमवे सति ॥३०॥
 स्वर्णपर्मानुषाकेन महापुरुषमिषया ।
 पौरुषेणापि सूक्तेन साममी राजनादिभिः ॥३१॥
 ब्रह्मोपपीताभरणपत्रस्रग्गच्छलेपनं ।
 अलङ्कृतं सप्रेम मद्रक्तो मां यथोचितम् ॥३२॥
 पाद्यमाचमनीय च गन्धं सुमनसोऽश्रुतान् ।
 धूपदीपोपहार्याणि दधान्मे भद्रयाज्वकं ॥३३॥
 गुह्यपायससर्पीपि शुकुल्यापूपमोदकान् ।
 संयावदधिदूपांश्च नैवेद्यं सति कल्पयत् ॥ ३४ ॥
 अभ्यङ्गोन्मर्दनादद्रवन्तषाषामिपचनम् ।
 अघ्राद्यंगीतनृत्यादि पर्वणि स्युस्तान्वहम् ॥३५॥
 विधिना विहिते कृण्वे मेखलागर्वेदिभिः ।
 अभिमाघाय परितः समूहेस्पाणिनोदितम् ॥३६॥
 परिस्तीर्याथ पर्युषेदन्वाघाय भयाविधि ।
 प्रोक्ष्यर्ष्याऽऽप्ताद्यद्रभ्याणि प्रोक्ष्यामौ भावयत् माम्
 सप्तजपुनदप्रख्यं द्रक्ष्यचक्रगदांशुम् ।
 समथतुष्टं शान्तं पद्यकिञ्चलकाससम् ॥३८॥
 स्फुरत्किरीटकल्पकटिमुश्रवराङ्गदम् ।
 भीयस्सवक्षसं ब्राह्मणैस्तुभं वनमासिनम् ॥३९॥
 ध्यायन्नभ्यर्च्य दारुणि हविर्पांश्चिभृत्वानि च ।
 प्रास्ताभ्यभागावाधारां दक्षा वाज्ययुत हविः ४०
 शुभ्रान्मूलमन्त्रेण पोड्यदर्चाज्यदानत ।
 धर्मादिभ्यो यथान्याय मन्त्रं सिद्धकृतं पुषः ४१
 इति भीमङ्गावतं महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अभ्यर्च्यार्थं नमस्कृत्य पार्यदेभ्यो बलिं हरेत् ।
 मूलमन्त्रं जपद्ब्रह्म सरस्वारायणात्मकम् ॥ ४२ ॥
 दक्षाऽऽचमनसुष्येप विष्वक्सेनाय कल्पयत् ।
 सुसवासं सुरमिमत्तांपूलाद्यमथार्हयेत् ॥ ४३ ॥
 उपगायन्गृणन्मृत्यन्कर्माण्यभिनयन्मम ।
 मत्कथा श्रावयन्पुष्पं मुहूर्तं क्षणिको भवेत् ४४
 स्तवैरुक्त्वावर्चः स्तोत्रैः पौरुषैः प्राकृतेरपि ।
 स्तुता प्रसीद मगवन्निति बन्देत् दण्डवत् ॥४५॥
 क्षिरो मत्पादयोः कृता पाहुभ्यां च परस्परम् ।
 प्रपन्नं पाहि मामीक्ष मीतं मृत्युप्रहार्णवात् ॥४६॥
 इति शेषां मया दत्तां क्षिरस्वाधाय सादरम् ।
 उदासयेद्येदुर्द्वोऽस्य ज्योतिर्व्योतिषि तत्पुनः ॥४७॥
 अर्चादिषु यदौ यत्र यद्वा मां तत्र चार्चयेत् ।
 सर्वभूतेष्व्वात्मनि च सर्वात्माऽहमवस्थितः ॥४८॥
 एवं क्रियायोगपथैः पुमान्बुद्धिकताभिकः ।
 अर्चयन्मयतः सिद्धिं मघो विन्दत्यमीप्सिताम् ४९
 मदत्तां संप्रतिष्ठाप्य मन्दिर कारयेद्दृढम् ।
 पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाभितान् ५०
 पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्वयान्वहम् ।
 धेत्रापणपुरग्रामान्दक्षा मत्सार्ष्टितामियात् ॥५१॥
 प्रतिष्ठया सार्धमौं सयना सुधनत्रयम् ।
 पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिर्मत्ताम्यतामियात् ५२
 मामेव नैरपेक्ष्यन् भक्तियोगेन विन्दति ।
 भक्तियोगे स लभत एवं यः पूजयत् माम् ॥५३॥
 यः स्वदत्तां परंदत्तां हरेत् सुरविप्रयोः ।
 हृत्तिं स जायत विद्मद्भगवर्षाणामयुत्तायुतम् ॥५४॥
 कर्तुं यः सारयेद्देवोरनुमोदितुरेव च ।
 कर्मणा मागिनं प्रेत्य भूयो भूयसि सत्कलम् ५५

१ वित्र गम्यः । २ वित्र धामनीराजका । ३ वित्र
 मथाविनः । ४ वित्र सुमनगीश्वरः । ५ वित्र अशारिद्रु
 रगोनामि तद्वर्षेण सुमुत्पादकः । ६ वित्र प्रोक्षणीयानि
 इत्यादि प्रोक्षणावाधारेण मां । ७ वित्र हविषादिभृत्वानि
 च । ८ वित्र वाषावः । ९ उम वाधवाषा । १ वित्र

१ वित्र अभ्यर्च्यार्थं नमः । २ वित्र सुहृतेभ्यो
 भयत् । ३ वित्र ततः धर्माः । ४ धीर पुत्राणां । ५ वित्र
 मथा । ६ वित्र अचातुमाधनः । ७ वित्र पूजां तत्रो
 काभितः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

पूर्वोक्तस्य ज्ञानयोगस्यात्र संक्षेपतः पुनर्निरूपणं ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच—

परस्वभावकर्माणि न प्रशंसेन्न गर्हयेत् ।
विश्वमेकात्मकं पश्यन्प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १ ॥
परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति ।
स आशु भ्रम्यते स्वार्थादसत्यभिनिवेशतः ॥२॥
तैजसे निद्रयाऽऽपन्ने पिण्डस्थो नष्टचेतनः ।
मायां प्राप्नोति मृत्युं वा तद्वन्नानार्थदृक् पुमान् ॥३॥
किं भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः कियत् ।
वाचोदितं तदनृतं मनसा ध्यातमेव च ॥ ४ ॥
छायाप्रत्याह्वयाभासा ह्यसन्तोऽप्यर्थकारिणः ।
एवं देहादयो भावा यच्छन्त्यामृत्युतो भयम् ॥५॥
आत्मैव तदिदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः ।
त्रायते त्राति विश्वात्मा हियते हरतीश्वरः ॥६॥
तस्मान्न ह्यात्मनोऽन्यैस्सादन्यो भावो निरूपितः ।
निरूपितेऽयं त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि ।
इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतम् ॥७॥
एतद्विद्वान्मदुदितं ज्ञानविज्ञाननैपुणम् ।
न निन्दति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥८॥
प्रत्यक्षेणानुमानेन निगमेनाऽऽत्मसंविदा ।
आद्यन्तवदसज्ज्ञात्वा निःसङ्गो विचरेदिह ॥ ९ ॥
उद्धव उवाच—
नैऽऽवात्मनो न देहस्य संसृतिर्द्रष्टृदृश्ययोः ।
अनात्मस्वदृशोरीश कस्य स्यादुपलभ्यते ॥ १० ॥
आत्माऽव्ययोऽगुणः शुद्धः स्वयंज्योतिरनावृतः ।
अग्निवद्दाख्वदचिदेहः कस्येह संसृतिः ॥ ११ ॥
श्रीभगवानुवाच—
यावदेहेन्द्रियप्राणैरात्मनः संनिकर्षणम् ।

संसारः फलवांस्तावदपार्थोऽप्यविवेकिनः ॥१२॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते ।
ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थगमो यथा ॥१३॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थकृत् ।
स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥१४॥
शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ।
अहंकारस्य दृश्यन्ते जन्म मृत्युश्च नाऽऽत्मनः १५
देहेन्द्रियप्राणमनोभिमानो
जीवोन्तरात्मा गुणकर्ममूर्तिः ।
सूत्रं महानित्युरुधेव गीतं
संसार आधावति कालतत्रः ॥ १६ ॥
अमूलमेतद्गुरुं रूपरूपितं
मनोवचःप्राणशरीरकर्म ।
ज्ञानासिनोपासनया जितेन
च्छिञ्चा मुनिर्गा विचरत्येतृष्णः ॥ १७ ॥
ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च
प्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानम् ।
आद्यन्तयोरस्य यदेव केवलं
कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥ १८ ॥
यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्ता-
त्पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्यमयस्य ।
तदेव मध्ये व्यवहार्यमाणं
नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥ १९ ॥
विज्ञानमेतन्निर्यवस्थमङ्ग
गुणत्रयं कारककार्यकर्तृ ।
समन्वयेन व्यतिरेकतश्च
येनैव तुर्येण तदेव सत्यम् ॥ २० ॥

न यत्पुरस्तादुत यन्न पश्चा-

१ विज० स्थानादसत्याभि । २ विज० तद्धि नानार्थद ।
३ विज० ऽसुष्मा । ४ विज० मतिरात्मनि । ५ वीर०
विविध । ६ वीर० कस्येदमुप । विज० कस्येयमुप । ७ वीर०
अग्निवद्दाख्वदेहस्त्वचित्कस्येह । विज० अग्निवद्दाख्वदपि देह
कस्येति ।

१ वीर० प्यविवेकत । २ वीर० जन्ममृत्यु च । ३ वीर०
नीत । ४ विज० रूपरूप । ५ वीर० विचरेदतृष्ण ।
६ वीर० व्यवहार्यमाणो । ७ विज० मेतत्रिपदस्य ।

नन्दं सुनन्दं गच्छं प्रचण्डं चण्डमेव च ।
 महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् ॥ २८ ॥
 दुर्गा विनायकं ध्यासं विष्वक्सेनं गुरुन्सुरान् ।
 खेखे स्थाने खमिमुस्तान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः २९
 चन्दनोक्षीरकपूरकुङ्कुमागुरुवासितैः ।
 सटिलैः क्षापयेन्मन्त्रनिन्ददा विमशे सति ॥३०॥
 स्वर्णधर्मातुषाकेन महापुरुषविषया ।
 पौरुषेणापि सूक्तेन साममी राजनादिभिः ॥३१॥
 वस्त्रोपधीताभरणपत्रस्रग्गन्धलेपनैः ।
 अलङ्कृतं सप्रेम मन्त्रको मां यथोचितम् ॥३२॥
 पाद्यमाचमनीयं च गन्धं सुमनसोऽश्नुतान् ।
 धूपदीपोपहार्याणि दद्यान्मे श्रद्धयाञ्जकम् ॥३३॥
 गुह्यपापसप्तर्षीपि शृण्वन्त्यापूपमोदकान् ।
 संभाषदभिसुपांश्च नैषद्य सति कल्पयत् ॥ ३४ ॥
 अम्बुजोन्मर्दानादर्शदन्तधाबामिपचनम् ।
 अभाषेगीतनृत्यादि पर्वणि स्युक्तान्वहम् ॥३५॥
 विधिना विहिते कुण्डे मेखलागर्तभेदिभिः ।
 अग्निभाषाय परितः समुद्भेत्पान्थिनोदितम् ॥३६॥
 परिस्तीर्याथ पर्युद्भेदन्वाधाय यथाविधि ।
 प्रोक्षण्याऽऽप्याद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्यामौ भावयेत् भाम्
 सप्तजम्बूनदप्रस्यं शङ्खचक्रगदाधुनैः ।
 लसत्सुहृजं ध्रान्तं पथकिञ्जल्कनाससम् ॥३८॥
 स्फुरतिकरीटकटकटिघ्नत्रवराङ्गदम् ।
 श्रीवस्त्रध्वजसं भाजत्कौस्तुभं धनमालिनम् ॥३९॥
 ध्यायन्मन्मन्त्र्यं दास्तुभि हविर्पाऽभिभूतानि च ।
 प्रास्ताञ्चभागावाधारौ दक्ष्णा चाक्ष्यभूत हविः ४०
 सुहृत्पान्मूलमन्त्रेण पोडशर्षाज्वदानतः ।
 धर्मादिभ्यो यथान्यार्थं मन्त्रैः खिद्यकृतं धृषः ४१
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अभ्यर्च्यथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत् ।
 मूलमन्त्रं जपेद्ब्रह्म सरभारायणात्मकम् ॥ ४२ ॥
 दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेपं विष्वक्सनाय कल्पयत् ।
 सुखनासं सुरभिमत्तांपूलाद्यमघार्हयेत् ॥ ४३ ॥
 उपगायन्मृगधृत्वन्कर्माण्यमिनयन्मम ।
 मत्कथां श्रावयन्मृगधृत्वन्मूर्तं क्षणिको भवत् ४४
 स्वैरुद्याधधैः स्तोत्रैः पारानैः प्राकृतैरपि ।
 स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत् दण्डवत् ॥४५॥
 शिरो मत्पादयो कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् ।
 प्रपन्नं पाहि मामीश मीत श्रुत्युग्रहार्णनात् ॥४६॥
 इति शेषां मया दत्तां शिरस्थाधाय सादरम् ।
 उद्गासयेद्येवुद्गांस ज्योतिष्योतिपि तत्पुनः ॥४७॥
 अर्चादिपु यदो भद्र भद्रा मां तत्र चार्चयेत् ।
 सर्वभूतेष्व्वात्मनि च सर्वार्त्माऽहमवस्थितः ॥४८॥
 एव क्रियायोगपथैः पुमान्नेदिकताभिकैः ।
 अर्चयन्मयतः सिद्धिं मत्तो विन्दत्यमीप्सिताम् ४९
 मन्त्रां संप्रतिष्ठाप्य मन्दिरं कारयेद्ब्रह्म ।
 पुण्योद्यानानि रम्याणि पूजायाप्रोत्सवाभितान् ५०
 पूजादीनां प्रवाहार्यं महापर्वस्वधान्वहम् ।
 क्षेत्रापण्यपुरग्रामान्द्रक्ष्वा मत्स्राटितामियात् ॥५१॥
 प्रतिष्ठया सार्धमौमं सधना ध्रुवनत्रयम् ।
 पूजादिना प्रबलोकं विमिमेत्साम्पतमियात् ५२
 मामव नैरपेक्ष्यण मक्तिभोगेन विन्दति ।
 मक्तिभोगं स लभत एव यः पूजयत माम् ॥५३॥
 यः स्वदत्तां परैर्दत्तां हरेत् सुरविप्रभ्योः ।
 श्रुतिं स आपते विक्रमुग्वर्षाणामयुतायुतम् ॥५४॥
 कर्तुम सारथैर्द्वैतोरनुमोदितुरेव च ।
 कर्मणा माग्निं प्रत्य भूषो भूषसि तत्फलम् ५५

१ मित्र अहम् । २ मित्र कामभीरावना । ३ मित्र
 बभौर्भितः । ४ मित्र सुमनसोऽम्बलं । ५ मित्र अत्रापि
 अग्नीतापि सभासि स्तुत्याऽऽचर्य । ६ मित्र प्रोक्षणीयानि
 द्रव्याणि प्रोक्ष्यामापावयेत् मां । ७ मित्र हविर्वाग्निपुतानि
 च । ८ मित्र वाचार्यं । ९ अम पोडशर्षा । १ मित्र

१ मित्र अन्वयस्यापि मम । २ मित्र सुहृदोऽपि
 ममेत् । ३ मित्र तदा भोगो । ४ योः पौर पुत्राणां । ५ मित्र
 यथा । ६ मित्र लक्ष्मीमावतः । ७ मित्र पूर्वां तत्रोत्स-
 वाभितो ।

एतावानात्मसंमोहो यद्विकल्पस्तु केवले ।
 आत्मन्वृते स्वमात्मानमवलंबो न यस्य हि ॥३६॥
 यन्नामाकृतिभिर्ग्राह्यं पञ्चवर्णमवाधितम् ।
 व्यर्थेनाप्यर्थवादोऽयं द्वयं पण्डितमानिनाम् ॥३७॥
 योगिनीऽपक्वयोगस्य युञ्जतः कार्यं उत्थितैः ।
 उपसर्गैर्विहन्येत तत्रायं विहितो विधिः ॥३८॥
 योगधारणया कांश्चिदासनैर्धारणान्वितैः ।
 तपोमन्त्रोपधैः कांश्चिदुपसर्गान्विनिर्दहेत् ॥३९॥
 कांश्चिन्ममानुध्यानेन नामसंकीर्तनादिभिः ।

योगेश्वरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभदान्शनैः ॥४०॥
 केचिद्देहमिमं धीराः सुकल्पं वयसि स्थिरम् ।
 विधाय विविधोपायैरथ युञ्जन्ति सिद्धये ॥४१॥
 नै हि तत्कुशलादृत्यं तदायासो ह्यपार्थकः ।
 अन्तवच्चाच्छरीरस्य फलस्येव वनस्पतेः ॥ ४२ ॥
 योगं निपेवतो नित्यं कायश्चेत्कल्पतामियात् ।
 तच्छ्रद्दध्यान्न मतिमान्योगमुत्सृज्य मत्परः ॥४३॥
 योगचर्यामिमां योगी विचरन्मध्यपाश्रयः ।
 नान्तरायैर्विहन्येत निःस्पृहः स्वसुखानुभूः ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

पूर्वोक्तस्य भक्तियोगस्य पुनरत्रं सक्षपतो निरूपणं ॥ १ ॥ उद्धवस्य वदरिकाश्रमप्रवेशः ॥ २ ॥

उद्धव उवाच—

सुदुस्तरामिमां मन्ये योगचर्यामनात्मनः ।
 यथाञ्जसा पुमान्सिद्धेत्तन्मे ब्रह्मञ्जसाञ्च्युत ॥१॥
 प्रायशः पुण्डरीकाक्ष युञ्जन्तो योगिनो मनः ।
 विषीदन्त्यसमाधानान्मनोनिग्रहकशिंताः ॥ २ ॥
 अथात आनन्ददुर्घं पदांबुजं
 हंसाः श्रयेरन्नरविन्दलोचन ।
 सुखं तु विश्वेश्वर योगकर्मभि-
 स्वन्माययाऽमी विहता न मानिनः ॥ ३ ॥
 किं चित्रमच्युत तवैतदशेषवन्धो
 दासेष्वनन्यशरणेषु यद्दात्मसात्त्वम् ।
 योऽरोच्येत्सह मृगैः स्वयमीश्वराणां

श्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठः ॥ ४ ॥
 तं त्वाऽखिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानां
 सर्वार्थदं स्वकृतविद्विसृजेत कोनु ।
 को वा भजेत्किमपि विस्मृतयेऽनुभूत्यै
 किं वा भवेन्न तव पादरजोर्जुषां नः ॥ ५ ॥
 नैवोपयन्त्यपचितिं कवयस्तवेश
 ब्रह्मायुषांऽपि कृतमृद्धमुदः स्मरन्तः ।
 योन्तर्वाहिस्तनुभृतामशुभं विधुन्व-
 न्नाचार्यचैत्यवपुषा स्वगतिं व्यनक्ति ॥ ६ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 इत्सुद्धवेनात्यनुरक्तचेतसा
 पृष्टो जगत्कीडनकः स्वशक्तिभिः ।

१ वीर० सयोगो । २ वीर० केवल । ३ विज० आत्मा-
 मृते । ४ विज० मचलं यत्र पश्यति । ५ विज० द्वयं
 विन्दन्ति सूरय । ६ वीर० योगेनापक्व । ७ विज० काल ।
 ८ विज० मम । ९ वीर० सुदुष्करामिमा । विज० सुदुष्करामि-
 मा । १० विज० युञ्जतो । ११ विज० मौनसयमकशिंता ।
 १२ विज० अथोत । १३ वीर० सुखं तु योगेश्वर । १४ विज०
 वदात्मदस्त्व । १५ विज० यो रोचयश्च पश्ये ।

१ विज० धार्य । २ विज० इह वर्षशताशीत्या । ३ विज०
 किरीटमणिघट्टितपाद । ४ विज० सुकृतविद्विसृजेत । ५ वीर०
 को वा भजेत किमविस्मृतये । ६ विज० विस्मृतचित्तवृत्तिः ।
 ७ विज० किं वा न वेद तव । ८ वीर० पादरजोऽमृताभः ।
 ९ विज० नैवोपयान्त्यप । १० विज० ब्रह्मादयोपि ।
 ११ वीर० कृतमिद्धमुद । विज० नतमूर्धसदास्मरन्त ।
 १२ विज० व्यनक्ति ।

न्मध्ये च तेन व्यपदेशमाश्रम् ।
 श्रुत प्रसिद्ध च परेण यद्य
 चदेव तत्सादिति मे मनीषा ॥ २१ ॥
 अविद्यमानोऽप्यवमोसते यो
 वैकारिको राजससर्ग एव ।
 ब्रह्म स्वयंज्योतिरतो यिमाति
 प्रक्षेन्द्रियार्थात्मधिकारविश्रम् ॥ २२ ॥
 एव कैफुटं प्रह्लादिवेकैहेतुमि'
 परापवादेन विद्योतदेन ।
 छित्त्वाऽऽत्मसंदर्हमुपारमेत
 स्वानन्दतुष्टोऽखिलकामुकम् ॥ २३ ॥
 नाऽऽत्मा नपु पार्थिवमिन्द्रियाणि
 देवा इमुर्वापुजल हुताशः ।
 मनोऽन्ममाश्रं धिपणा च सूच
 महद्भूति ख धितिरर्थसाम्यम् ॥ २४ ॥
 समाहितं क करणैर्गुणात्ममि
 र्गुणो भवेन्मत्सुविषिकषाज्ञः ।
 विधिप्यमाणैरुत किन्तु रूपं
 पनैरुपतैर्विगतै रव किम् ॥ २५ ॥
 यथा नभोवाय्वनलांपुभ्रगुणै
 र्गसागैर्वैर्हृत्गुणैर्न सततै ।
 तथाऽथर सस्वरजस्तमोमलं
 रंहमते संसृतिहतुमि' परम् ॥ २६ ॥
 तथाऽपि साद् परिवर्जनीयो
 गुणपु मापारचितपु वाश्व ।
 मज्जक्लियोगन ददन याप
 द्रवो निरस्यत मेन'कपाय ॥ २७ ॥
 यथाऽन्मपोऽप्रापु चिपित्पिता नृणां
 पुनःपुन' संतुदति प्ररोद्न ।

एव मनोऽपकफपायकर्म
 क्लृयोगिन विध्यति सर्वसङ्गम् ॥ २८ ॥
 क्लृयोगिनो ये विद्विष्टान्तरायै
 र्मेनुप्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टै' ।
 ते प्राक्तनाभ्यासबलेन भूयो
 युञ्जन्ति भोगं न तु कर्मतश्चम् ॥ २९ ॥
 करोति कर्म क्रियते च जन्तु
 केनाप्यसौ चोदित आनिपातात् ।
 न तत्र विद्वान्प्रकृती स्थितोऽपि
 निष्चदृष्य स्वसुखानुभूत्या ॥ ३० ॥
 तिष्ठन्तमासीनुमुत्त प्रजन्त
 शयानमूर्धन्तमदन्तममम् ।
 स्वमायमन्यत्किमपीहमान
 मात्मानमात्मस्यमतिर्न वेद ॥ ३१ ॥
 यदि स पश्यत्यसदिन्द्रियार्थ
 नानाऽनुमानेन शिरुद्धमन्यत् ।
 न मन्यते षस्तुतया मनीषी
 स्वामं यथोत्थाय तिरोदधानम् ॥ ३२ ॥
 पूव गृहीतं गुणकर्मचिय
 मज्ञानमात्मन्यविषिक्तमङ्ग ।
 निवर्षते तत्पुनरीक्षयैव
 न गृह्यत नापि यिसृज्य आत्मा ॥ ३३ ॥
 यथाहि भानोरुदयो नृचक्षुषां
 तमो निहन्याम तु संद्विषसे ।
 एवं समीक्षानिपुणा सती म
 हन्यासमिन् पुरुषस्य पुद्' ॥ ३४ ॥
 ष्य स्वयंज्योतिरज्योऽन्मयो
 महानुभूति सफलानुभूति ।
 ण्कोऽद्वितीयो यथमां विराम
 यनर्पिता वागसवभारन्ति ॥ ३५ ॥

१ विज्ज कश्च व्यपदेशः । २ कैफुटं व्यपदेशिणी मोर्दे
 निवर्षितो । ३ कैफुटं व्यपदेशः । ४ विज्ज विधिप्य ।
 ५ विज्ज विद्वान्पुद्गा । ६ कैफुटं जगत्सोद । ७ विज्ज
 इति । ८ विज्ज जगत्सोद । ९ विज्ज योऽपि विज्ज
 कैफुटं । १० कैफुटं । ११ विज्ज जगत्सोद । १२ विज्ज
 जगत्सोद ।

१ कैफुटं व्यपदेशिणी विद्वान्पुद्गा । २ विज्ज व्यपदेशिणी
 विद्वान्पुद्गा । ३ विज्ज व्यपदेशिणी । ४ कैफुटं व्यपदेशिणी
 व्यपदेशिणी । ५ विज्ज व्यपदेशिणी । ६ विज्ज व्यपदेशिणी । ७ विज्ज
 व्यपदेशिणी । ८ विज्ज व्यपदेशिणी । ९ विज्ज व्यपदेशिणी । १० विज्ज
 व्यपदेशिणी । ११ विज्ज व्यपदेशिणी । १२ विज्ज व्यपदेशिणी ।

एतावानात्मसंमोहो यद्विकल्पस्तु केवले ।
 आत्मचृते स्वमात्मानमवलंबो न यस्य हि ॥३६॥
 यन्नामाकृतिभिर्ग्राह्यं पञ्चवर्णमवाधितम् ।
 व्यर्थेनाप्यर्थवादोऽयं द्वयं पण्डितमानिनाम् ॥३७॥
 योगिनोऽपकयोगस्य युञ्जतः कार्यं उत्थितैः ।
 उपसर्गैर्विहन्येत तत्रायं विहितो विधिः ॥३८॥
 योगधारणया कांश्चिदासनैर्धारणान्वितैः ।
 तपोमन्त्रोपधैः कांश्चिदुपसर्गान्विनिर्दहेत् ॥३९॥
 कांश्चिन्ममानुद्धानेन नामसंकीर्तनादिभिः ।

योगेश्वरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभदान्शनैः ॥४०॥
 केचिद्देहमिमं धीराः सुकल्पं वयसि स्थिरम् ।
 विधाय विविधोपायैरथ युञ्जन्ति सिद्धये ॥४१॥
 नै हि तत्कुशलादृत्यं तदायासो ह्यपार्थकः ।
 अन्तवत्त्वाच्छरीरस्य फलस्येव वनस्पतेः ॥ ४२ ॥
 योगं निषेवतो नित्यं कायश्चेत्कल्पतामियात् ।
 तच्छ्रद्धयान्न मतिमान्योगमुत्सृज्य मत्परः ॥४३॥
 योगचर्यामिमां योगी विचरन्मद्व्यपाश्रयः ।
 नान्तरायैर्विहन्येत निःस्पृहः स्वसुखानुभूः ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

पूर्वोक्तस्य भक्तियोगस्य पुनरत्रं सक्षपतो निरूपणं ॥ १ ॥ उद्धवस्य वदरिकाश्रमप्रवेशः ॥ २ ॥

उद्धव उवाच—

सुदुस्तरामिमां मन्ये योगचर्यामनात्मनः ।
 यथाञ्जसा पुमान्सिद्धोत्तन्मे ब्रह्मञ्जसाऽच्युत ॥१॥
 प्रायशः पुण्डरीकाक्ष युञ्जन्तो योगिनो मनः ।
 विपीदन्त्यसमाधानान्मनोनिग्रहकर्षिताः ॥ २ ॥
 अथात आनन्ददुग्धं पदांबुजं
 हंसाः श्रेयन्नरविन्दलोचन ।
 सुखं तु विश्वेश्वर योगकर्मभि-
 स्तन्माययाऽमी विहता न मानिनः ॥ ३ ॥
 किं चित्रमच्युत तवैतदशेषबन्धो
 दासेष्वनन्यशरणेषु र्यदात्मसात्त्वम् ।
 योऽरोच्येत्सह मृगैः स्वयमीश्वराणां

श्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठः ॥ ४ ॥
 तं त्वाऽखिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानां
 सर्वार्थदं स्वकृतविद्विसृजेत कोनु ।
 को वा भजेत्किमपि विस्मृतयेऽनुभूत्यै
 किं वा भवेन्न तव पादरजोर्जुपां नः ॥ ५ ॥
 नैवोपयन्त्यपचितिं कवयस्तवेश
 ब्रह्मायुषांऽपि कृतमृद्भुदः स्मरन्तः ।
 योन्तर्बहिस्तनुभृतामशुभं विधुन्व-
 न्नाचार्यचैत्यवपुषा स्वगतिं व्येनक्ति ॥ ६ ॥
 श्रीशुक उवाच—

इत्युद्धवेनात्यनुरक्तचेतसा
 पृष्टो जगत्कीडनकः स्वशक्तिभिः ।

१ वीर० सयोगो । २ वीर० केवल । ३ विज० आत्मा-
 मृते । ४ विज० मचल यत्र पश्यति । ५ विज० द्वय
 विन्दन्ति सूरय । ६ वीर० योगेनापक्व । ७ विज० काल ।
 ८ विज० मम । ९ वीर० सुदुस्तरामिमां । विज० सुदुधरामि-
 मा । १० विज० युञ्जतो । ११ विज० मौनसयमकर्षित ।
 १२ विज० अयोत । १३ वीर० सुख तु योगेश्वर । १४ विज०
 वदात्मदस्त्व । १५ विज० यो रोचयश्च पञ्चपै ।

१ विज० धार्य । २ विज० इह वर्षशताशीत्या । ३ विज०
 किरीटमणिघटितपाद । ४ विज० सुकृतविद्विसृजेत । ५ वीर०
 को वा भजेत किमविस्मृतये । ६ विज० विस्मृतचित्तवृत्ति ।
 ७ विज० किं वा न वेद तव । ८ वीर० पादरजोऽमृताभ ।
 ९ विज० नैवोपयान्त्यप । १० विज० ब्रह्मादयोपि ।
 ११ वीर० कृतमिद्भुद । विज० नतमूर्धसदास्मरन्तः ।
 १२ विज० नतमूर्धसदास्मरन्तः ।

गृहीतमूर्तित्रय ईश्वरेश्वरो
 जगाद् सप्रेम मनोहरमित ॥ ७ ॥
श्रीभगवानुवाच—
 हन्त ते कथयिष्यामि मम घमान्मुमङ्गलान् ।
 बाह्मद्वेषाचरन्मर्त्योः सृष्ट्युं जयति दुर्जयम् ॥८॥
 कुर्यात्सर्वाणि कर्माणि मदर्थं शनकैः सरन् ।
 मन्थर्यपितमनश्चितो मद्भर्मात्ममनोरतिः ॥ ९ ॥
 देशान्पुष्यानाभ्रयेत मद्रक्तैः साधुभिः भितान् ।
 देवासुरमनुष्येषु मद्भक्ताचरितानि च ॥ १० ॥
 पूषकसत्रेण वा मद्भ्र पक्षमाश्रामहोत्सवान् ।
 कारयेद्गीतनुत्यायैमहाराजविभूतिभिः ॥ ११ ॥
 मामेवं सर्वभूतेषु महिरन्तरपाश्र्वसम् ।
 ईषिताऽऽत्मनि चाऽऽत्मान यथा सुममलाक्षयः १२
 इति सर्षाणि भूतानि मद्भावेन महाश्रुते ।
 समाक्षयन्मन्यमानो ज्ञानं केवलमाहित ॥१३॥
 ब्राह्मणे पुस्कसे स्नेने ब्रह्मर्षेऽर्जे स्फुलिङ्गके ।
 अक्रूरे क्रूरके चैव समद्वयपण्डितो मत ॥ १४ ॥
 नरेष्वमीक्ष्यं मर्त्त्रां वं पुंसो भावयसोऽप्विरात् ।
 स्पेर्चाऽभ्युयातिरस्काराः साहंकारा विचन्ति हि १५
 बिसृज्य सर्वमानान्खान्दर्थं व्रीडां च वैदिकीम् ।
 प्रेणमेद्वद्भक्तमावाश्रवाण्डालगोस्वरम् ॥ १६ ॥
 यावत्सर्वेषु भूतेषु मद्भावो नोपजायते ।
 तावदेवमुपासीत वाचनं कायवृत्तिभिः ॥ १७ ॥
 सर्वं ब्रह्मात्मकं तस्य विद्ययाऽऽत्ममनीषया ।
 परिरक्ष्यन्नुपरमेत्सर्वतो मुक्तसंशयः ॥ १८ ॥
 अयं हि सर्वकल्पानां सञ्जीवीनो मतो मम ।
 मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाक्यवृत्तिभिः ॥ १९ ॥

नह्यङ्गोपक्रमे भवसो मद्भर्मस्योद्भाष्यपि ।
 मया व्यवसिते सम्पद्भिर्गुणसादनाशिव ॥२०॥
 योयो मयि पर धर्मः कल्प्यत निष्कलाम चैत् ।
 तंदाऽऽयामो निरर्थः खान्द्रयादरिव सत्तमा २१ ॥
 एपायुद्धिमतां युद्धिर्मनीषा च मनीषिणाम् ।
 यत्सत्यमनृतनह मर्त्येनाप्रोति माऽभूतम् ॥२२॥
 एष तज्मिहितः कृत्स्नो ब्रह्मवादस्य संग्रहः ।
 समासध्यासविधिना देवानामपि दुर्गम ॥२३॥
 अमीक्ष्योऽशस्ते गदित ज्ञानं विस्पष्टयुक्तिम् ।
 एतद्विज्ञाय मुच्येत पुरुषो नष्टसंशयः ॥ २४ ॥
 सुविधिकं तव प्रश्नं मर्यदपि धारयेत् ।
 सनातनं ब्रह्म गुह्यं पर ब्रह्माभिगच्छति ॥ २५ ॥
 य एतन्मम भक्तेषु संप्रदद्यात्सुपुष्कलम् ।
 तस्माहं ब्रह्मदायस्य ददाम्यात्मानमात्मना ॥२६॥
 य एतत्समधीयीत पवित्र परमं शुचि ।
 स पूयेताहरहर्मां ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥ २७ ॥
 य एतच्छ्रद्धया नित्यमभ्यस्रं शृणुयाश्रतः ।
 मयि मर्त्तिकं परां कुर्वन्कर्मभिर्न स ब्रह्मते ॥२८॥
 अय्युद्धव तया ब्रह्म सखे संमवधारितम् ।
 अपि ते विगतो मोहः शोकमासौ मनोमवः २९
 नैतत्त्वया दासिकाय नास्तिकाय छठाय च ।
 अशुभूपोरभक्ताय दुर्विनीताय दीयताम् ॥३०॥
 एतदेवैविविहीनाय ब्रह्मण्याय प्रिभाय च ।
 साधवे श्रुषवे भूमाश्रक्ति स्वाच्छ्रद्रयोपिताम् ३१
 नैतद्विज्ञाय भिज्ञासोऽर्ज्ञातव्यमवशिष्यते ।
 पीला पीयूषमभृतं पातव्यं नावशिष्यते ॥३२ ॥
 ज्ञाने कर्मणि योगे च वार्तायां दण्डधारणे ।
 यावानर्चो नृणां तात तौवास्तेऽर्ज्ञं चतुर्विध ॥३३॥
 मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा
 निवेदितात्मा विचिकीर्षितो मे ।

१ घम वर्णयिष्यामि । २ विज बाह्मद्वेषाभावर ।
 ३ नीर पुष्यान् पूष्येत । विज पुष्यान्तंभयेत । ४ नीर
 एवैवात्रा । विज मम वाश्रामहोत्सव । ५ विज रत्नरत्न
 रित्त । ६ विज माभयम् । ७ विज ब्रह्मण्यर्क । ८ विज
 मद्भावः । ९ विज साहा मावा शिरस्कारं साहंकाराणि याति
 हि । १० विज खवमात्मणां रस्य श्रीः । ११ नीर
 मन्थरीश्वरकामाभ । १२ विज परिरक्षयति च परं
 वरवादायमव्यते । १३ विज कायवृत्तिभिः ।

१ नीर एकमव्यते । २ विज मधुरमोक्षदा । ३ उम
 व्यसिते । ४ विज पते मनोपरीः कल्पते निष्कलाम ते ।
 ५ विज तया । ६ विज धवादेरिव । ७ नीर अमीक्ष्यं
 ते निषयितं । ८ नीर अवेदितव्यव्यति । विज मनो
 चमपि पारवन् । ९ नीर सास्मान्वात्मान । १० घम
 निवेदितात्मा ।

तदाऽमृतं प्रतिपद्यमानो
 मयाऽऽन्मभूताय न कल्पं वै ॥ ३४ ॥
 श्रीशुक उवाच—
 न एवमादृशितयोगमार्ग-
 नेदोत्तमश्चोत्तमो निश्चयः ।
 चंद्राञ्जलिः प्रीत्युपन्द कृष्टो
 न किंचिदृचंश्चुपगिहृताक्षः ॥ ३५ ॥
 विश्वं चितं प्रणवापवृणं
 धेयं राजन्वहृगन्पमानः ।
 कृताञ्जलिः प्राक् यद्वर्षारं
 शोष्णो स्पृशन्तत्रणारविन्दम् ॥ ३६ ॥
 उद्धव उवाच—
 पिद्रावितो मोहमहान्धकारो
 य आश्रितो मे तत्र यन्निधानान् ।
 विभावसोः किं नु समीपगम्य
 शीतं तमो भीः प्रभवन्त्वजाद्य ॥ ३७ ॥
 प्रत्यापितो मे भवताऽनुकंपिना
 भृत्याय विज्ञानमयः प्रदीपः ।
 हित्वा कृतजस्तत्र पादमूलं
 कोऽन्यन्सर्मायाच्छरणं तदीयम् ॥ ३८ ॥
 घृणश्च मे मुदहः संहपाशो
 दशार्हवृण्यन्धक्यात्त्वतेपृ ।
 प्रसारितः सृष्टिविद्वद्यं तया
 स्वमाग्या पात्ममुत्रोधहेतिना ॥ ३९ ॥
 नमोऽस्तु ते महायोगिन्प्रपन्नमनुशाधि माम् ।
 यथा तत्रचरणांभोजे रतिः स्यादनपायिनी ॥४०॥
 श्रीभगवानुवाच—
 गच्छोद्धव मयाऽऽदिष्टो वदर्याख्यं ममाऽऽश्रमम् ।
 तत्र मत्पादतीर्थोदं स्नानोपस्पर्शनं शुचिः ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

इध्याऽऽनन्दान्द्राया विभृताशेषकल्पः ।
 यगतो यन्कल्पान्यद्ग वन्यभुग्गुत्थनिःस्पृहः ४२
 नितिद्रुहन्द्रगात्राणां गृहीत्यः संयतेन्द्रियः ।
 शान्तः समाग्निभिवा ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥४३॥
 मनोऽनुशिद्धिनं यने पिबित्तमनुभावयन ।
 मन्थापेशिनवारचिभो गदमनिस्तो भव ।
 अतिप्रैव्य गतीन्निघ्नो मामंभ्यासि ततः परम् ४४
 श्रीशुक उवाच—
 न एवमुक्तो हरिमंथनोद्धवः
 प्रदक्षिणं नं परिश्रित्य पादयोः ।
 शिरो निधायाश्चुत्वाभिरर्धधी-
 न्यपिश्चदन्नपरौऽप्यपदमं ॥ ४५ ॥
 मुदुस्त्वज्जन्मेहपियोगकान्तरो
 न शक्यंत्वं परितातुमातुरः ।
 कृण्वं यरो मूर्धनि मर्नपादके
 विभ्रन्नमस्कृत्य यरो पुनःपुनः ॥ ४६ ॥
 ततगतमन्तर्हृदि संनिवेश्य
 गतो महाभागवतो विशालाम् ।
 यथोपदिष्टां जगदंकरन्धुना
 तंतः समाग्याय हेरगाङ्गतिम् ॥ ४७ ॥
 य एतदानन्दममृद्रसंभृतं
 जानामृतं भागवताय भाषितम् ।
 कृष्णं योगेश्वरमेवितान्निष्णा
 सञ्ज्ञद्रयाऽमेव्य जगद्विमुन्यते ॥ ४८ ॥
 भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारं
 निर्गमकृदुपजहं भृङ्गवद्वेदसारम् ।
 अमृतमुदधितश्चापाययद्भृत्ववर्गा-
 न्पुरुषमृपभमाद्यं कृष्णंसंजं नतोऽसि ॥ ४९ ॥

१ विज० कल्पतेऽसौ । २ वीर० तदुत्तम । ३ वीर०
 कृताञ्जलि प्रत्यवहृद । ४ विज० प्रवर्धिता मे भवताऽऽनु-
 कंपिता दत्तो हि विज्ञानमय । ५ विज० कोऽ न गमीया-
 च्छरण त्वदन्य ।

१ वीर० भवान् । २ विज० अतिक्रम्य । ३ वीर० परि-
 तृव्य । ४ उम० तप । ५ उम० मपरतुं । ६ विज० निग-
 मकमुदधे भृङ्गवद्वेदसारं । ७ विज० मुदधिकल्प पागय-
 न्भृत्व । ८ वीर० परमपुरुषमाद्य । विज० पुरुषकृपम ।

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

मगवता मौसकभ्याजेन पादबहुकर्महारः ॥ १ ॥

राजोवाच—

ततो महाभागवत उद्धवे निर्गते वनम् ।
 द्वारवत्यां किमक्तोद्भगवान्भूतमाचनः ॥ १ ॥
 ब्रह्मन्नापोपसंसृष्टे स्वकुल यादवर्षम ।
 प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनु स कथमत्यजत् ॥ २ ॥
 प्रत्याकृष्टं नयनमबला यत्र लंघं न श्रेष्ठः
 कर्णाविष्टं न सरति तेषो यत्सतामात्मलभम् ।
 यच्छ्रेणीर्वाचां जनयति रतिं किं तुं मानं कधीनां
 दृष्ट्वा जिप्पोर्युधि रथगतं यच्च तत्साम्यमीयुः ॥३॥
 ऋषिरुवाच—

दिवि भुम्पन्तरिक्षे च महोत्पातान्समृत्विताम् ।
 दृष्ट्वाऽऽसीनान्मुषर्मायां कृष्णः प्राह यद्विदम् ४
 श्रीभगवानुवाच—
 एते घोरा महोत्पाता द्रार्षत्यां येमकेसव ।
 सुहृत्वमपि न स्वेयमत्र नो यदुपुत्रवाः ॥ ५ ॥
 क्षियो धालाश्च बृदाश्च शङ्कोदारं ब्रजन्तित ।
 वयं प्रभासं यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥६॥
 तत्रामिषिष्य ह्युचय उपीष्य सुसमाहिताः ।
 देवतां पूजयिष्याम अपनालेपनार्हणैः ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणांस्तु महाभागान्कृतस्वस्त्ययना वयम् ।
 गोभूहिरण्यवामोभिर्गिजाश्वरथवेधममि ॥ ८ ॥
 विधिरप क्षरिष्टो मङ्गलायनमुत्तमम् ।
 देवद्विजगवां पूजां भूतेषु परमो भव ॥ ९ ॥
 इति सर्वे समाकण्य यदुपुत्रा मधुद्विप ।
 तथेति नैमिषुशीर्षे प्रभासं प्रययु रथं ॥१०॥
 तस्मिन्मगवता लिष्टं यदुद्वन यादवाः ।
 'षट्क' परमया भक्षया सर्वभयोपसृष्टितम् ॥११॥
 ततस्तस्मिन्महापानं पपुमरेयक मधु ।

दिएविभ्रंशितधियो यद्भवैर्भ्रंश्यते मतिः ॥ १२ ॥
 महापानामिमत्तानां धीराणां ह्यक्षेतसाम् ।
 कृष्णमायाविमूढानां सत्कुर्यं सुमहानभूत् ॥१३॥
 युयुधुः क्रोधसंरग्वा वेलायामाततायिन ।
 घनुमिरसिभिर्मल्लर्गदाभिल्लोमरर्दिभिः ॥ १४ ॥
 पत्तयताकै रथकुञ्जरोदिभिः
 खरोप्रगोभिर्महिषैर्नरैरपि ।
 मिय' समेत्याश्वतरैः सुदुर्मदा
 न्यहन शरैर्दशिरिव द्विषा वने ॥ १५ ॥
 प्रभुसंसाधौ युधि रुद्रमत्सरा
 धरुमोजावनिरुद्रसात्यकि ।
 सुमद्रसंग्रामक्षितां सुदाकणौ
 गदौ सुमित्रासुरयौ समीयतु ॥ १६ ॥
 अन्ये च ये वै निश्रद्धोऽब्युकादय'
 सहस्रविश्रुतत्रिजानुसम्भा' ।
 अन्योन्यमासाद्य मवा'षकारिता
 जगुर्मुकुन्देन विमोहिता सृष्टम् ॥ १७ ॥
 दादाहृष्यन्धकमोजसात्पता
 मध्यर्षुदा माधुरधरसेनाः ।
 विसर्जनाः कुकुरा कुन्तयथ
 मियस्तवस्तथ्य विसृज्य सौहृदम् ॥ १८ ॥
 पुत्रा अपुष्यन्पितृभिर्भ्रातृभिश्च
 स्वस्त्रीयदाहिश्रपितृव्यमातुलं ।
 मित्राणि मित्रैः सुहृद' सुहृत्रि
 श्नीतींस्तहन् श्रातय एव मूढा ॥ १९ ॥
 शरपु धीयमाणेषु मज्जमानेषु धन्वसु ।
 शस्त्रेषु धीयमाणेषु मुष्टिभिर्बभूवुरेकाः ॥ २० ॥
 ता यश्चकल्या क्षमचन्परिधा मृदिना भुवा ।

१ मित्र सम । २ मित्र यतो । ३ मित्र यच्छ्रेणी
 वाचन । ४ शीर कीरयमाना । ५ शीर माघदेवः ।

१ मित्र भावना मध्यमत्रया । २ मित्र कुमराभिः ।

जम्बुद्विपत्तैः कृष्णेन वार्यमाणास्तु तं च ते ॥२१॥
 प्रत्यनीकं मन्यमाना बलभद्रं च मोहिताः ।
 हन्तुं कृतधियो राज्ञन्नापन्ना आततायिनः ॥२२॥
 अथ तावपि संकुद्राबुधस्य कुरुनन्दन ।
 एकामुष्टिपरिधौ चरन्तौ जघत्तुर्युधि ॥ २३ ॥
 ब्रह्मशापोपसृष्टानां कृष्णमायावृतात्मनाम् ।
 स्पर्धा क्रोधः क्षयं निन्ये वैष्णवोऽग्निर्यथा वनम् २४
 एवं नष्टेषु सर्वेषु कुलेषु स्वेषु केशवः ।
 अवतारितो भुवो भार इति मेनेऽवशेषितः ॥२५॥
 रामः सुभद्रवेलायां योगमास्थाय पौरुषम् ।
 तत्याज लोकं मानुष्यं संयोज्यात्मानमात्मनि २६
 रामनिर्याणमालोक्य भगवान्देवकीसुतः ।
 निषसाद धरोपस्थे तूष्णीमासाद्य पिप्पलम् ॥२७॥
 विभ्रच्चतुर्भुजं रूपं भ्राजिष्णु प्रमया स्वया ।
 दिशो वितिमिराः कुर्वन्विधूम इव पावकः ॥२८
 श्रीवत्साङ्गं धनश्यामं तप्तहाटकवर्चसम् ।
 कौशेयांबरयुग्मेन परिवीतं सुमङ्गलम् ॥ २९ ॥
 सुन्दरस्मितवक्त्राब्जं नीलकुन्तलमण्डितम् ।
 पुण्डरीकाभिरामाक्षं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥३०॥
 कटिसूत्रब्रह्मसूत्रकिरीटकटकाङ्गदैः ।
 हारनूपुरमुद्राभिः कौस्तुभेन विराजितम् ॥३१॥
 वनमालापरीताङ्गं मूर्तिमद्भिर्निजायुधैः ।
 कृत्वारौ दक्षिणे पादमासीनं पङ्कजारुणम् ॥३२॥
 मुसलावशेषायःखण्डकृतेषुर्लुब्धको जरा ।
 मृगास्याकारं तच्चरणं विव्याध मृगशङ्कया ॥३३॥
 चतुर्भुजं तं पुरुषं दृष्ट्वा स कृतकिल्बिषः ।
 भीतः पपात शिरसा पादयोरसुरद्विषः ॥ ३४ ॥
 अजानता कृतमिदं पापेन मधुसूदन ।
 क्षन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेऽनघ ॥ ३५ ॥
 यस्यानुसरणं नृणामज्ञानध्वान्तनाशनम् ।
 वदन्ति तस्य ते विष्णो मयाऽसाधु कृतं प्रभो ३६
 तन्माशु जहि वैकुण्ठ पाप्मानं मृगलुब्धकम् ।

यथा पुनरहं त्वेवं न कुर्यां सदतिक्रमम् ॥३७॥
 यस्याऽऽत्मयोगरचितं न विदुर्विरिञ्चो
 रुद्रादयोऽस्य तनयाः पतयो गिरां ये ।
 तन्मायया पिहितदृष्टय एतदञ्जः
 किं तस्य ते वयमसद्गतयो गृणीमः ॥ ३८ ॥
 श्रीभगवानुवाच—
 मा भैर्जरे त्वमुत्तिष्ठ काम एष कृतो हि मे ।
 याहि त्वं मदनुज्ञातः स्वर्गं सुकृतिनां पदम् ॥३९॥
 इत्यादिष्टो भगवता कृष्णेनेच्छाशरीरिणा ।
 त्रिः परिक्रम्य तं नत्वा विमानेन दिवं ययौ ४०
 दारुकः कृष्णपदवीमन्विच्छन्नधिगम्य ताम् ।
 वायुं तुलसिकामोदमाघ्रायाभिमुखं ययौ ॥४१॥
 तं तत्र तिग्मैद्युभिरायुधैर्वृतं
 ह्यश्वत्थमूले कृतकेतनं पतिम् ।
 स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो
 रथादवप्लुत्य सवाष्पलोचनः ॥ ४२ ॥
 अपश्यतस्त्वच्चरणान्भुजं प्रभो
 दृष्टिः प्रनष्टा तमसि प्रविष्टा ।
 दिशो न जाने न लभे च शान्तिं
 यथा निशायामुडुपे प्रनष्टे ॥ ४३ ॥
 इति ब्रुवति सूते वै रथो गरुडलाञ्छनः ।
 खमुत्पपात राजेन्द्र साश्वध्वज उदीक्षतः ॥४४॥
 तमन्वगच्छन्दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च ।
 तेनातिविस्मितात्मानं सूतमाह जनार्दनः ॥४५॥
 गच्छ द्वारवतीं सूत ज्ञातीनां निधनं मिथः ।
 सङ्घर्षणस्य निर्याणं बन्धुभ्यो ब्रूहि महशाम् ॥४६॥
 द्वारकायां च न स्थेयं भवद्भिश्च स्वबन्धुभिः ।
 मया त्यक्तां यदुपुरीं समुद्रः प्लावयिष्यति ॥४७॥
 स्वस्वं परिग्रहं सर्वे आदाय पितरौ च नः ।
 अर्जुनेनैवाविता सर्वे इन्द्रप्रस्थं गमिष्यथ ॥ ४८ ॥
 त्वं तु मद्दर्शमास्थाय ज्ञाननिष्ठ उपेक्षकः १
 मन्मायारचनामेतां विज्ञायोपशमं व्रज ॥ ४९ ॥

१ वीर० जम्बुद्विपस्ते । २ वीर० राजन्नापत्तातता-
 यिन । ३ विज० परिधौ । ४ वीर० वर्चसा । ५ उभ०
 मृगाकार । ६ वीर० पुसा ।

१ वीर० मामैपीर्जर उत्तिष्ठ । २ उभ० त । ३ उभ०
 द्युतिमन्विष्टः । ४ विज० नान्विता ।

इत्युक्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः ।

तत्पादौ श्रीर्घुपाधाय दुर्मना प्रभयौ पुरीम् ५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्याय ॥ ३१ ॥

भगवतः स्वलोकागमनं ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

अथ तत्रागमद्भ्रमा भवान्पा च सम भवः ।
 महेन्द्रप्रमुखा देवा मुनयः सप्रजेश्वरा ॥ १ ॥
 पितरः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ।
 चारणा यशरक्षांसि किञ्चराम्पसरमो द्विबा ॥ २ ॥
 द्रष्टुकामा भगवतो निर्याय परमोत्सुकाः ।
 गायन्तश्च गृणन्तश्च शौरं कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥
 षड्भ्यु पुण्यवर्षाणि विमानावलिभिर्नभः ।
 कुर्वन्तः संकुल रावन्मक्या परमया युता ॥ ४ ॥
 भगवान् चित्तामहं धीरुष्य विभूतीरात्मनो विश्वः ।
 संयोज्यात्मनि चात्मानं पञ्चनेत्रे न्यमीलयत् ॥ ५ ॥
 लोकाभिरामां स्वतनुं धारणाध्यानमङ्गलम् ।
 योगधारणयाधेय्याऽङ्गञ्चा घामाविश्वैस्त्वकम् ६
 दिशि हुन्दुमपो नेदुः पेतु सुमनसश्च स्वाह ।
 सत्यं धर्मो वृत्तिर्भूमे कीर्ति श्रीभानु तं ययु ॥ ७ ॥
 देवादयो ब्रह्महर्ष्या न विद्यन्त स्वधामनि ।
 अविघ्नातगतिं कृष्णं ददृशुश्चातिविभिता ॥ ८ ॥
 सौदामन्या यथाऽऽकाशे धान्त्याहिलाऽज्जमण्डलम्
 गतिर्न लक्ष्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य दैवतै ॥ ९ ॥
 मन्मद्द्रावपस्त्रे तु दृष्ट्वा योगगतिं हरेः ।
 विभितास्तां प्रशंसन्त स्वस्य लोके ययुस्तदा १०
 राजन्यरस्य तनुभृज्जननाप्ययेहा
 मायाविर्हषनमवहि यथा नटस्य ।
 स्रष्ट्वाऽऽमनेडमनुविभ्य विद्वत्स्य धान्त

मंहृत्य चाऽऽर्ममहिनोपरतः स आस्ते ॥ ११ ॥
 मर्त्येन यो गुरुमुतं यमलोकनीत
 तां चानयञ्चरणदः परमास्त्रदग्धम् ।
 जिग्मेऽन्तकान्तकमपीश्वरसावनीश्वः
 किं स्वाभने स्वरनयन्मृगयुं सदेहम् ॥ १२ ॥
 तथाप्यप्यपस्वितिसंभवाप्यये
 प्वनन्यहर्तुर्पदशेषकिश्रुत् ।
 नैऋत्प्रणेतुं घपुरत्र क्षेपित
 मर्त्येन किं स्वैस्वगतिं प्रदर्शयन् ॥ १३ ॥
 य एतां प्रातःकृषाय कृष्णस्य पदवीं पराम् ।
 प्रयतः क्विर्तयेन्नक्या तामेवामोत्यनुषमास ॥ १४ ॥
 दारुको दारुकामेस्य वसुदेवोऽग्रसेनयोः ।
 पतित्वा चरणावस्रैर्न्यपिञ्चस्कृष्णविच्युतः ॥ १५ ॥
 कषयामास निघनं वृष्णीनां कृत्स्नशो नृप ।
 तच्छ्रुतोद्विष्टदया जना शोकविमूर्छिता ॥ १६ ॥
 तत्रै स खरिता जग्मु कृष्णविभेषविह्वलाः ।
 प्यसवः श्रुते यत्र ह्रावपो मन्त आननम् ॥ १७ ॥
 देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्तथा सुता ।
 कृष्णरामावपश्यन्त श्लोकार्ता विजडुः स्मृतिम् १८
 प्राणांश्च विभ्रहुस्तत्र भगवद्विरहातुराः ।
 उपर्गुश्च पतींस्तौ चित्तामारुह्युः स्त्रियः ॥ १९ ॥
 रामपश्यथ तरेहस्यपयुष्माग्निमाविशन् ।

१ शौरः अथानपि ता शीघ्र । विभ्र भगवानपि ता
 शीघ्र । २ निज मङ्गलः । ३ शौरः रघुर्न । ४ निज
 तुरा भावितुर्न । ५ शौरः धामाममङ्गय ।

१ इम मविमोपरतः । २ निज जिग्मे पुरेऽन्तःपश्य
 तामनीश्वः । ३ निज लाच्छ । ४ निज तयः ।
 ५ निज भापुः । ६ निज उपपुय । ७ शौरः पती
 भावितुः ।

वसुदेवपत्न्यस्तद्गात्रं प्रद्युम्नादीन्हरेः स्नुषाः ।
 कृष्णपत्न्योऽविशन्नग्निं रुक्मिण्याद्यास्तदात्मिकाः॥
 अर्जुनः प्रेयसः सख्युः कृष्णस्य विरहातुरः ।
 आत्मानं सान्त्वयामास कृष्णगीतैः सदुक्तिभिः॥
 बन्धूनां नष्टगोत्राणामर्जुनः सांपरायिकम् ।
 हतानां कारयामास यथावदनुपूर्वशः ॥ २२ ॥
 द्वारकां हरिणा त्यक्त्वां समुद्रोऽप्लावयत्क्षणात् ।
 वर्जयित्वा महाराज श्रीमद्भगवदालयम् ॥ २३ ॥
 नित्यं सन्निहितस्तत्र भगवान्मधुसूदनः ।
 स्मृत्याऽशेषाशुभहरं सर्वमङ्गलमङ्गलम् ॥ २४ ॥

स्त्रीत्रालवृद्धानादाय हतशेषान् धनञ्जयः ।
 इन्द्रप्रस्थं समावेश्य वज्रं तत्राभ्यपेचयत् ॥ २५ ॥
 श्रुत्वा सुहृद्वचं राजन्नर्जुनात्ते पितामहाः ।
 त्वां तु वंशधरं कृत्वा जग्मुः सर्वे महापथम् ॥ २६ ॥
 य एतद्देवदेवस्य विष्णोः कर्माणि जन्म च ।
 कीर्तयेच्छ्रद्धया मर्त्यैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
 इत्थं हरं भगवतो रुचिरावतार-
 वीर्याणि त्रालचरितानि च शन्तर्मानि ।
 अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन्मनुष्यो
 भक्तिं परां परमहंसगतां लभेत ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां
 एकादशस्कन्धे एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

समाप्तोऽयमेकादशः स्कन्धः ॥ ११ ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम् ।

→ द्वादशस्कन्धः १२ ←

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

मागधवंशे कलौ भविष्यतां राज्ञां कथन ॥ १ ॥ तेषामयोग्यताकथनं ॥ २ ॥

श्रीकृष्णाय नमः ।

राजोवाच—

स्वधामानुगते कृष्णे यदुवंशविभूषणे ।
कस्य वंशोऽभवत्पृथ्व्यामेतदाचक्ष्व मे मुने ॥१॥
श्रीशुक उवाच—
योन्यः पुरञ्जयो नाम भविष्यो वारहद्रथः ।
तस्यामात्यस्तु शुर्नको हत्वा स्वामिनमात्मैजम् ॥२॥
प्रद्योतसंज्ञं राजानं कर्ता र्यत्पालकः सुतः ।
विशाखयूपस्तत्पुत्रो भविता राजकस्ततः ॥ ३ ॥
नन्दिवर्धनस्तत्पुत्रः पञ्चप्रद्योतना इमे ।
अष्टत्रिंशोत्तरशतं भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपाः ॥४॥
शिशुनागस्ततो भाव्यः काकवर्णस्तु तत्सुतः ।
क्षेमधर्मा तस्य सुतः क्षेत्रज्ञः क्षेमधर्मजः ॥ ५ ॥
विधिसारः सुतस्तस्याजातशत्रुर्भविष्यति ।
दर्भकस्तत्सुतो भावी दर्भकस्याजयः स्मृतः ॥६॥
नन्दिवर्धन आजेयो महानन्दिः सुतस्ततः ।

शिशुनागा दशैवैते पष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥ ७ ॥
समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुश्रेष्ठ कलौ नृपाः ।
महानन्दिसुतो राजन् शूद्रीगर्भोद्भवो वली ॥८॥
महापद्मपतिः कश्चिन्नन्दः क्षत्रविनाशकृत् ।
ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ॥९॥
स एकच्छत्रां पृथिवीमनुलङ्घितशासनः ।
शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गवः ॥१०॥
तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाल्यप्रमुखाः सुताः ।
य इमां भोक्ष्यन्ति महीं राजानः स शतं समाः ॥
नवनन्दान् द्विजः कश्चित्प्रपन्नानुद्धरिष्यति ।
तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ ॥१२॥
स एव चन्द्रगुप्तं वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति ।
तत्सुतो वारिसारस्तु ततश्चाशोकवर्धनः ॥ १३ ॥
सुयशा भविता तस्य सद्गतः सुयशःसुतः ।
शालिशुकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति ॥१४॥
शतधन्वा ततस्तस्य भविता तद्बृहद्रथः ।
मौर्या ह्येते दश नृपाः सप्तत्रिंशच्छतोत्तरम् ॥१५॥

१ विज० अयं श्लोको नास्ति । २ विज० रिपुञ्जयो ।
३ वीर० वारहद्रथो नृप । विज० भविष्योथ वारहद्रथ ।
४ विज० मुनिको । ५ वीर० मात्मन । ६ वीर० कर्ता
यस्यालक सुत । विज० यस्यालक सुत । ७ विज०
चाजकस्तत । ८ विज० पृथिवीमिमा । ९ वीर० धर्मत ।

१ विज० पद्मपति । २ विज० सुमालिप्रमुखा ।
३ विज० य इमा पृथिवीं राजन्भोक्ष्यन्ति स । ४ विज०
वारिराजस्तु ।

समा मोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्भव ।
 [इत्यां वृहद्रथं मौर्यं तस्य सनापतिः कलौ ।
 पुष्पमित्रस्तु शुश्रावः स्वयं राज्यं करिष्यति ॥१॥]
 अभिमित्रस्तत्सत्समात्सुज्येष्टोऽथ भविष्यति १६
 वसुमित्रो मद्रकश्च पुलिन्दो भविता ततः ।
 ततो घोषः सुवस्तसाद्भ्रमित्रो भविष्यति ॥१७
 ततो मागवतस्तसाद्भवतिरिति श्रुतः ।
 शुश्रावश्चैते मोक्ष्यन्ति भूमिं वर्षशताधिकम् १८
 ततः कण्वाभिश्च भूमिर्मास्यत्यन्पगुणाक्षुष ।
 शुश्राव इत्या देवभूर्ति कण्वाऽमात्यस्तु कामिनम् १९
 स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामति १
 तस्य पुत्रस्तु भूमिप्रस्तस्य नारायण सुतः ॥२०॥
 [सुश्रावोऽस्योऽथ नृपतिः कण्वाणां भविता ततः ।]
 कण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 शतानि त्रीणि मोक्ष्यन्ति वर्षाणां च कलौ युगे ॥
 इत्या कण्वं सुश्रावोऽप्यं तद्भृत्यो वृषलो घली ।
 गां मोक्ष्यत्य्ब्रजातीयः कंचित्कालमसत्तम २२
 कण्वनामाऽथ तद्भ्राता भविता पृथिवीपति ।
 भीश्रान्तकर्णस्तस्युश्रः पौर्णमासस्तु तत्सुतः ॥२३॥
 संभोदरस्तु तत्पुत्रस्तसाधिभिलको नृपः ।
 मेघस्वातिभिभिलकादटमानस्तु तस्य च ॥ २४ ॥
 अनिएकर्मा हालेयस्तलकस्तस्य चाऽऽत्मजः ।
 पुरीपैभीरुस्तस्युश्रस्ततो राजा सुनन्दनः ॥ २५ ॥
 धिकोरो बहवो यत्र शिवस्त्रोतिरिन्दमः ।
 वसापि गोमतीपुत्रः पुरीमा भविता ततः ॥२६॥
 मेदशिरा शिवस्कन्धो यश्चभीस्तसुतस्ततः ।
 विजयस्तसुतो माण्यभन्द्रविष्णुः सलोमधिः २७ ॥
 एते त्रिंशच्छतपथसार्थपदशतानि च ।
 पदपञ्चाशद्य पृथिवीं मोक्ष्यन्ति कुरुनन्दना ॥२८॥

सप्तमीरा आषभृत्या दश गर्दमिनो नृपा ।
 कङ्का पौलश भूपाला भविष्यन्त्यतिलोत्तपाः २१
 ततोऽष्टौ भवना मान्याभ्रतुर्दश कुरुष्का ।
 श्रेयो दश गुरुष्वाभ मौना एकादशैव तु ॥३०॥
 एते मोक्ष्यन्ति पृथिवीं दशवर्षशतानि च ।
 नवाधिकां च नवतिं मौना एकादश श्रितिसु ३१
 मोक्ष्यन्त्यभ्रशतान्यङ्ग त्रीणि ते संखिते ततः ।
 किलिकिलायां नृपसयो भूर्तेनन्दोऽर्थं वरिः ३२
 शिशुनन्दिश्च तद्भ्राता यशोनन्दिः प्रवीरकः ।
 ईत्येते वै वर्षशतं भविष्यन्त्यधिकानि पदः ॥३३॥
 तेषां प्रयोदश सुता भवितारम् बाह्लिका १
 पुष्पमिष्टोऽथ राज्ञ्यो दुर्मित्रोऽस्य तथैव च ॥३४॥
 एककाल इमे भूपा सप्तान्ध्राः सप्त कौशला ।
 विदूरपतयो भाष्या निपघास्तत एव हि ॥३५॥
 भोगधानां तु भविता विश्वस्फुटि पुरजवः ।
 करिष्यत्येपरो वर्षान्पुलिन्दयदुमद्रकान् ॥ ३६ ॥
 प्रजाभाश्रमभूमिष्ठाः स्वापयिष्यति दुर्मतिः ।
 पीरैवाऽश्रमस्तसाद्य पञ्चवत्यां स वै पुरि ।
 अनुगङ्गामप्रयागं गुप्तां मोक्ष्यति मेदिनीम् ३७
 सौराष्ट्रावन्त्याभीराभ शूरी अर्षुदमालवाः ।
 मात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ३८
 सिन्धोस्तटं चन्द्रभागा कौन्ती काश्मीरमण्डलम् ।
 मोक्ष्यन्ति शूद्रा मात्याया म्लेच्छाभाश्रमवर्षतः ॥
 तुष्मकाला इमे राजन्म्लच्छप्रायाश्च भूसूतः ।
 एतश्चर्मानृतपरा फल्गुदास्तीयमन्यवः ॥३९॥
 स्त्रीपालगोद्विजमाश्च परदारधनादृताः ।
 उदितास्तमितप्रामा अल्पसत्त्वास्वकायुषः ॥४१॥
 असंस्कृता क्रियाहीना रजसा समसा वृताः ।
 प्रजास्ते मक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राज्ञ्यरूपिणः ४२

१ मित्र एकः शोभाधिकः । २ उभय भूमिः कुरुद्भ ।
 ३ मित्र इहमभमधिकः । ४ मित्र मेघस्तव । ५ भीर
 पुरीपमाहा । ६ मित्र पुरीपमहा । ७ भीर चकोरपत्नी
 च । ८ मित्र चकोरी इत्येव यस्य । ९ मित्र शिवशक्तिः ।
 १० मित्र शिवशक्तिः । ११ भीर अश्रमशिवः गुतामयी ।

१ मित्र भाग्यप्रप्ता । २ भीर पुरमिनो । ३ भीर
 प्रयोदश सुदृष्टाथ । ४ मित्र श्रेयो दश पुरष्वाथ । ५ मित्र
 वै पुरीपत इति । ६ मित्र भूगर्भपापवद्विः । ७ भीर
 अर्षुदमालः । ८ मित्र युष्मा एत वरैततः । ९ उभय
 वदतः । १० मित्र धिकप्रामोदु । ११ मित्र स्वभारान्पत्नी ।

तन्नाथास्ते जनपदास्तच्छीलाचारवादिनः ।

अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ४३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

कलियुगदोषकथन ॥ १ ॥ कलेरन्ते कल्पवतारः ॥ २ ॥ ततः कृतयुगारंभः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच—

ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं क्षमा दया ।
कालेन बलिना राजन्नङ्गयत्यायुर्वलं स्मृतिः ॥ १ ॥
वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः ।
धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २ ॥
दांपत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके ।
स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ ३ ॥
लिङ्गमेवाऽऽश्रमख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम् ।
अवृत्त्या न्यायदौर्वल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ ४ ॥
अनाढ्यतैवासाधुत्वे साधुत्वे दंभ एव तु ।
स्वीकार एव चोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ ५ ॥
दूरेवार्ययैतं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् ।
उदरं भरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेव हि ॥ ६ ॥
दाक्ष्यं कुटुंबभरणं यशोर्थे धर्मसेवनम् ।
एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ७ ॥
ब्रह्मविद्भ्रूत्रशूद्राणां यो बली भविता नृपः ।
प्रजा हि लुब्धै राजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः ॥ ८ ॥
आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननम् ।
शाकमूलामिपक्षौद्रफलपुष्पांष्टिभोजनाः ॥ ९ ॥
अनावृष्ट्या विनङ्गयन्ति दुर्मिक्षकरपीडिताः ।
शीतवातातपप्रावृष्टिर्हिमैरन्योन्यतः प्रजाः ॥ १० ॥
क्षुत्तृर्भ्यां व्याधिभिश्चैव संतप्यन्ते च चिन्तया ।

त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ नृणाम् ॥ ११ ॥
क्षीयमाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः ।
वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टे वेदपथे नृणां
पाखण्डप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु ।
चौर्यान्तवृथाहिंसानानावृत्तिषु वै नृषु ॥ १३ ॥
शूद्रप्रायेषु वर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु ।
गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥ १४ ॥
अणुप्रायासोपधीषु शमीप्रायेषु स्थासुषु ।
विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सन्नसु ॥ १५ ॥
इत्थं कलौ गतप्राये जने तु खरधर्मिणि ।
धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ १६ ॥
चंचारगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः ।
धर्मत्राणाय साधूनां जन्मकर्मापनुत्तये ॥ १७ ॥
शंभलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति १८
अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः ।
असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥ १९ ॥
विचरन्नाशुना क्षोण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः ।
नृपालिङ्गच्छदो दस्युन्कोटिशो निहनिष्यति ॥ २० ॥
अथ तेषां भविष्यन्ति मनांसि विशदानि वै ।
वासुदेवाङ्गरागातिपुण्यगन्धानिलस्पृशाम् ।
पौरजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु ॥ २१ ॥
तेषां प्रजाविसर्गश्च स्थविष्ठः संभविष्यति ।
वासुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तौ हृदि स्थिते ॥ २२ ॥

१ वीर० गुणावह । २ विज० पुंस्त्वे चातिरति । ३ विज०
अन्यन्यायदौर्वल्ये । ४ विज० दूरेवार्ययैतं । ५ विज०
लावण्ये । ६ वीर० उदरभरण । ७ वीर० दाक्ष्ये । ८ विज०
कुटुंबभरणे । ९ विज० पुष्पादि । १० विज० क्षुत्तृषु ।
११ विज० संतप्यन्ते च । वीर० संतापेनच चिन्तया ।
भाग. ९

१ वीर० कलौ युगे । २ विज० योनिप्रायेषु । ३ विज०
जनेषु परधर्मसु । वीर० जनेषु खरधर्मिणि । ४ वीर० परा
वर । ५ विज० विचरन्नसिमान्क्षोण्या ।

समा मोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुक्कुलोद्ग्रह ।
 [इत्सां वृहद्रथं मौर्यं तस्य सेनापतिः कलौ ।
 पुष्पमित्रस्तु शुक्राह स्वयं राज्यं करिष्यति ॥१॥]
 अशिमित्रस्तत्तस्मात्सुग्येष्टोऽयं भविष्यति १६
 वसुमित्रो मद्रकश्च पुलिन्दो भविता तत ।
 ततो घोषः सुतस्तस्माद्ब्रह्मिष्ठो भविष्यति ॥१७
 ततो मागवतस्तस्मादेवभूतिरिति श्रुत ।
 शुक्रा दशैते मोक्ष्यन्ति भूमिं वर्षशताधिकम् १८
 ततः कण्वानियं भूमिर्यास्यत्यल्पगुणाश्रुप ।
 शुक्र इत्सा देवभूतिं कण्वोऽप्यात्यस्तु कामिनम् १९
 स्वयं करिष्यते, राज्यं वसुदेवो महामति* ।
 तस्य पुत्रस्तु भूमिप्रस्तस्य नारायणः सुत* ॥२०॥
 [सुशैर्मोक्ष्योऽयं नृपतिः कण्वानां भविता ततः ।]
 काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 शतानि त्रीणि मोक्ष्यन्ति वर्षाणां च कलौ युगे ॥
 इत्सा काण्वं सुशर्मणं तद्भृत्यो वृपलो यत्नी ।
 गां मोक्ष्यत्यन्त्रजातीयः कचित्कालमसप्तम २२
 कृष्णनामाऽयं तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः ।
 श्रीधान्तकर्णस्तत्पुत्रः पौर्णमासस्तु तत्सुत ॥२३॥
 संघोदरस्तु तत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलको नृपः ।
 मेघस्तातिमिबिलकादटमानस्तु तस्य च ॥२४॥
 अनिएकर्मा हासेयस्तलकस्तस्य चाऽऽमज ।
 पुरीपेमीकस्तत्पुत्रस्ततो राजा सुनन्दनः ॥ २५ ॥
 चकोरो बहवो यत्र शिवस्त्रीतिरिन्दम* ।
 तस्यापि गोमतीपुत्र* पुरीमा भविता तत ॥२६॥
 मर्दशिरा* शिवस्कन्धो यद्गभीस्तस्तुतस्तत ।
 विजयस्तस्तुतो माष्यभन्द्रविश्वः ससोमधिः २७ ॥
 एते विश्वघ्नपतयश्चत्वार्यन्देशतानि च ।
 पद्मश्यामश्च पृथिवीं मोक्ष्यन्ति कुण्डनन्दन ॥२८॥

सप्तमीरा आबभूत्या दश गर्दभिनो नृपा ।
 कश्चा पोषश्च भूपाला भविष्यन्त्यतिलोत्साः २९
 ततोऽष्टौ यवना माष्याश्चतुर्दश तुक्ककाः ।
 सैषो दश गुरुष्ठाश्च मौना एकादशैव तु ॥३०॥
 एते मोक्ष्यन्ति पृथिवीं दशवर्षशतानि च ।
 नवाधिकां च नवतिं मौना एकादश श्वितम् ३१
 मोक्ष्यन्त्यभ्युत्थान्यङ्ग त्रीणि तै* संस्थिते ततः ।
 किलिकिलायां नृपतयो भूतैर्नन्दोर्ज्यं बहिरिः ३२
 शिशुनन्दिश्च तद्भ्राता यद्योनन्दिः प्रधीरकः ।
 इत्येते वै वर्षशतं भविष्यन्त्यधिकानि पद ॥३३॥
 तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिका* ।
 पुष्पमिष्टोऽयं राजन्वो दुर्मित्रोऽस्य तस्यैव च ॥३४॥
 एककाल इमं भूपा सप्तान्धाः सप्त कौशलाः ।
 विदूरपतयो भाष्या निषघास्तत एव हि ॥३५॥
 मागधानां तु भविता विश्वस्फूर्जिः पुरञ्जव* ।
 करिष्यत्संपरो वर्णान्पुलिन्दयदुमद्रकान् ॥ ३६ ॥
 प्रजाभ्रातृभ्राभूयिष्ठा स्थापयिष्यति दुर्मतिः ।
 धीर्यवाश्चप्रभृत्साद्य पञ्चवत्सां स वै पुरि ।
 अनुगङ्गामाप्रयागं गुप्तां मोक्ष्यति मेदिनीम् ३७
 सौराष्ट्रावन्त्यामीराश्च शूरो अर्षुदमालवा ।
 प्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शुद्रप्राया जनाधिपाः ३८
 सिंघोस्तटं चन्द्रभागां कौन्तीं काश्मीरमण्डलम् ।
 मोक्ष्यन्ति शुद्रा प्रात्याद्या म्लेच्छाभ्रातृवर्षता ॥
 तुष्यकाला इमे राजन्तेच्छप्रायाश्च भूशुत* ।
 एतऽधर्मात्तपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥३९॥
 स्त्रीबालगोद्विजप्राभ परदारघनाहताः ।
 उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वात्यकायुप* ॥४१॥
 असंस्कृता* क्रियाहीना रजसा तमसा हता ।
 प्रजास्ते मध्ययिष्यन्ति म्लच्छा राजन्त्यरुपिण* ४२

१ निर एकः श्लोकोक्तिः । २ लभ भूतिः कुक्कुल ।
 ३ निर इदमभमधिकं । ४ निर मेघस्तल । ५ नीर
 पुरीपमातुः । निर पुरीपशुद्रः । ६ नीर चकोरवरमा
 चक्र । निर पद्योग इत्यर्थः यस्य । ७ निर शिवपदातिः ।
 ८ निर शितोपराः । ९ नीर अत्रर्षीरः तुभ्योमपीः ।
 १० निर अत्रर्षीरः तुभ्योमपीः ।

१ निर शागप्रधसा । २ नीर गर्दभिनो । ३ नीर
 मणोदश सुदृशाय । निर भूतो दश सुदृशाय । ४ निर
 वै संस्थिते कुटे । ५ निर भूतसंस्थोपशरैः । ६ नीर
 पर्वतरः । ७ निर पुष्पा एत वर्षशतं । ८ लभ
 बहू । ९ निर मेघपानां तु । १ निर सवराजयो ।
 २९ तस्य सप्तान्धाः ३ निर कौशलीः ।

एवं क्रमेण जेष्यामः पृथ्वीं सागरमेखलाम् ।
 इत्याशावद्बृहदया न पश्यन्त्यन्तिकेन्तकम् ॥४॥
 समुद्रावरणां जित्वा मां विशन्त्यब्धिभोजसा ।
 कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजये फलम् ॥ ५ ॥
 यां विसृज्यैव मनवस्तत्सुताश्च कुरुद्रह ।
 गता यथागतं युद्धे तां मां जेष्यन्त्यबुद्धयः ॥६॥
 मत्कृते पितृपुत्राणां भ्रातृणां चापि विग्रहः ।
 जायते ह्यसतां राज्ये ममतावद्बृचेतसाम् ॥ ७ ॥
 ममैवेयं मही कृत्स्ना न ते मूढति वादिनः ।
 स्पर्धमाना मिथो घ्नन्ति प्रियन्ते मत्कृते नृपाः ८
 पृथुः पुरुरवा गाधिर्नहुपो भरतोऽर्जुनः ।
 मान्धाता सगरो रामः खट्वाङ्गो धुन्धुहा रघुः ९
 तृणविन्दुर्ययातिश्च शर्यातिः शन्तनुर्गयः ।
 नीरथः कुवल्याश्चः ककुत्स्थो नैपथो नृगः १०
 हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावणः ।
 नमुचिः शंखरो भौमो हिरण्याक्षोऽथ तारकः ११
 अन्ये च बहवो दैत्या राजानो ये महेश्वराः ।
 सर्वे सर्वविदः शूराः सर्वे सर्वजितोऽजिताः ॥१२
 ममतां मय्येवर्तन्त कृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः ।
 कथावशेषाः कालेन ह्यकृतार्थाः कृता विभो १३
 कथा इमास्ते कथिता महीयसां
 विताय लोकेषु यशः परेयुषाम् ।
 विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो
 यत्रोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यम् ॥ १४ ॥
 यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः
 संगीयतेऽभीक्ष्णममङ्गलघ्नः ।
 तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं
 कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥ १५ ॥
 राजोवाच—
 केनोपायेन भगवन्कलेर्दोषान्कलौ जनाः ।
 विधमिष्यन्त्युपचितांस्तन्मे ब्रूहि यथा मुने ॥१६॥
 युगानि युगधर्माश्च मानं प्रलयकल्पयोः ।
 कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्महात्मनः ॥१७॥

१ विज० प्रजेश्वरा । वीर० जनेश्वरा । २ विज०
 मन्थमर्त्यायां । ३ विज० यत्रोत्तम ।

श्रीशुक उवाच—

कृते प्रवर्तते धर्मश्चतुष्पात्तजनैर्धृतः ।
 सत्यं दया तपो दानमिति पादा विभोर्नृप १८
 संतुष्टाः करुणा मैत्राः शान्ता दान्तास्तितिक्ष्वः
 आत्मारामाः समदृशः प्रायशः श्रमणा जनाः १९
 त्रेतायां धर्मपादानां तुर्याशो हीयते शनैः ।
 अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोपविग्रहैः ॥ २० ॥
 तदा क्रिया तपोनिष्ठा नातिहिंसा न लंपटाः ।
 त्रैवर्गिकास्रयीवृद्धा वर्णा ब्रह्मोत्तरा नृप २१ ॥
 तपःसत्यदयादानेष्पर्ध ह्यसति द्वाप्ये ॥ २३ ॥
 हिंसातुष्यन्तद्वेषधर्मस्याधर्मलक्षणः ॥ २४ ॥
 यशस्विनो महाशीलाः स्वाध्यायाध्ययने रताः ।
 आढ्याः कुटुंबिनो ह्येष्टा वर्णाः क्षत्रद्विजोत्तराः ॥
 कलौ तु धर्महेतूनां तुर्याशोऽधर्महेतुभिः ।
 एधमानैः क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनङ्गयति २४
 तस्मिँल्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्कवैरिणः ।
 दुर्भगा भूरिर्तर्पाश्च शूद्रदाशोत्तराः प्रजाः ॥२५॥
 सत्त्वं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणाः ।
 कालसंचोदितास्ते वै परिवर्तन्त आत्मनि ॥२६॥
 प्रभवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च ।
 तदा कृतयुगं विद्याज्ज्ञाने तपसि यद्बुचिः ॥२७॥
 यदा धर्मार्थकामेषु भक्तिर्भवति देहिनाम् ।
 तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् २८
 यदा लोभस्वसन्तोपो मानो दंभोऽथ मत्सरः ।
 कर्मणां चापि काम्यानां द्वापरं तद्रजस्तमः २९
 यदा मायाऽनृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विपादनम् ।
 शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृतः ३०
 यस्मात्क्षुद्रदृशो मर्त्याः क्षुद्रभाग्या महाशनाः ।
 कामिनो वित्तहीनाश्च स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ३१
 दस्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाखण्डदूषिताः ।

१ विज० प्राय आश्रमिणो जना । २ विज० महा-
 शाला । ३ वीर० ह्ता । ४ उभ० द्विजोत्तमा । ५ विज०
 पर्यासो धर्म । ६ विज० दर्पाश्च । ७ वीर० यदा कर्मसु
 काम्येषु । विज० यदा धर्मेषु कामेषु । ८ विज० जानीत
 बुद्धिमान् ।

यदाश्र्वरीषो मगवान्करिर्धर्मपतिर्हरिः ।
 कृतं भविष्यति तदा प्रजावृत्तिश्च सात्त्विकी २३
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा त्रिष्वसृष्टस्यती ।
 एकराशौ समेष्यन्ति तदा भवति तत्कृतम् ॥२४
 येऽस्तीवा वर्तमाना यं भविष्यन्ति च पार्थिवाः ।
 ते स उद्वेगतः प्रोक्ता वर्धीयाः सोमसूर्ययोः ॥२५
 आरभ्य भवतो जम यावन्नन्दासिपेचनम् ।
 एतद्वर्षसहस्रं तु शतं पञ्चदशोत्तरम् ॥ २६ ॥
 सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वा दृश्येते उदितौ दिशि ।
 तत्रैतं मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत्सम निधि २७
 तत्रै करिष्ये युक्तास्त्रिष्टन्त्यब्दशतं नृणाम् ।
 ते तदीये द्विजा काले अघुना आभिता मेघाः
 विष्णोर्मगधतो मानु कृष्णास्त्र्योऽसौ दिव गत
 तदाऽविशत्कलिर्लोकं पापे यत्रमते जन ॥२९॥
 यावत्स पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापति ।
 तावत्कलिर्वं पृथिवी पराक्रान्तुं न चाद्यत् ३०
 यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि ।
 तदा प्रवृष्टसु कलिर्द्वादश्याब्दसत्वात्मकः ॥३१॥
 यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वापाठां महर्षयः ।
 तदा नन्दात्वमृत्येप कलिर्द्वादश गमिष्यति ॥३२॥
 यस्मिन्कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाऽहनि ।
 प्रतिपन्न कलियुगमिति प्राहु पुराविदः ॥३३॥

दिव्याब्दानां सहस्रान्ते चतुर्थे तु पुन कृतम्
 भविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् ३
 इत्येव मानवो वंशो यथा संस्मायते इति ।
 तथा विद्वद्भविष्याणां तास्ता ज्ञेया युगेयुगे ॥३
 एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् ।
 कथामात्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्वता इति ॥३६
 देवापि श्रन्तनोर्भोवा मरुभोस्वाङ्गवञ्ज ।
 कलापग्राम आसाते महायोगवल्गान्वितौ ॥३७
 ताविहैत्य कलेरन्ते वासुदेवाजुसिद्धितौ ।
 वर्णाभ्रमयुतं धर्म पूर्ववत्प्रथमिष्यतः ॥ ३८ ॥
 कृत श्रेवा द्वापर च कलिमेति चतुर्गुणम् ।
 अनेन क्रमयोगेन इति प्राप्तिषु वर्तते ॥ ३९ ॥
 राजश्रेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथाऽपरे ।
 भूमौ ममतं कलाञ्जते हिसिमां निचनं गताः ४०
 कृमिविद्वमसंसंज्ञांश्रे राजनाम्नोपि यस्य च ।
 भूतघ्नकृतकृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥४१॥
 कथं सेयमसृष्टा भूः पूर्वमे पुरुषैर्भूता ।
 मत्पुत्रस्य च पौत्रस्य मत्पूर्वा वंशजस्य वा ॥४२॥
 तेजोऽभ्रमयं कार्यं गृहीताऽऽमृतयाऽशुभाः ।
 महीं ममवया चोभौ हिलाऽन्तेऽर्धनं गताः ४३
 येये भूपतयो राज सुकृते सुकमोवसा ।
 कासेन ते कृता सर्वे कथामात्रा कथासु च ४४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्याय ॥ २० ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

मृगया राजवश्यमायुषदासः ॥ १ ॥ कलिदोषनिरासकभीहरियुगप्रसंता ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच—

दृष्टाऽऽर्त्तमनि जये व्यग्रासृष्टान्द्रमति भूरियम् ।
 अहो मा विजिगीषन्ति मृत्यो म्नीडनका नृपा ।
 काम एष नरेन्द्राणां मोषः स्याद्विदुषामपि ।

येन कनोपमे पिण्डे येऽतिपिभर्मिता नृपा ॥२॥
 पूर्वं निक्षिप्त्य पङ्कं जेष्यामो राजमश्रिण ।
 ततः सचिवर्पारासकरीन्द्रानस्य कष्टकान् ॥३॥

१ मित्र वरुणे तु प्रथियते पुनः । २ शीर ताता
 कोषा । मित्र वंशे इवा । ३ शीर हिला त । ४ मित्र
 मुष्टयते । ५ मित्र वैय मिर्त्तमिवा ।

१ मित्र वंशजाः सूर्यगोत्रयोः । २ इम जया ।
 ३ मित्र जयः । ४ शीर दृष्टापरिचयः ।

तदन्ते प्रलयस्तावान्ब्राह्मीरात्रिरुदाहता ।
 त्रयो लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥३॥
 एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसृक् ।
 शेतेऽनन्तासनो विश्वमात्मसात्कृत्य चाऽऽत्मभूः ४
 द्विपरार्धे त्वतिक्रान्ते ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 तदा प्रकृतयः सप्त कल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
 एष प्राकृतिको राजन्प्रलयो यत्र लीयते ।
 आण्डकोशस्तु सङ्घातो विघात उपसादिते ॥६॥
 पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन्न वर्षति ।
 तदा निरन्ने ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधाऽर्दिताः ७
 क्षयं यास्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः ।
 सामुद्रं दैहिकं भौमं रसं सांवर्तको रविः ॥८॥
 रश्मिभिः पिबते घोरैः सर्वं नैव विमुञ्चति ।
 ततः संवर्तको वह्निः संकर्षणमुखोत्थितः ॥९॥
 दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान्भूविवरानथ ।
 उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥१०॥
 दह्यमानं विभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् ।
 ततः प्रचण्डपवनों वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ११ ॥
 परः सांवर्तको वाति धूम्रं खं रजसा वृतम् ।
 ततो मेघकुलान्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः ॥ १२ ॥
 शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसखनैः ।
 तत एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥१३॥
 तदा भूर्मेर्गन्धगुणं ग्रसन्त्याप उदप्लवे ।
 ग्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥१४॥
 अपां रसमथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरसाः ।
 ग्रसते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥
 लीयते चानिले तेजो वायोः खं ग्रसते गुणम् ।
 स वै विशति खं राजस्ततश्च नभसो गुणम् ॥१६॥
 शब्दं ग्रसति भूतादिर्नभस्तमनुलीयते ।
 तैजसश्चेन्द्रियाण्यङ्ग देवान्चैकारिको गुणैः ॥१७॥
 महान् ग्रसत्यहङ्कारं गुणाः सत्त्वादयश्च तम् ।
 ग्रसतेऽव्याकृतं राजन्गुणान्कालेन चोदितम् १८

न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः ।
 अनाद्यनन्तमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययम् ॥१९॥
 न यत्र वाचो न मनो न सत्त्वं
 तमो रजो वा महदादयोऽमी ।
 न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा
 न सन्निवेशः खलु लोककल्पः ॥ २० ॥
 न स्वप्नजाग्रन्न च तत्सुषुप्तं
 न खं जलं भूरनिलोऽग्निरर्कः ।
 संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्य
 तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥
 लयः प्राकृतिको ह्येष पुरुषाव्ययः
 शक्तयः संप्रलीयन्ते विवशाः कालविद्रुताः २२
 बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् ।
 दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२३॥
 दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग्भवेत् ।
 एवं धीः खानि मात्राश्च न स्युरन्यतमादृतात् २४
 बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते ।
 मायामात्रमिदं राजन्नानात्वं प्रत्यगात्मनि ॥२५॥
 यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति नभवन्ति च ।
 ब्रह्मणीदं तथा विश्वमव्यव्युदयाप्ययात् ॥२६॥
 सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह ।
 विनाऽर्थेन प्रतीयेरन्पटस्येवाङ्ग तन्तवः ॥ २७ ॥
 यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येत स अमः ।
 अन्योन्यापाश्रयात्सर्वमाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२८॥
 विकारः ख्यायमानोऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा ।
 न निरूप्योऽस्त्यणुरपि स्याच्चेत्तिसम आत्मवत् ॥
 न हि सत्यस्य नानात्वमविद्वान्यदि मन्यते ।
 नानात्वं छिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव ॥ ३० ॥
 यथा हिरण्यं बहुधा समीयते
 नृभिः क्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु ।

१ वीर० पर्जन्ये । २ विज० तैजसानीन्द्रियाण्यङ्ग देवा
 वैकारिका गुणै ।

१ विज० सुषुप्तवच्छून्य । २ विज० अन्यव्यतिरेका-
 भ्यामाद्यन्त । ३ विज० न स्युरणुत मारुतात् । ४ वीर०
 मादृते । ५ विज० सुषुप्तात्पुदयाप्यया । ६ विज० एते
 ह्यवयवा प्रोक्ता । वीर० सत्य ह्यवयवा प्रोक्ता । ७ विज०
 स्याच्चेत्सप्रम आत्मन ।

राजानम्य भ्रजामक्षा शिभोदरपरा द्विजा ॥३२॥
 अम्रता वटवोऽशौचा मिश्रवम ह्रुद्विन ।
 तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोडुपा ३३
 ह्रस्वकाया महाहारा भूर्यपत्या गवहिय ।
 शयत्कद्रुफमापिष्यधौर्भेमायोरुसाहसाः ॥ ३४ ॥
 पणमिष्यन्ति वै ह्रुद्रा' किराटाः कृतकारिण ।
 अनापद्यपि मस्यन्ते वार्ता साधु जुगुप्सिताम् ३५
 पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रुष्यं मृत्या अप्यस्थिलोचनम्
 मृत्यं क्षिपन् पतयः काल गात्रापयस्विनीः ३६
 पितृभ्रं मरुदश्रुतीन्दिह्ला सौरतसौहृदाः ।
 नैनान्तिप्रप्रे-प्रादादीनाः शैणा कलोनरा' ३७
 ह्रुद्रा प्रतिशुद्धीप्यन्ति तपोषपोयजीयिनः ।
 धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिष्ठन्नोचमासनम् ॥३८॥
 नित्यमुद्विगमनसो दुर्भिक्षकरकर्षिताः ।
 निरभे मृतल गबभनाइष्टिभयातुराः ॥ ३९ ॥
 वातोक्षपानशयनव्यधायस्त्रानभूपणे ।
 हीना पिशाचसन्दग्धा भविष्यन्ति कलौ प्रजा ॥
 कलौ काफिशिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदा ।
 त्यक्ष्यन्ति च प्रियान्प्राणान्हन्यन्ति स्वकानपि
 न गधिष्यन्ति मनुजाः स्वविरौ पितरावपि ।
 पुत्रान्सर्वार्थेषु शलान्मुद्राः शिश्रोदरंमरा ॥४२॥
 कलौ न राजजगतां परं गुर्ग
 यिलोकनाधानतपादपङ्कजम् ।
 प्रायेण मर्त्या भगवन्तमभ्युत्

मक्ष्यन्ति पातुण्डभिमिष्यचेतसः ॥ ४३ ॥
 यक्षामधेयं त्रियमाण आतुर
 पतन्स्खलन्वा विषशो गृणन्पुमान् ।
 विमुक्तकर्मर्गल उचमां गतिं
 प्राप्नोति मक्ष्यन्ति न तं कलौ जना' ॥ ४४ ॥
 पुंसां कलिकृतान्दोपान्द्रुष्यदेशात्मसंभवान् ।
 सर्षान्हरति चिषस्यो मगवान्युरुपोचमः ॥४५॥
 श्रुतः संक्षिर्षितो ध्यात' पूजितश्चाऽऽरतोपि वा ।
 नृणां धुनोति मगवान्हुत्सो जन्मायुताश्रुमं ॥४६॥
 यथा हेसि स्थितो वह्निर्दुर्वर्ण इन्ति घातुजम् ।
 एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाश्रयम् ॥४७॥
 विघातपःप्राणनिरोधमैत्री
 तीर्थाभिपेकप्रतदानजप्यैः ।
 नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा
 यथा हृदिस्ते भगवत्यनन्ते ॥ ४८ ॥
 तस्मात्सर्वात्मना राजन्हृदिस्यं ह्रुद क्लेषम् ।
 त्रियमाणो ह्रवहितस्ततो यासि परां गतिम् ४९
 त्रियमाणैरमिष्येयो भगवान्परमेस्वर' ।
 आत्ममाध नयत्यङ्ग सर्षात्मा सर्वसंभयः ॥५०॥
 कलेर्दोषनिधे राजशक्ति श्लेको महान्युगः ।
 कीर्तनादेव कृप्यास्य मुक्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥५१॥
 कृते यद्य्यायतो विष्णुं श्रेतायां यजतो मखै' ।
 श्रापरे परिचर्यायां कलौ तद्भरिकीर्तनात् ॥५२॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

दक्षिणदिशि चतुर्विधस्य कर्मणः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच—

वाल्लो परमाभ्यानिटिपगार्धापधिर्नृप ।

१ निर विरटाह । २ नीर मयत् । ३ निर
 भयपरात्परादा । ४ नीर पुत्रागार्धां च इच्छन् ।
 निर पुत्री गार्धां च इच्छन् ।

कथितो युगमानं च शृणु कत्यसमापपि ॥ १ ॥

चतुर्गुणमहसं च व्रजणो दिनमुत्पत ।

न करूपो यत्र मनयधतुर्दक्ष विगापत ॥ २ ॥

१ नीर हतन्मुपायता ।

ादन्ते प्रलयस्तावान्ब्राह्मीरात्रिरुदाहता ।
 त्रयो लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥३॥
 एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसृक् ।
 शेतेऽनन्तासनो विश्वमात्मसात्कृत्य चाऽऽत्मभूः ४
 द्विपरार्धे त्वतिक्रान्ते ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 तदा प्रकृतयः सप्त कल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
 एष प्राकृतिको राजन्प्रलयो यत्र लीयते ।
 आण्डकोशस्तु सङ्घातो विघात उपसादिते ॥६॥
 पर्जन्यैः शतवर्षाणि भूमौ राजन्न वर्षति ।
 तदा निरन्ने ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधाऽर्दिताः ७
 क्षयं यास्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः ।
 सामुद्रं दैहिकं भौमं रसं सांवर्तको रविः ॥ ८ ॥
 रश्मिभिः पिवते घोरैः सर्वं नैव विमुञ्चति ।
 ततः संवर्तको वह्निः संकर्षणमुखोत्थितः ॥ ९ ॥
 दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान्भूविवरानथ ।
 उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥१०॥
 दह्यमानं विभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् ।
 ततः प्रचण्डपवनो वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ११ ॥
 परः सांवर्तको वाति धूम्रं खं रजसा वृतम् ।
 ततो मेघकुलान्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः ॥ १२ ॥
 शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसखनैः ।
 तत एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥१३॥
 तदा भूमेर्गन्धगुणं ग्रसन्त्याप उदप्लवे ।
 ग्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥१४॥
 अपां रसमथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरसाः ।
 ग्रसते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥
 लीयते चानिले तेजो वायोः खं ग्रसते गुणम् ।
 स वै विशति खं राजंस्ततश्च नभसो गुणम् ॥१६॥
 शब्दं ग्रसति भूतादिर्नभस्तमनुलीयते ।
 तैजसश्चेन्द्रियाण्यङ्ग देवान्चैकारिको गुणैः ॥१७॥
 महान् ग्रसत्यहङ्कारं गुणाः सत्त्वादयश्च तम् ।
 ग्रसतेऽव्याकृतं राजन्गुणान्कालेन चोदितम् १८

न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः ।
 अनाद्यनन्तमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययम् ॥१९॥
 न यत्र वाचो न मनो न सत्त्वं
 तमो रजो वा महदादयोऽमी ।
 न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा
 न सन्निवेशः खलु लोककल्पः ॥ २० ॥
 न स्वप्नजाग्रन्न च तत्सुषुप्तं
 न खं जलं भूरनिलोऽग्निरर्कः ।
 संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्य
 तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥
 लयः प्राकृतिको ह्येष पुरुषाव्ययः
 शक्तयः संप्रलीयन्ते विवशाः कालविद्रुताः २२
 बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् ।
 दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२३॥
 दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग्भवेत् ।
 एवं धीः खानि मात्राश्च न स्युरन्यतमाहतात् २४
 बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते ।
 मायामात्रमिदं राजन्नानाखं प्रत्यगात्मनि ॥२५॥
 यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति नभवन्ति च ।
 ब्रह्मणीदं तथा विश्वमव्यव्युदयाप्ययात् ॥२६॥
 सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह ।
 विनाऽर्थेन प्रतीयेरन्पटस्वेवाङ्ग तन्तवः ॥ २७ ॥
 यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येत स भ्रमः ।
 अन्योन्यापाश्रयात्सर्वमाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥२८॥
 विकारः ख्यायमानोऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा ।
 न निरूप्योऽस्त्यणुरपि स्याच्चेच्चित्सम आत्मवत् ॥
 न हि सत्यस्य नानात्वमविद्वान्यदि मन्यते ।
 नानाखं छिद्रयोर्ध्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव ॥ ३० ॥
 यथा हिरण्यं बहुधा समीयते
 नृभिः क्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु ।

१ वीर० पर्जन्ये । २ विज० तैजसानीन्द्रियाण्यङ्ग देवा
 वैकारिका गुणैः ।

१ विज० सुषुप्तवच्छून्य । २ विज० अन्यव्यव्यतिरेका-
 भ्यामाद्यन्त । ३ विज० न स्युराद्युत मारुतात् । ४ वीर०
 माहते । ५ विज० सुषुप्ताद्युदयाप्यया । ६ विज० एते
 ह्यवयवा प्रोक्ता । वीर० सत्य ह्यवयवा प्रोक्ता । ७ विज०
 स्वप्न आत्मन ।

एष षचोमिर्भगवानघोषज्ञो
 ध्याख्यायते लौकिकर्षदिकैर्जनैः ॥ ३१ ॥
 यथा घनोर्ज्ज्वलमवोर्ज्ज्वलदशितो
 बर्काशभृतस्य च चक्षुषस्तम' ।
 एवं सह ब्रह्मगुणस्तदीशितो
 ब्रह्मांशकस्याऽऽत्मन आत्मबन्धनः ॥ ३२ ॥
 अन्ये यदार्ज्ज्वलमवो विदीर्यते
 पतिं स्वस्वरूपं रेविमीक्षते तदा ।
 मृत्यं किञ्च उपाधिरात्मनो
 पितृभ्य मज्जत्यति तर्हनुसरेत् ॥ ३३ ॥
 नैतान्द्रिष्ट्येकहेतिना
 मायामयाहकरणात्मबन्धनम् ।
 छिन्नाज्युत्तारमात्रुभवोऽवतिष्ठत
 यमाहुरात्यन्तिकमज्ञं संप्रथम् ॥ ३४ ॥
 नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परंतप ।
 उत्पत्तिप्रलयानेके सूक्ष्मया संप्रचक्षते ॥ ३५ ॥
 काष्ठस्रोतोववेनाशु द्वियमाणस्य नित्यदा ।
 परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतव ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

शुकाचार्येण परीक्षिते मत्स्येपद्मोव तस्य कर्षसमीतिनिवारणे ॥ १ ॥

श्रीशुस उवाच—

अत्रानुपपन्नतस्मीक्ष्णं विश्वात्मा भगवान्हरि ।
 यस्य प्रसादज्ञो प्रसा कृत् क्रीधतमुद्भवः ॥१॥
 तं तु राजमरिष्यति पशुपुद्दिमिमां वहि ।
 न जात प्रागभूतो य दृश्यते न ननुभयि ॥२॥
 नमविष्यमि भूता तं पुत्रप्रादिर्भयपान् ।
 पीनाङ्गुवरदाद्व्यनिरिक्तो यथाऽनल ॥ ३ ॥
 मय्य यथा गिरिच्छर्दं पञ्चपाधारमन व्ययम् ।
 यस्मात्पयति दृश्य मत् आत्मा ततोऽमर ॥४॥

अनाद्यन्तवशाज्जेन कालेनेभरसूर्तिना ।
 अवस्था नैव दृश्यन्ते विपति व्योतिषामिवा ॥३७
 नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लभः ।
 आत्यन्तिकश्च कथितः कालस्य गतिरीदृशी ॥३८
 एता कुरुभेष्ट जगद्विधातु
 नीरायणस्याऽखिलसम्बधान्नः ।
 लीलाकथास्ते कथिता समासतः
 कालक्षयेन नाजोप्यभिधातुमीशः ॥ ३९ ॥
 संसारसि पुमतिदुस्तरमुत्तिरीषो-
 नान्य' द्वयो भगवत' पुरुषोर्धमस्य ।
 लीलाकथारसनियेषणमन्तरेण
 पुंसो भवद्विषिषदुःखद्ववादितस्य ॥ ४० ॥
 पुराणसंहितामेतामृपिर्नीरायणोऽप्ययः ।
 नारदाय पुरा ग्राह कृष्णद्वैपायनाय सः ॥ ४१ ॥
 स' मं महि महारीज भगवान्नीरायण' ।
 इमां भागवतीं प्रीत संहितां वेदसंमिताम् ॥४२॥
 एतां वक्ष्यत्यसौ सूत्र श्रापिभ्यो नैमिषालये ।
 दीर्घसंज्ञे कुरुभेष्ट संपृष्टः श्रान्तकथदिमि ॥४३॥

पटे मिथे यथाऽऽकाश आकाशः स्याद्यथा पुरा ।
 एवं दहे मृते जीवो ब्रह्म संपद्यत पुन' ॥ ५ ॥
 मनः सृजति वै दहान्गुणान्कर्मणि चाऽऽत्मन' ।
 तमन सृजते माया ततो जीवस्य संसृति ॥६॥
 अहाधिष्ठानमर्त्यमिंसंमोगो यापदीयते ।
 ततो दीपस्य दीपतमयं दहकृणो भयः ।
 रजःमथ्यतमोद्भवा जायतज्य विनश्यति ॥७॥

१ इति भय कथायाऽपि १०१ भाग्य । २ इति काव
 दीपस्य । ३ इति जायतेत न परि ।

१ इति १११॥१ । २ इति परिणामावयवगता ।

न तत्राऽत्मा स्वयंज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयोः परः ।
 आकाश इव चाधारो ध्रुवोऽनन्तोपमस्ततः ॥८॥
 एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवाऽऽमृश प्रभो ।
 बुद्ध्याऽनुमानगर्भिण्या वासुदेवानुचिन्तया ॥९॥
 चोदितो विप्रवाक्येन न त्वां धक्ष्यति तक्षकः ।
 मृत्यवो नोपधक्ष्यन्ति मृत्यूनां मृत्युमीश्वरम् १०

अहं ब्रह्म परं धाम ब्रह्माहं परमं पदम् ।
 एवं समीक्षन्नात्मानमात्मन्याधाय निष्कले ॥११॥
 दशन्तं तक्षकं पाटे लेलिहानं विपाननैः ।
 न द्रक्ष्यसि शरीरं च विश्वं च पृथगात्मनः १२
 एतत्ते कथितं तात यथाऽऽत्मा पृष्ठवानृप ।
 हरेर्विधात्मनश्चेष्टां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

राजानुजातस्य शुकाचार्यस्य गमनानुपपदं तक्षकेण राज्ञो दंशन ॥ १ ॥ परीक्षित्पुत्रेण जनमेजयेन सर्पसत्रकरणं ॥ २ ॥
 कृष्णद्वैपायनेन वेदविभागकरणं ॥ ३ ॥ याज्ञवल्क्यस्य सूर्याद्वाजसनेयदायाऽध्ययन ॥ ४ ॥

सूत उवाच—

एतन्निशम्य मुनिनाऽभिहितं परीक्षि-
 द्वासात्मजेन निखिलात्मदृशा समेन ।
 तत्पादमूलमुपसृत्य नतेन मूर्धा
 वद्वाञ्जलिस्तमिदमाह स विष्णुरातः ॥ १ ॥
 राजोवाच—
 सिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽसि भवता करुणात्मना ।
 श्रावितो यच्च मे साक्षादनादिनिधनो हरिः ॥२॥
 नात्यद्भुतमैहं मन्ये महतामच्युतात्मनाम् ।
 अज्ञेषु तापतप्तेषु भूतेषु यदनुग्रहः ॥ ३ ॥
 पुराणसंहितामेतामश्रौष्म भवतो वयम् ।
 यस्यां खलूत्तमश्लोको भगवाननुवर्षते ॥ ४ ॥
 भगवंस्तक्षकादिभ्यो मृत्युभ्यो न विभेम्यहम् ।
 प्रविष्टो ब्रह्म निर्वाणमभयं दर्शितं त्वया ॥ ५ ॥
 अनुजानीहि मां ब्रह्मन्वाचं यच्छाम्यधोक्षजे ।
 मुक्तकामाशयं चेतः प्रवेश्य विसृजाम्यसून् ॥६॥
 अज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया ।
 भवता दर्शितं क्षेमं परं भगवतः पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच—

इत्युक्तस्तमनुजाप्य भगवान्वादरायणिः ।
 जगाम भिक्षुभिः साकं नरदेवेन पूजितः ॥ ८ ॥
 परीक्षिदपि राजपिरात्मन्यात्मानमात्मना ।
 समाधाय परं दध्यावस्पन्दासुर्यथा तरुः ॥ ९ ॥
 प्राक्कूले बर्हिण्यासीनो गङ्गाकूल उर्द्वक्षुखः ।
 ब्रह्मभूतो महायोगी निःसङ्गश्छिन्नसंशयः ॥१०॥
 तक्षकः प्रहितो विप्राः क्रुद्धेन द्विजसूनुना ।
 हन्तुकामो नृपं गच्छन्ददर्शं पथि कश्यपम् ॥११॥
 तं तर्पयित्वा द्रविणैर्निवर्त्य विपहारिणम् ।
 द्विजरूपप्रतिच्छन्नः कामरूपोऽदशानृपम् ॥ १२ ॥
 ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोऽहिगरलाग्निना ।
 वभूव भस्मसात्सद्यः पश्यतां सर्वदेहिनाम् ॥१३॥
 हाहाकारो महानासीद्भुवि खे दिक्षु सर्वतः ।
 विस्मिता ह्यभवन्सर्वे देवासुरनरादयः ॥ १४ ॥
 देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वाप्सरसो जगुः ।
 ववृषुः पुष्पवर्षाणि विबुधाः साधुवादिनः ॥१५॥
 जन्मेजयः स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितम् ।

१ विज० आकाशवद्वाधारो ध्रुवो नानामितस्ततः ।
 २ विज० तत्पादपद्म । ३ विज० मिद । ४ विज० दीनेषु ।
 ५ विज० मश्रौषं भवतो ह्यह । ६ विज० प्रवेश्ये ।

१ विज० समीक्ष्य चात्मान । २ विज० यथा त्व ।
 ३ विज० चतुर्थोऽध्याय । ४ उभ० मनुज्ञाय ।

यथा जुहाव संकृद्धो नागान्तये सह द्विजै ॥१६॥
 सर्पसत्रे समिद्धामौ दह्यमानान्महोरगान् ।
 दष्ट्रेन्द्रं मयसंविप्रस्तक्षकं क्षरणं भयो ॥ १७ ॥
 अपर्णस्तक्षकं तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् ।
 उवाच तक्षकः कस्मात्त दष्टेवोरगाधम' ॥१८॥
 तं गोपायति राजेन्द्र शक्र क्षरणमागतम् ।
 तेन संस्तमितः सर्पस्तस्मात्तप्राप्तौ पतत्वसौ ॥१९॥
 पारीक्षित इति युत्वा प्राहसिञ्ज उदारधी ।
 सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नामौ किमिति पात्यते २०
 तच्छुक्ताऽऽमुहुवुर्विप्रा' सहेन्द्रं तक्षकं मखे ।
 तक्षकाऽऽमु पतस्वेह सहेन्द्रेण मरुस्वता ॥ २१ ॥
 इति ब्रह्मोदिताधेयैः स्नानादिन्द्रः प्रचालित' ।
 यभूव संभ्रान्तमति सविमानः सतक्षकः ॥२२॥
 तं पतन्त विमानेन सहतक्षकमंबरात् ।
 विलोक्याङ्गिरसः प्राह रामानं तं हृहस्यति २३
 नैप त्वया मनुष्येन्द्र वभमर्हति सर्पराट् ।
 अनेन पीतममृतमयैवा अजरामर ॥ २४ ॥
 जीवितं मरणं जन्तोर्गतिः स्वेनैव कमेणा ।
 रौजस्ततोऽज्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयो २५
 सर्पचौराभिषिद्युज्यः क्षुत्तुदभ्याध्यादिमिनुप ।
 पञ्चतमृञ्जते जन्तुस्यैह आरब्धकर्म तत् ॥ २६ ॥
 तस्मात्सप्रमिदं रावन्संस्पीयेताऽऽभिचारिकम् ।
 सर्पा अनागतो दग्धा जनेदिदं हि ह्यज्यते ॥२७॥
 स्रुत उच्यते—
 इत्युक्तः स तथेत्याह महर्षेर्मानयन्वच' ।
 सर्पसत्रादुपरतः पूजयामास वाचपतिम् ॥ २८ ॥
 सर्पा पिप्प्लोर्महामायाज्योध्ययाऽऽक्षयणा यया ।
 ह्यसन्त्यसैवाऽऽत्मभूता भूतेषु गुणश्चिमि' ॥२९॥
 नं यत्र दंभीत्यमया विराजिता
 मापाऽऽत्मपादेऽसकृदात्मवादिमि ।

न यद्विवादो विविधस्तदाभयो
 मनश्च संकल्पविकल्पवृत्ति मत् ॥ ३० ॥
 न यत्र सुख्यं सुजतोमयो' पर
 भेयैश्च जीवस्मिरन्वितवस्त्सैहम् ।
 तदेतदुत्सादितवाध्यवाचकं
 निपिष्य चोर्मीन्विरमेत्स्यं मुनिः ॥ ३१ ॥
 परं पदं वैष्णवमामनन्ति त
 षभेति नेतीत्यतदुत्सिस्तक्षक' ।
 विषुज्य दौरात्म्यमनन्यसौहृदा
 हृदोपगुहावसित समाहितै ॥ ३२ ॥
 त एतदधिगच्छन्ति पिप्प्लोर्यत्परमं पदम् ।
 अहं ममेति दौर्बन्ध्यं न येपां देहगोहजम् ॥३३॥
 अतिवादास्तिविद्येत नाशमन्येत कञ्चन ।
 न चेमं देहेमाभित्य धैरं कूर्वीत केनचित् ॥३४॥
 नमो मगवत तस्यै कृष्णापाकुण्ठभेषसे ।
 यत्पादांपुरुहभ्यानात्संहितामध्यगामिसाम् ॥३५
 शौनक उवाच—
 पैलादिमिर्न्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः ।
 वेदाश्च कतिधा व्यस्ता एतत्सौम्यामिधेदिन' ३६
 सूत उवाच—
 समाहितात्मनो ब्रह्मन्ब्रह्मण' परमेष्ठिन' ।
 हृदाकाशादसूत्रादो बुधिरोधाद्रिमाभ्यते ॥३७॥
 यदुपासनया ब्रह्मन्योगिनो मलमात्मनः ।
 द्रव्यक्रियाकारकारण्यं धृत्वा यान्त्यपुनर्ममम् ३८
 ततोऽभूमिहृदोद्धारो योऽप्यक्तप्रमव' स्वराट् ।
 यद्यच्छिन्नं मगवतो ब्रह्मण' परमात्मन ॥ ३९ ॥
 शृणोति य इमं स्फोटं ह्येतभ्योश्च य शून्यहृत् ।
 येन बाध्यज्यते यस्य ध्यक्तिराकाषा आत्मनः ४०
 यथाज्ञो ब्रह्मण' साक्षाद्वाचक' परमात्मनः ।
 स सर्वमभ्योपनिपदेदधीजं सनातनम् ॥ ४१ ॥
 तस्य ह्यस्तंरायो षणा अकाराधा भृगुदह ।

१ निज वाचपतयक । २ निज मयावमकर ।
 ३ निज चरंरतेन विमानेन । ४ इम सर्पपीतादि
 कर्षणुत्तम । ५ तम बाध्यवाचकवत्तया । ६ तम यथा
 सुपतयमात्मा । ७ तम म वन बुभान्यतया विराजते ।

१ नीर न यद्विषयो । २ नीर वचय जीव ।
 ३ निज मयै । ४ निज विरमेत वस्तुमिः । ५ नीर
 माये । ६ निज अत्र वचमोऽप्यावः । ७ निज युगा
 भोतेव । नीर प्रातयात्रेय ।

धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ॥४२॥
 ततोऽक्षरसमाश्रायमसृजद्भगवानजः ।
 अन्तस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥४३॥
 तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः ।
 सव्याहृतिकान्सोङ्कारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥४४॥
 पुत्रानध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षीन्द्रब्रह्मकोविदान् ।
 ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥४५॥
 ते परंपरया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः ।
 चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः ॥४६॥
 क्षीणायुषः क्षीणसत्त्वान्दुर्मेधान्वीक्ष्य कालतः ।
 वेदान्ब्रह्मर्षयो व्यस्यन्हृदिस्थाच्युतचोदिताः ४७
 अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन्भगवोल्लोकभावनः ।
 ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥ ४८ ॥
 पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलया विभुः ।
 अवतीर्णो महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥४९॥
 ऋगथर्वयजुःसाम्नां राशीनुद्धृत्य वर्गशः ।
 चतस्रः संहिताश्चक्रे भ्रूत्रैर्मणिगणा इव ॥ ५० ॥
 तासां स चतुरः शिष्यानुपाहूय महामतिः ।
 एकैकां संहितां ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभुः ॥५१॥
 पैलाय संहितामाद्यां बहुचाख्यामुवाच ह ।
 वैशंपायनसंज्ञाय निगदाख्यं यजुर्गणम् ॥ ५२ ॥
 साम्नां जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् ।
 अथर्वाङ्गिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥५३॥
 पैलः स्वसंहितामूच इन्द्रप्रमितये मुनिः ।
 वाष्कलाय च सोप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकां ॥
 चतुर्धा व्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भार्गव ।
 पराशरायाश्मिन्ने इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥ ५५ ॥
 अध्यापयत्संहितां स्वां माण्डूकेयमृषिं कविम् ।
 तस्य शिष्यो देवमित्रः सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ॥
 शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु पञ्चधा व्यस्य संहिताम् ।
 वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ॥५७॥

जातृकर्ण्यश्च तच्छिष्यः सनिरुक्तां स्वसंहिताम् ।
 बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनिः ॥ ५८ ॥
 वाष्कलिः प्रतिशाखाभ्यो बालखिल्याख्यसंहितां ।
 चक्रे बालायनिर्भज्यः कासारश्चैव तां दधुः ॥५९॥
 बहुचाः संहिता ह्येता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः ।
 श्रुत्वातच्छन्दसां व्यासं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥६०॥
 वैशंपायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् ।
 यैश्चेर्ब्रह्महत्यांऽहःक्षपेणं स्वगुरोर्व्रतम् ॥ ६१ ॥
 याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आर्हाहो भगवन्क्रियत् ।
 चरितेनाल्पसाराणां चरिष्येऽहं सुदुश्चरम् ॥६२॥
 इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याह्वलं तथा ।
 विप्रावमन्ना शिष्येण धृदधीतं त्यजाश्चित् ॥६३॥
 देवरातसुतः सोपि च्छर्दिता यजुषां गणम् ।
 ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान्यजुर्गणान् ॥६४॥
 यैजुंषि तित्तिरा भूत्वा तल्लोलपतयाऽऽददुः ।
 तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन्सुपेशलाः ६५
 याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मंश्छन्दांस्यधिगवेपयन् ।
 गुरोरविद्यमानानि सूपतस्थेऽर्कमीश्वरम् ॥ ६६ ॥
 याज्ञवल्क्य उवाच—

ॐ नमो भगवते आदित्यायाखिलजगतामा-
 त्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण चतुर्विधभूतनिकायानां
 ब्रह्मादिस्तंबपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश
 इवोपाधिनाऽव्यवधीयमानो भगवानेक एव क्षण-
 लवनिमेपावयवोपचितसंबत्सरगणेनापामादान-
 विसर्गाभ्यामिमां लोकयात्रामनुवहति ॥ ६७ ॥
 धृदुहवाव विबुधर्षभ सवितरदस्तपत्यनुसवनं
 अहरहराम्नायविधिनोपतिष्ठमानानां अखिलदु-

१ वीर० माला मणिगणादिव । विज० सूत्रैर्मणिगणानिव ।
 २ वीर० गिरस । विज० गिरसा । ३ वीर० वेदमित्रसौभर्यादि-
 भ्य । विज० वेदमित्र सौभर्यादिभ्य । ४ विज० गोमन् ।
 भाग. 10

१ वीर० बालाकपैजवैताल । विज० व्यलीकपैक्षिपलाल ।
 २ वीर० गार्गि । विज० गार्ग्यकासारश्चै । ३ विज०
 ये चेरु । ४ विज० क्षपणाय गुरो । ५ विज० आर्हाहो ।
 ६ उभ० मदधीत । ७ विज० भूत्वा तित्तिरयो ब्रह्म तल्लो-
 छप । ८ वीर० गुरोरधीतान्यपश्यन्सूपतस्थे । ९ उभ०

रितञ्जिनरीजाधर्मर्जन मगवतः सैमभिधीमहि
तपन मण्डलम् ॥ ६८ ॥

य इह धाव स्थिरचरनिकराणां निञ्जनिकेतना
नां मनइन्द्रियासुगणोननात्मने' स्वयमात्मान्त
र्मासी प्रचोदयति ॥ ६९ ॥

य एधेम लोकमतिकरालवदानन्धकारसंज्ञाज-
गरग्रहैगिलित मृतकमिष विधेत्तनमधलोत्पानुक-
पया परमकारुणिक ईक्षयैषोत्थाप्याहरहरनुमवन
श्रेयसि स्वधर्मास्मात्मावस्थाने प्रधर्षयैत्यवनिप
तिरिषासाधूनां मयमुदीरयभटति ॥ ७० ॥

परित आद्यापालैस्तत्रतत्र कमलकोद्याञ्जलि
मिरुपहृताईण' ॥ ७१ ॥

अथ ह मगर्वस्तव चरणनलिनयुगलं त्रिस्रु
धनशुक्रभिर्वेन्द्रितमहमयातयामयजु'काम उपस
रामीति ॥ ७२ ॥

सूत उवाच—

एवं स्तुतः स मगवान्वाञ्जिरूपधरो हरि' ।

इति भीमभ्रागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथर्ववेदविभागः ॥ १ ॥ पुराणकथनप्रसङ्गकथनं ॥ २ ॥ महादशपुराणनामकथनं ॥ ३ ॥

सूत उवाच—

अथर्वविस्तुमन्तुम शिष्यमध्यापयत्सकाम् ।
संहितां सोऽपि पथ्याय वेददर्शय चोक्तवान् १
द्वौक्यापनिर्गमार्थैर्लिर्मोदोपः पिप्लायनिः ।
वेददर्शय शिष्यास्ते पथ्यशिष्यानघो मृषु ।
कुमुदः शुनको ब्रह्मञ्जाञ्जलिभाष्यधर्षयित् ॥ २ ॥
पन्तुः शिष्योऽप्याङ्गिरसः सैन्धवायन एव च ।

१ इम मर्जेनं । २ शीर लक्ष्मीमहि । ३ शीर पथ्या-
मात्मनः । ४ वित्र मात्मानस्तत्वं स्वतः । ५ वित्र एहीतं ।
६ शीर प्रवर्तयस्वविशिष्याभिरतिरिक्तमिपतिरिषा । वित्र
प्रवर्तयस्वमिपिपतिरिषाधूनां । ७ शीर ब्रह्मविनिः ।
८ वित्र ब्रह्मपतिः ।

यजुष्ययातयामानि मुनयेऽत्रात्रसादित' ॥७३
मजुभिरकरोञ्छास्त्रा दक्ष पञ्चशतैर्विभुः ।

जैगृहुर्धाञ्जसन्धस्ता काण्वमाध्यन्दिनादय' ॥७४
जैमिने' सामगस्याऽऽसीत्सुमन्तुस्तनघो ईनिः ।

सुन्वांसु तत्सुतस्ताभ्यामेकैकां प्राह संहिताश्च
सुकर्मा चापि तच्छिष्य मामवेदतरोर्महान् ।

सहस्रसंहिताभंदं चक्र साम्नां ततो द्विव ॥७५
हिरण्यनामः कौशन्ध पौष्पञ्जिम सुकर्मण' ।

शिष्यौ अगृहत्तुभ्यान् आवन्त्यो ब्रह्मविषमः ७
उदीच्या सामगा' शिष्या आसन्पञ्चशतानि वै ।

पौष्पञ्ज्यावन्त्ययोभापितांभं प्राप्यान्पञ्चशते ७
लौगाक्षिर्मात्रैलिः कुन्ध' कुसीद' कुशिरैव च ।

पौष्पञ्जिशिष्या अगृह्णु संहितास्ते शतशतम् ७
कृतो हिरण्यनामस्य चतुर्विंशतिसंहिताः ।

शिष्य ऊधे स्वशिष्येभ्यः शेषा आवन्त्य आत्मना

अधीयेतां संहिते द्व सावर्ण्यांघास्तथाऽपरे ॥ ३ ॥
नक्षत्रकल्पः श्रान्तिश्च कश्यपाङ्गिरसादय' ।

एतं आयवणाचायां' मृषु पौराणिकान्मुन ॥४॥
त्रय्यारुणिः कश्यपश्च सावर्णिरकृतव्रणः ।

बैशंपायनहारीतौ पञ्चै पौराणिका इम ॥ ५ ॥
अधीयन्त म्यासशिष्यात्संहितां मत्पितृर्हृत्वात् ।

एकैकामहमेवेपां शिष्यः सर्वाः समध्वगाम् ॥६॥
कश्यपोऽर्द्धं च सावर्णी रामशिष्योऽकृतव्रण' ।

१ वित्र सुतैर्विभुः । शीर बरुहे । २ वित्र सुते ।
३ वित्र तांभोदीप्योऽय । ४ उम कश्यपिः । ५ वित्र
अत्रात्रावलिच्छेरो गाक्षि । ६ वित्र सिधपावत ।

अधीमहि व्यासशिष्याञ्चतस्रो मूलसंहिताः ॥७॥
 पुराणलक्षणं ब्रह्मन्ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितम् ।
 शृणुष्व बुद्धिमाश्रित्य वेदशास्त्रानुसारतः ॥ ८ ॥
 सर्गोऽस्याथ विसर्गश्च वृत्तिरक्षान्तराणि च ।
 वंशो वंशानुचरितं संस्था हेतुरपाश्रयः ॥ ९ ॥
 दशभिर्लक्षणैर्युक्तं पुराणं तद्विदो विदुः ।
 केचित्पञ्चविधं ब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया ॥ १० ॥
 अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोऽहमः ।
 भूतमात्रैर्न्द्रियार्थानां संभवः सर्ग उच्यते ॥११॥
 पुरुषानुगृहीतानामेतेषां वासनामयः ।
 विसर्गोऽयं समाहारो वीजाद्वीजं चराचरम् ॥१२॥
 वृत्तिर्भूतानि भूतानां चरणामचराणि च ।
 कृतां स्वेन नृणां तत्र कामाच्चोदनयाऽपि वा १३
 रक्षाञ्च्युतावतारेहा विश्वस्याऽनु युगेयुगे ।
 तिर्यञ्चर्यर्षिदेवेषु हन्यन्ते यैस्त्रयीद्विषः ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः ।
 ऋषयोऽशावतारश्च हरेः पद्भिधमुच्यते ॥ १५ ॥
 राज्ञां ब्रह्मप्रसूतानां वंशस्रैकालिकोऽन्वयः ।
 वंशानुचरितं तेषां वृत्तं वंशधराश्च ये ॥ १६ ॥

नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः ।
 संस्थेति कविभिः प्रोक्ता चतुर्थाऽस्य स्वभावतः १७
 हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः ।
 यं चानुशयिनं प्राहुरव्याकृतमुतापरे ॥ १८ ॥
 व्यतिरेकान्वयौ यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।
 मार्यामयेषु तद्ब्रह्म जीववृत्तिष्वपाश्रयः ॥ १९ ॥
 पदार्थेषु यथा द्रव्यं सन्मात्रं रूपनामसु ।
 बीजादिपञ्चतान्तासु ह्यवस्थासु युतायुतम् ॥२०॥
 विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्वयम् ।
 योगेन वा तदाऽऽत्मानं वेदेहार्यो निवर्तते ॥२१॥
 एवं लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः ।
 मुनयोऽष्टादश प्राहुः क्षुल्लकानि महान्ति च ॥२२॥
 ब्राह्मं पादं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं सगारुडम् ।
 नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कान्दसंज्ञितम् ॥२३॥
 भविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं सवामनम् ।
 चाराहं मात्स्यं कौर्मं च ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिषू २४
 ब्रह्मनिदं समाख्यातं शाखाप्रणयनं मुनेः ।
 शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोविवर्धनम् ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयस्य तपश्चर्या ॥ १ ॥ तत्कृता नरनारायणस्तुतिः ॥ २ ॥

शौनक उवाच—

सूत जीव चिरं साधो वद नो वदतां वर ।
 तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पारदर्शनः ॥ १ ॥
 आहुश्चिरायुषमृषिं मृकण्डेत्तनयं जनाः ।
 यः कल्पान्ते उर्वरितो येन ग्रस्तमिदं जगत् ॥२॥
 स वा अस्तत्कुलोत्पन्नः कल्पेऽस्मिन्भार्गवर्षमः ।

नैवाधुनाऽपि भूतानां संभवः कोऽपि जायते ॥३॥
 एक एवार्णवे आम्यन्ददर्शं पुरुषं किल ।
 वटपत्रपुटे तोकं शयानं त्वेकर्मद्भुतम् ॥ ४ ॥
 एष नः संशयो भूयान्मृत कौतूहलं यतः ।
 तं नश्छिन्धि महायोगिन्पुराणेऽपि संमतः ॥५॥

१ विज० व्यासपुत्रा । २ उभ० क्वचि । ३ उभ० भूतसूक्ष्मे-
 न्द्रिया । ४ विज० जीवो जीवधराचर । ५ विज० कृतेशेन ।
 ६ विज० राज्ञा मनुप्रसूतानां । ७ उभ० मृकण्डतनय ।

१ विज० हेतुर्जीवस्य । २ विज० मायामयाद्यु । ३ उभ०
 त्रयाश्रयं । ४ विज० वेद नात्मा निवर्तते । ५ वीर० ब्रह्म-
 कैवर्त । ६ विज० विदीपनं । ७ विज० षष्ठोऽध्यायः ।
 ८ वीर० मर्मक । ९ विज० जातः कौतूहल ।

सूत उवाच—

प्रभस्तया महर्षेऽयं कृतो लोकभ्रमापह ।
 नारायणकथा यत्र गीता कलिमलापहा ॥ ६ ॥
 प्राप्तद्विजातिस्पर्कारो मार्कण्डेय पितुं क्रमात् ।
 छन्दास्वधीत्य धर्मेण तपःश्लाघ्यायसंयुतः ॥७॥
 पृहद्वतपरं शान्तो जटिलो यत्कलंसारं ।
 पित्रन्वमण्डलु दण्डमुपपीत समेखलम् ॥ ८ ॥
 कृष्णाजिनं माद्युमूत्रं पुत्रांश्च नियमद्वये ।
 अगर्भकगुरुपिप्रारमस्वर्चयन्मध्योर्दरिम् ॥ ९ ॥
 सायंप्रातः स गुरव भक्ष्यमाहृत्य वाग्यत ।
 पुस्रजं गुर्वनुप्रातः सकृद्यो चेदुपोषितं ॥ १० ॥
 एष तपःश्लाघ्यायपरो यर्षाणामयुतायुतम् ।
 आराधयन्दर्षीकञ्च जिन्ये मृत्युं सुदुर्जयम् ॥११॥
 मेना मृगुर्मेधो दशो ब्रह्मपुत्राश्च ये पर ।
 नृदेवपितृभूतानि तेनासन्नतिविक्षिताः ॥ १२ ॥
 इत्थं पृहद्वतपरस्तपःश्लाघ्यायसंयमं ।
 दध्यायधोद्यत्तं योगी ध्वन्तकृत्प्रान्तरात्मना ॥१३॥
 तस्यैव पुञ्जतथिर्षं महायोगेन योगिनः ।
 प्यवीपाय महात्कालो मन्वन्तरपटात्मकः ॥१४॥
 एतत्पुरन्दरो घ्राता मस्रमेऽस्मिन्विज्ञान्तरे ।
 तपोविगृह्णितो ब्रह्मभारम तद्विधातनम् ॥१५॥
 गयवाप्सरसः कामं पगन्ममत्यानिता ।
 सुनय प्रपयामाग रजसोपमदां तथा ॥ १६ ॥
 ग पं तदाश्रम जग्मुर्दिमाद्रं पाप उत्तर ।
 पुष्पमद्रो नदी यत्र शिश्याप्या ग जित्वा विमोः १७
 तदाश्रमपदं पुन्यं पुष्पद्रुमन्त्राश्रितम् ।
 पुनरिन्द्रिवृन्मार्जिनं पुन्यामत्तत्रनाश्रयम् ॥१८॥
 मणभ्रमरमेर्गिणं मणभोक्तिरुद्रजितम् ।
 मणवर्दिनयागणं मणडिवृत्पावृत्तम् ॥ १९ ॥
 बापुं प्रसिद्ध आशय दिमनिहारणीकगन् ।
 गुणनामिः परिष्कारा वशात्पुनमपन्त्याम् ॥२०॥

उपचन्द्रनिशावकं प्रवालस्तनकालिमि ।
 गोपेहमलतानालैस्तत्राऽऽसीत्कुसुमाकरं
 अन्धीयमानो गन्धर्वगीतवादिप्रपूयकं ।
 अदभ्यतात्तचापेषु स्य स्त्रीयूषपतिः सरः ॥२१॥
 हुताजग्मि समुपासीनं ददृशुं शुककिङ्करा ।
 मीलिताद्य दुराधर्षं मूर्तिमन्तमिवानलम् ॥२२॥
 ननुतस्तस्य पुरतः स्त्रियोऽथो गायका जगुः ।
 मृदङ्गपीणापणवर्वाद्य चतुर्मनोरमम् ॥ २४ ॥
 संदधेऽत्रं स्वधनुषि काम पञ्चमुखं तदा ।
 मधुर्मनोरजस्तोक इन्द्रमृत्या प्यकपयन् ॥ २५ ॥
 क्रीठन्त्या पुञ्जिकस्यत्या कन्दुकैः स्तनमोरसात् ।
 मृशमुद्रिमध्यायां केद्यविसंसितलज्ज ॥२६॥
 इतस्ततो ब्रमदृष्टवल त्या अनुकन्दुकम् ।
 बापुर्नहार तद्वाप्तं यस्मिं सुदितमखलम् ॥२७॥
 पिस्रसर्वं तदा पाणं मला सं स्वजित सरः ।
 सर्वं तत्रामवन्मोपमनीशस यधोयमं ॥ २८ ॥
 त इत्यमपुन्यन्तो मृनस्तत्तत्रसा मुने ।
 दक्षमाना निषष्टुः प्रयोध्यादिमिषार्भका ॥२९॥
 इतीन्द्रानुचरैर्ब्रह्म यपितोऽपि महाभुनिः ।
 यथागादहमो माय न तश्चिप्र महत्यु दि ॥३०॥
 दृष्ट्वा निस्तजसं कामं सगण भगवान्मराद् ।
 युताञ्जुमाच ब्रह्मेर्षेर्विषयं समगात्परम् ॥ ३१ ॥
 तस्यैव पुञ्जतथिर्षं तपःश्लाघ्यायसंयमं ।
 अनुप्रहापाविगामीभरनारायणो हरिः ॥ ३२ ॥
 तां शुककृष्णां नयकञ्जलोचना
 पतुर्भुजां शौचयन्वर्त्तापरां ।
 पवित्रपाणी उपवीतारं शिषु
 रमण्डलं दण्डयुतं च वेगवम् ॥ ३३ ॥
 पद्माधमाश्रमं जगुमात्रं
 बदे च गाद्याय चैव रूपिणी ।
 गतादिद्वपरिपुत्रोपिता
 मांशु दमाना निरुपयमापिनी ॥ ३४ ॥

ते वै भगवतो रूपे नरनारायणावृषी ।
दृष्टोत्थायाऽऽदरेणोच्चैर्ननामाङ्गेन दण्डवत् ॥३५॥
स तत्संदर्शनानन्दनिर्वृतात्मेन्द्रियागयः ।
हृष्टरोमाऽश्रुपूर्णाक्षो न सेहे तावुदीक्षितुम् ॥३६॥
उत्थाय प्राञ्जलिः प्रह्व औत्सुक्यादाश्लिषन्निव ।
नमोनम इतीशानौ व्रभापे गद्गदाक्षरः ॥ ३७ ॥
तयोरासनमादाय पादयोरवनिज्य च ।
अर्हणेनानुलेपेन धूपमाल्यैरपूजयत् ॥ ३८ ॥
सुखमासनमासीनो प्रसादाभिमुखो मुनी ।
पुनरानम्य यादाभ्यां गरिष्ठाविदमब्रवीत् ॥३९॥
मार्कण्डेय उवाच—
किं वर्णये तव विभो यदुदीरितोऽसुः
संस्पन्दन्ते तमनु वाङ्मनइन्द्रियाणि ।
स्पन्दन्ति वै तनुभृतामजशर्वयोश्च
खस्याप्यथापि भजतामसि भाववन्धुः ॥ ४० ॥
मूर्ती इमे भगवतो भगवंस्त्रिलोक्याः
क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै ।
नाना विभर्ष्यदितुमन्यतनूर्यथेदं
सृष्ट्वा पुनर्ग्रससि सर्वमिवोर्णनाभिः ॥ ४१ ॥
तस्यावितुः स्थिरचरेशितुरङ्घ्रिमूलं
यत्स्थं न कर्मगुणकालरजः स्पृशन्ति ।
यद्वै स्तुवन्ति निर्नमन्ति यजन्त्यभीक्ष्णं
ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदास्यै ॥ ४२ ॥
नान्यं तपाङ्घ्रुपनयादपवर्गमूर्तेः
क्षेमं जनस्य परितो भिय ईश विद्मः ।
ब्रह्मा विभेत्यलमतो द्विपरार्धधिष्ण्यः

कालस्य ते किमुत तत्कृतभौतिकानाम् ॥ ४३ ॥
तद्वै भजाम्यृतधियस्तव पादमूलं
हितेदमात्मच्छेदि चाऽऽत्मगुरोः परस्य ।
देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिजमात्रं
विन्देत ते तर्हि सर्वमनीपितार्थम् ॥ ४४ ॥
सत्त्वं रजस्तम इतीश तवाऽऽत्मवन्धो
मार्यामयाः स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ।
लीलाधृता यदपि सत्त्वमयी प्रशान्त्यै
नान्ये नृणां व्यसनमोहभियश्च याभ्याम् ॥४५॥
तस्मात्तवेह भगवन्नथ तावकानां
शुक्लां तनुं स्वदयितां कुशला भजन्ति ।
यत्सालताः पुरुरूपमुशन्ति सत्त्वं
लोको यतोऽभयमुतात्मसुखं न चान्यत् ॥४६॥
तस्मै नमो भगवते पुरुपाय भूम्ने
विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतायै ।
नारायणाय ऋपये च नरोत्तमाय
हंसाय संयतगिरे निगमेश्वराय ॥ ४७ ॥
यं वै न वेद वितथाक्षपथैर्भ्रमद्वीः
सन्तं स्वखेप्त्रसुषु हृद्यपि दृक्पथेषु ।
तन्माययाऽऽवृत्तमतिः स उ एव साक्षा-
दाद्यस्तवाऽखिलगुरोरुर्पसाद्य वेदम् ॥ ४८ ॥
यदर्शनं निगम आत्मरहःप्रकाशं
मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः ।
तं सर्ववादविषयप्रतिरूपशीलं
वन्दे महापुरुषमात्मनिगूढबोधम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

१ विज० एतत्सन्दर्श । २ विज० मुखो मुनि ।
३ विज० भाववद्ध । ४ विज० विभर्ष्यनुपमान्य । ५ वीर०
यस्मात्त कर्म । ६ वीर० विनमन्ति । ७ विज० नान्यत्तवा ।
८ विज० परितो मभ ।

१ उभ० हितैतदात्म । २ वीर० हितमात्मगुरो ।
विज० च्छिदमात्मगुरो । ३ वीर० मसदन्त्यमभिज्ञ । विज०
मसदित्यभिज्ञ । ४ विज० विन्देत्ये चेतर्हि । ५ वीर० माया-
कृता स्थितिलयोद्भवहेतवोऽस्य । ६ विज० सत्त्वमयः ।
७ उभ० त्वन्मायया । ८ विज० रूपपथ । ९ विज० वन्दा-
महे । १० विज० नमामोऽध्याय ।

नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

मगवता माकण्डेयाय प्रकृतप्रदत्तम् ॥ १ ॥

सूत उवाच—

संस्तुतो भगवानित्यर्थं मार्कण्डेयेन धीमता ।
नारायणो नरसख' प्रीत आह सृगृहहम् ॥ १ ॥

श्रीमगवानुवाच—

भोभो ब्रह्मर्षिर्व्याससि सिद्ध आत्मसमाधिना ।
मपि भक्त्याज्जपायिन्ना तप'स्वाध्यायसंयमैः २
वय ते परितुष्टाः स सद्गुरुद्वयचयंया ।
वरं प्रतीच्छ मद्र व वरदेशादभीप्सितम् ॥ ३ ॥

आपिरुवाच—

जित वं दन्दवश प्रपन्नातिहराच्युत ।
घरेणताबतौऽर्ल नो यन्नवान्समदृश्यत ॥ ४ ॥
गृहीताऽऽदायो यस्य भीमत्पादाब्जदर्शनम् ।
मनसा योगपेकेन स मवान्नेऽश्वगोश्वरः ॥ ५ ॥
अधार्प्यधुजपप्राध पुण्यसोकद्विस्वामण ।
द्रुप्ते मायां यया लोक सपालो वद सञ्चिदां ६

सूत उवाच—

ईतीदितोऽर्चितः काममृषिणा मगवान्मुने ।
तपति स सेयन्प्रागाद्दर्शाभममीश्वर ॥ ७ ॥
तमेव चिन्तयन्नर्षमृषि स्वाभ्रम एव स' ।
वसन्मार्गकसोमोपुसूषाधुविमदात्मसु ॥ ८ ॥
ध्यायन्सर्षय च हरिं माघद्रुम्भैरुपूजयत् ।
कचिस्पृजां विसम्भार प्रेमप्रसरसंस्तुतः ॥ ९ ॥
तस्यैकदा भृगुभष्ट पुण्यमद्रातटं मुन ।
उपासीनस्य म'र्यायां ब्रह्मन्वापुरभू महान् १०
तं चण्डसर्पं समुदीरयन्तं

बलाहका अन्वमयन्कराताः ।

अधुन्यविष्टा मुमुक्षुस्तद्विजि'

खनन्त उषैरभिवर्षधारा ॥ ११ ॥

ततो व्यदृश्यन्त श्वतुःसमुद्रा'

समन्ततः क्ष्मातलमात्रसन्त ।

समीरनेगोर्मिभिसप्रनक

महाभसावर्तगमीरधोपा ॥ १२ ॥

अन्तर्बहिःश्रैरतिशुभिः खरै

शतह्वामीरुपतापित जगत् ।

चतुर्विधं धीक्ष्य सैहाऽऽत्मना मुनि

जैलाभुतां क्ष्मां विमना' समप्रसत् ॥ १३ ॥

तस्यैवमुद्रीक्षत ऊर्मिमीपण

प्रमञ्जनाधुर्णितवार्महार्यव' ।

आपूर्वमाणो धरपञ्जिंरंशुदै'

क्ष्माभ्यघाद्दीपवर्पात्रिभि' समम् ॥ १४ ॥

सूक्ष्माऽन्तरिक्षं सदिषं समागणं

त्रैलोक्यमासीत्सह विग्भिराभुतम् ।

स एक एवोर्धरितो महाभुनि

र्षभ्राम विक्षिंष्य जटा जडान्चवत् ॥ १५ ॥

क्षुष्टृपरीतो मकरैस्त्विमिञ्जितै

रुपभुतो धीक्षिनमस्यता इत ।

तमस्यपारे पतितो ब्रमन्दिशो

न वेद खं गां च परिर्धमेपितः ॥ १६ ॥

कचिद्रतो महावर्षेण तरलेस्ताद्वित' कचिद्र' ।

यादोमिर्मक्ष्यते कापि स्वयमन्योन्यपातिभिः १७

कचिन्मोर्क कचिन्मोर्द कचिद्गु'ख सुखं भयम् ।

कचिन्वस्त्युमषामोति व्याध्यादिमिस्तोर्दितः १८

अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि क्षतानि च ।

व्यतीयुर्भ्रमत्सस्त्रिभ्यन्पुमापायुत्तरमनः ॥ १९ ॥

१ शीर घण्टार । २ उम कर्वाणि । ३ शीर शैतव
साङ्के म । ४ उम वाङ्मण्यजावमो । ५ शीर वाभ्यु
केन । ६ मित्र हर्मीरितो । ७ उम भक्तिप्रधर । ८ शीर

१ मित्र जवावकावर्त । २ मित्र तमिहानिर्षे । ३
३ मित्र महामता । ४ मित्र कर्वाणिभिः । ५ उम
मिहितप्रये । ६ मित्र परीधमोपितः । ७ मित्र कचिन्म

स कदाचिद्धर्मस्तस्मिन्पृथिव्याः ककुदि द्विजः ।
 न्यग्रोधपोतं ददृशे फलपल्लवशोभितम् ॥ २० ॥
 प्रागुत्तरस्यां शाखायां तस्याऽपि ददृशे शिशुम् ।
 शयानं पर्णपुटके ग्रसन्तं प्रभया तमः ॥ २१ ॥
 महामरकतग्यामं श्रीमद्वदनपद्मजम् ।
 कंबुग्रीवं महोरस्कं सुनासं सुन्दरभ्रुवम् ॥ २२ ॥
 श्वासैजदलकाभातं कंबुश्रीकर्णदाडिमम् ।
 विद्रुमाधरभासेपच्छोणायितसुधास्मितम् ॥ २३ ॥
 पद्मगर्भारूपापाङ्गं हृद्यहासावलोकनम् ।
 श्वासैजद्वलिसंविग्रनिम्ननाभिदलोदरम् ॥ २४ ॥
 चार्वाल्लिङ्गभ्यां पाणिभ्यामुन्नीय चरणांबुजम् ।
 मुखे निधाय विप्रेन्द्रो ध्यन्तं वीक्ष्य विस्मितः २५
 तददर्शनाद्गीतपरिश्रमो मुदा
 प्रोत्फुल्लहृत्पद्मविलोचनांबुजः ।
 ग्रहणरोमाऽद्भुतभावशङ्कितः
 प्रष्टुं पुरस्तं प्रससार बालकम् ॥ २६ ॥
 तावच्छिशोर्वै श्वसितेन भार्गवः
 सोन्तः शरीरं मशको यथाऽऽविशत् ।
 तत्राप्यदो न्यस्तमचष्ट कृत्स्नशो
 यथा पुरा मुखदतीव विस्मितः ॥ २७ ॥
 खं रोदसी भगणानद्रिसागरा-

न्दीपान्सवर्षान्ककुभः सुरासुरान् ।
 वनानि देशान्सरितः पुराकरा-
 न्खेटान्त्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः ॥ २८ ॥
 महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ
 कालं च नानायुगकल्पकल्पनम् ।
 यत्किंचिदन्यद्भवहारकारणं
 ददर्श विश्वं सदिवावभासितम् ॥ २९ ॥
 हिमालयं पुष्पवहां च तां नदीं
 निजाश्रमं तत्र ऋषीनपठयत् ।
 विश्वं विपश्यञ्छ्रुसिताच्छिशोर्वै
 बहिर्निरस्तो न्यपतल्लयाब्धौ ॥ ३० ॥
 तस्मिन्पृथिव्याः ककुदि प्ररूढं
 वटं च तत्पर्णपुटे शयानम् ।
 तोकं च तत्प्रेमसुधास्मितेन
 निरीक्षितोऽपाङ्गनिरीक्षणेन ॥ ३१ ॥
 अथ तं बालकं वीक्ष्य नेत्राभ्यां धिष्टितं हृदि ।
 अभ्ययादतिसंक्रिष्टः परिप्वक्तुमधोक्षजम् ॥ ३२ ॥
 तावत्स भगवान्साक्षाद्योगाधीशो गुहाशयः ।
 अन्तर्दध ऋषेः सद्यो यथेहाऽनीशनिर्मिता ॥ ३३ ॥
 तमन्वथ वटो ब्रह्मन्सलिलं लोकसंप्लवः ।
 तिरोधायि क्षणादस्य स्वाश्रमे पूर्ववत्स्थितः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

मार्कण्डेयस्य शिषेनापि वरदान ॥ १ ॥

सूत उवाच—

स एवमनुभूयेदं नारायणविनिर्मितम् ।
 वैभवं योगमायायास्तमेव शरणं ययौ ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच—

प्रपन्नोऽस्म्यङ्घ्रिमूलं ते प्रपन्नाभयदं हरे ।

१ विज० दलकत्रातमिथश्रीकर्ण । २ उभ० विप्रेन्द्र ।
 ३ वीर० शङ्कितो द्रष्टु ।

यन्माययाऽपि विबुधा मुखन्ति ज्ञानकौशया ॥ २ ॥

सूत उवाच—

तमेवं निभृतात्मानं वृषेण दिवि पर्यटन् ।
 रुद्राण्या भगवान् रुद्रो ददर्श स्वर्गैर्वृतः ॥ ३ ॥
 अथोमा तमृषिं वीक्ष्य गिरिशं समभाषत ।

१ वीर० पश्यन्पृथिव्या । २ वीर० वेष्टित । ३ उभ०
 सप्तव । ४ विज० उभयोः

पश्येम भगवन्विप्रं निमृतात्मेन्द्रियाक्षयम् ॥ ४ ॥
निमृतोर्दङ्गपत्रातं धातापाये यथार्ज्यषम् ।

कुर्वस्य तपस' साक्षात्सिद्धिं सिद्धिदो भवान् ५
श्रीमगवानुवाच—

नैरेच्छत्याधिपः कापि प्रक्षयिर्मोक्षमप्युत ।
भक्तिं परां भगवति लम्बवान्युरूपेऽप्यये ॥ ६ ॥

अथाऽपि संवदिष्यामो भवान्येतेन साधुना ।
अयं हि परमो लामो नृणां साधुसमागम ॥ ७ ॥

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा तदुपेयाय भगवान्त सतां गति ।
ईशान' सर्वविद्यानामीश्वर' सर्वदेहिनाम् ॥ ८ ॥

तयोरामनं साक्षादीश्वरोर्जगदात्मनो ।
न वेद रुद्धीश्वरिात्मान विश्वमेव च ॥ ९ ॥

भगवांस्तदयिभ्राय गिरीशो योगमायया ।
आविशचद्रुहाकारं वायुश्छिद्रमिवेश्वर' ॥ १० ॥

आत्मन्यपि शिवं प्राप्तं तदित्पिङ्गवदाशरम् ।
श्रेयं दक्षद्वजं प्राशुमुद्यन्तमिव भास्करम् ॥ ११ ॥

ध्यायन्नर्चामाशरचरं शूलखड्गान्चर्मभिः ।
अधमालाढमरुककपालासिधनु'सह ॥ १२ ॥

विभ्राण सहसा मातं विचक्ष्य इदि विक्षित' ।
किमिदं कुत एवेति समापेर्विरतो मुनिः ॥ १३ ॥

नेत्रे उन्मील्य दृष्ट्वा सगणं सोमयाऽऽगतम् ।
रुद्रं त्रिलोककगुरुं ननाम शिरसा मुनि ॥ १४ ॥

तस्मै सपर्यां ध्येदधात्मगणाय सहोमया ।
स्वागतामनपाधार्थग धम्यधूपदीपकै' ॥ १५ ॥

आह धाऽऽमानुभाधेन पूर्णकामस्य ते विमो ।
करयाम किमीशान यनदं निपुतं जगत् ॥ १६ ॥

नमः त्रिषाप शान्ताय सत्त्वाय प्रमृष्टाय च ।
रजोनुप'प्ययोगाय नमस्तुभ्यं तमोनुप ॥ १७ ॥

सूत उवाच—

एवं स्तुत' म भगवानादिदश' मतां गति ।
परितुष्ट प्रमत्ताग्मा प्रहसंस्तमभापत ॥ १८ ॥

श्रीमगवानुवाच—

धर वृणीष्व नः कामं वरदेश्वा वयं व्रयः ।
अमोघं दर्शनं येषां मर्त्यो यद्विन्दतेऽमृतम् ॥ १९ ॥

ब्राह्मणा' साधव' शान्ता नि सङ्गा भूतवत्सला' ।
एकान्तमक्ता अस्मासु निर्वराः समदक्षिण ॥ २० ॥

सलोका लोकपालास्तान्वन्दन्त्यर्चयुत्पासते ।
अह धं भगवान्ब्रह्मा स्वय च हरिरीश्वर' ॥ २१ ॥

न ते मय्यभ्युतेऽजे च मिदामप्यपि चक्षते ।
नाऽऽत्मनश्च जनस्यापि सद्युष्मान्वयमीमहि ॥ २२ ॥

न क्षम्ययानि तीर्थानि न देवाभ्येतनोऽभिता' ।
ते पुनन्त्युरुकालेन यूयं दर्शनमाश्रत ॥ २३ ॥

ब्राह्मणेभ्यो नमस्तामो येऽस्मद्रूप त्रयीमयम् ।
विभ्रत्यात्मसमाधानतपःस्वाध्यायसंयमैः ॥ २४ ॥

भवणार्थनाद्यापि महापातकिनोपि धः ।
शुभ्येरभन्त्यजाभापि किमु संभाषणादिभिः २५

सूत उवाच—

इति चन्द्रललामस्य धर्मगुणोपपृष्टितम् ।
वधोऽमृतापनमृपिर्नात्प्यत्कर्मयो' पिबन् ॥ २६ ॥

स चिरं मायया विष्णोर्भ्रामित' कश्चितो मृक्षम् ।
शिववागमृतध्वस्तक्लेषपुञ्जस्तमप्रपीत् ॥ २७ ॥

कापिरुवाच—

अहो ईश्वरलीलेष्य दुर्विभाग्वा शरीरिणाम् ।
यक्षमन्वीक्षितभ्यानि स्तुवन्ति जगदीश्वराः ॥ २८ ॥

धर्मं प्राहयितु प्राय' प्रवक्तारश्च देहिनाम् ।
आश्वरन्त्यनुमोदन्त त्रियमाणं स्तुवन्ति च ॥ २९ ॥

नेतावता भगवत स्वमायामपष्टुषिभि ।
न दुष्येतानुभावस्तर्मापिन कुहकं यथा ॥ ३० ॥

सृष्टुर्द मनसा विश्वमात्मनाऽनुप्रपिश्य य' ।
गुणं कुर्वन्निगभाति कर्तेष्व म्यमदग्यथा ॥ ३१ ॥

तस्मै नमो भगवत त्रिगुणाय गुणात्मन ।
चक्षलापाद्वितीपाय गुणैश्च प्रक्षमूर्तय ॥ ३२ ॥

कं शूणे नुं परं भूमन्वरं सडरदंननात् ।

यद्दर्शनात्पूर्णकामः सत्यकामः पुमान्भवेत् ॥३३॥
 वरमेकं वृणेऽथापि पूर्णात्कामाभिवर्षणात् ।
 भगवत्यर्च्युतां भक्तिं तत्परेषु तथा ख्यति ॥३४॥
 सूत उवाच—
 इत्यर्चितोऽभिष्टुतश्च मुनिना सूक्तया गिरा ।
 तस्माद् भगवाञ्छर्वः शर्वया चाभिनन्दितः ॥३५॥
 कामो महर्षे सर्वोऽयं भक्तिमांस्त्वमधोक्षजे ।
 आकल्पान्ताद्यशः पुण्यमजरामरता तथा ॥३६॥
 ज्ञानं त्रैकालिकं ब्रह्मन्विज्ञानं च विरक्तिमत् ।
 ब्रह्मवर्चस्विनो भूयात्पुराणाचार्यताऽस्तु ते ॥३७॥
 सूत उवाच—
 एवं वरान्स मुनये दत्त्वाऽगात्र्यक्ष ईश्वरः ।

देव्यै तत्कर्म कथयन्ननुभूतं पुराऽमुना ॥ ३८ ॥
 सोप्यवाप्तमहायोगमहिमा भार्गवोत्तमः ।
 विचरत्यधुनाप्यद्वा हरावेकान्ततां गतः ॥ ३९ ॥
 अनुवर्णितमेतत्ते मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
 अनुभूतं भगवतो मायावैभवमद्भुतम् ॥ ४० ॥
 एतत्केचिदविद्वांसो मायासंसृतिमात्मनः ।
 अनाद्यावर्तितं नृणां कादाचित्कं प्रचक्षते ॥४१॥
 य एवमेतद्भृगुवर्यवर्णितं
 रथाङ्गपाणेरनुभावभावितम् ।
 संश्रावयेत्संशृणुयाद्दुतावुभौ
 तयोर्न कर्माशयसंसृतिर्भवेत् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

पूजार्थं महापुरुषवर्णनं ॥ १ ॥ सूर्यव्यूहवर्णनं ॥ २ ॥

शौनक उवाच—
 अथेममर्थं पृच्छामो भवन्तं बहुवित्तमम् ।
 समस्ततत्रराद्धान्ते भवान्भागवततत्त्ववित् ॥१॥
 तात्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य श्रियः पतेः ।
 अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पं कल्पयन्ति यथा च यैः ॥२॥
 तन्नो वर्णय भद्रं ते क्रियायोगं बुभुत्सताम् ।
 येन क्रियानैपुणेन मर्त्यो यायादमर्त्यताम् ॥३॥
 सूत उवाच—
 नमस्कृत्य गुरुन्वक्ष्ये विभूतीर्वैष्णवीरपि ।
 याः प्रोक्ता वेदतत्राभ्यामाचार्यैः पद्मजादिभिः ४
 मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैः सविकारमयो विराट् ।

निर्मितो दृश्यते यत्र सचित्के भुवनत्रयम् ॥५॥
 एतद्वै पौरुषं रूपं भूः पादौ द्यौः शिरो नभः ।
 नाभिः सूर्योऽक्षिणी नासे वायुः कर्णौ दिशः प्रभोः ६
 प्रजापतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः ।
 तद्बाहवो लोकपाला मनश्चन्द्रो भ्रुवौ यमः ॥७॥
 लज्जोत्तरोऽधरो लोभो दन्ता ज्योत्स्ना स्यो भ्रमः ।
 रोमाणि भूरुहा भूम्नो मेघाः पुरुषमूर्धजाः ॥८॥
 यावानयं वै पुरुषो यावत्या संस्थया मितः ।
 तावानसावपि महार्पुरुषो लोकसंस्थया ॥ ९ ॥
 कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्विभर्त्यजः ।
 तत्प्रभाव्यापिनी साक्षाच्छ्रीवत्समुरसा विभुः १०
 स्वमायां वनमालाख्यां नानागुणमयीं दधत् ।

१ वीर० यदीशान । २ विज० ल्यच्युते । ३ वीर०
 काम तेऽय महर्षेऽस्तु । विज० कामस्ते महर्षे सत्यो ।
 ४ विज० आकल्पान्त यश । ५ विज० ब्रह्मवर्चस्विता ।
 ६ उभ० यद्यव यै । ७ उभ० या वेदागमतत्राभ्या ।
 ८ वीर० रविकारैश्च । विज० सविकारैरय विराट् ।
 भाग. 11

१ विज० मायाप्रद्युत । २ विज० दुतोभयोस्तयो ।
 ३ विज० नवमोऽध्याय । ४ विज० द्युतिर्ज्योत्स्ना ।
 ५ विज० नय स पुरुषो । ६ उभ० महान्पुरुषो ।

वासच्छन्दोमय पीठ ब्रह्मसूत्रं त्रिहृत्स्वरम् ॥११॥
 विभर्ति साङ्गं योग च देवो मकरकुण्डले ।
 मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकामयङ्करम् ॥१२॥
 अध्याकृतमनन्ताख्यमासनं यदधिष्ठितं ।
 धर्मज्ञानाविर्मिथुक्तं सत्त्वं पद्मसिंहोष्मते ॥१३॥
 ओजः सहो बलयुतं सुख्यतश्च गैर्दां दधत् ।
 अपां तन्व द्रवरं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनम् ॥१४॥
 नमोनिभं नमस्तत्त्वमसिं धर्मं तमोमयम् ।
 कालरूपं धनुं शार्ङ्गं तथा कर्ममयेपुषिम् ॥१५॥
 इन्द्रियाणि धरानाहुराकृवीरस्य सन्दनम् ।
 तन्मात्राभ्यस्याभिभ्यर्क्तिं सुद्रयार्थक्रियात्मताम् १६
 मण्डलं देवयजनं दीक्षासंस्कार आत्मनः ।
 परिचर्यां भगवत आत्मनो दुरितक्षयः ॥१७॥
 भगवान्भगवत्सद्व्यर्थं लीलाकमलमुद्रहन् ।
 धर्मं यद्यथा भगवांश्चामरभ्यजनेऽमजत् ॥१८॥
 आतपत्रं तु वैकुण्ठं द्विजा धामाकुतोमयम् ।
 त्रिहृद्देवं सुपर्णास्यो यज्ञं वहति पुरुषम् ॥१९॥
 अनपायिनी भगवती श्रीः साक्षादात्मनो हरेः ।
 विष्वक्सेनस्तेभ्यमूर्तिर्विदितः पार्षदाधिप ।
 नन्दादयोऽष्टौ द्वास्याश्च तेऽग्निमाघा हरेर्गुणा २०
 वासुदेव संकर्षण प्रद्युम्नः पुरुष स्वयम् ।
 अनिरुद्र इति ब्रह्मन्मूर्तिर्व्यहोऽभिधीयते ॥२१॥
 सविभक्तैजसः प्राञ्जस्तुरीय इति वृत्तिभिः ।
 अर्धेन्द्रिबाणपङ्कानैर्भगवान्परिभार्यते ॥२२॥
 अङ्गोपाङ्गापुषाकर्णमर्गवांस्तथतुष्टयम् ।
 विभर्ति स चतुर्भूतिर्मगवान्हरिरीश्वरः ॥२३॥
 द्विजश्रम स एष ब्रह्मपोनि स्वमहत्
 स्वमहिमपरिपूर्णां मायया च स्वयैतत् ।
 सृजति हरति पातीत्याख्यायान्नाश्रुताद्यो

विद्वत् इव निरुक्तस्तत्परैरात्मसम्भ ॥ २४ ॥
 श्रीकृष्ण कृष्णसख बृष्णपृथमावनिष्ठ
 ब्राह्मण्यवंशद्वन्द्वाननपवर्गवीर्य ।
 गोविन्दैर्गोपवनिताम्रजमृत्सगीत
 तीर्थभवः भवणमङ्गल पाहि मृत्यान् ॥ २५ ॥
 य इदं कल्प उत्थाय महापुरुषलक्षणम् ।
 तच्चिद्य प्रयतो जत्वा ब्रह्म वेद गुहाश्रयम् ॥२६॥
 शौनक उवाच—

शुको यदाह भगवान्विष्णुराताय मृष्यते ।
 सौरो गणो मासिमासि नाना र्षसति सप्तकः २७
 तेषां नामानि कर्माणि संयुक्तानामधीश्वरैः ।
 मूढि न भ्रष्टधानानां व्यूह स्यारामनो हरेः २
 सूत उवाच—
 अनाधिधिषया विष्णोरात्मनं सर्वदेहिनाम् ।
 निर्मिथी लोकतत्रोऽयं लोकेषु परिषर्तते ॥२९
 एक एव हि लोकानां सूर्य आत्माऽऽदिक्रमि
 सर्वदेदक्रियामूलमृषिर्निर्बुधोदितः ॥ ३० ॥
 कालो देव्य क्रिया कर्ता करणं कार्यमागमः ।
 द्रव्यं फलमिति ब्रह्मभवधोक्तोऽज्येया हरिः ॥३१॥
 मध्यादिषु द्वादशसु भगवान्कालरूपपृत् ।
 लोकतत्राय चरति पृथग्द्वादशभिर्गणैः ॥ ३२ ॥
 धाता कृतस्वली हेतिर्वासुक्त्रि रथकन्धुने ।
 पुलस्त्यस्तुंभुरिति मधुमासं नयन्त्यमी ॥३३॥
 अर्यमा पुलहोऽयौवा प्रहेतिः शुक्तिकस्वली ।
 नारदः कञ्छनीरथ नयन्त्येते स माधवम् ॥३४॥
 मिश्रोऽग्निः पौरुषेयोऽथ तथकी मेनका हरा ।
 रथस्वन इति षेते शुक्रमासं नयन्त्यमी ॥ ३५ ॥
 बसिष्ठो वरुणो रमा सहस्रन्यस्तथा हृह ।
 ह्येकश्चिथस्वनथैव शुधिमार्सं नयन्त्यमी ॥ ३६ ॥

१ मित्र लोचनमरुतः । २ तम अदितिर्दत्तः ।
 ३ नीर वषाः । ४ उज इन्द्रियाणां क्रिया मताः ।
 ५ नीर भगवच्छब्दस्वप्नार्थः । मित्र भयबाणमगच्छन्वा
 रमा । ६ मित्र मित्रयानाः । ७ नीर अन्वपासिभ्याम
 मृताः । ८ नीर वरुणः प्रमाः । ९ नीर रास्य मृतिः ।
 १० नीर परिभाष्यतः । मित्र माधव ततः ।

१ मित्र मिथुजत इव । २ तम गोविन्दवीर्यवृत्त
 तिहरावतार तीर्थः । ३ मित्र दधमोऽपानाः । ४ उज
 पृथग्देवः । ५ नीर तीर्थः । ६ नीर वहतिः । ७ मित्र
 निकुञ्जनामधीः । ८ नीर निर्मिथोः । ९ नीर वषाः ।
 १० उज शुभः । ११ नीर हृत् ।

इन्द्रो विश्वावसुः श्रोता एलापत्रस्तथाङ्गिराः ।
 प्रम्लोचा राक्षसो वर्यो नभोमासं नयन्त्यमी ३७
 विवस्वानुग्रसेनश्च व्याघ्र आसारणो भृगुः ।
 अनुम्लोचा शङ्खपालो नभस्याख्यं नयन्त्यमी ३८
 पूषा धनञ्जयो वातः सुपेणः सुरुचिस्तथा ।
 घृताक्षी गौतमश्चेति तपोमासं नयन्त्यमी ॥३९॥
 ऋतुर्वर्चा भरद्वाजः पर्जन्यः सेनजित्तथा ।
 विश्व ऐरावतश्चैव तपस्याख्यं नयन्त्यमी ॥४०॥
 अथांशुः कश्यपस्तार्क्ष्य ऋतसेनस्तथोर्वशी ।
 विद्युच्छत्रुर्महाशङ्खः सहोमासं नयन्त्यमी ॥४१॥
 भगः स्फूर्जोऽरिष्टनेमिर्गर्ण आयुश्च पञ्चमः ।
 कर्कोटकः पूर्वचित्तिः पुण्यमासं नयन्त्यमी ॥४२॥
 त्वष्टा ऋचीकतनयः कंबलश्च तिलोत्तमा ।
 ब्रह्मापेतोऽथ शतजिह्वतराष्ट्र इषंभराः ॥ ४३ ॥

विष्णुरश्वतरो रंभा सूर्यवर्चाश्च सत्यजित् ।
 विश्वामित्रो मेखापेत ऊर्जमासं नयन्त्यमी ॥४४॥
 एता भगवतो विष्णोरादित्यस्य विभूतयः ।
 सरतां सन्ध्ययोर्नृणां हरन्त्यंहो दिनेदिने ॥४५॥
 द्वादशस्यपि मासेषु देवोऽसौ पङ्क्तिरस्य वै ।
 चरन्समन्तात्तनुते परत्रेह च सन्मतिम् ॥ ४६ ॥
 सामर्ग्यजुभिस्तद्विद्वैर्ऋषयः संस्तुवन्त्यमुम् ।
 गन्धर्वास्तं प्रगायन्ति नृत्यन्त्यप्सरसोऽग्रतः ॥४७॥
 उन्नहन्ति रथं नागा ग्रामण्यो रथयोजकाः ।
 चोदयन्ति रथं पृष्टे नैर्ऋता बलशालिनः ॥४८॥
 बालखिल्याः सहस्राणि पष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 पुरतोऽभिमुखं यान्ति स्तुवन्ति स्तुतिभिर्विभुम् ४९
 एवं ह्यनादिनिधनो भगवान्हरिरीश्वरः ।
 कल्पेकल्पे स्वमात्मानं व्यूह्य लोकानवत्यजः ५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

भागवतोक्तसर्वार्थानुक्रमः ॥ १ ॥ भागवतश्रवणफल ॥ २ ॥

सूत उवाच—

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
 ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्ये सनातनान् १
 एतद्ब्रह्म कथितं विप्रा विष्णोश्चरितमद्भुतम् ।
 भवद्भिर्दहं पृष्टो नराणां पुरुषोचितम् ॥ २ ॥
 अत्रं संकीर्तितः साक्षात्सर्वपापहरो हरिः ।
 नारायणो हृषीकेशो भगवान्सात्वतां पतिः ॥३॥
 अत्रं ब्रह्म परं गुह्यं जगतः प्रभवाप्ययम् ।

ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विज्ञानसंयुतम् ॥४॥
 भक्तियोगः समाख्यातो वैराग्यं च तदाश्रयम् ।
 पारिक्षितमुपाख्यानं नारदाख्यानमेव च ॥ ५ ॥
 प्रायोपवेशो राजर्षेर्विप्रशापात्परीक्षितः ।
 शुकस्य ब्रह्मर्षस्य संवादश्च परीक्षितः ॥ ६ ॥
 योगधारणयोत्क्रान्तिः संवादो नारदाजयोः ।
 अवतारानुगीतं च सर्गः प्राधानिकोऽग्रतः ॥७॥
 विदुरोद्धवसंवादः क्षत्तृमैत्रेययोस्ततः ।
 पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः ॥ ८ ॥

१ वीर० राक्षसधर्यो । विज० राक्षस स्वर्गो । २ उभ०
 ऋतुवर्चा । ३ वीर० अशुमान्कश्यप । ४ विज० घृतसेन ।
 ५ विज० विद्युच्छत्रु । ६ वीर० पौषमास । विज० सहस्या-
 ख्य । ७ वीर० कवलाश्चस्तिलो । ८ विज० ब्रह्मरातोथ ।
 ९ वीर० वक्ष्यामि शाश्वतान् । १० उभ० अत्र सकीर्त्यते ।
 ११ वीर० यम् । विज० यत्तद्ब्रह्म ।

१ विज० सूर्यवर्चोश्चसत्यकौ । २ विज० विश्वामित्रमुखा ।
 एते । ३ विज० लोकास्तपत्यज । ४ वीर० ज्ञान च साधू-
 पाख्यान । विज० ज्ञान च सदुपाख्यान । ५ वीर० परी-
 क्षिता ।

तत' प्राकृतिकः सर्ग' सप्त वैकृतिकार्थं ये ।
 ततो ब्रह्माण्डसंभूतिर्वैराज पुरुषो यतः ॥ ९ ॥
 कालस्य स्पूलसूक्ष्मस्य गतिः पथममुद्भव ।
 सुष उद्वरणोऽभौघोर्हिरण्याक्षवधो ययौ ॥ १० ॥
 ऊर्ध्वतिर्यगर्वांस्तसर्गो रुद्रसर्गस्तथैष च ।
 अर्धनारीनरस्याथ यतः स्वायंभुवो मनुः ॥ ११ ॥
 अतरूपा च मा स्त्रीणामाद्या प्रकृतिरुचमा ।
 सन्तानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १२ ॥
 अथतारो मगधतः कपिलस्य महात्मनः ।
 देवहृत्याथ संवाद कपिलेन च धीमता ॥ १३ ॥
 नवमसप्तमस्युत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् ।
 ध्रुवस्य चरितं पश्चात्पृथो' प्राचीनबर्हिषः ॥ १४ ॥
 नारदस्य च संवादस्ततः प्रियव्रतं द्विजाः ।
 नामेस्ततोऽनुचरितमुपमस्य भरतस्य च ॥ १५ ॥
 द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिनद्युपवर्णनम् ।
 ज्योतिष्मत्स्य संस्थानं पातालनरकस्थितिः ॥ १६ ॥
 दक्षजन्म प्रथेतोऽम्बस्तत्पुत्रीणां च संतति' ।
 यतो देवासुरनरास्तिर्यङ्नास्त्रगादयः ॥ १७ ॥
 साद्रस्य जन्म निघनं पुत्रयोश्च विदेर्द्विजा' ।
 दैत्येश्वरस्य चरितं प्रहादस्य महात्मनः ॥ १८ ॥
 मन्वन्तरानुर्कथनं गजेन्द्रस्य विमोक्षणम् ।
 मन्वन्तरावताराश्च विष्णोर्हयश्चिरादय' ॥ १९ ॥
 कौर्म घाम्बन्तरं मात्स्यं वामनं च जगत्पतेः ।
 श्रीरोदमयनं तद्वदसुतार्ये दिवौकसाम् ॥ २० ॥
 देवासुरमहायुद्धं राजर्ष्यानुचरितनम् ।
 इक्ष्वाकुजन्म तद्विशः सुषुभस्य महात्मनः ॥ २१ ॥
 इलोपास्यानमश्रोक्तं तारोपास्यानमेव च ।
 सूर्यवंध्यानुकथनं अज्ञादाद्या नृगादयः ॥ २२ ॥
 सौर्षेण्यं चाथ शर्पातेः कङ्कत्सस्य च धीमतः ।

खड्गाङ्गस्य च मान्वातुः सौमरेः सुगरस्य च २३
 रामस्य कोशलेन्द्रस्य चरितं किल्बिषापहम् ।
 निमेरुपरित्यागो जनकानां च संभवः ॥ २४ ॥
 रामस्य भार्गवेन्द्रस्य निःशुश्रूषकरणं सुष ।
 ऐलस्य सोमवंधस्य ययातेर्नहुपस्य च ॥ २५ ॥
 दौम्प्यन्तेर्भरतस्यापि ध्रुवन्तनोस्तस्युत्सवस्य च ।
 ययातेर्ज्यैष्ठ्युत्सवस्य यदोर्वधोऽनुकीर्तित ॥ २६ ॥
 यथाश्वतीर्णो भगवान्कृष्ण्यास्यो जगदीश्वर ।
 वसुदेवगृहे जन्म ततो बृद्धिश्च गोकुले ॥ २७ ॥
 तस्य कर्माण्यपाराधि कीर्तितान्यसुरादिपः ।
 पूतनाश्लुपयःपानं शकटोत्थाग्नि शिशोः ॥ २८ ॥
 तुणाश्वर्तस्य निष्पेपस्तथैव ब्रह्मवत्सयो' ।
 धेनुकस्य सहभ्रातुः प्रलम्बस्य च संक्षयः ॥ २९ ॥
 गोपानां च परित्राण दावाग्ने' परिसर्पतः ।
 दमनं कालियस्साहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥ ३० ॥
 प्रतश्चर्यो तु कन्यानां यत्र तुष्टोऽप्युत्तो ब्रतैः ।
 प्रसादो बभूवपत्नीभ्यो विप्राणां चानुवापनम् ॥ ३१ ॥
 गोवर्धनोद्धारणं च शकस्य सुरभेरथ ।
 यज्ञाभिपेकं कृष्णस्य स्त्रीमि' क्रीडा च रात्रिषु ३२
 अङ्गुशूबस्य दुर्युद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केकिन' ।
 अक्रूरागमनं पश्चात्प्रस्थानं रामकृष्णयोः ॥ ३३ ॥
 प्रबस्त्रीणां विलापश्च मथुरालोकनं ततः ।
 गजमुष्टिकचापूरकसादीनां चै सो वधः ॥ ३४ ॥
 मृगस्याऽन्यनं ध्रुवो' पुन' सान्दीपनेर्गुरोः ।
 मथुरायां निवसता यदुचक्रस्य यस्त्रियम् ॥ ३५ ॥
 कृतमुद्भवरामाभ्यां युतेन हरिणा द्विजा' ।
 अरासन्भसमानीतवैत्यस्य बहुशो वध' ।
 पातनं यषनेन्द्रस्य कृशस्वस्या निवेदनम् ॥ ३६ ॥
 आवानं पारिजातस्य सुषर्मायाः सुरालयात् ।
 रुक्मिण्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विपतो हरेः ॥ ३७ ॥
 हरस्य जुंमर्णं युद्धे पाणस्य भ्रमकृन्तनम् ।
 प्राग्ज्योतिषपतिं हला कन्यानां हरणं च यत् ३८

१ शिव कथा । २ शिव उक्त । ३ उक्त उद्वरणोभौघे ।
 ४ उक्त यतः । ५ उक्त तिर्यगर्वाःशर्पाः । ६ शिव कथा
 आवेमुने । ७ शिव ततो द्वीपसमुद्रादिवर्षसमुपवर्धनं ।
 ८ शिव त्रिभुवम् । ९ उक्त तुचरितं । १० उक्त श्रीर्ष्यं
 यारयं नारायणं । ११ उक्त इषादयः । १२ शिव श्रीक-

१ उक्त निःशुश्रूषकरणं । २ शिव तस्य । ३ शिव
 शकटोत्थाग्ने । ४ शिव तुष्टो ब्रतैः प्रसा । ५ उक्त तदा

चैद्यपौण्ड्रकशाल्वानां दन्तवक्रस्य दुर्मतेः ।
 शंभरो द्विविदः पीठो मुरः पञ्चजनादयः ॥३९॥
 माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनम् ।
 भारवतरणं भूमेर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥४०॥
 विप्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य च ।
 [वसुदेवस्य संवादो नारदेन सुरर्षिणा ।]
 उद्धवस्य च संवादो वासुदेवस्य चाद्भुतः ॥४१॥
 यत्राऽऽत्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः ।
 ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः ॥४२॥
 युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपप्लवः ।
 चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ॥४३॥
 देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमतः ।
 शाखाप्रणयनमृपेर्माकण्डेयस्य सत्कथा ।
 महापुरुषविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ॥ ४४ ॥
 इति चोक्तं द्विजश्रेष्ठा यत्पृष्टोऽहमिहास्मि वः ।
 लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ॥४५॥
 पतितः स्वलितैश्चार्तैः क्षुत्त्वा वा चिवशो ब्रुवन् ।
 हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ॥ ४६ ॥
 संकीर्त्यमानो भगवाननन्तः
 श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् ।
 प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं
 यथा तमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवातः ॥ ४७ ॥
 मृपागिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा
 न कथ्यते यद्भगवानधोक्षजः ।
 तदेव सत्यं तदुहैव मङ्गलं
 तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥ ४८ ॥
 तदेव रम्यं रुचिरं नवनवं
 तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
 तदेव शोकार्णवशोषणं नृणां
 यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ॥ ४९ ॥
 न तद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो
 जगत्पवित्रं प्रैगृणीत कर्हिचित् ।

१ विज० अर्धमधिक । २ विज० विष्णुदत्तस्य । ३ उभ०
 तो वार्ता । ४ विज० पुण्यं । ५ विज० यत्रोत्तम । ६ उभ०
 न यद्वच । ७ विज० यदि कर्हिचिद्वदेत् ।

तद्वाङ्मतीर्थं न तु हंससेवितं
 यत्राच्युतस्तत्र हि साधवोऽमलाः ॥ ५० ॥
 स वाग्विसर्गो जनताऽघसंप्लवो
 यस्मिन्प्रतिश्लोकमवद्ववत्यपि ।
 नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि य-
 च्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥ ५१ ॥
 नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं
 न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।
 कुतः पुनः शश्वदभद्रमीश्वरे
 नै ह्यर्पितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥ ५२ ॥
 यशः श्रियामेव परिश्रमः परो
 वर्णाश्रमाचारतपःश्रुतादिषु ।
 अविस्मृतिः श्रीधरपादपद्मयो-
 गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ॥ ५३ ॥
 अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्दयोः
 क्षिणोत्यभद्राणि शमं तनोति च ।
 सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं
 ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥ ५४ ॥
 यूयं द्विजाय्या वत भूरिभागा
 यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतम् ।
 नारायणं देवमदेवमीश-
 भैजस्रभावा भजतां विवेश्य ॥ ५५ ॥
 अहं च संसारित आत्मतत्त्वं
 श्रुतं पुरा मे परमर्षिवक्त्रात् ।
 प्रायोपवेशे नृपतेः परीक्षितः
 सदस्यृषीणां महतां च शृण्वताम् ॥ ५६ ॥
 एतद्वः कथितं विप्राः कथनीयोरुत्कर्षणः ।
 माहात्म्यं वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनम् ॥५७॥
 य एवं श्रावयेन्नित्यं यामक्षणमनन्यधीः ।
 श्रद्धावान्योऽनुश्रुणुयात्पुनात्यात्मानमेव सः ५८

१ वीर० तद्वाग्विसर्गो । २ उभ० नचार्पित । ३ विज०
 प्यकारण । ४ विज० परमां च भक्तिं । ५ वीर० मवाह्यभा-
 जो भजतामिवेश्य । ६ विज० मवह्यभावाभजताधिवेश्य ।
 ७ वीर० विष्णो । ८ विज० यश्च स । ९ विज० यामं क्षण ।
 १० विज० यत्र श्रुणुयात् ।

तत' प्राकृतिक सर्ग' सप्त वैकृतिकार्थं ये ।
 ततो ब्रह्माण्डसंभूतिर्वराब पुरुषो यव ॥ ९ ॥
 काठस्य म्बुलसूक्ष्मस्य गतिः पद्मसमुद्रव ।
 म्बु उदरणेऽमोघर्हिरिण्याध्वबधो यथौ ॥ १० ॥
 ऊर्ध्वतिर्येगवाकसर्गा रुद्रसर्गस्तथैव च ।
 अर्धनारीनरस्याथ यत स्वायंभुवो मनु ॥ ११ ॥
 शतरूपा च या स्त्रीणामाद्या प्रकृतिरुचमा ।
 सन्तानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १२ ॥
 अबतारो मगवत कपिलस्य महात्मन ।
 देवहृत्याम संघाट' कपिलेन च धीमता ॥ १३ ॥
 नवमद्रसमुत्पत्तिर्दक्षयमविनाशनम् ।
 ध्रुवस्य चरित पथात्पृथो प्राचीनवर्हिप ॥ १४ ॥
 नारदस्य च संघादस्तत' प्रेमप्रथ द्विवाः ।
 नामेस्ततोऽनुचरितमृपमस्य भरतस्य च ॥ १५ ॥
 द्वीर्पर्यममुद्राणां गिरिनद्युपमर्षनम् ।
 ज्योतिषक्रस्य संस्थानं पातालनरकस्मितिः ॥ १६ ॥
 दद्यजन्म प्रथेतोभ्यस्तप्युप्रीणां च संतति ।
 यतो देवासुरनरान्तिर्यङ्गैर्नारगादयः ॥ १७ ॥
 लाष्टस्य जन्म निघन पुत्रयोभ दितेर्द्विजा' ।
 दैत्यभरस्य चरित प्रहादस्य महात्मनः ॥ १८ ॥
 मन्वन्तरानुर्कयनं गजन्द्रस्य विमोक्षणम् ।
 मन्वन्तरायताराभ पिप्प्लोर्हयशिरादय' ॥ १९ ॥
 कामं धान्वन्तरं मास्यं धामनं च जगत्पतेः ।
 धीगेदमयनं तद्वन्मृताये दिवाकसाम् ॥ २० ॥
 दधागुग्महापुद् राजय'गानुषीर्तनम् ।
 इत्वाङ्गजम तदंघा सुपुंसस्य महात्मन' ॥ २१ ॥
 इन्द्रोवाग्प्यानमप्रोक्त' तारोवाग्प्यानमय च ।
 मूर्ध्व'गानुपमनं शनादाद्या नृगादय ॥ २२ ॥
 मौर्षेन्वयं चाथ शयात कृ'मस्य च धीमगः ।

खट्वाङ्गस्य च मान्वातुः सौमरे सगरस्य च २३
 रामस्य कोशलेन्द्रस्य चरितं किरिचिपापहम् ।
 निमरङ्गपरित्यागो जनकानां च संमन ॥ २४ ॥
 रामस्य मार्गबेन्द्रस्य नि क्षेत्रकरण सुवः ।
 ऐलस्य सौमवशस्य ययातेर्नहुपस्य च ॥ २५ ॥
 दौम्पन्तेर्भरतस्यापि शन्तनोस्तत्सुवस्य च ।
 ययातज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वदोऽनुकीर्तित ॥ २६ ॥
 यथावतीर्णो मगवान्कृष्णारख्यो जगदीश्वर ।
 षसुदेवगृहे जन्म तैतो बुद्धिभ गोकुले ॥ २७ ॥
 तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यसुरद्विप ।
 पृतनाभ्युपय पानं शकटोषाटन विश्वो ॥ २८ ॥
 दृणावर्तस्य निष्येपस्तथैव वकवत्सयो' ।
 धेनुकस्य सहभ्रातृ प्रलवस्य च संक्षयः ॥ २९ ॥
 गोपानां च परित्राणं दावाग्ने' परिसर्पतः ।
 दमन कालियस्याहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥ ३० ॥
 प्रतचर्षा तु कन्यानां यत्र सुष्टोऽप्युतो ब्रतं ।
 प्रसादो यक्षपत्नीभ्यो विप्राणां पानुवापनम् ॥ ३१ ॥
 गोवर्धनोद्धारण च दक्षस्य सुरमेरय ।
 यज्ञामिपक कृष्णस्य स्त्रीमि' क्रीडा च रात्रिषु ३२
 स्रहृषूडस्य दुर्षुदर्षयोऽरिष्टस्य कश्चिनः ।
 अकूरागमन पथात्प्रस्थानं रामकृष्णयो ॥ ३३ ॥
 प्रज्वलीणां विलापथ मपुरालोकनं तत ।
 गजसृष्टिकचापरकसादीनां चै यो वपः ॥ ३४ ॥
 मृतस्याऽज्जनयनं मृतो' पुन सान्दीपनेर्गुरोः ।
 मपुरायां निवगता यद्गुगमस्य यन्त्रियम् ॥ ३५ ॥
 कृतमुदयरामाभ्यां युतन हरिणा द्विजा' ।
 जराम'पथमानीतसंन्यस्य यद्गुगो वप' ।
 पातनं यवनन्द्रस्य कुशमत्स्या निवेदानम् ॥ ३६ ॥
 आदानं पात्रिजालस्य सुपमायाः सुरालपाद् ।
 रविमय्या हरणं पुद्द प्रमग्य द्विपतो हरः ॥ ३७ ॥
 हरस्य ज्ञेयं पुद्द पाणस्य सुप्रहृन्ननम् ।
 प्राग्ग्योतिपपति इत्या कन्यानां हरणं च वत् ३८

१ विव भवा । २ विव भव । ३ विव भव । ४ विव भव । ५ विव भव ।
 ६ विव भव । ७ विव भव । ८ विव भव । ९ विव भव । १० विव भव ।
 ११ विव भव । १२ विव भव । १३ विव भव । १४ विव भव । १५ विव भव ।
 १६ विव भव । १७ विव भव । १८ विव भव । १९ विव भव । २० विव भव ।
 २१ विव भव । २२ विव भव । २३ विव भव । २४ विव भव । २५ विव भव ।
 २६ विव भव । २७ विव भव । २८ विव भव । २९ विव भव । ३० विव भव ।
 ३१ विव भव । ३२ विव भव । ३३ विव भव । ३४ विव भव । ३५ विव भव ।
 ३६ विव भव । ३७ विव भव । ३८ विव भव ।

१ विव भव । २ विव भव । ३ विव भव । ४ विव भव । ५ विव भव ।
 ६ विव भव । ७ विव भव । ८ विव भव । ९ विव भव । १० विव भव ।
 ११ विव भव । १२ विव भव । १३ विव भव । १४ विव भव । १५ विव भव ।
 १६ विव भव । १७ विव भव । १८ विव भव । १९ विव भव । २० विव भव ।
 २१ विव भव । २२ विव भव । २३ विव भव । २४ विव भव । २५ विव भव ।
 २६ विव भव । २७ विव भव । २८ विव भव । २९ विव भव । ३० विव भव ।
 ३१ विव भव । ३२ विव भव । ३३ विव भव । ३४ विव भव । ३५ विव भव ।
 ३६ विव भव । ३७ विव भव । ३८ विव भव ।

चतुर्विंशतिवाराहमेकाशीतिसहस्रकम् ।
 स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ७
 कौर्म सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश ।
 एकोनविंशत्सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
 एवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः ।
 तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
 इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नामिपङ्कजे ।
 स्थिताय भवभीताय कारुण्यात्संप्रकाशितम् १०
 आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् ।
 हरिलीलाकथाव्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥ ११ ॥
 सर्ववेदान्तसारं यद्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् ।
 वस्तुद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥
 श्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वितम् ।
 ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥
 राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सतां गणे ।
 यावन्न दृश्यते साक्षाच्छ्रीमद्भागवतं परम् ॥ १४ ॥
 सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते ।
 तद्रसामृतवृत्तस्य नान्यत्र स्याद्रतिः क्वचित् ॥ १५ ॥
 निम्नगानां यथा गङ्गा देवानामच्युतो यथा ।

वैष्णवानां यथा शंभुः पुराणानामिदं तथा ॥ १६ ॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा ।
 तथा पुराणव्रातानां श्रीमद्भागवतं द्विजाः ॥ १७ ॥
 श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद्वैष्णवानां प्रियं
 यस्मिन्पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते ।
 तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं
 तच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः
 कस्यै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा
 तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ।
 योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यत-
 स्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि ॥
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे ।
 य इदं कृपया कस्यै व्याचक्षे मुमुक्षवे ॥ २० ॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे ।
 संसारसर्पदष्टं यो विष्णुरातममूमुचत् ॥ २१ ॥
 भवेभवे यथा भक्तिः पादयोस्तव जायते ।
 तथा कुरुष्व देवेश नाथस्त्वं नो यतः प्रभो ॥ २२ ॥
 नामसंकीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ।
 प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां
 वैयासिक्यां द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

द्वादशः स्कन्धः संपूर्णः ॥ १२ ॥

॥ श्रीमद्भागवतं संपूर्णम् ॥

चतुर्विंशतिवाराहमेकाशीतिसहस्रकम् ।
 स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ७
 कौर्म समदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश ।
 एकोनविंशत्सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
 एवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः ।
 तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
 इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपङ्कजे ।
 स्थिताय भवभीताय कारुण्यात्संप्रकाशितम् १०
 आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् ।
 हरिलीलाकथाव्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥ ११ ॥
 सर्ववेदान्तसारं यद्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् ।
 वस्त्रद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥
 प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वितम् ।
 ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥
 राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सतां गणे ।
 आवन्न दृश्यते साक्षाच्छ्रीमद्भागवतं परम् ॥ १४ ॥
 सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते ।
 अद्रसामृतवृक्षस्य नान्यत्र स्याद्रतिः क्वचित् ॥ १५ ॥
 निम्नगानां यथा गङ्गा देवानामच्युतो यथा ।

वैष्णवानां यथा शंभुः पुराणानामिदं तथा ॥ १६ ॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा ।
 तथा पुराणव्रातानां श्रीमद्भागवतं द्विजाः ॥ १७ ॥
 श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद्वैष्णवानां प्रियं
 यस्मिन्पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते ।
 तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं
 तच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः
 कस्यै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा
 तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ।
 योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यत-
 स्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि ॥
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे ।
 य इदं कृपया कस्यै व्याचक्षे मुमुक्षवे ॥ २० ॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे ।
 संसारसर्पदष्टं यो विष्णुरातममृमुचत् ॥ २१ ॥
 भवेभवे यथा भक्तिः पादयोस्तव जायते ।
 तथा कुरुष्व देवेश नाथस्त्वं नो यतः प्रभो ॥ २२ ॥
 नामसंकीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ।
 प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां
 वैयासिक्यां द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

द्वादशः स्कन्धः संपूर्णः ॥ १२ ॥

॥ श्रीमद्भागवतं संपूर्णम् ॥

